

E. Székelyi Taurusér.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1955.

7.

053/4

13.06

1. SZÁM

12+1

TARTALMÁBÓL

JUHÁSZ GÉZA : Csokonai zsengei

PIRNÁT ANTAL : Forgách Ferenc

NAGY MIKLÓS : Jókai Mór : Szegény gazdagok

TAMÁS ATTILA : Somlyó Zoltán

VITA

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI., MÉNESI ÚT 11—13)

(SZERKESZTŐSÉG: V., PESTI BARNABÁS UTCA 1.)

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS LÁSZLÓ,
KIRÁLY ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

E szám munkatársai: Juhász Géza egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa, Pirnát Antal aspiráns, Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Tamás Attila tanár, Borzák István egyetemi tanár, a nyelvtudományok kandidátusa, Zsadányi Nagy Árpád gimnáziumi vezetőtanár (Szeged), Gyergyai Albert egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa, Fekete Gábor tanár, lektor, Réz Pál tanár, lektor, Varga József aspiráns, Nemeskürty István egyetemi lektor, Kovács Endre tudományos kutató, a történettudományok kandidátusa, Oltványi Ambrus tudományos kutató, Wéber Antal aspiráns, Rába György gimnáziumi vezetőtanár, Szepessy Tibor egyetemi tanársegéd, Barta János egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa, Vargha Balázs, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság osztályvezetője.

A következő számok tartalmából: Gáldi László: A szabadságharc korának verstana
Osváth Béla: Színészetünk és drámairodalmunk helyzete a szabadságharc idején, Szalay Károly: Reviczky humorelmélete, Varga József: Szkhárosi Horvát András. *Vita:* Kiss Ferenc: Néhány szó a Felhőkről. *Adatok és adalékok:* Zoványi Jenő: A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig. *Szemle:* Baróti Dezső: Gálos Rezső: Mikes Kelemen Bikácsi László: Vajda János válogatott politikai írásai, Jánosy István: Gogolj: Holt lelkek, Lator László: Sárközi György Faust-fordítása, Németh G. Béla: Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése, Poszler György: Tamási Áron újabb regényei, Ruttkay Kálmán: Thackeray: A nagy Hoggarthy-gyémánt, Szabó Ede: Kárpáti Aurél: Kántorné, Szabó Ede: Tolsztoj: Hadzsi Murat, Szauder József: Batsányi János: Összes művei I., Udvarhelyi Andrásné: Fűsi József: Az aszódi diák.

JUHÁSZ GÉZA

CSOKONAI ZSENGÉI

Mikor Harsányi és Gulyás 1922-es kiadásában (HG II : 227—244. 1.) hozzáférhetővé váltak Csokonai zsengei, legfőlegbb annyi visszhangjuk támadt, hogy aki olvasta, itt-ott kétségbevonta hitelességüket. Vargha Balázs úttörő érdeme, hogy az Irodalomtörténeti Közleményekben (1953. 111—162. 1.) tüzetes vizsgálat alá veti az ún. Zöld-kódexet (ZC), amelyben költőnk legkorábbi versei fönmaradtak. Köztudomású, hogy egykori kötéséről Toldy Ferenc nevezte így el ezt a gyűjteményt. (Ma az Akadémia Kézirattárában őrzik, Csokonai Kisebb Költeményei IV. kötetének 32—102. levelén. Irodalom 4.-r. 379.) A Zöld-kódex második fele hiányzik ugyan, de első része csonkítatlanság hatását kelti. Tartalmaz egy sereg *propositiót* is, azaz iskolai feladatként írt verseket. Miután pedig költőnk 1785—86-ban végezte el a poétai klasszist, a Zöld-kódex zsengei közt 12—13 éves kori termékeket is föl kell tételeznünk. Egyetlen más Csokonai-rangú lírikusunknak sem követhetjük nyomon a fejlődését ennyire a gyermekévektől kezdve. Már pedig az a költőnk, aki tizenhat-éves korára megírta a *Magyar ! Hajnal hasad* énekét, olyan fiatalon följut líránk élvonalába, hogy kibontakozásának minden stációja érdekel. Vargha Balázs vizsgálataiból kiderül, hogy a Zöld-kódex egész anyagát Csokonainak kell tulajdonítanunk. Ezenkívül még számos problémát tisztáz. De nem foglalkozik a versek időrendjével, ami pedig égetően fontos a kritikai kiadás szempontjából. A kódex keletkezésére vonatkozóan sem ad elfogadható magyarázatot, bármennyire valószínűnek látszik az a föltevése, hogy a másoló Csokonai megbízásából tisztázta volna egybe költőnk diákkori verses füzetét.

Az én meggyőződéseim viszont az, hogy ez a versgyűjtemény *Csokonaitól függetlenül jött létre* ; tartalma kiválasztásában, elrendezésében magának a költőnek csekély része volt. Mikor hozzákerült, világosan és többszörösen kifejezte, hogy nem szándékai szerint készült, *nem szánja mások kezébe*. Ő maga impurum-füzetnek használta : benne fogalmazta meg véglegesen leghaladóbb versei nagy részének radikális »toldalék«-ait, s közben is akadtak javításai, pótlásai.

Mindezek igazolásául először ismertetem a kódex pontos tartalmát, azután keletkezési körülményeit, végül pedig a versek legvalószínűbb időrendjét, kiegészítve azokkal a zsengekkel, amelyek nem a Zöld-kódexben találhatók.

Csokonai indulása van annyira fontos, hogy megérdemel még egy vizsgálatot.

I. A Zöld-kódex tartalma

Helyes az az eljárás, hogy Vargha Balázs beilleszti költőnk zsengeit a kollégiumi poézis termékei közé. De némileg megtévesztik az áttanulmányozott versek. Miattuk támad olyan gyanúja, hogy talán Csokonai is három különböző korszakbeli versesfüzetét másoltatta le valamelyik diákjával. Azon ne is töprengjünk egyelőre, nem akadt volna-e jobb írású s főleg *jobb helyesírású* diákja, olyan, aki nem írta át szinte konok következetességgel ypszi-

Ionossá Csokonai j-s szövegeit, mint ahogy a Zöld-kódex másolója cselekszi. De bajosan képzelhető, miért lett volna a költőnek olyan verses füzeté, amelyben *közvetlenül egymás mellé tisztázta* ugyanannak a témának *korai és késői* kidolgozását. Már pedig a kódex éppen így kezdődik: fejletlen és fejlett darabok állnak benne egymás mellett. Mi célja lett volna ezzel Csokonainak? Gyönyörködtetni akart valakit, hogy mennyit haladt néhány éven belül?

De fogadjuk el, hogy ez volt a céja, nyomban ott az új bökkenő: ha meg ezt akarta, miért nem valósította meg következetesen? Mert van még a Zöld-kódexben néhány kettős kidolgozású téma, a *Lurida sub dulci* és a *Libertas optima rerum*, azok szintén egymás mellett találhatóak; ellenben már a két *Gloria calcar habet* elkerül egymástól; a *Szüntelen közel van a halál* meg a *Mindég közel van a halál* összetartozását pedig még a cím sem jelzi pontosan. Rádadásul a négy utolsó vers esetében módosul az eljárás: nem a fejletlenebb *után* következik az értebb, hanem fordítva. Szóval: *pusztán a sorrend miatt is* bajos föltenni, hogy magától a költőtől eredt volna verseinek ez a furcsa — s következetlen — csoportosítása.

Pedig azzal még nincs is vége a megoldatlan kérdéseknek, hogy miért ne tudta volna Csokonai hibátlanul megvalósítani a párhuzamos szerkezet elvét. Akármilyen talányos ez, kétségtelenül megnyilvánul benne valami rendező szándék, némi komponáló igény. Mivel magyarázzuk azonban, hogy például fejlett versek közt egyszer csak a *Lurida sub dulci* majdnem halandzsaszerű dadogása álmélkodtat el, majd meg kezdetleges zsengek tőzsomszédjában olyan érett dal bukkan elénk, mint a *Rövid nap és hosszú éj*?

Az még talán magyarázható a másoló figyelmetlenségével, hogy az *Egyedül a tudományok* című versnek csak 7 verssel hátrább olvasható a befejezése. De már *A hadról* világosan arra mutat, hogy *nem költőnk szándéka* öltött testet a Zöld-kódexben. Elkezdődik ez a vers az 51. levél hátlapján, de a következő oldal üresen marad, s ott már maga a költő írja be a folytatást, csak hogy *nem ezét*, hanem *A tengeri háború toldalékát*.

Legnagyobb bökkenő azonban, hogyan bánik Csokonai ezzel az egybegyűjtött versanyaggal. A versfüzet-másolás elmélete egyedül azzal támasztható alá, hogy a kódex végén csakugyan együtt találunk tizegynéhány latin verset is, amelyek — úgy látszik — szintén költőnk zsengei. Ez azonban bármilyen valószínű, maga Csokonai világosan kifejezte: ő ezekkel egy szikrát sem törődik. Közvetlenül a latin poemák előtt ugyanis sajátkezűleg egybeállította a kódex tartalomjegyzékét. De még a magyar versek közül is *csak azokét*, amelyeket sikerültnek tartott. A többit külön megjelölte ő-féle, (deleatur), azaz: *törlendő* jellel. Van a kódexben J. Secundusnak és Bonifoniusnak néhány latin *Basiuma* (Csók), amelyeket Csokonai másoltathatott le egy jobbírású diákkal, — nyilván mielőtt saját pásztorregényét, a *Csókokat* írta 1794-ben, — s föl is jegyezte ő maga a tartalomjegyzéküket. De a latin propositiókra ügyet sem vetett.

Közlöm a Zöld-kódex teljes tartalomjegyzékét, hogy az elmondottak áttekinthetők legyenek. A Proo az egyes versek előtt a *propositio* rövidítése. A ő-s rangsorolás legkésőbb 1796-ban történt, de a tinta színéből azt gyaníthatjuk, hogy nyomban a Toldalékok írásakor sor került rá. Csokonai már akkor is szigorú bírása volt önön műveinek. (Kizártnak persze nem tekinthető Vargha Balázs-nak az a föltevése sem, hogy ebben a rostálásban Földinek is volt része.)

Zöld kódex

Címlap 32/a

Tartalomjegyzék 33/a—b

Üres 34/a—36/b

ő Proo: Egy kies kert le írása 37/a

ő Proo: Szüntelen közel van a' halál 37/b—38/a

ő Proo: Az Estvének le írása — Látod-e szép Phebust — 38/a

Az Estve — A' Napnak hanyatlik — a. HD. Praep. — 3. Aprilis 38/b—39/a

∅ Egy Fősvénynek le írása — Mig Plutó jószágát — 39/a—b
 Ugyan erről a' Fősvényről (Sugori Úr) A. D. P. Pr. 39/b—40/b
 ∅ A' Poëtai fel vidulás 40/b—41/a
 ∅ Az Álom le írása — Mindennél jobb hir vagy — 41/a
 ∅ Egy Város le írása 41/a—42/a
 ∅ Proo : Ventus describitur 42/a—43/a
 ∅ A Békesség — Olaj fa ágakkal — 43/a—b
 Proo : Quem Dii oderunt — (Áthúzta) 43/b—44/b
 ∅ Proo : Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az e(mbe)rt, kivált a'
 Poësis 44/b—45/a ; 52/b
 Az Álom — Jönn az álom 45/a—b
 Proo : Mindég közel van a' Halál 45/b—46/a
 Toldalékok [A tengeri háború] 46/b—47/a ; 52/a
 Proo : A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semit egyebet. (Az én vagyonom.)
 47/b—49/a
 Constantzinápolly 49/a—50/a
 Czigány (Áthúzta) 50/b—51/b
 A Hadról 51/b
 Proo Lurida sub Dulce 52/b—53/a
 De eadem pro(positi)one (A színesség) 53/a—b
 ∅ Proo : Gilloria Calcar habet — Nézd sarkantyú — 53/b—54/a
 ∅ Proo Libertas optima rer(um) 54/a—b
 De eadem (A szabadsághoz) 54/b—55/a—b
 ∅ Proo Exundatio aquarum 55/b—56/a—b
 Proo A Poëta leg kisebbbértis meg haragszik 56/b—57/a
 ∅ Proo Fulmen Describitur 57/a
 ∅ Proo Gloria calcar habet — Hogy ha kihez — 57/a—b
 ∅ Proo Impedit ira animum 57/b
 ∅ Proo Invidus 58/a
 ∅ Proo Forma venusta perit 58/a
 ∅ Proo Bene qui latuit, bene vixit 58/b
 ∅ Proo A Kalmár 59/a
 ∅ Proo Panaszkodik egy mindenbe szerentsétlen, de igaz lelkű ember 59/a
 ∅ Proo Sint Maecenates 59/b—60/a
 A Rövid nap és hosszú éjj 60/a—b
 ∅ Proo A virtus leg bátorságosabb kö fal 60/b
 ∅ Proo Thisbe keservei 61/a
 Proo A szerents(e) változo 61/b—62/a
 Proo A Tengeri Zivatarról 62/a—63/a
 ∅ Proo Dido Aenastol valo bútsúzása 63/a—b
 Proo A Kevély 63/b—64/a
 Proo A Föld Indulás 64/a—b
 Proo A Gazdag 64/b—65/b
 Proo Rút ábrázat szép ész 65/b—66/b
 Az Ember gyűlölő 67/a
 Baráttságos bútsú vétel 67/a—b
 A' Párt Ütő 68/a
 a' Magyar Hajnal hasad 68/b—69/a
 Eggy Magyar Gavallér 69/b—70/a
 A' Reggel 70/b—71/b

A Dél	72/a—b
A Tél	73/a—b
A Nyár	74/a—b
Az Ősz	75/a—b—76/a
A kerekenn gyorsan . . . (Töredék)	76/b
Tartalomjegyzék. Daljegyzék. Számvetés a Diétai Magyar Múzsához	76/b—77/a
Latin zsengek	78—88.
Proo Prudens futuri temporis	78/a
Proo Nil feret ad Manes	78/b
Proo Ne quid nimis	79/a
Proo Magna servitus est	79/b
Proo Nescio qua natale Patria	80/b
Proo Vis et nequitia	81/b
Proo Dum in Dubio est	82/a (Alatta 6 görög verssor Cs kezefrásában)
Proo Haud facile emergunt	82/b
Proo Taurorum lucta	83/a
Proo Hyemis descriptio	83/b
Proo Apum pugnae descriptio	84/a
Proo Degen(er)es animos timor arguit	84/b
Proo Orpheus Tartara penetrat	85/a
Proo Pictoribus atque Poetis	85/b
Illum hominem ego (Próza).	86/a—88/a
Tartalomjegyzék a következő másolatokhoz	88/a
Joan. Secundi Basium	II. 88/b
»	IV. 89/a
»	V. 89/b
»	VI. 90/a
»	IX. 90/b
Joannis Bonefonii Basium	I. 91/a
»	XI. 92/a
»	XVIII. 93/a
»	XXIV. 93/a
»	XXXIII. 93/b
Mureti elegia VIII.	94/a

(T o l d a l é k o k)

A' Fösvényhez	94/b
Constántzinápolyhoz	94/b
A' Szerentséhez	96/a
A' Kevélyhez	96/b
A' Földindúláshoz	97/a
A' Délhez	97/b
A' Télhez	98/b
A' Nyárhoz	99/b
Az Őszhöz : Szeptember	100/a, Október 100/a, November 100/b
Az Estvéhez	101/a
Az Álomhoz	102/a

Hiányzik a tartalomjegyzék szerint :

A' Szőkevény Amor Tassóból :
Tasso Amintássá. Pásztori Játék.

Egy körülmény mindenkinek joggal szúr szemet : a Zöld-kódexben *nyoma sincs Csokonai szerelmi lírájának*, holott, amikor olyan hibátlan rímes jambusokat írt, mint a *Rövid nap*, bizonyára nem egy szerelmes versét megalkotta már.

Kétségtelen, hogy a Diétai Magyar Múzsában, az ősz »honatyák« színe előtt maga a költő is kerüli majd ezt a tárgykört. Nem valószínű-e az a föltevés, hogy a Zöld-kódexet mégis csak maga íratta össze valamelyik hasonló kiadvány számára? Vargha Balázs valóban összefüggésbe hozza Kazinczy 1793-as biztatásával : az csillantotta meg először a 19 esztendő diák előtt a kiadás reményét. Nos : Csokonainak van is 1793-ból rendkívül gondosan tisztázott *sajátkezű* gyűjteménye, amely természetesen, Kazinczy tanácsának megfelelően, *túlnyomórészt szerelmi dalokat tartalmaz !* Az el sem képzelhető, hogy a kényesigényű mestert akarta volna gyönyörködtetni azokkal a gyerekségekkel, amelyek szinte egymásra licitálnak a *Luridától Thisbéig*, — hiszen ebben a 19 versnyi sorozatban mindössze hármat minősített kiadandónak az a költő, aki már megalkotta egy sereg maradandó művét. S miért tisztázta volna le Kazinczynak még a latin házi feladatait is?!

Ha sem a versek kiválogatását, sem pedig a sorrendbe illesztésüket nem lehet a költőnek tulajdonítani, más föltevés nem marad, mint hogy valamelyik kollégiumi diák szedte össze őket, *saját buzgalmból*, s gyűjteménye *csak utólag került a költő kezébe*. Minden jel arra vall, hogy ez a diák *menyiségre törekedett* : mihelyt egy versrészlet a birtokába jutott, nyomban bemásolta füzetébe. Csupán egyben volt válogató : őt még a felnőttek bolondsága, a szerelem, *mint lírai tárgy* nem érdekelte, legföllebb mint epikus téma (*Dido, Thisbe*), vagy mint erotikus vihogó (a *Konstancinápolyi* összövegel) Maga Csokonai sem könnyen adta nyakát »Venus terhes igája« alá, — erről nem egy verse tanúskodik. Ha figyelembe vesszük a szabadszájú, de mégis mélyen puritán kollégiumi környezetet s a szégyellős kamasz-kort, úgy gondolom, valószínűbb föltevés, hogy a másoló diák tudatosan mellőzte Csokonai szerelmi dalait, mert még a látszatát is el akarta kerülni, hogy *neki ilyesmi tetszhetnék*, mint az, hogy maga a költő hagyta volna el őket, egy olyan olvasó (közönség) kedvéért, amelyet még a *Lurida* is érdekelt. Ha nem a költő és nem is a diák szándékából maradtak el a szerelmi dalok, már csak két föltevés marad : 1. nem is írt még ilyeneket Csokonai a *Rövid nap* művészileg teljesen érett korszakában ; 2. *véletlenül* egyetlen szerelmes Csokonai-vers sem került a másoló elé. — Egyik föltevés sem valószínű.

Összegezve az eddigieket : mind a versek ötletszerű sorrendje, mind tartalmuk egyoldalúsága, s végül döntő módon az, hogy a *költő hogyan kezeli ezt a gyűjteményt*, azt gyaníttatja, hogy Csokonainak nem lehetett irányító szerepe a Zöld-kódex kialakításában.

II. A kódex keletkezése

Csokonait 1794 március 24-én választotta meg a Kollégium gondnoksága a poétai klasszis préceptorává. (Akkor még tavasszal kezdődött az iskolai év.) Kötelességei közé tartozott egyebek közt, hogy *megtanítsa versírára* a diákjait *magyar nyelven is*. Ennek komoly gyakorlati oka volt : akár pap lett a diákból, akár tanító, rá várt a feladat, hogy magyar versben elbúcsúztassa egyháza halottjait ; értenie kellett tehát az ilyenek készítéséhez.

A Zöld-kódex azt gyaníttatja, hogy ez a verstanítás példamutatással történt. Azt már nem tudjuk, magától jött-e rá Csokonai, hogy célszerű nyomban mintát is adni a tanulóknak. Lehet, hogy ebben saját poétai préceptorának, Háló Kovács Józsefnek a példáját követte, akinek jó pedagógiai érzéke volt. A Zöld-kódex első lapjai, úgy látszik, egy ilyen mintafüzetet tartalmaznak. A *Kies kert* magának Csokonainak *egyik legkorábbi propositiója* lehetett, abból az időből, amikor még csak dadogni volt képes a *négyütemű tizenkettősből is*, noha ez a ritmus első eszmélkedése óta ott muzsikálhatott a fülében, hiszen az anyja, amint Sárvári Pál följegyezte, Gyöngyösi István verseinek kiváló előadója volt.

Úgy kell lenni, hogy ez a kezdetleges *Kies kert* valamiért később is kedves maradt Csokonainak. Néhány kifejezését beleszőtte prózában a *Tempefőibe* («Mutogatja magát a pompás természet», «mesterség cifrái», «gyönyörűség kies lakóhelye», «ártatlanság vídám képe».) Sőt maga Tempefői szószerint átveszi a zsenge 3—4. sorát :

Aldott természetnek kies lakóhelye

A' nyájas örömök legelő mezeje

A Zöld-kódexnek ez a kezdetleges sora viszont :

Édesen illózzgat (!) mennyei harmattya

a *Tempefőiben* így módosul :

Édesen ébresztget mennyei illatja.

Mintha Csokonai, a máris országos nevű költő bátorítani akarta volna diákjait: minden utólagos szépítgetés nélkül, jó humorral mutatta be nekik, hogyan küszködött a kifejezéssel *maga is*, mikor a poétai klasszisba került. (Legfőleg azt nem említette, hogy ő 12 éves volt akkor, diákjai pedig 16—17 évesek, sőt még idősebb is akadt köztük.)

Ferenczi Zoltán lemásolta magának ezeket a zsenéket; s rögtön a 2. sorát kijavította : «Mesterség tzifrái tündököltet készet» helyett az ő kéziratában «czifrája» olvasható. Nem hiszem, hogy ez a helyesbítés jogos lett volna; lényegében nem is segít a mondaton. Abba már Ferenczi bele sem mer vágni, hogy kijavítsa ezt a sort : «Nimfák gyengédedett fái nőtt szélében», pedig ebből igazán nem volna nehéz értelmesebbet faragni : «Nimfák gyengédeden nőtt fái szélében». De ez a propositio a maga — leckeszagúan *nem debreceni*, — folyóvizes, forrásos, kősziklás tájával épp *így* hiteles; ebben a zavaros szövegezésben, épp így adhatott vállalkozási kedvet költőnk legszerényebb képességű poéta-jelölt tanítványainak is. Ha a humanissimus dominusnak, híres nevezetes Csokonai publicus praeceptorának sem sikerültek jobban az első próbatételei, ők is vihetik még valamire a versfaragásban. Annál inkább megtehetette a költő, hogy gyermekkori gyámoltalanságában is megmutatkozzék diákjai előtt, mert nyomban azután alighanem a *Tempefői* fejlett átdolgozását is fölolvasta nekik.

Más kérdés, s a mi szempontunkból most már nem is lényeges, mi vonzhatta Csokonait ehhez az egészen korai zsenéjéhez évek múlva is. Talán ezzel aratta első sikerét Kovács József előtt? Hiszen a rómei mindjárt *kora legjobb színvonalán* álltak, s volt a soraiban valami kecses könnyűség, valami zenei varázs; volt megjelenítő képzelet, s hozzáértő előtt még a hibái is nyelvtörzsművészet merészség ígéretének tűnhettek, mint az «illózzgat» meg a «gyengédedett».

Valószínű, hogy a fiatal préceptor tollbamondta a *Kies kert*-et. Nem a helyesírási hibák vallanak erre (mutogattya, tsókolgattya, fojó víz) — hiszen 1785-ben — mikor ezt írhatta — maga Csokonai sem igen állt még ennél magasabb fokon! Diktálás közben ejtett hibának látszik azonban, amit a szöveg 17. sora őriz. Írjuk ide a két következő sorral együtt :

Egy szép [kies] forrás tsereg e'kert közepében

Ninfák gyengédedett fái nőtt szélében

E szép kies kerthez közel egy fojó víz

A «tsereg» utólag van betoldva az «e» szó fölé, a «forrás» után. Ez a javítás bajosan jött létre másolás folytán. Annál könnyebben elképzelhető, hogy az érzékeny idegű, némileg tehát okvetlenül lámpalázás kezdő préceptor, aki azt sem tudta, hányfelé figyeljen egyszerre, a «szép» után lejjebb ugrott két sorral, s «kies»-t diktált; mivel pedig még feszélyezte, hogy bevallja a botlását, tollbamondta a sort így : «Egy szép kies forrás e kert közepében» — abban reménykedve, hogy valamilyen friss rögtönzéssel majd csak megoldja a folytatást is. De vagy nem sikerült fölitalálnia magát, vagy lemondott a módosításról, hiszen bizonyára be akarta mutatni a poemát hitelesség kedvéért *saját gyermekkori írásában* is. Nyomban úgy döntött tehát, hogy a *kies*t törölteti, s ekkor toldatta be a *sort fölé* az eredeti állítmányt! Há ugyanis maga a másoló követi el a sortévesztést, neki már a «forrás» szónál észre kellett

volna vennie a hibát, s csaknem lehetetlen, hogy rögtön utána új szórakozottságba esett volna a »tsereg« kifejejtésével. Majd még lesz arról szó, hogy a többi darabok szintén inkább tollbamondás, mint másolás útján kerültek a kódexbe. (Maga a költő azonban csak a hat első verset diktálhatta.)

Mihelyt pedagógiai szempontból nézzük: a Zöld-kódex első darabjainak sorrendje kitűnően átgondoltnak tetszik. A *Kies kert*: iskolás versgyakorlat, idegen táj ábrázolása, olvasmány-ihlet alapján. A következő, a *Szüntelen közel van a halál* szintén propositio, de annyira sikerült, hogy Toldy kiemelte a zsengek közül. Ez már nemcsak arra biztató példa a tanulóknak, hogy lehet fejlődni megfelelő irányítással, hanem akár kész minta is arra, miféle általános elmélkedéssel illik a verses búcsúztatót bevezetni. Föltehető, hogy ennek is bemutatta Csokonai azt a párját, amelyet ő maga nem tartott törlendőnek. (Ebben az egy esetben volt enyhébb az ő ítélete, mint az utókoré.) Ezt a verset, a *Mindég közel van a halál* címűt 1794-ben kétszer is fölhasználta némi módosítással. Ennek a helyesfrása is ypsilonos: tudhattya sőt: kiállya (állja), tehát inkább tollbamondásra, mint másolásra vall.

A következő propositio: *Az estvének leírása* már a tanulók mindennapi tapasztalataira épít, — még a múzsai gondok is megszólalnak benne. Utána pedig? Még egy *Estve*, de ez már nem propositio, nincs előtte ő jelzés. Hogy is volna, hiszen Csokonai egyik legnagyobb versének nyitánya ez! Két három szót sajátkezűleg javít ki benne, a végére pedig ezt jegyzi: »N. B. Lásd a' többit a' Toldalékokba. pagina 1. és 2.« Ezek az oldalak ma már hiányoznak a kódexből; bizonyára maga a költő dobta el őket, — mert csak külön beillesztett lapok lehettek. Az *Estve* után *Az Álom* Toldaléka van a 3—4. oldalon jelezve; odáig viszont, mint a lapalji őrszók tanúsítják, semmi nem tűnt el a kódexből. Csokonai azt a lapot jelzi 5-nek, amelyik a *Mindég közel van a Halál* után következik, s ma az Akad. Kézirattárban a Kisebb Költ. IV. k. 46/b oldala. Hogy *Az Estve* és *Az Álom* külön lapon állhatott eredetileg, azért vehető bizonyosra, mert *Az Estvét* a Toldalékok külön számozású 21—23. lapjára utólag letisztázta a költő, s *Az Álom* címét és textusát is fölírt a 23. lapra, bár letisztázására már nem kerített sort.

Ha esetleg valahai préceptorától tanulta is költőnk, hogy saját verseit mutassa be mintaként tanítványainak, igen valószínű, hogy a *magasabb fokú szemléltetés*: az azonos tárgyú propositio és érett kidolgozás egymás mellé illesztése magának Csokonainak a leleményel. Lehet, hogy a diákok is unszolták rá; de hai gen, az szintén a fiatal préceptor érdeme. A tollbamondás ez esetben holt bizonyosnak látszik: itt is »mosojog«, »harmattya«, »hullattya« olvasható, holott föltevésnek is képtelenség, hogy ha maga a költő adta volna oda másolásra *Az Estve* kéziratát, ilyen ortográfiát talált volna benne a diák!

Következik *Egy Fösvénynek leírása*. Ez már nem propositio, Csokonai mégis törlendőnek minősíti. Okvetlenül korai mű, bármily jó elgondolású a vége. De magasan fölmúlja a mellé illesztett vers. A kódexben *Ugyan erről a' Fösvényről* a címe — Csokonai tulajdon kezével pedig: »Sugori Úr«, végül, a Diétai Magyar Muzsában: *Zsugori uram*. Ehhez később készülhetett Toldalék, mint *A tengeri háborúhoz*, azért került a 8. lapra. Kéziratában szintén van a költőnek néhány sajátkezű javítása.

Szóval: Amilyen talányos a Zöld-kódex első hat versének sorrendje, míg költői céljának tekintjük, nyomban ésszerűvé válik, mihelyt pedagógiai példatárát látunk benne:

1.) Csokonai egyik legkezdetlegesebb, 2. egyik legfejlettebb zsengeje, 3—4 egy táj leírása zsenge és érett kidolgozásban; 5—6. egy jellemkép. (Nem véletlen, hogy Csokonai épp a fösvényt tűzi tolla hegyére!)

De nem csupán belső érvek szólnak amellett, hogy iskolai célból került a kódexbe az első hat darab. Külsőleg is alátámasztja egy olyan körülmény, amely idáig kikerülte a figyelmünket. Az érett *Estve* és *Fösvény* címe mögött rövidítések olvashatók. Az *Estve* után: »a. H. D. Praep.«, a *Fösvény* után: »A. (H). D. P. Pr.« Bár az első rövidítés nem szabályos, mást ezek a betűk aligha jelentenek, mint »A humanissimo domino praepatore«, illetve

»A (humanissim) domino publico praeceptore.«¹ Sehöl másutt a ZC-ben ilyen jelzés nem ismétlődik. De ez a két egymást kiegészítő rövidítés igazolni látszik, hogy a kódex Csokonai *praeceptor* korában, 1794-ben készült. (Arra más bizonyítékaink vannak, hogy *később* nem keletkezhetett.)

Az a gyanúm, hogy a kódex összeállítója eredetileg nem is számított arra, hogy füzete Csokonai kezébe kerülhet. Az *Estve* után ugyanis először csak »a. H. Praep«. állott. Mikor aztán nesztét vette, hogy a költő is meg akarja nézni a versgyűjteményét, a H végét úgy kanyarította föl, hogy D-nek lehessen olvasni. A publicus praeceptorok hivatalos megszólítása még a professorok részéről is »humanissimus et ornatissimus collega« volt (Nagy Sándor dr. : *A depr. ref. Kollégium* Hhadház 1933. I. k. 154. l.) ; a diák tehát könnyen képzelhette, hogy Csokonai megsértődne, ha nem találná meg a rangjában a D(ominus)t. Agyafúrt lehetett ez a diák ; már a *Fősvény* címe után, önmaga igazolásául, egy olyan jelet rajzolt, amelyet egyszerre lehet A-nak, H-nak és D-nek olvasni, tehát : a humanissimo domino. Mái g árulkodik azonban bájos ravaszágára az első rövidítés D-jének elűtő színe ; azt talán nem is otthon, a saját tintájával toldotta ki, hanem az osztályban, mihelyt érdeklődni kezdett a versesfüzete iránt Csokonai.

Azt már könnyű elképzelni, hogyan teljesedett ki a Zöld-kódex a hat pedagógiai célú versszövegből. Köztudomású, milyen rohammal vette meg diákjai szívét Csokonai Debrecenben is, Csurgón is. Az *Estve* alatt dátum is áll : »3. Aprilis«, — az egyetlen az egész kódexben. Azt valószínűsíti, hogy a költő mihelyt megkezdte a praeptorkodást, napokon belül érdemes nek ítélte a poétai klasszist, s egyik legszebb fiatalkori versét lediktálta a füzetükbe. A keltezés mintha arra vallana : a diákok is érezték valamit a nap jelentőségéből, vagyis : a vers kivételes szépségéből.

De ha már volt az újdonsült »poéták« füzetében néhány Csokonai-szöveg, — evés közben jön meg az étvágy! — kezdtek a többit is gyűjteni. A Kollégiumban nem egy példány kerengett ezekből. Az öregebbek — mint pl. Csokonai Zilahi János nevű lakótársa — a társadalombíráló énekeket és a szerelmi dalokat másolgatták ; a fiatalabbak közt alighanem *a propositiók voltak népszerűbbek* : a latinok is, még inkább a magyarok : *A Kevély*, *A szerencse változó*, sőt az olyan vaskos visszatromfolású vers is, mint a *Rút ábrázat s szép Ész*.

A legkorábbi zsengekhez hozzá lehetett férközni talán a költő öccse révén is, akinek a szívét — s testvéri hiúságát — megejtették a poétai klasszis könyörgései ; hiszen akadtak köztük idősebbek is, mint tulajdon maga. Úgy lehet, a Zöld-kódex ügyes betűegybetoldója minden társánál szívósabb volt. Abból sejthetjük ezt, hogy gyűjtő buzgalmának — s eredményességének — híre Csokonaihoz is eljutott, hiszen végül az egész kódex az ő birtokába került. Kapta? Vagy elkérte?

Vargha Balázs jó nyomon jár, mikor forrás gyanánt számításba veszi Csokonai saját vers-füzeteit. A latin zsengek körül e tekintetben nem is lehet vita. A *Szerencse változó*-tól a *Rút ábrázat*-ig terjedő propositiók szintén eléggé egykorúaknak rémlenek. Hasonlóképp a legkezdetlegesebbek sorozata, a *Luridától Thisbéig*. De teljesen összefüggő gyűjteményekről itt sem lehet szó, hiszen zavaró körülmények mindenütt mutatkoznak. Mondottuk, hogy a *Lurida sub dulci* is, a *Libertas optima rerum* is fejtelen és fejtett verset illeszt egymás mellé. Ebben bizonyára Csokonait utánozta a diák. (Már a *Gloria calcar habet* két változatát nem sikerült együtt megszereznie.)

Kapcsolatai a nagydiákok felé nem lehettek komolyak : kezébe jutott például *A Hadról* kezdete, hagyott is a folytatásának üres helyet, de ezt a merész szöveget teljesen megszerezni már nem tudta ; így került oda végül *A Tengeri háború* záró toldaléka. De még

¹ a *Mihályfalvi István* búcsúztatója alatt (HG II : 362. l.) ezt olvassuk : »d. 29-a Aug. 1794. Compos(uit) S(upremus) D(ocens) Mich(ael) Csokonai P(ublicus) P(raeceptor).

a legkezdetlegesebb propositiókat sem lehet úgy tekinteni, hogy volt Csokonainak egy füzete, abba időrendben bejegyezte, amit alkotott. A *Lurida* halandzsája bizonyára évekkal korábbi mint a *Nézd sarkantyú* . . . kezdetű *Gloria-vers* ; inkább a *Panaszolkodik* c. poema kíváncznék a szomszédságába.

Ma sincs földértve, hogy egyáltalán hány éves koráig írhatott feladat-verseket Csokonai. Lehet, hogy a Zöld-kódex alaptalanul jelez *Prooval* egyes értékes darabokat ; az eddigi kiadások nem is vették ezt a jelzést komolyan, — bár költőnk hagyatékából került elő a gyűjtemény. Ha mi is — épp ezért, — hitelt adunk a *Prook*nak, föl kell tennünk, hogy nem csupán a poétai klasszis termékei ezek a propositiók : nagyobb részük nem lehet egy 12 éves gyermek alkotása. Viszont addig sem mehetünk, mint Harsányi és Gulyás, akik pl. a *Liberias optima rerum* zsenyéjét 1794-re teszik. (III. k. 494. l.) Az látszik valószínűnek, hogy a fölsimert kiváló tehetséget továbbra is gondozták préceptorai : 1786—87-ben Nagy Sámuel, 1787—88-ban Fodor Gerzson ; ajánlottak neki témát s meg is bírálták műveit. Magántanítója, Budai Ézsaiás sem hagyható figyelmen kívül. Így keletkezhettek propositióként olyan értékű Csokonai versek, mint *A Poeta csak gyönyörködni szeret*, amely *Az én vagyonom* címen végül az Ódák közt vált klasszikussá. Az különben régóta köztudomású, hogy a propositiókat Csokonai már a poétai klasszisban sem tekintette többnek *téma-ajánlatnál*. Kovács József jegyezte föl, hogy »eröltetni . . . versírásra soha sem lehetett, melyet én kitanulván egész szabadságban hagytam, hogy írjon, vagy ne írjon, mikor több Tanuló társai írtak«. (Cs. V. M. Nevezetesebb Poétai Munkái. Kiadta Márton József, Bétsben . . . 1816. I. k. VI. l.) Toldy Ferenc szerint is »a gymnasium átolsó éveiben« kényszerítették Csokonaiékat »feladatok verses kidolgozására.« (Cs. M. Minden Munkás. Pest, 1844. XV. hasáb.)

Csokonai 1788-ban befejezte középfokú tanulmányait s április 18-án subscribált, tógátus lett. De Fodor Gerzson azután is tovább vezette őket 1788—89-ben, mint a metaphysicai osztály előadója. Az ő személye jogosít föl, hogy a Zöld-kódex propositióval jelzett darabjai közt még 1789-es dátumút is sejtünk. Ám ennél tovább aligha szabad mennünk.

Persze egy körülményt nem hagyhatunk figyelmen kívül. Költőnk élete végéig újra meg újra elővette s csiszolgatta régi darabjait. Úgy gondolom, mire a Zöld-kódexbe kerültek csaknem gyerekkövel írt zsenyéi, nem egy közülük átesett már, talán többször is, ilyen átdolgozáson.

Ha valaki még mindig hajlamos volna Csokonai akaratából származtatni ezt a gyűjteményt, szembe kell néznie *helyesírása* problémájával is. Költőnk már 1793-ban j-s ortográfiával dolgozott, viszont a Zöld-kódex másolója csaknem következetes a maga ypsilonos írásmódjában. Képtelenség fölteni, hogy tanítvány létére tudatosan javította volna át mestere kéziratait, — könnyebben gyanúsítható helyesírási fogyatékosággal. A kódex ebbeli következetessége leginkább azzal magyarázható, hogy írója elejétől végig *tolbamondás* után dolgozott. Nemcsak majmolta ezzel körülrajongott préceptorát, hanem gyorsította is a másolást. Ha Csokonai bízta volna rá ezt a feladatot, okvetlenül gondosabb lett volna a helyesírás terén is.

Lássunk erre egy olyan példát, amelyről *eredeti kéziratunk is van* már 1793-ból. A Zöld-kódex egyik legértetebb darabja ez, *A rövid nap és hosszú éj* : szép alliterációkkal is, nemcsak rímekkel ; korábbra nem tehető 1792-nél, akkora virtuozitással kezeli már a rímes jambust. Maradt sajátkezű kéziratán s Zöld-kódex-beli szövegén kívül egy másik másolata a *Convasatum quid* című gyűjteményben is. (Ak. Kvtár KK III.) Végül költőnk említett lakótársa, Zilahi János is letisztázta ezt a verset, nyilván egészen korai Csokonai-kéziratból (Debr. Koll. R. 1173. 4/b—5/a.) A négy szöveg viszonya :

1. Csokonai sajátkezű kézírata. 2. Erről készült másolat a Zilahi Jánosé. 3. Ugyancsak Csokonai kéziratáról készült *tolbamondás útján* a Zöld-kódex szövege. 4. A Zöld-kódexet másolta a *Convasatum quid* írója. A mutatkozó eltérések a következők.

Cím: 1: A' rövid Nap' s hosszú Éj. 2: A' rövid Nap 's hosszú Éjj. 3: A Rővid nap és hosszú éjj. 4: Rővid nap.

- 2 sor 1,2: El végezé — 3: El *vegezé* — 4: El *vegezte*
3 sor 1,2: Sátort az Éj — 3: az *ég* — 4: (megint (l)-ből javítva) az *ég*-
9 sor 1: Az Éj' komor homályja — 2: *homályja* — 3: Az *élly* komor *homályja* —
4: Az *élly* komor *homájja* —
11 sor 1: Mihelytt az Ég' Királyja — 2: *Mihelyt* az Ég' *Királyja* — 3: *Mihellyt*
(Mihelyt) az *ég királyja* — 4: *Mihelyt* az *ég királyja* —
16 sor 1: Fel virradás felől már! — 2: fel-*viradás felől* már. — 3: fel *viradás felől*
már. — 4: felől már.
19 sor 1: 's Az É(g)jj be nem borítja — 2: 's az Éjj be nem *borítja* — 3: ,s Az
é(jj)g be nem *borította* — 4: 'S Az Ég be nem *borította* —
21 sor 1: Élünk, Barátim! (a') e' szép — 2: Barátim! e' 3: *Éllyünk barátim*
e' szép — 4: *Éjjünk barátink e szép* —
24 sor 1: 's Borít setét kódébe! — 2 's *Borít* — 3: Borít setét kódébe. — 4: *Bori*
setét kódébe. —

A négy változat közül időben legkorábbi a Csokonai tisztázata, de helyesírás szempontjából ez a legfejlettebb: a magánhangzók hosszúságát is pontosan jelöli. Zilahi másolata szintén érett fővel készült; bár az Éj írásában — az éjjel miatt? — jobban ingadozik, mint Csokonai. Leggyatrább a Zöld-kódex másolata. Kéziratról semmiesetre sem készülhetett, csak hallomás útján. A 3. sorba pl. becsúsztat egy tévedést, amelyet a *Convasatum quid* átvesz tőle: az ég sátoráról már tud, *égnek* érti és írja az *éj* sátorát. Helyesírásában közelebb áll Zilahéhoz, mint a költőhöz, mégis föltehetőbb, hogy Csokonai eredeti kéziratáról dolgozott: a 19. sorban ő is ott javít, ahol a költő, csak épp aki diktál neki, fordítva értelmezi a költő javítását. Ezt a hibát szintén átveszi aztán tőle a *Convasatum quid*.

Az utóbbi gyűjtemény másolója sokkal fejlettebb írású, őt nyilván maga a költő szemelte ki. A Zöld-kódex gyatra helyesírását többnyire kijavítja, máshol azonban belezavarodik. (9. sor!) Feszélyezné, hogy a költőtől úgy kapta? Vagy egyszerűen: álmos, fáradt? A verseket az ő számára bizonyára Csokonai jelölte meg, forrásul adva a Zöld-kódexet, már Toldalékaival — ezeket a másoló vízszintes vonással választja el az összövegtől. Nincs is ezek közt »törlendő« egy sem. Sőt egyik kései verslistáján le is másolja Csokonai a *Convasatum Quid* tartalomjegyzékét, ezzel is jelezvén, hogy azt *vállalja teljesén*. Ez a gyűjtemény tartalmaz már szerelmes verseket is, egyenesen ilyenekkel kezdődik. Csaknem kizártnak tekinthető különben, hogy 1794-ben, mikor Csokonai préceptor lett, miért tartotta volna szükségesnek bármilyen célú gyűjteményében szerelmi lírája mellőzését.

Összegezve a mondottakat, az látszik valószínűnek, hogy a Zöld-kódex 1794-ben keletkezett. Első darabjait maga Csokonai *préceptor* mondta tollba *pedagógiai célból*. A kódex másolója aztán gyűjteni kezdte tanítója egyéb verseit is, a *szerelmi tárgyuak kivételével*. Sem az értékkel, sem a sorrenddel nem törődött, fejletlen és művészi darabot vegyesen másolt egymás mellé, ahogy éppen hozzájuk jutott. Bizonyára kerültek a kezébe együvé tartozó versek is, de ezek aligha voltak terjedelmes füzetek. Nem másolta ez a gyűjtő diák, hanem *tollba-mondatta* a verseket; ezért nagyjából *egységes* — kiejtés szerinti — a helyesírása, bár majd tíz év anyagát öleli föl. A kódex bizonyára gyorsan elkészült, s még 1794 tavasza végén Csokonai kezébe került. A radikális Toldalékok zömének keletkezése arra a bizakodó pár hónapra tehető, mikor még nem vált köztudomásúvá Martinovicsék elfogatása.

Ilyen módon a Zöld-kódex »rejtélyei« megmagyarázhatók.

III. A zsengek időrendje

Az eddigiek alapján megpróbáljuk a kódex anyagát időrendbe illeszteni.

1. Nem szabad azt képzelni, hogy a diák *minden* korai kéziratához hozzájutott. *Egy kies kert leírása* — ez látszik legrégebbnek az egész Csokonai-hagyatékban. De nem valószínű, hogy a rímkezelésnek ezt a magas színvonalát rögtön első kísérletében elérte volna. (Hol van ettől nemcsak Gvadányi, de még Bessenyei is, talán leginkább a *Lais* véve ki! Bessenyei szakít a négyes rímmel; Háló Kovács József pedig már tudatosan arra törekszik, hogy kétszótagú, hibátlan rímeit *különböző szófajokból* válogassa össze. Csokonai hamarosan elsajátítja ezt, annyira bravúrosan, hogy akadnak zsengei, amelyekben *szinte kivétel nélkül* olyan *mesterríme*ket használ, mint néha már itt is: természet-készet, örül-körül, csokolgatja-harmatja, állóra-Flóra, cse-re-mere.

2. *A kalmár* világosan két részre tagolódik. Első négy sora distichon; a két végső jóval értelmesebben tömörfíti hexameterbe ugyanazt a mondanivalót. Megihleti a költő gyermeket a civis környezetből vett feladat, de nem a szárazföldi kereskedőt énekli, hanem a tengerjáró kalmárt; a regényes *hóst*.

3. *Forma venusta perit*. Most először ejt a szép szűzekről néhány szót: kézcók illeti őket, rebegi illedelmesen. Ferenczi Zoltán a másolónak hajlandó tulajdonítani az utolsó pentameter hibáját: »Talán így lehetett: Bár hajtson villám szem maga láncza alá«. (Akad. Kvtár, Ferenczi-hagyaték.) De könnyen föltehető, hogy a hiba még magától a gyermek poétától eréd.

4. *Hogyha kihez jutalom jár*: a *Gloria calcar* habet kezdetleges kidolgozása, hibátlanabb distichonokban, mint az előbbiek. A 3—4. sor merész szórendjéből azt lehet sejtenünk, hogy Kovács József nemcsak a »franciások« eredményeibe avatta be tanítványait, hanem a »deákos« Baróti Szabó Dávid »új mértékre vett« poémáiból is adott némi ízelítőt. Csokonai főleg ebből meríthette az ösztönzést, mikor ilyen alaposan összeforgatta a szavak rendjét.

5. *A virtus a legbátorságosabb köfal*. Ez a distichonos vers szintén két részre tagolódik: első négy sora rímtelen, a többi hat középrimes leoninus. A Magyar Hirmondó 1786. január 2-i számában ugyan Péczely József megtámadta a leonius-verselést, de a debrecenieknek ebben a kérdésben más volt a véleményük, az, amit válaszul a Magyar Múzsában Földi János fejtett ki 1787-ben, mikor egyaránt jogosnak hirdette a *hangmértékes* (metrumos), a *végezetes* (pusztán rímes) és a *kétszeres* (Ráday-, »nyugateurópai«) verselést.

Ez a zsenge már megmutatja csírájában Csokonainak azt a képességét, hogy egy versen belül is hangot vált a mondanivalókhöz. (I. *Az én poézisom természete*.) A Virtus mindent lebíró erejét szinte megföllebbezhetetlenül deklarálja az összecsengő félsorokkal.

6. *Panaszolkodik egy mindenben szerencsétlen, de igazlelkű ember*. Idáig a felnőtteket énekelte s mímelte a verselő gyermek. Most *először beszél magáról*. Rendkívül nagy megrázkód-tatás kellett ehhez: személy szerint maga is a közfigyelem fókusába került, 1786 februárjában. Apját temették s búcsúztatójába — föltehetően Kovács préceptor — beleszötte költőnk legkorábbi verses méltatását is. (I. I. K. 1953. 119. 1.) Csokonai zsengeje bátortalanul céloz is arra, a »szülő« fölemlítésével, hogy családi részről érte gyász:

Majd hogy kétségbe nem estem,
A bút nem bírhatja testem.
Ront, pusztít Pandora nagyon,
Pixisével majd csapa agyon.
Szülőm búk árjai vala
Minden kedv töllem el hala.

És itt egyelőre álljunk is meg. Föltűnő ugyanis, hogy a vers utolsó nyolc sora ritmus^t vált, keresztírmessé válik, s egészen pontos metrumot ad: — — / — — / — — / — —, míg az

első hat sor közül tisztán *csak az elsőben* csendül meg ez a zene ; sőt a 4. sorban »szótaghiba« is van. Viszont — figyeljük meg — a sorvégeken mindenütt leválik egy-egy kétszótagú szó, sőt a hat sor közül négyben a sorok kezdetén is. Ütemek volnának ezek? Gondoljunk a közismert nótára : »Sárgát — virágzik a — repce«, s dudoljuk végig az egészet ennek a sornak a dallamára ilyen elosztással : 2, 4, 2

2, 4, 2
2, 4, 2
3, 4, 2
2, 4, 2
2, 4, 2

Kizárt dolog, hogy ez a következetes szó-elosztás véletlenül jött volna létre! Bizonyosra kell vennünk, hogy valamilyen *népdal* duruzsolt a fiatal poéta fülében, s annak ritmusára alkotta meg a maga rövid elégiáját, olyan kiváló hallással, hogy Kovács József nyomban fölfedezte benne a metrum-csírákat is. Valószínű, hogy Kovács már ismerte s meg is mutatta Csokonainak Földi *Halotti Versét*, amely még 1781-ben keletkezett rimes anapészтусokban. Földi verse *keresztrimes* volt, s talán ez ösztönözte a diákot, hogy ő maga szintén így fejlessze tovább a versét. Attól fogva főleg a metrumra ügyel, de a népdal is továbbmuzsikál a fülében : az ütemeket sem igen véti el!

Vagyis mi történik itt? A magyar verstan még tisztázatlan ; a legnemzetibb ritmus művelése, a hangsúlyos verselés szinte minden elméleti megalapozottság nélkül folyik egész Arany Jánosig. Földi sem mond többet, mint : végezetes vers ; képtelen tudományosan különbséget tenni Szenci Zsoltárai s egy pattogó táncnóta közt. S jön a gyermek Csokonai, s mindjárt első próbái egyikében túllicitálja kora legképzettebb verstankutatóját, leendő mesterét, Földit, mert az csak »kétszeres« formáról tudott, a gyermek Csokonai pedig »háromszoros«-t valósít meg : ütemest, metrumost és rimest. Ha akad rímei közt szerény egyszótagú, van viszont háromszótagos is. Szemmelláthatólag a forma meghódítására irányul a fő erőfeszítése, — de a zavaros mondatokból egyszer csak előbuggyan a pogány keserűség lázadó szava :

Bár égből a' segedelem
Küldessék, nem sokat a' tész . . .

7. *Lurida sub dulci melle venena latent.* A zsengek legproblematisabb darabja : valóságos halandza-szöveg. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy mikor a *Panaszolkodik* időmértékes első sorára fölhevítva a figyelmét Háló Kovács, először ebben a keresztrimes kísérletben tett próbát, még *tisztán a ritmus meghódítására*. Az értelemmel alig törődött. A vers homályos voltát végsőkig fokozza a Zöld-kódex kivételesen gyatra leírása. Nagyon álmos volt a másoló, vagy hibás értelmezésekre csábította az előtte fekvő »bolond exemplár«? Közöljük betűhíven :

Mos bárány képedet vedd fel
Majd farkas színbehevervén
És íved másra te tedd fel
Igy bokros búbakevervén
Ronts minden nyelved is artott
És szép szín közbete mérget
Attz : 's más vérebe be mártott
Fegyvert és rontod e férget.

Ebben már tiszta a metrum az első sor kivételével, de ott meg épp a képedet döccenő vég-szótagja van javítva ; ki tudja, így volt-e csakugyan Csokonai kéziratában. Itt szintén van

ütem, de másfajta : 3, 3, 2. *Keresztrime*i két-három szótagosak. Ennyiféle kötöttségben a tartalomra marad legkevesebb figyelem. Vagy talán szándékosan homályos az embléma-költészetnek ez a kései terméke : gúnyos biztatás a farkashoz, hogy nyelvével is, mérges fegyverével is rontsa azt az ostoba férget, akit el tud ámítani bárány álarcával. (A gyűjtő diák ennek is mellé másolt egy fejlettebb verset : *A színességhez.*)

8. *A poéta legkisebbért is megharagszik.* Idáig a klasszikus költészet képeibe öltözködött a diák-poéta mondanivalója. Első eset, hogy ki tudja fejezni, ami őt érdekli, amit ő lát, ami őrá jellemző. A természetnek szinte mikroszkópi közelhajlású szemléletéből fakad az a pompás sora, hogy a méhek

Mézzel terhelt nehéz lábakkal

szállnak haza a virágokról. Most kukucskál ki Csokonai először a kollégiumi poézis cella ablakán a korabeli ízlés, a *rokokó* világába.

Sokszor megállapították már, mennyire más Csokonai és Fazekas rokokója, mint a hanyatló feudalizmus nyugati költőié, vagy akár a mi Amadénké. Csokonaiék *nem menekülnek* a valóság elől, nem zárkóznak be a kellem valódi vagy képzelt üvegházába. Az ő kertjük igazi kert, természetük a Nagy Természet : az ő »pásztor«-uk nem Árkádia mezőin legeltet, hanem a Hortobágyon, s az ő érdeklődésükből tudomány születik, egyebek közt magyar fűvészkönyv. Egyszóval az ő »rokokó«-juk nem a realitás eljátsziasítása, hanem a valóság számbavétele a *legfutóbb árnyalatokig*, a legparányibb különbségekig : olyan gondos mérleget, amely a méh lábát is nehéznek mutatja.

Nem érdektelen, *melyik az a forma*, amelyben először tud saját hangján megszólalni a gyermek költő. Megszabott szótagú (8-as és 9-es) soraiban *csupán rím van*, sem metrum, sem ütem. Legkorábbi éveitől zsongnak a fülében ilyen ritmusok : Szenci Molnár Albert Zsoltárfordításai. Köztük jóval több mint 10 százalék a 9 szótagú sorok aránya, a 8 szótagúaké még nagyobb ; a kettő kombinációjára is számos példa van. Csokonai nemcsak az újat igyekszik mohón elsajátítani ; a múltból is értékesíti, ami használható. Tulajdon eredményeit is szervesen fejleszti tovább : már ekkor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy *bizonyos tartalmak mindig ugyanazt az egy ritmust követelik nála*. Lírájában vissza-visszatér *A poéta . . . megharagszik* ritmusa : 9a, 9a, 8b, 9c, 9c, 8b szerkezetű strófákban, *mindig a költészetre vonatkozó* tartalommal : *Ki poéta nevet érdemel ; Serkentése a Múzsának* (Diétai M. M.) ; *Serkentés a Múzsához* (Ódák). *A poéta . . . megharagszik* végső versszakát még módosítja, tétélező páros-rímű szerkezetűvé, s tartalmával indokoltá tudja tenni ezt a változást.

9. *Bene qui latuit, bene vixit.* Distichon; képanyaga mint a *Kalmáré*, de mondanivalója ellenkező : a tenger vihara és kincei helyett az egyszerű életet magasztalja. Legkezdetlegesebb a 3. verspárja ; a 6. sor talán így hangzott : »A zúgó tenger habra eresztvekerül.«

10. *Fulmen describitur.* Még mindig küzd a kifejezéssel, de tömörsége figyelemre, méltó. Utolsó sorát könnyű értelmesebbé tenni : »Nincs oly erősség, mely szenvedheti néicsapását«, — s a Zöld-kódex elírásai meg is adják rá a jogot ; de szükséges ez? Egy gyermek próbálkozásairól van szó, 1786-ban, amikor még nincs tizenhárom éves.

11. *Impedit ira animum.* Ugyanolyan 5 hexameter-soros epigramm, mint a *Fulmen* de itt már lelkiállapotot fest.

12. *Invidus.* Jellemkép. Szintén 5 hexameter ; a három közt a legsikerültebb.

13. *Exundatio aquarum.* Később Gyöngyösi-strófákban dolgozza föl ugyanazt a tárgyat. Itt is hagyományos ritmust választ : a Balassa-versszakot, 9 sor helyett 6-ra rövidítve. Ez a kurtulás a XVIII. század végére már közzsájon is végbement. Ütemei föltűnően jók, bár vannak hibás sorai.

14. *Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis.* Ez a viszonylag rövid vers már 1787-re tehető. Úgy látszik, nem került mindjárt teljesen a Zöld-kódex frójához ; folytatása lapokkal hátrább olvasható. Ütemei jórészt hibátlanok. Klasszikus fokon

is megjelenik ez a téma ugyanebben a ritmusban még a Prook közt (*A poeta tsak gyönyörködni szeret* ; később : *Az én vagonom*).

Végző stórfájában itt is változtat a rímelhelyezésben : ami más kezdő költőknél sem ritka.

15. *Az estvének leírása*. A különféle hazai és külföldi formák birtokba vétele után kezd hangsúlyt kapni a mondanivaló. Erre a célra a páros négyütemű tizenkettős látszik legalkalmasabbnak : Bessenyei föllépése után évtizedekig *ehhez tapad leginkább a haladás, felvilágosodás, modernség hangulata*. S ugyanakkor tisztázatlan törvényeivel, zenei változatosságával (ütem, időmérték!) mégis csak a legegyszerűbb ; — Csokonai számára hovatovább olyanná válik, akár a természetes beszéd.

Föltűnően sok a háromszótagos üteme valamint a choriambus-sejtelmű félsora már a *Kies kertben* is.

Ennek a versnek a tartalmáról már előbb beszéltünk, s arról is, hogy végül *Az Estve* teljesedett ki belőle.

16. *Az álom leírása*. Ezt a témát később *Az álom* materialista vallomásává fejlesztette Csokonai.

17. *Ventus describitur*. Ebből pedig *A tengeri háború* nőtt ki később.

18. *A poétai felvidulás*. Szintén vissza-visszatérő tárgy a fiatal költő lírájában. Énekelt már a poéták állandó ingerlékenységéről, — ez is jellemző Csokonaira, különösen diákéveiben. De még jellemzőbb az ő elpusztíthatatlan bizakodása, derűje. Mesterrímek kezdenek nála újból föltűnedezni.

19. *Egy város leírása*. A *Konstancinápoly*-téma első feldolgozása ; már állást foglal : a zsarnokság ellen tiltakozik. A török háború előtt (1788) keletkezhetett, mert attól fogva okvetlenül tudták már a diákok, hogy a szultánnak nem Achmed a neve, hanem Abdul Hamid. (II. Achmed a XVIII. század első három évtizedében uralkodott ; nevét talán még a nagyapjától hallotta Csokonai.)

20. *Egy fősvénynek leírása*. Megírására közvetlenül talán Pap Mihály szürszabó adott okot, aki 1788 elején el is árvereztette a Csokonai-családot. A Zöld-kódex-beli helyéről már volt szó s végleges kidolgozásáról is.

21. *Dido Aeneastól való búcsúzása*. Vergilius nyomán készült monológ. Iskolai feladat : nyelvileg sí mább az előbbieknél.

22. *Thisbe keservei*. Ezt a tárgyat Ovidius nyomán hosszú elbeszélő költeményben is feldolgozta Csokonai 1789 táján. Dido magánjelenetével szemben ez a *proo* a hősnő magatartásáról is rohanó, balladás leírást nyújt. Thisbe maga csak 8 sorban panaszkodik (—1—4. s. 11—14. s-ig.) A másolat hibás. Píramus helyett Priamust ír, s 14. sorában talán így szólt a helyes szöveg : »Nem szól és gőzös e karddal«, azaz : ezzel a Píramus véréből gőzölgő karddal.

Ez már valóban »nyugateurópai«, »kétszeres« formának látszik, párosrímű soraiban anapestus-ritmus van : — — / — — / u u — — / — —, de kissé lebegő zenével : u u — — / — — / u u — — / — — vagy : — — / u u — — / u u — — / — —. Első sor-változata azonos a *Panaszolkodik* meg a *Lurida* metrumával ; s van még mindig némi ütem-jellege : a 9. sortól 3, 3, 2-s ritmust is ad. Utolsó metrum-változata viszont Földi János 1781-es *Halotti* versével tart rokonságot, amely végre nyomtatásban is megjelent a Magyar Musa 1787. április 18-i számában. Ekkor már nem azzal hat Csokonaira, hogy keresztrímes, hanem anapestusai szabad ide-oda-hullámzásával. Ezt alkalmazza is, majd a *Thisbe* panasza párosrímű formájában 1793 táján *Szerelmes panaszok* címen újabb verset ír, amely végül a *Lilla*-dalok közt válik klasszikussá, mint *Édes keserűség*.

23. *Sint Maecenates, feret Hungara Terra Marones*. Egyik legérettebb zsengéje : már alighanem 1788-ból. Vád a nagybirtokosok ellen, jogos nemzeti büszkeséggel vegyülve. A 7. sorába harmadik szóként »is« toldandó, a 9-ben az »itt« frása szintén inkább »is«-nek rémlik.

24. *Nézd sarkantyú által* : a *Gloria calcar habet* fejlettebb kidolgozása.

25. *Szüntelen közel van a halál.* Mint mondtuk, Toldy kivette a zsengek sorából, s odaillesztette a Hátrahagyott elegyes versek élére.

26. *A békesség.* Nem proo. Lehetett a török háborúnak olyan fordulata, mikor béke híre futott szét a zavartalan munkára vágyó polgárok közt.

27. *Libertas optima rerum.* Sokszor idézett proo, az érett alkotások határán. Keletkezését az ország gyarmati helyzetével kell összefüggésbe hozni, — a kollégiumi diákság kuruc meggyőződésével, amely szerint nálunk még a gróf sem érezheti magát szabadnak. Pedig csupán a szabadság »mindennél jobb«, hirdeti már ekkor ezt a haláláig vallott meggyőződését.

Prooval vannak ugyan jelölve, mégis ki kell vennünk a zsengek közül a következő verseket, mert maga Csokonai minősítette őket közlendőnek. Ezeknek a föntiek szerint 1789-ben készen kellett lenniük, — bár valószínűleg csiszolatlanabb formában :

1. *A poeta csak gyönyörködni szeret.* (Végül : Az én vagyonom). Témája is, formája is a 14. zsengehez kapcsolja.

2. *Quem Dii oderunt.* (A kódexben áthúzta Csokonai ;) 1794-es tapasztalatai alapján már nem érezte igaznak. El sem igen képzelhető, hogy préceptor korában ezt ő maga másoltatta volna le.

3. *Mindég közel van a Halál.* Változata — *Szüntelen közel van a halál* — Csokonai szerint kezdetlegesebb.

4. *A szinesség.* (A *Lurida sub dulci* fejlettebb kidolgozása, a gyűjtő egymás mellé tette a kettőt.)

5. *A szerencse változó.* (Később »a Diétai M. Muzsában : *A szerencse.*)

6. *A tengeri zivatarról.* (Később a DMM-ban : *A tengeri háború.*)

7. *A kevély.* (DMM.)

8. *A földindulás.* (DMM.); radikális toldalékát azóta is külön közölték a teljes kiadások.)

9. *Midás.* Zöld-kódexbeli címe : *A Gazdag.*

10. *Rút ábrázat, szép ész.* (Illedelmesebbé téve a DMM-ban).

11. *Barátságos búcsúvétel* (DMM.)

Ezzel vége a propositióknak, de mint láttuk, még nincs vége a Zöld-kódex tartalmának ; hisz fejlettebb darabjai közt akár 1794-es is akadhat. Minthogy azonban ennek a vizsgálata nem tartozik jelenlegi feladatunkhoz, pusztán a teljesség kedvéért soroljuk föl, melyik darab melyik évre tehető :

1790

Egy magyar gavallér
A magyar hajnal hasad
Konstancinápoly

1791

A békesség
Az ősz (Toldalék nélkül)
A tél (Toldalék nélkül)

1792

A szabadsághoz
A reggel (Seneca)
Az estve (Toldalék nélkül)
A nyár (Toldalék nélkül)
A dél (Toldalék nélkül)

1793

A pártütő
A had (Teljes szövege, ahogy Jókay József megőrizte — a Zöld-kódexben csak az eleje van meg.)

A tél

A Toldalékoknak 1794-ben már készen kellett állniuk. Csokonai le is tisztáztatta az egészet a *Convasatum quid*-be. Ez a kis gyűjtemény azonban még csak 4 strófáját tartalmazza. A *vidám természetű poétáknak*, holott azt 1794 végén okvetlenül 8 versszaknyi végleges terjedelmében Pestre küldte Csokonai; meg is jelent 1795 tavaszán. A *Convasatum quid* másolatai e szerint 1794 őszén már megvoltak. De e nélkül a konkrét bizonyíték nélkül is az a valószínű, hogy a költő *legradikálisabb versei a korabeli magyar társadalom legjorradalmibb hónapjaiban keletkeztek*, közvetlenül Martinovicsék szervezkedése hatására, az ő letartóztatásuk táján; akkor, amikor megértő, helyeslő környezetet érzett maga körül Csokonai: érte rajongó diákjait s néhány demokrata meggyőződésű polgárt a debreceni értelmiségből.

Már utaltam rá, hogy a Zöld-kódexbe nem került bele a költő valamennyi zsengéje. Valóban, két kéziratot is ismerünk, amelyekben diákkori versei találhatók. Az egyik mindössze két levélből áll (K. K. IV. 4/ab—5/ab), tartalma:

Ki Poéta nevet érdemel. 1788. k.

Az árvíz. 1791.

A békesség 1791.

A másik külön kötetben maradt fenn, szintén az Ak. Ktár birtokában (Irodalom. 4-r. 390), ez tartalmazza Csokonai halotti búcsúztatóit, amelyeket föltehetően 1794-ben írt mint a poéták préceptora; de vannak ott jóval korábbi zsengei is. (Csillag jelzi a kiadatlanokat.)

1. Az öreg ember 1788
2. A mező 1788
3. Oskolai vacatio 1788
4. Az aratás 1788
5. *Az ős 1788
6. *A tél 1788
7. Ferenc neve napjára 1788
8. Névnepre I—II 1788
9. Búcsúzik az atyja leányától 1790
10. A rózsza 1790
11. Venusi harc 1791
12. Zilahi János őrizte meg *Az ős Laudonra c. 1789-i verse teljes szövegét, amelynek idáig csupán a hat végső sora volt ismeretes. (Debr. Koll. R.)
13. **Vis et nequitia*. Egy Debreceni Gyűjtemény tartotta fenn; idáig csak cím szerint ismertük.
14. **Mig nálatok itt mulatok*. 1790. Eddig szintén csak a címét tudtuk.
15. **A híves estve*. 1790. Az utolsó évek folyamán került elő.

A most felsoroltak közül csak az 1788-ra tehetőket kell zsengeknek tekintenünk. A többi vagy a költő sajátkezű gyűjteményében, vagy művei valamelyik jegyzékén szerepel, vagy esetleg már régebben odasorolták az érett alkotások közé.

Ami a zsengeket illeti, abban nem lehet kételkednünk, hogy a Zöld-kódex valamennyi darabja Csokonai-mű: a *történeteket* is át meg átszövik későbbi lírájával közös motívumok. Összegezésül a következőket lehet róluk megállapítanunk.

I. Tartalmi szempontból a zsengekből már kirajzolódik Csokonai sokirányú érdeklődése. 1. Legkorábbra tehető 1785-ös verseiben még a felnőtteket utánozza. A távoli világ vonzza, s szülőföldje legjellemzőbb alakját, a kalmárt is idegen környezetbe állítja. Még a mulandóság papos szólamai közé burkolva, de már érdekli a szépség, a dicsőség, a Virtus. 2. Az Én felfedezése 1786-ra tehető nála, úgyszintén a természet s az emberi jellem első bizonytalan ábrázolása. 3. Jóval magasabb fokon folytatódik ez 1787-ben a politikai és társadalmi állásfoglalás csíráival. Megjelenik zsengei közt a szerelem is, egyelőre mint epikus tárgy. 4. Az ország problémáit is figyeli: 1788 óta megénekli a szabadságot és a békét. Végül 1789-ben olyan versek tűnnek föl propositiói közt, amelyek költészetünk klasszikus értékei.

II. Formai törekvéseiből szintén előcsillannak az ő páratlanul sokhúrú művészetének gazdag lehetőségei.

1. Már a legkezdetlegesebb zsengek is a rím mesterének mutatják a propositió-író Csokonait.

2. A hexameter és distichon ritmusát korán elsajátítja; a leoninus-formát sem hagyja kipróbálatlanul.

3. Népdal-szövegen át eljut a rimes anapesztusig, mind páros, mind keresztrímmel, de ügyel az ütemre is. Ezek a szövegei legzavarosabbak, de zenéjük meglepően jó.

4. Azok közt a versalakok közt, amelyeket ők egyszerűen *rímesnek* tekintenek (végeztes, cadentiás vers), voltaképp három különböző ritmusigény található:

a) csupán rímelő versek, mint Szenci Molnár Zsoltárai (*A poeta legkisebbért is megharagszik*);

b) ütemes alaksejtelmek (*Egyedül a tudományok...; A poeta csak gyönyörködni szeret*);

c) ütemes versek.

5. Versei nagy részét ütemes tizenkettősben, a kor leghaladóbb hangulatú ritmusában írja, mind természetesebb hangon, egyre hibátlanabb zenével.

6. Az élő nyelv szavait, kifejezéseit fesztelenül használja, a népi mondattan alakjaival együtt: »ezet«; egyes állítmány, többes alany (»Lábaid... ne légyen bilincsen«) stb.

7. Rímtechnikájában rohamosan fejlődik: akadnak versei, amelyeket csaknem kivétel nélkül mesterrímekkel ír meg. De mértéket tart az összecsengésben, ritka a 3 szótagú ríme; ekkortájt talán még ritkább az egyszótagú. A mesterrímek sűrű használatát hamar elhagyja, azontúl csak komikus hatás kedvéért tér vissza hozzá egy egész költeményen végig. (*Szücs Sára koszorúja.*)

A Zöld-kódex névtelen gyűjtőjére gondoljunk hálával. Bár válogatás nélkül másolta egybe préceptora verseit, s ejtett is közben számos apró hibát, épp az ő kritikátlan lelkesedésének köszönhető, hogy gyermekkorától nyomon kísérhetjük Csokonai fejlődését.

PIRNÁT ANTAL

FORGÁCH FERENC

Más irányú kutatásaim közben szinte véletlenül nyúltam Forgách Ferenc művéhez. Néhány adatot kerestem csak benne, és a könyv olyan hatással volt rám, hogy nem tudtam letenni, míg végig nem olvastam. Ebben az írásban nem akarok mást, csak felhívni a figyelmet a XVI. sz. egyik legnagyobb, legvilágosabban látó, legművészebben író magyar humanista történetírójára.

Amit írok, az csak amolyan könyvismertetés, a Forgáchcsal kapcsolatos, kétségtelenül nagyszámú, filológiai és történeti kérdés megoldására nem törekszem. Remélem, egyszer később még részletesen foglalkozhatok vele.

Forgách műve, megírása után két évszázadig kéziratban feküdt. 1788-ban jelent meg először nyomtatásban, azóta mégegyszer kiadták 1866-ban a Monumenta Hungariae Historica sorozatban. Ez utóbbi kiadást, mely máig is az egyedüli megbízható, bár nem teljesen tökéletes kiadás, Majer Fidélt rendezte sajtó alá, bevezetését pedig Toldy Ferenc írta. Magyar fordítása, egy-két részlettől eltekintve máig sincs. A szakirodalom Forgách művével jelentőségéhez méltóan máig sem foglalkozott, annak ellenére, hogy nem egy cikk, tanulmány, sőt életrajzi monográfia is jelent meg róla. Jellemző felszabadulásunk előtti történelem- és irodalomtörténetírásunkra, hogy ezek a művek hogyan igyekeztek meghami-

sítani Forgách képét. Itt kétféle eljárást figyelhetünk meg: a feudális, majd az ellenforradalmi történetírás Forgách művének hitelét különböző rágalomokkal igyekezett elrontani, a mlútszázad végi liberális történetírók pedig jámborra és szelidre próbálták színteleníteni XVI. sz.-i társadalmunknak ezt a valóban kemény és keserű bírálóját. A rágalmazásnak és hamisításnak ez a folyamata már Istvánffyval megkezdődött, aki Forgách művéről így nyilatkozik: «Historiáját még jóval halála előtt kezdte írni, és kezdve János király halálától, különböző megszakításokkal, egészen Izabella királynőnek és fiának haláláig folytatta. E művet sokan hibáztatják azért, mert úgy tűnik, hogy rágalomokkal és szidalmakkal áraszt el kiváló férfiakat, akik ezt egyáltalán nem érdemelték meg, és nem mindenütt őrizi meg az igaz történeti hűséget sem.» E sort lehetne folytatni. Toldy Ferenc kiadása bevezetőjében (máig is talán a legjobb Forgáchról szóló munka) valóságos apológiát kénytelen írni Forgách érdekében, és Szekfü Gyula megint csak így jellemzi: »Erdélyhez ekkor csak néhány, nem is elsőrangú úr állott át nyíltan, így Gyulaffy László és Forgách Ferenc a keserű, embergyűlölő, halálos beteg püspök, a magyar Tacitus. Mindkettő személyes sérelem után keresve új pályát az erdélyi udvarban.»

Majd minden méltatója használja Forgáchcsal kapcsolatban a magyar Tacitus jelzőt. Ilyenféle címeket általában könnyű osztogatni és ritkán van komoly jelentőségük. Legnagyobb részük kezdetben a feudális nagyképűsködés, később a burzsoá kozmopolitizmus kifejezője volt. Forgáchnál sem gondoltak valószínűleg másra azok, akik őt ezzel a jelzővel először megtisztelték. A jelző ennek ellenére mégis szerencsés. Forgáchot ugyanis nemcsak bizonyos külső, formai jegyek kapcsolják a legnagyobb római történetíróhoz. Ami őt tacitusivá teszi, az nem a szokásos humanista stílusutánzás, Forgách viszonya saját társadalmi osztályához szükségszerűen csak ebben a formában nyerhetett kifejezést.

Min alapul a tacitusi történetíró művészet? Tacitus a római rabszolgatartó szenátusi arisztokrácia tagja. Osztályától nem tud elszakadni, figyelme középpontjában ez a réteg áll, ennek történetét írja, de ugyanakkor világosan látja saját osztálya züllését, hanyatlását. Világosan látja, hogy ez az osztály az előtte álló történelmi feladatokat már nem tudja megoldani, hogy egyetlen csoportjában sincsen meg az az erő, amely ezt az osztályt a múltban már elért történelmi magaslatokra újra felemelné. Ugyanakkor azt a társadalmi erőt, amelyik a vezető szerepet átvehetné, még nem látja, vagy nem akarja látni. Azokat a gazdasági erőket, amelyek osztálya hanyatlását szükségszerűvé teszik, nem ismeri, de világosan érzi a tüneteket, az erkölcsi züllést. Ez a helyzet magyarázza meg pesszimizmusát, ebből folyik a »sine ira et studio« elve: a bomló osztály egymást pusztító frakciói egyike mellett sem foglal állást, egyformán romlottnak tartja mindet. Ez az oka homályosságig tömör stílusának is, érezte, hogy nem szívesen beszél a tapasztalt eseményekről, de mást nem tehet, hű akar maradni az igazsághoz, de az undorító témát nincs kedve szélesen kitergetni. Mivel a bajok okának az erkölcsi züllést tartja, ezt igyekszik a lehető legszélesebben bemutatni. Ez azonban másképp nem történhet, csak a história szereplőinek emberi, erkölcsi jellemzése útján. Ezért a történelmi mű nagymértékben irodalmi jellegű lesz. Az olvasó előtt egy önmagát túlélő társadalmi osztály kemény vonásokkal megrajzolt emberi típusainak tömege vonul el. Ezek azok a vonások, amelyek Forgách munkáját is jellemzik, természetesen mutandis mutatis.

A XVI. század a magyar történelem egyik legmozgalmasabb korszaka. A feudális urak, népünket és egymást pusztítva, török és német hódítás áldozatává teszik az országot, ugyanakkor a magyar nép nagyszerű, bár többnyire eredménytelen harcot folytat saját urai és az idegen betolakodók ellen, s közben kifejleszti a magyar nyelvű irodalmat. Erről a korszakról szól Forgách műve. A magyar történelmet dolgozza föl 1540-től 1572-ig. Mi és hogyan tükröződik benne századának harcaiból?

Hogy írói magatartását megérthessük, szükséges egy rövid pillantást vetni életére. Régi és elég gazdag nemesi családból született 1535-ben. Családjában ebben az időben protestáns

lett és csak később, Forgách ifjú korában tért vissza politikai okokból a katolikus hitre. A humanista Oláh Miklós érsek támogatásával tanult Padovában, Itália egyik leghíresebb egyetemén, amely még ekkor is őrizte a humanizmus haladó eszméit. Hazatérve politikai pályája gyors sikerekkel indult. Hamarosan Várad püspöke lett. Számára ez már csak cím volt és udvari állás Bécsben. Püspöki székhelye éppen 1557-ben, az ő kinevezése évében veszett el végleg a Habsburgok és a katolicizmus számára. Forgách ekkor még hitt abban, hogy a Habsburgok valóban segíteni akarnak a magyarokon, hogy valóban egyesíteni akarják a szétesett országot, és a török kiűzése érdekében tudnak és akarnak komoly erőket mozgósítani. Mint humanista diplomata »élt több évig az udvarban, elkísérte Ferdinánd királyt a német birodalmi gyűlésre, ebből az alkalomból bejárta Belgiumot is, egészen az Óceán partjáig«. (Istvánffy) Aktívan résztvett a magyar politikai életben is, és fokozatosan kiábrándult a Habsburgokból. Láttá, hogy nem tudnak és nem is akarnak Magyarországon segíteni. Ferdinánd halála után, Miksa idejében az uralkodó és a magyar uralkodóosztály közötti viszony egyre jobban kiélesedett. Az osztrák gyarmatosító szándék megnyilvánulásai egyre durvábbakká váltak, és ez ellenállást váltott ki még a Habsburgokat hosszú ideje kiszolgáló urakból is. Ilyen körülmények közt Forgách lemondott püspöki címéről, és előbb Itáliába utazott, majd 1568-ban Erdélybe költözött. Hogy a német-párttal szakított, annak közvetlen oka talán az volt, hogy Miksa a győri püspökséget, mely azon kevés magyar püspökségek közé tartozott, amelyeknek birtokai részben ebben az időben is megvoltak, és amelyre Forgách is pályázott, egy olasz kalandornak adta. Erdélyben, mint nagyképzettségű humanistát szintén megbecsülték. Az ekkor már feloszlott kolozsmonostori apátság birtokait kapta, és János Zsigmond tanácsosa, majd Báthori István kancellárja lett. Történelmi művéhez az adatokat egész életében gyűjtötte, megírásához valószínűleg Báthori udvarában fogot hozzá. 1575-ben Padovába utazott, állítólag betegségét gyógyítani, ott is halt meg 1577-ben.

Humanista tudós és politikus volt egész életében. Hogy az osztrák udvarban viselt papi cím mit jelentett számára, azt történelmi munkájában megnyilatkozó világnézetén kívül legjobban az mutatja, hogy, bár a reformációhoz sem csatlakozott, soha életében nem misézett, sem egyházi szertartásokat nem végzett, és Erdélyben meg akart nőszülni.

Ennyit az életéről. Lényegesebb számunkra, hogy mit alkotott. Művének címe: *De statu reipublicae Hungaricae Ferdinando, Iohanne Maximiliano regibus ac Iohanne Secundo principe Transsylvaniae commentarii: Feljegyzések a magyar állam állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királyok és II. János erdélyi fejedelem alatt.* Mint már említettem, az 1540-től 1572-ig terjedő kort dolgozza föl, illetőleg részletesebben csak az 1550-től 72-ig tartó időszakot, tehát egy olyan kor eseményeit, amelynek közvetlen szemtanúja és aktív résztvevője volt. Nem szorítkozik csak a magyar eseményekre, személyes értesüléseit és külföldi irodalmi forrásokat is felhasználva szemmeltartja egész Európát és a török birodalom belső ügyeit is.

Az antik történetíróktól hagyományozott annales formát követi. A Commentariusok 22 könyvre oszlanak. 1550-től egy-egy év eseményeit egy-egy könyvben foglalja össze. Az anyagnak ez a tagolása egyáltalán nem külsőleges. Az ő korában Magyarországon a felmerülő politikai konfliktusokat szinte mindig fegyverrel intézték el. A harcok télen szüneteltek. Egy-egy év története: egy-egy hadjárat története önmagában is lezárt eseménysorozat. A mű ilyen tagolását nemcsak az antik és humanista példák, hanem maguk az események is követelték.

Commentáriusain Forgách talán halála miatt nem végezte el a végső simításokat. Talán ez az oka annak, hogy a tanulságokat, politikai és frói elveit, egy külön fejezetben, úgy, mint ezt az antik és humanista történetíróknál nem egyszer látjuk, nem foglalta össze. Ezek az elvek azonban a munka minden sorából jól kiérezhetők.

Egy züllő, pusztuló, idegen hódítók áldozatává lett ország áll előtte, amelyik pedig még nem is olyan régen Európa egyik nagyhatalma volt. Mi a pusztulás oka? Erre a kérdésre

akar Forgách feleletet találni, és ebből a helyzetből keresi a kivezető utat. Ezért tér vissza mindig Mátyás királyhoz. Mátyás alatt egységes volt az ország. A nagy király féken tudta tartani a bomlásra, anarchiára törekvő, a zavaros időkől maguk meggazdagodását remélő urakat. Mátyás korára az erős központi hatalom, a katonai és politikai fegyelem volt a jellemző. Ezt a korszakot sírja vissza és gyászolja Forgách, az ország belső rendjét és külső hatalmát, az erős hadsereget és a nyugalmas időkben a nagy király támogatásával szabadon fejlődő kultúrát. Az ország pusztulása Mátyás politikai örökségének megtagadásával, fiának megbuktatásával kezdődött. Sőt meg van győződve, hogy magát Mátyást is az urak gyilkolták meg. Ez az az eredeti bűn, amelyért nemzedékről-nemzedékre bűnhődnek az egyes főúri családok, és bűnhődik az egész ország.

Miksa 1569-ben elkövetett törvénytelenégeiről írva is módot talál arra, hogy visszaemlékezzen Mátyás korára, s a következőket mondja: »... Mátyás Szlávia hercegségét bőséges privilégiumokkal fiának adományozta, és a királyságban is utódjává szándékozott tenni, ha ebben időelötti halála meg nem akadályozza. A főurak, mikor Mátyás kevéssel halála előtt azt kívánta tőlük, hogy fiát ismerjék el királynak, inkább jelenbeli látszólagos előnyeiket akarták szem előtt tartani, mint a tartós és állandó biztonságot. Mert az igen nagy és gazdag országban maguk is erősek voltak, ám miközben valamennyien csak saját hatalmuk növelésére törekedtek, utódjaikra gyenge és erőtlen államot hagytak, rövid idő alatt övéiket s a hazát az ellenség szolgaságába juttatták. Ennyire veszedelmes dolog messzire halasztani azt, amit idejében jól meg lehet tenni. Mert ha Mátyás, János fiát, mint ahogy megtehetette volna, idejében utódjává teszi, meg tudott volna szabadítani minket mindattól a bajtól, amit eddig szenvedtünk, és amit még ezután szenvedni fogunk. De mégis, őt nem érheti gáncs, mivel intette, tanácsolta, kérte urainkat arra, amit maga nem tudott már megtenni országa állandósága érdekében, és ha ellene tesznek, előre megmondta mind a bajokat, amelyek bekövetkeztek. Inkább azokat tartom minden kegyetlen átokra méltóknak, akik bűnös haszonért a hazát eladták. Mert amint Mátyás meghalt, elszabadult minden fegyelmetlenségük és bűnös vágyuk, egyesek más vagyonát kezdték csellet és erőszakkal támadni, mások az állampénztárt fosztogatták, ismét mások tartományokat árultak pénzen. Így vesztettük el gyalázatosan Bécsét és Ausztriát, azután újabb és újabb országrészeket, és ma már szinte mindent. A tanulság: a pillanatnyi előnyöknél fontosabbnak kell tartani azt, ami biztos és állandó. Kevesen akadtak valamennyi közt, akik a közjóról akartak gondoskodni, így könnyen nyilvánvaló lett, hogy nem tisztességből, hanem félelemből teljesítették Mátyás király alatt kötelességüket. Mátyás, mint bölcs uralkodó és mester mindent megtett azért, hogy ezeket a polgári életre, az erények gyakorlására nevelje. Az egész keresztény világból nagy jutalmakkal idehívta és támogatta minden tudomány és művészet, nemcsak a szabad művészetek, hanem a mechanikai tudományoknak is legkiválóbb és legnevesebb képviselőit. Pozsonyban létrehozott nagy hatalmas alkotásával messze földön a leghíresebb és legtökéletesebb központját alapította meg minden tudománynak. Ezt ő előtte egyetlen király sem tette soha, és akik utána következtek, azt, amit ő jól megalkotott és utódaira hagyott, súlyos gyalázzal és dicstelenül tönkretették és elpusztították. Az uralkodók azért még nem érdemelnek tiszteletet, mert más halandóknál hatalmasabbak, hiszen ez a legtöbbnek csak veszedelmére és gyalázatára szolgál, és ezt elérhetik mások is: de sokkal inkább tiszteletre méltók erényeikért és tudományaikért, és azért, hogy a városokat, népeket, országokat az összes testi és lelki kiválóság gyakorlásával mint a tanítók és a mesterek (amint ezt a jó fejedelmekről mondani szokás) a civilizált életre oktadják, tanítják és nevelik. Ezekben a dolgokban Mátyás megelőzte nemcsak saját korának valamennyi uralkodóját, hanem a későbbieket is. Halhatatlan dicsőséget szerzett, és amíg csak ez a világ állni fog, emlékezete az utódok előtt egyre nevezetesebb és dicséretesebb lesz. Mindazoknak pedig, akik egykor elhagyták Mátyás tanítását és intelmeit, pártoskodásukkal idegen uralkodók zsarnokságát hozták be, hatalma, javai, vagyona, családja rövid idő alatt teljesen kipusztult, nem ellenség, nem fegyverek

miatt, hanem a hatalmas isten csodálatos ítéletéből, annyira, hogy egyikük családjából sem él ma már senki» (423—24).*

Mátyás alakja valóságos óriássá nőtt szemében, hiszen ő az utolsó, aki sikerrel tudta távoltartani a törököt a magyar határtól, sőt meg is semmisítette volna teljesen, ha nyugati szomszédai hátba nem támadják. Mikor a velenceieknek 1570-ben a törökkel folytatott sikertelen tengeri harcairól ír, így kiált fel:

»Isten bizony, valahányszor eszembe jut a török megdöbbenő barbársága és az, hogy soha semmiféle barbárság nem volt ezzel összehasonlítható, s eszembe jutnak a régi és újabb históriák, az, hogy Mátyás őket mindig legyőzte, és biztos határokra megállásra kényszerítette, s mi több, szárazföldön, mert nem ér föl a barbárok tengeri ereje a szárazföldivel, s tette ezt csak saját erejével, minden idegen segítség nélkül, szégyelem és restelem, hogy ezek most az egész világot bekalandozzák, körülfogják, semmit biztonságban nem hagynak, és mindezt mindmáig büntetlenül teszik. Pedig ezeket az egy Mátyás isten segítségével, pusztán saját erejével és vitézségével Európából kiverte volna, ha terveit és szent törekvéseit Frigyes császár meg nem akadályozza, ha a velenceiek szerencséjét és hatalmát nem irigylik, ha a római pápa inkább a kereszténység ügyével törődik, mint sajátjával.« (429)

Ez a nagy múlt, de csak múlt. A jelen kétségbeejtő: »Bizony óvakodnom kell attól, hogy csak a legkisebb mértékben is kövessem azt az írói eljárást, amelyet minden kor és nép történetírói alkalmaztak, akiknek egyéb kiváló erényeik mellett az a boldogság is megadatott, hogy soha nem kellett oly szomorú és nyomorúságos dolgokról írniuk, hogy azt néha vidám és kellemes témákkal ne cserélhették volna fel, mely változatosággal olvasóikat is leköthették. Számunkra minden balul végződik, egy örök fátum miatt inkább bajainkat siratni látszunk, mint históriát írni« (32).

A Commentáriusokban igyekszik pontosan ismertetni az eseményeket, már csak a jövőnek szóló példaadás kedvéért is. A szereplőket csodálatosan tudja jellemezni, sokszor csak egy-egy odavetett mondatban. A XV.—XVI. század nagyszerű magyar nyelvű komédiája, a »Balassi Menyhárt árultatása«, csak egy főurat mutat be. Forgáchnál előttünk áll az egész osztály. A Balassák, Bebekek, Kendiek, Országhók, Perényiek, Törökök, Báthoriak, Petrovicsek, Bekesek, Nyáriak és így tovább. Ugyanannak az áruló, rabló, népnyzó bandának a képviselője valamennyi. Testileg, lelkileg romlott figurák. A reakciós történetírás daliás hőseket csinált ezekből az urakból. Forgách megmutatja igazi arcukat: a részegeskedés és kicsapongás a legtöbbször hamar tönkretette egészségét, nem mozgatja őket más, csak a feneketlen hatalomvágy és kapzsiság. Fegyelmezetlenek és megbízhatatlanok, gyávák és aljasok a végtelenségig. Igen, Forgách úgy látja, hogy az erkölcsi züllés szükségszerűen magával hozza a testi elkorcsosulást is. Gyakran visszatérő megállapítás: »vix e pueritia egressus otio venere atque crapula corrupta primum sanitate, mox pedum manuumque usum amisit: alig növe ki a gyermekorból, a semmittevés, szeretkezés és részegesség megromtotta előbb egészségét, majd kezének és lábának használatát elvesztette. 1552-ben például Báthori Andrászt nevezik ki erdélyi vajdának. Forgách így beszéli el az eseményt: »Báthori Andrásra bízták az erdélyi vajdaságot, nagyot nevethezt a dolgon az, aki adta és aki kapta, de az értelmesebbek, akik tudták, hogy ennek a tartománynak, különösen ebben az időben, erős, ép emberekre van szüksége, szomorkodtak, mert Báthori állandó izületi bajt szerezve a részegeskedésből és tobzódásból, kezét lábát sem tudta használni, és telve lévén gennyel, önmagával is tehetetlen volt« (32).

Az események elbeszélésében Forgách meg szokott állni egy-egy főur halálánál. Ilyenkor visszatekint működésére és egész életének jellemzését adja. Még szélesebbek ezek a vissza-

* Az idézeteket Majer Fidél kiadása (Monumenta Hungariae Historica II. Osziály 16. kötet. Ghymesí Forgách Ferenc Magyar Historiája Pest, 1866) alapján közlöm, mindenütt a magam fordításában.

Az idézetek után zárójelben lévő számok e kiadás lapszámozására utalnak.

tekintések, ha egy-egy család kihalásáról számol be. Ilyenkor ismerteti az egész család történetét, vagyis bűnlajstromát, Mátyás korától kezdve. Ezek a jellemzések történelmének legművészeiben megírt lapjaihoz tartoznak.

Nézzünk néhány példát ezekből is : 1557-ről írja : »Ugyanezen a nyáron három kiváló családból származó férfú halt meg szinte közvetlen egymás után, végleg kipusztulva velük nemzetségük törzse is : Perényi Gábor, Országh Kristóf és Bebek György, kikről megemlékezni nem lesz felesleges, mivel valamennyien a legnagyobb és legnemesebb családokból származtak, és velük együtt családjuknak is teljesen magvaszakadt, birtokaik visszaszálltak a koronára. Ugyanebben az időben halt meg Bánffy István országbíró és Balassa Menyhért is, de ezeknek nem szakadt magvuk. Balassa Menyhért egész életén át elkövetett annyi árulás és rablás után, hatalmas vagyont gyűjtve és halmozva, majd újra elveszítve, mint ahogy fentebb elbeszéltük, oly nyomorultan és hirhedten fejezte be Bécsben szánalmas életét, hogy egyetlen ember sem akadt az egész városban és az udvarban, aki temetésén hajlandó lett volna kikisérni. Kilenc árulása miatt volt ismert és hirhedt. Perényi Gábornak, annak a Péternek fia, ki Bécsben Ferdinánd fogságában halt meg, volt egy testvére, Ferenc nevű, kit gyermekkorában apja túsul adott Grittinek arra az időre, míg a vállalt feltételeknek eleget tesz, de apja inkább Péterváradot és Zalánkemént akarta megtartani mint fiát, kit így, apjától elhagyatva, Konstantinápolyba vittek. Sok év múlva került vissza, de Gábor mindenképp tagadta, hogy testvére volna, a visszatért Ferenc viszont állította, sőt anyjuk is elismerte fiának és magához fogadta, ugyanezt erősítette dajkája is. Sokáig viszálykodtak egymásközt, gyakran került az ügy Ferdinánd ítélete alá is, mivel az egyiket anyjuk védelmezte, és érdekében igen határozottan kiállt, a másik viszont senkivel sem túrt osztozkodást az örökségben. Ennek a viszálynak végül is az lett az eredménye, hogy Gábor azt állította saját anyjáról, hogy az Ferenc ügyét házasságtörése tudatában támogatja és védelmezi, ezért megfosztotta anyját vagyonától és jövedelmeitől, majd végül bujdosó és kóborló testvérét orgyilkosokkal eltétette láb alól. Mi el akartuk mondani a dolgot, úgy ahogy történt. Egyéb-ként, minthogy az ügy mindig nehéz és eldöntetlen volt, egyik fél állítását sem tudjuk bizonyosnak és igaznak tekinteni. Bizonyos, hogy ettől az időtől fogva Gábor anyját mindig nagy gyűlölettel üldözte, s az minden segítségtől elhagyatva, keserű és nyomorúságos életet élt. Apja János királytól nagy tisztségeket és birtokokat kapott, rábízta a királyi korona őrzését és Visegrád várát, ahol azt régi szokás szerint őrizni szokták. A koronát azonnal kiszolgáltatta Ferdinándnak, majd látva Ferdinánd tehetetlenségét, még nagyobb bátorságot vett : ha János király lehet, Péter miért ne? mondotta, és így Szolimántól azt merete kérni, hogy tegye őt független fejedelemmé, s így sorolja hűbéresei közé, mivel már nem viselkedett úgy, mint alattvaló, hanem mint önálló fejedelem, és azt akarta, hogy annak is tartsák.«

Ezután következik az árulások végtelen sora. Perényi Péter még fiával sem törődik, csak birtokait és vagyonát akarja növelni, birtokai nagyrésze mégis elvesz, és életét végül bécsi börtönben fejezi be. Pétervárad és Zalánkemén elvesztése, melyek Belgrád eleste után az ország legfontosabb déli végvárai voltak, nagyon megkönnyítette a török terjeszkedést, és ezekért Forgách Perényi Pétert tartja felelősnek.

»Hogyha ezek az emberek — mondja Forgách — vagy inkább a haza elvesztésére született ocsmány szörnyek, nem utasítottak volna vissza minden saját érdekükben álló józan megfontolást, akkoriban az ország még elviselhető állapotra juthatott volna, és valami hazánk nekünk is lehetne, ha, a gonosz furiák végzetes izgatásától hajtva, nem akartak volna egészen a pusztulásig örvöngeni ezek a hálátlan polgárok, a legocsmányabbak minden halandók között.«

Ez az apa. Mint ahogy már láttuk, a fia sem volt jobb nála. A továbbiakban Forgách még a következőket írja róla : »Gábor pedig, mikor Izabella és fia János, Erdélybe visszatért, apja halálát megbosszulni vágyva elpártolt Ferdinándtól, Izabellához állt, majd minden ok nélkül újra Ferdinándhoz pártolt. Ezek után izületi betegség miatt rövidesen elvesztette

kezének, lábának használatát, s végül családja utolsó tagjaként, kihalva vele nemzetsége neve is, minden emlékezetre méltatlanul Pozsonyban eltávozott az élők sorából. Felesége volt Országh Kristóf leánya, igen kiváló asszony, kivel kevés halála előtt, nehogy őt túlélje, mérget itatott. Mikor ugyanis azt kívánta ostobán az asszonytól, hogy ha ő meghal, mászhoz férjhez ne menjen, az azt felelte, hogy a magáénál hosszabb életet kíván urának, de különben a jövőre vonatkozólag semmi biztosat nem ígérhet, mégis szeretné, ha jobb reménnyel lenne róla. Ezért orvosát, Balsaracus Vitus Jánost, kivont karddal halálal fenyegetve, arra kényszerítette, hogy mérget készítsen és azt az asszonnyal megítassa, ki kevés halála után, miután lassan elbágyadtak tagjai, és a mérég egész testében felszívódott, élete virágjában száználmasan meghalt. E tettet nem szeretetből követte el, hiszen miféle szeretet lehet a bűnben! Ez a megdöbbenően nagyravágyó és kevély ember titkos beszélgetéseiben gyakran emlegette üres felfuvalkodottságában, hogy méltatlan dolog volna, ha az ő feleségét valaha más is érintené, ezért ritka és szinte hallatlan barbársággal mások előtt lakomán megjelenni nem engedte, még saját házában sem, nem tűrte, hogy felesége férfivel beszéljen, vagy csak rá is pillantson, azt sem engedte, hogy az ablakon kinézzen, ha eltávozott házából, ablakait le is szokta pecsételni; annyira nagyra tartotta magát, és megvetett másokat, hogy mikor egyszer betegen feküdt, és felesége, miközben jámborul férje körül szorgoskodott, egy nemes ifjút, Semsey Istvánt, csupán ruhájával véletlenül megérintett, úgy megdühödött, hogy a szidalmaktól elgyötört asszonyt elevenen befalaztatva éhen pusztította volna el, ha familiárisai nagy nehezen le nem beszélik. A nemesifjút pedig elfogatta, és kevéssel utóbb megmérgeztette" (377—383).

Ez csak egy kiragadott példa volt, melyhez hasonlót számtalant találhatunk. Forgách szenvedélyes gyűlölettel ír a hazaáruló urakról. Minden írói eszköz a teleplezés szolgáltatában áll nála. Az annales forma szűk keretein belül, mestere a kompozíciónak. Anélkül, hogy az események folyásán módosítana, egy-egy hadjárat történetében a készülődés és a kivitelezés, a remények és a valóság, a szavak és tettek ellentéteinek kidomborításával ér el megrázó írói hatást. Szemmel kísérhetjük, hogyan foszlik szét minden illúziója a Habsburg politikával kapcsolatban. 1556-ban a fiatal Ferdinánd főherceg fellekesülve Szigetvár szerencsés védelmén, elhatározza, hogy személyesen vesz részt a magyarországi harcokban. Forgách általában nem szokott szónoklatokat adni szereplőinek szájába, pedig ez gyakran alkalmazott fogás az antik és humanista történetíróknál. Most mégis egy nagyszerű beszédet mond el a királyfival Magyarország fontosságáról, történelmi hivatásáról, a Habsburgoknak Magyarország iránti kötelességeiről, és szeretetéről. A beszéd, melyben a főherceg kéri apját, hogy bízva rá a magyarországi hadak vezetését, a humanista ékesszólás egyedülálló remeke, de utána egy kis mondat már rámutat az egész valódi értékére: »Így az ifjú — írja — engedélyt kapva apjától a távozásra, több reménnyel és lekesedéssel, mind erővel indult a hadjáratba.« (143) Ezután a magyarok reményeit és lelkesedéseit írja le. Ujjong az egész ország, próféták támadnak, akik a török hatalom végét jóslják, hiszen Mohács óta nem történt, hogy az uralkodócsalád egy tagja személyesen vezette volna a harcokat. Ezután következik a hadjárat leírása: egy jelentéktelen vár elfoglalása, kisszerű csetepaték, ide-oda vonulások, fosztogatások, míg a tél beálltával a hadsereg fel nem oszlik. Sajnálom, hogy nincs terem ezt a fejezetet egész terjedelmében bemutatni.

Láthattuk már, hogy a császáriak bűnei nem kisebbek Forgách szemében a magyar urak bűneinél. Jól látja az idegen csapatok pusztítását, és látja azt is, ki a felelős mindezért. Rámutat a feudális háború igazi jellegére: marakodás azon, hogy ki fossza ki a népet. 1557-ből például ezt jegyzi fel: »Ezután Ferdinánd, mikor már majdnem elmúlt a nyár, visszatért Németországból. Ezen a nyáron nem is tettek mást a császáriak, mint a szegény parasztokat fosztogatták, méghozzá nem is az ellenséges földön, hová az erős őrségek miatt betörni nem volt biztonságos, hanem saját területünkön belül. Mivel a katonaságnak zsoldot nem adtak, az falvanként sajátmaga és barmai megélhetésére élelmiszert keresgélt vagy rabolt. Ezt a

királyi fiskus hasznára találták ki, mert, bár a szegénységtől rabolt élelmiszer árát a zsoldból utólag levonták, a parasztok mégsem kaptak semmiféle ellenszolgáltatást, és a bajokban annyira tönkrementek, hogy ép, nagy falvak teljesen elhagyatottakká váltak, másokban pedig alig néhányan tengődtek. A Habsburg uralkodók alatt ilyen volt a katonai és politikai fegyelem. Mégis ősz idején, ha más okuk nem is volt, a termények tizedért és a szüretért nem tudtak nyugodni» (157—58).

Az idegen katonatisztek tehetetlensége sokszor szinte nevetséges számára. 1556-ban az Izabellához pártoló keleti részek biztosításáról van szó. Forgách Ferenc kérte, hogy magyar embert nevezzenek ki parancsnoknak, aki a terepet és az embereket ismeri. »Mégis Brandaisiusnak, egy német embernek adták a feladatot, aki váltott postalovakon hamarosan visszatért, térképeket hozott elő, hogy milyen úton, milyen helyeken, milyen ellenséges várakon kell keresztüljárnia, hogy ez milyen nehéz és veszedelmes dolog. Erre változatlan megbízatásokkal ismét elbocsájtják. Néhány napon belül postalovakon megint visszatér, majd újra kiküldik, és nem tesz semmi mást, csak az időt húzza, miközben az ostromlottak hiába várják a segítséget« (154).

Mint mondtam, az ország előtt álló feladatnak az anarchia megszüntetését és a török kiverését tekinti. Ebből a szempontból és Mátyás király mértékével méri a kor uralkodóit és valamennyit könnyűnek találja. Ferdinándban még lát némi jóindulatot, de tehetetlen. Miksáról egész sötét képet fest. A Zápolya család története bűnök és bűnhődések sorozata. Kipusztulásukat isten méltó büntetésének tartja. Báthori Istvánban érzett talán valamit a nagy uralkodóból, tetteit általában helyesli, de annak ellenére, hogy művét az ő szolgálatában írta meg, a dicsérő szavaktól vele kapcsolatban is tartózkodik. Viszont, bár ellenségnek tekinti a törököt, mégis mindig elismerően emlékezik meg Szolimánról: »vir inter antiquos imperatores facile constituendus,« olyan férfi, kit könnyen állíthatunk a régi császárok mellé. Rendelkezik azokkal az uralkodói erényekkel, amelyek a kor keresztény fejedelmiből hiányzanak. Erőskezű uralkodó, és Forgách véleménye szerint messzetekintő elvi célokért harcol.

»Bár Mátyás óta a fejedelmek tudatlansága és tehetetlensége miatt minden fegyelem megromlott, s az idegen nemzetek diadalmas nevünk elpusztítására összeesküdtek, mégsem természetlen annyira a magyar föld, hogy a virtus ragyogó példáit ne szülné« — írja egy helyen Forgách. Miben látja a virtus ragyogó példáit? A végvári vitézek és kapitányok többnyire tragikus végű honvédő harcaiban. Ha ilyenekről kell írni, stílusa is megváltozik. A máskor Tacitusra emlékeztető, keserű, tömör, néha homályos és ideges stílus (ezt a fordításban talán nem is lehet érzékeltetni) kisimul, szinte költői szárnyakat kap. A Commentáriusok két fejezete, a 2. és 16. könyv egyes részletei prózában megírt eposzra emlékeztetnek. A két kiemelkedő fejezet egy-egy nagy török háborút ír le, az 1552-es, Temesvár, Drégely, Eger ostromát és az 1566-ost »a szigeti veszedelmet«. Ezeknek a dicsőséges harcoknak leírásában nem is annyira az antik történetírók tanítványa Forgách, mint inkább a magyar históriás énekmondó Tinódinak. Különösen áll ez a 2. könyvre.

Az 1552-es év eseményeinek leírásában forrásul használja Tinódit. De nemcsak az eseményeket ismerteti Tinódi alapján, hanem átvesz minden költői értéket, amit Tinódi megteremtett. A kompozícióban őt követi, s költői részletekkel sokszor még tovább gazdagítja a kapott anyagot. Tinódi előadómódjának helyenként fárasztó egyhangúsága Forgách ragyogó latin stílusában eltűnik. Az egyes várharckok kis epizódjai szervesen illeszkednek az egész év eseményeit összefoglaló könyv nagyobb keretébe. A legszebb talán Drégely ostromának leírása:

»Ali-basa innen visszatért Szikambriába, egy régi város helyére Buda közelében, s néhány napot hadserege összegyűjtésével s a háború előkészítésével töltött, majd tizenkétezer katonával az esztergomi érsekiség várának, Drégelynek megostromlására indult. Az őrség parancsnoka a minden hadi veszedelemre jól felkészült Szondy György volt, ki katonáit is

ugyanilyen vitézekké és engedelmesekké nevelte. A falak s egy régi módon nagyon magasra épített torony leomlása eltemette Zoltay János nemes lovast. Az ezután következő első és nagyon heves ostromban Szondy az ellenséget nagy veszteséggel visszaverte. Cselt is kísérelt Ali basa. Felküldte a közeli falu papját, hogy ígéretekkel Szondyt megadásra bírja, de a török hazugságokat a katonás férfiú kinevette. Mikor már mégsem bízott abban, hogy a nagyon megrongált és régi várat, melyet a magyar királyok hosszú gondatlansága, majd a belső polgárháborúk miatt ágyuk ellen alig erősítettek meg, megtarthatja, végső akarátának testamentumát ilyen módon tette: Előhívta két legkedvesebb énekes apródját és kettőt török foglyai közül, akiket skarlátszövet ruhákba öltöztetett, pénzzel ajándékozott meg, és kiküldte őket Ali basához, hogy figyelmeztessék arra, hogy testét mindkét vezér jeles tetteinek örök emlékezetéért temettesse el, mert ő vagy a győzelemért, vagy inkább a tisztességes halálért utolsó lehelletéig harcolni fog. Ezután azonnal kihordatta a köztérre minden holmiját, saját kezével tüzet vetett alájuk és elégette. Majd az istállóba ment, s harci paripáit, a legjobbakat is, törével mind leszúrta. Köztük az egyik legnemesebbet, amelyet a harcokban legtöbbet használt gyengéden megsíratta, s bocsánatot kért tőle a szükségből ellene elkövetni kényszerült vétekért. Végül katonáinak gyűlést tartva, valamennyit a harcra lelkesítette. Megbánták bűneiket, és lelküket vidám és állhatatos szívvel valamennyien istennek ajánlották. Nem sokkal ezután megkezdődött az ostrom, és sok órán át tartott. Olyan vitézek és kitartók voltak a védők, hogy az ellenség nem tudott betörni a várba, míg szinte valamennyien szemközt kapott sebektől el nem estek. Maga Szondy György, már sok sebet kapva és körülvéve az ellenségtől, csodálatos harcot kezdett. A közelébe merészkedő barbárok tömegeit vágta le, míg a kimerültségtől és vérvesztéstől térdre nem rogyott, de még ezután sem hagyta abba a küzdelmet, hanem ugyanolyan vadul osztogatta a halálos csapásokat egészen addig, amíg egy puska-golyó át nem járta. Ezután fejét vették. Ali basa megkerestette testét és fejét, maga elé hozatta, megdicsérte ellensége vitézségét, és gondoskodott róla, hogy tisztességes katonai temetéssel temessék el. Sírjára lovagi lándzsát tüzetett zászlóval, erénye jelképét» (46—47).

A 16. könyv bizonyos fokig más jellegű. Forgách ott volt a seregben, amely tehetetlenül várt, míg a törökök bevették Szigetet. Ekkor vált előtte teljesen nyilvánvalóvá a Habsburg politika rosszindulatú tehetetlensége. Az események legtöbbször közvetlen szemtanúja volt, a szereplőknek személyes ismerőse. Ezért nem is a historiás énekek hangján emlékezik meg erről a háborúról. Ez a fejezet inkább egy széleslátókörű politikus emlékirata. Sorsdöntő fontosságúnak érezte ezt a háborút. Magyarországot szinte csak véletlen szerencse mentette meg a végleges pusztulástól, s a veszedelem Magyarországon kívül egész Európát fenyegette. Forgáchnak ebben a fejezetében a költő Zrínyi koncepciójának egyes elemei már adva vannak.

Az év kezdetén országgyűlés van Pozsonyban. A király pénzt és katonát követel, a rendek sérelmeik orvoslását. A hangulat robbanásig feszült. A magyar rendek terjedelmes feliratban ismertetik sérelmeiket. A gyarmatosítók a magyar urak kikapcsolásával teljesen a maguk kezébe akarják venni az országot. A politikai fordulat, mely az egész magyar uralkodóosztály ellen irányult, Forgáchot magát is érzékenyen sújtotta. Ekkor nevezték ki győri püspöknek a sötét olasz kalandort Zacharias Delphinust.

Az állandó török harcok, a háború János Zsigmonddal, a fizetetlen csapatok garázdálkodása, a Balassai Menyhárt féle nagyobb és kisebb rablók, akiket a Habsburg politika akkor sem vonakodott felhasználni, amikor a viszonylag tisztességesebb urak félreállítására törekedett, általánossá tették az országban a lét bizonytalanságát. A nép minden különös természeti jelenségben csodajeleket látott. Forgách közli ezeket a prodigiumokat, hogy felhívja a figyelmet a bekövetkező eseményekre s azoknak szinte kozmikus jelentőségét adja.

Így megmutatva az ország belső gyengeségét, és érzékeltetve a fenyegető veszedelem nagyságát, tér rá a háború leírására. »Következik a hatalmas és rémítő, Magyarország számára, ha az istenek határt nem szabnak neki, majdnem legvégső háború» (304). Ezután az ország területi kiterjedését és a fontosabb végvárakat ismerteti. Ez a leírás is alkalmas arra,

hogy a háborúban elesett két vár, Sziget és Gyula fontosságát kiemelve, hogy megmutassa azt a török hódítás következtében létrejött végzetes területi széttagoltságot, amely az ellenállást még nehezebbé tette. Sziget és Gyula a maradék ország két sarokbástyája. »Középen az ellenség volt, a Fekete-tengertől az Adriáig azon a területen, ahol valaha hosszan, szélesen a magyar birodalom terjedt.« Az ország csak határterület két birodalom között és a Habsburg tartományok védőbástyája. »Állandó hadsereg semmi, s ha háború tört ki, alkalmi katonaságot toboroztak, de gyakran csak a háború végére, vagy minden haszon nélkül, majd ismét, ugyanolyan könnyelműséggel feloszlatták. A végvárak őrsége magyar, de a biztos és hasznos hozó parancsnokságokat németek töltötték be. Szolimán is azt kérte két évvel ezelőtt egyik levelében, hogy németekkel erősítsék meg a várakat, mivel azok hajlamosabbak a békére és a fegyverszünetre. »Az ország végtelen keskeny karéjban nyúlik el,« úgy, hogy a Szigetről Gyulára utazóknak Szlavóniát, Stejerországot, Ausztriát, Morvaországot, Sziléziát és Lengyelországot kellett érinteniök« (306). Miután Magyarország kétségbeesett állapotát ismertette, végigtekint Európán. A spanyol és a lengyel király gyenge, tehetetlen. A francia gyermek, az angol nő, Itália és Németország erejét az apró fejedelemségek anarchiája forgácsolja szét. És ekkor megindul Szolimán, kít Forgách kora legnagyobb uralkodójának tartott. Célja nem kevesebb, mint Bécs elfoglalása és az egész kereszténység megtörése. A török szultán érzi, hogy ez lesz élete utolsó háborúja, ám még a halál gondolata sem riasztja vissza a küzdelemtől világhódító céljai érdekében. Forgách a Szolimán szájába adott beszéddel kora keresztény fejedelmeinek akar példát mutatni. Azt akarja, hogy az európai fejedelmek ugyanolyan elszántan harcoljanak a törökök ellen, mint ahogy az harcol ellenünk. Az események részletesebb ismertetése, úgy hiszem nem szükséges, hiszen ennek a hadjáratnak a története Zrínyi eposzával kapcsolatban közismert. Forgách a háborút úgy írja le, amint az egyes eseményekről közvetlen közelből, Miksa Óvárót, majd Győrben vesztéglő táborában értesült.

Arszlán basa sikertelen palotai vállalkozása, a német és magyar mezei hadak lassú gyülekezése közben, Szolimán Belgrádnál fogadja a tisztelgésére siető János Zsigmondot. A szultán környezete hallatlan pompájának leírása szintén a fenyegető veszedelem nagyságát érzékelteti. Csapatának egy része közben megkezdi Gyula ostromát. A vár sorsa eleve meg volt pecsételve. Segítséget nem kaphatott, s kapitánya, Kerecsényi kegyetlen, kapzsi ember volt, aki az őrséget maga züllesztette szét. A legénység nagyrészt ujoncokból állt, »mert sokan a régi katonák és tisztek közül, nem tudva megszokni a vezér kapzsiságát és a méltatlan bánásmódot, átpártoltak még jóval az ostrom előtt az erdélyiekhez« (314).

De nemcsak katonáival bánt így: »Annyira kegyetlen volt mindenkivel szemben, hogyha valakiről a falvakban és a városokban megtudta, hogy egy kicsit gazdagabb — az ilyenek után állandóan szorgalmasan kutatott — akkor elfogatta, elképesztő módon kínoztatta és mivel a szerencsétlenek a mérhetetlen kínzástól meg akarták váltani magukat, pénzüket, ha volt, vagy ha valahonnan kölcsönbe kaphattak, kicsikarta, úgy, hogy parancsnoksága idején, alig két év alatt, a Morvaországban megvásárolt Nikolsburg váráért 60.000 aranyat fizetett ki« (315—316). A rábizott várat persze, hitelt adva a törökök ígéreteinek, gyáván megadta. A fogságban azután, bosszúból a török foglyokon elkövetett kegyetlenségeiért, halálra kínozták.

Ezután következik Szigetvár ostroma. Ez a harc Forgách számára még nem olyan egyedülállóan jelentős, mint amilyennek mi Zrínyi eposza alapján érezzük. Az ő szemében az egész hadjárat az, ami végső pusztulással fenyegette Magyarországot. Sziget elvesztésével azonos súlyúnak érzi Gyula pusztulását, és a hatalmas területek feldúlását. Az 1566-os év azért olyan fontos számára, mert végső pusztulással fenyegette az egész országot, és ha ez Szolimán halála miatt nem is következett be, de a területvesztés és a belső ellentétek kiéleződése még kétségbeesettebbé tette a nemzet helyzetét. Nyilvánvaló lett, hogy külső segítségre nem számíthatunk, és Forgách úgy érezte, hogy Magyarországon belül sincs olyan erő, amely egy újabb szolimáni méretű támadásnak ellen tudna állni. A németek, mint ebben a háborúban

is kiderült, szándékosan gyengítették a védelmet. Sziget pusztulásáért is elsősorban ők a felelősök. Nemcsak azért, mert az ostromlott várnak nem vittek segítséget, hanem azért is, mert az őrséget készakarva gyengítették.

»Ugyanazon a télen — írja Forgách — szemlét tartottak a katonaság felett a haditanács tagjai, és Szigetről 200 lovast, mint feleslegest elbocsátottak. Más helyeken szintén csökkentették az őrségeket. Később a háborús hírek szaporodásával 1000 magyar gyalogost akartak toborozni, de sok keresgélés után sem találtak többet néhány embernél. Egyáltalán nem ismeretlen dolog, hogy Gebhardt Belczer a haditanács legrégebbi tagja, (újfajta hivatal nemrég találták ki, kevéssel halála előtt szervezte Ferdinánd, Miksa tanácsára) azzal dicsekedett, hogy az ő tanácsára évenként 40.000 forint költségtől szabadult meg az államkassza. De ez a bölcsesség Magyarország pusztulását hozta.«

Sziget ostroma, ha nem is egyedülálló esemény, de egy nagy hadjárat kiemelkedő fegyverténye. Az ostrom utolsó szakaszának pompás leírását, és Zrínyi jellemzését szintén megpróbálom bemutatni:

»A törökök szeptember 4.-én fölvonultatják az összes csapatot, és zászlóaljakra és szakaszokra osztva őket harcra készülnek. A vár bástyáiból a földet már elhordták, vagy szétágyúzták, most a nyers fa* alá száraz faanyagot, tüzet, fáklyákat vetnek, ettől a sáncok megerősítésére összehordott faanyag a közelben tüzet fogott, majd kigyulladtak tőle a katonák szállásai is. Ugyanakkor a romokért folyt a harc és öldöklés. A törökök előnyomultak, alig volt a mieinknek lélekzetnyi idejük, az erőszak és tűz beszorította őket a sarokban bástyául szolgáló belső várba. A közben lévő hídon az ellenség sokakat kegyetlenül eltaposott, levágott, és letaszított. Az ostromlottak a legnagyobb inségre jutottak, minden elhagyta őket, kivéve lelkük bátorságát és állhatatosságát, mert már a remény is késői volt. Az ellenség sűrűn nyugtalanítja, szorongatja, ostromolja őket, majd szeptember 7.-én, előkészítve mindent, tüzetokádó lövedékeket vet a közeli tetőkre, felhág a falakra, folyik a harc minden helyen. Végül is tűzzel és vassal a mieinket úgy megszorongatták, hogy azok elhatározták, hogy kinyitva a kapukat kitörnek a külső várba, és itt, egy tömegben harcolva, a legdicsőbb halállal vetnek véget gyönyörű küzdelmüknek. Beront az ellenség és köröskörül gomolyog, mikor a híd és a tér az ellenség összezsúfolt sokaságával van teli, az itt előre elrejtett, megtöltött és megcélzott hatalmas ágyúkat elsütik a szembenlévőkre. Egy pillanat alatt hihetetlen pusztulás támad az ellenség soraiban, mert az ágyúkat nemcsak az összezsúfolt seregben amúgyis biztos és szörnyű veszteséget okozó ágyúgolyókkal töltötték meg, hanem ezen felül megtöltték őket vasdarabokkal és mindenféle fémtörmelékkel egészen torkulatukig, mit a robbanás és az ágyúgolyók lökése kivetett, és jégeső módjára halálos erővel szóródott mindefelé. Zrínyit, mikor ezek után kitörni készült, és harcával borzalmas látványt nyújtott, a hídon belül egyszerre két puskagolyó járta át, miközben pusztulás, tűz és vas borította el az egész várat. A győzelem hatalmas és hihetetlen embervesztésébe került, mert a szigetiek nemcsak élve, hanem még holtan is bosszút álltak az ellenségen. Az egyik kőtoronyban ugyanis, mely puskaporral és gyújtólövedékekkel volt megtöltve, mikor már minden remény elveszett, ügyesen meggyújtott kanócot helyeztek el. Mikor tehát elfoglalva a várat, a megszállhatatlan sokaság berontott, köztük az egész tábor tisztjei is, és betöltötte a várat, a várost és a körülötte elterülő mezőt, a puszkapor hirtelen meggyulladt, s a szétszóródó lövedékek és kövek, ahová csak hullottak, mindenütt elsöpörték az összezsúfolt ellenséget. Nemcsak a közelben, hanem távolabb is ugyanez volt a sorsuk a törököknek. A levegőben repülő kövek s a szétszórt tűz szerte mindenütt elérte és elborította a halandókat. A baj gyorsasága megakadályozott minden menekülést. A sebesültek, félholtak, megégették s a szétszaggatott katonák tagjai, a levágottak hatalmas tömegével együtt, borzalmas látványt nyújtottak.

* Szigetvár bástyái nagyrészt gerendavázzal megerősített földsáncok voltak.

Ez lett a vége a kereszténység két kulcsának, mert Magyarországnak, ha a régi birodalmat tekinted, már csupán függelékei voltak meg. Erdítései, fegyverzetük egyforma értékű volt. Gyulában a csapatok erősebbek voltak, de a vezér rosszabb. A vezérek kegyetlensége, vadsága, kapzsisága majdnem egyforma volt, de Zrínyi bűnös élete ellenére vitéz halálával ugyanannyi jóhírt szerzett, mint amennyi rosszat a másik. Zrínyi Horvátországból, régi főúri családból származott. Miután már kora ifjúságában megismerkedett a törökkel, Keglevics Péter, a kiváló vezér és horvát bán támogatta őt tanácsaival és segítségével, és a király kegyeibe is bejuttatta. Ennek ellenére később, mikor Keglevicset cselrel elfogták, Zrínyi elszedte tőle Csáktornya várát. Kocianert ezüstjéért, melyből rengeteg volt vele, megcsúfolva az asztalt és a vendégeket védő isteneket, nézegetés ürügyén kivont törével orvul leszúrta. Ez a tett ugyancsak illik hozzá, mert kegyetlen volt és kapzsi, és az uralkodó gyengesége miatt, ki alatt minden félelem nélkül vétkezhetett, lelke minden bűnre kész volt. Erdődi Péter horvát bán leányával az eljegyzés után szakított, miután előbb megkaparintotta Monyorókerék várát, melyet Erdődi szigorú feltételek mellett leányának hozományul adott, de később visszaszerezni nem tudott. Ezután más, nem kevésbé gazdag házasság reményében, egy házassággal kettős haszonra tett szert. Házasságot ígért ugyanis Széchy Tamás leányának Margitnak, aki második férje után gazdag özvegyasszony volt — más dolog nem is tette kívánatossá — s utána annak leányát is eljegyeztette saját fiával. Ezt elintézve ismét szakított az özvegygel, és hatalma növelése céljából más felé fordult. Ugyanis nagy szerelmet színelve, megszerezte magának a cseh kancellár feleségének és Vilhelm Rosenbergnek hugát, egy feslett leányzót. Rokonának, Tahy Ferenc lovászmester és királyi tanácsosnak nemesi kuriáját, egy keresett ürügy alapján, familiárisainak csapatával s a Szigetről kivezényelt katonasággal a földdel tette egyenlővé. Még a dísz és gyümölcsfákat is kivagdosták kertjében. Az ürügyet az szolgálhatta, hogy egyszer magához hívatta Tahyt, s a lakomán le akarta részegíteni, mire az, minden célzatosság nélkül, azt mondta, hogy nem lehet neki mérget adni. Ezt használta fel rosszindulatú lélekkel Zrínyi a régi kitervelt gaztett jogcíméül, és utólag hiába síránkoztak aztán ellene akárhányszor is a gyűléseken és a tanácsban. Mikor egyik familiárisa, Gerdák István, minden jog és törvény ellenére kisvagyonú nemesek kastélyainak elfoglalására bízta, erőtlenség lévén a király rendeletei, be merte várni a királyi fegyvereket is, míg végül kölcsönös öldöklések után, meghódolásra nem kényszerítették. A szigeti parancsnokságot telhetetlen kapzsiságából és hatalomvágyból kívánta, s viszont azért kapta meg, hogy familiárisaival és vagyonával pótolja a zsoldot, amelyet ritkán és sohasem teljesen fizettek. Tudniillik ez volt a parancsnokok kinevezésében a különös művészet; hogy aztán a sajátjából, vagy rablásból elégitette-e ki katonáit az nem számított. Bizony Ferdinánd uralma óta ez a »művészet« vagy kicsoda, minden fegyelem, minden emberi és isteni törvény felbomlásával, menthetetlenül eluralkodott rajtunk egész a végső pusztulásunkig. Később, mikor a háborús hírek szaporodtak, le akart mondani a parancsnokságról, de az uralkodó gyűlöletből és erőszakkal akarata ellenére visszatartotta» (324—27).

Amint látjuk, Forgách még Zrínyinek sem tud megbocsátani élete vétkeiért. Ugyanígy ítéli meg Dobó Istvánt is. Ezek az urak egyik kezükkel védték a hazát, a másikkal pusztították. Honvédő harcaikat Forgách lelkesedéssel, szeretettel írja le, hiszen ez volna — meggyőződése szerint — a nemesség feladata, de nagyon jól látja azt, hogy ezekre az urakra nem jellemző a bátor helytállás. A magyar főurak nem a haza védelmét tekintik életcéljuknak, hanem vagyonuk növelését. Néha, ha a körülmények rákényszerítik őket, ha beszorulnak egy-egy várba, vagy ha a törökök rajtukütnek, egyikük-másikuk tud bátran harcolni, bár sokan még ilyenkor sem, de a legjobbak is szívesen kibujnak a védelem feladatai alól, s ha tehetik, inkább a nép és egymás ellen vitézkednek, mint a török ellen. Forgáchnak ezen a Zrínyi-jellemzésén a reakciós történetírás nagyon felháborodott, ami érthető is, hiszen ez a leírás mutatja meg a legélesebben a XVI. századi magyar feudális uralkodóosztály romlottságát. Ha ilyen ennek az osztálynak egyik legvitézebb, legkiválóbb képviselője, milyenek a

többiek? Kisebb emberek életéből vett példákkal szemben hivatkozhattak arra, hogy ezek magatartása nem jellemző az egész osztályra. Forgách bebizonyítja, hogy az osztály legkiválóbb képviselőit is ugyanazok a bűnök jellemzik, mint a többit. Ezért tekintette a reakciós történetírás évszázadokon keresztül elkeseredett embergyűlölőnek és rágalmozónak Forgáchot.

Az eddig közölt szemelvényekből már részben képet lehet alkotni Forgách célkitűzéseiről, világnézetéről. Történelme középpontjában a török kérdés áll. Részletesen foglalkozik nemcsak a magyaroknak, hanem a többi európai népeknek, olaszoknak, spanyoloknak törökök ellen viselt háborúival is. Úgy érzi, ez a veszedelem egész Európát fenyegeti. A török kérdés vezeti el a korabeli feudális rendszer és a Habsburg politika bírálatához. Mátyás példája azt mutatja neki, hogy ha az ország egységes, ellen tud állni a töröknek, kora történelme pedig bebizonyítja, hogy az anarchia a török szálláscsinálója. Politikai pályáján meggyőződött arról, hogy a Habsburgok nem akarják megvédeni az országot, sőt egyenesen akadályozzák a védelmet, céljuk csak a megmaradt területek gyarmatosítása és a Habsburg tartományok biztosítása. Forgách érdeme, hogy ezeket a kérdéseket a maguk teljes élességében, egészen nyíltan és világosan veti fel. Azzal is kiemelkedik kortársai közül, hogy elgondolásait nem öltözteti vallásos mezbe. A vallásos forma a XVI. században az egyetlen szélesebb tömegek között népszerűsíthető ideológiai forma volt. A reformátorok vallásos elképzeléseinek politikai tartalma sok esetben azonos Forgách elgondolásaival, de a vallásos forma szinte minden esetben tompította a mondanivaló politikai élet. Bornemissza Péter az »Ördögi kísértetekben« lényegében ugyanazokat a bűnöket veti a feudális urak szemére, mint Forgách, de azzal, hogy e bűnöket az ördög sugalmazásának tulajdonítja, csökkenti bizonyos mértékig az urak felelősségét, hiszen az ördög mindenkit megkísérthet, még a legjámorabb prédikátorokat is, és segítséget ellene csak a vallásos hit adhat. Forgáchnál szó sincsen sem ördögről, sem a vallás értelmében felfogott istenről. Az emberek maguk felelősek tetteikért, és bűneikért itt a földön bűnhődnek, maguk és ivadékaik. Felette áll minden vallásos, felekezeti szempontnak. Hogy valaki katolikus-e, vagy protestáns, az teljesen közömbös számára. Rendszerint meg sem említi. A főurak hosszú bűnlajstromaiban a valláscsere, egyházi birtokok lefoglalása és hasonlók sohasem szerepelnek. A magyarországi felekezeti küzdelmeket, kivéve az anti-trinitáriusok kérdését, melyet még ismertetek, meg sem említi, pedig hangos volt tőlük az egész kor. A külföldi eseményeket is hasonló szellemben ismerteti. A tridenti zsinat csak abból a szempontból érdekes számára, hogy megnyilatkoztak alatta a Habsburg, francia és pápai ellentétek. A francia polgárháborúért a vatikáni politikát tartja felelősnek, és keményen elítéli. A németföldi szabadságharcot nagy rokonszenvvel és tárgyilagosan ismerteti. Az inquisitio spanyolországi tevékenységéről borzalommal és undorral emlékezik meg. Mindezt azonban anélkül teszi, hogy azonosítaná magát a protestánsokkal. Morális felfogása is nélkülöz minden vallásos színezetet. Isten nevét ugyan nem egyszer emlegeti, de ez az isten számára csak a földi életben megnyilvánuló igazság megtestesítője. A bűnösöket szerinte mindig utoléri a büntetés. Hiába fosztogatnak, rabolnak, hiába követik el az árulások sorozatát egy-egy újabb birtok megszerzéséért, vagyonuk végül elvész, nyomorban pusztulnak el, sokszor bő tönben, vagy gyilkosság áldozataiként. Ez eddig csak a reális viszonyokat tükrözi. Egy pusztuló fogyatkozó országban egyesek gazdagsága sem növekedhet a végtelenig. A föld és a nemzeti vagyon, amelyen a főurak osztozkodhatnak, mindig kevesebb lesz, és a megmaradt országrészben a király mindig nagyobb birtokokat juttat német hívei kezébe. A terményeket a hadak fölélik, a kincsek Konstantinápolyba és Bécsbe vándorolnak, a nép török rabszolgapiacokra. A csapások természetesen leginkább a népet érik, de ilyen körülmények között elkerülhetlenül egyre több főúr is tönkremegy. Ráadásul Miksa politikája, mint ez Dobó István és Balassi János pörével kapcsolatban végleg nyilvánvaló lett, határozottan a magyar urak félreállítására és megsemmisítésére irányult. Az állandó politikai intrikák, összeesküvések, zavargások és háborúk szintén nem kímélték a nagyurak életét sem. A vagyonnak és létnek bizonytalansága, melyet a feudális urak teremtettek meg, magukat az urakat is sújtotta.

Ez a tény tükröződik Forgách szigorú erkölcsi felfogásában, mely szerint minden bűnt elkerülhetetlenül utolér a büntetés, és egy-egy régi nagy vétek nemzedékről-nemzedékre szinte átokként ül egész családokon. Felségesen komor Forgách erkölcsi felfogása, és a valóságot talán még hívebben tükrözi, mint a reformátoroké. Forgáchnál nincs megigazulás és bűnbocsánat. Istene a bűnök nyomában járó kiengesztelhetetlen bosszúálló végzet. Itt az egész társadalom gyökeres átalakulására volt szükség, s azt az erőt, amely ezt az átalakulást végrehajthatta Forgách nem látta, vagy nem akarta látni.

A feudális centralizáció szükségességét helyesen ismerte fel, csak hogy a feudális centralizáció csak a feudalizmuson túlmutató erőkre, a parasztságra és a polgárságra támaszkodva lett volna csupán megvalósítható. Ennek felismeréséig Forgách nem jutott el. Mutatja ezt az, hogy a Commentáriusokban kizárólag a nemesség történetét írja meg. A nép sorsáról legfeljebb akkor beszél, amikor már nem lehet hallgatni róla, mert hatalmas tömegmozgalomban követeli a maga jogait, vagy az urak politikája maguknak az uraknak érdekeit is sértő módon esztelen vele szemben (az 1570-es debreceni parasztfelkelés, a császári hadak garázdálkodása, a Balassi Menyhárt féle urak rablóhadjáratai). Bár látja a parasztság türheterlen helyzetét, s a ledurvább visszaélések ellen szót is emel, de általában fél tőle. Forgách még elég közelről hallotta Dózsa György hírért. Az 1570-es debreceni paraszttözeggel kapcsolatban így ír:

»... a bölcsebbek átkozták a paraszti zavargást, mert emlékeztek, hogy Ulászló király és Tamás esztergomi érsek alatt, aki Rómából úgynevezett keresztesháborúra való felszólítást hozott haza, jó okokból milyen kegyetlen, milyen nagy, micsoda veszedelmes háború keletkezett az egy Székely György kezdeményezésére, ahol hatalmas számú nemes, igen sok főúr s a népnek valóban megszámlálhatatlan sokasága pusztult el, és a lázadást végül alig tudták elfojtani, miután Ulászló király úgy megjed, hogy azon gondolkodott, hogy Budát kiürti» (452).

Talán, vallásilag kétségtelenül közömbös felfogása mellett, részben ez a nemesi arisztokratikus szemlélet okozza, hogy a magyar reformáció eseményeiről sem emlékezik meg. Mindenesetre feltűnő, hogy az antitrinitárius mozgalommal kapcsolatban csak Blandrata Györgyöt, az Erdélyben igen előkelő udvari szerepet betöltő olasz orvost említi és a »varga« Dávid Ferencet nem.

Ez a magatartás a legfeltűnőbb akkor, amikor János Zsigmond politikáját ismerteti. János Zsigmond valóban gyenge ember volt, s az előtte álló hatalmas feladatok megoldására alkalmatlan. De Forgách nemcsak ezért hibáztatja. A Zápolya családnak ez az utolsó sarja sok keserű tapasztalatot szerezhett a magyar urak megbízhatatlanságáról. Ezért megpróbált politikájában az erdélyi, különösen a kolozsvári polgárságra is támaszkodni. Ez a politika jutott kifejezésre abban, hogy csatlakozott az antitrinitárius mozgalomhoz. Ennek az egyedülálló kísérletnek haladó jelenségét Forgách nem ismerte fel. A polgárság törekvését, hogy részt követeljen magának a politika aktív irányításából, rosszindulatú bizalmatlansággal nézi. Van is ennek a bizalmatlanságnak némi alapja. Ez az osztály országos viszonylatban még valóban nagyon gyenge volt, és ez a gyengeség tükröződött János Zsigmond politikájának ingadozó kapkodásában is. De mégis, ez lett volna az egyedüli kivezető út, s ezt Forgách nem ismerte fel. Jól látta, hogy a polgárság vallásos és politikai mozgalma, az antitrinitarizmus, vagy ahogy Forgách nevezi arianizmus magával ragadja a szélesebb paraszti tömegeket is, és a feudalizmus egészének alapjait fenyegeti. Ő pedig, bár morális és kultúrpolitikai nézetei, gondoljunk csak Perényi Gábor jellemzésére, vagy a Mátyás király politikáját ismertető itt is idézett részre — sok polgári elemet tartalmaztak, lényegében mégis mereven elzárkózott a polgárság politikai követeléseitől, és az ország egységesítését a nemesség kizárólagos vezetőszerének megőrzésével szerette volna megvalósítani. János Zsigmondról egy helyen így ír:

»A fejedelem állandóan csak a leghitványabb emberekkel érintkezett, és ezért akkora volt benne a könnyelműség, hogy a derék férfiakat és az ország főembereit sohasem akarta bizalmas környezetébe engedni. Ezeknek még csak belépni sem volt szabad hozzá, hanem bezárták előttük az ajtókat« (448). Forgách gyűlölettel beszél az antitrinitarizmusról:

»Január 1-re (1571) a király (János Zsigmond) Marosvásárhelyre ment országgyűlést tartani. Itt a közügyekkel kapcsolatban, a szokásos adón kívül, semmit sem intéztek. A valásról sokat tárgyaltak. Az uralkodó ugyanis azt követelte, hogy egyesek ellen, akik gyalázni merték az arianizmust, eljárást indíthasson, de ehhez az összes rendek, különösen pedig a nemesség és a főemberek, nagy egyetértéssel megtagadták hozzájárulásukat. Blandratának, mert Bekes a követség miatt távol volt, és Csáky Mihálynak tanácsára tett mindent. Ez utóbbi először a gyulafehérvári egyházban volt valami papocska, majd lutheránus lett, és végül öreg, vénségre hajló korában az arianizmust védelmezte igen lelkesen. Tehát a templomban hitvitát rendeztek, ahol az arianusok olyan abszurd és felháborító tételeket adtak elő a Szentháromságról, hogy a királyon és hívein kívül senki sem akarta meghallgatni, mert úgy tűnt, hogy az ember pusztá meghallgatásukkal is bűnbe keveredik, és büntetést von magára. Ők ennek ellenére ocsmányságukba és istentelenségükbe merülve tapsoltak maguknak, a király is lelkesen helyeselt, és néha hosszabb beszédben bizonygatta tételeiket, végül Csáky Mihály útján a gyűlés előtt is jóváhagyta azokat, de a többség püsszegéssel és gyalázkodással fogadta. Ezeknek istentelenségét senki sem tudná elbeszélni, de ha csak egyet mondok, azt hiszem mindent megmondtam. Magát az Evangéliumot sem fogadják el, sőt ki akarják írtani. Azt állítják, hogy emberek szerkesztették, ezért nem tanítják, a gyülekezet előtt nem is említik. Csupán a Bibliát forgatják, de hamis lélekkel. Tehát semmiféle szentséggel nem élnek, sem a keresetséggel, sem az úrvacsorával, a házasságban sem tartanak semilyen törvényt, általános a vadházasság, feleségüket annyiszor váltják, ahányszor kedvük támad« (457—58).

Forgách a szentháromságtagadó mozgalom osztályalapjait nagyon jól látta, és mivel maga sem tudott elszakadni a nemességtől, ezt a polgári-paraszi mozgalmat sötét rágalmakkal árasztotta el. Ezekben az 1570 körüli erdélyi eseményeket ismertető részekben lesz teljesen érthető a Forgáchnál mindenütt érezhető pesszimizmus. Világosan és helyesen látja a nemesség teljes erkölcsi és politikai csődjét, de az alsóbb társadalmi osztályokat ugyanolyan rosszindulattal és elfogultsággal szemléli maga is, mint a nemesség többi tagja. Ezért úgy érzi, hogy a nagy cél, Mátyás király egységes és erős országa megvalósíthatatlan. A romlásból nem lehet szabadulni.

Még néhány szót kell szólnunk latinnyelvűségéről. A latin stílusnak a humanisták között is kiemelkedő mestere. Nem valószínű, hogy abban a korban magyar nyelven ilyen tökéletesen meg lehetett volna írni e munkát. De mégis, ez a ragyogó latinság csak egy szűk körnek szólt, és ezt Forgách valószínűleg maga is tudta. Igaz, hogy a latin nyelv ekkor még egész Európa nemzetközi tudományos nyelve volt, de a latin mellett már mindenütt hatalmas szava van a nemzeti nyelvű irodalomnak, és ezek a modern nyelvű irodalmak az ébredő nemzetek széles népi tömegeihez szólnak, míg a latin csak a tudósok kis nemzetközi közösségéhez, és Forgách inkább ehhez a kis tudósközösséghez akart beszélni, mint a magyar néphez. A magyar nyelvű irodalomhoz való viszonya is emlékeztet egy kicsit arra a módra, ahogy a középkori krónikások a népi énekmódok termékeit felhasználják. Felhasználta a magyar írások, például Tinódi műveinek, adatait és költői értékeit anélkül, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítana neki. Arról, hogy századában már magyarul is írnak, mégpedig egyre többet és jobban, meg sem emlékezik.

Be akartam mutatni egy minden korlátja ellenére nagy, és sajnos alig ismert magyar író. Azok a gondolatok, amelyeket Forgách vetett fel, hosszú időn keresztül jelentették az egyedül lehetséges célkitűzést minden tisztességes magyar politikus számára. A centralizált magyar államnak Mátyás királyban megtestesülő eszméje különösen a költő Zrínyi Miklósnál talált a következő korban nagyszerű kifejezést. Meggyőződésem, hogy Forgách nem hullhat

ki a magyar irodalmi tudatból, múltunk egyik nagy értékét veszítenénk el vele, és itt volna az ideje, hogy végre teljes és méltó magyar fordításban szólaljon meg. Hadd ismerje meg, és gyűlölje meg belőle népünk még jobban azokat az urakat, akik évszázadokon keresztül csak kizsákmányolói, elnyomói és a haza pusztítói voltak, és hadd tanuljon népünk a XVI. század török ellen küzdő hőseitől még nagyobb hazaszeretetet és emberséget.

NAGY MIKLÓS

JÓKAI MÓR: SZEGÉNY GAZDAGOK*

A »Szegény gazdagok« megszületése nem véletlenül esik az 50-es évek végére. Jókait az 50-es évek elejétől fogva vonzza az erdélyi történelem, amelyben a nagy nemzeti veszedelmek között is helytálló magyar életerőt csodálja meg. Ez az érdeklődés azonban nem korlátozódik a múltra; hiszen 1853-as egyhónapos erdélyi körútja alatt arról is meggyőződhet, hogy az elnyomatás idején is éberén él a hazafias szellem a külön császári tartományként kezelt ország-részben. Nem győzi csodálni: »... a szorgalmas, becsületes népet, mely oly szerelmes határaitba miként hajdan«, írja Kolozsvárott 1853 május 11-én.¹ A főnemesség kulturális és társadalmi hivatásáról táplált illúziói csak elmélyülnek a magyar színpadot és irodalmat pártoló erdélyi nagybirtokosok, — a Mikó Imrék és társaik — láttán. Bencencen 1853 május 16-án fel is jegyzi naplójába: »Erdélyben a felsőbb arisztokrácia körében a nemzeti szellem nem érzi magát jövevénynek.«² Ez az 1853-as út, Cserei és más erdélyi krónikáirók olvasása, feleségének és barátainak, köztük Szilágyi Sándornak, a 49 utáni esztendőik legvállalkozóbb kedvű kiadójának, elbeszélései nyomán egy egész csokorra való különféle jellegű Jókai-novella terem az 50-es évek derekán. Akad közöttük heroikus történeti tárgyú (*A nagyenyedi két fűzfa*) humoros zsánerkép, (*Az örmény és családja*) és népmonda (*A tengerszem tündére*). Közös jellemzője e novelláknak, hogy Erdély többi népcsoportjai, szászok, örmények mind felbukkannak már bennük, csak a románok hiányzanak még.

Az erdélyi románok mindennapi élete nem is igen kap helyet művészetében a »Szegény gazdagok« előtt. Bevonulnak ugyan novelláiba a törökellenes szabadságharcok, elsősorban Tudor Vladimirescu felkelésének hősei (*Jordáki feje*, 1857) s a krími háború meggyorsította havasalföldi román ébredésre is felfigyel (*A bojár leány*, 1855), de az erdélyi román életet még csak a 48-as események fantasztikussá festett változatában (*A Bárdy-család*), illetőleg egy-egy népköltésre visszamenő mesés hangulatú elbeszélésben látja (*Egy haramiabanda a havason*, *Reparált lelkek*, mindkettő 1858). A változást itt az 1858 októberében Arad és Zaránd megyében tett utazása hozta meg. Ez az út nemcsak a legendás Fatia Negrára vonatkozó történetek egész sorával, s a havasok életével ismertette meg, hanem megerősítette abban a meggyőződésében, hogy az 1849-i tragikus román-magyar testvérharcot el lehet, és el is kell felejtetni. A múlt sebei, a kölcsönös kegyetlenségek emlékei még elevenek Abrudbányán, a hegyekben Vasvári Pál sírját mutatják meg neki, de nem kis számban táruznak már elébe a közös elnyomástól szorongatott magyarok és románok kibékülésének jelei. Egy román nemesnél Topánfalván 32 magyar író arcképét pillantja meg, találkozik a nehéz önvádtól gyötört és búskomorra lett Avram Jancuval, akinek nagybátyja éji szállásra marasztja vendégszerető házában, tanúja a magyar és román középosztály közös ünnepségének, a híres Detonátán.³

* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954 (Jókai Mór Válogatott művei). Sajtó alá rendezte: Kozma Géza. Illusztrálta: Szántó Piroska.

¹ *Kiadva Kristóf György*: Jókai napjai Erdélyben. Kolozsvár, 1925.

² Kristóf id. mű.

³ L. More. patrio. Regényes kóborlások Erdélyben. Kiadva Kristóf id. művében.

Nemcsak elméje, hanem szíve is megnyílik a román történelem keserves századai előtt, s az abrudbányai Csetátye-barlangban ennek a múltnak üzenetét érzi: »Ezt az egész hegyüregtet a római hódítók ásatták a legyőzött román nép fiaival: minden szikla, ami itt szédelegve függ fejünk felett, annak a keserű nyomásnak emlékjele; ... el lehet mondani, hogy a Csetátye üregegyroppantsír, amelyben a propraetorok katonai millióit temették el a dák népnek, amelybe eltemették annak szellemét, öntudatát, múltja emlékeit.« A fennálló viszonyok között természetesen nem lehet valamely kidolgozott programja a románsággal való együttélésről, két dolgot azonban már határo: ottan leszögez az évtized végén. Az egyik az 1849. évi ellentétek elfelejtése: »Mi hagyjuk bezöldülni szépen a szomorú évek sírját; s felejtjük el a tényeket, de tartsuk meg belőlük a tanulságot.«⁴ Ennél is fontosabb az, hogy hangsúlyozza: a szomszédos népek kultúráját nem szabad lenéznünk, hanem ismertetnünk kell, különösen az irodalmukat. Érdemes idézni ilyen vonatkozásban »A magyar irodalom missioja« c. a Magyar Sajtóban 1857 nyarán megjelent cikksorozatának két mondatát: »A tudományos emberek eddig nem csökkentették a nemzeti ellentéteket, hanem csináltak olyan emberekből, akik egy föld kenyerét eszik, halálos ellenségeket, holott kezünkben lett volna az eszköz azokból jóbarátokat csinálni.« ... »A magyar irodalom másik missioja szerintem a kisebb literatúrák ismertetése.«⁵

Természetesen nem egyedül Jókai gondolkodik méltányosan a nemzetiségi kérdésben, hanem a nemesi liberalizmus jelentősebb képviselői is (Eötvös, Gyulai, Kemény), nem is említve a fiatal radikálisabb nemzedék tagjait (Vajda, Zilahy). Az abszolutizmus elleni küzdelem összeköti a magyarok érdekeit a többi népcsoportokkal s különösen Bach bukása után sűrűn követik egymást a baráti lépések mindkét részről. Zilahy Károly 1859-ben a Vasárnapi Ujság hasábjain »Hazai tájleírások és népviseletek« címmel merőben a románokról ír, majd egy évvel később »Jávorágak túl a hegyről« címmel délerdélyi útleírást közöl a Magyar Sajtóban. Kolozsvárt a román népdalokat is előadó Reményi hangversenye alkalmából kölcsönös barátkozásra kerül sor 1860 július 28-án, részben szintén Zilahy kezdeményezésére. A napilapok — köztük a Magyar Sajtó — számos román részről küldött nyilatkozatot közölnek, melyek megfelelő nemzetiségi jogok megadása esetén biztosítják a magyar nemzetet hűségükről, az elszakadási törekvések félretevéséről. (Pl. Magyar Sajtó 1860 augusztus 11. és 1860 dec. 12.) Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a románság iránti növekvő érdeklődésben része lehetett azoknak a sikereknek is, amelyeket a Dunai fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) a nemzetközi politikában elértek, s amelyek 1859 januárjában a modern román állam megalakulásához vezettek. Az emigráció felvette a kapcsolatokat a haladó román körökkel és nyilvánvaló, hogy az emigráció felé tekintő magyar politikusok és írók is egyre figyelemreméltóbbnak tartották a török igát fokozatosan lerázó román nemzet erőfeszítéseit.

Az erdélyi románság ábrázolása nagyrészt az itt vázolt politikai-társadalmi folyamatokkal párhuzamosan izmosodik meg irodalmunkban. Ormós Zsigmond 1858-ban kétkötetes regényt ad ki »A banya sziklája« címmel, amely a bánsági románokról szól.⁶ Jósika Miklós »Egy magyar család a forradalom alatt« lapjain több fejezetet szentel az 1848. évi erdélyi román mozgalmaknak, P. Szathmáry Károly »Erdély vészcsillaga« c. regénye az 1599-es év mozgalmas eseményeihez, Vitéz Mihály vajda és Báthory Zsigmond küzdelmeihez vezet vissza. A másod-harmadrendű írók kísérletei közül, amelyeket Veress idézett műve részletesen felsorol, magasan kiemelkedik Jósika és Jókai román vonatkozású irodalmi munkássága. Joggal mondja róluk Veress kiváló műve francia nyelvű bevezetésében: »Par l'oeuvre de ces deux romanciers les Roumains à peine connus devinrent sympathiques dans la littérature hongroise, qui commença à s'occuper de leur vie simple et de leurs coutumes.« (»Ennek a két regényírónak a mun-

⁴ Kristóf id. mű 112. 1.

⁵ Id. hely 166. sz.

⁶ Részletes ismertetését I. Andrej Veress: Bibliografia Româna — Ungara, III. kötet 118. 1.

kasságán keresztül az alig ismert románok szimpatikussá váltak a magyar irodalomban, amely foglalkozni kezdett egyszerű életükkel és szokásaikkal.) (Id. mű XIII. 1.)

Ilyen előzmények után mintegy az idő teljességében a szerző élményeiből s a magyar abszolutizmusellenes hazafias mozgalmak nézeteiből táplálkozva jelenik meg a »Szegény gazdagok«. Létrejöttében nagy szerepe volt annak is, hogy Jókai ekkor már erősen bíráló szemmel nézte az arisztokráciát, mely alkalmatlannak bizonyult a Széchenyi-féle program folytatására, az ország polgárosodásának vezetésére. A várt Kárpáthy Zoltánok és Szentirmay Rudolfok helyett 1857-ben azt kell tapasztalja, hogy a főnemesség vétkes hanyagsággal fogadja a Magyar Tudományos Akadémia megsegítésére indítandó egy millió forintos gyűjtés eszméjét, sőt cinikus módon még Széchenyre hivatkozik, aki — szerintük — óva intett a túlságos sietségtől az ilyen kezdeményezésekben.⁷ Még elkeseredettebben szemlélhette 1860-ban az ökonzeratív mágnások 1848 ellenes, nyíltan feudális politikáját.

A változás elsősorban a regények eszményi hőseinek megváltozott társadalmi helyzetében mutatkozik: többé nem a reformer nagybirtokosokat állítja középpontba, hanem az értelmiséggé váló köznemesi ifjakat, Fehér Gyulát, (*Felfordult világ*), Garamvölgyi Aladárt (*Az új földesúr*), a Politikai Divatok Pilvax kávéházban tanyázó fiataljait. A »Szegény gazdagok« legrokonszenvesebb férfialakja is Vámhidy Szilárd, a szegény ügyvédbojtár s mellette Satrakovics Gerzson, a jómódú vidéki köznemes. De szembetűnik a közelmúlt »Egy magyar nábob«-tól és »Kárpáthy Zoltán«-tól lassan eltérő bemutatása is. Többé nem a konzervatív, de nemzeti érzésű alakok megváltozását veszi tollára s a hazafiatlan, önző kozmopolitizmus képviselőit sem a Kárpáthy Abellinóhoz hasonló komikus gavalléroknak ábrázolja. Ezek szerepét az udvarhű, látszólag igen európai főhivatalnokok (a *Mire megvénülünk* Bánokházyja, az *Új földesúr* Grisákja) és a néptől kasztként elzárkózó sznob bankár-rétegek (a *Lapussák*, a *Szerelem bolondjai*-ban Lemming) veszik át. Természetesen a »Szegény gazdagok«-at nem lehet egysorba állítani a Politikai Divatokkal, a Szerelem bolondjaival, stb. hiszen a nemzeti kérdések, az aktualitás, nem jelenik meg benne oly közvetlenül, mint amazokban. Első pillantásra talán hajlandók is volnának a regényt inkább az író korai, illetőleg a 80-as években írt kalandos történeteinek csoportjába illeszteni, hiszen nemcsak meséjével, hanem a környezetrajz exotikusságával is erősen fel akarja kelteni az érdeklődést. (Pl. a *Lúcsia-barlang*). De ez a megítélés mégis elvinne a helyes irányból. Az említett regényekben a bűnügyi rész egészen önálló életet él; alig van társadalmi szempontból leleplező ereje, inkább csak a nemzetközi bűnszövetkezetek izgalmas krónikájának nevezhetők ezek a művek. (*A lélekidomár*, *Akik kétszer halnak meg* stb.) Hősei itt nem puritán erkölcsű öntudatos polgárok, mint a vagyont és az úri kegyet lenéző Vámhidy, hanem ezermester detektívek, a nehéz nyomozások művészei. A rossz, amit ezek irtanak, nem a magasabb rétegek céltalan, a közösségi erkölcsötől nem korlátozott életmódjával függ össze, hanem a romantika desztillált gonoszsága, esetleg éppen a lázadó törekvések eltorzulása. (Lásd a két említett regény fegyencélázadásait, illetőleg a párizsi kommun rajzát *A lélekidomár*-ban).

A »Szegény gazdagok«-ban nemcsak Fatia Negra áll pőrén előttünk, hanem Hátszegi báró is: az olvasó megérezhette, hogy az arisztokrácia pénzzel és vérrel hazárdul játszó életstílusa, féktelen élvezetvágya, minden bensőség nélküli családi élete, egy osztály betegségének, végromlásának jele. Annál is inkább így áll a dolog, mert a báró rossz tulajdonságai éppenséggel nem egyedülállóak. Jókai hangsúlyozza Kengyelessyék könnyelmű házasetét, képmutatását, az egész aradmegyei előkelő társaság érdektelenségét minden közügy iránt, legyen ez akárcsak egy közveszéyles bandita kézrekerítése.

Feltűnő különbséget látunk a »Szegény gazdagok« és a későbbi kalandos művek között, ha megvizsgáljuk azt, kik segítenek bennük leleplezni a gonosztevőt. Vámhidy szövetségese a hűségesen megrajzolt havasi román nép és a reformkor haladó vármegyéje. A késői regények-

⁷ Magyar Sajtó, 1857. július 11, 13.

ben szó sincs ilyen népi háttérről, vagy pedig az teljesen különc és elmosódott motívum marad. Például az »Akik kétszer hálnak meg« szlovák faluja, amely segít a rablószereg elűzésében. Illavaynak, teljesen kidolgozatlan marad, és olyan különc motívumokat mutat fel, mint a cicerói latinsággal szónokló öreg szlovák földműves. Már Sötér István a Magyar Írók sorozatában megjelent 1941-es Jókai tanulmánya rámutatott »A lélekidomár« egyik fő gyengeségére, arra, hogy Jókai itt »... túlvilági képességekkel bíró hőst helyez a bűnügyi bonyodalom középpontjába.«⁸ Az emberfeletti, misztikus hatalom, amely már Adorján Manassé meg Tatrangi figurájában is felbukkant, itt annál visszásabb hatást tesz az olvasóra, hiszen nincsenek meg azok a nagy nemzeti és emberi célok, melyek igazolnák az értük küzdő hős jelképpé válását. De nemcsak a nemzeti törekvések legendateremtő ereje hiányzik belőlük, hanem az a nagyszabású anekdotikus realizmus is, amely korábban oly kápráztató bőséggel idézte fel a patriarchális magyar élet képét. Ezek a történetek annyira idegen, gyakran keresetten különleges hatásvadász környezetben zajlanak le, hogy az anekdotát egyáltalán nem lehet segítségül hívni festésükben: ugyan mit tehet az anekdotikus Jókai a cirkusz artista trükkjeinek, vagy a francia főnemesek szalónjainak légkörében? (Lásd Opatovszky szerelme Atalanta artistanő iránt az »Akik kétszer hálnak meg«-ben.)

Viszont a »Szegény gazdagok«-ban van legendateremtő erő, ha ez nem is a nemzeti pátozsból táplálkozik. Arany János a regény 1861-ben megjelent, sokáig feledésbe merült, kitűnő bírálatában mutatott rá arra, hogy Jókainál: »nemcsak az elbeszélés maga, hanem a képzetet egész munkálkodása a népmesék szellemében megy véghez.« Ez a népmesei szellem kívánja a már semmilyen törvénytől sem félt, az aranyéhségtől eszeveszetté vált rablólovag bukását. (Egyébként — mint ugyancsak Arany írja —, éppen nincs indokolva, hogy a végső pillantaban miért lesz öngyilkos Fatia Negra, miért nem üldözőjére süti pisztolyát.) E népmesei szellem kívánja, hogy a démoni rablóvezér legyőzője mindenekelőtt tiszta jellem legyen, valóságos sárkányölő. Ezt az erkölcsi páncélt, amely az eszményített, de azért nem valószínűtlen magasságba emelt ifjút körülfogja, így érezteti az író: »Az egyik vívó a hírhedt kalandor volt, atlétai testalkattal, kinek bátorságában a hőst lehetett bámulni, ki soha legyőző ellenfélt még nem talált; a másik bajvívó pedig egy íróasztal mellett tengődő ifjú, gyöngébb testalkattal, kinek tán akkor volt először életében kiköszörült kard a kezében, s kinek semmi egyéb előny e nem volt ellenfele fölött, mint a becsületes ember bátorsága a vétkes ellen.«⁹

De a népmesék sugara vetődik a többiekre is, amikor szembeszállnak a fekete álarccsal: Juon Tára vakon is elhárítja a rablóvezér legveszélyesebb cselét, Anica sértett büszkeségében erős férfiatktól is rettegett merész tettekre vállalkozik. Nem csekély eredménye Jókai demokratizmusának, hogy egy feleségét védő hegyi pásztort állít szembe a kettős életű arisztokratával. Összecsapásukat végiggondolva lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson az »Egy magyar nábob« ama jelenete, ahol Kiss Miska bírkózik Kutyfalvi Bandival. Csakhogy itt Juon sokkal egyértelműbben hordozza a demokratikus irányeszmét, mint az úri világba beolvadó Kiss Miska, s erkölcsi fölénye ellenfelével szemben összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint Kiss Miskáé volt. Juon, Anica, Mariora romantikus eszközökkel megformált, de az erdélyi románság alapos ismeretét tükröző alakok és nagyonis igaza van Veressnek, aki műve III-ik kötetében két helyen is elismeréssel adózik megteremtésükért Jókainak. »Jósika est dépassé toutefois par Jókai, qui dans son roman «Les pauvres riches» dont le sujet est tiré des montagnes de Hunedoara, décrit magistralement des types roumaines!«¹⁰ (»Jósikát mindenestre felülmúlta Jókai, aki a »Szegény gazdagok« c. regényében — amelynek tárgyát a hunyadmegyei hegyekből vette — mesteri módon rajzol román típusokat.«) Ugyanő másutt kiemelkedő alkotásnak mondja a regényt (... »formeaza una din operele cele mai de frunte«), amelyben művészileg igaz típusok és

⁸ 134. l.

⁹ Nemzeti Kiadás, 381. l. Az oldalszámok a továbbiakban is erre vonatkoznak.

¹⁰ Id. mű XIII. l.

események találhatók (»ce tipuri si întâmplări adevărate«¹¹). Valóban, az írói toll nemcsak a nagy szenvedélyek hordozóit ábrázolja a román alakok között, hanem felvázol néhány mindennapi embert is: Maccabescut, a magyar nemességére büszke kocsmáros, Tobica Gilgort, a gyáva »falu hadnagyát«, a dúsgazdag öreg Onucot.

Bár Jókai a romlott főúri világgal szemben a parasztság egészséges erkölceit féltő szeretettel írja le, (milyen más Juon leánykérése, mint Hátszegi báróé) nem feledkezik meg egészen a román falvak elmaradottságáról és szegénységéről sem. A kapzsiság és a szegények tiszta szerelme harcol már a geinai leányvásáron is, de különösen a derék, asztaloslegényből lett pápa, Ruben Tódor mond keserű igazságokat: »Nekünk is vannak milliomosaink, nem, csak Moldvában, de Erdélyben, a Bánátban sőt Pesten is. Azok is szeretnek veled kérkedni, hogy ők románok, de csak a magyar urakkal szemközt; de azért gyermekeiket franciául neveltetik, de azért falvaikban össze hagyják omlani az iskolákat, s tudományos intézeteiket tengődni engedik... Senkiben oly fájdalmasan nem esett csalódnom, mint Hátszegiben... Mit tehetett volna szegény népéért, ennyi gazdagság mellett? és mit tett ellene? Én azt mondom uram, hogy ha Hátszegi egy tizedrészét azon kincseknek, mit a nép megrottására elparazolt, annak boldogságára fordította volna: Erdélyben kellene keresni a paradicsomot.«¹²

Ruben kitöréséből kirajzolódik a földesúr pálinkájától elbódított paraszt arca, más jelenetek pedig a románok babonás műveletlenségét mutatják, amelyet Fatia Negra oly mesterien ki tud használni. A minden sovínizmustól mentes, őszintén emberbarát Jókai szavai csendülnek meg a pápa ajkán: ». . . annyit hittünk elérni, hogy népünket a művelt népfajokkal egysorba fogjuk emelni. . . Csak egy iskolamester minden faluba, csak százezer ábécét, semmi mást: amely nép csak megkezdte a műveltséget, az önkényt halad azután előre.« Hogy itt Jókai saját nézeteit adja a pap szájába, az nyilvánvalóvá lesz, ha néhány mondatot idézünk a »More patrio. Regényes kóborlások Erdélyben« vidrai látogatásról szóló részletéből. »Zaránd megyének ezelőtt 10 évvel megjelent statisztikájában ilyen hivatalos adatok olvashatók: »Néhány elemi tanodán kívül nagyobb tanoda e megyében nincs. Azok közül is csak hat áll több év óta. . . Tehát még a hat iskola közül is csak egy román, és amellet van ennek a megyének ötvenegyezer románajkú lakosa! Ennyi népre jut az összeírás szerint 17 (!) iskolamester, (ennek csak fele román), hanem van azután 105 kocsmáros. . . találatott az összeíráskor írni-olvasni tudó ember 1540 magyar és német ajkú lakosság közt 559; és 51323 románajkú közt 503 (!)«. » . . százezer ábécé és katekizmus kell ennek a népnek, meg egy pár száz becsületes iskolamester, nem pedig politikai vezércikkek és pártszónokok, és akkor lesz belőle derék, becsületes, életrevaló nép, mely minden szomszédjával barátságos egyetértésben fog megférni.«

E részlet szép bizonyítéka Jókai politikai érettségének. Hiszen nemcsak *iskolákat*, hanem nyilvánvalóan *román anyanyelvű iskolákat* követel, másfelől azonban felvillannak liberális korlátai is. Hiszen csak a liberális gondolkodó mondhatja, hogy elég az elemi oktatás a parasztságnak, aztán »önként halad előre«. Csak a liberális feledkezhet meg a földnélküliségről, a gazdasági társadalmi élet sok súlyos feudális maradványáról, csak az mondhatja, hogy szükségtelen a politikai harc (Nem kellene a »pártszónokok«). Sőt azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Jókai csak a román főurak bírálatát mondhatja el Ruben Tódorral, de ugyanítt felmentia magyar nagybirtokosokat ebben a kérdésben. (»Nem kívánjuk mi, hogy a magyar főurak segítsenek rajtunk, mert hiszen nekik is elég kötelességük van saját nemzetiségük irányában.«) Holott a magyar nagybirtokosoknak is tízezerszámba voltak román jobbágyaik, akiknek művelődésével gondolniok kellett volna.

¹¹ Id. mű 137. l.

¹² 332. l.

II.

Fatia Negra különleges személyisége a sikerültebb negatív Jókai hősök közé tartozik. Jellemének összetételét családfájával, hindu, lengyel, török őseivel magyarázza, kettős életnek titkát az elzárt hegyes vidékkel, ahol könnyen félrevezethette a hatóságot és jobbagyait. Nem feledkezik meg a legapróbb részletekről sem, melyekkel a báró megcsalhatta a gyanakvókat: Hátszegi például egyenesen megrabolja sajátmagát, csakhogy tévútra vezethesse üldözőit.

Az olvasó nem is abban kételkedik, hogy ilyen kettőséletű nagybirtokos előfordulhatott (Fatia Negra meg Nopcsa báró azonosítása megcáfolhatatlan tény), de nem érti, mivel áll itt szemben: beteges egyéni tünettel, vagy valamilyen társadalmi áramlat különleges megjelenési formájával, amely a középkori ököljog felelevenedését hozta magával. Alapjában véve Jókai alig megy tovább a közkezen forgó magyarázatoknál a báróval kapcsolatban. Csak futólag céloz arra (l. Ruben már idézett kifakadását), hogy a nyilvános életben is oligarcha volt, aki előtt még a kormánynak és a környékbeli magyar arisztokráciának is meg kellett hátrálnia. Az a gondolat, hogy a kiskirály földesúr legálisan meg nem valósítható szándékait csak egy lépés választja el a rablóvezér erőszakoskodásaitól, nem csendül ki elég határozottan a műből: pedig világos, hogy Hátszegi zsványként is csak az ősi »ius primae noctis«-t és az egykori »arumegállító jogot« gyakorolja. Egyes későbbi munkáiban Jókai sokkal jobban végiggondolja a nagyúri reakció természetrajzát: Tanussy Decebál (Kiskirályok) meg a »Rab Ráby« egyes szereplői önkényeskedéseiket az osztrák abszolutizmus elleni tiltakozás nagy nemzeti áramlatával igazolják. Csak mellékesen említjük Mikszáth Pongrác grófját (*Beszterce ostroma*) aki a feudális maradványokkal zsúfolt polgári állam félenk tisztelésének köszönheti, hogy fiók Csák Mátévá válhat néhány hétre. Jókai számára is nyitva let volna az út, hogy az esetleges tényektől elszakadva mélyebb társadalmi törvényszerűségektől indokolja a kettős életet, s annak hosszantartó sikereit. Megrajzolhatta volna a megyei közigazgatás elmaradottságát, az osztrák katonai kormányzat általános népszerűtlenségéért több jelentőséget tulajdoníthatott volna a románság ébredező nemzeti érzésének, amelyen éretlenségénél fogva esetleg hízelegetett a közülük való rabló félelmetes híre. Mindezekből valamely kevés a regényben, de egyik sem emelkedik a kidolgozott, a tipikusság pecsétjét magán viselő mozzanattá. Minthogy Fatia Negra nem válik világosan káros szociális törekvések hordozójává, az ellene való harc is kissé elszigetelt marad, s inkább csak az író közvetlen kijelentései domborítják ki annak általános jelentőségét. Egészében véve a történet nem is *kalandos irányregény*, mint Victor Hugo művei, hanem célkitűzéseiben azok alatt marad egy lépcsőfokkal: *elsődlegesen kalandregény*, amelynek azonban — többé-kevésbé járulékosan — számos kitűnő, irányregényszerű mozzanata van.

Baj van akkor is, ha a rabló lelkifejlődésébe szeretnénk egy pillantást vetni: hogyan lesz a kezdetben fölényes, nagyvilági emberből egyre féktelenebbül tomboló, az óvatosság elemi szabályairól megfélelmező csapdába szorult vad, ezt bizony alig láthatjuk a cselekmény során. A titok, amit maga körül terjeszt, oly sűrűvé válik, hogy a regényíró sem hatolhat át rajta. Miért vette feleségül Hátszegi Henriettet szerelem nélkül, ha vagyonára különösebb szüksége nem volt, s csak veszélyes tanút szerzett benne — kérdezhetjük Arany Jánossal együtt. Magatartását az író néha Henriette szemszögéből mutatja be: a fiatalasszony a lopott ékszerek felismerését követő hetekben megenyhül férje iránt, mert fogalma sincs róla, hogy az nem önzetlen lovagiasságból, hanem bűne palástolása végett védte meg a báli társaság előtt. De Jókai kezdettől fogva érezteti, hogy nem szabad hinnünk a látszatnak: Hátszegi báróban őszinteség és lelki finomság nincsen. Csak egyetlen epizód van, ami kizökkent ebből a kerékvágásból: a csárdai hegedülés. Itt egy pillanatra mintha felengedne az eltorzult lélek, s a népdalok ritmusával felszárnyalna. Tudatos írói eszköz-e ez, mellyel a zene lélekcserező varázsát érezteti a költő, (van erre példa a *Kiskirályok* mulatási jelenetében, ahol

Tanussy Decebál a »Régi Naphoz« korcsma cigánybandájának muzsikája mellett szabadsághőssé szépül, vagy pusztán művészi következetlenség: nehéz lenne eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a báró ezekben a pillanatokban saját osztályától elpártolt, a betyárellet szilaj szépségétől megittasult lázadónak tűnik fel. (Párhuza mként gondolhatunk a *Népdalok hőse* c. az 50-es években írt novellára).

A titokzatosság és a rablólovag sivár szenvedélyei csak a regény egyik cselekményvonalát alkotják: a másik ág, a Lapussa-familia viszálykodásának története egészen elűtő légkörben folyik. Nem a kalandok fekete-vörös izzása világítja itt meg a tájat, hanem a hétköznap józan fénye, de ebben a megvilágításban sem tár ulnak fel az élet termékenyebb mélységei. »Te ásitóttál oly nagyot Clementine?« — kérdi a regény első mondatában a vén Lapussa, s kijelentése bizvást mottója lehetne mindannak, ami azután körülötte történik. A kicsinyes élet unalma terjeng a Lapussa-házban, s azt legfeljebb az az izgalom ellensúlyozza, amelyet az örökségből kicseppenő vagy befurakodó rokonok éreznek egymás intrikái, vagy a szeszélyes örökhagyó újabb intézkedései láttán. Képmutatás, hízelgés, az öregúr cinikusan nyílt házi zsarnoksága mérgezik a levegőt, amelyben alig tud lélegzetet venni a gyengéd Henriette s a vadócos őszinteséggel teli Kálmán.

Lapussa Demeter és János, Lángainé, egyszerű, de határozott vonásokkal megalkotott emberek, s az az egészséges, olykor fanyar ízekkel kevert humor, mellyel az író bemutatja őket, erősen emlékeztet Dickens modorára. Félelmetes, tragikus, de még tragikomikus alakká sem válhatnak, mert emberi félszégeik minduntalan a nevetségesség alsóbb régiói felé húzzák le őket. Még a sok szempontból különb Lángainé sem kerülheti el azt a sorsot, hogy feszes méltóságosságáért ilyen gúnyos hasonlatba ne kerüljön: »De már akkor olyan képet mutatott rá, mint a márványhölgy a Zampában.« Komikusságukat csak növeli, hogy egymással — tehát nem valami rangos ellenféllel — késhegyig menő szócsatát vívnak, de a veszélyesebbnek mutatkozó partner előtt meghunyászkodnak. (Pl. Hátszegi és János úr.) Különösen bohózati alakká lesz az ifjú Lapussa azáltal, hogy az együgyűen ravasz Margarival támadnak afférvai.

Az enyhén groteszk színekkel felvázolt család méltó vazallusa ő, akinek mulatságos ügyetlenségei egyenesen vígjátéki jeleneteket szülnék. A derék házibútort senki sem respektálja: Kálmán megveri, Lapussa Demeter a sárga földig legorombítja, Kengyelesy kineveti, s mikor a legbiztatóbb reményekkel eltelve kíséri ki urát Óbudára, akkor kell elszenvednie tőle a felpofozást. Jókai apró, szinte színpadra írt jeleneteket sorjáztat egymásután, melyekben Margari mindig a rövidebbet húzza s nemcsak komikus ellenfelekkel találkozik, de még élet-társa, az aggszűz Clementine is mosolyognivaló. A vígjátéki fogásokon kívül (félreérti a felolvasott szövegeket, akkor a legméltóságosabb mindig, amikor a sors iróniája a legjobban lesújt rá, bárgyun összetéveszti a rábízott tárgyakat) nagy szerep jut történetében egy-egy jól felhasznált adomának is. Neve azzal vált ismertté országszerte, hogy nyílt levélben nyugtázta egy sérvkötőkészítő szolgálatait, s így aztán annak hírverése minduntalan felvetette az ő nevét is. Mellékszereplők fölényes humorral való jellemzésére igen gyakori eszköze az írónak az ilyen, pár mondatba tömörített anekdota. Ott van pl. a »Kiskirályok« Karakó várnágya, akinek egyik törött csontját baleset következtében ökörcsonttal pótolták, s azóta se szerise száma a rászórt gúnyolódásoknak. Ez az olykor szatírikus ízű, de mindvégig derült, és nagyobb torzítást elkerülő humoros hangulat erősen emlékeztet az »Az új földesúr«-ra, ahol egyenesen alaphanggá szélesedik. Egyébként Margari meg Maxenpfutsch sincsenek igen messze egymástól, az utóbbi pl. ugyanolyan vénkisasszony társalkodónót vesz el miss Natalie személyében, mint Margari.

A gazdagokról írva Jókai ellenszenve természetesen nem a tőkésnek szól. A Lapussák azonban nem tartoznak a Timár Mihályok csoportjába, nem tettvágytól duzzadó vállalkozók, akik jólétet meg munkaalkalmat teremtenek maguk körül és versenyképessé teszik külföldön is a magyar árut. De nem is a Kaulmann Félixek, Lemmingek testvérei, nem azok a modern,

nemzetközi üzletemberek, akiknek igazi hazája a külföld, III. Napoleon romlott és csillogó császársága, meg a Párizst majmoló Bécs. Ez a család uzsoráskodva, a megszerzettet aggodalmasan őrizve él. Kisvárosi, aminthogy lakóhelye, a régi Pest is »vidéki város« még Európa peremén. Az effajta tőkés típusok rendszeresen felbukkannak majd a későbbi Jókai-művekben is (Fekete gyémántok, A/ arany ember stb.), de ott ellenfelük is lesz majd: egyrészt a modern nemzeti vállalkozó, (gondoljunk a Timár—Brazovics ellentétre) másrészt a kozmopolita iparlovag vagy bankár (Kaulmann, kontra Csanta Ferenc). Jókai fejlődésének ezen a szakaszán még a hazafias középnemességet, nemesi értelmiséget, sőt a nagybirtokosok egy részét állítja szembe a kultúra és a nemzeti szellem iránt érzéketlen »szegény gazdagokkal« : a Lapussákkal szemben Sipos ügyvéd, Vámhidy Szilárd, Satrakovits Gerzson, általában az erdélyi nemesség meghitt köre az eszmény, itt talál magára a sebzett Henriette is. (V. ö. a következő részletet : »A fiatal nő megismerkedett Erdély főúri családjaival ; látta színről-színre, tapasztalá maguk-viseletében, amit otthon nem látott, hogy mi az igazi úr, mert még azért, hogy valaki gazdag ember nem úr ; a gazdag ember lehet igen közönséges ember, míg ezek az erdélyi mágnások olyan szépen megmutatják, hogy lehet az ember néha igen szerény birtokoska mellett valódi gavallér ; gyakorolhat vendégszeretetet, áldozhat udvara körül. . . közügyekre, úri dísz tarthat udvara körül . . . Mindezek úri erények. Henriette tanulta ismerni a különbséget az úr és gazdag között.«)¹³

III.

Az imént már hivatkoztunk Aranyra arra a megállapítására, hogy Jókai a cselekmény döntő fordulópontjait gyakran elégséges lélektani indokolás nélkül hagyja. A polgári realizmus döntő ellenvetése ez a romantikával szemben, s a hézagatlan lélekrajzot különösen Arany követelhetné, aki mindig a kompozícióra, tehát a *belső természete szerint* nővő, ágazó, szakaszoló, lezáródó *cselekményre* függesztette a szemét. A bíráló szem ilyen vonatkozásban Henriette szerelmének és kényszerházasságának festésében is több kivetnivalót találhat : miért mond le már az esküvő előtt kedveséről, kiadva a titkos Mezarthim szót, hogyan élhet mindvégig »fehér házasságot« a vérmes, asszonybolond báróval? Az álarc leszakítása után teljesen tudatában van-e a Fatia Negra Hátszegi azonosságnak? A két első mozzanat szorosan összefügg azzal a felfogással, melyet Jókai vall a szerelemről. Szemlélete e ponton nemcsak a naturalizmus ösztönéletét kutató, a szerelmet erotikummá lefokozó felfogásától van távol, (mennyire gyűlölte ezt öregkorában!) de a francia romantika merészebb megnyilatkozásaitól is, melyekben a házasság a gyűlölt civilizáció béklyójaként jelenik meg, és eszménnyé lesz a szabad szerelem.

A házasságnélküli szerelmi viszonyt csak 1848 előtt dicsőíti, s utána ilyen, rokonszenves formában csupán az Arany emberben fordul elő (Timár meg Noémi együttélése), egyébként például a Kiskirályok mocsári szigetén is egyházi esküvő köti össze Tanussy Manót és Lizandrárt. A házasságkötés tiszteletbentartása nyilván alkalmazkodás az olvasóközönség ízléséhez, amelyre Jókai annál inkább rászánhatta magát, mivel a francia romantika erős civilizáció-ellenessége úgyszólván kiveszett világnézetéből. A korlátlan szerelmi szabadság költészete helyébe a »hervadás és liliomhullás«, a lemondás, titkos epedés szentimentális színezetű poézise lép, különösen akkor, ha az érdekházasság vagy a szerelemnélküli életközösség motívumához nyúl. (Fanny s a nábob, Mihál és a hohér Katzenreiter fiú stb.) E szentimentális, de a házasságtörés gondolatát elutasító, puritán írói meggyőződés követeli Hátszeginé lemondását, *néma* szenvedését is.

A szűzi házasság ma már inkább középkori legendába, vagy krajcárosponyvába illő mozzanata a hazai olvasóközönség biedermeier ízléséhez hasonló költő művészi botlása, nemcsak itt, hanem különösen Evelyn és Kaulmann viszonyában (Fekete gyémántok). Am a

¹³ 166. 1.

»Fekete gyémántok«-ban bántóbb a hiba, hiszen az énekesnőt tetszeni- és szórakoznivágyó gyermeknek tünteti fel, s ennek ellenére megmenti minden veszélytől naívsága révén. Henriette azonban a nagy áldozat után már nem naiv többé, a szenvedés új jellemvonásokat kovácsol ki belőle, szerelme emberszeretetté, segíteniakarássá finomul, szembenáll a »jó társaság« hazug erkölcsével, s így megérthetjük, hogyan tud teljesen visszavonulni férjétől. Végül itt van a harmadik kérdés: valóban felismerte-e a pusztai csárdában Hátszeginé Fatia Negrát? Jókai tudatosan hagyja e felől kétségben az olvasót: hiszen minden határozott kijelentés egyenlő lenne itt a mese lényegét adó feszültség túl korai feloldásával.

Márpedig a »Szegény gazdagok« szerkezetét éppen a titok fokozatos leleplezésének menete szabja meg. Henriette figyelmeztetése idézi elő a feketearcú két vereségét: a jeges-völgyi kalandot és a hamispénzverők letartóztatását. A Lapussa-örökségtől elesett, aranyától megfosztott báró kénytelen olyan kockázatos vállalkozásokat kezdeményezni, mint az utalvány elrablása feleségétől, az állam lefoglalta aranszállítmány visszarablása. De ezzel aztán be is telik a mérték: a nagyméretű, megyéket megmozgató üldözésnek eredményre kell vezetnie. Ez az egyre szűkebbre szoruló kör azonban nem von maga után olyan csupasz, szinte matematikai konstrukciót, mint ami a modern detektívregény sajátja. Nincs szó itt a nyomozás fokozatosan megcáfolóuló hipotéziseiről, sőt még csak arról sem, hogy az író más személyeket is gyanússá tenne, az érdeklődés ébrentartása kedvéért. (Henriette ugyan kezdetben Szilárdra gyanakszik, mint a rablóvezér ismerőseire: de ezt a regény éppen csak hogy megemlíti.)

Fatia Negra kalandregényébe azonban belevegyül — olykor épp a legizgalmasabb pillanatokban szakítja meg — a Lapussák históriája. Ez befolyásolja egyrészt Henriette és Kálmán sorsát, másfelől az ő közvetítésükkel Hátszegire is hatással van. (Hátszegi elesése az örökségtől.) A két mesefonal érintkezésének megvan az eszmei jelentősége: koncentrikus körökről van itt szó, melyeknek centruma a vagyon. E körül forog démoni gonosszággal Hátszegi, kicsinyes aljasságokkal a Lapussák sorsa, s bár egyikük sem tudja áhított célját elérni, a körülöttük levők életét, elsősorban Henriettét, sikerül megmérgezniük. Ám e mérgezés csak »belterjes«, magára a meghatározott rétegre szorítkozik: a társadalom hatalmas organizmusa, a kisebb nemesség és a parasztság az írói szemlélet szerint érintetlen marad tőle, s tisztán a fennálló törvények érvényrejtetése alapján vissza tudja szorítani a fertőző góccokat. Ez az optimista világnézet csak egészen kivételesen férhet meg a kritikai realizmussal (pl. Eötvös: *A falu jegyzője*), s alapjában véve a romantikus színezetű társadalombíráló regények sajátja (pl. V. Hugonál, egyes Dickens művekben). Az optimizmus segíti át a cselekményt a tragikus lezáródáson is: Henriette, aki öntudatlanul segíti elő férje lelepleződését és pusztulását, szinte a görög sorstragédiákra emlékeztető alak. De az író jövőben való bizakodása, az asszony elszakadása a »szegény gazdagok« világtól, ezt a tragédiát is elégiává enyhíti.

A Lapussa-história és a rablólovag kalandjainak váltakozása emellett egészen különleges művészi hatások forrása is; a fantasztikusra a mindennapi, a félelmetesre a komikus, az érzelmesre a satirikus következik így, a romantikus művészi kánon már kialakult gyakorlata szerint. E váltogatáson néha kiszámíthatóság érződik; színpadiasan hat például a feketearcú rémületes, hamis esküje a Lúcsia barlangban, melynek véres megbosszulását éppen a mit sem sejtőnek látszó menyasszony készíti elő. Ám azért nincs szó a fiatalkor, vagy a századvégi írók teljesen teatrális hatáskereséséről. Gondoljunk a hamispénzverők bünszövetkezetére és hasonlítsuk azt össze pl. a Rákóczi fia Méte-kultuszra alapított titkos klubjával, állítsuk egymás mellé a havasok képét itt, meg a »Török világ Magyarországon«-ban, ahol a Kárpátok rejtett völgyében az ördögien kegyetlen Azraëla párdüctől őrizve fürdik, — s a különbség rögtön érzékelhető lesz.

A »Szegény gazdagok« mindezek ellenére nem tartozik Jókai legkiválóbb művei közé: pátoszat, optimizmusát táplálja ugyan a néppel együttérző, a népköltészetet felszívó írói világnézet, de főszereplőinek sorsa nem elég láttató, nem eléggé tipikus. Csak körvonalait mutatja

az oligarchia középkori erkölcsiségének, s így a benne folyó harc sem lesz minden ízében magávaalragadó. Ekkor még Jókai világnézete nem eléggé kialakult ahhoz, hogy a kapitalizmus avult formáival szemben az újat megmutassa, de a Lapussák reálisan részletező bírálata így is előremutat. A bűnügyi téma titokzatossága kedvez a pszichológiai kihagyásoknak, homályosságoknak is. Így áll a mérleg, ha a regényt Jókai munkásságán belül a *nemzeti célú irányregényekhez* (*Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*, *Köszívű ember fiai*, *Fekete gyémántok*, *Rab Ráby*, *Kiskirályok*, *És mégis mozog a föld*) mérjük: saját műfajai csoportján, a *kalandregényeken* belül azonban a legfelső polcon a helye, s talán még az első hely is megilleti, (társai: *Hétköznapok*, *Régi jó táblabírák*, *Az elátkozott család*; *Mire megvénülünk*, *A lélekidomár*, *Akik kétszer halnak meg* stb.). Szükségesnek tartjuk ennek megállapítását, mert irodalomtörténetírásunk hajlamos arra, hogy sematikus módon megfeledekezzen a regényírás különféle műfaji lehetőségeiről, és ha ítélkezik, eltérő zsánerű műveket szorít valamilyen közös Prokusztész-ágyba.

IV.

Az új kiadás nem mindenben felel meg annak a várákozásnak, amellyel nagy klasszikusunk válogatott műveinek új sorozata elé tekintünk. Az utószó megfelel céljának, de már nem lehetne mindenkor ugyanezt elmondani a jegyzetekről. A tulajdonnevek magyarázataiban sok a következetlenség: az ókori szerzők születésének és halálának adataival nem marad adós Kozma Géza, a kötet gondozója, de azt már eltitkolja az olvasó elől, hogy mikor élt Marryat, mikor jelent meg Sue »Párizsi titkok«-ja, mikor került először színre a Hernani, a »Szökött katona« meg a Zampa. Mennyivel lesz okosabb az ember az effajta magyarázatok után: »Don Caesar de Bazan akkoriban sokat játszott színdarab.« Ha már Vergilius kilétét megmagyarázza a jegyzet, nem kellene ugyanezt tenni Alexandre Dumassal, sőt az Iris című folyóirattal is, melyet Lángainé olvasgat? Nem vét az angol nyelvtan ellen, ha a »good bye« búcsúzóformát »good by«-nek írjuk s így fordítjuk magyarra »jó napot?« És végül, de nem utoljára: nem kellene-e közölni az utószónak, hogy a mű szövegének megállapításánál melyik kiadást tekintette rányadóul?

A bekötési tábla, a szedés, tetszetős; sajtóhiba is kevés akad, ám annál kevesebb jót lehet elmondani Szántó Piroska rajzairól. Egy kivételével (Henriette leszakítja Fatia Negra álarcát) valamennyi lapos, a szöveg ihletésétől távolálló munka, amelyet a gondatlan nyomda-technika csúf színeivel még jobban tönkretesz.¹⁴

TAMÁS ATTILA

SOMLYÓ ZOLTÁN

Több, mint hetven évvel ezelőtt született, és több, mint tizenöt éve, hogy meghalt. Három és fél évtizeden át halmozta el a napi- és hetilapokat, a folyóiratokat verseivel, mégis jó, ha a »többi között« az ő nevét is föl lehet lelteni egy-egy irodalomtörténetben. Komolyabb tudományos cikkekre seholsem méltatták, egyedül Kosztolányi vázolja föl Kortársak c. tanulmánykötetében költői arcképének néhány jellemző színét, vonását. Halálakor hirtelen fölfigyelték rá — néhány napra. Megemlékezések jelentek meg róla a Nyugat, a Szép szó, A toll, néhány napi- és hetilap hasábjain Füst Milán, Karinthy Frigyes, Devecseri Gábor, Zsolt Béla, majd Turóczi Trostler József és még egy-két író vagy publicista tollából. Komo-

¹⁴ Cikkemhez felhasználtam a Jókairól szóló kritikai irodalom valamennyi számottevő termékét; Barta János: Jókai és a művészi igazság c. tanulmányát (It. 1954. 4. sz.) csak kéziratban tudtam elolvasni.

lyabb elemzés, részletekbe menő értékelés ezekben sem igen van: néhány sorban fölidézik Somlyó Zoltán arcképét, egy-két emlékezetükben megmaradt — jobban vagy kevésbé jellemző — verssorát, visszagondolnak szomorú, hányatott életére, és — szép vagy kevésbé szép sorokban — búcsút vesznek tőle. Karinthy így emlékezik rá:

»Költő volt, csak költő, semmi több.
Költő volt — valódi költő — nem kevesebb!
»Átkozott költő.«

Egy jelző, egy főnév. Az egyik mintha fölösleges volna, mégis.¹

Ugyanezt a gondolatot ragadja meg a Népszava ekkori kritikusa,² talán az ő jellemzése mondja róla a legtöbb konkrétumot is: »Igazi költő volt. Erről életével is tanúságot tett. Szegényen indult, és szegény maradt haláláig. Nem volt törtető, nem volt pénzgyűjtő, énekes volt, aki verseket írt szerelemről, nőről, barátságról, kávéházról, tavaszról, varróleányról, munkásról, szegénységről, de mindenekelőtt a szabadságról, melynek rajongója volt... Sorsa, de meggyőződése is a szegényekhez, az elnyomottakhoz húzta... Neki és költészetének majd a következő nemzedék szolgálatát igazságot.«

Nem a következő nemzedék — a létrejött szabad társadalom irodalomtörténetírásának a feladata, hogy igazságot szolgáltatson neki. Felszabadulás utáni irodalomtörténetírásunk még nem tette ezt meg. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy ennek a kötelezettségnek — legalább részben — eleget tegyen.

*

Somlyó Zoltán kétségtelenül a magyar irodalomtörténet legellentmondásosabb alakjai közé tartozik. Versei néha szabályosak és kimértek, mint Babitséi, sorai finoman csendülnek össze, mint Kosztolányi sorai — máskor hanyagul, önkényesen formálja meg őket: szaggatott, darabos. Gyakran vadul kavarnak az odadobott képek és színek — máskor színtelen és száraz. Van olyan költeménye, amelynek lágy, meleg, őszinte a hangja, mint Juhász Gyuláé, más alkalommal üresen, cinikusan pózol —, hogy utána nyersen és durván kiáltson. Korlátolt nacionalizmus és nemzetietlenség, harcoság és megalkuvás, szentimentalizmus és bosszúvágy, keserűség és lelkesedés, népiesség és l'art pour l'art, művészet és giccs kavargó költészetében.

Mi ezeknek az ellentmondásoknak az alapja? Miért tud az a költő, aki lelkesen üdvözlí a proletárforradalmat, néhány év múltán egy pusztuló udvarház láttán elszomorodni? Miért vallja néha az öncélú költészet elvét az, aki máskor a művészet harcos hivatása mellett tesz hitet?

Somlyó Zoltán sokszor ilyen kifinomult művészettel formálja meg sorait:

»...Be másképp látom már az őszt ma!
Én is csak úgy, mint az a páfrány,
melynek üde, karcsu karélyát
új életre már nem feszíti
se harmatcsepp, se nap zománca —
csak áll az őszi kert zugán,
szilvák, barackok, almák érett
kődében, s míg egymásután
ejtegeti le barna, száradt
nyilait a rezgő avarba;
messziről őszi fuvolák

¹ Somlyó Zoltán: Válogatott versek 1937., Szinh. Élet. 1937.

² Népszava 1937. 5. sz. név nélkül.

víg hangzavarja zúg feléje
s lenge leányruhák között
a termőföldbe taposódik...»

(Be másképp látom...)

Hangulatát, érzelmeit töretlenül tudja egy képen, egy hasonlaton végigvinni, anélkül, hogy a hosszan felépített kép szerkezetében bármilyen zavar vagy erőtettség támadna. Ugyanekkor ez a kép minden egyes részletében megtartja a hasonlati, hangulati kapcsolatot a tulajdonképpeni mondanivalóval: lelkiállapotának kifejezésével. Fáradt, szomorú hangulatát fejezik ki a szinte észrevehetetlenül lágy ritmusokon gördülő halk sorok, melyeket többször alkalmazott enjambement és néhány lágy rím fűz lazán össze.

De ugyanő írja ezeket a sorokat is:

»Két óriási mancsát az arcodba keni
és szentelt szádba törli miazmás, ronda orrát...
S nincs emberi segítség és nincsen isteni,
hogy rád ne szabadítson Szodomát és Gomorrát...
És undok rostu törzsét, mit ellep a kukac,

elgémberegett rostu lágyékhöz riszálja...
S hiába bömbölsz, ember, s hiába ugatsz:
mert elsöpör a földön farának rút uszálya!»

(Ha bárhová is bujnal...)

Érződik, hogy ebben a háborúellenes versben szándékosan kereste a durva, visszataszító képeket, a nehézkes mondatszerkesztést, az akadozó sorokat, a kemény, erős rímeket — a lehető legszögesebb ellentétben az előbb idézett sorokkal.

Ha meg akarjuk érteni ezeket az ellentmondásokat, Somlyó Zoltán társadalmi helyzetéből kell kiindulnunk. Rosszul fizetett verseiből és írásaiból élő, többnyire állástalan értelmiségi volt, aki lényegében a kispolgárság szűkös életét élte — és ennek világnézetét tette magáévá. Azét a kispolgárságét, melyet állandóan a deklasszálódás, a még nagyobb nyomor, az elproletarizálódás veszélye fenyegetett — ugyanakkor elszigetelten élt, tehetetlenül ki volt szolgáltatva a kapitalizmus gépezetének; amelyik önálló cselekvésre, egységes, ellentmondásoktól mentes világnézet kialakítására képtelen volt. Vagy megalkuvóan alkalmazkodott a fennálló rendhez, vagy a vele szemben való tehetetlenség érzése folytán befelé fordult: családi életbe menekült, az elvont szépségek világát kereste — vagy pedig a ránehezedő társadalmi rend elviselhetetlen súlya alatt szembefordult a kapitalizmussal. De a kispolgárság küzdelme még haladó, forradalmi korában is ellentmondásos volt: más volt harcának célja, és más annak szükségszerű eredménye. A francia sansculotte a népuralomért szállt síkra — és küzdelme a burzsoázia diktatúráját, a nép újfajta kizsákmányolását teremtette meg.

Eszméi jelentős részben emiatt a köztük és a valóság közti ellentét miatt maradtak minden nagyságuk ellenére is bizonyos fokig száraz, absztrakt eszmék. Nem véletlen, hogy a polgári forradalom kispolgári vezetőinek nagyjait az igazságosság, a megvesztegethetetlenség, a szabadságszeretet mellett nem jellemezte a bolsevik forradalmárok közvetlen, meleg emberisége, hogy az élet szeretete helyett inkább bizonyos merev puritánizmus nyomta rá bélyegét magatartásukra.

Az imperializmus társadalmában vergődő kispolgár harca előtt nem áll valóságos távlat. Innen ered, hogy a harcot, a politikát sokszor azonosnak érzi a szépségről, az egyszerű emberi érzésekről való lemondással. Nem annyira a szebb életért veszi fel a harcot, inkább csak végső elkeseredésében lázad.

Somlyó Zoltán a kispolgárságnak ezeket az ellentmondásait egyesítette magában, ezekkel küzdött, ezeken igyekezett áttörni. A szépség és a harc, az érzelmi melegség és a célratoró keménység, az élet sokszínűsége és a forradalmi eszmék világa legtöbbször az ő számára is feloldhatatlan ellentmondás maradt.

Lázadásán legtöbbször mérhetetlen keserűség érződik. Nincs a magyar irodalomnak még egy költője, akinek a szava olyan komor, olyan sötét tudna lenni, mint az övé:

»A rőtes gyertyalángba, hogyha nézek,
máglyát szeretnék összehordani,
egy füsttel égő, irtózatos máglyát,
amelyen annyi embertest vonaglik,
ahányszor éhség koptatá szívem,
ahányszor sírva, bögve, átkozódva
kellett pompázatos uccák során
megállnom suta, tompa megállással,
mert torzult fõm szédülten lehanyatlott,
mert kenyér helyett szókat rágtam én,
irtózatosan gyülladt, éles szókat,
mik testemet táplálták sötét nedvvel,
mely keserűbb, miként a nadragulya,
mit lenn, a kertek mélyében tenyésznek
csak gaznak, ámde öreg némberek
halálitalt kotyvasztanak belőle...«

(Kenyer)

Fantáziájának kétségbeesett csapongása laza asszociációkkal ugrik át egyik képrõl, egyik gondolatról a másikra, mert hiába önt beléjük bármennyi érzést, bármennyi fájdalmat, mindez kevés; a szenvedély kitörésének új meg új irányt kell keresni. Így hagyja ott a máglyára emlékeztetõ gyertyaláng képét az utcán éhezõ költõért, majd így megy az eredeti képtõl egyre messzebb és messzebb. Kimond egy szót, túlhalad rajta a szenvedély lendületétõl hajtva, de hirtelen rádöbben, hogy keveset mondott azzal az egy szóval, és visszatér rá, hogy jobban megelevenítse, hogy konkrétabbá tegye; hogy ezen keresztül még több keserűséget tudjon bele önteni. (»...máglyát...egy füsttel égõ, irtózatos máglyát... megállanom, suta, tompa megállással... szókat...irtózatosan gyülladt, éles szókat...«)

Ez a keserűség nem csak azért ilyen nyomasztó, mert a társadalom embertelenségét tükrözi. Azt is tükrözi, hogy a társadalom által megkínzott költõ nem tud hinni az emberben.

Súlyos ez a vád, és nem lenne igaz, ha egész költészetére általánosítanánk. Az idézett vers korai, dekadensebb korszakából való (1912), késõbb jelentõsen túljutott ezen a fejlődési fokon. De szinte állandóan érzõdik költeményein, mennyire magáramaradottan akar átörönni azon a szûk világon, melyet társadalmi helyzete kényszerít rá, mennyire hiányzik az alkotó, teremtõ emberrel való kapcsolata. Ez jut kifejezésre abban is, hogy a jobb élet képe mindig elvont formában jelenik meg elõtte, hogy képei gyakran erõltetetten kemények, erõltetetten nagyok.

De sokszor más hangon szólalt meg. Nem csak akkor, ha néha az öncélú formszépséget kereste, mikor színes csillogással akarta eltakarni szeme elõl a sivár valót. Legsokszínűbben, legmûvészebben a jobbra törekvõ, de elbukó, a szépséget keresõ, de nem találó, a társra vágyó, de magára maradt ember fájdalmát, az eltiport, de egészen meg nem tört ember hitét szóaltatta meg; a kitaszított, »átkozott« költõ szenvedésének adott hangot, a családi élet, a barátság melegét vagy a csendes szemlélõdés békéjét festette le. Ilyenkor gördülékenyebb a ritmusa,³ finomabbak, csiszoltabbak a rímei, tisztábbak, szebbek a képei. Ezekben a versekben feloldódik az elõbbi ridegség: a költõi mondanivaló megtalálja a magas mûvészi⁴ formát. Költészetének ez a vonala *jellegebén* talán Juhász Gyulához áll legközelebb a magyar lírában.

³ Az említett okoknál fogva nehéz feladat lenne verselését *általában* jellemezni. Kísérletezett a hexameterrel és a magyaros versformával, írt számos szonettet, de szabadversei is vannak. Legtöbbször azonban egyszerű, kissé laza rimes jambikus sorokba öntötte mondanivalóját.

Példa erre az a verse is, melyet nem sokkal saját halála előtt írt Kosztolányi Dezsőhöz :

»Figyelem messziről szived verését
elhozza nékem a tavaszi szél.
És hallok ajkad tikkadt rezdülését,
amelyen át a fájdalom beszél....

.....
És dúdoló a remény ritmusát is,
mélyen, magamba, hittel és vakon :
hogy itt cikázik majd a pesti uccán
megint erősen és fiatalon.

S dalolni fogsz, s még gordonka-daloddal
megint szebb lesz az elcsunyult világ...
S feléd hajolnak s új virágba szöknek
mégegyszer az üllőiuti fák !...«

Somlyó Zoltán talán gyakrabban szólal meg ezen a hangon, ennek valamelyik árnyalatán, mint a lázadóén. De hiba lenne ezért költészetének ezt a részét, ezt az irányít tartani jelentősebbnek vagy rá jellemzőbbnek. Éppolyan hiba, mint megfordítva. Ez a két hang csak látszólag mond ellent egymásnak ; a valóságban ugyanannak a világnézetnek, ugyanannak a költészetnek két különböző, de egymást kiegészítő, átható oldalát alkotja. Somlyó Zoltán tragédiája, hogy ezt a két hangot nem tudta eggyé kovácsolni ; ezért maradt egész életműve bizonyos mértékig befejezetlen. De ahhoz, hogy ezt meg tudja tenni, már más világnézetre lett volna szüksége.

Világnézetének korlátai éreztetik hatásukat bizonyos fokig táj- és leíró költészetének meglehetősen szegényességén is. Nagy forradalmi költőink művei sorában a táj- és leíró költészetnek jelentős szerepe van. A maguk mindent átfogó forradalmi világnézete a valóság minden területén keresztül kifejezésre tudott jutni, és a valóságnak szükségszerűen széles területét ölelte fel. — *Somlyó Zoltán világnézete számára lényegében idegen terület maradt a magyar táj.* Egy-egy kopott, elsodort ember szomorú alakja, a külváros néhány lakója néha megjelenik költészetében ; fel-feltűnik egy-két finom kép vagy a természet — de lényegesebben új színt vagy tágabb teret nem ad neki.

Nem csak a magyar táj maradt lényegében idegen számára ; nem ismerte a táj lakóját, a parasztot sem. A városi munkás közelebb állt hozzá. Meg tudta döbbszteni a proletariátus kizsákmányoltságát, néha meg tudott érezni valamit elhivatottságából és felszabadultan tudta üdvözölni a proletárdiktatúrát. — A parasztság idegen maradt számára. Hozzájárult ehhez az is, hogy mikor ő már tisztábban látott — a proletárdiktatúra után — akkor a magyar parasztmozgalmak ereje forgácsolódott széjjel. Ezért csúszott félre kevés falusi, paraszti tárgyú versének hangja legtöbbször az idill felé.

Külön ki kell még térni Somlyó Zoltán szerelmi lírájára. Talán ebben a műfajban írt a legtöbbet ; szerelmes verseinek száma egyedülálló a magyar irodalomban. De a sok közül aránylag kevés az igazi költemény. Világnézetének pozitív tartalma nem volt elég ahhoz, hogy határozottan át tudja hatni a valóság minden területéről szerzett élményét. Szerelmi lírájának jelentős része — főleg későbbi korszakában — úgyszólván kiszakad költészetének egészéből ; ezen keresztül aránylag ritkán fejez ki értékes, mély mondanivalót. Ennek hiánya folytán szerelmes verseiben gyakran nincs meg az a szilárd mag, mely köré a költemény felépülhetne ; a szavak folynak az író tollából, de erőtlenségüket hiába akarja pótolni az a dagályos pátoz, az erotika fülledtsége vagy a zsúfolt, nem egyszer képzavarig fokozódó képhalmaz. Szerelmes verseinek igen nagy része dekadens, elég jelentős hányada pedig a benne lévő szentimentalizmus és erotika túltengése folytán giccsbe fullad.

A giccs kérdésével külön kell foglalkozni Somlyó Zoltán költészetével kapcsolatban. Az előbbi magyarázat önmagában még nem ad kielégítő választ arra a kérdésre, miért írt

Somlyó Zoltán anyyi, értéktelen fércművet. Ennek megértéséhez meg kell ismerkedni életkörülményeivel.

Talán egyetlen költője volt az akkori Magyarországnak, aki a verseiből élt. A Horthy-Magyarország egyik jellemzője volt a munkanélküliség — nemcsak a fizikai, hanem a szellemi munka terén is. Érthető, hogy a lázadó, szabad élet után vágyó, nem különösebben tanult, szakmai ismeretekkel nem rendelkező költő nem jutott soha tisztességes álláshoz. Nyomora már legendássá vált. Kosztolányi azt írja erről »Tengerszem« c. kötetében, hogy ez a nyomor talán már azért nem ráz föl senkit, mert túl van azon a határon, ameddig az ember föl tudja fogni, el tudja hinni. Valamiből élnie kellett, családját is el kellett tartania, költeményeit pedig rosszul fizették meg. Ezért volt kénytelen versek tömegét írni akkor is, ha nem volt különösebb mondanivalója. Tagadhatatlan az is, hogy volt benne valami puhaság, ami műveltségének fogyatékoságával, szertelen természetével együtt hozzájárult ahhoz, hogy időnként a legellentétebb ötleteket is versbe szedje. (Pl. számos zsidó vallásos verse van, de írt keresztény vallásos verseket is, noha egyik önéletrajza szerint felekezeten kívüli volt stb.) De nem önként lépett erre az útra; a kapitalizmus művészetellenessége kényszerítette rá. A költészet árubocsátása volt ez? Bizonyos fokig kétségtelenül az. De még mindig becsületesebb árubocsátás, mint azoké a költőké, akik igazi hangjukat, egész magatartásukat adták el — nem egyes újságoknak, hanem az uralkodó osztálynak. Somlyó Zoltán ezt nem tette meg.

Írásait természetesen nem lehet *határozott vonallal* két részre: az élményből fakadó és pénzért írt versek csoportjára felosztani. A kettő bizonyos fokig összeolvad. A lényegében anyagi kényszerűség hatása alatt írt versekben is föl-fölvillan tehetsége, hangot kap egy-egy őszinte érzés — a gépiessé vált ihlet-felidőzés, a megszokássá vált versírás viszont érezteti hatását azokon a költeményeken is, amelyek különben igaz művészi élményből születtek. Hozzájárult ehhez ítélőképességének bizonyos fogyatékosága is. Mély belső tartalmú, egyébként jól megírt költeményeit is nem egyszer rontja el egy giccses kifejezés, pongyola fogalmazás vagy rossz rím. Azonban ha Somlyó Zoltán költészetének igazi jellemvonásait keressük, ha igazi arcát akarjuk megismerni, akkor szükséges, hogy megkíséreljük ezeknek a verseknek igazi költészetéről való leválasztását.

Természetesen ezek mellett sem mehetünk el szó nélkül. Ezek is hozzátartoznak Somlyó Zoltánhoz. De költészetének megítélésekor mégis csak másod-harmadrendű szempontként merülhetnek föl. Nem azt kell elsősorban nézni, hogy a kapitalista társadalom mocsarában mennyi sár tapadt rá is, hogy a szájára fröccsent mocsok el-eltorzította az ő szavát is. Örökké tiltakozott ez ellen az eltorzult szó ellen, sohasem vallotta magáénak:

»Idegen szavakat hajtogat az ajkam;
nem az én szavaim! Egy sem az enyém!
Valami rossz álom uralkodik rajtam,
melyből felébrednem nincs többé remény!
Valahol valamely szómat elharaptam:
mikor?...és melyiket?...elfeledtem!...E!...
De hogy én ezekre a szavakra' születtem:
nem hiszem el!...Én nem hiszem el!...«

(Nem hiszem el!... — Pesti Napló 1927. VII. 1.)

Amikor Somlyó Zoltán költészetének korlátairól, ellentmondásairól beszélünk, nem azért tesszük, mintha itt keresnénk annak lényegét. Ahhoz, hogy meg tudjuk érteni, föl kell figyelniük rájuk. De hiba lenne, ha azt nem látnánk meg, hogy szinte állandóan küzdött ezeknek a korlátoknak az áttöréséért, ezeknek az ellentmondásoknak a feloldásáért — teljesebb, igazabb költészet megteremtéséért.

*

Somlyó Zoltán élete nem bővelkedik rendkívüli eseményekben. Jellegzetes hánytvetett költősors volt.

1882-ben született Alsódomboron, Magyarország és az akkori Horvátország határán. Apja könyvelő egy fatelepen. Már diákkorában ír a nagykanizsai Zala-ba, húszéves korában pedig megjelenik Budapesten első verseskötete: »Dalok a piros köndőtől a hatsattos cipőig« címmel. Szülei nem tartják a családhoz méltónak a fiú versírását, bohém életét, ezért, mikor az a gimnázium befejezése után teljesen az írásnak adja magát, apja felháborodottan tagadja ki. Somlyó Zoltán újságíróskodással keresi kenyerét, és többnyire nyomorog. Egyik városból a másikba megy, verseit a legkülönbözőbb lapoknál helyezi el. Nagyváradon megismerkedik Juhász Gyulával, aki megismerteti a Holnap körével. Később Szegeden összegyűjti a verseit, és 1910-ben megjelenik a »Dél van« című válogatás, körülbelül ötszáz versnyi anyagból. A pesti kritika általában ledorongolja, de Karinthy és Kosztolányi fölfigyel rá. A Nyugat »Figyelő« rovatában megjelenik Karinthy meleghangú bírálata,⁴ amely az elismerő értékelés mellett őszinte, baráti hangon rámutat a kötet hibáira is. A sokat éhező Somlyó Zoltán ekkor gyomorvérzéssel fekszik Szegeden a kórházban. Amint felgyógyul, Pestre utazik, ahol személyesen is megismerkedik Karinthyval és Kosztolányival, és barátságot köt velük.

Most már néha a Nyugat is hozza a költeményeit. Egymás után jelenteti meg kis terjedelmű köteteit: 1911-ben »Az átkozott költő«-t, 1912-ben az »Északra indulok« címűt, 1913-ban a »Sötét baldachin«-t, majd 1916-ban a »Nyitott könyv«-et. Ugyanebben az évben ad ki két kisebb versfüzetet is: a »Végzetes verssorok«-at és »A halál árnyékában«-t. 1915-ben jelenik meg egyetlen, kisebb jelentőségű novelláskötete, a »Hadak a hóban«, 1916-ban az »Őszi regény«, 1917-ben adja ki a »Doberdói Máriá«-t. Ekkoriban költözik véglegesen Budapestre. Most már a kritika is elismeri, megjelent kötetivel a Nyugat is foglalkozik. Közben egyre-másra írja sanzonszövegeit, kabaré- és bökverseit. 1919-ben adja nyomdába »Jajgató Felicián« címmel kötetbe rendezett legújabb verseit —, de ebből már csak a kefelevonat készül el: ** az uralomra jutó ellenforradalom megakadályozza a kötet megjelenését.

Ezután jelentősebb köteté már nem jelenik meg. Mégis említést érdemel az 1922-ben megjelent »A férfi versei«. Várkonyi Nándor irodalomtörténete följegyzi »Alentin talanta tilor« című, 1924-ben megjelent kötetét is, de ennek — Gulyás Pál egy cikkét⁵ leszámítva, ahol szintén csak a cím és a kiadási év szerepel — más nyoma eddig nincs.

Fordítói munkásságának legfontosabb része Hoffmannstahl »Der Tor und der Tod«-jának, Baudelaire »Voyage«-ának és Maupassant néhány művének magyarra átültetése.

Rendes állása nincs, a legkülönbözőbb napilapokban és hetilapokban, folyóiratokban jelenteti meg verseit — néha novelláit, kisebb cikkeit, bírálatait vagy riportjait. Az utóbbiak nem jelentősek, maga sem szerette őket. Verseivel állandóan kilincselgetnie kell a szerkesztőségeknél — hogy aztán esetleg öt pengővel fizessék ki. Nem segíti senki komolyabban. Osvát és Babits nem szereti, így a Baumgarten-díjat sem kapja meg sosem. Többnyire le is nézik; a tehetségét elpazarló költő nem juthat a Nyugat asztalához. Kevés barátja van. Sokakat szenvedélyes, érzékeny természete is elriaszt tőle; legközelebb talán még Kosztolányi, Karinthy és — érdekes módon — Erdélyi József állnak hozzá.

1932-ben sajtó alá rendez egy kis Voltaire-kötetet, egy évvel később pedig egy kis Rousseau-összeállítást. (»Szemelvények Voltaire műveiből«, »Gondolatok Rousseau írásaiból«.)

1934-ben összegyűjti költeményeit, hogy egy válogatott kötetet adjon ki belőlük, de nem talál rá kiadót. Nem tudja elérni, hogy magának és családjának valóban emberhez méltó életet teremtsen, hogy elmélyültebben tudjon irodalommal foglalkozni. Szórja a

⁴ Nyugat, 1910. I. 9. sz. 636. l.

** Ez a nyomdai levonat is csak csonkán maradt fenn.

⁵ Irodalomtörténet 1937. 96. l.

verseit, de anélkül, hogy elfoglalhatná azt a helyet, hogy elérhetné azt az életmódot, amelyre v ágyik, amelyet megérdemel.

1937-ben hal meg, hosszas betegség után, szegényes körülmények között.

*

Költői fejlődését nem könnyű szakaszokra tagolni. Vannak költészetének olyan jellemvonásai, amelyek úgyszólván egész fejlődése során végigkísérik — ugyanakkor majdnem minden korszakára jellemző valami újnak, valami más hangnak a keresése. Költészete csak ritkán fonódott szorosan össze a társadalmi, politikai élettel. Teljes következetességgel talán egy költői irányt sem vitt végig, emellett különböző hatások is érték. Megnehezíti ezt a felosztást az is, hogy gyakran igen nehéz egy-egy vers keletkezési idejének megállapítása, hiszen nem egy verse több ízben is megjelent, és nem biztos, hogy eredeti lelőhelye is előkerült. Költészetében mégis felismerhetők egyes korszakok, amelyek világosan elkülönülnek a többi-től; egyes jelenségek, melyek csak egy bizonyos korszakban tűnnek föl, vagy egy bizonyos korszakban lépnek elő a háttérből, és válnak Somlyó Zoltán lírájának alapvető jellemzőivé — ez pedig megköveteli egy ilyen felosztás megkísérlését.

Első kötete, a »Dalok a piros kendőtől a hatsattos cipőig« még nem számítható igazi költői műveihez. A századvégi magyar költészet talajtalanúsága, mesterkélttsége, hamis érzélgőssége, álnépiessége nyomja rá bélyegét a tizenennyolc-húszéves fiatalember első vers-kísérleteire. Sem eredeti mondanivaló, sem érdekesebb költői egyéniség, sem komolyabb tehetség nem érződik rajtuk.

Költészetének igazi kezdete nagyjából egybeesik a Nyugat költőinek feltűnésével. A tisztábban, élesebben felvetődő társadalmi problémák, az új szellemű irodalom nagytehetségű költőinek — elsősorban Ady Endrének — úttörése nyomán kap lendületet ő is. 1906-ban jelenik meg az első igazi Ady-kötet, az »Új versek«, Kosztolányi 1907-ben adja ki a »Négy fal között«, Babits 1908-ban a »Levelek Iris koszorujából« című kötetét. Somlyó Zoltán 1910-ben jelenteti meg a »Dél van«-t, mely mintegy négy év költői termésének válogatását foglalja magába.

Somlyó Zoltán nem tartozott ugyan szorosabb értelemben véve a Nyugathoz — bár 1910-től élete végéig jelentek meg benne versei — költészete mégsem csak időrendi szempontból, hanem tartalmi és formai rokonsága miatt is a Nyugat irodalmi mozgalmához kapcsolódik. Ezért ennek jelentőségével, irányával kapcsolatban kell vizsgálnunk.

Mint ismeretes, a Nyugat ekkor részint egységes egésznek jelentett a feudális maradványok csökevény-irodalmával, az epigonizmussal, az akadémiizmussal szemben, és a polgári társadalom igényének irodalmi kifejezője volt. Ugyanekkor azonban maga sem volt egységes: a harcosabb, a néphez közelebb álló szárnyat Ady és Móricz, a megalkuvóbb, dekadensebb irányt Babits és Kosztolányi képviselte.

Hogyan kapcsolódik ehhez Somlyó Zoltán ekkori költészete?

Fejlődésének első szakasza körülbelül 1915—16-ig tart. Költészetének ez a szakasza pontosan egyik irányba sem illeszthető bele, de közelebb áll a l'art pour l'art elvét vallókhöz. Hatások mind a két irányból érik: a magyar irodalomban legerősebben Ady, majd később Kosztolányi hatott rá. Az a szemléletmód jellemző ekkori verseinek nagy részére, amely számára a valóság apró részleteinek felfedezése ad művészi izgalmat és élményt. Somlyó Zoltán ezek mögött a részletek mögött kutat valami után, de a társadalom legégetőbb kérdései többnyire még hidegen hagyják:

» — Öt óra csak. De késő ős. Sötétség.
Az első hó már kíváncsi a földre.
Egy csillag sápad át pirosból zöldre.
Egy ablakostót jön. Az arcán kétség.
Megáll. A vak, üres telekre bámul —
S egy mécs gyul föl a tűzfal ablakából.«

(A tűzfal — Dél van)

Ekkori költeményeinek legjellemzőbb hangja azonban nem ez. Sokkal szertelenebb egyéniség volt, semhogy ez a meglehetősen hideg költői magatartás ki tudta volna elégtetni. Szenvedélyesen kutat valami után a számára titokzatos világban, valami nagy élet-szomjúság tölti el. Szenvedélyesen vágyik valami szebbre, ami azonban ismeretlen előtte; vergődik abban a társadalomban, amely egymás számára idegenné teszi az embereket, átéli a kapitalista társadalom számkivetett, »átkozott« művészenek fájalmát. Ez a kereső, vergődő, menekülő ember beleveti magát a szerelem, az erotika hajszolásába :

»Verseik bús csavargója : én,
te táncosnő és nő vagy.
Én meleg ételt nem eszem
s te szótlán — öldöklő vagy.

Még ifju testem bús, mert szűz ;
te csókokon kövérszel.
És mégis vézna csöppenként
korán miattad vész el.

Kapud alatt, hol buja nők
áruznak rothadt dinnyét,
itt éhezem én nap nap után,
s el nem mozdulok innét,

amíg a sok fagrádicion
föl nem kerültem hozzád...
Abariendos Mária
borítsd szememre szoknyád...«

(Mária Abariendos)

A jelenségek mögött kutatva, megérzi azok valótlan, torz, hazug voltát, beleütközik egy rothadó világ törvényébe :

»Kezem hunyó parázs fölé emeltem
s alattomban megégtek ujjaim.

Hétköznapon pünkösödöt ünnepeltem
s rossz arccal jártam rózsák útjain.

Kizengtem egy nevet romlott betűkből,
és nyelvem széltén s hosszán fölhasadt

Reggel ezüstöt raktam a zsebembe,
s helyén reggelre leltem zöld vasat.«

(Végzetes verssorok)

Ekkori költészetében még igen sok dekadens vonás van. Erős Ady-hatás érződik rajta, ez a hatás azonban csak inkább felülteti. Ő is egy titokzatos világgal hadakozik, de ez a világ számára nem a fennmaradt félfeudális viszonyok anakronizmusa miatt titokzatos. Előtte a polgári társadalom bomlása, a még teljesen uralomra sem jutott burzsoázia hanyatlása misztifikálódik valami általános, visszataszító pusztulásá :

» A sarkon a cirkusz. A ponyva-lyukon
félszemmel benézek : üres a porond.
Csak szörnyű sötétben vonít a bolond.

.....

a szentély előtt a halál muzsikál
s kirothadt szemében egy orgonaszál.«

(Első tavaszi este — Sötét baldachin)

Ez a költészet tükrözi ugyan a társadalom torz voltát, bomlását, de maga is azonosul vele. Ha más formában is, de lényegében ugyanez a világnézeti tartalom jelentkezik azokban

a verseiben is, amelyek a halált állítják az élet középpontjába, amelyek ezt a legfőbb törvénnyé fölmagasztott halált akarják megadóan megszépíteni, mint például az »Őszi síp«:

»Megfújták már az őszi sípot.
Fülem mögött már elsivított
az őszi szél, a bús szirén.

Vad táltos fogva hintajába,
Virágot hint a nők hajába
és panaszt hordoz a szívéen.

Busan suhogtat ostorával
s pirosra forrt szagos borával
mindenkit hetykén megkínál:

Igyál, barátom, még ez őszen!
mert egyik ős megy, másik ős jön...
de te, ha méz, elmész! Igyál!

S amerre száll, titkos jelekkel
és rótszín szőlőlevelekkel
hullatja teli az utat,

a sípja szól, virágja éget,
nyomába felsikolt az élet
s a temetők felé mutat...«

Somlyó Zoltánra erősen hatott Baudelaire költészete is. Egy igen lényeges saját-ságát azonban nem vette át a baudelairei verseknek: a tiszta, kimért formát, a legerőtelje-sebb, leggazdagabb színezésen, a leghevesebb szenvedély vagy a legvisszataszítóbb tárgy leírásán is átütő kifinomult ízlés szigorú, szinte aprólékos művészi munkáját. Ennek nyoma sincs az ő költészetében. Szertelenül dobálózik a legmerészebb képzettársításokkal, halmozza egymásra a hol pompázatos, hol mértéktelenül visszataszító képeket, színei vadul kavarog-nak; mindig a szenvedélyek legfelső fokát akarja megszólaltatni. Nemcsak formai kérdés ez, és nemcsak szertelensége nyilvánul meg ebben. Lírájának ez a mértéken felül szenved-élyes hangja nem egyszer már saját ellentétébe csap át: nem a költő szenvedélyének *erejét* fejezi ki, hanem azt az *ernyedtségét*, amellyel teljesen átengedi, mintegy odadobja magát a szenvedélynek. Ez néha már kissé pózolósként is hat. (Nem kis mértékben ennek az iránynak a túlhajtása viszi a giccse felé.) »Annyira szerette a fájdalmat, hogy nem tudott tőle megválni« — írja róla Kosztolányi. Részben ezzel kapcsolatban nevezi Karinthy »tul élő«-nek, »tul szerves«-nek Somlyó Zoltán költészetét.

De ezeknek a verseknek e sokaságán át más hang keres utat. Somlyó Zoltán ebben a magatartásban sem találja meg azt, amit keresett. Érzi, hogy ez a magányos élet nem az igazi élet, ez a szerelem nem az igazi szerelem. És költeményeiből többhelyütt őszinte kétségbe-eséssel tör föl a jobb, igazabb élet utáni vágy:

»Bocsásd meg, hogy te nagy erőd.
se segíthet már rajtam,
s hogy torz valómból gúny rikolt
a békés templomokba,
s hogy agyonfojt a csókjaim
szürke futóhomokja...«

(Gyónás—Dél van)

A sivár, szörnyű egyhangúságot, a céltalan élet embertelenségét reális erővel szólal-tatja meg az utolsó két sor.

Még nem érti, mi az, ami elnyomorítja az embert, de már keresi. Látja, hogy az ember többre, nagyobbra hivatott, mint amit a félféudális Magyarországon kifejleszthet magából; annál, hogy egyéni szabadságvágyát a kispolgári bohém-züllöttség anarchizmusába fojtja:

»Gulliver: én ma is kötözve fekszem
és apró törpék futnak körülöm.

De én ma még nem ütök, nem verekszem,
mert sebektől nehéz az én szívem.
De szálljon el a fázó gyermekekhez
egy nehéz emlék s forró gondolat:
hogy mind-mind óriásoknak születtek,
csak elaludtak gondfelhők alatt.*

(Gulliver)

Érdekes kérdést jelent ekkoriban írt »Kenyér« című misztériuma. (Két része: Anya és fiu, Atya és fiu párbeszéde.) Füst Milán a Nyugatban⁶ néhány sorát Shakespearehez hasonlítja — nem minden alap nélkül. Ennek jellege, hangja ismeretlen a magyar irodalomban is. Talán Vörösmarty romantikus drámáinak nyelve áll még a legközelebb hozzá. Ebben a művében jelentkezik először határozottabban a lázadás motívuma. Nem véletlen, hogy éppen ebben a régies, romantikus formában. Ady ekkor már régóta a forradalmat sürgeti, már a munkásság felé fordul — de még egyedül áll ezen a téren. Somlyó Zoltán ebben a művében még teljesen talajtalanul, határozatlan irányban lázad, a felvetődő problémák bizonyos fokig örök problémákká misztifikálva jelentkeznek. Ennek a tartalmi zavarosságnak megfelelően nem tud ennek a hatalmas élménynek új kifejezési formát teremteni — ezért nyúl a bátor, nagyerejű képalkotásnak és a középkori misztikának ehhez a különös formakeverékéhez. Talán zsidó származása, az ortodox zsidó hitvilág is hozzásegítette ehhez a formavilághoz. Újat akart alkotni, nagy kérdésekre akart választ adni, utat akart törni — de az útirány, amelyen elindult, járhatatlannak bizonyult. A »Kenyér« szükségszerűen töredék maradt; Somlyó Zoltán nem is kísérletezett többet hozzá hasonló művekkel. A költészet, az új irodalom fejlődésének iránya más volt. De a »Kenyér« minden zavarossága ellenére is hangot adott az akkori társadalomban vergődő művész, az életre vágyó, de kitaszított ember szörnyű szenvedésének, és helyenként magas művészi színvonalat ért el.

*

Fejlődésének második szakaszát körülbelül a tizenötös, tizenhatos évektől lehet számitani. Ekkor — 1916-ban — jelenik meg a »Nyitott könyv« című verses önéletrajza, vagy — ahogy ő írta róla — »lírai pamflet«-je is. Kétségtelenül ez a legjelentősebb kötete, és egyben egyik legsajátosabb alkotása. A maga nemében ez is egyedülálló a magyar költészetben. Ez a vállalkozás is jellemző rá: olyat akar írni, amire még nem sok magyar író vállalkozott: verses önéletrajzot. Új hang: a feltörekvő demokratikus kispolgár erőteljes, plebejus hangja szólal meg itt. De Somlyó Zoltán költészetének ellentmondásait is talán ez a kötet juttatja a legerőteljesebben kifejezésre. Megkésített költő volt. Akkor lépett föl a demokratikus kispolgári világnézettel, amikor a polgárság már maga is hanyatló osztály volt — abban az országban, amelyiknek sohasem volt erőteljes polgársága.

A »Nyitott könyv« az akkori magyar társadalom — elsősorban a polgári élet — széles területeivel ismertet meg. Bemutatja a különböző nagyvárosok és kisvárosok életét, elvisz a kávéházak és orfeumok világából a külvárosi utcákig, a színház csillogó világából a híd alatt alvók közé, a romantikus szerelmi légyottoktól a hírlapszerkesztőségek zúrzavarán keresztül a kopott hónapos szobák fojtó levegőjébe. Így kezdi utazását:

»...Vonaton ülni, ...ifjan...gondtalan...
fantáziának szent szenzációja.
A sorompók közt szárnyak szállanak
s reményt lenget felénk egy messi gólya.
Egy vonat-ablak és egész világ,
hullámos hegy, völgy, temető, virág
és hajladozó apró emberek;

* 1937. febr. 1. köt. 132. 1.

csöpp bokréta s egy egész nagy berek.

Ó utazás! Hogy száll a szomju lélek!
S bebú kis kőkerítések között.
És újra fel a fecskefark nyomában,
mely a felhőkkel összeitkőzött.»

Baudelaire emlékét idézi itt, de ez az utazás más, mint Baudelaire híres Voyage-ja. A friss, csapongó fantázia teremtette képek; a valóság legapróbb részleteinek és egészének szenvedélyes örömmel való összefogása erőteljes, optimista világnézetet tükröznek. Ha példaképet kellene keresni, inkább Petőfi vasúti utazásánál vagy Heine útiképeinél lehetne megtalálni. A valóság birtokbavételére készülő feltörekvő osztályok szemléletvilága jelentkezik itt. De ez a hang nem tud kibontakozni, nem tud tovább erősödni — és jellemző, hogy már az utazás leírásának utolsó sorai is giccses dekadenciába fulladnak:

»Nyil a harisnyán...a szájon...a szivben
s mérges nyil szurta át a vágycakat.»

Ez a kettősség, ez a bizonyosfokú felemáság vonul végig az egész művön, ez jelenik meg egyre-másra — ha nem is mindig ugyanabban a formában.

Somlyó Zoltán szenvedélyes, plebejus gyűlölettel ír a pénz uralmáról:

»E szép város még nem szült igaz költőt!
s költőből itt még nem lett gazdag úr!
Itt pénz pörgeti meg az emberöltőt,
itt nem kell rim, ha a rét tavaszul.
Ide fiatalurak jönnek, halvány,
üres szivekkel éhes-vakmerőn;
s könyökcsapásuk az életutalvány,
mely pénzzé érik a déli verőn.
A pénz itten az úr és nem az ember,
akár darócba jár, akár selyemben.
S a pénzt pincében őrzi száz lakat,
mely költők előtt mind zárva marad.
Ha pénzt akarsz, hideg közönybe öltözz!
A szívedet szakítsd ki, s vágd a földhöz!
A hangulat divatja már lejárt;
a holdfény zsebnek s gyomornak megárt.
Ha pénzt akarsz, tanuld az egyszeregyet!
Feledd az istent és a hiszekegyet!
Apát, anyát és testvért ne szeress
s léssen a kamat majd ezerszeres!
Gázolj keresztül élőn s holtakon,
fűtől a lelkiismeret szavára;
a legjobb arany s a legjobb falat
majd így kerül ebédlőd asztalára!«

Csak Ady Endre és később Tóth Árpád tudja ilyen izzó gyűlölettel leleplezni a pénz uralma mögött meghúzódó hihetetlen mennyiségű aljasságot.⁷

A kötetben egészséges, vaskos humorral gúnyolja ki az akadémia betokosodott íróit, bátran támadja a hatalom erőszakos irodalompolitikáját, lelkesülten áll ki a számára az igazságot, az újat jelentő Nyugat irodalma mellett. Költeményében feltűnik a külvárosi nyomortanyák lehangoló képe, együttérzéssel ír a társadalom elnyomottjairól. De a szenvedélyes lázadás megtörik, a humor eltűnik, az eredetileg az élet sötét oldalait bemutatni akaró naturalizmus helyenként öncélúvá válik, az együttérzés nem jut túl a szentimentalizmuson,

⁷ Ez és az ehhez hasonló összehasonlítások tartalmi, magatartásbeli vonatkozásúak, nem véljük azonos művészi színvonalúnak az összehasonlított költőket.

az élet apróságainak, kis eseményeinek leírása itt-ott már olcsó idillizálássá hígul, az életnek való újbóli és újbóli bátor nekivágás újbóli és újbóli elbukással végződik — a történet végén a kezdeti utazás egészséges hőse megtört, csalódott ember már:

»...Minek röpülsz?...A szárnyal mi a célod?...

Menekülés?...vagy szebb élet talán?

Mit tudhatod, hogy mi a nyár s a tél ott,

s hogy ottan a virág nem-é csalán!

A költő is, e furcsa, kósza lélek,

mindég azt hitte, vannak szárnyai;

miket a lélek testre felcsatolva,

magasságokba lehet szállani...

.....
Így szálltam egykor vidékről vidékre,

meg nem hallottam én a földi zajt!

Képzelve, hogy az útnak sosincs vége

és földöntúli szárny, mi tovahajt.

.....
Oly könnyű voltam, mindenkibe biztam,
a hajamat kuszálták szent szelek.

S alacsony fákba ütközött a röptöm

és szárnyaim most köztük fekszenek.»

Somlyó Zoltán a »Nyitott könyv«-ben átfogó ábrázolásra törekedett, és ennek során olyan problémákig jutott el, amelyekre a néptől elszigetelt kispolgár plebejus világnézete már nem tudott más választ adni, mint a visszavonulást. Ezt teszi ő is. Borúlátását fokozza az ekkor már javában dúló világháború. De ez a kötet még így is vádirat a nagy és tiszta emberi álmokat eltíprő társadalom ellen, és — bár elszórtan — de a végén is kicsendül belőle a »tisztánlátóbb kor«-ba vetett remény szava. Azok az előremutató elemek pedig, amelyek itt még megtörttek, majd szabadabban bontakoznak ki néhány évvel később, a proletárdiktatúra idején.

Erre az időszakra eső többi költeményének középpontjában általában a háború áll, vagy legalábbis valamilyen módon kapcsolódik a háború problémáihoz. Maga a világháború kitörése még nem rázta meg különösebben: nem értette meg mindjárt kezdetben a lényegét, embertelen barbarizmusát.⁸ Kezdetben egymás után teszi közzé nacionalista, hazafiaskodó verseit, amelyekben ha fel-felbukkan is a háború valamilyen szörnyűségének a képe, a háború tényével való szembeszállás nincs sehol. Egyéni íz, egyéni mondanivaló nem igen érződik rajtuk, nagyrészt megfelelnek a hivatalos irodalompolitikusok, a burzsoá lapkiadók szája-izének.

Ez a zavar azonban nem tart sokáig. A tizenötös, tizenhatos években kezdi megtalálni a maga igazi hangját — a réginél mélyebbet, erőteljesebbet. Egyre tisztábban látja meg a háború kegyetlenségét és céltalanságát, egyre határozottabban emeli fel szavát az emberek millióit nyomorba és szenvedésbe döntő tömegmészárlások ellen. Hangja ekkor sem egyöntetű. Szentimentálisan pacifista — és ugyanakkor még nem tud szakítani a nacionalista frázisokkal sem. De a kezdeti panasz elkeseredett, gyűlölettől izzó háborúellenességig erősödik. »Halljátok a földet!« című versében így ír:

»Sáros lábakkal, szélnek lódult hajjal

vár valahol a hajnal.

Nagy útja volt. Tiportá a sarat;

⁸ A »Fáradt katona« (»A piou-piou dala«) aligha számítható igazi háborúellenes versei közé — még ha később annak olvasták is. Majdnem négy hónappal a háború kitörése előtt jelent meg a Nyugat hasábjain (1914. ápr. 1. 472. l.) — arról a katonáról, aki már *belejár* a sok harcba. A költemény első sora elárulja szimbolikus jellegét: »Sorsom, te rekedt, marcona parancsnok«. Így olvasva sokkal mélyebb, sokkal sikerültebb.

látott esőt, villámot és havat.
 Látott csillagot vérré mállani
 s a holdat látta könnyben állani.
 És látott agyut a békés állásban;
 Pesten sikolyt s a könnyet már Calaisban.
 Ágyugolyót kifutni fényes délben,
 és csonka lábat röpdödni az éjben.
 Szegény sziveknek fércét fesleni,
 drága velőt a fejből esve ki...
 Bús özvegyet, ki az ég felé görbül,
 nem merve lépni, rettegve e földtül,
 amely elnyelte gondos, jó urát...
 S hallott ordítani vérgőzös hurrát.
 És látott fekvé vérező porontyot
 s az ártatlan fön gyilkos vasdorongot.
 Bölcsőt, amelyből koporsó leve —
 aggastyán lón a gyermekek neve! «

Valami szörnyű belső káosz, valami rettenetes belső iszony ölt formát durván naturalista képeinek halmazában, melyeket több versében vádolóan vág a kor szemébe. Menekül az élet embertelenségei elől — de az elvont szépségek világában nem talál menedéket a valóság súlyos kérdései elől:

»Mit kaphatok a zenétől?!...Riasztó fortisszimókat,
 sűrű véretem zsiszbasztó altató lágy pianót,
 hullámait hangulatnak, miket agyam föl nem foghat,
 csak fájdalmas szégyenének foszforában fuldokol.«

(A barbár)

A verseiből már régebben ki-kihangzó, másfajta, jobb élet utáni vágy ekkor telik meg konkrétabb tartalommal, a béke várásával. Ez szólal meg egyszerűen, halk, dalra emlékeztető hangon másutt:

»Szeretnék addig élni,
 míg csábit az öröm,
 Míg biztat a reménység
 E földi körökön.

Amíg a nyári szellő
 Szivembe lengedez —
 Szeretnék addig élni,
 Míg újra béke lesz...«

(Csak addig)

És a kispolgári bohém-züllöttség útján járó költő, akinek szerelmes verseit gyakran csak a füledt erotika, a nagy szavak egymásra-halmazása jellemezte, a háború borzalmai között megírja szerelmi lírájának egyik legszebb darabját, a »Rubinstein 34. opusához« című költeményt. Őszinte számvetés ez a vers életével, de méginkább a kor társadalmával. Számot vet, és ítéletet mond felette. Más — talán nem olyan szenvedélyes, de tisztább, mélyebb a hangja itt:

»Bocsásd meg nekem, hogy ily messze tartok.
 Hol nincsen út és el kell tűnni már.
 Hol ködbe vesznek mindenütt a partok
 s a láb alatt a mult, e gyatra sár
 szemembe csapkod, mint egy gyászi kendő
 A mult van csak, és nem lesz már jövődő!

.....
 Hogy alkudoznom kelle, mint a kalmár
 és elfeküdnöm, mint a céda nő.
 Hogy üzlet lett az ajkamon a dal már,

melyből a fény, a hő már eltűnő,
hogy szívemmel már annyit tiszteltem,
hogy önmagam se tartom fiszteletben...»

A háború okát, a burzsoázia profitéhségét nem látja világosan, a háború vámszedőinek képe csak elvétve bukkan föl verseiben. Ezért van az, hogy bár a nyomort, a katonák szenvedését egyre erőteljesebben ábrázolja, bár a teljesebb élet vágya egyre feszítőbb erőt jelent költészetében, a kivezető utat nem tudja megtalálni. Egy-egy versében néha erőteljes, de egészen kifejezni nem tudott mondanivaló sűrűsödik — a költemény vége azonban nem fölfelé, hanem lefelé ível. Gyakori sajátága ez Somlyó Zoltán költeményeinek. A tiltakozás hangja elfullad vagy feloldódik. Példa erre a már idézett »Ha bárhová is bujnál« c. vers is. A kort támadja benne, a véres pusztulást, a vége azonban már homályos pszichologizálás, amely lényegében nem sokat mond: »Ki kívül jár, nem sejti, mi leskel ott belül...s nem csökolhatod, ember, sohasem meg önjakad...«

Ezek az indulatok azonban majd kirobbannak a forradalomban. Ő az egyetlen jelentősebb magyar költő, aki verset ír a februári orosz forradalomról. Nem volt forradalmár, nem buzdít költészetével az orosz forradalom nyomán magyar forradalomra, mégis érdemes rá fölfigyelni, ha sok is még benne a sablon, ha sokhelyütt naív, szűklátókörű kispolgári világnézet jut is benne kifejezésre. Itt jelenik meg költészetében először a tömegekkel, a nép forradalmi lendületével való azonosulás:

»És a tömeg csak nő, csak egyre nő,
vörös lángban áll ezer háztető.
Az ucca él, a por föltámadott,
s magávalránt száz kozákszázadot.
Hé, oroszok, megfordult a világ!
A kard szalad, mindennek nekivág,
ma vége lesz a cári hatalomnak,
éljen szele az új forradalomnak!
Vérrel keverve rózsaszín a sár:
Hol van a cár?

.....
Sok ember kellett ágyutölteléknek,
az uccaporban vérvirágok égnék...
Minden-minden meg van bosszulva már:
Fut, fut a cár...«

(Hol van a cár)

Ez a mondanivaló, ez a hang bontakozik ki szabadabban a magyar proletárdiktatúra alatt. A polgári forradalom nem ad költészetének különösebb lendületet; verseiben többnyire a békét ünnepli meglehetősen érzelmes módon. A következtelen forradalom, a rendszer felemásága nem adott talajt új irodalom számára. Somlyó Zoltán nem volt forradalmár, nem járt az események előtt, nem voltak kiforrott nézetei: nem látta, hogy új forradalom szükséges. De a fiatal Tanácsköztársaság lendülete magával ragadja. Nem tudja a proletárdiktatúra jelentőségét a maga egész nagyságában meglátni, nem ért meg belőle többet, mint amennyit a demokratikus kispolgár meg tud érteni: a gyűlölt élőködők uralmának bukását, a szegények, nyomorultak jobb életét. Képeit, hasonlatait is jórészt a régi polgári forradalmak költészetéből veszi át. Az imperializmus burzsoáziája mint »léha zsarnok« jelenik meg forradalmi költészetében, a menetelő proletárok előtt »az Igazság fellobog«, a felszabadult munkásnak »kezeben lángkalapács« és előtte »szétrnyílnak minden tengerek«. Van ezekben a képekben valami naív régiesség. Ugyanúgy kispolgári világnézetének jelei ezek, mint a verseiben előtérbe kerülő szentimentalizmus, vagy naturalizmus. Új társadalmi renddel, új problémákkal áll itt szemben. Eddigi formavilága nem elegendő az új érzések kifejezésére, a régi formák bizonyos mértékig gátjaivá lesznek az új mondanivalónak. A költészetében néhány évvel

ezelőtt megindult fejlődés még nem ért el odáig, hogy nagyobb zökkenő nélkül tudjon a proletariátus költőjévé lenni, és ez elsősorban formai téren jut kifejezésre.

Somlyó Zoltán költői fejlődésének mégsem véletlen jelenségei a proletárdiktatúra alatt írt versei, szerves részét alkotják életművének és ha nem is jelennek meg e versek költészete csúcspontját, ez a rövid korszak többé-kevésbé egész későbbi lírájára rányomja bélyegét. Ha bizonytalanul is, de mégiscsak új költészetet alkot, új formavilág kialakítására törekszik. Az eddigi fojtottan kavargó vagy kis, finom képek, a másutt fel-felbukkanó durva naturalizmus helyére néhol tágabb lélegzetű, erőteljes, nem durva sorok kerülnek. Olyan lendület érződik ekkori költeményein, amely teljesen hiányzott eddigi költészetéből — és amely sajnos később sem jelentkezik újra :

»Látjátok őt? A munka proletárját.
Bíborpalástját hinti rá a nap,
S elindul ő a virágok mezőin,
Hol vérpíros virágok alszanak.
S amerre lép, a sok virég kinyíl,
S az évszázados rossz álomnak vége...
Evoé: Május, új feltámadás!
Piros sziveknek vágya, menedéke!

.....
Szálljon ma el, mint a szikratávirat
a testvér-lelkek messzi égivére:
Evoé, Május! Új feltámadás!
Piros sziveknek vágya, menedéke!«

(Piros sziveknek májusára)

Somlyó Zoltán a Tanácsköztársaság egyik legjelentősebb költője. Tóth Árpád legszebb alkotásával, az »Új Isten«-nel tesz hitet a proletárforradalom mellett, ott áll mellette Juhász Gyula több verse is, de a többi nagy költő hallgat. Utánuk Somlyó Zoltán a legtehetségesebb magyar költő, aki együtt küzd a proletariátussal. Nem mentes az ellentmondásoktól ez a kiállítás sem. Néha úgy tűnik, nem egészen őszinte a hangja, nem tudja teljesen átérezni azt, amit mond, helyenként valami kényszeredettség érződik néhány versének pátoszában. A néptől eddig elzárt költő nem tudhatott egy csapásra teljesen azonosulni a munkásosztály szervezett, fegyelmezett, kérérlhetetlen harcával, nem tudhatta nyomban átvenni annak forradalmi lendületét. Vívódásai »Lyra« című versében kapnak hangot: féltő szavakkal ír költészetéről:

»Ne üssetek rá kegyetlen doronggal,
Mert piros szála gyenge: elszakad.
Hadd függjön ott a méla esti csendben,
Míg rajt a bánat keresztülzalad.

És a világnak sajgó tengerében
Majd fölcsendül belőle a dalom.
Az én dalom, az egy ember zenéje,
Melyben fölsikolt a forradalom.«

A forradalommal való szembenállás jut itt kifejezésre? Nem. Annak az embernek a hangja szólal meg itt, aki a maga meggyötörtségében még nem tud felszabadultan örülni, aki a maga összetörtségében még nem tud lendületes, tudatos osztályharcos lenni, aki a magány ránehezdedő falát még nem tudta áttörni, de aki szenvedélyesen akar hinni a proletariátusban. Somlyó Zoltán költészetében néha »fölsikoltott« a forradalom, de azért a maga megszépült világában — ha ellentmondásosan is — a forradalommal diadalmasan uralomra jutó munkásosztályal érzett:

»És milliók vészes, hangos rivalgását
Én hadd kísérem csöndben: egyedül!
Hagyjátok élvezni önnön kis világom,
Mely égi fényvel szendén elvegyül.«

Ez a magatartás azonban nem elégtette ki. Kereste a közelebbi kapcsolatot a tömegekkel, egymás után írta proletárverseit, és forradalmi hangja eljutott közéjük, harcra lelkesítette őket. »Kalapács« című dalszövegét az utcán énekli a proletariátus, költeményeit a vöröskatoná-esteken, a Vörös Hadseregbe való nyilvános toborzásokon szavalják. Új fejlődés útja nyílik meg előtte: a néppel való szoros összeforrás lehetősége.

A Tanácsköztársaság leverése szakítja félbe ezt az utat, mielőtt még megtanulhatott volna rajta járni. Nem tudott teljes következetességgel a cselekvő, harcos élet útjára lépni, nem tudott igazán új költszöveget teremteni, de megtanulta azt, hogy van, amiért érdemes küzdeni, hogy az ember nagy tettekre képes. Közelebb került a valósághoz, politikusabb, emberibb lett.

*

Az ellenforradalom győzelme összezúzta Somlyó Zoltán kibontakozó friss lendületét, születő új hitét, de teljesen elpusztítani nem tudta. Kétségbeesik az ellenforradalom dühöngésének káoszában, zavarodottan tekint vissza arra a rövid időre, amíg hinni tudott az új világban. Nem ezt várta tőle, ezt a néhány hónapi rövid felvillanást. Meg-meginog: egyszer a formák szépségének, máskor a mindenkit-szeretésnek dekadens világába menekül. Nem látja, hogy a forradalmat le lehet győzni, de nem lehet megölni, hogy a forradalom tovább él a népben, és egyszer majd győztesen lép át az ellenforradalom társadalmi rendjének hulláján. De nem véletlen, hogy kétségbeesése már nem durva, torz képhalmazban ölt formát, hanem inkább fáradt, csendes szomorúság csendül ki soraiból:

»Nem tudom, nem tudom...
Én eme zord uton
Tikkadtan ballagok.
Szemeim vizében,
A szájam izében
Keserű szallagok.

Hallgatom odalent
Az igent s a nemet
És hinni nem merek:
Azok is, ezek is
Dadogó emberek...
Emberek... Emberek...
Emberek — (Borsszem J. 1921. 18. sz.)

A külvilág általában komor, fenyegető képet nyújt számára. Így ír erről »Babér« című költeményében: (Borsszem J. 1921. 18. sz.)

»Január hó! Az égnek pergamentjén
Sötét törvények ólmos jele áll.
A messzi uton agg koldus sötétlik:
Fagyos lehelet... a tél... a halál...

Oh, mert a halál a szép színek szűnése,
A lombtalanság és a szürkesség,
A hangtalanság kábult tompasága,
A kirabolt föld és az üres ég.«

Van ebben bizonyosfokú visszaesés, az kétségtelen. Hiányzik belőle nemcsak a Tanácsköztársaság idejének harcos szava, hanem a háborúellenes versek nyílt, szókimondó leleplező ereje is. De a huszas évek elejének Magyarországon egyértelmű, nyílt szavakkal támadni az ellenforradalmat, olyan költőnek, aki a proletárdiktatúra alatt amúgyis »kompromittálta« magát, szinte lehetetlen volt. És ha ez hasonlít is korábbi verseire, más, mint azok. Most már nem általában az elmúlás szomorúságán panaszkodik. Nem akarja finom, halk rímekkel, hangulatosan szomorkás képekkel megszépíteni a halált, nem akar vele azonosulni, mint régebben például az »Őszi síp«-ban. A messzi, fagyos úton sötétlő koldus alakja nyomasztóan reális. Itt már nemcsak az élet után vágyódó költő szenvedélyes, de hiábavaló keresése kap hangot. Nemcsak a »szép színek szűnését« siratja — a tompán visszhangzó sorokat lezáró kép mögött az egyszer már szépnek és gazdagnak látott világ emléke érződik. A »kirabolt« világ fáj már neki. Ez elől a sivár külvilág elől önmagába menekül. Ha a társadalom

nem tudott emberhez méltó társadalomnak megmaradni, legalább benne éljen még a szépség világa :

»Volt tavaszunk és volt nyarunk minékünk,
S ez drága kincs, örökre éltető!
S el ne feledjük örökzöld babérunk,
Mit szivünkől hajt majd a temető.

Mert a babérok sötét sírkövünkre
Fonódva majdan elbeszéli azt,
Hogy ezer élet annak a halála,
Ki önszivében hordja a vigaszt.«

De az elnyomatás könyörtelensége, a nyomor hatása alatt néha még megkeményedik a szava. Most már nem a »kor«-t, »az ember«-t vádolja, mint sokszor a háború alatt. A proletárdiktatúra megtanította arra, hogy lényegében kétféle ember áll szemben egymással. Bizonyos mértékig csalódott »az ember«-ben is, de a szeretet és a gyűlölet hangja most már megoszlik. A dolgozó emberrel együtt érez, az elnyomóval szembefordul — ezért nincs meg benne az a szörnyű káosz, ami a háború alatt, ezért melegebb részint a hangja, és ezért tud ugyanakkor jobban gyűlölni. Mikor Magyarországon a »munkás« szóhoz mocskos szidalmak és rágalmak halmaza tapad, mikor az itthoni magyar lírában a forradalom keltette érzések csak Juhász Gyula néhány versében és Tóth Árpád Albigenek-fordításában élnek tovább, az ő költészetében megjelenik az egyik legelnyomottabb munkás, a bányász alakja. De az ellenforradalommal hatalomra jutott úri renddel szemben fenyegetővé válik a szava :

»Ki fázik, dolgozzék vadul,
Melegje lesz megint.
Nem lát a szem, ha könnye hull,
Ki fázik, dolgozzék vadul
És győzze le a kínt !

Mert mindent számonkér a föld
Töletek, emberek.
Egyik éltetett...másik ölt...
És mindent számonkér a föld !
Béke hát veletek !«

(Béke veletek!) — Borsszem J. 1921. 43. sz.)

*

Néhány évvel az ellenforradalom győzelme után megkezdődött a kapitalizmus részleges restaurációja. Ez ismét a kapitalizmus, az imperializmus problémáit állítja a középpontba. Ez kap egyre nagyobb teret Somlyó Zoltán költészetében is. Most már tudatosabb, élesebb szemmel nézi a világot, mint a háború előtt, szélesebbre tágult a látóköre. A nyomorról írt már régebben is : sötét, romantikával kevert naturalista képeket festett külvárosi utcákról vagy kopott hónapos szobákról. »Tudni, hogy gép vagyok« című verse azonban már átfogóbb képet akar adni, a kapitalizmus egy alapvető, csak a kapitalizmusra jellemző vonását ragadja meg :

»De este, hogyha csönd és béke van már,
Olyan a föld, mint egy gigászi hangár,
hol kipiheni fáradt tüdejét
az agyonhajszolt sok picinyke gép.«

Az éhségről írt már a »Kenyér«-ben is : komor pátosszal tárta fel borzalmait. De ez még úgyszólván semmit sem fejezett ki a néptömegek éhségéből ; elvont, szubjektív, misztikus érzés maradt. 1925-ben már így ír :

»És délben, amikor megáll a munka,
az éhség vasökle sujt a nyakunkba«

(Pesti Napló 1925. II. 1.)

Ebben a képben már a maga sorsára ismerhet a modern ipari munkás is.

A társadalmi elnyomással való erős szembekerülés ekkor általában nem annyira befelé-fordulást eredményez nála. Érdekes szakaszt jelentenek költészetében az 1925—26-os évek. A magányos, képzetlen, kispolgári származású költőben a társadalom ellentmondásai helyenként harcos kiállást és egy új világba vetett hitet ébresztenek. Bátran száll szembe a ránehezedő társadalommal, a kizsákmányolással, a megalkuvással:

»Rongy sziveken aranykorbács suhog,
de én szivemben acélt hordok ám!
A munka fényes, szent üllője ez,
amely vaspörölyt tür csak el magán!

S e vaspöröly: a forró gondolat,
hogy eltűnik a rossz és jön a jó!
S igaz emberség vasbeton-falára
hág majd a boldog ember-millió!...«

(Ember)

1919-ben így írt:

»S ha négy sarkában inog is a föld,
Egy szentség van: a zsarnokság ledől
és győztesen áll a romjain ma már
a proletár!«

(A proletár)

Ugyanez a gondolat: az új világ diadalt arat a pusztulásra ítélt régi renden, ugyanez a lendület, ugyanez a tömörség jelenik itt meg, de újszerűbb formában. Igaz, hogy még ennek a versnek a formájában is megvan az a bizonyos régiesség, az ilyen kifejezésekben, mint »fényes, szent üllő« vagy »forró gondolat«. ⁹ De az »igaz emberség vasbetonfalára hágó boldog embermillió« teljesen új kép a magyar irodalomban, amelyet nem ismert sem Ady forradalmi lendülete, sem Juhász Gyula vagy Tóth Árpád fel-feltörő forradalmi hite — József Attila pedig még csak ekkoriban kezdi megtalálni a maga igazi hangját. Somlyó Zoltán akkor írja ezt a verset, mikor Magyarországon nincs forradalmi líra, viszont a helyenkénti lázadás gyakran a különféle tetszetős formabontó irányzatokban jelentkezik. Érdeme, hogy ő nem ebben az irányban keres utat.

Figyelemreméltó, hogy ekkoriban helyenként a munkásság felé fordul. Ez is a realizmus felé mutat. »Épülő ház« c. költeményének munkásábrázolása sem csak az ő fejlődésében jelent újat. — Naturalista módon fejezi ugyan be, de az eddigi (1926) magyar költészetben még nem igen jelent meg ilyen reálisan a munkás alakja:

»Pallérok, görnyedt kőművesek, homokhordók,
elszánt légtornászai a kurta falaknak,
meztelen mellel, válluk bronzra feszülve,
némák, mint a halottak, gép valamennyi csupán...«

Nem az osztályharcos, nem a forradalmár munkást ábrázolja itt, kicsit »örök sors«-nak magasítja fel a munkásság elnyomottságát. De a felsorolás, a ritmus monoton egyhangúságára — »pallérok, görnyedt kőművesek, homokhordók« — a megfigyelések látszólagos szenvtelenségére megdöbbenő erővel vág rá a kép utolsó sora: »némák, mint a halottak, gép valamennyi csupán«. Ennek a sornak nem véletlenül erőteljesebb a ritmusa is. A szemlélődés látszólagos egykedvűsége mögül súlyos vád kiált az ellen a társadalom ellen, amely

⁹ Hogy a »jó« és a »rossz« vagy a másutt gyakran szereplő lélek és anyag szembeállítása mit jelent számára, arra Voltaire-összeállításához írt előszava világít rá. Így ír a forradalmat előkészítő Voltaire harcáról: »A gondolat harca volt a materiával, a józanság harca a babona ellen, az elnyomottak harca az elnyomó ellen, a jóság, a szelídség harca.«

géppé torzítja a munkást. Ugyanúgy csak látszólagos ezeknek a megfigyeléseknek a hideg objektivitása, ahogy Illyés Gyula több költeményében vagy pl. a »Puszták népé«-ben is az. Ő is a legszörnyűbb embertelenségeknek éppen a tudatosan szenvtelen hangon való el-sorolásával ér el megrázó hatást.

Költészetének igen érdekes szakaszát jelenti ez a néhány év. A Tanácsköztársaság idejéből való költészete mellett ez mutat leginkább előre — de ebben a korszakban ez a hang egyénibb és bátrabb kiállást jelent. Nem véletlen, hogy ekkor fogalmazza meg — formailag sajnos elég sikerületlenül — a művészet lényegét: »forma s gondolat találkozásának, ekkor fejezi ki először azt a gondolatot is, hogy költészete fegyver: »a lant bosszuját szánom én tinéktek!« (»Tinéktek könnyű«); »Külváros 1926« című versét pedig így fejezi be:

»Kétsort szomorú és törpe dőltfalu házak,
mögöttük a béna robot hortyogja időtlen dalát...
Ki tudja, talán egy hirhedt betörő rejtezik itten.
Vagy tán a lángeszű vátesz, ki jó és megmenti korát...«

Mégis erőltetett próbálkozás lenne ezeknek az idézeteknek az alapján a proletárforradalom költőjének tenni meg Somlyó Zoltánt. Nemcsak azért, mert több más költeményében ugyanekkor tépelődése, szomorú lemondása kap hangot. Ezek sem ellentmondásoktól mentes versek, nem a forradalmár lelkivilágát tükrözik. Akár tartalmi, akár formai szempontból nézzük őket, azokat a végső határokat látjuk meg bennük, ameddig a demokratikus, plebejus kispolgári világnézetű költő a maga erejéből eljuthatott. Somlyó Zoltán nem talált rá a további fejlődés útjára, költészetének fölfelé ívelő pályája megtört.

*

Körülbelül 1928-tól kezdve egyre jobban befelé fordul. A világ káosza az imperializmus társadalmának embertelen anarchiája az újból fenyegető háborús veszély fölötti kétségbeesése nyomán helyenként cinikus hangot üt meg. Hasonlít ez a hang egyes háborúellenes verseinek hangjára, de most a művészet finomabb, modernebb eszközeit használja mondani-valója kifejezésére. Általában most kezd »modernebb« lenni. Ez a fajta modernség azonban csak igen kis mértékben mutat előre. Az imperializmus korának képe költeményeiben kezd a kor emberének lelkivilágához közelebb álló formát ölteni. Gyakran csak felületi ez a kép: a céltalan, idegtépő hajszát, a torz összevisszaságot, az aljasság és embertelenség örült zür-zavarát mutatja meg. Azelőtt igaz, hogy kissé az adott jelenségektől elszakítva, de a társadalmi elnyomással is szembenézett, vagy szembeszállt. De akkor, amikor a kapitalista világ általános válságának idején a néptömegek nyomora egyre elviselhetetlenebbé válik; a forradalmasodó munkásosztály szeptember elseji hatalmas tüntetése előtt alig két hónappal írt »Kalács« című versében ennek az általános zürzavarnak a képe mélyebb tartalommal telik meg. A maga költészetéről írta ezt a verset (a tervezett válogatott kötet elé szánta) és kimondja benne, mit érez költészete lényegének. Költészetéről ír — de a kor társadalmát ábrázolja:

»Tele van elapadt mellek sikolyával,
sorvadó csecsemők hangtalan jajával,
sosem ringott bölcsők szívölő neszével;
vérbefulladt csókok százával, ezrével...«

Tele van éktelen, vad acélzörejjel;
vágott koponyákból villogó röhejjel,
sisteregve pergő gépszíj-csattanással;
ártatlan lelkeknek rossz tanáccsal.«

Fejlődésének irányát azonban már nem ez mutatja. A konkrét valóság reális ábrázolása helyett egyre szubjektívebb módon ad képet a külső világról. Az erőteljes plebejus hang úgyszólván teljesen elhal költészetéből. Saját énje kerül előtérbe, ezen keresztül szűri, festi

át a társadalmi valóság képeit. Így válik a külső világ »fekete« világgá, ezért nyúl többízben a szimbolikusi ábrázolásmódoz. Ez a szimbolizmus távol áll Ady szimbolizmusától. Ady szimbolizmus a sűrtés sajátos eszköze volt: egy-egy képe — ha bizonyos mértékig misztifikálva is — óriási valóságanyagot sűrtett magába. A Somlyó Zoltán költészetében felbukkanó szimbolizmus nem nyúl ilyen mélyre, és nem csak az adott társadalmi jelenség csupán részleges vagy felületi megértését, a vele szemben való tehetetlenség érzését juttatja kifejezésre, hanem bizonyos fokig azt is, hogy a költő a valóságot tudatosan úgy akarja ábrázolni, hogy azt a költészet szabályosan formált külön világába szűrje át és elvonttá tegye. A szimbolizmus itt részben öncél, út a formalizmus felé:

»A rogyásig terített asztal
megreccsent, hogy melléje ültem,
és a ritka gyémántfalat
hegye megkarcolta a torkom;
a karcsu aranyvilla tompán
a kétsor fogamhoz ütődött;
az ezüst-serleg bíbor-cseppje
nyelvemre sebet égetett,
a bíbor trón feltörte husom
és a sok letépett virág
a hervadást rágta szivembe...«

(Az élet asztala)

Helyenként azonban még többről van itt szó, mint a családi életbe való visszahúzó-dásról, önmagába-nézésről. Somlyó Zoltánnak egyik igen fontos mondanivalója ekkor a humanizmus. Ez a humanizmus nem egyszerű emberszeretet vagy a szépség, a kultúra tisztelete: magába foglalja az imperializmus erősödő nyomásával szembeni tiltakozását, az emberbe vetett remény színeit is. A jobb világ képe azonban most már teljesen elvont, most már csak álmodik arról, hogy egyszer talán még eljön az idő, amely szebb, szabadabb életet teremt. Költészete egyszersmind bizonyos mértékig intellektuálisabb sikra tolódik el.

Az egyre elvontabbá, egyre intellektuálisabbá váló humanizmus, az eljövendő jobb korba vetett remény azonban még meg tudja óvni Somlyó Zoltán költészetét attól, hogy a kétségbeesés káoszába fulladjon, vagy beleveessen az üres formák világába:

»Mi ez a szörnyű, dermesztő hideg?
Tán elfogyott a fa? Szén kiapadt?
Tán minden búzatermés elfagyott?
A gyapjut elfűtta a szél?
S a gondolat, e drága gyapju
már csak a sötét igéket melegíti?...
Hideg van...Bujjunk össze...Szén s fa nélkül
és búza nélkül és fűszer és bor
és gyapju nélkül az öntudatot s az akaratot,
e két kis fácskát dörzsöljük össze,
mint őserdőben a vadember
s csiholjunk jó tüzet belőle,
hogy lelkünk mélye melegedjen...«

(Hideg van — Pesti H. 1933. I. 15.)

Passzivitás van ebben a versben is. »...Bujjunk össze...mint őserdőben a vadember...« Ez a kép — a költemény egészével összhangban — nem a gondolkodó ember féltő töprengésének ad hangot; a fasizmus ismeretlen, fenyegető borzalmi elől szinte állati rémülettel menekülő ember riadalmát, céltalan menekőlványását tükrözi. De ezzel a szörnyű veszéllyel szembe tudja szegezni — ha más nem marad — »az öntudatot s akaratot«, hogy — József Attilához hasonlóan — »jó tüzet« csiholjon belőle.

Más verseiben azonban a paszivitás már a formalizmus felé viszi. A formakeresés, a formai tisztaságra való nagyobb fokú törekvés is közrejátszik ebben. Az egyes képek helyenként már önmagukért kezdenek élni:

»Most minden voltak fájdalmával
megpörkölődve, könnyü-lengén
szállok mind föllebb, magasan;
mind könnyebb leszek, s fenn a bánat
hús éterében már dalolva
csapom magam a kerti fényből
önnön fényembe burkolózva
földi égből önnön egembe...«

(Mind föllebb... magasan... — Nyugat 1928 528.)

Az egymás után következő képek az első sor mondanivalójától egyre jobban elszakadva mindinkább öncélú formajátékhoz szolgáltatnak anyagot, és a végén már alig tartanak valami hangulati kapcsolatot az eredeti mondanivalóval. Ez a »tisztá szépségek« világába való menekülés helyenként egészen az öncélú művészet hirdetéséhez vezet. De ekkori költészetének sem ez az egyetlen hangja; másutt a cselekvő élet, a harc, igaz emberi-művészi magatartás utáni vágy őszinte szava szólal meg.

1934 a reakciós és haladó erők világméretű összecsapásának éve volt. A fasizmus Franciaországban és Ausztriában is át akarta venni a hatalmat. A két nemzet munkásosztálya, szövetségben a többi haladó erővel, fölvette a harcot. Napokig folyt a véres küzdelem Bécs és Párizs utcáin. A demokratikus szabadságjogokért, az emberhez méltó életért, a humanitás védelmében szálltak szembe az elnyomás, a még kegyetlenebb kizsákmányolás, a barbarizmus ellen. Párizs népe győzött, Bécs tragikusan elbukott.

Azért a világetért folyt ez a harc, amelyért Somlyó Zoltán is küzdött, az ellen a világ ellens amely őt is iszonyattal töltötte el. A szenzáció-éhes lapok tele voltak a bécsi és párizsi eseményekkel, lehetetlen, hogy az ő figyelmét elkerülték volna az erről szóló hírek. — Ő ekkor írja egyik igen jelentős versét, a több részből álló »Cirkusz«-t.

»Hátul a zene játszik nagy-kegyetlen
csontot-velőt elkinzó hatalommal,
a bohóc ugrál, együtt a zenével,
a bőgő durral méla mollal.

Meggyűrt testével játszik, úgy dobálja,
mint holt lomót a hisztériás gyermek.
A lelke másutt jár, oly messze tájon,
hol tátott szájak s szemek nem figyelnek...

.....
Ő cirkusz, cirkusz, minden lelkek álma!
Szívünkre hajnal fényét csókolod...
Mi magunk vagyunk a te műsorod!...

Mi magunk: Augusztok és trapézművészek!
Törpék, óriások és csenevészek!...
Kik betöltjük e buta kis világot,
mindörökké, mind csupa kisdiakok.«

Nemcsak a világgal szembeni teljes értetlenségét, fájdalmas csalódását tükrözi a »Cirkusz«. Ugyanannak a belső iszonynak, ugyanannak a teljes belső meghasonlásnak a csírái vannak meg ebben, amely József Attilának idegössze oppanása alatt, vagy nem sokkal előtte írt költeményeiben uralkodik. »Meggyűrt testével játszik, úgy dobálja, mint holt lomót a hisztériás gyermek« — az imperializmus szörnyű tudat-bomlasztásának ad hangot ez a sor.

Más ekkor írt költeményei szomorúságának, lemondásának adnak hangot, közeledő halálát idézik. De ez a saját fájdalmát megszóllatató, emlékek közé menekülő, a halált meg-

énekző bánat nem azonos fiatalkori verseinek szubjektivitásával, akkori halálköltészetével. Igaz, hogy mostani befeléfordulása is hanyatlást jelent. De mostani reménytelenségében a hosszú útkeresés hiábavalósága jut kifejezésre, e mögött ott áll egy végigküzdött élet. Az fáj, hogy ez a küzdelem nem érte el kitűzött célját, az, hogy már nem tudja folytatni a harcot. A formai tisztaságon túlmenően ez ad igazi szépséget ekkori verseinek. Nem szólaltat meg új problémát, nem tör utat új forma felé, nem alkot különösen eredetit. Egyszerű, csöndes hangon ír:

»Megérted az ősz...A rövidült napok
susogó alkonyát, levelek rozsdabarna
színét s a piros estét, melynek leple alá
vonul álom felé ember és minden barma.

Megérted: rádesik az ablakon keresztül
a napsugár: az égnek szöke, tömött haja.
És mustszagot lehelve és mámorát kínálva
nyilik meg lábad előtt a pince ajtaja.

Be jó is, hogy megérted. Helyetted most ki inná
gyümölcsök sárga mézét és vágyódó rímek
aromás teáját a csöndes kis szobában,
amelynek ablakán a függöny széltül remeg.

Vedd a mosolygó almát és a csengő barackot,
és vedd a szőlő szőlőt s áldd meg a pillanat
mennyei tisztaságát s csillagát életednek,
mely akkor lesz legfénylőbb, amikor leszalad...«

(Őszi vers)

Nyoma sincs már ebben a harcnak. Az is igaz, hogy nem jelenik meg benne a társadalom embertelensége, sőt, a l'art pour l'art költészet hatása is érződik rajta. A döntő mégsem ez.

Egy igaz ember hangja szólal meg itt, aki ötvennégy év szenvedése után széjjelteltekintve is az élet szépsége mellett tesz hitet. Nem a halál borús színei árnyalják be ezen a költeményen az életet, hanem az élet szingazdagsága fénylik föl még a halál képén is.

Csak tartalmas élet adhat ilyen békét a halál előtt. Somlyó Zoltán költészetéből ilyen élet néz felénk. Igaz, sokat botladozott. A kapitalista társadalom könyörtelen brutalitása az útszélre hajította, belőle pedig néha hiányzott az erő, hogy itt is egyenes derékkal tudjon járni. De mindig kereste a jobb, az igazabb utat. Nem egyszer adott hangot a nép szenvedéseinek, nem egyszer vívta ő is a nép harcát, nem egyszer szólaltatott meg olyan hangot, melyet a nép is megértett volna. Csak ritkán jutott el hozzá. Ennek az elzártságnak a fájdalma szólal meg egyik utolsó, költészetéről írt versében is: az emberi közösség után vágyódó költő kiáltása emberé, aki hivatásnak érezte a költészetet:

»Csavarjátok fel! Szikrázzon a fénye!
S verjétek vissza ti ezerszeresen!
Arra való, hogy véle lássatok,
hogy milljó szeme lelketekre essen!

Csavarjátok fel! Oly közel a gomb!
Ott van a lélek felmeredt falában!
Ott van az élet meredélyein
és ott is, ott is ott van, a halálban!...

Csavarjátok fel! Nem sokba kerül!
Hűsz pengőt sem kap verséért manapság.
S a dicsősége: az a zárt palack,
mit úgy hívnak, hogy: igazság és rabság...«

Somlyó Zoltán dicsősége eddig valóban csak ez a »zárt palack« maradt. Igaz, nem sorolhatjuk az akkori magyar költészet kiemelkedően nagy alakjai közé. Nemcsak a legnagyobbakat: Adyt és József Attilát nem érte utól, hanem Radnótit, Tóth Árpádot, Juhász

Gyulát vagy Illyés Gyulát sem ; verseinek művészi színvonala elmaradt Babitsé vagy Kosztolányié mögött is. De a sorban — kis távolságra tőlük — ott áll Somlyó Zoltán költészete is. Nem nyitott új utakat a magyar irodalomban, de sokszor merész hangon kísérelt meg utat törni. Ritkán alkotott hibátlant, mégis művész volt. Nem jutott el soha a néphez, de kereste a közösséget, a jobb, emberibb világot.

Méltó rá, hogy népünk megismerje.

(A lelőhely megjelölése nélkül szereplő versek Somlyó Zoltán 1953-ban megjelent válogatott kötetében találhatóak.)

BORZSÁK ISTVÁN

AZ ÉS MÉGIS MOZOG A FÖLD ÚJ KIADÁSÁNAK JEGYZETEIRŐL

Szépirodalmi könyvkiadásunk ügye — az egész nép ügye. A jó könyvek iránt napjainkban megnyilvánuló érdeklődést kielégíteni nem könnyű dolog. A kérdéssel foglalkozó tanulmányokból kitűnik, hogy az érdeklődés a magyar klasszikusok iránt a legnagyobb. Jókai, Mikszáth, Móricz műveit, Petőfi és Ady új kiadásait osztatlan örömmel fogadta a közönség, napok alatt 10—20 ezres példányszámban kelnek el. Ezekből a kiadásokból az iskolai könyvtárak is kellő mennyiséget kapnak, mégpedig központi kiutalás alapján. Ezt csak helyeselhetjük, — ha a tanulók kezébe szánt klasszikusok csakugyan fontosságuknak megfelelő gondozásban látnak napvilágot. Sajnos, nem mondhatjuk el valamennyi kiadványról, hogy sajtó alá rendezőik teljesértékű munkát végeztek.

A messzeágazó kérdésnek csak egy kis részét óhajtjuk itt érinteni. Ez a magyar klasszikusok teljes megértéséhez szükséges jegyzetek kérdése. Hogy itt milyen furcsaságok derülhetnek ki, az »Eppur si muove« friss kiadásának kapcsán mutatjuk be.

A szóbanforgó kötet végén (665—679. l.) külön »Jegyzet-szótár« világosítja fel az olvasót azoknak az idegen — főleg latin — szavaknak, kifejezéseknek, egész mondatoknak az értelméről, amelyeket Jókai lépten-nyomon használ. Senki sem követelheti meg, hogy a mai olvasók ugyanolyan jól értsék a magyarországi latinságot, mint száz, vagy százötven évvel ezelőtt egy nem is olyan vékony litterátus réteg tagjai. Erről a latinságról Jókai éppen az »Eppur si muove«-ban két alkalommal is megemlékezik. Egyszer a nádor ajkára adja — Jenőy Kálmánnal szemben — a latin nyelvnek, mint a soknemzetiségű magyar állam össze-tartójának apológiáját (417. skk. l.), de a másik »klasszikus hely« (167. l.) talán még jobban érzékelteti »második anyanyelvünk« sajátosságait. Decséry gróf és Korcza ügyvéd beszélgetésére gondolunk. A gróf »Tacitus válogatott nyelvén, Korcza úr annál keresetlenebb konyhalatinsággal« társalog. »Oh, milyen jólesik mind a kettőnek.« — írja Jókai, — »hogy kibeszélheti magát édes anyanyelvén. Azon a nyelven, amelyben nevelkedett, amelyen gondolkodik, amelyen éjjel álmban beszél, amelyen az úr istent megszólítja és viszont megérti, amely a királynak és a nemes embernek a nyelve, amely megkülönbözteti az urat a paraszttól, a férfit az asszonytól, amely a corpus iuris és a privilegiumok nyelve, a holtak és az örökké élők nyelve: a világnyelv, mely előtt mindenki meghajol, s a senki nyelve, mely senkit meg nem aláz.« Jókainak ez a kiélezetten szellemes meghatározása korántsem jelenti azt, hogy a latin kifejezések sűrű beszövéseivel éket akart volna verni az »úr és a paraszt« közé: ezen a már jegyzetek és szótár nélkül csakugyan kevesek számára érthető nyelven az »Eppur si muove«-ban is a kor leghaladóbb gondolatai szólaltak meg.

Mit tudunk hát meg Domokos Mátyás »jegyzet-szótárából«? A bántó sajtóhibákat (citharadeus, franc mahon, requiem aeternum, Schprachmeister, quid fuit demonstrandum, stb.) is felröhatnók, de nézzük inkább a magyarázatokat. »Akcentus« sok mindent jelent, de éppen a kérdéses helyen (45: éles-élés) nem »kiejtést«, hanem »ékezetet.« A »falszum« sem hamisság, hanem hamisítvány. A »fescennia« (már mint a versus Fescennini) ősi eredetű itáliai (nem olasz!) népi gúnydal. »Lazzaroni« nem »csöcselék«, a »facchino«-t még (hibásan »facquin«-nek írt) franciás formájában is kár volt »tróger«-nek magyarázni. A »pantomima« nem »báb«, hanem — mint a nádor lesajnáló szavai (417: histrio, citharoedus, p.) mutatják, — az ókori Rómában is megtapsolt, de a társadalomból kivetett színész. Így folytathatnók még sokáig. »Scurrilitas« (hibásan »scurillitás«) nem »disznólkodás«, hanem »bohóckodás, idéetlenkedés«. »Tergiversatio« nem »tétovázás, habozás«, hanem »meghátrálás, visszakozás«. Idalia nem »a szerelem országa a görög mondában«, hanem Aphrodité-Venus egyik mellékneve. Hogy értheti meg így a jegyzet

használója »az Olymp fénylakjainak« a 349. oldalon olvasható felsorolását: »lángarcú Zeusz, fényes Apolló, mosolygó Idalia, Aglaja (lásd a jegyzetet!), Thalia, Euphrosyne, a Pieridák mind...? Jogászaink ugyancsak meglepődnenek, ha a magyarázó jegyzetek összeállítójától megtudnák, hogy a »servitus« jelentése: »szolga«. És amikor Korcza ügyvéd úr »fittyet vetve« csak annyit mond: »Fungum!« (539. o.), bizony senki sem tud mit kezdeni a »gomba« magyarázattal.

Pedig szorgalomban nem volt hiba. A kötet gondozója még korrigálja is Jókait, ha »téved«. Például az »antistes« szóval kapcsolatban megállapítja, hogy »helyesen: Antisthenes (i. e. 422—371 [??]) neve, aki a cinikus iskola megalapítója volt a görög filozófiában«. Ez a magyarázat azonban alkalmasint még a magyarázónak is sántított, azért zárójelben odatette a végére: »itt: elődök«. Mi akar ez lenni? Csupán csak annyi, hogy Járai (vagyis Budai) Ézsaiás és Jókai Mór tudott latinul, Domokos Mátyás pedig kevésbé. Szó sincs itt Antisthenésről, hanem arról, hogy a csittvári krónika hőseit vallató rektor-professzor így szólítja meg Barkó Pált Biróczy tettetetten együgyű válasza után: »Humanissime! Kentől okosabb beszédet várok, mint antistesétől« (vagyis elődjétől, az előtte szóló Biróczytól).

Egy másik példa a szerkesztő alaposágára. Naxos szigetéről megtudjuk, hogy »ókori város Szicíliában«. Persze volt olyan is, de Jókai itt (266. o.) félreérthetetlenül Thészeus és Ariadne mondájára, Ariadne naxosi elhagyatására céloz. Arról, hogy a lexikonok több Naxost sorolnak fel, a jámbor olvasó — vagy Jókai — igazán nem tehet. (Még szerencse, hogy nem találunk »magyarázatot« a magyar színészet hőseit felmagasztosító lelkesültség mitológikus érzékeltetésére, »az elevenen égbe repülés érzetére...«, a lángviharra, mely Romulust az égbe ragadja, a tűzszekérre, mely Eliást a paradicsomba viszi!« Iunórról viszont megtudjuk a legkevésbé jellemzőt, hogy »eredetileg holdistennő« volt.) Ugyanezt állapíthatjuk meg Hanno nevére vonatkozólag is. Igaz az, amit a jegyzetben olvasunk: »Hanno — a karthagói konzervatív párt feje; Hamilcar, majd Hannibal ellenlábasa«, — csak éppen itt megint másról, a vakmerő karthagói felfedezőről van szó. Mi köze volna a konzervatív karthagói politikusnak a Kőrösi Csoma Sándor vonásait tükröző Barkó Pálhoz, ehhez a »merész, vasakarátú ifjú férfinhoz...«, ki egyedül, segélytelenül, utasítatlanul nekiindult a kietlen világnak, melyet európai utazó be nem járt soha, hogy nemzete hátrahagyott nyomait kövesse... Hős az!... az argonauták társa, Columbus vágyával, karthagói Hanno tűzlelkével...« (227. o.)

Folytathatnók az elgondolkoztató felsorolást, de nem volna értelme, mert a papírt mára is fel lehet használni. (Például klasszikusaink kiadására.) De az illetékesek talán felfigyelnek erre a néhány apróságra, és legnagyobb íróink remekei a jövőben nem ilyen magyarázatokkal ellátva jelennek meg.

ZSADÁNYI NAGY ÁRPÁD

HOZZÁSZÓLÁS AZ ÁLTALÁNOS GIMNÁZIUMOK (III. OSZTÁLY) MAGYAR IRODALMI TANKÖNYVÉHEZ

Magyar irodalomtörténet II. rész, az általános gimnáziumok III. osztálya számára. Barta János, Dallos György, Horváth Károly, Koczkás Sándor, Pándi Pál és Solt Andor munkája. (Tankönyvkiadó 1953)

A könyv a XIX. század magyar irodalmáról ad átfogó képet bőséges világirodalmi szemelvényekkel.

Szerkezet szempontjából négy nagy részre tagolható:

1. Irodalmunk a reformkorban és a szabadságharc idején. Ez a legnagyobb és talán a legjobban kidolgozott rész. Elsősorban Kölcseyt, Vörösmartyt, Eötvöst, Petőfit tárgyalja ez a rész. Terjedelme 230 lap.

2. Irodalmunk az önkényuralom idején (110 lap).

3. Irodalmunk a kiegyezés korában (kb. 97 lap).

4. Világirodalmi szemelvények (90 lap terjedelemben).

A tankönyv szerzői — nagyon helyesen — számoltak azzal, hogy a magyar irodalom és a történelem tantervi koncentrációja ma még nem tökéletes, a nemzeti irodalom egyes fejlődési korszakai elé részletesebb kortörténeti bevezetést iktattak. Ezt követi — természetesen külön fejezetben — a korszak irodalmi és kulturális életének nagy vonalakban való felvázolása.

Csak elismeréssel szólhatunk a könyv gazdag kotta- és képanyagáról. Kár, hogy ennek a fontos szemléltető anyagnak az elhelyezése már nem mondható ilyen sikerültnek. Alig van olyan kép, amely a megfelelő helyre került volna (t. i. a kulturális életet tárgyaló fejezethez). Így az állandó keresgélés, lapozás sokat ront a bevezető órák hangulatán.

A fent felsorolt nagy írókat a könyv kisebb, 2—3 órán feldolgozható didaktikai egységekre bontja. Az egyes részeket mindig az író életrajzának arra a korszakra eső szakasza vezeti be. Az író életművének tárgyalását a korszak legjellemzőbb alkotásaiból kiválasztott szemelvényanyag követi. A verseket rövidebb-hosszabb magyarázószöveg kíséri. A prózai szemelvényeknél ez viszont többnyire hiányzik.

Irodalmunk fejlődésének korszakait a kisebb írók rövid, legtöbbször túlságosan is elnagyolt ismertetése zárja le.

A magyar irodalmi anyag fentebb vázolt felépítése nagy vonalakban eléggé következetes, és első pillanatra aligha látszik kifogásolhatónak. A gyakorlat mégis azt mutatja, hogy néhány részletkérdés komolyabb megvitatásra szorul. Az első probléma — azt hiszem — mindnyájunk előtt felvetődött már: helyes-e az író életrajzának ilyesforma széttagolása? A gyakorlat azt igazolta, hogy a tanulók sokkal szívesebben fogadják, ha az író életét összefüggő, szerves egységben tárgyaljuk, mert így jobban meglátják az író fejlődésvonalát, az egyes életrajzi adatok összefüggését.

A legnagyobb írók életművének kisebb tanítási egységekre tagolása pedagógiai szempontból jól gyümölcsöző eljárás, de csak akkor, ha a felosztás természetes, az anyag, a költői életmű aránylag jól követhető fejlődési szakaszaihoz simul. A tankönyv beosztásáról ez viszont csak részben mondható el. Petőfit pl. 5 részletben tárgyalja a könyv. (Az ifjú Petőfi, A nép fia, A forrongás éve, A nép nevében, A forradalom és a szabadságharc katonája.) Az első két rész szétosztása kissé mesterkéltlen hat, az utolsó kettő anyaga meg széthulló. Miért? Elsősorban azért, mert hiányzik az anyag tagolásának egységes vezető szempontja, másodsorban meg azért, mert a maximalizmusra hajlamos tankönyv annyi és olyan széteső természetű verstömeget zsúfol egy-egy részbe, hogy ember legyen a talpán az a diák, aki számonkéréskor minderre vissza tud emlékezni, aki felelete vázlatát hibátlanul el tudja készíteni. Fokozza a tanulás nehézségeit, hogy a könyv nyomdatechnikai szempontból sem elég tagolt. Oldalakon keresztül sehol egyetlen kiemelés. Néhány dől- vagy vastagbetűs sorral feltétlenül ki kellene emelni a tananyag gerincét.

Arany szabadságharc utáni költészetét a tankönyv három korszakba osztva tárgyalja: Arany, a 48-as hagyományok őrzője, Arany válságos éve, és Arany öregkori költészete. Költői műveinek szétosztása azonban már nem sikerült ilyen logikusan. Az a törekvés, hogy egy-egy fejezethez lehetőleg egységes mondanivalójú művek kerüljenek, gyakran az időrendi sorrend felborításához vezetett. Így pl. a Bolond Istókot (annak 1874-ben megjelent II. énekét is) a 48-as hagyományok őrzője c. fejezetben tárgyalja, viszont az 1852-ben kiadott A nagyidai cigányokat a következőben ezekkel a mondatokkal vezeti be: »Aranyunk néhány jelentős művét, mint például a parasztsorsot reálisan bemutató Bolond Istókot sem az olvasók, sem a bírálók nem értették meg és nem méltányolták. A nagyidai cigányok fogadtatása pedig újabb csapást mért Arany költői biztonságára.«

De sokszor hiányzik az egységes elgondolás az írók korszakba helyezésénél is. A legdurvább hiba kétségtelenül Arany egyébként egységes életművének mesterségesen két korszakba tagolása. Igaz ugyan, hogy a szabadságharc bukása és Petőfi halála bizonyos megtorpanást jelent Arany költői fejlődésében, de ilyen megokolással a szabadságharcot túlélő minden író Vörösmartytól Vajda Jánosig hasonló módon kellett volna két korszakba »darabolni.« Minden irodalommal foglalkozó ember előtt ismeretesek azok a nehézségek, amelyek az egyes írók korszakba sorolásánál felmerülnek, hiszen az írói fejlődés nem mindig esik egybe az irodalmi korszakok legtöbbször nem is irodalmi szempontú határaival. De legalább egy könyvön belül egységes szempontnak kellene érvényesülnie.

Hogy melyik legyen ez a szempont, arra bizony elég nehéz felelni. Talán a legfontosabb, az író egyéniségét legjobban kifejező alkotásnak, az író főművének megjelenési (vagy megírás) éve. Ilyen alapon pl. Arany László korszakba sorolása is megnyugatóbb lenne. Főműve 1871-ben jelent meg, nyilván a harmadik irodalmi korszakban kellene róla megemlékezni.

A magyar népköltészet ismertetésének módja sem egységes a különböző korokban. Hol önálló fejezetcím alatt tárgyalja a könyv, pl. az első korszak végén, hol más tanítási egységekbe, többnyire Az irodalmi és kulturális élet c. részbe olvasztja bele.

Az irodalmi anyag felépítésénél feltétlenül meg kell említenünk, milyen mostohán bánták a könyv egyes, jobb sorsra érdemes írókkal. Gondolok itt elsősorban — de másokat is említhetnék — Gárdonyi Gézára. Az egri csillagok egyébként kifogástalan tárgyalása mellett okvetlen beszélnünk kellene társadalmi regényeiről is, nem is szólva arról, hogy néhány novellája is a szemelvényanyagba kívánkozik (pl. a Pöhölyék).

A világirodalmi anyag összeállítása némileg különbözik a magyar irodalom korszakainak tárgyalási módjától. Elsősorban hiányzik az egységes szempontot nyújtó történelmi bevezetés, pedig a tanulók a világtörténelem eseményeivel talán még annyira sincsenek tisztában, mint a magyar nemzet életének döntő mozzanataival. A hiányt könnyen lehetne pótolni, hiszen a szemelvényanyag csupán az európai irodalomra szorítkozik. A világirodalom egyes, a magyar irodalom fejlődésére nagyobb hatást gyakorolt íróinak tárgyalását feltétlenül meg kellene előznie az író korának, nemzete kulturális életének rövid ismertetése.

De ami még ennél is fontosabb: általában szerves kapcsolatot kellene teremteni a magyar irodalom és a tárgyalt világirodalmi jelenségek között. A hiányokat néha a könyv írói is érzik. Így került bele pl. Heine tárgyalásába a német romantika rövid ismertetése és a magyar romantikával való eléggé vázlatos egybevetése. Amennyire fontos Heine életművének megértéséhez a német romantika ismerete, annyira zavarja a tanulót, hogy az írói életrajzba beékelve emlékezzünk meg róla.

A világirodalmi anyag tárgyalása egyébként sem követi a magyar íróknál megszokott módszert. A szemelvények ugyan itt is az életrajz után következnek, de az írókat nem tagolja a könyv kisebb fejlődési korokra.

A legtöbb hibát azonban a könyv társszerzői a szemelvényanyag összeállításánál követték el. Először is hiányzik az egységes szempont, másodszor az anyag igen szegényes, nem ad válogatási lehetőséget, harmadszor pedig nem épít a tanulók meglévő ismereteire. Sem az általános iskolai, sem a gimnázium első osztályos tankönyvének szemelvényanyagát nem veszi figyelembe. Csak egyetlen példát! Petőfitől mindössze 39 verset közöl a könyv, ebből azonban tizet már a gimnázium első osztályában olvastak, nagyobb részt könyv nélkül meg is tanulnak növendékeink. (A nép, A nép nevében, A XIX. sz. költői, Egy gondolat bánt engemet, Az ítélet, Európa csendes, újra csendes, Akasszátok föl a királyokat, Vasúton, Egy estém otthon, A négyökrös szekér.) Nem lett volna sokkal helyesebb ezek helyett újabb szemelvényeket választani, és az ismertekre csak utalni?

Ez a gondatlanság annál feltűnőbb, mert a szemelvényanyag, mint már említettem, eléggé szegényes. Sokszor az anyag tárgyalásához szükséges művek közül éppen a legfontosabbak hiányoznak. Hogy csak Petőfinél maradjak, A helység kalapácsából egyetlen sornyi szemelvény sem található a könyvben, hogyan vizsgáljuk tehát a költő stílusát (stílusparódiáról van szó!), ha a tanuló előtt nincs ott az eredeti szöveg?

Még érdekesebb A hazáról c. vers sorsa. Az irodalmi szöveg csak a cenzura által törölt szakaszokat közli, a tanulót pedig nyilván érdekelné az egyébként igen érdekes ismertetés hatására a költemény egésze is. A Felhőkből pársoros versikét szemléltet csak a könyv, de ugyanakkor megemlíti, hogy a ciklus legnagyobb darabja Az örült. Miért nem ezt közli? Petőfi emberi nagyságának megértéséhez talán legfontosabb verse a Ha férfi vagy, légy férfi című. Ezt is hiába keressük a könyvben!

Egyetlen szemelvényt sem találunk pl. Fáy Andrásról, Jósika Miklósról, Vajda Péterrel Ambrus Zoltántól, Petelei Istvántól, Iványi Ödöntől és Bródy Sándortól. Így persze a róluk közölt ismertetés is a levegőben lóg. Nem is szólva arról, hogy a legtöbbjük lényegesen nagyobb terjedelmű méltatást érdemelt volna (ha már Arany Lászlóval részletesen foglalkozik a könyv), önkéntelenül is arra gondolunk, nem lett volna-e célszerűbb egyszerűen kihagyni őket, és helyettük a szemelvényanyagot bővíteni, vagy talán működésükről a bevezető fejezetben megemlékezni.

Még feltűnőbb a helyzet Madáchnál. Az ember tragédiáját részletesen elemzik a szerzők, de egyetlen sor szemelvényt sem adnak belőle, noha jól tudják, hogy nem kötelző házi olvasmány. Pedig éppen egy ilyen filozófiai elmélyülést kívánó alkotást — még részleteiben is — csak akkor lehet érdemlegesen feldolgozni, ha a szöveg állandóan ott van tanulóink előtt. Az egyszeri tanári felolvasás itt nem segít.

Szinte következetesen hiányzik a könyvből az irodalmi fejlődés folytonosságát biztosító, a tanulók irodalmi élményét legkönnyebben kiváltó szemléltető anyag is: mit mondanak nagy íróinkról, hogyan értékeli őket a kortársak vagy a következő korszak írói. Milyen alkalmas volna pl. Jókai sajátos írói módszereinek megvilágítására Mikszáth ragyogó ismertetése (Jókai Mór élete és kora II. 73—76.), mennyivel inkább felkeltene tanulóink érdeklődését, mint a tankönyv idevágó rövid ismertetése! A szemelvényanyag kiválasztásához szervesen kapcsolódik a világirodalmi szemelvények kérdése is. Itt még nehezebb helyzete van a tankönyvíróknak! Nem elég a szemléltetésre szánt anyag kiválasztása, a fordítások között is válogatni kell. A prózai műveknél nincs nagyobb baj, a verseknél azonban néha egyetlen szó hangsúlyának helytelen visszaadása elronthatja a vers minden szépségét. A világirodalmi rész szemelvényei általában jó fordításban kerülnek a tanuló kezébe, csupán egy problémára szeretném felhívni a szerzők figyelmét. Heine 1849 októberében c. magyar vonatkozású versét Kosztolányi fordításában közli a könyv. Kosztolányi fordítása azonban nem befejezett, csupán

első nyers tolmácsolásnak tekinthető. Vitathatatlan költői értékei mellett sem mindenütt alkalmas az eredeti költemény mondanivalójának hiteles közvetítésére. Az érzelmi hatásról nem is beszélve. Hogyan hitessük el növendékeinkkel, hogy a nagy német költő mélyen fájlalta a magyar szabadságharc bukását, és a legőszintébb elragadtatás hangján emlékezik meg az európai szabadság utolsó védelmezőiről, ha a szemelvény ilyen hangulatrontó sorokat tartalmaz :

»Csak néha durran komolyan —
Lehet, kupán lőtték egyik barátom«.

Nem is szólva arról, hogy a »kupán lő« kifejezés nem is fordul elő az eredetiben. A költő maró gúnnyal ír ugyan a németországi állapotokról, hogy ezzel is éreztesse, mennyivel többre értékeli a szabadsághősöket még bukásukban is, mint a gyáva megalkuvást, de a könnyed tréfa távol áll tőle. A két sor kihagyásával könnyen lehetne segíteni a bajon.

Az egyes szemelvényekhez fűzött magyarázó szövegek igen tarkák és sokrétűek. Legjobbakkal még talán azok, amelyek megmaradnak a tisztán irodalomtörténeti síkon. Értékük sem egyforma. Az ítélet mintaszerű magyarázó szövege mellett sűrűn találunk olyan méltatásokat is, mint pl. a Beszél a fákkal a bús őszi szél c. versé, mely sem irányítást nem ad a feldolgozásra, sem a költemény szépségeit nem méltatja a tanulók színvonalának megfelelően. Illyés szavai nem mindig jelentenek konkrétumot, még kevésbé megtanulható anyagot diákjainknak.

Még érdekesebb a Dalaim magyarázó szövege. A költeményt a kísérelő szöveg ugyan elhelyezi Petőfi verseinek sorrendjébe, megjelenési körülményeiről és első szavalásáról is megemlékezik, de utána a formai elemzést azzal intézi el: »a vers páros rímű«. Az ilyen meghátrózások aztán nyilván növendékeinket is csak felületességre szoktatják.

Vagy mit kezdünk Arany: Vojtina ars poetikájának magyarázó szövegével? »Vojtina Mátyás, Bernát Gáspárnak, a múlt század népszerű humoristájának inasa, rimfaragó diák volt, aki a gazdája lakásán megforduló költőket irókollégának szólította. Arany versében vele mondatja el a költészetéről vallott elveit.«

Természetesen akadnak szép számmal jó, a diákok érdeklődését felkeltő magyarázatok is, mint pl. az Országháza és A nép nevében c. verseké.

Vörösmarty A rom c. költeményéből vett szemelvény után viszont ezeket írja a könyv : »A hangokon keresztül is érzékelteti a levert szabadságharc szörnyűségeit«. Vajon hogyan kell ezt érteni, illetve hogyan lehet tanulóinknak megmagyarázni?!

Befejezőül még néhány sort a tankönyv stílusáról. A könyv szövege — s ez a jelenlegi tankönyvek közös hibája — általában igen nehezen, vagy éppen sehogyse tanulható. Sok a nehézkes, bonyolult, a múlt század hírhedt körmondatainak mintájára felépített mondat. Csak zelfiftől közlők néhányat.

»Madáchban az önkényuralom válságos éveiben úgy támadt föl a tudás, az önálló gondolkodás vágya, mint Ádámban, de végül be kellett látnia, hogy csalódott korának új tudományában is, mert a mechanikus materializmus és a polgári természettudomány nem tudja a haladásba vetett hitét megalapozni, nem tud célt mutatni az emberi küzdelmek elé (így!), s általában nem tud optimista világnézetet kialakítani.« (300).

Vagy : »A vers már az első sorokban a leglényegesebb kérdést ragadja meg, feszültséget kelt, s a továbbiakban izzó liraiságával győzi meg hallgatóit az egyetlen lehetséges válasz nagyszerűségéről.« (179.)

De vannak szép számmal olyan mondatok is a megtanulásra szánt irodalmi szövegben, amelyekkel igazán nem tud mit kezdeni a tanuló. Pl. Arany »a középkor mágikus-démonikus hiedelmeit eleveníti fel a Tetemrehívásban.« (226.)

Valóban nem megtanulásra szánt mondatok ezek, pedig a könyv szerzői látható kedvvel alkalmazzák ezeket az irodalmi esszé stílusára emlékeztető fordulatokat.

De mindezt betetőzi a tankönyvben — szerencsére csak ritkán — található egyeztetési hiba és képzavar. Szabad-e a tanulók kezébe kerülő mintaszövegekben ilyen mondatoknak előfordulnia, mint pl. a 115. lapon, ahol a túlságosan hosszúra sikerült körmondatban az egymástól messzire elhelyezett alany többes, az állítmány viszont egyes számban van (a tankönyv mindkét kiadásában) : »A nép *vágyat* a multban elsősorban a szabadságharcok hőseinek, győzelmeinek megéneklésében, és a népelnyomó földesurak és cinkosaik, az igazságtalan bírák, a kegyetlen zsoldárok és a nép nyakán elősködő papok kigúnyolásában *nyilatkozott* meg.«

Még bántóbb a 394. lapon található képzavar. A dszentrikról beszélve a tankönyvirő megállapítja, hogy »szeretnek a hatalom *árnyékában sültkérezni*«.

Az elmondottak természetesen nem érintik a tankönyv egészét, mely alapjában véve jó és használható. A gyakorlat oldaláról jövő bírálatnak azonban — szerintem — az a legfőbb feladata, hogy elsősorban a hibákra mutasson rá, hogy a hibák kijavításával minél használhatóbb könyvet adjunk növendékeink kezébe.

SZEMLE

VICTOR HUGO MAGYARUL*

Az irodalom barátai rég vártak könyvet olyan türelmetlenül, s rég kaptak olyan szeretettel készült és hézagpótló antológiát, mint az, amely »Victor Hugo válogatott versei« címmel a múlt évben jelent meg, vagyis egy évi késéssel a Hugo-ünnepük után — s ha más nem, hát ez mentse ennek a beszámolóknak is a késedelmét. Hugonak még életében s azóta is akárhány művét ültették át magyarra, kezdve Eötvös Angelo-fordításán azokig a regényfordításokig, amelyek a felszabadulás után jelentek meg vagy vannak megjelenőben, s műfordítóink legjava is szívesen birkózott időnkint, bár aránylag csak elvétve, Hugo kisebb-nagyobb verseivel, amiről egyébként ez a legújabb antológia is tanúskodik, mivel mai műfordítóink mellett a századvég költőit, Szalay Fruzsínát, Endrődi Sándort, Szász Károlyt és Vargha Gyulát is szerepelteti egy-két szép fordítással. Azonban ilyen igényű és terjedelmű verses Hugo-gyűjtemény magyar nyelven még nem jelent meg, s a Hugo-évnek (a költő másfélszázados születési évfordulójának) Györy János Hugo-életrajza mellett ez a legkomolyabb magyar visszhangja. Az olvasó lázasan, nem egyszer elragadtatva lapozgat a legnagyobb francia költő legtöbbször friss és majdnem mindig magasrendű fordításban élvezhető remekei között, s már így, első olvasgatásra is minden eddigi gyűjteménynél hívebb (s teljesebb képet nyerhet a francia költészet múlt századi legmagasabb csúcsairól. A szerkesztő valóban mindent, majdnem mindent megtett, hogy ez az első benyomás maradandó élménnyé és értékítővé válhasson: Illyés Gyulával iratott előszót az egész mű elé, legjobb műfordítóinknak legalább három nemzedékét hívta fel Hugo tolmácsolására, s ő maga is magvas és bőséges jegyzetekkel járult hozzá a költőnek és korának minél alaposabb ismertetéséhez. Mindamellest szabad lesz-e pár nem annyira bíráló, mint inkább vitázó megjegyzést fűzni e

könyv részleteihez és egészéhez? Bizonyos, hogy az adott körülmények között s a meglévő keretekben nehéz lett volna, talán lehetetlen, egy szebb és jobb Hugo-antológiát elképzelni és megvalósítani; csakhogy e sorok írója már egy második, teljesebb és sokoldalúbb kiadásra, egy egész Hugo-olvasókönyvre gondol, ugyanezzel a szerkesztővel és ugyanezekkel a munkatársakkal, azoknak az újmódi német *Lesebuchoknak* a példájára, amelyek legtöbb esetben olyan sikerrel tömörítik egy-egy, igaz: vaskosabb kötetbe az illető író vagy költő szinte minden lényeges alkotását — s a megjegyzések előre is ennek a második, bővített s remélhetőleg mihamarább megjelenő magyar Hugo-könyvnek szólnak.

A kötet, a rövid bevezetésen és a jegyzeteken kívül, 71 verset tartalmaz, hosszabbakat és rövidebbeket, Hugonak majdnem valamennyi, ha nem is minden verskötetéből. Már most tekintettel arra, hogy régebbi műfordítók meglehetősen elhanyagolták Hugo politikai költészetét, ez a kötet a legtöbb verset épp a politikai verskötetekből, a *Fenyítések*ből és a *Rettenetes évből* válogatta: 28-at, vagyis a között verseknek majdnem a felét, amíg a többi Hugo-kötetet, köztük olyant, mint a *Szemléldések*et vagy a *Századok legendáját*, együttesen és mindössze 43 vers képviseli. Bizonyos, hogy egy Hugo-kötet mai magyar szerkesztője mindenképpen tartozott ezzel a késői jóvátétellel, mert hiszen itt a régebbi fordítók szándékos vagy kénytelen hanyagságát kellett helyrehozni; s az is bizonyos, hogy Hugo politikai költésze az ő egész lírájának egyik legeredettebb s leghatalmasabb fejezete. S mégis annak, hogy a kötet általános benyomása talán túlságosan is a politikai költészet javára billen, nemcsak az lesz a következménye, hogy Hugo más lírai versei, a szerelmi, a családi, a filozófiai vagy tájalkotmányok kissé háttérbe szorulnak, ami nagy kár, hanem, ami még nagyobb kár, hogy így a politikus Hugo uralkodik, egyoldalún, majdnem az egész kötetben, amikor egy ilyen kötet, bizonyosan a szerkesztő legjobb szándéka

*Victor Hugo válogatott versei, Szerkesztette: Köpeczi Béla, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953.

szerint is, Hugo sokoldalúságát, sokhúrúságát akarja bemutatni. Amellett maguk a politikai ódák és satírák is jobban hatnának, jobban éreznők hevüket, erejükét, monumentalitásukat, ha kellőszámu dallal vagy elégiával párosulnának, az ellentét ereje révén: »Cédrus nem érzi meg, ha tövén rózsza serken«

— mondja Hugo *Az alvó Boózban*, de maga a versolvasó ebben a szép sorban is épp a kettő ellentétében gyönyörködik. Abban az előre megálmodott második és bővített kiadásban ennek az első kiadásnak valamennyi verse megjelemez: mindannyi jelentékeny vers, akár Hugo fejlődése, akár a francia költészet, akár a történelem szempontjából; viszont hadd írjam ide mindjárt azoknak a verseknek a címét, amelyek szintén megérdemelnék, hogy egy teljességre törő magyar Hugo-antológiában szerepeljenek.

Az első nagyobb Hugo-kötetből, az *Ódák és Balladák*ból egyetlen vers került a gyűjteménybe. Igaz, hogy ez az első kötet eltörpül a későbbiek mellett, de azért szívesen látnánk a *Költőt a forradalomban*, amely olyan megható viaskodásban mutatja be az önző, az individualista költőt és a forradalmi költőt ellentétet, Hugó és a romantikusok egyik sarkalatos témáját. S a balladák közt a *Dobos menyasszonyát*, nemcsak mert olyan népszerű, hanem mert igen jó példája a francia romantikus balladának.

A *Keleti Énekek*ből már nem egy, hanem három szép verset kapunk, a *Holdfényt*, a *Gyermeket* és a *Dzsinneket* (az utóbbit Kardos László boszorkányosan játékos fordításában). Ezekhez az új kiadásban mindenképp méltón járulna legalábbis *Mazepa*, ugyanaz a téma, amely Byron és Puskin is inspirálta és nem utolsósorban Lisztet — s amelyet Hugo oly jellemzőn egyéni és romantikus módon fejleszt tovább.

Az *Őszi Lombok*ból a kötet mindössze öt verset hoz (abból is egy csak töredék), pedig ez az első vérbeli, eredeti Hugo-verseskönyv, itt vagyunk mintegy tanúi a nagy lírikus megszületésének. Mennyi szép vers mutatja itt ezt a rohamosan növvő géniust: *Ami a hegyen hall az ember — Mikor a könyvön este elszunnyadoz az elme — Nézd ezt a görcsös és fekete faágat — Az Ábrándozás örvénye — A Szegényekért* — s a fiatal házaspár költő első, legszebb, imitt-amott Petőfi-re emlékeztető szerelmes versei! S főképp a hat *Napnyugta*, hat nagy romantikus tájkép, amelyekből sajnos nem is a legszebb került a magyar kötetbe.

Az *Alkonyati énekeket* mindössze három vers képviseli, két politikai és egy szerelmes vers: mind a három jelentékeny mű, viszont kár volna elejteni ugyanebből a kötetből a

szébbnél-szebb dalokat és szerelmi költeményeket, és főképpen ezt a kettőt: *Date Lilla — Ó sohase sértsed a nőt, ha megtéved*, bár az is igaz, hogy ez a kötet távolról sem oly gazdag, mint a megelőző.

A *Lélek hangjai* című kötetből három kóslót kapunk; mily szépek volnának mellettük *Vergiliushoz — Albert Dürerhez — A Mult* és azok az apró, könnyed, szinte futó ujjgyakorlatok, tájképek, dalok, hangulatok, amelyek a »nagy«, a »komor«, a monumentális Hugo mellett a bensőséges, a mosolygó, a játékos Hugót mutatják meg!

A *Fények és Árnyak* négy itt közölt verse csupa tökéletes remekmű — oly szerencsés választásban, hogy ha nem is merítik ki, de mindenesetre igen jól jelzik ennek a kötetnek a gazdagságát; de azért itt is találunk olyan kisebb költeményeket (— *Megnyugtató látvány — Egy flamand ablaküvegre — Kisgyermek sírja*), amelyek csak növelnék a kötetből és a költőből való jó véleményünket.

Legjobban, mint említettük, a *Fenyítések* és a *Rettenetes év*, e két mindenképp hatalmas kötet képviseli a politikai, a forradalmi Hugo költészetét: az előbbiből a magyar olvasó, teljes joggal, 15 verset, az utóbbiból 13-at kap, magyarul itt először s csupa kitűnő fordításban. Itt is, mint a többi kötetnél, pár komolyabb és rövidebb dal — mert ilyen is akad nem egy ezekben a gyűjteményekben — csak még hatásosabbá tenné a nagy ódák és satírák szinte gáttalan patakzását.

Legkevésbé teljesnek a *Szemlélődések* és a *Századok legendája* válogatását érezzük. A *Szemlélődések* (Les Contemplations) Hugo lírai költészetének talán legértetesebb alkotásai; itt éri el a mesterségnek és az ihletettségnek azt a fokát, amikor minden röpke kis téma egyszerre dallá, ódává, elégiává válik a keze között, s amikor, mint legnagyobb zeneszerző kortársainál, állandóan az az érzésünk, hogy hangszere azonnal, magától teljes tisztaságban zeng, elég, ha ujjaival megérinti. Az az egyébként igen szép hat vers, amit a magyar kötetben találunk, távolról sem sejtetheti ennek a gyűjteménynek méreteit. Hadd soroljunk fel pár költeményt, nem is a legsúlyosabbak, csak a leghelleltesebbek közül: *A költő a mezőn — Két ledányom — Falusi élet — Halvány volt s mégis rózsaszínű — Meztláb volt és haja borzas — A láthatatlan fuvala — Holnap hajnalban — Mugitusque boum!* Aztán olyan nagy verseket, amelyek nemcsak Hugonál jelentenek korszakot, hanem a francia költészetben is: *Ünnep Teréznel* (ebből indulnak ki Verlaine »Gálans ünnepei«) — *Ibo* — és főképp a *Koldus*, amely szinte iskolapéldája az érett Hugo versalkotó, versépitő géniuszának! Épp ebben a kötetben leshetjük meg

a derűs, a bensőséges, a gyermeki, »mozartik« Hugót, a *Fenyítések* és a *Rettenetes év* szakadatlan viharzása mellett. Nem is szólva arról a nem megvetendő körülményről, hogy ha valóban szükség volna Hugonak a »védelmére«, mint Illyés előszava állítja, akkor az örökös pátosz és túlfeszültség vádjá ellen épp ezekkel a csodálatosan egyszerű, közvetlen, tompított fényű versekkel védekezhetnénk legmeggyőzőbben. S ugyancsak kevés a *Századok legendájának*, a hugói epika e diadalának érzékeltetése hat, egyébként igen szép is, kitűnően fordított költeménnyel. Itt is csak épp felsorolom az ezúttal elejtett verseket, a második kiadás reményében: *Egy kis zene — Csata után* (már csak népszerűsége miatt is) — *Az Infánsnő Rózsája — A Varangy* — és mindenekelőtt, ha csak töredékesen is, a *Szatir*, amelynél szebbet, megrendítőbbet maga Hugo sem alkotott, s amelytől sosem olvashatunk a goethei »Schauern«, a remekművekkel járó áhítatos borzongás nélkül. A szemle máris hosszúra nyúlt, de még csak két versnek kérnénk kegyelmet, szintén az új kiadás számára, két már öregkori versnek, amelyek közül az első, az *Este* (másképp a *Vetés* évszakja) csak tévedésből maradhatott ki, annyira közismert a Hugo-versek között, a másik meg a *Théophile Gautier halálára* írt búcsúvers, a hetvenesztendős Hugo utolsó, káprázatos erőpróbája egy hú barátinak, egy holt költőnek, magának a költészetnek ünneplésére, amelyben még egyszer végignéz századán, harcain, kortársain, egész költői pályáján, a legteljesebb költői pályán Goethe óta az európai költészetben s amelyben — a halál előtt s a halál témájáról zengve — szinte egymást követik a legfenségesebb Hugo-versek.

S ha már előre megálmodhatjuk ezt a minél teljesebb Hugo-kötetet, milyen szép volna a versek mellett s mennyivel teljesebbé tenné a Hugóról való elképzelésünket néhány drámatöredék (pár jelenet Hernaniból vagy Ruy Blasból), egynéhány regényfejezet (a kevésbé ismert regényekből, mert hiszen a *Nyomorultakat* vagy az 1793-at a legtöbben egészükben élvezik), aztán az emlékek és tanulmányok közül egy-két lap a *Shakespeare-könyvből* s a haldokló Balzacnál tett látogatás (mivel ezek Hugót a vele egyenrangúak közt mutatják), valamint kései könyvdramái közül valamelyik tündérlen, shakespeareien könnyed rögtönzése! Egy ilyen Hugo-olvasókönyv a legjobb, az egyetlen felelet lenne mindazoknak, akik Hugóban most is csak Franciaország »hivatalos« nemzeti költőjét látják, s szeretnék pár alkalmi óda s pár családí költemény kispolgári mértékére korlátozni.

De térjünk vissza a valósághoz — a pillanatnyi valósághoz, vagyis ehhez a szép

könyvhöz, amelynek eddig inkább csak jövőendő lehetőségeit vizsgáltuk. A hangulatos bevezetés, az egész könyv nyitánya Illyés Gyula tollát dicséri, s úgy is illik, hogy ilyen alkalommal költő szóljon a költőről Magát a Hugo-arcképet, a bevezetés legszebb lapját, szinte keretben szeretnénk mindig magunk előtt látni, akár csak egy metszetet vagy aquarellt az íróasztal felett. De már a bevezetés címe — Victor Hugo védelme — bizonyos félreértésre adhat okot, és maga a szöveg ezt nem oszlatja el egészen. Politikai szempontból, vagy ha tetszik: erkölcsi tekintetben Hugo nem szorul védelemre; Illyés maga mondja róla, hogy az ő »alakulása nem szolgálai alkalmazkodás volt, hanem előretörés« és Győry János Hugo-könyvében egész fejezet foglalkozik ennek az egyre felfelé ívelő és harmonikus pályának a magyarázatával. Illyés, a költő, mennyivel meggyőzőbben védhetné Hugo költészetét azok ellen, akik hazájában és másutt ma is csak a nagy rétor látják benne, gúnyolják állandó ellentéteit, túlságos fortissimóit, s költői retorikája mellett nem hajlandók észrevenni az egyetemes nagy költő egész változatos művészetét. Hugót, a költőt, Illyés tudná valóban kedveltíté tenni nálunk, nemcsak olyan szép fordításokkal, mint az itt közölt *Bűnhődés* is, hanem a hugói költészet részletesebb értelmezésével, amelyet itt csak megpedzett, azt is utolsó lapon. Maguk a jegyzetek tulajdonképp egy egész nagy történelmi s életrajzi Hugo-tanulmányt pótolnak: kötetről-kötetre kísérik a költő pályáját és fejlődését, tüzetesen elemzik mindegyik kötet lényegét, mindegyik vers jelentőségét s pontos magyarázatot adnak a magyar olvasó előtt homályos, többnyire politikai célzásokról — ez pedig nem könnyű feladat, mert némelyik költemény (így a *Válasz egy vádiratra* vagy az *Írás 1846-ból*, az előbbi Gáspár Endre, az utóbbi Szabó Lőrinc mindennemű nehézséget legyűrő mesteri fordításában) valóságos szövedéke a nemzeti múltra, a korabeli eseményekre, az irodalmi nevekre és művekre való hivatkozásoknak. Annál nagyobb e jegyzetek eléggé nem hangsúlyozható érdeme, hogy majdnem három sűrűn és apró betűvel nyomott ívben, a legszigorúbb pontossággal s a legodaadóbb részletességgel magyarázzák az olvasónak a legkisebb nehézséget, a legrejtettebb utalást, csakhogy minden világos és élvezhető legyen e versekben, s csak aki maga is foglalkozott már a jegyzetkészítés szerénynek, másodrendűnek tetszhető, de oly jelentékeny munkájával, értelméleti igazán a Hugo-könyv jegyzeteinek bámulatos akribiáját, mintaszerű megbízhatóságát. Legfeljebb azt az észrevételt fűzhetnénk az egészhez, hogy talán inkább politikai, mint irodalmi jegyzetek, s hogy nem mindenütt s nem eléggé

hívják fel a figyelmet az egyes »nagy« Hugo-versek tisztán költői szépségére: így az *Olimpio*-vers, a romantikus költészetnek a lamartine-i *Tó*, a musset-i *Emlék* s a vigny-i *Pásztor háza* mellett talán legmagasabbabb terméke, az adott keretek között is némileg több szeretetet, több megjegyzést érdemelt volna. S mind az olvasó, mind a jegyzetek csak nyernének egy bármily rövid életrajzi és kortáblázattal, amely nemcsak a verseket világítaná meg erősebben, hanem a jegyzetekben rejlő s eléggé nem értékelhető tárgyi elmélyedést és késztültséget is. Külön kis fejezet foglalkozik, a jegyzetek keretében, Hugo magyarországi hatásával; ezen a témán jelenleg egy fiatal irodalomtörténésünk is dolgozik, s remélhető, hogy e hatás minél alaposabb feltárása mindenképp növelni fogja nálunk Hugo ismeretét és kedveltségét. S végül mind a jegyzetek, mind maga a bevezetés többször is tesznek említést a francia burzsoá kritikának Hugóval szemben tanúsított elutasító, sőt becsmérlő magatartásáról: nem túlzás ez? Hugónak, igen természetesen, életében is, azóta is voltak ellenfelei és ellenségei — de ezek vagy személyes, netalán politikai síkon támadták, vagy pedig újabb és múlandóbb esztétikák nevében — míg a komoly kritika, az »egyetemi« éppúgy, mint a szorosabb értelemben vett »irodalmi«, mindig ébrentartotta és tartja Hugo nagyságának tudatát, Hugo műveinek szeretetét. Bizonyos, hogy legújabbban Aragon igen sokat tett Hugóért, egyrészt Hugo-tanulmányával, másrészt Hugo-antológiájával, azonban vele egyidőben egész kis tábora van ma is azoknak az idősebb vagy fiatalabb írónak, kritikusoknak és irodalomtörténészeknek, akik sokszor kizárólag csak Hugóval foglalkoznak, kiadják ismeretlen műveit (mint például Henri Guillaumin), újabb és újabb tanulmányt vagy életrajzot írnak róla (mint nemrég André Maurois), felújítják darabjait (mint Jean Cocteau vagy Jean Vilar) s kritikái kiadásokkal segítik elő jobb ismeretét (mint Maurice Levaillant, mint Paul Berret, mint Joseph Vianey, vagy a mármár legendás, nemrég elhalt Cécile Daubray, aki egész életét Hugo műveinek szentelte).

Pár szót csak a fordításokról, a könyv tulajdonképpeni lényegéről és létjogáról. Semmi sem kényesebb, mint egy költő, egy műfordító munkáját bírálni — mert hisz, versfordításról lévén szó, nemcsak a »hűség« kell számbavenni, hanem a vers egész anyagát s megfoghatatlan hangulatát, értelmét és zenéjét, jelentését és lendületét. Nem tiszteletükélegé a hű és jó műfordítókat kockázatos, vakmerő, szinte lehetetlen vállalkozásukért, s az irodalmi életben alig van nehezebb, hálátlanabb és tiszteletreméltóbb foglalkozás — főképp, ha kellő hivatással, öntudattal, elmélyedéssel és

szeretettel művelik. Ha egy fordítás sikerültnek tetszik (s melyik az, teljes mértékben?), minden érdem az eredetie; ha viszont szürkének, semmitmondónak, minden gáncs a fordítóé! S tegyük hozzá, hogy Babits sokat idézett paradoxona, amely szerint nincs magyarabb költő, mint az idegen költők fordítója, mert hisz ő csak a magyar olvasóknak, csak magyar nyelvterületen dolgozik, nincs híján minden igazságnak. A műfordító, a legjobb is, csak a maga népére, csak a maga korára számíthat: egy-két nemzedék elteltével még a legszebb fordítás is avultnak és jó, ha csak kissé »patinásnak« tetszik, s egyetlen jóvátételt látok, a műfordító érdeméhez méltót, ha — mint egy Svájcban megjelent francia versantológiában — a kor legjobb versei mellett a legjobb műfordítások is helyet foglalnak, egy szinten, egy kötetben az eredetiekkel!

Mivel nem elemezhetjük végig valamennyi műfordítónknak valamennyi teljesítményét, s mivel egy Radnóti vagy egy Szabó Lőrinc amúgy is díszere válna minden antológiának, csak a legújabb nemzedék műfordításait szemeltük ki, azokból is mindössze kettőt, egyrészt a versek szépsége miatt, másrészt, mert ez a két műfordítónk — Nemes Nagy Ágnes és Kálnoky László — vállalta az orosz-lánrészt a Hugo-versek tolmácsolásában. *Olimpio siralmában* (amelyet Kálnoky László előtt már Kosztolányi is lefordított) megvallom, már a címet sem érzem egészen megfelelőnek: a francia cím csak bánatról, szomorúságról beszél (tristesse), s a vers egésze se siralom, inkább valami emelkedett, kitarított és fenséges borongás-féle és ezt a magyar átültetés, legalábbis az első részben, nem tudja mindig megvalósítani. A második szakasz végső sora például (omi újság ide-lenn«) meglehetősen vulgárisnak tetszik a francia »szent énekhez« képest; a hetedik szakasz pedig — talán a siralomra való tekintettel — megtoldja egy-egy hangulatos szóval s feloldja Hugo tömör költészetét (nézte *bánatosan*: Hugónál csak »sokáig«; *szegény* álmodozó: Hugónál csak »estig álmodozott«); ugyanígy a nyolcadik strófa végén (s így kiáltott *az elkeseredett*: Hugónál »akkor így kiáltott«). Az első nyolc versszakasz, az egész költemény nyitánya, az eredetiben sem éri el a következő részek magasságát; de mikor a vers derekán a leírást felváltja a költő közvetlen áriája, mintha a magyar tolmács is együtt lendülne fel a költővel, átveszi roppant lélekzétvételet. s a franciával versenyezve építi, emeli a dallamot. Mindemellett itt is van egy sor, amelynek sokat idézett, közmondásossá vált szépsége úgy látszik elkerülhetette a fordító figyelmét:

les grands chars gémissants qui reviennent
le soir.

Ez a sor a francia alexandrinus és a hugói versművészet egyik legteljesebb diadala: a legegyszerűbb szavak, a legtágabb versmérték s a valóság, a kép és a hangzás együttesben egy falu egész napvégi hangulata van mintegy foglyulejtve. Magyarul, sajnos, ez nem sikerült, minden szöveghűség ellenére:

a mezőről jövő, nyikorgó szekerek...

Annál szebbek a következő strófák, franciául is, magyarul is; itt éri el a fiatal Hugo költészete egyik magas csúcst; a képek, a gondolatsorok mind egyetlen melódia részletei, szerelem, természet, emlék, múltandóság, minden zenévé tisztul, s a fordító is itt talál olyan gyönyörű sorokra, amelyek magukban is csodálatosak, de az eredetivel összevetve még hűségükkel is telítik már-már kibíratatlan szépségüket:

legbenső éjjele kihalt sivatagát.

Ily sor után a kritikának nincs más mondani-valója a köszönetnél!

Nemes, Nagy Ágnes (Kardos László régebbi remeklése után) *Az alvó Boázt* fordította, ihletetlen, majdnem hibátlanul. Ez a remek költemény egy múlt századi francia költő, igaz: Victor Hugo nyelvén, a primitív népek költészetének szinte

egész teljét megszólaltatja, s a fordító itt egyszerre két világot, két stílust kell, hogy tolmácsoljon. A magyar fordítás első része — egyébként az eredetiben is — kissé nehézkes, majdnem nagyhangú, inkább hugói, mint bibliai:

mert szép a fiatal, *de a vén nagyszerű* mondja Hugo némi öntetszeggel (bár franciául ez közvetlenebbül hangzik).

Ugyanígy kevésbé meggyőző ez a sor: s mindezek ideje *az ősi ősidő* (franciául csak »igen régi idő«).

De amikor megkezdődik az éjszaka és Boáz álma, nemcsak a francia eredeti, hanem a magyar fordítás is egyszerre kiszínesedik, zengést kap, s a gomolygó, roppant képek magyarul is megindítóan szépek. Itt-ott egy-két kis modernség:

És nem sejtette Ruth, hogy isten *mire célzó* (franciául: »mit akar tőle«).

De az utolsó strófaiknak minden sora tökéletes, minden megoldása telitalálat, s legszívesebben idemásolnám az egész költemény befejezését, amely a nyár, az aratás, az éjszaka és a természetesség egész ősköltészetét magába zárja. E két próbáról, gondolom, az egész kötet szintjét is lemérhetjük...

Gyergyai Albert

I LLYÉS GYULA: OZORAI PÉLDA.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1953.

Nemzeti önállóságunk kivívása, népünknek ma az élenjáró népek mellé való felzárkózása szükségképpen megköveteli írónktól is mához vezető múltunk igazi feltárását. Népi demokráciánk keresi őseit. Ezért van szükség forradalmi és szabadságharcos hagyományaink művészi újjáélesztésére. Ezért írt Illyés 1848–49-ről drámákat, filmet: a Feltámadott a tengert és a 19-es Tanácsköztársaságról Sándor Kálmán. Mindhárom dráma — a bemutatott történelmi korszak különbözősége ellenére is — ugyanazt az emberformáló szerepet tölti be: szabadságharcos, forradalmár, kommunista elődeink példájának feltámasztásával neveli a ma emberét, népünk és hazánk szeretetére, hősiességre, forradalmi éberségre, az ellenség gyűlöletére, bátor helytállásra.

Olyan művet írni, amely tárgyát a történelem egy-egy eseményéből, szakaszából meríti, — nehéz feladat. (Amint a tapasztalat mutatja jólsikerült történelmi drámát még nehezebb, mint regényt.)

Nagy művészeknek kell lenni annak, aki egy korszakot, annak embereit realisan, a mához szólva tudja megfesteni. Az író ezer művészi csapda csalja. Modernizálni akarja a történelmet, át akarja festeni azt

a ma színeivel. (Ezt teszik a harmadrangú írók.) A múltnak ilyen hamis, torz »művészi« életrekeltségére semmi szüksége sincs a jelennek. Ez a megoldás éppúgy nem szerencsés, mint az ellenkezője sem. Az tudniillik, amikor az író mesterséges kínai falat emel a jelen és a múlt közé, nem tekintve a múltat és a tegnapot a jelen szerves előzményének, olyannak, amelyből kinőtt a ma. (Ez a látásmód rendszerint azoknak az íróknak a sajátja, akik »menekülnek« a múltba a »sivár« jelen elől. Megállapíthatjuk: az íróknak nem szükséges a történelem lényegtelenebb tényeihez kicsinyesen ragaszkodnia. Élhet és éljen is művészi fantáziájával. Ez azonban nem vezethet fontos történelmi tények elferdítéséhez. A művész mutassa belényeges történelmi eseményen vagy eseményeken tipikus és egyénített emberi sorsokon keresztül a történelem szűkszerűségét, a társadalmi mozgás irányát.

Illyés Gyula ebben a szellemben írta meg drámáit. Nem modernizálta azt a kort, amelyről írt és mégcsak nem is ragaszkodott a történelem minden tényéhez. Illyés megtalálta és megjelenítette a 48-as idők lényegéből eredő konfliktust. Jellemző alakokon mutatta be az osztályharcot, a nemzeti harcokat és az ezekben résztvevők tetteit,

gondolatait, érzéseit, sikereiket, kudarcaikat, ezek okát, következményét művészién kellett életre. Így tanítanak ma Illyés drámái igaz emberségre, és úgy munkálódhat ki az áttörés a történelmi talajból a jelen felé, mint ahogy Illyés csinálta.

Az Ozorai Példa nagy jelentősége többek között abban van, hogy a szabadságharcnak egyik nagy, kezdeti eseményét (a dunántúli ozorai parasztok hősi küzdelmét), Illyés összekapcsolja a 48-as idők osztályharcos problémáival. A két problémának ez az együttlátása, együttábrázolása nagy művészi feladatok megoldását kívánta meg az írótól. Nem véletlen az, hogy Illyés nem 48 március 15 eseményeit dolgozza fel, hanem a jobbágyfelszabadítás hatását, pontosabban negatív hatását. Az utóbbi sokkal nehezebb írói feladat, drámái ábrázolást kíván.

Az író a mi korunkból szemléli 1848 eseményeit. Pártosan, tudatosan mutatja be azokat. Ennek megfelelően alakítja drámája cselekményét, az egyes alakok sorsát. Ennek megfelelően választja meg drámája szűkebb körát, alakjait és a konfliktust. Illyés egyike azoknak, akik a legjobban ismerik 1848-49-et. (Petőfi keresztlő szerette meg 48-at. Már a Petőfi könyvében is biztos kézzel nyúl 48—49 problémájához.) Nem kétséges, hogy a felszabadulás után a történelem marxista felfogása továbbfejlesztette benne a múlt helyes szemléletét. Negyvennyolc írói ábrázolása jellemeken keresztül azonban az ő feladata volt. Témáért, tárgyért visszanyúlt a történelemben, az ábrázolás szelleme már a máé.

A jobbágyfelszabadítás, a jobbágyrendszer felszámolása csak az úrbéres földekre vonatkozott. Nem vonatkozott a jobbágyterhek eltörlése a majorsági földekre, rétekre, legelőkre, szőlőkre, kertekre, erdőkre. Illyés drámája azokat állítja középponti helyre, akik továbbra is húzták az igát, akikről a »honatyák« megfeledeztek, — az ozorai szőlőket művelő parasztokat. Ezek természetesen nem nyugodtak bele hátrányos helyzetükbe. Kezdték elfoglalni az általuk telepített szőlőket. Az országgyűlés szeptember 15-i ülése végül is kimondta a szőlődézsma eltörlését, és csak a szőlődézsmaét. Ez a határozat is lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar parasztok nem hagyták cserben Kossuthot, megmozdultak a széles paraszti tömegek, megszervezték a népháborút, a nemzet forradalmi, önvédelmi harcát. Ez az Ozorai Példa történelmi anyaga.

Ennyiből is látható, hogy Illyés mindkét lábával a történelmi valóság talaján áll. Ám mégis változtatott »valamit« a történelem tényein. A nemzetgyűlési határozat csak a szőlődézsmaét törli el, míg a harmadik fel-

vonás negyedik jelenetében Perczel mindenfajta dézsma és robot eltörléséről beszél. Miért változtatta ezt így Illyés? Mindenekelőtt azért, mert az ozorai sajátos helyzetet így tudta tipikus, országos helyzetként érzékeltetni. (Kossuth ekkor járja az Alföldet, a nép fiai ezerszám csatlakoznak hozzá.) Másodsorban azért, mert csak ilyen gyökeres, mindenre kiterjedő határozat szüntethette meg a műben a felfegyverzett parasztok és a nemesek közti ellentétet. Harmadsorban azért, mert Illyés ezt a drámát ma írta meg és nem a Horthy-korszakban. Hogy ezt megértessem felhozok egy példát. Móricz Rózsa Sándora eljut a lázadásig, esetleg a paraszti forradalomig is, de nem jut el olyan világnézetig, amely az osztályharc problémáit össze tudta volna kapcsolni a haza ügyével. (Rózsa Sándor ugyan beáll Kossuth seregébe, de otthagyja.) És ez nemcsak Móricz írói gyöngéje. Hiszen Illyés nagy művén, a Puszták népén is végigvonul ez az írói szemlélet — éppen a puszták népe 48-as őseire való utalásokban —, hogy kár volt, hiába való volt az a paraszti hősiesség, az a helytállás Ozorán is, mert a forradalom és a szabadságharc ugyanis elbukott, és a nemesek — még a haladó nemesek is becsapták a parasztokat, megmaradtak a jobbágyi állapotok, a feudális viszonyok. Vagy Illyés lírai verse, az Ozorai példa is hasonló hangulatú. A Horthy korszakban Ozora példája nem lehetett általános érvényű példa, csak néhány ellenzéki csoport vigasza, példája. A felszabadulásnak kellett eljőnie ahhoz, hogy a 48-as Ozora minden igaz magyar hazafias, kemény helytállásra lelkesítő példája legyen. Illyés ma már drámát tudott írni Ozoráról, mert megtalálta azokat a rokon vonásokat, amelyek a ma társadalmát jellemzik, de amelyek már csirájukban megvoltak 1848-ban. (Nincs ellentét vezetőik és vezetettek, országgyűlés és nép között.) És ez nem történelemhamisítás. Így lehet igazi történelmi kapcsolatot létesíteni a múlt és a jelen között.

Illyés Gyula az akkori haza lázadó, mostoha gyermekeiből, a haza ügyéért, a nemzet szabadságáért életüket is áldozni kész hazafiakat formált. Ennek a szép írói feladatnak, a lényegében helyes megvalósítása az Ozorai Példa sikerének titka. Drámát írt és nem regényt. Ez szükségképpen megköveteli tőle, hogy ne 48 következményeinek lassú, fokozatos, mennyiségi felhalmozódását mutassa be, hanem azt a pontot, ahol a következmények tettekben nyilvánulnak meg, ahol a mennyiségi növekedés átcsap minőségi ugrássá. Ezért ábrázolja Illyés a nép életének felmagasodó szakaszát Ozorán, a »Tükörcsös«-hegyen. Azt a szakaszát, amikor birtokukba veszik munkájuk gyümölcsét a szőlőt, eltávolítva a kastély urait és bérenceiket.

Ez a társadalmi összeütközés alapja a drámai összeütközésnek. A szőlőmunkások, a juhászok és a kastély urai között lévő konfliktus így osztja két táborra a szereplőket. Illyés azt a drámai pillanatot súrti sikerrel drámai csomóponttá, amikor az elnyomottak már nem akarnak, a kizsákmányolók pedig már nem tudnak a régi módon élni.

A földesúr környezetét és a parasztokat az író egymástól nem elszigetelten ábrázolja. Azért nem, mert a fent világnak a válságát a valóságban és a drámában is a lent világnak a forrongása idézi elő. Illyés meg is találja a művészi módot ennek megvalósítására. Szatirikusan leplezi le a nép színe, a nép ítélőszéke előtt a kastély urait. Ennek az írói szemléletnek fontos dramaturgiai következménye van. Illyés kihozza a hercegeket a kastély négy fala közül és a parasztok elé viszi. Így az ozorai parasztok tanúi mindannak, ami a hercegekkel történik. Az Ozorai Pélában a parasztok képviselői szüntelenül, minden színben jelen vannak. Az író a parasztok előtt a népnek mutatja meg az urak alkalmatlanságát, feleslegességét, sőt veszélyességét. Így adódik a szerzőnek arra lehetőség, hogy a két tábor közti drámai összeütközést egyszerre, egy helyen és időben jelenítse meg. (Gondoljunk csak az ispán és Börcsök összetűzésére az első felvonásban, majd Börcsök és a herceg összeütközésére a második felvonásban, és a néppel azonosuló Csapó, majd Perczel, és a népet eláruló Görgey összezűrésére a harmadik felvonásban.) Ezek az összeütközések a parasztok szemelattára, sőt egyenesen a parasztokra támaszkodva folynak le. Ilyen meggondolásból alkalmazza Illyés a drámai véletleneket is. Ime egy példa.

A hercegek véletlenül kerültek a »Tükörcsők« hegyre a szüretelni akaró parasztok közé. (Amint az előbb kifejtettem, Illyés tudatosan ragadja meg ezt a »véletlent«.) Ők feltűnés nélkül el akarták kerülni a falut. Bölléné a hercegség közeledtekor ezt mondja: »Világéletemben nem jött közénk«. Valóban. Az a »véletlen«, amely kicsalta a hercegeket kastélyukból nem más, mint a háborús és forradalmi válság szükségszerűségének megjelenési módja.

Az író művészi célja az ozorai parasztok forradalmi öntudatra ébredésének, hazafiakká válásának, a nemzeti egység megteremtőinek, Csapó és Börcsök fejlődésének elhihető ábrázolása volt. Ez az írói cél határozza meg a dráma szerkezetét, cselekményét. Vizsgáljuk meg most azt a kérdést, hogyan sikerült Illyésnek drámáját szakadatlanul fokozódó hatásúvá tenni, és azt: megvan-e az összefüggés a három felvonás között?

Az első felvonásban az ozorai parasztok látszólag csak a szüretre készülnek, igaz,

nem akármilyen szüretre. Nem is sejtik, mennyit kell majd harcolniuk a dézsmanélküli szüretért. Ellenkezőleg azonban lassan-lassan lázadásá, majd Börcsök hatására forradalmi tetté érik. Az első felvonás drámaiságát az a feszültség határozza meg: sikerül-e Börcsöknek a parasztok egészét a kastély urai ellen harcbevezetnie. Börcsöknek a működése nem talajtalan, de nem is biztosan megalapozott. Nem talajtalan, mert a lázadás hangulatában jelenik meg, de nem is biztosított, mert az ozorai parasztok ingadozók, félénkek. A parasztoknak ezt a kettős harcát Illyés jól tudja érzékeltetni az egyes jelenetek hangulati hullámzásával. Ugyanis az ispán fenyegetésére az ozorai parasztok elhúzódnak Börcsök mellől, magára hagyják, csak akkor lépnek fel Börcsök mellé, amikor az gúnyosan beszél a kutyaszorítóba került urakról. Börcsök igazában akkor nő nagyra, önbizalma és társaiba vetett bizalma is csak akkor tér vissza, amikor maga mellett, maga mögött tudja a parasztokat.

Már az első felvonásnak, de méginkább a másodiknak mélyen jelképes, igaz értelme van. A nemzetáruló, ellenséggel cimboráló hercegek futnak, menekülnek, míg a parasztok ragaszkodnak otthonukhoz, maradnak, helytállnak nemcsak a belső, de a külső ellenséggel szemben is.

A dráma egyes felvonásain belül is bizonyos tagolás, szerkezeti beosztás vehető észre. Az első felvonás hatodik jelenetében megtörténik az összetűzés az urak, az ispán és Börcsök között, de a parasztok aktív részvétele nélkül. Ennek a felvonásnak a tizenkettedik jelenetében, a végén, a parasztok már Börcsök mellé állnak. Ezt a felvonáson belüli tagolást természetesen a parasztok fejlődésének hiteles bemutatása szabta meg. A második felvonás első fele a szabad szüreti munkát, második fele az ozorai parasztok önvédelmi harcát jeleníti meg. Szerkezeti szempontból és az eszmei mondanivaló szempontjából is indokolt, hogy az író hat jelenetet szenteljen a szüreti munkásidill bemutatásának. Nem teljesen helyes Molnár Miklósnak az az álláspontja, hogy a hosszú szüreti rész a cselekmény fővonalát nem viszi előbbre. Előbbreviszi a cselekmény fővonalát, mert itt alakult a parasztok jelleme. Tudniillik a parasztoknak kellemesen szokatlan az új, úrnélküli élet. Nem látják azt (Börcsök kivételével), hogy ez az új helyzetük szükségszerű következménye előbbi bátor tettüknek. Pl. Dékány az iménti nagy harcról így nyilatkozik: »Jó kis verekedés volt«. Lényegében a szüret alatt ismerik fel fokozatosan, hogy ez a szűkebb ozorai haza mostmár az övék, sőt csak az övék. Enélkül a felismerés nélkül Börcsök később nem támaszkodhatna az ozorai parasztokra. Éppen a szüretelő parasztok fejlődésének a

bemutatása nélkül és ennek átugrásával vagy elnagyolt, rohanó bemutatásával a parasztek hősi helytállása nem lenne indokolt, hiteles. Kiválóan kifejezi itt a színpadi feszültség az eszmei mondanivalót: a szabad szüretnek örülő, táncoló parasztek vidám életébe dörög bele az ellenség ágyúja. A parasztek hősi helytállásának a hitelessége végett volt szüksége Illyésnek a hat békés szüreti képre. Hogy Illyés — különösen a második felvonás elejét nem tudja igazán drámaivá tenni, annak oka a szerelmi konfliktus túlzott idillesítése (Börcsök eltávolodása Zsófitól és vonzódása Rozikához), amely szép, de drámaiatlan epikus, sőt lírai mellék-vágányra tereli a cselekmény fővonalát. És ebben — ha erre gondolt — igaza van Molnár Miklósnak.

Nagy a feszültség akkor is, amikor a parasztek harcolnak kezdetleges fegyverekkel. Vajjon sikeresen tudnak-e helytállni? Ám a helytállás sikeressége a csel, a csíny, a paraszti furfang, a megtévesztés következménye. És Illyés itt a könnyebb megoldást választotta, mert csak ilyen felemásan érzékeltette a parasztek hősiességét. Az ellenség ellen vonuló, kapákkal, károkkkal felszerelt parasztek heroizmusa nem vált ki a nézőben, olvasóban egyértelmű hatást. Megindító, de kissé humoros is ez a hősiesség, és egy kis túlzással hősködésnek hat. Győzelmük erkölcsi fajsúlya túlságosan könnyű. Ezért nevet maga Csapó is az eseten, és ezért nevezi sikeres Nagydának. A parasztek második fegyverfogásának, amikor Csapó mellettük áll és Börcsök vezeti őket, — a hatása már egyértelmű.

Csapóék megjelenésével a feszültség tovább fokozódik. Hisz a parasztek még nem tudják megkülönböztetni az urat az »úrtól«. Feszült a hangulat, mert a nemzeti egység megteremtése forog veszélyben.

Boldizsár Iván Irodalmi Ujságban megjelent kritikájában azt kifogásolja, hogy a haza iránti paraszti közömbösség tudatos aktív hazafisággá hirtelen változik át, és ezt az átmenetet csak Csapó dikciója helyettesíti. Ez az állítás szerintem téves. Azért helytelen, mert a parasztek nem voltak közömbösek Ozorát illetően, ők csak az urak hazájával szemben voltak közömbösek. Hiszen láttuk, hogy a parasztek már akkor megvédelmezték Ozorát, amikor még Csapó meg sem jelent, máris hazafiak lettek. Ennél a kérdésnél Gimes Miklós Szabad Népből írt kritikája tapint a lényegre: »Illyés a parasztekben születő új érzést, a hazafiságot a régi érzésből, a parasztek régi tulajdonságaiból, bontja ki.« Látható, hogy Csapó dikciója nem »helyettesíti«, hanem elősegíti a parasztek öntudatosodását, továbbbharcolásukat. Hitelt adnak Csapó szavainak, mellé állnak, mert tőle is hasonlóan

hallanak, mint az előbb Ürögítől, Tengőlitől.

Egyes kritikusok szerkezeti lazaságként említik, hogy a harmadik felvonás nincs szervesen összefűzve a másodikkal, és ennek okát a nemesség két típusa közti mechanikus ellentétben látják. Mások szerint a konfliktus megoldódik már a második felvonás végén, és a harmadik felvonásnak már új konfliktusa van. Boldizsár Iván azt fejtegette: Illyés nem készítette elő a harmadik felvonást, mert »a néző más Görgeyt vár, mint aki a színpadra lép« és mert Perczel a harmadik felvonásban »Deus ex machina«-ként jelenik meg. Ezek a kritikai észrevételek szerintem nem helytállóak. Perczel megjelenését és funkcióját előkészíti az író gondosan már az első felvonásban, de a másodikban is. Többször történik utalás, hivatkozás Perczelre. A paraszteknek igazságot szolgáltató Perczel színrelépése a néző és olvasó régi várakozásának teljesedése. Ugyanez vonatkozik Görgeyre is. Illyés már a második felvonásban létesítette mások szavaival a harmadik felvonásban színrelépő Görgey igazi szándékait. Ezért tekint az olvasó e két történelmi alak színrelépésére és összecsapására olyan nagy várakozással. Ha Illyés 1848-ból csak a paraszteknek ezt a földfogaló tettét akarta volna bemutatni, akkor akár az első felvonás végén be is fejeződhetne a dráma, és akkor nem is lenne dráma. Illyés nem csak ezt akarta. Az ő írói célja azoknak a paraszteknek a bemutatása volt, akik felismerik: nem elég a földről előzni a belső bitórlókat, azt meg is kell védelmezni a külső ellenség ellen, éspedig nemcsak Ozora mellett, hanem az ország bármely részén is. Ez a felismerés csak a harmadik felvonás végén következik be. Az ozorai parasztek igaz már a második felvonásban megkapják a megvédelmezett földet. De csak Csapótól, mert ez csupán az ő egyéni ígérete. Törvényessé ez a lépés csak a harmadik felvonás végén válik.

Csapót és Hettyeit is váratlanul éri a harmadik felvonás nagy összeütközése. Ők nem számítanak erre. Ám a néző, az olvasó ezt várja. Még Börcsököt is váratlanul éri Görgey magatartása. A szereplők úgyszólván mindannyian mást várnak, mint ami bekövetkezik, a néző azonban tisztán látja a megoldás felé futó szálak útját. Ez a dráma lényege.

A parasztek jussáról a döntés a harmadik felvonásban dől el. Ebből világos, hogy a harmadik felvonás konfliktusa azonos az előző kettővel. (Ha új volna, akkor valóban szerkezeti lazaságról beszélhetnénk.) Itt is az ozorai parasztek és nemesek közti konfliktusról van szó. Az mellékes, hogy ez vagy az a konzervatív nemes (I—II tisz, Görgey) még tisztí vállalpontos katonazubbonyt is

visel. Azonos a konfliktus, csak kiélezettebb. Ezt az is aláhúzza, hogy a kezdeti ellenség, a hercegi környezet visszajött és kezdi magát újra házigazdának érezni Ozorán. Nem új a konfliktus, mert Görgey parasztelles egységet akar teremteni a tisztikarban a hercegekkel való osztálybéke, sőt szövetkezés alapján. Nem új a konfliktus, mert Csapó a tisztí zubbonyban is a parasztok ügyét védi. Nem új, mert Görgeynek a föld és a haza kérdésében elfoglalt álláspontja egy alaknak kétféle, de lényegében azonos megnyilvánulása. Annak ellenére azonban, hogy a konfliktus ugyanaz mindhárom felvonásban, hogy az addig nem szereplő két alak, Görgey és Perczel színre lépése az olvasót nem éri váratlanul, hogy a dráma társadalmi magját tekintve mély kapcsolat van a három felvonás között, van bizonyos formai változás a két utolsó felvonásban. Mégpedig az első és a második felvonás dramai összeütközései, csatái helyett, a harmadik felvonásban inkább csak szócsatáknak lehetünk szem- és fültanúi, lassított cselekményt vehetünk észre, hosszú dialógusokat hallhatunk. A harmadik felvonásnak ez a formai elütése az első kettőtől szokatlan az Ozorai Példánál, emlékeztet a Fáklyaláng, ott igazán dramai szócsatáira (a harmadik felvonás ebből a szempontból akár a Fáklyaláng első felvonása is lehetne), míg itt valójában epikus vonalra téríti a dráma cselekményét.

Csapó igazi nemzeti egységet teremt a parasztokkal a nemesek egy része nélkül is. Persze először nem így képzei. Görgeyt, a tisztikart, sőt egyízben a hercegeket is megszeretné nyerni a parasztok ügyének. Görgey viszont Csapót szeretné a parasztoznak tett ígéretétől eltávolítani. Börcsök a harmadik felvonás nagy jelenetében kerül szembe Görgeyvel a felfegyverzett parasztoakra támaszkodva. Ilyen helyzetben kerül aztán sor arra, hogy a nemes tiszték két táborra oszlanak. Világos, hogy itt nincs mechanikus ellentétéről szó. Ilyen helyzetben mindenkinek állást kellett foglalnia: vagy a néppel tart és így biztosított a haza megvédése, vagy pedig a nép ellen fordul. Sokáig ingadozni ilyen kiélezett politikai helyzetben lehetetlen. Itt a nemesség válaszut előtt állt. Különbben a nemesség hazafias, de a földkérdésben konzervatív képviselője megtalálható a drámában, a III. tiszt alakjában, aki látva a közelgő vihart így adja át a kardját: »Nekem meg elég volt már a vizsály.«

Láttuk, hogy az első felvonás végén a parasztook tulajdonukba veszik jussukat. A második felvonás úgy fejeződik be, hogy ezt a jussot egyedül, majd Csapóékkal közösen védelmezik meg. A harmadik felvonás végén a parasztook készek már megvédeni Bécs alatt is Ozorát, Perczel vezetésével.

Ez a mértani sor-szerű fokozás teszi egyéssé a dráma három felvonását, teszi zárttá a dráma szerkezetét.

Nézzük meg most a drámát az alakok elrendezésének szempontjából. Ennek vizsgálatánál természetesen megállapíthatjuk a szereplők »értékrendjét«, és az egyes jellemek fejlődését, fontos tulajdonságait is. Illyés ábrázolási anyaga logikusan előírja, hogy egyes alakjainak középponti vagy mellékszerepcket juttasson. Nyilvánvaló, hogy azokat az alakokat kellett előtérbe állítani, központba helyezni, akik tudatosan reagáltak a történelem eseményeire, akik minden idegszálakkal átéltek a történelem, 1848 nagy összeütközését és főként, akik mindkét kezükkel, eszükkel, szívükkel résztvesznek a konfliktus végigharcolásában.

Illyés drámájának nagy erénye éppen az, hogy az egyes alakokat a maguk helyén, a kívánt időben és szerkezetileg is, tudatosági fokuknak megfelelően, szerepelteti. Vegyünk két alakot a drámából: Hettyey és Bölléné alakját. Hettyey megérzi a történelmi változások jelentőségét, az elmélet és a gyakorlat helyes kapcsolatát. Látja a »megszemélyesedést«, változást hozó nagy időket. Hettyey a történelmi események tudatos látása folytán emelkedik környezete fölé szerkezetileg. (Lásd Hettyey és Lénárt párbeszédét.) Bölléné ebből a szempontból teljesen ellentétes jellem. Nemesek testileg hibás, süket, de az eseményekkel szemben is vak. Egyszerűen nem érti, mi történik körülötte. Az első felvonás végén nem érti meg »hová siet« a herceg és környezete. Bölléné tájékozatlanságát az író kedves humorral legjobban érzékelteti a harmadik felvonás végén. Nem érti, hova mennek, miért fogtak fegyvert Ozora parasztjai. Úgy gondolom, Illyés Gyula helyesen járt el, ha ilyen véletelen keresztül is, de bemutatatta azt, hogy nem mindenkiben tudatosodnak egyformán a történelem nagy eseményei.

Hettyey a tudatos alak, s mégsem ő és mégiscsak nem is Csapó a dráma központi alakja. Miért? Azért, mert Illyés drámájában a nép, az ozorai parasztook forradalmárrá, hazafivá válását ábrázolta. Azt mutatta be, hogy a nép egyszerű fiai, ha nem is mind, de legkiválóbb képviselői elérik, sőt túl is haladják azt a tudatosági fokot, azt a tisztánlátást, amellyel az intellektuális hazafiak rendelkeznek. Éppen azért, hogy a parasztook saját bőrükön érzik, észreveszik a nagy történelmi változásokat, ami benyúlik mindennapi életükbe és amihez közvetlen közük van. Ezért Börcsök József a dráma központi hőse és nem Csapó.

Ennek az írói látásnak, célnak dramaturgiai következménye az, hogy Csapó az első felvonásban a »Tükörcsös«-hegyi parasztok közé csak egy véletlenül sietve színre lépő és abban a felvonásban máris távozó alak. Az persze, hogy Csapó megnő, kimagaslik a többi nemes tiszték közül, fontos szerepe következetes végigharcolásának, jelmeze fejlődési logikájának és végérvényesen a parasztok mellé állásának a következménye. A művészi éppen az Csapó és Hettyey jellemének, fejlődésüknek a bemutatásában, hogy olyan helyzet, választ, dilemma elé kerülnek, amelyet végérvényesen vagy jobbra, vagy balra kell elintézni. Csapó és Hettyey ugrásszerű emelkedése, nagy kimagasodása akkor következik be, amikor a parasztok ügyével azonosítják magukat, mert csak ennek árán nyerheték meg a parasztokat a haza ügyének és teremthették meg az igazi nemzeti egységet. Csapó akkor látja meg Görgey igazi arcát, amikor felfedezi: a parasztok földkérdése összefonódik a parasztok felfegyverzésének, a népháborúnak a kérdésével. Persze Csapó jellemében ez a változás csak később következik be. Először mindenkivel össze akar fogni, még a herceggel is. Ezért üdvözlöi »hazafiú szívvvel« őt. Csapó először hisz a nemesség egésze hazafiasságában. Csak később ismeri fel, hogy az arisztokrácia nem törődik a hazával, és ugyancsak később látja meg azt is, hogy a nemesi tisztikar egy része viszont nem törődik a parasztok jogos követelésével. Mindkét felismerés váratlan számára. Csapót váratlan helyzet elé állítja az ozorai parasztok hősiessége is. A második felvonásban a parasztok hőstettének a hatása őt először nem a parasztok ügyének, de hősiességüknek az elismerésére készíti. Fokozatosan ismeri fel, mit védelmeztek azok olyan hőiesen. Így válik parasztok iránti rokonszenve ügyük, helyzetük iránti rokonszenvvé. Csak rokonszenvvé hangsúlyozottan és akkor még nem osztálykorlátain túllépő forradalmi, demokrata magatartással. Csapó befolyásolja a parasztokat, Börcsököt, de a parasztok és Börcsök méginkább alakítják Csapó jellemének fejlődését. A két alaknak ezt a szoros kapcsolatát, egymásrahatását nem hangsúlyozták az Ozorai Péládáról megjelent kritikák. Pedig a dráma szerkezeti felépítésének s eszmei mondanivalójának ez a gerince. Ennek a kölcsönös hatásának a figyelembevételével elkerülhető lett volna az, hogy ne csak egyoldalú, Börcsökre való befolyást keressünk Csapónál, hanem a fontosabbat: Börcsök jellemformáló erejét Csapóra. Csak a felületes olvasó és néző nem veszi észre, hogy Csapó ingadozik még a parasztoknak tett ígérete után is. Vívódik tettének helyességét illetően. Hisz tegnap még konzervatív volt. Hogy

mennyire nem lát tisztán az osztályharc és a nemzet kérdéseiben, arra jellemző; ki akarja békíteni Börcsöküket a herceggel is. Börcsök hatására következik be Csapó jellemében ugrásszerű emelkedés, emberi felemelkedés, az ő hatására válik Csapó más jellemmé a végén, mint az elején volt. Csapó nagy történelmi egyéniséggé éppen azért tud nőni, pozitív szerepe abból fakad, hogy a parasztok ügyével azonosítja magát. Igazi találkozása Börcsökkel, a parasztokkal csak az utolsó felvonásban történik meg. Csapó Börcsöknel világosabban látja a nemzet önvédelmi harcát. Börcsök előtt tisztá a kép a parasztok osztályharcát, forradalmát illetően. Kölcsönös meggyőzésük, egymás ügyéhez való felemelkedésük kellett ahhoz, hogy mindkét ügyet elválaszthatatlanul magukévá tegyék, és egyszerre mindkettőért harcoljanak.

Mivel Illyés a nép fejlődését mutatja be 48 októberében, amikor a parasztok forrogának, de amikor a nemzet önvédelmi harca szükségessé tette a széles tömegek mozgósítását, ez valósággal előírja számára azt, hogy főalakja ne nagy történelmi egyéniség, hanem a nép egyszerű fia legyen. Ebben a drámában a történelmi valóságban is meglévő nagy személyek szükségképpen csak mellékszerepet kapnak. (Perczel, Görgey). A Fáklyaláng éppen az ábrázolt másfajta történelmi helyzetnek megfelelően már más alakválogatást, szerkesztést kívánt. Itt az utolsó pillanatokban már hallatlanul megnő a nagy egyéniség döntő meghatározó szerepe. Ezért van a konfliktus a Fáklyalángban a népre támaszkodó következetes politikát folytató Kossuth és a nép- és nemzetáruló Görgey között. Ennek a valóságos történelmi konfliktusnak megjelenítése Kossuth és Görgey középpontba helyezése nélkül lehetetlen. Itt mellékalak Józsa és Molnár Ferdinánd. A másjelleű történelmi konfliktus ábrázolása az Ozorai Péládánál előírja, hogy ott főalak legyen Börcsök és Csapó, és mellékalak Görgey és Perczel.

Illyés Gyula Börcsök alakjában megmutatta az egyszerű hősi jellemet, hősiessége teljes kibontásával. Börcsökben a hősi magatartás lehetőségként megvolt azelőtt is, de valósággá ez csak a forradalmi helyzet által válhatott. Börcsök kivételes egyéniség, jól egyénített jellem az ozorai parasztok között. De csak részben más, mint Ozora többi parasztjai. Ért a »tereléshez«. Jobban, tisztábban látja a teendőket, nagyobb az általánosító és felfogó képessége, mint a többi parasztoznak. Illyés Börcsök alakjának a kiemelésével, középpontba helyezésével azt érzékelteti, hogy ilyen hősiesség tömegesen él a népben, hogy sokan ilyen hősi fellendülés nélkül élik le életüket, mert nem adódik alkalom, amely meghozná

igazi értékeik teljes kibontakoztatását. Börcsök ugyanazt cselekszi a paraszti forradalom érdekében, amit Csapó a szabadságharc ügyéért. Maguk mellé állítják a népet. Ő már akkor a parasztok vezetője, amikor még Csapó nem is hatott rá. Csapótól szinte függetlenül válik hazafivá. Börcsök fejlődése a nép fejlődése magasabb fokon, a dráma elején még hasonló a többi parasztokhoz, a végén a parasztok már rá hasonlítanak. Két tulajdonságban azonban magasan fölöttük áll: bátor és tudatos.

Az ozorai parasztokra jellemző: — Börcsök kivételével — bizalmatlanság az urakkal szemben, tanácstalanság a tettek idején, ingadozás, a gyors cselekvést kívánó helyzetekben. Életükben beállott változásokra közvetlenül és ösztönösen reagálnak. Gyors tájékozódásukat megnehezíti elnyomottságuk. Azt sem tudják, mi a haza. Bendegh összetéveszti a hazát a házzal. Dékány nem érti, hogy a király hogyan lehet ellenségük. Urakat vádoló szellemi elmaradottságuknak mélypontja a zászlójellet. Idegen nekik a nemzetiszínű zászló. Am egyesek közülük már tájékozottabbak, »világlátottabbak«. Különösen a juhászszereplők. Gondoljunk csak arra, hogy Tengöli készíti el a zsákmány és hadifoglyok listáját.

A hercegi táborra jellemző a nagyfokú hazafiatlanság, a kiváltságukhoz való görcsös ragaszkodás s az új helyzethez való alkalmazkodás. A hercegi környezetnek minden egyes alakja jól egyénített aljas jellem, akiknek megvan a saját külön funkciója a drámában. Illyés ennek kapcsán olyan helyzeteket teremt, amelyekben az arisztokrácia cinizmusát, népellenességét teljes mértékben láthatjuk. A hercegi környezeten belül különösen jól egyénített jellem a herceg és fia. A magára nyugalmat erőltető herceggel szemben az ifjú herceg, aki nyugtalanul menekülni akar. A »felvilágosult«, bőbeszédű, de a parasztok követelését ridegen visszautasító herceg mellett az úri gyakorlati taktikához jobban értő ifjú herceg. Am annak ellenére, hogy a cselekmény egyes mozzanataiban a hercegi környezet csaknem minden tagjának megvan a drámában a funkciója, megjelenítésükben, megjelenésükben szerepüknek bizonyos leegyszerűsítést vehetjük észre. Túlságosan komikus ábrázolásuk elfeledteti velünk azt néhol, hogy ők veszedelmes, erős ellenségek, akiknek a legyőzése, megsemmisítése nem megy olyan könnyen, mint ahogy Illyés néhány túlzottan komikussá tett helyzetben bemutatta. A komikus helyzetekhez és jellemekekhez jól felhasználja az író mégis a belső kritikát a hercegi környezet leleplezésére. Gondoljunk csak arra, amikor a herceg megfeddi jószágigazgatóját, hogy a költő nem a bárónál kezdődik. Vagy arra a

jelenetre, amikor leleplezi feleségét, aki nyelvi különállását fitogtatja francia beszéddel.

Helyes volt Illyés részéről Görgeyben a későbbi árulót előrevetíteni. Görgey jellem-fejlődését egy mondatban jelképesen így lehet kifejezni: Csapóval lép a színpadra, és a herceggel távozik. Görgey a dézsma és a parasztok felleggyverzésének kérdésében válik reakcióssá. Szereplése és büntetlenül távozása figyelmezteti az olvasót, nézőt, Görgey további negatív irányú fejlődésére és szerepére. Jól járt el Illyés akkor is, amikor a 48-as forradalmunkban gyérszámban résztvevő polgárságot Lénárt alakjában így ábrázolta: egyrészt, mert nálunk a vezető osztály a haladó közép-nemesség volt, másrészt azért, mert Lénárt tipikus kifejezője a feudalizálódott polgárnak. Ő is Görgeyhez hasonlóan Csapóval lép a színpadra, és Görgeyvel távozik.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy az Ozorai Példa szereplőinek száma sok is, kevés is. A paraszti alakok ahhoz kevesen vannak, hogy az író mindjárt a dráma elején elhihetően példázni tudná heroikus helytállásukat, ahhoz viszont sokan vannak, hogy Illyés paraszti alakjait más-más egyéni tulajdonságokkal egyénítse. A paraszti alakok tömegben ingadoznak, tömegben tanácstalannak, tömegben cselekednek. Néhány paraszti alak (Dékány, Bölle) felesleges a drámai funkció szempontjából. Legjobban egyénített paraszti alak Börcsökön kívül Dudari, annak fia Sándor és Tengöli, a juhász. Illyésnek az a szándéka, hogy ne csak paraszti szótól szólaltasson meg, hanem egy egész paraszti kórust, sok alakot mutatva meg ebben a drámában, nem járt teljes sikerrel.

Illyés drámájának a nyelve nagyon helyesen nem arhaizál. Mai író írta, mai olvasó, néző számára. Illyés az egyes szereplők, parasztok beszédét nem naturalisztikusan szólaltatja meg, a parasztok elképzelt beszédét művészileg stilizálja. Ez a stilizálás azonban nem zúnteleníti el az egyes alakok hovatarozását, jellemét. Óriási egyénítő ereje van ennek a nyelvnek. (Tengöli szűkszavúsága, a herceg fecsegő, simulékony beszéde, Hettyey szonokló áradozása stb.) Ez a nyelv drámaian tömör tud lenni feszült helyzetekben. Lágyan lírai tud lenni, amikor arra szükség van. (Néhányszor nyelvének lírai jellege árt is a drámáságnak.) Főalakjai általában szűkszavúak, de emelkedettek, sokatmondók akkor, amikor a nép megnyeréséről, az ellenséggel való szembezállás nyelvi kifejezéséről van szó. Ilyenkor a dráma nyelve megváltozik, a prózai beszédet Illyés ötödféles jambusban kifejezésre jutó meggyőző erejű lírai pátoszszal váltja fel. (Börcsök, Csapó, Perczel lírai dikciója.)

Illyés drámája a hely-és időegység klasz-
zikus formáját nagyszerűen használja ki
művésziileg, elhíhetővé tudja tenni az egyes
alakok gyors fejlődését. Közvetlen össze-
capást jelenít meg a szembenálló osztályok

között. Helyesen, reálisan ábrázolja a parasz-
tok hazafiakká válását, másrészt a nép és
nemzetárulókat, valamint a nép ügyéhez
felemelkedő haladó nemeseket.

Fekete Gábor

STENDHAL : VÖRÖS ÉS FEHÉR

Ford.: Illés Endre, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953

Stendhal többhelyütt említi, hogy nem
kortársainak ír, hanem az utókornak.
Önéletrajzi regényében, az *Henri Brulard*-
ban megjegyzi: »Az én sorsjegyem főnyere-
ménye az, hogy 1935-ben olvassák majd
könyveimet.« Egy évszázad — úgy vélte,
ennyinek kell elteltie, amíg olvasni fogják
regényeit, s megértik mondanivalóját. Nem
azért vélekedett így, mert távol akarta
tartani magát korának küzdelmeitől, életétől,
problémáitól. De úgy érezte — úgy kellett
éreznie: thermidor, különösen pedig Napó-
leon bukása után az irodalom nem lehet
olyan élő, ható erő, mint a nagy forradalmi
periódusokban — nemcsak a restauráció és
Lajos Fülöp szigorú cenzurája miatt, hanem
azért sem, mert a saját progresszív eszmé-
nyeit megtagadó polgárság uralmának ide-
jén, amikor a haladó erők kialakulatlanok
s gyengék még, nem találhat méltó olvasó-
táborra. Ezért írt a boldog keveseknek —
to the happy few —, ezért maradt olyan
visszhangtalan a maga korában. S főként:
ezért lett írásainak jórésze posthumus mű.
Több évtizeddel halála után jelentek meg
olyan remekei, mint a *Lucien Leuwen*, a
Lamiel, az *Henri Brulard*. — Henri Marti-
neau, a legkitűnőbb Stendhal-kutató, nagy
monográfiájában (*L'oeuvre de Stendhal, his-
toire de ses livres et de sa pensée*, Paris,
Albin Michel, 1951) tizennégy olyan művel
foglalkozik, amelyet Stendhal adott ki,
s tizenkilencel, amelyeket posthumus köte-
tekként ismert meg az olvasó. A század-
forduló táján fedezték fel, a század első
két évtizedében igazi Stendhal-kultusz, mű-
veinek renaissance-a bontakozik ki Francia-
országban, majd a Szovjetunióban, Angliá-
ban, Németországban — s különösen 1945 óta
nálunk is. (A *Vörös és Fekete* új fordítása
két kiadásban fogyott el, a *Vörös és Fehér*
először jelent meg magyarul, a *Pármái*
Certosa és az *Olasz krónikák* új kiadását
tervezik.)

A *Vörös és Fehér*-t Jean de Mitty 1897-ben
adta közre *Lucien Leuwen* címen, s magyarul
most jelent meg először. Pedig jelentős mű:
Stendhal három nagy regénye közül időrend-
ben a második (a *Vörös és Fekete* és a *Pármái*
Certosa között írta, 1834-ben). Illés Endre

előszava elmondja keletkezése történetét:
az író fiatalkori barátjánőjének, Gauthier
asszonynak kéziratát kapja meg Civita-
Vecchiában, ahová a júliusi forradalom után
konzulnak kineveztek. A kézirat címe:
A főhadnagy. Stendhalnak megtetszik a
mű témája — mint ahogyan annak idején
egy újságcikk, törvényszéki beszámoló alap-
ján kezdett hozzá a *Vörös és Fekete*hez —,
de annál kevésbé a regény, amelyet terjen-
gősnek, érzélgősnek talál, alakjait elrajzol-
taknak, stílusát cicomásnak. Ezt a vélemé-
nyét meg is írja a műkedvelő szerzőnek —
s azt is, hogy a regény tárgya izgalmas, a
mű megérdemelne az újraírást. S mert rossz
lektor, de verbeli író — maga kezd hozzá.
Így születik meg a *Vörös és Fehér*, Lucien
Leuwen nancy-i és párizsi ifjúságának törté-
nete.

Lucien Leuwen, a katonai műszaki főiskola
hallgatója, 1832-ben vagy 1834-ben — így
kezdődik a regény — résztvesz egy republi-
kánus tüntetésben, ellenzéki jelszavakat
hírdet; kicsapják a főiskoláról. Apja, a
dúsgazdag, okos, cinikus bankár hadnaggyá
nevezteteti ki, s Lucien Nancy-ba kerül.
Megutálja a garnizon-életet, amelytől oly
sokat várt, megundorodik a hadsereget
előntő intrikáktól — és unatkozik, rettene-
tesen unatkozik. Unalomból, hiúságból —
s mert egy ablakban meglátta de Chasteller-
nét, egy szép nemesi hölgyet — megismer-
kedik a város arisztokrata köreivel, amelyek
gyűlölik Lajos Fülöpöt, s X. Károly utódját
várják vissza a trónra. Bemutatják de
Chastellernénak — s beleszeret a fiatal
királypárti özvegybe. Szerelmük azonban
Du Poirier doktor ármánya miatt nem bonta-
kozhat ki — Lucien azt hiszi, hogy az asszony
megcsalta, s hazatér Párizsba. Itt a belügy-
miniszter, Vaize gróf titkára lesz — s aktív
tényezőként ismeri meg a korrupciós állam-
rendszer aljasságát, kegyetlenségét és gyenge-
ségét, választási manővereit. Megutálja a
szép és romlott Grandet-nét, akit apja a
szeretőjének szánt — s visszavágyódik de
Chastellernéhez, a tisztá érzelmekhez. Apja
halálakor kiderül, hogy vagyontalan —
lemond hát rangjáról, és kinevezeteti magát
külföldre követségi titkárnak.

Ennyi a regény cselekménye. S ha a *Vörös és Fekete* első oldalára azt írta Stendhal, hogy a mű 1830 krónikája, s ezt a Danton-mondatot tette meg mottónak: »az igazságot, a nyers igazságot!« — ugyanez a célkitűzés, ez az *ars poetica* vonatkozik a *Vörös és Fehér*-re is.

Stendhal három nagy regényének főszereplője: három fiatalember, akik más-más körülmények között futják meg tiszta szívűk és becsületes indulataik diktálta pályájukat. Eddig szinte minden irodalomtörténész és kritikus összevetette Lucien Leuwen, Julien Sorel és Fabrice del Dongo alakját Balzac fiatalembereivel, Rastignac-kal, Lucien de Rubemprével. Balzac híres cikke óta, amelyben a *Pármai Certosát* máig is sokban helytállóan elemzte, a két nagy realistát feleslegesen egymáshoz mérik, azt vizsgálják, Balzac vagy Stendhal fejezte-e ki szélesebben és mélyebben azt a világot, amelyben élt? Ha nem is lehet feladata az irodalomtörténetnek, hogy értékrendszere alapján osztályozza, egymáshoz mérje a két író, regényhőseik összehasonlítása érdekes következtetésekhez vezet. Stendhal és Balzac fiatalembereiben alapvetően közös az, hogy mind koruk gyermekei, — mind érvényesülni akarnak. De amíg Balzac hősei bemocskolódnak, törtető csirkefogókká lesznek, mint Rastignac, vagy gyenge, becstelenségre is képes figurák, mint Rubempré — Stendhal fiatalemberei belsőleg tisztán lábolnak át a mocskon, megőrzik szenvedélyeik, jellemük makulátlanságát — ha cselekedeteik nem is mindig a legtisztábbak. Balzac regényeinek főszereplőiben a kor erkölcsi alaptörvényét, lealacsonyító, embertorzító hatását mutatja meg, azt, hogy a Nunciogenek és Gobseckek világában hogyan kényszerül aljasságra, aki élni, érvényesülni akar. (Kevés alakja marad kivétel — Eugénie Grandet, David Séchard — s azoknak sorsa többnyire nyomor, pusztulás. Stendhal is ez a probléma izgatta, de más szemszögből, más írói temperamentum alapján, más élettapasztalok birtokában. Írói módszere az, hogy becsületesszándékú fiatalembereit elindítja életútjukon, s elénk vetíti azt a világot, amely célkitűzéseiknek ellenáll. Érvényesülni és tisztának maradni — ezt akarta ő, ezt akarják hősei is. Julien Sorel karrierizmusának minden cselzővése közben is a nagy, igazi szenvedélyeknek hódoló, jóra törő férfi marad — s éppen ez okozza vesztét. Fabrice del Dongo naivtudatlanul bolyong a waterlooi csatatéren — s későbbi tapasztalatai sem tudják becsületét megtörni, hitét szétfoszlatni. Lucien hozzájuk hasonlít ebben; új eszméket, tiszta indulatokat és tisztességes életet keres egy olyan korban, amikor nem teremthet magának emberhez méltó életformát.

Lajos Fülöp uralmának ideje ez, — az *Henri Brulard*-ban így írt róla Stendhal: »A francia történelem egy szóval fogja jellemezni Lajos Fülöpöt: a legcsalóbb király.« Kivel tartson hát érzelmeiben és cselekedeteiben az ifjú Lucien? A politikusokkal, akik romlottak és pénzéhesek, mint Vaize gróf, a belügyminiszter? Nem csoda, ha ezt a világot megismerve, Stendhal így ír: »bizonyos gyöngeségre vall, hogy politikai kérdések izgatják hősömet.« Vagy a műveletlen és gonosz Grandet-val, a bankárral? Vagy a hadsereggel, amelyben hemzsegnek a spiclik, s ahol a derék Filoteau, a forradalom hajdani katonája, törtető, korrupt és iszákos alezredessé rukkolt elő? Amikor Lucien azt hallja, hogy Nancy arisztokrata asszonyai kigúnyolták, arcátlanul fogadták az ezred tisztjeinek tisztelgő látogatását, becsülni kezdi a hölgyeket — az arisztokraták között is a nagy szenvedélyt, a tiszta jellemet keresi a város helyőrségének középszerűségével szemben. Persze hasztalan. Az arisztokrácia sem becsületesebb, műveltebb, mint a nagypolgárság.

Életének és életművének középpontjában a nagy indulatok, a kemény és szép életforma, a harmonikus és hősi sorsok keresése áll.

Semmit sem gyűlöl úgy, mint a bigott és álszent egyházat, a csikorgó gépezetű bürokráciát, a középszerű és cselekvésre képtelen emberi magatartást. De ha Stendhal Napoleon bukása után egy politikai állásfoglaláshoz, egy rendszerhez sem csatlakozhatott teljes odaadással, ha lázadása elvont maradt, — s ha Lucien kiábrándul arisztokráciából, polgárságból, hadseregből, megveti az egyházat, nem hisz a plebejus erőkből, csak szánnalommal és rokonszenvvel, de nem együttérzéssel figyel a munkásfelkelést — mi marad számára, hiszen nem árulja el eszményeit, hű marad önmagához? — A szerelem.

Lucien tiszta asszonyba szerelmes, de Chastellernéba. Először is hadd osszassuk el azt az irodalomtörténeti babonát, mintha de Chastellerné Stendhal szándéka szerint az arisztokrácia erényeit testesítené meg. Igaz, hogy a címben a *vörös* Lucien republikánizmusának, a *fehér* de Chastellerné királypártiságának jelképe — ezt az író feljegyzéseiből tudjuk. De minél jobban megismerjük Lucien imárottját, annál világosabbá lesz, hogy az asszony csak esetlegesen királypárti — hiszen mindazok, akik körülötte mozognak, a trónkövetelő szolgálatában, aljas és ostoba csirkefogók (legalábbis a férfiak kivétel nélkül). Chastellerné apja azért ellenézni leányának második házasságát, mert meg akarja kaparintani a vagyonát — s hasonló a többiek erkölcsi arculata is. Du Poirier nemcsak komikus, hanem utálatos figura is, alakja arra szolgál, hogy Stendhal megmutassa, milyen silány jelmezekben játsszák el Richelieu és a szürke eminenciás

szerepét jelentéktelen és nevelés utódaik. Stendhal mondanivalója éppen így érvényesül művészi igazsággal: de Chastellerné és politikai barátainak erkölcsi összeütközésében. A fiatal özvegy nem azért marad tiszta és szép jellem Nancy pletykái közepette, mert royalista — hanem azért csatlakozik a trónkövetelő párthíveihez, mert idetaszítja családjá, neveltetését, társasága, férjének emléke, s mert itt keresi ő is a színvonalatlan közepszerűséggel szembeszegülő embereket, szenvedélyeket. De mennyire más, mint a nancy-i szalonok fecsegői! Wilhelm Weigand írja Stendhal-könyvében (München, Georg Müller, 1923), hogy valamennyi nőalakja közül de Chastellernét rajzolta meg a legnagyobb szeretettel Stendhal. (A francia kutatók megállapították, hogy modellje Mathilde volt, az író szerelme, kedvese.) Lucien és az asszony kapcsolata megbukik Du Poirier mesterkedéseiben, mint ahogy Julien Sorel és Mathilde vagy Julien és de Rénalné sem maradhatnak az egymáséi — társadalmi és pszichikai okok miatt egyszerre. Stendhal úgy tervezte eredetileg, hogy Lucien és de Chastellerné egymásra találnak a regény harmadik kötetében. Lucien konzuli kinevezésével azonban befejezte a könyvet, a harmadik rész nem készült el soha — anyaghiány miatt; tulajdonképpen csak egy fejezet hiányzik a regényből, Lucien és de Chastellerné egymásratalálása. De a harmadik rész nemesak anyaghiány miatt maradt el, úgy érzem — azért is, mert Stendhal nem tudott mit kezdeni hőseinek további sorsával. Ha Lucien elnyeri de Chastellernét — azt kellett volna megmutatnia, hogyan fut zátonyra házasságuk, hiszen a sokatlatott és sokatélt Stendhal nem hitt az idillben, ismerte kapcsolatuk társadalmi és lélektani buktatóit. Éppen írói tisztességét, s e tisztességből fakadó bizonytalanságát tanúsítja, hogy nyitva hagyta a regényt, Lucien sorsának további alakulását az olvasó képzeletére bízta. Így marad felejthetetlen, a következmények után is mocsoktalan emlékü a *Zöld vadászban* töltött órák leírása. S hogy a tiszta érzelmek, a de Chastellerné emléke utáni vágy hogyan él tovább a hősből — arra a második kötet nem egy részlete, fény-árnyék játéka, kontrasztja válaszol. A szerelmi érzések és kapcsolatok felfelé ívelésének mesteri ábrázolója Stendhal — gondoljunk két másik nagy regényére, vagy akár az *Armance* finom lélekrajzára; ahogyan először Lucien felgyűlését s az asszony hidegségét festi, később de Chastellerné szemérmesen leplezett, majd áradó és kicsapó szerelmét emeli mind szenvedélyesebbé — az a világirodalom legszebb regényrészletei közé tartozik.

Hogyan élt, mit tett volna Lucien mint konzul a regény harmadik részében? — kérdezheti az olvasó. Stendhal élete ad feleletet

erre a kérdésre, mint ahogy hőseinek megírt sorsába is beleszötte a maga problémáit, szerelmeit, politikai hitvallását. Henri Martineau és mások kimutatták, mennyi az önéletrajzi elem a regényben.

Külön esztétikai tanulmányozást érdemelne az a kérdés, hogy nagy írók miként szövik bele szubjektív problémáikat, életük sorskérdéseit műveikbe: Balzac szinte monomániásan táncoltatja hőseit az aranyborjú körül, Móricz fáradhatatlanul elemzi a nagyot alkotni készülő, a változásnak és teremtésnek élő férfi s az otthont építő asszony állandó ellentétét, Tolsztoj Nyehljudovban, Levinben vagy Pierre-ben, sorsuk tarthatatlanságának felismerésében saját erkölcsi vívdócsáit fogalmazta meg. Stendhal is így dolgozott: a maga forrongó indulatainak, megoldhatatlan problémáinak látványát öntötte alakjainak kelt életre Lucien, Fabrice, Julien. A prózaíró szubjektivitása abban nyilvánul meg, hogy a regényírás alaptörvényei követelte változtatásokkal, sűrítéssel a maga problémáit, sorsát írja. Egy mű elemzésénél fontos filológiai feladat — de csak első lépés — a ténybeli azonosságok feltárása (melyik mellékalakot kiről mintázta, milyen mozzanatok önéletrajzi jellegűek, milyen utalások mit jelentenek stb.) Ami fontosabb: az író eszméinek, mondanivalójának átalakított, de a lényeghez hű felbukkanása a műben — irodalomtörténeti, kritikai szempontból ennek vizsgálata. A nagy mű hitelességét és hatóerejét mindig ez a többnyire szenvedélyességben megmutakozó szubjektivitás adja. A szubjektív szenvedély azonban egyedül nem biztosítja a mű sikerülttségét, ha az író problémái a társadalomtól elvonatkoztatottak, ha nem érezzük, hogy sorsában s alkataban, idegzetében is a maga korának kérdései élnek — akár torzító hatásukban, akár az ellenállást kiváltva, gyakran áttételekkel —: nem lesz maradandó remekművé a regény vagy elbeszélés.

Visszatérve a regényhez, Lucien alakjához: mi a választása hát Lucien Leuwennek? Stendhal rendkívüli művészettel és arányérzékkel állítja mellé — és bizonyos fokig vele szembe — apjának, Leuwen bankárnak alakját. Lucien hasonlít hozzá, de különbözik is tőle. Leuwen rokonszenves ember, esze, képességei szerint; ha száz évvel előbb születik, bizonyára a felvilágosodás híve; modelljéhez — nem vitás — közelebb állt Stendhal enciklopedista szemléletű nagyapja, mint korlátoltnak és gonosznak érzett apja, akit naplói tanúsága szerint gyűlölt. A kor nem tud mit kezdeni Leuwen képességeivel, tehetségével — s ezért ő maga sem. Cinikussá lesz, kiégett emberré, akinek csak játék és hatalom érdekes már, — sőt, játékká lett kezében a hatalom is. Lucient

sokminden köti az apjához — szereti, csodálja, irigyli. De állásfoglalását vállalni nem tudja: talán azért, mert fiatal, de talán azért is, mert maszfajta alkat. Pedig ez maradna az út Lucien számára, ha elveti a középszert, önáltatást: ilyen cinikusan-keményen-okosan evezni a panamák tengerén. Ez a magatartás azonban nem az ő testére szabott: más megoldást kell keresnie. Gondoljunk arra a jelenetre, amikor a választási hadjárat során — Lucien a kormány embereként szolgálja miniszterét — sárral dobálják meg a becsapott polgárok. Leuwen bankár nevetne rajta — nem érdekelné morális szempontból az eset, legfeljebb cinikusan, öngúnnyal tréfálkozna rajta. Lucien személyes sértésnek érzi, úgy reagál rá, mintha arculcsapták volna. Nem olyan cinikus még — s talán sohasem lesz egészen cinikussá —, hogy saját boldogulása érdekében hitével, meggyőződésével, becsületével ellentétesen tudna cselekedni. — Ki ne ismerne rá ismét Stendhal önarcképére? — Izgalmasan és rendkívüli művészi biztonsággal ábrázolja azt a sajátos ellentétet — egységét Stendhal, amely Lucien életvitelének nemes eleganciája, könnyedsége, néha bizonyos fokú felületessége — és a benne meghúzódó korszerűtlen erjedések, szenvedélyek, eszmék, érzelmek között fönnáll, dolgozik, forrongást idéz elő. Stendhal hallatlanul elegáns, választékos író — szeretett hőseinek életvitelébe is belevetíti magatartás-eszményének ezt az oldalát. Nem csillogó elegancia ez Stendhalnál, s éppen ezért Luciennél sem valamilyen társaságbeli jómodor csupán, hiszen nem ürességet leplez, hanem védőpajzs a kor kisszerűsége, emberi aljasságai ellen, eszköz a többnyire kifejezhetetlen és nem kiélhető belső indulatok formális fékentartására. A kirobbanni készülő érzelmek és az ilyen értelmű választékosság állandó összeütközése még egy külön feszültséget teremt — a többiek mellé.

Mi az oka annak, hogy a regény politikai problémái olyan élően jelennek meg, seholsem vonatottan? A választási manőverek, a nancyi arisztokrácia szalonjainak leírása — megannyi külön novella, remekszatíra. Stendhal a bürokráciának, a hivatalukhoz és hatalmukhoz ragaszkodó vidéki kisisteneknek egész galériáját festi meg. Lucien utálja, megveti őket — de a miniszter utasításaihoz híven a legszövevényesebb intrikákhoz szövetkezik velük. Ő csak az esztét, intelligenciáját, kombinatív képességeit adja oda ezekhez a manőverekhez, ők félelmüket, korruptségukat, törtétesüket is. Ez a sajátos szövetség teszi lehetővé, hogy tökéletesen megismerjük az ezerszálú manőver minden részletét, aljas résztvevőinek, politikusoknak, papoknak, a prefektusnak silány emberi arculatát — s mindezt megint Lucien gondolatainak, cselekedeteinek, vívódásainak tükrében. Vajon

igazi, tartós, lehet-e igazi és tartós ez a szövetség — Luciené és a Lajos Fülöp kormányáé? A regény minden sora, egész cselekménye válaszol rá: nem! Nem, mert Lucien a választási intrikák közepette, az általa elkövetett nem egészen tiszta cselekedetek között is belsőleg becsületes, önmaga tetteit elítélő marad — s ezért nem silányul Vaize grófnak s politikájának egyszerű kiszolgálójává.

Ami összefűzi ezeket a politikai mozzanatokot pl. a vidéki utat — s élővé varázsolja a legszárazabb tételeket, hosszú, többoldalas vitákat is: Lucien s a mellékalakok sorsa, az a tény, hogy a politikai kérdések mindig emberi viszonylatokkal együtt, azoknak tükrében, egymást támogatva jelentkeznek. A szalonbeli viták talán vonatottak s unalmasak lennének, ha nem éreznék közben azt a feszültséget, amellyel Lucien vita közben de Chastellernét lesi. A parlamenti harcok is érdektelenné változnának talán, ha nem látnánk közben Leuwen bankár fölényes, kiábrándult mosolyát — s ezen túl sajátos hasonlóságát és ellentétességét Luciennel. — Grandet-né már-már elcsábítja Lucient; a fiatalembernek egyszerre eszébe jut az a néhánynapos jelenet, amikor az asszony visszautasított egy gyűjtési kérelmet, kegyetlenül és érzéketlenül... A nagy szerelmi összecsapás kellős közepén Luciennel a politika diadalmaskodott — írja Stendhal. A XX. század számos polgári regényírója azzal a munkahipotézissel és gyakorlattal dolgozik, hogy társadalom ugyan létezik — de hőseinek szempontjából nem kell figyelembe vennie. Jelzi a regényben a társadalmi vonatkozásokat, hogy azután cselekményben, lélekrajzban teljesen elszakadjon tőle. Stendhal nem ilyen író: egységükben-ellentétükben látja, ábrázolja a társadalmi és pszichológiai tényezőket. Legégetőbb, személyes problémái közé tartozik a magánélet s a politika viszonya (lásd: *Egotista emlékek*) állandóan visszatérő téma műveiben. Magánélet és közélet összefüggésére vajon kell-e jobb példa, s egyben a morális tisztaságra is, mint ez a furcsa »szerelmi« jelenet? S amikor Stendhal azt írja, hogy Lucien egy-egy cselekedetekor azon gondolkodik: vajon mit szólna ehhez de Chastellerné, ha látná? — nem ugyanennek a kérdésnek másik oldalát tárja elénk?

Az irodalom nem többé-kevésbé szórakoztató módon megírt történelemkönyv, az olvasót nemcsak — s nem is elsősorban — az érdeklő egy regényben, hogy Hannibál, Mátyás vagy Lajos Fülöp idejében hogyan éltek és gondolkodtak az emberek. A maga problémáit is keresi az olvasó, nemcsak a kordokumentumot — s a nagy klasszikusok mindig úgy beszéltek korukról, hogy bizonyos értelemben véve örök emberi viszonylatokat

vázoltak fel. »Az ifjúság kényes és érzékeny állapot; akár a szappanbuborék, az első gyenge carcolásra elpattan. Álom, valóság és illúziók ütközése minden korban új és új megoldást kívánó feladat« — írja Illés Endre a regény magyar kiadásának előszavában. Vajon — természetesén változott körülmények, adottságok, lehetőségek között — a mai fiatalok nem küzdenek-e morális problémákkal: hogyan lehet tisztességgel élni és cselekedni? Vajon a mi korunkban nem ütközhet-e magánélet s közéleti tevékenység? Vajon csábítások veszélye nélkül élünk-e? A *Vörös és Fehér* azért nagy mű, mert túlmutat egy kor problematikájának megmerevítésén és más korok olvasóját is állandó erkölcsi érzékenységre, éberségre inti.

De krónika is ugyanakkor, ahogyan elemeznünk igyekeztünk: a 30-as évek Franciaországának krónikája. Balzac nagy művét, az *Emberi színjátékot* ciklusokra osztotta fel: jelenetek a vidéki életből, jelenetek a magánéletből stb. Stendhal is erre törekedett a *Vörös és Fehérben*: összefoglalni kora közéleti és magánéleti problémáit. Remek szintézisében — a regényben — a párizsi és vidéki viszonyok felejthetetlen képét, a 30-as évek erkölcséinek realista rajzát teremtetette meg.

Illés Endre előszava ezeket a kérdéseket elemzi — s ha itt nem tértem ki a regény valamennyi problémájára, azért tettem így, mert ezt a cikket némileg az előző kiegészítésének szántam.

A fordítás kitűnő, elsőrangú munka. Illés Endre szellemesen mondja, hogy bizonyos értelemben véve új nyelvet kellett teremtenie: olyan stílust, amilyent a XIX. század derekán egy Stendhalhoz hasonló alkatú magyar író alakított volna ki. A fordítás maradéktalanul visszavarázsolja a kor hangulatát, s hadd tegyük hozzá: francia hangulatát — természetesen nem oly módon, hogy archaizálna, hanem olyan elemek felhasználásával, amelyek összekapcsolják azt a világot, amelyben az olvasó él, s azt, amelyben az író és regényhősei éltek, cselekedtek, szerettek. Stendhal nyelve a chateaubriand-i túlburjánzás, romantikus és pompázó öncélúság elvetéséből született — intellektuális csiszoltságával, pontos racionalizmusával, tömörségével, szűkszavúságával inkább előfutára Flaubert és Maupassant stílusának, mint a Balzacé. Illés Endre ilyen értelemben fordítja a regényt: nincsen szövegében egy felesleges

jelző, félreérthető megfogalmazás vagy szószaporítás, suta megoldás. Remek átvágásokkal, tömörítésekkel ülteti át a fordításokban többnyire nehézkes, döcögő francia mellékmondatos szerkezeteket. Fordításának legjellegzetesebb erénye — a merészség; nem tapad a francia szöveghez, s épp így marad hűséges hozzá. Ha összevetjük az eredetivel, gyakran látjuk, hogy teljesen megfordít, szörendjében, de még mellékmondatainak rendjében is átalakít egy mondatot, — hogy azután a talpraesett és választékos magyar mondat pontosan azt jelentse, amit a francia. — A szereplők nyelvében, beszédmódjában bravúrosan tükröztetni egyéniségüket — híven Stendhal stíluseszmenyéhez. Du Poirier műveltnék akar látszani, finomkodik, précieux, mégis bugris és provinciális — így is beszél. Leuwen bankár Voltaire tanítványa — nemcsak gondolkodásmódjában, hanem gúnyos szellemességében is. A Leuwen-házaspár beszélgetéseiben érezzük a bankár játékos-metsző iróniáját — de kapcsolatuk meghittségét, szemérmes szeretetüket is. — Stendhal stílusa pontos, szabatos, szűkszavú, de nem száraz, különösen nem ebben a regényében; költőisége azonban sohasem sekélyesedik üres csillogássá. S hogy a fordító nemcsak az előszóban szögezi le ezt, hanem munka közben is érti, érzi — erre csak egy példát:

»Milyen csodálatos a haja! Fénylik, akár a legfinomabb selyem, hosszú és sűrű! Tegnap este, a nagy fák árnyékában, milyen felejthetetlen volt a színe. Elbűvölően szőke. Nem az az aranyló szőke, amit Ovidius dicsér; és nem a mahagóni színeihez közelítő szőke, amilyent Raffaél és Carlo Dolci festettek legszebb asszonyaiknak. A szó, amivel én jelölném meg, talán nem a legelőkelőbb, de nagyon igaz: haja selymesen ragyogó mogyorószínű. És milyen elragadó homlokának vonala! Mennyi gondolat támadhat homloka mögött, talán túlságosan sok is!...« Nem üres csillogás, hanem a pontos és választékos fogalmazás eleganciája teszi költőivé az eredeti s a fordítás nyelvét. — Ahogyan Sárközi György tökéletesen oldotta meg a lehetetlent, Thomas Mann *József*ének fordítását, ahogyan Gyergyai Albert átélte, átérzte s ezért varázsolta át magyar művé Flaubert *Érzelmek iskoláját*, — úgy hatolt még közelebb Illés Endre a *Vörös és fekete* után Stendhal maradéktalan megértéséhez, tolmácsolásához.

Réz Pál

MÓRICZ ZSIGMOND : A KIS VERESHAJÚ

Elbeszélések. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1954.

Móricz Zsigmond életműve olyan gazdag, mint a mesebeli bőségszaru, amelyből kifogyhatatlanul kerülnek elő az újabb és újabb kincsek. A 12 éve halott író még most is értékesebbnél értékesebb írásokkal ajándékozta meg olvasóit. Csak az utolsó két évben is olyan tartalmas köteteket lehetett összeállítani folyóiratokban és napilapokban lapangó írásaiból, mint az »Arverés a nádason«, »Ujvilágot teremtsünk«, »Gyalogolni jó«, s a Válogatott irodalmi tanulmányai.

A kis vereshajú» kötet anyaga is — csaknem teljesen — eddig folyóiratokban és napilapokban porosodó Móricz-írásokból került ki: egy kisregényt és 54 elbeszélést tartalmaz. »A kis vereshajú« című kisregénye a Színházi Életben jelent meg 1922-ben, — a novellák pedig a »Nyugat«-ban, a »Pesti Napló«-ban és a »Magyarország«-ban — 1923 és 1933 között, de túlnyomó többségükben 1931—1932—1933-ban.

»A kis vereshajú« cselekményét felesége szűkebb pátriájába helyezte az író. Egy felvidéki kisváros ifjúságának sokatigéző nyáron játszódik a történet. Kraudy Margit — a kis „prepa” — műkedvelő előadásra való készülődés okán bekerül a város társasági életébe, és egyszerre fénypontja lesz a város ifjúságának. (A műkedvelő előadásra való készülés — a népszínmű tanulása — közben alkalom nyílik az írónak a népszínmű finom ironizálására is.) Az előadásra való készülődés jó alkalom a kisváros ifjúságának az egymáshoz való közelebb kerülésre. Már-már úgy látszik, hogy a társadalmi előítéleteket — amihez az idősebbek mereven ragaszkodnak — a fiataloknak sikerül legyőzniük: az előadásra való készülődés közben a kisváros egész ifjúsága közelebb kerül egymáshoz, — a segédjegyzőtől a legzadagabb vaskereskedő fiáig. Az eseményeknek ezen a pontján — épp, amikor a fiatalság csaknem teljesen együtt van — jön a hír, hogy két fiatalember párbajt vívott egymással a női becsületen esett sérelem megtorlásáért, és ez a párbaj okot adott a főjegyzőnek, hogy betiltsa a fiatalok előadását, s ezzel kihúzza az alapot a közös együttlétek alól. S lám, az »öregék« mindnyájan helyeslik e lépést, mert társadalmi kasztgöjűkben lelkükben mindig is helytelenítették a fiatalok e nagy barátkozását.

Úgy indult ez a történet, mint egy boldog idill: már-már úgy látszott, hogy a nagy emberi érzelmek, a fiatal szívek egymás iránti vonzódása fölibe tud kerülni az elvakult osztály előítéleteknek, kasztindulatoknak, — s a kis regény cselekménye ezen a ponton

veszti el idillikus voltát, amikor a társadalmi osztályelőítéletek erősebbnek bizonyulnak az ifjú szívek szavánál. Móricz ekkor is ilyen társadalmi környezetben még nem tudott idillt teremteni. Számba kell vennünk azt is, hogy az író 1919 után írta e kis regényét, miután előzőleg már megírta a »Légy jó mindhalálig«-ot. »A kis vereshajú«-ban is ott érezzük a »Légy jó mindhalálig«-ot megírt író egyik fő problémáját: a gyermekek, illetve a fiatalok és a felnőttek életszemléletének antagonizmusát. Mindezeket emlékezetünkbe idézve, nem lep meg bennünket, hogy az idillikusnak induló történetet ezzel a keserű bölcsességgel zárja az író: »Dehát ez az, valóban csak ez az élet: szép s nagy dolgok hosszú készüléte s váratlan és gyors halála a virágos bokréta.«

Mint már említettük, a kisregény a »Színházi Élet« számára készült. Ez a tény, hogy először folyóiratban jelent meg, elsősorban bizonyosmértvű vázlatosságán, kidolgozatlanosságán erődik.

A korábbi kisváros ábrázolásai után is megkapó az a biztonság, amivel a kisváros világában tájékozódik az író. Ahogy a saját legszűkebb hazájában, — ahol gyermekként és ifjúként gyűjtötte társadalmi élményeit, — első tróji jelentkezésétől azonnal pontos társadalmi elhelyezkedésükben tudta látni alakjait, ekkor már ugyanolyan pontosan tájékozódott ebben a számára eredetileg idegen környezetben, s meg tudta teremteni a felvidéki kisváros színes társadalmi képét. Ez a kisváros — Klopacska — nem a harcban haladni akaró öntudatos polgárság lakóhelye, hanem polgárai sokban Mikszáth felejtethetetlen kisvároskáinak — Bábaszéknek avagy Körtvélyesnek — lakosaihoz hasonlítanak: »S bizony alig is látszott meg a város képén, hogy az utolsó században két nagy revolúción is átment a világ; itt még mindig a rendi kiváltságok korát éltek az emberek s egy lakodalom alkalmával oly hevesen összeakadtak a patricius családok, hogy a megtisztelő megszólítás után: »Euere Weisheit! . . .«, mindjárt a leggorombább tegezésre tértek át és kölcsönösen lemocskolták egymást, hogy gögtől elkapatva jobb családból valónak képzelik magukat a szomszédnál . . . Már arra került a sor, hogy a keményre kikovácsolt kapák s ásók embertelen munkára lesznek felhasználva, mikor Noll Kristóf Jánosnak az a szerencsés ötlete jött, hogy a tűzoltó trombitákat megfúvatván, szerencsésen elterelte a figyelmet efféle hiábavaló törekvésekről.« Móricz ilyen

mikszáthi ízekkel eleveníti meg a kisváros társadalmi légkörét.

Klopacska sok emlékezetes figurája közül is talán egyike a legemlékezetesebbeknek a kis prepa apja, az öreg Kraudy, — akiben a hivatalnokká kényszerült dzsentrit rajzolta meg az író, — mesteri vonásokkal keltve életre az öreg Kraudy fel-fellobbanó úri önérzetét. A Kraudy-család ábrázolásának sok vonásában ráismerhetünk Jankákék családjára.

Különösen szerencsés eszköz az alakok életrekeltésére, a kis felvidéki város atmoszférájának felidézésére Móricz nyelvi leleménye: úgy tudja felhasználni Klopacska lakóinak eltérő nyelvi sajátosságát, hogy nem lesz érdekesség — kuriozumhajászó, hanem ez is alakjai jellemzésének lesz az eszköze.

»A kis vereshajú« nem ér fel a nagy Móricz-regényekkel: a folyóirat porladó hasábjairól való kiemelése azonban nemcsak irodalomtörténetileg volt érdemes, hanem azért is, mert ma is élő próza, amely művészi élményt ad az olvasónak.

*

Az elbeszéléseket témájuk alapján négy nagyobb csoportban közli a kötet. (»Családi kör«, — »Kibirhatatlan...!«, — »Az Úr a tornácon«, — »Életnek vize«.)

»A Családi kör« cím alatt összefoglalt írások témáját nagyjából a saját, illetve felesége családjának életéből vette. Különösen négy elbeszélés emelkedik ki: »Tüzes gép«, — »A mama levelet ír«, — »Az ebédlő és a háló«, — »Öt tojás«.

A »Tüzes gép« témája az egész Móricz-Pallagi-családot megrázó esemény: a cséplőgép felrobbanása és annak következtében a család tönkretűlése. Móricz — csaknem 50 év távlatból — úgy eleveníti fel ezt a nagy eseményt, hogy felejthetetlen emléket állít apjának, a merészen nagyratörő parasztembernek. Az író apjának ezt a jellemvonását csodálta legjobban. Ahogy írta róla: »Apám nagyon jószívú ember volt, erős ember, aki nem ijedt meg se a maga árnyékától, se a más öklétől.« Az állandóan kísérletező apa mellett kissé háttérbe szorul ugyan az anya alakja, de Móricz nem kevesebb szeretettel kelti őt is életre: benne, a törekeny asszonyban a gyermekeiért hőssé válni is tudó és mindent vállaló embert szerette és tisztelte.

»A mama levelet ír«, — »Az ebédlő és a háló« és az »Öt tojás« cselekménye Jankákék világában játszódik. Arról is vallanak ezek az elbeszélések, hogy ez a világ milyen új társadalmi élményeket adott Móricznak: az író itt ismerkedett meg a hivatalnokká s így lényegében kispolgári életformába kényszerült volt kismemeseknek az életével: de mennyivel más ez a világ, mint a »fenn az ernyő, nincsen kas« elvét alkalmazó al-

földi dzsentri élete, mely még a lecsúszásában is tartja a külső csillogást. Ezek a felvidéki kis urak krajcáros gondokkal küzködnek, a gazdasági válságot létükben érzik meg (Az ebédlő és a háló), feleségüket embertelenül kihasználják, akik a hajdan való szép álmait már csak egy-egy pillanatra idézhetik fel, (»A mama levelet ír«) — s szűk horizontú világukban attól is rettegnek, hogy a vendég ebédre náluk marad; a kultúra iránt semmi érzékük sincs, s azt már nem tudják értékelni, hogy a festő megörökítené egyetlen leányukat (»Öt tojás«).

A »Kibirhatatlan...!« fejezet cím alatt foglalta össze a szerkesztő a nagy gazdasági válságot, s egyáltalán a Horthy-rendszer »kibirhatatlan« politikáját vádoló Móricz-írásokat. Jellemzőjük az ekkor keletkezett elbeszéléseknek az erős drámaiság: a társadalmi feszültség vad emberi indulatokban csapódik le. Ilyen különösen a »Karácsonyi ének«, — de »A házmester« — és »A kapuzénc« is sok ilyen vonást mutat. Móricz művészetének nem új eleme ez a vonás: emlékezzünk csak »A fejsze« felejthetetlen házmesternéjára, aki — miután hírvélvete az ura hősi halálát, — úgy áll bosszút a férjét elpusztító úri világon, hogy az uraktól vett hálósobabútort vágja szét a fejszével. — Vagy milyen sokat elárul ezeknek az éveknek nyomasztó atmoszférájáról az »Este, tűz mellett« és »A gép belépett a hivatalba« c. írás is.

E csoport több elbeszélése témájában és atmoszférájában rokon a szintén 1931-ben írt »A fecskék fészket raknak« című kisregény problémakörével. (»Előleg munkára«, »A füst« stb.)

A következő csoport »Az Úr a tornácon« írásai a címadó novella témáját variálják, de már nem annak szellemében: sokkal inkább úgy, hogy az úr a munkásoknak a saját megrövidítésére irányuló szándékát csendes szemhunyorítással veszi tudomásul. Érződik már ezeken az írásokon, hogy az a Móricz Zsigmond írta, aki a »Uri-muri-ban, de különösen a »Forró mezők«-ben és a »Rokonok«-ban leszámolt a dzsentrihez fűződő illúzióival; a »Ritterfalu«-ban alig leplezett ironiával ábrázolja a nemesi múlt még élő anakronizmusait, — s a »Sustorgás«-ban így foglalja össze véleményét erről a letűnő világról; »Vége egy világnak. Még itt vannak a jelek, hogy volt. De már a nagy nyárfák susurlása, meg a nyelvek suttogása énekel róluk csak.«

E két utolsó csoportban összefoglalt elbeszélések egy jelentős részének legfőbb műfaji jellemzője, hogy az elbeszélés és a riport határán állanak: az alakok annyira az életből lépnek be az írásokba, hogy az olvasó gyakran nem is tudja: az író eleven párbeszédet írt-e le, vagy pedig maga bonyolította a mesét.

A kötet utolsó csoportjának címe: »Életnek vize«. E ciklus elbeszélései az örök témával, a szerelemmel foglalkoznak különböző életkorú és társadalmi helyzetű emberek körében. A »Tavasza« arról vall, hogy a szerelem a leg-egyszerűbb ember szívében is milyen nagy változást hoz: egy idill csírája van ebben az elbeszélésben. Van példa a tragikus kimenetelű szerelemre is a kötet elbeszélései között: az »Orgonanyíláskor történt« és »A kislány kisujjáért«.

Az író által kimondott tanulság mindket-
tőben kérdéses: de az elsőben lényegében azt mutatja meg Móricz, hogy a háború hogyan deformálta az emberi lelket és a katonaviselt ember mindenáron való boldogságra törekvésében a gyilkoláshoz, — ehhez a hátorúban megtanult eszközhöz — folya-
modott. »A kislány kisujjáért« címűben sem az a lényeges, hogy a falu végül az erkölcsi rend támaszait látja a csendőrokben, hanem az, amit a novella első fele a tömegindulat ábrázolásán át nagyszerűen megmutatott: a legkisebb alkalom is elegendő, hogy a falu jogos indulata a csendőrok ellen csaknem lázadásban törjön ki. Ebben az elbeszélésben

a tömeg indulatainak mesteri meglevenité-
sében remekel az író.

Joggal merül fel a kérdés: mivel gazda-
gítja ez a kötet a Móricz-portrét? Új, csak e kötet elbeszéléseiből elemezhető vonásokkal semmiesetre sem. Az elbeszélések Móricz fej-
lődésének második és harmadik korszakából
valók: túlnyomó többségükben az utóbbiból. A kötet írásai Móricz e korszakokbeli fejlő-
dési képét teszik árnyaltabbá, sokszínűbbé. Móricz életművében egyébként is csak kevés olyan írás van, amelyet nem kellene új életre
keltenünk. E kötet minden darabja meg-
érdemelte, hogy a napilapok és folyóiratok csak kevesek számára megközelíthető hasáb-
jairól egy Móricz-kötet maradandóbb lapjaira
mentette át őket Nagy Péter. Különösen, ha azt is szem előtt tartjuk, hogy — mint az ismertetésből láttuk — néhány egészen kiváló, Móricz java novelláival felérő — írás van kö-
zöttük.

A kötetet Nagy Péter válogatta s rendezte
sajtó alá, — s bevezető sorainak a kalauzo-
lása mellett jól tájékozódhat az olvasó az
elbeszélések között is.

Varga József

GONCSAROV: OBLMOV

(Orosz Remekírók) Fordította Németh László. Új Magyar Könyvkiadó, 1953.

1859-ben, az »Oblomov« megjelenésének
évében, rövid hír közölte a Magyar Néplap
olvasóival, hogy Goncsarov orosz írónak
irigyléreméltóan hatalmas szerzői díjat fize-
tett kiadója új regényéért. Hol vagyunk
mi még ettől — sóhajt fel a Bach-korszak-
beli Magyarország újságírója irigykedve.
Ezzel jó időre napirendre tért irodalmunk
Goncsarov regénye felett. Évtizedek múlva,
1887-ben pedig a Fővárosi Lapok közöl
orosz vonatkozásokat ismertető tárcaírója,
Jancsó Benedek tollából néhány egyéni
lelemény híján való sort az oblomovizmusról.
A cikk az akkor már közkeletű fogalmat
magyarázta meg olvasóinak, eleget téve
ezzel az általános műveltség követelményé-
nek. Ezek voltak az Oblomov-ról szóló első
magyar megnyilatkozások; és lényegében
ezek is maradtak mindmáig. Mikor Szabó
Endre fordításában, 1906-ban az »Oblomov«
megjelent a »Klasszikus Regénytár« soro-
zatban, irodalmi visszhangja nem volt.
A Nyugat sem foglalkozott érdemlegesen
ezzel a regénnyel.¹ Lukács György a nagy
orosz realistákról írott kötetében nem tár-
gyalja az »Oblomov«-ot. Illő volt tudni,

hogy Oblomov a tunya ember tétlen életének
irodalmi szimbóluma, afféle világirodalmi
Pató Pál úr, aki ezt tudja, ismerni vélte az
egész regényt is. Most, hogy Németh László
fordításában, a mű jelentőségéhez méltó
köntösben megjelent, lehetővé vált, hogy
közönségünk olvassa és meg is szeresse a
világirodalomnak ezt a remekét.

Ha az »Oblomov«-ot fellapozzuk, első
benyomásunk, hogy a dolga után lóto-futó
világban az öncélú semmitemvés megtestesí-
tőjét ismerjük meg. Tevékeny emberek
sürögnek-forognak fontosságuk tudatában
Oblomov lakásán, miközben a házigazda
nem is diványán, de öltözetlenül, ágyában
heverész. Ez a jómódú, jobbágytartó föld-
birtokos képtelen egy levelet megírni inté-
zőjének, szerelmét képtelen annyira reali-
zálni, hogy házasság legyen belőle; végű
is szállásadónőjét veszi feleségül, és boldogan
élnék, míg meg nem halnak. Dobroljubov
nevezetes és immár klasszikus tanulmányá-
ban alaposan elemezte a regénynek ezeket a
vonásait, és meg is állapította azokat a
találó és azóta közhellyé vált következteté-
seket, melyek szerint Oblomov, ez a tétlen
földesúr remekbesikerült típusa a pusztuló-
félben lévő feudális társadalomban élősködő
embernek. Kimutatta Oblomov irodalmi

¹ A bibliográfiai adatokat Kozocsa—Radó
orosz bibliográfiájából merítettem.

rokontípusait, a »felesleges embereket«, így Anyégit. Dobroljubov azonban éppen e rendkívüli jelentőségű végkövetkeztetések miatt nem annyira magát a regényben és egyszersmind a hős lelkében végbemenő folyamatot — vagyis hogy *mint* jutott Oblomov idáig — hanem magát a társadalomban is általánosan fellelhető, *kialakult típust* vizsgálta. Mert bár kimutatja, hogy Oblomov gyermekkorra, neveltetése milyen döntő hatással volt jellemének alakulására; bár észreveszi, hogy Oblomov gondolkozó, tételődő, nem üresfejű ember — maga írja, hogy tanulmánya »Nem Oblomovról szól, hanem csak az »Oblomov« *alkalmából* íródott.² Akkor amikor a l'art pour l'art hívei fellengzős sorokban boncolgatták az »Oblomov« stilisztikai sajátosságait és éppen azt nem akarták észrevenni, ami a legfontosabb volt, tudniillik a feudális társadalom halálos ítéletét, Dobroljubov nem is tehetett mást, mint hogy a regénynek ezt az oldalát vette szemügyre. Vagyis, mint tanulmányának címe is mondja, nem Oblomovról, hanem az *oblomovizmusról* írt.

De „Oblomov“-ot éppen az teszi nem csak az orosz, hanem a világirodalom remekévé, hogy *mindenütt* élő típus, hogy belső fejlődése a társadalom és a lét olyan végső problémáit veti fel, melyekre egy aktív, Stolzokkal teli polgári társadalom olvasója is fel kell hogy figyeljen. Oblomov nem üresfejű, »l'art pour l'art« tetlenkedő. Oblomov felmérte helyét a világban és azt rossznak találta. De nemcsak helyét: az egész őt körülvevő világot találta annak. Oblomov azért tetlen, mert ő a környező társadalom aktivitását céltalannak találja. Goncsarov ezt mindjárt a regény elején tisztázza. A heverésző Oblomovot sorra látogatják a világban forgolódo barátai: társaságbeli aranyifjú, hivatalnok, irodalmár. Oblomov áradozó fecsegésükre, melybe világtól elmaradt barátjuk lenézése is belevegyül, néhány kurta, de világos szóval felel. Mind Oblomov válasza, mind pedig az »aktív« sürgölődők fecsegése mutatja, hogy az író az *általában ábrázolt feudális világban* az aktivitást, mégpedig a társadalmi rendszert fenntartó aktivitást talán még inkább elítéli, mint Oblomov tétlenségét.

»Most mindenütt fogadónap van: Szavinovéknál csütörtökönként van ebéd. Maklasinéknál pénteken, Vjaznyikovéknál vasárnap, Tyumenyev hercegnél szerdán. Minden napom foglalt! — fejezte be Volkov sugárzó szemmel. *S magát nem untatja napról napra így tengeni-tengeni?*« — kérdezi Oblomov.

² Dobroljubov: »Orosz realizmus«. Szikra, 1948, 31. l.

³ »Oblomov.« 17. l.

De a hivatalnok sem jobb az aranyifjúnál: »No és nálatok mi újság? — kérdezte Oblomov.

Sok minden: levelekben nem írják többé »legalázatosabb szolgája«; azt írják »fogadja tiszteletem nyilvánítását«; a törzslapmásolatokat nem kell két példányban fölterjeszteni... Sok minden történt.«⁴

Az olvasó cseppet sem sajnálja Oblomovot, hogy évekkal ezelőtt kilépett a közszo­l­gá­latból.

Hátra van még a legszebb találkozások egyike, melyre ifjúkorában Oblomov is hivatottságot érzett: az irodalom. Goncsarov abban a párbeszédben, ami közte és egy irodalmár között lefolyik, nem csak Oblomov állásfoglalását mutatja be, de a maga irodalmi hitvallását is.

»De egyvalamit, könyörgöm, olvasson el; ...«A megkenhető tisztviselő szerelme egy bukott nő iránt.«...Társadalmi életünk egész mechanizmusa le van leplezve benne. Minden rugót megérint, a társadalmi lépcsőzet minden fokán végigszalad. A szerző, mint a bíróságra szokás, megidézi a gyengeségből vétkező hatalmasságot s a megkenhető tisztviselőket egész raját, akik becsapják, a bukott nők egész sorát elemzi végig...

Nem, Penkin, én nem olvasom el. (feleli Oblomov majd így folytatja :) Csak gazembereket, bukott asszonyokat festenek, mintha az utcán fognák el és börtönbe vinnék őket. Elbeszéléseikben nem érezni a »láthatatlan könnyeket«. Egy, ami látszik: a durva nevetés, a düh...Ábrázold a gazembert, a bukott nőt, a fölfuvalkodott ostobát, de az emberről se feledkezz meg. Hol van itt az emberiség? Maguk csak a fejükkel akarnak írni! — mondotta Oblomov szinte sziszegve. — A gondolathoz azt hiszi, nem kell szív? Nem, a gondolatot épp a szeretet teszi gyümölcsözővé....Lefestik a gazembert, a bukott nőt — mondta — az embert pedig elfelejtik, vagy nem tudják ábrázolni. Micsoda művészet ez, miféle költői színeket talál benne? Leplezze le a feslettséget, a mocskot, de ne azzal az igénnyel, hogy ez költészet! ...Embert, embert adjon nekem!...Szeresse az embert.«⁵

Hát ezért tetlen Oblomov. Ezért nem jár társaságba, ezért nem vállal hivatalt, ezért nem olvas. Nem találja a helyét a társadalomban. »Főlöleges ember«, mint Anyégin, de ő már tudja, hogy miért az. Gyermekkorra, neveltetésének körülményei Oblomovkán csak az első lépcsőt jelentették az oblomovizmus felé. A kor többi Oblomovja meg is állt ezen a lépcsőfokon; buta, elhízott földesúr maradt. De Goncsarov a legnagyobb igénnyel

⁴ Id. mű. 19. l.

⁵ Id. mű. 23—25. l.

lép fel hőseivel szemben: a műveltség, az érzelmek, a barátság, a társadalom-nyújtotta lehetőségek magas fokára kell Oblomovnak eljutnia, hogy cseppnyi kétségünk se lehessen, ilyen körülmények között nem lehet az életet vállalni.

A következő lépcső a barátság. Stolz, az ideális polgár, kinek a munka az istene, megpróbálja barátját cselekvésre ösztönözni. Mondják, hogy ez a Stolz nem egészen sikerült alakja Goncsarovnak: olyan eszményi, oly tökéletes, hogy ilyen polgár nincs is. Mondják, hogy Goncsarov itt tévedett, bár helyesen ismerte fel a feudalizmussal szemben a polgári haladás szükségességét, magát a burzsoáziát túlbecsülte. Hogy Stolz valóban szinte karikírozottan ideális lény, az kétségtelen. De miért? Mert így Oblomov a neki felkinált életforma leg-tökéletesebb, eszményi példányát ismerhette meg Stolz barátjában. De Oblomovnak még az így megismert életforma sem kellett. Oblomov jól látta, hogy Stolz története, üzlete, lótatása-futása és ennek révén gazdagodása üres, céltalan élet. És hogy mennivre igaza volt, azt Olgának, Stolz feleségének és Oblomov egykori szerelmének tünődései, kielégületlensége mutatják. Oblomov erről így vitatkozik Stolzal:

»Hát milyen élet tetszik? — kérdezte Stolz. Nem az ilyen, mint ez itt.

Dehát mi az voltaképen, ami annyira nem tetszik?

Semmi; ez az örökös versenyfutás, a hitvány kis szenvedélyek játéka, különösen a mohóság: egymás utának az ellállás, pletyka, szapulás, a másíknak adott fricskák, ahogy egymást tetőtől talpig végigmérik.... Unalom, unalom, unalom! Hol van itt az ember? Hol van az emberi teljesség? Hova bujt el, hogy váltotta fel magát mindenféle semmisségre?»⁶

Oblomov tehát a polgári átalakulás útjának hibáit is előre látja és tudatosan vállalja. Oblomov az embert keresi és az embert nem találja. Így menekül az utolsó lehetőséghez, a szerelemhez. Egy tevékeny, nagy tettire vágyó, öntudatos lányba szeret. Oblomov feladja házasságkerülő elvét szerelme, Olga kedvéért, tervezget; házasságra készül. Testi kapcsolat sem volt Olga és Oblomov között. Mégis, kölcsönösen csalódnak egymásban. Oblomov rájön, hogy Olga abban a reményben szereti őt, hogy majd Stolz-féle aktív üzletembert vagy földbirtokán újító, modern gazdát nevel belőle; tehát olyan embert, akivel Oblomov tudatosan nem akar válni. Lemond Olgáról; és Olga valóban Stolzhoz megy férjhez. Ne higyük, hogy ez a lemondás könnyű volt a kényelemszerető Oblomovnak, hogy olcsó ürüggyel megszabadult egy kényel-

metlen házasság terhétől. Oblomovnak erről a szerelméről való lemondása áldozat volt, életének legnagyobb áldozata, mint ahogy ez a szerelem is életének legnagyobb és leg-tartalmasabb élménye maradt. A szakításba Oblomov belebetegedett, és hinnünk kell Goncsarovnak, a szerzőnek, hogy igen súlyosan. Igaz, hogy végül is Olga adta ki Oblomov útját; de Oblomov már hónapokkal előbb őszintén feltárta magát Olgának, és éppen azért maradt mégis mellette, mert annyira szerette. Nem érthetünk tehát egyet Dobroljubovval, aki, bár itt is Oblomovokról és nem Oblomovról, tehát ismét az Oblomov alkalmából ír, ezt mondja: »Valamennyi Oblomov viszonya a nőkhöz egyformán szegényletes. Egyáltalán nem tudnak szeretni és nem tudják, mit keressenek a szerelemben, éppúgy, mint az életben általában.«⁷ »Anyégin valóban ilyen »Oblomov«, de Goncsarov Oblomovja nem. Mint maga Goncsarov írja: »Oblomov nem fog meghajolni a hazugság bálványára előtt...« És nem azért nem hajol meg előtte, mert »Lusta felkelni a diványról« (Dobroljubov), hanem azért nem kel fel a diványról, hogy ne kelljen meghajolnia.

Persze Oblomov gondolatait neveltetésének körülményei, a pompásan leírt oblomovkai állapotok és egész úri kényelemben eltöltött élete erősen befolyásolták. Nem ideális hős ő, hiszen akkor nem lenne Oblomov, hanem — ember, éppen olyan ember, mint amilyent ő kívánt olvasni az irodalomban. Így aztán a társadalommal szembeni elutasító állásfoglalása sem képes aktivitássá realizálódni; élete végén már gondolatlan, valóban üres tespedésben él. De ezt az elutasító állásfoglalást észre kell, hogy vegyék Oblomovban. Éppen ez teszi Oblomovot a világirodalom páratlan alakjává.

»...Ékép az öntudat

Belőlünk mind gyávát csinál,

S az elszántság természetes színét

A gondolat halványra betegíti;

Ily kétkedés által sok nagyszerű,

Fontos merény kifordul medriből

S elveszti »tett« nevét...«

— olvashatjuk Hamlet híres monológjában. Így lett a világmegváltó terveket forgató Oblomovból is kiutat nem találó, a csőndbe és mozdulatlanságba tudatosan menekülő ember. És így lett a kora orosz társadalmának minden hibáját oly éles szemmel meg-látó és oly remekül ábrázoló Goncsarovból is kiábrándult, passzívan szemlélődő ember, aki élete utolsó éveit ezekkel a leg-tökéletesebb oblomovizmusban töltötte, kiábrándultan abból, amit tapasztalt és hitetlenül abban, aminek jönnie kellett és amit annyira várt... Lehetetlen az Oblomovban észre nem venni

⁶ Id. mű. 148. 1.

⁷ Dubroljubov id. mű. 53. 1.

bizonyos önéletrajzi vonatkozásokat; hiszen éppen e líraiság miatt oly emberien rokonszenves Oblomov alakja minden hibája ellenére is. Mikor Oblomov a már idézett részben a realista irodalom feladatairól beszél, mikor az »ideális csöndet« emlegeti: mindig Goncsarov személyes vallomását véljük hallani. Különbösen Goncsarov maga írja »Szülőföldemen« című írásában Szimbirszkéről: (a város képe) »Az álom és a tespedés képein kívül nem mutatott semmi mást.«⁸ Akárcsak — Oblomovka. Dobroljubovnak Goncsarov alkotásmódját jellemző szép sorai fejezik ki legjobban a hasonlóságot: »Tehetsége nem könnyen fogad be benyomásokat; nem gyűjt lírai dalra, ha meglát egy rózsát vagy fülemülét; meghatódik, megáll, soká nézelődik, hallgatózik, eltűnődik.« Akárcsak — Oblomov.

De nem csupán azért az egész világirodalomnak közös kincse az Oblomov, mert általános érvényű embertípust sikerült benne megalkotni. A regény más vonatkozásokban is korszakalkotó jelentőségű. Goncsarov »attól a jelenségtől, amely egyszer a szemébe ötlött, nem akar elválni, míg csak végig nem követte, nem kutatta ki okait, nem értette meg összefüggését minden jelenséggel. Arra törekedett, hogy azt a véletlen jelenséget, amely felvillant a szeme előtt, típusá emelje, hogy fajtáját és jellegét meghatározza. Azért számára *semmi sem üres vagy kicsinyes*. . .«⁹ — írja Dobroljubov. Valóban: Goncsarov annak a kritikai realizmusnak tökéletes mestere, mely a jelenségek tárgyilagoss, hűvös, minden irányban elfogulatlan leírását és rögzítését vallotta elvének. Ez a stílus Stendhallal kezdődik és Meriméenn keresztül Flaubert, Goncsarov, később Maupassant életművében érte el művészi csúcsát.

Egyszersmind Goncsarov bámulatatosan bánik a regényíró legveszedelmesebb vetély-

⁸. Zercsanyinov—Rajhin—Sztrazsev: Az Orosz irodalom története. 176. l.

⁹. Dobroljubov id. mű. 34. l.

ALOIS JIRÁSEK: MINDENKI ELLEN

Fordította: Németh László, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1954.

Jiráseknek, a cseh történelmi regény legjelentősebb művelőjének ez már a harmadik magyar nyelven megjelent munkája. Az előző kettő (A kutyafejűek, Sötétség) a fehérhgyi vereség után bekövetkezett Habsburg-elyomás időszakába vezet, a cseh nemzeti történelemnek talán legszomorúbb két századáról, a 17—18. századról, ennek belső viszonyairól fest képet. Jirásek történet-

társával, legnehezebben leküzdhető akadályával: az idővel. Az a mód, ahogyan többszáz oldalon keresztül végigvezeti hőseinek úgyszólván minden külső eseményt nélkülöző, de belső élményekben és válságokban annál gazdagabb életét az olvasót, olyan bravúr, amit csak évtizedek múlva kíséreltek meg mások.

Goncsarov és Oblomov sikeresen rögzíti meg az időt és ebben éppoly mester, mint kortársa és módszer tekintetében fegyvertársa, Flaubert, kinek halhatatlan »Education sentimentale«-ja és az Oblomov között nem egy szempontból vonható érdekes párhuzam.

*

Hogy az új »Oblomov« oly maradéktalanul élvezhető, abban jelentős része van Németh László kitűnő fordításának. Fordítása mintaszerű; ismételnünk kell Veres Péternek a »Szellemesek« fordításával kapcsolatban tett nyilatkozatát: az a tökéletes benne, hogy nem lehet észrevenni a fordítót. Ez pedig nagy szó olyan erős alkotó-egyeniségnél, mint Németh László, kinek néhány év előtt készült Thornton Wilder »Caesar« fordítását olvasva, még gyakran tapasztalhattuk, hogy az író Németh László mennyire birkózik a *fordítóval*, Wilder stílusa Németh Lászlóéval. Ez a fordítás, akárcsak a Karenina Anna, híven és mégis magyarosan adja vissza a szerző stílusát. Emellett anélkül, hogy ez bántó vagy szembeszökő lenne, sikerült a korbéli távolságot is éreztetni, azt, hogy ezek az emberek a múlt század közepén élnek.

Németh László mindig pontosan megtalálta a hangulathoz, a leírt eseményhez illő magyar kifejezést. Sem szószerint nem fordított, sem szabadjára nem engedte tollát. Egyszóval: mintaszerű műfordításban olvashatjuk az Oblomovot. Reméljük, hogy az orosz irodalom többi nagy klasszikusát is ilyen avatott tolmácsolásban élvezhetjük majd.

Nemeskürty István

szemléletének haladó vonásai már e két — nagyjából azonos korszakban lejátszódó — regényében is jól érvényesülnek. Azokkal a kísérletekkel szemben, amelyek a cseh irodalomban és a cseh polgári történetírásban megpróbálták tisztára mosni az ellenreformáció időszakát (a regényben Durych, a történettudományban Pekař), Jirásek eloszlát e korszak körül minden illúziót, s a

cseh nép anyagi és kulturális haladásának mércéjén mutatja ki az ellenreformáció, a Habsburg-abszolútizmus reakciós tartalmát.

A két korábban megjelent Jirásek-regény a magyar olvasó számára két alapvető felismerést hozott: az egyik az, hogy a cseh népi ellenállás nem szűnt meg az 1620. évi fehérhegyi csatával és a cseh protestáns rendi ellenzék képviselőinek kivégzésével vagy emigrálásával; a 17—18. századbeli cseh történelemben a meg-megújuló parasztfelkelések egész sorával találkozunk. A másik tanulság pedig az, hogy az ellenreformáció minden kegyetlensége sem tudta kiülni a cseh népből a huszita eszméket, a könyvégető jezsuiták fáradozása nem járt eredménnyel, a Cseh Testvérek tiltott könyvei és velük a lelkiismereti szabadság gondolata túlélték e nehéz századokat, s így vált lehetővé — a nép forradalmi hagyomány-tisztelete révén — a folytonosság a huszitizmus és a 19. század elején beálló nemzeti újjászületés mozgalma között. Jirásek a cseh történelemnek ezt a folytonosságát, az előremutató hagyományoknak ezt a századokon való átívelését valóban nagy művészi erővel, képzelettel és szinte tudományos felkészültséggel örökölte meg regényeiben és drámáiban.

Jirásek írói törekvéseinek legmagasabb célja azonban a huszitizmus korának megörökítése. Erre készült, ehhez gyűjtötte az erejét, és elég hamar el is jutott e nagyszabású feladat teljesítéséhez. Igaz, előbb tanulságos iskolát járt ki. Mindenekelőtt megismerkedett szűkebb hazájával, Kelet-Csehországgal, amelynek természeti szépségeit már fogékonny gyermekiek szemmel magába szívta, s később regényeiben remekül kifejezte. A tájjal — kopár fennsíkokkal, behavazott hegyoldakkal, a dombok alján megbúvó kis falvakkal — együtt megörözdtek benne a cseh vidék régi mondái is. A náchodi szoros környékén időtlen-idők óta dúltak a harcok a betolakodó ellenséggel, erre menekültek a 17. században a hazájuktól fájó szívvel búcsúzó cseh exulánsok, itt törték be 1866-ban, Jirásek gyermekkorában a poroszok. A hadiszerek csörgése, fegyverek, puskák, vadul rohanó embercsoportok, haldokló katonák, a csata mozgalmas képei így lettek szerves részeivé az ifjú Jirásek képzeletvilágának és későbbi regényeinek is. A fiatal Jirásek azonban az egyetemen történelmet is tanult, s megírandó műveihöz szorgalmas levéltári kutatómunkával készült. Gyűjtötte, kedvvel cédulázta a források apró adatait, tanulmányozta a múltat, behatóan foglalkozott városörténettel, megismerkedett az anyagi kultúra fejlődéstörténetével, a házak építésmódjával, az egyes korok viseletével, ruháival, de gyűjtötte a népszokásokat is, feljegyezte a

nép szórákozásmódját, nyelvi sajátosságait, alaposan megfigyelte, hogyan élt a régi idők különböző társadalmi osztályainak egy-egy képviselője. Az életempíria e hiteles felhasználása tette Jiráseket realista íróvá. Egy-egy korszak történelmi arculatának megformálása körül Jiráseknek kétségtelenül nagyobb érdemei vannak, mint a cseh burzsoá történetírásnak, amely sohasem tudott eljutni a cseh múltnak olyan haladó szemléletéig, amilyen Jirásek regényeit jellemzi. Kivétel mindössze Palaczky nagy történeti művének a huszita korról foglalkozó fejezete, — itt a liberális burzsoá történetíró szerencsésen találkozik Jirásekkel és az egész haladó cseh történettudománnyal.

A »Mindenki ellen« egy nagyterjedelmű huszita tárgyú trilógia középső része, önálló mű és talán a legsikerültebb mindazok között, amelyeket az író a huszita mozgalomnak szentelt. Cselekménye 1420-ban játszódik le, tehát a huszita forradalmi mozgalom leg-szebb sikereinek idején, amikor a népi összetételű sereg fényes győzelmeket arat Zsigmond király egyesült kereszties hadain, több apróbb-nagyobb összecsapás után a »testvérek« a vitkovi csatában felszabadítják egész Prágát, és a husziták dicsőségének az egész világban híre száll. A regény mindenekelőtt a felhalmozott történelmi anyag gazdagságával váltja ki elismerésünket; hosszú évek fáradságos levéltári kutatásainak eredményét összegezi. Jirásek történelmi hitelességgel írja le a huszita kor Prágáját, a dél-csehországi Tábor városát, ahol a huszita gondolat hívei isten földi országának megvalósítására készülnek, ahol megszűnik a vagyoni különbség, nem lesz adós és nem lesz hitelező, hanem közös nagy kádakban gyűlik a felhalmozott kincs. Leírja a vidéki cseh központokat, Hradecet, Kutná Horát, Příbénicét, a cseh várakat, erődöket, mindama nevezetes helyeket, ahol a kor nagy csatái lefolytak. Jirásek azonban nem egyszerű krónikás és nem is egyszerű leíró, az ő realizmusában a leíró elemek nem jutnak túlsúlyra a mozgás, a cselekmény, az alakok és helyzetek belső dinamikája mellett. Elbeszélő a szó legjobb értelmében, akinél a fabula egy percre sem szakad meg, és még a tisztán leíró részeket is bele tudja építeni az események folyásába. A történet menete gyors sodrású, nincs helye itt az írói kalandozásnak vagy a hosszas kommentárnak. A leíró részek nem tehetételei az eseményes előadásnak, mert még a leírásokban is folytonos mozgás, változás nyilvánul meg. Nagyon jellemző ebből a szempontból Tábor városának leírása. Újból és újból visszatér Jirásek az épülő város képeihez, de milyen eleven és mozgalmas minden újabb leírása: ott vagyunk az épülő új nagy huszita központ falai között, látjuk az utcák sokasodó

sorát, és szemünk előtt tengerként hullámként a kardos, fegyveres, szerszámot forgató nép. Az író folytonosan tömegeket mozgat: otthonukat elhagyó, házukat önként felgyújtó parasztokat, a Husz János tanításiával barátkozó és a szegénynép példáját követő köznemeseket, a városi szegényeket, lovagokat, papokat, főleg sok-sok katonát, lovon, gyalogosan, menet közben — minden forr, erjed, minden sodródik előre ebben a regényben, mint a kor, amelyben az elégedetlen néposztályok és a reakció erői vívjak elkeseredett harcukat. A regény kiemelkedő jeleneteiben Zsizkát és a huszita kapitányokat is harc közben látjuk. Jirásek mesterien írja le a kor stratégiáját, megismerteti olvasóit a huszita győzelmek titkával: a szekérvárakkal és azzal az erkölcsi fölénnyel, amely áthatja a huszita harcosok tudatát.

Az írói pártosság gondolata nem ismeretlen Jirásek előtt; e pártosságot természetesen nem deklarációkkal, nem idealizáló fogásokkal nyilvánítja ki. Az ő pártossága, a »Mindenkori ellen« oldalain abban nyilvánul meg, hogy leplezetlen rokonszenvvel áll a huszita eszméktől fellelkesített nép oldalára, és művészi erővel érzékelteti azt az erkölcsi magasabbrendűséget, amely ezt a harcolni, szenvedni és győzni kész tömeget áthatja, amidőn a biblia szavával, de valójában a földi igazságtalanság ellen indul harcba. Nagy a különbség a két katonai tábor: Zsizka és Zsigmond király tábora között a hadi erkölcsökben is. A husziták tudatában vannak ügyük igazságának, harcukat áthatja a meggyőződés forró heve, a nép soraiiban lobogó szavú prédikátorok járnak a bibliai üzenetével, gyóntatják, énekeltetik a népet, de a vak kegyetlenkedés távol áll tőlük. Ebben a táborban is vannak mély ellentétek az egyes emberek között, az egyszerű parasztok mellett feltűnnek a hit őrző, paroxizmusában lobogó, bomlott aszkéták, a pusztulás és újjászületés izzó fanatikusai, akik mint bolygó tűzlángok járvák az épülő Tábor utcáit. E szektás »baloldal« őrző, harcot hirdetnek minden ellen, ami a múlt, a katolikus szertartásra emlékeztet, szembekerülnek Prágával, benne látva a bibliai Babilont, amelynek el kell pusztulnia, mivel az írás szerint csak azok részesülhetnek a megváltásban, akik a hegyekbe vonultak. Amikor a prágaiak a keresztiesekkel való összecsapásra készülődnek, Kánis és a többi őrző pap a paszszivitást prédikálja Táborban, s magát a huszita egységfrontot ássa alá. Maga Zsizka fordul szembe a szektásokkal, az ő parancsára szórják ki őket a Táborból. Zsizka ábrázolásában Jirásek a cseh népnek a huszita hősközöz fűződé képzete vezette, s e felfogás szerint Zsizka nem a nép fölött uralkodó vezér, hanem inkább egy a sok huszita

kapitány közül, valamivel bölcsebb, higgadtabb, harcban tapasztaltabb azoknál. Husz lelkes híve, maga inkább a mérsékelttel tart, de a megalkuvástól távol áll.

Az írói pártosság másik oldala azután az, ahogyan Jirásek az ellentábort ábrázolja. Itt sem találkozunk a romantika szokványos angyal-ördög ellentéteivel. De nem is menteti az író az egyesült reakciós tábor egyetlen tagját sem: romlottak egytől-egyig, s e romlottságuk nem ördögi romlottság, — nagyonis emberi. Látjuk a hiú, sima modorú, élvhajhász világfit, az elvtelen Zsigmond császárt környezetével, a főurakkal, főpapokkal, Rožmberki Oldfichot, a dél-csehországi gazdag váruurat, aki józan mérlegelés alapján csatlakozik az ellenforradalmi koalícióhoz, és nagy jóvedelmeit, birtokát féltve siet Zsigmond táborába; közelről látjuk az egyházi méltóságokat. A regényben nagy helyet foglalnak el Zsigmond király »magyar« seregének haditettei, kegyetlenkedései. A cseh husziták szemében Zsigmond a »magyar király«, ezen a néven emlegetik, seregéhez is hozzátapadt a magyar jelző, habár e had — a benne résztvevő szép számú magyar báró ellenére — elsősorban nemzetközi zsoldos hadsereg volt, s erkölcsstelensége is ezzel a mértékkel mérhető. A cseh nép megőrizte emlékezetében ennek a kegyetlen hadseregnek fékevesztett pusztításait, és Jirásek a történelmi igazság szellemében jár el akkor, amidőn szembeállítja Zsigmond hadait a huszita hadsereggel. De a realiztikus írói módszer győzelmét kell látnunk abban is, hogy a regény egy helyén a husziták kegyetlenkedéseivel is találkozunk (a két břevnovi pap megégetése Vysehradnál), mintegy az írónak azt a meggyőződését bizonyítva, hogy a vallási türelmetlenség kegyetlen cselekedetekhez vezethetett — még a huszita táborban is.

Prága és Tábor a regény eseményének két főszínhelye. A szereplők egymással való kapcsolata laza, inkább csak a rokonság és a futó emlékek fűzik össze a regény »hősei«-t, akik aránylag kis szerepet játszanak az események forgatagában. Afféle közvetítők csupán a közösséghez: tőlük értesülünk arról, mi történik Zsigmond környezetében, ők vezetnek bennünket a másik táborba. A huszita közösség a regény elején még összeforr a nagy cél érdekében, de az író már a mű első fejezeteiben finom eszközökkel érzékelteti a Tábor ölen meglapuló ellentéteket. Az eszelős prédikátorok már a győztesen bevonuló Zsizkát is »az Úr teste nélkül« fogadják, és a vezér feddő, rendretasító szavainak nincs foganatja. Tábor és Prága között el van hintve a viszály magva, s a mű harmadik részében azután nyílt szakításra került sor a mérsékelték és a szélső táboríták között. Zdena tragikus sorsa

példázza legjobban, mennyire nem ért egyet Jirásek a szektásokkal: e finom, törekeny asszony — Jirásek egyik legsikerültebb nőalakja — minden csalódásáért Táborban keresett vigaszt, a prédikátorok hatására elhagyta otthonát, hogy az új közösség építésében találja meg élete értelmét, s végülis csalódnia kell Tábor szellemében a tobzódó, nemi szabadságot követelő örültek kergetik tűzhalálba férjével, Bidlinskyvel együtt.

A »Mindenki ellen« legfőbb erényét a korrajz gazdagságában, magának a huszita mozgalomnak helyes történeti felfogásában kell látnunk. Jirásek realizmusa következetes és töretlen, nincs benne semmilyen kisiklás a romantikus hőskultusz, az alakok idealizálása, az események eltorzítása vagy stilizálása irányában. Jirásek a múlt század 80-as éveiben olyan útra lépett, amely joggal látszhatott újnak, és amelyen csak kevesen tudták követni. Hazafiasságát az akkori, kozmopolita hatásoknak hódoló cseh burzsoázia nem értékelté, s bár az író népszerűsége mindenkor nagy volt, a polgári irodalomtörténetírás egyes képviselői e népszerűség magyarázatát abban keresték, hogy Jirásek jó krónikáiról erényeire hívták fel a figyelmet. A »Mindenki ellen« alapján megfigyelhetjük, mennyire igaz és mennyire hamis ez az értékelés. Bizonyos, hogy Jirásek a történeti regény feladatát a kor lényegének visszaadásában látta. E lényeghez hozzátartozik azoknak a mélyebb rúgóknak a megmutatása, amelyek a kor embereit mozgatták. Ez a törekvés azonban már messze túlmutat a krónikáiról színvonalán, hiszen Jirásek felfogása szerint e történelmi mozgatórúgók elsősorban társadalmi okokban gyökereznek. Ez világosan kitetszik a »Mindenki ellen« olvasása közben is: Jirásek parasztjai, köznemesei a kizsákmányoló, hazug társadalmi rend ellen láznak, és nem egyéni sértődés vezeti őket a huszita táborba. Németgyűlöletüknek is megvan a jól megalapozott oka, — s ez ismét társadalmi. Jirásek mély belső összefüggéseiben szemléli a 15. század cseh társadalmának mozgalmát, és már csak ezért sem tekinthető pusztán krónikásnak vagy leírónak. A korszak lényege mellett azután van érzéke a külsőségek megfigyeléséhez is, de vajon valóban külsőségek-e ezek? Művészi szempontból minden bizonnyal nem tekinthető külsőségnek az, hogy Jirásek aprólékosan megfigyeli a régi emberek szokásait, gondolkodását, sőt ruházatát, fegyverzetét is. A kultúrtörténeti adalékok nála nem válnak el az ábrázolt embertől s ennek történetétől, hanem szervesen egybefonódnak az emberrel és ennek sorsával. Jirásekben nem él külön az író (aki a mesét szövi) és a történész (aki a történeti adalékokat rögzíti). Az író és a történettudós benne egyfórrt.

Ami Jiráseknek ebben a regényében szembe-tűnő fogyatékoság, az egyben az író egész munkásságának hiányossága. Széteső a regény kompozíciója. Az események széles mederben folynak, nagy területeket járunk be, az író ide-oda vándoroltatja alakjait, de mindez nem irányul egyetlen kivethető cél felé, az események szálaít az író nem rántja össze, a hősök nem találkoznak a történet drámai kifejlésében, sorsuk nem emelkedik és nem zuhan, alakjuk sem válik ki éles kontúrokkal, és nem lesz izgalmas az olvasó számára, a cselekmény nem sűrűsödik olyan módon, ahogy azt a regényekben megszoktuk. Nincsen egyetlen igazi hőse sem a műnek: a hvozdnói nemes ugyan ott él Zsizka közvetlen környezetében, a harcokban is kitüntet magát, de nem olyan érdekes és nagy jellem, hogy hőssé válhatnék. Az úrfi pedig csak afféle kóbor lovag, akivel hol itt, hol ott találkozunk, és mindössze a noviciához fűződő ábrándja, Zdena iránti érdeklődése fűzi össze a regény többi szereplőjével, s ez gyenge kapocs. Általában: a földi szenvedélyek kevésbé fűtik Jirásek embereit, talán csak Zdena és Bidlinsky viszonyában válik kevésbé légiessé a férfi és nő viszonya. Kár, hogy az író nem tudott olyan alakot teremteni, aki mintegy megtestesítené a huszita gondolatot, s akinek sorsa a regény gerincét alkotná.

A fordító, Németh László, nagy munkát végzett Jirásek regényének tolmácsolásával. Feladata nem volt könnyű: a nyelvi hűség mellett a kortörténeti hűség, a történeti légkör visszaadása is kötelezte. Jirásek-nél az archaizmust nem egyszer egy-egy régies kifejezés van hivatva megteremteni, Németh László inkább a nyelvhasználat régiességével, a mondat szerkezetének a mai-tól eltérő módjával (ami nem egyszer nem annyira régiességnek, mint magyartalanságnak hangzik!) iparkodott a korfestő hangulatot megteremteni. Összetett mondatait elég híven követik a cseh eredetit, és bizony elég fárasztóan hatnak, különösen a regény első felében. Egy-egy mondata felett az olvasó hosszasan elgondolkozhat és szövegmagyarázatra kényszerült. (A könyv 110. lapján olvassuk az alábbi mondatot: »Hogy a fiatal nemesasszonyt ez egy pillanatra se döbbsentette meg, hogy az egész fogadtatást mint magától értetődőt fogta föl, mintha régtől hozzászokott volna, hogy maga is olyan testvériesen viselkedett, olyan őszintén, minden erőltetés nélkül: a posztókészítő feleségének ez jól esett és noha megkivánta, nagyon is megtetszett.« A mondat végének a megfejtéséhez a cseh eredetihez kellett nyúlnom.) A fordításnak kétségkívül legsikerültebb részei a párbeszédek, ezek kifejezőek, találóak s amellet hűek is. A kötetbe belekerült számos apróbb tévedés,

szövegbeli eltérés: ezeket az ellenőrző szerkesztésnek kellett volna észrevennie és kijavítania. Így pl. a fordításban a 15. oldalon azt olvassuk, hogy »Néhány lovas tört ki a tömegeből«, az eredetiben egy lovasról van szó. A 17. oldalon: »vagy nyolcszázan lehettek«, az eredetiben »kterých bylo dobře sto« áll, tehát jó száz emberről van szó. A 30. oldalon a »lipa«-t egy ízben nyárfának fordítja a könyv, másutt pedig helyesen hársfa áll. A 39. oldalon a »statny« hetykének van fordítva, méghozzá ilyen módon: »A hozzá

hasonló, hetyke Bzi földesura«, holott a »hetyke« (helyesen: derék) jelző nem Bzi várára, hanem a földesúrra vonatkozik. A cseh nevek átírásában nincs következtetés; a fonetikai elv megkövetelte volna az ilyen nevek teljes átírását is, mint pl. Hradistye, Ctibor, Luznice, Martin, Radonice, Horusice (helyesen Horusice) stb. A könyvet Szalatnai Rezső előszava és jegyzetei egészítik ki.

Kovács Endre

A MAGYAR IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA 1951—52

Osszeállította: Kozocsa Sándor. Művelt Nép, Budapest, 1954

Kozocsa Sándor magyar irodalmi bibliográfiája kulturális életünkben igen hasznos szolgálatot teljesít. A bibliográfia folyamatosan megjelenő kötetei, amelyek egy-egy rövidebb-hosszabb periódus irodalmi és irodalomtudományi természetét regisztrálják, nemcsak az irodalommal foglalkozó szakemberek, tanárok és könyvtárosok munkájának fontos segédeszközei, hanem értékes útbaigazításokat nyerhet belőlük a fiatal szocialista kultúránk eredményei iránt érdeklődő olvasó is.

A bibliográfia legutóbbi kötete két év anyagáról ad számot. Ezek az évek: az 1951—52-es esztendő természetesen még csak az első lépéseket jelölik irodalmunknak a szocialista realizmus felé vezető útján. A bibliográfia adatai híven tükrözik a sematizmus és a polgári ideológia visszahúzó hatása elleni szakadatlan küzdelmeket, de az e harc folyamán kivívott jelentős sikerekről is tanúskodnak — hiszen az 1951—52-es éveket olyan kiváló művek megjelenése teszi irodalmilag emlékezetessé, mint pl. *Illyés Gyula* »Ozorai példa« és »Fáklyaláng« c. drámái, *Veres Péter* »Szegények szerelme« c. regénye, vagy *Benjamin László* »Tűzzel-késsel« c. verskötete.

Haladó hagyományaink ápolása és felhasználása terén az 1951—52-es esztendők igen komoly eredményekkel büszkélkedhetnek. A »Magyar Klasszikusok« sorozatának gyors egymásutánban megjelenő kötetei, Balassi, Petőfi, Arany műveinek akadémiánk gondozásában napvilágot látó kritikái kiadásai, a Mikszáth és Móricz válogatott műveit tartalmazó sorozatok megindulása tesznek bizonyosságot arról az egyre fokozódó szeretetről és érdeklődésről, amellyel szocialista kultúrpolitikánk a magyar irodalom nagyszerű klasszikus öröksége felé fordul. Az 1952-es Móricz-évforduló anyaga külön-

sen kiemelkedik gazdag könyv- és tanulmányi természetével.

A bibliográfia adatai azonban könyvkiadásunk és irodalomtörténetírásunk bizonyos (azóta sem felszámolt) hibáira is rávilágítanak, amelyek éppen a most felsorolt szép eredmények szomszédságában tűnnek szemünkbe különös élességgel. A bátor kezdeményezőkétség hiánya s a »kényes kérdések« óvatos megkerülésére való hajlandóság, amely még ma is nem csekély mértékben akadályozza az irodalomtörténeti kutatómunka fejlődését, jellemzően mutatkozik meg abban a tényben, hogy pl. Babits, Kosztolányi és Karinthy művei egyáltalán nem szerepelnek az újból kiadott klasszikus alkotások között, s az életművük marxista feldolgozására vállalkozó nagyobb igényű tanulmányokkal is adós maradt irodalomtudományunk. Még meghökkentőbb (mert az említett okokkal sem magyarázható) jelenség az, hogy irodalmunk olyan kiemelkedő alakjaival, mint Kölcsey, Berzsenyi, Kisfaludy Károly vagy Reviczky — két év anyagában egyetlen számottevő írás sem foglalkozik. E mulasztások minél sürgősebb pótlása irodalomtörténezeink elodázhatalan feladata.

A bibliográfia elrendezése az előző kötetek felépítésének helyes elveit követi. Az egyes évek anyaga az elvi jellegű cikkeket és tanulmányokat szorítva bevévő általános résszel kezdődik, az egyes írókra vonatkozó adatokkal: önálló kötetekben megjelent munkáik és a róluk szóló irodalom felsorolásával folytatódik s a megzenésített irodalmi művek jegyzékével zárul.

Az ilyenfajta bibliográfiák anyagának, tárgykorének pontos megszabását a szükségképpen felmerülő határkérdések teszik módfelett nehézé. Ezeket Kozocsa sem tudta mindig megnyugtató módon megoldani:

a szorosabban irodalmi vonatkozású publikációk mellett helyet ad nyelvtudományi és színházművészeti tárgyú közleményeknek is, mellőz viszont olyan fontos írásokat, mint *Lukács György* »A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája« c. cikke (Irodalmi Újság 1952. 7. sz.).

Több olyan művet is hiába keresünk a bibliográfiában, amelyeknek semmiképpen sem lenne szabad hiányozniuk belőle. Még a könyvek közt is akad, ami elkerülte Kozocsa figyelmét: »A magyar írók első kongresszusa« c. kötet (Művelt Nép könyvkiadó, 1951; ennek a fontos kiadványnak a kimaradása különösen sajnálatos), valamint *Boldizsár Iván* »Magyarországi napló« c. műve (Szépirodalmi könyvkiadó, 1951).

A felhasznált újságok és folyóiratok irodalmi tárgyú cikkeinek teljes számbavételét szintén nem sikerült megvalósítani. A »Hét évszázad magyar versei« c. antológiáról szóló ismertetések között nem találjuk meg *Fekete Sándornak* a Szabad Nép-ben közölt bírálatát. *Mészáros Istvánnak* »A fekete lobogó« című, Ady antiklerikális publicisztikájával foglalkozó tanulmánya (Társ. Szemle, 1951. okt.—nov.) szintén nem szerepel a bibliográfiában. Az »Új hang« 1952-es évfolyamának cikkei közül hiányzik *Tóth Sándor*: Gyermekábrázolás (szeptemberi és október-novemberi számok) c. írása. Az »Irodalmi Újság« 1951-es és 52-es évfolyamának alábbi közleményei maradtak ki indokolatlanul a bibliográfiából: *Hubay Miklós*: Tiszatáj — Építünk (1951, 15. sz.) *Komlós Aladár*: Marx elfeledett magyar híve (1951, 18. sz.) *Kovács András*: Irodalmunk legnépszerűbb műfaja (1952, 8. sz.) *Somlyó György*: »A holnap visszadalolja majd, mit néki mondok« (1952, 12. sz.).

A bibliográfia használhatóságát nehezíti, hogy a szerkesztő több esetben — pusztán a cikke címe alapján ítélve — az általános részbe sorolt be olyan írásokat, amelyeket tartalmuk nem ide, hanem az egyes írókkal foglalkozó részbe utalna. Ilyenek pl. *Gergely Mihály*: Hozzászólás egy bírálathoz, (12. l., a szerző saját könyvére vonatkozó önkritikai cikk.) *Hegedüs Zoltán*: Az ember és írói ösztinteségről, (13. l., Galgóczi Erzsébet egy novelláját elemzi) *Puruczki Béla*: Egy kritika olvasása közben (20. l., Sándor András egyik művét tárgyalja), *Sólyom László*: A sematizmus és segítője (21. l., Urbán Ernő »Gál Anna diadala« c. darabjával foglalkozik), *Zelk Zoltán*: Hala-vala, vilója, avagy az eposz paródiája (24. l., Komjáthy István két könyvét bírálja). A felsorolt cikkeket a bennük tárgyalt írókra vonatkozó címszavaknál kellett volna regisztrálni. Hasznos lett volna az is, ha az olyan összefoglaló jellegű, de egyes művek részletesebb vizsgálatára is kiterjeszkedő írásokat,

mint pl. *Kónya Lajos*: Költészetünk mai helyzete vagy *Molnár Miklós*: Drámai irodalmunk a fejlődés útján c. tanulmányait, a bibliográfia felbontja, az elemzett alkotások mindegyike mellett külön utalva reájuk.

Talalkozunk a bibliográfiában a most kifogásolt eljárás fordítottjával is: *Veres Péter*: A »szerelem« a mai magyar irodalomban c. írása pl. csak a Déry Tibor címszó alatt szerepel (110. l.) — holott ez a cikk korántsem egyedül Déryvel foglalkozik és így az általános részben is helyet érdemelt volna. Az egyes cikkek besorolását illetően különben még jónehány apróbb következtelenséget szöveghetnénk.

Meg kell említenünk azt is, hogy a bibliográfia adatai között nem egy pontatlanságra bukkanhatunk. Így pl. *Veres Péter* »Próbátétel« c. művét regénynek minősíti (67. l.) holott az valójában novelláskötet. A 109. oldalon tévesen jelöli meg *Abódy Bélát*, egy — Déryné naplójáról szóló — bírálat szerzőjéül, a 150. oldalon pedig *Németh Lászlónak* tulajdonít egy cikket, melynek valódi szerzője *Németh Ferenc*. A 60. oldalon a »Valóság és költészet« c. cikk mellől elmaradt a szerző (*Boldizsár Iván*) neve. *Sötér István* »Arany János« c. tanulmányánál, melyből a »Csillag« 1952-ben két folytatást közölt, a bibliográfia csak egy folytatás oldalszámait adja meg. Téves oldalszámot közöl *Bóka László Sárosi* »Aranytrombita«-járól szóló ismertése esetében is: a cikk a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és irod. tud. osztályközleményei 1951-es kötetének nem 225—265, hanem 412—417 oldalain található. Ez a legutóbbi elírás azért különösen zavaró, mert az érdeklődő olvasó a bibliográfia adata nyomán 40 oldalas tanulmányt várna, ehelyett viszont egy 5 oldalnyi recenziót talál. Az írók személyét rejtő betűjeleket Kozocsa az esetek egy részében feloldja ugyan, de több ízben olyankor is elmulasztja ezt, amikor pedig a szerző kilétének megállapítása nem okozott volna különösebb nehézséget. Nem mentes a hibáktól a bibliográfia végén közölt név- és tárgymutató sem.

A hiányosságoknak ezt a terjedelmes listáját (amelyet egyébként még bizonyára sokáig lehetne szaporítani) nem valami öncélú, kákán is csomót kereső akadémuskodás iratta le velünk. Jól tudjuk: hibátlan bibliográfia gyakorlatilag elképzelhetetlen — ám a hibákat valószínűleg csökkentené, ha a szerkesztő az összeállítás munkájába másokat is bevonna s így az ilyenfajta bibliográfiai készítésénél a szervezett, kollektív munka módszerei érvényesülnének. Reméljük, hogy észrevételeinket Kozocsa értékesíteni tudja majd további munkája folyamán, és ebben az esetben e megjegyzések nem voltak teljesen haszontalanok.

Oltványi Ambrus

Mark Twain neve ott szerepel a világitradalom legolvasottabb, legnépszerűbb íróinak névsorában. Az író népszerűségének azonban nagyon kettős jellege van napjainkban. A polgári irodalomtudomány — amint ezt Bobrova kifejti könyvében — Mark Twainből olcsó humoristát faragott, és gondosan lecsiszolta írói alakjáról és művészetéről azokat az »érdes kinövéseket«, melyek az önelégült polgári életszemlélet, az uralkodó osztály életszemlélete számára túlonúl kényelmetleneknek bizonyultak. Mark Twain nevével kapcsolatosan azonban a köztudatban nálunk, Magyarországon is sokan pusztán a szellemes, sziporkázó humoristára gondolnak, aminek egyik nem lényegtelen oka az, hogy éppen legharcosabb írásainak nagy része nincsen magyar nyelvre lefordítva. (Ebből a szempontból a látott város és az Utazás az Egyenlítő körül c. kötetek szolgálnak a többévtizedes mulasztás pótlására). Az író igazi népszerűsége csak műveinek alapos marxista elemzése után bontakozhat ki teljes mélységében, a polgári irodalomtörténetírás tendenciózus ferdtételeinek kiküszöbölése révén.

Már fiatalkori írásában is, melyekben a mondanivaló kiforratlan még, megkapó az erőteljes, friss hang, az ábrázolás életközelsége. A déli rabszolgatartók felett aratott győzelem után bontakozik ki Mark Twain művésze. A hihetetlenül gyors, nagy méretekben meginduló kapitalizálódás ennek a fejlődésnek minden ellentmondatosságát a legkirívóbb módon, a legnyersebb, legdurvább formájában dobja felszínre. Az amerikai burzsoázia semmitől sem visszariadó otromba kalmár-szemlele, melyet a puritán erkölcsöség képmutatása álcáz, mindvégig egyik kedvenc célpontja az író kritikájának. A későbbi művek élesen kritikuss hangja, józan fölénye az amerikai népelettel való szoros kapcsolatból sarjad. Mark Twain kalandos ifjúkora, a hajósok és az aranyásók között eltöltött hosszú esztendőik vetik meg az író témáinak és szemléletének alapját. A korai művek látszólag nem sokat mondó, játékos humorát átlengi a pionír életformából kinövő folklór-elemek egészséges népi szelleme. A pionírok, a hajósok, az aranyásók küzdelmes életében ismeretlen a mesterkélttség, a lapos érzélgősség. Ez a fáradtságos, nehéz élet azonban a népi bölcsességnek, a bajokkal nyíltan szembe tekintő, illúziótlan derűnek forrása. Mark Twain humora is a józan realitás, a természetes emberi élet, a világos logika és a talajtalan fantazmagóriák, a begyöpösödött előítéletek, az álszent hazugságok kiélezett

helyzetekben való szembeállításán alapul. Ezeknek a vonásoknak kidomborítása Bobrova könyvének egyik legnagyobb érdeme.

Az író művészi kibontakozásának első jelentős állomása a Charles Dudley Warnerrel együtt írt az Aranyozott kor c. regénye. Ez a mű már nagyszabású társadalomkritikává szélesül. A társzerző tehetségtelensége s részben Mark Twain gyakorlatlansága miatt művésziileg még nem eléggé erőteljes alkotás ez, de a benne felmerülő problémák, melyek közül a — Bobrova kifejezésével élve »szellerszizmus« a legjellemzőbb, a kor életének ütőereire tapintanak. Sellers ábrándozó kispolgár, aki önmagát ezredesnek kiáltja ki, s bár nem üzletember, és gyakorlati érzéke nincsen, állandóan hatalmas terveket kovácsol. Mérhetetlen optimizmussal tekint szét a »korlátlan lehetőségek országában«, közben helyzetet reménytelenül komikus. Sellers alakjában azok az illúziók testesülnek meg, amelyek megrontják az ország légkörét, fantasztikus spekulációkra, révült ködvár építésre serkentik a kispolgárok tömegét, szellemi ellenálló képességüket a nullára redukálva. Ilyen rózsaszínű lehetőségektől megkótyagosodott kispolgárokra van szükségük a nagy üzéreknak, akik jóval kevesebbet ábrándoznak, de annál kíméletlenebb következetességgel halmozzák a gazdagságot. Ez a »szellerszizmus«-nak nevezett jelenség mély társadalmi törvényszerűségekből fakad, melynek hatóereje napjainkig él. A »szellerszizmus« egyszerűsége egy érdekes tünete századunk kozmopolita hajlandóságú kispolgára gondolkodásának is, hiszen a »szellerszizmus« szelleme az amerikai imperializmus erejének növekedésével gyarapodott, átszállt a tengereken és olcsó regények, divatos újságok és mérsékelt tudományú könyvek lapjairól behatolt az agyakba. Mark Twain miután a nagy író tekintetével vette szemügyre ezt a figurát, üresnek és szájalomraméltóan nevelésesnek találta.

Ha olvasmányaink emléket felidézünk, a legkedvesebbek között tartjuk számon azokat az alkotásokat, melyek Mark Twain életművéből mindmáig a legerőteljesebben kimagaslanak. A Tom Sawyer kalandjai, Koldus és királyfi, Huckleberry Finn kalandjai, Egy jenki Arthur király udvarában — egy szakadatlan írói fejlődés eredményei. Ezekben a művekben már egy zseniális író bontakozik ki, aki a művész biztos kezével játszik az emberi érzelmek széles skáláján, s felidézi a gyermekkor derűjét, a felnőttek világának kegyetlenségét, a történelem fonákságait. A Koldus és királyfi-ban a humorista gyilkos ötletével fordítja meg a helyzetet, a koldus-

ból királyfit, a királyfiból koldust csinál. Hadd tanulja meg VI. Edward alattvalói körében, hogy milyen kegyetlenek az uralkodó osztály törvényei és mit jelent emberségesnek, igazságosnak lenni. Közben Tom Canty ragyogóan viselkedik a király posztján, hiszen — amint ezt később egy Jenki Arthur király udvarában c. sokkal következtetesebb, élesebbhangú satírájában, véglegesen megfogalmazza: »Minden ország vezető elméi minden korban bőséges számban törtek fel a nép mélyéről, és mindig csak a nép mélyéről — nem pedig a kiváltságos osztályok sorai közül. És ezért, bármilyen volt is a nép értelmi színvonala, magas, vagy alacsony, életrevalóságának hordozói névtelen és szegény fiainak hosszú sorai voltak.«

A ma már szinte egyértelműen gyermekregényeknek tartott Tom Sawyer-t és Huckleberry Finn-t Mark Twain nem gyermekeknek szánta, ezt leveleiben is hangsúlyozza. Az író tulajdonképpeni alap gondolata az, hogy a gyermeki logika az emberi gondolkodás természetes formája, mert azt nem torzítják el a társadalmi élet visszasságai, a kötelező előítéletek stb. Tom Sawyer és Huckleberry Finn a maguk gyermeki módján szemlélik a körülöttük tarkálló világot, elmondják véleményüket, vagy humoros módon a »felnőtt« világot egyes normáit próbálják következtetesen alkalmazni, amiből azoknak abszurd volta derül ki. Persze ez a sajátos gyermek-központú társadalombírálat csak lélektanilag meggyőzően ábrázolt gyermekfigurákon keresztül válhat az őket körülvevő »felnőtt« világnak, a társadalomnak reális, hiteles kritikájává. Ezért az ifjúság is szívbe fogadta ezeket a kedves fiatal hősokeket, úgy, hogy ma már valóban az ifjúsághoz szólnak ezek a regények, amint Mark Twain megjegyzi, 8-tól 80 éves korig. — Mark Twainnak ez a gyermeki logika természetes voltával kapcsolatos gondolata emlékezett a francia felvilágosodás íróira, (akik a »természetes ember«-t, a vadembert tartották a modern civilizáció elfogulatlan bírálójának). Mark Twain szemléletét egy következtetes racionalizmus, a szentimentalizmus és romantika mély megvetése szövi át, amely nagyrészt népi gyökerű, részben pedig sajátos, ezzel a szemlélettel egybehangzó világirodalmi hatások befolyása. (kedvenc írói Rabelais, Sterne, Voltaire, Dickens, Thackeray.) A Huckleberry Finn-ben, Jim bőrtönből való kiszabadításának bonyolult előkészületei a romantika kifejezőmódját parodizálják, félre nem érthető célzással Walter Scottra. Mark Twain-nek ezt az álláspontját az indokolja, hogy Walter Scott regényei ezidőtájt az amerikai nyárspolgárok szemérmes leányainak könyvespolcain díszeltek, aranyozott kötésben. Mark Twain

teljesen elutasító véleménye azonban, bé érthető, esztétikailag téves. És itt vitatko: nunk kell a könyv szerzőjével, aki Mar Twain fellogásával némileg egyetérteni lá: szik. Ez leginkább Fenimore Cooper, Scot legtehetségesebb követőjének néhány sorc értékeléséből derül ki (akit szintén ne szeretett Mark Twain). Cooper regénye nemcsak Balzacra voltak inspiráló hatása hanem művészetéről Gorkij is a legnagyobb megbecsülés hangján nyilatkozott. Mar Twain a következtetes kritikai realizmu igényével lép fel, ennyiben a romantiku *kiültségekkkel* szemben érzett ellenszenv jogosult. Cooper és Scott műveinek realist vonásait azonban a harc hevében nem vett észre s így történelmileg indokolt nézete ma már szükségképpen egyoldalú: tünik.

A kor eseményeinek éber szemmel tartása az eseményekre való rögtöpi reagálás Mar Twain munkásságának egyik állandó elv volt. Emberi, világnézeti, művészi fejlődés során válaszaik mind keményebbek és talá löbök lettek. Egy különleges, elvontan értelmezett amerikai demokráciába vetet hite azonban mindvégig nem rendült meg: tények nyomása alatt, bár ezeket a tényeke művei éles reflektorfényvel világították meg. A századfordulót megelőző években kibontakozó imperialista törekvések aktívizáltak »burzsoa demokrácia utolsó mohikánjai«-t ahogy Lenin az Antiimperialista Ligát jellemezte. Ezzel a meglehetősen nagylét számú tagsággal rendelkező szervezettel Mar Twainnak is voltak kapcsolatai. Mark Twain satírikus pamfletekben támadta és figurázta ki az amerikai népet megcsúfoló hangzatos demagógiával elkábító politikuskat, politikai törekvéseket (pl. a Funston tábornok védelmében c. pamlet A lóváteti város c. kötetben). Bobrova könyve szemléletes, bőséges anyaggal világítja meg az író pályájának ezt a szakaszát. Kiemeli a nagy író vonzó emberi magatartását, a nép, a haladás ügyének fáradhatatlan szolgálatát. A kor fenyegető jelenségeit mégsem tudta Mark Twain végső összefüggésükben felismerni, nem tudta emberi sorsokban, jellemekben megragadni, ezért nem formálódott nagyobbmértetű alkotások sorozatává a benne forrongó hazafias, humanisztikus tiltakozás. Sőt, hangja néha elkomorult és ellenállása relativisztikus töprengésekben oldódik fel, melyek reakciós, nietscheanus filozófiai hatásoktól sem mentesek, pl. What is man?, A philosophical dialogue — c. írásában.

Mark Twain humoros elbeszéléseiben, pamfletjeiben, regényeiben és útleírásaiban egyaránt található valami sajátos, egyéni művészi vonás. Az író főként azokkal az eszközökkel él, melyek az irodalmi alkotás-

ban az élő beszéd kötetlenségét, közvetlenségét biztosítják. Az olvasó egészen szoros kapcsolatba kerül az íróval, ami különleges bensőséget, bájt kölcsönöz írásainak. Közvetlenül szól az olvasóhoz, egy sokat látott és sokat látó ember szavaival, de hiányzik belőle a feszes oktató magatartás, a praeceptor patriae pózának erőltetése. A humoros ötleteket a könnyed csevegés összekötő szövegével növeszti át kíméletlenül, csipősen suhogó szatírává. Az olvasó vidáman, felszabadultan nevet, míg észreveszi, hogy mosolya fintorrá torzul, mert ami kezdetben kedves butaságnak, esetlen lóditásnak tűnt, a feneketlen ostobaság, az aljas cinizmus fantómjává duzzadt. — Mark Twain prózája az angol nyelvben rejlő lehetőségek új aknáit tárta fel, a demokratikus kifejezés-mód, a közérthető, gyermeket és felnőttet egyaránt gyönyörködtető stílus kincseit hozta felszínre, formálta magas művészetté.

Regényei mellett talán útleírásai a legnépszerűbbek. Utazásai során jóformán az egész világon megfordult. A különböző benyomások mozaikjaiból méreteiben is impozáns összkép kerekedik. Ezeket a laza részleteket nem a szorosan vett művészi kompozíció köti össze, hanem az író szemléle-

tének egysége. Ezt a műfajt olyan tökéletes-ségig fejleszté, hogy a benne megformált életanyag helyenként a regény és novella intenzitásával hat. Az emberekről, országokról, intézményekről szerzett benyomások egy világnézeti egységen keresztül, amely világnézelnék természetesen megvannak a maga gyenge oldalai is, ítéletté élednek. Mark Twain kíméletlen éleslátása a világirodalom legnagyobb jelentőségű szatirikusaira emlékeztet. Bobrova idézi G. B. Shaw egy Mark Twainhez intézett írását: »Meg vagyok győződve, hogy Amerika későbbi történéseinek éppoly nélkülözhetetlenek lesznek az Ön művei, mint a francia történetírónak Voltaire politikai értekezései«.

Bobrova könyve sok eredeti szemponttal járul hozzá ennek a bonyolult életműnek a felméréséhez. Különösen történelmi anyaga gazdag s ezek az ismeretek még akkor is hasznosak, ha a szerző nem mindig tudja őket az író művészetével közvetlen kapcsolatba hozni. Ezt az alapos munkát, mely kis terjedelme ellenére is sikeres összképet ad, még bíráló megjegyzéseiben is a nagy író műveinek elmélyült tanulmányozásán alapuló tisztelet és megbecsülés hatja át.

Weber Antal

GEORG FORSTER : VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

Szerkesztette Bódi László, fordította: Fónagy Iván, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest 1953.

A tizenkilencedik század végének Németországa nem szűkölködött a nagy egyéniségekben. A német polgárság azonban ugyanakkor, amikor remekműveket alakított, képtelen volt a tette: nemcsak hogy nem csatlakozott a francia forradalomhoz, hanem egyenesen szembe fordult vele, és sietett még a gondolkodásából is kiirtani a beszívárgott forradalmi eszméket. Kevés olyan művész vagy gondolkodó akadt, aki még 1793 után is együtt érzett a francia polgárság harcával; olyan, aki cselekedeteivel is bekapcsolódott ebbe a küzdelembe pedig csak egy volt: Georg Forster.

A demokratikus Németország idén ünnepli Georg Forster születésének kétszázadik évfordulóját, válogatott írásait Lessing, Goethe, Heine műveivel egy sorozatban adták ki, Magyarországon azonban igen kevesen ismerik. Magyar nyelvű Forster-kiadás eddig még nem jelent meg. Ezt a hiányt hivatott pótolni a most megjelent válogatás és Bódi László bevezető tanulmánya.

A tan Imány felőli Forsternek egész sokoldalú tevékenységét, Cook kapitánnyal, a világhírű felfedezővel való utazásainak a

maga korában Európaszerte ismert leírásától kezdve esztétikai tanulmányain keresztül politikai cikeig és a jakobinus forradalom Párizsából írt leveleig.

Bódi László rámutat arra, hogy Forsternek már útirajzaiban sem csak nagyfokú leírókészsége, színes stílusa jelentett értéket. Már ebben a könyvében jelentkezett haladó világnézete: az akkori Európa társadalmi kérdéseire is választ keresett, miközben a szigetvilág bennszülöttjeinek felbomló ösközösségi társadalmát, az európai gyarmatosítóknak a primitív népek életére gyakorolt hatását vizsgálta. Forster — mint a fel-törekvő osztályok többi képviselője — sokoldalú egyéniség volt, a valóság minden területe érdekelt, mindenütt új utakat keresett. Nem tartozott azok közé a nagyok közé, akik egységes filozófiai-világnézeti rendszert tudtak kiépíteni, de műveiben töredékesen sok előremutató gondolat rejlik. A tanulmány kiemeli Forster lényegében deista világszemléletének a deizmuson túl a materializmus felé mutató elemeit, a gondolkodásában meglévő dialektikus csírákat, Spinoza panteizmusával rokon gondolatait;

elemzi természettudományi munkáiban jelenkező organikus szemléletét, feltárja Kant és Rousseau filozófiájához való viszonyának póztivumait és korlátait.

Forster, aki maga is közel állt a haladó német polgárság korabeli képviselőihez: Lessinghez, Wielandhoz, Goethehez és különösen Herderhez, hozzájuk hasonlóan a görög művészetben látta a példaképet, ugyanakkor a pártos, osztályharcos művészet elvét is vallotta. »Túlzás nélkül mondhatjuk« emeli ki Bódi László »hogy Forster közép-ponti helyen áll a XVIII. századi német polgári esztétika fejlődésében.« Kár, hogy ennek az állításának alátámasztására nem szánt bővebb elemzést.

A tanulmány részletesen tárgyalja, hogyan jut el Forster attól a kezdeti felháborodástól, amelyet a népet elnyomó feudális viszonyok váltanak ki belőle, a felvilágosult abszolútizmusnak a haladás oldaláról való bírálataán keresztül a jakobinus forradalom igenléséig. Feltárja Forster helyzetének kettségét a francia csapatok előnyomulása után, mikor Mainzban a polgárság veszi kezébe a hatalmat, és ő a Közigazgatási Bizottság tagja lesz. Custine tábornokkal való időnkénti szembekerülésében nagyon helyesen nem korlátot lát, hanem a burzsoázianak a forradalmi háborút hódító háborúvá átalakító törekvésével való szembezállást. Ugyanakkor nem tér ki Forsternak a német társadalom elmaradott, felemás helyzetéből adódó korlátainak tárgyalása elől sem. Rámutat arra, hogy Forster kezdetben még a francia forradalom igenlése ellenére sem tekintette ezt a fejlődés egyedül lehetséges útjának — egészen addig, míg 1793 márciusában a Mainzi konvent képviselőjében Párizsba nem ment, hogy felajánlja a Rajnavidéknek a forradalmi Párizshoz való csatlósását. Ekkor alakult ki véglegesen következetes forradalmisága. Bódi László gondosan elemzi fejlődésének ezt az utolsó szakaszát, kiemeli annak nagy jelentőségét, hogy Forster meglátta a német és francia nép összefogásának szükségességét, kimutatja az utópista szocialistákhoz való helyenkénti közeledését, de közben egy kissé fölöslegesen mentegeti a forradalmi terrorral kapcsolatos magatartása miatt. Mint maga is rámutat: Forster *lényegében egyetértett vele* — ha minden részletében nem is tudta elfogadni, ezt nem róhatjuk föl neki, hiszen az 1793-as terror túlkapasáiról egyhelyütt maga Engels is elítélően nyilatkozik: »... Meggyőződésem, hogy az 1793-as rémuralom szinte kizárólag a túlságosan megrémült, hazafiaskodó burzsoá, a kis, nadrágbacsináló nyárspolgár és a terrorból üzletet csináló gyűlevész csöcselék javára írható.« (levél Marxhoz 1870. szept. 4. — Marx — Engels: Válogatott levelek, 292. 1.)

Az egészében igen alapos tanulmány — mely többek között kitér Forster magyarországi kapcsolataira is — talán csak egy vonatkozásban hiányos: stílusáról alig tesz említést. Igaz, nem volt író, de a finomtollú tájleírások, a helyenként felvillanó maró gúny, a szenvedélyes hangú pátosz elemzése föltétlenül több teret érdemelt volna.

A válogatás ugyancsak Forster egész életművének vázlatos bemutatására törekszik. Ezzel igen nehéz feladatot vállalt magára, hiszen nem könnyű kétszáz lapon bemutatni egy több ezer lap terjedelmű életmű legfontosabb részeit, a nélkül, hogy az egyes műveket apró szemelvényekké kelljen tördelni. A kötet négy szakaszra tagolja az egyes írásokat: az elsőbe Forster gondolatvilágát megvilágító természettudományi, filozófiai és esztétikai műveit sorolja, a másodikba az 1789-es francia forradalom idején írt műveiben mutatja meg a forradalomnak Forster fejlődésére gyakorolt hatását, a harmadikban az úgynevezett mainzi forradalom alatti publicisztikai tevékenysége kap helyet, míg végül a negyedik Párizsban írt műveiből, leveleiből közöl részleteket.

Ebből is annak a szenvedélyesen az újért küzdő, a valóság minden területe iránt érdeklődő, elmélyült gondolkodónak az arca néz felénk, aki ha nem tartozott is a korabeli német polgárság legkiemelkedőbb nagyságai közé, mindenesetre a legbátrabb és a legkövetkezetesebb volt, aki a legjobban szabaddá tudta tenni magát attól a bizonyos német filisztercöpp-től és leginkább túljutott a korabeli német korlátoltságon, aki mindig arra törekedett, hogy tettei és eszméi között semmi ellentmondás ne támadjon.

A válogatás általában jelentőségük szerint szabja meg az egyes részek terjedelmét. Magyar közönség számára készült kötetben azonban nagyobb teret érdemeltek volna a forradalmi Párizsban írt művei a kapott mintegy ötven lapnál. Kissé jobban figyelembe kellett volna venni a válogatásnál azt is, hogy a magyar közönség bizonyos problémákat kevésbé ismer, és hogy a kötetnek a népszerű ismeretterjesztés a célja, hogy ugyanakkor, mikor eleget kell tennie a tudományos követelményeknek, egyben olvasmányosnak is kell lennie. Elmaradhatott volna pl. Lüttich és Gent problémáinak tárgyalása, Tahiti szigetének leírása ilyen rövid szemelvényben pedig szintén nem tud sokkal többet nyújtani, mint a tanulmányban tárgyalt kérdések illusztrációját, bizonyítását. Forster emberi nagysága Párizsban bontakozik ki a legszebben, mikor magárahagyottan, a német közvéleménytől megbélyegzetten, a forradalom válságos helyzetében is úrrá lesz időnkénti belső vívódásán, és nemcsak hogy nem ta-

gadja meg eddig vallott nézeteit, hanem túl is lép rajtuk, és egyértelműen a forradalom mellett tesz hitet. Ezt a Forstert kellett volna még jobban előtérbe állítani.

Meg kell még említeni a magyar olvasó számára ismeretlen eseményeket, a művek keletkezésének körülményeit, stb. megmagya-

ráló jegyzetek alapos és részletes voltát. A kiadó korabeli képek közlésével tette gazdagabbá a kötetet.

Egészében véve a könyv méltó emléket állít a német nép nagy fiának, és ezzel a magyar könyvkiadás komoly hiányosságát pótolta.
Tamás Attila

PROSPER MÉRIMÉE: COLOMBA

Fordította Réz Ádám. Szépirodalmi Könyvkiadó, (Olcso Könyvtár) Budapest, 1954.

M. Premier Prose — ahogy Victor Hugo anagrammája Prosper Mérimée-t nevezte — 1803-ban született. Nem keresztelték meg — polgári művészcsaládjának szabadgondolkodása a bölcsőtől kezdve alakítja egyéniségét. Gyermekkori élményei közül egyet különösen kiemel az irodalomtörténet. Egyszer, amikor térden állva kért bocsánatot egy vétkéért, anyja a szemébe kacagott. A vérig sértett kistiú megfogadta, hogy érzéseit nem árulja el többé senkinek. Számos méltatója — Sainte Beuve, Taine — ezzel magyarázza íróniáját, tudatos emberi és művészi szenvtelenségét. Csak jogász korában lát neki, hogy tudásának hiányosságait pótolja. Tanulmányozza a XVIII. századot, a görög nyelvet, épp oly elmélyülten olvassa eredetiben Lope de Vega-t, mint Shakespeare-t, és otthonos az építészet ismeretében épp úgy, mint pl. az éremlanében. Világi, a leghíresebb szalonok, így Mme Récamier szalonjának is látogatója, és csakhamar Stendhal tisztelő barátja. A tiszteletből mindig sok lekopik, de ami a barátság alapja, érdeklődésük, magatartásuk és eszméik nem egy rokonvónása, megmarad. 23 éves korában jelenteti meg első ránkmaradt munkáját, a *Clara Gazul színművei*-t. Kitalált személy, egy spanyol táncosnő nevében a romantikának áldoz benne; a színes környezet, lobogó szenvedélyek és változatos bonyodalmak baráti körben nagy sikert arattak, a könyv sovinizmus- és vallásellenes elemei azonban a közönséget visszariasztották. A kiadásnak Mérimée-t spanyol női jelmezben ábrázoló arcképe fokozta az irodalmi csíny hatását. Két év múlva *Guzla* címen délszláv népköltési gyűjteményt ad ki. Ebben egy népének alakját teremti meg, — Clara Gazul módjára. 15 évvel később, a második előszóban elmondja, hogy barátjával dalmáciai útra készült, de nem volt rá pénzük. Ezért élményeiket előre megírták és a tiszteletdíjjal zsebükben már útra kelhettek.

Ez az előszó már realista író jelez, aki a romantika szertelenségét gúnyolja ki. Ezután társadalmi és művészi pályája egyaránt fölfele ível. Tíz év leforgása alatt kiadja elbeszéléseinek javát. Jár Angliában, Itáliában,

Spanyolországban, ahol közeli ismeretségbe kerül III. Napoleon majdani anyósával. A júliusi forradalmat követően egymás után több fontos minisztériumi állast tölt be, majd a műemlékek országos felügyelője lesz. Novelláért az Académie Française, a műemlékek felügyelőjeként végzett munkájáért, de főként régészeti és történelmi tanulmányaiért a tudományosabb jellegű Académie des Inscriptions választja tagjává. A 48-as fordulat megtorpanást jelent pályáján, amikor azonban III. Napoleon Eugénia de Montijo-t, mondhatnám Mérimée volt tanítványát veszi feleségül, a császárnőben hatalmas pártfogóra talál. Mérimée minden hivatalos megbízatás elől kitér, de bejáratos az udvarba, ahol jól érzi magát, mert szeret szórakozni és szórakoztatni. Félig-meddig titkos diplomáciai szolgálatot végez Olaszország egyesítésének érdekében. Ekkor már ritkán veszi kezébe a tollat, elbeszéléseiről csufondárosan mondja, hogy általában elaltatják az embert. E korszakának leglényegesebb mozzanata, hogy oroszul tanul, és fölfedezi a francia olvasóknak Puskind, Gogolyt és Turgenyevet. Még egy-két novellát ír élete alkonyán. Az összeomlást, amely a hazafi jajszavát tépi ki belőle, nem sokkal éli túl: 1871-ben meghal.

Élete nagy szemléldőre és élvezőre vall, életműve szenvvedélyek gyűjteménye. Mériméeben is megvan romantika és realizmus kettőssége, mint Flaubertben. A Bovaryné után egy Salambo jön, aztán egy Érzelmek iskolája, Mérimée egy-egy művén érezzük, hogy a realizmus vértetéből ki-duzzad a romantika húsa. Első jelentős műve, a *Chronique de Charles IX.* (magyarul Szent Bertalan éjtszakája) a romantika színeiben pompázik. Walter Scott divatja idején kielégítette az olvasó vágyát a múltba álmódásra, kielézett jeleneteit falták az izgalom kedvelői, egy-egy történeti arcképe megnyugtatta a gyanakvó történészeket — noha a regényben az esztétikai kerékítés igénye érvényesül — és maga az erős tónusban festett egyházellenes téma visszhangot kapott liberális körökben. Igazi műfajára, a novellára, ugyanebben az

évben talál. 1829 a *Mateo Falcone* és *Az erőd bevételé*-nek éve is. Ez a két elbeszélés már művészetének legjellegzetesebb vonásait mutatja. Esztétikai fel fogásának megváltozásáról így ír: »Fiatal kurunkban megütöztünk Rousseau-nak és követőinek hamis érzelmességén. Túlzott ellenhatást váltott ki belőlünk, ahogy ez történni szokott. Erősek akartunk lenni és gúnyoltuk az érzelgősséget.« A restauráció törpe korában Mérimée is az érdeklő, ami Julien Sorel megteremtőjét: a civilizáció gúzsából szabadult, igaz emberi indulatok. Stendhal a saját környezetében mutatta meg a társadalommal összeütköző energiák sorsát, Mérimée csak a civilizáción kívüli világban talál még ősi szenvedélyeket. A korzikai *Mateo Falcone* kisfia, Fortunato, elrejtja a sebesült banditát, mert apja is így tenne, de egy arany is ennek az elhatározásnak a javára billenti a mérleget. A csendőrök faggatják Fortunatot a bandita rejtekéről és ajándékkal, egy napfényben csillogó órával sikerül is rávenni arra, hogy megmutassa a haramia búvóhelyét. Amikor a hazatérő apa megtudja fia árulását, agyonlövi. Mérimée ebben az elbeszélésben a romantikát saját eszközeivel győzi le. A történetben minden különleges: a környezet, a főhős és a tette. Mindezt azonban a legtárgyilagosabban, egyetlen lelkendező vagy akár együttérző jelző nélkül adja elő, — a Cromwell előszava után két évvel. A *Mateo Falcone* és az utána következő Mérimée-novellák varázsát a cselekmény forró légköre és az író tartózkodó előadásmódja közötti ellentét adja. A *Mateo Falcone* páratlan drámai feszültségével Mérimée a modern novella mintáját teremti meg. »Szememben az a művész, aki néhány görög érmet metszett, fölér azzal, aki egy kolosszust mintázott...« Amikor a csendőrmester megvesztegeti a kisleányt, milyen tág lehetősége nyílnék akár a retorikának, akár a pszichologizálásnak, de Mérimée egyetlen láttató jelenettel vési emlékeztünkbe Fortunato bukását. A gyerek rámered a napfényben tündöklő órára és, szemét le nem véve róla, vállá fölért a szénaboglya felé bökk, ahol a bandita rejtőzik. Ebben a képben egy egész jellem feledhetetlenül benne van! *Az erőd bevételé* rövid történet, csupán egy csata elbeszélése; mégis az élet élesszémű megfigyeléséről tanúskodik. Mérimée a háború jelenségeit emberi arányokra bontja és ezzel ugyan kissé programszerű, de mégis új, realiztikusabb látásmódot érvényesít. Stendhallal gyakran beszélgettek arról, hogy a háború emberi vetülete mennyire szürke és kicsinyes. Stendhal Fabrice del Dongo-ja nem is eszmél rá, hogy a waterlooi csatában vesz részt, Mérimée sem ecseteli a kézitusa borzalmait, csak kétszáz zilált, rendezetlenül álló francia és tizenegy fogoly orosz katonát von

a kép keretébe, — a helyzet és a két szám beszedése minden halálhörgéstől visszhangzó csatajelenetnél.

Műveiben a restauráció polgári kiábrándultsága tükröződik. A társadalom szakmivetettjeiről ír a *Colomba* keletkezése előtt a *Tamango*-ban, utána a *Carmen*-ben és az *Arsène Guillot*-ban. Az utóbbi már a korabeli társadalom erkölceit festő novellák sorozatába illeszkedik. Vajjon ez a XIX. századi Voltaire miben csalódott a legkeserűbben: a gondviselésben (*Az etruszk váza, Keltősjelreert.s*), a lelkiismeretben (*A trik-trak parti*), a haladásban (*Az ille-i Vénusz*) vagy a polgári tisztességben (*Arsène Guillot*)? Egyikből sem csendül ki az író nevetése, nem döbben meg fogcsikorgatása. Sok elbeszélést be sem tejezi. A *trik-trak parti* főszereplője halálának körülményeit sohasem tudjuk meg: a történetet elmesélő hajóskapitány a döntő pillanatban otthagyja a hallgatóit, mert bálnák feltűnését jelzik. *Az ille-i Vénusz*-ban és utolsó nagy elbeszélésében, a *Lokis*-ban, pedig éppenséggel azt sugalmazza, hogy az események kétféleképpen is lejátszódhattak. Lehet, hogy az ille-i vőlegény közönséges gyilkosság áldozata, de éppen úgy megölhette az antik Vénusz-szobor is; a *Lokis* Szemioth hercege megzavarodhatott lelki megrendüléstől is, de lehet, hogy csakugyan kitört belőle a lappangó fenevad, a medve. Mindegy, az ember végső sorsa közömbös. Nem fontos milyen kifejtet vár a hősré, — olyan helyzetbe került, amelyet társadalmi körülményei, környezete és mindebből következően jelleme alapján megérdemelt. A társadalmi erkölcsök relativisztikus ábrázolásában közvetetten is erős kritikai szemlélet fejeződik ki.

Sok kritikus a l'art pour l'art-t látta Mérimée elbeszélő modorában, mások a finom pszichológiát hiányolva még erősebb bírálatot mondtak róla. Valóban, Mérimée nem folytatja a *Princesse de Clèves* óta a francia irodalomban hagyományos lélekelemző módszert. Elég egy-két ecsetvonás és máris feledhetetlenül áll előttünk egy figurája vagy egy helyzete. Arsène Guillot akkor öcsüdik igazán szerelmi tragédiájára, amikor volt szeretőjétől levelet kap s a borítékon az ő neve »ill« helyett »y«-nal szerepel, — lehet-e találobban jellemezni egy elhagyott, egyszerű leány lelkiállapotát? *Az erőd bevételé*-ben megkezdődik az ütközet, sortűz dördül és a füst-felhő, mint valami mennyezet függ az erőd fölött, — lehet-e hívebben érzékeltetni egy súlyos csata hangulatát? Puskin elbeszéléseire mondja, de a sajátjaira érthetjük: »Figyeljük meg meg, hogy valamennyiben van egy vonás, amelyet nem lehet elfeledni: a jellemző vonást megtalálni, ez a megoldandó probléma. Egy bizonyos északangliai kastélyban a vendégek, akik éjjel után térnek szobájukba, inkább nem lépnek bizonyos folyo-

sóba, csakhogy meghallják valakinek a lépteit, aki papucsban követi őket. Hátrafordulnak. Senki sincs ott. A papucs nem véletlenül szerepel; jól érezte, aki a történetet kitalálta, hogy csizma vagy cipő nem keltené ugyanazt a hatást. Minden vasokos hazugságnak szüksége van egy kellően hitelesített részletre... «*L'art pour l'art* éppily kevésbé jellemző műveire. Minden Mérimée-novella egy mikroszkóp alá vett ballada. Nem hiába próbált a népköltészet igézzetjeként a *Guzlában* maga is balladákat költeni, az sem véletlen, hogy Puskin valódiaknak tartotta ezeket és néhányat oroszra fordított. Mérimée elbeszéléseiben mindig van egy drámailag meghatározott és legtöbbször menthetetlenül tragédiája felé közeledő hős. A lejtő hűzását éreztük a *Carmen* ón José-jának szerelmében, a *trik-trak parti* Rolandjának vívódásában vagy Tamango barbár uralkodóhátszékében. Mérimée-nak nincs szüksége a lelkiállapotok részletezésére, alakjaiból — rendszerint külső megnyilvánulásaikból — annyit mutat meg, amennyi a cselekmény drámai kibontakozásához feltétlenül kell. Ne kérjünk tőle számon olyan művészi elemeket, amelyek csak ronthatnák novellái kerekességét. A *Colombában* is ott emelkedik a remekmű magaslatára, ahol ezeket az esztétikai elveket követi.

Mérimée a *Colombát* 1840-ben írta. Soha romantikusabb témát! Colomba egy sziget regénye, »Napoleon szigetének regénye hamvai hazahozatalának évében«. (Thibaudet) Nemcsak az angol ezredesnek és Orsonak Napoleonról folytatott beszélgetése, nemcsak a vittoriai csata földidézése felelteti el a restauráció dandyket tenyésző környezetet. Egy világ, ahol még igazán tudnak szeretni és gyűlölni — ezzel az érzéssel tehette le a korabeli olvasó a könyvet. A tulajdonképpeni történet ironikusan előadott bevezetése még jobban kidomborítja a civilizált és még ősi szenvedélyektől izzó világ ellentétét. Nevil ezredes és lánya, Lydia, hasztalanul járt Itáliában: az apának nem sikerült valamire való vadászakmányt, a lánynak érdekes élményt szereznie. Még egy próbát tesznek: Korzikába induló vitorlásra szállnak. A hajón megismerkednek Orso della Rebbiával, a volt napoleoni hadsereg tisztjével, aki leszerelt és most hazatér Korzikába. Egy matróz éjtszakai énekéből kiderül, hogy a fiatalember apja pontosan ki nem derített gyilkosságnak esett áldozatul és mindenki azt várja a fiútól, hogy leszámoljon a család ellenségeivel, a gyanúsított Barriciniakkal. Orso nem tartja bizonyosnak bűnösségüket, a vérbosszú avult szokása is távol áll tőle, de húga, Colomba, már a kikötőbe érte jön, hogy rávegye a hosszú végrehajtására. Az eseményeket ettől kezdve Colomba szenvedélye irányítja. Pásztorokat és haramiákat szegődött bátyja testő-

rétül, a véres emlék földidézésével izgatja képzeletét és a prefektus békéltető közbeavatkozását a Barriciniak ellen fordítja. Orsoban fölébred a gyanú, párbajra hívja ki Orlanduccio Barricini-t és amikor ez fivérével együtt orvul megtámadja, della Rebbia két golyója elvégzi a vérbosszút mindkettőjükön. Az öreg Barricini az eseményektől meghibban, viszont a Lydia és Orso között szövődő szalak házasságban fonódnak össze. Drámaiság szempontjából Mérimée-nak nincs tökéletesebb műve. Nem moralizál, bár ezt egyébként is a legritkábban teszi, és a környezetből is csak annyira hívja fel a figyelmet, amennyi újabb mozzanat kialakításához kell. Orso előbb leégett bozóton át halad, majd kőfallal védett szántóföldek közé jut. Ez a pármondatos környezetrajz azért kerül a regénybe, mert a Barricini-fivérek a fal mögül lónek Orsora. A *Colomba* drámaisága a cselekmény egész menetére jellemző. A bonyodalom okát, della Rebbia ezredes halálát és a korzikai vérbosszú szokását a matrózoktól tudja meg Miss Nevil; a Neviléket meglátogató prefektus szavaiból megérti, milyen roppant erkölcsi követelést jelent, hogy egy korzikai vért vérrel mosson le. A feszültséget a Colomba bosszúszomja és Orso tárgyilagosága, törvénytisztelete közötti ellentét fokozza. Mérimée hatásosan csoportosítja az Orso elhatározását ellentétesen befolyásoló jeleneteket. A fiú meggyőződése és Lydiának adott szava alapján azzal az eltökéltséggel üdvözli hűgát, hogy nem is gondol majd a korzikai »népszokás«-ra. Colomba a maga érzéseivel akarja megpörkölni bátyját: az ezredes puskái közül választ neki egyet, egy dalt énekelve hívja fel figyelmét a családi »adósság«-ra, csapatot toboroz, Orso puskájába illő golyót önt, majd elviszi apjuk sírjához s utána elérékja a meggyilkolt vérfoltos ingét és a rozsdás, halált hozó golyókat. Orso csakugyan megrendül, de arra gondol, párbajjal egyeztetni össze a korzikai és francia szokást. Colomba még nem is érte el igazi célját, amikor a prefektus új értesülése átmenetileg eloszlatja a Barriciniakra háruló gyanút, — az összecsapás, úgy látszik, elmarad. Colomba azonban heves légkörű jelenetben összehozza az ellenfeleket és a Barriciniak bűnösségére új, megcáfolhatatlan bizonyítékot tár fel. Mérimée most már feltartóztathatatlanul úzi alakjait az összeütközéshez vezető úton, de még ekkor is növeli a hatást. Colomba éjszaka belehasít annak a lónak a fülébe, amelyet bátyja másnapra kiszemelt magának. Korzikában az ellenség lovának megcsönkítése kihívást és életveszélyes fenyegetést jelent, — Orso semmiképpen sem térhet ki az ellenségeinek tulajdonított újabb sértés megtorlása elől. A kiélezett helyzetek légkörét célbataláló párbeszéddek forrósitják. A halálos golyóváltás-szükszavú, gyors, de

élénk színekkel festett előadása pedig fölér a Carmen kispárjájával, pedig abban a kész-szúrásban Sainte-Beuve Mérimée művészi hatásának szimbólumát látta: »Úgy éri az embert... jaj! Még arra sincs ideje, hogy észrevegye, szép volt-e...«

A mű szerkezeti tömörségének alapja az a kitűnő elgondolás, hogy a cselekmény nem más, mint a főhős szenvedélyének akadályokon át való diadalmas kibontakozása. Már Colomba megjelenése a külföldiek közt egy vad, féktelen érzésektől fűtött jellem dallamát intonálja. Izgatottan, gyászruhában lovagol a fogadóig, ahol Orso lakik, és ott, a többiekkel nem törődve, mozdulatlanul ül egy kőpadon, míg bátyja meg nem érkezik. Egyéniségének tragikus pátozosa, szinte férfias elszántsága már ebből az epizódból kitűnik. Tanulatlan lány, Dantéről nem hallott, de a nagy érzések nagy izgalmat váltanak ki belőle. Amikor a két lány nyugovóra tér, már meg sem lep bennünket, hogy a meggyilkolt della Rebbia ezredes lánya tört hord szoknyájába rejtve. Erkölcsei felfogása a rajongóké, akik az igazságra törekednek szakadatlanul és a hétköznapi erkölccsel nem gondolkodnak. Hazugsággal gátolja meg, hogy Orso esetleg békületes szándékát fejezze ki a prefektusnak. Nem restell csálni, hogy újabb szennyet kenjen ellenfeleire, amikor bemetszi saját lovuk fülét, hiszen a végső cél a fontos: derüljön ki az igazság és a bűnös mindenáron pusztuljon el. Colomba alapvonása a szenvedély, de Mérimée nemcsak a vendetta vágyának rabját veszi észre benne, hanem a civilizáció érintésétől szűz, a barbárságig közvetlen természetet is megmutatja. Colomba a legjobb voceratrice, sirató-nő a környéken, érzései azonnal fölfakadnak az élmény melegéből és dallá formálódnak. Orsot nem akarja bosszúvágya áldozatául dobni, bátyját épp oly vadul szereti, mint amennyire fenntartás nélkül kívánja apja gyilkosainak halálát. Orsoért számos furfanggal él. Szövetkezik a vidék legismertebb banditáival, hogy bár-mikor fivére védelmére keljenek, és annak is érti a módját, hogy a fiú szerelmét, a félénk és büszke miszt sebesült bátyjához, haramiakörnyezetbe csalja s ezzel visszavonhatatlanul összakapcsolja sorsukat. Lydia Nevil kontrasztfigura, mint ahogyan Az *ille-i Vénusz*-ban az igazi menyasszony az a szobor, a kegyes Mme de Piennes pedig Arsène Guillot mellett. Alakjának rajza halványabb is, ironikusabb is Colomabéénál. A segíni kyklosz-kapu rajzát komornájának adja, mert másnak is megvan; s a korzikai út ötletét azért helyesli, mert így megörökítheti annak a barlangnak a képét, melyben Napoleon olvasott gyermekkorában, és talán egy korzikai bandita arcmását is magával viheti. Mérimée kedveli az érzések szembeállítását: Az *ille-i Vénusz*-ban a tudomány józanságát

a hétköznapiakba törő fantasztikummal, a *Mateo Falcone*-ban a tisztességet a bűnnel, A *Colombá*-ban két társadalom kétféle erkölcsét állítja párhuzamba és rokonszenve az ősbibb állapotok felé fordul. Orso alakja székségszerűen szintén kevésbé jelentős, mint hűgáé. De összetett jellem ő is, becsülete és kötelességérzete küzd egymással, míg a kettő azonossá nem válik. Mérimée hangsúlyozza nemzeti vonásait, mégis mennyire mások az ugyancsak alaposan korzikai rablók. Orso becsületességéhez más nemes érzések, pl. őszinte szerelme járul; Mérimée a társadalommal szemben álló banditákat sem rajzolja ellenszenvesnek, az egyiket gőgösségével, a másikat tudakosságával egyénti. Noha a tudakos haramia, a kiugrott pap alakja kissé valószínűtlen, a két rabló és Colomba ábrázolása elárulja, hogy ez a szenvedélyes a Part pour l'art képviselőjének kikiáltott író mennyire együtt tud érezni alakjaival, ha szívéhez közelálló figuráról van szó, — bár ezt talán maga előtt is szégyenli. »Az egész társadalommal harcban álló emberek energiája olyan csodálatot vált ki belőlem, amelyet restellek« — mondja a Bulyba Társásról szólva.

Mérimée elbeszéléseinek megszokott, takarékosan kidolgozott műfaját a *Colombá*-ban fellazítja és kisregényre szélesíti. A *Colombá*-ban megvan a novella feloldásának létjogosultsága. A *Tamangó*-ban az érdekelt, hogy egy »primitív« hogyan viselkedik a polgári civilizáció emberének erejét is meghaladó nehézségek között, a *Mateo Falcone*-ban is egy ember belső összetűzése állt a középpontban és ha *Az erőd bevétele*-ben több arcot is látunk, egyetlen csata tüzfényében villannak föl. Colomabának viszont bosszúja végrehajtásához egész Pietranerát, fél Korzikát meg kell mozgatnia. A műben nincsenek főlsleges elkanyarodások, szubjektív betétek, elkülönülő események. Pl. Nevil ezredes beszélgetése Orsoval a napoleoni háborúkról az egész cselekményhez fontos, hiszen a közös katonai múlt hozza közel egymáshoz a két férfit és ezzel előkészíti a két család kapcsolatát. A bővebb keretben Mérimée Colomba alakját, is gazdagabban, árnyalja. A korzikai lány nemcsak azért elevenebb, mint bármelyik hőse, mert nem egy szenvedély megtestesítője, hanem a szenvedélyes ember, de azért is, mert mozgásában, különböző helyzetekben látjuk magunk előtt. A puskini — egyszerűs-mind stendhali — ábrázoló módszert ezúttal ismétlő pisztolyként alkalmazza és csak most. Colomabához hasonlóan érezzük, minden Mérimée hős mennyire leszűkített egyéniség. Colomba indulatainak különböző megnyilvánulásai különböző hatást váltanak ki az olvasóból. Megdöbben, amikor elmagyarázza Lydiának: fordítva tartsa a tört, mert a szúrás csak úgy halálos; megráz, amikor a

bátyja csatájáról hírt hozó kislányt pehelyként kapja le a nyeregből és kérdezni már csak rettenetes pillantása marad. De aztán megfagy bennünk a vér, amikor így folytatja: »— És azok? — kérdezte Colomba rekedten. Chilina keresztet vetett mutató és középsőujjával. Colomba arcán nyomban heves pír váltotta fel a sápadtságot. Égő pillantást vetett a Barricini-házra és mosolyogva így szólt vendégeihez: Igyuk meg a kávé.«

A hősnő nagyszerű jellemzése ellenére sem gáncstalan alkotás a *Colomba*. Az író az epikum kedvéért nemcsak a jellemzést mélyítette el, hanem a főcselekményhez mellék-cselekményt is kapcsolt: Lydia és Orso édeskés idilljét. Az igazi kifejelet — a félkegyelművé vált Barricini-apa és Colomba találkozás — ezért nem állhat önálló befejezőként. Mussetnek egy Mérimée-ről készült karikatúrája alatt ezt olvashatjuk: »Mérimée, amint elfojt egy indulatot.« A *Colomba*-ban Mérimée leveti álarcát, a szentimentalizmusra való hajlamát szabadjára engedi a szerelmi részletekben, és, sajnos, áldoz a regényesség izlésének.

Mégis elsősorban kisregény jellege miatt kerülhetett ez a mű az Olcsó Könyvtár-sorozathoz. Az Olcsó Könyvtárnak ki kell elégítenie a közönség vágyát fordulatolvasmányra, ugyanakkor propogandát is kell csinálnia a művészi irodalomnak. Mérimée elbeszélései egy-egy anekdotára épülnek. A *Colomba* ezért élvezetes olvasmány — 35.000 példányban is! A hősnő igazságába vetett törhetetlen hite és érzékletesen ábrázolt alakja szintén feltétlenül megragadja a kezdő olvasót is.

Réz Ádám közvetlen és hajlékony nyelven tolmácsolja az eredetit. Ismeri a magyar nyelv szellemét, tud a helyzetnek megfelelően szabadabban fordítani, ha a túl szolgai átültetést kényszeredettnek éreznék. Ellis kapitány hódolattal nyújt át Lydiának egy kis tört, noha a francia így hangzik: »... il mit a ses pieds...« A Lydia lábához tett tör képe groteszk volna, észreveszi ő a tiszteletet akkor is, ha hódolattal nyújtják át neki az ajándékot. A fordítás jól és biztosan helyettesíti a gallicizmusokat magyaros szólásokkal: Vous êtes un gentleman plein d'honneur = ön talpig becsületes gentleman, ... peut ... expier ce forfait — felelhet erre a gaztettre stb. Réz Ádám legfőbb érdeme azonban az, hogy érzi és érezteti Mérimée stílusának kettősségét. Mérimée a közlő részekben a XVIII. sz., elsősorban Le Sage stílus-

hagyományait követi; szikár és csípős mondataiban érezzük, hogy az elbeszélő ironiával szemléli az eseményeket. Sehol egy romantikus módon kerestettnek tűnő ige, sehol egy tarka jelző. A cselekményt tárgyaló részekben viszont szótára változatosabb, a párbeszédekben bővértien beszélteti figuráit, — ahogy épp jellemüknek megfelel. A fehérszakállú pásztor, Polo Griffo, a della Rebbia-család régi hűséges embere. Milyen találóan festi őt lelkenedző beszéde, mellyel Orsot dicséri társainak: »A veséjébe látok én! De még mennyire belelátok. Nem mondja, mit akar tenni, de megteszi. Mintha az apját látnám. Beszélj csak, mondd, hogy nem haragszol senkire! Fogadalmat tettél szent Negának. Ez az igazi! Nem adok egy lyukas krajcárt a polgármester bőréért. Egy hónap se telik belé, nem lehet tömlőt varrni belőle.« Réz Ádám fordításában kiválóan sikerültek a párbeszédék, de híven tudja visszaadni a stíluskülönbséget ott, ahol maga Mérimée szól. Amikor Lydiáról azt mondja: »... igen ügyesen lerajzolta a pelaszg — vagy kyklopszkaput — rapportait un joli croquis — kitűnően érezteti az író ajkbiggyesztését a magyaryelvű tömörítésben. Kár, hogy Mérimée elbeszélő modorának fanyar szenvtelenségét csak érzi Réz Ádám, de nem tudatosítja, nem fordítja következetesen ebben a szellemenben. Persze nem szűkítheti mondatait, föl kell használnia a lehetőséget arra, hogy a szavak jellemző erejét fokozza. Amikor Lydia Nevil megengedi, hogy Orso velük utazzék, helyes a kissé merev viselkedésű apáról azt mondania, visszhangozta és nem ismételte — répéta — lánya szavait. Am »le Véruve en éruption« nem pöfékelő, csak működő Vezúv, és teljesen átfestik Mérimée írói felfogását az ilyen mondatok: »Öltözetéről első pillantásra leritt, hogy a fiatalember elegánsan kicsípte magát, mint aki tetszeni akar szíve hölgyének...«, hiszen a francia ennél sokkal tartózkodóbb: »Son costume annonçait à la fois la prétention et l'élégance d'un homme qui va se présenter devant une femme à qui il veut plaire...« Mérimée-től a szubjektív hang, a maró gúny idegen. Az említett hiba elkerüléséhez azonban a szinte művészi újralkotás erőfeszítése kellett volna. A fordítás így is remek, élvezetes és kivált természetessége miatt alkalmas arra, hogy az Olcsó Könyvtár széles olvasótáborával megkedveltesse a nagy francia író.

Rába György

FALUS RÓBERT : SOPHOKLÉS

Művelt Nép, Budapest, 1954.

Falus Róbertnek a *Kultúra Mesterei* sorozatban megjelent Sophoklésével a világirodalom, a klasszikus irodalom kedvelői végre megkapták azt a könyvet, mely az 1950-ben megjelent új Sophoklés-fordítást kiegészítve a nagy athéni drámaíró mélyebb, teljesebb megértéséhez vezethet. — A két könyv megjelenése között négy év telt el. Akkoriban még eléggé ritkaságnak számított, ha egy-egy antik, görög vagy latin szerző megszólalhatott magyarul, (így Moravcsik Gyula Konstantinos Porphyrogenétosa 1950-ben) vagy valamilyen, a klasszikus ókorral foglalkozó munka napvilágot látott. Azóta azonban az irodalmi életünkben bekövetkezett nagyarányú változásokkal kapcsolatban örömmel regisztrálhatjuk a fordítások (1952-ben Devecseri Iliása), monográfiák (1952-ben Borzsák István: A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája, 1926—1950; Ranovics: A hellénizmus történeti szerepe: 1953-ban: Maskin: Augustus principátusa, kialakulása és társadalmi lényege. Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság) és kézikönyvek (1951-ben Agyijev: Az ókori kelet története; Szergejev: Az ókori Görögország története; Maskin: Az ókori Róma története; 1953-ban Tronszkij: Az antik irodalom története), egyre sokasodó számát. Idén pedig Falus művemár-ötödik a sorban, és végre megindult az Egyetemes Filológiai Közlöny bizonyos tekintetben folytatott, már annyira várt Antik Tanulmányok sorozata. És mennyi minden van még kilátásban! Trencsényi—Waldapfel Imre kétnyelvű Hésiodosa, Ritoók Zsigmond és Sarkadi János ugyancsak kétnyelvű Athénaion politeiája, három Aristophanés komédia az Arany János féle immár klasszikussá vált régi, és Aischylos összes fennmaradt drámájának új fordítása. Ennyi biztató jel megalapozottá teszi reményünket, hogy az Aischylos-fordítás megjelenése után a megfelelő Aischylos-monográfia nem fog négy évet késni, hiszen Falus Róbert előttünk fekvő kis könyve már megmutatta, hogyan lehet a múlt nagy mestereiről szűk keretek között is jól és élvezetesen írni.

Falus könyvének bevezető fejezetében azt igyekszik vázolni, milyen társadalmi változások, osztályharcok fejlesztették ki a Dionysos-ünnepek népi-primitív szertartásaiból a drámát, úgy, ahogyan az Aischylos, Sophoklés és Euripidész tragédiáiban és szatírdrámaiban valamint Aristophanés komédiáiban számunkra is elérhetővé válik. A könyv egyik legjobb fejezete ez. A műfajok kialakulásának felfedése az irodalom-

történet legkényesebb és legnagyobb áttekintést követelő kérdései közé tartozik: Falusnak mégis sikerül a vulgarizálás veszélyeit elkerülve vázolni, hogyan vesztie el létjogosultságát a heroikus kor, a nemzeti társadalom felbomlása végső szakaszának reprezentatív műtája, az eposz, és hogyan teremti meg az osztályharcok, s az athéni demokrácia az i. e. VI. század második felében az új, a kornak jobban megfelelő műfajt, a drámát.

Ezután tér rá Falus tulajdonképpen tárgyára: Sophoklés életének és életművének bemutatására és értékelésére. Targyalásában a fennmaradt drámák kikövetkeztethető időbeli egymásutánjában halad (jegyezzük meg mellékesen, hogy csak az Antigoné és a Philoktés esetében jelölnek meg az antik források pontos dátumot, egyébként a drámákból magukból levonható, de csak többé-kevésbé bizonyos következtetésekre vagyunk utalva), csak egy helyen téve kivételt, a Nyomkeresők című szatírdramánál, melyet a drámák elemzése után vesz sorra. Az utolsó fejezet a sophoklési tragikumról szól, függetlenül Kozocsa Sándor és Radó György a magyar Sophoklés-fordítások és színpadi bemutatók jegyzékét állította össze.

Falus Róbert mint mondtuk, kronológiai sorrendben elemzi a fennmaradt hét drámát, úgy, hogy minden egyes alkotást beleágyaz az athéni történelem menetébe. Ez a módszer módot nyújt neki arra, hogy kimutassa a korproblémák és a drámák mondanivalója közötti szoros kapcsolatot. Nem kívánhatjuk persze Falustól azt, hogy minden egyes Sophoklés-darab közvetlen aktualitását felfedezze az athéni történelem eseménysorozatában; (az egyetlen kivétel ezen a téren az Oidipus Kolonosban) ezt már az antik tanúvallomások szűkszavúsága vagy éppen teljes hiánya sem engedi meg. Annyit azonban a könyv valamennyi olvasója meglát, hogy Sophoklés minden művének problémája ott izzott az athéni közéletben. A vallás és tudomány ellentétéről, a pénz mindent ellentétre változtatni tudó hatalmáról, az egyén és az állam viszonyáról, a nomosról és physisről, és még megannyi sophoklési kérdésről tudott, vitatkozott, vagy legalábbis gondolkodott minden athéni polgár. Sophoklés nagy művészete éppen ezeknek a valamennyi kortársa számára fontos problémáknak méltó megjelenítésében van. A mondanivaló és a forma tökéletes egyensúlya, melyet ma sem tudunk eléggé csodálni, s a költő állásfoglalása volt az, mely annyira

szor szerezte meg neki a közönség csodálatát és elismerését kifejező első helyet a drámai agónokon. Mert a kardalokban és a színészek nagyszerű szavaiban egyre-másra felűnik a költő személyese és bátor állásfoglalása. Ha a sors, az istenek: — a fennálló társadalmi rend megváltoztathatatlanak hitt törvényei — tönkretesznek, tragikus bukásra ítélnék minden együttérzésünket megérdemlő, jószándékú és becsületes hőseket, egy Aiaszt, Oidipust vagy Déianeirát, Sophoklész minden szimpátiája az övék. Mikor az emberi kötelékek, a család szent jogainak védelmezői szembeszállnak a minden emberséget durván sárba tipró zsarnokokkal, mint Antigone vagy Élektra, Sophekész még bukásukban is nekik ad igazat. Ha az erőszakkal és fondorlattal cselekvő Odysseus és a legnemesebb hagyományok letéteményese, Neoptolemus harcol Philoktétész megnyeréséért, ő az ártatlanul szenvedő Philoktétész és Neoptolemos oldalán áll. Sorolhatnánk tovább, de ennyi is elég: Falus könyve meggyőzően mutatja meg, hogy Sophoklész egész működése törekvés a nemesebb, tisztább, emberibb felé, hogy költészete félreérthetetlen állásfoglalás mindenfajta zsarnoksággal, gonosz és szűklátókörű elvakultsággal szemben.

Sophoklész majdnem végigélte az egész V. századot. (i. e.) Talán saját szemével látta az athéni demokrácia ragyogó salamiszi győzelmét. Szemtanúja volt a periklési Athén páratlanul gyors felemelkedésének, azután meg kellett látnia a peloponnésosi háborút, az athéni demokrácia válságának kiéleződését. Attól azonban megőrizte a sors, hogy szeretett szülővárosának, Athénnek végső bukását is megérje. Ismerte kora politikai és szellemi vezéreit, volt alkalma összemérni tudását mesterével, Aischylossal, és fiatalabb kortársával, Euripidéssel. Hatalmas életművet hagyott hátra, melyben bizonyára enciklopédikusan fel volt halmozva mindaz, ami ebben a korban Athént jellemezte. Ma ennek az impozáns műnek csak töredékét, mintegy hét százalékát ismerjük. És milyen gyéren szólnak a kortársak tudósításai is róla! — Nagyon nehéz feladatra vállalkozott tehát Falus, mikor Sophoklész költészete általános jellemzésén kívül magának a költőnek a fejlődését is meg akarta rajzolni. Természetes, hogy amit mond, az csak körvonalait tudja megadni egy hatalmas művészegyéniség alakulásának, de még így is érdekes, és — általában meggyőző.

Szerinte Sophoklész már Athén Periklész alatti fénykorában jól látta a társadalomban feszülő ellentmondásokat, és drámaiban éppen az emberi jószándékot, a legszebb erkölcsi értékeket kudarcra ítélt isteni-emberi törvények kegyetlenségét ábrázolta.

(Aias, Antigone, Oidipus király, Trachisidák.) Ezt a kortársai által nagyon vallásosnak tartott költőt a valóság hű megfigyelése állandó lázongásra készítette műveiben: jók-e igazságosak-e az istenek? Élete vége felé azonban, mikor Athénben egyre sokasodó jelek hirdették a feltarthatatlanul közeledő véget, a költőben felülkerekedik vallásossága, és érett férfiúveinek hatalmas lelkiismereti harcai után beletörődik az isteni hatalmak, a sors kiszámíthatatlan rendelkezésébe. De ugyanakkor költészetén keresztül a háború legválságosabb perceiben még közelebbi kapcsolatba kerül népével, szeretett Athénjával. Ez az, amiért öregkora világnézeti fordulatót, a Spárta-barát arisztokracia felé közeledését egyáltalában nem lehet mereven negatív módon értékelnünk. Mert igaz, Sophoklész sokat feladott fiatalabb éveinek harcosságából de amit költészete veszített az egyik oldalon, azt népe, hazája ügyéért való fokozott aggodása, odaadása és felelősségtudata pótolta másfelől. Ezért fejezhette be az agg költő hatalmas életművét olyan nagyszerű alkotással, mint az Oidipus Kolónosban. Az öregkori lírának valami olyan megrendítően szép kivirágzása jelentkezik itt Athén legnagyobb erkölcsi értékeinek dicsérete mellett, amire Goethe és a mi Arany Jánosunk az egyetlen példa a világirodalom történetében. Nem csoda, hogy Falus elemzései közül éppen ennek a drámának az elemzése sikerült talán legjobban.

Nincs módunk most arra, hogy Falus valamennyi interpretációját külön-külön vegyük szemügyre. Ez nem is tartozik egy rövid ismertetés feladatai közé. Inkább csak néhány gondolatot vetünk fel, melyekre a könyv olvasása indított.

Köztudomású, hogy a görög dráma alapanyaga a mythos, melyet Hellásban mindenki ismert. Amikor az athéni polgár a Dionysos-színház sziklabavájt nézőterén, előre tudta, miről fog szólni az a darab, ami bemutatásra kerül, ismerte a fellépő hőseket, sőt a cselekmény végkifejletét is. És mégis bizonyára a legnagyobb érdeklődéssel ment el, hogy egy új Sophoklész-dramát hallhasson, mert tudta, hogy a költő az ismert mythost valamilyen új felfogásban fogja »értelmezni« és az »értelmezés« éppen az athénieket közösen érdeklő valamelyik problémának, esetleg többnek is megoldását adja, vagy kívánja adni. A költő tehát elképzelésének, céljának megfelelően gyúrta, alakította a mythos, a hősmonda anyagát. Lényegében — így tanítja Aristotelész Poétikája — nem változtathatót rajta, de az esetleges variánsok közül kiválaszthatta azt, amelyek alkotói szándékai számára a legmegfelelőbbnek látszott. Módosíthatott a szereplők jellemén, és esetleg a mythosban, a hősmondában nem szereplő személyt léptethetett fel

dramájában. Ezeknek a módosításoknak azonban — ismétéljük — nem volt szabad megváltoztatni az ábrázolt cselekmény végső kimenetelét, formáját, »csak« tartalmát. Ha tehát a monda Oidipus megvakulásáról beszélt, a költő nem változtathatott ezen, bármennyire is jobb drámai megoldásnak látszott esetleg az öngyilkosság, melyet hasonló körülmények között Aias el is követ. Csakhogy a hőmonda Aiasnak nemcsak megengedte, de elő is írta, hogyan ítélkezzék önmaga felett. A mythos és monda tehát éppen a feldolgozás módja szerint telik, telhet meg aktuális tartalommal. Egy-egy költő állásfoglalását, véleményét annak megállapításával lehet lemérni, mit hangsúlyoz a kézen kapott anyagban, mit és hogyan változtat azon.

Mindez persze nem új dolog. Falus maga is von le következtetéseket, mégpedig sokszor fontos következtetéseket éppen ilyen alapon. Elég csak az »Élektra — Athén alkonya« című fejezetre utalnunk, (101—118. o.) ahol az Élektra és Orestés bosszúja történetének egymásától különböző feldolgozása szolgáltat alapot a három nagy tragikus felfogásban, világnézetben jelentkező eltéréseinek bemutatására. Mégis az az érzésünk, hogy néhány helyen éppen a fentebb ismertetett szempont pontosabb alkalmazásával Falus plasztikusabbá, világosabbá tehetné volna elemzéseit.

Vegyük például a Trachisi nők című tragédiát. A mythos nyújtotta anyag Héraklész túzahaláláról szól, és tudott Déianeiráról is. De Falus helyesen világít rá arra, hogy Sophoklész számára nem Héraklész, hanem Déianeira volt a fontos, ő a főhős, az ő »alakja és sorsa szinte maradéktalanul kifejezi a dráma alapeszméjét«, (97. o.). Héraklész darabossága, kíméletlensége csak kiemeli felesége tragédiáját (99. o.). Sophoklész itt más oldalról ugyanazt a problémát dolgozza ki, mint az Oidipus királyban: hogyan fordítja a végzet a legjobb emberi szándékot is pusztító hatásúvá, hogyan kell a legnemesebb céloknak is hajótörést szenvedniök. Mindkét darab végső kicsengése bírálat, vád az istenek világa, a világrend ellen, de »sehol másutt nem ilyen éles és tömören egyértelmű« (97. o.). Miért válik azonban éppen itt a bírálat a legtömörebbé és egyértelműbbé? Mert Sophoklész új, a feldolgozandó anyagban nem említett szereplőt léptet fel: Hyllos ez, Héraklésznek Déianeirától született fia. Falus magyarázatában Hyllos jelentősége a drámában körülbelül egyenlőrangú Lichas és Iolé szerepével. Szerintünk azonban Sophoklésznek azért volt szüksége főleg Hyllosra, mert rajta keresztül, az ő szavaiban szűrhetné le műve alapeszméjét. Éppen ezért Hyllost a Sophoklész-től neki szánt drámai funkció, — a bírálat,

a tanulságok kimondása — a másik kettő fölé emeli.

Vagy nézzük a Philoktétést. Mikor Sophoklész ezt a drámáját megírta (409), már Aischylos és Euripidész előtte feldolgozták a mondat, de alkotásaik nem maradtak fenn. Annyi mégis megállapítható, hogy Sophoklész a cselekményből kirekesztett minden felesleges elemet. Így érte el, hogy művében valóban minden szó, minden gondolat a központi konfliktusra irányul (136. o. l.). De tett még egy változtatást is: míg a mondában Odysseus mellett Diomédész megy el Philoktétésért, nála a »sokcselű« ithakai vezér társa Neoptolemos, Achilleusnak, a görögök legnagyobb hősnének fia. Mit mutatnak ezek a változtatások? Az első »csak« annyit, hogy Sophoklész finom dramaturgiai érzékkel kristálytiszta, egyenesvonalú szerkezetet teremtett, elősegítve az eszmei tartalom akadálytalan kifejtését. De van-e jelentősége a másik változtatásnak is?

Falus megállapítja Neoptolemosról, hogy »Achilleus fia, apjának szíve dobog keblében... nem lehet, hogy fejet hajtson a fondorlatokra épült világ előtt!« (129. l.). Benne Philoktétés is vakon bízik, hiszen apját szerette és tisztelte, nem tételezheti fel, hogy a nagy hős fia hitvány senkivé aljasult (124. l.). A továbbiakban megállapítja, hogy — bár természetesen Philoktétés a dráma főszereplője — Neoptolemos »a cselekmény legfőbb mozgatója«, aki »csaknem Philoktétéssel egyenrangú szerepet tölt be a drámában«. (137. o.) Arra is rámutat Falus, hogy »Sophoklész gyűlölte a háborút, a békét a legnagyobb kincsnek tartotta. Ezekben az években — a háború válságos időszakában — azonban a pacifizmus az athéni demokrácia ellen összeesküvő és Spártával mindenáron békét kereső csoportok támogatását jelentette. Neoptolemos a békét és hűség útján akart haladni, de ténylegesen Odysseust támogatta, az istenek pedig rábólintottak...« Ez magyarárn annyit jelent, hogy Sophoklész és vele együtt nyilván nagyon sok athéni sajátos, egyéni problémája éppen a Neoptolemos lelkében dúló lelkiismereti harcnak, a két véglet közötti ingadozásnak képében nyert kifejezést. Ha tehát Falus azt a kérdést teszi fel, hogy »Nehéz volna eldönteni, kit rajzolt nagyobb szeretettel a költő, Philoktétést-e, vagy Neoptolemost?« — habozás nélkül így adjuk a választ: igaz Sophoklész a rá jellemző szimpátiával rajzolja meg Philoktétésben az önhibáján kívül bűnhődő, magányos hőst, de igazi rokonszenve mégis Neoptolemos felé irányul. Neoptolemos alakját ő választotta ki, ő akarta, hogy éppen a legnagyobb hős méltó fia, a görög erénynek letéteményese jelenjék meg a drámában, aki a költő szabad választása alapján, az előző feldolgo-

zások ezen a ponton való megváltoztatása miatt leginkább volt alkalmas arra, hogy a költő saját vívódásait, ingadozását megjelenítse. Sophoklész számára ő a főszereplő, Philoktétes csak másodsorban jön szóba. — Falus részleteeredményeinek logikus végig-gondolása feltétlenül erre az eredményre vezet az olvasót.

A könyv a sophoklési tragikumról szóló fejezettel zárul. Falus műve itt többet ad, mint amennyit ígér: nemcsak a sophoklési tragikumról van szó, de általános érvényű dramaturgiai elvekről, sőt a szocialista dráma kérdéseiről is, úgyhogy ennél a fejezetnél hosszabban kell időznünk.

Falus Aristotelés Poetikájának a drámára vonatkozó részéből indul ki, majd Marx és Engels tragikumelméletét vázolja. Szerintük két típusa van a tragédiáknak: az egyik a régi rend, az ancien régime hősi bukása, mely csak az ő és középkorban létjogosult. A másik az újkori tragédia típusa, a »korán jött forradalmár« tragédiája (162—163. o.). De mi a tragédia? Falus értelmezésében olyan színpadi mű, mely a hős bukásával végződik. A dráma nála nem gyűjtőfogalom, hanem koordinált helyzetben van a tragédiával: a konfliktus a jó ügy győzelmével fejeződik be. Ezek alapján Sophoklész művei között két »dráma« van: az Élektra és az Oidipus Kolónosban. Az Antigoné világosan »az ancien régime hősi bukását eleveníti meg«, (164. o.) míg a többi négy darab szerinte a tragédia egyik típusához sem sorolható világosan. »Tragédia« és »dráma« közti megkülönböztetés azért olyan fontos, mert míg az osztálytársadalom léteitényei mindkettő létrejöttét lehetővé teszik, addig az osztály nélküli, szocialista és kommunista társadalom sajátos körülményei, melyek a haladás, a fejlődés minden objektív feltételét biztosítják — ellentétben az osztálytársadalmakkal — csak a »dráma« kialakulását engedik meg, hiszen a tragikus bukás ebben a korban már nem tipikus. — Bármilyen ellenvetést tegyünk is a hagyományos esztétikai kategóriák ilyen »átértékelésével« kapcsolatban, Falus érvelésének logikája meggyőző.

A szerző maga Sophoklésszel kapcsolatban főleg az Antigoné értelmezésében tulajdonít nagy fontosságot »tragédia« és »dráma« ilyen megkülönböztetésének, és Trencsényi-Waldapfel Imrével polemizál. Trencsényi ugyanis (Sophoklész összes drámái, Franklin, 1950.) az Antigonében a »forradalmi cselekedet« (i. m. 20. o.) felmagasztalását látja.

Szerinte Antigoné »az írott törvényben kifejezésre jutó társadalmi rend megdöntését igazolja« (u. o.). Falus ezzel szemben azt állítja, hogy Sophoklész itt az ancien régime bukását ábrázolja, nem akart, és nem is tudott előremutatni (165. o.). A vitában, úgy gondoljuk, neki ad igazat az körülmény, hogy az Antigonében tárgyalt temetési problémával kapcsolatban fennmaradt adatok — melyekre egyébként hivatkozik is (54. o.) — félreérthetetlenül a hősnőt teszik meg a régi, az arisztokrata álláspont képviselőjévé, aki elveit védelmében száll szembe a polis-ideológia képviselőjével, és harcában elbukik. Valóban az ancien régime bukásáról van tehát szó, de ez a bukás Marx megjegyzései értelmében (162—163. o.) valóban tragikus lehetett, ábrázolása pedig olyan, hogy Hegel nem alaptalanul nevezte a tragédia abszolút mintaképének.

A fejezet elvi kérdéseinek fontossága miatt szerinte mozzanatról-mozzanatra követjük Falus gondolatmenetét.

Most még néhány megjegyzést a stílusról. A könyv a *Kultúra Mesterei*-sorozat általános célkitűzéseinek megfelelően ismeretterjesztő jellegű. Ez annyit jelent, hogy a szerzőnek mellőzni kell mindenfajta tudományos apparátust (hivatkozások, lábjegyzetek) és népszerű, élvezetes stílusban kell írnia. Falus Róbert könyve ebből a szempontból is megfelelő. Néhol hivatkozik ugyan külföldi tudósokra, az Oidipus király tárgyalásában pedig vitába bocsátkozik velük, de ezek a részek nem zavarják az olvasást, nem terhelik az olvasót, sőt, ösztönzésül szolgálhatnak. Ami magát a stílust illeti, a tárgyánál fogva, ennek különös, immanens nehézségei következtében nem sikerült egységes stílust kialakítani; a történeti fejezetek általában szárazabbak lettek, mint a drámaelemzések. Egyes helyeken nem ártott volna elkerülni néhány fraízisszerű kitételt.

Itt kell megemlítenünk, hogy a könyvbe — bizonyára sajtóhiba következtében — téves adat került. A 60. lapon idézett Aristeides ugyanis — nyilván Ailios Aristeides — nem az I. hanem a II. században élt.

Mindent összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Falus Róbert könyve feltétlenül a *Kultúra Mesterei* sorozat egyik legszerencsésebben megírt kötete. Nemcsak a nagyközönség, de a szakember is haszonnal és élvezettel forgathatja.

Szepessy Tibor

TÁRSASÁGI HÍREK

GÁLOS REZSŐ

(1885—1954)

Amikor 1945 tavaszán a nagy harcok hullámai elültek, s iskoláinkban, tudományos társaságainkban a munkát újra megkezdve számbavettük a megmaradtakat, a lassan gyülekező irodalomtörténészek között frissen, bizakodva, jó kedéllyel jelent meg Gálos Rezső, — s ettől fogva találkozáinknak sűrűn látott vendége lett; kitartott köztünk nemrég bekövetkezett haláláig. Részt vett a megújult Magyar Irodalomtörténeti Társaság munkaközösségeinek munkájában, újból bekapcsolódott az Akadémia Magyar Irodalomtörténeti Állandó Bizottságába, s nagy, szintetikus tervekkel foglalkozott, amelyek egyrészét valóban sikerült is befejeznie.

Akkor, amikor köreinkhez közelebb került, életkorban sem volt fiatal, s az irodalomtörténet munkásai közt is régóta ismert volt a neve. 1885-ben született Budapesten; egyetemi tanulmányait Budapesten és Kolozsvárott végezte, de hallgatott egyetemi előadásokat Berlinben és Lipcsében, s hosszabb időt töltött a müncheni egyetemen is. Irodalomtörténeti munkásságának kezdő lépéseit az első világháborút megelőző évtizedben tette meg; tudományos szemlélete és módszere lényegében már ekkor kialakult, vagy legalábbis az ekkor kapott össz-tönzések alapján fejlődött tovább. A hazai és a német irodalomtudományban a pozitívizmus és az ú. n. összehasonlító módszer virágkora volt ez, amely nagyra értékelte a filológiai aprómunkát; a szintetikus látás és rendszerezés iránt kevés érzéket mutatott, futott az irodalmi »kölcshöznevek« és »hatások«, motívumvándorlások délibábja után, — de művelőtől józan-ságot, tudós lelkiismeretet és nagy tárgyi tudást, folytonos búvárkodást és egyre növekvő anyagismeretet követelt meg. Gálosban mindenképpen megvoltak ennek az iskolának a hibái és fogyatékságai, — de erényeit is igen magas fokon kifejlesztette. Két olyan lendítője volt munkájában, amely bármelyik tudósnak becsületére válna: a lankadatlan kutatószervező és a tények szeretete. Századunk elejének budapesti egyeteme s a Budapesti Philológiai Társaság és folyóirata: az Egyetemes Philológiai Közöny, nagy külföldi példaképektől támogatva, nálunk is kifejlesztett egy filológus-iskolát, amelynek Gálos eleinte fiatal katonája volt, a felszabadulás utáni években pedig már egyik utolsó nagy képviselője. — Oktatói pályáját 1908-ban a temesvári városi fiú felsőkereskedelmi iskola tanáraként kezdte, 1914-ben katonának vonult be, s az aktív frontszolgálatot váltotta fel 1918-ban a győri női felsőkereskedelmi iskola igazgatóságával.

Tudományos működésének 1918, helyesebben 1914 elé eső első szakasza tárgykörben még elég széles és változatos; nagyobb alkotást alig is hozott létre, de már szerepel későbbi fő érdeklődési területe: a felvilágosodás korának irodalma. Nyelvészeti cikkekcské, szó- és szó-lásmagyarazatok, számtalan apró könyvismertetés, Hebbel Judit-jának fordítása, stb. mellett már két felvilágosodás-kori lírikusunk köti le érdeklődését: Dayka Gábor, akiről az E. Ph. K. 1913. évfolyamában írt hosszabb értekezést, és Szentjóni Szabó László, akinek összes költeményeit a Régi Magyar Könyvtárban adta ki alapos bevezetéssel és jegyzetekkel (1911).

A Horthy-ellenforradalmi korszakot majdnem egész terjedelmében Győrött, új állomás-helyén töltötte; ekkor került személyesen is közelebbi kapcsolatba a budapesti filológus- és pedagóguskörökkel. Tudományos munkájának ekkori irányvonala, módszere sok tekintetben a régi maradt; erre vallanak nagy számban közölt apró adatközlő és összehasonlító cikkei, ezeknek száma többszázra rúg; sok jelent meg helyi napilapokban és népszerűsítő folyóiratokban; hanem ha munkásságát egészben nézzük, mégis észre kell vennünk rajta az idők torzító nyomát. Igaz, ezt bizonyos fokig érdeméül kell betudnunk: azok közé tartozott, akik nem adták be a derekukat a szellemtörténeti iránynak és szemléletnek; de a huszas évek sovíniszta, álmanzeti iránya és célkitűzései egy időre őt is hatalmukba ejtették. A 20-as forduló után

tudománypolitikai és világnézeti tájékozódásában Császár Elemér és elvbarátai mellett kötött ki; nyíltan jelét adta a modern magyar költők, főleg Ady iránti megnemértésének; magyar irodalomtörténeti tankönyvet írt Császár Elemér »közreműködésével« (1922), szerzőtársa lett a tankönyvírásban Pintér Jenőnek is. Ebbe az összefüggésbe tartozik az is, hogy filológiai készségének teljes fegyverzetével igyekezett cáfolni legrégebb bibliafordításunk huszita eredetét. (Legrégebb bibliafordításunk, 1926. és 1928.) Ez az allásfoglalása hozta őt közel később az ellenforradalmi kor akadémikusaihoz és az akkori irodalomtörténeti bizottsághoz. De talán nem szépítés azt mondani, hogy tankönyvei és hasonló művei valódi tudományos munkásságának csak mintegy a perifériáját jelentik, ugyanúgy, mint a Győrött végzett, talán túlságosan is extenzív tudománypszerűítő és társadalmi munka.

Irodalomtörténeti munkássága ekkor kezdett szorosabban a 18. századhoz és a 19. század első évtizedeihez kapcsolódni; kétségtelenül része volt ebben bizonyos helyi vagy dunántúli hagyományok sugalmazó hatásának. A két Amade, Kisfaludy Sándor és Berzsényi voltak ennek a munkának a fő centrumai, de futotta általában a testőrfrókra és a felvilágosodás időszakának más lírikusaira is. Egy bonyolult kor zűrzavaros szálait bogozta Gálos fáradhatatlanul. Kisfaludy Sándorral szemben régi adósságokat törlesztett: előbb életrajzának néhány homályos időszakát tisztázta, azután 1931-ben vaskos kötetben adta ki Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkáit. Az Amadékkal kapcsolatban nagy adatfeltáró munkát végzett a családi levéltárban (a levéltári kutatás élete végéig szinte vadászszenvédélye maradt); nemcsak az apa, Amadé Antal verseit szedte össze és adta ki (R. M. K. 40.), hanem fölfedezte és kiadta a fiatal Amadénak is egy csomó ismeretlen versét (ItK 1936, Győri Szemle 1936). Ez alapon készült el ezidőbeli legnagyobb alkotása: Amadé-monográfiája (Báró Amadé László, Pécs, 1937.). A felszabadulás után írt író-monográfiáinak fő jellegzetességeit már ez a monográfia feltünteti. Gálos elsősorban a pozitív tényeket tiszteli; főcélja az életrajz minden részletének, az események és művek időrendjének kétségtelenül világos tisztázása. A műelemzésre, Amadé lírájának összefoglaló jellemzése is tesz kísérletet, s ez ilyen próbálkozásai közül a legsikerültebb; szintetikus ereje figyelemreméltó, bár itt is alig ér el az irodalom történeti összefüggéseinek, mozgalmainak, irányvonalainak felismeréséig.

Fejlődésére jó hatással volt az, hogy 1928-ban a pécsi egyetem bölcsészeti karán megszerezte a magántanári képesítést »A magyar irodalom története a 18. században« c. tárgykörből. A kissé inkább extenzív jellegű pálya szorosabban az egyetemi oktatáshoz kapcsolódott akkor, amikor a pécsi egyetem Tolnai Vilmos halála után, 1937—38-tól kezdve, a tanszék helyettesítésével bízta meg; néhány évig az újabb magyar irodalomtörténetből tartott előadásokat (többek közt Jókairól). 1939 júniusában (valóságban már 38 novemberében) nyugalomba vonult mint iskolaigazgató, — még fiatalosan, munkaereje teljes birtokában, talán azzal a számítással is, hogy tüzetesebben tudjon egyetemi munkájával foglalkozni. Reményeire rácáfolt a pécsi egyetem bölcsészeti karának megszüntetése 1940-ben; az erősen fasizálódó magyar kultúréletben néhány mellőzés is érte; mindezt kárpótolta az, hogy 1945 után a budapesti egyetem bölcsészeti karán tarthatott magántanári előadásokat, amelyek iránt a filológus hajlamú hallgatók nagy érdeklődést mutattak. Már a második világháború derekán jelent meg filológiai szempontból értékes adatgyűjteménye: Német hatás XVIII. századi költészetünkre, ItK 1943; tudnunk kell persze, hogy ezzel Császár Elemérnek évtizedekkel azelőtt megjelent értekezését (A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században, 1913) egészítette ki a megjelenése óta napvilágra került, tekintélyes részben maga-kikutatta adalékokkal. A német anakreoni lírának, a Hainbundnak, majd a német érzelmes dalköltészetnek a magyar felvilágosodás kori lírára gyakorolt kétségtelen hatása kedves témája volt Gálosnak, amelyhez állandóan vissza-visszatért, és olyan adatokat bányászott ki, amelyek a multbelinél helyesebb megvilágításba állítják számos akkori lírikusunk fejlődését; kár, hogy a kor általános szelleme nem adhatott ösztönzést e hatások társadalmi mozgatóerőinek és jellegzetességeinek megállapítására.

A felszabadulás, különösen pedig a fordulat éve utáni gazdag munkalehetőségeket örömmel fogadta. Apró cikkeinek és adatközléseinek sorozata ugyan nem folytatódott — de elérkezettnek látta az időt arra, hogy néhány régi, szintetikus tervét megvalósítsa. Bessenyei-monográfiáját folyóiratunkban annakidején részletesen méltattuk; Mikesről írt népszerű könyvecskéje szintén hosszú idő óta egyetlen összefoglaló művünk Mikesről, és több évtizedes, izgató problémákat felvetett filológiai irodalmat foglal össze. Két kismonográfiát hagyott hátra befejezetten (Kármán József, Szentjóni Szabó László), ezek is rövidesen napvilágot látnak. Őreg tudósunk, aki annakidején a pozitívizmus iskolájában nőtt fel, megtette ezekben a műveiben a kezdő lépéseket a marxista irodalomszemlélet alkalmazására; az ilyen irányú tanácsokat az útbáigazításokat szívesen fogadta; a marxizmus klasszikusai mellett néhány, a maga korszakába vágó szovjet tanulmányt is figyelembe vett, pl. Kármán értékelésében; ezek révén az új korszakban figyelme az elvi kérdésekre is jobban ráirányult.

A halála alkalmából készült tudományos számvetés elsősorban életpályájának és működésének adatait és eredményeit veszi számba. De nehéz megőriznünk ezt a tárgyilagosságot akkor, ha a példaadóan szorgalmas tudós mellett a bölcs, higgadt, kissé gúnyosan kedélyes, élénksemű jóbarátra gondolunk. Eltávozta után nemcsak művei fogják emléktől fölidézni, amelyeket mi és az utánunk következők sokszor emelünk még le a polcokról, — hanem az a fájoan üres hely is, amelyet utána a magunk emberi, baráti környezetében még sokáig érezni fogunk.

Barta János

BALASSI-ÉVFORDULÓ

Esztergomban szeptember 18-án és 19-én rendezett Balassi ünnepségeket a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat és a Honvédség. 18-án este tábor-tűzet rendeztek a vár mellett, azon a helyen, ahol az ostromban a költő halálos sebet kapott. Mosonyi József tanár tartott megemlékezést, Palotai Erzsí előadóművész verseket mondott, Török Erzsí Kossuth díjas régi magyar dalokat adott elő. 19-én délelőtt a Balassi-szobor koszorúzási ünnepélyén Devecseri Gábor Kossuth díjas mondott beszédet, Palotai Erzsí és Horváth Ferenc verseket adott elő. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság koszorúját Gerézy Rabán helyezte el.

Szeptember 21-én az egri Városi Színházban rendezett Balassi-emlékestet a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Némédi Lajos megnyitója után Pálmai Kálmán emlékezett meg a költőről, kiemelve kapcsolatait az egri katonaelettel.

A Magyar Szovjet Társaság tudományos és művészeti szakosztálya 70 lapos tájékoztató füzetet állított össze a Szovjetunió számára Balassi életről, költészetéről. A füzet számos költemény orosz fordítását is tartalmazza.

A külügyminisztérium tájékoztatói fősztálya több külföldi Balassi-emlék lefényképezésére adott megbízást a követségeknek. A fényképeket a Balassi-kiállításon mutatjuk be. A németújvári (Güssing, Ausztria) Bathány-könyvtárban egy régi katalógus tanúsága szerint megvolt Balassi pásztordrámájának nyomtatott kiadása. Ez az egyetlen példány, amelyről tudunk, de Ausztriából azt az értesítést kaptuk, hogy a kötet jelenleg nem található meg.

A XX. SZÁZADI KUTATÓMUNKA HÍREI

A felszabadulás előtti magyar irodalmi élet dokumentumainak és irodalmi emlékeinek gyűjtését a XX. századi munkaközösség végzi. A munka irányítására Szógyi Zsuzsa az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ munkatársa kapott megbízást.

József Attila életrajzának adatait munkacsoport gyűjti Szabolcsi Miklós vezetésével. A csoport tagjai: Patyi Sándor, Sinka

Erzsébet, Sz. Lódi Gabriella, K. Kocztur Gizella. Az életrajzi adatok gyűjtéséről a következő felhívást tettük közzé a sajtóban:

1955. április 11-én ünnepeljük a nagy magyar proletárköltő, József Attila születésének ötvenedik évfordulóját. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság össze akarja gyűjteni az évforduló alkalmával a költő életének minél több emlékét. Kérjük azokat, akik József Attilát személyesen ismerték vagy vele kapcsolatos levelet, kéziratot, tárgyat őriznek, közöljék címüket a Magyar Irodalomtörténeti Társasággal (XI. Ménesi út 11—13.). A Társaság gondoskodik az írásban elkészített emlékezesek kiadásáról, az élőszóban elmondott adatok lejegyzéséről, a kéziratok vagy tárgyak múzeumi elhelyezéséről.

Kozocsa Sándor elkészítette József Attila műveinek bibliográfiáját a Társaság irodája számára.

A könyvkiadó vállalatok lektorátusán dolgozó irodalomtörténészek vállalták egyegy tanulmány elkészítését, nagyrészt a XX. századi magyar irodalomtörténettel kapcsolatban. Megbízást kaptak tanulmány írására: Csanádi Imre, Domokos Mátyás, Pintér József, Réz Pál (Szépirodalmi Könyvkiadó), Pók Lajos, Zrinszky László (Művelt Nép Könyvkiadó), Forgács Marcell, Pál Miklós (Ifjúsági Könyvkiadó).

Az Állami Könyvtérjesztő Vállalat a Társaság javaslatára fenntart bizonyos példányszámot irodalomtörténészek számára olyan régebbi kiadású művekből, amelyek nincsenek forgalomban. Ezeknek a könyveknek első csoportját már kiosztottuk. A könyveket elsősorban a XX. századi munkaközösség tagjai között osztjuk el.

Elek László (Orosháza) a gyomai Kner-nyomda irattárában folytat kutatásokat. Az irattárból a XX. századi irodalmi életnek érdekes adatai kerültek napvilágra.

A Magyar Szovjet Társaság fotolaboratóriuma száz fényképből álló sorozatot készített a leányfalusi Móricz Zsigmond-ház emlékeiről. A fényképek másolatai megszerezhetők a Magyar Szovjet Társaság Országos Központjától.

VEZETŐSÉGI ÜLÉS

A Társaság Vezetősége szeptember 6-án tartotta első ülését az 1954—55-ös tanévben.

Az első napirendi pont megtárgyalásán résztvett Megyer Szabolcs, a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézet magyar irodalmi tanszékének vezetője. A Vezetőség megvitatta az Irodalomtörténeti Társaság és a középiskolai irodalomtanárok kapcsolatának kérdéseit. Javasolta, hogy a tanári továbbképzés keretében ismertessék az újabban megjelent monográfiákat, s az irodalomtanítási módszertani folyóirat is foglalkozzék a tudományos eredményekkel.

A továbbiakban megbeszélte a vezetőség a Balassi- és József Attila-évforduló előkészületeit és a soproni vándorgyűléssel kapcsolatos feladatokat.

A Társaság Vezetősége javasolta az Oktatási Minisztériumnak, hogy azok a középiskolai tanárok, akik irodalomtörténeti kutatómunkával foglalkoznak, csökkentett heti óraszámban tanítsanak. A javaslatához mellékeltük tanár-munkatársaink névsorát.

Varga Imre (Jászberény) és Imre Lajos (Jászapáti) július hónapban a Széchényi Könyvtárban végeztek kutatómunkát. Varga Imre a kéziratok énekköltészetet, Imre Lajos a Petőfi-irodalmat tanulmányozta.

Kiss Béla (Kiskőrös) két ízben Budapestre utazott Petőfi életrajzi adatainak kutatására.

1955-ÖS ÉVFORDULÓK

A jövő év magyar irodalomtörténeti évfordulóinak megünneplésére a Társaság irodája javaslatot dolgozott ki a Népművelési Minisztérium számára. A más intézményekben készített jegyzékek felhasználásával készítettük el a fontosabb évfordulók alábbi jegyzékét:

Január

1850. jan. 2. szül. Eminescu (100 év)
 1895. jan. 25. megh. Komjáthy Jenő (60 év)
 1805. jan. 28. megh. Csokonai Vitéz Mihály (150 év)
 1830. jan. 30. megh. Virág Benedek (125 év)

Február

1755. febr. 10. megh. Montesquieu (200 év)
 1825. febr. 18. szül. Jókai Mór (130 év)
 1865. febr. 27. megh. Jósika Miklós (90 év)

Március

1830. márc. 18. szül. id. Szinyei József (125 év)
 1875. márc. 26. megh. Kriza János (80 év)
 1885. márc. 29. szül. Kosztolányi Dezső (70 év)

Április

1840. ápr. 2. szül. Zola (115 év)
 1805. ápr. 5. szül. Andersen (150 év.)
 1855. ápr. 9. szül. Reviczky Gyula (100 év)

1735. ápr. 11. szül. Báróczi Sándor (220 év)
 1905. ápr. 11. szül. József Attila (50 év)
 1885. ápr. 13. szül. Lukács György (70 év)
 1930. ápr. 14. megh. Majakovszkij (25 év)
 1830. ápr. 16. megh. Katona József (125 év)

Május

1265. máj. 2. szül. Dante (690 év)
 1880. máj. 8. megh. Flaubert (75 év)
 1805. máj. 9. megh. Schiller (150 év)
 1885. máj. 22. megh. Victor Hugo (70 év)
 1910. máj. 28. megh. Mikszáth Kálmán (45 év)

Június

1795. jun. 3. megh. Kármán József (160 év)
 1580. jun. 10. megh. Camoenus (375 év)
 1880. jun. 10. szül. Kaffka Margit (75 év)
 1920. jún. 16. megh. Endrődy Sándor (35 év)

Július

1775. júl. 22. szül. Martinovics Ignác (200 év)

Augusztus

1850. aug. 5. szül. Maupassant (105 év)
 1885. aug. 10. megh. Toldy Ferenc (70 év)
 1855. aug. 17. megh. Obernyik Károly (100 év)
 1850. aug. 18. megh. Balzac (105 év)
 1635. aug. 21. megh. Lope de Vega (320 év)
 1850. aug. 22. megh. Lenau (105 év)
 1880. aug. 26. szül. Apollinaire (75 év)

Szeptember

1830. szept. 8. szül. Mistral (125 év)
 Október
 1505. okt. 2. szül. Tinódy Lantos Sebestyén (450 év)
 1725. okt. 16. szül. Gvadányi József (170 év)
 1745. okt. 19. megh. Swift (210 év)
 1400. okt. 25. megh. Chaucer (555 év)

November

1830. nov. 17. A magyar Tudományos Akadémia megalapítása (125 év)
 1855. nov. 19. megh. Vörösmarty Mihály (100 év)
 1910. nov. 20. megh. L. N. Tolsztoj (45 év)
 1830. nov. 21. megh. Kisfaludy Károly (125 év)
 1855. nov. 26. megh. Mickiewicz (100 év)
 1855. nov. 28. szül. Gozdsu Elek (100 év)
 1835. nov. 30. szül. Mark Twain (120 év)

December

1875. dec. 4. szül. Rainer Maria Rilke (80 év)
 1925. dec. 5. megh. Reymont (30 év)
 1800. dec. 17. szül. Czuczor Gergely (155 év)
 1875. dec. 22. megh. Kemény Zsigmond (80 év)

Virág Benedek síremléke, amely a Gellért-hegy oldalában volt elhelyezve, az utóbbi években megrongálódott. A síremlék helyreállítására felhívjuk a Fővárosi Tanács figyelmét.

A *Népművelési Minisztérium könyvtár osztálya* tájékoztató szolgálatot szervez a könyvtári munka elvi kérdéseinek tisztázására. A Társaság Vezetősége Czine Mihályt és Béládi Miklóst kérte fel a tájékoztatási munkában való közreműködésre.

A Társaság javasolta a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának, hogy támogassák a jelentősebb vidéki városok tudományos helytörténeti folyóiratainak megindítását. Egyelőre az egri és soproni folyóirat terve készült el.

A Magyar Szovjet Társaság tudományos és művészeti szakosztálya rendszeresen küld tájékoztatást a Szovjetunióba a magyar irodalomtörténetírás eredményeiről. Az Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények és A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei fontosabb tanulmányairól küld rendszeresen tájékoztatást az osztály.

A magyar irodalom topográfiájának elkészített anyagát a Társadalom és Természet-tudományi Ismeretterjesztő Társulat megyei szervezeteinek munkatársai bírálták meg és egészítették ki. A megyei szervezetek nagyrésze alapos, lelkiismeretes munkát végzett. Különösen gazdag új anyagot gyűjtött Csorba Zoltán (Borsod megye) Elek László (Békés megye) Antal László (Tolna megye) Joós Ferenc (Bács-Kiskun megye).

Galambos Ferenc elkészítette Arany János két folyóiratának (Szépirodalmi Figyelő, Koszorú) és az Abafi Lajos-szerkesztette Figyelő név- és tárgymutatóját. A kutatók a Társaság irodájában használhatják ezeket a munkákat.

A III. sz. irodalomtörténeti munkaközösség tagjai 1954. szeptember 22-én baráti megbeszélést folytattak Rákos Péterrel, a prágai Károly-egyetem magyar intézetének szak-asszisztensével. A beszélgetés során Rákos Péter a munkaközösség tagjainak kérésére ismertette a prágai és pozsonyi egyetemen folyó magyar irodalomtanítást. Beszámolt a magyar klasszikus irodalom cseh és szlovák nyelven megjelent alkotásairól és ismertette az előkészületben levő

kötetek tervét. Móricz Zsigmond »Uri muri« c. művével nyolckötetes csehnyelvű Móricz-sorozat indult. Mikszáth Kálmán műveit tízkötetes válogatásban adják ki. Nemrég jelent meg Jókai Mór »Rab Ráby« c. műve. Tervebe vettek egy Kaffka Margit, Móra Ferenc és Illyés Gyula kötetet.

A magyar és a csehszlovák irodalomkutatás kapcsolatainak kiszélesítése érdekében a munkaközösség tagjai a következő témák kitűzését és megoldását javasolták a csehszlovákiai magyar irodalomtörténészeknek: Straka kéziratosa Ady-fordításainak felkutatása (Földessy Gyula), Jókai csehszlovákiai fogadtatása és műveinek kritikai visszhangja (Nagy Miklós), Magyar drámák a csehszlovák színpadon (Solt Andor), Petőfi verseinek megjelenése és kritikai fogadtatása (Szalatnay Rezső), József Attila szlovákiai kapcsolatai (Bokor László). Sőtér István a magyar irodalomtörténészek kérését tolmácsolta akkor, amikor a Jirásek-múzeum és az irodalomtörténeti múzeum szervezete elvi szempontjainak, beosztásának, felépítésének részletes ismertetését kérte. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vállalta a kapcsolatok szervezését és a kölcsönös kérések továbbítását.

Megjelent az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ folyóiratának, az *Irodalomtudományi Értesítőnek* 1954. 2. száma. A több mint 400 lapos kiadvány a realista drámaíráis kérdéseivel foglalkozik. Tartalmazza: A. I. Burov: A tipikus és az egyéni; Lukács György: Marx és Engels dramaturgiai kérdésekről; V. Kemenov: A tragikum Shakespeare műveiben; D. Scseglov: A konfliktus és a drámaíráis művészete; J. Min: Hiteles jellem — igazi művészet; K. Trenyov: A dráma nyelve c. elméleti cikkét. A drámaíráis klasszikusaival több tanulmány foglalkozik: M. Morozov: Shakespeare; A. K. Dzsivelegov: Goldoni; Gorogyeckij: Puskin; F. Jevnyin: L. Tolsztoj; B. Bjalij: M. Gorkij; P. Balasov: B. Shaw; J. Szurkov: K. Trenyov. Lessing születésének 225. ill. Csehov »Cseresznyeskert« c. darabja bemutatójának 50. évfordulójáról G. Fridlender ill. B. Jermilov tanulmányával emlékezik meg a folyóirat.

(Összeállította: *Vargha Balázs*)
Budapest 1954. szept. 23.

JÓZSEF ATTILA
1924-ben

Ebből a könyvből készült 100
számozott és a szerző által
aláírt példány piros cimnyo-
mással merített papíron, I-
XV. és 26-100-ig, amelyek
könyvárusi forgalomba nem
kerültek

É. László író professzor úrnak,
Schneider Ferencnek, hogy
a kép megőrzése a háború
utáni tűz-kilencéves
táradt, boldog emlékeireit.

Budapest, 1945. febr. 27.

[Handwritten signature]

A „Nem én kiálltok” egyik ajánlása

IRODALOMTÖRTÉNET

1955.

1. SZÁM

<i>Juhász Géza</i> : Csokonai zsengei	1
<i>Pirnáti Antal</i> : Forgách Ferenc	17
<i>Nagy Miklós</i> : Jókai Mór : Szegény gazdagok	32
<i>Tamás Attila</i> : Somlyó Zoltán	41

VITA

<i>Borzák István</i> : Az És mégis mozog a föld új kiadásának jegyzeteiről	65
<i>Zsadányi Nagy Árpád</i> : Hozzászólás az általános gimnáziumok (III. osztály) magyar irodalmi tankönyvéhez.....	66

SZEMLE

<i>Gyergyai Albert</i> : Victor Hugo magyarul	70
<i>Fekete Gábor</i> : Illyés Gyula : Ozorai példa	74
<i>Réz Pál</i> : Stendhal : Vörös és fehér	81
<i>Varga József</i> : Móricz Zsigmond : A kis vereshajú	86
<i>Nemeskürty István</i> : Goncsarov : Oblomov	88
<i>Kovács Endre</i> : Alois Jirásek : Mindenki ellen	91
<i>Oltványi Ambrus</i> : A magyar irodalom bibliográfiája 1951—52.	95
<i>Wéber Antal</i> : Bobrova : Mark Twain	97
<i>Tamás Attila</i> : Georg Forster válogatott írásai	100
<i>Rába György</i> : Prosper Mérimée : Colomba	102
<i>Szepessy Tibor</i> : Falus Róbert : Sophoklész	106

1

TÁRSASÁGI HIREK

Ara: 8.— Ft

Előfizetés félévre: 12.— Ft

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

1955

№ 1

Ю х а с, Г.: Юношеские произведения Чоконаи	1
Пирнат, А.: Ференц Форгач	17
Надь, М.: Мор Йокаи: Бедные богачи	32
Т а м а ш, А.: Зольтан Шомло	41

ДИСКУССИЯ

Б о р ж а к, И. О примечаниях к роману М. Йокаи: « <i>És mégis mozog a föld</i> ». «И все-таки движется земля»	65
Ж а д а н ь и Надь, А.: Примечания к учебнику по литературе для 3 класса гимназии	66

ОБЗОР КНИГ

Д ь е р д ь а и, А.: Виктор Гюго на венгерском языке	70
Ф е к е т е, Г.: Дьюла Иййеш: Озоринский пример	74
Р е з, П.: Стендал: Красное и белое	81
В а р г а, И.: Жигмонд Мориц: «Красноголовка»	86
Н е м е ш к ю р т и, И.: Гончаров: Обломов	88
К о в а ч, Э.: Алоис Йирашек: Против всех	91
О л ь т в а н ь и, А.: Библиография венгерской литературы 1951—1952 гг.	95
В е б е р, А.: Боброва: Марк Твен	97
Т а м а ш, А.: Георгий форстер: Избранные сочинения	100
Р а б а, Дь.: Проспер Мериме: Коломба	102
С е п е ш ш и, Т.: Роберт Фалуш: Софокл	106

ИЗВЕСТИЯ

HISTOIRE LITTÉRAIRE

1955.

№ 1.

<i>Géza Juhász: Oeuvres de jeunesse de Csokonai</i>	1
<i>Antal Pirnát: Ferenc Forgách</i>	17
<i>Miklós Nagy: Mór Jókai: Les riches pauvres</i>	32
<i>Attila Tamás: Zoltán Somlyó</i>	41

DISCUSSION

<i>István Borzsák: Remarques sur les notes de la nouvelle édition du roman de Jókai, intitulé «És mégis mozog a föld» (Et pourtant, elle se meut)</i>	65
<i>Árpád Zsadányi Nagy: Intervention concernant le manuel de littérature hongroise de la IIIe classe des lycées</i>	66

REVUE DE LIVRES

<i>Albert Gyergyai: Victor Hugo en hongrois</i>	70
<i>Gábor Fekete: Gyula Illyés: L'exemple d'Ozora</i>	74
<i>Pál Réz: Stendhal: le Rouge et le Blanc</i>	81
<i>József Varga: Zsigmond Móricz: La petite fillette rousse</i>	86
<i>István Nemeskürty: Gontcharov: Oblomov</i>	88
<i>Endre Kovács: Alois Jirasek: Contre tout le monde</i>	91
<i>Ambrus Oltványi: La bibliographie de la littérature hongroise 1951—52</i>	95
<i>Antal Wéber: Bobrova: Mark Twain</i>	97
<i>Attila Tamás: Georg Forster: Oeuvres choisies</i>	100
<i>György Rába: Prosper Mérimée: Colomba</i>	102
<i>Tibor Szepessy: Róbert Falus: Sophocle</i>	106

NOUVELLES DE L'ASSOCIATION

Terjeszti a Posta Központi Hírlapiroda Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850

Előfizetés, személyes ügyfélszolgálat

Budapest, V., József nádor tér 1. üzlethelyiség: Telefon: 183-022

E. n. 41

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

ELNÖK: DR. SZABÓ ZOLTÁN

ALNÖK: DR. SZABÓ ZOLTÁN

1955.

2. SZÁM

TARTALMÁBÓL

PÉTER LÁSZLÓ: József Attila Szegeden

SZALAY KÁROLY: Reviczky humorelmélete

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI., MÉNESI ÚT 11—13)

(SZERKESZTŐSÉG: V., PESTI BARNABÁS UTCA 1.)

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS LÁSZLÓ,
KIRÁLY ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

E szám munkatársai: Péter László egyetemi könyvtáros (Szeged), Szalay Károly aspiráns, Komlós Aladár önálló tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa, R. Hutás Magdolna egyetemi tanársegéd, Kiss Ferenc aspiráns, (Debrecen), Szabolcsi Miklós a Magyar Írók Szövetsége kritikai szakosztályának vezetője, Orosz László gimnáziumi tanár (Kecskemét), Szauder József egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa, Baróti Dezső egyetemi tanár (Szeged), az irodalomtudomány kandidátusa, Németh G. Béla pedagógiai főiskolai tanársegéd, Bikácsi László könyvkiadó-vállalati főszerkesztő, Rába György gimnáziumi vezetőtanár, műfordító, Béládi Miklós tudományos kutató, Oltványi Ambrus tudományos kutató, Szabó Ede középiskolai tanár, kritikus, Lator László gimnáziumi tanár (Körmend), műfordító, Poszler György középiskolai tanár (Mosonmagyaróvár), Bóka László egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

A következő számok tartalmából: Gáldi László: A szabadságharc korának verstana. Osváth Béla: Színészetünk és dramairodalmunk helyzete a szabadságharc idején, Rónay György: Baróti Szabó Dávid, Tolnai Gábor: Lukács György és az új magyar irodalomtörténetírás, Varga József: Szkharsci Horvát András. *Vita:* Barta János: Különnvélemény az Eppur si muove ügyében, Deme László: Jókai Mór: Eppur si muove, Fenyő István: Az új középiskolai magyar irodalom olvasókönyvről. *Adatok és adalékok:* Jánosy István: Az Erdély aranykora forrásainak problémáihoz, Komlós Tibor: Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez, László János: Gárdonyi Géza titkosírási naplójának megfejtése, V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849. A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története), Zoványi Jenő: A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig. *Szemle:* Barta János: Megjegyzések Waldapfel József: »A magyar irodalom a felvilágosodás korában« c. könyvéhez, Jánosy István: Gogolj: Holt lelkek, Kenéz Ernő: Rabelais: Gargantua és Pantagruell, Lengyel Dénes: Jókai Mór: Törökvilág Magyarországon, Nagy Miklós: Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora, Nemeskürty István: Csehov: Elbeszélések I. II., Pirnát Antal: Balassi Bálint összes versei (Magyar Klasszikusok), Ruttkay Kálmán: Fielding: A néhai Jonathan Wild úr élettörténete, Ruttkay Kálmán: Thackeray: A nagy Hoggarthy-gyémánt, Szabó Ede: Kárpáti Aurél: Kántorné, Szepessy Tibor: A klasszikus ókor és a történelmi regény (Móra Ferenc: Aranykoporsó), Udvarhelyi Andrásné: Füsi József: Az aszódi diák, Weber Antal: Ehrenburg: Páris bukása. *Bibliográfia:* Lukács György irodalmi munkássága (Összeállította: Oltványi Ambrus).

PÉTER LÁSZLÓ

JÓZSEF ATTILA SZEGEDEN

1

»Valaki az Értől indul el — S befut a szent, nagy Óceánba.« József Attila pályájára is érvényes Ady költői szimbóluma: a külvárosok proletár-gyereke, a makói kisdíák, a szegedi ifjú poéta immár nemzeti klasszikusunk, s életműve a világirodalomé.

Pályakezdésének megrajzolása — mint egész életéé —, nem könnyen megvalósítható föladat. Az eddigi életrajzi irodalom, még ismeretlen, hírlapi adatok, levélbeli megnyilatkozások és kortársi visszaemlékezések mozaikjaiból első lépésként csupán a költő élete e szakaszának története rekonstruálható. *E kikerekített életrajzi vázlat nem is óhajt többet, mint az oeuvre értelmezői számára biztos fogódzókat vagy legalábbis nyomravivő útjelzőket adni, amelyek megkönnyítik az életművet összefoglaló, a költő egész munkásságát áttekintő dolgot.*

Illőnek tartom megemlíteni, hogy József Attila szegedi életének föltárásával már mások is foglalkoztak, illetőleg foglalkozni akartak. Így *Tárnok László* írói néven tevékenykedő ifj. *Tóth László* 1942-ben mint előkészületben levő tanulmányát hirdette az enyémmel azonos címmel ilyen tárgyú munkáját.¹ Néhány cikket a kortárs és barát, *Magyar László* is írt a költő szegedi életéről.² *József Jolán* egy tervezett előadásának szövegét is közölte hasonló címmel egy szegedi lap, bár ez nem volt több, mint amit könyveiből ugyane tárgykörből ismerünk.³ *Szász Ferenc* rövid cikke sem ad a Horger-ügyről és ennek költői visszhangjáról többet, mint ami a versek és a curriculum vitae ismeretében köztudott.⁴ *Lőkös Zoltán* alkalmi riportja már ad érdekes és új adatokat.⁵ *Vásárhelyi Júlia* cikke ismét csak a már ismert adatokat eleveníti föl.⁶ *Szabolcsi Gábor* kéziratban elkészült — ugyancsak e tanulmányommal azonos című — munkája nem annyira életrajzi jellegű, mint inkább a költői technika ez időbeli fejlődésének elemzése.⁷ Ugyancsak *Szabolcsi Gábor* értékes verseket és leveleket tett közzé

¹ Vö. Ifj. *Tóth László*: Tömörkény István irodalomtörténeti sorsa. Szeged, 1942. 31. 1.

² *Magyar László*: Hogyan ismerte fel Juhász Gyula egy makói kisdíákban az új magyar költészet nagy lángelméjét: József Attilát? *Esti Kurír*, 1942. április 4. — *Uő*: Milyen volt szökecsége, Bp. 1942. — *Uő*: József Attila érettségije. *Hírlap*, 1948. június 20. — *Uő*: A limbus meséje. *Délmagyarország*, 1954. december 2.

³ *József Jolán*: József Attila Szegeden. *Délmagyarország*, 1943. február 21. — *Uő*: József Attila élete. 3. kiad. Bp. 1947. — *Uő*: A város peremén. 2. kiad. Bp. 1952. — Vö. még *uő*: »Nekem is öcsém volt Attila.« *Független Magyarország*, 1949. április 11.

⁴ *Szász Ferenc*: József Attila és a szegedi egyetem. *Délmagyarország*, 1945. május 13.

⁵ *Lőkös Zoltán*: Régi lakótársa, Horesnyei elvtárs beszél József Attila szegedi diákéletéről. *Délmagyarország*, 1947. január 1. — Itt említem meg; az érdekesség kedvéért, hogy *Lőkös Zoltán* e cikkéből is kitetszően, volt osztálytársam, *Gergely András* is foglalkozott a gondolattal, József Attila szegedi éveinek fölkutatásával. Őtöle hallottam egyébként — ha jól emlékszem, 1941-ben, hatodik gimnazista koromban —, első ízben József Attiláról a szegedi Baross-gimnázium önképzőkörén.

⁶ *Vásárhelyi Júlia*: József Attila és Juhász Gyula találkozása életben és halálban. *Szivárvány*, 1947. december 13.

⁷ *Szabolcsi Gábor*: Nem én kiáltok. József Attila Szegeden. Kézirat. A makói József Attila-múzeum adattára (= Adattár) 41. sz.

a szegedi évekből.⁸ Végül e sorok írója foglalta hírlapi cikkben össze, amit mostanáig tudtunk a költő szegedi tartózkodásáról.⁹ Kéziratban lévő nagyobb tanulmányomban, mely Espersit Jánosról szól, s benne mind József Attila, mind Juhász Gyula életére, költészetére vonatkozó még ismeretlen dokumentumokat dolgoztam föl, ugyancsak több adat van a költő szegedi korszakáról.¹⁰ Legújabban pedig *Fehér Ede*, a Horger-eset tanúja számolt be a híres és a költő sorsát erősen meghatározó jelenetről, valamint a költő egyetemi környezetéről.¹¹

Mindezeket is összefoglalva kísérlem meg a következőkben József Attila szegedi kapcsolatainak és tartózkodásainak fölvázolását.

2

Az előzmények ismereteseek. A fiatal kisdíák 1920 őszén a makói gimnázium tanulója, a DEMKE-internátus lakója lesz.¹² Különböztetire készül a négy polgári után, s lelkes örömmel veti magát a tanulásba.¹³ November 2-án kelt levelében közli nővérével, hogy szénszünet kezdődött, s kérdi, hová menjen az internátusból, ahol kivüle még csak hárman maradtak, a többiek mind hazautaztak. »A tanár, aki engem tanít — írja itt — az is haza utazik Szegedre, és azt az ajánlatot tette, hogy én is menjek vele őhozzájuk Szegedre. De ez két azaz kettő ezer koronába jönne havonként.«¹⁴ A tanár, aki Galamb Ödön előtt latinra tanította Attilát, Jirkovszky Sándor, hamarosan nyugdíjba is ment, s hazaköltözött Szegedre.¹⁵ Attila a hosszú szénszünetet (nov. 2-től nov. 20-ig, majd dec. 11-től febr. 1-ig)¹⁶ az internátusban töltötte; úgy látszik, nővére nem tudta földözni a szegedi vendégeskedés költségeit. November 5-én engedélyt kap a különböztetire,¹⁷ s 13-i levelében már arról számol be, hogy új tanár tanítja latinra.¹⁸ Ez Galamb Ödön, aki ugyan a gimnáziumban csak később és csupán rövid ideig tanítja, de mint kollégiumi fölügyelő hamar megismeri a tehetséges diákat; megismeri és megszereti, meglátja benne a tehetség csalhatatlan jeleit: az átlagon felüli értelmet, megbízhatóságot és fölfokozott önértetét. Nemcsak atyjává válik a szegény árva gyerekeknek, de hamarosan jó barátjává is.

A makói éveknél az eddigi életrajzi irodalom adatait is kiegészítő képét itt most elnagyoljuk (tán lesz alkalmunk még külön földolgozni), s csupán azokat a mozzanatokot említjük, amelyek szegedi kapcsolatainak kialakulását teszik világosabbá. Galamb Ödön viszi el híret a makói újságírókhoz, köztük Espersit Jánoshoz, s Espersit János ismerteti meg a fiatal diákköltőt a Makóra kijárogató Juhász Gyulával. Hogy ez a megismerkedés mikor történt, nem tudjuk; valószínűleg a szegedi költő 1922 februárjában vagy áprilisában történt makói látogatásai alkalmával.¹⁹ S szinte jelképes, hogy a Galamb Ödön és Espersit János

⁸ Szabolcsi Gábor: József Attila ismeretlen kézírata. *Tisztafaj*, 1951: 94—97. l.

⁹ Péter László: József Attila Szegeden. *Délmagyarország*, 1953. december 3.

¹⁰ Péter László: Espersit János (1879—1931). Ismeretlen adatok József Attila és Juhász Gyula életéhez, költészetéhez. (Sajtó alatt.) Akadémiai Kiadó. Irodalomtörténeti Füzetek 1. sz.

¹¹ *Fehér Ede*: A Horger-ügy. József Attila szegedi évei nyomában. *Délmagyarország*, 1954. július 25.

¹² *József Jolán*: József Attila élete, 155. l.

¹³ Uo. 156—157. l.

¹⁴ A budapesti Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum anyagában (= Petőfi-múzeum). Ennek az anyagnak megtekintéséért Szántó Juditnak tartozom köszönettel.

¹⁵ Vö. *Galamb Ödön*: Makói évek. József Attila élete nyomában. I. Bp. 1941. 10—11. l. és a makói m. kir. állami főgimnázium XXVI. értesítője. Összeállította Gedeon Alajos. 1920—21. iskolai év. Makó, [1921.] 3. l.

¹⁶ Értesítő i. h.

¹⁷ Petőfi-múzeum, kérvénye.

¹⁸ Petőfi-múzeum.

¹⁹ Vö. Péter László: Espersit János.

hatására Ady-rajongó költő eddigi zsengei után ez idő tájt írja első verseit, melyek már kötetben való megjelenésre is méltóknak találtattak, mint például az április 11-én kelt »Távol, zongora mellett« című.²⁰ A találkozás Ady példája mellett most már Juhász Gyulát is költői mesterévé teszi.

Ezen a nyáron csöszködik Kiszomboron, innen ír augusztus 18-án Juhász Gyulának, válaszul annak bátorító, pártfogó soraira.²¹ Küldi a »Szeged alatt« című versét, »nagy szeretettel« ajánlva — Juhász Gyulának. Nővérének, Etának nagy büszkeséggel dicsekszik levelében: »Magyarország most élő költőinek legnagyobbikától kaptam levelet.«²² S ugyanebben írja: »Még lehet, hogy egy hónapon belül ott leszek a beérkezettek között.«

A levélen fölbuzdulva indul Szegedre, Juhász Gyulához. »A drága ember — írja József Jolán — meghatott szeretettel fogadta, egész napját vele töltötte. És máris megszületett a terv, hogy a verseket ki fogják adni.«²³

A költő első versei a szegedi *Színház és Társaság* című hetilapban jelennek meg,²⁴ majd hamarosan Sz. *Szigethy Vilmos*, a *Szegedi Híradó* szerkesztője teszi közzé két versét, a »Szeged alatt« és »A bánat« címűeket. Közben, 1922. november 1-i előszóval négy verse megjelenik a *Keck-féle lírai antológiában*. De mielőtt ezzel, az antológiában szereplő többi szegedi fiatal költő és József Attila kapcsolatával foglalkoznánk, vessünk egy pillantást — bármi röviden is — arra a tágabb környezetre, amely a 17 éves poétát Szegeden fogadta. Mert hiszen, ha nem is oly közvetlenül, mint a szűkebb környezet, a költői barátok közössége, valamilyen nyilvánvalóan meghatározta József Attila fejlődését, világnézetének alakulását, költői útját az a miliő, amely 1922 és 1925 között Szeged életét jellemezte.

3

Szeged, az ellenforradalom szülővárosa. Szégyene ez a városnak, menteni is lehet, hogy a puszta véletlen, a földrajzi-stratégiai okok, a városba gyűlt idegenek tették azzá, de kétségtelen, hogy Szeged a 20-as évek elején a »szegedi gondolat« fészke, reprezentánsa. *Szeged és Bécs — ahaová költő útja innen logikusan vitt — két ellentétes világnézet jelképe, amint Németh Andor ír.*^{25a}

Milyen volt Szeged élete az alatt a három esztendő alatt, míg József Attila sűrűn megfordult Szegeden, sőt lakója is volt? Sajnos, máig nélkülözzük e kor összefoglaló történelmi leírását de azt a történelmi munkát is, amely a szegedi élet e korabeli mozzanataival, a gazdaság, a kultúra, a társadalom, az irodalom, munkásmozgalom stb. helyzetével, történetével mai szemmel ismertetne meg bennünket. A közismertebb monográfiák, városleírások²⁶ csak elnagyoltan és a fehérterror első éveinek zűrzavarát elhallgatón szólnak ezekről az időkről, bágy a sorok között olvasni tudó ezekből is sokat megsejthet a huszas évek Szegedjének ájrátos légköréből, mégis hasznosabb, ha a korabeli napilapok illusztrációiból próbáljuk — s ami mozaikszerűen is — érzékeltetni ezt a különös, s a Horthy-rendszer későbbi évtizedei-

²⁰ Vö. József Attila összes művei. Sajtó alá rendezte: *Waldapfel József és Szabolcsi Miklós*. Bp. 1952. 1. kötet 357. l.

²¹ Vö. Juhász Gyula és József Attila levélváltása. *Szép Szó*, 1938: 319—320. 1. — *József Jolán*: József Attila élete, 167—168. l.

²² *József Jolán*: i. m. 167. l.

²³ Uo. 168. l.

²⁴ *Péter László*: József Attila nyomtatásban megjelent első verse. *Délmagyarország*, 1954. április 11. Vö. uő: József Attila-textológia, *Irodalomtörténet*, 1954: 358. l.

²⁵ *Németh Andor*: József Attila. Bp. [1944.] 31. l.

²⁶ A Szegedre vonatkozó főbb történelmi és monografikus, városismertető irodalmat l: *Péter László*: Csongrád megye népe és földje. Ajánló-bibliográfia. Szeged, 1954. 7—16. l. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 22. sz.

nek »konszolidált« viszonyaiban élők számára — így e sorok írója számára is — szokatlanul eleven, harcos atmoszféráját.

Az ellenforradalom győzött, olyan erők segítségével, amelyek az uralkodó rendszer megszilárdulása után már nemcsak fölöslegessé váltak, de zavarták is a nagytőkés-nagybirtokos osztályok politikai terveit. A »különítményesek« — elégedetlenek lévén Bethlen és irányzata konszolidációs törekvéseivel — az Ébredő Magyarok néven ismert és egyéb ellenforradalmi, szélsőjobboldali szervezetekben uszítottak minden haladó eszme, demokrácia, szocializmus ellen. Ennek volt helyi szócsöve a *Szegedi Új Nemzedék*, a Baross Szövetség, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a Magyar Nemzeti Szövetség és a Turán Szövetség lapja, élén a volt fehér kormánybiztos-főispán, *Dobay Gyula* főszerkesztővel,²⁷ aki uszító vezércikkei mellett »Nikoláj« című hadifogoly-darabjával tette nevét híressé, s adott alkalmat *Juhász Gyulának*, hogy szatíráiban, karcolataiban mint a »Nyakolaj« íróját, »a helyi szerzőt« karikírozza.²⁸

A *Szegedi Új Nemzedékkel* szemben állott a liberális ellenzék harcos lapja, a *Szeged*, Ez lényegében az 1920-ban megszüntetett *Délmagyarország* folytatása volt, aminthogy később, 1925-ben a *Szeged* betiltása után ismét mint *Délmagyarország* született újjá. Ennek volt munkatársa *Juhász Gyula*, s ide írta hetente tárcáit, időnként névtelen vezércikkeit *Móra Ferenc* is, miután a *Szegedi Napló*, a liberalizmus másik lapja a kormánypárton álló kiadó tulajdona lett. A 45. évfolyamát élő, nagy tradícióju *Napló* — *Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Thury Zoltán, Újlaki Antal, Móra, Sz. Szigethy Vilmos* nevei jelzik szép hagyományát — 1922-ben került a kormány iránt lojális ifj. *Endrényi Imre* kezébe. *Terescsényi György*, aki később maga is a hivatalos, Herczeg Ferenc vezette irodalomhoz igazodott, s az *Új Idők* dolgozótársa lett, 1922. április 14-én, a *Szegedi Napló* nagypénteki számában »Nagypéntek« címmel merész, költői lendületű elmélkedést írt, amelyben Krisztust, mint a szegénység képviselőjét, a szegények megváltóját jellemezte. »Ösztövért testű, csapzott-hajú fiatal zsidónak«, »ténfergő koldusnak«, a »világ szemetjének« mondta, hogy a néppel való azonosságát, s forradalma szociális gyökerét érzékeltesse. A kurzus szélsőjobb lapja, a már említett *Szegedi Új Nemzedék* április 19-i számában »Elégtételt!« című vezércikkében tajtékozva követelte a »renegát krisztusgyalázó« megbüntetését, s a »liberális, zsidó« *Napló* betiltását. Somogyi polgármester egyidejűleg megszüntette a lap utcai árusítását, ami néhány hét alatt teljes anyagi csődbe vitte az addigi kiadót, és egyben szerkesztőt, *Engel Vilmost*. Április 20-án átadja a lapot ifj. *Endrényi Imrénnek*, a szerkesztést *Szilassy Cäsárnak*, s bár azzal a reménnyel teszi, hogy a lap »hű marad azokhoz a tradíciókhoz, amelyek a negyvenöt éves múlt parancsoló erejével köteleznek«, már az április 29-i előfizető-toborzó fölhívás elárulja, hogy a lap a kormány támogatását tartja föladatának. Azoknak a rétegeknek a támogatására számít, akik a kurzusban ugyan elhelyezkedni nem akarnak, de készek »konstruktív« módon támogatni a kormány konszolidációs munkáját. *Tisza István* egykori táborához apellál, akiket ugyan »a tiszta liberalizmus gondolata a napi politika kérdéseiben izolál« az egységes párttól, de »hazaszeretetük« mégis visszatart »a szélsőségektől«. Ám hamarost kiderül, hogy ez a tábor megfogytakozott Szegeden: a lap régi, haladó olvasói családva hagyják ott, míg viszont a szélső jobb hívei — ha lúd, legyen kövér elve alapján — olvasmányukat jobban megtalálják, szenvedélyeiket jobban kielégítik az *Új Nemzedék* uszító cikkeiben. Szeptember 24-én *Endrényi Imre* — aki rövid ideig egyszerre három lap tulajdonosa volt — bejelenti a *Napló* szünetelését, s egyúttal elárulja: annak idején azért vette meg, hogy »megmentsen egy dicső múlttal rendelkező lapot attól, hogy egyik-másik szélsőséges hullámokon evező cikke miatt a kormány beszüntesse...« *Endrényi Imre* másik két

²⁷ *Dobay Gyula* (1870—1937) ügyvéd, kormánybiztos-főispán, tb. városi tisztifőügyész. *Vö. Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1943. 5. köt. 862—3. l. *Vö. még*: Mennyit ér a Nikoláj? *Szeged*, 1924. febr. 2.

²⁸ [*Juhász Gyula*] *Gyalu*: Szögedi színház. Szeged, 1926. passim.

lapja a *Friss Hírek* és a *Szegedi Híradó*. A *Friss Hírek* a névtelen, szürke *Kontor Lajos* szerkesztésében másfél évtizedig délben jelent meg a szegedi utcákon. Szemben állt a liberális *Szegeddel* éppúgy, mint a fajvédő, ébredő *Új Nemzedékkel*. Álláspontját legjobban jellemezte a lap 1923. aug. 23-i számában megjelent interjú, melyet munkatársa, *Hartmann Mihály* folytatott *Eckhardt Tiborral*. Kérdésére, hogy milyen irányú lapot képvisel, azt a választ kapta: »Mi a tárgyilagosság álláspontján vagyunk.« *Eckhardt* nem adott nyilatkozatot a lapnak, amely elsősorban antiszemitizmusa miatt ítélte el az ébredőket és a kurzus jobb-oldalát.

Ennek a lapnak volt külső munkatársa, gyakori vezércikkírója *Kosztány Ignác* (1851—1940), a Kolozsvárról Szegedre települt egyetem egyházjog professzora, a konzervatív-kispolgári politizálás jellegzetes képviselője.²⁹ Cikkeinek címei is jellemzők: *Történeti lehetetlenség* (1923. aug. 8.), *Az »emigránsok«* (aug. 23.), *Törvénytisztelet* (dec. 22.), *A hang Jákob hangja, de a kezek Ézsau kezei* (1924. január 4. — ebben a csongrádi ébredők bombamerényletét ítéli el), *Kun Bélák aknamunkája* (márc. 5.), *Tájékozódás* (ápr. 20.), *A sztrájkok-ról* (ápr. 25. — természetesen a munkásság sztrájkjoga ellen), *Az igazságos adó* (jún. 12.), *Az erdélyi katolikus templomok* (júl. 19. — sovíniszta cikk), *Rágalmak* (szept. 23. — a nemzetiségi elnyomást mentegeti) stb. Éppen abban az időben, amikor *József Attila* a szegedi egyetem hallgatója, ünneplapja *Kosztány* professzort ötvenéves jogi tanársága alkalmából (1925. febr. 18.), aki egyébként konzervatív programját három előadásból álló sorozaton fejtette ki Szeged értelmiségének. A liberalizmusról 1924. január 22-én, a szocializmusról február 5-én és a bolsevizmusról február 26-án beszélt, mindegyikén a maga »keresztény-szocialista« konzervatív nézeteit hirdetve.

A *Friss Hírek* 1925. szeptember 4-ig jelent meg déli napilapként, attól kezdve hetente, hétfőn megjelenő, főként a vasárnapi sporteseményeket közlő kiegészítője lett a helyébe újból föltámasztott, új *Szegedi Naplónak*.

Az *Endrényi* tulajdonában lévő harmadik lap a régebben már megszűnt, s csak a forradalmak után újból életre kelte *Szegedi Híradó* volt, de ez sem bírta sokáig a háború utáni anyagi nehézségeket, a növekvő inflációt. Alig egy évvel a *Napló* után, 1923. július 1-én, a 66. évfolyamában tartó lap végleg megszűnt. Hogy *József Attila* verseinek az elsők között adott helyet 1922-ben, annak nem irányzata, hanem liberális világnézetű szerkesztője, *Sz. Szigethy Vilmos* volt az oka.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy 1922-ben, rövid ideig, *Endrényi*nek olyan sajtó-vállalkozása volt, amely három különböző időben megjelenő, de lényegében egységes politikai állásfoglalást hirdető lapot tartott kezében, akár a fővárosi *Est*-lapok kiadóvállalata. *Endrényi Imre* 1922. április 26-án büszkén hirdette lapjaiban »az amerikai rendszerű kombinált előfizetést a reggel megjelenő *Szegedi Naplóra*, a délben utcára kerülő *Friss Hírekre* és az esti *Szegedi Híradóra*«.

Politikai szempontból is, irodalmi értékénél fogva is jellegtelen napilapja volt Szegednek a századfordulóra indult *Szegedi Friss Újság*. *Krajcáros* néplap, kevés és állásfoglalás nélküli, csupán hírközlő politikával, annál több rémmesével, rendőri hírel.

Nem volt hosszúéletű a régi hagyományokra sem igen támaszkodó munkáslap, a szociáldemokraták újságja, *A munka*. Természetszerűen tükrözte a forradalom után megalkuvó szociáldemokrácia nézeteit, de rendkívül megnövelte értékét, hogy dolgozótársai közé számíthatta egy ideig *Juhász Gyulát* is. A költő, aki a munkássággal a forradalmak idején találkozott össze, majd az üldöztetések során még erőteljesebbé kovácsolódott szolidaritása vele, ezt a fórumot használhatta arra, hogy a szegedi munkásokhoz szóljon prózában, versben egyaránt. Később, megszűnése, 1921 ősze után, s a *Szegedi Napló* megvásárlása után számára is, mint *Móra* számára is, csupán a *Szeged*, majd folytatása, a *Délmagyarország*

²⁹ Vö. *G[ulyás] P[ál]*: *Elhúnytak. Irodalomtörténet*, 1940: 93. 1.

maradt meg nyilvánossági alkalmul. S így jutottunk vissza — jobbról-balra haladva — a Szegedhez, amely 1920. április 30-án indult a liberalizmust hirdető, a fehérterrorral szembe-
szegülő programmal, *Vermes Ernő* szerkesztésében. Eleinte esti lap volt, de két év múlva reggelivé alakult. Ekkor — 1922. augusztus 6-a és október 22-e között — kényszerűen, politikai nyomással páros anyagi nehézségek miatt szünetelt, majd *Lovik Károly* szerkesztésében újraindult, végül 1923. november 18-tól *Frank József* lett a felelős szerkesztője. Időnkint, mint 1922. decemberében is, majd 1925. januárjától a teljes megszüntetéséig, megvonták a laptól kolportázs-jogát, hogy hatását csökkentsék s anyagilag tönkretegyék. 1924. április 1-ével megszűnt és a Szegedbe olvadt a liberális ellenzék makói lapja, az *Esperit* szerkesztette *Makói Reggeli Újság*. November 23-i számában örömmel hirdeti a Szeged térhódítását, terjedelme növelését, valamint a lap hétfői kiadását jelentő *Hétfői Rendkívüli Újság* népszerűségét.

Érthető is ez a népszerűség, hiszen a Szeged, minden polgári korlátja mellett is, a vidéki újságírás Horthy-rendszer alatti legmagasabb színvonalát jelentette. A kiadó Pásztor József visszaemlékezése szerint heti két vezércikkét is Móra írta; a vasárnapi számokban rendszeresen megjelenő tárcái csak távolléte, utazásai idején maradhattak el. Juhász Gyula versei, tárcái, vezércikkei, színikritikái, karcolatai, könyvismertetései több kötetre való prózai és verses anyagot adnak a költő műveit gondozóknak. József Attila Szegeden volt, amikor 1925. március elején Szabó Dezső, aki 1924 szeptemberében, elítéltetése után, azzal távozott Magyarországról, hogy tíz évig lesz Olaszországban, hirtelen Szegedre érkezett, s kijelentette, hogy Szegeden akar letelepedni. Két nap múlva a Szeged munkatársa lett, s egymás után jelentek meg a lapban írásai: Juhász Gyula nemrég megjelent könyvéől, a Testamentomról, Nagyatádi Szabó Istvánról, az ellenforradalomról. Nagy esemény volt előadásorozata Adyról, Petőfiről és Jókairól: a Szeged nagy táblázaton közölte a sorozat egyes előadásainak fölépítését, vázlatát. A nagy népszerűségre szert tett, de állhatatlan és szertelen író május elején már fölszedte sátorfáját, továbbvándorolt Pestre, majd Kolozsvárra, s hamarosan újból külföldre, Párizsba...

E neves és országos értékű írónagyságok mellett a Szeged kiváló újságíró-gárdával is rendelkezett: Pór Tibor, Vér György, Magyar László, Gábor Arnold, Herczeg Sándor, Frank József, a Kézai Simon álnéven író Pásztor József, a színikritikus Balla Jenő és Lengyel Vilma. Rendszeresen írt a lapba Sz. Szigethy Vilmos, tárcákat, anekdotákat, emlékeztetéseket; Sebestyén Károly, Móra helyettese a múzeum és a Somogyi-könyvtár vezetésében, várostörténeti, főként építészettörténeti cikkeket, gyakran Kőműves Kelemen álnéven, hasonlókat Czimer Károly, néha Könyves Kálmán vagy Könyves Károly néven. A liberális közgazdász, a nagyműveltségű, világlátott Tonelli Sándor; a színháztörténész és kultúrhistorikus Lugosi Döme, s a szabadelvű polgári ellenzék várospolitikai vezére, Wimmer Fülöp, a Szegedi Kendergyár négy évtizeden át igazgatója — mindezek gyakori nevek a lap hasábjain. A munkásság, miután lapja nem volt, ugyancsak a Szeged olvasója; Lájer Dezső szociáldemokrata párttitkár a Szeged 1924. október 5-i számában a Szegedi Új Nemzedék próyokációjára nyilatkozva mondotta: »A Szeged közelebb áll hozzánk, mint a többi helyi lap.« S amikor a Szegedtől megvonták kolportázs-jogát, a lap ismételtlen a munkásság támogatását is kérte. Rendőrök ellenőrizték a Szeged kihordóit, hogy csak előfizetőkhöz vihessék a lapot.

A politikai élet küzdelmei tükröződnek a lapok híreiben, az egymással szembenálló sajtó-organumok állandó harcaiban, pöreiben.

Lapozgassuk a szegedi újságokat: milyen politikai és szellemi légkör, milyen szociális helyzet várta a Szegedre kerülő József Attilát. Az országos politikában 1922 tavaszán nagy harcok folytak a májusvégi választások sikeréért. Szegeden Teleki Pált és Peidl Gyulát vá-

lasztják képviselőkké. Az országban egymást érik a fajvédők, ébredők túlkapasai: 1922 áprilisában hat halottja van a budapesti pokolgépes merényletnek, 1923 karácsonyán bombát dobnak a csongrádi nőegylet báltermébe. Zalaegerszegen még fogva tartják a forradalom szereplőit, a baloldal híveit. A *Szegedi Napló* 1922. január 10-i vezércikke — tán Móra vagy Juhász írása? — joggal írja Petőfi emlékéét idézve: »Hol élne ma Petőfi Sándor? A zalaegerszegi internáló táborban?»

Németországban Hitler már próbálkozik, hogy Mussolini fasiszta diktatúráját a maga módján utánozza, s ugyanakkor — 1923 novemberében — Ulain Ferenc is puccsot kísérel meg egy magyar fasiszta uralom megvalósítására. Egy év múlva is az ébredőkkel keresik a kapcsolatot a Magyarországra küldött horogkeresztes agitátorok.

A közerkölcsök fantasztikusan megromlottak. Egy makói tanító, Kövér Lajos sorra mérgezte feleségeit, hogy vagyoniukat megszerezze; halálra ítélik. 1925 januárjában robban ki a különítményes Léderer főhadnagynak — a szatymazi vérfürdő rendezőjének — és feleségének szörnyű bűnténye: megölték és földarabolták Kudelka Ferenc vagyonos hentesmestert. Februárban egy másik borzalmas gyilkosság ver nagy visszhangot országszerte: Leirer Amália meggyilkolása...

A nyomor megdőböntő. A *Friss Hírek* 1923. november 21-i száma 2300 hatóságilag nyílvántartott és hatósági támogatásra szoruló szegényről és 4000 olyan gyermekről ad hírt, akiknek nincs cipőjük. Az öngyilkosság járvánnyá lett: 1923. január 1-e és 20-a között — a *Szegedi Új Nemzedék* 1923. január 20-i számának beismerése szerint — 14 öngyilkosság volt. 1921-ben 66, 1922-ben 100 öngyilkos volt Szegeden. A *Friss Hírek* 1923. szept. 5-i száma a rendőri jelentések alapján közli, hogy »hetenként átlagosan három öngyilkosság történik, de volt már eset, hogy egyetlen napon hárman váltak meg az élettől.« S folytatja: »Az öngyilkosságok oka legtöbbszörre nyomorból származik és a megélhetés megnehezülésével együtt szaporodik az öngyilkosok száma... Az öngyilkosok kivétel nélkül a középosztályhoz és a munkásosztályhoz tartozó egyének.« Nem kivétel nélkül: a tőke is megöli időnkint gazdáit. Milkó Endre dúsgazdag kereskedő milliárdokra rúgó vagyonát elvesztve 1924. szeptember 10-én öngyilkos lett. A nyomor bünt tényeszt. Doktor sárszegi Bán Géza szegedi költő szegénységében Makón a Korona-vendéglőben 1923. szeptember 28-án ellopotott egy csomagot.

Magyar László a *Szeged* 1923. február 14-i számában »Szomorú diákélet Szegedene« címmel leírja az egyetemi hallgatók nyomorát. Egy másik cikk, 1924. augusztus 31-én az iskoláztatás szülőkre háruló nagy terheit, horrorbilis költségeit mutatja ki. Az éjjeli menedékhely 1924. évi statisztikája — a *Szeged* 1925. január 11-i számában — megdőböntő. Január 4-én hírt ad a lap arról, hogy a szegedi munkanélküliek küldöttsége megjelent a polgármesternél, persze eredmény nélkül. Január 29-én a lap vezércikket ír »Munkanélküliség« címmel, s elmondja, hogy a tél derekán 2000 embernek nincs munkája; ennyi család éhezik! Márciusban még mindig tart a munkanélküliség, a rendőrség fölosztatja a »köpködőt«, a *Szeged* március 20-i számában megírja: munkára van szükség, nem a köpködő fölosztatására. Március 25-én — a »Tiszta szívvel« c. verssel egy számban! — olvassuk: nem engedélyezték a munkanélküliek gyűlését. Július 5-én jelenik meg a lapban Móra ismert megrázóerejű tárcája, a »Zuginé egykéje«, művészi megfogalmazása a kor nyomorának, megdőböntő hatású kiáltás az ellenforradalom uraihoz. Szeptemberben sincs enyhülés. »Szomorú riport a munkásról és a tisztviselőről« címmel a *Szeged* szept. 3-i száma a nyomor, a keresetképtelenség fokozódásáról számol be. November 28-án nagy cikk ad számot a szegedi gyárpar helyzetéről, a munkanélküliséget okozó pangás okairól. A *Szegedi Napló* 1925. december 16-i számában olvassuk, hogy száztizenkilencen jelentkeztek hómunkára. »Közöttük több B-listás tisztviselő és egy doktor juris is akad.«

Csengery János az egyetem bölcsészkarai dékánja a *Szegedi Napló* 1922. június 7-i számában megjelent nyilatkozatában a tanári pálya kilátástalanságáról beszélt: »egyike ma a társadalomban a megélhetést legkevésbé biztosító pályának«. Az iparostanonciskolai

tanítók a *Szegedi Napló* 1922. március 9-i híradása szerint bejelentették, hogy szeptembertől nem tanítanak, mert az óradíj olyan csekély, hogy az iskolába menet a villamosköltséget fődízi csupán. Egy év múlva, 1923. szeptember 13-án, a *Friss Hírek* szerint Furbás Nándor igazgató beadta lemondását, miután tantestület nélkül maradt. Száz koronás óradíjért, ami egy villamos szakaszjegy árának fele, nem kapott tanerőt. Több ezer iparostanonc maradt oktatás nélkül.

A város 1923 februárjában takarékoság címén meg akarta szüntetni a fiú felsőkereskedelmi iskolát. A *Szegedi Új Nemzedék* 1923. március 9-i száma szerint növekszik az iskolából mulasztók száma. Az időjárás otthontartja a »hiányos öltözetű« tanulókat. A *Szeged* 1924. november 13-i száma elmondja, hogy 16 városi tanítói állásra hirdetett pályázatra 136 állástalan pedagógus adta be kérvényét.

A munkásnyomoron az uralkodó osztályok alamizsnával próbálnak segíteni. A pusztaszeri Árpád-ünnepet is arra használják föl. A *Szeged* 1924. szept. 10-i számában olvassuk: »a jótékony asztaltársaság« lakomát rendezett, hogy bevételéből gyámolítsa a szegényeket. Mennyire más a munkásság önségélye, amellyel gyermekeik sorsán igyekeznek segíteni. A *Szeged* 1924. júl. 6-i száma elmondja, hogy a szervezett munkások összeadták filléreiket, s ezen a nyáron 35 olyan beteges, sápadt fővárosi és 40 szegedi munkásgyermeket nyaraltatnak az úszegedi munkásstrandon, akiknek szülei munka nélkül tengődnek.

A *Szegedi Napló* 1922. január 25-i száma szerint az első félélvhez képest felére csökkent az egyetemi hallgatók száma. Sokan képtelenek befizetni a beiratkozáshoz szükséges 500 koronát. A *Friss Hírek* 1923. szeptember 21-i száma arról ad hírt, hogy az egyetemi hallgatók egy része kereső foglalkozással töltötte a nyarat. »Három közigazdász a Juhász-féle mezőgazdaságban kapálással kereste kenyerét.« A lap tudott egy rajztanár-jelölttről, aki egy hónapig száraz kenyérral tengette életét és ismert egy egyetemistát, aki kenyerét a *Friss Hírek* kihordásával kereste. Novemberben, mint a *Friss Hírek* 21-i számában olvassuk, Szandtner Pál egyetemi tanár levelek százaival fordult Amerika és Anglia egyeteméhez segélyt koldulni.

S így lehetne folytatni hosszasan még a lapok végigtallózása nyomán az ellenforradalom első éveinek nyomorát. Ezt a Szegedet ismerte meg József Attila, amikor még mint makói diák időnkint megfordult a városban, de ugyanez a sors várt rá — diáknymor, éhezés —, amikor majd egy esztendőre lákója is lett.

5

A politikai viszonyok rendszeres ismertetése szintúgy nem lehet föladatom, mint a várostörténet megrajzolása sem. Mégis, a város politikai légkörének érzékeltetésére szintén végig kell tallóznunk a lapokat. A *Szeged* 1924. december 25-i száma például »Az év története« című cikkében elég hű keresztmetszetet adja ezeknek az éveknek általában is, s a *Friss Hírek* 1924. szeptember 24-i vezércikkében idézett polgármesteri elszólás jól jellemzi a szegedi politikai-társadalmi élet akkori helyzetét. A polgármester egy pesti újságíró kérdésére jellemzően mondotta: »Milyen itt a társadalmi élet? Hát olyan, hogy még strandot is külön akar létesíteni mindenki: kereskedők, tiszték, postások, köztisztviselők.« A különstrand igényében a szegedi társadalom nagyfokú atomizáltsága, az osztályok s azon belül a társadalmi rétegek elkülönülése, szembenállása mutatkozik meg.

Az ellentétek kirobbanásának két fóruma: a sajtó és a város parlamentje, a tanács. A sajtóviszonyokról már említett tettünk, most csak néhány jellemzőbb esetet lássunk harcaikból. 1923. áprilisban a *Szeged* hasábján megjelent Tonelli Sándor egy cikke, amelyet Tihanyi Béla vallásellenesnek minősített és megtámadott az *Új Nemzedék*ben; Tonelli keményen viszonozta. A *Szegedi Új Nemzedék* 1923. január 30-án megtámadta Pór Tibornak a *Hétjői Rendkívüli Újságban* Ady halála évfordulójára írott cikkét. Ebben útszéli hangon

lezsídózta az újságírot, a lapot ; Pór Tibor hasztalan pörölte be a cikkírot, Lukács Károlyt, a bíróság fölmentette. Ám a tárgyalás utáni hevült légkörből párbaj lett : Pór Tibor ügyvédje, Burger Béla és Lukács Károly súlyos kardpárbajt vívtak. A *Szeged* sikerén földühödve — mint a *Szeged* 1924. október 24-i számának vezércikkéből kitűnik — Dobay Gyula indítványt terjesztett a városi-közgyűlés elé »a destruktív, felekezetek ellen uszító« sajtó elhallgattatására, vagyis a *Szeged* betiltására. 1924. december 3-án Vér Györgyöt egy cikke miatt elítélte a bíróság.

December 22-én elkobozták a *Hétfői Rendkívüli Újságot*, mert egy cikkében »osztályellenes izgatást« láttak. December 23-án egy másik ellenzéki újságírot, *Úr Györgyöt* ítélték el, minthogy a *Hétfői Rendkívüli Újság* 1923. szeptember 10-i számában egy cikkében a színházzal kapcsolatosan »atyafiságos protekciót« emlegetett. Leleplezte ugyanis, hogy a városi tanács Dobay Gyula protekciójára Faragó Ödön helyett Andor Zsigmondot jelölte színigazgatónak, egyrészt, mert tőle pénzt kapott, másrészt, mert ez megígérte, hogy előadja Dobay darabját, a *Nikolájt*. *Úr György* egy hónapot kapott, míg 1925. január 18-án fölmentették a *Szeged* egy másik munkatársát, akit Tóth Imre, a Katolikus Kör elnöke, az *Új Nemzedék* gyakori vezércikkírója, a szegedi fajvédők Dobay mellett másik korifeusa vádolt rágalmazással. A kurzusújság felelős szerkesztője, Iván Mihály és a *Szeged* munkatársa, Vér György közötti pörben odáig ment a dolog, hogy a fajvédő újságíró a bíróság előtt kénytelen volt beismereni, miszerint valótlan tényeket állított és bocsnatot kellett kérnie a *Szeged* munkatársától, amint arról a *Szeged* 1925. február 21-i száma beszámolt.

Arról, hogy a *Szeged* végleges betiltásában némi része még József Attilának is volt, a későbbiek során szólunk. Jellemző viszont, hogy mikor a betiltott *Szeged* helyett megindult

Délmagyarország, a *Szegedi Új Nemzedék* így »üdvözölte« az új lapot : »a legteljesebb könyörtelenséggel fogunk vele szemben az összes keresztény és nemzeti irányú társadalmi alakulattal egyetértőleg és velük egyetemben eljárni.«

Még két sajtópolémiát hadd idézzünk, bár azok időpontjában József Attila már elhagyta Szegedet. Egyik *Juhász Gyula pöre Dobay Gyulával*.

Egy később említendő fajvédő-tüntetés adott alkalmat a költőnek »Nem akarunk többé« címmel a *Szeged* 1924. szeptember 17-i számában megjelent vezércikke megírására. Ezért indított Dobay pört ellene, s József Attila Szegeden volt még, mikor Juhász Gyulát — amint a *Délmagyarország* 1925. május 27-i számában olvassuk — hárommillió korona pénzbüntetésre ítélték.

A föllebbezés folytán megújrazott tárgyalás, 1925. augusztusában a *Szegedi Új Nemzedéknek* alkalmat adott, hogy augusztus 27-i számában gyalázkodó, a költőt nevetséges színben föltüntető kifejezéseket használjon a magyarság egyik akkor legnagyobb költőjével szemben. A másik *Móra Ferenc párharc Jablonkay Gábor jezsuitával* a két lap hasábjain.

Jablonkay a *Szegedi Új Nemzedék* 1925. november 8-i számában »Közgazdasági ördögidézés« címmel megjelent cikkében belekötött Mórának a Világban november 1-én közölt »Még egy közgazdasági tanulmány« című tárcájába (amit utóbb az író, nyilván éppen Jablonkay cikkének hatására, »Ördögidézés« címmel vett föl a »Beszélgetés a ferdetoronnyal« című kötetébe !), kifogásolva, hogy Móra a jezsuitákat babonával gyanúsítja. Móra (akit egyébként az *Új Nemzedék* gyakran támadott, előtte kevéssel, a május 9-i számában a »Beszélgetés a mesterrel« című antifasiszta írásáért például Szabó György) a *Délmagyarország* november 15-i számában »Jablonkay főtisztelendő úr címére« címmel kemény választ adott. Erre már Jablonkay sem tud mást írni, mint hogy az *Új Nemzedék* november 22-i számában »A Somogyi-könyvtár igazgatójának« című válaszában méltatlannak ítélte Mórát a könyvtáralapító Somogyi kanonok örökére.

Ahol Juhász Gyulát, Móra Ferencet szidalmazták, támadják a kurzus fölbérelt tollnokai, nem csodálkozhatunk, ha a fiatal József Attilát is doronggal fogadják...

A várospolitika fölfokozottan, nagyítottan tükrözi az országos politikát. 1924. szeptember 16-án például a Korzó-mozi nyári helyiségében az ébredők tüntető gyűlést tartottak munkásság pacifista agitációja ellen. Dobay Gyula, Balló István, Tóth Imre, Korom Mihály, Schmidt Ferenc fajvédők, szélsőjobboldali helyi korifeusok beszéltek. Tóth Imre, a keresztény nemzeti eszme fölkennt bajnoka irredenta háborút, Korom Mihály a destrukció ellen indítandó polgárháborút követelt! Novemberben, amint a *Friss Hírek* 11-i számának »Mebuktak Szegeden a fajvédők« című cikke tanúsítja, ismét nagy akcióra készültek, de kevés sikerrel: délelőtt gyéren látogatott nagygyűlést tartottak a Széchenyi-moziban, amelyen Kádár Lehel »kereszténypárti« jobboldali politikus beszélt, este a Katolikus Körben politikai jellegű társasvacsorát rendeztek, s ennek során ismét Kádár Lehel, majd Kiss Menyhért, sőt az akkor jobboldali (egyébként protestáns) Zsilinszky Endre szólalt föl, szintén a destrukció, a liberalizmus, a demokratikus törekvések ellen.

Ugyanakkor a liberális polgárság is szervezkedik. Wimmer Fülöp, akinek közgazdasági és politikai működését kendergyári igazgatósága negyvenedik évfordulója alkalmából 1923. december 6-i számában a *Szeged* vezércikkben köszöntötte, a lap december 11-i számában a demokratikus polgárságot összefogásra szólította föl. S miután a polgárság gyöngének érezte magát a város szélsőségesen jobboldali áradatában, igyekezett szövetséget teremteni a szociáldemokrata munkássággal. A *Szeged* 1924. november 25-i száma »Peidl Gyula beszámolóján diadalmasan zászlót bontott a demokratikus szövetség« című cikkében olvassuk, hogy a város szociáldemokrata képviselőjének szokásos beszámolóján, melyre öt Nagy Vince, Bródy Ernő, Pakots József, Propper Sándor és Kéthly Anna is elkísérte, megjelent a liberális polgárság számos vezetője, és kifejezte szolidaritását a munkássággal a kurzus elleni harcban. A munkásoththonban rendezett nőgyűlésen Juhász Gyula is szerepelt verseivel.

A polgárság és munkásság összefogása megijesztette a jobboldal mérsékeltébb, polgári gondolkozású, műveltebb rétegeit. Ezeknek konszolidációs törekvéseit tolmácsolta híres nagy cikkében a szegedi kormány volt belügyminisztere, a forradalmak szegedi eseményeinek aprólékos gondú, s persze elfogult krónikása, *Kelemen Béla*. A *Szegedi Új Nemzedék* 1925. január 18-i számában »Memento« című vezércikkében két figyelmeztető eseményből indul ki: egyik a polgárság tekintélyes képviselőinek (Wimmer Fülöp, Ottovay Károly, Pap Róbert, Bokor Adolf, Szekerke Lajos stb.) említett tüntető megjelenése a szocialisták pártvacsoráján; a másik Pálffy Dánielnek, a szegedi iparosság kormányfőtanácsossággal is megtisztelt vezérének újévi pályafordulása, amely a széles iparostömegek elégedetlenségének kétségtelenül aggasztó jele volt a kurzus számára. Pálffy Dániel ugyanis váratlanul kijelentette újév napján, hogy lemond kormányfőtanácsosi címéről és nem fogad el semmiféle megbízást a Bethlen-kormánytól.

Kelemen Béla »politikai botlásnak« minősíti a liberálisok tettét, s hangoztatja: a polgárság ellentétének »nem szabad odáig fajulni«, hogy a liberálisok az osztályharc hívei között találjanak fegyverbarátot. Régi emlékeire hivatkozik, amikor az antiszemitizmus — a polgári rétegek ellentétének legfőbb oka — nem mérgezte még meg a szegedi levegőt: amikor az elemi iskolában együtt ültek a vizsgákon Kremminger Antal plébános és Löw Lipót főrabbi; legutóbb az ellenforradalom idején pedig az antibolsevista komitében Gömbös, Zadravetz mellett ott volt a zsidó polgárság számos képviselője: Biedl Samu, a hitközség elnöke, Back Bernát, a régi munkapárt vezető embere, a szegedi milliomos. Nem lehetne-e a polgárságnak ma is összetartani — veti föl a kérdést Kelemen Béla, hivatkozva természetesen a »közös ellenségre«, külsőre — Trianonra és az épülő szovjetállamra — s a belsőre — a »nemzetközi destrukcióra« — egyaránt. Kelemen Béla középutas programja azt kívánta, egyesüljön a polgárság közös harcra a szociáldemokrácia és »a nemzet széttagolására vezető szélsőséges felekezeti tendenciák« — azaz a fajvédők — ellen. »Jogállamban — mondja —

nem szabad túrni sem a szélsőséges jobbszárnyaknak, sem a szélsőséges balszárnyaknak semmiféle olyan akcióját, mely a törvényes rendet sérti.« A polgári politikai pártok közötti mérkőzések soha ne fajuljanak el odáig, hogy bármely polgári párt is közelebb érezze magát a nemzetközietekhez, mint a többi polgári párthoz.« »Szakítsunk a szélsőségekkel — találjunk egymásra... vessünk véget a szocialistákkal való paktálásoknak...«

Bár Kelemen Béla kétségtelenül a legjobb ponton — a jobb és baloldal elvetésénél — ragadta meg a liberális irányzat gyöngéit, mi sem jellemzőbb, hogy fölhívását egyedül a *Friss Hírek* fogadta egyetértő lelkesedéssel, reménykedve 20-i számában, hogy ez »nem lesz pusztába kiáltó szó«. A *Szegedi Új Nemzedék*, amely kénytelen-kelletlen helyet adott a volt belügyminiszter irásának, már a cikk végére odabiggyesztette egyet-nem-értését, s 20-i vezércikkében részletesen is kifejtette, hogy véleménye szerint nincs kímélet a liberalizmus, a zsidóság, a demokrácia törekvéseivel szemben. Más oldalról viszont a *Szeged* fogadta érthető kétkedéssel Kelemen ajánlatát. A módos polgároknak kétségtelenül érdekük lett volna a konszolidáció, a polgárság »keresztény és nemzeti« elemeivel való együttműködés, de erre semmi biztosítékot nem láttak. Ugyanakkor egy esetleges együttműködés esetén elveszthették volna a munkásság szolidaritását, amelynek ez időben pusztán előnyeit élvezték, hiszen veszélyei — a munkásság forradalom utáni átmeneti aléltága és még inkább az opportunista szociáldemokrata vezetés miatt — számukra nem voltak. Érthető tehát, hogy január 20-i »Treuga Dei helybén« című vezércikkében a *Szeged* is visszautasítja Kelemen ajánlatát, mely szerinte a keresztények és zsidók békéjét akarja — a munkásság ellen!

Nincs tehát, nem is lehet béke a kurzus tobzódása idején.

A városi tanács is a liberálisok és fajvédők éles vitáinak küzdőtere. A jobboldal hangadó Dobay Gyula és Tóth Imre, s nagy hírnévre tesz szert a város parlamentjének két jellegzetes tagja is korlátoltságával, maradi szüklátókörségével: Balogh Lajos és Magyar Péter. Mindkettő a szegedi lapok, főként a *Szeged* állandó élcelődéseinek alkalmas tárgya ostoba fölszólalásaival, állandó köztözködéseivel. Balogh Lajos mindenhez hozzászól, Magyar Péter — az alsótanyai maradi zsírosgazda megtestesült típusa — különösen a kultúra, a színház nagy ellensége; Juhász Gyula színházi karcolataiban is ezért »érdemelte« ki megörökítését. De híres volt arról is, hogy ellenezte a kisvasutat: »Ha ezer évig nem volt kisvasút, még ezer évig möglöszünk nélküle« — foglalta össze álláspontjukat Magyar László riportja a *Szeged* 1925. március 29-i számában, majd »Magyar Pétör vélekedése« című satirikus interjúja július 8-án.

Állandó csaták a sajtóban, harcok a közgyűlésben, atomizált, egymással szembe fordult társadalmi osztályok és politikai csoportosulások, gyűlölettel, uszítással mérgezett levegő — ez jellemzi Szeged életét 1922 és 1925 között. Milyen lehet itt a kulturális élet?

7

A sajtóról már beszéltünk, és ebben az összefüggésben még csak annyit, hogy roppant tanulságos: nemcsak politikai, de irodalmi szempontból, a színvonal szempontjából is milyen óriási a különbség a *Szeged* és a *Szegedi Új Nemzedék* között. Ott Móra Ferenc és Juhász Gyula ír vezércikket, emitt a névtelenség homályába veszett hangoskodó fajvédők: Dobay Gyula, Tóth Imre, Iván Mihály, Győry Jenő. A *Szeged* verseit Juhász Gyula, József Attila írja, az *Új Nemzedék* háziköltői a mindent-író Győry Jenő, Csergő Gábor, Géczy Lajos, Keczer Géza, Kuntz Henrik, Almásch Júlia... Ott Réti Ödön kisregénye jelenik meg folytatásokban, itt Dobay Gyula hadifogoly-krónikája, Győry Jenő »regénye«. A *Szeged* vasárnapi tárcáját Móra írja, az *Új Nemzedék*ét Jenovay Jenő, Gyalay Mihály Málly Ferenc...

A kultúra eseményei közt előbb egy írói generáció kihalását, sajátos írói világuk múlttá, hagyománnyá válását figyeljük meg: 1921-ben meghal *Útlaki Antal*, 22-ben *Palotás Fausztin*,

24-ben *Balassa Ármin*, 25-ben *Cserzy Mihály*. Velük a szegedi népies irodalom jellegzetes világa száll sírba, hogy a mögüjük előlépő új nemzedék tagadva és igenelve kezdjen új irodalmat teremteni. Csak a tragikus véletlen — gyilkosság — oltja ki életét az ígéretes szegedi festőnek, *Heller Ödön*nek, 1921 júniusában; piktúrája *Juhász Gyula* költészetének festői ségére hatott.

A szegedi értelmiség haladó része a nyomasztó politikai és gazdasági viszonyok ellenére is keresi a formákat a kultúrálódásra, a társas együttműködésre. A *Dugonics Társaság* kényszerűen eleget tett ugyan a kurzus követelte igazolóeljárásnak, s kizárt tagjai között tartotta, sőt reprezentatív képviselőinek tekintette Mórát és Juhász Gyulát, bárhogycsakardtak is ellenük a fajvédők. *Móra és Juhász Gyula éveken át együtt szerepeltek a Társaság szokásos havi föltolvasóülésein, s az újabban rendszeresített vidéki föltolvasó-esteken, Makón, Hódmezővásárhelyen, Orosházán, Alsótanyán, Baján stb.*³⁰

Igény mutatkozik a tudományterjesztő, helyi szellemet ápoló Dugonics-Társaságbeltévékenység mellett a klubéletre is. A *Szeged* 1922. február 5-i száma írja, hogy a Kass-szállásakktermében megalakult Szegedi Fészek névvel egy klub, melynek alapszabályait *Juhász Gyula* készítette. Nem lehetett maradandó, mert novemberben már a Fészek-kör kísérletén hivatkozva új formával próbálkoznak: csütörtökönkipt a Tisza Lajos-körúti Arany bikavendégelőben irodalmi vacsorákat szerveznek. Nagy lendülettel, szépen indul: november 9-én *Móra* beszélt, oly sikerrel, hogy a következő heti összejövétel a nagyobb befogadóképességű Hágiba kellett meghirdetni. A *Szeged* november 8-i száma azt is közli az érdeklődőkkel, hogy a vacsora nem kötelező, s mindenki olyan ruhában jöhet, amilyenben jól esik, nehogy bárkit is visszatartson a vacsora költsége vagy a fekete öltözet hiánya. Valóban, a második irodalmi est — a *Szeged* 1922. november 17-i beszámolója szerint — szintén nagy sikert aratott: *Juhász Gyula* »soha meg nem írandó« vallomásaiból olvasott föl egy fejezetet. A könyvekről beszélt, amelyek végigkísérik az ember életét és hatalmas szerelem forrasztja össze a lelkét velük, egészen a sírig. »Az egybegyűltek lelkesen megtapsolták a költő intimitásvallomásait és vidám, fesztelen hangulatban még sokáig maradtak együtt.« Az irodalmi estekről még egy ideig vannak híradásaink: az utána következőn Lovik Károly, a Szeged akkori szerkesztője mutatkozott be, december 7-én Terescsényi György szerepelt, december 14-én Heller-emlékestet rendeztek, s ezen Engel Vilmos bevezetője után, a beteg Terescsényi helyett ismét *Juhász Gyula* tartott rögtönzött előadást, s benne sürgette Heller Ödön összes műveinek gyűjteményes bemutatását egy kiállításon. December 21-én a *Szeged* munkatársa, Vér György beszélt »Színház és szerelem« címmel, aztán mintha abbamaradtak volna a rendszeres irodalmi estek. De a különféle kulturális események korántsem. Még 1922. augusztus 1-i számában Petőfi-estről számolt be a *Szeged*, amelyen többek között ismét *Juhász Gyula* beszélt. November 21-én azt olvassuk a lapban, hogy fiatal szegedi költők megalapították a város második irodalmi társaságát, a Tömörkény-Társaságot. Elnöke Terescsényi György, díszelnökök *Móra* és *Juhász*. . . 1923. január 26-án arról ír a lap, hogy Ady-emlékesten beszélt *Juhász Gyula*: gyönyörű váradi reminescenciával kezdődött az est. Március 16-án »Az önzetlen Petőfi-kultusz« című kis közleményben azt olvassuk, hogy *Juhász* és *Móra* tartottak előadást a meg nem hamisított, igazi Petőfiről. De *Juhász* és *Móra* — mint a forradalmak idején —, most is ott van minden kulturális megmozduláson, minden jó ügyet segít személyes szereplésével. A szegedi munkások Petőfi-ünnepén 1922. december 31-én délelőtt a Széchenyi-moziban *Juhász Gyula* mondott ünnepi beszédet, délután a Munkásotthonban rendezett műsor előtt ő konferált. 1923. december 16-án a vakok javára rendezett matiné *Móra*, *Juhász* és a neves szegedi előadóművész, Rapaportné *Étsy Emilia* szerepelt. 1924.

³⁰ Vö. A Dugonics-Társaság ötven éve. 1892—1942. Ötven titkári jelentés. Szerkesztette *Banner János*. Szeged, 1943. 200—217. l.

március 15-én Vásárhelyen Móra beszélt: »szatírikus szabadelőadást« tartott a demokrácia fejlődéséről Magyarországon 1848-tól 1924-ig, amint a Szeged március 18-i híre közli. A szegediek Kiss József-estjén 1924. május 10-én ismét Juhász Gyula mondott bevezetőt.

Amikor 1924 novemberében megindulnak a hetente kétszer, kedden és pénteken rendszeresített előadások a munkásotthonban, az egyetem tanárain kívül (Banner János, Buday Árpád, Buza László, Horger Antal, Gelei József) Móra, Juhász és Espersit János tartanak előadásokat. Juhász Gyula Jókai-előadásával fejeződik be 1925. március végén a négyhónapos munkás-előadás sorozat. Június 1-én a szegedi munkások gyermekbarát egyesületének gyermekdélutánján ismét Juhász Gyula is szerepel...

A kultúra zászlóvivői ekkor Szegeden: Móra Ferenc és Juhász Gyula. Kívülük, s csekély táborukon kívül alig van valami szellemi élet a »Porvárosban«, ahogyan — Babits találó elnevezése alapján³¹ — Magyar László szokta emlegetni cikkeiben, például a Szeged 1923. július 14-i számában is. A Szeged 1923. február 16-i számának »És legvégül Szeged« című cikke a könyvfogyasztás minimális mennyiségéről számol be: Szegeden alig fogy könyv. Még a Friss Hírek is vezércikket ír 1924. november 16-i számában »Nem kell a kultúra Szeged közönségének« címmel annak kapcsán, hogy Csengery János egyetemi tanárnak a görög tragikusokról meghirdetett szabadegyetemi előadása részvétlenségbe fúlt.

A Szegedi Új Nemzedék 1923. február 24-i száma kénytelen elismerni, hogy újra felburjánzott az ifjúsági szennyirodalom, s ennek hatásaként a fiatalkorú bűnözők száma megdöbbentően emelkedett. Ugyancsak a kurzus lapja kénytelen elismerni 1924. május 25-i számában, hogy csak detektívregények és Courts-Mahler könyvei fognak. A könyvkereskedők már jó pár éve azon siránkoznak, hogy a könyvvásárló publikum szinte egészen elfogyott... »Napok is elmúlnak anélkül, hogy valaki könyvet vásárolna.« Jellemzők e sorok: »Legkevesebb olvasója van a költőknek, egy-egy verseskönyv hónapokig a polcon hever felvágatlanul. Legfeljebb Ady Endrét keresik még néhányan, de a többiek iránt nem nyilvánul meg semmi érdeklődés.«

A színház sem áll különül. 1923. augusztusában Palágyi Lajostól Andor Zsigmond veszi át a színház vezetését. Megalkuszik a kurzus igényeivel, melyet a város »színházi bizottsága« diktál neki, hiszen ebben Dobay Gyula, »a helyi szerző« a hangadó. Ha néha megpróbál progresszívebb darabot előadni, úgy jár, mint Karel Čapek cseh író R. U. R. című modernista színművével, melynek bemutatóján — a Szegedi Új Nemzedék uszítására — tányérsapkás, turulista egyetemi hallgatók tüntettek, 1924. április 29-én. Amikor 1925-ben a város megújította a színházgató szerződését, az ára Dobay »Nikoláj«-ának följújtása volt. Szeptemberben, amikor a színház Móricz Sári bírójával akart szezőnt nyitni, újból megindult a Szegedi Új Nemzedék támadása a színház ellen, úgyhogy Andor Zsigmond tüstént levette műsoráról a »destruktív író« színművét. A Móricz elleni támadások csiholták ki Juhász Gyulából a »Móricz Zsigmondnak« című bátor, harcos verset.³²

A színházi viszonyokat mi sem jellemzi jobban, mint Juhász Gyula szatíráinak kis kötete, az 1926-ban Gyulu álnéven kiadott »Szögedi Színpad«. A Szeged hasábjairól háromszorosát lehetne kötetbe gyűjteni a költő színházi és egyéb politikai szatíráinak, karcolatainak, amelyek leleplező erővel dokumentálják a kurzus kultúrpolitikáját. De ezt támadja a költő publicisztikai írásaiban is. Egy színész halála alkalmával írott cikkében a Szeged 1925. január 30-i számában egyebek között ezeket írja: »Nem a szíve ölte meg Kertész Endrét, hanem megölte a szívtelen és erkölcstelen amerikanizmus, amely portékának nézi a művét és amely nem ismeri az értékét semminek a világon, csupán az árát kérdezi... A tragédia igen megragadó és felemelő a színpadon, de a magyar élet oktalan és céltalan tragédiáit nagy kár

³¹ Babits Mihály: A gölyakalifa. Regény és néhány novella. 2. kiad. Bp. 1921. 319. l.

³² Vö. Péter László: A szegedi dudától a Rózsa Sándorig. Móricz Zsigmond és Szeged. Délmagyarország, 1954. június 27.

lenne még mindig szaporítani... Persze ehhez megint csak az szükséges, ami nélkül nincsen élet se Magyarországon, se azon kívül: valóságos demokrácia a leplezett reakció helyett!

A színház anyagi nehézségeinél — amely állandó tárgya a közgyűléseknek, színtügyi bizottsági üléseknek —, semmivel sem kisebbek Móra Ferenc gondjai a Somogyi-könyvtár és a múzeum élén. Ez a két intézmény, mely szerencsére Móra és Sebestyén Károly kezében a haladást szolgálta, ezekben az években éppenhogy tengődött. Móra nem rejtette nehézségeit véka alá: nemcsak vasárnapi tárcáinak mellékmondataiba rejtette a könyvtár és múzeum kényszerű pangása okozóinak szánt szúrásait, de minden alkalmat megragadott, hogy leplezze a kultúrfőlényről szavalók mellett a kultúra igazi helyzetét, gazdátlanságát. A *Szeged* 1923. május 6-i számában »Foltok a szegedi kultúrbástyáról« című cikkiben nyilatkozik a könyvtár szomorú helyzetéről; Somogyi Károlynak, a könyvtáralapítónak emlékünnepeit is arra használja, hogy a könyvtár sanyarú viszonyait esetelje: előadásának egy része »A szegedi kultúra válsága« címmel meg is jelenik vezércikként a *Szeged* 1923. június 3-i számában. Magyar László október 3-i interjújában ismét a könyvtár és a múzeum városi támogatásának jelentéktelensége kerül szóba. A könyvtár oda jutott, hogy képtelen előfizetni a napi- és hetilapokra; ezért Móra a *Szeged* szeptember 27-i számában azzal a kérelemmel fordul a város közönségéhez, hogy az általuk előfizetett lapokat elolvasás után adják át a Somogyi-könyvtárnak... A könyvtár és a múzeum kilátástalan helyzetét Móra a »Robinson naplója« című írásában is hiteles adatokkal örökítette meg.³³

Még néhány kulturális hírt lássunk, azoknak az erőfeszítéseknek dokumentálására, amelyekkel egyesek, a demokratikus közszellem hívei, a kultúra képviselői megpróbálták szembeszegülni a nyomorúság, sivárság, kultúra-ellenesség áradatával. *Bartók Béla* többször járt ezekben az években Szegeden (1922, 1923, 1925), nem lehetetlen, hogy az utóbbi alkalommal, 1925 áprilisában, *József Attila* is hallgatta játékát. 1924. márciusában *Szép Ernő*, *Somlay Artur*, áprilisban *Basilides Mária*, 1925. márciusában *Rózsahegy Kálmán* szerepel a városban. *Bakonyi Károly*, a *János vitéz* szerzője, 1924. decemberében Szegedre költözik. 1924. júniusában *Károlyi Lajos* képkiállítására ígér sok szépséget a művészetkedvelőknek, s szülője lesz *Juhász Gyula* Károlyihoz írott szép versének. Az ellenforradalom világából külföldre menekülő jónévű szegedi művészek, mint *Stróbl István*, *Gergely Sándor* egyszerűen hazalátogatnak, de hamarosan visszatérnek Göteborgba, Berlinbe, hogy végképp elveszzenek a város, az ország számára.

A város irodalmi hagyományainak ápolói többször fölemelik szavukat a tiszteltetelméltó író-éldők emléke megörökítéséért — a hivatalos város mégsem cselekszik. A *Szeged* írja 1922. július 16-án, hogy emléktáblát állítanak *Tömörkény Istvánnak*, s rá *Juhász Gyula* ír epigrammát. Nem lesz belőle semmi. 1924. október 31-én olvassuk, hogy egy vendéglős a régi vár maradványát, a kioszkot bérbe akarja venni, s »*Tömörkény-csárda*« néven akarja megnyitni. Hálából hajlandó elkészíttetni *Tömörkény* szobrát. »Igy talán egy csárda mégis csak szoborhoz juttatja *Tömörkény István* emlékét — mondja a lap. Tagadhatatlan, hogy van ebben a történetben valami, ami nagyon rokon a magyarsággal...« Vagy méginkább: a rendszer jellemző kultúrpolitikájával! A *Szeged* 1924. december 6-i vezércikke — tán Móra vagy *Juhász* írása? — változatlanul szobrot, síremléket követel a város írói géniusának. Hasonlóan többször szóbakerül az öreg *Dugonics* emléke is: a *Szeged* 1923. szeptember 2-i száma szülőházáért emel szót, *Magyar Lászlónak* az 1924. május 14-i számban írott cikke pusztuló síremlékére hívja föl az illetékesek figyelmét.

A műemlékekkel mítsem törődik a hatóság. Tervezik a *Klebsberg* által kigondolt egyetemi városrész és a fogadalmi templomot, s ami ennek útjában áll, kiméletlenül lebontják. 1924. november 14-én olvassuk a *Szegedben*, hogy közszemlére tették a fogadalmi templom terveit; december 14-én utójára szól az öreg belvárosi templom, a *Demeter*-templom harangja,

³³ *Móra Ferenc*: Beszélgetés a ferdetoronnyal. Bp. 1927. 237—246. l.

utána megkezdik bontását. December 28-án már Glattfelder püspök első miséjét tartotta a félig elkészült fogadalmi templomban. Mi sem jellemzőbb, minthogy a püspök első miséjét a liberális Back Bernát adományából épített főoltárnál mondotta... December 30-án bontják az ősi gimnáziumot, amelynek falai között egykor Katona József, Horváth Mihály, Klapka György s annyi más neves magyar tanult, s Dugonics tanított. Hamarosan rákerül a sor Juhász Gyulának Ipar u. 13. számú házára is, amely a magyar Sasfiók, Petőfi Zoltán lábnymát őrizte. Juhász Gyula maga írta évek múlva: »A szülőház, amelytől Móra Ferenc a középiskola után búcsút vett, ma már emlétkben él. Lebontották, mint ahogy nálunk általában a nemzeti sportok közé tartozik a költők szülőházának lebontása. Pindarosét még az ellenség is megkímélte, de nálunk félnék tőle, hogy a példa vonz és még egy költőnek kedve támad, hogy megszülessék benne. Könnyű volt Tömörkény Istvánnak — mondogatta egy szegedi poéta [ő maga, Juhász Gyula. — PL], amikor Dugonics András szülőházának lebontása után az övére került a sor —, Tömörkény a ceglédi állomáson született. Az állomásokat pedig bajosabb lebontani.«³⁴ Lebontották Réti Ödön Ipar u. 10. alatti lakóházát, s hamarosan sor került Koroknay József Templom tér 3. alatti lakásának és nyomdájának kiürítésére is. 1924 őszén még itt lakott József Attila. Ezt is lebontották.

8

Amint Szeged sajtótörténete, színháztörténete, irodalomtörténete megíratlan, sajnos éppúgy hiányzik összefüggően, áttekintést adóan a szegedi munkásmozgalom helyzetének, alakulásának elemzése a Horthy-rendszer negyedszázada alatt. S amint az előzők rendszeres tárgyalására sem éreztük magunkat illetékeseknek, s a szükség törvényt bont elve alapján a napilapok tallózásából próbáltunk impressziókat szerezni a szegedi viszonyokról, akként kell eljárunk a szegedi munkásmozgalom ez idő táji eseményeinek jellemzésénél is. *Szükségünk van erre, mert tudnunk kell, József Attila első találkozása a munkásmozgalommal milyen miliőben zajlott le.*

A forradalom óta az első nagygyűlést 1922. januárjában tartották a szegedi munkások, a szociáldemokrata párt keretei között, a Maros utcai munkásotthonban. Ezen az akkori párttitkár, Szedlicska Lajos beszélt a szociáldemokraták kívánságairól, amint erről a *Szeged* 1922. január 10-i száma beszámolt. Pár hét múlva, január 19-én végezték ki a Csillag-börtön udvarán a Návay-pörben halálra ítélt Engi Lajos Sándort. Március 19-én arról olvasunk, hogy a szegedi rendőrség Makóra is kiterjedő kommunista összeesküvést fődözött föl.

1922 őszén az eddigi szociáldemokrata párttitkárt Miskolcra helyezik. A szegedi munkások ekkor Kiss Istvánt választják párttitkárukká. *A választást a központi pártvezetés megsemmisíti, egyebek között azért is, mert szerintük Kiss István nyomdász bolsevista.* Egerből küldik ide az ottani munkásbiztosító pénztár igazgatóját, Lájér Dezsőt párttitkárnak, aki hosszú évekig hivatásos vezetője a szegedi szociáldemokrata pártnak. Nyolc év múlva, 1930-ban már maguk a munkások is annyira megelégték Lájér Dezső szereplését, hogy hosszú, 22 gépelt oldalra kiterjedő beadványban ismertetik a pártközponttal Lájér szegedi szereplését, túrheterlen opportunizmusát, személyi diktatúráját, karrierizmusát, kártyás életmódját.³⁵ A beadvány többek között elmondja, mint árulta el a kendergyári munkásokat az 1928-ban lezajlott kendergyári sztrájk során, s hogyan játszotta a liberálisok kezére — a velük kötött választási szövetség ürügyén — Szeged legerősebb munkáskerületeit a községi válasz.

³⁴ *Juhász Gyula: Móra Ferenc ezeregy élete.* = Emlékkönyv Móra Ferenc 30 éves róli jubileumára. Bp. 1932. 47. l.

³⁵ A forradalom alatti direktórium egyik tagjának, dr. *Czibula Antalnak* hagyatékából (»Pártügyek. XXXIV. dossier.«), fiának *Csongor, Győzőnek* szívésségéből használhattam.

tások során. »Mikor Lájér Dezső átvette a párttitkárságot — tekint vissza ez a beadvány a párttitkár nyolc évi tevékenységére — akkor még működtek az elődje idejéből megmaradt kerületi pártszervezetek. Volt ilyen Rókuson, Felsővároson, Móravárosrészben és Alsóvároson. Működtek eredményesen... Amint Lájér Dezső átvette az ügyek hivatalos intézését Szegeden, ezek a pártszervezetek lassanként elsorvadtak.«

Mint látni fogjuk, József Attila szegedi tartózkodása idején még működtek ezek a kerületi pártszervezetek, sőt éppen az idő tájt bizonyos föllendülés volt észlelhető a pártmunkában. De Lájér szerepe kétségtelenül az, opportunizmus mintapéldája. Amikor például 1923 októberében a szegedi munkások általános sztrájkot mondanak ki a megélhetési viszonyok túrhetetlensége miatt, Lájér a sztrájk ellen beszélt!

1924. október 5-én a szegedi munkásság megünnepelte az internacionálé 60. évfordulóját. Nem lehetetlen, hogy József Attila is résztvett ezen. Pár nap múlva, október 12-én arról számol be a Szeged, hogy új szocialista pártszervezet alakult. A Templom téren álló s hamarosan lebontásra került régi gimnázium épületében alakult meg az I. kerületi pártszervezet. »Ez a jelenség is azt mutatja, írja a lap, hogy Szegeden a szociáldemokrata pártélet egyre fejlődik.« József Attila ez idő tájt Koroknaynál, a Templom téren sűrűn megfordul: lehetséges, hogy ő is ott volt az atakuló gyűlésen. Október 19-én a munkásotthonban kiállítás nyílt az eszperantó-mozgalom dokumentumaiból, könyvekből, prospektusokból, levelekből. Ugyanekkor indul mozgalom, hogy a szűk, nedves Maros utcai munkásotthon helyett — melynek falai közt Juhász Gyula is annyi előadást tartott, legutóbb pl. Anatole France-ról, halála alkalmával³⁶ — új Munkásotthont építsenek. A Szeged december 17-i száma hírt ad az új munkásotthon föllépítésére indított gyűjtés addigi eredményeiről. József Attila nincs már Szegeden, mire a Hétvezér utcai munkásotthon fölépül.

Ügyszólván semmi forrás sem áll rendelkezésünkre a szegedi szociáldemokrata munkásmozgalom gazdasági-társadalmi gyökereire, a mozgalom által mozgósított munkásrétegek szociális összetételére vonatkozóan, noha ez képet adhatna a mozgalom forradalmi és opportunistá erőinek arányairól is. Semmi jele annak, hogy a mozgalomnak — akárcsak a szegedi külvárosokban, főként Alsóvároson — paraszti tömegei lettek volna; annál inkább annak, hogy a pártvezetés kispáros jellegű volt. Szeged iparát ez idő tájt — a lényegében hasonló 1926. decemberi állapotok szerint³⁷ — zömmel a száz munkáson alúli létszámmal működő mintegy 60 kisebb gyár (vas- és fémipar: vasárúk, kocsigyár, villamosmotorok; kő-, föld-, anyagipar: műkö-, cement-, téglagyártás; fa- és csontipar: bútorgyárak; bőr-, sörte-, tollipar; fonó és szövőipar, ruházati ipar, ételmezési ipar, vegyészeti üzemek, nyomdák) jelentette, összesen mintegy 5500 munkással. A legnagyobb munkáslétszámmal a Magyar Kender-, Len- és Jutaipar R.t. újszegedi telepe (900 munkás) és a szegedi Kenderfonógyár R.t. Londoni körúti üzeme (900 munkás), a Pick Szalámigyár (300 munkás), továbbá a Hazai textilipari r.t. (250), a gázgyár (120), bőrgyár (120) Winter-kefegyár (120), Alföldi malom (120) dolgozott.

A város szépszámú kisiparosságán (az előbbi időpontban 4356 önálló iparost számláltak) kívül főként a gyárak, üzemek munkássága adott tömegeket a szegedi munkásmozgalomnak.

Ennyi mindössze, amit a szegedi munkásmozgalom ez idő táji kereteiről tudunk. Nagy hatósági nyomás, opportunistá vezetés alatt szervezkednek, tanulnak, műkedvelő

³⁶ »Szegeden, minden nagy dolgok fókuszán, a színházban, a héten nagy sikerrel folyt le a »Csokoljon meg« című vígjáték bemutatója, mialatt Juhász Gyula négy iskolát végzett embereknek beszélt Anatole France-ról és a művészetről egy fölsővárosi rozzant, vizesfalú házban.« = Színház és Társaság, 1924. november 17. Vö. még Péter László: Juhász Gyula és a színház. Szegedi Tükör, 1954. okt. 28—nov. 13.

³⁷ Vö. Szeged. Szerkesztette Kiss Ferenc, Tonelli Sándor, Sz. Szigethy Vilmos. Bp., 1927. 199—212. l. Vö.: A szegedi gyáripár helyzete. Adatok a szegedi gyárak történetéből. mostani üzeméről, a pangás okairól és a javítás módozatairól. Délmagyarország, 1925. nov. 28.

színjátszók »munkásszínpada« ápolja a realista színjáték hagyományait³⁸, s időnkint sztrájk-
kal feszegetik a tőkéstársadalom kereteit. *Köztük ott vannak — a legális kereteket fölhasználva
a szociáldemokrata munkások kommunista nevelésére, a kapitalista rend elleni következetes harc
kialakítására — a baloldali szocialisták, kommunisták is.*

A költő 1922. október 10-én kelt levelében³⁹ már arról számol be, hogy készül versei
kiadására, sőt eddig mintegy 150 előfizetőt gyűjtött verseskötetére. Hogyan jutott el idáig?

Vagy az augusztus végén Juhász Gyulánál tett látogatás alkalmával, vagy valamivel
később egy megismételt szegedi útján megjelent a fiatal diák a verseit tartalmazó füzettel
Koroknay József Templom téri kis nyomdájában. Juhász Gyula névjegyét adta át Koroknay
édesanyjának, rajta a költő ajánlószóival.

Ugyanezekben a napokban néhány fiatal író már szervezkedett, hogy műveivel a
nyilvánosság elé lépjen. Koroknayval, ezzel a művészlelkű, olvasott, lelkes nyomdással
fogtak össze. József Attila nála találkozott össze későbbi szegedi barátaival, akiknek közös-
sége jelentékeny hatással volt fejlődésére. A szervezkedő fiatal poéták *Keck József* vezetésé-
vel 1922. november 1-én »Lírai antológia szegedi költők verseiből« címmel egy kisalakú, mint-
egy 70 lapos verseskötettel jelentek meg a nyilvánosság előtt. A kötet előszavában *Keck*
József a modernista törekvések, a l'art pour l'art igényét tolmácsolja: »Tény az, hogy az
érdeklődés ma, különösen nálunk és különösebben az újakkal szemben nagyon megcsappant.
S így a költőknek kétszeresen joguk van ahhoz, hogy a verset ezt az arisztokratikus
műfajt a l'art pour l'art jegyében, mindjobban egyéni, imaginárius szépségekért mélyítsék, még
akkor is, ha ez a művészet jegyében értékes törekvés nem mindig talál elismerő visszhangra.«
Aztán tovább: »Ami az antológia összeállítását illeti, nem vezettek annyira kritikai szem-
pontok, hogy kihagyjam azokat, akik bár formai szempontból kevésbé közelítik meg a tüké-
letes verselést, de határozottan meglátszik rajtuk a művészi intenció.« »Az antológiával,
amely körül csak szegediek csoportosulnak, a magyar irodalmi decentralizálódást indítjuk
útnak. Talán eredményes lesz, dacára a szomorú kultúrviszonyainknak...« »Én hiszem,
hogy e, nekünk talán még egyelőre kissé merész, de megbecsülhető törekvésünk itt megil-
lető méltánylásban, támogatásban részesül, olyak részéről különösen, mint Juhász Gyula,
Móra Ferenc, kik érdeműs egyéniségükkel kétszeresen kell, hogy érezzék, ismerjék ennek
a törekvésnek karakterét. Mert bennünk az akarat, erő megvan annyira, hogy munkálkodá-
sunkkal küzdjünk, reméljük önmagunkért s azért, amit nyelvünkben és céljainkban magyar-
ságunk egyetlen értékének ismerünk...«

Kik voltak a kötet munkatársai? *Aknai István, Anzelm Károly, Borús Béla, Hajdú*
László, Homályos Ferenc, József Attila, Keck József Gáspár, Némegy Gyula, Rózsa Imre,
Szépkúti Miklós, Telcs Máté László és Ungvári Elemér.

E névsorból csak egy név ütközik ki, doktor Némegy Gyuláé. Egyrészt korával,
másképp világnézeti fölfogásával különbözött el a többiektől. Ha nem is szélsőségesen, de köz-
ismerten jobboldali beállítottságú, egyébként a kultúra iránt kétségtelenül érdeklődő ügyvéd
volt, s valószínűleg az antológiához nyújtott anyagi hozzájárulás magyarázza itteni szerep-
lését. Egyébként ő nem is saját művekkel, hanem három versfordítással szerepelt (Cosimo
Giorgieri Contri: Est a tavon, Armida temetője és Giulio Bugiardo: Álom), éppennygy,
mint a másik, a többieknél idősebb munkatárs: Ungvári (Ungár) Elemér. Ez a líterátor

³⁸ Többször játszották pl. Gorkij »Éjjeli menedékhelyét«, vö. *Szeged*, 1923. november
25; *Színház és Társaság*, 1925. febr. 3. A munkásdalosokról: *Színház és Társaság*, 1926.
május 25. stb.

³⁹ *József Jolán*: im. 171. l.

makói járásbíró⁴⁰ André Chénier : Elégia, Arthur Rimbaud : A báméskodók, Sully Prudhomme : A megváltó művészet, Testek és lelkek, valamint Jules Romains : A város lelkiismerete című verseit fordította le a kötet számára.

A többiek a szegedi »harmadik nemzedék« fiataljai. Egyikük, *Hont Ferenc* visszaemlékezéseiben⁴¹ így jellemzi e három generációt : »Az első élén Juhász Gyula és Móra Ferenc állott, hozzájuk számítottott Szalay József, a literátus rendőrfőkapitány, Lugosi Döme, a színháztörténész; Sz. Szigethy Vilmos újságíró stb. A második nemzedék az első fiatalágukból kínott újságírókból állott: a két Terescsényi, Magyar László stb. A harmadik nemzedék a legfiatalabbaké, a mienk volt. Nagyrésztünk még el sem végezte a középiskolát. A hivatalos iskolai szellemmel és a fennálló renddel való összeütközésünk következtében vagy eltanácsoltak vagy kicsaptak bennünket, és magánúton végeztük tanulmányainkat. Voltak egyesek közülünk, akik leérettségiztek ugyan, vagy az egyetem első éveit járták, vagy ugyancsak megbízhatatlanságuk miatt nem kerülhettek az egyetemre.«

Kik voltak ezek a lázadó fiatalok? *Aknai István* írói név, *Kormányos Istvánt* takarta, a jó módú és Bethlen-párti ügyvéd, városatya, kormányfőtanácsos doktor Kormányos Benő fiát. Egyike lett Attila legjobb szegedi barátainak, s nemcsak ő hatott rá, de hamarosan ő kezdte utánozni; pl. a szabadversre József Attila hatására tért át. Ma is Szegeden él, s ha a fiókja számára is, de versel.

Anzelm Károly a később *Berczeli Anzelm Károly* néven ismertté vált költő; munkásságának és József Attilával való kapcsolatának föltárása bizonyára sok újat adhat még József Attila e korszakának megvilágításához.⁴²

Borús (Brauswetter) Béla is él még, a fölszabadulás után Makón újságíróskodott; a költészettel régen fölhagyott. A *munka* munkatársa volt. Első versei a »Mécs« című folyóirat számaiban jelentek meg. Ez a folyóirat-kezdeménnyezés, mint annyi más abban az időben Szegeden, már a második szám után megszűnt. Első száma 1922 márciusában jelent meg *Keck József, Borús Béla, Anzelm Károly; László Béla, Rózsa Imre, Gérentés József és Fausztulus* (Kormányos-Aknai István) írásaival és *Békeffy György* grafikus ex-libris metszetével, ugyancsak Koroknay kiadásában. Második számát már nem sikerült föllelnem sehoh; de hogy volt, nemcsak a kortársi emlékezet őrzi, hanem éppen Borús Béla kis versesfüzete, amely a *Mécs* 1922. áprilisi számának mellékleteként jelent meg, akárcsak Anzelm Károly »Tűz van« című 32 lapos versesfüzete, Keck József előszavával. Borús Béla »Alkonyatkor« címet viselő nyolcoldalas kis versesfüzete elé viszont Anzelm Károly írt bevezetőt. A »Lirai antológia« után még 1923-ban, ugyancsak Koroknaynál megjelent egy 48 lapos verseskötete »Korai bánat« címmel. Móra írt elé szokott tréfálkozó stílusában kedves, biztató előszót. Nem dicsérte kritikátlanul: »... minden megtalálható a verseidben — írta — csillag, virág, tenger, holdsugár, halálvágy, minden, ami fiatal költőhöz illik, csak az élet rántás-íze hiányzik még belőlük.«⁴³

Hajdú László, nagykátai ügyvéd fia az egyetem joghallgatója volt; s emellett a szegedi színház művésze is, költő is. Később a budapesti Nemzeti Színház tagja, utóbb pedig visszavonult a művészettől, s apja foglalkozását folytatta Nagykátán. Munkaszolgálatosként Ukrajnában pusztult el, 1942-ben. Özvegye szerint⁴⁴ József Attila Makóról Szegedre bejőve gyakran szállt meg nála is. Szavalókönyvében maradt meg néhány József Attila-vers, egyebek közt a nagyjelentőségű »Petőfi tüze« című is, melyet a költő a Petőfi-centenárium napjaiban

⁴⁰ Vö. Makó és [a] Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerkesztette *Barna János*. Bp. 1929, 189. l. és fiának, Ungár Tibornak apjáról írott megemlékezését, Adattár 98. sz.

⁴¹ Kéziratból. Sajtó alatt a *József Attila Emlékkönyvben*. Szerkeszti *Szabolcsi Miklós*.

⁴² Vö. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1940. 2. köt. 1201—1202. hasáb.

⁴³ Vö. még *Szeged*, 1923. október 6.

⁴⁴ Vö: *W[aldapfel] J[ózsef]*: József Attila kiadatlan verseiből. *Irodalomtörténet*, 1949: 340. l.

1923. január elején írhatott. Művészi munkájáról cikket közöl, fényképét címlapján közli a *Színház és Társaság* 1922. június 3-i száma.

A »Lírai antológia« *Homályos Ferenc* a gazdag szegedi Holtzer Dániel ruha-nagykereskedő fia, a későbbi *Hont Ferenc*. Csodagyereknek tartják: öt éves korában már versel. Külföldön többször megfordul, megismerkedik a modern kultúra eszményeivel, az akkortájt divatos izmusokkal. A piaristákhoz járt, de már a hatodik osztályból kimaradt.⁴⁵ A költői véna mellett színészi tehetséget is érzett magában. Erjesztője, motorja a kis társaságnak: ő szervezi meg őket újabb és újabb akciókra.

Keck József Gáspár furcsa pályát futott meg. Néhány évvel lehetett idősebb József Attilánál — általában az egész kis csoport az 1900-1907-es évek közötti születés — s első verseskötete »Kísértetek« címmel már 1919-ben megjelent 62 lapos terjedelemben Szegeden. Ő hozta létre a *Mécses*, amelynek márciusi száma mellékleteként »Resignato« címmel kisalakú, nyolclapos versesfüzete is megjelent. Mint látjuk, ő szervezte a »Lírai antológiát«. Később követte Koroknay példáját, nyomdát nyitott, amely Koroknay nyomdája után átvette az ő funkcióját: Keck József — illetve ekkor már *Kraszna József* — Prometheus-nyomdája állította elő egyebek között a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma* kiadványait. Saját műveit is kiadta: a versekkel elegy filozófikus gondolati prózát tartalmazó »Gond és lyra« című kötetét 1926-ban (ezt még Koroknay nyomdája állítja elő, de már Prometheus-kiadás), amely a »breviárium« kissé nagyzó címét viselte (általában a pátosz, nagyotmondás jellemző e lelkes fiatal körre), »A magyar maszlag és az idegen áfium«, valamint »Az új humanizmus. A tudományok tekintélyéről. (Adalék a tudomány szociológiájához.)« című tanulmányait. 1936-ban Olaszországba ment, s ő, aki — Kormányos István szerint — zavaros anarchista nézeteket vallott, hajlott a fasizmus felé. Később hazajött, s tragikusan; Budapest ostroma során vesztette életét.

Rózsa Imre első munkáját 1922 júniusában ugyancsak Koroknay jelentette meg: »Az alkimista« című színjáték volt ez. Utána szerepelt az antológiában, majd több verssel a *Színház és Társaságban*, végül nagyobb verseskötete »Szökőkút« címmel Szegeden, 1926-ban, Prometheus-kiadásban. A baráti körnek egyik legszerényebb, egyszerű származású tagja volt, írnoféle. A huszas évek végén költözött el Szegedről. Ma Budapesten az Állami Könyvtérjesztő. Vállalat dolgozója, s néhány közléssel ő is hozzájárult a József Attila-kutatások sikeréhez.

Annál módosabb volt *Szabadjai István*, családi nevén *Szell István*. Apja felsőházi tag, az ügyvédi kamara elnöke, az egykori Szell Kálmán miniszterelnök rokona. Hont Ferenc iskolatársa a piaristáknál, az ő hatására lesz hamarosan a kommunista eszmék híve. — természetesen a maga módján, a különféle modern polgári izmusoktól sem menten. Még az antológia előtt »Indulunk...« címmel közös verses kötetet adtak ki Homályos-Hont Ferencsel, ugyancsak 1922-ben. Későbbi sorsa sem érdektelen: orvostanhallgató, majd jogot tanul, azt is abbahagyja, szülei tartják. Utóbb Pesten filmgyárat alapít (Imago néven). A második világháború során katonaként külföldre kerül, angol fogságba esik, s ma is kint él valahol Angliában.

Szépkúti (Schönbrunn) Miklós a kis társaság legérdekesebb, egyben legtragikusabb, talán a legtehetségesebb költője is József Attila után. Akár Hont, ő is csodagyerek: 1905-ös születésű, s már 1921-ben 16 lapos tanulmánya jelenik meg Szegeden »Bevezetés a halmazelméletbe« címmel. Matematikai zseni; állítólag műegyetemi hallgatók jártak hozzá, a 16—17 éves gyerekhez, felsőbb matematikát tanulni. 1922-ben félszáz oldalas műve jelenik meg »Népszerű fejezetek a felsőbb matematika köréből. A szám fogalmának kiépítése« címmel.

⁴⁵ L. A kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi róm. kath. Dugonics András főgimnázium értesítője. Közzéteszi *Prelog József*, Szeged, 1923. 47. l. — Hont Ferenc ifjúkori önéletrajza: *Hont Ferenc vagyok... Színház és Társaság*, 1925. április 20.

Az antológián kívül is több verseskötete jelent meg: 1922-ben »?« című kötete — akár József Attilát! — *Juhász Gyula előszavával* indítja költői útjára. Két év múlva »!« címmel, »bizarr poémák« alcímet viselő verseskötete jelent meg. 1925-ben még két kötete: »Sehol — Soha« misztérium, és »Én — végtelen« versek. De ekkor már szinte teljesen megzavarodott: súlyos tudathasadás állott be nála, gyakran volt elmeegógyintézetben. A szegedi utcák különös, tragikus, furcsa viselkedésű fiatalembere, a mindenkinek bemutatkozó »udvarias Szépkúti« szánalomra méltó jelenség volt. A németek 1944-ben szüleivel együtt Auschwitzban pusztították el.

A *Mécs* egyetlen ismert számának munkatársai között olvastuk László Béla és Gerentsér József nevét. Róluk — mint Teles Máté Lászlóról is — keveset tudunk. *László Béla* Rózsa Imre barátja s mint ő, ágról-szakadt, szegény kórista volt, ügynökösködött. A *Mécs*be és a *Színház és Társaság*ba kis krokikat írogatott. Később Budapestre került, s eltűnt a szegedi barátok szeme elől.

Gerentsér József régi szegedi polgárcsalád sarja, apja jómódú kocsmáros volt. Berczelivel együtt eltanácsolták a piarista gimnáziumból (ahonnan Hont és Széll kimaradtak), majd nemsokára, még 1922-ben fölköltöztek Budapestre. Később újságíró lett, utóbb Franciaországba került, s ott halt meg fehérvérűségben.

Ime, a tágabb szegedi környezetben belül ez a szűkebb, kisebb miliő, ez a baráti és harcossági kör fogadta Szegeden József Attilát. Koroknaynál ismerkedett meg Kormányos Istvánnal, s ő vezette be a makói vendégfiút a szegediek társaságába. S hogy ezek maguk közé fogadták, mutatja, hogy a lírai antológia bevezetője már őt is mint fiatal szegedi költőt ismertette meg a nyilvánossággal.

E szűkebb baráti kör világszemléletének ellentétessége az ellenforradalmi Szeged általános közszellemével nyilvánvaló volt a 17 éves József Attila előtt is. Ám nem volt számára meglepetés: ő, a külvárosi proletárgyerek Makón is olyan haladószellemű, liberális-ellenzéki körbe kerül, mint Galamb Ödön, Espersit János s nem utolsósorban a Makóra sűrűn kijárogató Juhász Gyula társasága. *Ami számára többlet volt, az a kommunista eszméknek a modern irodalmi irányzatokkal, izmusokkal küszán összefonódott különleges világnézete tehetett,* amelyet a szegedi barátok közt éppen a legmódosabbak: Hont Ferenc, Széll István, valamint a Fenyő Andor, Fándor, Bódog András álneveken írogató *Färber Andor*, a szalámigyár igazgatójának fia vallott és hirdetett. Ezt a nem eléggé tisztázott, eklektikus világnézetet visszaemlékezéseiben jól jellemzi — bár talán kissé anakronisztikusan túlértékeli —, Hont Ferenc: »Tovább élt egyrészlől a forradalmi törekvés, a szembenállás a fennálló renddel, ami lázadó hangban és néha lázadó tartalommal jelentkezett; másrészlől a forradalom bukása bizonyos menekülő törekvést idézett elő, az élettől való elfordulást, a szépség önmagáért való művelését, a cselekvő politikai tevékenységtől való visszahúzódotást. Ez a kettősség lassan ellentétté élesedett. Kiskocsmák irodalmi vitáiban lassan kialakult két tábor: egyik oldalon a l'art pour l'art hívei, másik oldalon néhányan mi, elsősorban a fiatalok közül akik dacból a l'art pour l'homme jelszavát vetettük föl.« Saját szerepét nem túlozza, amikor rámutat: »A fiatalok között én voltam a legfiatalabb, de a többiekkel szemben az a helyzeti előnyöm volt, hogy hosszabb időt töltöttem Bécsben, tanítóim kommunista emigránsok voltak.

Jól ismertem a bécsi emigráns irodalmat, néhány marxista könyvhöz hozzájutottam s ezeket hazaçempésztem Szegedre. A lázadó fiatalok lassan rászoktak, hogy elvi kérdésekben hozzámforduljanak tanácsért, és ilyen módon a l'art pour l'art ellenes mozgolódás szervezőjévé váltam.

Ugyancsak Hont meséli, hogy József Attila kezdetben bizalmatlanul fogadta a tiszaparti hosszú séták érveléseit. Eleinte nem csatlakozott Honték táborához, többre becslte a formai tökéletességre való törekvést —, ami Honték verseiből igencsak hiányzott. Hont szerint a költő magatartásában és fölfogásában az 1923. esztendő hozott változást.

József Attilának még 1922 folyamán kialakulnak kapcsolatai az idősebb írói nemzedék szegedi képviselőivel is, valószínűleg szintén Juhász Gyula révén, nyilván a nála tett látogatása vagy látogatásai alkalmával. Erre mutat, hogy az alábbi levélből kitűnően Réti Ödön verset kért tőle. Ekkor küldi neki dedikálva az »Aratás előtt« című versét, amelyet minden bizonnyal a nyáron Kiszomboron írt. Levele így szól:⁴⁶

Makó, 1922. okt. 14.

Kedves Réti Ödön,

(már így szólítom meg, hiszen így kevesebbet meg többet is mondok a hideg »Úrnál«,) itt küldöm nagy örömmel a kért verset, fogadja avval az érzéssel, amellyel adom. Ha megengedi, azaz, ha elfogadja Önnek küldöm festékesen is, ha megjelenénné verskötetem.⁴⁷

Ugyan, kérem kedves Réti Ödön, kérdezze meg Terescsényi Györgyöt, hogy néki melyik vers tetszik legjobban? és egy lapon legalább írja meg címét, mert szét etnék egy verset — amelyik néki tetszik — Terescsényinek is küldeni.⁴⁸

Hallottam, hogy a szegedi írók valami egyesület félélet akarnak csinálni Magyar Akropolis néven. Azért említem, mert énis (!) szeretnék oda bejutni és Juhász Gyulát ném akarom zaklatni a kérdezősködéssel. T. i. ő lenne a díszelnöke.⁴⁹

Kedves Réti Ödön, ön dolgozott a Nyugatba, hát mondja meg nekem, mért nem válszolnak a szegény vidéki embernek? Beküldtem néhány dolgomat — Juhász Gyula jelölte ki őket — és semmi hír. Vagy a három szerkesztő⁵⁰ közül kinek küldjem, aki elolvasná? És hol lakik az az unus triumvirati?⁵¹

Tisztelő és meleg szeretettel

József Attila

Gyámjának, Makai Ödönnek november 4-i levelében számol be Szegeden elért költői sikereiről: »A Parnasszusra is elindultam (!). A szegedi Színház és Társaság közölte két versem és olyan dicsériádáf zengett rólam, hogy szinte belekábultam.⁵² Versekért eddig vagy 500 K-t kaptam. Decemberben jelenik meg első verses könyvem: *Szépség koldusa*. Juhász Gyula előszavával, Szegeden. A kiadó a tiszta bevétel 50%-át adja nekem. 300 pldon nem sok nyereség lesz á 150 K. Esetleg el se fogy mind. 5-én megjelen 5 versem⁵³ egy antológiában. A szegedi lapok közül vagy négy, a *Szeged*, a *Szegedi Híradó*, a *Színház és Társaság* és a *Színházi Újság* kér verset. Nagyon keveset fizetnek. Még a *Színház és Társaság* fizet legjobban, szeptemberben adott két versért 200 K-t.⁵⁴ A költő, aki ekkor már otthagytá

⁴⁶ Petőfi-múzeum.

⁴⁷ Az »Aratás előtt« nem a *Szépség koldusában*, hanem a *Lírai Antológiában* jelent meg, de itt nem szerepel az ajánlás, csak a kézirat. Vö. József Attila összes művei, I. köt. 359. l.

⁴⁸ Terescsényi Györgyre vonatkozóan l. *Preszly Lóránd*: A szegedi népies írók. Szeged, 1931. 23—24. l. Széphalom Könyvtár 24. sz.

⁴⁹ A tervezett irodalmi egyesület sorsáról nem tudunk; talán ebből a gondolatból született 1922 novemberében az ismertetett irodalmi est sorozat, vagy a Tömörkény-Társaság.

⁵⁰ Babits Mihály, Osváth Ernő, Gellért Oszkár.

⁵¹ Látszik, hogy a latinnal még hadilábon áll!

⁵² *József Jolán*: i. m. 172. l. Vö. a 24. jegyzettel.

⁵³ Csak négy jelent meg (Fiatal életek indulója, Lélekszirteken, Falak, Aratás előtt).

⁵⁴ *József Jolán*: i. h.

az iskolát és Iritz Miksa bőrnagykereskedőnél nevelősködik, e sikerek alapján írja lelkendezve :
Most már nyakig vagyok az életben és csak úgy fuldoklom a gyönyörűségtől.⁵⁵

Valóban sikerei vannak : mintha csak zsilip szakadt volna föl, sűrű egymásutánban közli a *Szegedi Híradó* és a *Makói Reggeli Újság* verseit, s az utóbbi hirdeti is a megjelenendő *Szépség koldusát*.

1922 karácsonyán megjelenik első versesfüzete, a *Szépség koldusa*, Koroknay kiadásában, Juhász Gyula buzdító előszavával : »Emberek, magyarok, íme a költő, aki indul, magasba és mélybe : József Attila, szeressétek és fogjátok pártját neki !« Első ismertetői a makói pártfogók ; hamarosan fölfigyel rá a fővárosi sajtó is. Furcsa, hogy a szegedi lapok — még a *Szeged* is — hallgatnak ; csak jóval később, 1923. márciusában jelenik meg a *Csőndben* a barát, Kormányos István bírálata. Érdekes ezt újraolvasni, hogy az ember álmélkodjék : valóban ennyire jól látták ezek a szegedi barátok — Juhász Gyulával az élen — ennek a fiatal diákköltőnek jelentőségét, jövőjét, vagy talán az általánosan osztogatott dicséret véletlenül nála megérdemeltnek bizonyult volna? Az előbbi igazságában kell hinnünk. *József Attila költészete már akkor kimagasodott környezetéből, amelyből táplálkozott is.*

»Végre egy hívatott költő — írja névtelen ismertetésében Kormányos István⁵⁶ —, aki új színeket, hangokat és érzéseket hozott fel önmagából. Igaz értékeket, melyek egykor közkincsükké válhatnak, számunkra, magyaroknak. József Attila ama költők közé tartozik, kinek a kötetét, elejétől végig, egy lélekzetre át tudjuk olvasni s átolvassva versei, strófái, sorai, sőt sokszor szavai megmaradnak bennünk, tovább élnek egyéni életüket, ugyanazt a világot építik ki tudatunkban, amely meg van a költőben. Igen sok mondanivalója van. Egész kötete szokatlan emelkedés, meglepetve tesszük le könyvét s oly érzés fog meg, mintha megszedül-nénk a végtelen magosban. Nemcsak mutogatja, mily szépen tud szárnyalni s mily vakmerően tud belebámulni a napba, hanem magával viszi az embert is, hogy az is érezze az ismeretlen messzeségek lelket üdítő hatását. Költészete kifelé tárul s ment a l'art pour l'art minden modorosságától. Érzései tiszták, mint a mélyről fakadó forrás vize. Tud lelket lehelni mind ama tárgyba, mely képzeletét foglalkoztatja. Férfiassága és közvetlensége meglepő és nyílt tanújelét adják hivatottságának. Hazafias lírája bizonyítja, mily mélyre tud ereszkedni s magyar lélekbe. Az *Erőnek s Napszonett* verseiben kézzel fogható bizonyítékot nyújt egy új irány felé való orientálódásának. S hittel hisszük, ha a költő megtalálja egyéniségét, világnézete kitisztul s élményei szabadabban törnek formába, költészete bekapcsolódik az általános emberi gondolkozásba, a magyar költészet oly magas fokára fog emelkedni, hová csak kevesen s igazán hívatottak jutottak el. Füzetének gyöngye *Várlak* című verse. E versen oly hatalmas érzés vonul át, mely szétrobbantja a megbéklyózó formát és szabad ritmusban folyik alá, de a dolgok önmagában rejlő zenei hullámmozását híven visszatükrözi. Nem elég érzéseinket szabályos ütemekbe beleszorítani, mert végtelen finom zene tölti be a mindenséget, mely tárgyak egymásközi életét nyilvánítja ki. Nemcsak látni kell a dolgokat, hanem hallani is. Ne csak lássuk a föld szépségeit, hanem hallgassuk szívének lüktetését s halljuk azt a belső forradalmat, mely felszínre hozza mindazt, amit láthatunk. Mindegyik verséről igen sokat lehetne írni, mert szavainak van súlya és terjedelme. Egy új klasszikus költészet felé oszcillál a jelenlegi világirodalom, mely magába gyűjti a töméntelen irányból mindazt, ami hasznos és jó s mindent, ami időtlen időkig maradáendő. Azt hisszük, a magyar földön József Attila az előfutár, ákit nem mi, hanem a magyarság most élő legnagyobb poétája : Juhász Gyula fedezett föl, aki a kötet elé hatalmas előszót írt.«

Az a mester, ez a barát biztatása.

Más kérdés, hogy a fiatal költő életművében éppen az bizonyult leghamarabb mulandónak, átmenetinek, amit a kortárs és barát újnak ítélt.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ *Csőnd*, 1923. március, 49. l.

Néhány 1922-ben írott versnek tartalmán mintha már érződne a szegedi társaság hatása. A költői hivatáshoz ebben a körben elengedhetetlennek látszott a bórívás, meséli Hont Ferenc. Attila nem ivott vagy legalábbis alig, ám a társasággal tartott az Iskola utcai *Kék golyóban* vagy az újszegedi valamelyik kiskocsmában szokásos iszogatóssal egybekötött, irodalmi vitákon.

Mintha ezeknek a közös kocsmai látogatásoknak élményét tükröznék az *Ugye pajtás Hymnus a borhoz*, és a *Tanulmányfej* című versek.

1922 karácsonyán Kormányos István és a *Kék golyóban* mellétársult Stemler András sofőr részegen bement a rókusi templomba. Kormányos szerint azért, mert egy csinos nagyváradi nőt keresett, s azt hitte, hogy mint buzgó katolikust, ott találja az éjféli misén. A híveket megbotránkozattatta az eset, s bár Kormányos apja, a tekintélyes ügyvéd és városatyja igyekezett eltussolni a dolgot, a fajvédő sajtó nem szalaszthatta el a zsidóellenes uszításra kínálkozó alkalmat.

Az eset után két héttel, 1923. január 9-i számában nagy cikket közölt a *Szegedi Új Nemzedék*: »Vallásgyalázás a rókusi templomban. Duhaj zsidó gyerekek a Szűzmáriás oltár előtt, karácsony éjszakáján. Nyilatkozatok a felháborító esetről. A katolikus társadalom megtorlást követel.« A cikk szerint »karácsony éjszakáján az éjféli mise alatt pálinkás, borgőzös hangulatban, gúnyos sóhajok és krákoló énekhangok kíséretében egy galileista fenegyerek (!) térdelt a Szűz Mária oltár elé, egy ismert nemzeti imát énekelve. Az oltár körül szorongó ájtatos hívek természetesen meglepődve hallgatták az éppen nem erre az alkalomra való dalt.

A hívők többszöri felszólítása mindhiába volt. A vallásos elmélyedésükben zavart ájtatoskodók a mindinkább megbotránkozató viselkedés után távozásra szólították fel a két magáról megfélemedezett fiatallembert, kik gyalázkodó istenkáromlások és durva röhögések között támolyogtak ki a templomból.« »Az első nyomozás csak annyit állapított meg, hogy Kormányos Benő szegedi ügyvéd, városatyja fia, Kormányos István 19 éves fiatalember, a Tömörkény István nevét bitorló zsidóalakítású társulat tagja, mondanunk sem kell, hogy zsidó fajú...« A továbbiakban a lap nyilatkozatokat közöl az esetről: Várhelyi József pápai prelátnak és Breisach Béla rókusi plébános után dr. Tóth Imre, a Katolikus Kör elnöke, a fajvédők már többször emlegetett egyik főkolomposa bosszúért kiáltott: »A rókusi vallásgyalázás tervszerű cselekedet. Az elvetemült gyalázkodóknak a legpéldásabb büntetést kell elsenvedniök.«

A bűnvádi eljárás megindult, s a *Szegedi Új Nemzedék* március 3-i számában örömmel közölte, hogy »elítélték a rókusi templomgyalázót«, »K. István zsidó perfidiát megbélyegezte a magyar bíróság.« Büszkén hivatkozik arra a lap, hogy ő »leplezte le« és »hozta napvilágra« az ügyet, s közli az ítéletet: a Btk. 195. §-a alapján Kormányos Istvánt egy hónapi fogházra és ezer korona pénzbüntetésre ítélték. Igaz, hogy később az ítéletet három évre fölfüggesztették.

Az esetnek természetesen híre volt a fiatal írók körében is. József Attila a karácsonyi ünnepeket Budapesten tölti — kibékül gyámjával, aki az ősz folyamán megvonta tőle támogatását —, majd az újév első napjaiban Szegedre jön barátaihoz. Ekkor írja Hajdú László szavalókönyvébe az említett verseket, ekkor írja Szegeden, január 5-én az *Őnarckép*, 8-án az *Igaz, őszinte búcsú* című verseit, melyeket mintha csak egyenesen az akkor induló *Csönd* januári száma részére írt volna.

Nyilván ekkor mesélte el József Attilának Kormányos a karácsonyi kalandot. Megkérdezte tőle, mit szólna, meg lehetne-e örökíteni egy szonettben? S pár héttel később, — a kéziraton 1923. február 23-a szerepel — megszületett a *Sacrilegium* című vers:

Mint vad, részeg legény, kit mámorában
templomba visznek őrönggös borok.
s kurjongatván a Szűzhöz ott galádan,
felé ölelni vágyva kujtorog,

hogy megremeg a Gyermekek is karjában,
midőn a szeme véresen forog —

— — — — —

Tudom, hogy engem durván megköveznek.
Csak te megadd a Szűz bocsánatát.

12

1923 télvégén József Attila Makón van, Espersit János házában, készül a VII. és VIII. gimnázium összevont magánvizsgáira. Közben természetesen verseket is ír, egyebek között »A kozmosz éneke« című szonettkoszorút is. Február 7-én a *Makói Friss Újság*ba kis cikket ír »Új szépirodalmi folyóirat indult meg Szegeden« címmel a *Csönd* januári számáról. Február 10-én a *Csönd* kiadóhoz, tehát Koroknay Józsefhez ír levelet:⁵⁷

Kedves Mester,

bocsánat a késedelemért, hogy csak most küldöm ezt a két verset. Ha lehet, hát használják föl.

A laptól mindenki »el van ragadtatva«, különösen a kiállítás, azonban az összeállítás is kivívta a hozzáértő emberek tetszését. Azonban mindenki drágálja.

A lapokat leadtam, a plakátokat elhelyeztem.

A versekért méltó díjat — vagy semmit se kérek, mert vagy bírnak fizetni vagy nem. Ha nem, akkor semmit se adjanak. És ez tőlem nem áldozatkészség — ennyivel tartozom maguknak.

További utasítást kérek — ha használhatnak. Mindjárt, hogy megérkeztem, írtam a *Csönd*ről a *Friss*be — de csak annyit, hogy megjelent és a tartalmát, meg, hogy mennyibe kerül. Ha megtudom szerezni, elküldöm.

Ha Mester parancsolja a bőrkabátot kipróbálni, elküldöm, legalább szellőződik egy kicsit és nem foglal el helyet. A portót felezzük. U. i. a tavaszig még lehet hideg.

Sok meleg üdvözlötlet küldök és a Mama kezét is csókolom.

23. II. 10.

József Attila

A *Csönd* eggyel több számmal bírta, mint alig egy esztendeje a *Mécs*. A januári számba *Vér György*, *Szomory Dezső*, *Pór Tibor*, *Móra Ferenc*, *Terescsényi György*, *Fenyő Andor*, *Szép Ernő*, *Laczkó Géza*, *Ungvári Elemér*, *Babits Mihály*, *Kárpáti Aurél*, *Homályos Ferenc*, *József Attila*, *Koroknay József* és a *kjg.*-valamint *g. p.* jelek viselői írtak, s két művész, *Góth Imre* és *Bodzássy István* készítették metszeteit. A februári számban több név ismétlődik, de akad a munkatársak között új is: *Laczkó Géza*, *Fodor István*, *Kosztolányi Dezső*, *Móra Ferenc*, *Tóth Árpád*, *József Attila*, *Sydney Carton*, *Kárpáti Aurél*, *Bartos Zoltán*, *Aknai István*, *Vág Sándor* nevével találkozunk az írások, s *Károlyi Lajos*éval a műmellékletek alatt. Végül az utolsó,

⁵⁷ Péter László: A makói múzeum József Attila-kéziratai. Szeged, 1952. 6. . A makói múzeum füzetei I. sz.

Csoportkép a Juhász-jubileum alkalmával (1923. máj. 20.)
Móra Ferenc, Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc és mások
társaságában, hátul József Attila

Máskor, 1983. III. 7.

Hedves Szigethy Bácsi!

Ne haragudj, hogy olyan kicsi jelentéskorom, de csak most tudtam összerakni néhány verset: egy négykezes-ötösösöt, a többi pedig egy négykezes-ötösösöt. — Később majd megírom a többi verset, ami azóta is a kezemben van. Akkor, ha a kötetet megírja, akkor adhatok még egy verset is.

Köszönettel és szeretettel
Szigethy Bácsihoz

Hedves Szigethy

márciusi szám munkatársai *Kelemen Kálmán, Telecs Máté László, Terescsényi György, Móra Ferenc, József Attila, Bartos Zoltán, Saáry Mária, Fodor István, Sydney Carton, Pór Tibor, Aknai István.*

Már ez a futó felsorolás is mutatja, hogy a folyóirat nem akármilyen színvonalat próbált meghonosítani Szegeden. A közismert és a jelentéktelen nevek mellett ismertetnünk kell — ugyancsak József Attila költői környezetének jellemzésére — néhány itt szereplő név tulajdonosát, így legelsőbbben is *Pór Tibort*. Családi nevén *Bauer Tibor*, rokona Balázs Bélának, azaz Bauer Herbertnek. 1918-ban kadét-aspiránt, de a forradalmak alatt szocialistává lesz. *A munka* c. lapnál kezdi újságírói pályáját, majd a *Szeged* munkatársa. Ugyanakkor expresszionista verselő. A *Szeged* 1923. január 12-i számában munkatársának és barátjának, Vér Györgynek beszámolójából tudjuk, hogy Pór Tibor előadást tartott az expresszionista művészetről, programjáról. Két verseskötetéről tudunk, mindkettő a pesti Merkantil kiadónál jelent meg 1924-ben: az egyik a »Versek« című, a másik az »Egy« címet viseli. A huszas évek közepétáján Párizsba ment, s ott »Horthy kutyák« címmel színdarabot írt a magyar ellenforradalmi rendszerről. Emiatt nem térhetett többé haza. Berlinbe ment, majd onnét a 30-as években — talán éppen Balázs Béla támogatásával — Moszkvába. A főlzabradulás óta *Sarló Sándor* néven az *Új Világ* című hetilap szerkesztője.

Vér Györgyről is említettük, hogy a *Szeged*, majd a *Délmagyarország* munkatársa. A *Világ*-nál kezdte újságírói pályáját, onnét jött 1922 őszén Szegedre. Itt maradt a városban, itt alapított családot, innen vitték a pusztulásba: 1942-ben ő is Ukrajnában pusztult el.

Fodor István ismét a dúsgazdag szegedi nagykereskedők gyermeke, aki nemcsak versével, de pénzével is hozzájárult a vállalkozáshoz. Rabindranat Tagore volt költői eszményképe.

13

1923 tavaszán történt közismert öngyilkossági kísérlete: a vonat alá feküdt. Nincs közvetlen szegedi vonatkozása — bár barátainak frissen elmesélte élményét — mégis, hogy időrendben ideértünk, említést teszünk róla, mert egy közkeletű hiedelmet kell eloszlatnunk. Azt, mintha a költőnek ebből az élményéből fakadt volna a »Részeg a síneken« című verse. A téma valóban rokon, ám a kronológia lehetetlenné tesz minden kapcsolatot a történetek és a vers között. A költő 1923. május 14-i levelében⁵⁸ számol be az esetről, míg a verset majdnem egy évvel előbb írta, s az már 1922 karácsonyán meg is jelent a *Szépség koldusában*. Téved tehát Németh Andor is, mikor e »filius ante patrem« esetet föltételezi.⁵⁹

A költő 1923 tavaszán Espersitnél tanyázik. »Néha — írja József Jolán⁶⁰ — bevetődött Szegedre, ott próbált valami munkát találni, a szegedi lapoknál verseit elhelyezni.«

Március 7-én levelet ír Sz. Szigethy Vilmosnak, a *Szegedi Híradó* szerkesztőjének, aki annyi versét közölte az elmúlt őszön:⁶¹

Makó, 1923. III. 7.

Kedves Szigethy Bácsi!

Ne haragudj, hogy ilyen későn jelentkezem, de csak most tudtam összeszedni néhány verset: egy régi kézirat-füzetem akadt kezembe és azokból válogattam, mert az újabb versek

⁵⁸ *József Jolán*: i. m. 177. l.

⁵⁹ *Németh Andor*: József Attila és kora. *Csillag*, 1948. január, 2. sz. 15. l.

⁶⁰ *József Jolán*: i. h.

⁶¹ Eredetije a szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratgyűjteményében. Szövegét közöltem: *Délmagyarország*, 1954. szeptember 12. Hasonmását: *Péter László*: Adatok József Attila életéhez, költészetéhez. Szeged, 1954. 2. l. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 12. sz.

többnyire le vannak foglalva és fizetnek értük. — Különben pedig szombaton Szegeden leszek, amikor is fölkeresem Szigethy Bátyám és nem találván $\frac{1}{2}$, 3-ra beülök a Corsóba.⁶² Akkor, ha a Csönddel rendbe jövök, adhatok majd új verset is.

Addig is, kedves Szigethy Bátyám, szeretettel

öllelek

József Attila

Úgy látszik, a Csöndben való szereplés büszkeséggel töltötte el, s állandóan foglalkoztatja. Etus hugának április 26-án írott levelezőlapján egyebek között megkérdi: »A Csöndet megkaptátok?«⁶³

1923. május 13-án vasárnap a Dugonics Társaság fölolvadó ülésén a kereskedelmi és iparkamarában Móra Ferenc mutatta be a fiatal szegedi költőnemzedék öt tagját: Aknai Istvánt, Anzelm Károlyt, Rózsa Imrét, Borús Bélát és Szabadjai Istvánt.⁶⁴ József Attila nincs közöttük.

Másnap, május 14-én kelt levelében azonban ezt írja nővérének: »Holnap kocsin jön értem Mezőhegyesről, ott leszek szombatig, onnan Szegedre megyek a Juhász-jubileumra. Azt hiszem, 27-én vagy június 5-én fölolvadást tart rólam Móra Ferenc a szegedi Dugonics Társaságban.« Ma már nem tudni, miért maradt el József Attila e szereplése Szeged nagy tradíciójú irodalmi testületében.

E levelét így folytatja: »Ha megleszek, nyáron Szegeden leszek Kormányos Benő ügyvédnél, Takaréktár-u. 6. Kapok egy szobát a fia révén, aki jó barátom. Már meg is beszéltek a dolgot.«⁶⁵

Május 20-án, vasárnap ünnepelték barátai és a szegedi munkások Juhász Gyula költői működésének negyedszázados évfordulóját. Előző este megérkeztek Szegedre régi barátai, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső. Féltilkor a szegedi munkásdalárda köszöntötte szerénáddal a szegények poétáját és átadta neki Csokonai összes művei új kiadását ajándékkul. Másnap délelőtt zajlik le a költő ünneplése nyilvánosság előtt: Móra, Babits, Kosztolányi beszélnek.

Juhász Gyula meghatottan válaszol. Szalay József, a literátus főkapitány látja vendégül az írókat, a délutánt pedig a másik nagy mecénás, a különös nevű és sorsú *Eidus Bentian*nál töltik.⁶⁶ Hétfőn Tápén meglátogatják Nyilassy Sándort, a jeles szegedi festőt, majd kedd reggel utaznak vissza a fővárosba a pesti vendégek.⁶⁷

József Attila résztvesz az ünnepségen. Hozza magával a május 18-i kelettel Juhász Gyulának ajánlott szonettkorszorút: ő ezzel köszönti mesterét. Ott van az írók között, őt is megörökíti a fényképezőgép lencséje a múzeum lépcsőjén, Móra Ferenc, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc és még annyi más társaságában. Szabó Lőrincel

⁶² Kávéház volt a Kárász-utcában.

⁶³ Petőfi-múzeum.

⁶⁴ Szeged, 1923. május 13. Vö. A Dugonics-Társaság ötven éve, 206. l.

⁶⁵ *József Jolán*: i. m. 178. l. József Jolán e levelet némi kihagyással közli. A Petőfi-múzeumban levő eredeti így kezdődik: »Kedves Lucie, megbocsáss, hogy csak most from meg a címet, de mikor Szegedre értem, csak azt tudtam meg, hogy Szt. Mihály-u. 6. alatt laknak s ott keresvén nem végezhettem el akkor semmit, mert senki se volt otthon és az üzlet csukva volt. Aztán meg beteg is voltam...« Hasonlóan a fent idézett rész az eredetiben így hangzik: »Ha megleszek, nyáron Szegeden leszek, mégpedig nem a Szt. Mihály-u.-ban, mint mondtam Pesten, hanem Kormányos Benő ügyvédnél...« A kihagyás okát nem tudhatjuk, s egyelőre nincs közelebbi adatunk arról sem, ki lakott ekkor a Szent Mihály utca 6. alatt, s milyen kapcsolata volt József Attilával.

⁶⁶ *Eidus Bentian* (1880—1944) litván származású fogtechnikus. A cári Oroszországban született, 16 éves korában már bekapcsolódott a munkásmozgalomba, évekig hivatalos forradalmárként tevékenykedett. 1905-ben harcolt a vilnai barrikádokon, emigrálni kényszerül, Berlinben megismerkedik Liebknechtel, Bebellel, s állítólag Leninnel is. Fog-

itt ismerkedett meg, s ő biztatta, küldjön verseket Az *Est* szerkesztőségének. József Attila *Mikes Lajos* címére küld is kilenc verset, meglehetősen öntudatos hangú levél kíséretében.⁶⁸

Makón, 1924 május 24.

Tisztelt Uram,

a pünkösdi Juhász-jubileumon összejöttem Szabó Lőrincsel, aki fölhívott, hogy néhány verset az Ön címére küldjek az *Est*-lapoknak, mint olyanoknak, melyek a legjobban honorálnak minden jó munkát. Most küldök is kilenc verset és megjegyzem, hogy a Nyugat már hozott tőlem többet és jelenleg egy nagyobb munkámat vette meg.⁶⁹ Különben Juhász Gyula már régebben figyelmeztetett, hogy Önök különösen fiatal tehetségeken akarnak első sorban segíteni azért, hogy minden eddiginél nagyobb teret nyújtsanak nekik az érvényesülésre. Hogy mégsem kerestem fel Önöket, az oka az, hogy kissé érzékeny vagyok és ha valahol felkínálok magam, akkor visszautasítás esetén ott többé nem kopogtatok.

Kérem Uram, szívésségből is tudósítsa engem az eredményről, amely ha jó, úgy lehetőleg a kijáró tantiemet is küldjék mielőbb.

Őszinte üdvözléssel

József Attila

Makó, Kazinczy-u. 6.

(Dr. Espersit János címén)

P. s. : Ha egy héten belül választ nem kapok, úgy fentartom [így!] magamnak a jogot, hogy a verseket máshová adjam.

József Attila

Június 15-én zajlik le Makón a Juhász Gyula-ünnepség, hiszen a makóiak, főként Espersit János nem elégedhetett meg a költő szegedi ünneplésével. A makói jubileumra a szegediek rándultak át : Juhász Gyulán kívül Móra Ferenc, Réti Ödön, Étsy Emilia, Eidus Bentian, Vág Sándor, Ligeti Jenő, Donászy Kálmán, Magyar László — írók és költők, újságírók és barátok. Ha József Attila a szegedi ünnepségen még nem találkozott volna, itt most megismerkedhetett Eidus Bentiannel is, aki éppoly melegszívű pártfogója volt költőknek és festőknek Szegeden, mint Espersit Makón, s aki ugyanolyan vendégszerető házigazdája lett József Attilának szegedi tartózkodásai alkalmával a későbbiek során, mint addig — s még azután is — a makói tartózkodása alatt Espersit.

technikát tanul, s ezen a réven kerül 1909-ben Szegedre. A forradalmak idején cikkezik (pl. »Az orosz forradalom és a béke«, *Délmagyarország*, 1918. január 1.) és a munkáskultúra fejlesztésén (pl. munkáskönyvtár megszervezésén) fáradozik. Móra és Juhász Gyula barátja, festők (pl. Károlyi Lajos) mecénása. Maga is írogatott : magyarul »Munka után« című, versekből és rövid prózai írásokból álló füzete jelent meg 1919-ben, az ellenforradalom első napjaiban. Vág Sándor szíves közlése szerint gyönyörűen fordította le jiddis nyelvre Ady, Kosztolányi és Juhász Gyula verseit. Jiddis nyelven írott önéletrajzi regénye 1944-ben eltűnt, amint ennek magyar fordítását is elpusztította a Gestapo a Népszava szerkesztőségében. Eidus Bentiánt elhurcolták, s nyoma veszett. Vö. *Péter László* : Eidus Bentian. Emlékezés a munkásmozgalom egyik szegedi harcosára. *Délmagyarország*, 1955. január 16.

⁶⁷ Babits Mihály és Kosztolányi Dezső megérkezett Szegedre. *Szeged*, 1923. május 20. — Juhász Gyula jubileumi ünnepe. *Szeged*, 1923. május 23.

⁶⁸ Petőfi-múzeum.

⁶⁹ Nem tudom, milyen »nagyobb munkára« utal itt a költő. Talán az épp akkor befejezett szonettkoszorúra?

A jubileumkor írta a költő »Juhász Gyuláról való nóta« című versét, újabb ajándékkul a szeretett mesternek.

Június 25-én letette az összevont magánvizsgákat. Az erről beszámoló kelet nélküli levelében azt írja nővérének többek között, hogy *Az Estől* egy versért 5000 koronát kapott.⁷⁰ Kérem ezt a verset a fölküldés időpontja (május 24) és a beszámoló valószínű kelte (a június 25-ét követő napokban, legfőképpen azonban július eleje) közötti időben, de egyik *Est*-lapban sem (*Az Est, Pesti Napló, Magyarország*) találtam, s a kritikai kiadás sem tud róla.

A nyarat Attila Makón tölti, s hogy jár-e be barátaihoz Szegedre, nem tudjuk, adatunk nincs rá. Szeptemberben tér vissza Pestre.⁷¹ 1923. október 1-i kelettel igazolványa maradt fenn,⁷² amely a *Kékmadár* című folyóirat közgazdasági rovatvezetőjének (!) mutatja a költőt. E folyóirat október 19-i számában jelenik meg »Lázadó Krisztus« című verse, amely miatt nemsokára pörbe fogják.

November 25-én leutazott Szegedre barátai hívására, hogy részt vegyen a »bohémek társaságának« újabb kezdeményező akciójában, egy megindítandó folyóirat, az »Igen« íróinak matinéján.

14

Az »Igen« mozgatója, szervezője ismét Hont Ferenc, »Cyrano orrtársa«, amint a *Színház és Társaság* tréfás beharangozó cikke jellemzi a többi közötti. Az előzményekre Hont Ferenc így emlékszik vissza: »A szembenálló két csoport — t. i. az ör célú művészet és cselekvés hirdetői — között szakadássá fejlődött az ellentét, s az öncélú művészet hívei nyíltan megtagadtak velünk minden közösséget, míg mi elhatároztuk egy irodalmi folyóirat megindítását »Igen« címmel. A cím a cselekvés, a társadalomalakítás, a forradalom igenlését akarta kifejezni. Az Igen csoportban közös platformot kellett találnunk, mert stílus, irodalmi megnyilatkozás szempontjából nagy különbségek voltak közöttünk. Egyesek esküdtek a szabadversre, mások a nyugateurópai rímes, időmértékes verselésnek voltak rendíthetetlen hívei. A platformot a tartalmi törekvésben találtuk meg: szembenállás a fennálló renddel, és egy új, igazságos társadalom igénylése. Többen közöttünk kommunistáknak vallottuk magunkat, noha a Kommunista Kiáltványon és Lenin Imperializmusán kívül más marxista irodalmat nem nagyon olvastunk.«

A folyóirat anyagi alapjainak előteremtését célozta az Igen-matiné, amelynek műsorán József Attila mint a budapesti *Kékmadár* folyóirat munkatársa szerepelt. A *Színház és Társaság* már említett beharangozó cikke, a lap 1923. nov. 26—december 2-a közötti hétre szóló számában ugyancsak tréfásan őt is megismerteti a matiné közönségével. »A nők kedveltje. A makói hagyomával egyidőben tűnt fel Juhász Gyulának, aki kötetéhez előszót is írt. Jelenleg Pesten tartózkodik, munkatársa lett a »Kék madár« című időszakos vándormadárnak (már a szerkesztők bujdoskoltak el). E szomorú tény úgy megviselte a sokat szenvedett állatot, hogy sietett jobb létre szenderülni. József különben ifjúkorában sokat szenvedett, jó ideig kukorica csősz is volt, sőt beszélt Szabó Dezsővel is. Mindeme megpróbáltatásokon keresztül esve, lelke úgy megedződött, hogy megdöbbenés nélkül fogadta még az »Igen« matinéjáról szóló híreket is.«

A matiné résztvevői már ismert nevek: Aknai István, Bérczeli Anzelm Károly, Gerentser József, Hont Ferenc, József Attila, László Béla, Szabadjai István stb. Lezajlásáról a *Színház és Társaság* következő, dec. 2—9. száma hosszabban, a *Szeged* 1923. november 27-i száma röviden számolt be. A *Színház és Társaság* József Attiláról annyit írt: »József Attila mondotta

⁷⁰ Petőfi-múzeum.

⁷¹ *József Jolán* téved (i. m. 182—183), mikor úgy emlékszik, hogy a költő ekkor volt könyvügynök. Ez 1924 májusában, júniusában volt.

⁷² Petőfi-múzeum.

el azután hatással néhány költeményét.« A *Szeged* beszámolója ennyi: »Fiatal, tehetséges szegedi íróknak egy törekvő csoportja Hont Ferenc vezetésével egy színházi matinén szerepelt vasárnap. Juhász Gyula vezette be költői szavakkal a matinét, amelynek során a fiatal szerzők verseiket szavalták és egy misztikus zenés drámát adtak elő nagy sikerrel.«

Hont Ferenc így emlékezik a matiné lefolyására :

»A matinét Walt Withman versével nyitottuk meg (ezt én szavaltam), utána Juhász Gyula mondott igen éles és bátor megnyitó beszédet. Kissé jelképes szavakkal az eltiprott forradalomról beszélt és arról, hogy az elfojtott láng nem aludt ki, két helyen egyre erősebben izzik a parázs; az egyik hely az ország határain kívül van, a másik pedig Szegeden. Attila a matinén saját verseit mondta, közöttük a *Megfáradt ember*-t. A színház termét majdnem teljesen megtöltő irodalombarát közönség mély csendben hallgatta lassú, erősen tagoló, kissé magyarázó, szinte tanító jellegű versmondását.«

»A matinén Berczelinek egy egyfelvonásos szimbolikus játéka került színre, rendezésben, s az egyik főszerepet, a hatvanéves csillagászt is én játszottam, tizenhat évemmel.«

»Emlékezetes maradt számomra hosszú beszélgetésünk Attilával a nagyszerű matiné után. Feddő szóval, szinte atyai szigorral (másfél évvel volt idősebb nálam) intett, hogy hagyjam abba a versírást, nincs nekem ahhoz tehetségem; legyek színész, rendező, esztétikus. A versírást akkor még nem hagytam abba, de a tanács másik részét megfogadtam, s egy hónap múlva már én is Pesten voltam, ahol színészetet és rendezést tanultam. . . «

15

A matiné után Attila — a barátok által összeadott pénzen — visszautazott Pestre, Espersithez írott leveléből kitűnik, hogy Juhász Gyula nyugdíjának visszaszerzése és verseinek kiadása ügyében — nyilván Espersit megbízásából, úgy, hogy Juhász Gyula a dolgokról mitsém tudott — járt el hivatalos helyeken.⁷³ December 13-án leteszi az érettségét, 15-én az *Igen* csoportban s már előbb a *Csönd* hasábjain barátjává lett Gerentsér Józsefnek dedikálja versesfüzetét e szavakkal: »Majdnem egyetlen pesti barátomnak, Gerentsér Jósának nagy szeretettel.«⁷⁴ 18-án Pintér Jenőnek dedikál egy példányt, hogy megmutassa, kit akart elbuktatni magyar irodalomból az érettségien!⁷⁵ »Alig várta, hogy elmúljon karácsony ünnepe, sietett vissza János bátyjához.«⁷⁶

Az év végét, s 1924 januárját Makón tölti. Pihen az érettségi után, ír, s sokat olvas Espersit könyvtárában. Nem tudni, Németh Andor miért teszi erre az időre Pásztor Árpád Walt Whitmanról szóló könyvével való megismerkedését,⁷⁷ hiszen az történetet már előbb is. Január 29-én megjelenik a *Makói Friss Újságban* a szegedi Réti Ödön »Zorka« című regényéről írott ismertetése. Ugyane napon nővérének küldött levelében beszámol munkájáról: »Nyugodtan, szépen elmúltak a napok az én szerető János Bácsim mellett. Dolgoztam sokat, tíz egynéhány jó verset és egy egyfelvonásos drámát írtam, többek között félig már elolvastam Nietzsche Zarathusztráját és mondom, mindenben ellentmondok néki, csak a felsőbbrendű ember jövetelében értek vele egyet. Juhász Gyulát János bácsival meglátogattuk és ő nagyon örült új verseimnek.«⁷⁸ Ekkor közli nővérével, hogy beidéztek a rendőrségre a »Lázadó Krisztus« miatt.

⁷³ Adattár, 82. sz. Közlöm: Espersit János c. tanulmányomban.

⁷⁴ Scheiber Sándor birtokában. Vö. *Irodalomtörténet*, 1954: 354. l.

⁷⁵ A szegedi egyetlen magyar irodalomtörténeti intézetének tulajdonában. Vö. *Péter László*: Adatok József Attila életéhez, költészetéhez, 5. l.

⁷⁶ *József Jolán*: i. m. 184. l.

⁷⁷ *Németh Andor*: József Attila élete és kora, *Csillag*, 1948. január, 2. sz. 15. l.

⁷⁸ *József Jolán*: i. m. 185. l.

Február elején visszamegy Pestre.

Egy új ismeretség kezdte ebben az időben figyelmét az eddiginél is erősebben a bécsi emigráció irodalma, főként Kassák Lajos és iskolája felé irányítani. Logikus volt az út a költő eddigi kapcsolataitól idáig: *Hont Ferenc hozta őt össze Berger Gusztávval.*

Berger Gusztáv a Hont Ferenchez hasonló társadalmi típusú egyéniség. József Attilával egy esztendőben született, apja módos gabona- és paprikanagykereskedő Szegeden, anyja, férjétől különváltan valahol Szatmárban élt. Berger Gusztáv 1923-ban érettségizett a piaristáknál.

A numerus clausus miatt Szegeden nem vették föl az egyetemre, így külföldön, előbb Bécsben, később a bolognai egyetemen, majd a Sorbonne-on végezte orvosi tanulmányait. Sűrűn megfordult a weimari Németországban, s irodalmi hajlandóságai révén bekapcsolódott az emigrációs irodalomba. Állítólag személyes ismeretségben állott *Ivan Goll*-l, s az ő révén *Paul Eluard*-ral, *Louis Aragon*-val. Írói nevét családi nevének átalakításával (Bergerből Erg, Gusztávból Ágoston lett) úgy formálta, hogy — aktivista fölfogásának megfelelően — az *energia* szimbóluma is lehessen.

Erg Ágoston is Bécs ekkori szocialista-anarchista-kommunista levegőjéből szívta világszenléletét. Később, tanulmányai befejeztével Bécsben, majd egy olaszországi szanatóriumban lett orvos. Állítólag itt illegális kommunista tevékenységet folytatott, s ennek során 1939-ben a lebukás elől a maga választotta halálba menekült.

Erg Ágoston Szegő Istvánnal együtt már 1923-ban megjelentette »Vágyak és jajok« című versesfüzetét Szegeden. Minden valószínűség szerint tehát már ekkortájt csatlakozott Honték csoportjához, bár bécsi tanulmányai s csupán időnkinti szegedi hazalátogatásai következtében nem válhatott a csoport egyenrangú tagjává. *Ő inkább a közvetítést látta el Bécs és Szeged között.*

Hont Ferenc visszaemlékezéseiben hasonlóan jellemzi Erg Ágoston szerepét: »Az irodalmi vitákban egyre több szó esett az izmusokról. A szabadvers hívei közül néhányan formai forradalmat is követeltek. Törekvésüket erősen támogatta egy újonnan hozzánk csatlakozott fiatal költő, aki az Erg Ágoston bizarr nevet választotta, és közvetlen kapcsolatban állott a bécsi emigránsok »Ma« csoportjával (Kassákékkal) és ugyancsak a bécsi »Ék« című lap munkatársaival (Barta Sándorékkal). Ő ismertette meg velünk, Attilával is, az úgynevezett aktivista irodalom friss termékeit.«

Kormányos István szerint különösen *Hans Benzmann*⁷⁹ művei és antológiája (*Die moderne deutsche Lyrik*, 1904 s azóta többször kiadva), *Ivan Goll* expresszionizmusa (összegyűjtött versei 1924-ben jelentek meg »Der Eiffelturm« címmel),⁸⁰ *Julius Hart* modernista, »istenkereső« költészete,⁸¹ *Karl Henckel* aktivizmusa⁸² és *Richard Dehmel* naturalizmusa, erotizmusa, patétikus poézisa⁸³ hatottak e kis költői csoportosulásra, s benne természetesen József Attilára is. Műveiket, a különféle modern és expresszionista-kommunista költők antológiáit a Bécs és Szeged között utazgató Erg Ágoston hozta magával.

Nem tudjuk, Attilával mikor ismerkedett meg. Mindenesetre 1924. március 15-én kelt az a levele, amelyet Attilának már válaszként írt Bécsből. Ebből kitűnik, hogy József Attila a »Tanítások« című ciklusát, melyet 1923 decemberében írt⁸⁴ Ergnek küldötte Kassákhöz való továbbítás céljából. Erg válaszában még magázza a vele egykorú, 19 éves költőtársát:⁸⁵

⁷⁹ Vö. *Benedek Marcell*: Irodalmi lexikon. Bp. 1927. 116. l.

⁸⁰ Uo. 391. l.

⁸¹ Uo. 455. l.

⁸² Uo. 471. l.

⁸³ Uo. 235. l.

⁸⁴ Vö. József Attila összes művei, 1. köt. 386—389. l.

⁸⁵ Petőfi-múzeum.

Kedves József Attila,

Kassák főszerkesztő Úr azt a kifogást emeli a versei ellen, hogy azok nem is versek (t. i. a *Tanítások* című) és a »kor kereséseinek a színvonalába nem esnek bele.« A *Ma* már nagyon is iskolává nőtt és az az álláspontja, hogy nem kell sem prédikálni, sem manifesztálni, nem kell imádkozni, sem tömegszónoklatokat tartani. A főszerkesztő egy pár versét ígéretnek veszi, de nem tudom, hogy Magának elég-e ez? Én mindenestre nagyon szívesen állok tovább is minden megbízására készen üdvözlettel

Wien, III. 15.

Universitát

Erg Ágoston

A levelezés nyilván folytatódott, talán közben találkozhattak is, mert másik fönmaradt levelében már tegezi József Attilát: ⁸⁶

Cher Monsieur József,

comment vous portez-vous? Jó újságokat írok. Cachaque⁸⁷ meg van főzve: *a versek kellenek és tetszenek*. Le is hozza őket, természetesen egy kikötéssel, hogy t. i. vagy-vagy. Azaz, mint ő mondotta, nem írsz felváltva magyar népdalokat és ilyen verseket. Erre vonatkozólag *írd neki* minél előbb (ha ez a dolog közelebről érdekel) egy levelet.

A lapom ügyében sokfelé tárgyalok, de bajok vannak.

A verseid ezúttal Cachaquénak is tetszettek, aki kijelentette, hogy már a múltkor se tartott tehetségtelennek, csak a pesti asszonyoktól féltett. Különben a Magyar Írásban megjelent verseidre⁸⁸ se nagyon haragudnak.

Legközelebb küldök neked egy *Fiatalok* könyvét,⁸⁹ írd valahova kritikát róla, akár hová, mindegy. A Népszavában nekem jött valami Szakasits Árpád nevű vadmarha.⁹⁰ Nem baj. Segui il tuo corso et lascia di le genti — mondta Dante és ha ő mondta, akkor biztos.

Mert nagyon elvagyunk mindnyájan foglalva és különösen én, mint francia tolmács, itt van Bécsben minden nevezetes modern ember: Iwan Goll, Lejer, Schwitter, Prányvolini, Mayerhold és a többiek, akik a Kortárs legutóbbi számát írták, amelyből egy példányt egyúttal küldök a Színház és Társaság címére.

Veér Imre Kassán van⁹¹, propaganda körúton Szlovenczkóban, lehetetlen vele beszélni, hacsak utána nem utazok. (Küldjete rá pénzt.) Válaszolj nekem is. Szívesen üdvözöl

Bécs, 1924, október 7

Erg guszti

E levelek kitűnő dokumentumai annak az útnak, amely a költőt Szegedtől egyenesen Bécsbe viszi.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Kassák!

⁸⁸ A Magyar Írás május-júniusi számában a *Hét napja, Igaz ember* és a *Koldusok*, a szeptember—októberi számban a *Jónál jobb* és a *Kedvesem* című versei jelentek meg. Vö. József Attila összes művei, 1. köt. 399—405. l.

⁸⁹ Bécsben ekkor kiadott antológia *Vajda Miklós, Szántó Pál, Heves Ferenc, Győr Ferenc* és *Erg Ágoston* verseivel. Vö. a következő jegyzettel.

⁹⁰ *Szakasits Árpád*: Új költészet. Expresszionisták, neoprimitiviek és a többiek. Három verseskötetről. *Népszava*, 1924. szeptember 7. (A három verseskötet: *Fiatalok* könyve, Arató Tibor: *Üzenet*, Győri Ernő: *Isten a Nő*.)

⁹¹ *Veér Imre* a Nagy György-féle köztársasági mozgalom utolsó mohikánja. Tevékenységéért Horthyék bíróság elé állították (pórének anyagát gr. Nyári Imre, »a republikánus gróf« kiadta, lásd *Szeged*, 1923. szeptember 20.), elítélték, s a szegedi Csillagba került. (Vö.

Időközben, 1924 folyamán újabb sikerei vannak : április 16-án megjelenik »Szomorúfüze« című verse a *Magyarországban*, május 10-én »Ki verné föl lelkünkben a lelket« című *Az Estben*, s öt verse az említett *Magyar Irásban*. Május 18-án jelentkezik »A legutolsó harcos« című versével — melyet első fogalmazásban több mint egy éve, 1923. április 27-én — írt a *Népszava* hasábjain. Június 11-én ugyancsak a *Népszavában* jelenik meg a »Szegényember balladája«, egyike azoknak a verseknek, amelyek folklorisztikus ihletésük folytán Kassáknak nem tetszettek. Állandóan és rendszeresen jelennek meg versei a *Színház és Társaság* hasábjain, amelyet 1923 ősze óta lényegében az »Igen« csoport vett a kezébe.

A *Színház és Társaság* — egyike a számtalan kérészéletű szegedi színházi lapoknak — 1919-ben indult, november elején, *Dani Lajos* szerkesztésében. *Szilassy Cäsar*, *Vigh Jenő*, *Dani Lajos*, *Szántó Dénes*, *Elek Rezső*, *Devich Sándor*, *Mátray Ernő* írja cikkeit, riportjait,⁹² de ír bele *Juhász Gyula*, *Lugosi Döme*, sőt *Szép Ernő* is, találunk benne *Lermontov* és *Verlaine* versfordítást egyaránt. Többszöri kiadó- és formátum-változás után 3. évfolyamának 11. számával, 1921 március táján a lap elsorvadt. Nevét is, évfolyamjelzését is megtartva 1922 szeptemberében a 3. évfolyam 1. számával éled újjá, *Úr György* és *Oprée János* szerkesztésében. Ebben a számban jelent meg, mint idéztük, József Attila első két publikált verse. Hamarosan, még 1922 decemberében újból abba maradt a lap.

1923 október elején támasztja föl újra Koroknay József, »a magyar Indépendant«, ahogyan később Hont Ferenc nevezi ezt a különös, irodalomkedvelő, sőt íróféle nyomdász-mestert. Ezek az évek, 1923 vége, 1924—1926 a *Színház és Társaság* fénykora. Nemcsak József Attilának jelennek meg benne versei mindvégig, Szegedről való távozása után is, de ez a kis színházi lap jelentette sokáig, a *Széphalom* megindulásáig Szeged egyetlen irodalmi orgánumát.

Itt jelenik meg 1924. július 14-én Hont Ferenc cikke József Attiláról. Érdemes belőle idézni néhány passzust : »E hasáboakat — írja Hont — eddig még nem nagyon használtuk fel arra, hogy lapunk munkatársairól írjunk s midőn most ezt mégis megtesszük, legyen mentségünk magának József Attilának sokat hányódott, rokonszenves alakja. A most 19 éves költő apátlan-anyátlan árva és kényszerűségből már tanulóéveiben megszerezte az irodalomtörténet-szek számára okvetlenül szükséges romantikus életrajzi adatokat.« »Igen, József Attila az ucca és a föld fia és amellett Isten kegyelméből való költő és ilyen körülmények között mit tehet az ember? Csak bandukol, bandukol lyukakkal ékeskedő, télen-nyáron egyaránt hordozott esőköpenyében a buta, értetlen pesti utcákon, csak bandukol az éjszakában és hallgat, figyel a lelkében felbuggyanó dalokra vagy elkeseredik a szűkmarkú életen és megimádkozván, lefekteti, lázas fejét a sima, hideg vonatsínekre és várja a nyugalmat, a megjobbulást.« »Bocsá natkérés jóság, szelidség és mégis nagy, nagy fiatal erő : ez József Attila.«

Kik írnak József Attila szegedi kapcsolatait, tartózkodása idején e lapba? Az »Igen« már megismert tagjain kívül *Jenő István*, az egyik szerkesztő, *Hartmann Mihály*, aki később, 1925-ben veszi át a szerkesztést, a zenei életről beszámoló *Salló Tibor*, a költő *Pákozdy Ferenc*, *Dómonkos Margit*, *Terescsényi Gyula*, *Füssy László*, *Ivánkóvits Imre*, *Cserzy Béla*, *Gönczi Pál*.

Vér György : Egy óráig Veér Imrével az államfogház első emeletén. Szeged, 1924. jún. 29.) Jellemző egy ekkori nyilatkozata : »Nem kívánkozom ki innen, amíg gyilkosok szabadon járnak.« Vö. még *Szeged*, 1924. júl. 6. Minthogy a börtönben félszemére megvakult, nyolc-hónapi raboskodás után szabadon bocsátották. (*Szeged*, 1924. augusztus 3.) Útiköltségéül a szegedi szervezett munkások adtak össze 300 000 koronát, de ő nem fogadta el, hanem az építendő munkásotthon javára adta. Kevéssel utóbb Bécsbe emigrált (Vö. Veér Imre nyilatkozata a bécsi lapokban, *Szeged*, 1924. szeptember 5.). Vö. az egészet *Vér György* : Veér Imre félszeme — és a szegedi államfogház. *Szeged*, 1925. május 31. — Erg Ágoston leveléből az tűnik ki, hogy a *Szeged* vagy a *Színház és Társaság* interjút akart szerezni Veér Imréől Erg útján.

⁹² Vö. Akik a *Színház és Társaság*ot csinálják. Önvallomás. Nagy leleplezés magunkról. Hogyan készül a *Színház és Társaság*. A lapcsinálás kulisszatitkai nappali megvilágításban. *Színház és Társaság*, 1920. június 13.

Két elbeszélője is van a lapnak: *Hegyí István és Jávorka Ferenc*.⁹³ A már említett *Bódog András* merészen fantasztikus regényt ír egy nem létező északi író, Abelt Janson neve alatt (A fénylokomotív), mintha ő csupán fordítaná. *Erg Ágoston* is gyakran szerepel: részben saját műveivel, rendszerint ritmikus prózáival, részint fordításaival.⁹⁴

A nálunk sajnos az utóbbi időben elhanyagolt helytörténeti kutatás megkönnyítené irodalomtudományunk helyzetét is, ha egy-egy ilyen folyóirat történetét, irányzatát, törekvéseit összefoglalóan föltárná és tanulságait készen nyújtaná az irodalomtörténet számára. Az ilyenfajta »irodalmi talajkutatás« — így lehetne tán nevezni — hasznosan járulna hozzá az irodalmi humuszból kinövő egyetemes, nemzeti jelentőségű írók, költők fejlődésének értelmezéséhez. *A talaj, amiből táplálkozik a zseni, akkor is figyelemreméltó, ha történetileg nem jut neki más szerep, mint saját testéből adni nedveket és sókat az irodalmi avarból kimagasodó fiatal hajtásnak. A Színház és Társaságnak, miként már előbb a Lírai Antológiának, Mécsnek, Csöndnek, Igen-csoportnak, ez a szerep ad irodalomtörténeti jelentőséget.*

16

1924 nyarát Pesten tölti, könyvügynök. Július 5-én Espersithez írt levele csupa panasz, elkeseredés. Július 10-én zajlik le a »Lázadó Krisztus« pöre a törvényszék előtt. Ez a pör eléggé ismeretes⁹⁵ s sokat idézték már az ítélet szegedi visszhangját is.⁹⁶ Kosutány Ignác publicisztikai működését jellemeztük már, így érthető, hogy az egyházjog maradi tanára miért figyelt föl a hírre. Különösen az bosszantotta, hogy a *Szeged* rövid beszámolójában, mely az ítéletről hírt adott, József Attilát dicséző jelzőkkel illették, s mint »a magyarság egyik ígéretes hajtását« emlegették.⁹⁷ Kosutány fölhasználja az alkalmat, hogy az előzetes cenzúrát követelje, s ez viszi a *Szeged* és a *Friss Hírek* vitáját tovább, József Attila ügyétől a sajtószabadság kérdéséhez. A *Szeged* szerint »József Attila, ha ráérték, el fogja viselni a független magyar bíróság ítéletét«, de annál veszélyesebb Kosutány támadása a sajtószabadság ellen. Július 15-i cikkében — a vita ugyanis továbbgyűrűzik — meg is írja, nyilván még mindig Magyar László, aki először reflektál Kosutány vezércikkére: »Ebben a kérdésben József Attila személye, ha akár a legígéretesebb magyar poeta volna is, igazán nem a főfontosságú.« »Mi erről beszéltünk múlt cikkünkben (t. i. a sajtószabadság problémájáról), nem József Attila kiválóságáról...«

Augusztus 1-én Espersit meleg, vigasztaló levelében Makóra hívja a költőt. Úgy látszik, le is utazik, s ekkor zajlik le a nagyjelentőségű tanácskozás Attila jövőjét illetően, melyről

⁹³ Mindkettejükről *Preszly Lóránt*: A szegedi népies írók, 24—25. 1. *Hegyí István* ekkoriban írt művei: Vándor falu. Novellák, Szeged, 1923, Koroknay-kiadás, (ismertette Hartmann János, *Napkelet*, 1923 : 868—869. 1.); Szegénység. Novellák. Szeged, 1925. Koroknay — kiadás (ismertette: *Színház és Társaság*, 1925. szeptember 28, november 16, és Móra Ferenc, *Délmagyarország*, 1925. december 6.); Fecskék a porban, Szeged, 1932. — Kéziratost novellája (»Ferusék«) a szegedi Somogyi-könyvtárban H. e. 9976. szám alatt. *Jávorka (Janicsek) Ferenc* könyvei: Családbomlás. Elbeszélések. Szeged, 1925. Koroknay-kiadás. Életöklözötték. Szeged, 1926. Koroknay-kiadás. Földhántolók, Szeged, 1930. Koroknay-kiadás.

⁹⁴ Például néhány jellemzőbb közleménye: *Guillermo Argota*: Muzsika. (Spanyolból.) *Színház és Társaság*, 1924. aug. 18. — *Ivan Goll*: Áradat. Fordítás. (1924. szept. 15.) — *L. W. Rochowansky*: »Vegyétek magatokhoz az Úr testét...« (1925. márc. 9.) — *Erg Ágoston* 1 (Most elkezdtek beszélni... kezdetű ritmikus próza; 1925. ápr. 14.) — *Guillermo Argota*: Hihetetlen história. (Elbeszélés, fordítás.) (1925. máj. 4.) — *Erg Ágoston* 8 (vállunkon gazdagon... kezdetű ritmikus próza; 1925. aug. 31.) — Széles esték ólálkodnak előttem (ritmikus próza, azzal a megjegyzéssel, hogy a szerzőnek 1926-ban Koroknay kiadásában megjelenő »Grotész Plakát« című verseskötetéből; nem tudok arról, hogy ez megjelent volna). — Beszélék a lányról (szabadvers, 1925. dec. 25.) stb.

⁹⁵ *Rejtő István*: József Attila pere. *Irodalomtörténet*, 1952 : 455—458. 1.

⁹⁶ Uo. és *József Jolán* is, i. m. 188—190. 1.

⁹⁷ Nyolc hónapi fogházra ítélték József Attilát. *Szeged*, 1924. július 11.

Galamb Ödön beszámol. Juhász Gyula tanácsára is — de nyilván minden más ok (Espersit közelléte, a szegedi baráti kör, a makói lányok) e mellett szólt —, Attila a szegedi egyetemre iratkozott. Augusztus 18-i keletű a budapesti Werbőczy-gimnázium főiskolai felvételle ajánló levele; szeptember 1-i a makói rendőrség által kiállított erkölcsi bizonyítvány, amely nem mulasztja el föltüntetni, hogy »ellene sajtó útján elkövetett istenkáromlás vétsége miatt eljárás van folyamatban. . .«⁹⁸ Ezzel a megjegyzéssel — képzelhetni — milyen fogadtatásban részesítette az egyetemet!

Hogy újra Szegeden van, (bár inkább Makón, de sűrűn bejár) mutatja, hogy augusztus 20-án megjelenik a *Szegedben* »Sírdomb a hegycsúcson« című verse, mely Ady emlékét védi. Nem tudtuk eddig, a sok Ady-ellenes támadás közül éppen melyik váltotta ki a fiatal József Attilából »a holtan megbántott Adynak« írott verset.⁹⁹ Herczeg Ferenc ezekben a napokban írt cikket Ady ellen, s a *Szeged* 1924. augusztus 6-i számának »Ködobás« című vezércikkében — melyet talán éppen Juhász Gyula írt —, leleplezi az úri magyarság »írófejdelmének« rágalma: Talán József Attila verse — a sírdomb szimbólumára gondoljunk — éppen a vezércikknek ebből a mondatából foganhatott: »Követ dob ma a legnagyobb és legfájdalmasabb magyar Messiás gondozatlan és elhanyagolt sírjára. . .« *Van benne valami jelképes: József Attila Herczeg Ferenc támadásával szemben védi példaképet és elődjét.*

»Lassan indulnak az egyetemi beiratkozások« — írja szeptember 4-én a *Szeged*. Attila beiratkozásáról József Jolán számol be.¹⁰⁰ Állítólag beiratkozási díját elajándékozta pesti költő barátjának, *Pintér Ferenc*nek, akinek azokban a napokban jelent meg »Ostromolják a várost« című verseskötönyve, melyet Babits is elismeréssel méltatott a *Nyugat*ban.¹⁰¹ Szeptember 18-án Makón szerepel a színházban Juhász Gyula, Móra Ferenc és Réti Ödön; csak természetes, hogy Attila is Makón van ekkor: így kerül rá »az aradi tizenhármak« néven emlegetett csoportképre. Nem lehetetlen, hogy ő a *Színház és Társaság* »makói tudósítója«, aki a lap szeptember 22-i számában »Nevezetes csütörtök Makón« című cikkében beszámol a jelentős színházi eseményről.

Szeptember 19-én iktatják be az egyetem polgárai közé, amint erről indexének kelte tanúskodik.¹⁰² Lakást egyelőre — anyakönyvi lapjának adata szerint¹⁰³ — a Templom tér 3. alatt, tehát nyilván Koroknaynál kap, de már hamarosan kiveszi özvegy Horesnyinétől — amint írja október 10-i levelében: ¹⁰⁴ »nagyon kedves, drága nénitől« — a Brüsszeli körút 23. számú ház első emeleti 1. számú szobáját.

Az egyetemi élet, amely őt fogadta, röviden néhány névvel és számmal jellemezhető. A Kolozsvárról Szegedre költözött Ferenc Józseftől elnevezett egyetemet ezekben az években állandóan a megszüntetés veszedelme fenyegette. Az intézményeiben, tanszemélyzetének és hallgatóságának növekedésében fejlődni kezdő egyetemet a gazdasági nehézségek, a nehéz megélhetési viszonyok ezekben az években visszavetették fejlődésében. Az 1923 őszi beiratkozott 1186 hallgatóval szemben 1924 első felére csupán 1090 iratkozott be, s ez a szám csak

⁹⁸ Petőfi-múzeum.

⁹⁹ A kritikai kiadás például azt hitte (József Attila összes művei, 1. köt. 404—405. l.), hogy Kőszegi László és Zulawski Andor 1923-ban megjelent »Esztetikai megigazulások — Írás Adyról« című pamfletje volt a kiváltó ok. (A vers megjelenési adata a kritikai kiadásban sajtóhibás!)

¹⁰⁰ *József Jolán*: i. m. 190—193. l.

¹⁰¹ *Pintér Ferenc* (1895—1932) hírlapíró, a *Világ* munkatársa volt. Egyetlen, említett verseskötetének ismertetése Babitstól: *Nyugat*, 1924. október 1-i számában a 422—424. lapokon. »Kassák és Ady ad találkát lapjain« — mondja itt Babits, de elismeri, hogy »ennek az új és valószínűen fiatal magyar költőnek mély és érett hangja van.« (423. l.) József Attila nagy lelkesedéssel nyilatkozott barátja kötetéről. (Vö. *Galamb Ödön*: i. m. 56. l. Vö. még *G[ulyás] P[ál]*: *Elhunytak, Irodalomtörténet*, 1932: 61. l.)

¹⁰² Petőfi-múzeum.

¹⁰³ A szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti intézetének gyűjteményében.

¹⁰⁴ *József Jolán*: i. m. 191—193. l. Teljesebb szövege: Petőfi-múzeum.

két év múlva, 1926-ban emelkedett ismét 1200-ra. »Az apadás a magas tandíjak mellett érthető« — ismerte el 1925 október 11-i rektori beszámolójában az elmúlt évről a lelépő Csengery János.¹⁰⁵ A létszámcsökkenés az orvostanhallgatók létszámában mutatkozott meg (473-ról kerek százzal, 373-ra esett számuk), míg az egyetemi hallgatószám másikkal, az egyetem arculatát legjobban meghatározó jogászok száma ekkor is nőtt (440-ról 482-re). *Föltűnően csekély volt a bölcsészethallgatók száma: 1923-ban 30 rendes és 10 rendkívüli, 1924-ben 48 rendes és 2 rendkívüli hallgató iratkozott be.*

Kik voltak József Attila bölcsészársai? Évfolyamtársaiként Balogh Ilona, Barthos Andor, Borda László, Fischer Ödönné Kurzveil Anna, Fock Magda, Helmezi István, Lakatos Géza, Lengyel Rezső, Letovics Dezső, Metzner (Mezősi) Károly, Reisinger Zsuzsanna, Schrickel Ilona, Szász Mária, Széll János, Szokolay Margit, Téglás Jenő Béla, Veidinger György, Virágh Rózsi, Wagner Richard és Zeman Zoltán nevét olvassuk az anyakönyvi lapok kötetében,¹⁰⁶ majd a másik félévben a Horger-eset egyik tanújának, H. Kovács Mihálynak nevét, aki a pesti egyetemen végzett első félév után, 1925 februárjában iratkozott be. A magasabb évfolyamú kari kollégák között ismertebbek: Bálint Alajos (negyedéves), Fehér Ede (másodéves), Fekete Antónia (másodéves), Haász Imre (negyedéves), Illyés Endre (harmadéves), Juhász Béla (harmadéves), Juhász László (másodéves), Schneider (Szörényi) Erzsébet (másodéves), Szatmári Rozália (harmadéves), Szőke Mihály (másodéves). Közülük nem sokan dicsekedhettek a kopottruhás, nagyhajú, de szegénységét állandóan derűs, mosolygós arccal leplező József Attila barátságával: évfolyamtársa, a makói gimnáziumban is osztálytársa: *H. Kovács Mihály*, a nála idősebb, de szintén francia-szakos *Fehér Ede* és a két évfolyammal is előtte járó, de érdekes egyéniségű, a munkásmozgalomban tevékenykedő édesapja társadalomkritikus szellemét természettől fogva gúnyoros alkattal párosító *Szatmári Rozália*.

A bölcsészifjúság — már csekély létszámánál fogva is — jelentéktelen szerepet játszott az egyetemi ifjúság politikai és bajtársi mozgalmaiban. A fajvédő Turul »Botond« bajtársi egyesületének alig néhányan voltak tagjai; a helyi szempontok alapján szerveződött DEFHE (Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) és SZEFE (Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) az irredentizmust táplálta; a legtöbben azonban a vallási jellegű Szent Imre bajtársi egyesület tagjai voltak; a reformátusok a Bethlen Gábor Körben tevékenykedtek. Természetes, hogy József Attilának egyik bajtársi egyesülethez sem volt köze.

A tanári kar élén ebben az évben a bencés *Erdélyi László* történészprofesszor állott mint bölcsészeti dékán. A többiek neve kitűnik József Attila egyetemi óráinak felsorolásából, hiszen akiket nem hallgatott (Szádeczky-Kardoss Lajos történész, Huszti József klasszikus-filológus, Buday Árpád régész, Imre Sándor, a neveléstan tanára stb.) nem is közvetítettek életére, költészetére jelentősnek tekinthető hatásokat. Az első félévben Bartók György »Az itéletről szóló tan« (heti 3 óra) és »Az erkölcsfilozófia története« (2 óra) című előadásait és »Philosophiai gyakorlatok« című szemináriumát (2) vette föl indexébe. Horger Antal »Az egy, szerű mondat és részei« (3), Mészöly Gedeon »Bevezetés a finnugor nyelvtudományba« (1)-»A finnugor nyelvű népek ismertetése« (1), »Finn nyelv« (2), »Finnugor nyelvhasználat« (2), Dézsi Lajos »A magyar irodalom története I.« (5) és »Irodalomtörténeti gyakorlatok« (2) című óráit hallgatta. Schneider Ferenc lektor »Német nyelv« (2) »A megbízandó angol nyelvi lektor«, azaz Szakáll Zsigmond »Angol nyelv« (2) Málly Ferenc »Olasz nyelv« (2) című előadásait ugyancsak hallgatta, a nyelvek iránti nagyfokú érdeklődésének megfelelően. A magyar mellett másodiknak választott szaktárgyából, a franciából, a tanszéket helyettesítő középiskolai tanár, Tóth Béla »A XVIII. század francia felvilágosodásának irodalma« (2), »A francia nyelv

¹⁰⁵ Beszámoló a szegedi m. kir. Ferenc József-tudományegyetem 1922-23-1926-27: évi működéséről. Kiadja: az egyetem rectori hivatala. Szeged, 1929. 207. l. — Az előbbi és ezután következő statisztikai adatok l. ugyanitt, 396—397, 402. l.

¹⁰⁶ Vö. 103. jegyzettel.

története. I. Hangtan« (2) és »Francia nyelv« (1) című kollégiumait vette föl. Fölvette még — bár később kihúzta, s az óraszámába nem számították be — Kogutowitz Károly »Földrajzi gyakorlatok a bölcsészeti karhoz tartozó hallgatók részére« című előadását (4) is, nem tudni, mi céllal. Annál érthetőbb, hogy kíváncsi volt a »Sajtóbüntetőjog« című kollégiumra (3), melyet Zeheiy Lajos adott elő. Nem érdektelen, hogy József Attila fölvette Herrmann Antal két néprajzi előadását is: »Cigányok költészete, nyelve, zenéje« (2) és »Kincs a néphitben« (1).

A második félévben Bartók György (Lélektan — 4), Dézsi Lajos (A magyar irodalom a XVI. században — 5; Magyar irodalomtörténeti gyakorlatok, Jókai munkássága — 2), Horger Antal (A magyar szóképzés — 4; A magyar nyelvemlékek ismertetése — 1), Mészöly Gedeon (Finnugor nyelvhasználat — 3; Finn nyelv — 2), Tóth Béla (A XIX. század francia lírája — 2; A kifejezés formái a franciában — 2; Francia nyelvtörténet — 2; Francia nyelv — 1; Francia szemináriumi gyakorlatok — 1), Málly Ferenc (Olasz nyelv — 2), Schneider Ferenc (Német nyelv — 2), Szakáll Zsigmond (Angol nyelv — 2) óráin kívül fölvette még Vinczi Károly »Oláh nyelv« (2), Schmidt Henrik »Bevezetés az indogermán összehasonlító nyelvtudományba« (2), Kogutowitz Károly »Magyarország földrajza« (1), sőt Ortway Rudolf »Az anyag korpuszkuláris elmélete« (3) és Kiss Árpád »Az atomok és molekulák szerkezetéről« (2) című előadásait is! Érdeklő Hornyánszky Gyulának »A hellenizmus története« című órája (5), néprajzból pedig Herrmann Antal »Bevezetés az etnográfia« (2) és »A cigányok néprajza« (1) című előadásait hallgatja. Így aztán az első félévi 40 óra a második félévben 52-re nő.

Nem érdektelen kollokviumainak és szorgalmi jegyeinek áttekintése sem. Jellemző például — s természetesen érthető is — hogy Horger Antal egyetlen kollégiumából sem szerzett semmiféle érdemjegyet. Annál eredményesebben dolgozott Mészöly Gedeonnál: az első félévben fölvett valamennyi órájából kollokvált, mégpedig *kitűnően*. Dézsi azt írta indexébe: *igen szorgalmas*: Tóth Béla: *dicséretes*. Dézsi szemináriumi szorgalmi jegye: *kitűnően dolgozott*. Ezt írta be Schneider Ferenc is. Bartóknál egyszerűen »kollokvált«, Szakáll Zsigmondnál »nagyon szorgalmas« volt s egyben jelesen kollokvált, hasonlóan Málly Ferencnél is. Még néprajzból és sajtó-büntetőjogból is szerzett érdemjegyet: Zeheiy Lajos szerint »nyedetlen szorgalmú, jól kollokvált«, Herrmann bejegyzése szerint pedig »kitűnő szorgalommal és eredménnyel« szerepelt. A második félévben is inkább az őt érdeklő nyelvi órákból szerzett jegyeket: Tóth Béla főkollégiumából jelesen kollokvált, Dézsi »igen szorgalmas« Schneider »nagyon szorgalmas«, Szakáll »nagyon szorgalmas, kitűnő eredménnyel«, Hermann »jeles szorgalommal és eredménnyel« bejegyzést tett. Mállynál ismét jelesen kollokvált.

Az előadások a Dugonics-téri központi egyetemi épület első emeletén elhelyezett kis tantermekben zajlottak le. Ide kezdett járni október első napjaitól, tanévkezdéstől a költő,

Életmódjáról keveset tudunk: annyit, amennyit nővérenek írott leveleiben elárult, s amiről a kortársi megemlékezések szólnak. Az első időkben, leveleiből kitetszően, sokat éheztek, kenyéren és vízen él.

Juhász Gyulát bizonyára gyakran fölkeresi. Október 4-én — ma már nem tudjuk, mivel kapcsolatban — ezt a tréfás versikét írta neki, mégpedig »este fél 9-kor«, talán a *Szeged* szerkesztőségében: ¹⁰⁷

Mint örök keservet
Írta ezt a verset
Az ördögmotolla
Juhász Gyula tolla
Ki vala nagy búban
Szíves háborúban.

¹⁰⁷ Vö. Fővény Lászlóné, *ITK*. 1953: 355. 1.

Október 10-én hosszú levélben számol be nővérének első egyetemi élményeiről.¹⁰⁸ Megírja, hogy fölverték, s dolgozik. Érdekes, hogy szükségesnek látja felsorolni barátai nevét : Juhász Gyula, Espersit és Réti Ödön szintén dolgoznak. »Azt hiszem — írja — Te sem várod, hogy »Kassák-stílusban« regélem el, amit kívánsz.« »Újabb írásaimra pedig nagyon feltékeny vagyok, úgyhogy nem is küldöm el neked. Nem szeretném, ha te félreítenél. Pedig ez könnyen megeshetnék, hiszen te nagyobbbrészt polgári mentalitású asszony vagy, ez az egyetlen igen igen erős hibád. Különben pedig nem hiszem, hogy tévelygek, de nincs kizárva. Mindenesetre fiatal és nagy energiátömegre vall, hogy ennyire lankadatlan megfeszítéssel (ami nemis megfeszítés : fiatal : borzasztóan rugalmas vagyok!) keresem és keresem igazi magam. Látod, hogy mennyire objektíven ítélem meg helyzetemet — éppen ezért furcsa, hogy miképp lehetek annyira fanatikus, a bolondságig, amennyire vagyok.«

Jolán kétkedésére, hogy bizonyosan nem tanul, ismerteti tanulmányainak rendjét. »Tévedsz, mert nagyon sokat tanulok. Magam sem hittem volna, hogy ennyire képes vagyok: A magyar-francia szakot választottam, a két legnehezebb tárgyat, t. i. én nem tudok franciául. Van egy csomó nőhallgató, akik mind tudnak, férfi pedig egyetlen vagyok. Egy héten öt francia óra van, kettő magyarul (A XVIII. század fölvilágosodásának tört.), három pedig franciául [kettő : A fr. nyelv tört. (hogyan fejlődött ki a latinból) és egy : fr. stílusgyakorlatok]. Képzelheted, mennyit kell tanulnom, ha tandíjmentesség miatt colloquálni és egyáltalában ha tudni akarok. Márpedig akarok.«

»A tandíj beiratkozással 1,354.000 K és még tartozom két részletben lefizetendő 760.000 K-val. A lakás elég jó, nagyon kedves, drága nénitől vettem ki, mosással és egyebekkel együtt havi 400.000 K. Tanítani nem igen tudok, mert d. u. 2—3-tól egészen 6—7-ig el vagyok foglalva az előadásokkal, melyek négy nap reggel nyolckor, két nap kilenckor kezdődnek. Szokatlanul korán kelek mindennap, 7 1/2 7 órakor.«

Beszámol arról is, hogy vett egy csomó francia könyvet. Levele a tanulásba magát belevető lelkes fiatal diák munkakedvéről tanúskodik. Milyen boldogan írja : »Az egyetlen elsőéves vagyok, akit Bartók professzor felvett filozófiai szemináriumába!« S valóban nem csekélység, hogy alig kezdődhetek meg az előadások, már leírhatja : »Nagyon szeret a magyar tanár. Erre később is büszke volt. Curriculum vitae-jében is írja : »Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított.«¹⁰⁹

De a lelkes munkakedv mellett a levél elárulja kilátástalan helyzetét is. A rektor három szüreti napot jelölt ki a következő hét három első napjára. Tartózkodón, de mégis reménykedve kérdi nővérét, nem akarnák-e, hogy a vasárnapal együtt adódó négynapos szünetre fölmenjen hozzájuk Pestre? Ha nem akarják, írja, akkor küldjenek pénzt, mennél többet, mert nincs egy krajcárja sem. »Tegnap dél óta ma este ettem csak valamit.« S hogy ne látsszék panaszkodónak, hozzáteszi : »De pompásan érzem magam.«¹¹⁰

József Jolán szerint valóban fölutazott Pestre.¹¹¹ Visszatérte után nekilát új verseskötete anyagának összegyűjtéséhez. Október 27-én kelt levelében¹¹² elszámol a kapott pénzzel, majd a következőket írja : »Hogy eddig nem írtam, ennek oka — nyilvánvaló, hogy — zilált anyagi viszonyaimban gyökeredzik.« »Majd egy hete már kenyéren és vízen élek, ami nem panasz, mert virulok ésatöbbi.« »Még van 1 1/2 kiló kenyérem és ez a bázis.« Ismét pénzt kér.

»Tárgyalok a Géliussal, hogy a *A villámok szeretője* kötet kijöjjön karácsonyra.« »A villámok szeretője« — ez volt a későbbi »Nem én kiáltok« első tervezett címe. A tárgyalás annyiból állott, hogy Attila október 29-én levelet írt a Gélius kiadónak, melyben följajánlotta

¹⁰⁸ Vö. 104. jegyzettel.

¹⁰⁹ József Attila válogatott művei. Sajtó alá rendezte Szabolcsi Miklós, Bp. 1952. 424. l.

¹¹⁰ Petőfi-múzeum. *József Jolán* (193. l.) pontatlanul, hiányosan közli.

¹¹¹ *József Jolán* : i.m. 193. l.

¹¹² Petőfi-múzeum.

verseit kiadásra. Ez a levél nem maradt fenn, de megvan a G^énⁱus november 8-i válasza,¹¹³ mely igen tanulságos: »A mai viszonyok között versek kiadására nem vállalkozhatunk, mert a legismertebb poéták verseinek kiadása is rossz üzletnek bizonyult«.

De ott volt Koroknay József, s ami egy nagy tőkés kiadvállalatnak rossz üzlet volt, vállalta ez a lelkes fiatal nyomdász. Október 30-án Galamb Ödönnek ír Makóra,¹¹⁴ bejelenti, hogy a halottak napja körül szokásos többnapos szünetet Makón, nála szeretné eltölteni. Nem állja meg ismét, hogy büszkén él ne dicsekedjék: »Nagyszerűen sikerült a magyar irodalom-történet-szemináriumi dolgozatom: a Pannóniai Énekről. Dézsi azt mondta, hogy »még sok kiváló dolgot, munkát várunk József Attila úrtól.« És ez — hallahi-hé-ha-hó — ma délelőtt történt.« »Van egy pár szép új versem, azokat is viszem. És most jön a legfontosabb: A vilámok szeretője c. kötet lezárattott. . . Hát tulajdonképpen ennek az összeállításában kell segédkeznie Ödön Bátyámnak. Másnak most nem írok, ezt az 1800 K-t is úgy kérem majd kölcsön. . .« Valóban, az ünnepeket Makón tölti, Galamb Ödönnel válogatják a kiadásra kerülő verseket, s megszületik a kötet végleges címe: *Nem én kiáltok*.¹¹⁵

Meglepő, hogy az egyetemi élet tanuláson kívüli vonatkozásai nem kapnak helyet leveleiben, pedig ezekben a hetekben igen zajos politikai mozgólódások vannak Szegeden. A soproni fajvédő diákok valami jobboldali akciója miatt általános zavargások keletkeztek a vidéki egyetemeken. A soproniak elleni megtorlás hírére például a szegedi egyetem »bajtársi szövetsége« szolidaritását nyilvánította a soproni diákokkal, s október 16-án, mint a másnapi Szeged közölte, nem vettek részt az órákon, sőt igazoltatták azokat, akik az egyetemi épületbe léptek. Csenger y János rektor az ébredők akcióját nem vette figyelembe, s abszenciát helyezett kilátásba a távollévőknek. Október 21-én azt olvassuk a Szegedben, hogy az orvoskaron még a numerus clausus alapján fölvetett hallgatókat sem tűrik meg, nem hagyják őket tanulni, órákra járni. Hasonló mozgalmakról ad még hírt a lap november 16-i, és 30-i száma is. Mindez nem tükröződik József Attila leveleiben: valószínűleg nem is törődött velük. Magános volt az egyetemen, egy-két kollegájával tartott csak közvetlenebb kapcsolatot, de azt is csak az épületben: mihelyt kiértek a Dugonics térre, búcsúzott tőlük, s ment a maga útján. Talán nyomorúságát is szégyellte. Mert az változatlanul tartott tovább. *Fehér Ede*, egyike azoknak az egyetemi társainak, akikkel baráti kapcsolatot is tartott, a Horgerral való későbbi eset »koronatanúja« említi visszaemlékezésében, hogy még ekkor ősszel följajánlottak neki a Szent Imre kollégiumban egy ingyenes helyet.¹¹⁶ Az a költő, aki már 1923 decemberében »világnézeti meggyőződése« miatt nem vállalt banktisztviselőiséget, érthetően utasítja vissza ezt az ajánlatot is. Inkább nyomorog. November 23-án így ír nővérének: ¹¹⁷ »Édes Luciekém, midolog az, mi szörnyű dolog, hogy ennyire magamra hagyatok. Beteg is voltam, feküdtem egy hétig, közben fölkeltem és összeestem az utcán. . . ép a korzó sarkán. Úgy hoztak kocsin haza.« Beteggyéből is a kiadandó könyve miatti gond keltette föl. Írja a levélben, hogy két hete már nem tud tanulni, előfizetőket gyűjt. Kinyomták már az előfizetésgyűjtő íveket, nővérének is küldött 50 darabot, s most reklamálja a válaszokat. Pénzt kér újból. »Új betűket rendeltünk, kifizettük, egy ív ki van szedve, de nem lehet nyomni, mert nincs papír: pénz.«

»Kérlek Luciekém, küldj a magadéból, ha tudsz (és ha van) kölcsön 2 millió koronát karácsonyig. Esetleg a decemberi millióval, de lehet azt külön is. És mindenek előtt az előfizetéseket és előjegyzéseket. Az íveket tartsd még vissza. . . A bőrkötésből, téged beleszámítva, már itt eddig 10 elfogyott. Ez hoz legtöbbet a konyhára, ezért ebből I—XXX lesz, vagyis 5 példánnyal több, mint hirdetve volt. A vászonkötéses nem nagyon fogy, pedig csak a kötésben

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ *Galamb Ödön*: i. m. 56—57. l. (E levél dátumát a kritikai kiadás 2. köt. 458. l. sajtóhibával idézi!)

¹¹⁵ *Galamb*: i. m. 59—60. l.

¹¹⁶ *Fehér Ede*: i. m. (Vö. 11. jegyzettel.)

¹¹⁷ Petőfi-múzeum.

lesz külömbség. Ebből csak 70 drb. készül. A papírkötéses példányok is a legnehezebb bordázott merített papíron nyomódnak. . . Egyik professzorom¹¹⁸ el van ragadtatva a könyvtől, egy másik is,¹¹⁹ de az fékezi magát, mivel ő ír majd kritikát a Napkeletbe. Úgymond : »Inkább egy komoly, meglehetősen súlyú (ugye szerény!) számbavétel kell magának majd, mint baráti lelkesedés.« De lekésünk a karácsonyi könyvpiaccal, ha nem nyomjuk ki 10—14 napon belül. Pedig még majd kötni is kell és a rendelés után is pár napra jön csak majd a papír. A kiszedett hasábok meg csak hevernek. Hát nem borzasztó? . . . «Az Egyetemen minden a régi, de a könyv miatti gondjaimtól, meg betegségem miatt is, majdnem két hétig nem tanultam. . . De mindenből akarok colloquálni. Nyugalomra van szükségem. Verset is régebben írtam. . . «

»Előfizetőket, ó, jaj, előfizetőket!«

Másnap Espersitnek is ír egy levelezőlapot, tőle is pénzt kér : ¹²⁰

»Kedves János Bácsi, a papírt megrendeltük. Nem 8, hanem csak 1 és 1/4 millió. Ha van valami pénz, akkor azt János Bácsi azonnal küldje el, mert szükség van rá, várjuk a papírt. Esetleg Galambnak átadni.

Sok öleléssel

Attila«

A *Szeged* 1924. november 23-i száma beharangozó hirt közöl a készülő verseskötetről : »December hó első felében jelenik meg a fiatal írógárda egyik legtehetségesebb tagjának, József Attilának első verseskötete. A fiatal poéta, akinek alkotásai a főváros sajtójában is föltűnést keltettek, műveinek legjavát gyűjtötte össze ebben a kötetben, erőteljes és nagy reményekre jogosító alkotás valamennyi, mélyen átélt érzések és a fiatalság elsodró és magávalragadó tüze árad ki belőlük. A kötetet, amely bizonyára méltó föltűnést fog kelteni, a szegedi Koroknay nyomda adja ki, gondos és választékos ízlésű formában.« A lap ugyane számában közölt »Férfiszóval« című versre utalva teszi még hozzá a közlemény : »Mutatóba a könyv egyik finom hangulatú és tökéletes verstechnikájú darabját mai számában közli a *Szeged*.«

19

A *Nem én kiáltok* megjelenési körülményei kissé zavarosak. József Jolán könyvének két egymást követő lapján ellentétes adatokat ad : egyik helyen azt mondja, hogy 1924 karácsonyán jelent meg,¹²¹ két lappal tovább meg azt, hogy tavasszal, tehát 1925 tavaszán.¹²² A kritikai kiadás szerint a kötet 1925 januárjában hagyta el a sajtót.¹²³ Kétségtelen, hogy a kötet legtöbb ma ismert példányának dedikációja 1925 februárjából való, ami arra enged következtetni, hogy a munka csak január utolsó napjaiban készülhetett el. Van azonban két ennek ellentmondó adat. Egyik, hogy tudunk két olyan példányról, amelynek dedikációja ugyanazt a keltezést mutatja, mint a kötet utószava. A *Szeged* két munkatársának, Pásztor Józsefnek és Magyar Lászlónak adott kötetek ilyenek. A *Magyar Lászlónak* adott példány aján-

¹¹⁸ Dézsi Lajos, vö. 109. jegyzettel.

¹¹⁹ Tóth Béla. Középiskolai tanár, aki az 1924/25. tanév I. és II. félévében heti 7 órában helyettesítette az egyetem üresen álló francia tanszékét. (Beszámoló a szegedi m. kir. Ferencz József tudományegyetem 1922/23—1926/27. évi működéséről. Szeged, 1929. 365. l.) Az év végén, 1925. június 30-án kapta meg a tanszékét Zolnai Béla. (Uo. 350. l.). Tóth Béla ismertetése a *Nem én kiáltok*-ról : *Napkelet*, 1925. 7. sz. 172. l.

¹²⁰ Péter László : A makói múzeum József Attila-kéziratai, 5. l.

¹²¹ József Jolán : i. m. 196. l.

¹²² Uo. 198. l.

¹²³ József Attila összes művei, 2. köt. 458. l.

lása így szól: »Magyar Lacinak, aki kidobott, hogy érettségít tegyek, aki különben már jónéhány hívem között majdnem egyedül lelkesedik objektíve! Szeged, Karácsony szombatja. 1924. József Attila.«¹²⁴ A *Pásztor*nak adott példányon ez áll: »Szeretettel Pásztor József Bátyámnak, aki megvédte az ismeretlen makói költőt. Szeged, 1924 karácsony szombatja. József Attila.«¹²⁵

A másik adat a karácsonyi megjelenésre, a *Színház és Társaság* tudósítása. Az, hogy a lap november 17-i száma a »Kövek« című verset a »december elején megjelenő« kötetből közli, a december 8-i szám a »Miért mondottál rosszat nékem« című versét mutatóként adja a »december közepén megjelenő« kötetből — érthető, hiszen ekkor még előtte vannak, s hisznek is megjelenésében.

De a december 29-i szám már úgy közli az »Igaz, őszinte búcsú«-t, hogy »a most megjelent« kötetből veszi! Azt hisszük tehát, hogy a kötet néhány példánya valóban már elkészült karácsonyra, amit igazolhat az is, hogy az első ismertetés, a *Kái* betűjegyű Kormányos Istváné, már a *Színház és Társaság* 1925. január 12-i számában megjelent.

Karácsony »szombatján«, azaz december 24-én kelt a kötet utószava: »Alleluja, végre elindul ez a könyv. Végre megszabadulok tőle. Végre nem bennem lesz, hanem messze, messze tőlem, kinn a világban.« S a sokat idézett szavak: »Én nem azért jöttem, hogy bögjek, hogy buzdítsak, hanem hogy tegyek. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reárajkam húsomat és beléágyazzam csontjaimat. Hogy ez nem »művészet«? Hát akkor füttyülök a »művészetre«, én többet akarok, én azt akarom, ami kell.«

»Érik a fény, a Metaars.« Kimutattam, mint lett ebből a költői képből, továbbá a *Nem én kiáltok* néhány kötet-dedikációjából utóbb az »Érik a fény« című szabadvers.¹²⁶ A január folyamán végleg elkészült, részben piros bőrkötésbe kötött példányokat a költő február első napjaiban adta át legjobb barátainak, pártfogóinak. Február 3-án kelt a *Galamb Ödön* példányába írott ajánlás: »Galamb Ödön bátyámnak, akivel ívlámpák vagyunk egymás szívei fölött: Ugy-e, hogy nagyon szeretjük egymást! Makón, 1925. febr. 3. József Attila.« Azután a címlap túloldalán még folytatta: »Immár azt mondom: Én nem kiáltok. Tengerbe vetem trombitáimat, szétpazarolom köztetek harangjaimat. Melegek azok és a víz lecsendesedik és szemeitek lesznek, hogy lássák hallatlan hangjait és füleitek lesznek, hogy halljátok a fény növekedését. Megszabadult kenyerék telednek küszöbeinkre s az elaludt aknák pacsírtákként emelkednek szívünkbe és szelíden fölrobbannak csókjainkban. A mi kezünk szorításában lakik az elektromosság fia, aki hajnalonta gyöngé virágokat okoz. Makón, 1925. febr. 3. József Attila.«¹²⁷

Február 4-én kelt másik makói pártfogójának, *Kiss Károly* ügyvédnek írott dedikációja: »Kiss Károlynak, hogy ő is eljőjön barátaimmal, akik meleg tenyerekkel megsimogatják a szomorúságot. Makó, 1925. febr. 4. József Attila.«¹²⁸ Ugyanaznap írja *Kesztner Zoltán* példányába: »Kesztner Zoltán bátyám fogadja szeretettel és szeretve. Talán széna van itt kazalra hányva: Akad-e szélvihar, amely mindenüvé elvigye szagát? — Ültessük arcunkba a villanytelepeket, érett-égboltok csüggenek szívünkről: Menjünk együtt az utakon, mindenki lássa, hogy mennyire barátok vagyunk. — Megrázhatom fíamat, már közelednek a testvéreim. De Zoltán bátyámnak mit adhatok még? Makó, 1925. febr. 4.«¹²⁹

¹²⁴ Magyar László: A limbus meséje. *Délmagyarország*, 1954. december 2.

¹²⁵ *Pásztor József* visszaemlékezése. Kéziratban. Sajtó alatt a *József Attila Emlékkönyvben*.

¹²⁶ Péter László: Adatok József Attila életéhez, költészetéhez, 6—7. l.

¹²⁷ *Galamb*: i. m. 63. l.

¹²⁹ *Tálás Géza* gyűjtéséből. A szegedi Egyetemi Könyvtárnak fényképmásolata van róla, eredetije a tulajdonosáé maradt.

¹²⁸ *Galamb*: i. m. 131. l.

Másnap *Saitos Gyula* példányát dedikálja : »Saitos Gyula bátyámnak, legelső első szerkesztőmnnek, hogy még jobban szeressük egymást, hogy a mellünkre dőbött tankeket leemeljük egymásról pillantásaink : Tegyük, hogy álmódhassunk, ha a füvek szívükben üdvözlik testvéreinket. Makón, 1925. febr. 5. József Attila.«¹³⁰ Ugyanekkor iskolatársának és barátjának, *Kemény Sándornak* : »Kemény Sándor kedves komámnak, aki mindig csak szid, de mégis szeret : Béküljön meg a világgal, az én világgal : karcsú gyémánthidak szökkennek homlokainkból mindenfele, hozzám, hozzád : és szemünkben rejtőzik a torony, melyről beláthatjuk ismeretlen hazánk vidékeit. Makón, 1925. febr. 5. József Attila.«¹³¹

Szegedi ismerőseinek is ezekben a napokban adja át dedikált verseskötetét. Sz. *Szigethy Vilmosnak* : »Sz. Szigethy Vilmos bátyámnak, legelső barátaim közül valónak szeretettel. Szeged, 1925. febr. József Attila.«¹³² *Fehér Ede* példányába ezt írta : »Fehér Ede kollégámnak, barátomnak, hogy megismerje elmúlt arcomat is, hogy jobban szeresse az eljövendőt az idő várakozásában. Szeged, 1925. febr. 26. József Attila.«¹³³ *Schneider Ferencnek*, az egyetem német lektorának ezeket írta : »Kedves ősz professzoromnak, Schneider Ferencnek, hogy végkép megszeresse a háboru utáni tizenkilencévesek lázadó, bolond zsoldárait. Szeged, 1925. febr. 27. József Attila.«¹³⁴

A Galamb Ödönnek és Kemény Sándornak írott ajánlás motívumai beépültek egy szabadvers nagyobb kereteibe. Az »Érik a fény« című versben ilyen sorokat olvassunk :

Ívlámpák vagyunk egymás szivei fölött...

A Napra akasztjuk sugarainkat, megszabadult
kenyerek telepednek küszöbeinkre,
gyémánthidak szökkennek mindenfelé s az elaludt
aknák pacsirtákként emelkednek szívünkbe és
szelíden felobbannak csókjainkban.

Szemünkben rejtőzik a torony, melyről beláthatjuk
ismeretlen hazánk vidékeit.
Készen vagyunk már égboltjainkkal s készen vagyunk
a fényességre,
aki hajnalonta gyöngye virágokat okoz.

A *Nem én kiáltok* bírálatai közül ebben az összefüggésben a szegedi barátok részéről elhangzott észrevételek fontosak. *Kormányos István* már említett ismertetése a *Színház és Társaság* január 12-i számában többek között rámutat : »Bár a költő világnézete meglehetősen tétova e költeményekben s mondanivalóinak gyakori egyenetlen volta igen sokszor megérinti a figyelmes kritikust, elvitathatatlan érdeme e verseknek az a virtuóz formabátorság, mellyel már a múltban is jeleskedett ; József Attila majd minden költői érdeme ebben rej-

¹³⁰ Péter László : A makói múzeum József Attila-kéziratai, 7. l.

¹³¹ Péter László : József Attila életműve. *Tiszatáj*, 1953 : 62. l. 10. jegyzet.

¹³² Eredetije Sz. *Szigethy Vilmos* birtokában, fényképmásolata a szegedi Egyetemi Könyvtárban.

¹³³ Vö. *Fehér Edének* a 11. jegyzetben idézett visszaemlékezésével.

¹³⁴ Eredetije *Schneider Ferenc* leányáé, *Szörényi Erzsébet* tanárnőé, fényképmásolata a szegedi Egyetemi Könyvtárban. *Schneider Ferenc* a 105. jegyzetben idézett egyetemi beszámoló szerint (349. l.) 1924. február 12 óta volt német lektor az egyetemen. Egyébként állami elemi iskolai igazgató, iskolán kívüli népművelési titkár. (Vö. még A m. kir. *Ferencz József* tudományegyetem almanachja az 1924—25. tanévről. Szeged, 1925. 32. l.)

lik.« »A mai fiatal költőgenerációban — mondja tovább — első helyet vív ki ez a könyv, mert egészséges kivetítése a mában élő, világon nem sokat évődő embereknek.« S végül így fejezi be : »Az utószó naiv megtagadása eddigi költészetének, pedig e hányaveti felfogás helyett versekben kellett volna dokumentálnia az új iránt táplált nosztalgiját. A komoly kritika a legőszintébb figyelemmel várhatja a költő teljes kibontakozását, harmonikus letisztulását s mindenekelőtt bensőségesebb, kategorikusabb imperatívuszait, mikkel mélyebbé s mindenemberivé teheti egyéniségét.«

Jóval későbbi, sokkal rövidebb, de talán még érdekesebb ennél *Pór Tibor* bírálata a *Szeged* március 1-i számában, amelyben Kormányossal ellentétben, a formával való elégedetlensége tükröződik : »József Attila második verseskönyve, amely nemrégiben jelent meg a szegedi könyvpiacra, körülbelül két esztendő termékeit hozza nyilvánosság elé. A költő első kötete óta, amely szintén Szegeden jelent meg, hosszú utat tett meg a modern magyar líra előbbrevitelében, egy még ismeretlen, egészséges kibontakozás felé. A *Nem én kiáltok* inkább formai mint tartalmi változatosságot ad és egy világszemléleti átalakulást a szubjektív szerelmi lírától a szociális ember lírájáig, a konstruktivizmusig. József Attila sokat ígérő tehetőségének gazdag, sokszor egészen egyéni eszközeivel harcol és vajúdik a valahováfejlődés útján, de az a pont, ahol a kötet befejeződik, még nem jelent megállást. A *Nem én kiáltok* formailag és világszemléletileg Kassák Lajosig jutott el, de nem jutott el — József Attiláig. József Attila még nem találta meg önmagát, még sok-sok keresni valója van, sok-sok leveltni valója, amíg elérkezik a letisztult formákhoz, az egyszerűség lírájához. József Attila szocialista költészetet csinál — polgári formában, polgári atmoszférában s ez nyilvánvalóan ellenkezik irányának, életfelfogásának tendenciájával és céljával. Ezek a szempontok nem érintik, főként nem csökkentik a *Nem én kiáltok* irodalmi értékét. József Attila a fiatal magyar költőgárda egyik legreményteljesebb tagja, akit el kell olvasni és meg kell ismerni mindenkinek, aki a mai magyar líra fejlődésképeségére kíváncsi.«

• 18

Hogy mit csinált a téli szünet idején, nem tudjuk ; levele nincs ebből az időből. Lehet, hogy Szegeden maradt bábáskodni lassan születő kötete mellett, lehet, hogy Makón húzódott meg Espersitnél, Kesztternél, Galamb Ödönnél, de az is lehet, hogy Pesten töltötte a januárt. Február elején, mint a kötetek dedikációiból láttuk, Makón volt pár napig, majd a második félévre visszatért Szegedre.

A *Nem én kiáltok* nemcsak erkölcsi sikert hoz, de talán némi javulás áll be ettől kezdve anyagi állapotában is. Valószínűleg ebből az időből való az a keltezetlen levéltöredéke, amelyben testvéreit megnyugtatja : »Fiam : ne aggódjatok, mert most a Virágh cukrászdában mindennap kapok fölséges uzsonnát és a Szeged kiadójától, Pásztortól hetenkint kétszer-háromszor vacsorát.«¹³⁵ Állítólag a szalámigyáros Pick Jenő látja ebéden hetenkint háromszor ; a többi napokon részint többi barátjánál, pártfogójánál : Eidus Bentianánál, Kormányoséknál, részint különféle kis kifőzdékben ebédel. De gyakran, ha pénze fogytán, éheznek : sokszor egész napi tápláléka a Virágh-cukrászdában kapott uzsonna, ami bármi »fölséges« lehetett, de semmiképp sem elég. »Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat« — írja ő maga Curriculum vitae-jében.¹³⁶

Valószínűleg ezekben a napokban kaphatta a költő Juhász Gyula és Terescsényi György közös levelét, amelyben egyebek közt szintén egy vasárnapi ebédre való meghívást is tolmácsolt Juhász Gyula. A Petőfi-múzeumban őrzött levél így szól :

¹³⁵ Petőfi-múzeum.

¹³⁶ József Attila válogatott művei, 424. l.

Kedves Attila öcsém, Espersit János beszélni akar veled, Tisza szálló 37. sz. alatt vasárnap délig. D. e. a kávéházban lesz. Vasárnap délben Orbán Irénék várnak ebédre. Elmenj, édes öcsém! Jó egészséget és egyebet!

Ölel Juhász Gyula
bátyád

Kedves Attilám

Kerestünk — hol vagy és hogy vagy?

Olaszországi három hónapos kúráról jövet szerettelek volna szívemre ölelni. Ha nem találkozánk, minden földi jót kívánok. Vasárnap délután utazom Pestre az üzeneteiddel — bizonyára vannak — szeretném fölvenni

Ölel

az idősebb Terescsényi

Március 8-án Espersit Jánoshoz írott levele az egyetlen biztos dokumentum a költőnek a szegedi munkásmozgalommal való kapcsolatáról. A kortársak, elsősorban Kormányos István és a 19-es forradalomban való részvétele miatt bécsi emigrációba kényszerült, onnét pár hónappal azelőtt visszatért Horesnyi László szobafestő, szállásadójának fia, egyben lakótársa, elmondják, hogy a költő — Juhász Gyula társaságában is, velük is — gyakran eljárt a Maros utcai munkásotthonba. Az Espersithez írott levél¹³⁷ megint pénzügyi nehézségekkel teli (a könyvkötés költségei, lakbérrel való tartozás stb.), s sok elfoglaltságáról szól: »azt sem tudom, hol áll a fejem«. Ezután olvassuk: »A héten előadást tartottam az alsóvárosi párt-szervezetben: A technikai kultúra kezdetei címen s annyira tetszett, hogy meghívtak felsővárosra, ahol most szerdán: Szociális költészet címen tartok előadást.« Az ő idejében még működő külvárosi párt-szervezetekben fejtette tehát ki első mozgalmi munkásságát a külvárosok proletárja.

Hogy a Népszavában, Színház és Társaságban egyre sűrűbben megjelenő versei — köztük a szegényember-versek — költészetének lázadó, forradalmi hangját öblösítik, összes verseiből szembetűnően látszik. S e lázadó költemények egyike, a személyes nyomorúságból és a még kitisztulatlan, nihilista életszemléletből egyaránt táplálkozó »Tiszta szívvel« megjelenése vált fordulóponttá szegedi életében.

A körülmények eléggé ismeretesek már az eddigi életrajzi irodalomból. A Szeged 1925. március 25-i számában, Gyümölcsoltó Boldogasszony pirosbetűs ünnepén, szerdán megjelent a költő verse. A rákövetkező vasárnapon, március 29-én a Szegedi Új Nemzedék két cikkben is nekiront a versnek, költőjének és a Szegednek. A göregáboroskodó »Sugdosó« rovat írója előbb általában a »destruktívokkal« kezdi, majd rátér a vers elleni támadásra. A »destruktívok« szerinte egyebek közt külföldi demokrata kapcsolatokat keresnek... »A legérdekesebbet kereste azonban — kapcsolja össze az igénél fogva mondandóját az újjal — a »Szeged« gyümölcsoltó ünnepi poétája: pattogó rímekben vevőt keresett húsz éves fiatalága számára. Annyira kereste a jámbor, hogy a végén azt mondá, embert öl, ha nem veszik meg. Úgy megbántam, hogy elolvastam ezt a szép verset, mint amik kutya kilencet fíjadzik, mert azóta én is embert szeretnék ölni. Nem egy embert, de egy egész szerkesztőséget, ha nem is ölni, de dögönyölni. Az ilyen vers annyira a lelkemre hat, hogy tönkre teszem magamat. Kimegyek a Tisza-partra, leülök egy tönkre, hogy egészségesebb levegőt szíhassak. Ha meg más valaki nem veszi meg ezt a poétát, én megveszem magamnak...«

A másik cikk a »komolyabbik« támadás, egy lappal odébb. »Egy megszívlelendő erkölcsi prédikáció« a címe, s ez is másból indul ki, csak később tér a versre. »Ha valaki az álszentes-

¹³⁷ Adattár, 82. sz. Közlöm Espersit János c. tanulmányomban.

kedő zsidó sajtó egy-egy exponensének önmagával is homlokegyenest ellentétes firkálmányait olvassa, kell, hogy megálljon az ember esze. Így például diszpeldányát produkálta a helybeli zsidólap annak, miként lehet egy és ugyanazon papíron erkölcsöt züllesztzeni a saját fotográfia kitergetésével és konstruktívnak látszani hangzatos frázisok segítségével. . . « Ezután elsőnek a *Szeged* március 28-i »Logika« című vezércikkének hajt neki a kurzus tollforgatója, amely arról szól, hogy egy Bandi Benjámint nevé honvéd két napi indokolatlan kimaradását célszerűbbnek látta úgy mentegetni fölöttesei előtt : megölt és a Dunába dobott egy civilt. A *Szeged* — joggal — az ellenforradalom tipikus esetének, s a kurzus által determinált sajátos »logikának«, jellemző kortűnetnek mondotta, hogy egy katona kisebb bajnak tartja — sőt hírnévre is vágyott, tehát szinte érdemnek ítélte — egy civil — értsd : zsidó — megölését, mint a kétnapi igazolatlan kimaradást. Ez viszont érthetően nem tetszett a *Szegedi Új Nemzedéknek*. Nem imponált neki a *Szeged* következtetése, az, hogy a lap »arra az eredményre jut, hogy az örványi hőstettek, britanniás kalandok és pogrom utáni kiáltozások mételeyezik meg az emberek lelkét, hogy azok megbarátkoznak az emberölés gondolatával. Szóval prédikációt tart a keresztényeknek, miképpen viselkedjenek az erkölcsnevelés szempontjából. Ugyanakkor az erkölcsi pornográfia versfaragási műveletlenségével, egy az ügyészség által sajnos még nem üldözött erkölcsileg súlyosan kifogásolható négystrófás rímbe szedett mázsolmányt tesz közzé a saját hasábjain, amelyben valaki hivalkodik, hogy »se istene, se hazája«, hogy »akár embert is ölk s nem bánja, ha fel is akasztják és úgy teszik a földbe. Nemcsak a megbotránkozás, de a kimondott undor fogja el az embert a sajtószabadsággal való ilyen visszaélés láttára s a legjobb akarattal sem lehet ilyesmiről megjegyzéseinket finoman megírni. Erre már korbácsot kell fogni, nem nekünk, de az államtekintélynek és az ügyészség útján a társadalmi tisztességet védeni köteles királyi bíróságnak.«

Másnap, hétfőn, március 30-án reggel zajlott le az emlékezetes Horger-eset, amelyről hítelesen s művészi erővel az egyik tanú, *Fehér Ede* írt, s őt lényegében megerősítve vallott visszaemlékezéseiben a másik tanú is, *H. Kovács Mihály*, József Attilának már Makón is gimnáziumi osztálytársa.¹³⁸ Fölösleges lenne ezt megismételni, inkább próbáljuk megvilágítani Horger Antal sajtóságot szerepét, s az eset Attilára tett hatásának okait. *Horger Antal* nem volt szélsőjobboldali, sem fajvédő, sem ébredő : konzervatív, vallási szempontból inkább közömbös, pozitivistá tudós volt, aki német alaposágával, szorgalmával jelentős műveket alkotott a magyar nyelvtudományban.¹³⁹ Mint utaltunk már rá, a *Szeged* 1925. január 14-i száma tanúsága szerint ő is tartott előadást a szegedi munkásoknak a magyar nyelvről. Családi élete nem volt boldog : későn, 1921-ben nősült, felesége nem akart leköltözni vele Szegedre, ezen gyakran összevesztek, kapcsolatuk elhidegült, ami egyszer odáig fajult, hogy dulakodás alkalmával felesége pisztollyal rálőtt. Kevéssel József Attilával való megismerkedése előtt vált el feleségétől.¹⁴⁰ A magánossá lett ember ingerültségével gyakran fortyant föl, de — mint tanártársa, *Mészöly Gedeon* és tanítványa, majd tanársegédje, *Erdődi József* meséli¹⁴¹ —, hamar le is higgadt. József Attilával való esete után történt például, hogy Erdődi Józsefnél megpillantotta a kabátzsebéből kikandikáló *L'Humanité* egy számát. Azonnal rátámadt, egészen hasonlókkal fenyegette, mint József Attilát. Harmadnapra elfelejtette, s nemsokára tanársegédjévé nevezette ki Erdődöt.

A versre figyelmét nyilván az *Új Nemzedék* vasárnapi száma hívta föl. A hétfő reggeli órán megpillanthatta József Attilát, erről juthatott eszébe újból a dolog, s természetesen anélkül, hogy a bölcsészeti kar bármely más professzorával — például a József Attilát becsülő

¹³⁸ *Fehér Ede* megjelent, I. a 11. jegyzet; *H. Kovács Mihályé* kéziratban. Sajtó alatt a *József Attila Emlékkönyvben*.

¹³⁹ Vö. *Techert [Tompai] József* : Horger Antal. (Születésének hetvenedik évfordulójára.) *Magyar Nyelv*, 1942 : 145—149. I.

¹⁴⁰ Vö. Horger egyetemi tanár pöre a felesége ellen. *Szeged*, 1924. január 29.

¹⁴¹ Szíves szóbeli közlésükből.

Dézi Lajossal, az akkor tanszékvezető Tóth Bélával vagy a költővel a verstanról, poétikáról gyakran elbeszélgető Mészöly Gedeonnal — megtárgyalta volna, hirtelenül és jogtalanul, mint a »bölcsészeti kar« álláspontját közölte Attilával — a magáét!

Attilát nemcsak az téveszthette meg, hogy Horger a kar nevében látszott nyilatkozni: Az átlagosnál nagyobb — költői — önérzete berzenkedett benne. Ha a tanári pályája befejezése elé álló jogi akadálytól tartott volna csupán, másnap már nem ment volna egyetemre, azonnal Pestre utazott volna. De erről nem tudunk. *Emberi méltóságában és költői öntudatában mélyen sértve maradt még Szegeden* és lassan érlelődött meg benne a gondolat, hogy nem marad tovább Szegeden, elmegy Bécsbe, amelynek világnézetét immár két esztendő óta az ellenpólusban, Szegeden is magába szívta. S hogy tanári pályáját valóban nem akadályozta volna később semmi, jól mutatja Galamb Ödönnel és Tettamanti Bélával folytatott levelezése, melyből kitűnik, hogy 1926-ban, majd még inkább 1927-ben szándéka volt Szegedre visszatérni és tanári vizsgáit letenni.¹⁴²

Mindez magának a ténynek jelképes értelméből, abból, hogy a Horthy-rendszer nem tűrte az ellene lázadó költő szabad hangját, semmit sem von le. A fölfokozott költői önérzet — a tehetség jogos öntudata — nyilvánvalóan nem tűrhette a vaskalapos, kispolgári maradiság nyűgjeit, a Horger Antalok, vershez nem értők botfülű kritikáit. Világnézeti, politikai szempontból is változatlanul a rendszerrel való szembeszegülés szimbólumát kell látnunk a versben, s a Horger-ügy tanulságában. Mi sem jellemzőbb, mint hogy amikor a *Szegedet* — éppen ezekben a napokban — a kurzus betiltotta, az *Új Nemzedék* a *Szeged* »bűnlajstromán« József Attila versét is emlegette: »Nemrégiben hivalkodva közölt egy költeményt — írja az *Új Nemzedék* április 7-i száma a *Szeged* betiltásának okairól — amelyet nyomatékosan róttunk meg, sőt csodálkoztunk azon, hogy az ügyészség azonnal nem avatkozott bele az ilyen megbotránkozató destruálásba.« Íme, József Attila verse is hozzájárult a viszonylag szabad szó elnémításának kiváltó okaihoz.

19

Mint mondtuk, Attila még Szegeden maradt. Nőtt benne az ellenállás a főnnálló rend ellen, aminek újabb jele a nyilván születésnapján írott »Április 11« című verse. Április 14-én öröm éri: a *Színház és Társaság* címlapján megjelenik róla Magyar László karikatúrája, s magában a számban két verse is. Április 22-én írja négy versét és levelét *Szatmári Rózsikának*.¹⁴³ Ezekben — ha nem is közvetlenül — benne tükröződik a Horger-üggyel kapcsolatos »bántás« élménye. Szatmári Rózsikának panaszolja; nála vél vigasztalást, enyhülést találni. Szegedi egyetemi életének ő egyik műsója, s nem lehetetlen, hogy szerelmes versei ekkor írt némelyikének alakjában őt találjuk meg.

Még két lány hatása vibrálhat ekkori szerelmi lírájában, a lassan múlttá váló makóiak, *Espersit Caca* és *Saitos Valéria* — *Ria* — emléke mellett. 1924 decemberében — még nem készülhetett el a *Nem én kiáltok* — egy *Szépség koldusa* példányt dedikált orvotanhallgató ismerősének e szavakkal: »Günczler Rózsikának, kicsi, szomorú húgomnak ezt a régi-régi gyerekkönyvet. Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni — Hogy fölengednének az emberek! — Rakom már, rakom, kicsi húgom. Szeged, 1924. dec. József Attila.«¹⁴⁴ A másik lányra a kortárs emlékszik, s tán őt idézi az »Együgyű ének« szépsége: Kormányos István meséli, hogy a Brüsszeli körút 23-ban, Attilával egy házban lakott egy föltűnően szép, szőke, horvát származású fodrásznő, *Gyurákovics Lenke*. Attila soha nem beszélt vele, csak a folyosón találkozottak de többször beszélt barátainak áradozva szépségéről.

¹⁴² Petőfi-múzeum.

¹⁴³ *Szabolcsi Gábor*: József Attila ismeretlen kézírata. *Tiszatáj*, 1951: 94–97. l.

¹⁴⁴ Petőfi-múzeum. — Varga Miklósné Günczler Rózsa orvosnő most készül visszaemlékezéseinek lerögzítésére.

Május 3-án az utolsó ismert Szegedről írott levele kelte. Márer Györgynek, pesti barátjának, a *Ma Este* munkatársának írja, akivel egy újabb irodalmi matiné terveit szövögetik:

Márer Györggyel való kapcsolata régebbi keletű. Ő írt a *Ma Este* 1924. augusztus 24-i számában »Rikkancs, aki ünnepi beszédeket gyárt a kaszinói urak számára« címmel cikket a költőről, s közölte fényképét is. Minden bizonnyal hozzá, illetve a *Ma Este* szerkesztőségéhez írta József Attila a Petőfi-múzeumban őrzött keltezetlen levelét — nem a Szeged szerkesztőségéhez, mint a múzeumi megjegyzés véli, s nem 1922-ben, hanem 1924-ben, az írás fejlettségéből is, s a levél tartalmából is kitetszően. Ebben ugyanis éppen az említett róla írott cikk kapcsán azt kéri, hogy fényképe klísjét küldjék el Koroknay címére. S hogy megtegyék, szolgálatkészen közli benne: »mindkét makói lapban színes első hírt írtam a *Ma Esté*-ről.«

Márer György később pesti barátainak egyike lett. Őt tájékoztatja említett utolsó szegedi levelében.

»1. Juhász Gyula vállalkozik 2. Szabó Dezső nem vállalkozik« — kezdődik a levél¹⁴⁵ arra célozva, hogy míg Juhász Gyula örömet vállalta a fiatal írók műveinek megbírálását, addig Szabó Dezső — aki, mint említettük, ez időben Szegeden tartózkodott — kitért ez elől. »A 2. alatt jelzett alany« nem kapható arra, hogy Kis Pál és Nagy János firkálmányaira megjegyzéseket tegyen. »Hogy Kis János és Nagy Imre kézíratait elolvassam, az nékem tíz millió, de különben sem vállalkozom — mondta ő és megemelte kalapját, annak jeléül, hogy örvend, miszerint Szegeden csak ő mesélhet elpusztult nagyjainkról. »Én pedig elbocsáttattam.« Valószínűleg erről a találkozásukról mondja József Jolán: »Azt üzenté Attilának: nem szereti a csodagyerekeket.«¹⁴⁶ Roppant jellemző ez is, a levélbeli mozaikát is Szabó Dezsőre, s József Attila róla alkotott nézetére is. »Én különben is — folytatja a levélben — ráérek még és futurum exactum vagyok, ő pedig plusquamperfectum s ma még plusquamperfectumban élünk, mely s utáni szellemet én bátorítottam megjegyezni.«

A levél további részében a csatoltan küldött néhány versére (az Ezüsf élet címűre és az Isten-versekre) kéri barátai bírálatát, majd egy újabb szervezkedő folyóirat, a »Jel« lehetőségeit elemzi. Atató Tibor, Barna Pál, Debreczeny Miklós, Enczi Endre, Horváth Árpád, Ignóus Pál, Lelkes Ede, Németh Antal, Pintér Ferenc, Sándor Kálmán és Szegi Pál neveit említi az új lap munkatársaiként, Kozma Józsefét szerkesztőként. »A »Jel«-ből — véli — talán lehetne Európát csinálni.«

A munkatársak köre, a költő e levélben kifejtett tervei, kialakuló kapcsolatai már mutatják, hogy útja Szegedtől eltávolodik. Hamarosan — valószínűleg a május végén záródó félév befejeztével — elhagyja Szegedet. Indexében Kiss Árpád félév-lezáró aláírásának kelte a legutolsó: május 27.

S ezzel vége szakadt József Attila szegedi tartózkodásának. A nyarat már Pesten tölti, új baráti körben, a Szimplon-kávéházban, Balogh Vilma, Márer György, Sándor Kálmán, Pintér Ferenc, Enczi Endre, Walleszné Gyenes Gitta és leánya, Luca társaságában. Ősszel aztán útnak indul Bécsbe, hogy személyesen is megismerkedjék azokkal, akikkel Erg Ágoston már régebben szellemi kapcsolatba hozta. »1925 szeptemberében kísértük ki Attilát a bécsi hajóhoz...«¹⁴⁷

Most már megértjük, miért volt ismerős a neve a bécsi Atlantis kávéház asztalánál üldögélő Kassák előtt. Miért mondotta róla, hogy »régóta küldözgeti hozzám verseit«, s hogy »csatlakozna, de nem igazi maista, ügyeskedő.«¹⁴⁸ Erg Ágoston vezeti be az emigránsok közé. Igaz, csak jelképesen, mert odaérkezésekor még nem találkoztak. Jolánnak írja első bécsi levelében, 1925. október 4-én: »A Guszti nem várt az állomáson, elutazott Pozsonyba szombat

¹⁴⁵ Közli Márer György: Egy József Attila-level. *Forum*, 1947: 409—410. 1.

¹⁴⁶ József Jolán: i. m. 199. 1.

¹⁴⁷ Uo. 202. 1.

¹⁴⁸ Németh Andor: József Attila, 9. 1.

este, azonban megszállhattam a lakásán. Egyszóval véglegesen még nem tudtam elhelyezkedni. . .¹⁴⁹

De aztán elhelyezkedett, beleilleszkedett az emigránsok társaságába, új barátokat szerzett. *Igy jutott el Szegedről — Bécsbe, az egyik pólustól a másikig.*

20

Ezzel le is zárhatnók József Attila szegedi kapcsolatainak, tartózkodásainak tárgyalását. Am távozásával nem szakadtak el a kötelékek, melyek őt pályakezdésének színhelyeihez, Makóhoz és Szegedhez fűzték. Mondottuk már, hogy versei továbbra is megjelentek a szegedi és makói lapokban,¹⁵⁰ még 1928-ban, sőt 1929-ben is.¹⁵¹ Említettük, hogy tartotta a levélbeli kapcsolatot régi tanáraival, Galamb Ödönnel, Tettamanti Bélával (ez utóbbi közben szegedi lett, a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság titkára, s ilyen minőségben elősegíthette volna József Attila tanárvizsgáját, ha Attila valóban nekilátott volna), levelezett Espersit Jánossal is néha-néha, s a *Döntsd a tőkét* kötetét még 1931. március 24-i keltű dedikációval küldte meg Kesztnér Zoltánnak.¹⁵²

Szegedi barátaira is gondol. 1927. október 12-én a Szépművészeti Múzeumot ábrázoló képeslap hátulján ír, akkori divata szerint csupa kisbetűvel, Juhász Gyulának :¹⁵³

juhász gyula

»délmagyarország«

szerkesztősége

szeged .

már nekem is volt szakállam! de azért szakálltalan lélekkel ölellek : ha rosszak szivarjaid, s babáid elhagytanak : »duate et vosmet rebus servate secundis«! még nem feledted el?¹⁵⁴

Attila

A levélhez idegen kéz, talán az oldalt nevét aláíró dr. Réner Sándor Békéscsabáról, még odairta : »El kell árulnom Attilát, szakállá hiányzik ugyan már, de bajusza kezd magyarosan kunkorodni. Szívvel köszönti. . .«

Juhász Gyula 1937 tavaszán bekövetkezett öngyilkosságakor írott verse előtt még egy emléke van barátságuknak. A *Nincsen apám se anyám* neki dedikált példányán ezt olvashatjuk : »Juhász Gyulának, igaz barátsággal, tiszta szeretettel köszönöm Néked e könyvvel, hogy vagyok. Pest. 1929. feb. r. József Attila.« S alá még : »Elhagyatottságomban erőt adnál, buzdítanál, ha szólnál — mint egykor, legeléször — e dalocskák felől a Széphalomban. Ölel Attila.«¹⁵⁵

¹⁴⁹ Petőfi-múzeum.

¹⁵⁰ Vö. József Attila-textológia, *Irodalomtörténet*, 1954 : 357—359. l.

¹⁵¹ Péter László : Két elfelejtett József Attila-versváltozat. *ITK*. 1955. (Sajtó alatt.)

¹⁵² Birtokomban.

¹⁵³ Petőfi-múzeum.

¹⁵⁴ Nagyon tanulságos utalás ez az idézet Juhász Gyula egykori, őt buzdító levelére.

Vö. *József Jolán* : i. m. 168. l.

¹⁵⁵ Péter László : Adatok József Attila életéhez, költészetéhez, 4. l.

A megrendítően meleg, nagy hálát sugárzó dedikáció József Attila hűségéről vall. Juhász Gyula ekkor már súlyossá erősödött idegbetegsége az oka, hogy hiába keressük írását a Széphalomban fiatal költőtársa kötetéről.

Másik szegedi pártfogóját, Eidus Bentiant is fölkeresi levelével:¹⁶⁶

Pest, 1928. ápr. 29.

Kedves Bentian Bátyám,

ha nem haragszik meg, hogy így félig-meddig elfeledetten fölbukkanván mindjárt szívességét kérem, akkor segítsen hozzá, néhány előfizetőt gyűjtve, új könyvemnek kiadásához. Annál is inkább, mert az utóbbi időben bizony elég rosszul ment sorom s egy kevésbé nyugalmasabb nyarat szeretnék, mert szeptemberben vizsgáznom kell. A könyv pedig — itt nagy érdeklődéssel várják — hoz talán néminemű pénzecskéket a házhoz.

Könyvem megjelenése után valószínűen lemegyek néhány napra Szegedre és személyesen adom át köszönetemet és kézcsókomat.

Előre is hálásan

József Attila

Budapest, VI. Andrásy-út 6. III. 12.

U. i. A nyomdaköltség felét előre kell fizetnem, kérem Bentian Bátyámat, hogy a befolyó előfizetéseket küldje el nekem május 15-ig; gyűjteni azért tovább is lehet, mert a könyv csak május 31-én jelenik meg.

Üdv.

A könyv — Nincsen apám se anyám — bizony nem jelent meg 1928. május 31-én, hanem majdnem egy év múlva csupán, 1929. február 17-én, mégpedig a budapesti Génius-kiadó kiadásában ugyan, de ísmét Szegeden, Koroknay József — akkor már Apponyi u. 7. alatti — nyomdájában. Hogy Attila e könyv készülte közben is megfordulhatott Szegeden, az nagyon valószínű. Annál is inkább, mert előtte 1929. január 27-én részt vett ő is — Juhász Gyula is — 9 makói Ady-esten.¹⁶⁷ Kormányos István úgy emlékszik, Attilával utoljára 1929. február a-én találkozott Szegeden. Ekkor is első útja Juhász Gyulához vezetett, onnét ment hozzájuk a Takaréktár utcába, majd végiglátogatta a régi ismerősöket: Szabadjai-Széll Istvánt, Pick Jenőt, Eidus Bentiant, Eisner Manót.

A 30-as években többször megfordult Hódmezővásárhelyen, lehetetlen, hogy átutazóban ne lett volna Szegeden. Kapcsolata volt, s levelezett a Szegedi Fiatalokkal, köztük Radnóti Miklóssal is. *De életének tovább már semmilyen mozzanata nem fűződik a városhoz.* Néha emlegetik őt a szegedi barátok, mint például a Magyar László szerkesztette új színházi és kulturális hetilap, a *Homokóra* 1930. február 5-i számában, amikor »Reflektor« rovatában a költőnek Babits tanulmányával foglalkozik. »Attila túllőtt a célon« — mondja az egykori barát, valószínűleg éppen Magyar László.

S egy érdekes hír halála előtt kevéssel. A *Délmagyarország* 1937. október 24-i száma írja, hogy a *Szép Szó* írói, közte József Attila is, Szegedre készülnek irodalmi estet tartani.

Szóljunk-e még arról, hogy halála után mit tett Szeged emléke ápolásáért?¹⁶⁸ A *Délmagyarország* 1937. karácsonyi számában Saitos Gyula emlékezik meg nagy cikkben makói és szegedi éveiről. Szegedi egyetemi hallgató, Szabolcsi Gábor jár kezére Radnóti Miklósnak sok

¹⁶⁶ A szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratárában.

¹⁶⁷ Saitos Gyula: Ime, a költő... *Délmagyarország*, 1937. december 25.

¹⁶⁸ Vö. Péter László: József Attila emléke Csongrád megyében. Szeged, 1955. (Házi sokszorosítás, kéziratként. A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadása.)

ismeretlen fiatalkori, makói vers összegyűjtésében, kiadásában. 1943 májusában a szegedi munkások József Attila-emlékestje a fasizmus elleni tüntetés is volt.

*

Ez volt az *élet*. Külön föladat az *élet és a mű* összevetése, annak megvizsgálása, miként hatott az élet a műre, hogyan tükröződnek a sors, a környezet, a formálódó világszemlélet mozzanatai az *oeuvre*-ben.¹⁵⁹

SZALAY KÁROLY

REVICZKY HUMORELMÉLETE

1.

Reviczky humorelméletének előzményei

A szatíra- és a humorelméleteknek két jelentős korszaka van a magyar irodalomban. Az első a felvilágosodás korában kezd kibontakozni, és a reformkorban éri el tetőfokát, a második a szabadságharc után, az ötvenes években alakul és Reviczky működése idejében, valamint kissé azután virágzik. De nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is ebben a két korszakban ér az elméleti irodalom két magaslatához, az elsőben Kőlcseyhez, a másodikban Reviczkyhez. Mindketten megütik az európai színvonalat, sőt némely vonatkozásban túl is jutnak azon. Kőlcsey elmélete komikumelmélet, mégis helyesen értékeli a szatírárt és humort, tulajdonképp a korában kibontakozó szatírairodalom elvi megalapozója. Reviczky pedig a humorelméletek összefoglalója. Nem építettek ki rendszereket mint Addison, Kant, Hobbes vagy Bergson, de a magyar irodalom történetében mégis van jelentőségük és hatásuk.

Az első korszakban jelentős Szerdahelyi esztétikája, Csokonai tanulmánya, a Tudományos Gyűjtemény 1825-ben megjelent egyik cikke, Katona, Döbrentei, Ochtinay Antal cikkei és vitái is. De a legtöbb tanulmány a humor elméletét, a humort boncolgatja, akkor, amikor a magyar irodalomban a szatíra van kialakulóban, és így irodalomtörténeti jelentőségük megközelítően sem olyan nagy, mint Kőlcseyé.

A komikum a felvilágosodás és reformkori Magyarországon a szatíra felé fejlődik. (Csokonai, Kisfaludy, Eötvös, Petőfi, Arany és eleinte Vas Gereben, de a nyelvújítás szatirikus vitái is idetartoznak lényegében.)

Társadalmi okai vannak ennek. A fejlődés a forradalom felé halad. Haladó szellemi mozgalmak készítik elő a nagy társadalmi változásokat. Az előkészítés egyik módja: felvenni a harcot az elavult, reakciós előítéletekkel, elméletekkel, maradi életformákkal, megmutatni a fennálló társadalmi rend tarthatatlanságát. Megmutatni, hogy ennek a társadalmi rendnek az uralkodó típusai nevetségesek, és a nevetségesen túl, halálra vannak ítélve. Ezek a társadalmi harcok nem a levegőben lebegnek. *Van erős társadalmi bázisuk*, vannak társadalmi rétegek, amelyekben a haladás gondolata meggyökerezhet, az erő, a haladó eszmék oldalán áll, *a bírálók erősebbek, mint a megbíráltak*, mert a fejlődés felfelé haladó ívében helyezkednek el.

¹⁵⁹ Az egészhez l. *Bóka László*: József Attila költői eszközei. Irodalomtörténet, 1952: 287—301. l. — *Szalai Sándor*: József Attila és a Nyugat. = Az Eötvös Loránd tudományegyetem Bölcsészettudományi karának évkönyve az 1952/53. évre. Szerkesztette *Kardos Tibor*. Bp. 1953. 467—481. l.

A fejlődőnek, a felfelé törekvőnek az ereje, szemben a kifejlett, és már egyben hanyatlóval, a szatíra egyik fontos alkotóelemének az alapja; ez az alkotóelem a *főlény* a megbírálttal szemben. Többen a főlényt tartják a komikumnak, a nevetés forrásának. (Csernisevszkij; A fenséges és komikus, Pagnol; Notes sur le Rire, Hobbes; Human Nature, Lammenais; Esquisse d' une philosophie, sokan mások pedig a főlényrel rokon érzéseket; Montesquieu, Sirvy stb.)

A szabadságharc előtt a komikum elmélete és gyakorlata között szakadás észlelhető, amelyet egyedül Kőlcsey elmélete hidal át. Az elméleti irodalom általában elmarad a szatíra fejlődése mögött, nem tud rá hatást gyakorolni, éppen azért, mert főleg német és angol mintára csak a humorról ír, és a szatírárt nem egy esetben lebecsüli, éppen legértékesebb vonásaiban bírálja, a szentimentális humort tartva példaképnek. Ezekre az elméletírókra elsősorban a reakciós jellegű német romantikus irodalom elvi alapvetői voltak hatással Schlegellel élükön. Van ugyan egy humoros irodalmi vonal is, de ez nem jut el a művészi megformálásig; az újságok humora, amely a bécsi Saphir hatása alatt áll nagyrészt.

A második korszak, a szabadságharc után lényegesen megváltozott társadalmi viszonyok közepette alakul ki. Továbbra is a humorról foglalkoznak az elméletírók, és a humor az uralkodó az irodalomban. Több a humorelmélet-író, mint a humorista, — Szinnyei egyedül ötvennél több cikkíró nevét sorolja fel. A humorelméletek nem mutatnak nagy eltérést egymástól, hiszen meglehetősen a németek pórázán maradnak, egyedül talán Jókai visz színt, eredetiséget; de forradalmi haladó jellegű eszméket is a humorelméletbe. A nem kifejezetten humoros célzattal írott alkotásokban azonban a humor igen gazdag. Arany, Jókai, Vas Gereben, később Mikszáth, Rákosi Viktor vagy Bartók Lajos, Gyulai humora rendkívül árnyalt. A sok vicclap névtelen, vagy ma már névtelen humoristájának a komikuma sokszínű, más-más tendenciájuk, optimista és pesszimista, haladó és reakciós. A szatíra csírájában fellelhető, ki is bontakozik Mikszáthnál, Csiky Gergelynél, legtöbb esetben sajátos fogyatékoságokkal. A humorelméletek nem tudják feldolgozni azt a sokféle humort, mert nem a gyakorlatból indulnak el, hanem a régi megadott sémák alapján dolgoznak. A legtovább Reviczky jutott, aki az elemzésekből indult ki, de nála is korlátot jelent Addison hatása.

Mi az oka annak, hogy a szabadságharc után a humor vált uralkodóvá a magyar irodalomban? *A humor sajátosságai jobban megfeleltnek annak a társadalmi és történelmi helyzetnek, amely kialakult Magyarországon 1849 után.* A szabadságharc után az a köznemesség, amelyik a haladás gondolatát diadalra vihette volna vagy emigrált, vagy börtönbe került, vagy pedig megalkuvóvá vált. A szabadságharc eszméi tovább éltek ugyan, de elvesztették osztályalapjukat, talajtalanná váltak. A kapitalizmus fejlődése, a magyar viszonyok közepette nem sok jóval biztatott, túl élesen mutatkoztak meg rossz következményei is, a nyomor és a kilátástalanság, elkésérítő múlt és ijesztő jövő.

Nagy jelentősége van ebben a korban a humornak; hogyha burkolt formában is, de továbbviszi a kritika igényét, elviselhetőbbé teszi a helyzetet. Hogy a humor mennyire társadalmi szükségyszerűség, mutatja Arany János vallomása: »Hajtott a munkaösztön, de nem találtam irányomat. Az a derült munka, melyben 1848 előtt hősi idillképeket kezdtem rajzolni, elveszté rám hatását, és kedélyemhez és az általános közhangulathoz illőbb tárgyat kell keresnem. Így fogtam a Bolond Istók első énekébe, mely mű fesztelen alakjában, mind szubjektív élményeim és érzelmeim, mind a közhangulat *humorának* kifejezésére alkalmasnak látszott.¹

Ebben a korban nem Kőlcsey és Csokonai hagyományain fejlődött tovább a komikum-elmélet, hanem a jelentéktelen századeleji humorelmélet-írók nyomában, helyesebben a német és angol humorelméletek nyomán.

Összefoglalásképp: a humor a történelem olyan szakaszain jelentkezik általában, amikor a társadalmi erők fejlődése megakadt, amikor a reakció kerekedik felül, amikor a haladó

¹ (Kiemelés tőlem. Sz. K.) Összes művei. II. 320. l.

erők nem az erősödés, hanem a gyengülés felé haladnak, amikor a retrográd erők olyan túlsúlyban vannak pillanatnyilag, hogy nem a szatíra romboló erejére, hanem a humor enyhítőletére van szükség és alap.

Történeti szükségszerűség tehát, hogy Kőlcsey és a szatíraelméletek kiesnek ebből a fejlődési vonalból.

2.

Reviczky tanulmányai a humorról

1874-ben jelent meg a költő első nagylélegzetű cikke a Reform júliusi, 207-ik számában, »A humor pszichológiája« címen. Ezt követi a Fővárosi Lapokban megjelenő »Arany mint humorista« című kis tanulmánya.² Lényegében ebben a két tanulmányban elmondja sajátos humorelméletét, megjelöli forrásait, eszményképeit, »A művészetek humora«,³ amely kevés változtatással, (írásjelek, egy-két szó felcserélése), 1899-ben a Művészvilágban is megjelent, majd a »Humor és materializmus« a Figyelő 1876. 24—26. számában, már csak elmélyítik, árnyalják elméletét, amit nem foglal ugyan rendszerbe, de már világosan kifejti az első két tanulmányban. Szinnyei még egy cikket tulajdonít Reviczkynek a Máramaros 1876. évi 1. és 4. számában: »Pár szó a humorról a humorisztikus epizódok a régiek prédikációiból« címmel. Ez a cikk erősen Jean Paul hatását tükrözi, jóval primitívebb a korabeli humorról szóló cikkeknél, azt tartja, hogy a regényesnek a komikummal való egyesülése képezi a humort, ami viszont Vischerre vezethető vissza. Vannak megegyező vonásai Reviczky elméletével, például a humorban a kedély jelentős szerepét hangsúlyozza; szemben az élc és szatíra észben gyökerező komikumával, de ez általános elv e kor humorelméleteiben. A cikk második felében anekdotákat ismertet. A kedélyeskedő példatár pedig teljesen elűt Reviczkynek a humorról vallott felfogásától.

Reviczky elméletének előzményeit, téziseinek eredetét azért igen nehéz a legpontosabban visszavezetni az elődeire, mert igen sokan vallották ugyanazt, hogy például: a humorban ellentétes tényezők keverednek. Nehéz megállapítani azt is, ki hatott kire Reviczky korában, mert a tanulmányok némelyikében időben jelentek meg, és általános, nem az írójukra, hanem a *korukra jellemző* elveket hangoztattak. Reviczky az egyetlen, aki tiszta, éles profiljával kiválik ebből a sorból, az általános elveket, egyénivé, eredetivé tudja sűríteni, új gondolatai más megvilágításba helyezik a már szinte közhelynek ható részeket is.

Az 1860-as, 1870-es években alig írtak figyelemre méltót a szatíráról. Emeljük ki Gyulai Pál és Fábrián Gábor vitáját a szatíráról az 1866—7-es esztendőkből, Gregussnak a torzképről írott cikkét, (1869) és Dux Adolf bohózatelméletét (1870). Arany László, »A magyar népmeséinkről« című tanulmányában ír egy keveset a néphumorról. Majd megint Gyulai tér rá a humorra, Pákh Albert emlékbeszédében, Brassai Sámuel pedig a Délibábok Hőse bírálatában széles vázát adja a humornak, olyan általános vázát, amiben elfér az előtte megjelenő és az utána következő összes humorelmélet, mivel Brassai és a többiek is azonos-untig hangoztatott gondolatot ismétlik: hogy a humor jóindulatú, meleg részvétet sugároz, könny és nevetés egyszerre.

Reviczky érdeme, hogy ezeket az általános és egyáltalán nem mély, semmire sem alapozott megjegyzéseket igyekezett mellőzni, vagy elmélyíteni, összefüggéseiket kereste, a korról, a történelmi társadalmi állapotokkal, földrajzi, éghajlati okokat vizsgált, de nem hagyta figyelmen kívül a lélektan addigi eredményeit sem. Reviczky azonban nem oldotta meg ezeket a kérdéseket.

² Fővárosi Lapok. 1874. 231. sz.

³ Új Idők, 1875. február 20. 8. sz.

De nem is e kérdéseknek problematikus megoldását értékeljük Reviczky tanulmányaiban, hanem ezeknek a kérdéseknek a sokoldalú, összefüggéseket kereső felvetését. Reviczky kérdésfeltevése gyökerestől szakított elődei és kortársai humorról való elmékedéseivel.

A 19 éves Reviczky korának legmélyebb és legérdeklődőbb gondolkodói közé tartozott, ha gondolatait nem is tudta következetesen végigvinni. Széles világirodalmi olvasottsága, filozófiai és esztétikai ismeretei azonban még nem váltak erős alappá ahhoz, hogy erre rendszereket és elméleteket építhessen fel. Az az elvi kiforratlanság, amely jellemzője nemcsak a humorról írott cikkeinek, hanem későbbi műveinek is, komoly akadályát képezte annak, hogy egységes esztétikai rendszert tudjon kiépíteni a humorról. Gyakran közel jut a materializmushoz. Ennek a hatására nagyszerű észrevételek, következtetések bontakoznak ki, hogy aztán üres frázisokba hulljanak vissza. Materializmusról írott sorai nem meggyőzőek, át meg át vannak szöve idealisztikus vonásokkal, világirodalmi vonatkozásokban elenyésző jelentőségű, de a korabeli magyar viszonyok között, nemcsak a humor, de az esztétikai irodalomban is szinte ő az egyetlen, aki ír a materializmusról, aki értékeli és ezáltal felhívja rá a figyelmet.

3.

A humor szó használata

A közhasználat, de a szakirodalom is sok olyan komikus megnyilvánulásra használja a humor szót, amelynek semmi vagy csak kevés köze van egymáshoz. Ez nemcsak ma van így, hanem így volt Reviczky korában is, és ezért »A Humor pszichológiája« tanulmányában a humor szó meghatározásából indul ki. Ez a kiindulópont lényegében megadja, Reviczky elméletének a keretét is, amennyiben a humort egy egészen speciális megnyilvánulásra szűkíti le, így igyekeztén tiszta csapást vágni az értelmezések zűrzavarában.

Legelőször is tiltakozik az ellen, hogy humornak nevezzenek mindenféle olcsó szellemeskedést, ízléstelenséget. Ezzel a humort a művészi megnyilatkozások körére szűkítette, kizárva abból az élcet, a viccet, és más közönséges, az esztétikai ízlést sértő komikus formát.

Azután finom érzékel különbözteti meg a *humorost* a *humorisztikustól*.

»A humorisztikus tágabbkörű elnevezés, mint a zseninek alábbszállítása a zseniális. Humorisztikus utóvégre Boccaccio Dekameronja, Lesage Sánta ördöge, vagy Gil Blasa, Thümmel Vilmája, vagy akár a Kacagány Bernáth Gázsitól, anélkül, hogy ezek humoros művek volnának. Azért mi a félreértés elkerülése végett az utóbbit fogjuk használni, nemcsak, hogy olvasóink nagyrészt a következőkben meg ne botránkoztassuk, hanem kivált az esztétika nevében, mert olvasóközönségünk, ama tévedéséért is, hogy humorisztikus alatt üres, tartalmatlan élceket értenek, egész a trágárságig, nagyrészt írókat és esztétikusokat kell okolnunk, kik a humort minduntalan összekeverik a mindennapi élceléssel, szarkazmus- és szatírával, valakinek a bogaraival, spleennel és nem ritkán a buffonériával is.«⁴

Az első amit előre kell bocsátanunk az, hogy Reviczky a humort tartja a legmagasabb komikus és művészi formának, azután a humorisztikust, annak egy felhígított változatát és ezek után már nem sokra értékeli a szatírárt a bohózatot, az élcet, stb.

A legtöbb humorelméletben, így a romantikus német elméletekben is, a szatíra lebecsülése reakciós tendenciájú, Reviczkyénál azonban nem. Az előbbi elméletek szembeállítják egymással a humort és a szatírárt. A humor az ellentéteket elsimító, megnyugtató, osztályellentéteket elkendőző szerepében áll itt a szatírával szemben, amely bírál, rombol, forradalmasít. Ha ezt nem is mondják ki ezek az elméletek, de az ilyen tartalmú humornak adják az elsőséget minden másfajta humorral és szatírával szemben. Ezt nevezik művészetnek.

⁴ I. n. Reform. 1874: 207. sz.

Például Jean Paul szerint a »humor a komikusnak tulajdonképpeni költészete!« Elterjedt vélemény, hogy a humornak egyik döntő alkateleme a szentimentalizmus. Vischer szerint a romantika komikus formában, egyenlő a humorral. Ez a szentimentalizmus alig bír haladó vonásokkal, ez a romantika távol áll a forradalmi romantikától. Reviczky nem így állítja szembe egymással a két komikus jelenséget, de a megítélésben az a döntő, hogy humornak egészen mást tart. Az ő humorkonceptiója egészében haladó, a kritikai realizmus igényével lép fel tulajdonképpen.

De más okai is vannak, hogy Reviczky látószögéből kisiklik a szatíra. Nem talált jó példát a szatírára a kor szépirodalmában sem. Arany János, Jókai Mór, Vas Gereben műveit a humor itatja át, szatíra legföljebb a tiszavirágéletű vicclapokban él tovább, de ott sem mint irodalmi műfaj, hanem vicc, tréfa alakjában. Igaz ugyan, hogy a »Kávéforrás« nevű irodalmi csoport némely tagja, Berczik Árpád, Toldy István, írtak szatirikus vigjátékokat, de fő vonaluk a kiegyezés értékelése, és hangsúlyozzák az új társadalmi, gazdasági rendhez való alkalmazkodás szükségszerűségét. Így szatírájuk éle eltompul, inkább belenyugtató, okosan alkalmazkodó szatirikus humor az, amit produkálnak. Ágai Adolfnak, a Kávéforrás egyik tagjának a vezetésével működik a kormánypárti szatirikus lap is a Borsszem Jankó. Bírálja ugyan a politikai visszasságokat, de sohasem téveszti szem elől, hogy kormánypárti lap, és a kormány politikáját egészében helyesli, Tóth Kálmán élclapja a kiegyezés után erősen ellenzéki hangot üt meg, de ezt sem tartja sokáig.

Különösen nagy hibájuk ezeknek a szatirikus alkotásoknak az, hogy felemás politikai felfogásuk mellett művészilag is mélyen alatta maradnak Arany János és Jókai humoros műveinek, annyira, hogy Reviczky joggal mondhatta azt, legalábbis korának legtöbb szatirikus megnyilatkozásáról, hogy a művészet körén kívül esik.

De politikai megalkuvásuk miatt ezek a szatirikus megnyilatkozások sem mentek túl messze szatirikus bírálataikban, hanem egy-egy kis szatirikus csipés vagy célzás után, amely nem volt lényegyet feltáró, a megnyugtató, kibékítő, mindent jóindulatúan megmosolygó humor vállveregető csitítgatásába csaptak át.

Az effajta humorral fordul szembe Reviczky. Szembefordulása egészében haladó. De az is kétségtelen, hogy nagyon kevés író tart humoristának. Megvizsgálja Petőfi, Jókai, Arany, Victor Hugo stb. műveit és megállapítja, hogy csak Arany az igazi humorista.

Valóban, Petőfi humorának semmi köze Reviczky humor-elképzeléséhez, verseinek egy része derűs, vidám vagy éles, gyűlölettel teljes szatíra. Jókainál kicsit nehezebb a kérdés, mert Jókai példátlanul gazdag humora nem egy megnyilvánulásban tökéletesen Reviczky humorelméletének a megfelelője.⁵

A humor és a szatíra megítélésében igaza volt Reviczkynek kora irodalmával szemben, de nem volt igaza visszatekintve a múltra, Petőfire, Victor Hugóra, és nem volt igaza Jókai némely írását illetően sem. Ez a tévedés abból a törekvésből fakadt, hogy elkülönítse a különböző komikus jelenségeket egymástól, hogy rendszerezzen, de ennek a rendszerezésnek az a hibája, hogy csak a »humorral« foglalkozott, csak azt értékelte ki, a többi határjelenséget felületesen vizsgálva meg.

Azonban, amit szem előtt tarthatunk a fentebbiekből, az, hogy Reviczky helyesen különbözteti meg a humorost a humorisztikustól, minthogy a szatirikust is el kell választani a szatírától.

Különösen figyelemre méltó ez a mai irodalmunk megítélésében, ahol olyan irodalmi alkotásokról, amelyekben felfedezhetők szatirikus *elemek, nyomok*, azt mondjuk, hogy szatíra, pedig a műben nem elsődleges a komikum, az csak színe, aláfestése esetleg a műalkotásnak.

⁵ Leginkább a Gazdag szegények, abban is a Protokollum és a kivasalt kalap c. fejezet

Mi a humor? Arany hatása Reviczky humorelméletére

Szerdahelyi György *Aesthetica sive doctrina boni gustus*. (1778) című művében lényegében meghatározza a humor egy tipikus megjelenési formáját. Szerdahelyi meghatározásában a legfontosabb az, hogy a humor mindig valami kettősség. Mégpedig a vígnak és a szomorúnak a kettőssége. Mint az emberi szenvedély, nem meghatározható, mivel állandóan változik. A kedélyhangulat állapotában keresi a humor okát.

Ez annyira elterjedt vélemény, hogy igazolására csak néhány kiragadott példát hozok a külföldi irodalomból; Jean Paul az ellentétek vegyülékéből állónak tekinti. Ben Johnson⁶ szerint a humor az, ami »híg és nedves és nem bír állandósággal.« (Igen tanulságos a humor szó etimológiája!) Addison szerint a humorista szomorú és vig kedélyállapotain megy keresztül és ez az alapja a humornak. Mme De Stael a humort »komoly vidámságnak« — nevezi — mely semmiből sem űz tréfát, hanem mulattat anélkül, hogy maga is nevetne.« —

Az orosz irodalomban is hasonlóképpen határozzák meg a humort. — Belinszkij két fajtáját ismeri,⁷ az egyik körülbelül megfelel a fentebbinek, hangsúlyozva benne az esztétikum jelentőségét és a bírálat fontosságát, a másik fajta humor pedig a tulajdonképpeni szatíra. Kijelenti, hogy helytelen latolgatni, vajon melyik humor az értékesebb. Mert a szép, szép marad bármely formában jelenik is meg: A kritika, kritika marad, ha humorosan mondjuk is el mint Gogol vagy élesen mint Swift.

Elég ennyi példa ahhoz, hogy megállapítsuk: Reviczky nem taposott járatlan utakon. De tévednénk, ha azt hinnénk, hogy Reviczkyre a fentebbiek gyakoroltak hatást. Egészen közel, Arany János esztétikájában kell keresnünk elméletének forrását.

Arany a következő kis versszakban foglalta össze a fentebbi humormeghatározásokat:

Kedvem van énekelni, | ritka kedv
Egy idő óta, | s mi több vigat
Vagy vig szomorkást melyben játszi nedv
Humor nevetett | s olykor szivre hat.

A játszi nedv, a humor szó eredeti jelentését idézi.

Reviczky Aranyt tartja a világirodalom legnagyobb humoristájának. Nemcsak, hogy elméletét Arany költészetéből vett példák alapján vezeti le, de Arany néhány megjegyzése a humorról, Reviczky elméletének vezérfonalává vált; olyan értelemben, és majdnem olyan formában, mint ahogy azt Arany megírta. Így vall erről: »Arany epés humorról tanít meg, hogy a nyomor már magában véve is, de főleg a költőknél humoros.«

Mi is hiányzik énnekem
Avégre, hogy költő legyek?
Csizmám lyukadt és vállamon
Alig van egy rossz köpönyeg...«

A Bolond Istók jelentőségéről ezt írja: »Ez a nép számára egy egész etika... tanít, nemesít mindnyájunkat.« A széptani jegyzetekből ez a rész: »A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán de nem lévén reménysege javítani, kétségbeesetten kacag ön-maga és a világ felett.« Reviczky elméletének a legfontosabb része lett.

⁶ Every man out of his humor.

⁷ Gogol és Lermontov tanulmánya.

De különösen jelentős az, amit Reviczky Arany humoráról írt tanulmányában tudunk meg. Reviczky éppen azért tartja a legnagyobb humoristának Aranyt, mert a *nép költője, a nép mondanivalóját fejezi ki a legművészebb formában*. Ebben az értelemben döntő Arany hatása Reviczky elméletére, mert a kor humorelméletei közül ő fejezi ki legpontosabban azt, hogy a humornak ez a feladata. Arany és Reviczky, a fentebbiekhez hasonló számtalan kitétele is híven tükrözi azokat a *lehetőségeket*, amelyek a szabadságharc bukása után, a forradalmi erők szétforgácsolása után, a művészek számára adottak, a Bach-korszak és a kiegyezés Magyarországon.

Reviczky meghatározásában is a humor kettőssége a döntő. A humornak Jánus feje van, vidám, és szomorú, és elméletének megint csak sajátja az, hogy számára az elsődleges ebben a kettősségben a szomorú oldal.

De ez a kettősség csak szűkrezabott formája elméletének. Ezen túl, elmélete olyan elemeket tartalmaz, amelyek teljesen eredetivé, teljesen önállóvá teszik, és azok számára, akik az irodalom társadalomformáló erejét és feladatát lényegesnek tartják, humorelméletét a legértékesebb humorelméletek közé kell, hogy sorolják, nyilvánvaló korlátai ellenére is.

5.

Társadalmi és földrajzi feltételek a humor kialakulásában

A fiatal Reviczky nem elégedett meg azzal, hogy esztétikailag elhatárolja a humort, más komikus formáktól, hanem igyekezett elhelyezni időben is. Kereste azokat a külső okokat, amelyek döntően hathattak az általa meghatározott humor sajátos jegyeinek a kialakulására. Humorelméletének lényeges része a humor kifejlődésének az előfeltételeivel foglalkozik. Ezek történelmi, társadalmi, földrajzi, éghajlati feltételek, valamint figyelembe veszi a humorista egyéniségét és származását is.

Ezek a vizsgálódások már magukban véve is Reviczky gondolkodásmódjának dialektikus elemeire mutatnak, ha még olyan primitív formában is nyilatkozik ez meg. Keresi az összefüggéseket az esztétikai, művészi jelenségek, és a lélektani, történelmi, társadalmi jelenségek között. Arra az eredményre jut, hogy az esztétikai jelenségek kialakulásához szükséges bizonyos társadalmi tényezők létezése. Humorelméletének gyökerében vannak materialisztikus mozzanatok. Irodalomtörténészeinknek több gondot kellene fordítaniok Reviczky műveiben megnyilvánuló materialisztikus jelenségekre. *Nem becsülve túl*, tanulságos lenne megkeresni ennek a sajátos, és meglehetősen eltorzított materializmusnak az eredőit, amelyek véleményem szerint részben a XIX. századi orosz forradalmi kritikusok hatásában gyökerezhetnek.

Nem ő az első, aki a humor történelmi fejlődését vizsgálva, vitatkozik Lessinggel, aki azt állítja, hogy a humor különböző korszakokban, így az ókorban is megtalálható. Lessing akart példákat is gyűjteni, de ez csak terv maradt. Anekdoták maradtak fenn, különösen a bölcsék életéről, amelyben megvannak a Reviczky-féle humor elemei is.

Reviczkynek annyiban van igaza Lessinggel szemben, hogy az ókor humora merőben más, mint a XVIII. századvég és a XIX. század humora. Jókai is azt állítja, hogy volt az elmúlt korokban is humor, de példái meggyőznek arról, hogy lényegében azt vallja, amit Reviczky. Szerinte a középkor egyes szakaszain nincs humor. Teljesen elnyomja ezt a sajátos egyházi-szellemi terror. Ami humor kialakul, az egészen különlegés, csak a középkor bizonyos szakaszaira jellemző, más időszakban olyan formában nem található. A középkor humora allegorikus jellegű, allegóriái a középkor társadalmi ellentéteit takarják, például az ördög gyakran az urat szimbolizálja, de ebből a humorból a XIX. századi humor sok lényeges jegye hiányzik, így az említett kettősség, pesszimizmus, és technikai megoldásai, ki-

vitelezései éppen a Reviczky által elítélt bohózatok, farceok, obszcénitások és más »trivialitások« eszközeit használja.

Reviczky szerint az ókorban részben azért nem volt humor, mert hiányzott az egyenlőség eszméje, a humor létét ugyanis az egyenlőség eszméjének a létevel kapcsolja össze. Burkoltan benne rejtőzik ebben az a követelés, amit másutt a humor céljául jelöl meg.

De ezen túl, a társadalmi rendszertől teszi függővé a humor kialakulását : »Az ókorban sokkal boldogabbak és egyszerűbbek voltak, amellettt korlátozott társadalmi életűek.« Ez a korlátozottság az ókori társadalmi rend egyszerűbb voltát jelenti a kapitalista, vagy legalábbis kialakuló kapitalista rend bonyolultabb osztályviszonyaival szemben.

Természetesen Reviczky nem látja ezt a maga teljességében, de korában még ennyire sem látták világosan, és különösen nem a humorelmélet-írók.

A kapitalizmus társadalmi körülményeinek kellett eljőnnie, hogy a humorista eljuthasson ahhoz az életundorhoz, amelyet a régiek nem ismertek, vallja Reviczky. Így ír : »... a humorhoz nagyon is életvigak voltak, pedig ahhoz nagy ember- és világméret, s mondhatjuk életundor is szükséges s ezért az ókoriak eleinte még a szatírát sem ismerték.«

A társadalom fejlődéstől függővé tett szatíra és humor viszonyát is sejteti Reviczky. Azt hiszem újra fontos kiemelni, hogy a szatírát nem a reakciós, haladásellenes, osztályharcot etkenő állásponttól utasítja a humor mögé, hanem a humort egy fejlettebb és bonyolultabb társadalmi rend adekvát komikus megnyilvánulásának tartja, összetettebbnek, bonyolultabbnak, és ellentmondásosabbnak, mint a szatírát.

A másik jellemző tételében, a földrajzi és éghajlati viszonyok hatását emeli ki. A humor szó »nedves föld« jelentéséből indul ki. A nedvesség, a köd, a borongós hangulatok vidéke a legalkalmasabb a humor számára. Ezért szerinte, az északi országok a humor igazi hazái, mindenekelőtt Anglia és Oroszország. Németország és Magyarország is ad humoristákat a világnak, de már keveset. Végül a déli országok egyáltalán nem.

Reviczkyt nemcsak Taine elmélete, hanem az indíthatta elsősorban erre a következtetésre, hogy a humorra a legtöbb példát valóban Angliában és részben Oroszországban találta, és hogy a déli országokban valóban elenyésző a humoristák száma. Ebben az esetben azonban nem vette figyelembe a történeti fejlődést az egyes országokban, nem vizsgálta meg, mi az oka annak, hogy a szatírában bővelkedő angol irodalom elhumorizálódott, és nem vette figyelembe azt sem, hogy az orosz irodalomban a komikum elsősorban a szatírában nyilvánult meg, és a fejlődés iránya a humorból a szatíra felé haladt.

6.

A humor egy meghatározott lélektani folyamat eredménye. Addison képlete

A történelmi előfeltételek megvizsgálása után keresi Reviczky azokat a lélektani okokat, amelyek a humor kifejlődését idézik elő. A humor szerinte erősen meghatározott lelki folyamatban alakul ki. Ennek a folyamatnak az első fázisa a megismerés. A humorista célja az igazság megismerése és ábrázolása. A valóság lekiismeretes megfigyelésén keresztül juthat el az igazságig. Reviczky nem a naturalizmus felszíni valóságát érti ez alatt, noha némely példája erre enged következtetni.

Ez az igazság az adott esetben a nép nyomora.

Ez Reviczky humorelméletének sarkpontja, e köré kristályosítja ki »rendszerét«, amely meglehetősen amorfi, de részleteiben annál gazdagabb és értékeesebb.

Hogy ehhez a felismeréshez eljusson »sajátos« magatartásra van szüksége :

»A hízélgés, a farkcsóválás, csuszás-mászás kéz- és tányérnyalás gyűlöletes dolgok lévén a humorista előtt, mindenütt józanul, pápaszemetlenül látja a világot, s vértzetlenül

a napi léhaság, símanyelvű udvariasság, s galantéria cicomái nélkül fogja fel mélyenérző lelke a benyomásokat.⁸

Ez a megismert igazság *haragot* vált ki a humoristából. Amennyiben pedig nemcsak a nép nyomorát, hanem az emberek gyarlóságát, alávalóságait is látja, undorral nézi a humorista ezt. Látja, hogy minden nagyság hazug, azt látja, hogy a magasztos a szép, »sárba tiportatik.« *De ő maga is törpe*, tehetetlen, keserű kétségbeesett nevetés hagyja el az ajkát. A düh a fájdalom nevetése. »Nevetni tud a sírás közt és zokogni a világ hahotáján.« Lényegében a lányát kereső Rigolettó nevetése ez, cseppet sem vidám nevetés, nincs ebben a nevetésben sok komikus elem.

»Így tehát a harag, ez a fájdalmas kacagás, mely a világkomédia láttán keblében támad, volna a második lépés a humorhoz.«⁹

Ha Reviczky humorelméletének specifikus jegyeit keresnők elsősorban a fentebbi-eket kellene kiemelnünk.

A humor kialakulásának harmadik fázisa a *jóság*. Valóban mi mást is tehet a költő a 70-es években Magyarországon? Rudnyánszky elpanaszolja, hogy nincs tárgya költészetének. Eposzt írna, de csak az invokációig jut el, mert nincs hőse a kornak.

Valóban »vákuumban« éltek. Nemcsak a hős hiányzott, de hiányzott a múlt hagyomány, amelyhez kapcsolódhattak volna, a hagyomány, amelyet folytathattak volna; az eszmék az értékek bomlása következett be, amelyre utal is Reviczky. A filozófia sem mutatta meg a kivezető utat. Már csak azért sem, mert *Reviczky filozófiája erősen ellentmondásos, felemás filozófia*. A népért harcol, de nem találja meg azt a helyes formát, amelyben harca eredményesen bontakozhatna ki. Leszakad a Csokonai, Petőfi vágta útról, de nem talál más útra sem. A minden fájdalomra, nyomorra oly érzékeny költő értetlenül megy el a munkás-ság, a parasztság problémái mellett, csak humorelméletében jut közel hozzájuk.

A kor írói »jelezték, hogy baj van«, de egyrészt ebben a vákuumban nem volt visszhangja ennek a »jelzésnek«, a légüres tér nem rezonált, másrészt általánosságban és nem mélyen a gyökerekig fúrva tárták fel a hibákat, mutatták meg a bajok forrását. A társadalmi bajok forrásait megközelítően sem tudja feltárni, így nem is találhat rá, a helyes megoldásra.

Nem jut el odáig, hogy a társadalmi bajokon csak a forradalom útján lehet változtatni. Nem juthat el idáig elsősorban azért, mert ebben a korban nincs semmilyen társadalmi erő, amire építeni lehetne.

Nem marad más hátra: az adott körülmények figyelembevételével, az egyetlen lehető módon enyhíteni, javítani a bajokat. Ez az út pedig a »*jóság enyhülete*.«

A fentebbiekben már írtunk arról, hogy a satirikus felette áll a világnak, felette a megbírálnak. Nevetése, amint Pagnol mondja: »un chant de triomphe.«¹⁰ Ha ezt tagadnánk a satírában, akkor magát a satírárt, a satíra jogos fölényét tagadnánk a reakcióssal szemben.

A humorban nincs ez meg. Nemcsak a Reviczky-féle humorban, de máshol sem. Legfeljebb a »*Je ris parce que je me sens supérieur á moi-même*: a magamon való nevetés, a saját-magammal szemben érzett fölény nevetése van meg, ami megint csak nem lehet meg a satírában, mert tompítja a bírálat, a rossz elleni támadás élet, — ami a humor bírálatára viszont jellemző, megint csak általános értelemben használva a humor szót.

Ezt döntő különbségnek tartom a humor és a satíra között.

Tehát: *a humorista kritikai állásfoglalása nélkülözi a satirikus erkölcsi erejét, nélkülözi azt a helyzeti energiát, amit a másíknak a felülemelkedés, a fölény biztosít.*

»Természeti jóság jut előtérbe és a haragot, az undort, szelid könnyező bánatba ringatja a szánalom és az általános nyomornak közös nyomasztó érzete.«

⁸ Reviczky Összegyűjtött művei. 467. l.

⁹ Uo.

¹⁰ Diadalének.

*Ez a »könnyező bánatba« való feloldódása adja meg Reviczky humorelméletének alap-
hangulatát.*

Reviczky gyakran használja az »általános« és a »közös« szót. Eltekintve attól, hogy ennek okait mélyebben kutassam, csak utalok arra, hogy a humor és a szatíra szemléletmódja közötti különbségre mutat ez. A humor szemlélete ugyanis a rossz értelemben véve általános. A humorista a rosszat, a nyomort, a szenvedést látja, a szegénységet látja, ezek a tulajdonságok alig megfoghatóak. A szatirikus élesen megkülönböztet. Jóval élesebben, mint a humorista. Pontosan látja a rossz és a rossz közötti különbséget, nem szegénységet lát, hanem az osztályok elnyomását, a szegénységen belül is megkülönbözteti a munkások, parasztok, vagy a kispolgárok szegénységét (ez nem mindig van így!), de az uralkodó osztályokat sohasem fogja sajnálni olyan általánosító értelemben, ahogy ezt a humor némely fajtája teszi, például Rákosi Viktoré.

Ezek alapján Addison képlete: Igazság + Harag + Jóság – Humor. Ezt a képletet tartotta meg Reviczky humorelmélete formájának, ez a képlet adja meg fejtegetéseinek gerincét.

7.

A komikum, és a realizmus igenlése Reviczky humorelméletében

Addison elméletébe nem fér bele a komikum. Reviczky is mellőzi a komikumot, nem azért, mert Addison is elveti, hanem azért, mert Reviczky szerint a komikum, a humorban csak viszonylagos jelenség. A humor komikuma nem olyan nevettető hatású, mint a humorisztikus, szatirikus komikum. A humor komikuma nem más tulajdonképpen mint az élet hű ábrázolása. Ezt írja erről Belinszkij: »Miben áll a komikus hatás és ábrázolás karikatúra-szerűsége? Nem a szerző különleges tehetségében, hogy mindenben felfedezze azt, ami nevetéses, hanem az élet hű ábrázolásában.«¹¹

Ezt mondja Reviczky: »A humorista hamisítatlan képét veszi az emberiségnek, ép ezt veszik karikatúrának...«¹²

Másutt: »A laikus és felületes olvasó nem hatol a lepel alá; ő a humoros műveket komikainak fogja tartani, míg a szakavatott, ki a humornak csodás, kedves hangját megérti és megérzi, csodálkoztaiban e kérdésre fakad: Vajjon mi itt a nevetéses?« — »A lyukas kalapon, a beteges béna alakon, s a kékszemű félénkségen kívül bizonyára semmi más.«¹³ ...»S aztán mégis a komikum körébe vonszolják az esztétikusok a humort.«

Reviczky szerint tehát a humorban egy sajátos komikum található. Ennek a komikumnak azonban lényegében csak a neve egyezik meg a szatíra, és a vicc nevetés-okozójával. Nagyon érdekes az az egyezés, amely közte és Belinszkij között található, különösen azért, mert nem fogalmazási, hanem elvi jellegű. Kevés az olyan humorelmélet, amely a komikumot tagadná. De szinte csak ez a kettő, amely a komikum helyébe a realizmus követelését helyezi!

Ezen a ponton válik Reviczky humorelmélete a realizmus igenlésévé. A fentebbi idézetekből még nem tűnik ki világosan, mit ért realizmus alatt. Ezt humorelméletében nem is fejti bővebben, de egyéb cikkeiben a kritikai realizmus követelésével, annak alapjáról bírálja a naturalizmust.

Mégis foglalkozik a komikum elméletével is. Kant elméletét tartja a legjobbnak, amely szerint valami magasra felcsigázott várakozás semmibe foszlik hirtelen. A következő példát hozhatjuk erre: Petőfi írja egy ízben Arany Jánosnak: »Bizony Isten nem dicséret-

¹¹ Belinszkij Válogatott művei. Magyarul. 100. I.

¹² Humor pszichológiája.

¹³ Reviczky Összegyűjtött munkái. 465. I.

képen mondom, (hisz tudod, hogy nem igen szeretek szembe dicsérni) de el nem hallgathatom, hogy nagy számár vagy.«¹⁴

A dicséret helyett váratlanul bekövetkező degradáció adja itt a komikumot, ami valóban a humorban is előfordulhat. Pétőfinek és Aranyinak a hasonló tréfálkozó hangnemben megírt levelei humoros összhatást gyakorolnak az olvasóra.

Reviczky komikumot lát a végtelen kicsinyben is, példát is hoz erre: a fűzfapoétákat, akik nagyot akarnak alkotni, azt hiszik, nagy költők és ezért neveltségesek. Van ebben valami a »non est idem« humorából is. Ez a »non est idem« gyakran felbukkan Reviczky elméletében. Amiről az emberek azt hiszik, hogy nagy eszme vagy fenséges dolog, a humorista ábrázolásában kicsinynek, gyarlónak tűnik. A közönség azt véli, hogy a humorista túloz, karikíroz, pedig csak a valóságot írja meg.

Csernisevszkij ezt írja: »...ha a humorra hajlamos ember látja, hogy az emberi nagyságot mindig a kicsinyesség, gyengeség, szánalmasság kíséri, s ezt a keveredést esztelennek tekinti, mert nem érti meg az általa megfigyelt erkölcsi ellentmondások egész mélységét, akkor humorában több lesz a nevetés, mint a keserűség.«¹⁵

Reviczky abban látja a komikumot, amiben Csernisevszkij: »a kicsinynek a végtelen naggyal való parallelizálásában.«

Solger, hogy csak egyet említsünk azok közül, akik ugyanezt vallják a komikumról, ezt mondja: »A valóban humorosban (In dem echt Humoristischen) semmi sem egészen neveltségesek, de mindent bizonyos örömmel párosít, a tragikus viszont mindig a komikus látzatával jár együtt. A legalantasabb dolog a humorban gyakran a fenséges benyomását kelti és a fenségebb eszmék jelentéktelenségbe vesznek...«

Solger szerint a tragikus komikus látzata a humor. Ugyanezt mondja Reviczky is, más szavakkal, amikor elismeri, hogy a humor formája lehet komikus. Solger is, Csernisevszkij is az alantas és a fenséges ellentétében látják a humor lényegét. Solgernál azonban nem egyszerű kontraszt-elmélet ez, mert nemcsak két dolognak a kontrasztjáról ír, hanem arról, hogy a fenséges eszmék jelentéktelenné, az alantas dolgok pedig fenségesnek látszanak, tehát a kontraszt mellett a valóság és a látszat felcserélése is jelentős tényező itt.

Ezt írja Reviczky Arany Jánosról: »A lángelmének eme természetében fekvő, s az élet problémáit is mélyen megértő nyugodtsága csöndes, de annál mélyebb gyökereit hajtott érzelme már maga közeledés a humorhoz.«¹⁶

Körülbelül így fogalmazhatjuk meg Reviczky véleményét a komikumról: A humorban a komikum nem játszik döntő szerepet, van olyan humor is, amelyből teljesen hiányzik, de ha jelen is van, a formában és nem a tartalomban mutatható ki.

8.

A humorista a »páriák szószólója«

A fentebbieken túlmenően azonban van még Reviczky elméletének néhány olyan sajátossága, amely eredetibbé teszi fejtegetéseit. Reviczky túlmegy a valóságábrázolás mint humor megfogalmazásán is és azt vallja, hogy a humor lényege az *elnyomottakkal, a néppel való együttérzés*. Sőt a humorista csak a népből származhat, csak a nép fia értheti meg a nép helyzetét, érezheti át nyomorúságát. Ezt írja Shakespeare-ről, Berangerról és Arany Jánosról: »Mindhárman a nép fia, s így születésüknél fogva szívükben volt a humor egy másik csirája,

¹⁴ 1848. április 18.

¹⁵ Cs. Vál. Műv. 98.

¹⁶ Reviczky Összegyűjtött munkái. 478. l.

a ragaszkodás önfajukhoz, a nyomor a küzdések között szerzett büszkeség a nagyok irányában s mély szánalommal párosult az elnyomottakkal. Ki tudja nem birnánk-e most Goethében egy nagy humoristát, ha paraszti viskóban születik?»

»A humorista a népnek és nyomorának a költője legtisztább dickensi és breharti alakjában.«

Másutt ezt írja : »...a népet és nyomort keresi fel a humor, ahol a legtöbb a szánnivaló, velők szenved és érez...«¹⁷

Reviczky tehát azt követeli a humoristától, hogy a nyomorra, a népre terelje a figyelmet, ami bármely formában is, de előrelépés a valóság ábrázolása felé. Reviczky egész életének égő problémája a nyomor, az élet kilátástalansága.

A humorista egy a néppel. Elszakíthatatlan a néptől : »...nem az érzelem, hanem a nép és az emberiség egoistája, ahol humoros.« Vagy : »...az ő érzelme, a nép érzelme, az ő gondolata az emberiség gondolata.« Másutt : »Minden valódi humoristában feltaláljuk a nép szeretetét... a szegénység kultuszát, ezt a legnemesebb demokráciát.«

Lehetne még felsorakoztatni idézeteket, de a fentebbiek elegendők arra, hogy bizonyítsam, a fejezetcímbe idézett Reviczky kitétel nem véletlen, nem elenyésző jelentőségű humorelméletében. Ezek az idézetek azonban nemcsak Reviczky humorelméletére vonatkoznak.

Lényegében ezek adják egész Ars poétikájának a gerincét is. Reviczky ezt követeli az egész irodalomtól, mert szerinte a humor a művész legfejlettebb világnézete, a zseni világnézete, tehát nem esztétikai jelenség csupán. Legnagyobb példája Arany János és Shakespeare, akit a legnagyobb költőnek tart a magyar és az angol, sőt a világirodalomban is. Ugyancsak humoristának tartja kedvenc orosz íróit (pl. Turgenyevet), azokat a műveiket is, amelyekben mai megítélésünk szerint semmi humort nem találunk.

Reviczky humor-értelmezésének tehát egy sajátos, ellentmondásos kettőssége van : egyrészt a humort, mint esztétikai jelenséget, erősen leszűkíti, történelmileg és elemeiben szigorúan megkülönbözteti más komikus jelenségtől, másrészt világnézetet, mégpedig szerinte az igazi művészek legmagasabb, leghumánusabb világnézetét látta ebben a humorban.

9.

Reviczky pesszimizmusa

A pesszimizmus jelentős mozzanat nemcsak elméletében, hanem elmélete létrejöttében is. »A humorista...segíteni akarna mindnyájunkon s viszont tudja, hogy tökély sehol sincs a világon s ha volna is csak romlás számazna belőle...« — írja a költő. Pesszimizmusa tehát abban gyökerezik, hogy nem hisz a fejlődésben, nem hisz a jóra való változtatás lehetőségében.

Emiatt ír tulajdonképpen humor- és nem szatiraelméletet. Ha nem látná kilátástalannak a társadalmi élet megváltoztatására való törekvéseket, akkor nem a szenvedések enyhítése lenne a célja, hanem a szenvedések megszüntetése oly módon, hogy a szatíra élével támadna a fennálló társadalmi rendre.

A humor és szatíra viszonyában ez nem törvénytörő, de lényeges mozzanat Reviczky elméletében, és azokban a humoros jelenségekben, amelyekben Reviczky példaképeit megtalálja.

Verseiben is kifejezi azt a törekvést, amit a humor céljának jelöl :

¹⁷ I. m. 469. l.

Megszáll a vágy, hogy letöröljem
Könnyeit a szomorkodóknak
S a béke útját megjelöljem
Azoknak én, akik csalódtak
Óh fáj e furcsa, gunyos élet ;
S lelkem gyakorta felzokog
Az emberek mind oly szegények
S nem lesznek soha boldogok.«

Pesszimizmusának gyökere az, hogy nem ismeri fel az osztályharc jelentőségét, szerepét a társadalom fejlődésében. Nem jut el odáig, hogy a kapitalizmus sem örök társadalmi rend. Egyszer utal valami ilyesmire homályosan : »Az emberek roppant nyomora fogja az általános béke és testvériség korát előkészíteni.« De ez a gondolat, a haladás gondolata nem válik uralkodóvá, még csak általánossá sem elméletében és munkásságában.

»Mi baj van a világon « című költeményének alapgondolata az, hogy a gazdag ember sem boldogabb a szegénynél. De reakciós ennek a versnek a kicsengése azért, mert az »Egyforma nyomorultak vagyunk mindannyian« meghatározás az osztályellentétek elkendőzését, az osztályharc leszerelését szolgálja. A változatlanba való belenyugvást hirdeti.

Lényegesen más azonban a műveiben és más a humorelméletében meghúzódó világnézet. Általában humorelmélete gyakran haladóbb egy árnyalattal, mint a verseiben és egyéb tanulmányaiban kifejtett világnézete.

Humorelméletében a gazdagok és a szegények viszonya egészen más. A humorból határozottan kizárja a gazdagokat. Szó sincs az osztályellentétek elmosásáról, eltorzításáról. A humorista az igazságot látja, a valóságot ábrázolja, de ez a valóság nem más, mint a szegénység valósága *szembeállítva* a gazdagok világával. Nem egy helyen bujkál megvetés sorai-
ban a gazdagokkal szemben. Sőt valami ellentállásféle is érződik azon a magatartáson, amely a humorista állásfoglalása a szegények oldalán. »Ráillenek Bulwer szavai : hogy nyájasan lehajol az alacsonyokhoz és férfias büszkeséggel emeli fel fejét a nyárok előtt.«¹⁸

Reviczky tagadja, hogy pesszimista. Az igazi pesszimizmusnak a nihilizmust tartja. »Figaró mosolyogva hirdeti a világ huncut ; ha boldogulni akarsz, muld felül a huncutságban.« — írja Századunk pesszimizmusa című cikkében.¹⁹

Pesszimizmusa valóban más jellegű, mint amit pesszimizmus alatt értünk. Noha Schopenhauert nagyra értékeli, elveik távol állanak egymástól. Schopenhauer idealista, Reviczky a materializmus felé halad. Schopenhauer tagadja a realista művészetet, esztéticizmust hirdet. Irtózik minden változástól, a forradalomtól, és a reformoktól egyaránt. Reviczky a realizmus híve, a forradalmat és a változásokat csak kilátástalannak tartja az adott körülmények között. És a legjelentősebb körülmény : Schopenhauer pesszimizmusa embergyűlöletből, demokrácia- és népellenességből táplálkozik. Ezzel szemben Reviczky egész magatartását, filozófiáját a nép iránti szeretet és megértés hatja át. Éppen ezért Reviczky pesszimizmusa nem a korában divatos filozófia utánérzése,²⁰ hanem életkörülményeiből és kora állapotából fakadó, valóságos alappal rendelkező, de részleteiben téves elmélet.

Végezetül idézem magának Reviczkynek a humorista világbánatos és pesszimista álláspontja közötti különbséget meghatározó néhány mondatát : »A humorista tárgyilagosabb, fogékonyabb az igazság iránt, akár az optimistánál, akár a világbánatosnál. A rideg pesszimizmustól aki csak azt tartja értékesnek, ami a saját előnyét mozdítja elő, abban különbözik,

¹⁸ I. m. 469. l.

¹⁹ Magyar Szalon. 1884. 362—68. l.

²⁰ Idevonatkozóan lásd Babits fejtegetését a magyar és külföldi pesszimista irodalomról. Irodalmi problémák.

hogy a saját bajait másokban és másokéit magában is érzi... Benne is megvan a világfájdalomból tetemes mennyiség, melyet azonban enyhít a szemlélődés nyugodtsága, s a jóleső megnyugvás, mellyel a megismert igazság tölti el lelkünket.»

10.

A humorelmélet Reviczky világnézete. Elméletének hatása és jelentősége a magyar irodalomban

Reviczky humorelméletének jelentős sajátossága az, hogy híven tükrözi egész világnézetét. Vannak ellentmondásos, problematikus részek tanulmányában, ezek azonban nemcsak a fiatal Reviczky kiforratlanságának, fiatalos gyakorlatlanságának az eredményei, hanem annak is, hogy a magyar történelem egyik legproblematicusabb korszakában élt, a saját körülményei nem előnyt, hanem hátrányt jelentettek ebben a megbolygatott világban.

Politikai programja egyezik művészi programjával. A humoros világnézetet tartja a legbölcsebb, legfejlettebb világnézetnek, a humort a legmagasabbrendű művészetnek, de a humornak sajátos magyarázatot ad; a humor tárgya a nép nyomora, a humorista a nép vágyait kell, hogy kifejezze, a művészi ábrázolás módja pedig a realizmus.

Ez elméletének a magva. Eköré csoportosulnak más figyelemre méltó észrevételek: a humor és szatíra fejlődése a történelem folyamán — amit egyáltalán nem mereven, mechanikusan képzel el — a humor és a humorisztikus finom megkülönböztetése stb.

Elméletének hiányosságai elsősorban tisztázatlan, ellentmondásos filozófiai nézeteiből adódnak. Materializmusa alig nevezhető annak, a történeti fejlődés el-elveti az angol, vagy az orosz irodalomban és tetszetős, éghajlati okokkal magyarázza a jelenségeket. De ugyanakkor elméletének retrográd részei is felemásak; pesszimizmusa például.

Tanulmányai jelentős helyet foglalnak el a magyar irodalom komikum-elméleteinek a sorában. Nagyon helyesen nem a komikum tárgyalásából indul el, hanem a humorból, mint egy egységes esztétikai jelenségből. Ennek a bonyolult irodalmi jelenségnek az egyik alkotó-eleme a komikum. Talán kicsit elmellőzi a komikum szerepét, de éppen ebből tűnik ki, hogy nem az olcsó nevetetés, bohóckodás által való szórakoztatást tartja a humor, a művészet céljának, hanem a valóság hú és igaz feltárását. Természetesen a nevetés nem zárja ezt ki, csak akkor, ha túlteng a mondanivaló rovására.

Éppen ezért nincs retrográd éle elméletének pesszimizmusa ellenére sem, mert nem az osztályviszonyok, a nép nyomorának és kiszolgáltatottságának az elkendőzése a célja, hanem a legélesebb feltárása.

A humor problémája benne élt Reviczky korának levegőjében. Sokan írtak a humorról. A komikum a legégetőbb vitatémák egyike volt iskolában és kávéházakban egyaránt — a literátus emberek között. De írtak és vitatkoztak erről jogászok, orvosok is.

Reviczky egyik jelentősége éppen az, hogy a legkorszerűbb, a legtöbbet vitatott, addig apolitikusan kezelt esztétikai elméletbe politikai, társadalmi problémákat vitt be, és azt középponti problémájává tette.

Korában a humorelmélet volt az egyik leghathatósabb eszköz ezeknek a politikai elveknek a népszerűsítésére. Éppen társadalmi mondanivalójában, demokratizmusában nőtt messze kora elméletei fölé Reviczky néhány tanulmánya.

Reviczkynek nincsenek követői, nincsenek továbbfejlesztői. Ennek oka lehet elszigeteltsége, de mindenekelőtt az, hogy Reviczky nem egy fejlődési szakasz elején, hanem végén jelentkezett. Akármennyire is újat mondott, lényegében mégis összefoglalta a német, angol és magyar elméleteket. De Reviczky után a magyar irodalomban megváltozott a komikum fejlődésének a képe.

Két irányban fejlődött tovább. Csiky, Mikszáth művein keresztül a szatíra felé, és egy derűs, szatirikus csipésekkel itt-ott ízesített, kormánypárti, a helyzettel könnyen kiegyező humor irányában.

A szatirikus irány túljutott Reviczky elképzelésén. A humorista irodalom pedig mélyen alatta maradt annak, azzá vált tulajdonképpen, ami ellen Reviczky olyan élesen tiltakozott mindig.

Elmélete azonban így is nagy jelentőségű, a legeredetibb humorelmélet a magyar irodalomban és méltán megérdemli, hogy haladó hagyományaink közé sorolva felhasználjuk eredményeit a szocialista irodalomelmélet kidolgozásában.

1954. február.

KOMLÓS ALADÁR

REVICZKY GYULA ARCKÉPÉHEZ

A felszabadulás utáni első években azzal igyekeztünk kifejezésre juttatni marxista voltunkat, hogy két-három nagy költőnk kivéve senkit sem találtunk elég haladónak. Ez irányzat legkirívóbb dokumentuma a magyar irodalomtörténet ama szeretetlenül zord összefoglalása volt, amely 1949-ben a szovjet enciklopédia számára készült. Néhány éve más hiba járja. Most irodalomtörténéseink azzal vélik kimutatni marxista buzgóságukat, hogy egy-egy liberális vagy ingadozó író harcossá, lehetőleg forradalmárrá festenek át. Régi íróink új értelmezésének természetesen megvan a lehetősége, sőt a szüksége is. Hiszen kétségtelen, hogy a polgári kritika gyakran közömbösen és vakon ment el a harcos, sőt általában a politikai mondanivaló mellett. Gyakran kerülhet hát még sor homályban maradt haladó írók, művek és vonások felfedezésére. Az is előfordulhat, hogy meg nem értett, vagy épp félreértett írók és művek politikai mondanivalóját újra kell értelmezni. Mindez, mondom, lehetséges, helyes és kívánatos. De nem engedhető meg, hogy egy író vörösebbre festése kedvéért elhallgassuk fontos megnyilatkozásait, az igazi mondanivalóit.

Sajnos, ez történt *Harsányi Zoltán: Reviczky arcképéhez* c. tanulmányában (Irodalomtörténet, 1954. 4. sz.). Harsányi évek során át dicséretes szorgalommal búvárolta Reviczky különböző lapokban kallódó kiritikai cikkeit, s kutató ébersége néhány elfeledett cikkre is rábukkant. Hőse iránti szeretete azonban sajnos, tévútra vezette: több vonatkozásban meghamisította a költő arcképét. Ki akarja mutatni, hogy Reviczky lényegében elvetette Schopenhauer tanításait, materialista volt, a realizmust hirdette, következetesen harcolt a kiegyezés ellen és harcos haraggal bírálta a társadalmat. Nem törekszem ezúttal arra, hogy az általa adott képpel szemben megrajzoljam Reviczky igazi arcát, sőt magától a tanulmányról sem szándékszem általános bírálatot írni, mindössze cikkének alapvető hibáját, a vörösrefestési tendenciából származó meghamisítást kívánom megvilágítani. Övöm tehát az olvasót attól, hogy Reviczkyról az alábbiak alapján alkosson képet: Harsányi egyoldalúsága, illetve a vita természete engem is egyoldalúságra kényszerít. De ismétlem, ezúttal nem Reviczky portréjának megrajzolása, csak Harsányi tévedéseinek kimutatása a célom.

Nem foglalkozom részletesen kisebb tárgyi tévedéseivel, sem az olyanokkal, mint pl. hogy szerinte a Fővárosi Lapok c. irodalmi napilap »eddig egyedülálló kezdeményezés» volt (431. l.), holott Nagy Ignác már az 50-es években szerkesztett *Hölgyfutár* címen irodalmi napilapot; hogy Reviczky Garamújfalun Korodáéknál lakott kegyelemkenyéren, holott Liphthayéknál volt nevelő; hogy Reviczkynek tulajdonít Egy párisi regény c. cikket, holott a RI jelet, amellyel a cikk szignálva van, a költő sohasem használta, hogy minden ok és alap nélkül s feltétlenül tévesen tulajdonít neki egy Beöthy Zsolt rajzairól szóló kritikát, holott Reviczky szerzőségének már az is kétségtelen cáfolata, hogy a cikk Jókairól megbecsüléssel emlékezik meg, de ezenkívül a bírálat -i aláírással jelent meg s ezt a szignumot Reviczky sosem használta (annál gyakrabban Endrődi Sándor). Súlyosabb tévedés Harsányi azon ötlete, hogy Iványi Ödön A püspök atyafisága c. regényének egyik alakja, Kengyel Valér »egy kicsit összefogja a kiegyezés fiatalabb irodalmi ellenzékének egész nemzedékét» s főképp Reviczky vonásaiból van megalkotva. Megdöbentő ötlet, hiszen Kengyel Valér minden erkölcsi skrupulus nélküli ujságíró, aki rágalmaival pusztá irigységből tönkre akar tenni egy tehetséges államférfit. Ő volna az irodalmi ellenzék jelképe? Az olvasó elképedve kérdi, hogy juthatott az ellenzékkel rokonszenvező Harsányi eszébe ez a mélyen sértő és teljesen alaptalan párhuzam. Úgy, hogy Kengyel Valér törvénytelen gyermek, mint Reviczky, és nyomorog, mint sok egykorú fiatal író, aztán meg — Harsányi ezt is bizonyítéknak tekinti — Iványi jól ismerte Reviczkyt. De hát ezek a külső adatok a lényegesek Kengyel Valér és az ellenzéki írók alakjában? A korrekt jellemű Reviczky megköszönné, hogy ily sötétlelkű fickóhoz hasonlítják.

Hőse iránti lelkesedése némileg menti Harsányi oly téves állításait, mint hogy Komjáthy Jenő *Kritikai szempontok* c. tanulmánya teljesen Reviczky írásaira épült. (453. l.) De ez az állítás is alaptalan. Komjáthy filozófiai műveltsége hasonlíthatatlanul mélyebb és alaposabb volt, mint Reviczkyé, tanulmánya átfogóbb, eredetibb és szellemesebb, mint aminőt Reviczky

valaha írt, s több olyan szempontot vet fel, amit ez soha nem is érintett. Tévedés az is, hogy Komjáthy — szemben Reviczkyvel — fenntartás nélkül magáévá tette Schopenhauer tanait, hiszen ismeretes, hogy épp költői produkciója bővebb megindulása idején, 1887-től kezdve már Spinoza hatása alá került, s elég egy pillantást vetni a verseire, hogy lássuk: szinte állandó eufóriába szuggerálja magát, neki »lehelni, élni óriási kéje»; Schopenhauerhez írt ódájában ki is mondja: »S bár démonunk más utat törni készít minket, Dicső előkép! Ihleds homlokunk!« Harsányi idézi is e vers-részletet, de jellemző módon úgy, hogy — az első sort kihagyja! . . . (434. l.)

De mindennek kimutatására nem fogtam volna tollat. Mindez apróság a valóság amaz elferdítéséhez képest, amit Harsányi tanulmánya Reviczky képének megrajzolásánál követ el. Egy osztályával szakító harcos költőt kívánva festeni, természetesen elhallgatja, hogy Reviczky (bár mint törvénytelen gyermek, nevéhez csak mint i-vel s nem y-nal írt magyarosított névhez kapott belügyminiszeri engedélyt) ötágú koronás levélpapírost használt, nevét ípszilonnal írta, sőt, mint a Pannonia szerkesztője, Julius von Reviczky-ként jelezte a lapot, hogy rokona és jóbarátja, Koroda szerint »Gyula őseitől erős arisztokratikus hajlamokat örökölt, melyeket azonban körülményei leplezni kényszerítettek« hogy a Kammonban Vajda Jánossal is állandó vitákat folytatott a konzervatív és arisztokratikus elv védelmében (Paulovits I.: R. Gy. 155. l.). Harsányi szerint Reviczkyben »csak elutasítás van mindennel szemben, ami uralmon van — politikában és művészetben egyaránt. Gyűlöli a hitvány kort, amelyben nem lehet élni, mert undorával fojtogat.« (458. l.) Reviczky »Petőfi szobra előtt« és »Budapest« c. elfeledett költeményeinek politikai optimizmusa is eléggé igazolja, hogy ez csak a művészi életre vonatkozólag igaz, a politikára nem.

De Harsányi még tovább megy. Szerinte Reviczky »ellenzéki szellemben igyekezett szerkeszteni a kormánypárt lapját, az Aradi Hirlapot« (429. l.), »az éhhálál szélén is bátran vivja harcát a kiegyezéssel szemben« s nyomorba is azért süllyed, mert »ilyen a megnemalkuvó költő sorsa a kiegyezés korában« (432. l.). Az igazság ezzel szemben az, hogy Harsányinak az Aradi Hirlapról tett állítása teljesen légből kapott, ez a lap napról-napra éles harcot vívott az egykori ellenzékkel, s Reviczky 1878—82-ig is a kormánypárti A Hon munkatársa, 1884-ben gr. Kreith Béla nyíltan mágnás- és gentry-párti Szemléjének segédszerkesztője (6. számában pl. azzal a programmal toboroz előfizetőket, hogy: »legfőképp az arisztokrácia, a magyar gentry érdekeit türekszik előmozdítani), 1885—1887-ig az antiszemita párt lapjának, a Magyar Lapnak, illetve Verhovay Függelenségének belső munkatársa, oly lapoké tehát, amelyek küzdöttek ugyan a kiegyezés ellen, de jobbról, amiért Kossuth meg is tagadta őket, 1887-től haláláig pedig a pártatlanság leple alatt Tiszát támogató Pesti Hirlapé. Mindez magyarázható Reviczky szomorú élet-körülményeivel, azt is el kell ismernünk, hogy a költő nagyon kevésbé vett részt az említett lapok politikai harcaiban, de bátor és meg nem alkuvó, következetes küzdelemnek a kiegyezéssel szemben mindez mégis alig nevezhető.

Harsányi másik »felfedezése«, hogy Reviczky, bár zavarosan és csak Feuerbachig jutva (443—5. l.), materialista volt. *Humor és materializmus* c. ismert cikke valóban materialista és demokratikus gondolkodásról tesz tanúságot. Reviczky ugyanis 1874—1876-ig mély lelki válságba esett, s ennek során rövid időre materialistává és hevesen antiklerikálissá vált, felismerte a társadalom visszasságait s átérzte a szegény nép szenvedéseit. Csak az a baj, — s ezt Harsányi elhallgatja — hogy ez a gondolkozásmód nem maradt tartós nála: *Karácsonykor* c. versét 1875-ben még e zárósorokkal tette közzé az Új Időkben: »Egyenlőség, testvériség, Óh jöjjön el országod!«, 1883-ban verseskönyvében már így módosítja a sorokat: »Boldog, ki tőr és megbocsát, S ki szenved, százszor áldott!« S már 1876-tól állandó meggyőződése: »legyetek elnézők, szelidek, Sohase zúgolódjatok. Bocsánat által győzni fogtok, Bár minden ember elhagyott . . .« (*Ne vándoljátok*) 1879-ben már éppenséggel megtér a valláshoz és tudományellenes hangon írja:

Jól tudom én is, hogy a szellem
Az ember dísze, jobb fele;
De jaj, ha csak józan sivárság,
Örömtelenség jár vele.
Mely megöli a gyermekálmot,
Óh az a szellem átkozott!
Nem bölcs, aki csak tud s nem érez . . .
Óh tartsatok bűnbánatot!

(Tartsatok bűnbánatot)

Későbbi cikkei meg éppen kétségtelenné teszik, hogy idővel teljesen elfordult a húszéves korában írt *Humor és materializmus* materializmusától. Főlős bőséggel bizonyítják ezt nagyszámú vallásos versei is (*Isten, Te Deum, Miatyánk, Tartsatok bűnbánatot, Magányos kereszt, Karácsony, Szent István napján, Isten, Feltámadás, Pünkösöd*).

S materializmus-ellenessége olykor politikai téren is haladásellenes nézetekkel társul. Mikor 1879-ben megtudja, hogy az általa ekkor már megvetett és került Gáspár Imre irodalmi előadásokat tartót szociáldemokrata munkásoknak, a felháborodást is felülmúló elképedéssel értesíti erről Korodát: »Gáspár Imre tót munkások körében szocialisztikus felolvasásokat tart és munkás-marseillaisét írt. Szavamra, igaz!« Harsányi természetesen nem idézi a levelet, hanem így tájékoztat a tartalmáról: Reviczky »nem kifogásolja-ugyan, de nem érti barátja lépését.« »Nem érti!... Reviczky *A divatos hitellenség* c. cikke szerint komoly gondolkodó fő nem lehet vallástalan; a modern vallástalanság »korrupciót, laza erkölcsöket, könnyelműséget és léhaságot jelent«. (Szemle, 1885. jún. 25.) Korodát egyik levelében meg akarja győzni, hogy nem a társadalmat kell megbírálni, hanem önmagunkat, nem úgy, ahogy a Kammon »malcontentsei« teszik. »Minden állapot lehurrogása által a legjobb esetben Alceste az ember, de sokszor Maratval lép rokonságba« (1886. márc. 14.) *Resurrexit* c. cikkében éppenséggel reakciós eszméket hirdet: »A modern hitellenség cinikus és léha pöffeszkedése, a materializmus véstes tanai meg fogják hozni a nagy vihart, melynek előjelei máris félelmesen mutatkoznak az anarchiában; de a viharból, ha kitalombolandja magát, megint csak diadalmasan fog felragyogni a kereszt.« (Függetlenség, 1886. ápr. 25.) Az általa kívánt »örök költői témákat« a haladó eszmékkel állítja szembe: »Szocializmus, darvinizmus, nihilizmus a kor áramlatai, melyeket idővel mások váltanak fel; de váláskor könnyezni, viszontlátáskor örülni, a szeretett lányért rajongani, az ifjúság hervadását megsiratni egyformán fogják az emberek mindörökké!« (*A modern líra hatásáról*, közli A Hét, Reviczky halála után, 1890. jan.) Materialista volt-e, aki így írt? Harsányi minderről hallgat s kizárólag az ifjúkori cikket idézve azt akarja elhitetni, hogy Reviczky mindvégig úgy gondolkodott, mint a húszéves fővel írt *Humor és materializmusból* gondolni lehetne.

A mondottak valószínűtlenné teszik, hogy (bár rajongott az orosz írókért és részvétellel említi Csernevitszkij szenvedését) rokonszenvezett volna az egykorú orosz forradalmárokkal. hiszen anarchistáknak, nihilistáknak ez időben tudvalevőleg épp az orosz forradalmárokat nevezték. Harsányi mégis ama nézet érlelődését látja nála, hogy »a forradalmaktól terhes Oroszország sorsa példamutató nagy hatással lehet a magyar nép sorsának alakulására.« (448. l.) Ezt többek közt azzal valószínűsíti, hogy a *Pán halála* motívumát Turgenyevtől kapta (az nem érdekli, hogy Reviczky keresztényies fordulatot ad Turgenyev ellenkező értelmű prózákölteményének) és hogy Reviczky állítólag jóbarátságban volt Pongrátz Bélával, ez meg—1905-ben, tizenhat évvel Reviczky halála után Oroszországba látogatott...

Harsányi nagy erőfeszítést tesz annak bizonyítására, hogy Reviczky visszautasította Schopenhauer fő tanításait. (436. l.) Most megint csak nem térek ki arra, vajon valóban oly végzetesen kompromittáló-e a 70—80-as évek magyar költőjére, ha a zseniális filozófus hatása alá került s megérdemli-e ez a sok tekintetben reakciós, de mégiscsak jelentős gondolkodó azt a lóhátról beszélő hangot, amellyel Harsányi kezeli, hogy nem túlbuzgalom-e pl. Schopenhauer »szenvedélyes kifejezőmódját« úgy értelmezni, hogy az nem egyéb, mint »gyakran igen ügyes, félrevezető módszereinek egyike.« (435—7. l.) De szabad-e elhallgatni, hogy ha Reviczky *Schopenhauer olvasása közben* c. fiatalkori versében (1878-ban íródott), mikor még a vers tanúsága szerint csak harangozni hallott a filozófusról, kitart is az »álom, szeretet, rajongás« mellett, később, mikor már jobban megismerkedett annak tanaival, már fenntartás nélkül lelkesedéssel ismerteti azokat (cikke a Szemle-ben, 1885-ben)?, hogy '*Hamlet több dolgainak metafizikája*' (1883.) c. cikkében egyszerűen kivonatolja Schopenhauer idevágó nézeteit? hogy *Iffjú pesszimiztának és Ugyanannak* c. költeményében (1886.) nem Schopenhauer bölcselete, hanem a jóllakottak csömöre és életunalma ellen hadakozik? Aki egy kicsit ismeri Schopenhauer esztétikáját, azt is felismeri, hogy Reviczkynek a művészi igazságra és a művész belső nyugalomára irányuló követelése sem áll szemben, mint Harsányi véli, a német filozófus tanaival, hanem éppen azokon alapul, hisz Schopenhauer szerint a zseni főtulajdonsága az objektivitás és a »Besonnenheit«, mellyel »das wahre Wesen der Dinge, des Lebens, des Daseins zu erfassen«, azaz »a dolgok, az élet, a lét igaz lényegét felfogni« törekszik. (Über das innere Wesen der Kunst.)

S végül: Harsányi szerint Reviczky töretlen következetességgel és ismétetlen realizmust követel, (458—9. l.) s antinaturalizmusa is abból fakad, hogy a naturalizmus az anyagi valóság álarcát hordozva, meghamisítja a való életet.« (463. l.) Igaz is, hogy Reviczkyben erős törekvés élt a valóság kimondására; lírája, elbeszélései és kritikái egyaránt arról tanúszkodnak, hogy képtelen volt hazudni. Mégis erőszakos kozmetikázás úgy tüntetni fel a dolgot, mintha kritikáiban töretlen következetességgel és tisztánlátással képviselte volna a realizmus

álláspontját. Realizmuson ő igazában az örök lélektani igazság ábrázolását értette, szemben a külsőséges tények hűségére törekvéssel, meg a beteges és szenzációvadász művészettel. 1883-ban már ezt írja: »Realizmus! Ez a kor vesszőparipája. A kor nem követeli a költőtől, hogy igaz, hanem hogy realiztikus legyen. Mert amit realizmus alatt értenek, az nem mindig az igazság, se költői, sem általános. Egy kis köszéngőz, egy kis gyárfüst, néhány szocialisztikus eszme, házasságtörés, hamis bukás, az élet apróságainak lefotografálása a recipe, megvan a realizmus. A pszichológia mellékes dolog, csak a külső élet tolongása legyen jól leírva.« (Ország Világ, 1883. 106. 1.) Igaz, a naturalizmust következetesen elutasítja. De ha azt látjuk, hogy a naturalisták közé sorolja Verescsagint, Ibsent, Böcklint, Sarah Bernhardtot stb., kétséssé válik, hogy valóban naturalizmust ért-e naturalizmuson, nem veszi-e vele egy kalap alá a dekadenciát, szimbolizmust, sőt az igazi realizmust is. Harasztí Gyula *A naturalista regényről* című könyvét ismertető cikkéből kiderül, hogy Reviczky a naturalizmust a rút ábrázolása és a demokratikus törekvés miatt utasítja el; Victor Hugot pl. megrója, hogy behozta a költészetbe a rút kultuszát, Zolát pedig, mert társadalmi agitátor. Felfogását még élesebb megvilágításba helyezi az az egyidejű cikke, amelyben Verescsagint ítéli el. Verescsagin ugyanis »az a képirás-terén, — írja — ami a színészetben Sarah Bernhard, az irodalomban Zola. Mindhárman az extravaganciákban, a görcsös rángatózásban, a kellemestől való elfordulásban keresik a művészetet.« Mert »a hanyatlás, a lassú felbomlás kora ez, mely a vallásban az ateizmust, a filozófiában a materializmust, a társadalmi és politikai életben a szocializmust, kommunizmust, nihilizmust és az irodalomban a naturalizmust hozta létre.« (Függetlenség, 1886. jan. 30.) Verescsagin »Az összeesküvők kivégzése« c. képe »tárgyánál fogva visszataszító«. Ha hozzávesszük ehhez a persze hasonlóan gondolkodó Justh Zsigmondhoz e tárgyban írt levelét, mely szerint »Jézust piszkos lábakkal, kócos hajjal festeni izléstelenség, művészeti hazugság« (1885. dec. 2.), észrevesszük, hogy Reviczky igen elterelődött ifjúkori felfogásától, mikor Jézusban még a szegény nép fiát, a törvénytelen fiút szerette, rájövünk, hogy a naturalizmust nem az igazság, hanem a kellemes nevében támadja, csupa haladó mozgalommal rokonítja s ezekkel együtt veti el. S ha Reviczky húszéves korában tette volna e nyilatkozatokat, amelyekhez hasonlókat még többet is idézhetnénk tőle, s érett korában írta volna a materialista felfogású *Humor és materializmus* c. cikkét, akkor még bele tudnánk nyugodni, hogy Harsányi csak ezzel foglalkozik s amazokat, mint egy múltó ifjúkori keresés dokumentumait, elhallgatja. De fordítva áll a dolog.

A mondottak alapján azt hihetné az olvasó, hogy Reviczky merőben reakciós író volt s legjobb nem is foglalkozni vele. Ez azonban megint csak téves elképzelés volna. Az igazság az, hogy egyike volt a legellentmondásosabb embereknek. A tudománynak azonban épp az a kötelessége, hogy ellentmondásainak teljességében ábrázolja őt, s megkeresse ezek közös gyökerét. Itt csak röviden utalhatunk e gyökerre: arra, hogy Reviczky objektíve értelmiségi proletár volt, de szubjektíve dzsentrinek tartotta magát, hogy gögősnak és vallásosnak nevelték, de csalódásai és műveltsége megkezdtek előítéletei felőrlését.

Nehezen szántam rá magam, hogy egy fiatal kutató szorgalmas munkáját pellengérré állítsam. De kénytelen voltam vele, mert Harsányi tanulmánya mély aggodalommal tölt el. Nem azért, mert tévedések akadnak írásában. Mindenki tévedhet. Ha azt hihetném, hogy Harsányi azért festett hamis képet Reviczkyról, mert hiányosak voltak a rávonatkozó ismeretei, megbocsáthatónak tartanám a dolgot. Mindnyájunkkal megeshet, hogy tárgyába vágó, többé-kevésbé fontos tények elkerülék figyelmét. De okom van hinni, hogy Harsányi — aki évek óta foglalkozik e költővel — ismeri az általam felsorolt adatoknak legalábbis jórészét. Azt tartom aggasztónak, hogy mégis elhallgatta őket. Semmiféle tudomány nem engedheti meg, hogy fontos tények elhallgatásával azokkal ellentétes eredményt koholjunk. Még ha ez az eredmény tetszetős volna is. A marxista tudománynak nincs szüksége ilyen »győzelmek«-re. A tudományos gondolkodás fegyelme, a tényekhez való hűség erkölcsi parancs, azt semmiféle pillanatnyi álgyőzelem kedvéért nem szabad megsérteni.

JÓZSEF ATTILA TÖMEG CÍMŰ VERSÉRŐL*

A költeményről eddig még keveset írtak. Pedig ez a vers irodalmunknak értékes alkotása. Naggyá nemcsak a szépsége teszi, hanem az a történelmi pillanat is, amelyben született. Tudjuk, hogy munkásosztályunk egyik harci megmozdulását, a munkanélküliek 1930. szeptember elsejei tüntetését örökítette meg. Közismert, hogy József Attila személyesen részt vett ezen a tüntetésen. (Vö. Agárdi Ferenc : József Attilával 1930. szeptember elsején. Nagyvilág, 1947. 13. sz. és József Jolán : A város peremén. Bp., 1951. Ifjúsági Kiadó 192—3.) Maga a vers is ezt bizonyítja. Felépítése, képei és hasonlatai megelevenítik a napot. (Vö. Balla Aladárné : 1930. szeptember 1. Bp., 1952. Szikra, 63—138, különösen 97—119.)

A vers élményjellegét, hitvallását, proletár tudatosságát könnyű felismerni. Nem is erről akarok írni. Stilisztikailag sem akarom a költeményt ízekre szedni. Céлом csupán az, hogy a vers nyelvi anyagának jelentéstani vizsgálatával közelebb jussunk a költő mondani-valójának teljes megértéséhez.

Először néhány szót kell szólnom a költemény szerkezetéről. A tüntetés jelszavával kezdődik a vers, majd rövid közlése következik annak, hogy jön a tüntető tömeg. Az ezután következő hosszabb rész (4—23. sor) a tüntető tömeg harcának ábrázolása, amely a tömeg nagyságának érzékeltetésével fonódik össze. Monumentális kép, amelyet egy felkiáltás szakít félbe (»Világ, bekap a tömeg!«). A leírás folytatódik (25—32. sor), azonban eltér az előző résztől, itt már a tüntető tömeg vágyai is felvillannak. Majd együttérző, simogató hangon így szól a költő : »Nyirkos, görbedő atyáim, | édes, sovány leánykám | a tömeg«. Végül befejeződik a leírás (36—42). Most már teljes egészében látjuk, érezzük a tömeg nagyságát. Utána már csak ez a tanulság jöhet : »Óh! | Minden más hiábavaló, | az alku, az átok, a csönd, a szó!«. Ilyen gondolatban született meg a vers következő része, amely a proletariátus jellemzésének egyik legszebb művészi megfogalmazása :

Ö

az épület s az építő,
lenn alapkő és fönn tető,
a dolgozó, a tervező —

A költemény végén pedig így kiált fel a költő :

Éljen a munkásság, parasztság,
nem fogja polgári ravaszság,
fölrúgja milliónyi láb, —
hú! tömegek, tovább! tovább!

A költemény tehát a tüntetés jelszavával kezdődik. A *Munkát! Kenyeret!* nyelvileg teljesen kifogástalan : világos, érthető. Ez nem a költő érdeme, hanem a párté. (A Kommunista Magyarországi Pártjától kiadott röpirat fényképését lásd Balla Aladárné i. m. 88.) A költő az, hogy a kétszer ismételt jelszóval csupán a tömeg lassú közeledését akarta érzékeltetni. Ehhez a részhez fűződik az az egyszerű felkiáltó mondat, amelynek méltóságos egyszerűsége teljesen megfelel a jelszó ilyen felhasználásának.

A tömeg leírása két élményanyagot megelevenítő hasonlattal kezdődik : »Mint a megriadt legyek | röpülnek róla a kövek.« és »Szálló szikla apró szikra, mint ki a szemét kinyitja, | ha vasdorong ütötte meg.« Balláné ezt írja : »A lovasroham után a tüntetők a mellékutcákba húzódtak vissza, ahol ismét csoportosultak. Majd . . . ismét a körútra nyomultak és az útközben felszedett kő- és vasdarabokkal védekeztek az újabb rohamra induló rendőrök ellen.« (I. m. 102). József Attila szövegét ezen keresztül tudjuk legjobban megérteni. »Mint a megriadt legyek | röpülnek róla a kövek« költői formában fejezi ki azt az élményt, amit a történelmi munka is leír. A »megriadt legyek«-hez való hasonlítás a szálló kövek érzékeltetésére való. A másik, idetartozó hasonlat még ennél is többet mond. A hasonlat első része tulajdonképpen metafora : »Szálló szikla apró szikra«, amely hasonlatban oldódik fel, illetőleg magyarázódik meg : »mint ki a szemét kinyitja, | ha vasdorong ütötte meg.« Nem tartom véletlennek, hogy amíg az előbbi részben *kövek*-ről van szó, addig itt már a *szikla* szóval találkozunk. Annál is inkább, mert a *szikra* szó ellentétként szerepel (sőt a *szikra* jelentése is megszűkül az *apró* jelzővel), a hasonlatban pedig ott van a *vasdorong* szó. Mindez kifejezi a megtámadott tömeg védekezését, védekezésének eszközeit (kő, szikla, vasdorong) és igen

* A cikket mint örvendetes kezdeményezést közöljük, s egyben mint vitacikket is, melynek kapcsán költői művek nyelvi elemzésének módszeréről várunk hozzászólásokat. (Szerk.)

tömören azt a gondolatot is, hogy ez a védekezés-kényszerítetté harci eszköz csak az első visszaütés. Vagyis még pontosabban azt, hogy amikor a tömeg védekezés végett kövekhez nyúl, erejének még csak a szikráját mutatta meg, hisz sokkal többre is képes.

A következő hasonlatot: »A tömeg | járó erdő reneteg, | ha megáll, vér a gyökere« nem érthetjük meg egyszerre. Ezért jobban meg kell vizsgálnunk. Az első pillanatban arra gondolhatnánk, hogy a *járó erdő reneteg* kifejezésben az *erdő* és a *reneteg* szó közül hiányzik egy vessző, és a mondat voltaképpen így alakulna: 'a tömeg járó erdő, reneteg'. Meggondolásunkat azonban megcáfolja József Attilának egy másik, egészen korai verse, ahol az *erdő reneteg* kötőjellel van összekötve: »Eltévedtem járván *erdő-renetegen*.« (Nem tudunk élni. ÖM I, 24). Itt pedig a szó összetétel. Valójában annak kellene lennie a *járó erdő reneteg* szintagmában is. Az *erdő reneteg* jelöletlen birtokos szerkezet. Jelentése 'az erdő sűrűsége'. (Idézett versében is az.) Az ilyen szerkezetet pedig össze szoktuk írni. Különírva szokatlan. Nemcsak a köznyelvben, hanem magánál József Attilánál is. Tudniillik a jelöletlen összetétel tagjait ő is vagy kötőjellel fűzi egymáshoz (vö. pl. »Itt a levél, legalul | *napszám-pengő* a peccsét —« Farsangi Lakodalom. ÖM II, 40) vagy szabályosan összeírja («*Famardosó farkasok*...« Bánat. Uo. 30). Mindezek alapján a *járó erdő reneteg*-et csak 'járó erdőreneteg'-nek magyarázhatjuk, vagyis egy fogalomnak fogjuk fel, ami itt 'sűrű erdő'-t jelent. Így pedig a tömeg sűrűségét, nagyságát, összefonódottságát fejezi ki, mint ahogyan az erdő renetege is a sűrűség, nagyság és az összefonódottság képzetét kelti bennünk. A *járó* jelzővel pedig a költő azt akarja kifejezni, hogy a tömeg olyan, mint egy mozgó, igen-igen sűrű erdő. A kép folytatása: »ha megáll, vér a gyökere« a harcoló tömeg mozgásának megszűnését és egyben ennek az okát is egyszerre egy komplikált metaforával fejezi ki. A *gyökér* szó az *erdő reneteg*-gel együtt a fa képzetéből adódik és az összekapcsolódik a megállás tényével. A *vér* szó pedig csak a mondat egészében érthető. A mondat pedig így magyarázható: a tömeg csak akkor áll meg (*gyökér*), ha erőszakkal, *vérontással* akadályozzák meg előrejutását.

Az eddigi képek, mivel a tüntetés leírását szolgálták, magából a tüntetésből adódtak. A következő öt sorban azonban már másfajta hasonlatokkal találkozunk. Itt közvetlenül egy sorban egy kép ugrik be a parasztságról: »Termőföld talpa, tenyere.«...S talán a termőföld képe adja, hogy a költő most már más oldalról érzékelteti a tömeg nagyságát («Százecer hegy a kenyere»). Valószínűbb azonban, hogy a szakasz utolsó sorának («a tömegnek nincs kenyere»), a tüntetés okának még érzékeltetőbbé tétele a költő törekvése. Itt a tömeg szükséglete van egy nagyobb költői kerekességgel kifejezett számmal és egy hozzákapcsolt képpel (*hegy*) érzékeltetve («Százecer hegy a kenyere»). Ehhez járul még, hogy a tömeg itálának mennyiségét még olyan mennyiséggel sem tartja összehasonlíthatónak a költő, mint a *köd* («itala nem férne ködnek»). A *hegy* és a *köd* tehát szintén a tömeg nagyságának érzékeltetésére szolgál ugyanúgy, mint előbb az *erdő reneteg*. S valóban mindkét szó jelentéstartalmával alkalmas is erre a célra. Eppen ezért az utolsó mondat («s a ködök bár hegyet földnek, | a tömegnek nincs kenyere») igen erőteljesen tárja elénk a tömeg szükségletének nagysága és a való helyzet közötti ellentétet.

A kenyérről folytatott harcból adódó képek folytatódnak akkor, amikor a tömeg érelődését a kenyértészta összedagasztódásával hasonlíttja össze: »dobódik, hánykolódik, dagasztódik«.

A tömeg külső leírása egy intellektuális képpel fejeződik be: »Tömény őssejt«. Ez a metafora még azzal sem vált azonnal közérthetővé, hogy ezt az azonosító képet a költő felbontja, leírja, hasonlattal magyarázza. Az *őssejt* materialista képe a *tömény* jelzővel még erőteljesebbé téve a tömör egység kifejezője. Hasonlata, az *amőba* azért került ide, hogy megértsük, mit is jelent, hogy: »püffeteg tapogatóit kibontja... más dudorait bevonja« az őssejt. De a kép csak akkor válik teljesen világossá, ha tudjuk, hogy a hasonlattal magyarázott metafora a megtámadott, védekező, majd újra előretörő, állandóan mozgásban levő tömeg képének költői megformálása.

E plasztikus képet megszakítja egy felkiáltás: »Világ, bekap a tömeg!«, amelynek értelme nem egészen világos. En arra gondolok, hogy a *világ* szó itt 'kapitalista rendszer'-t jelent. Meggondolásom a következő: a materialista világnézetben a *világ* szó jelentésében a 'rendszer' az elsődleges. József Attila a *rend* szót is többször használja 'társadalmi rendszer' jelentésben. (Pl. »Erős az én szívem s vagyok éhes, rongyos, | nem akarok lenni én már éhes, rongyos. | Inkább akarok csúf, tapodott holt lenni, | még inkább új *rendben* sorsom uralni.« *Jut most elég virág*. Uo. I, 274.) Magát a *világ* szót is többször illeti olyan jelzőkkel, amelyekkel határozottan szűkebb értelmet ad a szónak, egy társadalmi rendszerhez kapcsolja. Pl. »tőkés *világ* kamatja életem« (Margaréta. Uo. II, 12) és »A történelem futószallagára | szerelve ilyen készül a *világ*, | hol a munkásság majd a sötét gyárra | szegi az Ember öntött csillagát!« (Munkások. Uo. 49). Ebben a versben pedig azért jelenthet 'kapitalista világ'-ot, mert a költemény olyan tüntetésről ír, amellyel a kapitalizmus létrehozta munkanélküliség ellen

harcot a tömeg. Azt a gondolatot, hogy a *világ* szó itt talán eredeti jelentésében szerepelne, s a mondat mintegy a munkásmozgalom terjedésére utalna, semmivel sem tudom igazolni. Ennek a *bekap* szó is ellentmond, tudniillik ehhez a szóhoz az 'elnyelés', illetőleg a 'megsemmisítés' képzete fűződik.

Ehhez kapcsolódnak közvetlenül ezek a sorok: »Felleget fú orralika, | odvas foga | bérkaszárnnyák görbe sora«, amelyek egy mesebeli sárkány képét idézik egy pillanatra. A *fúj* ige *fú* változata és az *orrluk lik* formája, meg a jelölt birtokosjelzés összetétel a népmese hangulatát keltik. De a másik merészen összekapcsolt metafora (»odvas foga | bérkaszárnnyák görbe sora«) a külváros képét elevenítik meg. Itt a tömeget már nem külső megnyilvánulása alapján ábrázolja a költő, hanem azokkal a vágyakkal, célokkal, amelyek a tünetekben felmerültek (*gyárért, hétfőrai munkáért, illetőleg csűrért, boglyaért, bővizű alföldi kútért*). A »Güncölért, Fiastyúkért« pedig a mindenség kifejezése lehet.

Az ezután következő rész meleg hangulatát elsősorban a jelzők adják. Bár itt két metafora is van, mégsem ez tűnik elsősorban a szemünkbe, hanem a *nyirkos* és a *görbedő* szó mint jelző. Honnan kerültek ezek a szavak? A *nyirkos* a nedves proletárlakások képzetéből, vagyis ugyanolyan élményanyagból eredhetett, mint a későbbi Kúlvárosi éj szemléleti tartalmában a víz (vö. Bóka László Irodalomtörténet 1952: 296—7). A *görbed* eléggé ismert tájszó. Azonnal tudjuk, hogy a *görbedő* 'görnyedő'-t jelent, mert a *görbe* szóból van képezve. Itt is a görnyedés hangulatát idézi, a nehéz proletár élet utáni öregkort szemlélteti. A másik metafora a fiatalság képe. Az itt szereplő jelzők egyszerűek, de éppen egyszerűségükkel fejezik ki a valóság leírása mellett (*sovány*) a költő együttlérését is (*édes*). Emellett azonban a tömeggel való azonosulás grammatikai formában, a birtokos személyraggal formailag is ki van fejezve.

Ezután az érzelmi kitérő után hideg józansággal, mintegy ellettként újból a tünetés képét idézi a költő: »Körötte füstölgő csövek.«. Jól tudjuk, mire céloz ez a szókép: a támadó rendőrségre. Majd egészen a szimbolumig viszi költőnk a képet: »Folyót piszkál a szalmaszál, — | ni, kapja, viszi már az ár!«. Azonban nem öncélúan. Kettős célja lehet. Egyik a négy sorral lejjebb kimondott tanulság bevezetése, a másik pedig az, hogy a megtámadott és védekező tömeg harcának tetőpontját érzékeltesse. Tudniillik az itt következő négy sor (és sorolja a padokat, | a kiszniket, a kocsikat, | a csákókat, a lovakat, | a fölmutatott kardokat — —) nem költői kép, hanem a harc eszközeinek felsorolása. Semmi sem adhatta volna jobban vissza azt az elkeseredett harcot, mint ez a hat sor ebben a költeményben.

S most kimondja a tanulságot a költő:

Óh!

Minden más hiábavaló,
az alku, az átok, a csönd, a szó!

Az egész költeményben talán ez a rész fejthető meg a legnehezebben. Azt világosan látjuk, hogy ez a költő állásfoglalása. A »Minden más hiábavaló« egyértelműen utal a tünetésre, mint az akkori helyzetben a lehető legeredményesebb harci eszközre. De, hogy mi is az a »minden más«, amit a költő így értelméz: »az alku, az átok, a csönd, a szó«, már nem egészen világos, illetőleg az ezzel kapcsolatos gondolatunk külső eszközökkel nehezen igazolható. Kiindulhatnánk az akkori eseményekből, s a »szóképek mögött az aznapi élményt kereshetnénk. (Vö. Balláné I. m. 106.) Itt azonban többről lehet szó. Tudniillik József Attila ebben az időben már tudatos proletárköltő volt, s úgy gondolom, ehhez a megfogalmazáshoz nem volt szükség az aznapi élményre. E négy szót én csak úgy tudom értelmezni, hogy ezek az uralkodóosztályal való alkunak, a rájuk szórt átoknak és a csöndes beletörődésnek lehetnek a kifejezői.

E résszel belső összefüggésben van a következő négy sor:

Ó

az épület s az építő,
lenn alapkö és fönn tető,
a dolgozó, a tervező —

Hat kép a proletariátus jellemzésére, annak érzékeltetésére, hogy proletariátus az egyetlen erő, amely mindazt meg tudja valósítani, amivel őt a költő jellemezte. Az ellentétek: az épület — az építő, alapkö — tető, dolgozó — tervező, mivel a két szélső pólust fejezik ki, alkalmasak arra, hogy a proletariátus hatalmat kivívó és hatalmat megtartó erejét érzékeltessék.

Befejező, buzdító szavairól csak annyit jegyeznék meg, hogy ezek lendületét a világos, egyértelmű kifejezések és a köznyelvből vett *fölrug* szó is fokozza. De fokozza a lendületet

József Attila Földeákon

még a ritkán használt indulatszó (*hú*) és az olyannyira egyértelmű *tovább* szó ismétlése. Jóval később írt *Ars poeticá*-jában szintén szerepel ez az utóbbi: »En túllépek e mai kocsmán, | az értelemig és *tovább*«. Erről írja Bóka László (*Irodalomtörténet* 1952:288), hogy »Ez a «tovább» nem az értelmén túlit jelenti, hanem az értelem konzekvenciáját, a tettet». Ugyanígy a tettet, a forradalmi tettet jelenti itt is ez a szó.

A költemény ilyen elemzésekor három kérdés vetődhet fel.

Először az tűnik szemünkbe, hogy a vers elejének és végének világossága mellett a költeménynek néhány igen nehezen értelmezhető része is van. Különösen a közepe, a tömeg és belső leírása homályos. Ez a homály azonban nem csökkenti a vers értékét. Ellenkezőleg, éppen ezek a részek mozgadják meg legjobban az olvasó fantáziáját, gondolkozásra készítetnek. Tudniillik a tömeg és magának a tömegnek a mozgása nem volt köznapi látvány, nem volt egyszerre felfogható, és éppen ezért művészién egyszerű képekkel nem is lehetett visszaadni. A tömeg harcát, kavargását tudatosan ábrázolta így a költő. Ugyanígy, amint az *Eső* című költeményében a vihar leírását. Az az ábrázolás is azért olyan összetett, mert a vihar kavargó képeit csak úgy érzékelheti az olvasó, ha azokat a költő nem közvetlen formában adja vissza.

Másodszor arra kellene választ adni, hogy miért használja a költő ebben a verseben szívesebben a metaforát a hasonlat helyett, és miért szerepel a hasonlat inkább csak a metafora kiegészítéséül? Ezzel kapcsolatban a magam gondolatait így tudnám összefoglalni: ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a metafora mint szóképmemecsak azért erőteljes, mert igen távolról vett hasonlóságon alapul, hanem azért is, mert az összehasonlítottak egyezését azonosítás alakjában fejezi ki, akkor érthető, hogy a tömörséget szerető költő ezt a szóképet használja szívesebben. Tudjuk, hogy a hasonlat nem ilyen. Világosan megmondja, hogy a költő mit mihez hasonlít, mit idéz fel benne ez vagy az a jelenség, amit szükségesnek tart a felmerülő képhez hasonlítani. József Attila nemcsak kedvelte az erőteljes, képzeletet megmozgató, sokszor azonban nehezen fejthető képeket, hanem politikai verseiben rá is kényszerült. Legtöbbször csak ezek biztosították úgy-ahogy a vers legalitását. A hasonlat nem tud olyan tömör lenni (bár József Attilánál a hasonlatok is elég tömörek). Ellenben néha éppen ilyen közvetlenebb képek tudják a költő metaforáit megértetni. De nem ez az egyedüli oka a metaforák és hasonlatok összefonódásának. Ez elsősorban művészi eszköz. Ha egy gondolat két-három szóval metaforában van kifejezve, majd ugyanez az azonosító kép hasonlatban kiszélesítve, változatosabb teszi a verset, és még jobban megleveníti az olvasó számára is a leírt eseményt. Ide tartozik még az a probléma, miért hatnak megjelenítő erejük mellett érzelmileg is József Attila képei — ahogyan a kérdést Bóka László feltette. Ebben a költeményben — a már említettek mellett — valószínűleg azért, mert a tüntetés egyes képei összefonódnak a természet és a proletárelét olyan jellegzetes vonásaival, amelyekkel közös vonásaik alapján azonosíthatók. Azzal pedig, hogy csak a természetben található mennyiségekkel hasonlítja össze a proletariátus szükségleteinek és követeléseinek nagyságát, a szép érzését kelti bennünk. Valószínűleg — többek között — ez lehet az érzelmi hatás oka egyéb olyan verseiben is, ahol a természetnek szintén nagy szerepe van képkalkotásában (vö. pl. *Fagy, Nyár, Eső* stb.).

Végül gondolhatnánk arra is, hogy talán érdemes lenne ennek a költeménynek a képeit összevetni más, korabeli politikai verseivel (*Párbeszéd, Szocialisták, Lebukott, Munkások*). Itt meg kell különböztetni azokat, amelyeknek megjelenhetőségére számított a költő (*Szocialisták és Munkások*) azoktól, amelyek már eleve csak illegálisan terjedhettek (*Párbeszéd, Lebukott*). E kettéválasztást a költői képek vizsgálata végett tartom fontosnak. A *Szocialisták* című költeménynek művészi eszköze elsősorban nem a kép, hanem az a mód, ahogyan a munkásosztály jellemzésére azt felhasználja. Ebben pedig valóban rokonságot találunk azzal a hat képpel, amellyel József Attila tárgyalt versében a proletariátus erejét ábrázolja. A *Munkások* című versével pedig az a hasonlóság, hogy ebben a költeményben is olyan szokatlanul kapcsolja össze a képeket, mint a *Tömeg*-ben. Mégis eltérnek ezek a képek. Tudniillik, aki ismeri a kapitalizmus lényeges vonásait, az könnyen megérti ennek a versnek a mondani-valóját. A *Párbeszéd* és a *Lebukott* hasonlatai köznapiak (*üres fazék, kölyköd elpatkol* stb.) Ezeknek a verseknek az ereje éppen nyílt, leplezetlen hangjukban van. — E versekkel való összehasonlítás csak akkor lenne eredményes, ha József Attila költészetének egy szakaszával foglalkoznánk, s ebből a szempontból vetnénk össze költeményeinek vonásait. Én ennek a költői szakasznak csak egyik kiemelkedő alkotásával akartam foglalkozni, és az én szempontomból eredményesebb volt, ha a költői képek megfejtésekor más korszakból is megvizsgáltam egy-két verset. Így jutottam arra a gondolatra, hogy a korábbi *Nem tudunk élni* és a *Nyár*, a későbbi *Fagy, Eső* és *Külvárosi éj*, illetőleg a jóval később írt *Ars poeticá*-val vessem össze, mert a képek és a szóhasználat szempontjából több hasonlóságot fedeztem fel bennük, mint a *Tömeg*-gel egykorú politikai verseiben.

NÉHÁNY SZÓ A »FELHŐK«-RŐL

Pándi Pál értekezése, mely az »Irodalomtörténet« 1953. évi 1—2. számában jelent meg, »Megjegyzések Petőfi »Felhők« ciklusához« címmel, vitára sarkalló kétségeket támasztott bennem. Vitáznak kell néhány állításával s főként módszerével, mert irodalomtörténetírásunk egy szinte általános gyengeségére figyelmeztet.

Igaz, hogy Pándi megjegyzései egy készülő dolgozat részletét képezik, tehát nem vállalkozik a »Felhők«-kel kapcsolatos valamennyi probléma részletes tárgyalására, csupán — mint ő maga írja — néhány alapvető kérdést ragad ki, majd a »Felhők« hangulatából való kibontakozás útját vizsgálja meg közelebbről.

Abban egyetértünk Pándival, hogy a »Felhők« és a velük rokon versek oka a nép féltése, a haza, az ország sorsa felett érzett aggodalom, s az ezzel együtt jelentkező átmeneti egyedül-lét. Abban is igaza van, hogy a »Felhők« fájdalma több, mint egyéni fájdalom, s hogy erre a ciklusra sem csupán a pesszimiztikus hang a jellemző. A »Felhők« hangulatából való kibontakozás tényeinek gondos csoportosítása szintén nagyon tanulságos.

Tanulmányának lendületét az a felismerés adja, hogy jöllehet a személyes sérelmek is közrejátszanak a »Felhők« kialakításában, Petőfi legmélyebb élménye mégis a már említett elszigeteltség-érzés. Az a tudat, hogy a »Felhők« mélyén a nép sorsán győtrődő költő kétségbe-esése munkál, szinte átforrósítja Pándi hangját. Ez érthető, hiszen az ifjú Petőfi jelleme, mely annyi szállal kapcsolódik mai eszményeinkhez, még a »Felhők« verseiben sem vesztheti el varáz-sát. Tanulmánya hitelének azonban sokat árt, hogy elfelejtkezik az értékelésről, elfelejt-kezik a »Felhők« és Petőfi életműve egyéb értékei közötti különbségről. Nem mérlegel, inkább igazol: jót, rosszat egyaránt. Lendületes fogalmazásában a »Felhők« korszak borzalmait, »súlyosan«, »döbbenetesen« ható nagy értékek benyomását keltik. A gyanútlan olvasó aligha értené meg Pándi cikke nyomán, hogy miért éppen egy válságos korszak »reprezentáns« cik-lusa. a »Felhők«.

Elvenetéseink kifejtése előtt röviden vázolnunk kell a »Felhők« előzményeit.

Köztudomású, hogy Petőfi az 1845 előtti verseivel már áttörte a korabeli epigon-líra korlátjait. A feudális Magyarország uralkodó irodalmi ízlésével szemben megteremti a maga sajátosan elkülönülő, újszerű művészetét. Bordalait a részegség leple alatt a szokványos pózok-kal való dacos szembeszegülésről, kihívó plebejus életörömről dicsekednek. A népi világ felvonuló genealokjait, az egyszerű emberek érzésvilágát kibontó népdalok szintén félre-érthetetlenül figyelmeztetnek egy új költői magatartás kibontakozására. »A helység kalapá-csá«-ban fölüeny kacagással veri el a port kora uralkodó irodalmi eszményein s nem sokkal utóbb 1844 végén meg is alkotja saját eszményeinek győzelmét jelképező nagy művét, a »János vitéz«-t.

1844-ben tehát már kész költői fegyverzetben áll, hogy meghódítsa a világot a Kukorica Jancsik számára. Itt kezdődnek azonban az igazi nehézségek. »Saját taborának csak az igaza van meg s nem a szervezete« — írja Pándi szóban forgó cikkében. Nyilvánvaló azonban, hogy még ez az igazság is eléggé tágra körvonalazott s nem azonos azzal a határozott költői programmal, mely 1846 végén már természetesnek érzi új világa megterem-tésének forradalmi módját. Hiányoznak azok a politikai küzdelmek, harci lehetőségek is, melyekben kifejthetné erőit, megvalósíthatná céljait. A politikai tudatosságnak azonban már ezen a fokon sem érheti be azokkal a művészi lehetőségekkel, melyeket a bordalok, népdalok és a genreképek keretében valósíthatott meg. Sokkal személyesebb, sokkal nagyobb horderejű ihletek kellett ahhoz, hogy feszülő elégedetlenségét, forrongó eszményeit adekvát formában fejezhesse ki.

Ebben a helyzetben, a politikai tehetetlenség időszakában — emberi fejlődésének természetes következményeként — érlelődik követelődző érzése benne a szerelem utáni vágyakozás. A fiatal költő örömmel ragadja meg a kibontakozásnak ezt a korlátozott lehetősé-gét is s nagy fegyvertényekre kész erőitől sarkallva szerelmi érzéseit természetüknél és élményi erejük-nél jóval nagyobb méretű érzéshullámokká duzzasztja fel. A sovány élmény azonban a Csapó Etelka iránti szerelmében éppen úgy, mint Mednyánszki Berta esetében — nem képes olyan hőfokra izzítani az ihletet, hogy ez a szerelmi érzés sodrába vonhatná a társadalmi s politikai átalakulást sürgető belső feszültséget is. Ez a tehetetlenség erős hatással van egész magatartására.

Nem Petőfi az első és egyetlen, akinél hasonló spontán folyamatnak lehetünk tanúi. Balassi, Csokonai, Vajda és József Attila szerelmes verseiből is úgy tetszik néha, mintha élet, halál, emberség, nagyság, elvek és hitek mind értelmüket veszítenék a szerelem mögött. Pedig csak arról van szó, hogy ezeknél a költőknél az élet sok-sok problémájával való sikertelen

birkózás után minden vágyakozás, igény, átminősülve az egyetlen lehetőségbe, a szerelmi érzés folyamába áramlik. Valami hasonló folyamat tapasztalható a kibontakozó Petőfi életében is. Hogy nála még sincs az akkoriban írott verseknek minden esetben meggyőző lírai ereje, azt a szerelmi érzések soványsága mellett az is magyarázza, hogy itt még csak izgatott készülődésről van szó s nem egy sikertelen küzdelmekben letelt élet kétségbeejtő keserűségeinek lírai összegezéséről.

A »Cipruslombok«-at már a válság korai jeleit hordozó ciklusként tartja számon irodalomtörténetírásunk. Ezen ma már épp úgy nem vitatkoznak szakembereink, mint azon, hogy ez a válság a »Szerelem gyöngyei«-ben elmélyül s a »Felhők«-ben tetőpontjára ér. Érthetetlen azonban az a szükséztűség, mellyel egyetemi jegyzeteink némelyike, s különösen Pándi tanulmánya e válság tartalmának egyes elemeit elintézi. — Hogy a »Cipruslombok« és a »Szerelem gyöngyei« darabjai, az eddigieknél egy jóval személyesebb, bensőségebb lírai hang megszületését igazolhatják, úgy véljük nem menthet fel bennünket a válság egyéb összetevőinek elemzése alól. Nem kétséges, hogy ez az új hang gazdagon folytatódik az 1846 tavasza után írott nagy versekben, tehát a továbbfejlődés tényezőjévé lesz. Azgal azonban megint szinte mindenki egyetért, hogy a »Szerlem gyötreim«-től a »Felhők«-ig tartó periódusban akkor alkot költőnk igazán szép verseket, mikor beéri élményei össz. nte emberi igazságának természetes méreteivel. Tehát már a »Felhők« előtti válságtüneteknek szembeszökő jegye a látszólag azonos élményből, a szerlem élményéből fakadó versek értékének feltűnő szintkülönbsége. Már itt is találkozunk nem egy kissé valószínűtlenül ható verssel, s ez a jelenség bizony nagyon lényeges tartalmi eleme a válságnak. Félreérthetetlenül érezzük pld. a »Cipruslombok« Én vagyok itt (IX.) kezdetű darabjában a vers szimbolikájának végtelen felnagyítását. »A hó a holt föld téli szemfedője« (XXIX.) s a »Tizenkettőt ütött az óra« (XXXI.) kezdetű versek szintén arra figyelmeztetnek, hogy a tulajdonképpeni élmény és a vers végtelen keretei között úr tátong és ezt az úrt a jelenségeket mindenkor konzekvensen szemlélő költő képzelete hidalja át. Hogy a »Játszik öreg földünk« (XXV.), »Le az égről hull a csillag« (XV.), »Ha életében« (XXVII.) kezdetű verseinek olyan mély lírai erejük van, az minden bizonynal annak köszönhető, hogy ezek a versek a valóban meglévő szerelmi ábránd megörökítésére vállalkoznak.

Hasonló a helyzet a »Szerlem gyöngyei«-nél is, ahol az élet-halálra menő szerelmet éneklő verseket magasan felülmúlja az »Éj van« bensőséges hangulatú ábrándozása. A »Háborúval álmodom« és »Ha az Isten« című versek kiemelkedő értékét viszont a benne forrongó lírai anyagnak egy új, az erőltetett szerelmi érzés nyugtától szabad, frissen kibuggyanó ihlet áramlása magyarázza. Nem mondhatjuk ugyan, hogy a két szerelmi ciklus verseinek érzései kiagyaltak, megoldásai metaforás játékok, epigrammatikus mesterkedések, de szemfényvesztő »jóindulat« lenne az élmény természetesen méreteinél jóval nagyobb hullámú versekben jelentkező mesterséges felnagyítást figyelmen kívül hagyni. A válság egy költő életében nemcsak világnézeti válságot jelent, hanem legtöbbször kihat a művészi megoldás értékére is. — A *Petőfi kapcsolatos válság tartalmának tehát már a »Felhők« előtt egyik fontos tartalmi eleme az, hogy a költő forrongó erőit kénytelen az eléggé szűk, de átélhető élmények keretébe szorítani.* Ezek a potenciák készítetik a költőt arra, hogy Csapó Etelka és Mednyánszki Berta iránti vonzalmát az élet-halál s kozmikus arányú tények összefüggésében vesse fel. A versek bizonyítják, hogy éppen az élmény kis intenzitása miatt ez a folyamat nem eredményezhetett meggyőző erejű lírai alkotásokat. Az a bizonyos romantikus vonal, mely ettől kezdve gyümölcsözően kíséri nyomon Petőfi líráját, — itt a válság küszöbén s majd a válság kibontakozásakor — nem egy esetben ihlet nélküli csapongásokat konstruál. A »Vasárnap volt«, »Meg ne ítélj«, »Nincs jogom, hogy« c. versek jelentéktelen élményanyagának mesterséges felduzzasztását tanulságosan elemzi Horváth János Petőfi Sándor című ismert munkájában. (159 l.) Ezek a »Szerlem gyöngyei«-ből kiemelt példák s Horváth János többi elemzése jóval nagyobb figyelmet érdemelnek éppen a válság jegyeinek kutatásánál.

Az életszeretet feladásának fenyegetése (a »Szerlem gyöngyei«-ben) nemcsak filozófiai szempontból kelt bennünk aggodalmat, hanem azért is, mert bekövetkezését a költő e jelentéktelen szerlem kimenetelétől teszi függővé. (»Megteremtéd lelkeim új világát«, »Hol van olyan nagy pusztaság«, »A világtól elvonulva«, »Életem most«.)

A válság előestéjén tehát már megtalálható a válság egyik lényeges tartalmi eleme: a közvetlen élmény s a műalkotások közti szakadék. Ez a jelenség egyben arra is figyelmeztet bennünket, hogy a válság átmeneti veszteséggel is járt, s hogy e veszteség nemcsak filozófiájára, de verseinek esztétikai értékére is rányomta bélyegét.

A válság, melynek eddigi előjeleiről beszéltünk — mások által már alaposan kifejtett okok miatt — a »Felhők«-ben ér tetőpontjára s így tartalmában szükségképpen még élesebben érvényesülnek az előzményekre jellemző sajátosságok. — Egyetértünk Pándival abban, hogy a »Felhők« darabjai mögött az a bizonyos »legmélyebb élmény« munkál, amiről már beszélünk. Azt sem vonjuk kétségbe, hogy az egész emberiségből s minden értékből való kiábrán-

dulása nagyon is a körülötte zajló feudális »törpe világ« értékeléséből adódik. Elhisszük, hogy Petőfi keserősége »a népért felelősséget érző költő gyötrődése«, de hogy ez az izgatott végtelenség olyan nagyon »súlyos és komolyan hat«, csak néhány versre vonatkozóan tartjuk érvényesnek. A »súlyos és komoly« hatás, a »rendítő keserűség« és Pándi ezzel rokon egyéb fogalmazásai, a »Vanitatum vanitas«-szal és más nagy pesszimista versekkel való rokonítás azonban általános esztétikai ítéletet is tartalmaz és főképp ez az, amivel nem értünk egyet. Többek között így ír Pándi: »Csak a házja és népe jövőjét féltő költő juthat el a lírai kifejezésnek arra az izzó hőfokára, amelyen Petőfi szólal meg...«

A »Felhők«-et szülő tényezők ismeretében valóban nem lehet kétséges, hogy Petőfinek volt oka az elkeseredésre. Azt azonban nehéz megértenünk, hogy a »Felhők« versei hogy kelthetnek olyan »súlyos és komoly« hatást, hogy kelthetik az izzó líraiság és a »rendítő keserűség« benyomását, amikről Pándi mint általánosan jellemző sajátosságokról beszél. A »Fejemben éj van« s még néhány »Felhők«-beli verse s az »Őrült«-re valóban jellemzők Pándi állításai, de a »Felhők« zöme nem kelti a hangsúlyozott hatást:

Petőfi válsága, melynek előzményeit már vázoltuk, 1845 őszén szerelmi csalódása s főképp az embertelen kritikai mocskolódások eredményeképpen kríziséhez érkezik. A feudális világ iránti gyűlöletét elkeseredett hangulataiban romantizálva, maga és a világ ellentétévé növeszti. Ez az elkeseredett reménytelenség, minden jembéri értékből való kiabrándultság azonban nem töretlen hangulat, osztatlan szemlélet, melyből megrázó erejű versek *egész sora* sarjadhat. Pándi maga is kiemeli a »Felhők«-kel egyidőben keletkezett erőteljes, bizakodó hangú verseket s hangsúlyozza, hogy a »Vajda Péter halálára«, »Isten csodája« s a »Tündéralom« egy életigenlő, küzdelemre képes, egészséges szemléletű költőről árulkodnak. A vívódásról és a gyötrődésről azonban nemcsak a »Felhők«-ből kihagyott versek beszélnek. Pándi világosan látja, hogy a »Gyűlöletnek és az léletszeretnek, a gyötrődésnek és a jövőbe ívelő szabadságvágynak, a megvetésnek és a boldog élet eszményéért való rajongásnak egyidőben, egyszerre való jelenléte Petőfi 1845 őszi, 1846 tavaszi lírájában nem feloldhatatlan ellentmondás, hanem a gyűlölet és szeretet kibontakozó forradalmi egysége. — Ha a verseket kritikuskabban mérlegelné, bizonyosan azzal is egyetértene, hogy a »Felhők« *bontatlan* pesszimizmusát nem a költő egyértelmű gyűlölete, hanem csakis valamilyen mesterséges beavatkozás biztosíthatja. Megfigyelhető, hogy a »Felhők« verseiben nem egy a költő magatartásában mélyen beépült, határozott és egyértelmű szemlélet, hanem egy forrongó élményanyag munkál, mely az objektív és szubjektív körülmények folytán időnkint a teljes pesszimizmusba csap át, s a költő — és ez jellemző a »Felhők« sok versére — ehhez a szemlélethez stilizálja verseinek egész sorát. Ez az eljárás szüli »A Tigris és a Hiéna« és »A hóhér kötele« képtelen borzalmainak szinte *virtuóz ismétlését*, a bosszú, a kétségbeesés, az emberi értékek tagadásának erőszakos felduzzasztott arányait. — A *ciklus rövid versei jóval higgadtabbak*. Ez a higgadság a kidolgozott tételekkel, hirtelen rácsapással, tervszerű előkészítéssel, hatáskeltő éllel operáló szerkesztés, melynek funkciója a sokszor szokványos pesszimista gondolat kiemelése, arra figyelmeztet bennünket, hogy itt bizony nem egy mélyen megrázó s uralkodó érzés-zuhatag petőfies kiáradásról van szó, hanem elégedetlenségének s nagy elkeseredéseinek, gyűlöletének erőszakolt általánosításáról. Ugyanez mondható el a »Felhők« látszólag spontán ihletésű verseléséről is. »Elvándorol a madár«, »Voltak barátaim«, »Itt állok a róna közepén«, »Óh lány szemed«, »Ha jőne oly nagy fergeteg«, »Gyertyám homályosan lobog«, »Oda nézzetek«, »A férj haza jó betegen« c. versek jól szemléltethetik az elmondottakat. Horváth János nagyszerű elemzése után aligha tehetünk mást ebben az esetben, mint utalunk az állításainkat igazoló versekre, különül, hogy Horváth János könyvének hibás kiindulását s helytelen konzekvenciáit vállalnánk.

Az ilyen módon alkotott versek bizony nem keltenek olyan »súlyos és megrendítő« hatást, mint amilyenről Pándi beszél. Nem a plebejus költő egyedülvalósága, gyötrődése kétséges tehát, hanem az egyedülvalóság és gyötrődés kifejezésének adekvát volta, azaz esztétikai értéke. Petőfi nép-féltésének, forrongásának tehát nem egészen adekvát kifejezői e versek s hogy gyötrődésének egyik elemét kényszeríti rá egész attitűdjére, ezzel versei értékének árt. A válság szedi itt acóját s megállapításainknak nem igen mond ellent, hogy a »Felhők«-ben értékesebb darabok is találhatók, hiszen ezek az értékesebb darabok — néhány kivételtől eltekintve — éppen nem a kiélezett, pesszimista filozofálást és a rendkívüli, végtelen érzelmekeket kifejező versek. Az elmúlás, a bánat, a csalódás egyszerű, emberi közvetlenségű hangjai ezek, melyekben a költő lehánlja magát a világgyűlölet kifejezéséhez szükséges erőszakolt fogásokat, vagy éppen áttöri a világgyűlölet tömörnek látszó falait. Lásd a »Szeretném itt-hagyni«, »Mulanóság«, »Kereszt«, illetve »Voltak fejedelmek«, »Az álom«, »Vajda Péter halálára« s »Tündéralom« című verseket. — *Az erényeket tehát ez esetben éppen nem az izgatott, komoly végtelenségben, a gyűlölet szenvedélyességének szélsőségeiben, s különösen nem ezt a gyűlölet konzerváló elnevezésekben kell keresnünk, másrészt nemcsak azt kell számbavennünk, amit*

Petőfi nyert e válság folyamán, hanem azt is, amit veszített. Egyébként egyenesen célszerűnek tetszene ez a válság s természetesen hamis lenne a költőről rajzolt kép. Mindennek elkerülhetetlen velejárója még, hogy az értékelésről elfelejtkezve vagy belefelejtkezve nem tudjuk érzékeltetni azt a hatalmas fordulatot, amit Petőfi életében az 1846. esztendő jelent nemcsak világnézeti, de esztétikai fejlődésében is.

Hogy Pándi tanulmánya magában rejtje ezeket a veszélyeket, annak — úgy véljük — éppen a bevezetőnkben érintett módszerben találjuk magyarázatát. Pándi ugyanis ismerve a »Felhők« gyökerét, »(A középneemesi politikából való kiábrándulás és az ezzel együtt jelentkező átmeneti egyedüllét érzése)« ebből a tételből indul ki, s e tétel igaza által keltett lelkesedése — a népek sorsa miatt győtrődő költő iránt — elfeledtetni vele; hogy a versek jelentős részében nem is olyan meggyőző ez a győtrődés.

Tévedései tehát abból adódnak, hogy nem a versekből indul ki, nem az esztétikum felől tárja fel a világnézeti igazságokat. Ennek eredménye, hogy Petőfi emberi, költői arculata tanulmánya nyomán nem lesz világosabb, azaz megértésében megjegyzései zavart keltenek. E megjegyzések nyomán ugyanis látjuk a gyökereket s nem látjuk a lombkoronát. Feladatunk pedig éppen az lenne, hogy értékeléseinkkel a lombozat szinhatásainak, — azaz a műalkotásoknak mélyebb megértését segítsük elő. Petőfi esetében különösen túl vagyunk már az átfogó alapszemponatok kijelölésén. A műalkotás egésze és a valóság szembesítése nélkül tehát nem juthatunk gyümölcsöző eredményre. Ez esetben a művek jelentékeny része lényegében nem fejezi ki meggyőzően a költő lelkiének valóságos élményeit s erről Pándi kritikája egyetlen szót sem ír, pedig ez aztán igazán válságtünet.

*

Hasonló veszélyeket rejt módszerének másik fogyatékosága. Tanulmánya elején megállapítja, hogy a kritikái támadások, szerelmi csalódások, barátainak rosszindulatú magatartása, szülei helyzete szintén közrejátszanak a »Felhők« születésében, de — mint ő írja — »Petőfi legmélyebb élménye, amelyben a »Felhők« gyökerezik : a plebejus költő vívódása, elszigeteltség-érzése a nemesi vezetésű polgári forradalom előkészületei között, a reformkori viszonyok között.« — Tanulmánya további eredményei főleg eme tétel igazolását célozzák s szinte figyelmen kívül hagyja azokat a mozzanatokot (pedig ilyen elég szép számmal akad), melyeknek közvetlen oka személyes jellegű. Személyes ok és társadalmi ok ilyen merev szétválasztása szintén a költői portré szegényítését eredményezi. Különösen nincs erre a szétválasztásra okunk Petőfi esetében, aki ahogyan Pándi maga is megállapítja »személyes ellentéteinek megérezte, meglátta elvi lényegét s vitáiban egyre tudatosabban fejtette ki azt.«

Irodalomtörténetírásunkban még ma is kísért az a rosszul értelmezett politikusság, mely szerint csak azok az igazi nagy versek, melyekben közvetlenül szólal meg a politikum. Úgy véljük, hasonló okai lehetnek Pándi eljárásának is, aki előtt Petőfi személyes bánatódásai egy nem jelentéktelen, de más kategóriába tartozó jelenséggé devalválódnak, s csak az igazi, a »legmélyebb« okok igazolását kutatja. Úgy véljük, lényeg és jelenség összefüggéstelen szemlélete ez. Könnyű volna igazolnunk, hogy különösen a »Honderű« támadásai mögött, de Vahot magatartása, szerelmi csalódása és szülei helyzete mögött is ugyanaz a végső ok munkál, melyet Pándi külön tényezőként tárgyal. Elkülönítésével vajon csupán a lényegét akarta kiemelni? Úgy véljük, hogy ma már, Révai József tanulmányai után, nem a váz támogatása, hanem hús-vér étellel való megtöltése a feladat. S különösen nem hasznos, ha a lényegkiemelést a sokszínű költői portré leegyszerűsítésével tesszük.

A nagy költőknél az alapvető politikai problémák mindig átszövik a költő életének minden személyes mozzanatát s ha e politikum ilyen áttételes megnyilatkozását különválasztjuk a közvetlen megnyilatkozásoktól, akkor a versek jó része érthetetlen lesz számunkra. Keressük mindenben a Pándi által helyesen kiemelt, de különválasztott »legmélyebb élményt«, s ha ezt nem találjuk, értetlenül állunk vagy a tanulmány, vagy a vers, vagy mindkettő előtt. Pedig a legmélyebb élmény valóságának igazolásánál csak hasznára lettek volna Pándinak a személyes okokból született versek. A versek már csak számuknál fogva is igen jelentős vonásait hordozzák Petőfi költői egyéniségének. Általában : a különféle élmények művészetté érlelésében jóval jelentősebb szerep jut a költői egyéniségnek, mint amelyet Pándi tulajdonít neki.

Mindebből következik, hogy Pándi megjegyzései nem a költői magatartás egészét tartja szem előtt, hanem annak mesterségesen kihasított darabjait. Ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül akkor sem, ha tudjuk, hogy a vésszen szaporodó megjegyzések műfaja erre módot ad, mert a Pándi módszerében rejlt hibák olyan tipikus hibák, melyek esetleg a teljes tanulmány eredményeit is kétségessé tehetik.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZABOLCSI MIKLÓS

ADALÉKOK JÓZSEF ATTILA VERSEIHEZ*

I.

Egy újonnan előkerült vers.

Kilométerekkel

Kilométerekkel vagyunk magunk előtt és meglóbaljuk elvesztett lelkeinket melyekben
vágyaink virrasztanak
Eltáncolt öregek felülnek még az ágyon
Titokban fejet is függesztenek hajjuk alá, hogy megtévesszék a mitsemsejtő gondolatokat
Pedig hiába minden szakértelem mikor hajnali levegő siklik szívünkön át
Kedvesünk ő, akinek meg kell köszönni párunk libegő mosolygását
És mégis körülményes becsukott kézzel járni a szemünkben
A világ is több sokkal, ha kinyújtózunk, nagy hegyekre mászunk
És mélyen hullámaink alatt kábelek szállnak melyek tengerbe vetik elkorcsult fiaikat

Angyal kóvályog nyelvünk felületén

Szikrasíneken vörösmozdonyok zuhannak előre

Szemtől szembe

Ria karcsubb a liliomillat esteli árnyékánál

De csapzott homlokomon kinyílnak a sípok

Feszültség szemverős rakétaiban röppentsük föl a fiatalok egyetlen osztályharcát.

József Attila (Wien)

A fenti vers egy kézírásról sokszorosított, Bécsben megjelenő kiadványban, a *Levelek* címűben jelent meg, 1926. május 15-én. A M. Munkásmozgalmi Intézetben őrzött, első (s valószínűleg egyetlen) számon levő jelzés szerint »Kiadják: Heves Ferenc és Erg Ágoston.« (»Erg Ágoston, Wien I. Universitát«; »Szerkesztőség: Heves Ferenc Sighetul-máramátiei (Románia). A *Levelek* Erg Ágoston cikke vezet be, Tamás Aladár és Csuka Zoltán elbeszéléseit, a 3. lapon Heves Ferenc, József Attila és Kassák Lajos egy-egy versét (az utóbbi a 62.) s Erg Ágoston egy művészeti cikkét tartalmazza. Erg Ágostonról I. Péter László e számban közölt cikkének adatait. — A kiadványra s a versre Révai József hívta fel a figyelmünket.

II.

Egy töredék értelmezéséhez.

Az eddigi kiadásokban is szerepelt a *Kedveském, ha szemed lágy lobogásait* kezdetű töredék (Öm II: 274.) Az Országos Petőfi — és József Attila Múzeumba most újonnan bekerült kézírata érdekesen világítja meg a töredék értelmét és keletkezését. A kéziratból kiderül, hogy József Attila eredetileg felelgető pár-verset akart írni. Az eddig ismert két szakaszt »En« mondta volna, s erre felelt volna, mindegyik szakasz után egy *Édeském* kezdetűvel, Ó, nyilván a feleség. Ebből a páros-felelgető versből ennyi készült el:

* A J. A. Összes Művei második (javított és bővített) kiadásának előkészítése közben több új vers és adalék bukkant fel. E »műhelyforgácsok«-ból közlök néhányat.

Én
Kedveském, ha szelid két karod átölel
mintha édes, holt anyukám öléből
lassu lelkem, a lány, még ma se lépve ki
mind csak aludna a gyors világban.

Ő
Édeském, ha szerény friss vacsoránk után
(áthúzva : gyöngén . . .)
(áthúzva : meglegyintesz)
földerülten, jaj ki se mondhatom, hogy
büszkén, boldogan — úgy kell

Én
Kedveském, ha szemed lány lobogásait
összegyűjthetném s kicsi polcaink (előbb : kaktuszok) közt
libbennének — öreg bútoraink puha
táncukat elmosolyodva néznék.

Ő
Édeském

A töredék világosan a költő otthon-vágyára, rendezett élet utáni sóvárgására utal. Keletkezésének időpontja nyilván 1935 vége lehet; erre utal a pszichoanalitikus kezelés következtében nála akkor rendkívül előtérben levő anya-komplexum emlegetése, ezt támasztja alá az ugyanazon a kéziratlapon levő feljegyzés: »Cserépfalvi, Váci u. 10. Vallások története Sarraut« — mert Saurat: A vallások története c. művének magyar fordítása a Cserépfalvi kiadónál »Copyright 1935« jelzéssel jelent meg. Az ugyanezen a lapon található, nyilván egy cikkhez vagy vitához készült feljegyzések: »kötelező nép-nemzeti irodalom — Östehetség — kisajátított baloldaliság« is erre az évre utalnak; ekkor írta József Attila cikkeit az »Új szellemi front« Gömbös-támogatta tömörülése ellen. (Reform-toborzó, az Esti Kurir 1935. május 5-i és »Új szellemi front« a Szocializmus ugyancsak 1935. május 5-i számában.)

III.

Az »Oszítás után« c. vers története

Az »Oszítás után« (ÖM II : 186) eddig a költő homályos versei közé tartozott, azt sem tudtuk pontosan, mikor keletkezett. Darvas Róbert hívta fel a figyelmet arra, hogy ez a költemény — névtelenül — a Színházi Élet 1935. évi 17. számának általa szerkesztett Bridge-rovatában jelent meg (194. oldalon). Hogyan került oda? A verset a rovat szerkesztője a következő kommentárral közölte:

»Egy kávéházban összeakadtam rég nem látott kedves barátommal, az egyik kitűnő költővel. Beszélgetésünk első percében természetesen a bridzsről volt szó, a második percében a versírásról.

Szó szót követett, ő a költő gondolkodásának nagy kapacitását vitatta. Fogadást ajánlott, hogy tíz perc alatt bármely témakörből egy szonettet ír, melyben a végzet hatalmát fejezi ki. Megkötöttük a fogadást. Én persze a bridzs témakörét tűztem ki.

Költőnk nyolc perc alatt készen volt az alábbi formás szonettel.« Darvas Róbert szóban a fentiekhez még azt fűzte hozzá, hogy a kávéház a Bucsinszky volt; s a beszélgetés során József Attila azt fejtette ki, hogy költőnek lenni nagy mesterségbeli tudást jelent; azt a »nagy kapacitást«, hogy önmagában mintegy a valóság elemeit átalakító vegyi folyamatot kell végeznie; az igazi költő tehát minden témához kapcsolódni tud.

Az Oszítás után tehát az 1935 elején írt versek közé sorolandó; az ugyancsak ezidőben írt néhány más szonett (Emberek, Modern szonett, Leülepszik . . ., Én nem tudtam, Boldog hazug, Mint gyermek) szomszédságába; ezek ugyanis egy másik újonnan előkerült kéziratból adódó tanúságok szerint ugyancsak 1935 tavaszáról, nyaráról valók. A »végzet« — motívum egyébként az Emberek, s változott formában az Én nem tudtam és a Mint gyermek c. szonettekben is visszatér.

EGY JÓZSEF ATTILA DEDIKÁCIÓ

Bejegyzés József Attila Nem én kiáltok (Koroknay-kiadás, Szeged, 1925) című könyvének, belső címlapján:

»Bár valóban rossz cserét csináltam, utólag mégis csak »megvigasztalt«, hogy Tóth László bátyám megszerettette magát velem, így tehát ez a könyv *belülről* is jár neki. Makó, 1925. febr. 1. József Attila.

Tóth László a kecskeméti Részvény Nyomda igazgatója volt (jelenleg a Sakkvilág szerkesztője, a Hazafias Népfront Bácskiskun megyei bizottságának elnöke). József Attilának egy sakk-könyvet adott cserébe kötetéért, s ő hangoztatta, hogy József Attila rossz cserét csinál. Szóba került, hogy József Attila Kecskeméten, a Részvény Nyomdában nyomtatja ki összegyűjtött költeményeit.

Közli: Orosz László.

KOMLÓS ALADÁR

REVICZKY GYULA ELFELEDETT VERSEI ÉS EGY PRÓZAI MŰVE

Reviczky Gyula Összegyűjtött Művei (1944. Athenaeum, sajtó alá rendezte Paku Imre) a költő műveinek eddig legteljesebb gyűjteménye s a bevezetés szerint »valamennyi szépirodalmi alkotását magában foglalja.« Igazában hiján van a teljességnek. Nem is csoda, hiszen Reviczky oly sok harmadrendű lapba dolgozott, hogy írásainak egy része a legszorgosabb nyomozás után is elkerülheti figyelmünket. Egy esetleges jövőendő kritikai kiadás, vagy egy új beható tanulmány megkönnyítése érdekében itt közlöm azon verseinek és versfordításainak jegyzékét, amelyek az eddigi kiadásokban nem találhatóak.

Versek :

1871. Hozzá Tudás Emlékkönyvbe Álom Panasz	}	Közli Gáspár Imre, Ország Világ, 1892. dec. 26.	
1872. Tűnődés Elbúcsúzott Búm			
1874. Mi lengi? ...		Üstökös	julius 18.
1875. Nem is volt még valami régen		Divat-Nefejejs	december 19.
1877. Nem értem szívedet, nem értem		Koszorú	január 28.
Ideális percek		Családi Kör	január 28.
Végső szakok (négy dal)		Déliab	június 1.
Már százszor is		Déliab	október 26.
Hogy szólni néki mit fogok		Déliab	október 26.
Szabadban		Déliab	június 14.
Az egyetlenhez		Csendes Órák	augusztus 1.
Bismarck félelme (Gamin álnéven)		Üstökös	szeptember 22.
A jegesmedve		Üstökös	szeptember 29.
Vágy		Déliab	október 4.
1881. Apró dalok (Elég hálát, Nehéz napokban, Mi van, szerettem?)		Képes Családi Lapok	augusztus 21.
Gyenge szellő		Ország Világ	15. füzet
1883. A halál önkénytesei		Üstökös	június 17.
Vakulj, magyar		Üstökös	szeptember 2.
1884. Nők szemei, hogyha szépek		Szemle	május 21.
1885. Prológ		Üstökös	január 11.
Eszter legendája		Magyar Lap	április 5.
Zsidók keresztelkedjete ki		Magyar Lap	április 12.
Budapest		Vasárnapi Újság	szeptember 13.
1886. Petőfi szobra előtt		Vasárnapi Újság	márc 13.
1888. Virágok		Pesti Hírlap	június 19.
Emlékek		Magyar Salon	augusztus
Az erdő hervadása		Alföld	október 9.

Fordítások :

1873. Goethe : Tündérkirály	Erdély	október 2.
Heine : A kevlári búcsú	Erdély	október 16.
Rózsí (németből)	Erdély	november 6.
1875. Heine : Egy elmaradt könnyútól	Új Idők	augusztus 28.
1877. Dranmor : Perdita	Koszorú	május 11.
1876. A. Grün : Száraz levél	Magyarország és a Nagyvilág	szeptember 26.
1878. Lenau : Őszkor	Csendes Órák	szeptember 1.
Schiller : Emmának	Csendes Órák	október 15.
1880. Chamisso : Boncourt vára	Vasárnapi Ujság	február 6.
1881. Chamisso : Isten veled	Fővárosi Lapok	január 27.
1884. Musset : Pepitához	Aradi Hirlap	február 12.
1886. Bourget : Spleen	Ország Világ	622. l.

A felsorolt versek közül itt adunk néhányat, amelyek Reviczky aránylag kevés darabból ismert politikai költészetének képét teszik teljesebbé. A *Halál önkényesei*-ben a múlt öngyilkos kiválóságaitól vár segítséget a kor rothadása elleni harcban, a *Prológ* sötét képet fest az egykorú magyar művelődési viszonyokról.

Hadd álljon itt végül egy ismeretlen tárcája, az *Egy séta*, amely érdekesen világítja meg Reviczky felfogását a művészetéről, irodalomról. Idevágó nézetei már *A világon te a legkedvesebb* c. korai versében (1878) felcsillannak, mélyen érzett kifejezést kapnak *Úgyanannak* c. szép költeményében (1886), de itt fejt ki őket legtöbb oldalról és legmélyebben. A művészetnek, mint betegségnek s mégis magasabbrendűnek e felfogása feltűnően egyezik azzal, amit Thomas Mann hirdet három évtized múlva *Tonio Kröger* c. novellájában :

A HALÁL ÖNKÉNYTESEI

Nagy háború készül kitörni
Az ellustult világon újra.
A rothadó beteg kor ellen
Erkölcsei rend nagy háborúja.
Sietve gyűl a légi hadsereg.
Halálba üldözött önkénytesek.
Kiket a nemezis berendel
Harczolni a kizökkent földi renddel.

Mint határ-helységek lakói
A hadba szálló katonákat :
Úgy látjuk átvonulni sorban
Önkényteseit a halálnak.
Ez közlegény ; amott egy tiszt megyen ;
Ez ismerős ; az ottan idegen.
Oly hallgatag, bús valamennyi . . .
Csak vérük hullását lehet kivenni.

Így gyülekeznek fönt a légben ;
A földi szem nem látja őket.
Ágyához lépnek lopva, titkon
Az elbukottnak, szenvedőnek.
Aki megunta életét,
Elbódítják szegény fejét.
Meghalni önkényt : szörnyű végzet!
De hánynak százszor nehezebb az élet!

S egy éjjel szellemek csatája
Veri föl az alvó világot,
És emberirtás, szörnyű harc lesz,
Minőt még ember egy se látott.
Petyhüdt a föld, tikkadt a lég.
Érezni a vihart lehet.
Közéletet halk morajjal újra
Az új idők tisztító háborúja.

(Üstökös, 1883. jún. 17.)

PROLÓG

(A könyvkereskedő segédek »Csak szorosan« egyletének jan. 5-i estélyére.)

Hadd zengjek féltestvérek, rólatok,
Kik eszmét, szellemet, könyvet kínáltak.
A mienknél nem jobb a társatok,
Közönynek hívják ezt a jó barátot!
Ki az író hírét terjesztitek,
Úgy jártok, mint a föl se vett poéták.
A könyv ma nem kell, a tömeg siket,
S a kort ma nem élvezik, csak a léhák.

Ah, úgy van, úgy! Hiába kérkedünk,
Hogy versenyzünk a mivelt nemzetekkel.
Szívünk nem él, csupán idegzetünk!
Ujságpapír, botrányok; más ma nem kell.
Ujság ujságot ér szünetlenül,
S írónak, kiadónak foga vásik.
Posztikiszli ellopásán még hevül,
A t. cz. publikum jó könyvtül ásít.

Írók művét ne emlegesd neki;
Elalszik már a címtül is, ha hallja.
S nem lelki benső szükségből veszi
A könyveket; nincs pénze holmi dalra.
Egy pár garast ha mégis vet nekik,
Az irodalmat pártolom! — kiáltja.
Pedig sok másra két kézzel telik;
Tanú a bor, korteskedés s a kártya.

Hát meddig tart még ez az állapot! ...
Siket füleknek meddig szól az ének? ...
Ti nyelvetekre büszke magyarok,
Hát könyvesboltba már ti sose léptek?
S ti fiatal barátaim, vajon
Megérték-é miveltőbb kort amannál,
Midőn magyar háznál, az asztalon
Könyv nem volt látható, kivéve — naptár? ...

Szívem azt mondja, nem fog tartani
Örökké ez a mozdulatlan álom.
Mindnyájunknak fog még hajnallani,
Nekünk is lesz még ünnep a világon.
Ápoljuk, tartsuk ébren a reményt,
Hogy a magyarnak van még szíve, lelke,
Aranyt, Petőfit, Katonát, Keményt
Nem hozhat létre pusztá vakszerencse.

Barátaim, ti is reméljétek;
Az íróknak szüksége van reátok.
Higyjétek, ez tovább így nem lehet.
Lehull a nemzetről a régi átok.
Csak szorosan, csak összetartsatok!
Áruljatok dalt, bölcseséget, eszmét,
Azt mondta egy magyar, a legnagyobb:
Ha Magyarország nem volt is, de lesz még!

1885. január 11.

BUDAPEST

Columbus földjéről csudákat
Hoznak hírül az agg világnak,
Bizonyosságul, mily sokra képes
Küzdő műveltség, amely ékes.
Nagy városoknak, mint varázsütésre,
Egy nyár alatt történik épülése,
Sötét őserdők rengetegjén,
Ahol nem élt más eleven lény,
Csak serge tarka papagálynak,
Csak pávián, kígyó, vadállat,
Színes bogár, kolibri, gyík . . .
Ma zúgva csörtet át a Paczifik,
Az ősi csendnek zakatolva,
Hogy emberészre, szorgalomra
Nincs akadály, nincs semmi gát . . .
Ilyen amoda túl az újvilág . . .

Kik bámuljátok ezt az újvilágot :
Ilyen csodát itt is találtok ;
A fáradt, vén Európába'
Is találtok még friss oázra ;
Hol habjaid, ős Duna, hömpölyögnek :
Szép Budapest, büszkén köszöntlek!
Budapest, népem büszkesége,
Az ébredő magyar reménye :
Áldom minden munkás kezéd',
Minden téglád és porszeméd'!
Európa kezd már észrevenni,
A vándor fényeddel betelni.
Te hirdeted, nem áltatás ez,
Hogy a magyar csak ezután lesz.
Hogy ez a nép, mely ezer évig
Nem leheté meg pihenésit,
Melyet harcokban mindig csodáltak
(Tanú rá annyi hosszú század),
Hogy eztán még jobban csodálják :
Most vivja legdicsebb csatáját . . .
Szép város, városoknak éke,
A magyarok nagy istenére
Fogadjuk fel, hogy meg nem pihenünk,
Míg Európa gyöngyvé nem teszünk!

Vasárnapi Ujság, 1885. 37. sz.

PETŐFI SZOBRA ELŐTT

Virágokat nem ültettek sírodra,
El nem temettek, mint a holtakat.
Nem tudni, hogy leszúrva, letiporva
Vesztél-e el, vagy isten elragadt.
Néped csak bámult, meg se könnyezett :
Petőfi nem halt meg, csak elveszett!
Őrök dalokat hagyva szíveinkben,
Fölszáll az égbe, mint egy régi Isten.

Nem zengett szebb dal magyar ifju kobzán.
Hőbb lángolás szívet nem tölte be.
Kard volt kezében, homlokán borostyán ;
Egyik halála, másik élete.

Nemtői kéz látszott vezetni őt ;
Csodáljuk a sors által is dicsőt.
Regealakká vált, mert így kívánta
Ő és az ég, a dalnokok barátja.

Emléke ércznél, márványnál szilárdabb.
Mint szabadsághős, népe dalnoka.
Nincsen kitéve vésznek, pusztulásnak ;
Egész világ immár az ő hona.
Lehull a kő, elhervad a babér ;
De ő minden dalában visszatér
És millió magyar szívébe vésve,
Hevít, gyújt nemzedékről-nemzedékre.

Te minden tűznél forróbb lelkű látnok,
Ki elhulltál a hősi harcz alatt ;
Ki feláldoztál hirt, nőt, ifjúságot
Magyar hazáért, mely nem volt szabad ;
Kit hányt-vetett a tél forgószele,
Te örök vágyak lázas embere :
Oh, nézz alá, oh, nézz le a magyarra,
Petőfi Sándort, hogy mily nagyra tartja!

Óh, nézz le s lásd, hogy nem haltál hiába,
Hogy a magyar nép küzd, fárad, remél.
Nem kétkedik már senki, csak a gyáva,
Hogy a magyarnak szebb jövője kél ;
Hogy százaados balsors nem ölte meg,
Hogy edzve mostan kezd új életet ;
Mert meg nem fogyva számban és erőben
Él a magyar még, bízik a jövőben!

Pató Pál úr munkához lát serényen ;
Röstelli, hogy soká' lustálkodott.
A magyar nemes ősi renyhességben
Nem mondja már : »Paraszté a dolog!«
Költőnek, honfiúnak szobrot állít ;
Árpád apánk szép nyelve felvirágzik.
Új élet forrong ott a Tisza hátán,
S a nép immár nem él lomhán, se gyáván.

A sutban egy hever csak ; — hadd heverjen!
Az ősök kardját rozsdá verje ki.
Hadd érjerelek nyugodtan, munkacsendben
Magasztos békekor gyümölcsei.
Petőfi nyelve zengjen egyedül
Testvéri nép közt e hazán belül,
S ragyogjon tiszta fényével fölötte
A szabadság szent napja mindörökre!

Vasárnapi Ujság, 1886. 11. sz.

EGY SÉTA

Lanyha kedvvel, tompult érzékkel, czéltalanul kóboroltam a legélénkebb utczákon. A tömeg hullámszája, a kocsirobaj a nappali fojtott láрма altató hatással volt zsiabdalt idegeimre. Jóleső magányt éreztem ebben a nagyvárosi hemzsegségben. Ha ismerős jött velem szembe, megálltam egy kirakat előtt, vagy hirtelen az utca túlsó oldalára irányoztam figyelmet. Tunya voltam még arra is, hogy szájamat kinyissam, s ingerültté tett, ha beszélnem kellett. Nem gyujtottam szivarra, nehogy valaki megállítson s tüzet kérjen tőlem. Gondolkodás helyett csak fáradt, lomha szemlélődésnek adtam magamat. A benyomásokat nem ragadtam meg, hogy számonkérjem ; szabadon hagytam őket bensőmön végigvonulni. Élvezet volt e petyhüdt akaratu félaléltság, e röst ácsorgás a fojtott lélegzetü sürgölődés, hajszolódás, lótásfutás, kenyérkereseti serénység százféle alakzata közepett.

Csak mentem tovább, nem tudom, hová. A valóval ellenkező képek és hangulatok rajzoltak körül; remény és emlékezés, ábránd és kétely, csüggedés és fennhőzódás összegyaldulva kóvályogtak bennem s az ítélő, megkülönböztető értelem ernyedten, kábultan, tetlenül szemlélte.

Különös, kába hangulat! Csak az érezheti, a ki már belefáradt az igazság kutatásába, az emberi élet becsének mérlegelésébe, az erény és bűn nevelésének osztályozásába, egyéniségünk földterítésének érzékszáló, hiábavaló törekvésébe. Pihenjünk, szemlélődjünk okoskodás nélkül, üljünk le a partra; hadd zugjon el előttünk élet és idő, anélkül, hogy hullámaiba vetnénk magunkat; öntudatlanul, félálomban hallgassuk a zsongást, mely idegeinknek oly jól esik s mely boldog sejtéssel tölti el, édes Nirvána!

Egy könyvesbolt pazar kirakata előtt állottam. Mindenféle színű és nagyságú aranyos díszkötések csillogtak felém a kapunagyságú üvegtáblák mögül. Egy kvart-alakú, fehér selyembe kötött Shakespeare-kötetet néztem, midőn oldalt, félíg a hátam mögött kellemes női hang csendül meg:

— Éppen ilyen az én Shakespearem is!

Gyermekes öröm, ártatlan büszkeség rezgett e néhány szóban, úgy, hogy önkénytelenül a beszélő felé fordítottam tekintetemet.

Két nő állt a kirakat előtt. Egy idős asszony, viseltes, fekete ruhában s egy szőke, fiatal lány, arczán a tej és rózsza színvegyületével, nedves fénnel kiálló szemeiben. A lány hangos szemlét tartott a legdíszesebb könyvek fölött, mindegyikről megjegyzést téve az idős hölgynek, aki valószínűleg anyja volt. Kísértem a lányt könyvszemléjében. Mihelyt egy műnek a nevét kiejtette, — én is azt néztem, a szünetek alatt lopva rá-rátéekintve, szelid, de komoly arczára, melynek az öröm és meleg érdeklődés mosolya se bírt igazi vidámságot kölcsönözni.

— Ime, egy szép fiatal lány, — gondoltam magamban, — akit egy szép kötésű könyv (no mert mégis kell, hogy szép kötésű legyen) jobban érdekel, mint egy divat- vagy piperekereskedés kirakata.

S vártam, míg eltávoznak. Megnéztek egy másik ablakot is, azt, a hol a fűzött könyvek voltak kitéve.

— Csupa regény — szólt a lány s a következő pillanatban már tovább haladt anyjával.

A kirakat előtt maradtam, míg egy pár lépést tettek s aztán utánuk néztem. De alig-hogy elindultam, lehangoltan állottam meg. A szép lány sántított. Jobb lába befelé marjult, úgy hogy minden lépésnél félkörít irt le vele, miközben egész felső teste megrándult, szemei kidüledni látszóttak és orczái meg-megrezegtek.

A bosszúság indulatszava rebhent el ajkaimról s lassan követtem a szegény nyomorékot. Minden lépése testének megrázkódásába került; a szemében ülő kínos kifejezés bizonyára innen eredt. Résztelenül haladt el egy bolt előtt, ahol a napi hírességek arcképei voltak kiaggatva, egy nő-ruha terem se bírta megállásra. Futó pillantást vetett rá és tovább sántikált.

Én egy darabig még követtem a két hölgyet, aztán befordultam egy mellékutczába, menekülendő ettől a kellemetlen látványtól.

— Milyen szép lány! — gondoltam magamban, — multságokra, gyönyörökre termett, ha kificzamodott jobb lába nem volna! S bizonyosan gyengéd kedélyű, művelt, hiszen szereti Shakespeare-t és a költészetet!

Mialatt így töprengtem, egy szűk mellékutczából zsbongva túdult ki egy kíváncsiakból és gyerkőczökből álló tömeg, körülvéve a rendőrt és a csavargót, akit bekísért. Gyorsan átszeleltem az utca torkolatát s majd belebotlottam egy nőbe, aki még sántább volt az előbbinél. Mankója, melyet jobb kezében szorongatott, minden lépésnél tompa koppanást hallatott a kövezeten, de azért elég gyorsan vitte előre tulajdonosát. Lánynak látszott ez is, mint a másik, csak hogy az első tavasz, mely erre mosolygott, amaz már nyíló hajadonnak láthatta. Sietős útja lehetett, következtetve a nagy buzgalomból, mellyel tömzsi, kövéres alakját előre toltta. Nem tudom, annyi-e a sánta más városokban is, mint Budapesten, ahol lehetetlen az utczai végigmenni, hogy néhányával ne találkozzék az ember. Oly mindennapi alakjai ők az utczai életnek; hogy egy biczegő láb épp oly közömbösen szokott hagyni, mint egy katonatiszti egyenruha. Most azonban bosszantott az előttem bukácsoló nő, bár magam se tudtam, miért.

— Tán ennek is megvan Shakespeare díszkiadása! — szóltam magamhoz s óvatos lassúsággal váltogattam a lépéseket, nehogy utólérjem őt.

Nem sokáig volt alkalmam, hogy így utána lépkedjek. Egy kölcsönkönyvtár ajtaja előtt megállott a mankós hölgy és benyitott a boltba.

— Közönséges az izlése, mint a ruhája. Megelégszik a tuczatregényekkel is, — gondoltam, amint az üzlet előtt elhaladtam. — Olvas! Ete! a lelkét. Eh, hát mit tegyen szegény! Nem mehet a Vigadóba táncolni, vagy a jégpályára korcsolyázni...

S lassankint ocsudni kezdtem. A kábultság fátyla, mely elmémet elborította, apránként levált onnan s szívem, mint a seb, melyről letépték a vászon-kötést, élesebben sajgott.

— Előre! Oda, ahol az élet árja forr, ahol a szív hangos verése hirdeti, hogy az ember mozgásra és nem elmélkedésre született!

— Előre! . . . Tarkaság, hullámzás, emberi hangok zagyva moraja kell nekem. Hallani akarom a város lüktetését, látni a nagy némajátékot, melynek neve élet.

— Igéző, bájos asszonyok, meztelen karokkal, kicsordulni készülő mellekkel, uszályos fekete lovaglő-ruhában, színpadi trikóban: mily csábítóan mosolyogtok az átlátszó üveg-tábla mögül! Nektek virít a gyönyörök rózsája, ti isszátok a kéjek gyöngyöző serlegét, felétek száll a férfiak sóhaja, hatalmasok, életteljesek, egészségesek, irigyeltek vagytok!

— S mennyi jó ismerős! Itt egy álmatag szemű asszony, akit az egész város, mint házasságtörő nőt hord az ajkán; mellette egy pajzán színész, aki arról híres, hogy tízszer annyit költ, mint amennyi a fizetése; továbbad egy fiatal úri lány, akinek legfőbb óhaja volt belekerülni ebbe a kirakatba, s vegyesen főrangú nők, félvilági hölgyek, egy és két napos csillagok! . . . s mind mosolyog, mind boldogságra, élvezetre termett, egyik se sántít s egyik se olvassa Shakespeareat!

S minek olvasná! Az élet a legérdekesebb könyv, a legnagyobb költő. Nekik módjukban van, hogy ezt forgassák, ezt tanulmányozzák, ennek az élvezetében kábuljanak el.

— Költők, művészek, próféták! Kereskedjétek ott, ahol vevőkre találtok. Itt nektek nincs mit árulnotok. A gazdagok és ünnepeltek, a nevetők és szép arcúak, az előkelők és hatalmasok, a nyugodt lelkűek és egészségesek, az elégedettek és gyarapodók nem a ti tanítványaitok. Szálljatok lejjebb, keressetek egy szomorúbb, egyszerűbb, nyugtalanabb és szegényebb világot! Visszhangra találtok a koldusok és lealázottak, a gyöngék, nyomorékok, a szomorkodók és nyavalyások, az árvák és elnyomottak között. Ezeket mondjátok ti fogékony lelkeknek, mert rokonaitok, testvéreitek!

— Azok, azok! mert ti se tartoztok az erősek és irigyeltek, a mosolygó egészségesek, a gazdagok és hatalmasok táborába! Kiváltságos lények vagytok? . . . Nem, csak ezen a réven kerestek kenyeret vagy vigasztalást. Igaz, hogy másoknak is multságára, gyönyörűségére, enyhülésére szolgáltok. De kiknek? . . . Hozzátok hasonló lelki vagy testi nyomorékoknak. Az erőseknek, egészségeseknek és boldogoknak nincs szükségük a ti lelki gyógyszertárokra! Gyöngék és betegek vagytok ti magatok is s azok is, akiknek szívéhez szólni tudtok.

— Oh, csábos nő, jó kedvet ontó szemekkel, vágyat felkorbácsoló fehér karoddal, illatos sötét hajaddal, sóvár mosolyoddal, aki az élet ragyogásával nézel rám az üveglap mögül: te ugyan nem érted okoskodásomat; de én szemedből olvasom, hogy hálózobádba nem viszel magaddal könyvet s életszomjodat nem az íróasztalnál csillapítod!

Tovább mentem.

— Hát igaz volna? Ennyi és nem több az isteninek mondott láng, melyben a művészelkek égnek? Igaz-e, hogy csak azok sietnek a képzelet világába eloltani szomjukat, akiktől meg van tagadva, hogy az élet forrásából igyanak? . . . Igaz-e, hogy a vigasztalók vallását nem követik, csak a vigasztalódók? Hogy együttvéve a gyöngék, az alázatosak, a szomjuhozók és szenvedők táborát képezik, akikre a szerencse sugaraiban sütkérezők tartózkodó mosollyal néznek alá? . . .

Agyam zúgott. Több levegőre volt szükségem. Még egy pár lépés s a Dunaparton voltam. Ott állott égnék emelt karral, inlettől sugárzó tekintettel az, aki a sorstól nem kapott se gazdagságot, sem ősi nevet, se szépséget, se hatalmat, se nyugalmat, se hosszú életet; az, aki fenéig itta az öröm poharát, akinek az ifjúság nyomora után a férfikor kezdetén ismeretlen sír jutott osztályrészül s aki mégis túlélte mindazokat, akik büszkéek voltak czimerükre, kinceikre, szépségükre, erejükre.

Elmultak, eltűntek. A legtöbbnek emléke sem maradt fenn. Porrá vált testüket négy korhadt deszka vagy a rideg családi sírbolt őrzi. S ő, aki egy lépést se tett, hogy lába alatt ne érezte volna az élet göröngyét, gazdagabb a náboboknál, erősebb az óriásoknál, előkelőbb a királyoknál.

(Ország Világ, 1888. november 17.)

SZEMLE

BATSÁNYI JÁNOS ÖSSZES MŰVEI I. (VERSEK.)

Akadémiai Kiadó. Bp. 1953. Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső és Tarnai Andor.

Oly költő, kit roppant kevés, nyolc-tíz vers emelne valamely nemzet klasszikusai közé, ritka a világirodalomban is. Ilyen magyar költő Batsányi. Nehezen írt — más hányatott életű költőnk kötetnyi remeket hagyott hátra — ő alig egy tucat versével lett halhatatlanná. Egész magyar nyelvű eredeti költészete — 59 kompozíció, köztük apró, jelentéktelen darabok — kivételes nagyráhivatottságát mutatja; s e feltűnően kevés versével is nagyvá lett, annak ellenére, hogy az ellenséges üldözés, a cenzúrával számítás gondja valóságos öncenzúrát nevelt fel elméjében: valami belső tilalmat, hogy ne is emlékezzék többé (később) arra, ami szép és jó valamikor megfogant fantáziájában. Keresztury Dezső és Tarnai Andor nagyszerű munkája az önmaga poétamúltjába mélyedő költőt állítja elénk, valami »eltűnt idő nyomában«, mikor is maga Batsányi elé úgy merednek a feledett versek kisebb-nagyobb elemei, mint megfejtésre csábító talányok s egyben — elriasztó tilalmak. Az öncenzúráról is fojtogatott elme állandóan azzal viaskodik a papírseleteken, hogy egybekapcsolja a szétszórtakat, a töredékeket, műegésszé építse a bizonytalan jeleket — s múltba mélyülése idejének, feltáró és rendező munkájának intenzitását ugyanakkor ne nagyon zavartassa a jelenhez igazítás, »megszelidítés« szándékával. Képtelen vállalkozás! Egy időben vállalkozni valami elfeledett (mert veszélyes) rekonstrukciójára és máris — mielőtt még feltártuk volna — a megszeliítés szándékával fogni hozzá: képtelen feladat, s az ellentmondó két munkálattól csak az következhet, ami következett is Batsányinál: a kudarc, a feltámasztás lehetetlensége. Ő maga is — noha igen tiszteltre méltó szándék vezetett, önmaga megismeretetésének vágya — hozzájárult ahhoz, hogy műve töredékekben, szét-szórva maradjon, sokkal inkább a pusztuiás, mint az épség nyomaival.

De ne higgyük, hogy töredékeiben élne, hogy ezekben volna keresendő nagysága. Vers-egészeiben él ő igazán, azokban a hatalmas alkotásokban, melyek — 1788 és 1796 között — modern irodalmunkban először valósították meg a *politikai költő* ideálját,

ismétlem: a költőét, akinek sajátossága éppen abban van, hogy a közvetlen, nyílt politizálás válik esztétikai erőnyeinek — nagy távlatba előremutató formai megoldásainak — forrásává. Új irodalmunk legelső politikai költője nem Bessenyei és a korán elhunyt Ányos, nem az öreg, megriadt Orczy és Ráday, nem a félénk Baróti Szabó vagy a reakciós Gvadányi, hanem Batsányi, akinek nagysága ezzel a legszorosabban összefügg.

Eppen a kritikai kiadás bírálatához kell tisztáznunk elsősorban: miben áll Batsányi költői nagysága? Abban, hogy először önála vagyunk tanúi a vers forró aktualitásból-születésének, abban, hogy az ő költészete nem kullog az események után s nem leíró tudomásulvételük, hanem velük egyszerre, egy hullámon születik, összefügg az alakuló, forrongó valósággal; sőt, ez a költő igazi politikusra valló éleslátással néha elébe is vág versében a készülődő eseményeknek (ld. Az európai hadakozásokra c. verset s Waldapfel József idevonatkozó elemzését: A magyar irodalom a felvilágosodás korában, 1954, 192. l.), láttatóvá lesz, vátesszé, az előrelátni tudó, *látó* költő ihletében. Batsányi verseinek aktuális vonatkozásaira a kötet szerkesztői nyomtatékosan felhívják a figyelmet. Döntően új jelenség irodalmunkban az, hogy a műköltő ihlete a forduló, gyorsan változó politikai küzdelmek mindenkorai hullámán érleli meg a verset: ez éppen a politikai költészet igazsága, a jelenből kinövő jövőt festő, követelő, kikényszerítő agitáció. Jóslat? Semmiképp sem az. Keresztury és Tarnai lelkiismeretes munkájának köszönjük, hogy Batsányitól magától tudjuk: nem jóslat. »A *Látó* nem jósol, hanem a múlt tanulmányozása és a jelen ismerete alapján inti, tanítja népét« — magyarázta Batsányi barátjának, Juranitsnak (ld. a kritikai kiadás 467. lapján) — *Déli György látásának* (a Batsányi leglelkéből támadt bárdnak) tanulságával egybehangozón: »Tekints a múltakra, nézz a jövőre, s intsd hazád andalgó fiait előre!« (111. l.) Vagyis: a látó-költő a múltat a jelen érdekében értékelve harcol szavával — a jelenben is a jövőért. Eppen nem bennmaradás ez a perc méretében, hanem

a jelennek a jövő érdekében való kihasználása, tette-kényszerítés. S ha így nézzük Batsányi korai nagy verseit, lehetetlen észre nem vennünk az ekkor (először!) csak önála feltűnő újszerű, izgalmas (és nagyjövőjű) lírai verskompozíciót: azt, amely a múltból a jelenbe vezető szálakat izgalmasan, izgatóan tudja összefogni a jövő remélt, vágyott vagy viharzóan divinált képével (példa rá a *Serkentő válasz*, az *Abaujvármegye örömnépére*, *A Franciaországi változásokra*, *A Látó*, a *Levél Szentjóni Szabóhoz*), azt a kompozíciót, melyet — jobb szót híján — háromdimenziós látásnak nevezhetnénk (míg egy Berzsenyi-nagyságú költő is a múlt és jelen két méretében maradt meg) és ugyanakkor a jelen kényszerítésére azt a formát, melyben először tömörödik össze *Petőfi* »Rabok legyünk vagy szabadok« vagy-vagyos fordulata (példa erre a szó szerinti vagy-vagy-*ra* az *Abaujvármegye örömnépére* c. versnek befejező két sora, a *Bartsaihoz* c. költeménye 7—10. sora, s az éles, döntésre kényszerítő szembeállításokra *A franciaországi változásokra*, *A Látó* stb.). Ennyi is meggyőző a tekintetben, hogy Batsányinak mérészen új szerzői verskompozíciója, versművésze mint születik a közvetlenül forrászó politikai ihletből.

Mindezt mint ítélő s rendező elvet kellett előrebocsátanunk, hogy a kritikai kiadás *szövegközlését és kronológiáját* megíthessük. Hiszen a kritikai kiadásnak a költő lényegét kell adnia; vagyis: ha az illető a fentiekkel jellemezhető politikai költő, a kritikai kiadásnak ezt a költőt kell visszaadnia a főszövegekben is. Ha a költő nagyságát az jelenti, hogy az aktualitásból tud felszárnyalni — a jelen kényszerítésén át — a nemzet jövője felé, akkor ezt a költői nagyságot kell megmutatni a szövegekben is, éppen ezt, nem mást. Még akkor sem mást, ha e más szöveget maga a költő hagyta jóvá művei legutolsó közreadásakor; s különösen akkor nem ezt a megmásított szöveget, ha a költő egész életében tartható a külső cenzúrától s valóságos belső cenzúrával fejlesztett ki, műve kárára.

A szerkesztők eljárása általában helyeslehető. De néhány jelentős vers főszövegének megállapításával nem érthetünk egyet.

Keresztury és *Tarnai* kiadásában két jelentős vers nem azzal a szöveggel szerepel, amelyet a költő eredetileg a vers első közreadásakor határozott meg, hanem a több évtizeddel későbbi átfogalmazások, kihagyások és toldások által megmásított szöveggel. Ezt az eljárást csak látszólag menti az Akadémia Magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata. Ez ugyanis megszabja, hogy »A kiadás alapjául általában az író életében megjelent utolsó szövegközlés vagy a legkésőbbi eredeti kézirat« szolgáljon, ámde

hozzáteszi, hogy ha az író a publikálás során »a cenzúra beavatkozása vagy a politikai nyomással való szemérmes következtében« eltért az eredeti szövegtől, ez »tekintendő véglegesnek«. Batsányi akkor gyűjtötte kötetbe verseit (ill. készíttette kiadásra a kéziratokat), amikor már egész további életére kihatóan, megváltoztathatatlanul nehezedett rá a rendőrség és a cenzúra nyomása, s amikor — mint erre *Keresztury* és *Tarnai* számos példát hoz — valóságos belső cenzúrával alakított ki magában. Tekinthetjük-e ilyen körülmények között hitelesebbnek a megszelídített későbbi változatot annál, ami eredetileg volt? Nem vitatom, hogy az utolsó szövegközlés, ill. kézirat szerinti kiadás valóban az író utolsó akaratát tükrözi. Csak azt vitatom, hogy ha egy nagyon jelentős politikai költő — akinek különben egész értéke e politikai költészetében áll — az őt éppen azzá tevő verseket később, külső nyomásra és saját belső cenzúrájára való tekintettel, megszelídíti, akkor ezt a változatot kell elfogadnunk igazi művének, ezt a változatot kell népszerűsíteni, ebből kell nevelnünk s ebből ítélnünk meg költői nagyságát.

Az *Abaujvármegye örömnépére* című versről és a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* címűről van szó: az előbbi rendkívül fontos Batsányi költészetének kibontakozása szempontjából, a másik 18. századi költészetünk egyedülálló reuke.

Közismert, hogy Batsányi üldöztetése *Rietaller* budai cenzornak azzal a jelentésével kezdődött, amely — *A franciaországi változásokra* kapcsán — mind a *Serkentő válaszban*, mind az *Abaujvármegye örömnépére* irt ódában súlyos kifogásolnivalót talált (ld. a krit. kiad. 303—4. l.). Nem csoda. Ez utóbbiban igen éles és konkrétan megfogalmazott sorok támadták Bécs gyarmatosító és nemesellenes törekvéseit, az »idegen mérőlánc«-cal előkészített adóztatás tervét s kifejezésre juttatták a nemesség »elszánt egységét« a harci ellenállásra. A vers végén pedig követeli a költő, hogy a nemesség ez örömmámorában — hisz II. József elbukott — fogadja meg a múzsa intő szavát, fejlesztesse tovább szabadságmozgalmát. Sorsdöntő pillanat előtt áll. »Kövesd! s figyelmeztvén okos tanácsára, Úgy siess megindult hazád oltalmára, Hogy most: vagy szabadság lesz munkádnak ára, Vagy jobbagyodnak jutsz magad is sorsára.« (Ez utóbbi sorokban nem az a lényeges, a vers egész szempontjából, amit a szerkesztők hangsúlyoznak: hogy ti. »a nemes és jobbagy különbségét mint változhatatlan rendet tetelezik fel«; hiszen *nem szociális* nézőpontból vonják meg a határt, a korlátot nemes és jobbagy között, éppenséggel nem azt mondják, hogy a különbség fenntartandó, hanem azt, hogy *nemzeti szempontból* a nemesség is a jobbagyság

sorsára juthat). A most említett és idézett részeket (16 sor) Batsányi később elhagyta verséből: nem csoda, hisz ezzel is lényegesen »szelidítette« az inkriminált verset. Nem tartjuk azonban helyénvalónak, hogy a szerkesztők ezt a megszelidített, kevésbé politikus késői változatot adják ki főszovegként. Az így közölt főszeveg nem tekinthető 1790-es versnek, s nem mutatja teljességében az aktualitásból ihletett politikai költőt. Helyesebb lett volna mindkét szövegével közölni a verset.

Némileg más a helyzet a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című verssel kapcsolatban. Az eredmény azonban ugyanaz: abban a formában, ahogy a főszevegbe került, ez a vers nem létezett sohasem. A szerkesztők szellemes, fáradságos és menet közben sok értékes tanulsággal szolgáló rekonstrukciós eljárásának célja az volt, hogy egy verstestben állítsa eléink az 1792-es kompozíciót és a későbbi tartalmi bővítéseket, verselési és stílári korrekciókat (v. ö. 366. l.). Ily módon egy oly verset nyertek, melynek részletei különböző időkben kerültek egymás mellé. Az első 59 sor a Poétai Munkák *Levél Sz. Sz. L.-hoz* c. darabjából került a főszevegbe, 1835-re elvégzett változtatásokat tükrözve; a 60—95. sor a *Bosszús tündés* címen később kiemelt részletnek egy 1808 körüli kéziratából származik; a 95—110. sor közléséhez a *Levél egy régi várból* c. darabot használták a szerkesztők, de úgy, hogy egyes sorokat a *korai* kézirat szerint irtak át; azután megint a harmincas évekbeli szövegrész áll, a *korai* kéziratok szerint visszajavítva stb. Ebben a formában, ilyen stílusában ez a vers valóban nem létezett sohasem. Sajnálatos, hogy Batsányi egyik legnagyobb, legmélyebben demokratikus versét nem a mind a három töredéket egybefogó *korai*, hiteles kézirat szerint közölték a főszevegben, a helyes megoldás itt is a versnek több variánsban való közlése lett volna.

A két vers hiteles kiadása jelenleg csak a Szöveggyűjtemény (A felvilágosodás és nyelvújítás korának irodalmából) II/1.-es kötetében található (ott sem hibától mentesen).

A kritikai kiadás készítői ezzel mégsem követtek el végzetes hibát: a nagyon pontos jegyzetapparátusból az első kiadás, az eredeti szöveg bármikor helyreállítható. Nagyobb a baj, ha a kritikai kiadás e főszevegeit a népszerű kiadások változatlanul veszik át: a népszerű kiadásokból hiányzanak azok a jegyzetek, amelyek feltétlenül szükségesek *Abaujvármegye örömnépére* írt vers vagy a *Szentjóni Szabóhoz* írt episztola eredeti, valódi alakjának helyreállításához. Vagyis: aki pl. a Szépirodalmi Kiskönyvtárban megjelint Batsányi-válogatás szövegei alapján kívánná elemezni Batsányinak, a

politikai költőnek alakulását, a versek politikai tartalmát, stílusát stb., elkerülhetetlenül 1790-esnek vagy 1792-esnek venné azokat a szövegeket, amelyek — nem akkoriak s nem szerezhettek tudomást a Batsányi költészetére igen jellemző — de elhagyott részletekről.

Nem ismernék a szerkesztők Batsányi sajátos, aktualitáshoz simuló és abból föl szárnyaló ihletét vagy nem tartanak ezt fontosnak? Ismerik, és fontosnak is tartják. Ezért nem osztom Waldapfel József nézetét, aki szerint (id. mű: 331. l.) a kritikai kiadás jegyzetanyaga kisebbnek mutatja a politikus Batsányit, mint amilyen volt. Inkább jelentős érdeme Keresztury és Tarnai jegyzetapparátusának, hogy értelmezéseikben sosem mulasztják el hangsúlyozni, mennyire a konkrét aktualitásból nőnek ki a versek. »A költemény szorosan kapcsolódik a nemesség harcához« — olvassuk az *Abaujvármegye örömnépére* írt versről (312. l.). »Jellemző Batsányi ihletének a valósághoz, a konkrét aktualitáshoz kötődő természetére, hogy az ódat egykorú újságcikkekhez kapcsolódva írta« — olvassuk a *Hg. Hohenlohe Károlynéhoz* c. versről (315. l.). »Ismerve Batsányi ihletének az aktualitásból felszárnyaló természetét, feltehető...« — olvassuk *Az európai hadakozásokra* c. versről (350. l.). Mindez azt bizonyítja, hogy a szerkesztők nagyon is számoltak Batsányi sajátos ihletével s ennek megfelelően igyekeztek megállapítani a végleges szöveget is. Ennek a helyes felismerésnek azonban az említett két vers esetén nem vonták le a következő ményeit.

Az említett két verssel kapcsolatos eljárás azért is bántó, mert más alkalommal a szerkesztők másként, helyesen jártak el. A *Bart-saihoz* és *Az európai hadakozásokra* c. verseket — bár csonkán jelentek meg az utolsó kiadásban — eredeti teljes szövegük szerint tették a főszevegbe. Miért nem így jártak el pl. az *Abaujvármegye örömnépére* c. vers esetén is, amelynek megcsonkulása ugyancsak belső cenzúra következménye?

Nyilvánvaló, hogy egy — mind a szerkesztők állásfoglalásával, mind gyakorlatával ellenkező — kiadási, szövegösszeállítási hibáról van szó, melyet a népszerű kiadásokban (válogatások, Magyar Klasszikusok, Hét évszázad magyar versei stb.) feltétlenül korrigálni kell.

Áttérve a versek időrendjének kérdésére: egy hibát feltétlenül szóvá kell tennem (kisebb jelentőségű, vitatható datálás akad még egy-kettő). Mind *Waldapfel* idézett műve, mind *Vargha Balázs* kritikája (ITK 1954) elutasítja Á Látó-nak 1791-ből való keltezését. A vers az én véleményem szerint is jóval későbbi. Indokolásom alapelveül azt a felfogást teszem, melyet maguk a szer-

kesztők nyilvánítottak ki előbb idézett soraikban: hogy ti. Batsányi ihlete erősen az aktualitásból táplálkozik.

A vers 5—6. sorát semmi esetre sem lehet az 1790—91-i országgyűlés második, hanyatló szakaszához kapcsolnunk. E sorokban az egész *reménytelenül* megváltozott (vö. Batsányi kérvénybeli kijelentésével, arról, hogy 1789 óta a harmadik kormányzat alatt élnek, 305. l.) magyar égről van szó, az ég teljes elborulásáról. De jellemzően kapcsolódik itt össze mégis — eszmeileg csak a Szentjóbihoz írt episztolával egybehangzóan — a nemzethez, hazához és a szabadsághoz, emberséghez való hűség követelése (4—6. sor), s ez csak az *után* lehetséges, hogy a költő messze túllépett a nemesi mozgalom ideológiai korlátain (ennek bekövetkezését a 369. lapon olvasható, az »eredeti közalku«-ról s a »feudale szisztéma vasigájá«-ról szóló igen érdekes Batsányi-jegyzetek *nyíltan* kimondják!). Továbbá: miért ír »gyászos elméről«, miért a »nem várt vig nap« felderüléséről? Egy oly pontosan fogalmazó s a valóságos helyzet ihletéhez oly hű költőnél elképzelhetetlen a csalódás ily mély kifejezése — 1791-ben, lehetetlen, hogy — ha elfogadjuk a szerkesztők datálását — 91-ben sokkal, de sokkal nagyobb fájdalommal szőljön a helyzetről, mint — 92-ben (ld. *Bartsaihoz, Az európai hadakozásokra*). A költemény ragyogó szépsége éppen abból a *különös* helyzetből fakad, hogy a legmélyebb reménytelenség idején lángol fel a költőből váratlanul, a mohó remény és diadalsejtelelem pátosza — s ezt a különös helyzetet a szerkesztők nem próbálják meghatározni. Pedig ilyen sor, mint: »Ama dicső nemzet felkelt im egészen Mely a két világnak megváltója léssen«, szinte egyértelmű világossággal int az 1792 őszén bekövetkezett nagy fordulatra, a francia forradalmi seregek győzelmére, a konvent decemberi határozatára (a csapatok döntsék meg a feudalizmust a külországokban), mindennek mainzi stb. hatására. S az sem véletlen, hogy az előbbiekre következő két sor: »S melynek már láncoktól szabad vitéz karja Mutatja, mit tehet egy nép, ha — akarja« a »Duna és Mississippi« partjaira egyformán szabadságot váró Martinovics és Laczkovics 1793-i szövegének e mondatával cseng össze: »Minden nép mely szabad akar lenni és összetart, szabad lesz« (vö. Frankói: Martinovics élete, 1921. 92. l.)

Belső, tartalmi okoknál fogva a vers semmi esetre sem tehető 91-re, csak 92 végére, még inkább 93-ra. De miért tették a különben szinte mindig skrupulózusan gondos szerkesztők ezt a nagy verset 91-re? Mert a költő »verseit nagyjából keletkezésük időrendjében sorolta egymás után« s ez az

1791 első feléből való *Busongás* után következik (ld. 338. l.). Csakhogy ennek az érvnek csekély az értéke; másról a szerkesztők elejtik ezt az érvet. A *Tünődésről* olvassuk: »A kufsteini fogság élményeit megörökítő versek sorát Batsányi mindkét kötetében ezzel a költeménnyel kezdte meg. *Nem valószínű*, hogy ezzel a versek keletkezésének időrendjére akart utalni: az elrendezés az egy időközre eső darabok közt a tartalmi, hangulati változatosság szerint történt« (383. l.). A *Bújdosók*-kal kapcsolatban pedig a következőket olvassuk: »Tudjuk, hogy Batsányi kötetiben *nagyjából* időrendbe sorolta verseit, egy-egy korszakának termékeit legalábbis nem keverte össze« (414. l.). Tehát csak arról lehet szó, hogy Batsányi később sem rakta át az egyik korszakában készült verset egy másik korszakának termékei közé, — az egy korszakán belüli verseknél korántsem tartotta meg a szigorú időrendi egymásutánt. Jogosult tehát a tartalmi és stílusjegyek alapján való meghatározás.

Különösen jogosult azonban 92—93-ról datálnunk a verset, ha egy olyan töredékkel tudjuk szoros, szövegszerű kapcsolatba hozni, amelyről a szerkesztők nagyon indokoltan állítják a 92-es eredetet. Az *Üssön akármikor*... címen közölt, háromrészes töredékről van szó, melynek elsejét a szerkesztők helyesen rokonítják a *Levél Szentjóbi Szabóhoz* c. verssel. Elkerülte azonban figyelmüket, hogy a II. számú töredék pedig: A *Látó*-val tart közeli sokanságot. Íme a két szöveg:

A *Látó*

.....
Ím az igazságnak terjednek sugári;
Dőlnek a babona fertelmes oltári,
Melyek a setétség fene bálványának
Anyi századoktól vérrel áradának.
.....

Üssön akármikor...

..... terjednek lassanként már az igazság
Életadó fényesb sugári, terjed az észnek
Végre kifejtődő természeti tiszta világa.
— — — — — dőlnek az elmét
Mennyei díszeitől megfosztó rút babonának
Emberi vérbe merült iszonyú bálványai.

Ez a kétségtelen szövegegyezés (és az, hogy Batsányi *egyazon* lapra írta le az I. számú, a *Levél*-el és a II. számú, a *Látó*-val rokon töredéket, mintegy a keletkezési idő megegyezését is szuggerálva!) megerősíti azt a tartalmi elemzésből nyert meggyőző-désünket, hogy A *Látó* 1792-es vagy 1793-as fogantatású vers.

Hosszasabban foglalkoztam e versekkel, mint szokás, de indokoltnak látom e részletességet: az *Abaújvármegye örömnepére* írt versben fedezhető fel Batsányi első lépése, amellyel túljut az átlagos nemesi magatartáson, amellyel későbbi, forradalmi fordulatát előkészíti: közelebbről abban a részletében, amely a Múza szavaival a meg nem alkuvást, a mozgalom továbbfejlesztését követeli (ezt a szerkesztők nem emelik ki jegyzeteikben, holott ennek figyelembevételére önmagában is meggyőzhet arról, hogy az erősen agitatív hatású műltfelidézések nem hagyhatók ki a vers szövegéből), *A Látónak* előbbre, a 92-es versek elé helyezése pedig torz képet ad Batsányinak 95-ig mindenképp egyenes, lendületes forradalmi fejlődéséről.

Tárgyi hiba alig akad a jegyzetapparátusban. Megjegyzendő, hogy *A Látót* először 1898-ban (s nem 1904-ben) közölte Szinnyei (338. l.), továbbá az, hogy a Nova Memoria (Horányi) nem 1795-ben jelent meg, hanem 1792-ben s így az 1795-ös évszámból levont következtetések megdőlnék (282. l.). (Bizonyára az 1795-i jelzésű címlapkiadás tévesztette meg a kiadókat.)

A jegyzetek *interpretáló részeiben* inkább találunk túlzásokat, bizonyításbeli hiányosságokat. Nézetem szerint nem szerencsés *Az európai hadakozásokra* című vers jegyzetében a lengyelországi események agyonrésztelése s a melyebb, igazi eszmei mondanivalónak (az intervenció-ellenességnek) aránytalanul fogyatékos vizsgálata (351—52. l.); nem értek egyet azzal a 357. lapon olvasható túlértékeléssel, melyben az 1790-es nemesi mozgalom részesül: a társadalmi haladás és a nemzeti küzdelem elvei itt zavaróan keverednek, úgy hat, mintha Martinovics (s vele annyian, köztük Csokonai) nagyot tévedett volna, mert nem látta meg a nemesi mozgalomban a haladó vonásokat, »az erőt, amely képes lehetett volna az országot a polgári átalakulás útjára vezetni«. Ebben az erőben — mint a *nemesség* erejében — Martinovics és társai jogosan kételkedhetek. — Hiányosnak találom a *Tartóztatás* jegyzetét (mert az eredetileg Rájnis-ellenes versmagnak Kazinczy-ellenes kirohanássá bővüléséhez nem használja fel a Kazinczy levelezés II. kötetének 149—150. lapján olvasható Rájnis levelet, ahol először fogható meg Rájnis és Kazinczy egyetértése, és mert azonnal a Kazinczy-féle Békák-ra hivatkozik, mielőtt Rájnis Forgách-ódájának megfelelő, ugyancsak »iszapos tavakban rekedése«-ről szóló részletét megvizsgálná; 339—40. l.); egyéb hiányosságokat inkább néhány mottó és Batsányi-jegyzet (pl. a 368. lapon olvasható, erősen a Társadalmi szerződésre emlékeztető jegyzet) forrásának kiderítetlensége miatt érzünk. — Az idézőjelbe tett versrészek — az ITK kritikusa

jelentősnek érzi ezeket — véleményem szerint nem nagyon szorulnak külön magyarázatra, mert a tartalmi összefüggésből világosan kiderül, hogy a Múza vagy maga a költő mondja azokat, a maga ihletéből (illetve egy-egy idegen mottót fordít le bennük). — Nem hiányosságként, csak az érdekesség kedvéért említem meg a *Demoiselle Paradis* társaként szereplő Marianna Martinezről, hogy annak a Martineznek a lánya volt, aki Bessenyeinek igen ártalmas vetélytársává lett a könyvtárban (vö. Gálos: Bessenyei, 150—151. l.) s hogy ennél a Martineznel lakott a kor egyik legjelentősebb európai költője, az öreg Metastasio, erős vonalozással Marianna iránt.

Kisebb hiányosságokat (Toldy elítélő kritikájában a romantika írója fordul szembe a klasszicista ízléssel; Virághoz akkor lehet Batsányinak közelkerülnie, amikor Virág már eltávolodott Kazinczytól stb.) fel lehetne még róni a szerkesztőknek, de itt ott *terjengősséget* is. Feleslegesnek érezzük, hogy a Báróti kép alá írt négy soros, jelentéktelen versikéhez két és fél lapnyi jegyzetet adtak, amely lényegest alig tartalmaz. Az itt közölt levelek tartalmát néhány mondatban össze lehet foglalni. Hasonlóképp feleslegesnek érzem Reviczky Judit személyi adatainak ily mérvű részletezését (315. l.).

A jegyzetanyag jó 330 sűrű, petszdedésű lapra terjed — a főszöveg 236 lapnyi (ebből 144 esik az eredeti magyar nyelvű versekre). Nincs-e túlzás az arányokban? Örömmel jelentheti a bíráló, hogy lényegében s egészében nincs, sőt, hogy az első pillantásra túlzottnak látszó apparátus a legnagyobb mértékben szükséges. Utalok a bírálatom elején elmondottakra: az öncenzúra is érvényesítő, rekonstrukciókba merülő Batsányi nyomán járni másképp nem is lehetett volna. S nem lehetett volna az anyag állandó, gondos, elmélyült értelmezése, interpretációja nélkül. Ámde ebből az következett, hogy sok vers jegyzetapparátusa valóságos tanulmánnyá nőtt: irodalomtörténeti és esztétikai, könyvtörténeti és közönségtörténeti (néha még genealógiai) tanulmánnyá. A kiadvány e részében oly nagy érteket látok, amely nemcsak ellensúlyozza az előbb részletezett hibákat, hanem bizonyos értelemben helyre is hozza azokat.

Elsősorban azzal, hogy megteremti a *kritikai kiadásnak* egy nálunk eddig ismeretlen *válóját*. Eckhardt Sándor kritikai kiadásának mesteri módszerét fejlesztik tovább a szerkesztők azzal, hogy interpretációikkal már az értékelő életrajz, illetve monográfia útjára tértek rá. Szükséges tehát, ha röviden is, összefoglalni legfontosabb eredményeiket.

A jegyzetek előtti kiadástörténet maga is tele van értékes új anyagokkal és eredményekkel. Az egész *Juranits-levelezés* itt (va-

lamint a 417—24. lapon) részesül. először komoly irodalomtörténeti feldolgozásban. Ezzel is bővül irodalomtörténetünkben a költő-barátságok sora. S mennyi korszerű irodalomtörténeti tanulással! Ezeket a lapokat a *nyomda- és könyvtörténészek* (honorárium, papírkérdés, terjesztés, korrekció-dolgok) épp olyan tanulsággal olvashatják, mint a *közönségtörténészek* (Juranits mecénáskodásának jellege, Sághy szerepe, a nyelvújítással való szembenállás és a klasszicisztikus izlésforma stb.). Itt jegyezzük meg, hogy *Batsányi poétikájára*, költészetének a kor izlésformáival, a klasszicizmussal való összefüggéseire a kiadástörténet és némelyik vers jegyzete oly kitűnő, kevéssé vagy nem ismert új anyagot tartalmaz, helyes megvilágításban, hogy sajnálni kell a tárgymutató elmaradását a kötet végéről.

Nagyon fontosnak tartom, hogy Keresztury és Tarnai kutatásai nyomán most már teljes biztonsággal mondhatjuk ki: Batsányi — az irodalmi hagyományban — *Ányos* utóda, az ő motívumainak s költői módszerének továbbfejlesztője egy forradalmi helyzetben (a Várna—Mohács, a lírai vízió stb.), s Kőlcsey elődje, vagyis a világnézeti-költészeti hagyomány vonala Bessenyei—Ányos—Batsányi—Kőlcsey nevein keresztül húzható meg (nem véletlen, hogy Kőlcsey a Nemzeti hagyományok végén a régiek közül Ányosra tekint vissza a legnagyobb rokonszenvvel). — Új és értékes eredményeket hoznak a jegyzetek Batsányi és Orczyék kapcsolatának megvilágítására, Batsányi és Virág korai, majd öregkori barátságára, valamint Batsányi és Kisfaludy Sándor (a Batsányival szemben jóindulatú, de szűkmarkú és fanyar úr) viszonyára. A jegyzetek közt mindig helyet kap a beható verstani értelmezés, értékelés is (kár, hogy nem említik *A rab és a madár*-ba beszótt alkajoszi strófát), mely nem marad száraz adatközlés

vagy definíció, hanem az izlésformát, a stílus mélyebb összefüggéseit világítja meg közelebbről (emeljük ki példaképp az antik mértékben megnyilatkozó ossziáni magatartás értékes elemzését, 471. l.). Egy-egy oly versmagyarázat is, mely látszólag jelentéktelen vershez fűződik (pl. a Hohenlohenéhez c. vershez), Batsányi fejlődésének fontos motívumait tudja feltárni hivatkozásainak bőségével.

Egész értekezésé mélyül a *Serkentő válasz*, *A franciaországi változásokra*, a *Batthyány Alajoshoz*, a *Levél Szentjóni Szabó L.-hoz* (értékes »jegyzések« közlésével), a *Keszthelyi hajóra*, az *Imhol ma is...* az *Enyhülés s viszontajándék*, a *Hazai nyelv és tudományosság* (itt is Juranitsról és részletesen Kisfaludy Sándorról, s arról, hogy hogyan lehetett volna hazatérnie Batsányinak), a *Magyar lantos* és különösképpen a *Várna és Mohács*, a *Magyar költő idegen, messze földön* c. versek, ill. ciklusok jegyzetapparátusa. Az utóbbi kettő példája lehet a módszeresen haladó s rendszeres feldolgozásoknak. S nagy érdemük a szerkesztőknek az Osszián-fordítás töredékeinek felkutatása s általában az ossziáni kérdésnek alapos izléstörténeti vizsgálata. A kötet értékét emeli néhány eddig kiadatlan vers, ill. töredék közlése.

Monográfiává táguló, roppant gazdagságú jegyzetapparátusa révén ez a nagy könyv túlnő az eddigi kritikai kiadásokon. Az igazságnak tartoztam azzal a megállapítással, hogy szövegközléseikben a szerkesztők itt-ott helytelenül jártak el. De hasonlóképp az igazságnak tartozom azzal a megállapítással is, hogy Keresztury Dezső és Tarnai Andor Batsányi-kiadása a legmélyebben irodalomtörténeti koncepciót tartalmazó, iróhőseit a legközelebbről megragadó s az irodalomnak, mint művészetnek igazságára, szépségére leginkább nevelő kritikai kiadásunk. *Szaunder József*

GÁLOS REZSŐ: MIKES KELEMEN

Nagy Magyar Írók, Művelt Nép, Budapest, 1954.

Mintegy ötven esztendeje annak, hogy Mikes Kelemen életéről, munkásságáról nem jelent meg összefoglaló pályakép, holott a róla szóló ismereteink, elsősorban Király György és Zolnai Béla részlettanulmányai nyomán egyre jobban szinesedtek és gyarapodtak. Épp ezért örömmel vettük kezünkbe Gálos Rezső kis monográfiáját, mely bár új eredményekkel alig gazdagítja ismereteinket, világosan, közérthetően összefoglalja a leglényegesebbet abból, amit Mikcsről tudunk s kedvet csinál művei olvasásához. Nép-

szerűsítő munkától nem is várhatunk többet, mégis, a könyv néhány fejezete, így a Mikes hazafiságának, haladó eszméinek elemzése, továbbá a különösen szépen sikerült »Mikes nyelve és stílusa« c. fejezet a régebbi Mikes-monográfiákhoz képest gazdagabb, színesebb. Sajnáljuk azonban, hogy a Mikes-kérdés érdekes történetének nem szánt külön fejezetet, hiszen egy ilyen áttekintés, többek között pl. a levelek keletkezése, a misszilis és fiktív jellegük körül lefolyt vita, a levelek eredetiségének kérdése stb. érdekes lett volna

a nem szakember olvasók számára is, ezenfelül alkalmat adott volna a polgári irodalomtörténetírás eredményeinek megrostálására; a felhasznált források minden megjegyzés nélküli közlése s a szövegekben levő néhány visszapillantás csak részben pótolja ezt a hiányt.

A szerző állásfoglalása egyébként nem hiányzik a kis monográfiából, de ez első-sorban úgy jelenik meg, hogy egyszerűen nem vesz tudomást a lehetséges ellenérvekről, hanem szinte mint irodalomtudományunk lezárt kérdésekké mondja el azt a véleményt, amivel egyetért, holott a Mikes-kérdés távolról sem lezárt, még mindig tele van érdekes és izgalmas problémákkal. Egy rövid könyvismertetés keretében nehéz ezeket a kérdéseket akárcsak szórmentén is érinteni, mégis nézzük meg közelebből a monográfia néhány vitatható állítását.

Az érdekesen, színesen elbeszélte életrajzban többek között azt olvassuk, hogy a jezsuita nevelés hatására Mikes számára »csak a vallásosság jelentette a műveltséget s csak az ment előtte művelt ember számba, aki vallásos munkákat olvasott«. Mindez merő feltételezés, az igazság az, hogy Mikesnek franciából fordított vallásos erkölcsbölcseleti munkái közül is pusztán az öregkorából való Keresztnek Királyi Útja származik jezsuita szerzőtől, a többiek csaknem kivétel nélkül janzenista inspirációjú művek, amint erre már Gálos Rezső előtt hitelt érdemlően rámutattak, a kitűnő szerző azonban ezt csak egy rövid utalásban, szinte visolyogva veszi tudomásul, holott Mikes kétségtelen vallásossága valóban nem választható el ettől a sokban már a felvilágosodás eszméi felé vezető sajátos, félúton megtorokollott eretnek-mozgalomtól, melynek társadalmi gyökereiben, összefüggéseiben való elemzése gazdagabbá, elevenebbé tehetné volna a Mikes haladó eszméiről írt, kissé vérszegény fejezetet is. A Törökországi Levelek beható elemzése is arra mutat, hogy Mikes vallásossága igazában idősebb korban fejlődött ki, előző, világiasabb hajlamai után ekkor fordul a Rákóczi könyvtárban található janzenista jellegű munkák felé. Gálos ezzel szemben mintegy fejlődést lát Mikes vallásos nézeteinek alakulásában s erről azt a képet rajzolja, hogy a kezdetben mélyen vallásos jezsuita-tanítvány vallásossága később megváltozott, antiklerikális és janzenista vonásokat vett fel. Pedig vallásosságát láthatóan az emigráció magányossága, nyomorúsága alakította ki s a vallásos munkák egyoldalú szeretete, a világi irodalomnak az az elítélése, ami élete utolsó éveiben jellemzi, szintén inkább janzenista rigorizmusnak, mint a jezsuitáknak rovására írható. Vallásos műveinek valamivel behatóbb elemzése azt is megmutatta volna,

hogy jórészükből a vallásos köntös mögött már antifundális élt, polgári tendenciákat és a kor viszonyaihoz képest haladó pedagógiai gondolatokat találhatunk. Elég, ha a kis monográfiában is viszonylagos részletességgel ismertetett »Az idő jól eltöltésének módjára« emlékeztetünk, melynek francia forrása, mint rég ismeretes, A. Courtinnek egyik, a maga idejében nagysikerű erkölcsbölcseleti könyve, Courtin viszont, annak a Hugo Grotiusnak a tanítványa, aki, mint Marx mondja, az államot emberi szemmel kezdte nézni és annak tételeit az észből és tapasztalatból, nem pedig a teológiából következtette ki. Egy részletesebb elemzés, melyet ebben az összefüggésben nem végezhetünk el, azt is megmutatná, hogy Grotius természetjogi nézeteinek, nyilván Courtin közvetítésével a Törökországi Levelekben is nyoma van; — egy-két ilyen nézetet egyébként maga Gálos is említ Mikes haladó eszméi kapcsán, anélkül azonban, hogy felfedné eredetüket.

A kis monográfia gerincét természetesen a Törökországi Levelek elemzése, tegyük hozzá, szép és általában elmélyedésre törekvő elemzése teszi ki. Vitatható részek ebben a fejezetben is bőven akadnak, ezenfelül a Mikes-kérdés ismerőjét sokszor zavarja, a kérdésben tájékozatlanokat pedig megteveszti az, hogy egy-egy távolról sem megnyugtatóan eldöntött kérdést úgy tárgyal, mintha az irodalomtörténetírásunk lezárt kérdése lenne. Így a levelek keletkezését kb. 1735-re teszi és a műfaj-választásban Király György (Irodalomtörténet 1913) véleményéhez csatlakozva a fejedelmi udvarban élő francia kalandor, De Saussure Cézár naplójának tulajdonít döntő fontosságot. Csak hogy száraz és mesterkélt filológiai spekulációkon kívül egyelőre semmi sem szól amellett, hogy Mikes a Leveleket csak 1735-ben kezdte el s addig legfeljebb a későbbi levelek alapjául szolgáló naplójegyzeteket írt. Toncs Gusztávnak (Zágoni Mikes Kelemen élete, Budapest 1897) az a kísérlete, hogy e levelekből a feltételezett naplót rekonstruálja, a felületes olvasót is aligha győzheti meg, hiszen csak a minden levélben, naplóban egyaránt gyakran előkerülő szavak (ma, tegnap, holnap) jelenlétéből következtet az egykori napló jellegre, de Király György tanulmányának az a része, melyben stíluskritikai érvekkel próbálja bizonyítani Saussure naplójának ismeretét, egy kivételével szintén csak a kor francia levéltudományában és társalgási nyelvében számtalanszor előbukkanó konvencionális kifejezések egyezésére vonatkozik (il faudrait faire une livre et non pas une lettre; — la longue lettre vous a fait plaisir; vous faites désirer d'en recevoir d'autres; je suis charmé qu'elles vous amusent stb.), egyedül talán a műezzinek leírása egyezik meg Saussure naplójának

egyik részletével, de maga Király sem gondol e nyilván később készült törökországi napló közvetlen hatására, csak arra, hogy Saussure tapasztalatait átadta Mikesnek. De miért kellett Mikesnek a műezzinekről szóló néhány általánosságot Saussuretől vennie, mikor minden este láthatta és hallhatta őket? Nem, Mikesnek nem kellett Saussuretól tanulni a levélformát, ezzel már — mint Zolnai Béla azóta gazdag dokumentációval megmutatta — első francia olvasmányaival egy időben, tehát valószínűleg már Párizsban szükségképp össze kellett találkoznia. (Egyetemes Philológiai Közlöny: 1916, 1921—22.) Ha pedig ez igaz, akkor nincs ok arra, hogy a levelek keletkezését viszonylag késői időpontra, 1735-re tegyék. Az első levelek üdesége, frissége önmagában is ellentmond annak, hogy ezeket a bennük előadott események után szinte húsz évvel később írta volna meg.

Egyébként a színesen, elevenen előadott életrajz is tele van regényes feltételezésekkel s a törökországi kis francia kolónia hatásának túlbecsülésével, ami együtt jár Rákóczi s általában a törökországi magyarok hatásának elmosásával, holott Mikest elsősorban ennek a szempontnak a segítségével lehetne megérteni, hiszen még az is, ami talán »franciás« benne, elválaszthatatlanul összefügg a rodostói magányában politikai műveken dolgozó nagy fejedelem eszmévilágával. Gálos azonban inkább egy-egy futó francia ismerősnek tulajdonít döntő jelentőséget Mikes írói világának kialakulásában s ezzel elszakítja igazi társadalmi gyökereitől. Ez utóbbi felfedésére, mint más összefüggésben már utaltunk rá, egyébként is alig tesz kísérletet. Túlzás például a Bonnac-néval való rövidéletű ismeretségéből meszsziremenő következtetéseket levonni s e következtetéseket mint tényeket előadni. Többek között ilyen megállapításokat olvashatunk: [A Bonnac család révén] »Mikesünk bejut oda, ahová Párizsban nem volt bemenetele, a társaságba... Ha valamikor, most és itt ébredt először az akkori francia műveltség tudatára, most éledhet-

tek és élesedtek benne... a Párizsban látottak...« stb. Mindez legfeljebb csak egy regényes életrajzban lenne elfogadható, hiszen a Bonnac-néval való szellemi kapcsolatot pusztá feltételezés, amit különben a kalandos feltételezésekben bővelkedő régebbi Mikes-irodalom is általában óvatosan fogalmaz meg. Ugyanekkor viszont egy szó sem esik arról, hogy Mikes a törökországi magyarok, köztük Bercsényiék társaságának nemcsak búravált szerelmét köszönhette, hanem az élő, eleven magyar társalgás állandó gyakorlatát is. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Rákóczi udvarában márcsak beosztása folytán is gyakran kellett érintkeznie egyszerű emberekkel, szolgálégyekkel, volt kuruc katonákkal, könnyen megérthetjük azt, miért tudott az idegen környezet ellenére oly szép, izes, helyenkint népies magyarsággal írni. A Törökországi Levelek elemzésének legsikerültebb fejezete épp az, melyben Mikes stílusát jellemzi, sajnáljuk azonban, hogy nem használta fel Szabolcsi Bence kitűnő tanulmányának (Vers és dallam — emlék a Törökországi Levelekben. Magyarságtudomány. 1942: 2.) eredményeit, ennek segítségével nem lett volna nehéz rámutatni arra az eltéphetetlen kapcsolatra, mely Mikest a korabeli magyar irodalomhoz, a kuruc költészet stílusához fűzi. Mikes művészi formájának elemzését egyébként is lehetett volna bővíteni, pl. Mikes kitűnő jellemzőművészetének elemzésével. Általában az az érzésünk, hogy a jeles szerző mintha tudatosan lemondott volna az esztétikai elemzés igényéről, pedig ez nem kis mértékben fokozta volna könyvének értékét.

Tárgyszeretete, tárgyismerete s az egyes részletkegdrésekhez fűzött találó s minden esetben elgondolkoztató megjegyzései azonban feltétlenül értékesé teszik munkáját s mélyen fáljaljuk, hogy hirtelen halála megakadályozta abban, hogy az eddigi eredményeket összefoglaló kismonográfia után a Mikes-kérdés még tisztázatlan problémáinak megoldásához is hozzáláthasson.

Baróti Dezső

SÁROSI GYULA KISEBB KÖLTEMÉNYEI, PRÓZAI MUNKÁI ÉS LEVELEZÉSE

Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó. 1954. Bp. 644 lap.

1.

A korszerű kritikai kiadásokban nem túlságosan bővelkedő irodalomtörténetírásunk testes kötettel gazdagodott: Bisztray Gyula a Magyar Írók Tára című kritikai kiadás-sorozatban az Akadémia megbízásából az Arany Trombita szerzőjének kisebb

verseit, prózai munkáit és levelezését adta közre. Egy-egy kritikai kiadás előkészítése igen sok nehéz, áldozatos, kitartó filológiai munkát követel még azon írók esetében is, akiknek művei különféle kiadásokban könnyen hozzáférhetőek, s akiknek kéziratoss hagyatékát gondos kutató kezek gyűjtötték egybe, s őrzik féltékenyen. Mennyivel nehe-

zebb azonban ez a munka akkor, ha a korábbi kiadások száma gyér, anyaga megbízhatatlan, s a kéziratos hagyaték különböző levéltárakban s egyéb lelőhelyeken lappang, vagy éppen kallódik. Sárosi műve, hagyatéka ez utóbbi csoportba tartozik, sorsával alig törődött valaki is, s így ez a kritikai kiadás csakugyan nagy munka, nehéz feladatok elé állította Bisztrayt.

Bisztray Sárosi-kutatásai kettős természetű műveket hoztak: a monográfia számba menő bevezető tanulmányt, s a tulajdonképpeni szövegkiadást.

A mintegy száz lapra terjedő bevezető tanulmány után Sárosi verses művei következnek keletkezésük időrendjének megfelelően. Ezen az időrenden belül, ennek megtartásával Bisztray a költő egymásután következő periódusai természetének külön cikluscímet ad, s ezzel elválasztja, szerencsésen jelzi Sárosi fejlődési korszakait. Az egyes ciklusok határát egy-egy életrajzi forduló alkotja, s címét a ciklusba tartozó versek keletkezési helye (»Eperjes«, »Arad«), körülményei (»A bújdosó«, »Börtönben«) vagy a ciklus vezérmotívuma adja. (»Népszabadság«, »Viharmadár«, »Koszorús koldus«). Ez ellen az általában helyes tagolás ellen csupán az utolsó két ciklusnál lehet szót emelni. Ez a ciklushatár ugyanis nem jelent sem szemléleti, sem témakörbeli, sem formai változást az előző ciklushoz képest: a költő 56-ban, 57-ben kezdődő szomorú hanyatlásának egyre erősebben mutatkozó folytatása ez az utolsó korszak is.

A versek után Sárosi válogatott prózai írásai következnek mintegy két ivnyi terjedelemben, majd Sárosi levelezése: 78 általa vagy hozzá írt levél. Az utóbbiak, a válaszok közzététele hasznos volt még akkor is, ha ezáltal a kötet terjedelme jelentősen növekedett, hiszen Sárosinak íróársaihoz való viszonyáról, az írói köréletben elfoglalt helyéről csak így nyerünk hiteles, kétoldali képet, s a válaszoknak nem egyszer Sárosi költészetének kérdésén túlmenő irodalomtörténeti érdeke is van, (pl. Pulszkyval vagy Erdélyivel való levélváltásaiban.) A levelezésben azonban, mivel verseinek egy részét is csupán a jegyzetekben említi meg Bisztray, nem ártott volna valamelyes válogatás, így ugyanis az irodalomtörténet, sőt még a Sárosi-irodalom szempontjából is teljesen különböző lapok kerültek a kötetbe.

A levelezést bőséges, majdnem 200 lapra terjedő jegyzet követi. A szorosabb értelemben vett, a versekhez, a prózai művekhez és a levelekhez kapcsolódó jegyzetekeken kívül helyet kaptak ebben a részben az Arany Trombita 1951-es, ugyancsak Bisztray által gondozott kritikai kiadásához csatlakozó pótlások, a Sárosiról szóló szépirodalom (»Sárosi emléke a szépirodalomban.«), és a

költő ikonográfiája. A kötetet a Sárosi-irodalom bibliográfiája rekeszti be.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a jelen Sárosi-kiadás igen pontos, a legkisebb részleteket is aprólékos gonddal tisztázó munka. A magyar kritikai kiadások történetében ritkán adtak olyan bőséges és szerteágazó jegyzetanyagot, mint ebben a kötetben Bisztray. A kiadásnak ebből az erényéből azonban a helyes mérték elvesztése folytán nem egyszer hiba lett. Az egyes versekhez fűződő jegyzetek gyakorta messze túllépik a szükségesség határát, s az illető vershez, Sárosi problémáihoz csak igen távolról kapcsolódnak: a kor általános történetéhez, vagy az irodalom általános ismeretéhez tartoznak. A kiadás tárgyánál és jellegénél fogva csak szakemberekből álló közönségre számít — 500-as példányszáma is ezt mutatja — s így, úgy tetszik, sok jegyzete teljesen fölösleges, vagy fölöslegesen részletes, népszerűsítő munkába, semmint kritikai kiadásba való. Nem látszik szükségesnek pl. a Neugebäude, Ermenonville, Teleki László, Wesselényi Miklós Pulszky Ferenc, Walter Scott, Racine, Pope nevéhez magyarázó jegyzeteket fűzni, s a Rousseau-ról dióhéjban adott méltatás egy kritikai kiadás jegyzetei között egy pillanatra kelletlenséget rezdít át az olvasón. Olyan ősi, köztudott ismeretek föllevenítése pedig, hogy Walter Scott nálunk különösen Jósikára hatott, egy fokkal tán már több is a feleslegesnél. A kötet nem egyszer valósággal a jegyzeteket jegyzeteli. A *magyarok története* című vers jegyzete pl. még azt is megemlíti, hogy Abonyi Lajos leghíresebb drámája a Betyár kendője.

Főlöszlegesen duzzasztották a kötetet a föl-föltűnedező ismétlések is. Abafi tévedése a *bibliahív* szóval kapcsolatban pl. kétszer is részletesen előkerül, egyszer a bevezetőben, másszor a jegyzetekben.

Nagyobb válogatással, több tömörséggel, jobb mértékkel a jegyzetek majd egyharmadát meg lehetett volna minden károsodás nélkül takarítani.

Bisztray többéves Sárosi-kutatásai során igen jelentős filológiai eredményeket ért el. Egyik legfontosabb ezek közül az, hogy végre sikerült megállapítani a Sárosi versek pontos kronológiáját. Nem kevésbé jelentős eredmény, hogy Bisztray, kutatásai nyomán kizárta a költő művéből a neki tulajdonított, de nem általa írt verseket, másrészt viszont bevette a Sárosi hagyatékba azokat, amelyek eddig ismeretlenek voltak, kéziratokból kerültek elő, vagy bár nyomtatásban is megjelentek, de elfelejtették, vagy másának vélték őket. A kéziratos hagyaték, s az első közlések segítségével helyreállította Bisztray a versek szövegűségét. Igen fontos eredmény ez, mert Sárosi versei közül igen sok kényeszerű vagy önkényes változáson ment át,

politikai tekintetek nyomása vagy a közlők elnagyolt, pontatlan munkája következtében. A kötet versközlése 48-ig válogatás. A Jegyzeteken azonban az időrendbe illesztve Bisztray megemlíti a kihagyott verseket is, megjelöli helyüket, több-kevesebb ismeretést is ad róluk. Talán vitatható ez az eljárás egy kritikai kiadásban, ám ha meggondoljuk, hogy ezáltal egy sor olyan vers maradt ki a kötetből, amely a kor átlagán nem emelkedik felül, vagy éppen alul is marad azon, önértéke nincs, és semmivel sem járulna hozzá sem a kor irodalmának, sem Sárosinak mélyebb ismeretéhez, helyesnek, sőt szükségesnek találjuk ez elv érvényesítését, s ha valami ellen szót emelhetünk, az az, hogy Bisztray nem elég radikálisan érvényesítette ezt az elvet. Azt azonban aligha helyeselnénk, hogy a válogatás tényszerű a cím vagy címlap nem ad hirt, s csupán a bevezetőből és jegyzetéből derül ki az.

A 48—61-ig, vagyis a költő haláláig eső időkből Sárosi valamennyi versét közli a kiadás, igaz, párat csupán a Jegyzeteken. Ez utóbbi eljárás kissé gátolja az áttekintést, nehezíti a kötet kezelését. Másrészt, ha a 48 előtti korszakra elfogadjuk a válogatás jogosultságát, semmi sem indokolja, hogy a 48 utáni termésnek a kor átlagát alig megűtő versei helyet kapjanak a kötetben. A kötet így felemás. Nem válogatott versgyűjtemény, de nem is teljes kötet, »összes művek«, csupán egyéb Sárosi kiadásokkal kiegészítve tekinthető a költő teljes életműve foglatának.

Még fonákabbá teszi a helyzetet az a szerencsétlen körülmény, hogy a költő legfontosabb műve, *főműve*, az *Arany Trombita*, amely a tulajdonképpeni indokot, jogcímet adja Sárosi költeményei többségének, *pláne prózájának, kritikai vagy akármijéle kiadásához, hiányzik a kötetből*, mivel az Akadémia 1951-ben kritikai kiadásban már közzé tette. A legkevésbé sem mondható szerencsésnek a kritikai kiadásoknak ez a menete, megoldásmódja. Nem lett volna-e sokkal jobb megoldás az, ha az Arany Trombita kiadásához a jelen kiadásénál jóval határozottabb, erősebb szelekciójú vers- és levélválogatás csatlakozott volna? Igaz, az Arany Trombita kritikai kiadása ez esetben késett volna valamelyest, de hiszen nem is volt égetően szükséges ez a sietség, illetőleg elsietés; úgy tetszik, célszerűbb lett volna a Szépirodalmi Kiskönyvtár 1952-es Arany Trombita-kiadását korábbi határidőre tenni, s így az hozzáférhető lett volna nem csupán a szakkörök, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is. Az a megokolás ugyanis, amelyet az Arany Trombita kritikai kiadásának bevezetője említ, hogy 48 centennáriuma megünnepléséhez kívánt a kiadás hozzájárulni, eléggé mondvacsinált, hiszen 1951, még az iroda-

lomtörténetünkben immár szokássá vált határidőszámítással is, csak igen nehezen tekinthető 1848 százéves fordulójának. Semmiképpen sem lehet, természetesen, a — szerintünk — szerencsésnek nem mondható megoldást a két kiadás közzevetőjének, Bisztraynak felróni néha nyilvánvalóan a tudományos munka, s a könyvkiadás terén mutatkozó szervezési és tervezési hibával állunk szemben.

2.

A két Sárosi-kiadásban, az 1951-esben és a jelen kötetben, tehát most immár együtt áll előttünk Sárosi egész munkássága, egész irodalmi hagyatéka. A költő teljes életműve birtokában természetes az az óhaj, hogy a kutatás művei kiadásával egyidejűleg meghatározza Sárosi szerepét az irodalom fejlődésében, megrajzolja életútját és egyéniségét, megjelölje helyét az irodalom republikájában. Irodalomtörténetünk e munka elvégzését, természetesen, Sárosi legalaposabb ismerőjéről, Bisztraytól várja.

Bisztray bevezető tanulmányában az életrajz keretét használja fel, hogy megrajzolja a költő pályaképét, s kijelölje helyét kora irodalmában. Nemcsak a legegyszerűbb módszer ez, hanem minden bizonnyal a legcélravezetőbb is. A felesleges kettős kiadás: Sárosi műveinek két külön kiadásra való szakítása azonban itt, a bevezető tanulmányban bosszulta meg magát legjobban. Azt eredményezte ugyanis egyrészt, hogy mindkét kiadás tartalmazza Sárosi életrajzát, változott részletességgel és változott szöveggel ugyan, s igaz az is, hogy az 1954-es kiadás életrajza részletesebb volta mellett néhány új adattal is kiegészíti az Arany Trombita bevezetőjében olvasható biográfiát — mégis, tagadhatatlanul egymást fedő ismétlések állottak elő, s ilyen életrajz-variánsok ugyanazon kiadványsor két közeli kötetében örökké helyszűkével küszködő irodalomtörténetünkben legalábbis nem gazdaságosak.

Am' ez jelentéktelen, említésre is alig érdemes következménye a kettős kiadásnak. Sokkal szerencsétlenebb folyománya az, hogy nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy néhány fontos, Sárosi költészetének talán éppen legfontosabb kérdése, nem jutott kellő helyhez és hangsúlyhoz Bisztray tanulmányában, vagy egészen ki is maradt belőle.

Sárosi két legjelentősebb műve, mint ismeretes, az Arany Trombita és a híres Ingeborg-vers, amelyet méltán számít az irodalmi köztudat a magyar költészet mindenkori »nagyversei« közé, s amelynek magasságát Sárosi sem előtte sem utána nem csak hogy el nem érte, de még csak meg sem közelítette soha. Írói arcképét csak az a tanulmány

rajzolhatja meg, helyét és szerepét csak az az irodalomtörténeti munka határozhatja meg, amelynek központjában ez a két költemény áll. Ez a két munka magába foglalja a költő egész életművének azt a két alapot, amely valóságos zenei ellenpontként küzd egymással egész írói tevékenysége folyamán. Az előbbi Sárosi népiességének legjellegzetesebb és legnagyobb szerű tanúbizonysága, az utóbbi pedig a Bajzát és Vörösmartyt követő Sárosinak legszebb megnyilatkozása. A jelen kiadás bevezetője az Arany Trombita kérdését éppen csak hogy érinti, nyilvánvalóan azzal a megfontolással, hogy az olvasó részletes elemzését megtalálhatja az 1951-es kiadásában. Ott viszont a költő az Arany Trombitát megelőző és követő periódusának, irányzatának elemzése futólagos csupán, s így sem itt, sem ott nem kerül sor a Trombitában tetőződő népiességeknek, és az Ingeborgban kiteljesülő, tökéleteset alkotó Bajzát és Vörösmartyt követő irányzatának szembesítésére, a két irányzat egységbe kapcsolódásának, egymásból való fejlődésének elemzésére. Ez a szembesítés és elemzés, úgy tetszik, igen sokban módosíthatta volna a költő portréját, mindenekelőtt azonban azt a felfogást, amelyet a két kiadás Sárosi népiességéről és költői fejlődéséről vall.

3.

Sárosi útja az almanach-lirától vezet Czuczor, Bajza, Vörösmarty és kortársaik hatásának igen fogékony és formáló recepcióján át az Arany Trombita népiességéig. Bisztray tanulmánya gondosan, minden mozzanatot számításba véve, a pálya fordulót részletesen elemezve kíséri a fejlődésnek ezt az útját. Úgy tűnik azonban, hogy azt az örökséget, amelyet Sárosi népies korszaka előtt kapott, költői egyéniségének azokat a vonásait, amelyek népies korszaka előtt bontakoztak ki, s jellemezték írói tevékenységét, nem veszi eléggé számításba népiességének értelmezésében, s a népies korszakát követő visszakanyarodás magyarázatában sem.

Sárosi költői magatartásának egyik legjellegzetesebb vonása a szerepjátszás. Az almanach-líra, az Auróra-kör, Czuczor, Kisfaludy Károly és kortársai költészete megkedveltette vele, kifejelesztette, meggyökeresztette benne ezt a költői attitűdöt. A szorosabb értelemben vett helyzetdalt, e magatartás legjellegzetesebb műfaját is szívesen művelte egészen élete végéig. De távolról sem korlátozódik a szerepjátszás csupán helyzetdalaira. Költeményeinek igen jelentős hányadára egyfajta dramatizáltság jellemző. Nem drámaiság, s nem is színpadiasság, hanem a lírai élménynek egy-egy jelenetbe, vagy inkább »jelenetkébe«, történetbe, hely-

zetbe való vetítése, transzponálása. Nem képet alkot a költő, hogy élményét megjelenítse, hanem jelenetkét szerkeszt, »költői« helyzetet, szituációt teremt, s az élményt a jelenetke, a helyzet hőse gesztusainak, reflexióinak, mondatainak kell szügerálniok. A jelenetke, a helyzet hőse, természetesen, legtöbbször maga a költő. Ez a jellegzetessége minden bizonnyal egyik fő oka annak, hogy lírai versei nem egyszer átjátszanak az epikába, lírai és epikai elemek keverednek bennük. A jelenetkét, a helyzetet kezdetben az almanach-líra költői helyzetsablonjaiból, később a népies irány fűrészéből kölcsönzi. A legszemélyesebb, a leglíraibb élmény is csak ritkán tud e dramatizáltság nélkül megnyilatkozni s verseinek igen jelentős részét éppen ezek a költői sablonhelyzetek, kimódolt jelenetkék buktatják a kor átlagtermésének szintje alá. Bűjdosó és börtönverseinek istöbnyire egy-egy helyzet, jelenet adja keretét, s gyakran éppen ez a nem egyszer nagyon is mesterkéltn költői keret gátolja meg megdöbbenő szenvedéseinek, élményeinek hiteles megérzékítését.

~ A szerepjátszó hajlammal egy töről fakadt költői egyéniségének másik jellegzetes vonása: rendkívüli fogékonysága, befogadó készsége mesterei, elődei és kortársai műveivel, stílusával szemben. S mivel nem tartozott a nagy, erős költői egyéniségek közé, legtöbbször a maga élményeit, érzéskultúráját alakítja, hasonlítja, formálja az előtte álló irodalmi sablonok, műfaji klisék szerint. Néha egy-egy saájáhangú szép felütés, sor vagy strofa után, hirtelen bántóan irodalmi fordulatot vesz a vers (pl. az egy pillanatra meleg interieurt ígérő korai Tálben, vagy a szép elégikus hangütésű kései Óh álmak, édes álmak-ban stb.) másrészt viszont érthető az is, ha sikerült versei között sok, szinte legtöbb az olyan, amely egy-egy az előd- vagy a kortárs-irodalom által már teljessé érlelt és irodalmi köztulajdonná vált motívumot, témát, műfajt variál (pl. néhány sikerült korai »népdala«, kései korszakából az Egri népdal stb.).

Nem nagy költő, de jó versművész. Nem tartozik az újítók sorába, de az átvett formákat sokszor szinte virtuózan kezeli. Gyakran azt a benyomást kelti, hogy talán nem is értelmi vagy érzelmi élmény ihlette, hanem egy-egy versforma hangzati élménye. Nem egyszer mintha a vers megállíthatatlan mechanizmusa önműködően hozná létre a sorokat. Jellemző példája ennek, az egyébként sok szép sort tartalmazó, Börtöndal I. Vörösmarty csodálatos zengésű versművészetének ihletése félreismerhetetlen itt:

Börtön az élet, börtön az ember
Börtön az Isten, börtön a szív

Az ilyen és hasonló soroknak mindenekelőtt a vers zengzete adhatott életet. Arra elég éppen semmi oka nincs, hogy a szelíd széphalmi mestert így aposztrófálja:

Íme apánk a szörnyű Kazinczy,
Béke földözze honfiorát!

A daktilusok és spondeuszok robajlása s a vers egetverő szópátosza azonban szinte ellenállhatatlanul rántja a versbe a *szörnyű* jelzőt.

A ritmus zökkenőtlen tiszta hangzatát oly nagyon sokra tartja, hogy sokszor a tömörség rovására töltelék-szavacsák alkalmazásával őrzi meg (pl. a Vidák Gyorgye-ben) s verse rendszerint csak olyankor döccen, ha ezek használatára lehetetlen.

Egyéniségének, Bisztray által is többször hangzottatott, igen jellemző vonása a humor, a fonákság, a gúny iránt, mindenekelőtt a fonák helyzetek komikuma iránt mutatott vonzalma. Elsősorban Kisfaludy Károly és kortársai népiességének humorával tart rokon-ságot, s e vonása kifejesztésében nyilvánvalóan igen nagy része volt az előző nemzedék népies humorának. Ez a vonzalma folyton erősödött, s pályája második felén gyakran már fegyelméletlenségekre ragadja s mármár átlépteti a józlessé határán és nem egy versét teszi tönkre. Nem tud ellenállni egy-egy szójáték ingerének s milyen torz a tragikus hangú Az új épületben című versében a rabkenyeret a félholdhoz hasonlító képének szójátéka:

Csak az a különbség, hogy ezt a pék sütötte
Odakint pedig a félhold süt a pékre.

Bisztray eufémizmussal »legényes hetykeségről« beszél, ám ez a hetykeség már-már hányavetiség s a Lisznyay-féle »dalidók« világába való inkább, semmint az irodalomba.

Szükséges volt Sárosi költői egyéniségének ezt a néhány vonását megemlíteni, hogy ellentétést tehessünk Bisztraynak azzal a felfogásával szemben, amely — úgy véljük — Sárosi népiességét túlságosan Petőfi népiességének közelébe hozza, rokonságot sejtet, szuggerál, sőt egy helyütt az Arany Trombita nyitányául számító Töborzóval kapcsolatban azt mondja: »Teljesen Petőfi 48-as költészetének nyelvén szók«.

(Ne essék félreértés. Az Arany Trombitát, Sárosi börtön- és bűjdosóverseit 48 és a Bach korszak igen becses irodalmi emlékének s a költő hagyatéka legjelentősebb részének tartom én is. Nem hiszem azonban, hogy az Arany Trombita, a bűjdosó- és börtönversek becsét kisebbíteni azzal, ha népiességét igyekszünk határozottan elválasztani, megkülönböztetni Petőfi s általában Sárosi kortársainak népiességétől.) Bisztray bevezetőjé-

nek ugyanis sajátos vonása egyfajta kettőség: »tételszerűen«, »expressis verbis« ugyan elég élesen elválasztja Sárosi költészetét a Petőfi-kor népiességétől, de egyrészt a tanulmány egésze, másrészt egy-egy, a fent idézethez hasonló mondat, félmondat, utalás, párhuzam gyengíti, ingadozóvá teszi ezt a elválasztást, sőt neki ellentmondó fellogást sugall. Erősíti ezt a kettőséget, ingadozást az is, hogy a tanulmány nem jelöli meg elég határozottan a magyar fejlődés irányai közt Sárosi helyét. Kétségtelenül nehéz és óvatosságra intő feladat ez. A következők tehát elsősorban éppen ennek a határozatlanságnak, ingadozásnak a kiküszöböléséhez kívánnak valamelyest hozzájárulni.

Az Arany Trombita megírásakor Sárosi legjellemzőbb költői tulajdonai érvényesülhettek, különösen kidolgozottabb sikerültebb első felében. A szerepjátás az azonban a mai szóhasználatban már pejoratív mellékízt kapott, s így inkább a szerepvállalás szó jelöli meg pontosan Sárosi Arany Trombitabeli magatartását. Csalhatatlan érzékeny ösztönösséggel (vagy talán nagy önismerettel? — az eredmény szempontjából mindegy) azt a szerepet vállalta a forradalom irodalmának feladatai közül, amely legtöbb teret engedett költői jellemvonásainak, s megalkotta a legjobb magyar pamflettek egyikét, ágyúknál többet ártva a gyűlölt Habsburgoknak és homi cinkosainak. Szerette a nevetetést, a kacagtató szerepét. Az öt érzék című humoreszkjével fölolvadó esteket tartva járta az országot s humoros verseit is egész életén át szívesen olvasta föl. Most ezt a szerepet a legszentebb ügy, a magyar szabadság ügye szolgálatába állíthatta, s e feladat tökéletes megoldására a rajongott példakép, »az Isten küldötte«, a »messiás«, Kossuth helyeslő figyelme ösztönözte.

Az Arany Trombita mindenekelőtt pamflett. Úgy tetszik, mintha Bisztray kissé túlbecsülne a Trombita eseményismertető és felvilágosító célzatát s lírai részleteit. Volt természetesen ilyen célzata is. Az események ismertetését és a felvilágosítást azonban sokkal gyorsabban, pontosabban, tökéletesebben elvégezték a forradalom lapjai, röpiratai; a Trombita már szelvényben ismert eseményeket, elterjedt nézeteket szedett verse. S nem véletlen az, hogy éppen a néhol valóban csupán csak eseményt közlő vagy oktató utolsó lehelletek krónikásan szárazak, farszótan didaktikusak. A lírai részletekről pedig már az 1951-es kiadás kitűnő kritikájában találóan jegyezte meg Orosz László, hogy nem is említhetők Petőfi 48-as lírájával együtt. Ezek tehát nem magyarázzák meg sem a Trombita hallatlan sikerét, sem marandóságát.

Az Arany Trombita stílusbravúr. A legjobban sikerült magyar stílusimitációk

egyike. Amikor Sárosi beleléte magát a népies ponyva írójának helyzetébe, nem csupán szerepjátszó hajlamának talált szinte korlát nélküli teret, hanem a más írók és irányzatok stílusa irányt mutatott érzékenységeink, recepciós készségeink is. Ugyanakkor megérezte, s műve első felében szinte a lehetőség legszélső határáig kiaknázta a Trombita pamflett-célzata érdekében a stílusimitációval majdnem szükségyszerűen együtt járó ironikus satirikus jelleget. A Toldi és a János vitéz korszakában a népies ponyva népiessége természetesen nem számíthatott méltánylásra, sikerre mint stílusirányzat, annál nagyobb hatást válthatott ki azonban mint egy pamflett paródius hangneme. Ha nem a pamflett célzatot szolgáló stílusparódia (amely valószínűleg inkább ösztönös volt, semmint tudatos) szemszögéből nézzük a Trombitát, értéke szinte az irodalmiság határa alá csökken, s éppen azokat a vonásokat nem méltányoljuk, sőt kifogásoljuk benne, amelyek sikeréhez legelőszörban hozzájárultak. A Trombita kritikai kiadásának már említett bírálatában Orosz László pl. szemére veti Sárosinak »szabályos rimeit«. »Nem tudjuk, — úgymond, — hogyan bírközött meg Sárosi felolvasásain rímei hatásával. Nyilván nem is akart megbírkózni hatásukkal, hanem ellenkezőleg, e rímek hatásának igen fontos szerepet szánt. A hallgatót, az olvasót megkacagtatta Sárosi rímötleteinek humora, körmönfont találatkonysága, de ugyanakkor feszültségben, vára közásban is tartotta, szinte bevonta a következő rím s vele a következő sor ötletének alakításába. Az »illirek-gyászíretek«, a »gyurta kurta«, »kocka-lapocka«, s más efféle rímeken lehetetlen nem nevetni, az »Ádám-ládám«, a »Gábor-tábor«, »Klapka-sapka« s hasonló névrímekről nem is szólvá. Az együttnevetés pedig — szinte közhelyé lett ősi igazság — nem egyszer értelmi érveknél gyorsabban határozottabban fordítja, irányítja a hallgatót rokon — vagy ellenszenvét. Rimesurprise-k ezek, ahogy J. G. Cahen, a francia Racine-kutató az ilyen funkciójú rímet nevezi.

A már teljesen népiessé lett tizenkettős és a teljes páros rím hatása egybefonódva érvényesült Sárosi versmondatainak alakításában s ezen át a pamflett-célzat szolgálatában. Mondatai akár egyszerűek akár összetettek, rendszerint egy-egy sorra terjednek, ritkán visz át egy-egy mondatrészt a következő sorba, a több sorra terjedő hosszabb mondatkonstrukciók pedig meglehetősen ritkák a Trombitában. A sorkezdet legtöbbször mondatkezdet is jelent. Összetett mondatai pedig majd mindig két sorból állnak csupán: a páros rímet magába foglaló két sorból. Rendkívül kedveli az azonos felépítésű egyszerű vagy mellérendelő összetett mondatok párhuzamát, hiszen a ragrim így

magából a mondat szerkezetéből adódik. Ez a mondatfelépítés viszont a darabos népies vagy népiesnek vélt, a népies ponyvában otthonos szentenciázás ellenállhatatlan humorával hat, másrészt pedig a mondat teljes sorra bővítése s a párhuzamos mondatok alkotása számtalan mulatságosan körülményes kifejezésre készíti.

Mindezek a formai elemek tehát nemcsak hogy nem akadályozták a munka mondani- valójának, célzatának érvényrejutását, hanem igen hatékonyan segítették azt, éppenséggel nem csökkentették, hanem egyenesen fokozták irodalmi értékét, műfaji teljességét, pamflett voltát.

Ha azonban számításba vesszük a — tudatos vagy ösztönös — stílusparódia szerepét Sárosi pamflettjének óriási közönség-sikerében, ez szükségyszerűen fölvet egy eddig meglehetősen kurtán elintéztett kérdést: ki volt Sárosi közönsége. Az irodalomtörténet hagyományos lakonikus felelete: a nép. A nép szó tartalma, értelmezése azonban koronként igen nagy ingadozást mutat. Általában, különösen a magyar irodalomtörténet szóhasználatában, a parasztságot szokásrajta érteni. Sárosi közönsége azonban aligha paraszthallgatókból, még kevésbé parasztolvasókból télt ki. Ahhoz, hogy az Arany Trombita egyik legfőbb pamflett-eleme: a stílusparódia sikerre segíthesse a mű mondanivalóját, valamelyes irodalmi tudat (ha még oly alacsony szintű és igényű volt is az), s ami még fontosabb: olvasmány-élmények jelenléte volt szükséges. Sárosi nyelve, stílusa, népiessége semmiféle valóságos népi nyelvnek, népi stílusnak, népiségnek nem felelt meg, de bizonyára megfelelt annak a felfogásnak, szemléletnek, amely a honorációrok, városi iparoskereskedő kispolgárok, a jobbjágságtól jobban elkülönülő módosabb kis- és középnemesség gondolatvilágában élt a népiességről. A népiesség és az archaizmus éppen ezeknek a rétegeknek tudatában kapcsolódott össze, s jellemző az, hogy maga Sárosi — ugyancsak e rétegek tagja — népies hangon akarván szólni, éppen ezt a hangot ütötte meg, amely a jobbjagy olvasó, hallgató számára bizonyára nem tűnt a maga stílusának, hangjának, nyelvének. Bisztray felsorolja a Trombita néhány lelkes másolóját, terjesztőjét, rajongóját, de bizonyára nem véletlen az, hogy egy sem tartozik közülök a tulajdonképpeni »nép« sorába, hanem az említett rétegek valamelyikébe.

Az Arany Trombita népies hangjának alkalmazása szerep, írói modor vállalása Sárosi részéről; lehajlást, leszállást jelentett az »atyafiak«-hoz, s vajmi kevés közönséget mutat Petőfi és Arany népiességével. (Néha — kivételképpen — azonban a Trombita egy-egy részletében (pl. a Huszárok) a nagy korszak mindenkit egybeötvöző ihletésében

teljesen azonosul a nép érzés és gondolatvilágával s hangja már nem a néphez lehajló költőé csupán, hanem magáé a népé s e részletekből nem egyszer csakugyan a Petőfi-korszak népiességét véljük kihallani.) Ezt Bisztray is vallja, s az Arany Trombita — a jelen köteténél egyébként jóval mélyebben járó — bevezetőjében igen meggyőzően bizonyítja is. A jelen kötet bevezető tanulmánya azonban mégis azt a benyomást suggerálja, mintha Sárosi 48 körüli népiességének közvetlenül Petőfi és Arany népiessége közelében kellene helyet jelölnünk, mintha azok közeli rokona volna. »Pályája kezdetétől a negyvenes évek elejéig — írja a 17. lapon — munkásságán Kölcey, Vörösmarty és Bajza követése látszik. Ettől fogva Kossuth, Eötvös, Erdélyi János és végül Petőfi jelöli ki fejlődése további vonalát«, később pedig valamiféle párhuzamosságot sejtet Sárosi »népiességének« és Arany népiességének 48 utáni fejlődése között. »... idővel költőnk egyre jobban eltávolodik az Arany Trombita kissé nyers népiességétől s nem egy stílus-elemet vesz föl ismét régi műgyakorlatából — mondja a 72. lapon, — mert az átalakuló társadalom a kulturális feladatokkal, az irodalommal szemben is új igényeket és követelményeket támasztott. Arany és Tompa népiessége szintén valami hasonló módosuláson megy keresztül. Végső összefoglalásában pedig Sárosit Petőfi »továbbhagyományozója«-ként méltatja. (100. lap.)

Arany költői útja csakugyan a népiesség továbbfejlesztése, továbbhagyományozása, (Tompa népiessége eléggé megvilágítatlan kérdés még.) Sárosi pályája azonban aligha jelenti a népiességnek, különösen Petőfi népiességének bármiféle továbbfejlesztését vagy továbbhagyományozását is. Útja visszakanyarodás az időlegesen szerepként átvett, őszintén vállalt és lelkesen alkalmazott költői modortól a maga költői irányzatához. A népiesség sohasem vált Sárosi költészetének alaphangjává, alapszövetévé. Rendkívül jellemző az a tény, hogy a népies hang számára mindvégig a humoros, enyelgő, évődő hanggal társul szinte szükségszerűen. Ez az identitás oly erős, hogy a »népies« hangnemben, pontosabban: népies formában írt bújdosó- és börtönverseire is ráerőltet valamiféle torz, mesterkéltné a vers hangulatát, hitelét megtörő, helyenként már-már kínosan ízlést bántó humort (Bisztray némi eufémizmussal »akasztófahumort« emleget.) Másrészt népies tónusú lírai verseiben szinte mindig fellelhetők a Kisfaludy Károly-féle népiesség reminiscenciái, a Petőfi előtti zsánerkép helyzetdal hangütése csendül vissza és sok epikus elem húzódik meg bennük. A legszemélyesebb líra, a szerep, az epikus keret, a költői helyzet nélküli önkifejezés számára mindig a Bajzától, Vörösmartytól tanult modor

stílus, vers maradt. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a Vörösmarty és Bajza hangnemi fogott költeményeiben ura igazán a versnek és különösen a költői nyelvnek. Míg népies verseiben nem akar vagy nem tud nagyobb szabású, sokszorosan összetett mondatkonstrukciókkal megbirkózni, itt bonyolult mondatkombinációk is bőven találhatók. Kétségtelenül igaz, hogy a visszakanyarodás után írt verseiben is mutatkoznak továbbra is a Petőfi-féle népiesség hatásai motívum- és képkincsben, szóképzésben, sőt a prózódíában is: Bajza feszes jambusai után Petőfi oldottabb, az összevonások, a közlés, a rövidítések, a kihagyások, szóösszetételek és szókapcsolatok, egész költői szókincs stb. nála az 50-es években is mind a reformkor költészetét idézik. Ime néhány:

»Faggyá kell lenni, faggyá e kebelnek!
(I wish I was by that dim lake)

Miként azok, kik éji fekvőkön
nyugtot Szerezni kívánván magoknak
(uo.)

De kéje még legédesb,
Ha hajnalon a szépség
Ujdon nyomát kutatja,
Hajtván a reszketére.

Reptőkben is nyitálva
Tüstént lesújtja Ámor
(A szerelem, mint vadászfű)

»Feléd, feléd röpködök újra, Pálna.
»S a boldogság, mely mulat arcidon«
Szemed, mint két ragyiv tüzelg felettem;
(Feléd, feléd)

»S hogy nincs apám, szivem-, szememnek
Legelső látománya lett...
(Ingeborg, önszületésnapján)

Dicső anyáml ha élvezhetnéd
Önérzetem fennálmaid;
(uo.)

Attól csak jóanyám szerelme
Meléngetőleg óva meg«
(uo.)

»S nem látszik a kincset gyanítani sem,
Mely lent ragyog szelid hullámiban
(Marie)

Hol vannak, ó hölgyek! a tündérkoszorúk
(Emlékezet)

Hogy koszorút tűzzön — ah, töviskoszorút!
A költő fejére»
(uo.)

»Igy ha kell, és számodra van-e még?
Ha nem lehetted meg ennyi éven át:
A túlvilágon majd feleletet —
Hahogy találkozik ott, lelkem ád».

(Szivem.)

Az 50-es évek terméséből méltán emeli ki Bisztray a költő Moore-fordításait, amelyek tanúsítják, hogy ebben a stílusban, hangnemben az írói eszközök teljes birtokában van és főlényes biztonsággal alkalmazza őket. Az Ingeborg-vers mellett alig van ezekhez fogható hibátlan munkája. Ám ezek az 50-es évek elején, — jellemző módon — nyelvi, gazdaságukkal hajlékony, csiszolt formakincsükkel, finom árnyaltságukkal, gazdag zeneiségükkel, egész hangszerelésükkel Vörösmarty művészetét idézik. Íme a kezdő sorok a legszebből, a Tára hárfájából:

»A hárfá mely a hangza szellemét
Őzönlé hajdan Tára termiben,
Oly néma most, úgy függ annak falán
Miként ha szellem nem honolna benn.»

Bizonyára nem véletlen az, s nem csupán karakter és barátság kérdése, hogy a fogságból hazatért Sárosi a népiesség jegyében újjáébredő irodalomban nem tud magának már számbavehető helyet kivívni és éppen Lisznyai körében találja meg helyét. A reformkorban a korszak vezető íróival volt kapcsolatban levelezése tanúsága szerint, most majdnem az irodalom periferiájára szorul. Bisztray — talán kegyeletből — csupán megállapítja ezt a tényt, de nem látszik különösebb fontosságot tulajdonítani neki. Pedig talán nem csupán Sárosi borozókedvére, hanem népiessége jellegére is jellemző, Lisznyaival való szoros kapcsolata.

Sárosi népiessége tehát, úgy tetszik nem tekinthető a Petőfi korszak népiessége egyik válfajának, rokonának. Népiessége csakúgy, mint egész költészete a Petőfi előtti korszak irodalmához, irányzataihoz köti. Nem látszik indokoltnak az sem, hogy népiességének az 50-es években végbemenő alakulása, módosulása, és Arany, vagy akárcsak Tompa népiességének Bach korszakbeli fejlődése között párhuzamot keressünk, s végül, hogy Petőfi örökségének — bármilyen szempontú — továbbvivői és továbbhagyományozói közé soroljuk.

Az említetteken kívül persze a gazdag bevezető tanulmánynak még jó néhány kérdésért érdemes volna megvitatni (pl. a biedermeierrel, a nyelv művelőkörökkel kapcsolatosakat), ám mindezek megtárgyalása túlnépné egy kritika kereteit s valósággal ellen-

tanulmány látszatát kelthetné, márpedig Sárosiról való ismereteim — különösen a költő legalaposabb ismerőjének tanulmányával szemben — nem jogosítanak erre.

Szándékosan nem említettem Sárosi költészetének politikai, világnézeti problémáit. Mindezeket ugyanis Bisztray igen alaposan és sokoldalúan megtárgyalja. Megállapításával, eredményeivel teljesen egyet kell értenünk, azt azonban sajnáljuk, hogy egyes műveket gyakran csupán csak politikai-világnézeti szempontból elemez, s ez nem egyszer aránytalanságokat, túlzásokat szül vagy sugalmaz Sárosi költészetének értékelésében. Így pl. Bisztray bevezetője azt a benyomást keltheti az olvasóban, mintha Sárosi *Az egy-szeri szolgabíró*-ját Arany remekével a *Fülemülé*-vel helyezné egysorba. Annál inkább sajnáljuk ezt, mert ez a jelenség kortűnet. Irodalomtörténeti szemléletünk egyik jellegzetes mai hibája az arányérzék elvesztése.

Másrészt minden kutatót fenyeget az a veszély, hogy vizsgálódásában elmerülve, elveszti a tárgyilagos mértéket az elemzett életmű értékét illetően. Mintha Bisztray sem állt volna ellen eléggé e veszélynek. »A nagyok — Arany, Madách és Vajda János — mellett Tompa, Gyulai, Szász Károly, Lévy József, Lisznyay Kálmán és Tóth Kálmán ennek az évtizednek ismertebb lírikusai, — írja. — Költőnket a nagyok után következő sorban illeti a hely«. (99. lap.) Sárosi kétségtelenül sokkal jobb és jelentősebb költő Lisznyainál, Tóth Kálmánnál, s bizonyára Szász Károlynál is. Azt azonban nem szükséges bizonygatni, hogy Tompával egy sorba helyezni, határozottan túlzás. De túlzásnak látszik a Gyulaival való együtttemlegés is. Gyulai nem volt ugyan nagy költő, de mindkettő rendelkezett, még közepes verseiben is, azzal az elengedhetetlen költői tulajdonsággal, amely Sárosinak csak egy-két esetben adatott meg: versei egységét stílus, hangulat, forma tekintetében a vers alkotóelemeinek, a szó- és képkinccsnek megválasztásával biztosítani tudta.

4.

Mindent összevéve Bisztray Gyula Sárosi kiadása örvendetes eredménye irodalomtörténeti, mindenekelőtt filológiai kutatómunkáknak. Az a pontosság, megbízhatóság, fáradságot nem ismerő utánjárás, az anyag és a korszak a legkisebb részletekbe menő ismerete, amely Bisztray munkáját jellemzi példa lehet lassan induló szövegkiadásaink számára. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy akkor, amikor nagy költőink műveiből is alig-alig áll egy-két elfogadható kritikai kiadás irodalomtörténetünk rendelkezésére,

Sárosi műveinek ilyen meglepően nagy terjedelembé való kiadását (a két kötet együtt majd 850 lap) túlzottnak és szükségtelennek véljük. Másrészt az Arany Trombita elválasztását a költő egyéb műveitől éppenséggel nem tarthatjuk indokolt, szerencsés, sikerült eljárásnak. S végül — legyen szabad ezzel

a szubjektív megjegyzéssel zárni — azt a nagy filológiai munkakészséget, kutatókedvet és tudást, amely ebben a kiadásban megnyilatkozik, még sokkal nagyobb örömmel vettük volna egy Sárosiánál jelentékenyebb életmű szolgálatában.

Németh G. Béla

VAJDA JÁNOS VÁLOGATOTT POLITIKAI ÍRÁSAI

Összeállította és a bevezetést írta Komlós Aladár. Művelt Nép Könyvkiadó Bp., 1954.

Vajda János publicisztikai munkásságának irodalomtörténetírásunk eddig alig szentelt figyelmet. Életrajzírói a felszabadulás előtt még annyira sem érdekesítették újságírói működését, hogy számba vették volna mindazokat a lapokat, amelyeket Vajda szerkesztett vagy amelyekbe főmunkatársként dolgozott. A magányos különcé torzított költő mellett a publicista Vajda még rosszabb sorsra jutott: egyszerűen elhallgatták vagy sommás értelmetlenséggel nyilatkoztak róla. Egyik életrajzírója (Rubinyi Mózes) szerint hírlapi cikkei nem érdemlik meg, hogy foglalkozzunk vele, Pintér Jenő pedig röviden »szőrtőlődő elmefuttatásoknak nevezi Vajda egész prózáját.

A politikus Vajda jelentőségére először Bóka László hívta fel a figyelmet 1940-ben megjelent könyvében. Bóka azonban csak két rőpirata alapján foglalkozott Vajda politikai nézeteivel, és így természetesen nem adhatott teljes képet egy csaknem fél-évszázadra terjedő publicisztika mondanivalójáról és hatásáról. A felszabadulás után Komlós Aladár kutató munkájának köszönhetően, hogy a költő mellett a politikus is megfelelő helyet kapott a Magyar Klasszikusok sorozatában megjelent Vajda-tanulmányában, majd nemrég megjelent monográfiájában a publicista Vajdáról is tudományos hitelű és teljességű arcképet rajzolt.

Vajda János válogatott politikai írásainak gyűjteménye csaknem egyidőben jelent meg a monográfiával. A kötet Vajda 42 írását tartalmazza, ezek közül 38 napi-, ill. hetilapban jelent meg, két részlet az Önbírálatból és a Polgárosodásból, 1—1 cikk pedig a Kossuth Albumból ill. a Magyarság és nemzeti önérték c. Vajda-könyvből való. A hatalmas anyagból kiválogatott írások legnagyobb része általános vagy időszerű politikai kérdésekkel foglalkozik, néhány cikk pedig Vajda irodalmi, esztétikai nézeteiről ad számot. A cikkek legnagyobb része most jelent meg először kötetben. (Kár, hogy a gyűjtemény sehosem jelöli meg ezeket!) Az így könyvolalakban is hozzáférhető publicisztikai írások azonban csak

elenyészően csekély részét teszik ki Vajda egész közírói munkásságának. Újságcikkeinek számát saját maga az Összes Művei előszavában (1887) háromezzerre becsülte, és ha ehhez hozzávesszük, hogy újságírói munkáját ezután még egy évtizedig folytatta, képet alkothatunk Vajda újságírói tevékenységének arányairól. E hatalmas terjedelmű munkásságot — amely magában foglalja a Bach-korszaktól a millenniumig terjedő időt — valóban csak eléggé el nem ítéltetű céllal lehetett eddig is kihagyni az irodalomtörténeti kutatás köréből. Komlós Aladár érdeme, hogy a nagy költő életművének ezt a »fehér folt«-ját alapos, évekig tartó munkával, kiváló filológiai gondnal föltárta. Ő találta meg többek közt azt a teljesen elfelejtett cikket is (A »P. Napló« szerkesztője b. Kemény Zsigmond urnak Magyar Újság 1867. dec. 21.), amelyben fény derül Vajda életének eddig ismeretlen szakaszára. Irodalomtörténetünk eddig úgy tudta, hogy Vajda 1864-ben súlyos betegsége miatt vonult vissza az irodalmi élettől, a nyílt levélből viszont megtudjuk, hogy Vajdát politikai nézetei miatt valósággal kiűldözték hazájából. A publicista, a politikus Vajda megismerése természetesen nemcsak életrajzának részletesebb kidolgozását tette lehetővé, hanem elsősorban a költő egyéniségének és művészi fejlődésének mélyebb megértését is. Politikai írásainak tanulmányozása után még világosabb előttünk, hogy sokat emlegetett magányossága és »embergyűlölete« nem külön egyéniségéből, eltorzult lelkiességéből vagy éppen veszőléte pesszimizmusából, hanem a demokratikus haladásért folytatott nehéz harcából és egy idejétmúlt társadalmi rendszerrel való szembenállásából eredt.

A jelen válogatás három, időrendi csoportba osztotta Vajda publicisztikai munkáit. Az első szakaszba azok a cikkek, szemelvények kerültek, amelyeket 1861 és 1866 közt írt, a következő csoport cikkei a ki-egyeztéstől 1874-ig terjedő időből valók, és végül a harmadik rész az 1875 és 1896 közötti időszak újságírói termésének legjellemzőbb

írását mutatja be. Ez a felosztás Vajda politikai nézeteinek fejlődését vette alapul és megfelel azoknak az életrajzi és világnézeti fordulópontoknak, amelyek az eddig ismert cikkek, prózai munkák alapján is könnyen fölismerhetők.

Ismeretes ugyanis, hogy Vajda politikai nézetei bizonyos kérdésekben életének különböző szakaszaiban jelentős változásokon mentek át. 48—49-ben a szabadságharc katonája, a »61 utáni időközben a kiegyezés apostola, a 66-i königgrázi csata után forradalmár, 67-ben a kiegyezés ellensége, azóta megint a közjogi alap híve lett« — amint maga Vajda írja egyik írásában saját politikai felfogására célozva. Az Ausztriához való kapcsolat megítélésében tehát következtelen volt. E következtelenség azonban — bármily ellentmondásnak látszik is — olyan szilárd, meg nem alkuvó és tartalmát, célját illetően olyan haladó politikai meggyőződésen alapult, amely mindvégig méltó volt 48 egykori harcosához. Kétségtelen azonban, hogy Vajda viszonya a forradalom örökségéhez és ezzel kapcsolatosan politikai felfogásának értékelése, nem egyszerű kérdés, és bizonyos, hogy problematikusága érezhetően meg is zavarta az egységes — a költő és a politikus — Vajda-kép kialakítását. Érthető, hogy a Horthy-korszak hivatalos irodalomtörténései siketeken mentek el a nagy költő társadalmi mondanivalói mellett, de szembetűnő, hogy még a Nyugat kritikusi (Ignotus, Schöpplin) sem figyeltek föl Vajdára, a demokratikus átalakulás szenvedélyes harcosára. Pedig — amint erre Komlós Aladár meggyőzően rámutat — Gina költője nemcsak művészi látásmódjában, hangjának újszerűségében, hanem sok tekintetben az úri Magyarország elleni harcában is elődje volt Adyknak.

Vajda politikai jelentőségének lebecsülésében — és ezt a lebecsülést nem lehet elhallgatni — nem kis szerepet játszott az a tény is, hogy jelentős újságcikkeinek egy részét névtelenül írta. Ideje volt már, hogy Vajda legfontosabb prózai írásait, a név nélkül megjelenteket is, megismerjük, és ezáltal politikai fejlődésének problematikus vonásait irodalomtörténetírásunk tisztázza, és a megzavart képet publicista és költő között a maga valóságában, saját értékében állítsa vissza. A hatalmas újságróli termés anyagából most kiválogatott cikkek, szemelvények alkalmasak arra, hogy a Vajda-életmű ellentmondásosságát a politikai mondanivaló oldaláról is föloldja.

Az első cikk, amelyet a kötetben olvashatunk, 1861-es keltezésű és a *Csatár* c. lapból való. (Életrajzírói ezt a Vajda által szerkesztett lapot sem ismerték eddig.) Ez a cikk, amely a sok helyen újra alkalmazott botoztatásokat leplezi le, hangjában és

irányában már jelzi Vajda politikai állásfoglalását a kiegyezés előtti években, de ugyanakkor magában foglalja nézeteinek állandó, legfőbb vonásait is. Az októberi diploma után, de még inkább az országgyűlés összehívását követő hónapokban megyszerzte ismét feltámadt a régi táblabíróvilág, a köznemesség 48-as jelszavakat használva, valójában társadalmi téren a 47-es állapotokat akarta visszahozni. Vajda politikai éleslátására és nagy bátorságára vall, hogy elsőként szállt szembe a 48-as eszmék ilyen eltorzításával. Ezt az állapotot simítgatni, titkolgatni éppen annyi volna, mint álszeméremből eltitkolni oly betegséget, mely gyors ellenszerezéssel biztosan gyógyítható, de elhanyagolva halált hoz — írja egyik cikkében a szolgabírák uralmáról. Bizony ünnepontás volt ez a köznemesség diadalnapjai idején, és ellenfelei két röpiratának megjelenése után hamarosan meg is találták a módját, hogy — ha csak rövid időre is — elhallgattassák az Önbírálat és Polgárosodás íróját. A politikus Vajda azonban a kiegyezés évében ismét megszólal, újra és újra rámutat a halálhozó betegségre, és egyúttal szakadatlan hangoztatja a romlást okozó kór gyógyító ellenszerét.

A halálos betegség, a feudális maradiság mérgező levegője ellen a demokratikus fejlődés gondolatát, az európai távlatú művelődés tiszta világát, a léha és műveletlen szolgabírák, a dologtalan szájhűsők, a hazafiaskodó nemesség osztályönzésével szemben a képzett, iparosodó polgárság uralmát hirdette. A polgári demokratikus átalakulás követelése Vajda politikai hitvallásának alapja, ez az az örökség, amely legerősebben és legtisztábban 48-hoz fűzi. Ez szabja meg politikai nézeteinek folytonosságát, de egyúttal ez határozza meg publicisztikájának korszakos változásait, és tegyük hozzá, ez magyarázza tévedéseit is.

Ha 48/49 politikai tartalmának szempontjából vizsgáljuk Vajda közírói tevékenységének három korszakát, akkor azt látjuk, hogy a kiegyezés előtti időkből publicisztikája elsősorban az elbukott forradalom feudális-ellenességének örökségét szólatja meg, ugyanezt mondhatjuk az utolsó évtizedek írásairól is (igaz, itt már gazdagabb színezettel és egy jövőbe látó szemlélet kíséretében), és csak a kiegyezés utáni években emelkedett a tisztánlátásnak arra a fokára, hogy 48 örökségének kettős tartalmát: a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség kérdésének szétválaszthatatlan kapcsolatát fölismerje. »A demokrácia elve együtt jár és elválatatlan a nemzeti önállás elveitől« — fogalmazta meg 1867-ben — mint a Kossuth-párti *Magyar Ujság* főmunkatársa — politikai álláspontját. Természetes, hogy erről az elvi magaslatról

sokkal világosabban látja korának bonyolult kérdéseit és nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi események megítélésében is biztosan tájékozódik. A politikus Vajda pályájának ez a néhány év a csúcspontja; egyszerre küzd a feudális és a Habsburg-elnymás ellen. Jellemző például, hogy a 60-as évek elején vallott nem egy téves nézete hogyan tisztult meg a nemzeti és a társadalmi haladást töretlenül összefogó szemléletében. Az Önbirálatban — bár hangoztatja, hogy nemzetünk erkölcsileg legromlatlanabb része a parasztság — még szembetűnő lebecsüléssel beszél a nép elmaradottságáról, középkori úrtiszteletéről. A tömeg — írja röpiratában — »a haladás szükségét még most eléggé felfogni nem képes«, egy másik cikkében pedig azt fejtegeti, hogy »a süllyedésből megváltó próféták ihletett apostolok rántathatják ki a magán segíteni nem tudó társadalmat.« Milyen másképp szól Vajda a népről a kiegyezés évében! Most már a nép eszét, okosságát szegezi szembe az úri hatalom népellenes úri fufangjaival. »Ez a magasból tudatlanok hirdetett nép oly bosszantólag hirtelen megérti, melyik azon pártirány és annak emberei, kik az ő javát mozdítják elő; ennek ragyogóan fényes bizonyítványát adta 48-ban.« Hasonlóan tisztuló, élesedő felfogást figyelhetünk meg Vajda publicisztikájában az arisztokrácia és a klérus szerepének értékelésében is. A Schmerling-korszakban a Habsburg-barát főpapság egyetlen bíráló megjegyzést sem kap, de nem veszi észre a hazaáruló nagybirtokosok felelősségét sem, sőt az arisztokráciát még kedvezőbb színben is tünteti föl mint a haladásra képtelen vidéki köznemességet. »Falusi közbirtokos nemeseink, — írja a Polgárosodásban — általában kabátos osztályunk sokkal kiállhatatlanabbul dőlyfös, kevély, mint grófjaink és báróink, kik helyvel közel már kezdik legalább affektálni a modern demokráciát.« A Magyar Újságban megjelent cikkeiben viszont az ország romlásának főokát az arisztokrácia bűneiben látja, és egy történelmi visszaillesztésében megállapítja, hogy az idegen elnyomó hatalom támasza hazánkban mindig az arisztokrácia volt. De nem feledkezik meg ebben az időben az egyházi reakcióról sem, és a klérusról mint a népek szabadságtörekvéseinek ellenségéről beszél. Különös élességgel mutatkozik meg tisztultabb felfogása a nemzeti-ségi kérdésben. Szabadságharc utáni történelmünknek egyik legdöntőbb kérdésével Vajda mindhárom politikai, újságírói szakaszában sokat foglalkozott, de egyértelműen haladó álláspontot a magyarság és a nemzetiségek viszonyáról csak 1867 és 74 között tudott kialakítani. Kiegyezés előtti felfogásának lényege az, hogy a magyar

nemzetnek vezéri szerepre kell törekednie Európa keleti felén, de ezt csak akkor tudja elérni, ha műveltségével magához vonzza a nemzetiségeket, a kisebb népfajok egy részét pedig beolvasztja. A Polgárosodásban viszont 48/49 nagy kérdésére — Ausztriával vagy a nemzetiségekkel szövetkezzünk-e — így válaszol: »két szövetséges: Ausztria és a nemzetiségek közül eddigelé egyszerre csak egyiket fogadtuk el, sőt volt idő, midőn titáni égerontó vakmerőséggel mindkettőt elvetettük és ekkor csakugyan legmélyebbre buktunk; nem az a tanulság ebből, hogy ezentúl — miért nem fogadjuk el szövetségesül mindkettőt?« Naiv és képtelen, az összmónarchiaról táplált illúziójából eredő politikát ajánl itt Vajda, végeredményben azt, hogy egyszerre lépünk szövetségre az elnyomóval meg az elnyomottakkal is. A magyar nemzet vezető szerepe továbbra is főszempontja marad, de 67 után már nincs szó írsaiban beolvasztásról, sőt egyik cikkében az osztrák uralom alatt levő népek függetlenségi törekvéseinek összefüggéseiről ír, és megállapítja, hogy a nemzetek és nemzetiségek egyesülése »a demokratikus szabadság nagy elveiben okvetlenül megtalálja a szolidaritásnak feltételeit.« Ugyanabban az írásában — Csehország önállósági törekvéseiről szólva, — a társadalmi haladásért síkraszálló politikájával teljes összhangban így fogalmazza meg nézetét: »Minden támogatás, melyet egy szomszéd nemzetnek nyújtunk avégett, hogy szabadsági törekvéseit előmozdítsuk, egyszersmind saját erkölcsi erőnkkel fokozza azon harcban, melyet a civilizáció érdekében folytatunk.« Sajnos, 1875 után a polgári kapitalista fejlődés nagy ideológiai buktatóját, a nacionalista szemléletet Vajda sem tudta kikerülni. Kiegyezés előtt hirdetett álláspontja bukkan itt föl újra, talán még torzabb formájában, igaz, hogy ezzel már nem állt egyedül, az egész uralkodó osztály ugyanezt vallotta akkor, mint Vajda: a nemzeti-ségi veszély ellen Ausztria védelmét, szövetségét kell keresni.

Publicisztikai pályájának utolsó szakaszát mégsem ez a visszaesés jellemzi első-sorban. Az 1870-es évek elején — haladó publicisztikájának tetőpontján — olyan új eszmével, mozgalommal ismerkedik meg, amely döntően befolyásolta politikai felfogásának további alakulását. A *Politikai Újdonságokban* hétről-hétre figyelemmel kíséri a párizsi kommun hősiküzdelmét, és mindvégig nagy rokonszenvvel és őszinte együttérzéssel szól a francia proletariátus forradalmi harcáról. Nem értette meg teljesen a munkásosztály forradalmának célját, a kommunizmus eszméjét, de fölfigyelt arra, hogy itt valami teljesen új kezdődik a történelemben: a tőke és a munka közti harc.

Ez a meglátás sok új gondolattal gazdagítja és további haladó vonásokkal telíti meg Vajda öregkori prózáját is. A munkásmozgalom megjelenése és erősödése észrevételle vele, hogy a polgárság, amelynek teljes győzelmétől várta a társadalmi problémák megoldását, valójában már nem képviseli a haladást, mert »már nem érzi többé nyomását a felsőbb — arisztokrata — elemeknek«. A polgári osztály »most már szeretne megállapodni, mert érzi, hogy előbbre menni a szabadelvűségben önző öka többé nincs. Sőt inkább már ez az ő rovására történnék. Mert most már a legalsó réteg, az igaz, szoros értelemben vett népen volna a sor.« 1880-tól Vajda egyre inkább kiábrándult a polgárságból. Ettől kezdve cikkeiben ugyanolyan gyűlölettel ostorozza a polgárság lakájtermészetét, a bankárok, tőkepénzesek, gyárosok, nagy vállalkozók sivár műveletlenségét, lelketlen önzését és népellenes szédeléseit, mint annakidején a köznemesség nemzetrontó bűneit. Ismét van bátorsága ahhoz, hogy kimondja: »Úgy látszik, hogy a közeljövő forradalmi élesztője az iparos és nagyvárosi munkásosztály.« Félismeri, hogy a polgári társadalom nem lehet a történelmi fejlődés utolsó állomása. Antikapitalizmusa azonban — és ez kései publicisztikájának nagy értéke — nem visszavágyódás a múltba és nem is pesszimista siránkozás, mint nem egy kortársáé, hanem előremutatás a szocializmus világa felé.

Természetesen Vajdának nem voltak világos elképzelései a munkásmozgalom jövőjéről. Nem véletlen azonban, hogy mi akadályozta meg őt abban, hogy közelebb kerüljön a szocializmus eszméjéhez. Ennek — véleményem szerint — legfőbb okát abban kell keresnünk, hogy a politikusi Vajda, eltekintve publicisztikájának egy rövid szakaszától, a nemzeti eszmét sohasem tudta igazán beleilleszteni politikai szemléletének egészébe. És ebből eredt világnézetének legfőbb ellentmondása. A provizórium idején nem tudta összeegyeztetni a demokratikus haladást a nemzeti önállósággal, 75 után pedig a hazai kisebb népek nemzetérválásának folyamatától féltette a magyar nemzet megmaradását. A szocializmust nem értette meg, mert benne a nemzeti eszme elsorvadását látta.

Az Általános Munkáspárt megalakulása alkalmából írt cikkében is azt vallja, hogy nálunk a legfontosabb kérdés most az: »miként menthető meg a magyar nemzetiség?« A munkáspárt tehát Magyarországon még nem időszerű, mert amíg a nemzeti eszme él, a szocializmus nem valósulhat meg, »ezt a kérdést Európa- és világszerte nem egy nép, de az összes népek egyesülete fogja megoldani, majd akkor, mikor a nem-

zetiség eszméje végkép le lesz véve a napi-rendről«. A társadalmi haladás oldaláról a jakobinus Vajda rokonszenvezett a munkásmozgalommal, a nemzeti érzés szempontjából azonban nacionalista szemléletének forrításai miatt félreértette és időszerűtlennek tartotta a proletariátus új eszméjét.

Vajda politikai fejlődésének ellentmondássága lényegében egy radikális, őszintén demokratikus polgár világnézetének tükröképe. Tőrései híven mutatják a burzsoá nemzet-eszme, a nacionalizmus válságának szabadságharc utáni útját. Publicisztikája a múlt század második felének csaknem minden lényeges kérdését fölveti, de természetesen nem mindegyikre adott egyértelműen haladó választ. Válogatott politikai írásait így is, ellentmondásosságával együtt a korszak egyik legérdekesebb és leghaladóbb szellemű irodalmi dokumentumának kell tekintenünk. Haszonnal, tanulsággal forgathatja mindenki, nemcsak Vajda művének tanulmányozói, hanem a korszak irodalmának vizsgálói és nem utolsósorban történészeink is. (A kötetet a cikkeiben szereplő nevek és a ritkábban előforduló idegen szavak magyarázata zárja be. Az egyébként nagyon világos, tartalmas jegyzéknek hiányossága, hogy nem névmutató is egyben. A magyarázatok közé egy kisebb hiba is becsúszott. Eduárd Taaffe ugyanis nemcsak 1868—70-ig volt miniszterelnök, hanem 1879—93-ig is. Másként nem is volna érthető, hogy Vajda miért beszél 1882-ben Taaffe-kormányról.)

A gyűjteményhez kitűnő kalauzul szolgál Komlós Aladár bevezetése a publicista Vajda Jánosról. Bevezetése mintaszerű elemzését adja egy igen nehezen összefogható, bonyolult és sokrétű anyagnak, végigkíséri a politikusi Vajdát a forradalomtól egészen utolsó publicisztikai kötetéig, majd legfőbb vonásaiban összefoglalja irodalmi elveit is. (Sajnálatos, hogy Vajda prózájának stílusával nem foglalkozik a bevezetés. Pedig ennek a szenvedélyes, a gúny és harag számtalan árnyalatát kifejező, legtöbbször magávalragadó írásmódnak az érdemleges vizsgálata a magyar publicisztikai próza fejlődése szempontjából sem érdektelen. Figyelemre méltó az is, hogy nemcsak Vajda költészetére, hanem prózájára is hatott Vörösmarty stílusa.) Külön fejezet foglalkozik, igen helyesen, a fiatal költő forradalom alatti nézeteivel — a Magyar Klasszikusokban megjelent vezető tanulmányának fogya-tékossága volt, hogy ezt éppen csak érintette —, mert bár igaz, hogy Vajda ekkor egyetlen politikai cikket sem írt, kimutatható, hogy későbbi világnézetének gyökerei 48—49-ig nyúlnak vissza. A hatalmas anyagon nyugvó bevezetés fejtegetései és a magvas elemzések meggyőzően bizonyítják Kom-

lós azon megállapítását, hogy Vajda politikailag is híd volt Petőfi és Ady közt.

Bóka László néhány évvel ezelőtt Komlós első Vajda-tanulmányának bírálatában kifogásolta, hogy a szerző fontos kapcsolatok elhallgatásával homályban hagyta a költő politikai arculatának jelentős részét. Komlós válaszában kétségbe vonja, hogy Vajdának a Bóka által említett személyekhez, Táncsics-hoz, Zilahy Károlyhoz és Böszörményi Lászlóhoz fűződő kapcsolata politikailag is jelentős lenne. (Irodalmi Ujság 1951. 25. sz. és 1952. 2. sz.) A vitának annakidején nem lett folytatása. Komlós most megjelent monográfiájában, legalábbis ami Táncsicsot illeti, részleteiben is megindokolva, meggyőzően védte meg előbbi álláspontját. A Vajda-Zilahy kérdésben azonban — figyelmen kívül hagyva itt a Táncsics-Zilahy kapcsolatot — úgy érzem, ha kissé megkésve is, de most ismét időszerűen, föl kell újítanom a vitát. A monográfia megfelelő keretben tárgyalja Vajda és Zilahy irodalmi barátságát, (bár itt is elkerülte Komlós figyelmét az, hogy a Vajda által — egy 1857-ben megjelent cikkében — a világ legszebb olvasmányának tartott művet, A leláncolt Prometheuszt néhány év múlva éppen Zilahy fordította magyarra) a kettőjük közt levő politikai kapcsolatról azonban nem történik említés, a Válogatott politikai írások elé írt tanulmányában pedig még a neve sem szerepel Zilahy Károlynak. Igaz, Zilahy a Magyar Sajtó megszűnésekor azt írta, hogy a lap munkatársai Vajda nézeteit sokban nem osztották, ebből azonban tévedés lenne azt következtetni, hogy a lap főmunkatársa egyáltalán nem értett egyet szerkesztőjének politikájával. Bizonyos, hogy akadt több kérdés, amelyben eltért a véleményük. Így például elsősorban különböző felfogásuk a nemzetiségi kérdésben. Zilahy már diák korától kezdve szószólója volt a magyar—román barátságának, sohasem gondolt a nemzetiségek be-

olvasztására, sőt az erdélyi román népköltészet első fordítói és a román népdalok szépségének lelkes csodálói közé tartozott. Zilahy 59 végén és 60 elején egyik vezetője volt az egyetemi fiatalság Bécs-ellenes tüntetéseinek. Vajda távollartotta magát e mozgalmaktól, nem hitt a nemzeti felkelés lehetőségében. De volt már ekkor is egy pont, amelyben közös nézetet vallottak. A közvéleménnyel ellentétben ugyanis mindketten kalandornak tartották III. Napóleont. (Itt jegyzem meg, hogy Táncsics szintén hasonlóan vélekedett. Az 50-es években írt Királyista és republikáns c. művében arról ír, hogy III. Napoleon bitorlásának majd egy igazi forradalom fog véget vetni.) Nem részletezve most Zilahy politikai fejlődését, csak röviden utalunk rá, hogy felfogása 1862 után lényeges kérdésekben azonos volt Vajdáéval. A Magyar Sajtóban 1863 január 1-én megjelent cikkének hangja, iránya és tartalma például olyan, hogy azt akár az Önbírálat szerzője is írhatta volna. Kemény, gúnyos szavakkal ostromozza ez a cikk is a nagyhangú, üres szónoklást, amely sokak számára csak ürügy a semmittevésre, tétlenségre, és megvetéssel szól azokról a bús-magyarkodókról, akik a haza nevével és a hazafias fájdalom álarca mögött jó üzleteket kötnek. Zilahy is — nyilván éppen Vajda hatására — úgy látja, hogy jelenleg »a társasélet, közgazdaság és irodalom terén« található elmaradottság megszüntetése fontosabb, mint az államjogi kérdések megoldása. A fiatal kritikus éppúgy a belső romlásban látta a bajok forrását, mint idősebb barátja. Bátran mondhatjuk tehát, hogy Zilahy nemcsak irodalmi híve volt Vajdának, hanem az üldözött költő és publicista életének egy igen nehéz szakaszában — a magyar társadalom demokratikus fejlődéséért vívott harcában — jelentős mértékben politikai társa is.

Bikácsi László

LA FONTAINE : MESÉK

(Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1954)

La Fontaine a XVII. századnak, a francia irodalom klasszikus korszakának a gyermeke, azé a koré, melyet minden témában és műfajban kivált az ember, az emberi természetet érdekelt. A természetrajz csip-csup igazával mit sem törődve, mesélt La Fontaine jóságos és bölcs delfinről, mely kimentti a hajótörött embereket, ám a fecsegő majmot visszadobja a vízbe; beszélt a hangya és galamb kölcsönös segítségéről, —madarak-

ról, négy lábúakról, kétéltűekről, akikben, a jellem alkímistája, a lélek örök törvényeit kutatván, meséről mesére haladva hasznos anyagot hagyott ránk: élénk vázolta kora új áramlatának, egy előítéletek béklyóit feszegető, az egyéni szabadság után áhító iránynak a képét. »Állatok példájával tanítom az embert« — írta a trónörökshöz intézett ajánlásában, de az ősi háziállatnál a kutyanál, jobban szereti a farkast, meséi-

ben a szabadságnak e fogas-karmos apostolát, akit csak a gondolkodás fegyverével lehet legyőzni s ezért igazi ellenfele az eszes róka.

A Mesék szerzője azonban nem következetes társadalombíráló, hiszen cselekményeit nem maga találta ki, csak a szín, a meglevevénítés módja az övé. Gyergyai Albert bevezetője La Fontaine művészi egyéniségének számos más árnyalatát is megvillantja: a fordulatokban bővelkedő elbeszélőt, a vérbeli lírikust, az emberi arcot az állatalkandok fintorai mögött és végül korának gyermekét.

Ez a felfogás messze jutott Taine-étől, aki a Mesék szinte minden elemében La Fontaine művészetét csodálta s a költő alakította állatvilág és a XVII. sz. társadalmá közt pontos párhuzamot látott. Gyergyai bevezetője már az életrajzi ismertetésben utal az újabb kutatók fölvetette problémákra. Bemutatja a mérsékeltentőrekvő udvaroncot, Versailles lompos és szórakozott vendégét, akinek nem is válhatott második otthonává az udvar, mint sok más kortársának; hazug tömjénezés nélkül szól élete alkotójáról, melyet »a belénevelt vallásfelelem és az öregkori epikureizmus egymást váltó gyöngeségei közt« töltött. Hangsúlyozza, hogy La Fontaine hagyományos műfajt művelt, kész témákat dolgozott föl, ezért csodálat helyett inkább megérteni próbálja. Nem a művet, az alkotást élvezi, nem a didaktikai elemeket boncolja, hanem a művészi eredmények tükrében az embert szemléli. — La Fontaine eredetiségét a látásmódban és a költői szemléletben keresi, és válogatásában is érezteti e fabulák tarkaságát: csipős, szatirikus mesék mellett olvashatjuk *A két galamb* szép elégiáját, *Tircis és Amaran* idilljét, vagy éppenséggel *A dunai parasztot*, mely szatíránál is több: vadírat a történelem ítélőszéke előtt. Nem mindegyik öregbíti a költő érdemét, — de írói arcképéhez hozzátartozik az is, hogy a *Tircis és Amaran* tanúbizonysága szerint nem szabadulhatott a pásztorének ízlésétől, bár a záróakkord hunyorításából ráismerünk a nagy csúfondárosra. A *Mesék* annak idején három részletben jelent meg. Az első hat könyvet tíz esztendővel később öt, és nem sokkal La Fontaine halála előtt az utolsó, a tizenkettedik, követte. A válogatás nyilvánvalóan éreztetni kívánja a költő fejlődését az első hat kötet után, ezért közül bőven a későbbi, kevésbé ismert mesék közül. A kései fabulák hosszabbak, mert mozgalmasabbak, viszont nem egyszer túlteng bennük a morálizálás. A szemelvényekből főként a művészi éres jelei tűnnek ki, a zamattalan tanító-meséktől megkímél a szerkesztő.

Az új magyar La Fontaine-en meglát-
szik gondozójának munkája. Egyes nép-

szerűbb kiadások hiányosságait Gyergyai a szövegkritikai alapján pótolta; így kerül teljes egészében elének *A kertész meg a várura* Szabó Lőrinc remekbe sikerült tolmácsolásában. Egyes fabulákból viszont, az élvezhetőség kedvéért, elmaradtak a néha már fásasztó verses bevezetők és a filológiát érdeklő ajánlások, — ez utóbbiakból kivétel *A nyulak-é*, nyilván azért, hogy az olvasó eszébe jusson párhuzamot vonni La Rochefoucauld és La Fontaine világnézete között. A szerkesztő egyik legfőbb érdeme, hogy sikerült megteremtene a fordítói stílus összhangját. A mitologizálás a szükséges szűk körbe szorul és a *préciosité* maradványa is eltűnik a magyarázatokból. A fordításokból általában tisztán bontakozik ki a szövegnek a mondanivaló szerinti hűsége, pedig La Fontaine célzásai, ravasz nyelvöltögetése kelepécét rejt a tolmácsolónak. Egyedül, azaz talán másodmagában álló jelenség, amikor *A nap és szél*-ben (Ford.: Szabó Lőrinc) azt olvassuk: »A kétes hónapok! — ahogy Róma nevezte«, holott az eredetiben »latinok« áll, célozván Vergilius, a latin költő egyik Georgikon-beli kifejezésére: *Incertis mensibus*; *A súlyom és a kappan*-ban (Ford.: Rónay György) sem szerencsés a »...nem volt ostoba ám — A Nivelle-i Jancsi kutyája.« fordulat, mert a francia »le chien de Jean de Nivelle« Montmorency herceg kifakadására utal, aki kutyának átkozta — kutyá Nivelle-i János! — háborúban óvatos duhaj, hitzseggő fiát. Tehát nem birtokviszonyról, hanem genitivus qualitatísról van szó. (Vö. a mai franciában az *une drôle de guerre*, fura egy háború kifejezéssel.)

Az egyes költeményeket két évszázad magyar költői fordították, a kötet ezáltal egy fejezet esztétikai elveink fejlődésének történetéből. Péczelinek és Versegheynek a versnél fontosabb a mese, vagy ennél is inkább a tanulsága. Tartalomban, formában hazai körülmények közé plántálják az eredetit; Péczeli a *Jobbágy, halál* meséjét dobogó alexandrinusokban fordítja és felhasználja a szöveget arra, hogy vádbeszédet tartson a magyar feudalizmusról. Verseghegy *A tejáruoló menyecské*-ben Őrsziről, Julisról, Miskáról és török basáról ír, — korának kedvelt versformájában, hexameterben. A felvilágosodás esztétikájának képviselői ők, az irodalmat küldetésnek tekintik, a kultúra nemzetközi kincseinek átadásában a honi haladás eszközeit látják. Noha gyűjteményben később jelent meg Vikár Béla fordítása, *A plébános és a halott*, a századforduló ízlésére vall; ugyan értelmi hűségre, szellemességre törekszik — időtlen kultúrértéket közvetít, de egy-két formai sajátosságra, hím- és nőrímek megfelelő váltakoztatására kevésbé ügyel s így elejt néhány finom árnya-

latot és odaértést. Egyébként Vikár, Kozma Andor és Zempléni Árpád La Fontaine-kiadványa formai és tartalmi szempontból az itt közölt versnél is általában szabab-
dabb. Kosztolányi és Radnóti fordítá-
saiban, az időbeli különbség ellenére, a Nyugat műfordítói esztétikájára ismerünk. A műfordítást mindketten az egyéniség kifejezési lehetőségének tekintik. Kosztolányi élénk jambusai sorvégén megkondítja felt rímeit gyakran kibújik a versforma nyűgéből, de kielezi a tanulságok paradox jellegét.

»Dehát a művész ravasz elme, — Ké-nyére festhet szépre szépét, — Több joggal állna itt a fajtám győzedelme, — Csak az oroszlán is festhetne képet.« (A *leterített oroszlán*) Az összehatás kedvéért gyakran elhanyagol egy mellékvonást vagy epizódot s önkényesen betold egy kifejezést. Radnóti a maga módszeréről így vall: »La Fontaine-hez hívebb a fordító, ha a magyar sort úgy bővíti szükség esetén, hogy a cselekményből természetesen folyó újabb motívumot illeszt be ahelyett, hogy szót szaporítana.« Példát hoz erre A *farkas és a sovány kutya* fordításából: »A házőrzőnek üdv, a *névjegyem hagynom.*« És valóban, Radnóti fordításai a legelevenebbek és legszellemeseb-
bek közé tartoznak, mindegyik csupa ötlet. Mégis van bennük fölösleg, a természet szépségétől és a jelenségek bőségétől ígézett költő művészetének fölöslege, amely, a paradoxonokat lírai elemekkel tűzdelve, megzavarja az olvasó egészséges derűjét. »A bátorságra nincsen próba — Jobb, mint a hirtelen, bőrt horzsoló veszély:« az eredeti, *Az oroszlán és a vadász*, csak kézzelfogható veszélyről szól; s így a fordítás a gondolatok cikázása helyett impresszionista hatásra törekszik. Sőtér István megcsodálja A *kakas és a róka* két Radnóti-sorát: »A vén kakas meg ül merengve — S kacag egy hal-
kan kaccanót.« A tolmácsolásban a kakas romantikusan merengő arcképe önállóul a cselekménytől, pedig az eredeti — »A vén kakas magában már kacag félelmén« — az észre ész tanulságát óhajta kielezni.

Minden hűtlensége ellenére Kosztolányi fordításai adják vissza leghívebben az eredeti élményét. Miért? Nemcsak a *Mesék* egésze valóságos komédia, ahogy maga szerzőjük mondja, hanem minden egyes mese kis vígjáték, amelynek megvan az expozíciója, bonyodalma és kifejelete, még a prológ is ott áll előttünk, ha néha epilógként is, hogy megörökítse a morált. Kosztolányi tiszta rímre pattanó sorai, a szakadatlan nyelvi ötletek lüktető sodra, mind-mind a vígjáték feszültségével köti le az olvasót. Radnóti és Kosztolányi kitűnő La Fontaine-átültetései mellé abban a mértékben sora-
koznak kortárs műfordítóink közvetítései,

amennyiben ezt a vígjátéki hatást el tudják érni.

Ennek a mesei mértékre vett vígjátéknak a pergő elbeszélés és a pattogó párbeszédnek a legfontosabb elemei, a feszültség kettős kötését pedig a sorozatos nyelvi leleményekkel érheti el a fordító. Milyen pompás ötlet, hogy a francia medve csapdába került, de a magyar lépre megy (A *medve és a két cimbora*. Ford.: Szabó Lőrnc), La Fontaine örültek há-
zába küldené a céltalanul panaszkodó nyulat, Radnóti a sóhivatalba (A *nyúl füle*) és csakugyan kacagató, hogy egy öklömnny béka ökrömnny kíván lenni (A *felfuvalkodott béka*. Ford. Nyéki Lajos). Vagy milyen telitalálat, mikor az előőrsbbe küldött majomról szólva, az eredeti kettősértelműségét — amuser: szórakoztat, feltartóztat — Áprily a derít-felderít utalással visszahan-
gozza: »Ellenséget derít a mókázó majom« (Az *oroszlán háborúba indul*). Faguet még szegényesnek érezte La Fontaine rím-szótárát, pedig a kikiáltónak felcsapott leopárd groteskségét milyen kipukkasztóan érzékelteti a rím-halmozás: »... bőrom oly tarka-barka, — Igazi szép iromba-fajta, — A petty, a sáv ezernyi rajta.« (A *majom és a leopárd*. Ford.: Nemes Nagy Ágnes) s mi-
csoda pittoreszk hatást kelt ugyanez a vers belső rímeivel: »Tetszett a tarkaság, nézte a sokaság, De végeztek hamar s mindenki ment tovább;« kancsal rímei — »Ekként kaparja ki a gesztenyéket, — Bertrand pedig befalja őket.« (A *majom és a macska*. Ford.: Kálnoky László) — már a témát is kigúnyolják. Mondhatnánk: ahány rím, annyi élc!

Valamennyi idézett példa szép és hű stílusmutatvány, ám a fordítások mögött nem áll mindig La Fontaine esztétikájának pontos ismerete. Oda a drámai hatás, ha homályos egy-egy sor értelme és el kell gondolkoznunk rajta: »Be boldogan telünk távol világ szelével« (A *teknősbéka meg a két vadruca*. Ford.: Jékely Zoltán), vagy amikor szószaporítással találkozunk: »... örült a nép mulatva (A *nap meg a békák*. Ford.: Áprily). Vége a prológ hatásának, a szentencianak is, ha súlytalanul fogalmaz a fordító vagy éppen oktatni akar: »Folyton küzdeni kell cudar gonoszok ellen.« (A *farkasok és a bárányok*. Ford.: Weöres Sándor). A jambizált alexandrin és a jambus a magyarban híven követi az eredeti lüktetését. La Fontaine maga is követ el metrikai törvényszegést, nem mindig tiszteli a sormetszetet, — főként, ha valamilyen hatást szándékol ezzel, de ilyen topogó sorokkal sohasem lassítja a cselekmény folyását: (Nem zavar-
ták egymást, osztoztak, jól megfértek.« »Egy varga reggeltől-estig folyton dalolt.« (A *sas, a vaddisznó és a macska*. A *varga és a bankár*. Weöres Sándor fordításai) Weöres fordításai-

ban, de különösen az utóbbiban, a versforma sok önkényes és meddő megváltoztatásával találkozzunk.

Ennek a gyűjteménynek legkomolyabb fordítói értéke, hogy a költő szatiráját a maga elevenségében adja vissza. A virtuóz modern magyar műfordítás könnyen túljut a nyelvi akadályokon s egy-egy szállóigét épp oly szellemesen metsz emlékezetünkbe, mint a francia: »...ha a kalóz kalózra támad, — A közmondás szerint rossz üzletet csinálnak.« (Lator László); »Kár csap néha a kártevőre.« (Szabó Lőrinc); »...Bár mindig más a kor, — Bolond nagyok miatt kis ártatlan lakol.« (Radnóti). La Fontaine egyéniségének többi vonása sem maradt homályban. Meghiitt, lírai színekkel éled a táj Kálnoky kongeniális fordításában (*A pacsrta és fiókái meg a szántóvető*), az egy szerelm zenéje zendül Nemes Nagy soraiban (*A két galamb*) és La Fontaine után is méltó tolmácsra talált Rónayban a természet szava, amikor *A tölgy és a nád* meséből hallgatjuk.

A műfordítónak lehet és kell túllícitálnia szövegén. La Fontaine stílusa csupa kép, semmiképpen sem précieux, de hébe-hóba elvontabb, mint amennyit a szemléletes magyar nyelv elbir. Ha a francia sólymot megdöbbeneti, a kappannak milyen csekély a felfogóképessége, a magyar csak így kiált-hat föl: »Megdöbbenet szük agyad!« (*A sólyom és a kappan*). Ford.: Rónay). A magyar nemcsak bőjtől, hanem a bőjtől reszket is (Nemes Nagy), ha nem szerzi meg zsákmányát, fel is kopik az álla (Lator) és teknőse nem szenátor módjára halad, hanem »táblabíró-mód, begyese-« (Rónay). A minták is arról vallanak, hogy ez a stílus realista és gyakran egy-egy alak élethű megjelenítését szolgálja. Hiba tehát romantikus módon túllícitálni. Ha La Fontaine, a cselekményt pergetve, csak annyit mond, »nem is hinné az ember«, kiközkent és fölöslegesen elméláztat helyette »a szem száz ámulat« kifejezés (*A fiatal özvegy*. Ford. Szabó), mert, ahogy éppen a vers fordítása mutatja, ez a stílus vezet a *préciosité*-hez, amikor a »sokat jajongunk, aztán megnyugszunk« helyett ezt olvassuk: »Vigasznak készíti a hangos jaj az útját.« La Fontainenek szinte minden szava fest, meg-elevenít, — az előzőhöz fogható, noha ellenkező előjelű, hiba kiaknázatlanul hagyni ezeket a lehetőségeket. La Fontaine orvost szintelő farkasa atyáskodón fiamnak titulálja a lovat s amikor pórul jár, lekvárrá zúzódik, a mi szemléletünk szerint palacsintává lapul az állkapcsa. Áprily elejti mindkét, jellemzésre és megjelenítésre alkalmas, kifejezést, pedig fordítása, akárcsak a többi ebben a kiadványban, fűszeres, találékony és itt-ott duzzad a nyelvi erőttől; szövegében a »szemfogra való« ló »füvelget«,

sőt, »üdüi.« Ugyanigy jobban kifejezné talán az oroszlan nagy gyászát, ha, La Fontaine-hez híven, bögesnek adná a fejét, mint-hogy visszhangterhesen bőgje be barlangját. (*Oroszlánné temetése*. Ford.: Szabó Lőrinc)

Kálnoky leleményes könnyedsége, Rónay minden gondolatra éber stílusa, Nemes Nagy ötletre ötlettel szikrázó lelkiismeretessége sok kitűnő tolmácsolással ajándékoz meg bennünket. Sikerült Nyéki Lajos bemutatkozása is és sajnáljuk, hogy Lator László, akinek *A róka és a szőlő-je* és *A denevér, a bozót és a kácsá-ja* a kötet legfordulatosabb darabjai közé tartozik, nem kapott még több hálás szöveget. La Fontaine legizabbb hangját az élők közül mégis Szabó Lőrinc hűtlen hűsége szótaltatja meg, s ebben a megállapításban a kétféle esztétikai elv különbsége is kitapintható. Legmodernebb műfordítóink értelmezésre pontosabbak, formára gondosabbak kiváló elődeiknél is, amit elvesztenek egyik sor révén, igyekeznek visszaszerezni a másik vámján s költői egyéniségük a háttérben marad, mikor az eredetit magyarítják. Szabó Lőrinc kihagy egy-egy gondolatot, mellőz egy ötletet s egy másikat újjal is megtetéz, egyszer-egyszer hanyag a formára, de még a Nyugat műfordítói esztétikájának a képviselője és egyénisége átsüt fordításán. Régebbi fordításaiban néha bántott, hogy racionális sugallatot keresett ott is, ahol az érzelmes vagy a zenei indokolt. Egyéni élményét ezúttal nem költői modorának erőszakolása jellemzi, hanem az, hogy a lafontaine-i helyzeteket újraéli és szinte saját élményeként újra fogalmazza, — innen hiányosságai és innen az a nagy értéke is, hogy, a legnaivabb fordítói elismeréssel élve, az ő La Fontaine-je magyarul szól hozzánk. Egy laza megfogalmazást idéztünk az *oroszlánné temetése*-ből, — olvas-sák el ennek ellenére az egészet: kevés bohózat nyújt ilyen mulattató és szemöldök-rántó élvezetet. Ennek a könnynek a kiállítására végre méltó a tartalomhoz. Csupán egyetlen elvi kifogást lehet emelni ellene. A kiadvány képei a lafontaine-i mesék legjobb és legváltozatosabb illusztrációi közül valók, szinte minden korból és majdnem minden világrészből. Érdekes megismernünk, milyen La Fontaine-t érez magáénak egy nép a színek és vonalak tanúbizonyossága szerint, de a vers-antológia így valóban kép-antológiává bővül, pedig az illusztráció feladata a szöveganyag elmélyítése. Talán kevésbé mutató, de stílusosabb lett volna korabeli metszeteket vagy pl. Granville illusztrációit használni fel díszítésül, mert nála szellemesebb és több oldalú grafikus tolmácsa még nem igen akadt a nagy francia költőnek.

Rába György

VERES PÉTER PUBLICISZTIKÁJÁRÓL*

Különös jelentőséget és súlyt kapnak ma azok a cikkek és tanulmányok, amelyek Veres Péter felszabadulás utáni munkásságából összegyűjtve megjelentek. Veres Péter művei mindinkább közügyvé válnak, mind szélesebb és izgatottabb érdeklődést támasztanak. Az érdeklődés hőfoka arról tanúskodik, hogy sorra megjelenő művei társadalmi igényt elégítenek ki. Merészen és biztossággal nyúl oly témákhoz, »kényes« kérdésekhez, amelyek ábrázolásával irodalmunk nem igen törődött, vagy ha próbát is tett ezen a téren, a világnézet biztonsága és a nagyratörő írói bátorság hiánya miatt csak részleteket tudott mutatni, töredékeket az egész helyett. Legutóbb a Rossz asszony körül támadtak fel a viták s a legörvendetesebb — az író számára talán ez a legtöbbet nyújtó — nemcsak kritikusok és írók hallatták szavukat, hanem az olvasók is. Veres Péter sohasem volt semleges író, a semlegességet áruháznak tartotta, mindig a harc és a megváltoztatás szándéka izzott műveiben, novelláiban és lepraktikusabb írásában egyaránt. A Rossz asszonyban is az egyértelmű nyíltsággal és leleplező erővel kifejezésre jutó világszemlélet, ízlés robbantotta ki az ellentétes véleményeket. Két hatalom mérkőzik a Rossz asszonyban: az egykori szegényeknek szakadatlan nehéz munkában eltöltött esztendőket meghatározta emberi magatartása a régi urak erkölcsének parazitaságra berendezkedő maradványaival. Kisebb jelentőségű az elbeszélésnek az a fogyatékhossza, hogy éppen a népi erkölcs képviselője, Majoros Józsi a passzívabb fél, aki mintegy potenciálisan hordozza a jót, de ez cselekvéseiben kevésbé nyilvánul meg. Úttörés a Rossz asszony. Nem a kispolgári erkölcs elzüllő, parazita formájának támadásában, ezen a téren gazdag hagyományra hivatkozhatunk — Móricztól Zsolt Béláig. A válaszadás megfellebbezhetetlen igazságában hoz újat: két olyan embert kapcsol egymáshoz, akiknek sorsa törvénytörően konfliktus felé vezet s a konfliktusban a szocializmus erkölcsé tárul fel. Úttörés a Próbátétel és a Suli Kis Varga, a Szegények szerelme és a Laci is. S nemcsak úttörés, kiteljesedés is. A Gyepsor és a Szűk esztendő világa nemzeti méretekre tárul, az író tudatosan keresi a nemzeti élet összefüggéseit. A felszabadulás előtt írói gyakorlatában elutasított mindent, ami a szegényparasztság, a földmunkásság életének, olykor dokumentum-szerű ábrázolásán kívül esett, most szüntelenül az egész nép sorsának ábrázolásával próbálkozik, s ha továbbra is szegényparasztságról ír, a szegényparaszti sors a nemzet sorsába ágyazva

tűnik fel. Írói érdeklődése alapján nem változott meg, hanem kiteljesedett, a szabadság levegője megérlette és kibontakoztatta igazi képességét. Nemcsak azon mérhető a kiteljesedés, hogy munkások, értelmiségiek, állami funkcionáriusok is szerepelnek műveiben; s nagyobb helyet juttat a nőalakoknak. A művek kerete tárgult nagyobbra: a téma és a kompozíció nagyobb ívű boltozata alatt immár a nemzet sorsa elfér. Gazdagabb lett mondanivalója, alakjai nagyobb utat futnak meg, a pontos helyzetrajzot, a krónikát, amely nem egyszer az epikus gazdagságot szorította háttérbe, felváltotta a szélesebb sodrú meglevevítő ábrázolás. A Gyepsor novelláiban, a Szűk esztendő elbeszéléseiben éreztük: a nyomorúságot akarta elsősorban megmutatni, azt a néha vad, néha belenyugvó keserűséget, amely a szegények napjait emészti. Újabb műveiben gazdagabban szól a lélek, bensőséges és költői a paraszti világ. A Gyerekbánat megalkalmazott asszonya és megfélemlített kislánya sorsában a forradalom indulata viharzik. A Gyepsor s a Szűk esztendő értékét a valóság legapróbb részletéig ható hűség adta. A valóság olyan szeretete élt és él Veres Péterben, amely sohasem csalt hazug szavakat szépirói tollára. Valóság-tiszteletének az biztosít külön helyet irodalmunkban, hogy akkor szállt harcba a tények igazságáért, amikor — a 30-as években — a fiatal prózaíró nemzedék megkezdte kivonulását a hétköznapiokból a csodák birodalma felé, s csak kisebb részben azért, mert határozatlan viselkedés állította szembe őket az agresszív és brutális társadalmi renddel. A valóságnak hátatfordító fiatal és tehetséges írók kalandozását az irracionális világban a nyugati — sok esetben dekadens polgári irodalom mindenekelőtti tisztelete fakasztotta, mintaképet és művészi rangot csak itt találtak. Igaz, e valóság-ellenes írók javarésze bensőleg őszinte oppozícióban volt az ellenséges társadalmi renddel, de ellenállásuk tartalmilag aligha ragadható meg. A formák irracionális forradalmában elveszett az egyes »kivonuló« írók sajátja, a humanista világszemlélet. Tisztán maradtak, de oly módon, hogy egyben kimaradtak azokból a küzdelmekből — szépirói és publicisztikai küzdelmekből — ahol elsősorban lehetett emberi és írói tisztaságot nyerni. Veres Péter nyersen és sok esetben megformálatlanul mutatta meg a valóságot, raffináltan bonyolult kifejezőmód helyett a közlés legmindennapibb eszközeit választotta.

A krónikaszerűség, a részletek aprólékos rajza, a komor színek miatt többen vádolták

* Veres Péter: Útközben. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.

Jógtalanul Veres Péter novelláit naturalizmussal. Bizonyos, hogy szűk körben mozognak írásai, a választott témán, a gyepsoriak ábrázolásán belül is és nincs ekkor még birtokában az emberek belső világát gazdagon megelevenítő írói képességnek, s nem teremtette meg a külső és belső világ rajzának helyes arányát sem. A sűrítéssel kívülről alig fordult egyéb irodalmi-formai eszközökhöz, szinte változtatás nélkül írja le egy-egy napnak ritmikusan ismétlődő mozzanatait, az apró és nagy gondokat, a földmunkások életének színhelyeit és kevesebbet mutat abból, mi rejlik benn a lélekben, milyen érzelmek és gondolatvilágot alakít ki a szűkös élet. Az ábrázolt témával, alakokkal való sajátosságban értelmezett írói azonosulás és a realizmusról vallott felfogása magyarázza formai eszközeinek jellegzetességét: annyira összeolvad alakjaival, hogy csak olykor láthat messzebbre náluk, az író horizontja sok esetben lezárult alakjainak szemhatáránál, másrészt: realizmuson az empirikusan észlelt valóság megalkuvás nélkülű ábrázolását értette. Mindennemű írói fantáziának, alakításnak rossz csengése van ekkor még számára. De tévedés volna ezek után is Veres Péter ekkori írói módszerét naturalizmussal jelölni. Elég egy pillantást vetni a XX. századi polgári naturalizmusra, hogy láthatóak legyenek az éles különbségek. Ez a naturalizmus hanyatló irányzat, magán viseli mind eszmeileg, mind formailag a polgári irodalom elzúllásának jegyeit, elsősorban az ember jobbratörő szándékaiban és a társadalmi célokban való hitetlenség képviselésével. Az író nem ura, hanem legyőzöttje a (kapitalista) világnak, rendezetlenséget, összefüggéstelen események és dolgok halmozását látja, amelyben vakon tántorog az ember ismeretlen erők játékszereként. Nem ismer fel sem törvényt, sem értelmet, vagy csak az aljasság törvényét, amely megfertőz mindenkit. Ezért önti el a mélységes hitetlenség, s innen már csak egy lépés a cinizmusig.

Veres Péter sohasem volt a »tétlen hitetlenség« írója, számára megmutatkozott a világ értelme és küzdelemre érdemes célt is talált. Ellensége volt a fennálló rendnek, gyűlölte az eszményeket meggyalázó osztályuralmat, de sohasem állt védtelenül, kimondhatta a bizakodás és a győzelem szavait: »izgatott vagyok, ébren álmodok. Egy másik világról, amelyben majd megfojtjuk a gondot.«

A »majd megfojtjuk a gondot« meggyőződése egyébként az ábrázolásban nem nyilatkozott meg konkrét közvetlenségben, írásai mégsem keltik az embertelen sivárság vagy a pusztulás érzetét, bármily komor ég boruljon is föléjük, mert alakjai cselekvő emberek, akik a maguk szűk körében lankadatlanul

küzdenek. A Dankó Jánosok nem tudnak kiszabadulni a nyomor szorításából, a szegénységet olyan objektív társadalmi ténynek ábrázolja Veres Péter, amely állandóan sújtja a gyepsoriakat, mégis »a harcos, keserves munkásélet« keményre edzett emberisége sugárik novelláiból. Ebben az emberiségben az író magatartására is ráismerhetünk. Szolgai viszonyok között élnek szegény-paraszt alakjai és mégsem szolgák, erősebbek és tisztábbak a szolgalelkű embereknél. Tudatos írói állásfoglalással állunk itt szemben, — egy 1950-ben keletkezett rövid cikkében találjuk meg a legmértékű választ: »a munkás, az igazi munkás nem szolgál, még akkor sem, ha rabszolga. Igazi szolga csak az, aki urának a lelkét is odaadja. A munka, az anyag formálása azonban a lelket is kívánja: a munkás lelke nem lehetett a gazdáé, hanem vagy a munkáé, vagy a lázadásé.« (Útközben, 81. l.). Ráilének felszabadulás előtti írásaira azok a szavak is, amelyeket nemrégiben mondott a nagy orosz íróval — Csehovval — kapcsolatban: »Ha a parasztnod, munkásod, cseléded, mint írói alak az olvasónak is barátjává, embertársává válik, akkor megnyerted az író csatáját.« (Az emberismeret írója, Szabad Nép, 1954 június 9.) Nagy utat tett meg a felszabadulás után. Életműve a XX. századi magyar parasztlelet enciklopédiájává növekszik, ő századunk paraszti világának: történelmi alakulásának, hányattatásának és felemelkedésének, hazátlanságának és hazába érkezésének legnagyobb élő krónikása.

Ha felszabadulás előtti szépirói és publicisztikai munkásságát egymás mellé állítjuk, a publicista javára bílen a mérleg: tanulmányjaiban, cikkeiben messzebb jutott, nagyobb távlatokat nyitott, mint amennyit írói gyakorlatában megvalósított. Annak ellenére, hogy irodalmi elvei egy-egy kérdésben szűknek bizonyulnak a nemzeti irodalom szempontjából, a felszabadulás előtti negyedszázad irányzatainak harcában az irodalom feladatáról, akkori állapotáról, fejlődési lehetőségeiről szóló irodalmi-elméleti cikkei a legjelentősebbek közé sorolhatók.

Ez a rang illeti meg a baloldali népi írók sokfelé ágazó publicisztikáját is, s bár egyesek nem egy kérdésben engedményt tettek az ellenforradalmi ideológiának, egész hatásában ez az elméleti harc az egyszerre népi és demokratikus gondolkodás terjesztésében vitt megbecsülendő szerepet. A magyar irodalom haladó forradalmi személyiségei bizonyították, hogy a legjobbakból soha nem vezett ki a demokrácia eszméi iránti lelkesedés. A forradalom idején megszületett kommunista párt ezeknek a hagyományoknak értékes elemeit bele is olvasztotta a maga forradalmi proletárdemokráciájába. A »művelt rétegek« nagy tömegei azonban távol álltak a demokrácia

gondolatkörétől, előbb a monarchia, utóbb a Horthy-korszak vezető dzsentri-úri nacionalizmusa, minden haladó gondolatot lebecsülő közszelleme hódította meg nemcsak a polgárságot, hanem a kispolgárságot is. A haladó gondolat szigetre szorult, s a gyengeség, nem az összetartás jele volt, hogy a küzdőtársak sokszor nem kifele az árral szemben, hanem egymás felé fordultak. Az emigrációban és itthon — Lukács György, Révai József és mások, valamint egyes baloldali folyóiratok működése nyomán megszülettek a marxista filozófia, esztétika és irodalomtörténet példamutató eredményei. A magyar politika urai azonban minden eszközzel lehetetlenné akarták tenni, hogy a magyar kultúra történetének ez a hatalmas, felmérhetetlen jelentőségű fordulata szétszűrőzhesse a közgondolkodásban. Ezt azért is tudták viszonylag könnyen késleltetni, mert a kultúrát hordozó rétegek, az értelmiségnek nagy része is idegenül, értetlenül, ellenségesen tekintett a marxizmusra. A hivatalos, reakciós filozófia képviselői a legképtelenebb hamisításokkal, ráfogásokkal próbálták diszkreditálni a marxista filozófiát. A polgárságnak az a része, amely lenézte mind a nacionalizmus »turánista« zagyvaságait, mind a korlátolt filiszteri bölcsességet, a nyugati dekadenciáért rajongott. (Ezért tehetett szert viszonylagos haladó jelentőségre a Horváth János és a Babits Mihály féle »nemes konzervativizmus«, amely a XIX. század nagy íróinak és államférfiainak liberális, közéleti eszményeiből táplálkozott.)

Ilyen szikkasztó szellemi éghajlat alatt bontakozott ki a népi írók mozgalma, a felszabadulás előtti »két évtized legjelentősebb szellemi mozgalma«, a földtelen, joggatlan parasztság képviselőiben. Az ő alkotásaikon keresztül áramlott be a haladó vagy haladni képes magyar köztudatba a falusi nép igazi sorsának ismerete.

Műveik azonban nemcsak a szegényparasztság igazi helyzetét tárták fel — részt vettek a demokratikus szellemiség terjesztésében is. A java népi írókat politikai elhivatottság ösztönözte arra, hogy mindenféle műfajt az elnyomott parasztság szolgálatába állítsanak. Veres Péter útja is példázta, hogy, bár előadómódja, szemlélete higgadt, nyugodt, mégis örökké a megismerés és az alkotás lázában ég. Hányszor olvashatjuk Veres Péternél, hogy mennyi »elvézgetlen munka« vár még a magyar íróra, mennyit kell fáradni, szenvedélyesen kutatni az igazságot, hogy a nép életét és jövőjét útját maradéktalanul ábrázolhassa a művészet és a tudomány. Nagy összefoglaló népszerű-igénye sarkallta Veres Pétert, ezt kereste másokban, ezen munkálkodott ő maga is. A népi írók különféle politikai nézeteket és művészi elveket képviselő, csoportokra osztódó tábo-

rából a baloldali szárny tett szinte felmérhetetlenül sokat ezen a téren. A politikai körülmények folytán az írók részben elvégeztek a tudósok munkáját is, vagy egy-egy tudományág számára nagyon hasznos anyagot gyűjtöttek. A »céh« nevében többen tiltakoztak, s a lebecsülő tiltakozást az az »objektív« szemlélet sugallja, amely a népi írókból a politizáló szenvedély, az osztályharcos szellemet akarta kiűzni. Rézler Gyula Falukutatók és szociográfusok c. füzetében »az alkalmazott logika tudománytani részében lefektetett elvek« alapján intéz támadást a népi írók falukutatása ellen, kárhóztatva a szépirói szenvedélyességet, a szépirodalmian ható leírásokat és helyébe exaktabbnak mondott doktrínát és módszert kívánt helyezni. Az egyes tudományágak emelhetnek itt-ott szakmai kifogást a szociográfiák ellen egyes módszertani kérdésekben. Egyet azonban nem lehet elvitatni ezektől a munkáktól: többet tettek a maguk területén, mint a polgári tudomány, mert könyörtelenül feltárták a valóságot, pártján az elnyomott parasztságnak, a tényeket olyan hivatástudat rendezte, amely mélyen megvetette az öncélúságot művészetben és tudományban egyaránt.

*

A balszárnyhoz tartozó népi írók táborában két jelentős irodalmi program született. Egyik a »Mint a darvak«, a másik Veres Péter publicisztikájából olvasható ki.

Ilyes a kortárs író népbárázolásával, a parasztság életét túlzóan sötétnek mutató szemlélettel vitázik, s egyben rövid, találó áttekintést is ad az irodalom parasztlakjairól. Igaztalanannak és túlzónak tartja a sötét képet, a valóság meghamisításának azt a szinte kötelező népszemléletet, amely Gárdonyi »vásárnapiasra sópört paraszti világa« után foglalta el irodalmunkat. Nem megcsépítő, idealizáló ábrázolást kíván Illyés, a nyomort, a bajokat elfedező színes hazugságot. Nem a szegénységet, hanem a szegényeket dicséri, a szegények »érző emberi szívéte«, távol áll tőle a »tilinkós-tulipános«, édeskés idealizálás, az epigon népiesség hazug idillje. Az újabb parasztbárázolás azonban csak másik véglételet jelent, de ez sem mutatja a teljes valóságot, mert a falusi életnek csak a sötét oldalai felé fordul. Nem »álomfestés« követel Illyés Gyula, nem a valóság kritikai feltárása ellen tiltakozik, nem a realista bátorságot akarja helyettesíteni vizenyős idillel. Az ellen emelte fel szavát, hogy a sötét szín, a nyers valósághoz tapadó írói látás kizárólagos uralomra jusson, a parasztbárázolás egyetlen módja legyen. A bensőségesség hiányát panasolja, s az adott társadalmi körülmények között a legnehezebbre vállalkozik: egyensúlyt akar teremteni a

valóságot megalkuvás nélkül ábrázoló realizmus és az élet szép oldalait is tükröző költőiség között; költői szépségre akar törekedni anélkül, hogy az ábrázolt valóságot — a szegény-parasztságot környező embertelen viszonyokat — szépnek, azaz kívánatosnak mutatóna be. Igéző képen fejeződik ki a Mint a darvaknak ez a mondanivalója: a tükörfényes égen darvak szállnak, fodrozva húznak által az időn rendületlenül, századokon át, az ősidőktől. Ebbe a legnehezebbet ostromló programba, a »darvak« szárnyalásába vegyül zavaró mozzanat s nem a líraiság, hanem a valóság felől. A »darvak« nem az egész dolgozó parasztság, hanem azok, akik lelki nemességük indításaképpen mintegy kiváltak a társadalomból, az erényeikkel soha nem kérkedő, a »néma tisztességet« őrzők lebegnek »magasan húzó rajban«. Innen hangzanak a szegénység »meglepető dallamai«, itt ábrázolható a népelet poézise. A költészet és valóság ilyen koncepciója — bármily fejlethetetlen szépségeket is nyújtson az ábrázolás az egyes alakokban és jelenetekben — magában rejt valami társadalomkivüliséget is. A bensőségesség derije ilyen felfogásban újat állja a valóság széleskörű leleplező ábrázolásának. A Mint a darvak idillje nem áll biztosan a két pilléren: a valóság és a derűs szemlélet pilléren, az egyensúly megbomlik. Érintkezik ez a világ Babits »jégcsúcsos« hazájával.

Költészet és realizmus, idill és valóság sem elvileg, sem pedig a századi, népi témákat feldolgozó irodalmunkat tekintve — nem egymást kizáró fogalmak. Példárá magának Illyésnek a költészete is: a 30-as évek elején keletkezett elbeszélő költeményeinek a valóságból kibomló szépsége. Igazi költői szépség a valóságból fakadhat, s Illyés a Mint a darvakban a valóságnak csak egy töredékére záporoztatja a szépséget: egy sajátos lelkiállapotot von be azzal a varázsos stílusművészettel, amely oly könnyen váltogatja a hangnemeit az elérzékenyüléstől az iróniáig, vagy a megsemmisítő gúny ostorcsapásáig. Elbeszélő költeményeihez képest visszaesés ez a program. Veres Péter más irányban kereste a népi realizmus kibontakozásának lehetőségeit, programjának megkülönböztető értékeit az adja, hogy a 30-as évek végén, a 40-es évek elején fel-felbukkanó tévedései ellenére is az osztályharcos, tendenciózus művészet követelésével a marxizmus-leninizmus irodalmi elvei felé közeledett. Mintaképei a legnagyobbak: Tolsztoj, Zola és Anatole France, Gorkij és Solohov, Ady és József Attila — azok az írók, akiknek életművében a dolgozók életének ábrázolása egyesül a hatalom megsemmisítő bírálatával. Irodalmunk forradalmi örökségétől kap életre szóló tanítást, vallomásai szerint a legnagyobbak nevelték: Petőfi, Ady, József

Attila, Illyés Gyula (Ady Endre jelentőségéről így ír 1939-ben: »Ady Endre volt korunk írói közül az első, aki megkiáltotta a bajt. Ő volt, aki kimondta az orvosságot is: földet, szabadságot a szegény magyarnak, új életet, levegőt, lerombolni az ócska falakat, kiszellőztetni a dohos hodályokat.«) »Megkiáltani a bajt« — ezt várja az irodalomtól, ezért hadakozik az irányzatosságért, a félreérthetetlen, de sohasem elvont tendenciáért, mert mint írja »nekünk az irodalom már társadalmi értékű cselekvés, társadalomváltoztatás és történelemformálás«.

Irodalmi elveihez politikai fejlődése visz közelebb. A parasztság felriasztott és felriasztó lelkiismereteket a baloldali szociáldemokráciától indul el, megismerkedik a marxizmussal, s innen vezet tovább az útja a népi demokratikus rend ideológiai előharcosának posztjái. Küzdelmes élet: az eszmék ellenforradalmi összekuszáltsága, a népi gondolat fasiszta kisajátításának korszaka sokszoros éberséget, résenállást igényel. A demokrácia alapelveit mindvégig tisztán megőrizte, nép iránti hűségében egy percre sem tántorodott, bármily eszközzel is próbálták eltéríteni meggyőződésétől — csendőr-veréssel, vagy a jómod megcsillantásával — az ellenforradalmi korszak bélyegét mégis felismerhetjük egy-egy elméleti munkáján. Érdeklődési köre legveszélyeztetettebb területének a faji gondolat bizonyult. Sohasem vált azonban az agresszív fasiszta fajszemlélet hívévé. Ha fajtát mond, legtöbbször a német hódító imperializmus törekvéseivel szembeszegezett népet kell érteni. »Meg kell teremtenünk a magyar közösség-tudatot. Magyar népközösséget kell a német és a többi Volksgemeinschaftokkal szembeállítani«. Ez az idézet is mutatja: a »népközösség« Veres Péter értelmezésében a dolgozók összefogására épített védekezés a fasiszta áradattal szemben. Legtöbb elméleti veszélyrel a nép »biológiai szinképével« való foglalkozás fenyegette. A »biológiai szinképe« kutatása nagy munkatervének egy részlete; azt mondta: »programba lehet venni, hogy megállapítsuk a magyarság ismérveit.« Itt jutott közvetlen közelébe az ellenforradalmi gondolkozásnak, félreérthető s objektíve is félrevívó tervezet ez a fasiszta faji szemlélet hivatalos uralmának idején. Bár a »biológiai szinképe« sem tartalmaz agresszív, sovíniszta vonást, megtévesztő értelme van, s olykor elmosza az osztályviszonyokra mindig gondosan ügyelő Veres Péter szeme előtt a valóságos helyzetet. Ebből ered irodalmi cikkeiben, de különösen elméleti munkásságának egészét nézve a legtöbb helytelen megállapítás, a legtöbb politikai félresiklás (pl. A szocializmus és nacionalizmus számos részlete). Sokszor egymás mellett találjuk a kérdés lényegére tapintó és a

kérdést elhomályosító, elkődösítő nézeteket. (Pl. a munkásirodalomról szóló cikkei.) Egyszer-egyszer felbukkan a parasztságról, mint legfőbb és egyetlen értékes politikai tényezőről szóló gondolat is (Magános paraszt útja az irodalomban, Ember és írás). Ellentmondásoktól nem mentes tehát Veres Péter munkássága, s az ellentmondások éppen a 30-as évek végén, a 40-es évek elején mutatkoznak élesebben, kirívóbban. Akkor, amikor, ha lehet, még fokozottabb ideológiai tisztaságot követelt volna az idő. A népi demokratikus társadalmi rend ideológiai előképe nem bontakozik ki tisztán, egyértelműen.

Irodalmi nézeteit azonban nem a tévedésekből származtathatjuk, ellenkezőleg: elméleti bizonytalanságai ellenére irodalmi programja egészében a Móricz Zsigmond útján járó demokratikus paraszti program, elsősorban a népelet lázító ábrázolásának középontba állítása miatt.

*

Lázító, harcos író, írásaival a tömegmozgalom hiányát akarja kitölteni. Ebből adódnak felszabadulás előtti munkásságnak arányai. 1945 előtt inkább a közvetlen agitáció módszereit választotta: több a cikk, tanulmány, mint a novella. Annak magyarázatában, hogy publicisztikájában miért jutott messzebb, miért vallott és értett többet környező társadalmi viszonyokról, mint amennyit ábrázolt, tovább kell menni. Belejárzott ebbe az is, hogy »sürgetett ez idő»: kiegyensúlyozottabb tárgyi és egyéni körülményeket kívánt a nagy epikus alkotás. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a felszabadulás után születnek nagy, korokat magukba ölelő regényei. S belejárzott realizmus-felfogása, amely egyszerre gazdag, nagyigényű és szűkreszabott, dokumentáló. Mikor az író kezével fogta meg a tollat, csak a közvetlenül átélt élményekre támaszkodott, m. n. d. nem »költést», írói alakítást mellőzve, szigorúan ragaszkodott a mindennapok tényeihez. Az ész és a megfigyelés korlátlan uralma ez az idő, a szív csak rejtetten dobogott, a képzelet még háttérbe szorította a puritán józanság. Ebből a rejtett dobogásból is kihallik a végső leszámolás elkerülhetlensége, de hátrébb szorul a költőség.

A tömegmozgalom hiányát akarja kitölteni, de sohasem helyettesíteni: a szó fegyvere után a politika fegyvereinek szavát sürgette. Nem ismert külön irodalmat és külön politikát, ezért bírálja oly hevesen a polgári part pour l'art-t, mert ez az irodalom el akarta hitetni, hogy e kettő nem fér össze egymással. A márciusi front idején merült fel a népirók táborában az elodázhatatlan kérdés: politizáljon-e az író? A több-

ség nemmel válaszolt, Veres Péter is. Nemet mondott ekkor, de nem azért, mintha a politikai harcokban való részvételt nem tartotta volna íróhoz méltónak. Az 1937 őszén lezajlott makói tárgyalás után már követeli író társaitól a nyílt politikai állásfoglalást.

Polgári realizmus helyett népi realizmus — ez Veres Péter programja. A legnagyobb eredményekkel kecsegtető utak irányába mutat ez a követelés, a nép és irodalom igazi találkozásának irányába. A népi realizmus nem egyértelmű fogalom az ellenforradalom éveiben. Veres Péter fogalmazásában azt az ábrázolási módot jelenti, amelyben a népismeret, a népszerűet egyesül a demokratikus eszmék vállalásával s az értelem tiszteltével. A népi írók egy másik csoportja, a paraszti elzárkózás hívei, nem keresték, s nem is akarták keresni a dolgozók összefogásának elvi és politikai módozatait, ami többnyire maga után vonta a demokratizmustól való elszakadást is. Reális paraszti kívánságokkal fellépni még korántsem jelentett volna elzárkózást, demokratikus agrárreformért való küzdelem a dolgozók összességének felszabaduláshoz vezető utat egyengette volna, de ezek az írók a parasztságnak sajátos, egyedüli küldetést szántak az egész társadalom átrendezésében, ami politikailag teljességgel elképzelhetetlen; eszmeileg bár az elnyomottak oldalán álltak, a reakciót táplálták. Az elzárkózás, a paraszti külön út kivihetlenségének irodalmi-formai vetületeként azután a realista helyzetleírás, a realista részletek mellett megjelenik itt a misztikus, irracionális koncepció, a távlatok eltorzítása, az »örök« paraszti sorsnak magyar sorsként való felfogása, a homályos bezéd, a népi szimbolika elmitizálása.

Veres Péter mindig bírálta a provinciálizmust, az »intellektuális távlat«, a helyes társadalmi ítéleten alapuló politikai hatékonyság hiányát. (A munkásíróknál éppen az »intellektuális távlatra«, a világnézeti biztonságra figyelmeztetett.) Meggyőződött arról, hogy csak az »új hármasszövetségre«, a munkás-szövetség, a parasztság, értelmiség szövetségére lehet reálisan építeni. Ehhez a felismeréshez igazodnak irodalmi nézetei, ezért viseli szívében a munkás-irodalom gondját is. Már 1936-ban leírja, hogy a földmunkásságnak egyetlen biztos szövetségese van: az ipari munkásság. három évvel később egyik újságcikkében így nyilatkozik: »Téved, aki azt hiszi, hogy a parasztság, amely ma már alig több, mint 50 százaléka az ország lakosságának, egy-maga döntő változást tud teremteni a magyar életben. Még akkor sem, ha teljesen öntudatra ébred... azt kell nézni, hogy e két nagy dolgozó réteg érdekei hol azonosak, de a kapitalista termelés vonalán sehol sem ellentétesek.« Sok ehhez hasonló nyilatkoza-

tát idézhetnénk még. Ez a politikai kelfogás óvja meg attól, hogy a parasztság kulturális javait válogatás és fenntartás nélkül dicsérje, ezért veti el a »népi romantika« fellengzős rajongását, amely mindent elfogadott és kizárólagos nemzeti értékek tartott, ami faluról jött, ezért ellensége a »korcs sajátosságoknak« és a gyöngyös-bokrétás népieskedésnek. A romantikus népszemlélet, népművészet imádata annak a politikai reakciónak a megfelelője, amely a parasztságban megtestesülő népi »őserő« elhivatottságáról beszélt, a vezetőrétegek malmára hajtva a vizet. Átvive a népi kultúra terére, mindez úgy fejeződött ki, hogy a valóban hatalmas, nemzeti kincsét jelentő kulturális népi hagyományból mindent a nemzeti egyetemesség színvonalára kívánt emelni, nem tekintve arra, hogy ebben a hagyományban vannak a falu elmaradottságára, elzártságára utaló elemek is, olyan elemek, amelyek akadályozzák a népkultúra nemzeti kibontakozását.

Veres Péter állásfoglalása itt rendkívül világos; felelőtlenség — mondja — a népi politikai kirekesztettsége idején a paraszti és nemzeti kultúra egységesüléséről beszélni. A népkultúra reakciói felhasználása vagy romantikus elkösdösítése elleni harcot és a paraszti kultúrájuk védelmét a dolgozók általános felszabadulásáért vívott politikai és ideológiai küzdelem részeként kezeli. »De még kevésbé sikerülhet a felfedezett paraszti kultúrértékek valóban egyetemes közösségivé emelése. A mai kultúrrétegek gazdasági és társadalmi életformája annyira különbözik a parasztságétól, hogy ezek a paraszti kultúrelemek egyáltalán nem építhetők bele. Csak egyes, különösen egyéni érdekes formáit veszik át, de azt is csak frissítésül, díszítő motívumul.« (A válság éveiből, 40. l.) A romantikus elgondolások egy kultúráról álmodoztak, Veres Péter pedig azt vallotta, hogy az osztálytársadalmak két kultúrája: a népi és burzsoá kultúra semmiféle »szintézisben« nem békíthető össze. A népkultúra védelmében, a polgár, kultúrától való elhatárolásban — s csak itt — talá-lunk némi szűkkeblőséget. Bár sohasem tekintett kritikátlanul a népművészetre — s hozzátehetjük a népből jött írók alkotásaira sem; a haladó magyar polgári irodalom irányában kisebb megértést tanúsított. Jelentős új irányzatok képviselői mindig felméri-
 az irodalom megtett útját, pályájuk számára levonják a tartalmi és formai konzekvenciákat. A múlt irodalmának megítélése során a kibontakozó új hirdetői nem egyszerűen igen szenvedélyesen és túlzóan vizsgálják felül, bírálják meg, vagy vetik el a kész eredményeket. Találunk ilyen elméleti heves-séget Veres Péter cikkeiben is. Különösen a szubjektív s korának irodalmi viszonyait tekintve egyik legfontosabb kérdésben: a

nép, a parasztság és munkásság életének valóságos, minden hamisítástól mentes ábrázolásának sokfelé ágazó szövevényében. Nem az egyoldalú merev elutasítás álláspontjára helyezkedik, ettől megóvta politikai műveltsége, világnézeti tájékozottsága. »Türelmetlensége« abból fakadt, hogy csak a testileg átélt népismeretben hitt, ahogy írta: »egymás sorsába nem hatolhatnak be (a társadalmi osztályok), egymás életével nem azonosulhatnak semmiféle módon.« Ezért értékelte kevesebbre vagy ítélte meg egyoldalúan, csak gyöngeségeik kiemelésével egyes íróink munkásságát, ezért állt bizonyos értetlenséggel a régebbi népábrázolás előtt. Elfogultsága 1945 után fokozatosan eltűnt. Legrösebb példáknak azokat a megnyilatkozásait, beszédeit idézhetjük, amelyek már nem kerülhettek bele az »Ütközben« című gyűjteménybe sem.

»Türelmetlenségét« elsősorban az táplálta, hogy a városi kultúrát nem egyszer egészében néptől idegen kultúrának vallotta. Ezt a régi »város-ellenességet« csak az arányok polemikus eltorzítása adja: a kispolgári vagy polgári művészetben-irodalomban több a haladó törekvés, a demokratikus gondolat, a fennálló rend bírálata, a becsületes írói etika és útkeresés, mint ahogyan Veres Péter olykor állította. A városi dolgozók életében is tájékozódó író nem illethetjük valami parlágias »mokányberciséggel«, nem mondhatjuk egészében vagy döntő mértékben város-ellenesnek őt, akinek — vallomása szerint — egyik szellemi ébresztője József Attila költészete volt. A városban is (s elsősorban ott) lerakódó kapitalista kulturális szennyből érhető módon irtózott, a mozicicstől, a Zerkovitz slágertől, az üzleties újságírástól.

A felszabadulás után megváltozik a népkultúra ügyében vallott álláspontja, hiszen a történelem fordulata megteremtí a lehetőséget arra, hogy a sokszínű népművészet értékei belcolvadjanak a nemzeti kultúrába, ahogyan egyik 1951-es cikkében írja: a népkultúra igazi mozgalommá, gyakorlati népművelési kérdéssé a felszabadulás után lett«. (Ütközben, 110 l.) 1945 után a népkultúra és nemzeti kultúra egészséges viszonyát keresi, ebben ad sok hasznos és megszívlelendő tanácsot. (Az Állami Népi Együttesek indulásához, Népi Kultúrmozgalmak, Az író szemével a városi kultúrversenyeken, A népi játékokról stb.) Kevés írónál tapasztalhatunk ily lelkiismeretes éberséget, s állandó figyelmet a szocialista kultúrforradalom terén. Nemzeti közügyet lát a népdalok, népi táncok stb. színvonalas és mértékelt előadásában, az igazán népi interpretációban, mert »minden nép művészete igazi művészet, a lelke, — szépérzéke és szabadságvágya — szól benne.« Rengeteg értékes meg-

figyelést rejtenek magukban ezek a cikkek, a szakemberek számára is. Legnagyobb értékük mégis — a részleteken túl — annak a népi izlésnek új és új oldalról történő szocialista megfogalmazása, amelyben tisztán szól a nép »szépérzéke és szabadságvágya«. Egyenlő figyelemmel fordul a falusi csoportok táncbemutatója és az üzemek énekkari előadása felé. A népi alapokon épülő szocialista kultúra útját egészen az iskolai oktatásig nyomon követi — sajnálatos, hogy az iskolai énektanítás érdekében írt cikke, mások indítványával egyetemben, nem részesült kellő megértésben.

A népi kultúra szocialistává növésevel foglalkozó gondolatai évekként előbb már mintegy választ adtak a most lezajló »könnyű műfaj« vita sok felmerülő kérdésére.

Az »Ütközben« anyagát a népkultúráról szóló cikkek korántsem mérítik ki — sokféle ágazó érdeklődésről tanúskodik a gyűjtemény. Veres Péter egyéniségének mindig egyik legrokonszenvesebb vonása volt a bátor kutatás, a lankadatlan keresés: a politika napi kérdéseitől az általános kulturális feladatokig terjedt figyelme. Semmi sem áll távolabb tőle, mint a gőgös, arisztokratikus elzárkózás. Említettük már, hogy a felszabadulás után munkásságában megváltoznak az arányok: elérkezett életében az az idő, amikor esztendőket szánnhatott egy-egy mű megírására. Az arányok megváltozása nem járt együtt az ezerarcú élet dolgait fürkésző politikai szenvedély elsorvadásával. Bár viszonylag kevesebb cikket, tanulmányt ír, az állásfoglalás hevülete nem halt el benne, sőt mintha nagyobb területek bejárására készítené. Tiszta erkölcsi parancs indította Veres Pétert régen is, most is arra, hogy a legkülönfélébb véleményekben hangoztassa véleményét. A segítség igénye ösztönzi szólásra: a nép javának örömei és gondoljai beszélnek, mikor ő beszél, a nép mondja el véleményét és ellenvéleményét rajta keresztül az irodalom, a politika és a gazdaság dolgaiban. Érezni mindig cikkeiben, hogy az íráság nem kevesebb számára: az író az »ország gazdája«. Ennek a szerepnek felelőssége és pátosza hangzik soraiból. Ezt a pátoszt helyenként megtörik felesleges kitérők, bőbeszédű elmélkedések, újraismételt gondolatok — mégis ebben találjuk az »Ütközben« különös jelentőségét: az »ország gazdájának« magatartása avatja Veres Pétert a felszabadulás utáni időszak egyik legnagyobb hatású írójává. Ezért lehet példakép a fiatal írónemzedék előtt.

A népi realizmus hirdetése és számonkérése volt felszabadulás előtti publicisztikájának egyik legfőbb témája. Felfogása sohasem állt messze a szocialista realizmustól: negyvenöt után gondolatai ezen a téren is feljesebbé váltak, kitisztultak, biztos megala-

pozást nyertek. Irodalmi nézeteinek tisztulása együtt haladt politikai fejlődésével. Útja nem volt égyenletes: egyes helytelen nézetek makacsul visszatértek cikkeiben. De akart és tudott tanulni a jogos bírálatokból és mindekelőtt a felszabadult nép helyzetéből, munka lendületéből. Innen van, hogy némely kérdésben előbb járt, mint a kritika. Megjegyzései nem illeszkednek bele minden esetben a szocialista realizmus esztétikájába, de legkisebb cikkeiben is van hasznos ötlet, megszívlelendő tanács, továbbgondolkodásra ösztönző szikra. Legfontosabbnak mégis az tűnik, hogy mit mond az irodalom fejlődési irányáról, hogyan rajzolja meg a jövő feladatokat.

Az új irodalom helyzete érinti legkövetlenebbül — ez kölcsönzi irodalmi jellegű cikkeinek egységét. Bármit vizsgáljon is: a ma írójának tennivalóit kutatja. Középponti gondolata »Az irodalom nemzeti-közösségi öntudatosító, osztályharcos felszabadító és kulturális megtartó erejéről és jelentőségéről« szól, vagyis arról, hogy az igazi irodalomnak a népek életében hatalmas forradalmasító és nevelő hatása lehet s nem igazi irodalom az, amely ezt a hivatást nem képes betölteni. A jelen irodalmával való foglalkozás során következetesen két kérdés bukkan fel: a nép és a valóság ábrázolása. A tematikus kritika és a tematikus művek 1953 júniusa előtti hódítása idején jelentős figyelemzést keltett számított, hogy Veres Péter ennek a két, lényege szerint egy kérdésnek megadta a kellő hangsúlyt. Volt egy időszak irodalmunk fejlődésében — 1951 és 1953 között — amikor a szempontok tömege árasztotta el az írókat: megszületett egy sereg rosszul értelmezett politikai-taktikai és esztétikai elv. Többen látták ezt a veszélyes tendenciát s Veres Péter érdeme, hogy ha nem is mindig közvetlenül, s néha túl általánosan, szintén harcba állt ezekkel a tendenciákkal gazdag élettapasztalatával és biztos ítéletével.

Több cikke foglalkozik az irodalom népi nemzeti céljait bemocskoló polgári dekadencia és kozmopolitizmus termékeivel. Szenvédélyes bírálattal és elutasítással tekint a »nihilista« irodalomra, amely »nem igen hisz sem elvekben, sem hitekben, sem formákban, nem hisz önmaga létének értelmében sem«. A polgári dekadencia bírálatát — a gionizmustól Roger Martin du Gard Vén Európájáig — egész publicisztikáján végighúzódik. Irodalmi vonatkozású cikkei részben önvallomások is: nyomon kísérhetjük a felszabadulás után felderülő elbeszélőkedvnek útján a Próbatétel híres ajánlásától »a tipikusról« tarott előadásáig. Epikájának hódításait magyarázzák jegyzetei: egyre többet foglalkoztatja az a folyamat, ahogyan a nagy klasszikusok »a valóságot emelik költészeté«. »Beszéljenek a művek is« c.

cikkében pályájára is visszatekintve így ír: »saját utamon is tapasztaltam, hogy a pusztá tények leírása még nem irodalom. A valóság az író lelkében nemesedik irodalommá, az író lelkétől és a nép lelkétől kap fényt, színt, melegséget... csak belülről, az író lelkéből s a nép lelkéből, amelynek egyggyé kell lennie, csaphat ki a tűz, amelyben irodalommá nemesedik a 'szürke' mindennapi valóság.« Ennek a tűznek mind erősödő melegét érezzük újabb műveiben.

Vágyott a nagy, értő közösségre, az igazi nemzetre, az író hivatását betetőző egyetemességre. Jósolta, hogy a parasztság »be fog érkezni rövidesen a nemzetbe és a történelembé is«, a kitagadott hazátlanok hazára lelnek.

A hazára-találásnak elsősorban krónikása ő, de mint gondolkodó is rendkívül hasznos és megbecsülendő munkát végez.

Béldi Miklós

BAJZA JÓZSEF: VÁLOGATOTT CIKKEK ÉS TANULMÁNYOK

Válogatta, a bevezetőt és az útmutatót írta: *Lukácsy Sándor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.)

A magyar irodalmi kritika haladó hagyományainak marxista-leninista feldolgozása egyelőre még csupán a kezdeteknél tart. Nemcsak kritikai örökségünk főkérdéseinek monografikus tárgyalására vállalkozó munkáknak vagyunk meglehetősen szűkben, elég keveset tettünk eddig annak érdekében is, hogy ennek az örökségnek legmaradandóbb, legtöbb tanulsággal szolgáló darabjait korszerű, könnyen hozzáférhető kiadásokban juttassuk dolgozó népünk kezébe. *Bajza József* válogatott cikkeinek és tanulmányainak az író születésének százötvenedik évfordulójára megjelentetett kiadásával a Szépirodalmi Könyvkiadó ennek a már régóta esedékes adósnak jelentékeny részét teljesítette. A kötetet *Lukácsy Sándor* rendezte sajtó alá s ugyancsak ő írta hozzá a bevezető tanulmányt.

Bajza munkáiból évtizedek óta nem látott napvilágot komolyabb igényű válogatás, a régebbi kiadványok pedig — így például a *Badics Ferenc*, illetve *Négyessy László* szerkesztésében megjelent kötetek — egyáltalában nem alkalmasak arra, hogy hí és teljes képet kapjunk belőlük Bajza írói alakjáról. Ezek a gyűjtemények Bajza életművének kevésbé jelentékeny, időszerűségüket veszített részeit állították előtérbe. Aránytalanul nagy helyet juttattak például lírájának s közöltek olyan, a mai olvasó szempontjából teljesen érdektelen írásokat, mint a gr. Koháry Istvánról és »A Telekiek tudományos hatásáról« szóló dolgozatok, — a polemikus és publicista Bajza ellenben tökéletesen elsikkadt.

A mi számunkra éppen Bajzának, a harcok kritikusként van legtöbb mondanivalója. A legsürgősebb feladat tehát kétségkívül Bajza válogatott cikkeinek és tanulmányainak kiadása volt. De mégis helyes lett volna, ha mellettük helyet kapnak ebben a kötetben Bajza lírájának számára nem sok, legértéke-

sebb darabjai is, nemkülönben a Toldyval folytatott és Bajza egyéniségének és világnézetének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges levelezésnek szemelvényei, — anél is inkább, mert előszavában Lukácsy is lépten-nyomon idéz ezekből a levelekből. Önálló kiadványban megjelentetni Bajza műveinek ezt a részét egyelőre aligha volna indokolt, néhány ivnyi többletet viszont bizonyára megért volna az, hogy új olvasóközönségünk ily módon Bajza munkásságának minden lényeges oldalát megismerhette volna. Egy remélhetőleg hamarosan szükségessé váló új kiadásban ezt a hiányt érdemes lenne pótolni.

A gyűjtemény jellege által megszabott keretek között a válogatás feladatát Lukácsy példásan oldotta meg. Bajza kritikusai és irodalomszervező munkásságának minden szakasza és minden jelentős mozzanata elénk tárul a kötetből. A terjedelmesebb írásokból a szerkesztő biztos ítélettel választotta ki a legfontosabb, a mondanivaló lényegét tartalmazó részeket. Az epigramma teóriájáról és a román-költésről szóló esztétikai tanulmányok mellett kellő súllyal szerepel Bajza híres, nagy polemáinak anyaga, melyből a korábbi válogatások csak elenyészően keveset, vagy éppenséggel semmit sem adtak közre. Az irodalmi demokratizmus és a magas tudományos színvonal elveit győzelemre vivő *Conversations-lexikoni-per* dokumentumai, a *Horvát István* tudománytalan ábrándozásait, délibábos nemesi nacionalizmusát kemény bírálattal illető vitacikkek, és a klerikális-konzervatív reakció zsoldjába szegődött *Csató Pál* rosszhiszemű denunciációit ragyogó vitakészséggel megsemmisítő polemikus írások Bajza sokféle ágazó tevékenységének leglényegesebb, az irodalmi fejlődés szempontjából legnagyobb hatású oldalát mutatják be. A kötetben a színbíráló és a publicista Bajza is megfelelő számú szemel-

vénnyel jut szóhoz. De — a Bajza kritikusi működéséről alkotott kép teljessége szempontjából — indokolt lett volna a *Muzáron*-kritika részleteinek közlése, amelyek Bajzának az elvszerű, következetesen nevelő célú folyóirat-szerkesztésért, vívott küzdelmét szemléltethették volna és helyet lehetett volna szorítani az *Athenaeum* utolsó számában írt magvas »Végszó«-nak is.

Nagy érdeme a szerkesztőnek, hogy néhány, a Badics-féle hatkötetes gyűjteményes kiadásban nem szereplő s edd. g még a szakemberek előtt is jóformán ismeretlen írást sz. ntén közölt. Bajza arcképét igen érdekes vonásokkal egészítik ki a kötetben először itt megjelent írások: a cenzura intézményét támadó cikkek (a Bajza-szerkesztette »Ellenőr« c. zsebkönyvből), különösen pedig azok az 1848/49-ből származó újságcikkek, amelyek Bajzát mint Kossuth politikájának lelkes harcosát állítják elének. *Lukácsy* különben filológiai szempontból is elismerésre méltó munkát végzett. Szövegközlése nem a Badics-féle, pontatlanságoktól korántsem mentes kiadáson alapul, hanem minden egyes esetben az első megjelenés szövegét tekintette irányadónak.

Lukácsy Sándor vonzó stílusa, élvezetes bevezetője igen alkalmas arra, hogy Bajza nemes alakját közel hozza a mai olvasó szívéhez. Szép tanulmányán valóban érezhető, hogy szerzőjének Bajza szinte személyes ügye, s szerető csodálatát, mely az egész írást átfúti, igyekszik, nem is sikertelenül, olvasóiban is felkelteni. *Lukácsy* elsősorban Bajza egyéniségét, emberi arculatát rajzolja meg. Helyes érzéssel emeli ki példásan tisztá, elveihez hű írói-kritikusi magatartásának legfőbb vonásait. Arról azonban, hogy ez a magatartás milyen konkrét harcokban nyilvánult meg s mi volt határozott tartalma, nem sokat tudunk meg *Lukácsytól*. Ez részben abból adódik, hogy a tanulmány csak fukarul használja fel az irodalomtörténeti tényeket. Még nagyobb hiba az, hogy *Lukácsy* nem ismerteti Bajza világnézetét s nem jelöli ki Bajza helyét reformkori irodalmunk ideológiai színpéjében. A bevezetés meg sem emlékszik Bajza eszméinek a felvilágosodás örökségével való szerves kapcsolatáról, erre pedig *Tóth Dezső* emlékezéséde, amely *Lukácsy* tanulmányát elvi tisztázottság tekintetében kétségkívül felülmúlja, oly nyomatékosan figyelmeztetett. *Lukácsy* bevezetőjében úgyszólván szót sem ejt Bajza esztétikai nézeteiről, — enélkül pedig nem kaphatunk tiszta képet Bajza működésének a magyar irodalom fejlődésében betöltött szerepéről sem.

A bevezető tanulmány ezen fogyatékoságait mindenesetre menti — ha nem is kártyól értük teljesen — az a tény, hogy a hiányolt mozzanatok a kötet jegyzetanyagá-

ban nagyobbára megtalálhatók. Ezek a kitűnően sikerült jegyzetek szinte egy kisebb-fajta Bajza-monográfia anyagát sűrítik össze; rengeteg fontos tudnivalóval gazdagítják az olvasó ismereteit. *Lukácsy* jegyzetei nemcsak az egyes írások létrejöttének körülményeit világítják meg, hanem feltárják Bajza nagy polemáinak társadalmi és személyi hátterét is, elemizik Bajza folyóiratszerkesztői gyakorlatát, s még az eddigi Bajza-irodalom és a Bajza-kiadások rövid áttekintésére is jut némi hely.

A jegyzetek közt alig egy-két olyan megállapítást találunk, amellyel nem tudunk egyetérteni. Ilyen pl. az, hogy »A román-költésről« szóló tanulmányának — melynek jelentőségére egyébként helyesen mutat rá — legfőbb negatívumát az emberiség fejlődésének meghatározott stádiumaival, így az eposzt az ifjúkorral, a regényt a férfikorral kapcsolja össze, messzemenő absztraktsága ellenére is a valóságos történelmi összefüggések bizonyos megsejtését tartalmazza. A herderi koncepció felhasználása Bajzánál tehát egy (bár még szerény) lépést jelentett a visszatükrözés materialista elmélete felé. Vitathatónak érezzük azt a kijelentést is, hogy Bajza a jellembrázolással kapcsolatos, ugyanebben a tanulmányában olvasható észrevételeivel, »közeljár a típusalkotás modern felfogásához«. (281. l.)

A reformkori magyar színjátszás helyzetének tüzetesebb elemzése valószínűleg kétéssé tenné Bajza színírási működésének a jegyzetekben adott értékelését is. *Lukácsy* szerint »Bajza egész kritikusi működéséből nyilvánvaló, hogy nem a hamis idealizálásra akar csábítani, hanem az ösztönös naturalizmus alantjáró szellemétől óv«. (289. l.) A kérdés komoly vizsgálata alighanem arra az eredményre vezetne, hogy színészetünkben akkoriban korántsem a naturalizmus, hanem éppen a mesterkéltség, hamis pátoasz jelentette a fővesélyt. Bajza azonban, bármekkora érdemeket szerzett is színikritikánk történetében az elmélyült, tudatos művészi munka igényének lankadatlan hangoztatásával, esztétikai felfogásának idealista korlátai következtében nem volt képes ezt felismerni és eredményesen harcolni ellene. (Ebből a szempontból egyébként érdemes összevetni Bajza és Vörösmarty színikritikáit; Vörösmarty, akinek bírálaiban az élethűség és természetesség követelménye áll a középpontban, sokkal fogékonyabb a realista törekvések iránt, mint Bajza.)

A kötet végén található jegyzet-szótárt, mely az előforduló idegen szavakról és fogalmakról, valamint a Bajzától megemlíttet

történelmi és irodalomtörténeti személyekről ad felvilágosítást, Köves Teofil és Lukácsy Sándor állították össze. Többségükben ezek a jegyzetek is megfelelnek céljuknak, némelyikük azonban meglehetősen semmitmondó. Az ilyen megállapításokból, mint pl.: »Bat-teux (1713—1780) a maga korában jónevű, de hamar túlhaladott francia esztétikai író

(296. l.), vagy »Calderon (1600—1681) a spanyol színműírás egyik klasszikusa» (297. l.) — vajmi kevés okulást meríthet az olvasó. Egy-két szóval legalábbis utalni kellett volna a szóban forgó író vagy gondolkodó munkásságának leglényegesebb tartalmi sajátosságaira is.

Oltványi Ambrus

LEV TOLSZTOJ: HADZSI MURAT

Fordította Szöllösy Klára. — Olcsó Könyvtár 1954. Új Magyar Könyvkiadó.

Tolsztoj a Hadzsi Muratot élete alkonyán kezdte írni, s hat évvel halála előtt fejezte be. Hagyatékából került elő ez a kisregény, és keletkezésében az a jellemzően érdekes, hogy az író »apostol-korszakának« szülötte.

Különböző vallásos elmélkedések és kiáltványok írása közben, 1896-ban, mintegy pihenésül fogott ehhez a művéhez Tolsztoj, akiért felesége már több mint tizenöt évvel előbb is így aggódott: »Lev szüntelenül dolgozik, ő legalább ezt mondja. Sajnos, mindenféle vallásos vitairatokat ír... Már csak azt kívánom, hogy végezzon ezzel mielőbb, s műljék el az egész, mint valami betegség.«

A »betegség« azonban nem múlt el, sőt: egyre jobban áthatotta a társadalom megváltoztatására irányuló szándékot. Tévutakra vezette ezt a pazarlóan gazdag lelket, elhomályosította tisztánlátását. Művészetéről, társadalomról vallott elvei ebben a korszakában egyre jobban a vallás hatása alá kerülnek.

Így lesz a szociális problémából új-keresztény utópia, s a művészetből a szeretet eszköze az emberek egyesítésére.

Tolsztoj lelke mélyén azonban továbbra is ott él a józan realista, s hogy mennyire, azt Gorkij mesteri Tolsztoj-portréja is bizonyítja.

Tudományról, irodalomról, zenéről néha a legképtelenebb nézetei vannak. Elég, ha csak a Kreutzer-sonátára, vagy a Shakespearé-tanulmányra gondolunk. De elbeszélő műveiben nem tudja megtagadni önmagát, azokban kiirthatatlanul él a realista látás, amelynek e késői években egyik sikerült alkotása éppen a Hadzsi Murat.

Mintha ifjúkora emlékeihez térne vissza a Kaukázusba: nyers és valódi életet ábrázol, nyoma sincs itt az általa hirdetett szeretetnek, testvériségnek; az erőszak elítélésének. Az orosz imperializmus terjeszkedése borul sötét felhőzetként az egyszerű történet szép hegyi tájai fölé, — a Samil vezetésével szabadságukért harcoló törzsek bukása vetíti előre árnyát Hadzsi Murat sorsában. Tolsztoj, aki élete utolsó tíz évében, az orosz-

japán háború és az 1905-ös forradalom idején elvileg minden fegyveres harcral szembe fordult — itt rokonszenvenvel ír a népi felszabadító harcról. Hadzsi Muratot, Samil alvezérét, becsületes, bátor, egyéniség jellemű embernek ismerjük meg, akiről a regény egyik orosz szereplője, Marja Dimitrijevna ezt mondja, mikor egy másik orosz gazembernek nevezi: »Adná Isten, hogy minél több ilyen gazember lenne az oroszok közt. Egy hétig élt itt nálunk, soha egyebet, mint jót, nem tapasztaltunk nála. Barátságos, okos, igazságos ember.«

Hadzsi Murat vesztét éppen ez okozza. Felesége és fia iránti szeretetből veszélyes játékba kezd: az oroszok segítségével akarja kiszabadítani szeretteit Samil fogságából. Legszemélyesebb, egyéni életét legközelebről érintő szorongása egyúttal tipikus képet is ad e törzsek vezetőiről: Samil és közte régi családi vérbosszú és hatalomvágy rontotta el a jóviszonyt. Meghasonlott vezetők pedig nem vihetnek diadalra egy szabadságharcot. Az oroszok ha gyanakvással is, de végül örömmel és megkönnyebbüléssel fogadják a tárgyalni szándékozó Hadzsi Muratot, hiszen a híres hős átállása őket erősíti.

Áruló volna hát ezek szerint Hadzsi Murat? Ahogy a regény folyamán viselkedik, s ahogy elmeséli élettörténetét, inkább a hegyilakók tanácstalan zavartsága látszik rajta. Nem szereti az oroszokat, s tudja, hogy népe leigázására törnek. De nem bízik Samil ígéreteiben sem. Az oroszoktól volta-képpen azt szeretné, ha olyan sereget bízának rá, amellyel ki tudná szabadítani fiát és feleségét. Hogy aztán továbbra is az oroszok oldalán maradna-e? Ez nagyon kérdéses. Hiszen a legnehezebb döntést sem halogatja, amikor látja, hogy hasztalan vár segítséget: annak ellenére, hogy életére tör Samil, mégis megszökik, vissza akar térni a hegyek közé, s az üldöző orosz katonákkal szembefordulva, hősként esik el.

Romain Rolland szerint ez a történet nem kelt igazi érdeklődést bennünk, »... mert érezzük, hogy Tolsztoj maga sem érdeklődik

túlságosan. Minden szereplő, aki az elbeszélés folyamán megjelenik, egészen egyforma rokonérzést ébreszt benne; és mindenkiről tökéletes arcképet fest, még ha csak egy pillanatra vonul is el szemünk előtt. De mert valamennyit szereti, nem emel ki semmit. Úgy látszik, mintha belső szükség nélkül, tisztán fizikai kényszerűségből írná ezt az érdekes novellát. Mint ahogy mások az izmaiakat gyakorolják, neki a maga szellemi gépezetét kell gyakorolnia. Szüksége van a teremtsére. Tehát teremt. A kisregénynek ez a lebecsülése helytelen is, felületes is, csupán abban a megérzésben van igaza, hogy a műbe valahol hiba csúszott. Hadzsi Murat sorsa annak a szabadsághősnek a szükségyszerű bukását példázza, aki egyéni érzéseit — ha csak átmenetileg is — a szabadság ügye elé helyezi. Az ellenséggel alkudozni — ez csak katasztrófát eredményezhet. Hadzsi Muratról hiába tudatja velünk az író, hogy hős: a mi szemünkben csak a regény utolsó lapjain válik azzá, amikor felismeri, hogy mégis a hegyilakók közt van a helye. Halálában válik hőssé, a regény nagyobb részében viszont két malomkő közt őrlik. Így aztán, bármennyire megközelíti is helyenként a népi eposzok hangját: a regénynek nincs és nem is lehet olyan irama és hőfoka, mint Gogol Bulba Tárásának, vagy akár Tolsztoj fiatalkori művének, a Kozákoknak.

Semmiképpen sem igaz azonban, hogy az író egyformán szereti szereplőit. Az sem igaz, hogy nem emel ki semmit. Elsősorban is: kiemeli a hegyilakók szabadságvágyát, büszkeségét és hősiességét, azt a hazaszeretetet, amellyel szemben a cári uralom kíméletlen hódításvágya áll. Nagyon is élesen kiemeli Miklós cár kegyetlen, ostoba, ellenzenyes alakját. Íme az arckép: »Miklós cár egyszerű, fekete egyruhában, vállrojt nélkül, rövid vállpánttal ült az asztalnál, elhájásodott törzsét, amely zsíros hasa fölött erősen be volt fűzve, hátravetette és élettelen szemével mozdulatlanul pillantott a belépőkre...« Csernisev hadügyminiszter tesz jelentést a cárnak Hadzsi Murat áttámasáról, a cár azonban fáradt, mert előző este, az álarcosbál után, egy húszéves, ártatlan leánnyal szórakozott. »Hogy ezek a kicsapongások nős emberhez nem illők, az esztét sem járta meg, és nagyon elcsodálkozott volna, ha valaki ezért elítéli. De annak ellenére, hogy meg volt győződve róla, helyesen járt el, mégis valami kellemetlen utóíz maradt benne és hogy ezt az érzést eltompítsa, arra kezdett gondolni, ami mindig megnyugtatta: hogy ő milyen nagy ember.« Nos, erről az alakról még Romain Rolland sem mondhatja, hogy Tolsztoj szeretettel ír róla. Ahogy a cár a reggeli mósásánál végigdörzsölteti hatalmas, hájas testét, ahogy ledarálja megszokott imádságait, nem is gondolva az értel-

mükre, ahogy séta közben sem tud másra gondolni, csak arra: »Bizony, mi lenne nélkülül Oroszország, s nemcsak maga Oroszország, de egész Európa — ez egy csöpp rokonszenvről sem tanúskodik az író részéről. A történet 1851-ben játszódik s ez a Miklós cár minket is közelről érdekel, mint az európai szabadságmozgalmak s a magyar szabadságharc megfojtója, mint »Európa zsandára«.

Tolsztoj rideg tárgyilagossággal és éles vonásokkal úgy állítja elénk ezt a gyűlöletes, korlátozott zsarnokot, hogy a vér is megfűl bennünk — az író bátorságától, de még inkább a cár aljasságától. Egy példa: Miklósnak ítéletet kell hoznia egy diák ügyében, aki elkeseredésében a professzorára támadt. Az ítélet a következő: »Halálbüntetést érdemel. Azonban, hála Istennek, a halálbüntetés nálunk ismeretlen. És nem az én feladatom, hogy bevezessem. Vesszőfutás tizenkészer, ezer ember között. — »Miklós jól tudta, hogy tizenkétezer vesszőcsapás nemcsak biztos, gyötrő halált jelent, hanem még hozzá fölösleges kegyetlenkedést is, hiszen ötezer vesszőcsapás elegendő, hogy megölje a legerősebb embert is.« S miután így intézte el egy szerencsétlen fiatalember életét, »a jól végzett kötelesség érzésével egyet nyújtózt, majd átment lakosztályába, hogy áttöltözködjék.« Tolsztoj tovább is tudja úgy fokozni az ábrázolást, hogy a cár alakja még gyűlöletesebbé válik. Mert ezekután Miklós templomba megy s a templomban a szeretője vállaira gondol... De ebből elég is ennyi. És a többiek? »A kurinszki ezred parancsnoka, Voroncov herceg... a kicsiny kaukázusi erdőben olyan fényűző pompában élt, ahogyan még soha senki ezen a vidéken. A herceg és különösen felesége úgy érezte, hogy nemcsak szerény, hanem éppenséggel nélkülözésekkel teli életet folytat.«

Voroncov fényűző életével szembeállítja az erdő katonáinak sivár, szegényes és állandóan veszélyben forgó életét, de leleplezi a tisztek közt forrongó ellentéteket is, a karrierizmust és a nép sorsával szemben érzett közönyt is. — Avgyejev, aki négy-gyerekes bátyja helyett jött el katonának, egy kisebb ütközetben elesik. Az író érzeteli, hogy ezzel a »hősi« halállal egy család élete megy tönkre, s azt is, hogy a vezetők számára ez semmit sem jelent, — amikor a fejezetet a szűkszavú hivatalos jelentéssel zárja:

»Az ütközetben könnyen megsebesült két fő, életét vesztette egy.«

Megrendítő képet ad az értelmetlen hódító háború pusztításairól is: »Az öreg nagyapó a szétrombolt széklya falánál ült és valami pálcikát farigcsálva, tompán bámult maga elé. Neimrég tért vissza méheséből, — a két szénaboglyát felégették, a gondosan ápoit barack- és cse-

resznyeafakat kivágták és eltűzelték, és valamennyi méhkas a méhekkel együtt a tűz martaléka lett. Az ault asszonyok sírása, jajveszékelése töltötte be. Az apró gyermekek anyjukkal együtt sírtak.»

A cári katonaság magatartásáról a legkeményebb ítéletet Marja Dimitrijeva mondta, amikor diadalittasan megmutatják neki Hadzsi Murat levágott fejét: »Gyilkosok maguk mind, egytől-egyig, gyűlölöm magukat, gyilkosok.«

Amilyen rövid aránylag ez a regény, olyan hosszú elemzést érdemelne, mert tele van kitűnően megrajzolt mellékalakokkal. Igaz: Hadzsi Murat trágédiájának hatását tompítja az, hogy hősi harcaiból keveset és alku-dozásából túlsokat ismerünk meg. De így is: a legyőzhetetlenség s a végleg soha el nem tiporható szabadság levegője veszi körül Samil alvezérét. Ugyanakkor remekül lát-tatja meg az író az összefüggéseket a hódító politika és a hódítók morálja között, a tisztika züllöttségét s az egyszerű legénység békevágyát.

Az Olcsó könyvtár eddigi szép munkájában jelentős esemény a Hadzsi Murat kiadá-sa. Noha semmiképpen sem tartozik Tolsztoj nagy remekművei közé, a maga kisebb igényben is vérbeli realista alkotás, amelyet az érdekes cselekmény csak még vonzóbbá tesz.

A mű fordítása egészében szép munka, de nem halgathatunk néhány hibás kifejezés-

ről. Nem szemrehányásképp említjük meg, hanem a különben kitűnő stílusérzékű fordító figyelmébe ajánlva, ha később talán átdolgozza. — A regény elején egy ízben helytelenül használja a szinonimákat: a margarétának *búze* van s a szárított tehén-trágya füstjének *illata*?(!) Akad egy pongyola mondat is: »Nazarovot a szakadatlanul társai megriadt lovai körül keringő lova magával vonzolta.« — Ez a hat szóból álló jelzős kifejezés kissé zavaró, akárcsak ez a pontatlan kép: »Pillátlan szeme kivörösödött és összeragadt alvás közben, s az öreg sűrű pislogással igyekezett szétválasztani.« Szétválasztani a szemet ahgha, legfeljebb a szemhéjakat lehet. Még egy hiba (s ennyi volt az összes, amit találtam): »A hegyilakók... vakmerő lovasok, *akiktől* védekezni kell.« Valakitől védekezni nem szokás, csak valaki ellen.

Nem a fordító hibája, de néhány elmaradt szómagyarázatot is hiányolunk. A Pleiádokról pl. nem mindenki tudja, hogy azonosak a Fiastyúkkal. De az olvasó (ha már ott látja a szövegben) azt is szeretné tudni, hogy mi a *szaklya*, a *besmet*, a *cserkeszka*, a *murid*, a *pilgis*. Én csak ennyit jegyeztem ki futólag a megmagyarázatlan szavak közül. Az Olcsó Könyvtárnak, amely a széles néprétegek ma már egyre kedveltebb olvasmányaikat adja ki, erre is ügyelni kell.

Szabó Ede

KÉT TANULMÁNY

az Eötvös Lnránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Évkönyvéből. (Tankönyvkiadó)

A Budapesti Tudományegyetem nagy eseményének számít az 1953-ban megjelent Bölcsészettudományi Kar Évkönyve. A szélesebb nyilvánosság előtt is bebizonyosodott, hogy egyetemünk a marxista-leninista szellemben nevelkedett fiatal generáció felnőtte válik: tudományos alkotásra képes, önálló kutató munkát folytat. Az Évkönyvet elsősorban olyan egyetemi vagy más beosztásban dolgozó fiatalok munkái töltik meg, akik csak nemrég fejezték be tanulmányaikat. Biztató jel ez: tanúskodik egyetemünk frissülő életéről, a tudományos képzés fellendüléséről s nem utolsó sorban azokról az új tehetségekről, akik a tudományos utánpótlás egyre növekvő seregét szaporítják.

Jelentős eseménynek kell tartanunk az Évkönyv megjelenését azért is, mert a szük-re szabott publikációs lehetőségeket tágitotta, helyet adva az akár első tudományos jellegű

dolgozatoknak. Napjaink nyelvészeti, történeti, irodalomtörténeti stb. folyóiratai nem rendelkeznek akkora terjedelemmel, hogy minden arra érdemes munkát közöljenek. Az egyes szakfolyóiratoknál nagy anyag torlódik, a folyóiratok egy része ritkán is jelenik meg, s ezért a fiatalabb kutatók kevésbé kiforrott dolgozataikat elvéve adhatják nyilvánosság elé. Az Évkönyv nem oldja meg ezt a nehézséget, de egy lépéssel előre visz. Ezért volna különösen kívánatos, ha az Évkönyv, rendeltetéséhez híven, minden esztendőben megjelenék. Így gondolni lehetne azután arra is, hogy a legjobb képességű egyetemi hallgatók szakdolgozatai nyomtatásban is napvilágot lássanak. Az Évkönyv kísérletező műhelyé válhat, a tudós nevelés egyik eszközévé. Nemcsak az író — a tudomány dolgaiban tájékozódó embert is a nyilvánosság élteti, ösztönzi, innen meríti az erőt újabb és újabb mun-

kára. Ezért üdvözljük örömmel ezt a szép kezdeményezést.

Az Évkönyvben bemutatott dolgozatok tudományos színvonala elég egyenetlen. Egyiken-másikon megmutatkozik, hogy szerzőjük egy téma önálló feldolgozásának útján még csak most indult el. Egyesek túl sok mankót használnak, hosszadalmasan idéznek, főlegesen hivatkoznak már ismert eredményekre. Némelyik dolgozatnál az a benyomásunk, hogy kevesebb szóval többet mondanának.

A tömör, tárgyra tekintő előadás-hiányát érezzük az Évkönyv két, a magyar irodalom-történet köréhez tartozó dolgozatában is. Törő Györgyi »Az igazi művészet és a „művészet a művészetért” harca Petőfi korában« c. írása pedig egyenesen a végső megformálás előtti állapotban van. Sok adattal, nagy anyaggal dolgozik, számos idézetet hoz egykorú folyóiratokból, divatlapokból, cikkekből. Részletesen ismerteti, hogyan támadt fel az irodalom-elméleti vihar Eötvös József »Falu jegyzője« megjelenésekor, hogyan hágott a hadakozás tetőpontjára 1847-ben a politikai — szociális irodalom és a sáppatag szalonköltészet hívei között. Következő részben azt veszi sorra, hogyan ütköztek össze az irányzatosság hirdetői és ellenzői a népköltészet ürügyén s végül a valóság ábrázolásának szükségességét hirdető vagy elvető nézeteket mutatja be. Törő Györgyi nem aknázza ki a téma nagy lehetőségeit, alig tesz egyebet, mint szakadatlanul idéz és az idézetek közé olyan összekötő szöveget iktat, amelyben elsikkad ezeknek a forradalmat előző vitáknak történelmi konkrétsága. A 19. század közepén jelentkező öncélú irodalom felfogásnak a megítélése lényegében nem lehet más, mint a 20. századi l'art pour l'art bírálata. A 48 előtti irodalmi öncélúság, pártatlanság tartalma, érvelése, megjelenési módja azonban feltétlenül más. Ég és föld — egy évszázad társadalmi fejlődése. Irodalmi harcainak feszülnek közöttük — pl. a Petőfit támadó Zerffy és a »Nyugat« egyes íróinak »pártatlansága« között. S nemcsak a tehetség színvonalában mutatkozik a nagy különbség — bár az sem tekinthető véletlennek, hogy akkor, a forradalom előtt általában a kisebb tehetségek védelmezték az öncélúság eszméjét. Más a tartalma az idealista esztétikákat vulgarizáló, arisztokratikus és nemzetietlen irányzatosság-ellenességnek, mint az e századi bonyolultabb irodalmi viszonyok között, és sok esetben Janus-arcú polgári l'art pour l'artnak. Törő Györgyi elmulasztotta feltárni a reformkori irodalmi öncélúság sajátosságait. Ezért válik írása vértelenné: nem tudta közvetíteni annak a kornak, azoknak az irodalmi csatározásoknak levegőjét, amikor Petőfi költészetének forradalmi

újszerűsége hozta lázba az irodalmi világot. Megrekedt az anyag rendezésénél, logikus áttekinthető sorba rakta az idézeteket, de fukarul bánt a szövegekből kiolvasható következtetésekkel. Néhány sémára egyszerűsödött kezében az a sokszínű anyag, amelyet oly gonddal és lelkiismeretességgel gyűjtött egybe.

Szalai Sándor »József Attila és a Nyugat« c. tanulmánya nagyobb lélegzetű, önállóbb munka. Végigvezeti, hogyan vált k a Nyugat költőitől Babitstól, Kosztolányitól, Tóth Árpádtól induló fiatal József Attila hangja mind egyénibbé — a proletárköltő hogyan találja meg Ady magyarság verseiben, kuruc keserűségében, Juhász Gyula panaszkodó, magányos, de gyökeresen nemzeti és népi fájdalomában magát, hogyan kerekedik teljessé a forradalmi proletárgondolat az önmagára tudatosuló fiatal költőben s lép egyszerre elő az eszmék és formák teljes fegyverzetében, amelyben benne van Ady is, Juhász Gyula is, de immár nem mint hatás, hanem mint személyiséggel kiküzdött, korra felelő költészet. Meggyőző az az érvelés, ahogyan Szalai elemzi József Attila dekadens, főként utánérzett hangulatait, s az is, ahogyan észreveszi, hogy a díszes jelzők és divatos banatok mögül ki-kivillan a költő valódi arca dacos, lázadó, hetyké szavakat mondva. Helyén való annak a hangsúlyozása, hogy a még diákkorban levő költő maga útját kereső tapogatózásait jelzi a Babitsra, Kosztolányira, Tóth Árpádra emlékeztető versek, s nem igazi sajátja ez a hang. Jogos az az élesség is, ahogyan József Attilát elhatárolja a Nyugattól. Babitsról s részint Kosztolányiról s az 1919 utáni Nyugatról hangoztatott véleménye azonban egy régebbi vulgáris szemlélet hibáiban bűnös. Szalai Sándor szemében 1919 után Babits úgy tűnik fel, mint a »forma öncélú művelője«, a burzsoá dekadencia tipikus képviselője. S a 19 utáni Nyugat, mint *hivatalos* irodalmi »ellenzék.« A polgári dekadencia képviselői között tartja számon Tóth Árpádot is. Az elmúlt években kialakult egyoldalú Babits és Nyugat szemlélet ismerhető fel ebben. A polgári költők Babits imádatát hevesen — és jogosan — leromboló marxista irodalom-történetírás ez időből származó túlzásainak nyomára lelünk Szalai ítéleteiben. Akkor egyoldalúan Babits költészetének csak dekadens vonásait hangsúlyozták s azt, hogy a Nyugat 19 után nem tudott már a haladó irodalomnak az az orgánuma lenni, ami volt Ady korában. Különösen Babits, de a Nyugat is több ennél. Dekadens vonások nem veszték ki Babits költészetéből, de a háború alatt a barbár öldöklés ellen tiltakozó verseiben megkezdődött az a küzdelem, hogy megfeleljen az új kor kérdéseire. S kétségtelen: Juhász Gyula mellett, a forradalom

utáni Nyugat-költők közül Babits tudott igazi feleleteket adni. Sokszor csak kereste a választ, sokszor magatartása elhúzóds a kerítés mögé, de nem egyszer a nemzet szívéből szólt a nemzet lekiismeretéhez. S a

19 utáni Nyugat nemcsak »hivatalos ellenzék«, nem az 1927-ig s azután is mindig vannak időszakok, amikor a Nyugat a demokratikus eszmék szolgálatába áll.

Béldi Miklós

SÁRKÖZI GYÖRGY FAUST-FORDÍTÁSA

1.

A világirodalom nagy műveinek fordítása mindig izgalmas, szép próbája a műfordító tehetségének és türelmének, de egyszerűsmind a magyar költői nyelv gazdagságának, hajlékonyságának is. A nagy alkotások sokrétű mondanivalója, korok nyelvi eredményeit összegező stílusa olyan teljesítményre sarkallja a fordítót, amely a magyar költői nyelv szempontjából is jelentős. Köztudomású, hogy a verses művek fordítása megalkuvások sorozata, s nemcsak tehetségre, hanem nagy gondra és szerencsés pillanatokra is szükség van ahhoz, hogy az eredeti szöveg eszmei tartalmát és formáját a lehető legnagyobb mértékben megközelítse a mű tolmácsolója. Ezt a legnagyobb mértékű szövegűséget számonkérni: a bíráló könnyű feladata. A legnagyobb mértékű szövegűséget megvalósítani: a fordító nehéz, olykor — egy-egy bonyolult vagy látszólag nagyon is egyszerű részlet esetében — megoldhatatlan feladata. Sárközi Faust-fordítása nem először szólaltatta meg Goethe remekművét magyar nyelven. A Faust-ot a magyar olvasóközönség előtt elsősorban két korábbi fordítás, Dóczi Lajos és Kozma Andor fordítása tette ismertté. A régebbi, különösen a múlt századi fordítások — a nagy klasszikusok, Arany, Vörösmarty, Petőfi — fordításainak kivételével — nagyrészt elavultak. Az epigon-költészet vérszegény nyelve nemcsak stílári szempontból teszi ma már élvezhetetlenné ezeket a fordításokat, hanem eltorzítja a művek eszmei tartalmát is. Így Dóczi hajdan nagyra értékelt Faust-fordítása ma már nagyon is szembetűnő hibákat mutat. Szövegűség tekintetében felelőtlen, a megoldások pongyolák, gyakran a komikus hatásig esetlenek, a rim kedvéért hamisan csengő vagy egyenesen értelmetlen szavakat illeszt a szövegbe. Goethe klasszikusan fegyelmezett, pontos fogalmazását meglágyítja, kellemetlenül érzelmes vagy ízétlenül népieskedő árnyalatot ad neki. Elavult szókat, nyelvtani alakokat használ. Az eredeti ritmusát, rímfajtaát és rímelhelyezését az ilyen szempontból nehezebb helyeken egyszerűen nem veszi figyelembe. Kozma

Andor fordítása jóval igényesebb, pontosabb és jobb híján megfelelő tolmácsolása volt a Faust-nak. Formai szempontból szigorúan ragaszkodik az eredetihez, de a ritmus sok helyen nála is lompos. Stílusa ugyan csak nem ment a rossz értelemben vett ódon íztől, mondatszerkesztése helyenkint nehézkes, költőiségben pedig a mű egészében messze elmarad az eredeti mögött. Sárközi Faust-fordítása sem megmásíthatatlanul tökéletes, de a szöveg pontos értelmezésében és elsősorban költőiségben magasan felülmúlja elődeit. E fordítás bírálatában a teljesség igénye nélkül a fordító szempontból különösen nehéz, kényes részleteket fogom kiemelni. Néhány helyen felhasználtam Halász Gábor lapszéli jegyzeteit, aki nagy hozzáértéssel és kitűnő érzékkel nézte át Sárközi kéziratát.

2.

A Faust különösen nehéz feladat elé állítja a fordítót. Egyrészt a mű természetéből (a misztikus keret jeleneteinek emelkedett hangjától a rapszodikus monológokon át a Boszorkányszombat mesevilágáig és a korlátolt polgár-világ ábrázolásáig milyen széles a skála!) következik, hogy az egységes, jellegzetesen Goethe-stíluson belül az eszmei mondanivaló olyan sokoldalúan, annyi stílusárnyalattal fejeződik ki, hogy a fordítónak minden jelenet stílusát külön meg kell alkotnia, nem viheti a mű elején sikeresen megütött alaphang lendülete. Másrészt a Faust egyes részletei a keletkezés szempontjából időben is távol állnak egymástól, s bár Goethe minden részletet tudatosan illeszt az egészbe, a jeleneteken mégis rajta van egy-egy Goethe-korszak jellegzetes bélyege. Azaz nemcsak a tárgyból, hanem Goethe költői fejlődéséből is következik a részletmondanivalók és stílus sokrétűsége. Világosan példázza ezt akár Faust két monológjának összevetése is. Milyen nagy utat kell bejárnia a fordítónak az Ajánlás klasszikusan tömör stílusától a második monológ fojtott szenvedélyű látomásáig vagy az Auerbach Pincéje nyers kórusáig! Sárközi kitűnő költő, s nagy tehetséggel és lelkiismeretesen igyekezett megközelíteni az eredeti szövegét.

Már az első nagy próba, az Ajánlás fordítása megmutatja a különbséget az új és a régebbi Faust-tolmacsolások között. Sárközi fordítása szinte mintaszerűen sikerült. A szövegűség annál értékesebb; mert stanza fordításáról van szó, s a többszörös rímelés még nehezíti az amúgy is szinte feloldhatatlanul tömör sorok fordítását. Milyen természetesen magától értetődő e szép sorok magyar változata:

»Ihr bringt mit euch die Bilder froher Tage,
Und manche liebe Schatten steigen auf;
Gleich einer alten, halbverklungenen Sage,
Kommt erste Lieb' und Freundschaft mir
herauf.«

Sárközi fordításában:

»Vidám napok emléke kél zsbongva,
és néhány kedves árnykép megjelen;
mint félig elfelejtett régi monda,
kisért első barátság, szerelem.« (1. l.)

Valamennyi olyan eltérés, amely a rímelés, a magyar szöveg miatt szükséges volt, beleillik a vers hangulatába. Sem Dóczy, sem Kozma nem birkózik meg ilyen sikeresen a feladattal. (Dóczyinál: »Tivéletek sok vig nap képe tér meg, — És kedves árny is felmerül nem egy; — S kisért, mint hangja rég hallott regének, — Első szerelmi és baráti kegy.« Ebben a Dóczy színvonalához képest sikerült részletben nem szerencsés az utolsó egyszerű sor meglágyítása a *kegy* szóval és a fontos főnevek mellékevesítésével. Nem hangzik valami jól a *tér meg és nem egy* sem. Az *alte, halbverklungne* hangulata elsikkad. Kozma sikeresebb fordításában a második sor magyar változata gyengébb az eredetinel; mert összetett mondatot csinál az egyszerűből: »Sok drága árnyék jő s mulat velem,« s a harmadik sor sejtelmességét sem tudja visszaadni, bár csaknem szószertint fordít. Sárközi kitűnő ösztönnel fordítja a *halbverklungen-t félig elfelejtett*-nek, az *alt*-ért pedig kárpótol a *kisért*. (Nyelvi telitalálatokban gazdag Sárközi fordítása.) »...des Lebens labyrinthisch irren Lauf.« Sárköziinél: »... tekervényes futású életen...« Dóczyinál ugyanez: »tekerdő élet, Kozmánál: »Éltünk útja tévelyeg s szerzte meg.«) Ezt a szép fordítást csak a befejező szakasz tömör sorainak nem egyértelmű megoldása rontja. (»S idézi a jókat, a szép időkben akik családva tűntek el előlem.« Nem világos, hogy a *szép időkben* idő- vagy képes helyhatározó, s nehézkes a vonatkozó névmás ilyenfajta, Sárköziinél nem ritka átvetése is.)

Sárközi gyakran bizonyos szabadsággal kezeli a költői képeket, néha szerencsésen, néha nem. Ilyen szerencsés megoldás például az Előjáték-ból:

»Nem, tiszta égi források vízből
ittas, hol az öröm repkénye nyit.« (4. l.)

Az eredetiben:

»Nein, führe mich zur stillen Himmelsenge
Wo nur dem Dichter reine Freude blüht.«

Sem a forrás, sem a repkény nem szerepel az eredetiben, mégis pontosnak tarthatjuk a fordítást. (Ui.: »A dal... gyakran sok év *kohóján* áthalad...« A *kohó* nem szerepel az eredetiben, de szinte következik a német szövegből: »Oft, wenn es erst durch Jahre durchgedrungen, Erscheint es in vollendeter Gestalt.«) Az Előjáték-ban nem szerencsés a *Nachwelt-Mitwelt* fordítása (*valóság-örökkévalóság*). Az ellentét a németben sokkal világosabb. A *Nachwelt* a Vidám személy szavaiban egyébként a költő szavaihoz kapcsolódik s ez a magyarban elsikkad (*örökké-örökkévalóság*). Már e jelenetben kiténik, hogy a párbeszéd elevenségét a három fordító közül Sárközi tudja leginkább visszaadni. Ez aztán még nyilvánvalóbbá válik a Faust—Wagner jelenetekben és az Auerbach Pincéjében. Nagyon szép a költő egyszerű szavainak fordítása (6. l.). Itt azonban megint akad olyan sor, amit szinte lehetetlen lefordítani. (»Des Menschen Kraft, im Dichter offenbart.«) A fordításban elmarad a birtokos (egyszerűen: *erőnk*), s ez az egész mondatot elvonttá, sőt homályossá teszi. Más esetben a konkretizálás ront a szövegen. A *Lustige Person* a németben egy helyütt általános alanyt használ, s szavai érezhetően a költőre vonatkoznak. (»Und treibt die dicht'rischen Geschäfte, — Wie man ein Liebesabenteuer treibt! — Zufällig naht man sich, man fühlt, man bleibt...« Sárköziinél: »S a költészet legyen előttem — olyan mint holmi szerelmes kaland. — Találkozik, lobot vet nyugtalan, — s hálóban látod már az *ifjút*.) A hirtelen átváltás a magyar szövegben konkrét harmadik személyű alanyra éppen a kép közvetlen szemléletességét veszi el: nem érezzük, hogy a Vidám személy a költő könnyelmű kacérkodásáról beszél. Ebben a jelenetben már akad olyan meggondolatlan, a szövegbe eléggé bele nem ágyazott mondat, amely másutt is ront Sárközi fordításán. (»Akkor hól ez, hol az kapkod fejéhez, — azt hallva, mit szívében ő is érez.« 7. l. A *fejéhez kapkod* riadalmat fejez ki, holott a német szöveg jelentése az, hogy az ifjúság örömmel, izgalommal ismer rá a szerző művében a maga gondolataira. A németben: »Dann wird bald diess, bald jenes aufgeregt...«) A költőnek az ifjúságot visszakérő szavait gyönyörűen fordítja Sárközi (7. l.). Szemléletesen mutatja azonban egy példa, hogyan szab határt a fordító elé Goethe nyelvének tömörsége.

»Gib ungebändigt jene Triebe,
Das tiefe, schmerzenvolle Glück,
Des Hasses Kraft, die Macht der Liebe,
Gib meine Jugend mir zurück!«

Sárközi fordításában:

Adj merszet ösztönöm követni,
adj fájó s boldog vágyakat,
erőt, gyűlölni és szeretni,
add vissza ifjúságomat!«

Az utolsó sor fordítása megmáshíthatatlanul tökéletes. Az első sort azonban szinte lehetetlen lefordítani. A *jene* kifejezetten távolra mutat, érezteti, hogy nem az ösztönökről általában, hanem az ifjúkor ösztöneiről van szó. A következő sor magashangú romantikus felajdulása, a harmadik sor feszült szimmetriája elvész az egyébként pontos magyar szövegben.

A Prológos a mennyben egyes részleteinek fordítása tökéletes (Az arkangyalok éneke). Mefisztó gúnyos hangját Sárközi találja el a legjobban. (»... ha néhanap tudnál nevetni még.« 10. l.) A 10. lapon: »Szememben ő, bocsánat érte, felség, — Holmi nyakigláb kabóca-jelenség.« A bocsánatkérés kancsal tisztelete, a *holmi* megvetőn lekicsinylő hangulata, a *jelenség* gúnyosan tudóskodó színezete kitűnően festi Mefisztó jellemét. A következő négy sor azonban erejét veszti a magyarban a négyes rím kényszere miatt. (»Látnom is fáj, hogy az ember keserve mennyi, — szegényeket nincs szívem ingerelni.« 10. l. A rím kedvéért az eredetiben szereplő *plagen*-ből a jóval enyhébb *ingere*lni lesz, a *selbst* gúnyos hangsúlyozása pedig teljesen hiányzik. Talán jobb lett volna itt a rímet feláldozni, mint Kozma teszi.) E jelenet befejező sorainak (az Úr és Mefisztó párbeszéde Faustról) megoldása mintaszerűen pontos. Helyenkint mégis halványabb, erőtlenebb az eredetinel. (»S közel mi van, távol mi várja, — zavart lelkében semmitsem csitít.« 11. l. Németül: »Und alle Näh' und alle Ferne« — a német kép tágabb, dinamikusabb. »Ha lényegét megismered« 12. l. Az eredetiben: *erfassen*. Kérdés, nem Kozmának van-e igaza, aki *megragad*-nak fordítja. Helyenkint feszesebb vagy nehézkesebb Sárközi szövege az eredetinel: »Ha célhoz értem, majd *vidulva* — engedj *kacagnom diadalkacajt*.« 12. l.)

A Dolgozószoba-jelenet fordítása igen jó. Mesteri a két nagy monológ tolmácsolása. Az elsőben talán a sivár dolgozószoba megjelenítése a legszebb (16. l.), amely a *se-vidlag* nyelvi telitalálatával végződik. Egy kis félreértés miatt efromlik azonban az eredeti egyik gyönyörű képe: »Wie Himmelskräfte auf und nieder steigen — Und sich die goldenen Eimer reichen.« Magyarul: »Égi erő-

ként fel s alá remegve — arany vödörök ömölnek egybe.« (17. l.) A *wie* itt nyilvánvalóan nem hasonlító kötőszó! De nem sikeres a »szívem már gyorsabban *harangoz*« (18. l.) (»Schon fühl' ich meine Kräfte höher«) és a »már forrok új *borral tele*« kép sem. Az első nagyon modern, a másik hamisan hat: az ember nem lehet borral *tele*. Erőltetett szöfűzésével, rosszul használt névutójával zavar a következő mondat: »Hol érek, természet, *nyomod után?*« Az ige itt nem névutót vonz! A rím miatt kissé könnyelmű a »s ha tör, ropog hajóm, csak *énekelni!*« megoldás. (Németül: »... in des Schiffbruchs Knirschen nicht zu zagen!«) A monológ befejező része (»Felleg borul...«) magyarban is kitűnően hangzik. Sárközi maradéktalanul visszaadja az ideges ritmust, a képek villódzását, csak a befejező »S ha addig élel!« nem valami jó *is* nélkül.

A Faust—Földszellem jelenetnek is van néhány gyenge pontja. A »schreckliches Gesicht« »szörnyű fej« fordítása nem jó, a *Gesicht* itt nyilván látomást jelent, mint a jegyzetítő is megjegyzi. A rím kedvéért helyenkint nyers a magyar szöveg, a sok enjambement is zavar. (Lihegye szólítál, *bizonyyal*... Mily *rút iszonynal* — bujsz, emberóriás, *félre!*« 19. l.) Faust csattanóan büszke válasza ellaposodik a magyar szövegben: »Tőled félnék, lángok szállóte? — Faust vagyok, épp annyi, mint te!« (19. l.) Németül: »Soll ich dir, Flammenbildung, weichen? Ich bin's, bin Faust, bin deines Gleichen!« A tiszta rím, amely itt igen fontos, a háromszor hangsúlyozott *bin* elsikkad a magyarban. Alább, talán egy sarkközi rím kedvéért, *lidérc* nevet kap a Földszellem. A szónak olyan határozottan *rossz* szellem jelentése van, hogy itt nem lett volna szabad használni.

A Faust—Wagner jelenet kitűnően hangzik magyarul. Sárközi nemcsak a szöveg pontos tolmácsolásában múlja felül elődeit, hanem abban is, hogy a szereplők egyénisége (Faust alig éreztetett megvető föllénye, Wagner kicsinyes fontoskodása, korlátolt lelkesedése) beszédmódjukban, szóhasználatukban is kifejeződik. (Faust: »*Csücsülj* tovább! *Kolyvaszd* levessé, — mi mások asztalan marad...« Wagner: »A régi bölcséket hallván, csodálkozunk, hogy mily nagyot haladt csodálatos korunk.« (21—2. l.)

Az egész Faust-fordítás egyik csúcsa a nagyszerű második monológ. A gúny (»Hogy el nem csügged ez az ászkaképi« 23. l.), a töprengő, keserű önmarcangolás (»Olvassam könyveimben nappal-éjjel, — hogy mindenütt ezreknek könnye foly, — s itt-ott kacag csupán egy-egy kivétel...«) a látomás hatalmas szárnyalása, nagyszerű képei (»Köszöntelek, fiólák fejedelme!«) éppen olyan művésziek, mint az eredetiben. A befejező sorokat az sem nyomorítja meg, hogy

hatszoros rimmel kell megküzdenie. E nagy-szerű fordítói teljesítményt csak néhány kisebb egyenetlenség rontja. A *Gottheit* fordítása itt is *Isten*. Az *Istenség* sokkal goetheibb szó, s Faust világnézetéhez is jobban illik. Van egy vitatható kép: »Én, ki többeként örök igazságnak már-már ragyogtam...« Németül: »... das sich schon ganz nah gedünkt dem Spiegel ew'ger Wahrheit, sein selbst genoss...« Ugyanígy értelmezi Kozma is. Érzésem szerint a *nah* itt helyhatározó, s a kép fordított: Faust az örök igazság tükrében élvezi énjét.

Szép a húsvéti kar izlésesen, mértékkel archaizáló formahű fordítása, a húsvéti séta tolmácsolása pontos, szép, ebből is kiemelhetjük Faust szép rapszodiájának magyartását (»Boldog, ki hinni tudja... 37. l.). Az újabb Faust—Wagner jelenetét néhány stílusosan kifogásolható vagy halványabb rész gyengíti. (»Madárszárnyért lelkem mért vágyakozna?« 38. l. »Hogy sompolyog utánam és utánad.« 39. l. A kutya hívására nem használatos a »szaladj ide!« kifejezés. Elvész az eredeti kép dinamikája az »Ég-föld közt surranó csodás — Szellemkép, hogyha vagy...« kezdetű képben. 39. l.)

A második Dolgozószoba-jelenet egyes részletei igen nehéz próba elé állítják a fordítót. A dalbetétek, a bővülőversek ritmusa, rimelése, nyelve nagyon megnehezíti a szöveghez való ragaszkodást. A szellemek altatójának lebegő dallamát, erősen zenei hatású megoldásait, alliterációit, gondolatritmusait, tiszta rímeit lehetetlen tökéletesen visszaadni. Sárközi fordításában vannak kitűnő részletek (»Hallani zsongást, — Karba-zsibongást, — Látni, ha rebben — tánc a ligetben...« 50. l.), de a sok kényszerű enjambement, asszonánc megtöri a dal hullámzását. A szellemek kara is erőteljesebb az eredetiben. (54. l.) A *mächtiger* alapfokban való fordítása, a rím kedvéért bekerült *büszke úr* rontja elsősorban a művészi hatást. Ugyancsak a rím kedvéért: »Íly urat én, ha találnék, szendén — Mikrokozmosz úrnak nevezném.« 60. l.) és »Látni se bírom — hasztalan.« (61. l.) Egyik szó sem illik a szövegbe értelem szerint. Akadnak homályos, első hallásra nem érthető mondatok. (»Messze távol — a zord magányból...« 55. l. nem érzik, hogy a távol itt véghatározó, nem tartam. »Légy dalia...« 60. l. az eredetiben: mondasd magad daliának. »Ha letelepszem végül *tette*re vágyva...« (61. l.) az eredetiben egyszerűen: »... wenn ich mich niedersetze...« s a kiemelt rész nem illik a szövegbe.) Szinte megoldhatatlan a híres szállóige fordítása: »Verweile doch, du bist so schön!« Sárközinél: »Szép vagy! Maradj! Tied vagyok!« kissé elaprózódik, s a *tied* vagyok nem sokkal sikeresebb Dóczy

vagy Kozma megoldásánál. (Dóczynál: »Maradj! Oly szép vagy én nekem!« Kozmánál: »Oly szép vagy! Ó, maradj velem!«) Nem hat jól a tragédia szerkezet s így eszmei tartalma szempontjából olyan fontos sorrend felcserélése: »A nagyvilágot járjuk s a kicsit.« (69. l.)

Az Auerbach Pincéje egészen kitűnően sikerült. Itt elsősorban stílusos nehézségről van szó: a tivornyázó polgárok pityókusan nyers kötődését, a humoros dalbetéteket erőltetettséggel, mesterkéeltséggel nélkül kell visszaadni. Sárközi a nézges ember beszédét igen jól etalálja. (»Nem jár a csók nekil Ezennel ellentmondok! 71. l. Az *ezen*nel ittasan ostoba ünnepegyessége kitűnő. Dóczy is, Kozma is elmarad a versenyben. Nagyon jó a két eleven humorú dalbetét (Egy pincében, Egy király udvarában) fordítása. E részben egy tárgyi hiba (»Mint doktor Luther hajdan.« 72. l. A cselekmény a 16. sz. ban játszódik, s a hajdan nem illik a szövegbe) s néhány kevésbé sikerült fordulat (baráti elem helyett »Elem barátom« 53. l. »Félelmetes fehércseléd«: a jelző csak a rím kedvéért kerül a fehércseléd elé, s rosszul illik hozzá. »Egy vén bak... seprűnyelen vágat.« 72. l. Seprűnyelen csak a boszorkány lovagol. Siebel »Jó éjt!«-tel fogadja Faustékat — így csak búcsúzni szokás) rontja kissé a fordítást.

A Boszorkánykonyha-jelenetben igen jó a dalok, ráolvasó versek fordítása. Néhány nehezebben olvasható mondat azonban itt is akad. (»S zűrzavarában, azt ígérted, — e tébolynak, meggyógyulok.« A fordított birtokviszony itt s néhány helyen még nehezkés.) Helyenkint kissé más hangsúlyt kap a magyarban egy-egy szó. (»S kit a szerencse kegyébe fogad, — hazaviszi mint vőlegénye.« 89. l. Az eredetiben: Boldog az, aki hazaviheti.) Kicsit szabad az »Ich bin lebendig!« fordítása: »Élet zenitje.«

Az Utca (97. l.) és az Este tolmácsolása pontos, művészi. Szép, noha az eredeti anapestusait nem tartja be következetesen a Thulénak volt egy királya kezdetű románcbetét. A rím vagy ritmus miatt itt is akad néhány kifogásolható szó vagy szerkezet. (»No jőjj megint!« 103. l. »Remények harmatán konyadsz.« 101. l.) A következő jelenetekben (Sétaút, A szomszédasszony háza) szöveghűség szempontjából alig akad vitatható rész. (»Csak a túlságos kódorgást szerette — s a távoli nőt, távoli bort.« 113. l. Kérdés, nem Kozmának van-e igaza, aki a »fremde Weiber und fremden Wein«-t így értelmezi: »... a más nejt s a potya bort.«) Az Utca-jelenetben (115. l.) a rím kedvéért félreérthető módon használja Sárközi a *kedves* szót. (»Brávó! Tüzes már, lám a *kedves*!«) Az ember önkéntelenül Margaré-tára gondol, holott Faustról van szó. 115. l.)

Nem hat valami jól az ugyancsak a rím kedvéért bekerült töltelék a következő sorban: »Lényegükről, bár markod köpted...« 116. l. Ugyancsak a rím miatt: »Nem ébred — a mélyen alvó, akit besző a csőnd.« (A kiemelt rész nagyon modernül hat. 137. l.) »Pedig kezdtl már őrdög lenni, beste.« (131. l.) »Ki mint a vizesés, zug szirtől-szirtre, pezsgő — vággyal a mélységek felé, alant?« (131. l.) A véghatározó után rosszul hangzik az alant tartamhatározó.

Az Erdő és barlang fordítása egészében nagyon szép, különösen azonban Faust bevezető monológja művészi. A kútnál jelenetben nem pontos: »... a padon — ütötték az időt agyon.« (140. l.) Németül: »... ward ihnen keine Stunde zu lang.« A magyar szöveg unatkozó, a német szórakozó párról szól. A párviadal-jelenet dalában: »Lesz, ami lesz!« (145. l.) Németül: »Lass, lass es sein!« — Inkább azt jelenti itt: Meg ne tedd! Egyébként ennek a jelenetnek az eleje egyenetlen. Egy gyönyörű kép, Faust lelkiállapotának érzékeltetése, meghalványul a magyar szövegben. Németül: »Wie von dem Fenster dort der Sakristei — Aufwärts der Schein des ew'gen Lämpchens flämmert — Und schwach und schwächer seitwärts dämmert, — Und Finsterniss drängt ringsum beil!« A német szövegben az *aufwärts* irányt, a magyarban az ennek megfelelő *fennen* inkább csak mértéket jelent, s a felfelé-oldalt ellentéte nem érvényesül. (143. l.)

A nagy Templom-jelenet fordításával remekel Sárközi. Itt látszik meg igazán mennyivel költőbb elődeinél. Példának egy részlet:

»Mir wird so eng!
Die Mauernpfeiler
Befangen mich!
Das Gewölbe
Drängt mich — Luft!«

Dóczi: »Elszorulok!
Szorit a fall!
Megfojt az oszlop!
Ledől a boltozat!
Levegőt!«

Sárközínél: »Megfulladok!
A pillérek sora
szorít! Lenyom
a boltozat!
Levegőt!«

Kozma: »Keblem szorong!
Itt minden oszlop
S a boltozat
Súlya rajtam!
Levegőt!«

Dóczi szövege szürke, a képet elrontja. (»Megfojt az oszlop!«) Az ideges ritmika, az ez

esetben fontos enjambement-ok a magyar szövegben hiányoznak. Kozma is elrontja a részlet feszültségét azzal, hogy a párhuzamosan szerkesztett mondatokat egyéolvasztja. Sárközi képei pontosak, s a szaggatott lélegzetvétel érzik a magyar szövegben is.

Kitűnő Sárközi fordításában a Börtön-jelenet. Margaréta zaklatottságában nagy látomásokkal küzd, stílusának mégsem szabad bonyolultnak lennie. Sárközi megoldja ezt a nehéz feladatot. Mindenkinél (Dsida Jenő töredék-fordítását is beleértve) sikeresebben oldja meg a híres befejező sorokat. (»Mérlegre került!« 185. l.)

3.

Az eddigiek alapján s még néhány szemelvényvel kiegészítve összefoglalhatjuk Sárközi Faust-fordításának *stílári*s jellemzőit is. Megállapíthatjuk, hogy stílusa árnyalatos, szemléletes, dinamika és költői erő tekintetében felülmúlja a korábbi Faust-fordítások stílusát. Sárközi felhasználja a múlt századi magyar költészet nyelvi eredményeit (Vörösmarty, Madách, Vajda), de érezhetően használja a Nyugat-nemzedék szókincsét, jellegzetes szókapcsolatait is, anélkül, hogy modorossá válna. (»... mint tüzel a távozó nap lomha lángja.« 37. l.) »Ős panasz borong a tekervényes futású életen.« 1. l.) Merít a köznyelvből, a népi nyelvből, sőt szükség szerint még zsargon-szavakat is használ.

Költői nyelvének legnagyobb értéke az az erő, amellyel vissza tudja adni Goethe szenvedélyes stílusát, nagy látomásait. (Faust monológjai). Képei általában pontosan kidolgozottak, még akkor is, ha tömör, többszörösen összetett mondatokkal kell a fordításban megküzdenie. (»Édes korlátokkal fogjon körül — a mindig-újulás nagy forgatgja, — s mi ingó jelenésként fölmerül, — a gondolat gyúrja szilárd alakba.« 12. l. Németül: »Das Werdende, das ewig wirkt und lebt, — Umfass' euch mit der Liebe holden Schranken, — Und was in schwankender Erscheinung schwebt, — Befestiget mit dauernden Gedanken.«) Ezt az ars poeticanak is beillő részletet sem Dóczi, sem Kozma nem tudja ilyen pontos művészettel visszaadni.) Sárközi szövegének nyelvi erejét nagyszerűen példázza a már idézett első monológ befejezése. (»Felleget borul...«) A képek balladás feszültségét, ideges villogását másutt is kitűnően érezzük a magyar szövegben is. Érdekes stílári szempontról összevetni az arkan-gyalok énekének különböző fordításait. Meny-nyire elaprózza pl. Gábrriel énekének első sorát Dóczi! Az édenfényesség-szerű szavak avultságot adnak a szövegnek, a sorok nagyszerű dinamikáját pedig elhalványítja.

(«wird fortgerissen» fordítása : »Tovább forog, tovább forog.«) Kozma szövege sokkal pontosabb és költőibb, de a *forog, bős ár-szerű* szavak itt is gyengítik a hatást. Sárközi a vers sodrását kitűnően megválasztott dinamikus igékkel adja vissza (peregve, forogva, zúdúl, ássa, ragad). Érdekes, hogy használja a régies zengésű *éjfolyó*-t, de ez nem rontja, hanem emeli a verset. E sorokban érezzük azt a nagy pátoszt, amely talán Berzsenyivel kezdődik a magyar irodalomban s Vörösmarty után Madách művében zeng újra fel. (»Szabott útját dörgő morajjal — járja lefelé-fölfele.« 9. l.)

Jól hangzanak magyarul Sárközi fordításában Goethe klasszikusan tömör, érzelmileg rendkívül feszült, mégis nagyon egyszerű versei. (Ajánlás.) Jól üti meg a töprengő, bölcselő hangot is. (Monológok, Előjáték).

Nagyon izlésesen él helyenként az archaizálás lehetőségeivel. Szókincsében akadnak kissé avittas ízü szók, de csínyjában bánik velük. (Szellemajk, kebel, sajj, éjfolyó, ingó, jelenés, dana.) Jól utánozza a középkori himnuszok stílusát. (Angyalok kara.)

A természetességet, egyszerűséget, helyenként nyersséget az eddigi fordítóknál hasonlíthatatlanul jobban valósítja meg Sárközi. (Auerbach Pincéje, Mefisztó iróniája.) Használja a szólásokat, tud közmondásszerűen tömör lenni. (»Kevésből ne higíts sokat! Ne légy kereplős kertelő!« 21. l. Dóczinál : »Hát ne keresd a szárvát hátul!« Kozmánál : »Legyen csak tisztessen nyeresz!« Az előbbi esetlenül népieskedő, az utóbbi ódon. »Közmondás, hogy biztos fedél — s derék asszony aranytól többet ér.« 121. l. Szólások vagy szólásszerű, talpraesett mondatok : »Agg-legényből nehéz férjet *gyalulni*.« 73. l. »Ha fogad erre fáj...« 21. l. »Mint nyulat a bokorból, — kiugratom a titkukat.« 74. l.)

Sárközi érzéke a valóság iránt, realista tehetsége megnyilatkozik a környezetrajzoló részletek fordításában. De megmutatkozik abban is, hogy megtartja a magyarban is a szereplők jellegzetes beszédmódját. Mefisztó iróniáját, Wagner kicsinyes fontoskodását, Margaréta bájos egyszerűségét, bár helyenként halványabb egy kicsit a német eredeténél a magyar szöveg.

E legújabb fordításnak is vannak azonban stíláriis szempontból kifogásolható részletei. E hibák egy része a szövegadta nehézségek-ből következik, de bizonyára ki lehetett volna még jónéhányat küszöbölni egy újabb átdolgozás szerencsés pillanataiban. A leggyakrabban előforduló hibák :

Az eredeti kép helyenként nem érvényesül a magyar szövegben, vagy éppenséggel eltorzul, zavarossá válik. (»De tudom, hiába, hiába minden, — Nem lelhetek békét többé szívemben. — Miért is kell oly hamar elapadni az árnak — s szomjan maradni az

ember fiának?« A szövegből nem derül ki, hogy miféle ár elapadásáról van szó. A német szövegben pedig világos : »Schon fühl' ich... Befriedigung nicht mehr aus dem Busen *quellen*.« A *buzog* után természetes és érthető az ár-kép. »Hát így megy ez, velőt-ideget öröl!« — mondja Mefisztó saját magáról, s e nagyon is modern, *emberre illő* megállapítás nemigen illik a szájába. Az eredetiben : »Man möchte rasend werden!« Ez ördög-re illő kép! 46. l. »Ördögi öklöd... szorong.« 47. l. A szorong nem használatos ilyen értelemben. »Hagyd bánatod, amely úgy falja — életed, mint keselyű a *dögöt*.« 55. l. Az eredetiben *dög*-ről nincs szó, s a kép nyilván az *elevenen* marcangoltatás kínját hivatott kifejezni. »Ne félj, meg nem *töröm a köteleket*.« 58. l. A *Büdniss*-t ebben az esetben jobb lett volna *szövetség*-gel vagy *szereződés*-sel fordítani, vagy a *tör* helyett mást használni. »Nézd *csordultig* magad!« 89. l. A németben : *salt*. »Varázssítallal a *velődben*...« 96. l. Németül : »im Leibe.« »Ha ily *fejecske* nem lát más utat, — rögtön a pusztulásba *ront*.« 131. l. A németben a kép következetesebb, nincs ez a zavaró »pars pro toto« : »Stellt es sich das Ende vor.« Faust *sátánnhivő*-nek nevezi Mefisztót. 138. l. Csak a rim kedvéért! »Koszorúm *leomolt*.« 178. l.) A kép hibája olykor abból származik, hogy a hasonlat után nem marad meg Sárközi az új képzetkörben. (»Á pára... forrásként *gomolyg* elő.« 155. l. A német szövegben »*bricht hervor*, Goethe tehát a hasonlat szellemében folytatja a képet. Ugyanígy : »Szép látomásaim körébe — e *jéreg* éppen most *oson*.« 20. l. A féreg nem *oson*!.

A hibák második csoportját a pongyolán, félreérthetően vagy nehézkesen fogalmazott mondatok alkotják. Félreérthető mondatok : »Miért enged minden szív szavának?« Nem világos : minden szív enged a költő szavának, vagy a költő enged minden szív szavának. 6. l. »Az élet vad fergegetébe... vonom most rángva, bukva, félve.« 62. l. A módhatározók értelem szerint az alanya, Mefisztóra, valójában a tárgyra, Faustra vonatkoznak. »S míg sós verejtékem csurog, — nem kell csürnöm, mit nem tudok.« 15. l. Nem világos, hogy az időhatározói mellékmondat az előző vagy az utána következő mondat-hoz kapcsolódik-e, s így félreérthető. Németül : »mit saurem Schweiss.« »Öket Múzsaképp szeretném én vezetni.« 170. l. Értelem szerint a határozó inkább az alanya vonatkozik, holott valójában a tárgyhoz kapcsolódik. Kellemetlenül hat a magyar szövegben sok esetben az erőltetett szórend különösen a kötőszó gyakori átvetése a mondat belsejébe. (»Itt van az utca, szegletén *melynek*...« 180. l. »Eljön az idő, minden jó polgár *amidőn mint* dögtemtől félretart, ha találkozik veled.« 148. l.) Elég

gyakori, s nem mindig hat-jól a birtokviszony megfordítása. Néhány mondat szerkesztése lompos. (»Némi kis oxigén, amit előkerítnek — fűgén magasba emel innét.« 69. l. A feltételes mód zavaró. »Ha meg nem állok itt s merek helyemből közelebb lépni, azután — elködösödve látom őt csupán.« 89. l. »S zúrzavarában, azt ígér, e tébolynak, meggyógyulok.« 85. l. »Nápoly utcáit magába szelte.« 113. l. »Anyám szeme rajtam minden jikarcnyi munka során.« 120. l.) Néhány esetben vét az igevonzat ellen, (Vágyik madárszárnyért, nyoma után ér) s az egyeztetés szabálya ellen egy esetben, gyűjtőnév után többesszámot használ. (». . . mit kíván a nép . . . nincsenek legjobbhoz szokva . . .« 3. l.) Nem tartom helyesnek Goethe-fordításban az iktelen ragozás használatát. (Egy esetben: *vágyok*, 117. l.) Vitatható a régies igealakok (félmúlt mintegy 15 esetben) és nyelvtani alakok (sajg, serge, tátni, megbocsátna) használatának jogosultsága.

A jó hatást olykor a nagyon ritkán használt, erőltetett, rossz helyen alkalmazott vagy tájnyelvi szavak rontják (»konya árnyak« 24. l. »A reménynek harmatán konyadsz.« 101. l. »Mi a fránya van veled?« 105. l. E tájszó inkább melléknévi értelemben használatos. A lovak *bokáznak*. 184. l. »Megint izzik, megint *duvad*.« 131. l. Németül: *siedet, glüht*. A *duvad* azt jelenti, hogy kidagad, dudorodik. »Babájával *pemhedett*.« 140. l. E székelyi tájszó jelentése *rothad, pépesedik*. Németül: »Stand sie bei ihrem Buhlen süß.« »Dül és teremt *köröskörött*.« 9. l. *Beveszi* útját valahova. 48. l.

Következetesen tájejtés szerint használja az -s tövű melléknévek módhatározóját, sőt többsét is olykor (hevessen-típus). Ezt Goethe fordítása közben tanácsosabb lett volna elkerülni.

4.

A fordítás ritmus és rím szempontjából általában nagyon igényes. Dóczy lompos és igénytelen, az eredeti ritmusváltásait, rím-elhelyezését, rímfajtaát figyelembe nem vevő fordítása után nagy lépés volt már Kozma ilyen szempontból rendkívül megbízható fordítása. A ritmus azonban még Kozmánál is nehézkes, s a rímkényszer gyakran a művésziesség rovására megy. Sárközi a többszörös rímekkel is sikeresen, olykor, mint az Ajánlásban is, mésterien megbirkózik. Goethe nagyjára tiszta rimeit természetesen nem adja vissza, de ez a magyarban nem is hiba. Az asszonánccal azonban olykor nagyon szabadon él (kinja sajg — fiatal, elmerülz — végzetül stb.). Fontos helyeken,

ahol a rím határozott csattanásának, vagy ereszkedő zenéjének nagy jelentősége van, mindig hűen fordítja a hím- és nőrímeiket. Csak egy-két jelentéktelen változtatást eszközöl e tekintetben. A jambust könnyedén, bizonyos, ma már elfogadott szabadsággal kezeli, az utolsó, illetve utolsóelőtti láb tisztaságára azonban nem ügyel léggé. A ritmusváltásokat általában pontosan betartja, csak a sorszalajtó anapestusokat fordítja olykor úgy, hogy egyszerűen meghosszabbítja a sort. Az eredetinel természetesen jóval több enjambement-t kénytelen használni, s ez olykor rontja Goethe klasszikusan kiegyensúlyozott stílusának belső ritmusát.

5.

A Szépirodalmi Könyvkiadó nagy szolgálatot tett a magyar olvasóközönségnek Sárközi egészében kitűnő Faust-fordításának új kiadásával. E fordítás kisebb hibái, egyenletlenségei nem mennek az eszmei mondanivaló tisztaságának a rovására. Valamennyi eddigi fordításnál goetheibb szöveget kapott ezzel az olvasó. A mű megértését elősegíti. Halász Előd kiváló, történeti, irodalomtörténeti és esztétikai szempontokat egyaránt érvényesítő bevezetője s Bodí László pontos jegyzetei. Az újból esedékes kiadásból azonban ki kell küszöbölni a sajtóhibákat.) 112. l.: »megbocsátana« — helyesen: »megbocsátna«. 138. l.: »kátéből felelt« — helyesen: »a kátéből felelt«. 162. l.: »régí hótát fűjja« — helyesen: a régi nótát. 170. l.: a »Hátra, itt jön a dudás« sor felesleges. Egy sor ritmikája nyilván elnézés miatt hibás: Sárközi a kéziratban javított, s az *itt* szót elfeledte kihúzni. (»A kör szűkül, már *itt* Közeleg.« 40. l. A kéziratban: ». . . már *itt* fut a'«. — áthúzva a *fut a'* rész. Ugyancsak javítandó a Jegyzetek-ben: ». . . *kéneső* — az eredetiben: mint a higany.« A két szó egyet jelent!)

A magyar olvasóközönség bizonylan örömmel fogja hallani, hogy a régóta hozzáférhetetlen Faust II. kiadását is tervbe vette a Szépirodalmi Könyvkiadó. A mű új fordítását Kálnoky László, egyik legkiválóbb fordítónk készíti. Az új tolmácsolás bizonyára méltó párja lesz Sárközi fordításának.

Befejezésül megjegyzem, hogy a jelzett lapszámok mindentűn a Szépirodalmi Könyvkiadó 1953-as kiadására vonatkoznak. A dolgozatban szereplő valamennyi kiemelés tőlem való. A folyamatosan közzétett idézetekben a verssorokat gondolatjellel választottam el.

Lator László

TAMÁSI ÁRON ÚJABB REGÉNYEI

1953 karácsonyán a könyvesboltok kirakataiban két új Tamási regény jelent meg, a Bölcső és Bagoly, az író regényes önéletrajzának első része, és a Hazai Tükör, a háromszéki székely szabadsághősök harcát ábrázoló ifjúsági regény. A két könyv nagyon gyorsan eltűnt a kirakatokból, elfogyott a könyvesboltok raktáraiból Pesten is, vidéken is. Nagy sikere ár ad és az élet színeinek, az író humorának és emberismeretének olyan gazdagsága csillan meg, amely már szinte biztosította a két regény sikerét. Az új Tamási-regények elsősorban érdekes írások és az írók manapság bizony ezen a területen nem kényeztetik el az olvasót, irodalmunkban sok a sematikus, a színeiben fakó, hangjában tompa alkotás, amely nem kötheti le az igényes olvasót. Tamási új írásai elsősorban azzal nyerték meg az olvasókat, hogy mondanivalójukban, megformálásukban egyaránt érdekes alkotások, melyek a valóság szűrke, egyoldalú ábrázolása helyett az élet eleven, üde színeinek frissességét érzékeltetik.

A közönség érdeklődése természetesen a régi, jónevű, általánosan elismert regényíróknak is szól, aki néhány évi hallgatás után most egyszerre két jelentős alkotással jelentkezett az irodalmi életben. Tamási Áron a harmincas évek népies irodalmi irányzatának egyik legnagyobb tehetségű, legerőteljesebb képviselője volt. Az érdeklődés tehát a nagymúltú, erényeiben és hibáiban egyaránt igen jelentős irodalmi irányzat neves írója felé fordult.

A népies irodalmi irányzat, melynek a parasztság helyzetének feltárásában, az agrárproletariátus életének megmutatásában, az egész falukutató mozgalomban hatalmas érdemei vannak, a huszas évek meghasadt irodalmi és szellemi életében keletkezett. Ady a XX. század elején egyetlen horizontban látta a magyar élet bajait, egységben látta és ábrázolta a falu és a város elnyomottjainak helyzetét és harcát a »magyar ugar« ellen. Mégis a meghasadt irodalom mindkét irányzata — urbánusok és népiesek egyaránt — többé-kevésbé Ady nevét írta zászlájára. Ady egységben látja és ábrázolja a »grófi szérűn« zokogó magyar paraszt bánatát és a »húszesztendő legénynek vackán« utolsót álmodó újpesti proletáryomort. Számára egy és ugyanazon ellenség a nagybirtokos, aki »úrnak, magyarnak egyként rongy« és az »agyvelőtlen polgár«, aki nem tud a haladásért harcolók sorába állni. Ady költészetében minden ellentét egyszerre fakad fel. A magyar történelem minden nagy hango-

mánya, Dózsa harcosainak elszántsága és a bujdosó kurucok rigmusainak keserősége az évszázadok igazságának erejével támogatja »a népert siró, búss, bocskoros nemes«, a magyar jakobinus harcát.

A huszas években Ady szemléletének egysége, egyetemes látása megbomlik. Az ekkori népies irányzat elsősorban Ady költészetének magyar voltát hangsúlyozza, feltárja annak magyar társadalmi tanulságait, de nem tágitja ki ezeket egyetemes problémává. Az urbánusok pedig csak Ady költészetének európai voltát, francia hatásait kutatják, elfeledkezve annak magyar társadalmi konkrétságáról. Mindkét irányzat Ady-képe egyoldalú, hiszen Ady a magyar társadalmi problémák ábrázolását mindig meghosszabbította az európai horizont egésze felé, és az egyetemes európai kultúrából kapott kincseit könyörtelenül magyarrá asszimilálta, a magyar valóság talajára ültette át.

Az urbánusok és népiesek irodalmi irányzatainak egységben ez a nagyszerű egység már nem található meg. A falu és város életének ábrázolása gyakran elszakad egymástól, az egyik irányzat képviselői sem láthatják egységben az egész társadalom harcát, és ezért nagy társadalmi regény — kivéve Mórícz műveit — nem is születik.

Mórícz Zsigmond munkássága, mely a népies irodalom csúcspontját jelenti, sokkal szélesebb és átfogóbb, mint a népies irányzat egésze. Móríczt érdekli a városok világa és ábrázolni is tudja a városok lakóinak életét. Mikor valóságátalása szélesedik és emberábrázolása mélyül, a város életének tipikus harcait és tipikus alakjait is ábrázolni tudja és életének vége felé már kísérletet tesz a proletariátus ábrázolására is. A szintézisre való törekvést mutatja Illyés Gyula életműve is, aki a »Puszták népé«-nek ábrázolását széles európai műveltséggel párosította és a paraszti élet zárt világát a művészet legújserűbb eszközeivel szólaltatta meg. Ady egyetemes látása József Attila költészetében folytatódott. »Rám gondol, szántván, a paraszt; engem sejtít a munkás teste két merev mozdulat között«, vallja »Ars poetikájá«-ban és egyazon harc két fejezetének érzi a város peremén élők felszabadítását és Dózsa népe zsupfedeleinek »megváltását«. A szintézis nagy kísérleteinek ellenére azonban a két háború közötti évtizedek irodalmi életére a meghasadtság jellemző. Ebben a meghasadt irodalmi életben szólalt meg Tamási Áron és életművében a népies irányzat legnagyobb erényeit egyesítette.

Tamási mint a székely nép írója az erdélyi magyarság életének nagy ábrázolója jelenik meg a magyar irodalomban. A huszas évek elején írja első novelláit és az évtized végén

már két regénnyel, a Szűzmáriás-Királyfival és a Címeresekkel jelentkezik. Országos hírűvé az »Ábel a rengetegben« című regényével válik, amelyben a tiszta lelkiismeretű, az igazságért és szépségért harcoló, egészséges észjárású, nagyszerű eredeti humorú székely parasztfiú alakját rajzolja meg. Ábel humorában, észjárásában sajátosan székely, alakja a székely nép sorsát és harcát példázza az olvasó előtt.

A két világháború között nem Tamási az egyetlen erdélyi író, aki a székely nép harcainak és problémáinak ábrázolójaként jelentkezik irodalmunkban. Tamásival körülbelül egyidőben és hozzá hasonló célokkal indul a másik nagytehetségű székely író, Nyírő József is. Azonban Tamási és Nyírő útja jóformán nyomban indulásuk után szétválik. Tamásit az első sikerek — az első novellák és regények sikerei — a székely nép életének még alaposabb és szélesebb realista ábrázolására készítetik, és megteremti legismertebb hőseit, a legigazabb Tamási regényhőst, Ábel alakját. Nyírő az írói siker könnyebbik útját választja. Művei nem nyúlnak le a kisbirtokos székely parasztnak nehéz életének gyökeréig, nem azt igyekeznek megmutatni, ami minden helyi jellegén túlmenően a székely, a dunántúli és az alföldi parasztnak helyzetében közös, hanem azt hozzák felszínre, ami a székelyek életében a magyarországi olvasó számára kuriózum, ami provinciálisan különbözik a magyarországi kisparasztnak életétől. Tamási írói útja odavezet, hogy lassan kiszorítva ábrázolási síkjából minden misztikus elemet, egyre igazabban tudja megmutatni a székely világ valóságát és ábrázolni a székely szegényparasztnak harcában azt, ami a feudálkapitalista viszonyok között általános szegényparaszti sors, tehát egyetemes jellegű probléma. Ezzel szemben Nyírő művészete a székely kuriózumok hol humoros, hol patetikus megszólaltatójává és ezáltal provinciális jellegűvé válik, könyveit a budapesti olvasóközönség állandó és kedvelt olvasmányai lesznek, de egyre jobban elszakadnak a székely nép életének, társadalmi harcainak valóságától. A két nagy ígéretet jelentő székely író útjának különbözősége legjobban legismertebb hőseiknek, Uz Bencének és Ábelnek összevetésében mutatkozik meg.

Nyírő így jellemzi az Uz Bence hőseit: »Erősek, szívósak az erdei emberek, kik nem félnek a vértől, haláltól. Istenről csak derengő sejtelmük van és úgy nézik a világot, mint a farkasok, melyek éjszakánként ott nyugtalankodnak a szomszédos fák között. Fegyverük a kés és a fejsze, a fog és a köröm. Homályos, babonás mesék, nevetlen titkok szorítják agyukat, különös dalokat morognak és van köztük, aki beszélni tud az állatokkal. Juhtej és tűszagúak, foguk fehér,

csattogó, arcuk piros. Rovással írnak és számolnak. Tekintetükben benne van az egek mélysége és a pokol ijedt félelme.«

Tamási hősei nem ilyenek, Ábel erősen egyénített, de sorsában és harcában tipikus alak, aki ezzel a fogadalommal jön el a rengetegből és indul el a nagyvilágba: »Elmentem az édesanyám sírjához és ott megfogadtam, hogy a szegények és elnyomottak zászlaját fogom örökké hordozni, bármerre vezéreljen is utam.«

Tamási Ábel-regénye friss realizmusával, az élet gazdag áradásával hatott és magasabb erkölcsi eszményeket kutatott. Az írótól mindenki a társadalmi élet nagy harcainak reális ábrázolását, a székely nép életének nagy művészi feltárását várta. Tamási írói képességei már ebben a regényben szinte teljes fegyverzetben jelentkeztek. Hőseinek sorsa keserű és szomorú, de ebben a szomorúságban szinte minden oldalon felcsillan valami mélyről jövő derű, a legyőzhetetlen életkedvű székely fiú ellenállhatatlanul feltörő humora. A regényben a szomorúság és a humor, tragikum és komikum olyan csodálatos egységben található meg, mint irodalmunkban igen kevés más műben. Az ünnepélyes, szinte tragikus részletek után olyan elemi erővel tör fel az író humora, hogy az olvasó az ellentétes érzések viharzásán keresztül szinte megbűvöltlen követi az író képezeletének csapongását.

Kevés ünnepélyesebb és tragikusabb részlet van regényirodalmunkban annál a résznél, ahol Ábel apja, a játékosbeszédű, nagy tréfacsináló öreg székely hosszú siránkozás helyett egyetlen sötéten lehulló mondattal közli fiával édesanyja halálát: »Akkor az üveget letette és a poharat vette a kezébe. Néhány pillanatig nézte kicsordult fájdalommal a kicsorduló poharat, aztán felállt és rámtekintett.

Nem tudtam, hogy miért, de én is felálltam.

Akkor megint rámnézett apám és csendesen így szólt:

A jó Isten nyugtassa meg szegény édesanyádot.«

A játékos kedvnek itt nyoma sincsen, a szavak tompán hullanak és komoran csengenek, mint a sírbeszédekben. Alig néhány oldal választja ezt el azonban attól a komikum minden elemét felhasználó pompás jelenettől, ahol Ábel és Surgyellán, a nagyszerűen megrajzolt román csendőr a megsütött sásból lakmároznak és a szörnyű lakoma a humor szípkorkázo fényével világítja meg a két szereplő jellemét.

Reális emberábrázolás, szomorúság és humor összecsengése jellemzik Tamási első jelentős művét. Az író fejlődése azonban nem haladt tovább egyenesen ezen az úton. A harmincas évek bonyolulttá, nehezen áttekin-

hetővé tették a társadalmi viszonyokat. Tamási tisztánlátását pedig akadályozta a sajátos erdélyi helyzet, ahol az általános társadalmi ellentétek a magyar-román szembenállással súlyosbítva jelentkeztek és a két kérdés egymástól való elhatárolása nem volt könnyű. A következő Tamási-írások nem tudják már a valóságot olyan közvetlen és egyszerű módon ábrázolni, mint az első Abel-regény. Az 1932 és 1936, az első Abel-regény és a Jégtörő Mátyás megjelenése között eltelt négy év Tamási írói fejlődésének legproblematicusabb korszaka. Az Abel-regények társadalmi konkrétságát egy misztikus-pantheisztikus világkép kezdi felváltani és a harmincas évek elejéről származó Tamási-írások üdén realista emberábrázolása helyébe az alakok romantikus felnagyítása lép. Az 1932 és 36 között írott novellák pontos, érzékeny műszerként jelzik a változást, amely az író képzeletvilágában és érdeklődésében végbemegy. 32-től 34-ig a novellák nagy része, mint a »Hol járt a kecske« és a »Lőrinc két almája« még az Abel-regények élettelt telített, valóságos világából valók és a korai nagy Tamási-novellákra, a »Rendes Feltámadás«-ra és az »Ördögváltozás Csikban«-ra emlékeztetnek. De már ezekben az években megjelennek olyanfajta novellák is, amelyek új fejlődés, új írói irány ízeit hozzák. Az 1933-ban írt »Pohártörők« még a legelső novellák a »Szász Tamás a pogány« és a »Tűzet vegyének« romantikus lázadását juttatja eszünkbe, de az ugyancsak ebből az évből való »Kivirágzott kecskeszarvak« már egy új világkép, a következő nagy regény, a Jégtörő Mátyás világképe felé mutat. Ezután pedig egymást követik az olyan novellák, mint a »Test és lélek« (1934) a »Rügyek és reményesség« (1934) és a »Csont és velő« (1935), melyek mind azt bizonyítják, hogy Tamási írói pályájának ebben a szakaszában a valóság közvetlen ábrázolása háttérbe szorul, és az Abel-regények világától idegen, misztikus elemek kerülnek előtérbe. A valóságtól való teljes elszakadásról ezek az írások sem tanúskodnak, csupán arról van szó, hogy nehéz áttételeken keresztül, nem könnyen elemezhetően ábrázolják az egyre súlyosbodó problémákat. Az 1936-ban megjelenő Jégtörő Mátyás című regénye, amely legátfogóbban és legvilágosabban mutatja ezt az új irányt, a népmese, a népköltészet hagyományaira épül. A regény középpontjában a jó és rossz örök népmesei harca áll, e harcba földöntúli erők is beavatkoznak és végül a jó győzedelmeskedik.

A valóság világának a jó és rossz harcán keresztül való nehezen elemezhető ábrázolása, a népmese ősi, de ma már nem mindig egészen világos szimbolikájának felhasználása azonban nem kötheti le és nem elé-

gítheti ki sokáig Tamásit, aki az Abel-trilógia megírásakor két lábbal állott a valóság talaján és a székely nép, az erdélyi parasztság elpusztíthatatlan igazságát szólaltatta meg. Az élet valóságos tényei, igazi színei és ízei ismét betörnek Tamási írói világába és átjárják annak egészét. A két új mű közül az első, a Bölcső és Bagoly, visszakanyarodik az Abel-regények világához, ahhoz az írói szemlélethez és ábrázolási módhoz, mely Tamási írói pályájának realista szakaszát jellemezte és amelyet a paraszti élet egészét átfogó széles látásával és realizmusával a magyar irodalomban Móricz Zsigmond kezdeményezett. A Bölcső és Bagoly még egyszer megcsillantja a harmincas évek népies irányának erőnyeit, de megmutatja hibáit is. A Hazai Tükör pedig szélesebb, tágabb társadalmi képével új írói fejlődés kezdetét jelzi. Tamási új könyvei realista alkotások, mert a paraszti élet hétköznapijainak talaján állva ábrázolják a székely nép múltjának két fejezetét és egyben izzig-vérig Tamási-regények, az író régi műveire jellemző művészi sajátságok most már teljes kiforrottságukban, megtisztulva és megnevesedve jelennek meg bennük.

Tamási új regényeiben is a székely táj és a székely nép szólal meg. Megelevenedik a század első évtizedének székely faluja a maga sajátos világával és emberi sorsaival és megismeri az olvasó a szabadságharc korának nehéz küzdelmeit és dicsőséges éveit. Tamási írói alapélménye ma is a szülőföld szeretete és a szülőföld népével való tökéletes azonosulás, a székelység múltjának és jelenének feltárása és nagy szeretettel, nagy művészi erővel való ábrázolása, ma is azokról beszél, akiknek a nevében harminc évvel ezelőtt megszólalt az irodalomban.

Önéletrajzi regényének első része, a Bölcső és Bagoly, az író gyermeki élményein keresztül mutatja meg Farkaslaka kisparaszti lakóinak életét, gondjait, érzelmi világát. Ez a könyv vallomás az író gyermekkorráról, fejlődéséről, megtett emberi útjáról, hovatartozásáról. A XX. század magyar irodalmában nem idegen ez a műfaj; írónk, akik aktív részesei voltak a két világháború között egyre jobban kiéleződő társadalmi harcnak, szenvedélyes pontossággal igyekeztek meghatározni azt, hogy milyen állást foglalnak el ebben a harcban és ábrázolták azoknak az életét, akiknek a nevében megszólaltak. Ilyen, az írói hovatartozásról tett vallomás Móricz Zsigmond »Életem regénye« és Illyés Gyula »Puszták népe« című műve, de ilyesfajta Illyés »Mint a darvak«-ja és Németh László »Magam helyett«-je is. Az ehhez a csoporthoz tartozó művek önéletrajzi regények, vagy önéletrajzi »tanulmányok« — mint Németh László írja —,

legjobban azonban Veres Péter könyvének a címe, a »Számadás« fejezi ki ezeknek a műveknek az igazi jellegét. Számadás minden ilyen írás az író életéről és főképpen arról, hogy mit valósított meg azokból a célokból, amelyekkel elindult. Ezeknek az írásoknak a hagyományához kapcsolódik Tamási regénye, a Bölcső és Bagoly. A regény bemutatja a székely tájat és székely világot, az író szülőhazáját, elmondja a nehezen élő székely falu, Farkaslaka történetét. Beszél az első gyermeki évekről, amikor a falu szűkös világa még végtelen élmények és nagy boldogságok lehetőségét jelentette a gyermek számára. A gondtalan életet azonban rövidesen a nehéz paraszti munka napjai váltották fel és a gyermek megismerkedett a kisbirtokos székely parasztok nehéz életkörülményeivel. Elvégezte a falusi iskolát és felkészült arra, hogy apjához és nagyapjához hasonlóan ő is végigélje a természettel és mostoha körülményekkel küzdő székely paraszti életét, amikor egy baleset során elveszítette egyik újját és így a paraszti munkára alkalmatlanná vált. Így került az udvarhelyi gimnáziumba, a »megsegítő tudomány tarka mezőire.«

A könyv elolvasása nyomán az olvasó érzése ugyanaz, mint Ábel történetének elolvasása után. Az események sora az elmaradt feudális gazdálkodási módban megrekedt és a nehezen termő földdel állandóan küszködő kisparaszti életének szomorúságát, harcaiknak reménytelenségét mutatja. A hatás azonban mégsem lehangoló, mert a szomorú történetet, a szegényparaszti élet nyomott hangulatát szinte ellenállhatatlan erővel törli át az a kiegyensúlyozott derű, legyőzhetetlen életkedv, ami a regény szereplőinek lelkivilágából sorsuk minden keserősége ellenére árad. Tamási új regénye ismét a szomorúságnak és humornak, a kisparaszti bánatnak és a paraszti életkedvnek az egységét szólaltatja meg, ugyanúgy, mint az első Ábel-regény, csak egyszerűbben és cifrázatlanabban.

A történet hősenek társadalmi körülményei születésétől kezdve komorak és szinte vigasztalanok, az a költői derű, mely mégis ott lebeg az egész történet felett, nem a való élet idealizált szemléletéből származik, hanem az ábrázolt szomorú körülmények ellenére tör fel a főhős legyőzhetetlenül, derűsen paraszti kedélyvilágából. A szomorúságnak és humornak a regényben megmutatókozó egysége és összecsillogása nem azt az érzést kelti az olvasóban, hogy az író a keserű valóság leszűkített ábrázolása árán tette művét derűs hangulatúvá, hanem jobban kiemeli és emberileg nagygyá teszi a hősök alakját, akik a szomorúságban vidámak tudnak lenni, a bajban méltóságteljes humorral tudnak játszani.

A Bölcső és Bagoly által ábrázolt társadalom szűk paraszti világ, amelyből alig nyílik kilátás Forkuskka határain túl. A regény szigorúan az egyéni gyermekélmények tárgyalására szorítkozik, paraszti élet sivár és egyhangú valóságát a humor gazdag színeivel aranyozza meg anélkül, hogy a humor a társadalombírálat súlyát feloldaná. Szembeszökő az ellentét, ha Tamási regényét Móricz írásaival, különösen a magyar önéletrajz-irodalom klasszikus alkotásával, az Életem Regényé-vel hasonlítjuk össze. Móricz társadalomképe szélesebb és komorabb, mint Tamásié.

Tamási írásai azonban nem Móricz művészetéhez állnak közel — egyedül a Boldog Emberrel állnak közelebbi rokonságban —, hanem inkább Mikszáth életművéhez. Tamási írásai gyakran ébresztik fel az olvasóban a Mikszáth-élmények emlékeit. A »Rendes Feltámadás« szatírája az Új Zrinyiász ízeit éleszti fel, a »Tűzet vegyének« Száraz Boda Ferus-a Olejt, a brezinai bacsát idézi Ábel a Bölcső és Bagoly gyermekhőse is Lapaj, a híres dudás és a pogány Filcsik rokona egyben-másban. Tamásinál társadalombírálat és költői derű ugyanúgy megvan, mint Mikszáthnál, anélkül, hogy a társadalomkritika éle a humorban feloldódna. Az ábrázolt világ viszonylag szűk határainak más okai vannak, olyan okok, amelyek a mű alapkoncepciójában gyökereznek.

A regény bemutatja a kisparaszti élet nyomortságát. A gyermek élete az első kisgyermeki évek gondtalan, szivárványos, játékos világa után rövidesen a paraszti munka nehéz taposómalmába kerül, ahol már a hatéves gyermekekre is komoly feladatok várnak. Még nem jár iskolába, amikor az apja magával viszi, hogy segédkezzék neki a mezei munkában, a gyermeket először öröm tölti el, büszke arra, hogy dolgozik, ünnepnek érzi az első munkanapot. Az ünnep édes ízeit azonban rövidesen a nehéz paraszti munkába való betörés keserősége és kimerültsége váltja fel: »Az irtatlan villával a kezemben nagyokat botlottam, de azért haladtam elég jól, meg akartam mutatni, hogy mit tudok. Sokszor eszembe jutott, hogy bár annak a nagy villának is volna egy fia, amellyel könnyebben dolgozhatnám. De ha a villának fiat kívántam, akkor a gereblyének unokát, mert olyan sok foga volt, s a nyele olyan hosszú, hogy szinte úgy éreztem, miközben húztam vele a sarjut, mintha magát a földet is húznom kéne. A nagy erőlködésben annyira elfáradtam, különösen térdhajlásban és a két könyököm hajlatában, hogy szégyenszemre le kellett ülnöm.«

Nemcsak fizikailag, hanem emberileg, erkölcsileg is meg kell keményednie annak, akinek a székely szegényparaszti élete jutott osztályrészül. A gyermek nagy er-

kölcsi próbája az, amikor apja sőt küld vele a hegyi legelőn lévő tinóhoz. A fenyvesek között már vihar gyülekezik, készül az idő, amikor a gyermek elindul az erdőn keresztül, de a zúgó viharban félve és mégis hősiesszen, bátorságában felmagasztosulva egyedül megy »megszózni a tinót«. A regény egyik legszebb lírai részlete a hazatérő fiú és az aggódó anya találkozása.

A kis parasztyerek környezetét is éppoly komor, mint egész élete. Apja a kisparaszti élet gondjaiban megkeseredett súlyoszávú székely, aki arcának mosolytalanságával, szavainak tompa keserűségével, bortól kifakadt igazságaival a szegényparaszti sors kilátástalanságának felismerésére tanítja fiát: »Hát így élünk — mondta — Most már tudod, mert megkóztoltad a munkát. Dolgozni fogsz mint apád, s beléragadsz a nyomorúságba, akármennyi eszed van, mint apád. Érted-e? Lchajtottam a fejemet és nem feleltem, pedig úgy éreztem, hogy értem, amit apám mondott.«

A gyermek további élete az apa komor jóslatának igazságát látszik bizonyítani, ideje megoszlik a paraszti munka és a tanulás között, tanítatásra csak akkor gondolnak, amikor a játék közben eldördülő pisztoly megcsonkítja a gyermek kezét és ezáltal munkára alkalmatlanná válik. Az egész történet szomorú szegényparaszti sorsot mutat, a regény paraszti hősei azonban életvidám heroizmussal viselik nehéz sorsukat. Tamási hősei sokszor Móricz Zsigmond Boldog Emberének Jó Gyögyére emlékeztetnek. A Bölcső és Bagoly parasztjai ugyanolyan szegényesen, nehezen és a jobb körülmények közé jutás reménye nélkül élnek, mint Jó György. A mindennapi kenyérrért nehezen kell küzdeniök és nemcsak a város, hanem a falu hatalmasai is mérhetetlen magasságban élnek fölöttük. Sorsukban talán éppen az a leglátzóbb; hogy ebben a perspektívtalan és kiüttalan paraszti világban is gyakran boldognak érzik magukat, mert az apáról fiúra öröklődő kemény kisparaszti sorsot szinte természetesnek érzik, de emberi lényükben ugyanakkor ez a legheroikusabb is, mert kedélyük nyájasabb színezetét nem körülményeik, hanem lelki világuk harmonikus ereje magyarázza. Tamási hősei éppúgy tudnak nevetni, mint Jó György, de a nevetésük mögött van valami szomorú is, mert maguk is érzik, hogy sorsuk inkább megkönnyezni, mint megmosolyogni való.

A Bölcső és Bagoly egy hosszabb önéletrajzi mű első része, hőse tehát maga az író, feltétlenül észre kell azonban venni azt, hogy a regény gyermekhőse és a korábbi Tamási-regények hőseiben, Abelben és a Szűzmáriás Királyfi főalakjában sok a hasonló vonás; ez a korábbi Tamási írások szubjektív hitelességét bizonyítja és egyben

megmutatja azt is, hogy Tamási majdnem minden írásának hőse az író számos szubjektív vonását viseli magán. Az a tény, hogy a regényes önéletrajznak csupán a korai gyermekéveket tárgyaló első részével van dolgunk, részben azt is magyarázza, hogy az író által bemutatott társadalomkép miért szűk, erre maga az író is céloz a regény ajánlásában, amikor azt igéri, hogy tollával áttöri majd »ezt a zárt székely világot«. Természetesen az a tény, hogy az író ebben a részben csak gyermekéveit tárgyalja, nem elegendő magyarázata az ábrázolt világ leszűkítetttségének, hiszen Móricz is csak gyermekkorát mondja el az »Életem regényében és műve mégis szélesebb, levegősebb és társadalmilag sokkal konkrétabb, mint Tamásié.

A széles társadalomrajz hiánya részben a regény sajátos ábrázolásmódjában gyökerezik. Az író úgy mond el minden élményt és eseményt, ahogy gyermekkorában átélte, látta és érezte, nem fűz az élményekhez semmi magyarázatot, nem mélyíti el őket és legtöbbször nem keres kapcsolatokat a gyermeki emlékek és bizonyos társadalmi törvényszerűségek és folyamatok között, csupán annyit ír le, amennyit gyermekkorában meglátott. Ez az ábrázolásmód azután azt eredményezi, hogy a regény társadalomrajza Móricz regényéhez képest szűk és viszonylag keveset mutat meg a falu társadalmi ellentéteiből. Móricz az »Életem regényében és Veres Péter a »Szamadás«-ban nem ezt a módszert követte. Mindketten a felnőtt író tudatosságával és eszmei tisztázottságával választották ki és kommentálták életük gyermekkori eseményeit, ez ábrázolásukat természetesen a Tamásiénál szélesebbé, tágasabbá tette. Tamási regényének világa tehát szűkebb és emlékei is gyakran ködbeveszőbbek, fátyolosabbak, mint a Móricz által ábrázolt élmények, ábrázolásmódjának azonban minden hátránya mellett van egy erőnye is, ugyanis az a viszonylag kevés élmény, éppen azért, mert a gyermek szemével látta őket és a gyermek szájával mondja el, társadalmilag és emberileg egyaránt nagyon közvetlenné és hitelessé válik. A falusi ember elnyomottságát, az urakkal való szembenállását milyen hitelessé teszi például az a jelenet, ahol a gyermek látja, hogy apja »felöltözteti« a fát, amit a városba víz eladni, azaz kívül teszi a szép darabokat, belülről pedig a rosszakat. Falu és város szembenállása természetesen nem bontakozhatik ki fogalmilag tisztázottan a gyermek előtt, de az ellentét súlyát már megérzi és töpreng rajta: »Valami hiba van itt valahol, úgy gondoltam.«

Tamási stílusa, nyelve, képvilága sok szálal kötődik a tájhoz, a néphez, a történehez, amelyről ír. Nyelvét a természeti képek

gazdagsága jellemzi, hasonlatai is mindig hozzátapadnak a sajátos székely tájhoz. Apját így jellemzi: »A természetete máskülönben is olyan volt, mint az erdő, amelyben komoly nagy fák vannak és hallgatag csend. De aki türelmes volt, buzdító nagy tisztásokat is talált az ő természetében.« Alakjai a játékos székely észjárás és csillogó humorú beszédmód üde és friss példáit mutatják. A gyermek úgy akarja rábeszélni apját arra, hogy vigye őt is a városba: »Vajjon én mit mondanék ha látnám?« Nővére, Anna pedig bosszúságában így közli öccsével, hogy a sarjut nem hozták haza: »A sarjut hazahozták-e? A tavaly haza — felelte kurtán.«

A realista társadalomábrázolás szélesedését, az emberismeret mélyülését mutatja Tamási másik nemrégiben megjelent regénye, a »Hazai tükör«. A Hazai tükör ifjúsági regény, amely a székely nép egyik leghősibb korszakát, a szabadságharc háromszéki szabadseregének küzdelmét mutatja be. A »Hazai tükör« ifjúsági regény a szó legnemesebb értelmében, a magyar ifjúsági regény legnagyobb hagyományaihoz nyúl vissza. Móricz, Gárdonyi és részben Jókai örökségéből táplálkozik. Olyan regény, amely sokáig kedvelt olvasmánya lesz az ifjúságnak és felnőtt olvasóközönségünknek egyaránt, akár az Egri csillagok vagy a Kőszívű ember fiai.

A Hazai tükör Madár Vince berecki székely parasztyerek életének története. Bereck határmenti székely falu, amely igen távol esik az ország szívéből, a reformmozgalom hírei azonban ide is elérkeznek és az elnyomott székely parasztközönségben Kossuth alakja már kezd a szabadság szimbólumává válni. Az elégedetlenség lassan már forradalmi indulattá érik a sz vekben és székely kisbirtokosok, néppel együtt érző falusi papok és tanítók Kossuth újságjából, a Pesti Hírlapból lesik a változó világ híreit. Az új világ, a forradalmi harc lassú erjedésében nő fel Madár Vince, szeme már kora gyerekségében rányílik a nagy ellentétek felismerésére. Apjától és Márton paptól a nép igazságába vetett hitet, Balló Mihálytól németgyűlöletet tanul és saját iskolai életén, gyermeki élményein keresztül egyre közelebb kerül a haladásért vívott harc gondolatához. A negyvenes évek elején kerül a marosvásárhelyi református kollégiumba, ahol az »arabus hetes« szoba lakója lesz. Ettől kezdve diáktársaiival együtt tevékeny részesévé válik a nemzeti ébredés nagy napjainak. A vásárhelyi református kollégium az erdélyi szabadságharcos szellem egyik legfőbb őrzője, a kollégium haladó gondolkodású professzorai, elsősorban Török János és Bólyay Farkas a forradalmi eszmék szeltemében nevelik tanítványaikat. Az »arabus hetes« lakói és köztük Madár Vince a márciusi

napokban forradalmi harcosokká válnak, később pedig a szabadságharc katonáivá lesznek. Ilyen előzmények után kerül Madár Vince Gábor Áron mellé és harcol egész a bukásig.

A regény legfőbb érdeme a szabadságharc mítoszának gazdagítása. Tamási nagy mítoszteremtő erővel tett e történelmi regényében tanúságot, alakjai olyan szuggesztív erővel hatnak, és ugyanakkor emberileg olyan közel kerülnek az olvasóhoz, hogy felejtethetlenné válnak. A szabadságharcok és honvédő háborúk megismertetésében nagy szerep jut ezeknek a történelmi regényeknek, amelyek egyben egy-egy kor nagy hőseinek képét is kialakítják a köztudatban. A török elleni végvári harcok története felidézi az olvasóban Gárdonyi Dobójának és Bornemissza Gergelyének életét, és a szabadságharcra gondolva egy évszázad távlatából a Baradlay-testvérek alakja tűnik fel és most már Tamási Madár Vincéje, a vásárhelyi diák, az »arabus hetes« lakója is hozzájuk nőtt a könyvolvasók tudatában. A regény hatalmas emberábrázoló erővel mutatja be a kor társadalmának legjellegzetesebb emberi alakjait és a valóságnak megfelelően, szinte tudományos pontossággal, de művészi eszközökkel szemlélteti a különböző társadalmi osztályok helyzetét a szabadságért vívott harcban.

Tamási regényének igen nagy érdeme, hogy Madár Vince életének történetén keresztül az egész 48 előtti székely világot és az egész szabadságharc társadalmi és nemzeti problematikáját bemutatja. A 48-as szabadságharcot a haladó nemesség és a nép összefogása, a Kossuth által hirdetett »érdekegyesítés« megvalósulása útján létrejövő nemzeti egység tette lehetővé. A nemzeti egység, nemcsak és jobbágyok érdekszövetsége azonban csak a gyarmati helyzet felszámolásában, az osztrák elnyomás elleni harcban volt szilárd. Mihelyt a forradalmat előrevivő népi tömegek erősen antifeudális vagy radikális paraszti követelésekkel léptek fel, a nemzeti egység bomladozni kezdett, az egységen belül ellentétek mutatkoztak és kezdtek elválni egymástól a haladó nemesi erők, amelyek az osztrák elnyomás felszámolásával befejezték kívánták tekinteni a harcot és a forradalmi nép képviselői, akik a küzdelmet a feudalizmus teljes felszámolásáig akarták folytatni. Erdélyben az ellentmondásokkal küzdő nemzeti egység problémája még a teljesen megoldatlan nemzetiségi ellentétekkel is súlyosbodott. Itt nemcsak egyszerűen osztrák gyarmatosítók és magyarok, földesurak és jobbágyok állottak szemben egymással, hanem a magyar nemesektől román jobbágyok követelték jogaikat, úgy is, mint jobbágyok és úgy is, mint románok. Erdélyben tehát a forradalmi

egység létrehozásához a jobbágykövetelések teljesítésén kívül a nemzetiségi követelések teljesítésére is szükség lett volna.

Tamási regénye a történelmi helyzet alapos és elmélyült elemzésére épült, meglátszik a könyvön a haladó történelemszemlélet alapos elsajátítása, amelynek segítségével a bonyolult viszonyok között is biztosan tud tájékozódni. Híven tükrözi azt a nagy nemzeti összefogást, amely 48-at Erdélyben is megelőzte, és az egységen belül meg tudja mutatni az ellentéteket is, amelyek aggodalommal töltik el a szabadság harcosait, amelyek a nagy nemzeti összefogást bomlasztják. A függetlenségi harc és a forradalom következetes harcosai látják a nemzeti egység korlátait és gyengeségeit is. Madár Vince hazaérkezik a vásárhelyi kollégiumból és megkérdezi őt otthon, hogy miként ítéli meg a nagy nemzeti ügyet. »Mi lesz a világgal, és benne velünk magyarokkal? — Nemzeti buzgásban mindenki egy — mondtam. — Hát a szegények dolgában? — kérdezte atyám. — Abban? Gondolkoztam, hogy miképpen is döntsem a szót, mert hiszen reménybe akartam öltöztetni. Atyám azonban nem várta meg az öltöztetést, hanem rossz sejtelemmel így folytatta: Félek, hogy abban lesz a baj.« A nemesség egy része pedig így véli a problémákat megoldani: »Kutyavetyi néhány perc alatt olyan rendet csinált a szájával, hogy a németet mind kiirtotta, a magyar szegénységet megregulázta, a román jobbágyokat kegyetlen megfenyegette, s midőn már csak ő maradt s vele a császár, akkor így szólt: s boldog lesz mindenkiké».

Tamási ebben a művében már nem elégszik meg ennyivel, nem éri be azzal, hogy a hősökkel egyszerűen elmondhatja véleményüket, hanem egy nagy, a társadalom egész szerkezetét, s a harc minden belső ellentmondását megmutató jelenetben ábrázolja az osztályok szembenállását. Madár Vince az előkelő esküvőn az ökörsütésnél jön rá arra, hogy úr és jobbágy között megbékélés nincsen, amikor az ökörből először az urak, aztán a diákok esznek, és csak végül szabadulhatnak rá a maradékokra a jobbágyok, utánuk már csak a kutyák következnek. Az ökörsütés a szimbólum tömörségével ábrázolja a nemzeti egységen belül is megnyilatkozó osztályellentéteket.

Feltűnő fejlődést mutat ebben a regényben Tamási emberábrázoló ereje is. Eddigi

hőseiben sok volt a közös vonás és a regények mellékszereplői nem villantottak fel, ha csak rövid időre is, annyi emberi alakot és emberi magatartást, mint a Hazai Tükör szereplői. Jellemábrázoló ereje elmélyült és típuslátásának sikja kiszélesedett. Alakjait részletesen és nagyon sokoldalúan jellemzi, fejlődésüket is ábrázolja, ahogy a harcok tüzeiben megkeményednek és a mindennapi életben nagy emberi közelségbe kerülnek az olvasóhoz. Ez az írói eljárás teszi új regényének alakjait annyira plasztikussá. A regény hőse, a fiatal Madár Vince értelmes, becsületes gondolkodású székely fiú, aki életének eseményei során egyre közelebb és közelebb kerül a forradalom céljainak és szükségességének felismeréséhez és aki a szabadságharc küzdelmeinek tüzeiben igazi népi hőssé magasztosul. Madár Vince élete során megismerjük a kor társadalmának majdnem minden jellegzetes alakját. Megelevenedik a becsületes, de kicsit elmaradt gondolkodású falusi tanító, aki szent, pusztító viharoként féli és várja a forradalmat. Bemutatja Vince apját, a komoly, józaneszű székelyt, aki a nép forradalmi elszántságát képviseli, és Balló Mihályt, a németgyűlölő háromszéki királybíró, a vásárhelyi kollégium tanárait, az »arabus hetes« lakóit, akik emberileg és társadalmilag egyaránt hiteles alakok. Tamási emberábrázoló ereje a főhős jellemének megformálásán kívül elsősorban Gábor Áron alakjának megrajzolásában mutatkozik meg. Gábor Áront a maga igazi emberségében mutatja meg. Gábor Áron alakja hősi nagyságában és emberi közelségében egyaránt bevésoódik a fiatal olvasó szívébe.

Tamási humora és sajátos elbeszélő stílusa megnevesedve és kikristályosodva jelentkezik új regényében. Humorában már sehol sem túlhaltott, és stílusában már nincsen semmi modoros vonás. Szép költői nyelvét sajátos zamatúvá teszi az elég gyakran használt tájszavak, amelyek nem hatnak zavaróan és a lapaljai jegyzetek megmagyarázzák őket.

Tamási két új regénye az író jelentős fejlődéséről tesz tanúságot. A Bölcső és Bagoly még magán hordozza a népies irányzat gyengéit is, de a Hazai Tükör szélesebb társadalomképével már egy új írói fejlődés kezdetét jelzi. Mindkét regény nagy eredmény és egyben nagy ígélet is.

Poszler György

TÁRSASÁGI HIREK

A HETVEN ESZTENDŐS LUKÁCS GYÖRGY ÜNNEPLÉSE

kötelességünk, de nem kiváltságunk, mert ünnepéből részt kér a magyar nép története, a magyar munkásmozgalom története, a magyar párttörténet, a magyar filozófia és — jelesül — a magyar esztétika története, a magyar kritika; a magyar oktatásügy története s első egyetemünknek, az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek története. Nem a mi hangunk, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság hangja, a legfontosabb hang az ünnepi köszöntők között, de talán ez a leghálásabb hang: Társaságunk első programadója ő volt s nincs olyan kutatónk, aki ne tartoznék hálával konkrét kutatásai során neki. Az ilyen jellegű ünnepek, a hetvenedik év fordulójának ünnepei, általában visszatekintő és összegezve méltató ünnepek. A hetven esztendő Lukács György ünnepe nem ilyen retrospektív ünnep. Ha e nagy tudósunk nevét halljuk, még csak nem is kurrens munkái, például a minap megjelent nagy műve, »Az ész trónfosztása« jut eszünkbe, hanem készülő műve, a marxizmus-leninizmus esztétikája. Ha rá gondolunk, nem emlékek rajzanak föl bennünk, hanem az új felé forduló kíváncsi mohóság, nem megérdemelt babéraitól riasztja fel az ünnepi köszöntő, hanem dolgozószobájának csöndjét töri meg, a munkaasztaltól állítja fel őt forró köszöntésünk. Ezúttal nem is tudunk neki mást mondani: vegye tudomásul, hogy növekvő büszkeséggel tartjuk számon éveit gyarapodó sorát s engedjen sóvár reménységünknek, üljön vissza alkotó asztalához s tanítson minket tovább.

Bóka László

IRODALOMTÖRTÉNÉSZEK KITÜNTETÉSE

1955 március 15-én Lukács György egyetemi tanár; akadémikus a Társaság diszelnöke Kossuth-díj Nagydíját kapta egész életművéért. Ifj. Horváth János egyetemi docens, az irodalomtudomány doktora Árpádkori latinnyelvű irodalmunk stílus-

problémái c. monográfiájáért, valamint Klaniczay Tibor egyetemi docens, az irodalomtudomány doktora, a Társaság választmányának tagja Zrinyi Miklós című monográfiájáért a Kossuth-díj III. fokozatát kapta.

BESZÁMOLÓ A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG 1955. ÉVI KÖZGYÜLÉSÉRŐL

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1955. január 10-én du. 5 órakor az Egyetem Aulájában tartotta meg évi rendes közgyűlését. (A beszámoló és a viták anyagát az alábbiakban rövidítve közöljük.)

Barta János ügyvezető elnök beszámolójából:

»Elnöki megnyitómiban azt a célt tűztem magam elé, hogy néhány elvi kérdésre mutassak rá, — főként természetesen azokra, amelyek a legutóbbi évben végzett munkánkból adódtak és éleződtek ki. Amire a figyelmet fel kell hívnom, az részben a magam

munkájából nőtt ki. Ezeknek a kérdéseknek a megoldatlansága az én továbbhaladásomat is akadályozza.

Abban senki sem fog kételkedni, hogy az irodalomtörténetírás gyakorlati munkája az elmúlt évek folyamán dicséretreméltóan fellendült.

Ha a megjelent kritikai kiadásokat, monográfiákat, tanulmányokat mind fel akarnám sorolni, nagyon vissza kellene élnem szíves türelmükkel — pedig tudjuk, hogy a folyamatban levő kutatások, amelyek még nem értek meg a publikációig, szintén nem

lekicsinylendő arányokban folynak. Néhány évvel ezelőtt még arról panaszkodtunk, hogy termécsünkben túltengenek a filológiai részletekutatások és nagy költőink műveinek kritikai kiadásai, a múlt év folyamán megjelent akadémiai monográfiák már e téren is erősen átbillentették a mérleget, sőt a múlt év meghozta az első, egész korszakra kiterjedő marxista szintézist *Waldapfel József* kötetével. De talán nem túlzás megállapítanom, hogy sajtósági módon irodalomtörténet-írásunkban is elmaradt az elmélet a gyakorlat mögött; a szépen fejlődő kutatómunkával nem tart lépést, — annál kevésbé járhat előtte marxista irodalomszemléletünknek az alapelveken túlmenő konkrét továbbfejlesztése. Az első évek jelentős kezdeti sikerei után bizonyos megmerevedés látszik, az alapfogalmak további hajlításának, differenciálásának, rendszeres vagy akár rész-kifejtésének elmaradása, — s helyette sematikus szűrített szempontok ismétlése és variálása.

Elméleti munkánk gyöngeségét, stagnálását a külső tények is eléggé bizonyítják. Elvi jellegű irodalomelméleti, esztétikai, poétikai cikkeket szinte kizárólag az Irodalomtudományi Értesítő közöli, természetesen külföldi, szovjet vagy népi demokratikus szerzők tollából, szakfolyóiratainkban ilyenfajta, hazai szerzőktől származó, eredeti cikkekre a fehér hollónál is ritkábban fordulnak elő. Hazai elméleti eredményeink, amik szerény méretben vannak, nehezen hozzáférhető egyetemi jegyzetekben találhatóak, s külön, a gyakorlattól figyelembe nem vett elméleti disciplina-jellegük ezzel csak fokozódik.

Konkrét alkotómunkánkban aztán napról-napra szenvedjük ennek a hiányosságnak kézzelfogható következményeit. Így pl. kategóriáink, alapfogalmaink és elemző eszközeink túlnyomórészt a kritikai és a szocialista realizmus írói gyakorlatán alapulnak, belőle vannak elvonva, ennél fogva vagy egyáltalán nem, vagy csak kényszeredetten alkalmazhatók a realizmus előtti korszakok költői alkotásaira. Elméletben kiderítjük az egyes korok, irodalmi áramlatok korhoz, időhöz kötöttségét, de nem elemizzük ki a művészi igazságnak a változó, időszakonként más és más alakulásban feltűnő fogalmát s nem próbáljuk megállapítani a realizmus előtti irodalmi irányok sajátos kifejező eszközeit. Egy szovjet szerző, *Revjakin* tanulmánya (Irodalomtudományi Értesítő): A tipikus problémája a nemrealista szépirodalomban) nálunk kevés figyelmet keltett — pedig a benne tört úton el lehetne indulni. Én magam kevéssel ezelőtt megjelent Jókai-tanulmányomban próbáltam a művészi valóságtükrözés fogalmát magán egy nem-realista íróra alkalmazni.

Hazai viszonylatban természetesen döntő súllyal a romantika problémája merül fel. Akadémiánk 1954-es nagygyűlésén éppen ennek tisztázása érdekében hangzott el *Sötér Istvánnak* ismeretes, nagy jelentőségű előadása — számos hozzászólástól kísérve. Az előadás rendkívül tanulságosan mutatja be a »romantikus tendencia« változatos, tarka megjelenési formáit az európai irodalmakban, — s a magyar romantika több évtizedes fejlődési vonalát is — elvileg azonban nem tisztázza: mi az a romantikus tendencia, hogyan viszonylik a valóságtükrözés romantikus módja a realistához és mi az, ami nem-realista volta ellenére is saját értéket és művészi hitelességet ad neki. Tovább megy ezen a téren Komlós Aladár Vajda-monográfiája, amely példamutató tüzetességgel halad a Vajda specialis művészi eszközeinek, képeinek, nyelvének, versformáinak elemzéséig — s a népnemzeti iskola felszínes álrealizmusával szembeállítva éppen romantikus jellegzetességében találja meg művészi értékeinek forrását is. Az elvi tisztázatlanságot persze beszédesen jellemzi az, hogy Komlós saját elemzéseire rációfalva ráüti Vajda nagy lírájára, általában költői magatartására a »lírai realizmus« bélyegzőjét.

Elvi gyöngeségünk gyakran felburjánzó jele továbbá az, hogy nem tisztáztuk a konkrét irodalmi alkotásokat létrehozó momentumokat s éppen ezért túlzott óvatosságból is csaknem egyeduralomra juttattuk az eszméitársadalmi, ideológiai tényezőket. Túlbecsüljük a napi konkrét helyzetet, mint meghatározó tényezőt — és számon kívül hagyjuk irodalmi hagyományok, formák, tárgyak, sémák és sablonok belső továbbélését. Ez az a veszedelem, amelyet röviden tülideologizálásnak, túlinterpretálásnak szoktunk nevezni. A Magyar Klasszikusok Kisfaludy Károly kötetének bevezetője, különösen első, még megbírálatlan változatában, Kisfaludy Károly vígjátékait és vig elbeszéléseit magyarázva figyelmen kívül hagyta azt, hogy Kisfaludyval évszázados, a kezdődő magyar színjátszástól is felelevenített vígjátéki hagyományok élnek tovább, — hogy Kisfaludy nem okvetlen és nem minden mozzanatában aktuális magyar társadalmi helyzetet tükröz, hanem jól ismert, olykor már sablonná vált vígjátéki motívumokat és típusokat használ fel.

Nyilvánvaló, hogy a »Csalódások« több szereplőt mozgat, nagyobbígyényű bonyolalmat alkot, mint a jóval korábbi »Kérők« — de erősen vitatható dolog ezt azzal megokolni, hogy közben a magyar nemzeti társadalom tagozódása, differenciálódása bonyolultabbá vált. Közben maga az író is idősebb lett vagy másfél évtizeddel, a szeme élesedhetett és más, magasabb lehetett a cél, a költői igény is, amelyet maga elé tűzött.

A társadalmi interpretáció túlközvetlen, áttételeket mellőző, kissé történetietlen válfaját látom abban is, ahogy *Bóka László* Ady szimbolizmusának keletkezését magyarázza. Ady Nagyváradon, 1902 elejétől 1903 derekáig írja első igazán érett politikai cikkeit, egyre világosabban látja a társadalom válságát, eljut az osztályharc frontjainak felismeréséig, — de többek közt olyan példákön, mint a Tolnai Lajos életrajza, ráébred a magános költő tehetetlenségére, — látja, hogy a kapitalista társadalmi rend urai nem múrik el bosszulatlan, ha valaki kimondja az igazat. Ő maga eped a valóság kimondásának lehetősége után — s így kapja fel és teszi magáévá a szimbolikus költői formát. E magyarázat helyébe nem akarok hamarjában másikat állítani, de elfogadni nem tudom: Még Tolnai Lajos példája után sem tartom olyan erősnek a társadalmi fenyegetést, hogy az egy Adyt visszariasztott volna a nyílt szókimondástól. Nem tartom Adyt olyannak, aki egykönnyen visszariadt volna és ne vállalta volna a nyílt hibafeltárás minden következményét, aminthogy vállalta is, és nagy szimbolikus versei mellett akkor is, később is prózában leplezetlenül tett igen merész kijelentéseket. Ady szimbolizmusának társadalmi gyökerei mélyebben fekszenek, és nem szabad keletkezésük lélektani és esztétikai gyökereit elhanyagolnunk, amellet, hogy ennek a költői eszköznek valóságfeltáró funkcióját nyomtatékosan elismerjük.

Gyakran találkozunk a túlideologizálásnak egy másik tünetével, bizonyos valódi, de sok esetben csak vélt eszméi mondanivaló alapján apró, negyed- és ötödangú írók és költők túlbecsülésével, jelentőségük mesterseges felduzzasztásával. Idézem szélsőséges példa gyanánt azt a jelenleg lektorálás alatt álló tanulmányt, amelyben Jósika Kálmán, ez az elfeledett, magánéletében sem mintaszzerű drámaíró, mint a magyar naturalizmus úttörője és amiatt a társadalom üldözésének áldozata jelenik meg.

Összefoglalva : ma irodalomtörténeti munkásságunk mélyülésének, továbbfejlődésének egyik főakadályát elméleti munkánk gyöngeségében, irodalomszemléletünk fogalmainak és rendszerének megmerevedésében látom. Külön szeretnék ennek a helyzetnek egy látszólag távoli, valójában mégis nagyon idetartozó következményére rámutatni. Nem fejtünk ki igazi, hatékony nevelőmunkát fiatal vagy kezdő irodalomtörténészeink soraiban. Azon szerencsére már túl vagyunk, hogy az utánpótlás elmaradásán kelljen siránkoznunk. Elég megnézni szakmánk két folyóiratának tartalomjegyzékét, főként pedig a közlésre váró cikkek listáját, hogy meggyőződjünk a fiataloknak az utóbbi években bekövetkezett számszerű előretöréséről. Nem is mondhatnánk, hogy nincsenek kezdeménye-

zések ezeknek a fiataloknak az irányítására. A nyilvánosság előtt folyik ilyesmi az Irodalomtörténet és az Irodalomtörténeti Közlemények egyre erősödő kritikai rovatában, a nyilvánosság kizárásával munkaközösségeinkben, sőt bizonyos mértékig a két folyóirat szerkesztői szobáiban is. Tudunk olyan terjedelmes cikkről, amelyet megjelenése előtt a szerkesztőség és a szerző szinte mondatról mondatra átdolgozott. De a szerkesztőségnek több nevelőeszköz is van a kezében. A fiatalok irányítását elkezdheti a téma megválasztásánál és közelebbi kijelölésénél. Ebben az esetben nem fordulna elő olyasmi, hogy az Irodalomtörténetben megjelent »Ady versmondatai« c. tanulmány szerzője úgy próbálja a maga érdekes feladatát megoldani, hogy vizsgálati anyagul éppen az Ady fejlődésének mélypontját jelentő köteteket választja ki. Akad baj fiataljaink tárgyi és módszertani tájékozottságában, sőt szerkesztő- és feldolgozókétségében is. Olykor nem tartják be a filológiai módszernek azt az alapvető követelményét, hogy forrásaikra hivatkozzanak. Ez persze nem csoda, hiszen idősebbekkel is megcsúsznak a cikkek a szerzője, amelyet folyóiratunkban a Népszínház épületének a Nemzeti Színház részére történt átvételéről közöltünk, elfelejtette megmondani, hogy az okmány-anyag, amelyre hivatkozik, már régen megjelent nyomtatásban.

De ha a fiatalok neveléséről beszélünk, természetesen nagyobb szempontokra is gondolunk : elvi látásuk erősítésére, marxista kutatómódszereik fokéletesítésére, s nem utolsósorban arra, hogy egy alapvonalai-ban egységes, részleteiben azonban hajlékony és továbbfejlődésre képes irodalomelméleti, esztétikai és poétikai fogalomrendszerbe avassuk be őket: Arról van szó például, hogy fiataljaink ne minősítsék a ponyvát naturalizmusnak, a hiteles társadalomábrázolás pusztá igényét realizmusnak, ne vádolják meg Gyulai Pált azzal, hogy a petőfieskedők elleni támadásaiban is voltaképpen Petőfi ellen küzd — és a többi. Persze az előbb fejtettem ki, hogy az ilyenfajta nevelésnek éppen az alapfeltétele alig van még meg, amire nevelnünk kellene. De éppen ez teszi kézenfekvővé, hogy elméleti munkánk javítását össze kell kapcsolnunk fiatal irodalomtörténészeink nevelésével. Ezt a célt vegyük figyelembe munkaközösségeink, ezt is tartásuk szem előtt vitaüléseink megrendezésében.

Tovább kell fejlesztenünk folyóiratunk kritikai rovatát, s általában kezdeményeznünk kell nemcsak fiatalok, hanem idősebb munkatársaink nyomtatásban megjelent műveinek írásban vagy szóban szűkebb vagy szélesebb nyilvánosság előtt való megvitatását. Szerkesztőségünknek meg kell próbálnia

hazai eredetű elvi, esztétikai, poétikai tárgyú cikkek előkészítését és közlését.

Jövőbeli céljainktól hadd térjek most vissza a múltba, Társaságunk 1954-es esztendőjére. Rövid beszámolóim keretében hadd vegyek Társaságunk nevében búcsút azoktól a tagtársainktól, akik az elmúlt évben elhunytak. A halál egyaránt fosztott meg bennünket most induló fiatal reménységtől és hosszú munkásságra visszatekintő öregektől. Az év elején elhunyt *László Imre*, a pesti nyelvi és irodalmi kar aspiránusa, nekem magamnak is egykori kedves tanítványom. Tudományos célja a Nyugat-mozgalom feldolgozása volt; nagyigényű célkitűzései, ideológiai és esztétikai elmélyülésre irányuló törekvése, az aprómunka iránti megbecsülése jellemezték, vonzó, megértő egyénisége egyetemi oktatómunkájában is kibontakozott.

Szintén még a múlt télen hunyt el Sárospatakon *Gulyás József*, a debreceni egyetem egykori magántanára, régi irodalmunk kéziratok emlékeinek, különösen Csokonai hagyatékának lelkiismeretes kutatója, több jelentős Csokonai-vers felfedezője, a Harsányi—Gulyás féle ötkötetes kiadás egyik szerkesztője.

A nyáron távozott el örökre *Gálos Rezső*, a pécsi egyetem egykori nyilvános rendkívüli tanára, a pozitívista kor hagyományainak egyik utolsó nagy képviselője. Tőle különösen nehéz búcsúznunk, mert halála szintetikus monográfiáinak sorozatát szakította ketté; régebbi számos kisebb értekezése és Amadé-monográfiája után Bessenyei, Mikes és Kármán életrajza a felszabadulás után megélnékülő munkásságának maradandó emléke. De nehéz Gálostól búcsúznunk azért is, mert személy szerint közelállt hozzánk, s baráti melegséggel vett részt Társaságunk munkájában.

Alig néhány hete halt meg *Pap Károly*, a debreceni egyetem nyugalmazott irodalomtörténet-sz-professzora, akinek nevéhez Arany irodalomtörténeti és széptani jegyzeteinek kiadása fűződik. Emléküket hálával és szeretettel fogjuk őrizni.

A halottaink iránti kegyelettel — de a társaságunk jövő munkája iránti bizalommal nyitom meg a Magyar Irodalomtörténeti Társaság közgyűlését.

Vargha Balázs szervezőtitkár beszámolójából:

»Társaságunk egy évvel ezelőtt, 1953 decemberében tartotta legutóbbi közgyűlését, újjáalakulása óta a harmadikat. Ezen a negyedik közgyűlésen tehát az 1954. évben végzett munkáról kell számot adnunk.

Sokrétű változatos munkát végeztünk az elmúlt esztendőben. Ha csak egyes eredményekről beszélünk, könnyű volna azt a képet adni, hogy sikeres, gazdag évet zártunk le.

A részleteredmények azonban, amelyekről elég lesz a későbbiek során beszélni, nem rejthetik el egész irodalomtörténeti kutatómunkánk súlyos szervezeti és elvi nehézségeit.

Társaságunk az elmúlt év folyamán is abban a felemás helyzetben volt tehát, hogy szerény anyagi eszközökkel s társadalmi szervezéssel kellett ellátnia olyan feladatokat, amelyeket jól csak tudományos intézet tudna elvégezni. Szervezetileg tehát lényegesen hátrányosabb helyzetben voltunk, mint a két rokon tudományág, a történettudomány és a nyelv-tudomány, amelyek a kutatóintézet mellett tartanak fenn társasági szervezetet a tudósok szélesebb körének mozgatóására.

Az irodalomtörténeti munka olyan formán erősödött szervezetileg az elmúlt évben, hogy az irodalomtudományi dokumentációs központban és a budapesti nyelv- és irodalomtudományi karon kutató állásokat létesítettek. Vannak tehát már olyan irodalomtörténészeink, akik függetlenített kutatók, akik nem napi hivatalos munkájuk mellett, könyvtári, intézeti, iskolai munkaidejük befeljezése után végeznek tudományos munkát.

A munkaközösségek irányítása a pesti egyetem professzoraira és docenseire vár. Tehát a tudományos munkatársak nevelése azoknak a ráadás gondja, akik az egyetemi hallgatók és aspiránsok irányításával és sok egyéb szervezési munkával már éppen eléggé meg vannak terhelve. Nem mondhatjuk, hogy munkaközösségeink pótolták a leendő kutatóintézetet. Még a mi szerényebb társasági célkitűzéseinknek is alig-alig feleltek meg. A tudományos munkatársak nevelésének fogyatékosága, az irodalomtörténet-szek kritikai fórumának hiánya társaságunk egész működésében éreztette hatását.

Ilyen körülmények között csak jámbor óhajítás maradt az elmúlt évben, hogy szakmánk fontos elvi kérdéseit napirendre tűzzük, megvitatjuk. Bármennyire lépést tartottunk is a napi feladatokkal, nem került sor arra, hogy az elkészült nagyobb monográfiákat nyilvánosan megvitassuk, sem pedig arra, hogy a tervbevert egyetemi tankönyv tartalmi kérdéseivel foglalkozzunk. A munkában levő tanulmányok, monográfiák szerzői érzik legjobban az »eszmeváltó diszes kör« hiányát: magukban kell végiggondolniok témájuk összes kérdéseit, legfeljebb lektoraiktól, opponenseiktől kapnak elvi támogatást. S amíg az irányításra, tanácsadásra képes munkatársaink ilyen mértékben lesznek megterhelve, addig alig remélhetjük, hogy a készülő munkák folyamatos segítséget kapnak.

Társaságunk feladatait az elmúlt években kialakult munka alapján így határozhatjuk meg:

a) Buzdítjuk, irányítjuk és segítjük a kutatókat és az érdeklődők szélesebb körét. Előadásokat és vitákat tartunk.

b) Kiadványokat szerkesztünk a kutatómunka új eredményeinek közlésére és népszerűsítésére.

c) Napirenden tartjuk irodalmi emlékeink gondozásának, haladó nemzeti hagyományaink kultuszának ügyét.

d) Egybehangoljuk az irodalomtörténettel kapcsolatban álló számtalan intézmény munkáját.

e) Részt veszünk irodalmi ünnepek, kiállítások rendezésében.

Az egy évvel ezelőtt választott vezetőség munkájának egyik eredménye, hogy Társaságunk fővárosi jellegű, elszigetelődését enyhítettük, megerősítettük kapcsolatainkat a vidéki kutatókkal. Ebben nagy része volt *Bán Imrének*, aki a vezetőségben a vidéki munka felelőse.

Egész kulturális életünknek egyik legfontosabb új jelensége, hogy vidéki városainkban megélenkült a helyi művelődési hagyományok ápolása. Folyóiratokat indítanak, felelevenítik a régi irodalmi társaságokat, igen sok helyen kutatják a helyi történeti, irodalmi és tudománytörténeti emlékeket. Társaságunk sokat tett, ha még nem is eleget, a helyi kezdeményezések támogatására.

Elkészítettük egy négytagú munkacsoporttal a magyar irodalom topográfiáját. A kiadvány a Tankönyvkiadónál fog megjelenni. Szerkesztésében részt vettek vidéki munkatársaink, értékes adatokkal egészítették ki a központi anyaggyűjtést. Topográfiánk nem lehetett teljes, mert gyakorlati célra készült, de megadja az alapot a későbbi tudományos feldolgozáshoz is.

Megbízást adtunk sok vidéki kutatónak levéltári anyag feldolgozására, támogattunk kutatóutakat, lehetővé tettük több munkatársunknak, hogy Budapesten egészítse ki vidéki anyaggyűjtését. Értékes eredményekkel járt többek között a soproni Magyar Társaság iratainak, a Kner nyomda irattárának és több vidéki levéltár irodalmi anyagának feldolgozása.

Hagyományos vándorgyűléseinknek az volt az eredeti feladata, hogy egy-egy vidéki városban felébresszék az irodalomtörténeti érdeklődést. Idei két vándorgyűlésünk, a nyíregyházi és a soproni nem volt sikertelen, de mégis azzal a tanulsággal szolgált, hogy az eddigi szervezési forma már nem felel meg. Egyrészt túlságosan sokba kerül egy vándorgyűlés, másrészt kevés az a két város, ahova így évenként eljuthatunk. Javasoljuk, hogy a jövő évben több helyre küldjünk egy két-három tagú csoportot előadás tartására és a helyi kutatókkal való kapcsolat felvételére.

Vidéki munkatársaink többsége középiskolai tanár. Iskolai munkájuk mellett ők

végzik az irodalmi ismeretterjesztést és ők szeretnék feldolgozni a helyi irodalmi emlékeket is. Eredményes működésünknek két alapfeltétele van: hogy több idejük és kevesebb anyagi gondjuk legyen. Az Oktatásügyi Minisztérium már ebben az évben óraszám kedvezményt biztosított Társaságunk több tagjának. Anyagi támogatásra igen kevés lehetőségünk van, még ha az akadémiai prémiumokat számításba vesszük is. De a publikációs lehetőségek biztosítják azt, hogy minden értékes tanulmány megfelelő honoráriumban részesüljön.

Számítanunk kell arra, hogy a jövő évben rohamosan fog fejlődni az érdeklődés a helyi kutatások iránt. Levelezéssel, utazásokkal, megbeszélésekkel kell vidéki munkatársainknak segítségére lennünk.

Kiadványainkról csak röviden számoltunk be itt, de részletes elemzésüket, bírálatukat az év folyamán napirendre kell tűzünk.

Folyóiratunk, az Irodalomtörténet az elmúlt évben már rendszeresen megjelent. Az előző évek botrányos késései, rendszertelenégei után ez fontos eredmény. De a kiadói és nyomdai munkák még most is több hónapot vesznek igénybe, s ez veszélyezteti a folyóirat frissességét. Folyóiratunk tekintélye megnőtt az elmúlt évben. A jelenlegi példányszámmal azonban nem tudjuk kielégíteni a belföldi és külföldi szükségletet. Ennek a bizalomnak és érdeklődésnek megfelelően kell emelnünk a szerkesztés színvonalát.

A Magyar Klasszikusok sorozatban húsz kötet kiadását vettük tervbe az elmúlt évre, de ezt a tervet nem tudtuk teljesíteni. Hét kötet készült el és még nyolc kötet áll kiadásra készen. A sorozatot 1956-ra kellene befejeznünk, de ez akkor sem reális terv, ha a szerkesztőbizottság és a munkatársak megfeszített erővel dolgoznak. Az előző években a szerkesztőbizottság minden előszót külön-külön megvitattott. Tavaly már csak a fontosabb vagy problematikusabb könyvek kerültek a teljes bizottság elé, a többi kötetek megbeszélésére a szakemberek szűkebb csoportját kértük fel. Ha a Szépirodalmi Könyvkiadó biztosítani tudja a papírelátást, ebben az évben legalább tizenöt kötet megjelenhet.

A Művelt Nép könyvkiadó kismonográfia sorozata, a Nagy Magyar Írók szintén befejezés felé közeledik. Ennek a sorozatnak a hibáiról már sokat beszélünk, de nem sok eredménnyel. Egyes kötetei igen különböző jellegűek, színvonalúak és talán legjobb volna mindjárt a befejezés után új, határozottabban megszerkesztett kismonográfia sorozatot indítani. Többet várunk az idén meginduló tanulmány sorozattól, amelynek füzetei egyelőre kéthavonként fognak megjelenni. A sorozat első számaként *Horváth János* két tanul-

mánya jelenik meg a közeljövőben. Több éves halogatás után — melyért nem a kiadót, hanem a szerzőket terheli a felelősség — készülőben van az ötven iv terjedelmű rövid irodalomtörténet. Egyik nagy adósságunkat fogjuk leróni, ha ebben az évben — négy évvel a történések hasonló munkája után — megjelenik a rövid irodalomtörténet.

Két nagy irodalmi évfordulót ünnepeltünk az elmúlt évben. Az országos Jókai és Balassi ünnepek egyik legfontosabb eredménye volt a Nemzeti Múzeumban rendezett kiállítás.

Az irodalmi kiállítások sorozata Társaságunk kezdeményezésére indult meg 1953 végén, a Rákóczi-kor irodalmával. Ennek a kiállításnak szervezőit és tudományos tapasztalatait felhasználva készültünk fel ez év elején a Jókai emlékkiállításra. Sikerről elég annyit mondani, hogy négy hónap alatt százharmincezer nézője volt. A Balassi kiállításnak nem volt ilyen tömegsiker — ez érthető is —, de ez még szebb és tartalmasabb volt. A kiállítások rendezése az irodalmi ismeretterjesztés egyik legeredményesebb formájának bizonyult. És fontos tudományos eredményeket is hozott. Olyan gazdag dokumentum anyagot sikerült bemutatni a két kiállításon, amelyet az eddigi kutatások nem gyűjthettek össze, mert nagy íróink emlékműve a legkülönbözőbb közgyűjteményekben van szétszórva. A kiállítások anyaga — sajnos — soha többet nem kerül így együvé. Ezért meg kell oldanunk az eredmények megőrzését, vagy képes kiadvány, vagy állandó irodalmi kiállítás formájában. Köszönetet kell mondanunk mindazoknak, akik a két kiállítás rendezésében részt vettek, elsősorban *Keresztúry Dezsőnek*, a rendezőbizottság vezetőjének és *Illés Árpád* tervező grafikusként.

A múlt év elején a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya határozatot hozott a XX. századi kutatások fejlesztéséről. A határozat végrehajtása során pályázatot hirdetünk 1955 áprilisi határidővel a század irodalomtörténetével foglalkozó tanulmányokra. Számos levél és érdeklődés bizonyítja, hogy felhívásunk nagy figyelmet keltett. Legalább harminc számottevő pályamunka beérkezésére számíthatunk. Külön felhívást tettünk közzé József Attiláról és Krudy Gyuláról szóló emlékezéseink és életrajzi adatok összegyűjtésére. Emlékezéseket írtunk nagy íróink kortársaival.

A szervező titkár bejelentette végül, hogy a Társaság tagságát rendezni kívánjuk. A javasolt tagnévsort az Irodalomtörténetben közzétesszük, s kérjük azokat, akik be akarnak lépni, közöljék kívánságukat a Társaság irodájával. A Társaság tagsági díját (évi 5 forintot) az elmúlt években nem szedtük be a tagoktól. A jövőben kérjük a tagsági díjak befizetését.

Nagy Miklós hozzászólásából:

Társaságunk folyóiratának, az Irodalomtörténetnek jobban kellene törődnie éppen a külföldön megjelenő irodalomtörténeti munkákkal. A külföldön járó irodalomtörténészek rengeteg hírt hoznak pl. a cseh, lengyel népi demokráciák irodalomtörténeti írásairól. Egyesek azt mondják, hogy jelentős elméleti kérdéseket, pl. *Sőtér István* szerint a romantika kérdését, a lengyelek nagyon figyelemre méltóan vitték előre. Az Értésítő kisebb körben hat, mint az Irodalomtörténet. Egy vidéki városba pl. egy-két Értésítő jut el, míg az Irodalomtörténetből tíz, tizenöt is. Örvendetes, hogy a színházak másorán nagyobb szerepet kapnak a magyar klasszikusok újjárendezett előadásai. Ki kellene térni ezekre is az Irodalomtörténetnek úgy, mint ahogy a könyvrovatok egy-egy klasszikus regénynek új megjelenése alkalmával elemzik a regényt.

Nagy a lemaradás a kritikában is. Úgy veszem észre, hogy irodalomtörténészeink nem veszik komolyan a szemleovatot. Különösen a világirodalmi vonatkozású könyvek és a különféle nagyobb tanulmányok nem kapnak recenziókat.

Nálunk a külföldi utakról szóló beszámolók kevés közönség előtt zajlanak le. A matematikusok az ilyen beszámolókat baráti keretben tartják meg. Úgy érzem, hogy az Irodalomtörténeti Társaságnak átmenetet kell teremteni a nagygyűlés, a vitaülés és a szűkkörű megbeszélések között. A szorosan vett szakemberek és a nagyközönség között van a művelt szaktanárok gárdája, elsősorban az ő számukra rendezhetnénk klubestéket.

A publikációs nehézségek miatt felvetem, hogy nem lehetne-e még nem teljesen érett szakdolgozatokat rövidített formában közölni, mint ahogy azt a húszas években szokás volt.

A nagy országos évfordulók mellett van egy szerényebb évfordulónk is, *Reviczky Gyuláé*, aki 1855 áprilisában született, 100 évvel ezelőtt. Tudományosan egyet-mást le fogunk róni *Reviczky*vel szemben, de szükséges, hogy *Reviczky*ről népszerűsítő előadás keretében is megemlékezzünk és felhívjuk rá a figyelmet.

Bán Imre hozzászólásából:

Egyetérttek azzal, hogy a vidéki munka a középiskolai tanárokon áll vagy bukik. A középiskolai tanárnál két fontos kérdése van. Az idő és az anyagi lehetőség. Igen fontos volna valami állandó és rendszeres anyagi támogatás is azoknak a tanároknak, akik dolgoznak. Nekem a munkámat az tette lehetővé, hogy a Társaság

anyagi támogatást biztosított. A középiskolai tanárnak élnie kell és ezért mindenféle ismeretterjesztő előadásokat vállal. Az azonban kétszáz forintos honoráriumot kapnának a Társaságtól, nem vállalnának harminc forintos előadásokat. Egy másik kérdés, hogy a vidéki tanárok beküldött írása hosszú ideig kallódik a szerkesztőségekben. Megállapítottam, hogy az Irodalomtörténet első számában három vidéki, a másodikban szintén három, a harmadikban négy, a negyedikben pedig három vidéki kutató munkája jelent meg. De ebbe beleszámítom Barta János és az én munkámat is. Ebben a tekintetben jobban kellene segíteni vidéki munkatársainkat. A legnagyobb mértékben helyeslem, hogy a budapesti kezdők cikkei is megjelenjenek, de a vidéki tanárok beküldött cikkeit is nagyobb számban kellene közzétenni. A vándorgyűlések sokba kerültek és kevés hasznuk volt. Helyettük a vidéki látogatásokat javasolom megbeszéléssel és előadással egybekötve.

Oltványi Ambrus a rokontudományokkal, a nyelvészettel, művészettörténettel és zene-történettel való együttműködés szükségességéről beszélt.

Szimonidesz Lajos bejelentette, hogy elkészült a régi magyar újságírás történetének feldolgozásával.

Bóka László hozzászólásából:

Az Irodalomtörténeti Társaság közgyűlése igen öröndetes esemény. Az alakuló közgyűlés után esztendőig nem tudtuk egybe-hívni a közgyűlést. Öröndetes abból a szempontból is, hogy az elnök megnyitójában elvi kérdésekkel foglalkozott. Sok és jogos bírálat érte a folyóiratokat, ezek között is az Irodalomtörténetet. Ezekkel nagyban és egészében egyetértek. Nem is azért szólok, hogy ez ellen tiltakozzam és amennyiben módunk lesz rá, igyekszünk tovább javítani a folyóirat színvonalát. Szeretném kérni a Társaságot, hogy támogasson bennünket abban a harcban, amit a folyóirat terjedelmének megnöveléséért folytatunk. Hogy bizonyos jellegű tanulmányokat nem tudunk közölni, hogy sok időbe telik, amíg a szerző nyomtatásban is láthatja cikkét, ennek oka elsősorban a kis terjedelemben keresendő. A folyóirat hibáit elsősorban a meglehetősen korlátozott terjedelem okozza. A folyóiratnak eleven orgánumnak kell lenni, amelyik ütemesen lépést tart a tudománnyal. Ezt pedig a negyedéves megjelenés lehetetlenné teszi. Ugyanilyen nehéz kérdés, melyben szintén szeretném a Társaság segítségét kérni, annak a húzódozásnak leküzdése, amellyel a folyóirat munkájától távolmaradnak tekintélyes irodalomtörténészeink. A szerzők már nem azért panaszkodnak, hogy nem jelenik meg a cikk vagy a tanulmány, hanem, hogy miért nem kapnak választ legalább. Amíg a szer-

kesztői döntésig eljut egy kézirat sorsa, tekintélyes idő telik el és nem tudjuk biztosítani minden esetben azt sem, hogy a lektor a megfelelő filológiai hozzáértéssel lektorálja a cikket. Nagyobb segítséget kellene kapni az irodalomtörténészekről. Valóban itt öröndetes változás van. Ha megnézzük a közlemények szerzőit, láthatjuk, hogy Adyról az egyik igen fontos cikket pl. egy tavaly végzett aspiránsunk írta. Ha megnézzük a folyóiratokat, láthatjuk, hogy fehérholló számba megy olyan tekintélyes irodalomtörténész, aki az élő irodalom alkotásaival, problémáival foglalkozik. Van valami más baj is. A megadott lehetőségekkel sem élnek irodalomtörténészeink. A Nyelvtudományi Társaság megrendezte a III. nyelvészkongresszust, amelynek központi kérdése a stílisztika volt. Irodalomtörténészeink csak igen kevés számban jöttek el. Hozzászólások sem voltak. Volt legutóbb egy disszertációs vita a szatíra kérdéseiről és itt se hallatták hangjukat irodalomtörténészeink. Az a véleményem, hogy ez a visszahúzó-dás nem az irodalomelméleti problémáktól való húzódozás, hanem elsősorban a nagy felelősséggel járó bírálattól való visszahúzó-dás. Barta János megemlítette, hogy a közeljövőben megjelenik egy kritika, amelyik foglalkozik Waldapfel Józsefnek a felvilágosodásról szóló könyvével. Irodalomtörténeti szakirodalmunkban mindezeideig egy bírálat készült Waldapfel könyvéről, amelyet egy filozófus írt. A bírálattól való tartózkodás kérdéséről van szó, amely nem segíti elő fejlődésünket. Az utóbbi időben azt tapasztaljuk, hogy az évfordulók a motorjai a Társaság tematikájának, és nem látszik a kutatás rendszeressége, nem látszik, hogy volna valami nagy központi feladat. Nagyon szeretném, ha a mostani közgyűlés tanulságait levonva, a következőt úgy terveznének meg, hogy Barta János egyéni kezdeményezését folytatva, a kritikával kezdenék, nemcsak kiragadott példák felemlítésével, hanem az egész ülés kritikái áttekintésével, amely a következő év programját is elő-szíti.

Fényi András arról beszélt, hogy jobban kellene tartania a Társaságnak a kapcsolatot a mai irodalmi étellel. Az Irodalmi Újság szívesen felejtkezik meg egy-egy irodalmi évfordulóról, pl. Bajza születésének évfordulójáról az Irodalmi Újság egyetlen szóval sem emlékezett meg. Kívánatosnak tartja, hogy az Irodalomtörténet összefoglaló szemléket közöljön a vidéki folyóiratok irodalomtörténeti cikkeiről.

Tolnai Gábor kérte a Társaságot, hogy támogassa az Irodalomtörténeti Közlemények példányszám emelési kérését is. A továbbiakban arról beszélt, hogy *Waldapfel József* könyvéről még nem készült

számottevő kritika. Ebben is megmutatkozik a nyílt állásfoglalástól való tartózkodás. Ha ezt így vetjük fel, akkor nemcsak az irodalomtörténetnek, hanem a többi tudományágnak is a középponti kérdésére tapintunk rá. Nemcsak az idősebb nemzedék tagjai, a fiatalok is tartózkodnak a bátor állásfoglalástól. Nem tanultuk meg a nyílt beszédet. Egy-két évvel ezelőtti vitáink tartalmasabbak voltak. Ezen a téren gyors javulást kell elérnünk.

Barta János a vitát összefoglalva megígérte, hogy a vezetőség megvizsgálja az elhangzott javaslatokat és igyekszik a kérdéseket megoldani.

Tóth Dezső előterjesztette a számvizsgáló bizottság jelentését, melyet a közgyűlés elfogadott.

Az elnöklő *Barta János* javaslatára a közgyűlés egyhangúan vezetőségi taggá választotta *Czine Mihályt, Illés Endrét* és *Keresztúry Dezsőt*.

A Társaság tisztikara: Diszelnök: Lukács György egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus. *Tiszteleti tag:* Földessy Gyula Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora és Horváth János ny. egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus. *Ügyvezető elnök:* Barta János egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa. *Aelnökök:* Baróti Dezső egyetemi tanár (Szeged), az irodalomtudomány kandidátusa, Juhász Géza egyetemi tanár (Debrecen) az irodalomtudomány kandidátusa, Király István Kossuth-díjas egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa. *A vezetőség tagjai:* Bán Imre egyetemi docens (Debrecen), Czine Mihály aspiráns, Illés Endre a Szépirodalmi Könyvkiadó osztályvezetője, Keresztúry Dezső az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, Koczka Sándor egyetemi adjunktus, Pándi Pál egyetemi adjunktus, Szabolcsi Miklós a Magyar Írók Szövetsége kritikai szakosztályának vezetője, Tóth Dezső tudományos kutató, Vargha Balázs a Magyar Irodalomtörténeti Társaság osztályvezetője, Vargha Kálmán egyetemi adjunktus. *A választmány tagjai:* Bóka László egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Esze Tamás levéltáros, a történettudományok kandidátusa, Hegedűs Géza főiskolai tanár, Horváth Károly főiskolai tanár, Kardos László egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa, Kossuth-díjas műfordító, Kardos Tibor egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Klaniczay Tibor Kossuth-díjas egyetemi docens, az irodalomtudomány doktora, Koltay-Kastner Jenő egyetemi tanár (Szeged), az irodalomtudomány kandidátusa, Komlós Aladár tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa,

Köpeczi Béla a Kiadói Főigazgatóság h. vezetője, Margócsy József középiskolai tanulmányi felügyelő (Nyíregyháza), Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Nagy Péter a Szépirodalmi Könyvkiadó osztályvezetője, az irodalomtudomány kandidátusa, Sötér István Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Szaunder József egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa, Tolnai Gábor egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Trencsényi-Waldapfel Imre egyetemi tanár, akadémikus, Turóczi-Trostler József egyetemi tanár, akadémikus, Waldapfel József egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagjainak névsora:

Abkarovics Endre, Abody Béla, Almási Miklós, Alszeghy Zsolt, Ancsel Éva, Angyal Andó, Antal László, Aprily Lajos, Arató László, Ardó Mária, Ascher Oszkár, Asztalos Sándor, Aszóth Gyula, Balcs János, Bálint Magda, Balogh László, Bán Imre, Baránszky-Jób László, Barczy Géza, Bard Miklós, Barla Szabó Jenő, Baróti Dezső, Barta András, Barta János, Bartha Dénes, Bárdosi Németh János, Becz Lászlóné, Beke Albert, Béli Miklós, Béli György, Bélyei Pál, Bélyei László, Benda Kálmán, Benedek András, Benedek Marcell, Benjamin László, Benkő József, Benkő László, Berczik Árpád, Bereczkei László, Berényi Ilona, Bérés János, Berzi András, Bessenyei György, Bikacsi László, Bisztray Gyula, Boda István, Bodi László, Bodnár György, Bognár Gyula, Bohus Magda, Bóka László, Bokor László, Bor Kálmán, Borók Imre, Boros Dezső, Borsza Béla, Borsa Gedeon, Borsody-Bevilaqua Béla, Borzák István, Bóta László, Botond Erzsébet, Bógel József, Bölöni György, Böör Ferenc, Brisits Frigyes, Bródy András, Bródy László, Bruckner János, Busa Margit, Büchler Róbert, Csabai Tibor, Csanádi Imre, Császvári István, Csataki Endre, Cserne Tiborné, Csetry Lajos, Csorba Győző, Csorba Zoltán, Csűry István, Czibor János, Czine Mihály, Dallos György, Dankó Imre, Daru Jánosné, Darvas József, Deák Anna, Debreczeni Ferenc, Debreczeni Pál, Dégh Linda, Dénes Szilárd, Deveseri Gábor, Dezsényi Béla, Diener Péter, Diószegi András, Diószegi Vilmos, Dobos Istvánné, Domokos Mátyás, Domokos Sámuel, Döme Mihály, D. Dömötör Tekla, Dörnyei Sándor, Durkó Mátyás, Dutka Ákos, Dømmert Dezső, Eckhardt Sándor, Elek István, Elek László, Ember Ernő, Erdei Ferenc, Erdei Sándor, T. Erdélyi Ilona, Ertsy Péter, Esze Tamás, Fábian István, Fabulya László, Fagyas Sándor, Falus Róbert, Farkas László, Fazekas László, Fehér Ede, Fekete Gábor, Fekete Sándor, Fényi András, Fenyő István, Fenyő Istvánné, Fodor József, Forgács László, Forgács Marcel, Foti Lajos, Földes Anna, Földessy Gyula, Förster Aurél, Fövény Lászlóné, Fülöp Géza, Fülöp Károly, Fűr István, Fűsi József, Füst Milán, Gaál Endre, Galamb Sándor, Galambos Ferenc, Galsai Pongrác, Garamvölgyi József, Cs. Gárdonyi Klára, Gellért Oszkár, Geréb László, Gereblyés László, Gerédy Rabán, Gergely Gergely, Gergely Pál, Gergely Sándor, Gerhäuser Albert, Gerő Dezső, Goda Gábor, Gondí József, Gordon Eta, Görög Livia, Grétsy László, Gulyás Pál, Gunda Béla, Gyárfás Imre, Gyárfás Miklós, Gyenes Vilmos, Gyergyai Albert, Gyöngyösi Imre, Györy János, Gyulai Ágost, Hajdu Endréné, H. Hajdu Helga, Hajdu Istvánné, Halász Előd, Hankiss Elemér, Hankiss János, Harcos Ottó, Harsányi István, Harsányi Zoltán, Hársing Lajos, Hartai Erzsébet, Hartvány Lajos, Házy Gyula, Házi

Jenő, Hegedűs András, Hegedűs Géza, Heller Ágnes, Herman István, Hernády Ferenc, Herold László, Holdi János, Hopp Lajos, Horlai Györgyné, Horváth János, ifj. Horváth János, Horváth József, Horváth Károly, Horváth Márton, Hubay Miklós, Illés Béla, Illés Endre, Illés Jenő, Illyés Gyula, Imre Lajos, Iványi Béla, Jánosy István, Jenei Ferenc, Joós Ferenc, Józsa Zoltán, Józsané Poór Judit, József Farkas, Juhász Antal, Juhász Géza, Julov Viktor, Kállai Gyula, Kálnoky László, Kanizsai Nagy Antal, Kanyar József, Kardos László, Kardos Pál, Kardos Tibor, Karinthy Ferenc, Kárpáti Aurél, Katona Béla, Kelemen János, Kelen József, Kemény G. Gábor, Kenéz Ernő, Kenyeresné Bolgár Ágnes, Képes Géza, Keresztury Dezső, Kéry László, Keszli Imre, Kicsi Sándor, Kíncses Ferenc, Király István, Kisfaludy Sándor, Kispéter András, Kiss Aladár, Kiss Béla, Kiss Endre, Kiss Ferenc, Kiss József, Kiss Kálmán, Kiss Sándor, Kiss Tamás, Klániczay Tibor, Koczka Sándor, Koczogh Akos, Kodály Zoltán, Kolozsvári-Grandpierre Emil, Kolta Ferenc, Koltai-Kastner Jenő, Komjáthy László, Komlós Aladár, Komlowszky Tibor, Kordé Imre, Korompay Bertalan, Kovács Endre, Kovács Ferenc, Kovács Ferenc, Kovács Kálmán, Kovács Máté, Kovács Miklós, Kovalovszky Miklós, Kozocsa Sándor, Köpeczi Béla, Kőhalmi Béla, Kubinyi András, Kuczka Péter, Kulcsár Adorján, Cs. Lapis Éva, Lator László, Lay Béla, Lám Frigyes, Láng István, László József, Lelkes István, Lendvai Pálné, Lengyel Balázs, Lengyel Béla, Lengyel Dénes, Sz. Lódi Gabriella, Lódi Ferenc, Lukács György, Lukács Lajos, Lukácsy Sándor, Lutter Tibor, Lux Lászlóné, Madácsi László, Magyar Bálint, Majoros József, Makay Gusztáv, Maller Sándor, Mandy Ivan Manger Lászlóné, Margócsi József, Markó Pál, Maróti Andor, Mátrai László, Mátyás Ferenc, Medgyes Béláné, Megyer Szabolcs, Melich János, Merényi Oszkár, Méreyne Juhász Margit, Mész Lászlóné, Mészöly József, Mészöly Gedeon, Mezei József, Mezei László, Mezei Márta, Mihályi Gábor, Miklós Róbert, Mikó Zoltán, Milnarik István, Molnai Béla, Molnár Géza, Molnár József, Molnár Mihály, Molnár Miklós, Möricz Virág, Morvay Gyula, Nacsády József, O. Nagy Gábor, Nagy István, Nagy János (Debrecen), Nagy János (Győr), K. Nagy József, Nagy Kálmán, Cs. Nagy Miklós, Nagy Miklós, Nagy Péter, Nagy Sándor, Nagyajtósi István, Náhóczky Emil, Némedi Lajos, Némedi Lajosné, Nemes Nagy Ágnes, Nemeskürty István, Németh G. Béla, Németh László, Németh Miklós, Nyakas László, V. Nyilas Vilma, Nyiri Antal, Otványi Ambrus, Oltó Antal, Orosz László, Ortutay Gyula, Osváth Béla, Ottlik Géza, Pais Dezső, Palkó István, Pálmai József, Pálmai Kálmán, Pálvölgyi Gyuláné,

Pándi Pál, Pap Antal, Paszternák László, Pataki László, Péczeli László, Peéry Rezső, Perepatits Antal, Péter László, Péterfy László, Pinter József, Pirnat Antal, Pogány Ó. Gábor, Pók Lajos, Pongrácz István, Posa Péter, Poszer György, Pukanszkyne Kádár Jolán, Puruczki Béla, Cz. Rajcsics Erzsébet, Rába György, Rácz Miklósné, Rádics József, Radó György, Rejtő István, Rényi Péter, Révai József, Révay József, Révész Imre, Révész Pál, Réz Pál, Ribinszky Károly, Rídeg Sándor, Róna Éva, Rónai Mihály András, Rónay György, Rózsa György, Rubinyi Mózes, Ruznyák Péter, Ruttkay Kálmán, Safrány Györgyi, Salyámosi Miklós, Sándor András, Sándor Anna, Sándor István, Sándor Kálmán, Sallai Géza, Sarkadi Imre, Scheiber Sándor, Sebestyén György, Sik Sándor, Simó Jenő, Simon Gy. Ferenc, Sipka Sándorné, Sipka Sándor, Sipos Gyula, Solt Andor, Somogyi Sándor, Somoshegyi Pálné, Sötér István, Staud Géza, Steiner Erna, Stoll Béla, Süpek Ottó, Szabiyar Ferenc, Szabó Arpad, Szabó Ede, Szabó György, Szabó Gyula, Sz. Szabó Magda, Szabó Pál, Szabó József, Szabolcsi Bence, Szabolcsi Miklós, Szalai Jánosné, Szalay Károly, Szalai Sándor, Szalatnay Rezső, Szauder József, Szász Imre, Szébenyi Géza, Szedő Antal, Szekeres László, D. Szemző Pirokska, Szentiványi Kálmán, Szij Re s., Szigeti József, Sziklay László, Szilágyi János, Szilágyi Péter, Szilvás Gyula, Szimonidesz Lajos, Szobotka Tibor, Szöke Sándor, Szönyiné Fekete Klára, Szörényi József, Sz gyi Zsuzsanna, B. Szűcs Éva, Takáts Gyula, Tamás Anna, Tarnai Andor, Terbe Lajos, Tertinszky Edit, Tomasz György, Tolnai Gábor, Tompa Jozsefné, Tóth Béla, Tóth Dezső, Tóth István, Tóth László, Törő Györgyi, Török Bálint, Török Imre, Trencsényi István, Tien csényi-Waldapfel Imre, Trencsényi-Waldapfel Imréné, Turák János, Turóczi-Trostler József, Ungvári Tamás, Urbán Ernő, Urbán Lászlóné, Vág Sándor, Vajda György Mihály, Vajda László (Szeged), Vajda László (Budapest), Vajda Miklós, Vajtai István, Vajthó László, Varga Ferenc, Varga Imre, Varga József, Varga László, Vargha Balázs, Vargha Kálmán, Vargyas Lajos, Vári Andor, Varjas Péter, Varjas Béla, Várkonyi Nándor, Vas István, Vásárhelyi Júlia, Véber Károly, Vécsey Tiborné, Végh Ferenc, Veres Péter, Vihar Béla, Vincze Géza, Vincze Lászlóné, Vörös István, Vörös Mihály, Waldapfel József, Weber Antal, Wimmer Imre, V. Windisch Éva, Zakar László, Zimándi Pius, Zitás Bertalan, Zolnai Béla, Zolnay Vilmos, Zöldhelyi Zsuzsa, Zrinszky László, Zsoldos Jenő.

A jele itkező új tagokat kérjük, hogy közöljék eddig me jele-t cikkeik, tanulmányaik, könyveik címét és ne jelenési helyét s adjanak tájékoztató tudományos terveikről

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Петер, Л. : АТТИЛА ЙОЖЕФ В СЕГЕДЕ

Атила Йожеф (1905—1937) в 1922 году, будучи еще гимназистом в городе Мако познакомился с великим сегедским поэтом Дьюлой Юхасом. Под покровительством Дьюлы Юхаса вышел из печати на рождество 1922 г. первый том стихотворений Аттилы Йожефа под названием «Нищий красоты». Во время создания этого тома стихотворений Аттилы Йожеф познакомился с небольшой группой своих ровесников, с молодыми сегедскими поэтами, находившимися под влиянием модной тогда экспрессионистическо-активистской немецкой буржуазной поэзии. Эта группа поэтов после неудачных начинаний для издания нескольких журналов (*Лампада*, *Тишина*, *Театр*, *Общество*) организовалась под названием «Иген» («Да») и устроила в Сегеде 25 ноября 1925 г. утренник для оглашения своей программы. Агоштон Эрг (Густав Бергер), который был родом из Сегеда, но учился в Вене, создал еще в начале 1924 г. связь между А. Йожефом и Л. Кашшаком. Осенью 1924 года поэт поступил в Сегедский университет. Он учился в обстановке крайней нищеты (главным образом уделяет внимание изучению языков, в том числе и французского языка, избранного им в качестве специального предмета) и подготовил к изданию новый том своих стихотворений, появившийся в печати в первые дни февраля 1925 г. под названием «Не я призываю». Весной 1925 года в журнале «Сегед» появилось его стихотворение «Чистым сердцем»; за это стихотворение один из профессоров университета — Антал Хоргер — сделал ему выговор и пригрозил ему в присутствии двух свидетелей. Оскорбленный поэт осенью не возвратился в Сегедский университет, а отправился в Вену к Агоштону Эргу для продолжения своего учения. — Автор доказывает в своей статье, что жизненный путь Аттилы Йожефа логично ведет его из Сегеда в Вену, где господствовало противоположное мировоззрение. В своем введении автор дает характеристику политической, социальной и культурной атмосферы, а также и атмосферы печати антиреволюционного Сегеда, которую молодой Аттила Йожеф нашел в этом городе. Автор излагает также положение рабочего движения в Сегеде и приводит письмо поэта от 8-го марта 1925 г., в котором поэт сообщает о прочитанном им докладе перед рабочими. Это первое достоверное сведение о связи поэта с рабочим движением.

Салаи, К. : ТЕОРИЯ ЮМОРА РЕВИЦКИ

После неудачи венгерской освободительной войны 1848—1849 гг. передовые силы ее расплылись. Не было общественного базиса для наступательной, разрушительной силы сатиры, направленной против реакции. Ее место занимает юмор, создается мода теорий юмора по следам Жана Пол, Эддисона и Солгера. Из ряда писателей этих времен выделяется Дьюла Ревецки (1855—1884). Согласно его мнению юмор — это мировоззрение писателя, стоящего на стороне народа, являющегося «ходатаем парий». Юмористическое произведение изображает печальную действительность бедных, то есть оно по существу не является нечто смешным, комическим. Его задача двойная: обратить внимание на нищету народа, облегчить страдания людей. Излагается влияние теории юмора Яноша Арань (1817—1882) на теорию Ревецки. Некоторые идеи Ревецки проявляют родственные черты с идеями В. Г. Белинского и Н. Г. Чернышевского.

Д и с к у с с и я

Комлош, А. : Портрет Дьюлы Ревецки

Р. Хуташ, М. : Стихотворение Аттилы Йожефа «Масса»

Киши, Ф. : Несколько слов о цикле стихотворений Петёфи «Облака»

Данные и материалы

Сабольчи, М.: ДАННЫЕ К ПОЛНОМУ СОБРАНИЮ СТИХОТВОРЕНИЙ АТТИЛЫ ЙОЖЕФА. Автор приводит данные, обнаруженные при подготовке нового издания полного критического собрания сочинений Аттилы Йожефа: неизвестное до сих пор стихотворение поэта, написанное им в Вене в 1936 году; более полный текст и толкование фрагмента 1935 г.; история возникновения и датировка одного до сих пор еще не вполне выясненного сонета («После деления»).

Комлош, А.: Забытые стихотворения и прозаическое сочинение Дьюлы Ревички.

Орос, Л.: Дедикация Аттилы Йожефа.

Обзор

Саудер, Й.: Полное собрание сочинений Яноша Бачаньи. I.

Бароти, Д.: Режé Галош: Келемен Микеш.

Немет, Б. Г.: Небольшие стихотворения, прозаические произведения и переписка Дьюлы Шароши.

Бикачи, Л.: Избранные политические сочинения Яноша Вайда.

Раба, Дь.: Избранные стихотворения Лафонтена.

Белади, М.: О публицистической деятельности Петера Вереш.

Олтваньи, А.: Избранные критики Йожефа Байза.

Сабо, Э.: Хаджи Мурат Л. А. Толстого. Изображение освободительной войны кавказских народов в короткой повести Толстого доказывает, что он даже в поздний период своей писательской карьеры при создании религиозных брошюр остался реалистом. Критика разбирает роман с этой точки зрения и особо выделяет его обличительную силу в изображении царя и офицеров, а также подчеркивает сочувствие Толстого к народами, сопротивляющимся царскому империализму. Роман был переведен на венгерский язык Кларою Сёллэши.

Миклош Белади: Две статьи из ежегодника 1953 года Университета имени Этвёша Лоранда.

Латор, Л.: Перевод «Фауста» Дьёрдем Шаркёзи.

Прослер, Дь.: Новые романы Арона Тамаша.

Известия Венгерского литературного общества.

CONTENU

László Péter: ATTILA JÓZSEF À SZEGED

Ce fut en 1922 que Attila József (1905—1937) comme élève du lycée de la ville, de Makó, fit la connaissance de Gyula Juhász (1883—1936), grand poète hongrois de Szeged.

C'est grâce à l'appui de Gy. Juhász qu'il put publier son premier recueil de poésies intitulé «Szépség koldusa» («Mendiant de la beauté») à Szeged, à la Noël de la même année.

En préparant ce volume, A. József fit connaissance d'un petit groupe de jeunes poètes de Szeged, ayant à peu près son âge, groupe qui reflétait l'influence de la poésie allemande bourgeoise moderne de tendance expressionniste-activiste. Après plusieurs tentatives de fonder une revue (*Mécs, Csönd, Színház, Társaság*), ils se groupèrent sous le nom de «Igen» et ont organisé une matinée destinée à publier leur programme, le 25 novembre 1923. Ce fut Ágoston Erg (Gustave Berger), étudiant de Vienne originaire de Szeged, qui mit en rapport A. József avec Lajos Kassák dès le commencement de l'année 1924. — En automne 1924, A. József se fait immatriculer à l'université de Szeged. Sa situation misérable ne l'empêche pas de se jeter à corps perdu dans l'étude (il étudie surtout les langues, particulièrement le français qu'il a choisi comme spécialité) et il prépare la publication de son nouveau recueil de poésies intitulé «Nem én kiáltok» («Ce cri n'est pas le mien») qui devra paraître dans les premiers jours de février 1925. — Au printemps de 1925, un des professeurs de l'université, Antal Horger le menace, en présence de deux témoins, à cause de sa poésie portant le titre «Tiszta szívvel» («D'un coeur pur»), parue dans le journal «Szeged». Le poète, froissé, ne rentre pas, l'automne suivant, à l'université, mais il va rejoindre son ami, Ágoston Erg, à

Vienne pour y poursuivre ses études. — L'auteur de la présente étude montre que la carrière d'A. József le mène logiquement de Szeged à Vienne, ville qui représente une idéologie opposée à celle de Szeged. Dans son introduction, il analyse l'atmosphère politique et sociale, ainsi que la presse de Szeged, ville typiquement contre-révolutionnaire à l'époque où le jeune poète y fit son apparition. Il caractérise, en grandes lignes, la situation du mouvement ouvrier à Szeged, et il publie la lettre du poète du 8 mars 1925 dans laquelle il donne un compte-rendu d'une conférence qu'il a faite devant un public d'ouvriers.

Cette lettre est le premier document authentique sur les rapports du poète avec le mouvement ouvrier.

Károly Szalay : LA THÉORIE DE L'HUMOUR SELON LA CONCEPTION DE GYULA REVICZKY

Après la chute de la guerre de l'indépendance hongroise de 1848/49, les forces progressistes hongroises se sont dispersées. Il n'existait plus de base sociale sur laquelle la force agressive et antiréactionnaire de la satire eût pu s'exercer. Sa place est occupée, en général, par l'humour. La théorie de l'humour devient à la mode d'après Jean Paul, Addison et Solger. La conception de Gyula Reviczky (1855—1884) dépasse la moyenne de ces théories. Selon lui l'humour est la conception du monde formée par l'écrivain qui est du côté du peuple et qui est le «porte-parole des parias». L'ouvrage humoristique représente la triste réalité des opprimés et des pauvres, donc il n'est pas comique dans son essence. Il a une mission double : appeler l'attention sur la misère du peuple et d'apporter un soulagement aux souffrants. L'auteur démontre l'influence de la théorie de l'humour de János Arany (1817—1882) sur celle de Reviczky et montre l'affinité de certaines des idées de ce dernier avec celles de Bielinsky et de Tchernichewski.

Aladár Komlós : Contribution à un portrait de Gyula Reviczky

Magda R. Hutás : La poésie intitulée «Tömeg» («La Masse») d'Attila József.

Ferenc Kiss : Notes sur le recueil intitulé «Felhők» («Nuages») de Petőfi.

Notes et documents

Miklós Szabolcsi : Documents pour une collection complète des poésies de Attila József. L'auteur rend compte de quelques documents découverts au cours des préparatifs d'une nouvelle édition de la collection critique des oeuvres complètes d'Attila József : une poésie jusqu'à présent inconnue du poète, écrite à Vienne en 1936 ; le texte ainsi que l'interprétation plus complète d'un fragment de 1935, et enfin la genèse et la datation d'un sonnet («Osztság után», «Les jeux sont faits»), d'une interprétation jusqu'ici problématique.

Aladár Komlós : Les poésies oubliées et un ouvrage en prose de Gyula Reviczky.

László Orosz : Une dédicace d'Attila József.

Revue

József Szauder : Oeuvres complètes de János Batsányi I.

Dezső Baróti : Rezső Gálos : Kelemen Mikes.

Béla G. Németh : Poésies, oeuvres en prose et correspondance de Gyula Sárosi.

László Bikácsi : Écrits politiques choisis de János Vajda.

György Rába : Fables choisies de La Fontaine. Après avoir apprécié l'introduction et le travail de rédaction, le critique donne une analyse du changement des principes esthétiques de la traduction littéraire d'après les traductions faites par des poètes hongrois des deux derniers siècles. En appréciant les traductions de ce recueil, il pose la question de savoir si elles expriment bien les particularités — caractéristiques de la comédie — qui se font jour dans les fables de La Fontaine : si leur action a gardé sa vivacité

dans la traduction, si les différents détails font l'impression de scènes, si le style est assez expressif et s'il contribue, avec le rythme et les rimes, à suggérer la tension et les tendances satiriques de l'action. Le volume contient les traductions de Lajos Áprily, Zoltán Jékely, László Kálnoky, Dezső Kosztolányi, László Lator, Ágnes Nemes Nagy, Lajos Nyéki, József Péczeli, Miklós Radnóti, György Rónay, Lőrinc Szabó, Ferenc Verseghy, Béla Vikár et Sándor Weöres.

Miklós Béládi: Sur Péter Veres publiciste.

Ambrus Oltványi: Critiques choisies de József Bajza.

Ede Szabó: Tolsztoj: Hadzsi Murat.

Miklós Béládi: Deux études publiées dans l'Annuaire de 1954 de l'Université Loránd Eötvös de Budapest.

László Lator: La traduction de Faust par György Sárközi.

György Poszler: Les romans récents d'Áron Tamási.

Nouvelles de la Société d'Histoire Littéraire de la Hongrie

INHALT

László Péter: ATTILA JÓZSEF IN SZEGED

Attila József (1905—1937) wurde 1922 als Schüler des Gymnasiums zu Makó mit dem grossen Dichter Gyula Juhász (1883—1936) in Szeged bekannt. Die Hilfe von Juhász ermöglichte ihm, noch zu Weihnachten seinen ersten Gedichtband »Bettler der Schönheit« in Szeged herauszugeben. Gleichzeitig mit der Entstehung dieses Bandes wurde Attila József mit einer kleinen Gruppe gleichaltriger junger Szegeder Dichter bekannt. Diese Gruppe bekannte sich zum expressionistischen Aktivismus der modernen deutschen bürgerlichen Dichtung. Es wurden mehrere Versuche zur Gründung einer Zeitschrift unternommen (»Das Licht«, »Stille«, »Theater«, »Gesellschaft«). Endlich organisierte sich die Gruppe unter dem Namen »Ja«, und veranstaltete am 25. November 1923 eine Matinee, auf der sie ihr Programm verkündete. Schon Anfang 1924 kommt durch Ágoston Erg (Gustav Berger), einen in Wien studierenden Szegeder, die Verbindung zwischen Attila József und Lajos Kassák zustande; — im Herbst des Jahres 1924 schreibt sich der Dichter an die Universität Szeged ein. Obwohl er in grossem Elend lebt, stürzt er sich eifrig in seine Studien; — besonders fleissig lernt er Sprachen, vor allem die französische, welche er sich zum Studienfach gewählt hatte. Zugleich bereitet er die Herausgabe seines neuen Gedichtbandes (»Nicht ich schreie...«) vor, welcher Anfang Februar 1925 erscheint. Wegen seines im Frühjahr 1925 in der Zeitschrift »Szeged« erschienenen Gedichts »Mit reinem Herzen« erklärt ihm einer der Professoren der Universität, Antal Horger, in Gegenwart zweier Zeugen, dass er niemals sein Lehrerdiplom bekommen würde. Im Herbst kehrt der tief gekränkte Dichter nicht mehr an die Universität zurück, sondern reist zu Ágoston Erg nach Wien, um dort seine Studien fortzusetzen. — In seinem Aufsatz zeigt der Verfasser, dass der Weg Attila Józsefs logischerweise von Szeged nach Wien führte, das für ihn eine dem konterrevolutionären Szeged entgegengesetzte Weltanschauung symbolisierte. Im einleitenden Teil seiner Studie charakterisiert er die Zeitungsverhältnisse des gegenrevolutionären Szeged, die politische, soziale und kulturelle Atmosphäre, die den jungen Attila József bei seiner Ankunft in dieser Stadt empfing. Er skizziert die Lage der Arbeiterbewegung in Szeged und zitiert den Brief des Dichters vom 8. März 1925, in welchem dieser über seinen Vortrag vor einem Arbeiterpublikum berichtet. Dies ist die erste verbürgte Angabe über die Verbindung des Dichters mit der Arbeiterbewegung.

Károly Szalay: DIE HUMORTHEORIE GYULA REVICZKYS

Nach der Niederlage des ungarischen Freiheitskrieges (1848/49) sind die fortschrittlichen Kräfte des Landes zersplittert. Die Satire, welche die Reaktion kräftig und wirkungsvoll anzugreifen vermag, hat ihre gesellschaftliche Basis verloren. Sie wird

grösstenteils durch den Humor ersetzt. Verschiedene Theorien des Humors kommen in Mode; sie fassen auf Addison, Jean Paul, Solger. Gyula Reviczky (1855—1884) erhebt sich über den Durchschnitt. Seiner Auffassung nach ist der Humor die Weltanschauung des Schriftstellers, der sich an die Seite des Volkes stellt, der zum »Wortführer der Pariass« wird. Das humoristische Werk stellt die traurige Wirklichkeit der Armen und Unterdrückten dar, ist also seinem Wesen nach nicht komisch. Es hat eine zweifache Aufgabe: es soll die Aufmerksamkeit aufs Elend des Volkes lenken, und den Leidenden Linderung bringen. — Die Wirkung der Humortheorie von János Arany (1817—1882) auf die Anschauungen Reviczkys. Einige der Gedanken von Reviczky zeigen Verwandtschaft mit Belinski und Tschernyschewski.

Diskussion

Aladár Komlós: Zum Porträt Gyula Reviczkys.

Magda R. Hutás: Über das Gedicht »Masse« von Attila József.

Ferenc Kiss: Einige Wort über Petöfis Verszyklus »Wolken«.

Daten und Beiträge

Miklós Szabolcsi: Beiträge zu den »Sämtlichen Gedichten« von Attila József. — Der Autor macht den Leser mit neuen Daten bekannt, die während der Arbeit an einer neuen Ausgabe der sämtlichen Gedichte von Attila József zutage gekommen sind: ein im Jahre 1936 in Wien geschriebenes, bisher unbekanntes Gedicht; der vollständigere Text und die Deutung eines aus dem Jahre 1935 stammenden Fragments sowie die Entstehungsgeschichte und Datierung eines bisher nicht ganz klaren Textes. (»Nach dem Austeilen«.)

Aladár Komlós: Vergessene Gedichte und ein Prosawerk von Gyula Reviczky.

László Orosz: Eine Dedikation Attila Józsefs.

Rundschau

József Szauder: János Batsányi: Sämtliche Werke I.

Dezso Baróti: Rezső Gálos: Kelemen Mikes.

Béla G. Németh: Die kleineren Dichtungen, die Prosawerke und die Korrespondenz von Gyula Sárosi.

László Bikácsi: Ausgewählte politische Schriften von János Vajda.

György Rába: La Fontaines ausgewählte Fabeln.

Miklós Bésádi: Über die Publizistik von Péter Veres.

Ambrus Oltványi: Ausgewählte Kritiken von József Bajza.

Ede Szabó: Tolstoi: Chadschi Murat.

Miklós Beldi: Zwei Abhandlungen aus dem Jahrbuch der Loránd Eötvös-Universität für das Jahr 1953.

László Lator: Die Faust-Übersetzung von György Sárközy. Der Autor vergleicht die Übersetzung mit dem Originaltext und den früheren ungarischen Übersetzungen, und stellt fest, dass es György Sárközy (1899—1945) mit Benützung der Schätze der ungarischen Dichtung und Volkssprache als erstem gelungen ist, in bezug auf Texttreue und dichterische Qualität ein dem deutschen Urtext kongeniales Werk zu schaffen. Es gelingt ihm, innerhalb des gedrängten, klassischen Stils von Goethe die breite Skala der Stilvarianten wiederzugeben, die sich aus dem ganzen Charakter des Faust-Stoffes sowie aus der Entwicklung Goethes ergeben.

György Poszler: Die neuen Romane von Áron Tamási.

Nachrichten der ungarischen Gesellschaft für Literaturgeschichte

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója. — Műszaki felelős: Szöllősi Károly

Kézirat beérkezett: 1955. II. 18-án. — Példányszám: 1800 — Terjedelelem: 10⁴, (A/5) iv + 3 melléklet

35706 55 — Akadémiai nyomda, V. Cserlőczy utca 2. — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

IRODALOMTÖRTÉNET

1955.

2. SZÁM

<i>Péter László</i> : József Attila Szegeden.....	115
<i>Szalay Károly</i> : Reviczky humorelmélete	163

VITA

<i>Komlós Aladár</i> : Reviczky Gyula arcképéhez	178
<i>R. Hutás Magda</i> : József Attila Tömeg című verséről	182
<i>Kiss Ferenc</i> : Néhány szó a »Felhők«-ről	186

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Szabolcsi Miklós</i> : Adalékok József Attila verseihez	190
<i>Orosz László</i> : Egy József Attila-dedikáció	192
<i>Komlós Aladár</i> : Reviszky Gyula elfeledett versei és egy prózai műve	192

SZEMLE

<i>Szaunder József</i> : Batsányi János összes művei I.	199
<i>Baróti Dezső</i> : Gálos Rezső: Mikes Kelemen	204
<i>Németh G. Béla</i> : Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése	206
<i>Bikácsi László</i> : Vajda János válogatott politikai írásai	214
<i>Rába György</i> : La Fontaine: Mesék	218
<i>Béládi Miklós</i> : Veres Péter publicisztikájáról	222
<i>Ottványi Ambrus</i> : Bajza József: Válogatott cikkek és tanulmányok	229
<i>Szabó Ede</i> : Lev Tolsztoj: Hadzsi Murat	231
<i>Béládi Miklós</i> : Két tanulmány az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Évkönyvéből	233
<i>Lator László</i> : Sárközi György Faust-fordítása	235
<i>Poszler György</i> : Tamási Áron újabb regényei	242

TÁRSASÁGI HIREK

Ára: 8,— Ft

Előfizetés félérre: 12,— Ft

Exemplar Kalmár

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1955.

3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

TOLNAI GÁBOR: Lukács György és az új magyar irodalomtörténetírás

VARGA JÓZSEF: Szkhárosi Horvát András

RÓNAY GYÖRGY: Baróti Szabó Dávid

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

BIBLIOGRÁFIA

TÁRSASÁGI HIREK

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI. MÉNESI ÚT 11—13)

(SZERKESZTŐSÉG: V., PESTI BARNABÁS UTCA 1.)

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS LÁSZLÓ,
KIRÁLY ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

E szám munkatársai : Tolnai Gábor egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Varga József aspiráns, Rónay György író, műfordító, Fenyő István középiskolai tanár (Szombathely), Pándi Pál egyetemi adjunktus, Vargha Kálmán tudományos kutató, Antal Árpád levéltárvezető (Szolnok), Járomi József levéltáros (Szolnok), László János egyetemi tisztviselő, vitairó, Zoványi Jenő ny. egyetemi tanár, a történettudományok kandidátusa, Barta János egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa, Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Pirnát Antal aspiráns, Ruttkay Kálmán középiskolai tanár, kritikus, Nemeskürty István egyetemi lektor, kritikus, Kenéz Ernő könyvtáros, Sziklay László pedagógiai főiskolai tanár, az irodalomtudomány kandidátusa, Jánosy István középiskolai tanár, műfordító, Szabó Ede középiskolai tanár, kritikus, Oltványi Ambrus tudományos kutató,

A következő számok tartalmából : Eckhardt Sándor : Balassi Bálint érsekújvári kalandja, Gáldi László : A szabadságharc korának verstana, Murányi-Kovács Endre : Montesquién, Osváth Béla : Színészetünk és drámairodalmunk helyzete a szabadságharc idején. *Vita* : Barta János : Különvélemény az Eppur si muove ügyében, Benedek Marcell : Komlós Aladár : Reviczky Gyula, Deme László : Jókai Mór : Eppur si muove, Lengyel Dénes : Magyar irodalmi olvasókönyv. *Adatok és adalékok* : Bisztray Gyula : A pályakezdő Vajda János, Dümmerth Dezső : Schwartzner Márton és a nyelvi gondolat, Jánosy István : Az Erdély aranykora forrásainak problémáihoz, Komlovszki Tibor : Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez, V. Windisch Éva : Közlöny (1848—1849. A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története), Zoványi Jenő : Javítások Pilcius Gáspár életrajzi adataiban. *Szemle* : Benedek Marcell : Füst Milán Lear király-fordítása, György János : Gyergyai Albert : A francia felvilágosodás, Lakits Pál : Anatole France : Ludláb királynő, Lengyel Dénes : Jókai Mór : Törökvilág Magyarországon, Szabó Ede : Krudy Gyula : Hétkagoly, Boldogult urfikoromban, Szepessy Tibor : A klasszikus ókor és a történelmi regény (Móra Ferenc : Aranykoporsó), Sziklay László : Komlós Aladár : Komjáthy Jenő, Udvarhelyi Andrásné : Füsi József : Az aszódi diák, Wéber Antal : Erenburg : Páris bukása.

TOLNAI GÁBOR

LUKÁCS GYÖRGY ÉS AZ ÚJ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS*

Legfontosabb műveit vagy tizenöt nyelven olvassák: Lukács György életműve nemcsak a magyar műveltségé, ugyanannyira tulajdona az egész világ haladó embereinek.

Most, amikor hetvenedik születésnapját ünnepeljük, tollam hegyére kívánczik a kérdés — de még mielőtt leírnám, visszautasító mosolyt vált ki a kérdésfeltevés magamban is: — van-e Lukács György életművének külön mondanivalója hazája, Magyarország számára? És lehet-e külön mondanivalója művéről hazájának Magyarországnak? — A kérdés álprobléma. Hogy mégis leírom, tulajdoníttassék annak, hogy nem egyszer felvetették, tudtommal írásban soha, de szóban, magánbeszélgetések során annál gyakrabban. Az álproblémákkal is szembe kell nézni az igazság érdekében, nézzünk szembe ezzel is. A kérdés persze elvileg lehetetlen. Hiszen az a kb. tizenöt nép, amelynek nyelvén műveit olvassák, sohasem úgy olvassa könyveit, tanulmányait, szóljanak azok Marx és Engels esztétikai nézeteiről, Gorkijról, Tolsztojról, Goethéről, Stendhalról, Thomas Mannról, a kritikai és a szocialista realizmusról, az irracionális filozófiáról, hogy ne a magyar marxista tudós gondolatait tennék magukévá olvasói, hogy ne a magyar haladó gondolat képviselőjének írásait tanulmányozznák műveiben. Könyveinek nagy része ugyanúgy szól nekünk, mint a világ minden haladó emberének.

De szögezzük le mindjárt azt is: vannak megnyilatkozásai, amelyek kizárólag nekünk szólnak; a felszabadulás óta ismét közöttünk él Lukács Györgynek van sajátos, csak hazájának szánt mondanivalója, a mi irodalmunk olyan jelenségeiről, a mi tudományos kutatásaink olyan problémáiról, amelyek jellegzetesen a mi irodalmunk, a mi tudományunk, a mi irodalomtörténetírásunk jelenségei, és vannak iránymutatásai, amelyek egyedül a mi helyzetünkben fennforgó kérdések megoldását mozdítják elő.

A gyakran felmerülő álproblémával szemben állítom, hogy Lukács Györgyről valóban mi, mai magyarok, a szocializmust építő ország fiai rajzolhatunk hiteles képet. Lukács Györgyöt sokirányú, a személyes kapcsolatok terén is kiterjedt nemzetközi tevékenysége folytán, igen sokan ismerik világszerte. Mégis mi látjuk és láthatjuk teljességgel az ő tudósi vonásait, mi, akik között él és akik között alkot, akik közvetlen tanúi vagyunk személyes emberi hatásának, akik közvetlen szavaiból is érzéklői lehetünk szocialista tudósi emberiségének. Mi tudjuk igazán felmérni a maga egységében a tudóst és az embert, a békeharcost és a nevelőt, lemérni a vele folytatott beszélgetések nyomán az emberi egyéniségből is áradó erőt, azt a légkört, amire nem tudok más megfogalmazást találni: — delejes kört teremt maga körül. — Mi látjuk teljességében tudósi alapvonásait, szuggesztívítását, egész lényét, magatartását átható dialektikus gondolkodását és ezzel összefüggésben azt a marxista tudósi tulajdonságot, ami az életet, a fejlődést, a történelmet, a maga egységében látja, azt a

* Lukács György 70. születésnapja alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülésén elhangzott előadás.

jellegetes dialektikus vonást, ami képessé teszi arra, hogy perspektivikusan előre lásson a társadalmi törvényszerűségek felismert szabályai nyomán.

A következő fejtegetéseknek nem lehet feladata, hogy teljes képet nyújtsanak Lukács György irodalomtörténetírói jelentőségéről. Csupán arról szeretnék szólni, mit jelent műve az új magyar irodalomtörténetírás számára, miben mutatott számunkra példát, mit tanultunk tőle, mi az, amit tanulnunk kell Lukács Györgytől szüntelenül, egész életünkben. Úgy gondolom, olyan módon ünnepelhetjük őt méltóan, ha az ünnepi alkalmat is felhasználjuk arra, hogy tanuljunk tőle, hogy magatartását és művét iránymutatásul idézzük további munkánk számára.

Lukács György eddigi műve több mint félszázad következetes, folyvást feljebb és feljebb emelkedő munkájának az eredménye. Műve több, mint ötven esztendeje gazdagítja a kultúrát. Nincs terünk most arra, hogy elemezzük 1919 előtti esztétikusi és kritikusi működését. Mégis hadd jegyezzünk meg annyit, sajnálatos, hogy újabb irodalomtörténetírásunk, midőn modern irodalmunknak e század első két évtizedébeli történetével foglalkozik, Lukács Györgyről alig tesz említést. Annál sajnálatosabb ez, mert Lukács e korszakbeli esztétikusi, kritikusi működésének mellőzésével nem kaphatunk teljes képet a kor irodalmáról. Lukács ugyanis már idealista, szellemtörténeti periódusában nem egy kérdést oly módon vetett fel, amilyen élesen Adyék egyetlen kortársa sem. Csak két kérdésre utalok. Az egyik: Ady kortársai a nagy költő forradalmiságát többnyire esztétikai síkon értékelték. Lukács felismerte Ady költészetének politikai forradalmiságát. A másik példa nagy, összefoglaló, fundamentális kérdésre utal. Az idealista Lukácsnak középponti kérdése volt a kulturális válság problémája. A választ, a helyes választ persze csak jóval később, a marxizmus elsajátítása után fogja megadni. Sokatmondó dolgok ezek, és a történeti jelentőségük nem mellőzhető. A középponti, a fundamentális kérdések felvetése — jogosan mondhatja bárki — egyenes utat nyit számára a marxizmus felé. Az út egyenes, de nem nehézségek, göröngyök nélkül való. Lukács György marxistává válása maga is példamutató mindnyájunk számára.

Hogyan lett Lukács György — szögezzük le zárójelben — a már világhíres idealista tudós marxistává? Lukács György több alkalommal is nyilatkozott erről. Egyszer 1933-ban a Marx évforduló alkalmával írt cikkében, másodsor Thomas Mannról szóló tanulmányainak bevezetésében. Tanulhatunk és tanulunk kell attól a következetes-ségtől, a felismert igazságba vetett jellemző meggyőződéséről, ahogy szakítani tudott korábbi világnézetével, módszerével, eredményeivel. Az 1919-es Tanácsköztársaság népbiztosa nyíltan és példaadóan szól arról, hogy marxistává formálódásának ideje több mint egy évtizedet vett igénybe. Ez az átforgató csak úgy volt lehetséges, hogy félredobva mindazt, amit korábban alkotott, a gyakorlati pártmunka és az elméleti tevékenység során igyekezett bátran feleletet keresni az elébe tornyosuló problémákra. Lukácsnak volt bátorsága, hogy hibákat kövessen el, hogy az elkövetett hibákból tanuljon, hogy végül megtalálja a helyes marxista megoldásokat. 1933-ban írt cikkében ezt olvassuk: »Csak most, majdnem egy évtizedes gyakorlati munka és több mint egy évtizedes elméleti küzdelem után lett konkrétan világos előttem a materialista dialektika átfogó és egységes jellege. Hogy éppen ez a világosság hozza magával a felismerést, hogy a marxizmus igazi tanulmányozása csak most kezdődik és soha nem lehet benne nyugvópontra jutni.« Ugyanebben a cikkben: ». . . mindenki, aki azt képzelem, hogy a dialektikus materializmus még oly széles és mély ismerete alapján, a természet és a társadalom jelenségeit egyszer és mindenkorra megértette, szükségképpen visszazuhan az eleven dialektusából a mechanikus merevségbe, az átfogóan minden oldalú materializmusból az idealizmus egyoldalúságába.«

Ezek a szavak arról tanúskodnak, hogy marxista tudományos gyakorlat nem valószínűsíthető meg az elméleti munkának a mindennapi politikai munkától való elválasztásával, hogy íróasztal melletti, szobatudós marxizmus elképzelhetetlen, elege az antimarxizmus jegyeit kell, hogy magában hordozza. Példaadóan tanúskodnak ezek a szavak arról, hogy hiteltelen marxistává csak a marxizmussal folytatott küzdelemben válhatik a kutató, olyan küz-

delemben, ami állandóan alakítja, formálja, dialektikus erejét fokozza a gondolkozásnak. Ezeket foglalják magukban Lukácsnak az önvallomások erejével ható mondatai, de az önvallomáson túl ezt példázza egész életműve.

A felismert igazságban való feltétlen hit, a marxizmussal folytatott szellemi küzdelem és az elméleti munkának a mindennapi politikai gyakorlattal való összenövése mellett, Lukács marxistává válásának van még egy alapvető vonása — utaltunk már erre — emberi jellemzősége és következetessége ez a vonás. Jellemzőség és következetesség nélkül Lukács műve nem nőhetett volna olyan magasra, amilyen magasra nőtt, nem érhetett volna el alkotása azt a nemzetközi tekintélyt, ami sok esetben a haladó emberiség, a proletariátus győzelméért harcolók körén is túlerjed. Lukács gyakran szokta emlegetni, hogy a marxizmus igazsága mellett nem csekély agitáció a kiemelkedő marxista tudományos alkotás. Az állítás igazságát az ő példája is igazolja. A nagy német polgári író Thomas Mann nemcsak az idealista Lukács Györgyöt becsülte nagyra, nagyrabecsüli a marxistát is, nem egyszer nyilatkozott róla úgy, hogy »a kor legjelentősebb irodalomkritikusa«.

*

Mit jelent Lukács műve az új magyar irodalomtörténetírás számára? — Említettem, erről szándékszem írni. — Ebben az ígértben benne foglaltathatnék az is, hogy egész életművét értékelem, hogy egész művéből vonok le tanulságot, a magyar irodalomtörténetírás számára. Erre persze a szűk kereteken belül nincs mód, részletesen csak arról szólhatok, milyen közvetlen iránymutatásokat adott Lukács a magyar irodalomtörténetírásnak? Tudatában vagyok annak, hogy ez a leszűkítés leszűkítené Lukács jelentőségét s éppen ezért arra fogok törekedni, hogy a közvetlenül részünkre adott segítsége, útmutatása mellett — teljességre nem tarthatva igényt — legalább néhány szempontot felvázoljak arra nézve is: mit jelent egész műve a mi irodalomtörténetírásunk számára?

Először szóljunk arról, hogy a tíz esztendővel ezelőtt hazánkba ismét visszatért Lukács György milyen segítséget adott az új demokratikus magyar kultúrának, elsősorban irodalomtörténetírásunknak? Miben mutatott számunkra példát, mit tanultunk közvetlenül tőle? A felszabadulás előtt még baloldali körökben is, jórészt Lukács korai idealista műveit forgatták, a *drámatörténetet*, a *lélek és formákat*, a *regényelméletet*. Akármennyire különösnek hangzik ez ma, az idealista Lukács tanulmányainak az olvasása, idézése, baloldali állásfoglalás volt a Horthy-fasizmus idején. A marxista Lukács művei közül csak elvétve jutott el hozzánk néhány. De ezeknek a tanulmányoknak is megvolt a maguk hatása; egyes írásait, az Új Hang-ban megjelent cikkeit marxista szemináriumok is feldolgozták. Ha a hazatérő Lukács tevékenységét végiggondoljuk, szinte bámulattal kell adóznunk vállalt és elvégzett munkájának. Igen nagy jelentőségű volt számunkra az a személyes emberi hatás, ami működéséből felénk áradt. Mi irodalomtörténészek benne ismertük meg először személyesen a kommunista tudóst. A felszabadulást követő esztendőkből fáradtságot nem kímélve agitált, nevelt bennünket, nem volt rest szinte alapfokú szemináriumi kérdésekről beszélgetni velünk, türelmes pedagógusként, mintegy tudományos népnevelőként. Jól tudom, nemcsak velünk végezte ezt a munkát, a legkülönbözőbb tudományozások munkásaival hasonlóképpen foglalkozott, s így foglalkozott írókkal, képzőművészekkel, színészekkel is, tárgyalt, tanácsokat adott az irodalom, a képzőművészet, a színház gyakorlati és elvi kérdéseiről. A személyes beszélgetések mellett, a legkülönbözőbb tematikájú előadásaiban oktatott, irányított bennünket, igyekezett rávezetni mindnyájunkat a helyes útra. Mindezekben a tevékenységeken túl, nagy munkabírással és következetességgel írta időszéri cikkeit a folyóiratokba, hozzászólt irodalmi és kulturális életünk kérdéseihez, előkészítve a talajt új kultúránk megalapozásához, a szocializmust építő Magyarország kultúrforradalmához. Így ismertük meg benne, közvetlenül a felszabadulás után, először a sokoldalú kommunista tudóst, a tudós pártmunkást.

Lukács György személyes emberi példaadása, hatása, előadásai, cikkei, majd a hazai kiadásokban is megjelenő könyvei — hogy most már az irodalomtörténetírás területére térjünk — vezettek el bennünket a marxizmus—leninizmus klasszikusainak az irodalomtörténetírás számára való megértéséhez, irodalomtörténetírásunk marxista revíziójának a megkezdéséhez. A féligazságot mondjuk azonban, ha arról nem szólunk, hogy Lukács mint az újjászervezett Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke programadó beszédében maga szögezte le részletekre kiterjedő alapossággal irodalomtörténetírásunk revíziójának legfontosabb szempontjait is. Ő fogalmazta meg, hogy irodalmi fejlődésünk marxista revíziója minden korábbi revízióktól lényegében kell, hogy különbözzék; míg a korábbi revíziók csak spontánul, önkényesen, rendszertelenül értékelték újjá a múltat, addig a mi újraértékelésünk tudatos revízió. Amikor mi újraértékeljük irodalmunk fejlődését, tudatában vagyunk átalakulásunk társadalmi jelentőségének, az átalakulást mi nem sejtjük, hanem világosan látjuk és értékelni tudjuk. A mi revízióink, hogy szó szerint idézzem az ő szavait: »... a tudatos és tudatosan haladó társadalmi átalakulás szükségszerű következménye«. Az említett programcikknek több bekezdése ma már magától értetődő vonása irodalomtörténeti gyakorlatunknak. Azonban akkor, amidőn beszédét megfogalmazta, Lukács jól tudta, hogy alapvető marxista elvek leszögezése sem felesleges, ellenkezőleg nélkülözhetetlenül szükséges.

Lukács György gyakran szokta hangsúlyozni, hogy ő nem magyar irodalomtörténész. Ez a beszéde is azt mutatja azonban, hogy a marxista tudós más területnek, a mi esetünkben a magyar irodalomtörténetírásnak is képes döntő jelentőségű irányítást adni.

Melyek azok a kérdések — előre bocsátom, nem törekszem teljességre, csak példákat szeretnék említeni —, amelyeknek fontosságára, irodalomtörténetünk marxista revíziójának megindításakor programbeszédében, vagy egyéb írásaiban ő adta meg az első útbaigazításokat? Említettem, hogy ő fogalmazta meg a mi revízióinknak a régebbi újraértékelésekkel szembeni alapvonásait. Lukács György adta az irányítást a két világháború közötti ún. »szellemtudomány« kritikájához. Ő hívta fel figyelmünket először az egyéb történeti tudományokkal való együttműködésre és ugyanakkor arra is, hogy az irodalomtörténészek maguk is végezzenek önálló, az irodalmi vonatkozásokat megalapozó, a társadalmi és gazdasági tényeket feltáró kutatásokat. Lukács György vetette fel először élesen, a szubjektivista és a formalista esztétikával szembeni harc szükségességét. Ő elemezte konkrét példákkal illusztrálva a magyar irodalomból, a visszatükröződés elméletét ugyanúgy, mint a realizmus problémáját, valamint a pártos irodalomszemléletet. Ő tette magától értetődővé, hogy fel kell számolni a régi irodalomtörténész típust, a szűk szakszerűségbe zárkózó irodalomtörténész jelleget. — Nem logikai rendben sorakoztatom a kérdéseket. — Tőle kaptuk, néhány fontos alapelv leszögezésével az első irányítást irodalomtörténetünk helyes, marxista periodizációjára. Ő értelmezte számunkra a haladás kérdésének vulgarizálástól mentes vonásait, különösen figyelmünkbe ajánlva a régi korok íróinak haladó voltát illető komplikált kérdéseket. Ehhez kapcsolódóan vetette fel az írói világnézet és az ábrázolás viszonyának a haladás szempontjából való helyes értékelését. Hadd idézzük e probléma kapcsán az ő pontos szavait: »A haladás elsősorban gazdasági és társadalmi kategória. Nálunk hosszú ideig a hűbéri maradványok elleni küzdelmet jelentette, amely az imperializmus korszakával kapcsolódott össze, persze felette bonyolult módon, a szocializmus előkészítéséért vívott küzdelemben. Ennek belátása azt jelenti, hogy az elmúlt korszakok íróinál mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk társadalmi és történelmi konkrét helyzetük konkrét lehetőségeit. Üres elvontság és merev vulgarizáció volna, ha régi írók haladó mivoltát abból a szempontból mérlegelnénk, hogy állásfoglalásuk a mai nézőpontból mennyire volna haladó. A gondolati kultúra, a társadalom-filozófia feladata minden egyes esetben konkrétan kielemezni, hogy mi volt ebben az adott helyzetben a haladó világnézet...«

Még csak két kérdést említek: kitől származhatott volna, ha nem tőle, első marxizmusra nevelőnktől az a figyelmeztetés, hogy a termékeny marxista szempontok ne váljanak

munkánk során merev sémává. Az sem véletlen, hogy ugyancsak ő figyelmeztetett bennünket arra, hogy irodalomtörténetünk revíziója terén a legsürgősebb teendő a XVIII. század végétől a jelenünkbe fejlődő irodalomnak, e közel két évszázadnak a revíziója, mivel enélkül »nem tudunk tudományos megalapozottsággal és ezért iránytmutatóan hozzászólni a jelen irodalom kérdéseihöz«.

*

Új irodalomtörténetírásunknak közvetlenül adott útmutatásain túl vessünk néhány pillantást Lukács egész művére s egész művének irodalomtörténetírásunk fejlődésére kiható vonásaira. Azt szoktuk mondani, hogy Lukács műve a haladó gondolat egyik legjelentősebb kifejeződése világviszonylatban. A mű, amely az egész haladó világ számára példaadó, természetesen példaadó a mi számunkra is. Ez a mű magában foglalja a mögöttünk levő két évszázad szellemi, művészeti és filozófiai fejlődését, a XVIII. század közepétől napjainkig. Lukács műve nemcsak történelmi szántotta végig a XVIII. század közepétől napjainkig eltelt fejlődést, hanem iránytadó megoldásokat teremtett egy sor filozófiai, történelmi, esztétikai és műfajelméleti kérdés tekintetében is. Ha Lukács György esztétikájának rendszerbefoglalását még nem is fejezte be, életművében a marxista esztétikának több főkérdését már megoldotta. Így: továbbfejlesztette Engels klasszikus tanításainak felbontásával és továbbfejlesztésével a realizmus problémáját, a drámának és a regénynek nem egy kérdését, s felvázolta a művészi visszatükröződés elméletének legfőbb jegyeit.

Nem kétséges, hogy Lukács György egyetemes érvényű munkái, amelyekkel a külföldi irodalmak marxista revíziója számára döntő munkálatokat végzett, nekünk magyar irodalomtörténészeknek is beszélnek, nemzetközi jelentőségű művei a mi belső fejlődésünkre döntő jelentőségűek. Ezek a munkák kiemelték és folyton fokozódó erővel ki kell, hogy emeljék irodalomtudományunkat felszabadulás előtti szűkkörűségéből, felhívták és állandóan fel kell, hogy hívják kutatóink figyelmét a lényeges problémákra és el kell, hogy tereljék a figyelmet a felületi problémák lényegéig felfuvarasztásától; szemünket a provincializmustól a nagy távlatokra irányítják.

Mondottuk korábban, hogy Lukács György életműve az aktuális politikai harcok színterén jött létre. Nincs ezzel ellentétben, sőt alapvetően összefügg vele, hogy Lukács művei a nagy hagyományok megőrzői, legfőbb feldolgozásai. Minden egyes művében a nagy örökségtől, a múltbeli haladó eredményektől a jelenhez vezető utat rajzolja, az örökségnek a jelenhez való formálását dolgozza ki, minden munkája revízió. Ez az újraértékelés a jelen felé irányítja az újraértékelt múlt erőforrásait, fegyverré kovácsolja a múlt eredményeit a jelen harcaihoz. Ahogy ő fogalmazta meg: »... a múlt nem valami statikus, lezárt mozdulatlan *dolog*, hanem objektív folyamat, mely a jelenbe és azon keresztül a jövőbe vezet. A jelen minden megrendülése, a jövő perspektívájának új (helyes, vagy helytelen) feltárulása, mindig megvilágít olyan múltbeli áramlatokat, melyeknek igazi jelentőségét, a kortársak — nem ismerve a társadalmi-történelmi fejlődés útját — nem voltak képesek felismerni és ennek megfelelően igazságosan értékelni.«

Működésének, egyéniségének, művének még egy ilyen vázlatos, csak néhány kérdésre világító magyarázata is, azon túl, hogy sejtetést ad Lukács György tudományos művének méreteiről, kommunista tudósi jelleméről, — ha egyenesen nem is vetettük fel a kérdést, — nemcsak iránytmutatást nyújt, hanem kritizálja is új irodalomtörténetírásunk eddigi eredményeit. Igen sokat tanultunk Lukács Györgytől, de ha elemezzük, ha olvassuk könyveit, meg kell állapítani, hogy még mindig nem tanultunk eleget. Nem tettük eléggé magunkévá, nem valószínű, hogy meg mindenestől a gyakorlatban közvetlenül nekünk szánt irányelveit és főként nem tettük magunkévá Lukács György műveinek módszertani alapját: a történelmi-irodalomtörténelmi, filozófiai, esztétikai kérdéscsoportok dialektikus egységét. Konkrétan nem szoltunk eddig erről, de a konkrét gondolatfelvetés nélkül is folyvást erről volt szó. Ez az, amit első-

sorban el kell sajátítanunk Lukács György műveiből, a magyar és a külföldi irodalmakra vonatkozó tanulmányaiból, könyveiből. Ez az, amiben minden más irányelv, minden egyéb módszertani rész kérdés benne foglaltatik. Ez az, amiben ott lélegzik Lukács másik, részünkről oly sokszor nem megfelelően értelmezett alapelve, az abszolút történelmi szemlélet követelménye. Lukács György, aki ma is állandó figyelemmel kíséri munkásságunkat, szóbeli észrevételeiben az eddigieken túl, pontosabban ezeken belül nem tartja kielégítőnek monográfiánk társadalmi és történelmi analízisét. Hiányolja, hogy nem fordítunk elemzéseink során kellő gondot arra, hogy egy íróra egy periódus nemcsak általában hat, hogy egy perióduson belül harcok vannak; hangsúlyozni szokta, hogy az irodalomtörténész egy jelentékeny író fejlődését igazán csak akkor tudja követni, ha a periódusnak hullámzását részletekbemenően elemzi. Nem tartja Lukács György kielégítőnek munkánkban a nagy irodalmi jelenségek esztétikai és műfaji analízisét. Ki szokta fejteni, hogy a társadalmi és a művészi analízis még mindig nem esik minden alkalommal egybe, pedig ha egy irodalmi jelenséget nem analizálunk végig társadalmi szempontból, nem tudunk eljutni azokhoz a művészi problémákhoz, amelyekben az író alkotása megvalósul. S mindezeket túl folyton folyvást hangsúlyozza, — jól tudjuk, saját, sokévtizedes gyakorlatát ajánlja ilyenkor figyelmünkbe — hogy sokoldalú, gazdag marxista—leninista irodalomtörténeti munkásságot csak úgy folytathatunk, ha klasszikusaink tanításait nemcsak szakadatlanul tanulmányozzuk, hanem ugyanakkor munkánkat, problémafelvetéseinket a gyakorlat fényénél ellenőrizzük.

Most, amikor a magyar tudományosság és velünk együtt a haladó világ tudományossága hálával és tisztelettel tekint mindnyájunk mestere, Lukács György felé, ígérjük neki, hogy minden eddiginél fokozottabb mértékben fogjuk elsajátítani, követni tanításait, magunkévá tesszük módszerét, eredményeit, s így módon fejlesztjük saját munkánkat. És amit tőle tanultunk és ezután tanulni fogunk, továbbadjuk tanítványainknak, idézve Lukács Györgyöt a tudóst, a tudósban a kommunista tudóst, a sokoldalú embert, a békeharcost.

VARGA JÓZSEF

SZKHÁROSI HORVÁT ANDRÁS

A Mohács utáni évtizedekben, a XVI. század harmincas-negyvenes éveiben, — a reformáció megjelenése és elterjedése idején, — új témák, új irodalmi műfajok nyertek polgárjogot irodalmunkban. Irodalmunk eme megújulásának hordozója az a részben jobbágy, részben pedig mezővárosi polgári, avagy városi polgári származék író-csoport volt, amely az irodalom fejlődésének ügyét egybekapcsolta, sőt alárendelte a reformáció eszméi terjesztésének. Ezzel együtt új író jelent meg a magyar irodalomban: a prédikátor író. Ehhez az író-csoporthoz számíthatjuk Farkas Andrást, Ozorai Imrét, Sztárai Mihályt, Benczédi Székely Istvánt, Heltai Gáspárt, Bornemisza Pétert, Szkhárosi Horvát Andrást s másokat. Az együvé tartozást természetesen nem szervezetileg értjük, hanem a közös elvek vallásában. A reformáció irodalmának egyik legjellegzetesebb képviselője: Szkhárosi Horvát András, a magyar reformáció jelentős népi költője.

1:

Irodalomtudományunk Szkhárosi-képe

Szkhárosi Horvát Andrással mostohán bánt a magyar irodalomtudomány. A költeményei megírása óta eltelt négyszáz év alatt egyetlen összefoglaló tanulmány sem jelent meg róla. (Verseinek részletkérdéseivel foglalkozó is mindössze kettő.) Összefoglaló irodalomtörténetek írói foglalkoztak csupán munkásságával. Ezekre általában jellemző, hogy nem látták meg valódi helyét a kor irodalmában.

A Szkhárosira vonatkozó irodalomban igen jelentős *Szilády Áron* összefoglalása a Régi Magyar Költők Tára II. kötetében. Bár ő sem jelöli ki helyét a reformáció, illetve a kor egész irodalmában, viszont felismeri, hogy Szkhárosi költészetének nemzeti és társadalmi mondani-
valója van. Verseinek sok lényeges, sajátos művészi vonására figyel fel és helyesen mutatja meg a Szkhárosira ható kortárs-költőket. Találón jegyzi meg, hogy Szkhárosi »...minden-
kiben a szegény földművelő ellenségét látja s egy új Dózsa György mellett hihetően vállal-
kozott volna Lőrincz szerepére.«¹

Az összefoglaló irodalomtörténetek írói vagy Szilády megállapításait ismét-
getik tovább (pl. *Horváth Cyrill*²), vagy pedig egyszerűen tartalmi kivonatát adják
Szkhárosi Horvát András verseinek (*Pintér Jenő* »tudományos« rendszerezése.³) Szokott mód-
szerük az is, hogy nem önállóan, mint költő-egyéniséget tárgyalják, hanem beszerítják a kor
irodalmi problémái valamelyikének Procrustes-ágyába (Horváth Cyrill pl. ezalatt a cím alatt
tárgyalja: »A Biblia hatása és az egyházi költészet«). »A Műveltség könyvtára« sorozatban
megjelent egykötetes összefoglaló irodalomtörténet régi magyar irodalmi részének írója,
— a különben jószemű *Kardos Albert* — is mindössze egyetlen mondatra méltatja Szkhá-
rosi Horvát Andrást, — a feddő költemények között tárgyalva verseit⁴.

A harmincas évek neves polgári irodalomtörténésze — *Szerb Antal* — arra sem érde-
mesíti, hogy nevét megemlítsen.

A népiesek taborából *Féja Géza* eleveníti fel alakját. »Régi Magyarország« című irodalom-
történetében »A társadalmi lírikus« cím alatt foglalkozik Szkhárosival.⁵ Féja sok mindent jól
lát meg Szkhárosi költészetéből. Így elsősorban azt, hogy milyen társadalmi rétegek az elé-
gedetlensége húzódik meg versei mögött. Elemzése azonban minden tudományos elmélyedést
nélkülöz, teljesen ötletszerű. A szociológiai szempontokat érvényesítő tanulmány hatását
rontja az erősen szellemtörténeti módszerre valló fogalmazás: »Önérzetes és fenyegető hangon
panaszolja, hogy a szellem embere, a hitvalló, az etikai magyarság a legbecsméreltebb az
országban s az utolsó helyre szorul.«⁶ Másutt így ír Szkhárosi társadalmi célkitűzéseiről:
»theokratikus és patriarkális társadalom álma lebeg szemei előtt.«⁷

1953-ban jelent meg *Horváth János* összefoglaló jellegű monográfiája: »A reformáció
jegyében.« A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete« címmel. *Horváth János* köny-
vében Szkhárosi Horvát Andrással is foglalkozik. Elemzése, részletmegállapításai messze
felülmúlják minden eddigi, Szkhárosival foglalkozó tanulmány eredményeit. Vitatható azonban
Szkhárosi beállítása a kor irodalmába. *Horváth János* Szkhárosit a Perényiek csoportjában
tárgyalja, holott erre a feltevésre nincs bizonyíték. Egyébként is: verseinek hangja ellentmond
annak, hogy benne kora valamelyik fejedelméhez tartozó prédikátort lássunk.⁸

Amint látjuk, irodalomtudományunk nem adott elfogadható portrét Szkhárosi Horvát-
ról. Különösen rossz fényt vet ez a polgári irodalomtudományra. A polgárság nem tudta a
saját haladó hagyományát megkeresni a reformáció irodalmában, így Szkhárosiban sem.
Nem arról van szó természetesen, mintha a reformáció irodalma elsődlegesen polgári örökség
volna, — hiszen ennek az irodalomnak legjobb képviselői az egész nép érdekeit fogalmazták

¹ RMKT. Bp. 1880. II. 450.

² *Horváth Cyrill*: A régi magyar irodalom története. Bp. 1899. 425—430.

³ *Pintér Jenő*: A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. II.

⁴ A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták
Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán »A Művel-
tség Könyvtára«. Bp. 1913. 107. o. »Bátorságával, hangja erejével minden társát felülmúlja
Szkhárosi Horvát András, — írja és ezután cím szerint felsorolja néhány versét.

⁵ *Féja Géza*: Régi Magyarország. A magyar irodalom története a legrégebb időkől 1772-ig.
Bp. 1943. 3. kiadás 108—113.

⁶ I. m. 111. o.

⁷ I. m. 109. o.

⁸ *Horváth János*: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalom-
története. Bp. 1953. 54—61.

meg. Pusztán arra gondolunk, hogy ebben az irodalomban olyan erős antifeudális vonások vannak, hogy a polgárság a saját osztályharcában felhasználhatta volna azokat. A magyar polgári fejlődésnek a feudalizmus erőivel való összefonódására mutat az is, hogy ez nem így történt. (Az kézenfekvő, hogy a hivatalos irodalomtudomány mondanivalója miatt sem foglalkozott költőnkkel.)

2.

Szkhárosi Horvát András élete. — Költészetének előzményei életrajzában. — A reformáció Magyarországon. — Szkhárosi Tállyán. — Kapcsolata prédikátor írófársaival. — Költészetének eszmei előzményei prédikátor társai műveiben és a bibliában.

Életéről csupán azt tudjuk, amit ő maga elárul verseiben. Szinte hihetetlen, hogy a kor egy ilyen jelentős emberéről ennyire kevés megfogható adat maradt fent.

Nevét egyes verseinek akrosztichonja, illetve záróstrófája őrizte meg :

»Fösvénységről költék Tállyán ezt énekben,
Horvát András hagyá ezt egy jó kedvében,
Hogy tanácsot adna mindeneknek ezben.«

— írja.⁹ »Az fösvénységről« című versének utolsó három sorában. »Az istennek irgalmasságáról, stb.« című versének akrosztichonjából világosan ez olvasható ki : »Skharosi«. Ez az előnév ad némi támpontot szülőhelye feltételezésére. Az országban két Szkháros nevű helység van. Mindkettő az ország északi részén, az egyik Abaúj, a másik Gömör vármegyében. Nem lehet eldönteni, hogy a kettő közül hol született Szkhárosi.¹⁰ De bármelyik Szkhároson született is, valószínű, hogy jobbágy származású volt. Ezt a feltevésünket igazolja egyrészt a két község társadalmi helyzete (mindkettő jobbágyfalu volt), másrészt van egy közvetett bizonyítékunk is Szkhárosi osztályhelyzetére : ez verseinek élményanyaga. A nép szemléletmódja tükröződik verseiben.

*

A mezővárosi reformáció íróinak életében sok közös vonást találunk. A legtöbben jobbágy származásúak, vagy mezővárosi polgárfiak. Közülük a legjelentősebbek, mielőtt a reformációhoz csatlakoznak, a ferences rend tagjai, s megjárják a krakkói, majd protestáns korokban a vittenbergi egyetemet. Hazajövetelük után egy-egy mezővárosban telepednek le, és földesúri ortalom alatt, de egyúttal a földesúr és az idegen hódítók állandó zaklatásainak kitéve, terjesztik az új hit eszméit.¹¹

Ezt az utat járta meg minden bizonyítással Horvát András is. Verseiből ennek az életútnak némely állomását bizonyítani is tudjuk :

»Ez éneket költé egy barátból lött pap,
Bánta bolondságát, elrúgta csuklyáját,
Hitire fogadta : soha többet nem csal.«

— írja »Emberi szerzésről« című versének utolsó strófájában. Ugyanebben a versében olyan remek képét rajzolta meg a ferencrendi szerzetesnek, ami arra vall : így csak belülről lehetett megismerni a szerzetesi életet. Miután versében óva inti a községet ettől a mézes-mázos ellenségtől, mintegy személyes emlékeire hivatkozva, saját múltjával hitelesíti mondanivalóját :

⁹ RMKT. II. 161—230. Szkhárosi Horvát András verseit mindig innen idézzük.

¹⁰ Megalapozatlan *Pintér Jenő* állítása : »A Gömör megyei Szkháros községből származott.« A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. II. 183. o.

¹¹ L. Szegei Kiss István vagy Sztárai Mihály életrajzát.

»Ezt ha te nem hinnéd im megbizonyítom ;
Krisztust nem ismerik, ezt *én nyilván mondom* .
Rosz kapában bizik, azba eb hazudjon.«¹²

»Kétféle hitről« című versében a kolostori élet mindennapját ilyen sikerült képben örökítette meg :

»Reggel a papok ha böjtökben felkelnek,
Kelletlen az haltul igen birbitelnek,
Sok precest olvasnak, egyházat kerengnek,
Honnét halat hoznak, mindenfelé néznek.

Vajki okosok akkoron a barátok,
Pénzt ők nem hordoznak, de kezekben szatyrok,
Hosszu olvasójok ő nyelvek, hallójok,
Nagy sokat akkor kong ő hangos harangjok.«

Az idézettekén kívül más versében is feltolulnak szerzetesi emlékei, amelyek azt a feltevést erősítik, hogy Szkhárosi a reformációhoz való csatlakozása előtt ferencrendi szerzetes volt.

A ferencrend múltját ismerve, nem csodálkozunk, hogy közülük kerültek ki a reformáció eszméjének korai magvetői. A ferencesrend a pápasággal szemben eretnek mozgalomként jött létre. Később az egyház forradalmi jellegétől megfosztotta és az eretnekmozgalmak elleni harcra használta fel. A ferencesek (és a domonkos rendiek) erre a célra különösen alkalmasak voltak, mert a rend tagjai nagyjából a szegénysorsúak közül kerültek ki, akik értettek a nép nyelvén és a rend maga is arra törekedett, hogy tagjai a nép között éljenek. »...ez a rend olyan hasznosnak mutatkozott a nyomor elleni küzdelemben, mert buzgó segítségével megnyerte a szegények bizalmát, megóvta őket a forradalmi vágyaktól és fenntartotta az egyház iránti vonzalmukat« — írja *Kautsky*¹³. A rendben azonban tovább éltek az eredeti hagyományok is, másrészt a rend szociális — a népet az egyházban megtartani akaró — demagógiáját is komolyan vehették egyes ferencrendi szerzetesek. Amikor eljött az ideje, a rend eme tagjai nyíltan kifejezték szembenállásukat a katolikus egyházzal.

A Mohács utáni évtizedekben, a katolikus egyház nagy válsága idején, a magyar ferencrendet többen otthagyták és az új hit terjesztői lettek. A mezővárosi reformáció írói közül Benczédi Székely István, Ozorai Imre, Sztárai Mihály voltak korábban ferencesek, hogy csak a legjelentősebbeket említsem. A továbbiakban látjuk majd, hogy a magyar ferencrendre is a fentiek voltak a jellemzők és ezért vezethetett innen is út a reformációhoz.

A magyar ferences rend szigorúbb (obszerváns) ágának a XV. — XVI. század fordulóján legnagyobb alakjai Temesvári Pelbárt és tanítványa : Laskai Ozsyát. Vaskos köteteket megtöltő prédikációikban szintén megtaláljuk a nyomát a ferencesek általános gyakorlatának. Temesvári Pelbárt »Pomérium« című szentbeszédgyűjteményének »Sermones de Sanctis« című részében, a magyar szentek (Szent István, László) ünnepére írott beszédeiben vall kora problémáiról : »Ha igazán nemesek s Krisztushoz hasonlók akarunk lenni, folytassunk szent és kegyes életet. Ezek a mostani fejedelmek, bárók és rektorok mind lelketlenek : robotot, taxát csikarnak a szegényen, szeretik az ajándékot, követelik a bírságot, az *egyházi javakat elragadozzák*. Bételt Ezékiel azon mondása (XII.) az ő fejedelmek ő közöttök mint a ragadozó farkasok.¹⁴ »A szent Lászlórol írt 4. beszéde utolsó része elsorolja a fejedelmek fő bűneit. Első az esküszegés, második a kevélység, harmadik a bujaság, negyedik az igazságtalanság, ötödik az egyház és szent dolgok iránt való tiszteletlenség s az egyházi javak elragadozása: — Zedekiás, Joachim, Saul, Nabukodonozor, Pompejus, Balthasar példáival színezi mind-

¹² A Szkhárosi vers aláhúzások mindig tőlem. V. J.

¹³ *Kautsky* : A szocializmus előfutárai. Bp. 1950. 163. o.

¹⁴ Idézi : *Szilády Áron*: Temesvári Pelbárt élete és munkái. 37. o. Aláhúzás tőlem V. J.

ezeket. Közbe felsóhajt, hogyha a fejedelmek, katonák, nemesek, bírák és tisztviselők szeretnék az igazságot, semmi bajunk se volna. A záradék így hangzik: Óh én istenem! mely sokan vannak e mi időnkben az olyan fejedelmek, akik az egyházakat fosztogatják, birtokaikat elszedik, elragadozzák az apáturaságok s püspökségek javait, melyeket régi szent királyok és fejedelmek fundáltak, mint például szent László és szent István... ezek... istenfélők voltak: e mostaniak azokat rabolják el, teszik semmivé... Magoknak nagy palotákat rakatnak, hogy bámulják az emberek s ügyet sem vetnek arra, hogy a szegények az utcákon haldokolnak. Ezekről mondja szent Hyeronimus, hogy gazdag ruhákba öltözködnek, a fagyban, hidegben mezitelenül haldokló szegényekkel nem gondolnak. Dúsan vendégeskednek, lakoznak, a szegénység pedig éhen van el... Hallja meg azért minden keresztyén fejedelem, gazdag, szegény egyaránt, hogy szent László példája követésével tartóztassa magát a bűnöktől.¹⁵ »Ha azt kérdezi valaki, mi a törvény? megfelel rá Mayró Ferenc, mondván: a tisztességesen élés mestersege, mely az embert arra kötelezi, hogy szüntelen hozzátartsa magát. Hanem azért igaznak bizonyul az emberek közt Anaxagorás azon mondása, hogy: a törvény pókháló, melyen a kisebb legyek fönnakadnak, a nagyobbak pedig keresztül rontanak. Így a nagyok és fejedelmek átlélik a törvényt és nincs bántódásuk, a kisebb emberek pedig takolnak.«¹⁶ »Hanem mindenki meghallja, mit mond Ezékiel: jaj a prédálóknak...«¹⁷

Az eddig idézett beszédrészletek főleg arra mutatnak rá, hogyan támadja a világi földesurak bűneit Temesvári Pelbárt. Nem hallgat azonban az egyházon belüli állapotokról sem: »Az evangélium azt mondja, hogy a jó pásztor lelkét adja a maga nyájáért, aki pedig bérért szolgál az elfutamik. Nyilván van tehát, hogy kárhozatra való bérbeszegődött nép azon egyházi nagyok és világi fejedelmek, akik alattvalóikon igazságtalan adókat követelnek, a bűnösöket nem javítják, csak a pénzéért élnek-halnak.«¹⁸

Nem marad el mestere mögött a tanítvány, Laskai Ozsvát sem. Idézzünk néhány részletet az ő beszédeiből is: »Nem adják meg a bért szolgálóknak, mondván, hogy nem kötöttek velük szerződést, mikor felfogadták őket... Összetiporják a szegények szőlejét és vetéseit... Súlyos adóval sújtják a szegényeket és ezt fogságbüntetés terhe alatt behajítják, kényszerítik őket aratásra, szénakaszálásra, szőlőhegyek leszüretelésére, várárok ásására, várfalak építésére, amely munkákban a dologtól és éhségtől nyomorított nép bosszúért kiált az úrhoz és kiáltása el is hallik hozzá, aki maga mondja Micheás prófétánál (III. fej.): halljátok Jákob fejedelmei és Izrael házának vezeterei, hát nem a ti kötelessétek tudni az ítéletet; ti, akik gyűlölitek a jót és dédelgetitek a rosszat, kik erőszakkal lehúzzátok a népről a bőrt, lerádjátok csontjaikról a húst, kik megeszitek népem testét és bőrét lenyúzzátok, csontjait összetöritek... hiába kiáltotok ti majd az Úrhoz, nem hallgat rátok, elrejtí orcáját elöltek abban az időben... Ó ti előkelők, akik a nép verejtékéből virultok, a szegények bőjtjén és éhségén kövéredtek, jaj nektek, ha a felsorolt igazságtalanságokat meg nem szüntetitek.«¹⁹

¹⁵ I. m. 37—38. Aláhúzás tőlem. V. J.

¹⁶ I. m. 36. o. Aláhúzás tőlem. V. J.

¹⁷ I. m. 36—37. o.

¹⁸ I. m. 40. o.

¹⁹ Horváth Richárd: Laskai Ozsvát. Bp. 1932. 57—58. o. Nagyon jellemző, hogy Szkhárosi: »Az fejedelemségről« c. versében szintén Micheás prófétát idézi, sőt ugyanazokat a részeket, mint Laskai Ozsvát:

»Panaszolkodik az hatalmas isten,
— Az próféta írja Micheás könyvében,
Hogy urak nem vagytok igaz ítéletben,
Hogy semmi jó nincsen nektek kedvetekben.»

Szerettek — ugymond — minden gonoszságot,
És az embereket ugyan megnyúzzátok,

Laskai is ír az egyház romlásáról, de nézzük meg, milyen összefüggésben: »rossz egyháziak vagyunk ugyan, de többen közülük jók és a szentek közé van nevük bejegyezve. De még ha rosszak vagyunk is, azért a népnek hasznára vagyunk : általunk van lelki élete a népnek és mert jobb ha ennek lanyha vezetője van, ugyan, de van, mintha egyáltalában nincsen.«²⁰

Szándékosan idéztünk ilyen bőven e két — a maguk korában nemcsak Magyarországon, de Európaszerte híres — ferences hitszónok beszédeiből. Ezek — ha közvetve is — bizonyítják, hogy az elnyomott néprétegek helyzete túrhetetlen volt ebben a korszakban. Tévednénk és félreértenénk beszédek célzatát azonban, ha arra következtetnénk, hogy főként a nép őszinte féltése, a sorsán való javítási szándék sugalmazta beszédek szociális célzatát. Ha a kiemelt részeket figyelemmel kísérjük, azt látjuk : beszédekben a hangsúly az egyházon elkövetett igazságtalanságon van. Történelmi tény, hogy a feudális anarchiában nem kímélték az egyházi vagyont sem, másrészt azt is tudjuk, hogy működésük idején az egyházi és világi feudalizmus kúszógyere menő harcot folytatott egymással a tized vagy a kilenced elsőbbségéért. A legnagyobb igazságtalanságot természetesen a népnek kellett elszenvednie. Mivel azonban az egyházon is esett sérelem, meg volt az alapja a ferencesek érvelésének : az egyház problémáit és a népen esett sérelmeket azonosították és úgy tüntették fel az egyházat, mint akinek közös érdekei vannak a néppel az urak ellen. Miért volt erre szükség? Ne felejtsük, hogy a XV.—XVI. század fordulóján vagyunk, egy lezajlott hatalmas népmozgalom, a huszitizmus után és az újabb, még hatalmasabb antifeudális mozgalom, a reformáció kibontakozása előtt. A hivatalos egyháznak volt mit féltenie : saját hatalmi pozícióját — a nép feletti vezetést — akarta biztosítani. Nem akarták az egyháziak engedni, hogy a nép kicsússzon a kezük közül, ezért állították be a kérdést úgy, mintha közösen szenvednének.

Azt, hogy a népet az eretnekségektől akarják távoltartani, mutatja, hogy beszédekben gyakran támadják az eretnekségeket, az ördög művének vallják az eretnekek tanait : »A legújabb időkben némelyek elszakadnak a hittől, engedve a tévelygés szellemének és az ördögi tanoknak« — írja Temesvári Pelbárt.²¹

»A huszitizmus még élő és fenyegető veszedelem. Többször felemeli a szavát ellene . . . Látszik, hogy az ilyesmi még szükséges volt, még foglalkoztatta, érdekelte az embereket. . .« — írja *Horváth Richard* Laskai Ozsvátról.²²

A ferencesek körében nagy tekintélyt jelentettek Temesvári és Laskai, a rend addig két legkimagaslóbb alakja. Beszédek számtalan latinnyelvű kiadást értek meg a XVI. század első két évtizedében. Ezeket a beszédeket minden bizonnyal a reformációhoz csatlakozó volt ferences szerzetesek is ismerték, akik általában a rend legműveltebb tagjai közül kerültek ki, és megjárták a krakkói egyetemet. Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát beszédeiben készen találták a világi feudalizmus elleni érveket. Innen már csak egy lépés kellett, hogy ezeket kiterjesszék az egyházi feudalizmus ellen is. Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát saját ürelleses vádjaikat az Ószövetség tekintélyével hitelesítették. A Zsoltárok könyvét, Salamont, Mózeset, Ezékielt, Mikheást és másokat idéznek. A ferenceseknek ezt a gyakorlatát is felhasználhatták a reformációhoz csatlakozó volt szerzetesek, hisz a reformáció is az Ószövetséggel

Az bőrt teteméről mind el-levonszátok,
És az tetemet is ugyan megrontjátok.

Rőttenetesség itt az isten mit mond :
Az én népem testét megeszitek — ugymond,
Mint egy serpönyében megráttjátok — ugymond,
Az kegyetlenségről im halljátok mit mond.«

²⁰ I. m. 61. o.

²¹ Sermones de Tempore pars estivalis LXVIII/a.

²² *Horváth Richárd* : Laskai Ozsvát. Bp. 1932. 66. o.

támasztotta alá a világi feudalizmus elleni érveit. Meg kell állapítanunk tehát, hogy a ferences prédikációknak komoly szerepük volt az irodalom fejlődésében. Az eredeti reakciós célzatközből kivetkőzve a bennük rejlő egyes érvek a mezővárosi reformáció íróinak műveiben haladó mondanivaló hordozójává válhattak.

Ez a kép, amit a mezővárosi reformációhoz csatlakozó ferencesekről általában megrajzoltunk, alkalmazható Szkhárosira is. Temesvári Pelbárt és Laskai Oszvát érvei a nagyurak ellen Szkhárosiban — a minden valószínűség szerint jobbágy származású költőben — termékeny talajra találhattak. Valószínűleg az eredeti, latin szövegből ismerhette, bár magyarul is olvashatta azokat. Némely jel arra mutat, hogy az Érdy Kódexet is ismerte. (Az a tény, hogy az Érdy Kódexet a karthausi szerzetesrendben készítették, nem zárja ki, hogy Szkhárosi hozzájuthatott, hiszen ezt nem egy rend, hanem az ország valamennyi szerzetese és apácája számára készítették.) Az Érdy Kódex anyaga nagyjából Pelbárt munkáin alapszik. Nem egészében fordítja le Pelbárt munkáit, de sok részletét felhasználja. Így az István és László legendák — amikből fent idéztünk — szintén megtalálhatók itt. Azt, hogy Szkhárosi esetleg ismerhette az Érdy kódexet, némely közös nyelvi sajátosságok bizonyítják egyrészt, másrészt pedig az, hogy az Antikrisztus országa ellen című versében megőrzött népies szentkultusznak ebben a kódexben van írásos nyoma. (Szent Balázs tisztelete, szent Demjén tisztelete.) Hogy Szkhárosi tanult a ferences prédikációkból, közvetve verseinek szerkezete is bizonyítja.

Szkhárosi verseit szerkezetileg elemezve ugyanis arra az eredményre jutunk, hogy nagy részük *verses prédikáció*. Ha a ferences prédikációkat szerkezetileg megvizsgáljuk, az alábbi felépítés tűnik szemünkbe: a probléma felvetése, amiről a pap beszélni fog, mondanivalójának alátámasztása tekintélyekkel (idézetek vagy egyháznagyoktól vagy a bibliából); saját érvei mondanivalója mellett; a mondanivaló alátámasztása példákkal.

Szkhárosi is verse első néhány strófájában megadja az alaphangot, a témát, amiről beszélni kíván. Azután idéz a bibliából, majd megvilágítja mindezt a jelen helyzetből vett példákkal. A legtisztábban ilyen verses-prédikáció jellegű versei: »Az fejedelemségről«, »Az fősvénységről«, »Az Istennek irgalmasságáról és ez világnak háláadatlanságáról«, »Panasz a Krisztusnak, hogy ellene támadnak ez világiak«. Verseinek ezt a prédikációs jellegét csak alátámasztják az ilyen sorai:

- »Itt azért *szólunk* az egy igaz hitről,«
(Az Antikrisztus országa ellen)
- »Itt azért im *szólunk* az kétféle hitről«
(Kétféle hitről.)
- »Az fősvénységről azért mostan *szólunk*.«
(Az fősvénységről.)
- »Azért most *szólunk* az nagy istennek irgalmasságáról,«
(Az istennek irgalmasságáról.)

Mindezek arra engednek következtetni, hogy verseinek ugyanazt a szerepet szánta, mint a templomi prédikációnak. Agitációs szempontból verseinek egyik legnagyobb erénye: szerkezetük. Ez azonban — éppen a fentiek következtében — nem művészi, hanem logikai szerkezet. A tartalmi-eszmei mondanivalóból és az elérendő célból nő ki ez a szerkesztési mód. Meggyőzni, kételyeket eloszlatni akar minden egyes versével s ez sugalmazza szerkesztését. Elmondhatjuk, hogy minden versének határozott tartalmi rendszere van. (A »kétféle hitről« címűnek, amely nem kifejezetten ilyen prédikációs jellegű, a katolikus liturgiának karácsonytól-pünkösdig való kigúnyolása adja meg a rendszerét.)

Amint az elemzésből látjuk, verseinek szerkezete is arra mutat, hogy Szkhárosi ismerte a ferences prédikációk felépítését és ezt alkalmazta is.

Hol élt Szkhárosi, mint ferencrendi szerzetes? Erre a kérdésre szintén csak feltevéssel válaszolhatunk. Valószínűleg a váradi ferences kolostor lakója volt. Ezt mutatja, hogy különösen jól ismeri a váradi szent László kultuszt :

»Várad! nagy kárt téssz mind ez országnak,
Hogy véget nem vetsz az sok vakságnak,
Csak zabot pallaszsz az nagy ércz lónak,
Hiszem az istent állítod vaknak.

Oly igen féltém, az török császár
Meg ne jargalná szent László lovát,
Fogva ne vinné sok kövér papját,
Az kik kerengik szip koporsóját.

Mit pironkodtok váradi papok,
Az kövérségtől fénlík nyakatok,
Nem kell istennek ti szolosmátok,
Misemondástok és kiáltástok.

Szent László fejét ti imádjátok,
Szépen ezüstbe befoglaltátok,
Olaj az teste! mind azt mondjátok,
Evvel a nép közt ti komplárokdtok.«

(Panasza Krisztusnak . . .)

Érdekes ellentét van »Kétféle hitről« című versének utolsóelőtti strófája és akrosztichonja között. »Skharosi Tháljan scripsjt« vallja az akrosztichon. Ugyanakkor az utolsó előtti strófa ezt mondja :

»Ezerötszázban és im az negyvennégyben,
Váradon ezt szerzék, kele az káptalan szerben,
Az váradi papok nagy szertelenségben,
Paráznaság miá oly nagy fizetésben.«

Az idézetek arra vallanak, hogy személyes élményei voltak Váraddal (a mai Nagyvárad) kapcsolatban. Váradon a ferencrend mindkét ágának volt kolostora s a váradi ferencesek kolostorai a XVI. szd. 30-as—40-es éveiben igen jelentős helyeknek számítottak. Az obszervánsok kolostorában működött a költő Csáti Demeter. Hittudományi iskola is volt itt. Már 1499-ben elrendelte a közgyűlés, hogy itt mindennap énekes misét tartsanak.²³ Feltehetjük, hogy »Kétféle hitről« című versének alábbi sorai éppen erre a váradi gyakorlatra utalnak.

»Semmire nem kell hát a Krisztus halála,
Csak legyen sok pénz az lélekváltságra,
Az harmincz misére, énekes zoltárra,
Sok gyertyagyújtásra az vigiliára.«

Ez az adat teszi valószínűvé azt a feltevésünket, hogy Szkhárosi a ferencrend szigorúbb ágának kolostorában lakott. Szkhárosi, mint ferences szerzetes, a nép között működhetett. Erre enged következtetni »Kétféle hitről« című verse, amelyben naptár szerinti sorrendben, karácsonytól-pünkösdig haladva gúnyolja ki a katolikus liturgiát. A leleplezés módja olyan embert mutat, aki a klastrom falain kívül, a nép között is végezte ezeket a szertartásokat :

»Az veternyére hogy husvét napján juttunk,
Az koporsó környül kerengve hazudtunk,
Szu-öttő tökéhez fejenként békélkedtünk,
Az igaz istennek ott nagy bosszút tettünk.«

²³ Karácsony János : Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1923, 1924 II. 204—207.

Mikor lépett ki a rendből? Még megközelítő pontossággal sem tudunk erre választ adni. Valószínű, hogy kilépése után megnősült, mert verseiben szenvedélyesen leplezi le a kolostoron belül folyó erkölcstelenséget és a coelibátusról szóló tanítás csalárd voltát. Talán nem tévedünk, ha »Az Antikrisztus országa ellen« című versének következő strófáit személyes vallomásaként fogjuk fel :

»Nem ládd-e ember, ha esztelen nem vagy,
Ki házasságnak szent szerzetibe vagy,
Ha mást megutálsz, te is utálatos vagy.

Vessetek véget ily nagy sok bolonságnak,
Hagyjatok békét igaz házásoknak,
Papnak, barátoknak, az szegény gárgyánnak.

Megver az isten az parázñaságért,
Senkit nem utál igaz házaságért,
Elveszt az isten az sok bujaságért.«

A vers 1542-ben íródott. Ez a legkorábbi, dátum szerint ismert verse Szkhárosinak. Talán a rendből kilépve került Tállyára és ott nősült meg, vagy pedig még mint szerzetes? — nem tudjuk. A vers mindenesetre inkább az utóbbi feltvésünket erősíti.

*

Mielőtt Szkhárosi életét tovább követnénk Tállyán, rá kell mutatnunk verseinek egy másik vonására, amelyből szintén következtethetünk előbbi életének bizonyos mozzanataira.

Szkhárosi minden bizonnyal felhasználta a magyarnyelvű költészet eddig elért eredményeit is. Apáti Ferenc a Jagello-korban írt feddő énekében remek vonásokkal rajzolta meg az egyes társadalmi osztályok, rétegek legjellemzőbb tulajdonságait. Versét áthatotta a maró gúny, csipős szatíra, amellyel a köznemességen kívül, minden társadalmi réteg ellen hadakozott. Az ő módszere nem egyéni lelemény, hanem egy nagy európai költő-gyakorlattal, a vágáns költészettel mutat rokonságot. Ilyen — a vágáns költészetre emlékeztető — vonások mutathatók ki Szkhárosinál az »Emberi szerzésről« eme soraiban :

»Édes, szép beszédő, hogy angyalnak vélnéd,
De végre ment megcsal! ha eszedbe vennéd,
Bizon te vigyáznál, magad megőriznéd!«

vagy a »Kétféle hitről« című versnek ezek a sorai :

»Istenünk azt mondja, hogy innepet szentelj,
De szent István napján pápa zabot szentel,
Az szent János napján jó borokat szentel,
Aprószentek napján nagy sok vesszőt szentel.«

»Bárki írta — mondja az Emberi szerzésről *Horváth János* — az Apáti-féle hagyományt folytatta vele.²⁴ — Apáti Ferenc és Szkhárosi énekei között formai kapcsolatot lehetünk: a stílus, az urak aposztrófálása egy iskolára mutat. De társadalmi felfogásuk osztály-ellentétet tükröz: a kirémetlen, bosszúálló nemesség és a népért küzdő pap gondolkodásának ellentétét« — írja *Eckhardt Sándor*.²⁵

²⁴ *Horváth János*: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete, Bp. 1953. 61.

²⁵ Irodalomtörténet. 1951. 2. szám 149. o.

Még további elemzésre van szükség, hogy itt az irodalmi hatást teljesen meggyőzően bebizonyíthassuk. Mindenesetre, az eddigi eredmények is azt mutatják, hogy Szkhárosi nemcsak az egyházi költészetből, énekszerzésből tanult, de ismerte a világiasabb költészetet is. (Erre mutat »Kétféle hitről« című versének nótajelzése is, amelyet »Az Trója nótájára« szerzett.) Ez a hatás eredményezi azt, hogy a biblikus stílust olykor felváltja nála az elbeszélő, epikusabb jellegű világiasabb stíl.

Ha az eddigi érvekhez hozzávesszük, hogy »Az istennek irgalmasságáról« című versében így írt:

»Nem mondhatjátok, hogy nem tudtátok isten akaratját,

Mert mind pap, *deák*, gyermek, *hegedős*, nagy nyilván kiáltják.«

feltehetjük: ismerte az énekmondókat és *életrajzában is kell lenni olyan mozzanatnak, amely megmagyarázza, hol ismerte meg az elemzett művészi gyakorlatot.* (Talán külföldi egyetemen, vagy itthon, mint szerzetes: a bolondos ünnepen?)

Mindenesetre az ebből is kiderül, hogy költészetének antiklerikális vonásait innen, a *deák*, *vágáns*, *énekmondó* gyakorlatot ismerve érthetjük meg igazán.

S ezzel talán sikerült rávilágítanunk Szkhárosi költészetére két fő alkotó eleme — a világi feudalizmus elleni érvek és az egyház szatirikus bírálata — forrásaira. Az elsőt a ferences prédikációkban, a másodikat pedig a költő életművében fellelhető *deák*, *vágáns*, *énekmondó* kapcsolatban találtuk meg. (L. e kérdésekhez *Kardos Tibor* alapvető könyvének — »Középkori kultúra, középkori költészet« — megfelelő fejezeteit. III.)

*

Költészetére e két alapvető vonásának elemzése után, — amelyet életrajzából próbáltunk kibontani — térjünk rá a magyar reformáció sajátos problémáira, hiszen Szkhárosi otthagyva a ferences rendet ennek az eszmevilágába került be.

A reformáció magyarországi társadalmi bázisa a XVI. sz. 30-as—40-es éveiben a jobbágság, a nép lesz, vezető társadalmi rétege pedig a mezővárosok polgársága. A magyar reformáció centrumaivá a mezővárosok válnak.²⁶

A mezőváros közbülső kategória a jobbágyfalvak és az ipari-kereskedelmi városok között. Lakossága félig paraszti — félig iparúzó-kereskedelmi munkát végez. »... az ún. mezővárosok nem voltak egyebek paraszti közösségnél, melyek legtöbbször a városi életforma minden komolyabb adottsága és lehetősége nélkül bíraskodási jogra, tehát a legfontosabb önkormányzati jogra és arra a kiváltságra tettek szert, hogy az úri terheket egy közös összegben róhatták le. Ez a két kiváltság egyformán nagy horderejű volt. Azzal, hogy egy-egy közösség megszerezte a földesúrtól magának a tagjai felett való bíraskodás jogát, tulajdonképpen a földesúri hatalom egyik legfontosabb elemét vehette a maga birtokába: ezzel a földesúri hatóság közvetlen nyomása alól kiemelkedtek, többé-kevésbé a maguk urai lettek, a maguk portáján maguk tartottak rendet, és a maguk szervezetével intézték belső dolgaikat. A közös úri adó pedig azt jelentette, hogy elmetesződött az a közvetlen szál, amely az alattvalót a szolgáltatáson keresztül az úrhoz fűzte. A közösség lakói nem az úrnak fizettek közvetlenül, hanem saját előljáráóságuknak, ez a szolgáltatási rendszer tehát egyúttal az önkormányzat szerveződésének is hathatós tényezője volt... A parasztság az ilyen közösségek kebelében valójában

²⁶ A fő mezővárosi gócpontok, amelyek a reformáció gócpontjai lesznek: Hegyalja (Abauj—Zemplén: Gönc—Szikszó—Tállya), Tiszántúl (Debrecen—Gyula), Tolna—Baranya (Tolna—Laskó) itt működnek a főbb reformátorok: Batizi, Benczédi, Szkhárosi (Hegyalja), Ozorai (Tiszántúl), Sztárai (Tolna—Baranya). Lakosságuk borkereskedelemmel (Hegyalja—Tolna—Baranya), avagy szarvasmarhakereskedelemmel foglalkozott (Tiszántúl), földesúri elnyomás alatt állottak.) (Perényi—Török család.) A városokon belül is nagy különbségek vannak vagyoni tekintetben. A török adóajstromokból tudjuk, hogy Tolna mezővárosban 1557—58-ban 571 mezővárosi polgár mellett 270 »szegény« ház is volt.

parasztpolgárságnak tekinthető, azokban a városokban nevezetesen, amelyekben a »város egy közös összegben rója le tartozását.«²⁷ Ennek a mezővárosi polgárságnak tehát még szoros kapcsolata van a parasztsággal, ugyanakkor éppen fejlettebb gazdasági helyzetéből következik, hogy érdekei felismerésére, annak következtetesebb érvényesítésére alkalmasabb a parasztságnál.

A magyar mezővárosok Mátyás jobbágyvédő politikájának, centralizációs kísérletének — s a termelőerők ezzel együtt járó fejlődésének nyomán indultak virágzásnak. A nagyobb lehetőségeket kihasználva, a mezővárosi iparos-kereskedő réteg nagy számban küldte fiait a krakkói és bécsi egyetemre. Ez az értelmiségi réteg nem szakadt el osztályától: belőlük kerültek ki a mezővárosok plébánosai, tanítói. Mátyás halála után az uralkodó osztály meg akarja akadályozni a városok fejlődését, de ennek az lesz a következménye, hogy a mezővárosok egy tekintélyes része Dózsa mellé áll.²⁸ Az 1514-es kegyetlen jobbágy-ellenes törvények, amelyek a parasztság örökös röghözkötöttségét mondják ki, a mezővárosokat is a jobbágyfalvak színvonalára süllyeszti. Moháccsal enyhül először valamit az 1514-es törvények szigora, amikor a mezővárosok felszabadultak a szervezett nyomás alól. Ekkor nyílt meg a lehetőség valamelyes kibontakozásra.

A parasztsággal azonos helyzet: a közös földesúri kizsákmányolás megteremtette a lehetőségét annak, hogy a mezővárosok polgársága és a jobbágyság széles rétegei közötti egység jöjjön létre a közös ellenség elleni harcban. A mezővárosi parasztpolgárság és a jobbágyság közötti egység sok mindent megmagyaráz. Érthetővé teszi, hogy miért nem terjedhetett el nálunk tömegméréteketben a lutheri reformáció eredeti, változatlan formájában. Luther első sorban az egyházi feudalizmus ellen lépett fel, a mi mezővárosi polgárságunk és jobbágyságunk a világi feudalizmus ellen is harcolni akart. A mezővárosi reformátorok ideológiájában a nép a saját érdekei megfogalmazását látta. E két társadalmi réteg közötti egység tényéből következik az is, hogy a magyarországi reformáció egészen a század 60-as éveig egységes maradt és a határozottan plebejus törekvések csak ezután jelentkeznek.

*

Székharosi életéről az első konkrét adatunk 1542-ből való. Ekkor írja az »Antikrisztus országa ellen« című versét, amelynek akrosztichonjából ezt olvashatjuk ki: »In Thaliae ita est kontra regnum Antichristianum hodie.«

Tállya, a Hegyalja egyik mezővárosa. »Hegyalja, a híres bortermő vidék, számos mezővárosával a magyarországi polgári fejlődés sajátos jellegű területe volt. A lakosság a bortermelésből és az élénk kereskedelem következtében gazdagodott. A mezővárosi gazdag parasztok nagyszámú szőlőt béreltek, és a bortermelés hasznáért gyakran elkeseredett küzdelmet vívtak földesuraikkal. A szőlőművelésben viszonylag nagyszámú bérmunkás zsellért foglalkoztattak. A zsellérek és a pauperek száma már megyei méretekben is magas volt. Az 1553-as összeírás adatai szerint Zemplén megyében 361 bírót (adómentes gazdag-paraszt), 2191 féljobbágyportát, 324 pauper-jobbágyot és 1486 zsellért (inquilinus) találunk.«²⁹

Hegyalja általános politikai története a Mohács utáni évtizedekben nem más, mint az ország többi részéé. A két király párthívei ezen a vidéken csapnak össze, úgyhogy többször cserél gazdát I. Ferdinánd és János király között a vidék. A feudális dúlók-fosztók itt is alaposan garázdálkodtak. Ismerjük Frangepán Ferenc egeri püspöknek egyik levelét, melyben kéri

²⁷ Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 55. o.

²⁸ V. ö. Székely György: A magyar parasztháborúk c. kötet bevezetésével. Bp. 1950. 35—54.

²⁹ A Történettudományi Intézetnek a magyar reformációval foglalkozó munkaközösségének kéziratban levő anyagából. 7. o.

Ferdinánd királyt, hogy »tiltsa el Serédy Gáspárt a Zemplén megyei tizedek felszedésétől és mentse meg a lakosokat annak a sárkánynak zsarolásaitól.«³⁰

A Hegyalja vidékének sajátos gazdálkodási ága a szőlőtermelés. Ez a munka elég magas intelligenciát kíván. A szőlőműveléssel foglalkozó jobbágyság és mezővárosi polgárság az eretnekmozgalmaknak mindig biztos társadalmi bázisa volt (Szerémség—Gönc). Talán Tállya környékén is lehettek ilyen hagyományok, mert Szkhárosi arról ír, hogy a prédikátori »Eretnek pikhartnak mind ez világ mondja« (Kétféle hitről).

Amint a fenti statisztikából is láttuk, Hegyalja vidékén a XVI. század közepén már elég erősen előre haladt a belső társadalmi differenciálódás. A Hegyalja vidékének mezővárosaiban erős bérmunkás réteg alakult ki. Nem tudjuk pontosan meghatározni az egyes társadalmi kategóriák arányát. Az azonban bizonyos: bármilyen erős volt a belső társadalmi rétegződés, ebben az időben a belső osztályharc nagyobb arányú kifejlődésére még nem került sor. A közös ellenség, a feudális anarchia erői elleni harc egységbe forrasztotta a kis mezővárosok lakóit.

A Hegyalja vidékének társadalmi helyzete alkalmas bázis volt a mezővárosi reformáció eszméi számára. Ezen a területen működött többek között Sztárai Mihály (1544-ig), Benczédi Székely István (Szikszó, Gönc), Gálszécsi István (Gálszécs, Töketerebes), Batizi András (Tokaj), hogy csak a legjelentősebbeket említsem.

Tállyát 1498-ban említik az oklevelek elsősorban oppidumnak. Részben Tokaj, részben Tállya várához tartozott. A XVI. század elején Szapolyai Jánosé volt a vár és az uradalom, a császár csapatai 1528-ban foglalták el, majd Szapolyai 1536-ban újra visszafoglalta. 1550-ben Izabella királyné Ferdinándnak adta át, aki még 1541-ben — bár formailag ekkor a János párthoz tartozott a város — Serédy Gáspárnak és Györgynek adományozta. Nagyon nehéz pontosan megállapítani, hogy ezekben a zűrzavaros években melyik község kinek a fennhatósága alá esett. Minden jel arra mutat, hogy Tállya Szkhárosi ott tartózkodása idején Ferdinándhoz tartozott és Serédy Gáspár volt a földesura.

Tállya külső képét így írja le Fényes Elek:

»Tállya, magyar mezőváros Zemplén vármegyében. Abauj szélén, . . . Fekszik kies dombon, felette húzódnak szőlőshegyei, alatta fekszenek rónaságai, szántóföldjei és rétjei, délnek ismét szőlőhegyek környezik. . . .«³¹

Nincsenek adataink Tállya társadalmáról,³² Szkhárosi versei azonban tájékoztatnak bennünket. Az árutermelő nagybirtok, a feudális anarchia uralma alatt nyögő mezőváros, melyet már belül is rétegekre bontott az árutermelés, de a feudalizmus erőivel szemben még egységben vannak lakói: ez Szkhárosi társadalmi képe. Költészetét ez a társadalmi valóság ihlette meg.

Szkhárosi valószínűleg első reformátora volt a városnak és nem lehetett könnyű dolga, mert egyes verseinek záróstrófiáiban minduntalan felcsendül a panasz a »siket magyarok ellen, akik« »Nem mernek vala tökéletesen hinni az Krisztusban.« (Mivel a tállyai református templom 1549 körül épült, feltehetjük, hogy az építésben nagy része volt Szkhárosinak.) Verseinek szemléletmódjából és utalásaiból sejtjük, hogy a mezőváros mindennapi életében felmerülő fontosabb kérdésekben milyen álláspontot foglalt el.

Életéről utolsó adatunk 1549-ből való. Ezzel végleg nyomavész Szkhárosinak, akinek születését és halálát, sőt életét is homály fedi:

*

Joggal merül fel a kérdés: volt-e kapcsolatban Szkhárosi reformátor-prédikátor író-társaival? Ezt is inkább csak sejtjük. »Panasza Krisztusnak« című versét, amelyet 1549-ben

³⁰ *Bunyitay Vince*: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Bp. 1902.—12. III. k. 1539. aug.

³¹ *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára . . . Pest. 1851.

³² Tállya levéltára 1944-ben, a háborús események alkalmával elpusztult.

írt, Batizi — 1546-ból való — »A hazasságról való ének«-e nótájára szerezte. Batizi 1545-től a szomszédos Tokaj papja, úgyhogy írásaikat kölcsönösen ismerhették. A mezővárosi reformáció más íróival való kapcsolatáról nem tudunk, bár feltételezhetjük, hogy ismerte őket, vagy legalábbis műveiket. E mellett szólnak versei is.

Verseinek mondanivalóját ugyanis nem teljesen önállóan dolgozta ki Szkhárosi. Felhasználta a mezővárosi reformáció előtte járt és vele kortárs íróinak munkáit.

A mezővárosi reformáció sajátos, a magyarországi társadalmi viszonyokat szem előtt tartó ideológiáját Ozorai Imre könyve alapozta meg. Leglényegesebb tartalmi eleme ennek az ideológiának, hogy az egyházi feudalizmus mellett a világi feudalizmust is támadja, kifejezve ezzel a parasztsággal szövetséges mezővárosi polgárság *közös* osztályérdekeit. Ozorai könyve már címében jelzi tartalmát : a Krisztusról és az ő egyházáról és az Antikrisztusról és az ő egyházáról fog beszélni. Krisztus országa alatt a protestantizmust és ennek híveit, az Antikrisztus országa alatt a pápát és általában a katolikus egyházat, a földesurakat és törököt érti. Ezzel a felosztással világosan felrajzolta a reformáció és a benne rejlő társadalmi célkitűzések ellenségeit. Ozorai dolgozza ki a reformáció érveit az egyház különböző emberi szerzései ellen. Különösen nagy erővel támadja az egyház rendi különállását és a népen való élésködését. Érvei ugyanazok, amelyekkel a következőkben Szkhárosinál is találkozunk. Ozorai szerint az ország romlását az Antikrisztus országának tagjai idézték elő. Hogy ezt bebizonyítsa, az egyház bűnei mellett sorra veszi az urak bűneit is. Bűnlajstromát nem szükseges idéznem : látjuk ezt majd Szkhárosinál. A feudalizmus két szárnyának együvé tartozását azzal is bizonyítja, hogy rámutat : az uralkodó osztály bűneit a különféle »emberi szerzések« révén az egyház igyekszik megszépíteni (bűnbocsánat stb.). Ozorai társadalmi elképzelése megfelelt annak a rétegnek, amelynek érdekeit képviselte : számoljuk fel az egyház különálló rendi mivoltát, az egyházi hierarchiát, szüntessük meg a feudális anarchiát. A feudális társadalmi rendszert ő sem kifogásolja egészében, sőt : a rendezett feudális társadalomban látja azt az utat, amely a »dúlók, orzók« ellen védelmet tud nyújtani.

Szkhárosi költészetében ki lehet mutatni Ozorai hatását. Két verse még szerkezetében is tükrözi Ozorai könyvének ismeretét : »Az Antikrisztus országa ellen« és a »Kétféle hitről«. Egy helyen ilyen világosan fogalmazza meg — valószínűleg Ozorai nyomán —, hogy kik a reformáció ellenségei :

»Hatalmas urak és fejedelmek,
Papok, pispokok és szerzetesek,«

(Panasza Krisztusnak.)

Szkhárosi versei eszmei-tartalmi mondanivalóját szem előtt tartva, nem kell különösebben bizonyítanunk, hogy felhasználta Ozorai koncepcióját. Nemcsak érveket, de alapvető koncepciót merít Ozorai művéből, sőt átveszi és továbbfejleszti szemléletes képeit, humorát, racionalizmusát is. — A *reformáció történelemszemléletét* Farkas András »Az zsidó és magyar nemzetről« című, 1538-ban megjelent verses krónikája alapozta meg. Az új történelemszemlélet a bibliára támaszkodik és a magyar és zsidó nép sorsa között húz párhuzamot. Isten kivezette a zsidókat Egyiptomból, adott nekik jó királyokat, de bűnbeestek, ezért országukat idegen néppel feldúlatta, majd a prófétákat és Krisztust küldte közéjük, hogy térjenek meg, de mivel nem hajoltak a jó szóra, Isten a rómaiakat küldte a zsidó országra. Farkas András a magyar nép útja és a zsidók története között párhuzamot von : Isten adott jó királyokat (pl. Mátyás), de a magyarság bűnbe esett, ezért küldte ránk Isten a törököt. Most a prédikátorokat küldte közénk, hogy térjünk meg, azaz számoljuk fel a bűnöket és fogadjuk el a reformációt, így leveszi rólunk a törököt, mint büntetőeszközt. Ez a történetkoncepció mélyen nemzeti és lényegében antifeudális. A bűnök, amelyeket el kell hagynunk, az uralkodó osztályra jellemzőek. A török elleni célzatai nyilván az ország egységének a helyreállítását tűzik ki feladatul. Azzal, hogy a prófétákat és prédikátorokat

együtt említi, az utóbbiak tekintélyét emeli és fontos társadalmi funkciót ruház rájuk.

Szkhárosi ismerte és fel is használta ezt a történetkonceptiót. Farkas András versének hatása filológiaiilag is kimutatható nála :

»De immár hagyjuk el ah zsidó népeket,
Vegyük elő az régi magyarokat.
Ingyen majd megértjük, hogy az isten őket
Ilyetén bő földre magyarrá *el-kihozá*
Mint régen kihoza a zsidó népeket
Egyiptomországból ah megigért bő földre«

— írja Farkas András.

Szkhárosi: Az átokról c. versében Farkasra emlékeztetően így ír:

»Magyar nemzet! nagy sok jót tőn teveled az isten,
El-kihoza Szittiából az jó kevér földre...« stb.

Farkas András párhuzamát elemezve is láthatjuk, hogy a mezővárosi reformáció történet szemléletének a kialakulásánál milyen nagy szerepet játszott a biblia. A bibliának több szempontból tulajdonítottak nagy fontosságot a reformáció írói. Egyrészt a katolikus hit és liturgia »emberi szerzései« ellen harcolva, mindig a bibliára hivatkoztak, mint »isten szerzésére«. Másrészt: társadalmi mondanivalójuk igazolását is megtalálták itt. Engels így jellemzi a biblia e szerepének jelentőségét: »Luther a biblia lefordításával hatalmas fegyvert adott a plebejus mozgalom kezébe. A bibliában a kor feudalizált kereszténységével az első évszázadok szerény kereszténységét állították szembe, a bomladozó feudális társadalom elé olyan társadalom képét tárta, amely mit sem tudott a hűbériség sokrétű, mesterkelt hierarchiájáról.«³³ Luther bibliafordítását így értékeli: »A parasztek minden tekintetben kihasználják ezt az eszközt a fejedelmek, a nemesség és a papság ellen.«³⁴ A mezővárosi reformáció írói elsősorban az Ószövetséget idézték nagyon gyakran. »Az Ószövetség ugyanis sokat ír az ókori szabad zsidó parasztság elszegényedéséről, szolgaságba taszításáról, az urak kegyetlenkedéseiről, és többször állást foglal ezekkel a jelenségekkel szemben. Az ilyen részek rendkívül alkalmasak voltak a reformáció szociális célkitűzéseinek alátámasztására. Másrészt az ókori zsidóság évszázadokon keresztül bátor harcot folytatott függetlenségéért, amit azonban úrai torzszalkodásai és árulásai miatt a túlerővel szemben végül is nem tudott megőrizni. Az Ószövetség leírja ezeket a harcokat, kiemeli egyes a hazájukért bátran küzdő személyek (Gedeon, Dávid, Judit stb.) tetteit és megindító, lírai kesergéseket tartalmaz a haza pusztulásáról. A török hódítás idején rendkívül népszerűek, időszerűek voltak ezek a bibliai részek. Igen jól lehetett egyes bibliai történeteket és azok tanulságait a magyar helyzetre aktualizálni.«³⁵

Szkhárosi költészetében az Ószövetségre való hivatkozás a világi feudalizmus elleni támadásával együtt kezdődik. A katolikus hit ellen vitázva olykor az Újszövetséget is idézi. Az Ószövetségből leggyakrabban Mózes, Jeremiás, Ézsaiás, Ezékiel, Zofóniás, Mikheás, Zachariás, Hózeás könyveit említi, citálja, az Újszövetségből pedig Pál apostolra, Péterre, Lukácsra és Mátéra hivatkozik. (Kutatásunk mai állásán nem tudjuk megállapítani határozottan, hogy szabadon fordította-e a bibliát vagy pedig a már meglevő bibliafordításokat használta fel.) Előszóval választotta ki a bibliából az egyházi és világi vezetők büntetéséről szóló részeket és költői tehetségével még tovább is fejlesztette, konkrétabbá tette, néha pedig megtoldotta azokat. Mivel Szkhárosi a bibliával is a mezővárosi paraszt-polgársághoz akart

³³ Engels: A német parasztháború. Bp. 1949. 35. o.

³⁴ I. m. 35. o.

³⁵ Klaniczay—Szauder: Magyar irodalom a felvilágosodásig. (Az ELTE Bölcsészkarának jegyzete az 1951—52-es tanévre 150. o.)

szólani, különösen élesen domborította ki a biblia ama utalásait, amelyből hallgatói a mindennapi életükre ismerhettek: »Szőlőket ültetsz, és miveled azokat, de bort nem iszol, meg sem szeded, mert elemészti azokat a féreg.« (Mózes V. 28 : 39) »Te a földbe nagy sokat vetsz, kün hasznod elveszett, Mert a sáskák megemészti, kit nehezen szenvedsz Szőlőt ültetsz, megkapalod, nagy erősen mívelsz Az borában nem ihatol, csak férgeket töltesz.« (Az átok:ól)³

3.

Költészetének eszmeisége : antiklerikalizmusa ; társadalombírálata ; a kor fő kérdései költészetében ; realizmusa.

Szkhárosi Horvát Andrásnak mindössze tíz verse maradt fenn. (70 nyomtatott oldal terjedelemben). Ezek közül nyolc versnek vagy a záróstrófájából, vagy az akrosztichonjából bizonyíthatjuk Szkhárosi szerzőségét, kettőt pedig »szellem, modor és technikabeli rokonság« alapján tulajdonítunk neki.³⁷

Olyan költő ő, aki teljesen benne élt korában, versei a század fő kérdéseinek megfogalmazásai, művészi tükörképei. »Vigasztaló ének« című versét nem számítva, kilenc versét aszerint oszthatjuk két csoportra, hogy a régi egyház vagy a főúrak ellen érvel-e. Elemzésünk is e fő kérdéseket veszi sorra és eltekintünk a versenkénti elemzéstől.

Verseri eszmeiségét vizsgálva tekintettel kell lennünk arra, hogy Szkhárosi prédikátor volt. Másrészt azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a középkor annyira a teológiának, a vallásnak rendelt alá mindent, hogy a tömegek eszéhez, szívéhez is csak vallásos jellegű mondanivalóval lehetett közelférközni. A vallásos ideológia leple mögött mindig meg kell keresnünk a társadalmi mondanivalót.

Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy Szkhárosi egyik képviselője egy nagy mozgalomnak, — a mezővárosi reformációnak s bármennyire erőteljes egyéniség is, mégis lényegében rá is jellemző mindaz, ami általában jellemző a mezővárosi reformációra. Így költészetét elemelve elsősorban azokat a vonásait húzzuk alá, amelyek sajátosan az ő vonásai, őt jellemzik.

*

Költészetében a világi és egyházi feudalizmus elleni harc egységet képez. Mivel költői fejlődésében elsőnek az egyházat támadó versei jelentkeznek, vegyük szemügyre először az antiklerikalizmusát.

³⁶ L. az itt tárgyaltakhoz Révész Imre: Magyar református egyháztörténet 1520 tájától 1608-ig c. alapvető munkáját. (Debrecen 1938.)

³⁷ Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Bp. 1953. 54. o.

A két vers címe: »Emberi szerzésről«, — »Pál érsek levelére való felelet«. Szkhárosi mind a 10 verse a Bornemissza Énekeskönyvben maradt fenn. Az átokról c. verset kiadták a Hofgref-féle énekeskönyvben is. (L. ezekre Szilády Áron jegyzeteit a RMKT. II. kötetében 449—461.)

Szilády »Az átokról« c. verset a Hofgref énekeskönyv alapján közölte. Bebizonyosodott, hogy a Bornemissza-féle kiadás hívebben őrizte meg a szöveget. T. i. ennek a szövege alapján a vers értelme világosabban áll előttünk, szótagszáma pontosabb, verselése jobb. Érthetőbbé válik így »Az átokról« legszebb strófája, amely Szkhárosi költészetének csúcsa :

Hofgref-féle szöveg :

»Port, harmatot, asszu hamut eszik az asszu föld,

Megrepedez, ugy panaszol reád az szomju föld.« (Első két sor)

Bornemissza énekeskönyv szövege :

»Por-harmatot, hamu esőt iszik az asszu föld,

Megrepedez, ugy panaszol reád az szomju föld.« (Első két sor)

Szkhárosi néhány versét töredékben megőrizte Mihály deák kódexeis. L. erre vonatkozóan ITK 1915. 431—444. o.

Szkhárosi egyházellenességének legjellemzőbb vonása, hogy egész költészetét mélyen áthatja a *nép féltése*. Ez a népet féltő, a szerzetesek csalárdóságaitól megóvni akaró szándék adja kezébe a tollat. Szkhárosi, mint volt szerzetes, jól ismeri az egyház minden fondorlatát, amit a nép félrevezetésére használ. »Emberi szerzésről« című versében így óvja a községet :

»Im tanács teneked megnyomorult község,
Hogy megcsalott téged ez sok szerzetesség,
Ki néked volt kedves, az volt nagy ellenség.«

Egy másik versében pedig, miután részletesen jellemezte a védőszenteket, ilyen fordulattal hivatkozik a közös élményre : »Ezt az kit mondok fejenkint tudjátok,« — és ezzel az egy mondatával máris megteremti maga és hívei között a közös érvelési alapot. Költészetének minden értékes vonását a különféle »emberi szerzések« leleplezésére használja fel.

A népet féltő szemléletéből érthető, hogy elsősorban azokat az egyházi szokásokat leplezi le, amelyek a nép ámitására a legalkalmasabbak.

Így például igen sokat foglalalkozik a védőszentek tiszteletével. A szentek közbenjáró szerepe Isten és az ember között, voltaképpen a feudális hierarchia vallási kifejezése. Ez ellen tiltakozni egyet jelentett a világi közbenjárók hatalma, — tehát a nép fölött gyámkodó papok és nemes urak elleni tiltakozással.

»Tisztet osztottunk az megholt szenteknek,
Porkolábságot adtunk szent Péternek,
Kik nem esmérik, mind kirekesztetnek.«

— írja »Az Antikrisztus országa ellen« című versében. Majd miután hét versszak 21 során át költészete legjellemzőbb vonásaival sorra bemutatta a szenteket s maró gúnnyal megkérdezte :

»Ottolia mert vakon született volt.
Ő nékie szolgált kinek szeme nem volt,
Ám lásd ha az adja kinek soha nem volt.«

utána felteszi a kérdést :

»Gondolkodjunksza, ezek miként vagynak,
Ha mind a szentek mind ezen osztóznak,
Krisztus urunknak tisztet így nem adnak.«

Szkhárosi tehát — szemben a katolikus papokkal — *gondolkodásra* szólítja fel híveit. A katolikus egyház védőszentkultuszát tulajdonképpen a népre ható észérvekkel teszi nevetségessé. Már Ozorai is ilyen racionalista érveket hozott fel a szentek kultusza ellen. »hat menie szent vagion anni Isten vagion« — kérdezi Ozorai, — majd így folytatja : »ha penig emberi okosság szerent kell szólani, hat menie szent volna mindennek annie udvara volna, mint az Istennek, Az Angial nem giozne az futosást.«³⁸

Szkhárosi a katolikus egyház egyéb »emberi szerzései« ellen is harcol. Ezeknek az »emberi szerzéseknek« az egyházon belüli szerepe jellemzésére idézzük Engels szavait : »A nyers erőszak mellett a vallás minden zaklatását. . . működésbe hozták, hogy alattvalóik utolsó fillérért is megkaparinthassák.«³⁹ Szkhárosi ezeket is a nép szempontjából bírálja. A bőjttel kapcsolatban egyenesen azt írja :

»De csak lencse, borsó tisztességben vagynak,
Az szegény kapások halat nem kaphatnak.«

³⁸ Ozorai Imre : De Christó . . . 283. o. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kézírattárában levő példányt használtam.

³⁹ Engels : A német parasztháború. Bp. 1949. 14. o.

Milyen átütő, agitatív ereje lehetett versének, miután a szegény kapások bőjtjével szembe állította a papok bőjtjét. (»Kétféle hitről«, »Reggel a papok«: . . . idézett rész.)

A búcsújárással kapcsolatban megőrökíti a XVI. századi búcsújáróhelyeket és talán valamiféle szólásmondást is:

»Az Krisztus mondja; jertek én hozzám, mit futunk Rómában,
Bódogasszonyhoz Coloniába, onnat a nagy Ágba.
Bolcsós helyekre a szent Jakabhoz a Compostellába.

Az kinek nincsen annyi költsége, menjen csak Bátára,
Avagy Kassára, avagy Váraddá, avagy csak Darnóra,
De hol tanita minket Krisztus ez fassangozásra.»

(Az istennek irgalmasságáról)

Antiklerikalizmusa későbbi verseiben további fejlődésen megy át. Az egyes »emberi szerzéseket« nagyobb összefüggésben mutatja meg és felismeri a katolicizmusnak az egész feudális világot — a pápaságon keresztül — átfogó jellegét, szerepét.

»Sokfelé eloszla ez világnak gondja,
Ki némettel tartja, ki törökkel tartja:
Ekképen hasonlók az hitnek ő dolga,
Ki pápával tartja, ki Krisztussal tartja.»

— írja, és ezzel a világos különbségtévesztéssel a pápát félreérthetetlenül az ellentáborba helyezi. Majd azt is megállapítja, hogy itt nagyon veszélyes ellenféllel állunk szemben, mert: »Fegyverrel őrzi pápa ő szerzését,« azaz: észreveszi, hogy a papság, az egyház, a hit mögött voltaképpen fegyveres erőszak-hatalom áll. Az egyház nemzetközi szerepének ilyen látása után, természetesen, hogy a szerzeteseket is másként látja:

»Jól ha mi megnézzük szerzetesek dolgát,
Kik a pápa zsoldján élnek, pártját tartják,
Hogy csak álnoksággal magokat megcsalják,
Az tudatlan népet soha nem tanyitják.

Oltalma igen sok az pápa zsoldjának,
Sok oskolájának és sok klastromának,
Káptalanságának nagy sok bordeljának,
De nincsen oltalma Krisztus mondásának.»

(Kétféle hitről)

Szkhárosi itt már kimondja a szerzetesek teljes értéktelenségét, a társadalmon való élőködésüket.

»Kétféle hitről« című versében — amiből eddig is idéztünk — sorra veszi karácsonytól pünkösdig a katolikus szertartásokat és a legválogatottabb módon gúnyolja ki azokat. Nagyon jellemző, hogy szemlélete egyre inkább a nép szemléletével mutat rokonságot, azzal egyezik meg.

»Honnét tanulád te, hogy a szent Márk napján,
Tétova kerengesz az jó gabonákban,
Keresztjáró héten mit kullagsz az rozsban,
Viseled az bálvánt Urnapján árnyékban.»

Szkhárosinak is az tűnik szemébe, ami a dolgozó embernek: a semmittevés, a tartalmatlan, céltalan mozgás »az jó gabonában«. Nagyon jellemző az is, hogy az eretnekek hagyományait felelevenítve, a szenvedő Krisztust állítja szembe a pápai »foltis hittel«:

»Mit járna hát Krisztus ott a keresztfával,
Rosszas seregével, pókdösött orcával,
Líkas oldalával, sebes lábaival,
Ha pápa megváltott bűdös olajjával.»

(Mellesleg szólva itt éppen a ferencesek gyakorlatára is utal : a nép előtt a ferencesek épp ezt a szenvedő Krisztus-képet népszerűsítették.)

Az egyházi szertartások bírálatában is továbbmegy egy lépéssel, most már nyíltan babonának, ördögösségnek nevezi a katolikus szertartásokat. A szertartások azon elemeit emeli ki, amelyek a pogányok bálványimádó szertartásainak is a részei lehetnének. Pl. A pápának karácsonykor : »Csak szalmahintésre akkor nagyon gondja.«

»Jézus urunkat ők ezekkel tisztelik,
Éjjel az gyertyákat egyenként elszedik,
Az földet erőssen pálczákkal veretik,
Csaté-paté, zérzur, hol mit használ nekik?

Majd nyíltan ki is mondja : »Bálvány-imádásra az föld népet hajtod.«

Bátor kiállásra valló vonása Szkhárosi antiklerikalizmusának, hogy a szentek tisztelete elleni küzdelemben sort kerít a magyar szentekre is. Az életrajzi részben láttuk, hogy milyen élesen kikel a váradi szent László kultusz ellen. Merőben más történelemszemlélet ez, mint amit eddig láttunk irodalmunkban (pl. Farkas Andrásnál). A zsidó-magyar történelmi párhuzam felhasználása mellett ez a legjellemzőbb vonása Szkhárosi történelemszemléletének.

Az emberi szerzések között sort kerít Szkhárosi a papi nőtlenségre, az úrvacsorára, valamint a misére is. Mindezeket úgy tárgyalja, mint a néptől való elkülönülés alkalmait.

A régi, a katolikus egyház elleni harcának utolsó verse a »Pál érsek levelére való felelet« 1548-ból való. Itt mintegy összefoglalóan mondja el — a levélre válaszolva —, amit az eddig idézett versekben láttunk.

Szkhárosi az egyházi feudalizmus ellen harcolva, támadja és gúnyolja a papság külön rendi mivoltát igazoló szertartásokat, tételeket. Az egyház gazdagodását szolgáló »emberi szerzésből« fakadó szertartásokkal szembeállítja a Krisztus érdeméből való igazulás elvét. Ez az ideológia megfelelt a mezővárosok parasztpolgársága és parasztsága érdekeinek, amely réteg olcsó egyházra törekedett és papjait tanult embernek akarta látni, nem pedig az ő munkájukból dologtalanul élőködőknek. Szkhárosi álláspontja azonos lehetett Sztáraiéval, aki »Az igaz papság tükre« című drámájában azt írta, hogy a papok »akképen választatnak a papságra és prédikátorságra, miképpen a bírók és esküdtek a bíróságra és esküdtségre.«⁴⁰ E tétel mögött a mezővárosok parasztpolgárságának ama törekvése áll, hogy felszámolják a papi hierarchiát és a prédikátort a község hierarchiájába illesszék be. Sztárai papjának főtisztjé a »prédikálás és tanítás«.⁴¹

*

Szkhárosi a nép életét, problémáit ismerve, szerzetesi emlékeit egyre inkább a nép felvilágosítására használja fel. Szemléletéből következik, hogy figyelme kiterjed a főurak bűneire is és 1544-től, de főleg 1545-től már ellenük is félelmetes erővel érvel. A világi feudalizmus bűneit mindig a nemzet problémáinak egészében látja.

Szkhárosinak a feudális uralkodó osztály társadalmi erkölcséről nincs egyetlen elismerő szava.

»Hol vagynak mostan az jó fejedelmek,
Kik az igazságnak, istennek engednek?
Látjátok fejenként kegyetlenné lőnek,
És hivataljokban egy lépést sem tesznek.«

(Az fejedelemségről)

⁴⁰ RMKT. V. 218. o.

⁴¹ RMKT. V. 219. o.

A feudálisok egyik legfőbb bűne a »fösvénység«, azaz a különféle javaknak mérhetetlen harácsolása, egybegyűjtése. Élő személynek ábrázolva a fösvénységet, megkérdezi tőle :

»Mit tévsz volt köztök ennyi sok csalárrdal,
Hamis urakkal, ennyi pap barátal,
Az kik el nem járnak ő hivataljokban,
Kiknek nem bizhatunk semmi oltalmokban,
Inkább háborgatnak minden igazságban.«

(A fösvénységről)

»Az fejedelemségről« című versében ilyen tömören, minden sorával egy-egy lényeges magatartásra utalva, összegezi a »kóborlók« bűneit :

»Ekképen járnak az kegyetlen Urak,
Kik hivataljokban igazán nem járnak,
Csak egymásra törnek és mindent pusztítanak,
Isten mondásával semmit nem gondolnak.«

Amint az idézetekből látjuk, Szkhárosi állandóan szemére veti az uralkodó osztálynak, hogy »hivatalában nem jár el«: azaz nem teljesíti azokat a társadalmi feladatait, amit az ország, népe elvárna tőle. A kortárs olvasók ebből világosan megérthették Szkhárosi véleményét : ha nem tölti be nemzeti feladatait, nem más, mint élősi test az országon. Az utolsó idézetünk harmadik sorában megmondja azt, hogy ehelyett mit csinálnak az uralkodó osztály tagjai : »Csak egymásra törnek és mindent pusztítanak«: mi más ez, ha nem a feudális anarchia képe. A »mindent pusztítanak« nyilván azt jelenti, hogy a termelő erőket, így elsősorban a jobbágybirtokokat pusztítják. A »fejedelmek« elleni kifakadásait érzelmileg az fűti, hogy a főurak a dolgozó néppel csak kegyetlenkedni tudnak :

»Romlásinknak egyik oka fejedelmek vattok,
Nagy óhajtván mind ez ország panaszol rejátok,
Kémületlen az föld népén csak hatalmaskodtok,
Az istennek tisztességét nem ótalmazzátok.«

(Az átokról)

Szkhárosi a feudális anarchia tobzódásának évtizedeiben nem foglalt állást egyik frakció, egyik főúri csoport mellett sem. Életének tanulmányozói a leggondosabb elemzéssel sem találtak olyan nyomokat életművében, amely Zápolya vagy Ferdinánd melletti állásfoglalását bizonyítanák. Ez a »ajta »pártatlanság« a legbecsületesebb állásfoglalás ebben a korban. Szkhárosi megértette, hogy a pártoskodó felek jelszavai különbözhetnek, de cselekedeteik lényege közös : a népen kegyetlenkednek.

A főurak bűneit összefüggésben látja a nemzeten esett sérelemmel — a függetlenség elvesztésével. Sőt, ő egyenesen a főurak pártoskodása, bűnei miatti büntetésnek tekinti a török pusztítást alkalmazva ezzel a biblia tanításait és Farkas András párhuzamát.

»Nagy bővséggel ugyan nyilván jargal a hamisság,
Mindennemű uzsoraság, kalmárság, csalárdság,
Méltatlanság az föld népén, hamis hatalmasság,
Egyiptomnak rabságában esik Magyarország!«

(Az átokról)

Amikor az ország romlásának okait kutatta, természetesen a papság bűneire is rámutatott. A főpapságot is azok közé a tényezők közé sorolja, amelyek az ország romlását okozták. Jellemző, hogy ugyanaz a fösvénység, amelynek a bűne miatt Buda vára elesett, maga mellé hódoltatta a klerust is :

»Sok szent papokat fősvénység! megcsaltál,
Sok pispókókat hozzád holdeltattál,
Nagy sok templomokat oltalmul rakattál,
Sok nyakanyírt embert oda onszollottál,
Sok lelki dulókat te ott eltartottál.«

*

(Az fősvénységről)

Szkhárosi fősvénység elleni érvelését saját tályai élményei is inspirálhatták. A fősvénységgel szemben (a szegény nép gondjának-bajának hangoztatásával) egyszerre ad hangot a mezőváros egész lakossága sajátos érdekeinek. »Utát megfogtad mindennek fősvénység« — írja, és együtt említi a különféle iparos-kereskedő sérelmeket, a föld népének sérelmével.

»Sok hamis törvént fősvénység! költettél,
Ki soha nem volt, olyat is szerzettél,
Hamis harminczadot te nagy sokat leltél,
Hamis ravást leltél, hamis dézsmát leltél,
Borfoglalást leltél, borváltságot leltél.«

— — —
»Néked fáradnak mind az szegény *szántók*,
Nagy éhen szomjan te reád kiáltók,
Neked verejteznek a szegény *kapások*,
Tenéked fázódnak az szomju *halászok*,
Neked sütköződnek az futó *vadászok*.

— — —
Sok bort fősvénység, hamisság! begyűjtesz,
Nagy sok föld buzát a földbe rekkentesz,
Kível nagy szükséget mindeneknek teszesz.«

»Az szegény népnek erejét elveszed,
És munkájokkal az férgeket tölted,
Drágaságot mert vársz, azért el nem költed,
Átkozott vagy az buzát, hogy így vesztegeted,
Bölcs Salamon írja, noha nehéz neked.«

»Meg nem mondhatom neked minden dolgod,
Büdös boroddal az népet bosszontod,
Elvesző marháddal őket sanyargatod,
Férges szalonnádot mind reájok osztod,
Senvedét, halandót mind reájok hanyod.«

(Az fősvénységről)

A mezővároson belüli társadalmi differenciáltságot csak mint jelenséget érinti, de nagyon nehéz kihámozni verseiből azokat a sorokat, amelyek esetleg már a mezővárosi polgárság leggazdagabb rétegének kizsákmányoló mivoltát igazolnák. A mezővároson belül elsősorban a vagyonnal rendelkező »polgárok« és zsellérek között lát társadalmi ellentétet: a két réteg véleménye bizonyos kérdésekben eltér. Ezt mutatják »Az fejedelemségről« című versének alábbi strófái:

»Mind eltanulták az nagy hamisságot,
Urak, nemes népek, az szegény parasztok,
Minémük az urak, olyak az parasztok,
Az urakhoz képest mind keresik poklot.

— — —
»*Nem tudjuk immár mely felé hajoljunk*,
Urak, miattatok mind bolygóban vagyunk,
Kegyvetlenség'ektől mert oly igen félünk,
Semmi segítséget bennetek nem értünk.«

1545-ben ezt írja:

»Az urak valának nagy kegyvetlenségben,
És szegény község nagy szertelenségben.
Tályán az polgárok nagy egyenetlenségben.«

1545 nagy forduló Szkhárosi költészetében. Ekkor éli át és érti meg a maga teljességében a világi dúlók-fosztók bűneit. Két nagy verse — Az fejedelemségről, Az fűsvénységről — tanúskodik erről. A szöveg alapján feltételezhetjük, hogy a földesúr a mezővároson valami nagy »kegyetlenséget« követett el és az ellen nem egységesen léptek fel a polgárok. A szegényebb réteg »kegyetlenséggel« felelhetett a földesúr cselekedetére. Szkhárosi egyformán elhatárolja magát mind az urak kegyetlenségétől, mint pedig a nép megtorló módszerétől. Szkhárosi nem biztatja a népet megtorlásra, ellenkezőleg: miután felsorolta az urak nagyobb-nagyobb gazságait, így fejezi be versét:

»Sommája, vége ti szolgálatoknak,
Legyetek oltalma minden igazságnak,
Legyetek rontója minden hamisságnak,
Mert ez szolgálatban sokan visszajárnak.

— — —
Békéljete meg először istennel,
És épüljete meg ő szent ígéjével,
Az őszent fiának megesmeretivel,
Ezt nyilván higyjéte leszen segítségvel.«

(Az fejedelemségről)

Szkhárosi a nép haragját látva megingott, egy pillanatra hamis illúzióra hajlik. »Nem tudjuk immár mely felé hajoljunk.« Szkhárosi tépelődései mögött a mezővárosi polgárságnak a dilemmáját láthatjuk. Ennek a rétegnek ebben az időben még a feudális anarchia a fő ellensége, és ezért köt szövetséget a néppel. A század második felében azonban már a néppel kerül szembe, mert vagyont félti a feudális anarchia kritikáján túllépő, és a feudalizmus egész rendszerét felszámolni akaró paraszti megmozdulásoktól. A mezővárosi polgárság ekkor a feudális uralkodó osztállyal lép szövetségre a nép ellen. A mezővárosi reformáció prédikátorai is átállnak az urak oldalára (Méliusz).

Szkhárosi még csak érinti ezt a kérdést. Keresi a kivezető utat az ország szomorú helyzetéből. A nép mellett áll, de még bízik az »istentől rendelt jó fejedelemségben« és az »istentelen« főurak megtérésében. Szkhárosi pusztán a parasztság forradalmi tetteitől határolja el magát, egyébként azonban szolidáris a néppel. Ily módon Szkhárosi társadalomképe is kirajzolódik bennünk: rendezett feudális társadalomban akart élni, ahol nincsenek túlkapások és nem háborgatják a mezővárosok lakosságát, nem követnek el »méltatlanságot a föld népén« és nem háborgatják a prédikátort sem. Mindenfajta elnyomás ellen tiltakozott, ezzel a két réteg szövetségén belül következetesen a nép hangját szólaltatja meg, de támadásainak éle mégis elsősorban a feudális anarchia következményei ellen irányult. Nem a feudális kizsákmányolás egész rendszere ellen lépett fel, hanem a törvénytelenések ellen. Ezt így fogalmazta meg versében:

»Törvény adótul Szent János meg nem tilt,
De méltatlanságtul, mindentul itt megtilt,
Telhetetlenségtul ostor adót megtilt,
Hamis szolgálattul hamis ravást megtilt.«

(Az fejedelemségről)

A rendezett feudális társadalomra vonatkozó elképzeléseiből érthetjük meg, hogy a nép forradalmi mozgolódását — mint amit másfajta »rendetlenségnek« nevezett — elítélte.

A rendezett feudális társadalomról vallott elképzelése nem csak a mezővárosi polgárság, de az egész nép érdekeinek is megfelelt. A centralizált monarchiában látják a század legjobbjai mind-mind a kivezető utat. »Nyilvánvaló, hogy ebben az általános zürzavarban a királyság volt a haladó elem. A rendet képviselte a rendetlenségben, a kialakuló nemzetet a lázongó hűbéres államokra való szétforgácsolódással szemben. A feudális felszín alatt kelet-

kező valamennyi forradalmi elem éppúgy rá volt utalva a királyságra, mint a királyság rá.«⁴² Engels okfejtése után még világosabban áll előttünk, miért vágyik Szkhárosi a »jó királyi felség« után :

»De jaj nekiünk, hogy közöttünk nincs fejedelemség,
Miként vala Ninivében, jó királyi felség,
Ez országban meghidegült már minden reménység,
Rejánk szállott az nagy vakság, minden szemetlenség.«

(Az átokról)

Vallásos lepelbe burkolja mondanivalóját és a jó fejedelemség eljövételét és a török kiűzését a reformáció győzelmétől teszi függővé (1. a »Vigasztaló hit« c. versét.) Ebben az összefüggésben érthetjük meg azt is világosabban, hogy miért veti a főurak szemére a prédikátorok üldözését :

»Az cigánoknak lám békét hagytok, kik nimdenkor lopnak.
Az törökökkel lám pártolkodtok, kik rajtunk rabolnak,
Csak az nem kedves urak! köztetek kik jót prédikálnak«

(Az istennek irgalmasságáról)

A prédikátoroknak pedig nagyon jelentős nemzeti feladatuk van Szkhárosi szerint, ugyanaz, mint a zsidó prófétáknak :

»Sok rendbeli prédikátort most kildött közinkben,
Kiálttatja hogy ne éljünk ily jejtellenségben,
Gyűlötségben, irigységben, és nagy kevélségben,
Bujaságban, hamisságban, telhetetlenségben.«

(Az átokról)

Szkhárosi költészetének fő ihletője : az ország sorsán érzett fájdalom. Célja : megkeresni azokat az erőket, amelyek romlásba juttatták az országot, Meg is találja ezeket a főpapokban és főurakban és az ezek büneiért rajtunk élősködő törökben és »vendégnépben«, azaz : németben. Hazafiasságának legfőbb vonása, hogy kemény kritikát mond az ország vesztét előidéző erőkről. Az addigi magyar irodalomhoz mérten azonban új vonások jellemzik Szkhárosi hazafiságát. A feudális anarchiát és ennek következtében az ország pusztulását már előtte is észrevették (Nagyszombati Márton stb.), de nem látták meg, hogy a fő baj »a föld népén esett méltatlanság« : azaz a néppel szemben elkövetett kegyetlenség. Hazafiságának a néppel való azonosulása, az ország problémáinak lényegében a nép érdekeinek szemszögéből való szemlélete a legfőbb ujdonsága és értéke.

*

Szkhárosi az ország egész életéről fő vonásaiban hiteles képet adott. Különösen nagy művészi erővel, meggyőzően, szinte a történelmi forrás hitelességével örökítette meg a mezővárosok és az ott élő parasztok mindennapi életét, munkáját. Gondoljunk csak »Az fősvény-ségről« című versének nagyszabású képeire. Szkhárosi költészete ábrázolta először művészi síkon és korhűen a dolgozó nép jogfosztottságát, kizsákmányoltságát. Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy Szkhárosi mind nagy történelmi problémáiban, mind pedig mindennapi életében hű képet adott koráról. Ami új ebben az ábrázolásban elődeihez mérve, az a költő világnézetéből, a nép ügye melletti kiállásából érthető meg. A »Volter és Grizeldisz« című szépirodalmi műveiben is megjelentek már a valóság ábrázolásának bizonyos elemei (Grizeldis munkája), de az Szkhárosiéhoz mérve idillikusnak hat inkább. Teljes korszakot, a maga bonyolultságában az ő költészete adott először irodalmunkban. (Janus Pannoniusnál is tovább ment abban, hogy a munkát, a dolgozó emberek mindennapi életét is ábrázolta.) Szkhárosi költészete lényegében *realista* költészet : a vallásos keretből kell kiszabadítanunk és akkor ott van mögötte a kor a maga bonyolultságában, mindennapi életében és legfőbb problémáiban.

⁴² Engels : A német parasztháború. 1949. 147. o.

Realizmusa azonban nem olyan magátólértetődő, ahogy első pillanatra látszik. Szkhárosi prédikátor volt, tehát olyan ideológia foglya, amely könnyen vakká tehetne volna a valósággal szemben. *Realizmusa éppen ezzel a prédikátori tudattal szemben alakul ki.* Mint prédikátor lényegében nem jut tovább »Az fejedelemségről« végső konklúziójánál, azaz: bízik a fejedelmeknek jobb útra térésében. A költő azonban épp ebben a versben — mint több másban is — a valóság olyan mozzanatait tárta fel, amelyek megsemmisítik ezt a konklúziót.

4.

Művészi eszközei: szatírája; stílusa; művészi eszközeinek változatossága; verseinek művészi szerkezete; költészetének népiessége művészi megoldásaiban; nyelve.

Szkhárosi Horvát András nem volt tudatos költő-művész. Nem költeményt akart írni, hanem az irodalom sajátos eszközeit akarta felhasználni eszméi népszerűsítésére. Az következik vajon ebből, hogy verseinek nincs művészi értékük? Korántsem. Verseiben mindig mint prédikátor szólal meg, de közben szárnyakat kap és a prédikátor költővé válik. A következőkben versei művészi sajátosságát elemezve azt vizsgáljuk meg: hol és miben nő a költő a prédikátor fölé; mit adott ez a költészet irodalmunknak a művészi ábrázolás terén, mivel gazdagította irodalmunk művészi kifejező eszközeit?

*

Szkhárosi költészete nemcsak eszmeileg, de művészileg is a katolikus liturgia különféle »emberi szerzései« elleni harcban fejlődött. Ezzel együtt, illetve ezt a harcot erősítve, alakult ki költészetének legjellemzőbb vonása: *szatirikus jellege*. Költői tehetségének ez a legerősebb oldala. Verseit olvasva, érezzük, hogy szinte kiapadhatatlan leleménnyel működik a különféle szatirikus ábrázolásban.

A katolikus egyház elleni szatírájában nagyon sok oldalú ez a költészet, sokféle eszközt alkalmaz. Szatírája értékes vonásának mintegy összefoglalását adja az a jellemzés, amit a ferences szerzetesről adott:

»Egy ellenség köztünk igen nagy romlást tött,
Kit az keresztyénség csak eszébe sem vött,
Mert nagy szépnak tetszett, azért elhíthetött.

Ez nagy ellenséget nagy sokan szeretik,
Nem tom minek híjják, kötélvel övedzik,
Asszó fába oltott, de két kézzel eszik.

Hosszó, ránczos ruhát és czafrangot visel,
És mind télbe-nyárba szőr koszorut visel,
Alázatosan jár, de rakva miregvel.

Barlamban lakozik, bömből éjjel-napal.
Gyakran fejét hajtja, azval sokat megcsal,
Csodára kik futnak, megjönnek nagy kárral.

Barlamból ha kijő, alánézve kullag,
Álmokságot gondol, de kétfelé hallgat,
Ahova beférhet, ott bizon nagy kárt hagy.

Édes, szép beszédő, hogy angyalnak vélnéd,
De végre ment megcsal! ha eszedbe vennéd,
Bizon te vigyáznál, magad megőriznéd.

Távol ha tekénted olyan mint egy méhkas,
Ha hozzá közel mégy, olyan mint egy agg sas,
Vaj! puhán övedzett ragadozó farkas.«

(Az emberi szerzetről)

A vers a népi találós mesék formájában indul. Az író magára hagyja az olvasót és csak végül mondja meg, hogy kiről is beszél. Úgy írja le a ferences szerzetest, hogy a valóságselemek torz oldalát emeli ki. Előbb a szerzetes külső vonásait rajzolja meg s innen jut el a szerzetes magatartásának életrekeltségéig.

Máskor *humorizál* :

»Trinck Urbán! sokszor részegségben mondják,
Bornak bőségét, mert ő tüle várják.«

A katolikus vallási szokásokat így gúnyolja :

»Az vagdalt hurkát, az abrakosztót, nagy sokan forgatják,
Ezerszer egy nap ha megszámlálják, imádságnak tudják.«

A karácsony-éjjeli misét így fordítja el :

»Nagy karácson előtt *agyaras* miséjét (aranyos mise helyett)

A keresztelést így idézi fel :

»Keresztelni gyermekeket *guggolt* vízzel mondod,
Idvösségesb az lehésvel hiszem azt álitod.« —

A bűjtös szokásokon így gúnyolódik :

»Sósvíztől tartjuk bűnnek bocsánatját,
Olaj elveszi szívünk álnokságát,
Sok gyertyagyújtás istennek haragját.«

Ugyanebben a versben :

»Nékik (némelyek) kuklyából varrnak idvösséget,
Nőtelenégből sokan könnyebbséget,
Hus nem ételből jó keresztyénséget.«

Ez a két utóbbi nagyobb leleményre mutató módja a gúnyolódásnak. Elvont vallási fogalmakat és tárgyakat kapcsol össze és így még jobban kiemeli egyes katolikus szertartások értelmetlen voltát. Ábrázolási módjában sok a saját lelemény, de — minden bizonnyal — a korabeli népi szatirizáló formákat is felhasználta.

*

A biblia szövege eszmei-tartalmi hatása mellett művésziileg is inspirálta költészetét. A biblia — elsősorban az ószövetségi részek — komor pátosza hatással van Szkhárosi költészetére, képeit pedig felhasználja és költőileg továbbfejleszti. Vannak olyan művészi vonásai a bibliának, amelyek a népköltéssel mutatnak rokonságot, sőt sok esetben ilyen forrásra mennek vissza (ellentétek, párhuzamok, hasonlatok, képek). Pl. Ezeket Szkhárosinál is megtaláljuk:

»Ha megtekintjük az *isten* dolgát tökéletes jóság,
Ha megtekintjük *ez világ* dolgát tökéletes vakság,
Isten haragját, irgalmasságát véli, hogy csak csufság.«

az ellentétekre :

»Kezdetül fogva ennyi *gonoszság* ez világon nem volt,
Ilyen bővséggel minden *igazság* meg sem jelentett volt,«

(Az istennek irgalmasságáról)

Szkhárosi jelentős költő voltát bizonyítja, hogy verseiben továbbfejlődik a bibliából származó képanyag. Jó példa erre »Az átokról« című vers, amely a biblia szövegében is félelmetes, komor

benyomást tesz az olvasóra, Szkhárosi átírásában azonban még több erő, komorság van. Idézzük a bibliából Mózes átkát és melléje állítsuk azt Szkhárosi átírásában. »Átkozott leszesz a városban és átkozott a mezőn. — Átkozott lesz a te kosarad és a te sütő tekenőd. — Átkozott lesz a te méhednek gyümölcse és a te földednek gyümölcse a te teheneidnek fajzása és a te juhaidnak ellése. — Átkozott leszesz bejöttödben és átkozott leszesz kimentedben — Bocsát az Úr te reád átkot, bomlást és romlást mindenben, amit kezdesz vagy cselekszel ; mígnem eltöröltetel és mígnem gyorsasággal elveszesz a te cselekedeteidnek gonoszsága miatt, amelyekkel elhagytál engem. — Hozzád ragasztja az Úr a döghalált, mígnem elemész téged arról a földről, amelyre bemégy, hogy bírjad azt, — Megver téged az Úr száraz betegséggel hidegleléssel, gyulasztó és izzasztó betegséggel, aszályal, szárazsággal és ragyával és üldöznek téged, mígnem elveszesz. — Eged amely fejed felett van, rézzé, a föld pedig, amely lábad alatt van, vassá válik. — Az Úr eső helyett port és hamut ad a te földedre ; az égből száll reád, mígnem elpusztúlsz.⁴³» Így fordította Károli Gáspár Mózes átkát. Nézzük meg most ezt a szöveget Szkhárosi átírásában :

»Átkozott léssz az városban, átkozott a mezőben,
Itt az átok azmit hirdet érts meg, vedd eszedben,
Hogy uradnak istenednek nem léssz kedvében,
Jó szerencséd, előmented nem lesz életedben.«

»Átkozott leszen a te csüröd, minden maradékod,
Átkozott léssen te gyermeked, mind fiad, leányod,
Átkozott leszen az te csordád, mindennemű barmod.
Átkozott léssen az zsiros föld, nem ad semmi hasz not;«

»Átkozott léssz a hol jársz kelsz minden életedben,
Megnyomorít az uristen téged nagy inségben,
Átkozott leszen minden dolgod cselekedésedben,
Még nem elveszt az Uristen nagy hitetlenségben.«

»Rejád bocsát nagy döghalált, hogy megemészteszél,
Igen megvér nagy szükséggel, minden betegséggel,
Nagy hévséggel, hidegséggel és nagy dögösséggel,
Nagy aszályal és rogyával, hogy kesergettessél«

»Érczczé válik fejed felett a szép csillagos ég,
Vassá válik talpad alatt az nagy jó zsiros föld.
Por-harmatot, hamu esőt iszik az asszu föld,
Megrepedez, úgy panaszol reád az szomju föld.«

Szkhárosi összevonja a Biblia sorait, a leglényegesebbet emeli ki és erőteljesebb kifejezéseket alkalmaz. Egy másik példán is jól láthatjuk ezt. Ézsaiás : I. 31. vers.

»És csepüvé lesz az erős és munkája szikrává ; mindketten égni fognak és oltójuk nem léssen.«

Szkhárosi így fordítja ezt a fejedelmek ellen :

»Öszvetörettek és semmié lesztek,
Mint az csepő szikra oly hamar elvesztek,
Kik az szegény népen most kegyetlenkedtek,
Ézsaiás mondja, de ti nem hiszitek.«

(Az fejedelemségről)

Az egyetemi előadásokban mutattak rá a közelmúltban Szkhárosi költészetének éppen az ószövetségi részek alkalmazásával jellemzővé váló vonására : »Éppen az Ószövetségi részek

⁴³ Mózes. V. 28 : 16—24.

erősítenek meg »Az fejedelemségről«-ben egy olyan stilisztikai fordulatot, amely eddig kevésbé volt feltűnő: a tegező, egyes vagy többes második személyű megszólítás fordulata. Meg volt ez már Apátinál is, nem egyéni találmány tehát, ott fordul elő, ahol a költő különösen hangsúlyozni kívánja bíráló és vitázó szándékát, tehát közvetlenül odafordul renitens, makacskodó hallgatóságához. Ez a közvetlenül tegező fordulat először Szkhárosi versében lesz általánossá, legelőször pedig »Az fejedelemségről«-címűben. Ez a tegező fordulat a prédikációnak közvetlenségével jár és a beszélt nyelvet engedi érvényesülni versében, a vita hevületét, a düh, a gyűlölet hangját erősíti és ettől fogva a régi magyar irodalom sok értekező vitázó műfajában tér vissza, mint igen hatásos művészi eszköz egészen Bessenyeiig. »A tanításnak, az agitációnak nincs ennél hatásosabb formája, különösen akkor, ha a szerző mindig úgy szólítja meg, közvetlenül a vele szembenállókat, hogy érezteti azt a közösséget melynek nevében beszél.«⁴⁴

Szkhárosi stílusát alapjában a biblia stílusa határozza meg, de ő tovább fejlesztette, saját híveihez közvetlenebbül szólóvá tette azt: nyelve, stílusa voltaképpen a biblia nyelvének a korabeli nyelven való visszaadása. A kettőnek az ötvözetéből alakította ki kifejező erejű, a mondanivalót hatásosan tolmácsoló stílusát, amely átütő erejűvé teszi verseit.

*

Szatírája és a biblia stílusának alkalmazása mellett még sok olyan vonása van művészetének, amely a mondanivalót hatásosan tolmácsolja. Nagyon találóan tudja például az igéit használni. A pápa szent Márk napján tétova *kéreng* a gabonában, keresztjáró héten a rozsban *kullog*. Úrnapján az árnyékban *viseli* a bálványt. A papok közöttben »kelletlen az haltúl igen« »birbitelnek« A föld népének a fősvénység általi elnyomatását például ilyen változatos igehasználattal tudja szemléletessé tenni:

Néked *járadnak* mind az szegény szántók,
Nagy éhen szomjan te reád *kiáltók*,
Neked *verejteznek* a szegény kapások,
Teneked *fázódnak* az szomju halászok.«
Néked *siütköződnek* az futó vadászok.«

Igéi mellett rendkívül kifejezőek, sokat mondóak jelzői. Különösen gazdagon látja el jelzőkkel az általa olyan gyűlölt fősvénységet és fejedelemséget. A fejedelmekre egy versszakban az alábbi öt jelzőt használja: »országpusztító, család, duló, kóborló, lopó.« Különösen előszeretettel alkalmazza a »nagy« és »hamis« mellékneveket jelzőként. Általában szereti a lényegét magába foglaló de egyben túlzó jelzőket: »véghetetlen vakság«-mondja az emberi szerzésre: a pápa hite: »foltos, színvesztő hit,«; az emberi okosság a hit területén Szkhárosi szavaival: »hatalmas hamisság, színvesztő jámborság«. A »hamis« jelzőt különösen a »fősvénység« bűneire alkalmazza előszeretettel. A török régi »vastag nép«.

Jellemző, hogy jelző-használatában a feudális urak elmarasztalását hogyan fordítja a papokra: »lelki dulók«-nak nevezi őket.

Kedvenc művészi eszköze a megszemélyesítés, a fősvénységet úgy szólítja meg, mintha élőszemélyről lenne szó:

»Sok méltatlanság udvarol teneked,
Mind e világ látjuk, hogy takar te neked,
Mert *nagyságos ur* vagy, minden koboz neked.«

másutt így ír:

⁴⁴ Klaniczay—Szauder: Magyar irodalom a felvilágosodásig. Az ELTE Bölcsészkarának jegyzete az 1951—52-es tanévre. 162—63. o., 169. o.

»Jaj szegény fősvénység! hogy ily nagy hasu vagy.« Ebben a két idézetben láthatjuk, hogy a fősvénység mellett »méltatlanság« címén összegezi a feudális urak bűneit, megszemélyesítve azokat is, mert azok »udvarolnak« a fősvénységnek, az urakra legjellemzőbb bűnnek.

A böjtön így gúnyolódik :

»Óh mely szemérem ez a sós szalonjának,
Az disznó soldornak, hogy füstön hallgatnak.«

A »szemérem«-szégyen szóval élőlényként említi ezeket az ételeket is és így mondanivalóját még érzékletesebben, hatásosabban tudja kifejezni.

Ha itt újra emlékezetünkbe idézzük, amit a második fejezetben a vágáns nyomokról, költészete ilyen elemeiről írtunk, akkor láthatjuk, hogy a biblia és tágabb értelemben az egyházi költészet hatása mellett, s az ebből eredő vallásos-biblikus stíluson kívül világiasabb stílusra is találunk példát Szkhárosinál.

*

Vessünk még egyszer néhány pillantást *versei szerkezetére*. Szkhárosi ferences szerzetes volta elemzésénél — mint bizonyító eszközt — elemeztük versei szerkezetét s rámutattunk arra, hogy verseire a prédikációs forma és ezzel együtt bizonyos logikai szerkezet jellemző. Ezt a prédikációs formát azonban nem alkalmazza mereven. Költői indulata, a meggyőzni akarás néha megváltoztatja vele kitervelt formáit. A »Kétféle hitről« című versében például egy helyen azt írja :

»Többet ezekről én mostan itt nem szólok,«

majd miután lényegesen hosszabban szólott a farsangról, illetve a böjtről, mint a »foltos hit« egyéb szertartásairól, úgy folytatja :

»Semmit ezekről én szólni nem akartam,
Mert az foltos hitről *csak szólni* akartam,«

Hasonló jelenséget látunk »Az fősvénységről« című versében, ahol a bibliai részek közé már beszövi a jelen jelyzet bírálatát. Ugyanez történik »Panasza Krisztusnak« című versében is, ahol a szigorú formát felbontja a költő dühe, heve. A legjobban megszerkesztett verse »Az átokról«, a maga szigorú kettős tagolásával és »Az fededelemségről« a hármas tagolásban. »Vigasztaló ének« című verséről így ír *Horváth János* : »Ez az éneke szerkezetileg is a legjobb lírai darabok egyike a maga századában.«⁴⁵ Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy »Emberi szerzésről« című verse mellett, ez egyetlen verse, amely *művészi* kompozícióban fogant. Szkhárosi verseinek szerkezete mint már rámutattunk, ugyanis nem nevezhető művészi kompozíciónak, nem a kompozíció, hanem értelemes nyelve, stílusa és verselése teszi művészi Szkhárosi költeményeit. Szkhárosi verseinek szerkezetét az elérendő célból következő logikus forma jellemzi, »agitatív« feladatukat így tölthették be versei a legjobban.

*

Szkhárosi költészetének *népiessége* nem nevezhető tudatosnak, de költészetének nyelvi és hasonlatanyaga — illetve annak legjobb része — népi ihletésű. Lássunk erre néhány példát : A szerzetesek »jámorságát« így példázza :

»Miként az konkolnak fejr az virága,
Belől, ha megrontod, fekete az magva ;
Az szerzeteseknek ilyen jámborsága.«

⁴⁵ *Horváth János* : A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalom-története. 1953. 56. o.

Teológiai érvelésében is a mezővárosi paraszt-polgár mezei élményeiből veszi hasonlatait :

»Mikint az gabonát az tövis elnyomja,
Az isten beszédét gazdagság elfojtja,
Az kazdag fősvénnek hallgatni se hadja.«

Más helyen ilyen népies fordulatot használ a bűnbeesés elmondásánál :

»Az vétket Ádám Évára *keni*, Éva az kigyóra,«

A főurak dúlását így jellemzi :

»Mert miképen az légy, máséra úgy estek,«
»Ezek az nyomát az bottal ütik az elfutott nyulnak,«

— mondja a különböző emberi szerzésektől üdvösséget várókról,

»Ő fő leszen, te fark lészesz« :

azaz : az idegen elnyomó lesz az úr, te pedig szolgálász néki.

»Miként a vak az délszinben ugyan tapogattok,«

— mondja a torzsalkodó főurakról.

»Mert szőlőt nem szednek az macska töviskről«

— magyarázza, és ezzel azt akarja bizonyítani, hogy cselekedetei mutatják meg az embert.
A fősvénység fő bűnei közé tartozik, hogy :

»*fejletlen* lábbá az urakat tötted.«

Ez a népies szemlélet magyarázza, hogy még az istent is holmi idős parasztemberként ábrázolja :

»Azt tudjátok, hogy az isten megvénhődött már, nem lát,
De nem aloszik, rejánk pislag, nuha sok bosszut lát,«

Néhány jellemző sorral megőrökíti a nép mindennapjának egy-egy jelenetét is :

»Reggel ha indulunk, messze utra megyünk,
Három szent királtul segítséget kérünk,
Bolcsós ereklyét nyakonkban figgesztünk.«

Itt a Krisztus keresésére és üdvözlésére induló három szent király tiszteletét örökítette meg.
Más helyütt — a ferences szerzetest jellemezve — arról ír, hogy a nép a gyermekeit a szerzetessel ijesztette :

»Nem veszed eszedbe kis gyermek erkölcsét?
Mely igen fél tüle látván ellenségét,
Ottan fut anyjához, hogy megmentse fejét.

— — —
Gyermekteket ezzel lám ijesztgettétek,
Mert ellenségték volt, de nem értettétek,
Lelkünkben, marhánkban, mert igen nagy kárt tett.«

Szkhárosi népiessége költészetének mind eszmei-tartalmi mondanivalójában, mind pedig nyelvében, valamint hasonlat anyagában érvényesül. (Versei szinte forrásai a XVI. századi népéletnek.) Költészetének ez a legelőremutatóbb, és művészileg is a legjelentősebb vonása. Idézzük emlékezetünkbe legszebb strófáját :

»Érczczé válik fejed felett a szép csillagos ég,
Vassá válik talpad alatt az nagy jó zsiros föld.
Por-harमतot, hamu-esőt iszik az asszu föld,
Megrepedez, ugy panaszol reád az szomju föld.«

vagy »Az fősvénységéről« című versének egyik sorát ; amely éppen egyszerűségében mondja a legtöbbet :

»Munkás jámboroknak nincs nálad tisztesség.«

*

Verseinek nyelvét történetileg elemezve, nehéz eldönteni, hogy milyen dialektusban íródtak versei. Ebben az időszakban még nincs kialakult irodalmi nyelv: az *i-ző*, *e-ző* és *ő-ző* dialektusok jellemzőek a kor irodalmi műveinek nyelvére. Vannak bizonyos jellemző sajátosságai nyelvének: az *u* helyett következetesen *o*-t használ. (bolcsó, kolcsos, onszol, gyolkosság, ondok, hosszó, csalatonk, beszédő, megvakólna stb); az *ü* helyett pedig néha *ő*-t (lészön, féljünk, idvezölünk); az *e* helyett gyakran *ö* hangot alkalmaz (tött, vött, lött.); az *i* helyett *e* hangot: *mínt*-ment, *ismernek*-esmernek; *tekínted*-tekénted; jellemző, hogy megőrizte a parancsoló-felszólító mód régen is ritkábban használt alakját: *halgasza*: *gondolkodjunksa*. tekintsze. Nyelve történetiségének, nyelvjárásának megvizsgálása és megállapítása még további kutatásra szorul.⁴⁶

Állandóan használt szókincsét a következőképpen csoportosíthatjuk: merít a kódex-irodalomból, a bibliából, a mezővárosok mindennapi életéből, ferences emlékeiből, illetőleg általában a katolikus liturgiából. Tehát lényegében két alapvető forrása van: az egyházi nyelv és a népnyelv. Lássunk néhány jellemző példát az egyes csoportokra:

Kódex-irodalom: feketőnk, eldöglettek, lovagos, bolcsó, kolcsos, gyűlős (gyűlöletes), békékedtünk, jargal, fűjtöztek, megemlejt, lehés. Beolvasztotta versébe a kódex-irodalomban is előforduló fordulatot: »*Tiszteket osztottunk az megholt szenteknek,*« — »*Minekutána az prior tiszteket osztott volna az sororoknak — az hideglelés legyen neked tisztéd.*«⁴⁷ Ezt a nyelvi fordulatot nem feltétlenül írott szövegből kellett megismernie, hiszen szerzetes korában élőbeszédként is hallhatta.

Biblia: vakság, álnokság, hamisság stb. A biblia nyelve szókincsében nehezen választható el szókincsének egyéb rétegeitől, hiszen a mindennapi élet nyelvére fordította azt. Pusztán bizonyos szavakra különösen ráirányította figyelmét a biblia. Különösen nehéz határt vonni a biblia és a *mezőváros mindennapi életéből vett szavak* között; lássunk néhány példát a sajátos mezővárosi szókincsre: ostoradó, borfoglalás, borváltság, harminczad, kapás, komplárság, vargaság, szekeresesség, kalmárság, molnárság, halászok, vadászatok, ispánság, vám stb.

Ferences emlékeiből és általában a katolikus liturgiából megőrzött szavak: kuklya, gárgyán, korda, birbitél, gyovónni, és szinte a katolikus liturgia teljes nyelvi anyagát megőrizte.

Ezek mellett a főbb csoportok mellett — a (csoportosítás itt szinte kézenfekvő) — megvilan költészetében a kor hadiéletének és ennek megfelelően, katonai nyelvének, szókincse is:

»Rejád szállja várasídat, erős váraidat,
Összerontja tornyaidat, erős bástyáidat,«

(Az átokról)

⁴⁶ A Szkhárosi költészetével kapcsolatos nyelvészeti problémák vizsgálatánál az alábbi tanulmányokat használtam fel: *Pais Dezső*: A magyar irodalmi nyelv. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleménye. IV. 3—4. (különösen 438—443. oldal). *Trócsányi Zoltán*: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. Bp. 1935. *Angyal Endre*: Szkhárosi Horváth András nyelve. Nyr. 1951. 1—2.

⁴⁷ RMKT. II. 451. o.

Ez egyébként arra is jó példa, hogy lássuk: a biblia szókincse milyen lehetőséget adott költőknek a kor művészi megelevenítésére. A feudális anarchia elleni harca magyarázza, hogy versei olyan hűen megőrizték nyelvileg is a feudális uralkodó osztály legjellemzőbb tulajdonságait: duló, kóborló, rabló, fosztó, orzó stb. Amint a fenti csoportosítás mutatja, Szkhárosi szókincsében hűen és így változatosan tükrözte korát. Erre a nyelvi anyagra építette fel költeményeit. Kifejezésekben, jelzőkben, igékben igen gazdag, változatos, az árnyalatokat is visszaadni képes ez a nyelv. »A XVI. szd. első felében élt magyar verselők között vannak, kik Szkhárosinál többet írtak, mint például Sztárai Mihály s verselési ügyességét tekintve vele összehasonlíthatók: de *erőteljesebb nyelven* senki sem írt«⁴⁸ — állapítja meg róla igen találóan *Szilády Áron*.

5.

Szkhárosi fejlődésének útja

Szkhárosi írói-eszmei fejlődését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy költészete olyan emberre vall, aki — miután felismerte az igazságot, megtalálta a helyes utat —, szívvel-lélekkel propagátora lesz annak. Teljes erejével, szíve minden dobbanásával részt vesz kora mindennapi életében. Ezt a meg nem alkuvó, az igazsághoz mindhalálíg ragaszkodó, azért harcolni tudó emberi magatartását fejezi ki egész költészete.

Költészetének legfőbb vonása: agitatív, polemikus jellege: Szkhárosi egész gondolatvilágát az elhagyott, hamisnak megismert régi hite elleni, és az egyedül helyesnek megismert új hit, és társadalmi igazság melletti agitáció tölti ki. Ezzel magyarázható, hogy költészetében alig találjuk nyomát valamelyes feloldódásnak, bizonyos szabadabb, kötetlenebb, líraibb hangulatok eláradásának.

Korai versei témáit személyes emlékeiből merítette. Természetes, hogy miután az új hit prédikátora lett, addigi élete teljes élményanyagát, szerzetes élete minden tapasztalatát a katolikus egyház, a szerzetesség leleplezésére használta fel. Jellemző ezekre a versekre, hogy főleg azokat az egyházi szokásokat támadja, amelyek a nép félrevezetésére a legalkalmasabbak. Így legelső datált versében (»Az Antikrisztus országa ellen« 542.) a bűjt, a búcsú, a különféle védőszentek tisztelte és a papi nőtlenség kérdése áll támadása pergőtűzében. Korai versei közé sorolhatjuk a dátum nélküli — »Emberi szerzésről« című versét is, mert egyrészt élményanyaga még eléggé friss a ferences szerzetesről, másrészt ebben is ez a — korai verseire jellemző, — a népet a szerzetesek hatásától megóvni akaró tendencia érvényesül.

Szkhárosi költői fejlődése felfelé ívelő vonal. Már korai verseiben is láthattuk, hogy személyes emlékeit mindig határozott eszmei mondanivaló kifejezésére használja fel. Később látóköre egyre inkább tágul, a katolikus egyház »a pápai foltoshit« csalárdságát is egyre mélyebben érti meg. Szkhárosi emberi, világnézeti, költői fejlődésének az az alapja, hogy egyre jobban és jobban összeforr a néppel. Megérti, átérzi az egyszerű emberek problémáit, és így kitágul látóköre is. »Kétféle hitről: a Krisztusbéli és a pápai foltos hitről« című verse (1544) már némileg tükrözi ezt a fejlődést. A néppel való emberi, világnézeti azonosulásból érthetjük meg, hogy ebben a versében már nemcsak a katolikus szertartásokat gúnyolja ki, de leleplezi az egész feudalizmus ideológiai támaszát, a pápaságot. Emellett megszólal ebben a versben a nemzete sorsáért aggódó költő hangja is: az egyházi feudalizmus bűneinek a leleplezésén túl már a »fejedelmek« bűneire is utal, és a pápa és a török ellen egyszerre kér oltalmat istentől. Személyes emlékeit, élményeit ebbe a tágabb perspektívába helyezi, és ezáltal azok leleplező ereje még jobban érvényesül. (»Kétféle hitről«)

1545 új fejlődési szakaszt jelent Szkhárosi költészetében. Két olyan hatalmas verset írt ebben az évben, mint »Az fejedelemségről« és »Az fősvénységről«. Látóköre további kitágulásáról, a kor társadalmi valóságának még mélyebb megéléséről tanúskodnak e versei.

⁴⁸ RMKT. II. 449. o.

A mezővárosi reformáció eszméit terjesztő költő ekkor és ezekben a verseiben ismeri fel, hogy a katolikus egyház, a szerzetesség mellett a népek a feudális hatalmasságok is nagy ellenségei. Észreveszi a mezővárosokon belüli egyenlenséget is, és meglátja, hogy a belső egyenlenségnek a főurak is okozói. »Az fősvénységről« című versében páratlanul széles képet fest a mezővárosok állapotáról. Tanúskodik ez a két vers arról is, hogy írójuk szemléletmódjában lényegében azonosult a néppel. Most már nemcsak az egyházat bírálja a nép igényeivel, de a nagy úriakat is.

1545 után még 5 verset írt (»Az istennek irgalmasságáról és ez világnak háladatlan-ságáról« 1546; »Az átokról« 1547; »Pál érsek levelére való felelet, kit irt volt az keresztényen prédikátoroknak« 1548; »Panasza Krisztusnak, hogy ellene támadnak ez világiak« 1549; »Vigasztaló ének« dátum nélkül.) Ezekben a versekben előző verseinek a témáját folytatja, azokat világítja meg a bibliából vett érvekkel, és személyes tapasztalataival, emlékeivel.

Kiemelkedik ekkori versei közül »Az átokról« című (1547), amely világos eszmei mondanivalójával, kitűnő szerkezetével Szkhárosi legnagyobb verse. Mi teszi ezt a verset Szkhárosi legjelentősebb versévé? Mindenekelőtt az, hogy eddigi verseinek haladó eszmei mondanivalóját következetesen a század legfőbb kérdésének, a nemzet sorsa felett érzett aggodásnak rendeli alá. Már eddigi verseiben is feltűnt az a gondolat, hogy isten a hatalmaskodó, kegyetlenkedő főurakon, egyházi hatalmasságokon bosszút áll. Ez a bosszúállás azonban eddig nem volt ilyen élesen úgy beállítva, hogy ez a nemzet problémáinak elhanyagolása miatt a törökudulás által következik be. Szkhárosinak ebből a veréből csak úgy sugárzik a jogos gyűlölet a főurak felé, amiért a törököt hagyták a hazára rátelepedni. Hazafias tendencia, és az állásfoglalás szubjektivitása, emeli ezt a verset Szkhárosi költészetének csúcsára.

Az egyre elmélyültebb eszmei tartalommal párhuzamosan változnak, fejlődnek Szkhárosi költészetének művészi eszközei is. Első verseinek gunyoros hangját csakhamar felváltja a kemény bírálat szava, amely a gúnynak is helyet ad ugyan, de fokozottabban alárendeli azt verse eszmei mondanivalójának. (A gúny, a satíra egész költészetében érvényesül.) Témájának a bővülésével együttjár kifejező eszközeinek a változása is. A főurak bűneit ostorozó verseiben használja fel először az Ószövétséget. Az Ószövétség felhasználása új elemekkel gazdagítja Szkhárosi művészetét. Ekkor válik jellemzővé verseire bizonyos komor, verseinek különös ünnepiességet adó tónus. »Az átokról« című versében pedig az eszmei mondanivalója elmélyültebb kifejezésére felhasználja a mezővárosi reformáció élő gyakorlatát, Farkas András híressé vált párhuzamát a magyar és a zsidó nép sorsa között. A bibliának és a részben szintén a biblián alapuló Farkas András-féle párhuzamnak a felhasználása, és művészi eszközeinek a társadalmi-politikai mondanivalónak való határozott alárendelése: ezek a vonások csak növelik az átok komorságát, és világosabban emelik ki »Az átokról« című vers szépségét. Ritmikája is változik, fejlődik. Nagyon jó érzékkel tudja megválasztani a versek mondanivalóhoz legmegfelelőbb verselési formát.

Egyedül »Vigasztaló ének« című versének hangja üt el némileg a költészetére általában jellemző agitatív, polemikus hangtól. Optimista hangon szól a magyarság sorsáról, »királyi nemzetnek« nevezi a magyarságot, akin isten segít, ha az igaz útra, a reformáció útjára tér. Ez a hang többszínűvé teszi Szkhárosi költészetét és azt mutatja, hogy költői vénája líraibb hangulatok visszaadására is képes.

Íme, fő vonalaiban ez Szkhárosi fejlődésének az útja. A valószínűleg jobbágy származású Szkhárosi, akinek útja a ferencesek közé lépve eltávolodott a néptől, a mezővárosi-reformáció eszméiben a saját és osztálya számára s a legmegfelelőbb világnézetet ismerte fel és lelkes hívévé és propagálójává vált annak. Tállya prédikátoraként visszatért a néphez s mindinkább az ő szemükkel bírálta. A nép sorsán érzett aggodás termékenyítette meg költészetét, ez ihlette versírásra, és ahogy egyre jobban és jobban átélte a nép mindennapi gondjait, úgy emelkedett költészete is, mind eszmei mondanivalójában, mind pedig művészi színvonalában egyre magasabb szintre.

Szkhárosi hatása és utóélete a XVI.—XVII. század irodalmában

Szkhárosi költészetének értékeit a kortársai is felismerték. Írásaik művészi kiképzésében vagy témájában sokan Szkhárosi hagyományát folytatták tovább. Szkhárosi hatását vizsgálva a XVI. és XVII. század magyar irodalmában, pusztán a legkiemelkedőbb alakokkal foglalkozunk és a legjelentősebb problémákat emeljük ki.

Szkhárosi évtizedében, a 40-es—50-es években irodalmunkban a prédikátor-író mellett egy másik jellegzetes író lép fel: az énekmondó. A prédikátor-író mellett az énekmondók foglalkoznak irodalmi alkotásaikban — a históriás énekekben — a nemzet életének legaktuálisabb kérdésével, a török hódítással és a török elleni harcra mozgósítanak. Az énekmondók legkiválóbb képviselője: *Tinódi Sebestyén*. Tinódi tetemes mennyiségű históriás énekének az ország különböző területein lezajlott csaták a tárgyai. A hős végvári vitézek példájának a bemutatásával a török elleni harcra igyekezett mozgósítani. Az énekmondók és így Tinódi műveiben a hangsúly az ország függetlenségének kérdésén, a török elleni harcon van. A két-fajta író lényegében azonos célokért harcol: mindkettőjük különböző módszereinek megvolt a történelmi és társadalmi létjogosultsága. Az énekmondók rendszerint nem foglaltak állást a kor vallási kérdéseiben és így elérték, hogy szavuk az egész nemzethez szóljon, felekezeti megosztottság nélkül. A prédikátor-írók pedig a vallási ideológia leple mögött folytathattak agitációt a közös társadalmi elképzelésekért. Az énekmondók a társadalmi kérdéseikig közvetett utakon — a haza védelmének a kérdésén át — jutnak el. Ez azonban nem zárja ki, hogy műveikben belső társadalmi kérdéseket ne vessenek fel. Amíg tehát a reformátorok a belső bajokat elemezve, a főurak bűneit leleplezve jutnak el a török hódításig, mint ami isten büntetése rajtunk a főurak és az egyházi vezetők bűnei miatt, addig az énekmondók a honvédelem kérdéseit elemezve jutnak el a belső társadalmi bajok megértéséig (pl. feudális anarchia egységbontó szerepe, ami miatt a török úrrá lehetett felettünk). Ha Tinódi és Szkhárosi — a kor irodalma legjelentősebb képviselői — írásait gondosan elemezzük, arra az eredményre utunk, hogy kölcsönösen tisztában vannak egymás társadalmi funkciójával. Szkhárosi ezt így fogalmazza meg:

»Te magyar nemzet kemény nyakó vagy, és igen süket vagy,
Nagy sok jó tanács, isteni beszéd rajtad semmit nem fog,
De majd meglátod miképen jársz, ha az isten elhagy.

Nagy bévséggel most szent akarátját hirdetteti neked,
Ha szót fogadnál ő szent országát igéri te neked,
De ha nem veszed, higgyed, örökké te azt megemlejtéd.

*Nem mondhatjátok, hogy nem tudátok isten akarátját,
Mert mind pap, deák és gyermek, hegedős nagy nyilván kiáltják.
Ám meglátjátok mikint várjátok az ítélet napját.*«

(Az Istennek irgalmasságáról)

Ugyanez a gondolat Tinódi költészetében így bukkan fel:

»Nagy siketség, vakság szállott reátok,
Faráhó királhoz hasonlók vattok,
Híszem isten keménitötte johotok,
Sem prédikálással, sem énökkel gondoltok.«⁴⁹

Amint az idézetekből látjuk: a kor két legjellegzetesebb, a nemzet problémáit megszólaltató írója tisztában volt egymás irodalmi alkotásainak társadalmi funkciójával.

Tinódi Sebestyén művei közül főleg »Szitnya, Léva, Csábrág és Muran váraknak megvevése« című históriás énekében lehet kimutatni Szkhárosi hatását:

⁴⁹ RMKT. III. 208.

»Azt tudjátok régtől fogva magyarok,
Tin közetetők csak *dulátok*, *fosztátok*,
Egymásra *kegyötlen* agyarkodátok,
Ki miá vesztétök nagyobb részre osztátok.«

»Ti az *ó törvénből* meghallhattátok,
Mely sokat üvöltünk nektök tudjátok,
Farahó, Manasses és Olofernes.
Nabukodonozor lehet nektök példátok.«

»*Ó törvénnyel* immár ha nem gondoltok,
Csak az mi időnkbe elgondolnátok,
Az fű urakat ti elfogátatok,
Kik mast es fogságban, kiknek ott lön halálok.«

»Sőt mind az kegyötflenségért veszének,
Fejedelomségnek mert örülének,
Mastaniak jól eszökön légyenek,
Olyan vendégségbe, csiklébe ne essenek.«

»Sok ostort uristen vete reátok,
Szükségöt, döghalált és pogánságot,
Mind ezzel es semmit nem gondoltok,
Immár nemzetségtök mast ti rajtatok.«⁵⁰

Ugyanebben a versében konkrét példán is megmutatja isten bosszuállását a szegények nyúzóján:

»Róla hizzon sokan példát vehetnek, (ti. Murán váráról)
Erős várakat az kik építenek
Ott szeginyök ehöznek, veritöznek,
Az ő cselédjökkel, élhettelenné lésznek.«

»Rivás-sívás sok könyörgés istennek,
Hogy az urak ez miá elveszszenek,
Kit az urak fölök mögé sem vésznek,
Biznak, erős házból sok gonoszszágot tésznek.«

»Üvöltését az községnek uristen,
Bizon meghallgatja nagy kegyelmesen,
Mind várával elrontja ő éltében,
Mint az Basó Mátyást Murán erősségében.«⁵¹

Amint látjuk, a Basó Mátyás pusztulását Tinódi isten büntetéseként fogja fel. Ha az idézett részleteket elemezzük azt látjuk, hogy Tinódi szemléletmódjában és nyelvi anyagában is érvényesül a prédikátor-író hatása és itt elsősorban Szkhárosi jöhet számításba. Tinódi is mint Szkhárosi az *Ó-törvényre*, azaz: Ószövetségre hivatkozik. Nyelvében a reformáció társadalomkritikájára jellemző szavak térnek vissza: *duló*, *fosztó*, *kóborló*, *kegyötlen* stb. Érdekes — nyelvileg — hogy Tinódi is »vendég« királynak nevezi a német királyt, mint Szkhárosi a »vendég« népet, azaz: a németet. (Érdekes példa a két író kapcsolatára Szkhárosi egyik sora, amely szintén azt bizonyítja, hogy Szkhárosi ismerte az énekmondók alkotásait: »De innom nem adtok az igaz mondásért « — veti »Az fősვნéségről« című versében a fősვნéség bűnében leledző főurak szemére.)

Azt hiszem a fenti elemzés elég meggyőzően bizonyítja, hogy a XVI. század 40-es éveit két legjellegzetesebb írója: a prédikátor-író és az énekmondó ismerték egymás társadalmi funkcióját és a nyelvi elemzés azt is igazolta, hogy műveik is hatottak egymásra:

⁵⁰ RMKT. III. 208—209.

⁵¹ RMKT. III. 217.

Tinódi művében fel lehet lelteni a mezővárosi reformáció íróinak, így elsősorban Szkhárosinak szemléletmódját és nyelvi anyagát.⁵²

Szkhárosi témáját: a fejedelemség és a fősvénység bírálatát a XVI. század 50-es—60-as éveiben többen folytatták. Az 50-es évek közepéről maradt fenn egy vers, bizonyos *Gergely* nevű szerzőtől: »Micsodás az fesvény ember« címmel. Ez a vers elsősorban csak témájában folytatja Szkhárosi hagyományát, a művészi ábrázolás azonban másként valósul meg, mint Szkhárosinál. Ez a fősvény-rajz már sokkal inkább élő személy, mint erkölcsi fogalom és előfutára Csokonai Zsugorijának.

*

Szkhárosi témájának és művészi eszközeinek folytatását és továbbélését megtaláljuk a magyar reformáció egyik legnagyobb alakjának *Bornemisza Péternek* életművében is.

Bornemisza Péter irodalmi munkásságának nagyobbik fele már arra az időre esik, amikor a mezővárosi reformáció írói átpártoltak a nép oldaláról az urakéra. Bornemisza életműve határkő sok tekintetben: a mezővárosi reformáció opportunizmusba süllyedése után ő következetesen a nép ügyét képviseli. Másrészt Bornemisza az első, aki a XVI. században kiterjedő hitviták sorát megnyitja. Az ő irodalmi munkásságában is tovább folytatódik Szkhárosi témája és bizonyos nyelvi anyaga.

1558-ban jelent meg Elektra című drámája, amelyben kora kérdéseire keresett választ. Ha megnézzük e dráma egyik-másik szereplőjét, ráismerünk Szkhárosi hatására: Aegistus így jellemzi önmagát: »Erős várakkal, kécncses városokkal nagy bőséges vagyok.« — »kécncsem torkig vagyok.«⁵³ — Gondoljunk csak arra, hogy Szkhárosinak mik az állandó jelzői az urak gazdagságának jellemzésére:

»Urak ti biztok az peniszes pénzben,
Erős városokban, gyűjtött kécncetekben.
Kölcsös városokban, aranyban, ezüstben
De nagy hitetlenség, ki bizik ezekben.«

(Az fejedelemségről)

Még inkább bizonyítható azonban Szkhárosi hatása Bornemisza egyik későbbi művére prédikációi legjelentősebb kötetére: az »Ördögi kísértetek«-re. *Nemeskürty István* foglalkozott Szkhárosi és Bornemisza kapcsolatával és a következő eredményre jutott: »Felmerül a kérdés: kitől tanult Bornemisza! — kinek az életművét folytatta Bornemisza? Ha a mondanivalót a stílust, az izzó gyűlölettel eltöltött hangot, a témák egyezését vizsgáljuk: *Bornemisza Szkhárosi Horvát András irodalmi örököséként kell, hogy felismerjük.*« (Kiemelte Nemeskürty) — Bornemisza egész tematikája, stílusa, hanghordozása, társadalomkritikája meglepően egyezik Szkhárosi Horvát András verseinek tematikájával, stílusával és társadalomkritikájával. Bornemisza mintha folytatná azt, amit Szkhárosi megkezdett: még merészebb következtetéseket von le Szkhárosi szellemében. A század többi számottevő írójának és költőjének hangja, Heltaié is, lényegesen különbözik attól a céltudatos és nemcsak személyes vagy csak vallási alapon álló kritikától, ami, ebben a században főként Szkhárosi és Bornemisza sajátja.⁵⁴ — Ezután a meggyőző okfejtés után lássunk néhány példát az »Ördögi kísértetek«-ből (Bornemisza különösen sok példát hoz fel a fősvénységre). Egy helyen, a főurakat jellemezve, idézi Szkhárosi versét: »Példátok volna nektek Móré László« stb.

⁵² Az itt elmondottakra *Klaniczay Tibor* mutatott rá először »Eredmények és feladatok a régi magyar irodalom kutatásában« c. akadémiai előadásában. (A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. II. 1 — 4. 56. o.)

⁵³ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból I. 1951. 335. o.

⁵⁴ Irodalomtörténet. 1951. 4. 476—477.

A szegény népen esett sérelemként ő is felpanaszolja, mint már Szkhárosi és Heltai is tette, hogy : »Csikós András Serédi Gáspárnál régen igen kedves szolga volt, sinársága számlálhatatlan ki sok *nyuló bort* ciberét, peniszes turót, férges szalonnát elosztott az jobbágyokra. Most is sok faluba elosztják az ur borát, és ottan kiöntik az utcára, de megadják az árát.«⁵⁵ (Ezt az idézetet különösen jelentőssé teszi, hogy Tállya Szkhárosi idején valószínűleg Serédi Gáspár fennhatósága alatt állott.) Bornemisza könyvéből különösen lehetne szaporítani a példákat.— Bornemisza Péter tehát tovább folytatta Szkhárosi témáját, és művészi eszközeit is felhasználta.

Szkhárosi verseit is Bornemisza adta ki 1582-ben megjelent énekeskönyvében. (Szkhárosi, verseinek dallama is volt, úgy hogy azok énekelve is terjedtek és hatottak.)

Az 1560-as években Szkhárosi egykori működési területén lépett fel Egri Lukács, a nagy hatású antitrinitárius prédikátor. Ez a vidék tehát a plebejus mozgalmaknak is egyik tűzfészke lett a XVI. század második felében. Irodalomtudományunk még soron levő feladata, hogy megvizsgálja : mennyiben segítette elő Szkhárosi költészete a főurak elleni kíméletlen támadásaival a reformáció népi-plebejus szárnyának kialakulását.

*

Szkhárosi Horvát András hatása átnyúlik a XVII. század irodalmába is, *Szenci Molnár Albertnél és Zrínyi Miklósnál* találunk nyomaira.

Szenci Molnár Albert adta ki újra Szkhárosi hat versét a reformáció százéves évfordulóján. A kiadás több szempontból fényt vet Szenci Molnár Albertra. Válogatásából kihagyta »Az fejedelemségről«, »Az fősvénységről« és »Az átokról« című verseket. Ez amellel bizonyít, hogy a reformáció harcos, antifeudális örökségét nem akarta feleleveníteni. Ezzel szemben válogatásába a katolikus liturgia, s egyház ellen támadó verseket mind felvette.

Másrészt érdekes eredményre vezetett a Bornemissza-féle kiadásnak a Szenci Molnár Albert-féle kiadással való összevetése. Ez Szenci Molnár Albert kitűnő költő voltára vet fényt (t. i. következetesen kijavította a félreérthető, vagy művészileg hibás verssorokat); — egyben azt is mutatja, hogyan helyettesítettek a reformáció költői bizonyos korábbi utalásokat korukbeli aktuális mondanivalóval.

Szkhárosi : »Panasza Krisztusnak« című versének a váradi papok elleni támadását így alakítja át Szenci Molnár : (L : RMKT. II. 226. o. 153. sortól 168. sorig.)

»Róma! nagy kárt téssz mind ez világnak
Hogy végét nem vetsz az sok vakságnak,
Csak zabot pallaszsz pápa lovának
Hiszem az Istent állítod vaknak.

Oly igen féltém az török császárt,
Meg ne jargalná az pápa lovát
Fogva ne vinné sok kövér papját,
Az kik kerengik Baál kápolnáját.«

»Mit pironkodtok *pápista papok*
Az kövérségtől fénlük nyakatok,
Nem kell istennek ti zsolozsmátok,
Misemondástok és kiáltástok.

⁵⁵ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. 1951. 369. o.

Szertek tetemit ti imádjátok,
Szép koporsóba befoglaljátok
és igen hasznosnak azt mondjátok,
Evvel a nép közt ti komplárokodtok.⁵⁶

A Szigeti Veszedelem írója mielőtt a törököt elindítaná Magyarország ellen, a XVI. század harcos reformátoraitól vett érvekkel igazolja Isten büntetésének jogosságát :

Isten :

»Látá az magyarnak áthatatlanságát,
Megvetvén az istent, hogy imádna bálványt,
Csak az eresztené szájára az zablát,
Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát.«

»De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség, és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés és örök tobzódás.« (I. ének.)

majd pedig Farkas András híres párhuzamát idézi Zrinyi is.

Amint látjuk, a XVI. század közepétől — Zrinyi Miklósig ível a mezővárosi reformáció írói alkotásainak a hatása. Az ideológiai alapot Ozorai és Farkas fektették le, de vitathatatlan, hogy ezt az alapvetést Szkhárosi költészete elmélyítette és művészi formába öntötte. A törökpusztítást felidéző bűnöket az ő költészete jelölte meg a leghatározottabban a feudális uralkodó osztály bűneiként.

Az a rövid áttekintés, amit száz év irodalmáról adtunk, meggyőzően bizonyította, hogy Szkhárosinak mind témája, mind pedig művészi eszközei tovább élnek, hatnak a kortársak és az utódok alkotásaiban. Ez is amellet bizonyít, hogy Szkhárosi igen jelentős egyéniség volt a XVI. század irodalmában.

*

Az utolsó évtizedekben sok szó esett arról, hogy mivel magyarázható Ady költészetének sok formai és tartalmi azonossága a reformáció korának irodalmával. Arra nem mutattak rá a viták folyamán, hogy Ady, mint a nép forradalmiságát ébresztő költő idézhette a reformáció haladó örökségét. Ő megértette ennek az irodalomnak lényegében antifeudális jellegét és felismerte a benne rejlő és a maga korának, Ady napjainak szóló tanulságot. Ezért nyúl vissza mind nyelvében, mind pedig képanyagában és szemléletében a reformáció haladó örökségéhez. (Enyhe, újévi átok ; Nagy lopások bűne, Ilosvai Selymes Péter, A szétszóródás előtti, és más versei.) Ezt a problémát itt csak érintjük, hogy lássuk : a reformáció irodalmi örökségének egészen a XX. századig volt haladó mondanivalója és olyan nagy költő, mint Ady fel is ismerte ezt a mondanivalót. Ady költészete és a régi magyar irodalom közötti kapcsolat részletes elemzése külön tanulmányt igényelne és túlmutat a mi feladatunkon,

*

Szkhárosi Horváth András költészetének eszmei mondanivalója és művésziessége meggyőzően igazolja, hogy jelentős költővel van dolgunk. Ha kortársaival egybevetjük, az is nyilvánvaló, hogy a mezővárosi reformáció írói között kiemelkedő helyet foglal el : ő a magyar reformáció legjelentősebb népi költője. Költészete mindazt a pozitívumot magában foglalja, amit a mezővárosi reformáció a haladó szakaszában, a néppel való szövetségé idején tartalmazott.

⁵⁶ Vö.: *Szenczi Molnár Albert*: Alb. Jubileus Academicus. Megtalálható a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára kéziratrábában.
(Az aláhúzott részek Szenczi Molnár Albert változtatásai.)

Szkhárosi költészete irodalmilag a magyar nyelv győzelmét is jelenti a latin fölött. Amiért az eretnek mozgalmak harcoltak — az anyanyelv bevitele a liturgiába —, azt a reformáció vitte győzelemre. Irodalmunkban századokon át harc folyt a magyarnyelvűségért. A reformáció korában dőlt el ez a harc a magyar nyelv javára. Ettől kezdve jelentős szépirodalmi alkotást csak magyar nyelven lehetett írni. Nem kétséges, hogy irodalmunk magyar nyelvűvé válása mögött ugyanazokat a társadalmi erőket kell keresnünk, amelyek már a XIII. századtól kezdve harcoltak ezért: a népet. A reformáció mögött is a maga haladó szakaszában az egész nép osztályharca húzódott meg: azt tükrözte vallásos formában. Irodalmunk azonban a XVI. században jelentős sikert ér el az irodalom témáinak elvilágiasításáért folytatott — szintén évszázados — harcában is. A humanisták, elsősorban Janus Pannonius vetése most érik be magyar nyelven (széphistóriák stb.). Szkhárosi költészete látszólag távol áll a világiasságtól, hisz vallásos keretben mondja el társadalmi mondanivalóját is. Ha azonban a katolikus egyház elleni érvelésének bizonyos fokú polgári-népi racionalizmusára gondolunk, megállapíthatjuk, hogy kriticismusával *lényegében* a világiasságba torkollik költészetének ez a vonása. Ezek a vonások — bár Szkhárosi művében különösen summázódnak — az egész mezővárosi reformációra érvényesek. Őt azonban, mint költőt egyéniséget, amellet sajátosan különbözteti meg kortársaitól erős indulata, szenvedélyes egyénisége, s néhol felvillanó népi nyersesége.

Hatása mind a kortársak körében, mind pedig az elkövetkező évszázadban igen nagy volt. Farkas Andrásnak a párhuzamát a zsidó és a magyar nép sorsa között az ő költészetéből is megismerhették az utódok.

Meg nem alkuvó, az igazságot az elnyomóknak szemébe vágó, a nép ügyéért bátran kiálló emberi magatartása mindig példaként áll előttünk.

(1954.)

RÓNAY GYÖRGY

BARÓTI SZABÓ DÁVID

Baróti Szabó Dávid a jezsuitáknál szokásos harmadik próbaévet töltötte Besztercebányán 1773-ban. Harmincnégy éves volt, s elég mozgalmas pálya állt mögötte: tanárság Fehérvárott, bölcsészeti tanulmányok Nagyszombatban, egy esztendei hitszónoklás és poétika-tanítás Egerben, négyévi teológia Kassán s egy újabb tanári év Váradon. Itt, Besztercebányán egy Rauch Ignác nevű tanártársával volt együtt, s ez addig unszolta, míg rákapatta a magyar nyelven való mértékes verselésre. Könnyűbbség kedvéért témát is adott neki: egy jámbor anekdotát, melynek az a tanulsága, hogy nem mindig az a becsületes ember, akit a világ annak tisztel. Szabó Dávid nekilátott és csikorgó, lompos strófákba gyömmöszölte az igénytelen adomát. Egyelőre se Rauchnak, se neki nem voltak valami emelkedett fogalmai arról, milyen legyen a költői mű tárgya. Hogy a költői meg a társalgási téma, az ihlet és a pusztá megverselés között lényeges különbség van, azt majd csak Kazinczy fogja belevésni az írói köztudatba.

A vers — »A koporsóíráskokról« — első próba s igen gyöngé; Szabó Dávid mégis ragaszkodott ehhez a zsenigéjéhez. Ő, aki huszonöt esztendőn át, 1777-től, amikor első kötete, az »Új mértékre vett versek« megjelent, 1802-ig, véglegesnek szánt »Megjobbitott költeményes munkái«-ig annyit csiszolgatta műveit s annyi régibb darabját rostálta ki, ezt az időtlen kegyelettel megőrizte és utolsó gyűjteményében is közölte. Igaz, némi mentegődzve magyarázó jegyzettel: »Rauch Ignácnak, a 3. próbán együttlevő társamnak gya-

kori unszolására, semmi példát még akkor a magyarban nem látván, Besztercebányán 1773 eszt. végfelé ezen darabon kezdettem mértékre próbálgatni a verset.»

Pedig példát, ha kicsit körülnéz, találhatott volna. Hogy Rajnis költeményeit, aki ekkor már javában verselt, nem ismerte, az természetes. A kőszegi poéta — ekkor fehérvári, majd szatmári tanár — 1773-ban már készen volt ugyan »A magyar Helikonra vezérő kalauz«-zal, kiadásával azonban — mint maga mondja — »Horatiusnak ama mondásaként : nonumque prematur in annum, a kilencedik esztendőőt várta«. Az viszont különös, hogy Szabó Dávid mit sem tudott Molnár János 1760-ban megjelent »Régi jeles épületek«-jéről, melynek előszavában az író síkraszállt a rimes verseléssel szemben a mértékes mellett, és példaként ilyen mértékes sorokat, verseket is közölt, többnyire antik költőkből való fordításokat.

Íme a mértékes verselés e »manifesztumának« a magyar tudósokhoz (azaz versírókhoz) intézett szakasza : »... kik a római és görög elmétől reátok örökségül maradt tudományok kincsét érdemek szerént és méltán birjátok, híretekre és nevetekre kérlek benneketek! meg nem unta-e már testetek-lelketek azt a sok lejtős verset? azt az Evander idejében termett kadenciát? s hát sohasem léssen-e szabad abban a nyelvben, melyhez minden illik, másféle verset előállítani? azt kell-e várni, míg mások el nem kezdik? csak az jó-e, amit másoktól veszünk? Nem gyalázom, meg nem vetem az egész Európában bevett szokást, mert méltán jégesőt várhatnék fejmemre, de vajjon

Oly szent és oly szép az avitt rámára tekert vers?

Amazoknak is bátor keletük lehet, de kérem, megérdemli-e a vakmerőséghez illendő feddést, aki amazokat helyén hagyván a szokott versek mellett, nyelvünknek nem kisebbségére, hanem nagy ékességére mással is kíván kedveskedni? Ha oly ráncos szemmel tekintettek volna a régiek minden ujításra, mint mi,

Nem látnánk sok avitt könyvet vagy régi találmányt.

Ha jó utra találunk, ki állhat előnkbe? Én, akárki mit mondjon, nekibátorodván, a régi szokást otthagytam és minden verseimet deák rendbe szedtem. Azok készítésében csak a természet volt szemem előtt... Merem mondani: szebben megtarthatják nálunk az igaz valóságos szócéjtést az efféle versek, mint amazok, melyek szüntelen csak ugyanazon egy huron pendülnek : afféle versnek néha se füle, se farka, egy rakásra vettetik mind a rövid, mind a hosszas szózat, egyszóval a haszna kevés ; emebben mindent válogatva helyeztetünk, számot sokra kell tartanunk. Aki a szép magyarságot gyarapítani kívánja, lehetetlen, hogy ily munkához látván, nagy hasznát ne vegye.»

Hogy Baróti nem tud Molnárról, noha rendtársa volt, aligha magyarázható egyébbel, mint azzal, hogy 1773-ig a költészet nem érdekelte. Jellemző : ha első kísérleteit Molnár János többnyire simán folyó fordítás-szemelvényeivel egybevetjük : mintha Baróti írt volna nem is tizenhárom, hanem jó félszáz esztendővel korábban. Az aranykor ovidiusi képének magyar mása például így hangzik :

Égi szerencse szerént éltek, nem fog vala rajtok
Sem bu, sem bánat, sáncnak, katonának, adónak
Híre se volt, nem kelle bíró, nem pengete senki
Vas láncot, harag és tábor még nem vere sátozt
A kerekas földön, minden munkájok azomban
Csak vendégség volt ; eledelt nem kelle dologgal
És szántó vassal a föld gyomrába keresni,
A föld ő javait készenn és szüntelen önté.

Horatius »Diffugere nives«-ének másfél sorát így tolmácsolja :

Megszűnt már az eső, mozdulnak az erdei bimbók,
Hegy, völgy zöldbe borul...

Bábelnak a nyelvzavar miatt abbahagyott tornyát így festi Molnár :

S így a munkással együtt a munka megállá :
A torony a kányákra maradt s görbére lesütvén
Csonka fülét, az eget már nem rettentí fejével.
A megijedt holdnak sárgás orcája pirosra
Szépen visszakerül, száll már a nagy por az égről.
A földön is megvirradt a régi szabadság.

Szabó Dávid első kísérletei meglehetősen vaskosnak, csikorgónak hatnak ezekhez az ügyes hexameterekhez képest.

Nem is készült ő költőnek. Derék tanár volt, különösebb becsvágy nélkül. Kora ifjúságától fogva benne élt egy hagyományos közösségben, biztos sínekre rakták az életét, s ő haladt a századok óta egyforma menetrend szerint. Nyugtalanságok, úgy látszik, nem fűtötték, különösebb képzelőereje sosem volt, s élete egyelőre meglehetősen eseménytelenül telt, s más esemény nem is zavarta meg, mint egy kínos szemgyulladás, melyet utóbb egy versében nagy pontossággal le is írt. Érdemes megismernünk ezt a költeményt (A szemem nyavalyájának leírása), nemcsak azért, mert ma már kurióznak ható intimitásukat árul el a szemorvoslás akkori módjáról, hanem — s elsősorban — azért is, mert jellemző képet ad a kezdő Baróti »stílusáról«, arról, hogy számára a vers egyelőre alig több a versbeszedésnél, »mértékre vevésnél«. Kolozsvárt vagyunk, ahol Baróti ekkor tanár és konviktusi főlügyelő; tél van :

Mély hótól lenyomatva midőn fúladna Kolozsvárt
A faggyal megláncolt föld, mulatni kuruc-sánc
Tája felé kimenék ifjak seregével . . .

Egyszerre úgy tűnik neki, »legyek járnak« jobbszeme előtt, s másnap »mintha gyakor szita volna szemem fényére borítva«. Elhívják a patikárost s annak kezelése valamit javít állapotán; engedélyt kap újra a tanításra is. De aztán másodnapra megintcsak »szitán lát« s egy hónap múlva »véres hus« lesz a szeme, ahogy »szél, víz és szüntelén hó közt« jár az ifjakhoz. Másfél hónap múlva jobbszeme javul, de gyulladásba jön a bal; majd ahogy ez »gázlőba jut«, romlik ismét a jobb.

A gyógyításban nem mult el semmi : kezem meg,
Mevágták lábam ; több ízben vérem ereszték ;
Csaknem minden nap lábvíz s pilulákra szoritnak,
Köppölyözik vállam, szívatnak hólyagot, a toll
Hézagján gálíckövet is ráfúnak a szemre,
Vérmességit hogy el s vastagját húsnak elűzzék.
Ah mely kín volt ez! bizony azt vélhettem, hogy annyi
Tőhegy szálla belé s tüstént kifoly a szem egészen.

Ezt az idézett részt, mely az »Uj mértékre vett versek«-ben olvasható, Baróti utóbb kihagyta a költeményből. Ízlése fokozatosan fejlődött; hovatovább megtanulta, hogy bizonyos dolgok — mint a lábvíz, köppölyözés, hólyag-szívatás és hasonlók — még ritmusba szedve sem lesznek költészetté. Egyelőre azonban válogatás nélkül mindent megversel. Költői élményt, ihletet aligha kereshetnénk nála; az ő számára az élményt, örömet, meglepetést, megindultságot most még többnyire csak maga a verselés jelenti: az, hogy a magyar nyelvet a latin verselés »rámájára tekeri«; s olykor az a feszültség, mely a magyarban még kiratlan forma és a más, lomposabb ritmushoz szokott nyelv sürlődéséből keletkezett. Ki tudja, egyáltalán tülemelkedett volna-e a sablonos-hagyományos — latin — iskolai verselésen, ha Besztercén időztében el nem éri a nagy esemény: a jezsuita rend föloszlatása. Addigi életének keretei megszűntek. A gyakorlati életben járatlan s egyébként is — úgy

látszik — kissé nehézkes és ügyetlen ember fölött egyelőre az anyagi bizonytalanság, a megélhetés gondja is ott sötétlett. Az esztergomi egyházmegye kötelékébe lépett és Komáromban lett tanár, de sokáig ott is hontalannak érezte magát. Vigaszként fordult a verseléshez: bánatában, magányosságában, árvaságában adta rá a fejét. Verses levelekkel keresi föl egykori társait, így 1776-ban Horvát Mihályt, egykori professzorát, akinek a »legtöbbel tartozik«. Édesatyjának nevezi Horvátot, azzal a melegséggel, amellyel ez a rideg, merev ember fordul azok felé, akiket igazán szeret; érdeklődik egészsége felől, aztán pár sorban elmondja, hogyan született meg benne, ha a szó valódi, modern értelmében talán még nem is a költő, de a versíró mindenesetre:

Mit gondol mértékre szedett levelemre? megindul,
És hogy időt vesztek véle, csodálja talán?
Ah! eszem ágában sem volt illyekre vetődnöm,
Amíg ártatlan szerzetem el nem esék.
Mit tennék? Hogy bűm valamit tágulna, mikor volt
Egy kis ürességem, versfaragásba kapék.
Egy darabot küldök, kérem, vizsgálja meg, és mi
Itélettel van róla, közölje velem.

Hogy a versnek más a föladata és hivatása, mint a prózának, azt most még nem sejtí. 1774-ben, nyári vakáción, Vírten, a Pyber-családnál el-eltársalkodik »muzzsájával« olyasféle invitáló levélben például, aminőt Józsa Istvánhoz küld Komáromba. Kötünöen érzi magát — írja — majd négy, majd hat ökörrre teszi kucsmáját, s most, hogy a házigazdák Sasvárrott időznek, rábízták a kulcsokat:

A teli tölt éléskamrákat nyitjuk ezekkel,
Hús pincékbe derék borra bocsátnak ezek.
Úgy-e bizony ki vagyok? nem tetszik látni szerencsém?
Kedve ha van, bément a kocsi, jöjjön ide.
Van kappan, van csirke, kövér lúd, pulykafi, réce,
Óz, szarvas, van szép erdei nyúl is elég.
Habzanak a koronás poharak jóféle borokkal.
Majdan jó kávét tesznek előnkbe s pipát.

Ebéd után kilovagolhatnak, vagy ha jobban tetszik, vadászhatnak; az se baj, ha Józsanak

Húsévő napokon ha talán akadályai vannak;
Jöjjön böjtire, hal is léssen elúntig elég.
Van tók, van víza, ponty, sügér, csuka, tenger az apró;
Itt a száj könnyen válogat annyi között.

Az első változat, az »Uj mértékre vett versek«-ben egy pillanatra megmutatja a költőt is:

Én majd két árkust vessel béfestek azonban
És evel egy napról más napra töltök időt;

meg a tanárt is: »Hát ott benn mely hir? nem megy s nem gyül-e diákság?« Nem maradnak el a címzetre bizott kommissiók, különféle megbízatások sem, ilyenformán:

A szoba zárva vagyon s ablak? még él-e virágom?
Megköszönöm szépen, csak szeme rajta legyen.
Burnótom fogytára siet; majd koplal az orrom,
Ime szelencémnek ketteje máris üres.
Ott vagyon a zacskóm, térdeplő zsámolyom hol van;
Benne kevés: azt is küldje ki, kedves az is.

Küldje? Inkább hozza, és hozza magával közös barátjukat és tanártársukat, Holló Márton, azaz Marcit is. S hogyan mulasztaná el a név-kínálta tréfát a vakációzó professor:

Megjött a dögről? Színét csak hiába mosatja,
Hollónak mert nem lesz soha színe fehér.

Ugyanennek a fehérre moshatatlan Holló Mártonnak írja később mentegetődzve :
már két levelét hagyta eddig válasz nélkül, részben mert tunya volt, részben pedig azért mert

Irnom nem volt mit ; gyakrabban újságokat hozzánk
A környülvévő két Duna bé nem ereszt.
Várnom kelle tehát, míg, ami levélbe jöhetne,
Oly mit látna szemem, vagy pedig hallna fülem.

Így fest tehát Baróti »ihlete«. Furcsa egyvelegben hömpölyögnek együtt a disztichonokban a nehézkes, alig vonszolódó sorok a meglepően fürgéssel, kifogástalanul lejtőkkel, sőt olyanokkal is, melyekben a ritmus szerves egységben a mondandóval maga is hangulatot fest, érzelmet fejez ki, ábrázol és jellemez. Ebben a halak sokaságát, nyüzgését pompásan érzékeltető sorban például: »Van tok, van viza, ponty, sügér, csuka, tenger az apró«, vagy ebben a lábasjóságot, szinte egész baromfiudvart elénk seregeltetőben : »Van kappan, van csirke, kövér lúd, pulykafi, réce« . . . Figyeljük meg ebben az utolsó idézetben a negyedik versláb meglassadását, a »kövér lúd« lusta spondeuszát, mely jól érzékelteti a vers ütemében is a hizlalt lúd nehézségét, totyakos járását csirkék, pulykafik daktilusos fürgeségéhez képest : aki így tudja kezelni, az érzi, ízleli, élvezi is a nyelvet, a szavak hangzását, természetes ritmusát, lüktetését. S nem a nyelv zenéjének s e zene érzelmetolmányos erejének ismerőjére, értőjére vallanak-e olyan sorai, mint e »panaszos indulatát« elmondó verséből vett disztichon : »Éjjeli fények, egek lámpássai, csillagok! édes — Álmat nem küldtök már szemeimre soha« — melyben a hexameter-sor »é« hangjai mintegy zene kíséretét adják a költő melankóliájának. Nem mintha föltételezhető volna, hogy Baróti — egy Kazinczyhoz hasonlóan — tudatosan keresné az illetén hatásokat. Nem : ezek inkább a magyar nyelv alapos értőjének, érzőjének, ízlelőjének spontán megnyilatkozásai ; annak a hangja ez, aki utóbb »nyelvünknek ritka virágit gyűjtögeti«, s versbe, hexameterbe foglalja a magyar nyelv szótárát, bizonyára nemcsak számunkra már szerföltött különösnek ható iskolás ötlettel, hanem azért is, mert élvezi szavainak lüktetését, zenéjét, lejtését, hol lassú, hol fürgé táncát, egy-egy szép szavunk könnyed elomlását, egy-egy másikkal erőteljes dobbanását, feszülő izomzatát a versben.

Ezek a szép, jó, erős sorok úgy hatnak, mint az egészséges ösztön megannyi diadala a gyakorlatlanságon. Hasonlóan vegyes a költészet útján elinduló Baróti stílusa is. Erőteljes, távlatos, tiszta képek gyalogjáró prózával váltakoznak verseiben. Jobb képei, emelkedettebb kifejezései többnyire latin — vergiliusi, horatiusi — reminiscenciák ; mintái az antikok ; maga mondja lantjáról másodkézből való (latin átdolgozásból áttett) Miltonfordításának Orczy Lőrinczhez intézett ajánlásában : ». . . a rómaiak s görögök példáira nézvéen — Ujabb hangzatokon szeretett mulatni hazánknak — Értelmes polgári között«. Sokszor, ha magyarul ír is, mintha latinul gondolkodnék ; szókötései, merész inverziói gyakran igazodnak a latin nyelv szelleméhez. E naiv erőszakosságával azonban egyszeriben föl-kavarta költői nyelvünk és verselésünk állóvizét. Énekes költészetünk, dalformáink készlete gazdagon és színesen élt és fejlődött mind a népi költészetben — tanú rá a kuruc költészet és számos kéziratot énekeskönyvünk — mind az idegen dallamokat is meg-megpendítő műköltők — egy Amade, Faludi — gyakorlatában ; a nagyobb műfajok azonban változatlanul megrekedtek a hagyományos Sándor-versben ; igaz, hogy most már nem négyes, hanem páros rímmel írták, de még így is túlságosan kényelmes és nehézkes volt, túl terjedgőssé tette az előadást s túl körülményeskedővé még a gondolkodást is ; a páros rímeknek a gondolatot, a versmondatot is monoton egyformasággal tagoló gátjait majd csak Csokonai törte át.

Baróti a klasszikus versformák bevezetésével, az elomposodott nyelvnek e klasszikus formákba való belegyömöszölésével, kényszerítésével, tördelésével egyszerre moz-

galmasságot, feszültséget teremtett, mintha villamos áramot vezetett volna egy petyhudo testbe, hogy életre galvanizálja. S valóban ez történt, és nemcsak azokban a harsány vitákban, amelyeket kísérlete kiváltott, ezekben a sokszor csikorgó hexameterekben, disztichonokban és lírai strófákban — »Vergilius rendi szerént való hatos, alagyas és lantos versekben« — mintegy új környezetbe kerülnek, új színt kapnak szavaink, a Sándor-vers egysíkúságához képest, valósággal három dimenziót nyernek; mintha megizmosodnának s új — eddig használatlan, elsatnyult — képességeik fejlődnének ki. A Sándor-versben — már a sor egyformán két izre oszló, egyhangúan tagolódó természeténél fogva is — a jelző legfőbb célja, rendeltetése, hogy a jelzett szó valamely tulajdonságát hangsúlyozza; az új formában, hexameterben, disztichonban ritmikai funkciót is kell betöltenie, ezzel sajátos ritmikai-zenei értéket és súlyt nyer, jelentősebb szerepet kap a költői kifejezésben; a jelző, mint szó, nemcsak jelentésével szerepel, hanem hangulatával, sőt — mondhatnók — fonetikájával is; sokkal többet kell adnia magából, »lényegéből«, mint a Sándor-versben. Az értelmező jelzőből díszítő, költői jelző válik: a Baróti Szabó Dávid által kezdeményezett »reformnak« egyik legjelentősebb mozzanata ez a magyar költői stílus szempontjából — az első, s egyik legfontosabb lépés Berzsenyi és Vörösmarty felé.

Egyelőre azonban mindez ott bukdácsol s kavarog abban a zavaros, sekélyes, lompos áradatban, amelyet a költői izlésében még vajmi fogyatékos Baróti zúdit elénk, versbeszedve — láttuk — mindazt, ami »levélbe jöhetne«, mindazt, amit éppen lát s hall, kezdve az egészségügyi tanácsoktól a név és születésnapokon át a virti Pybereknek, házigazdáinak családi eseményeiig. Érthető, ha Rajnis, akinek már elég magas fogalmai voltak a költő méltóságáról és hivatásáról, semmiképpen sem akart társulni vele.

Baróti az említett Holló Márton révén értesült Rajnis kiadásra készen álló »Kálauz«-áról. Följánlotta neki, lépjenek együtt a nyilvánosság elé. Egy másik episztolában meg bizonyos gyertyavásárlási ügyben ad megbízást költőtársának, így:

Most innen felesen Gyórré vásárra sietnek,
 Nékiik, ha szép szót és pénzt adok, hoznak ezek.
 Vélek lenni jelen kívánnám úri személyed;
 És őket, szépen kérlek is, el ne kerüld.
 A dolgot jobbann érted. Még vízre vihetne
 A mártó. Ne legyen borsos az ára, tekintsd.
 Kedvem ebet nincs venni gubán. Hat szúzi szövétnek,
 Három font menvén mindegyikébe, legyen.
 Ládát is küldök, bérakhatd melybe. Barátom,
 Élj, s vakaríts egy-két verset, ha léssen időd.

Képzhetjük az önérzetes, költő-voltára oly sokat adó Rajnis elképpédését, megvetését és fölháborodását, nemcsak e versek primitívségén, hanem főképpen a költészetnek ezen a fraternizáló, »versvakarító« fölfogásán. De Baróti nem hagyta annyiban a dolgot. Egy Holló Mártonhoz intézett episztolájából tudjuk, hogy sor került a két költő személyes találkozására is, korántsem barátságos kimenetellel. Mi történt köztük? Amikor »versengeni« kezdett vala — írja Baróti — Rajnis

ily feleletre fakadt:

»Még fiatal lévén ilyen rámára tekertem
 Versemet én is, most felszabadítva vagyok.«
 »És szabadíta ki fel vajjon? hát ami tilalmas
 A fiatal korban, vén ideidre szabad?
 És bár úgy légyen, mutasd meg versedet, amely
 Ifjúságodban láta, ha láta napot,
 S tedd az enyém mellé. Lássuk, mit nyom.« »Elhánytam,
 Ugymond, mint eb elő kölykit elhányni szokás;
 S engem mit fartatsz? Szerző vagyok. Ezzel elégedj:

A verst rámbizták, én vagyok abba király.«
»Gondolnám, mi király. Nem biztanak ebre szalonnát ;
Adj okot, ok nélkül senki szavadra nem hajt.«
Igy vittunk együtt kétszer ; mert harmadik ízben
Szembe, mikép vélem, nem mere szököni velem.

Rajnis ragaszkodott a »nonum prematur«-hoz, és nem akart keveredni Baróttal.
Ez Holló által még egyszer megintette :

Intsd meg amazt, amit főzött, tálalja ki, máskép
Mégkötöm a kerekét s hajtok előre magam ;

s mert figyelmeztetésének ezúttal sem volt foganatja, valóban »maga hajtott előre« : 1777-ben
Kassán megjelentette az első mértékes magyar versgyűjteményt, az »Új mértékre vett külömb
verseknek három könyvei«-t.

Nem kívánom, hogy én fejemet laurusfa kerítse :
Nincsen időm, hogy szert ily koszorura tegyek.
Törni jeget s útat kívánék irtani : hogyha
Kis munkám eztet megnyeri, léssen elég.

A kegyes olvasóhoz intézett előszavában elmondja, hogy »negyedik esztendő fordul,
amióta multság, vagyis inkább búfelejtés okáért időközben hazánk nyelvének ily szoros
korlátjába zárám bé magamat, és a rómaiaknak gyönyörű nyomdokaikat, mivel csekélysé-
gem azokat közelebb érdekleni nem engedé, legalább távolról kívánám követni. Annakelőtte,
midőn még jobb szelek hordották vitorláimat, még eszem ágában sem volt, hogy valaha
ezen munkába avatkoznám«.

Írt ugyan verset ő azokban a »jobbszelű« időkhöz is, csak hogy latint, ahogyan akkor-
ban többé-kevésbé illet is a deákul tudó literátus embernek értenie a latin versfaragáshoz,
amit egyébként az iskolában is tanítottak. Ennek a sablonos, szélteben gazdagon tenyésző,
ünnepi ódától névnapi köszöntőig, halott-sírató elégiától alkalmi eklogiáig terjedő, az erköl-
cseikben (iskolai célok szerint) feddhetetlenre gyomlált klasszikusok, főként Vergilius és
Horatius utánzásában szorgoskodó késő latin versgyakorlatnak a nyomai bőségesen meg-
találhatók Baróti első kötetében. Szinte szemünk láttára sarjad itt ki az agyonkérgesedett,
korhatag, éltető nedveit rég elvesztett latin — neolatin — törzsből a mértékes magyar ver-
selés friss ága. Hiszen Baróti nem egyszer közli magyar versének eredetijét is : a saját latin
versét. A latin sablonos iskola. A magyar — mint maga mondja — »jégtörés«,
»utitárs«.

Időtöltés és vigasz — láttuk — de olykor fáradtságos munka is számára. Miért vállalta
s gyakorolta mégis vasszorgalommal? Hazafiságból, nyelvünk szeretetéből, azért, hogy
országunk-világunk megmutassa, mennyire alkalmas nyelvünk a mértékes verselésre, s mily
jól lehet klasszikus mértékben magyarra fordítani. Ki-ki láthatja most már, »mely balítélettel
viseltetnek nyelvünkhöz azok, akik ennek szűk voltát, darabosságát, alkalmazhatatlansá-
gát magukkal annyira elhittették. Vajha a tisztább ajkú magyarok közül hanyatló nyelvünk-
nek védelmére sokan tollra kelnének! majd ennek becsét, bővségét, ékességét, és ha az illy
versekre alkalmas, minden más szabadosabb úton járó tudományokra alkalmas mivoltát
csudálni fogná a vidék világ«. Nem mintha könnyűszerrel jutott volna idáig ; »sőt megval-
lom, nagy fáradtságomba került, kivált eleintén, amíg ezen járatlan sok izbéli tekervényein
el tudnék igazulni . . . nem lévén új mértéken járó magyar versszerzőknek írásaik sok ideig
kezem közt«. De miután megtörte magának a jeget és »siettetett verseit alkalmas számra
fölverte« — írja — kiáll a világ elé. Igaz, műve »mindenütt felettébb ilyenes pórázon nem
jár és a velős, gyökeres poézistól jó messze vagon«, de már a pallérozáshoz nem foghat,
részben egyéb hivatalai, részben a verseit közrebocsátani akaró barátok sürgetései miatt sem.

Vállalkozásának merészségéről — Berzsenyi, Vörösmarty után — jóformán fogalmat sem lehet alkotnunk. Valóban »ajtóstúl rontott a házba«, s hogy így meg merje tenni, ahhoz az ő naivsága kellett. A Gyöngyösi-féle simán pergő négy s az Orczy kezdeményezte kétsarkú tizenkettesek uralma idején a vers főtörvényének a rím, a kádencia számított. Zrinyi szabaddabb lüktetésű, kötetlenebb tizenkettese régesrégben feledésbe merült; Gyöngyösivel a verselés is, meg a versmondat is bizonyos értelemben »klasszicizálódott«, a strófa jól kidolgozott zeneiségében a költők igyekeztek a legkorrektebb megoldásokat választani, s a kifejezésnek hovatovább éppen úgy kialakultak a maga sémái, közhelyei, mint a verselésnek. Kétségtelen: Gyöngyösi után, Berzsenyivel, Orczyval, a fölvilágosodás gondolatvilágával új élménytartalmak áradtak be költészetünkbe és fölfrissítették mind a gondolkodás, mind az érzés világát; ezek az új élmények azonban nem tudtak egyelőre új formát is teremteni maguknak. Berzsenyinél is, Orczynál is, Barcsaynál is, vagy Ányosnál is minduntalan érezhető egy bizonyos küzdelem, melyet a költő élményéért, gondolata s érzése kifejezéséért az öröklött formával, a Gyöngyösi által kiírt tizenkettessel folytat, anélkül, hogy annak kérégtét ledobni, nehézkességét — Csokonai módjára — föloldani tudná. A Sándor-vers tekintélyének megszilárdításához bizonyára hozzájárult a francia alexandrinus példája; hiszen ott, ahonnet az új eszmék hozzánk beáradtak, a »nagy« költészetben éppen ez a forma uralkodott, ez volt a dráma, epika, filozófiai költészet hagyományos és egyeduralgató versképlete

S most Baróti nemcsak a rímet vetette el, hanem a mondatot — ezt a világosság, logikai tisztaság igényeihez mind jobban alkalmazkodó versmondatot — is fölforgatta. Erőszakosan, a latin mintájára össze-vissza dobálta a szavakat, földúlta szórendünket és fölkaavarta megállapodóban lévő költői szókészletünket. Kötetében, meg két évre rá a »Paraszti major-ság« első könyvében — ezt egy latinul író francia költő, Vanier Georgicon-utánzatából fordította — csak úgy hemzsegnak azok a Rajnis szerint »fűrhetetlen szabadságok«, amikor »tővel-heggyel összehányja az igéket, a zabolát a Pegazusnak farkához, a farmatringot pedig a szájához alkalmaztatva«; mint például: »Észre de vette midőn Szolimán, a kapca magyarnál — Hogy szoros, és menedék nincs helye semmi sehol, vagy »szekeret vele rakni lehet meg«, vagy ». . . mivel éj idein végezhet ha munkát, — Tenni meg azt nappal télben nem szenved gazda«, vagy ha meszelünk, a mészből »lány jó színlelni falat bé«, vagy ». . . köszködni holottan (azaz városban) — annyira nem szoktak, mint sík térségbe szelek meg«, és így tovább.

Ez a naív vakmerőség megbotránkozást és fölháborodást keltett. Nemcsak Rajnis epéskedett Baróti fordítva nyergelt Pegazusán, hanem Révai is megróttá:

Tudsz magyarul, birod kincsünket, ritka szavakkal
Főképp szótárod nemde tetézve vagyon.
Csak versben vétesz! mi dolog, hogy változol itten?
Szállasz csak versben oly nyomorultan alá?

— leckézteti őt költői levelében, s így folytatja:

Sok vagyon a szóban: szép gondolat általa léssen
Szebbé: szépségét általa veszti megint.
Veszti, mikor rontod bátran természeti rendit
Nyelvünknek s fordult ejtegetéssel öljöd.

Így aztán — mondja Révai — Baróti végül is éppen azok alá ad lovat, akik szerint nyelvünk »tudományra kietlen«; őrá hivatkoznak, az ő példájával érvelnek, mondván:

Nemde tudós, nagy fő, magyar is, versének azonban
Rabja Szabó? Nyelvünk úgy-e nem arra való!

A mértékes verselés alapja a »hangmérséklés«; meg kellett tehát állapítani a magyar prozódia szabályait, el kellett dönteni a szótagok hosszúságát és rövidségét. Molnár János,

Révainak »útmutatója magyar új Helikonra« már pedzette ezt a kérdést s tett néhány megjegyzést a dologról, általánosságban azonban a hangzásra hivatkozott s ennyivel beérte. Szabó már egész elméletet csatolt új mértékre vett verseihez »A magyar prozódianak avagy a szók mértékjeinek rövid útja«-ról, megjegyezvén, hogy az ő hangmérése »se nem igen szabados, se nagyon nem szorongat«, középúton jár s igyekszik se egynek, se másnak szájaizét nem sérteni.

Rajnisnak azonban szintén megvolt a maga prozódiaja, sőt egész »Kalauz«-át úgy szerkesztette meg, hogy ve.sei jóformán csak »példák« a bőven fejtegetett »regulákhoz«. És Baróti nemcsak megelőzte, hanem egyes pontokon ellenkezik is az ő elméletével! A »Kalauz«-ban, 1781-ben még beérte egyetlen lábjegyzettel annak címére, kifigurázva, de neve említése nélkül, szabadosságait, s egész haragjával a »pozsonyi hírközlő«, Ráth Mátyás ellen fordult, aki igen tiszteletteljes modorban ugyan, de mégiscsak mert néhány bíráló szót ejteni a szenvedélyes Rajnis egyik-másik megállapításáról, s kifogásolta kíméletlenségét, mellyel lépten-nyomon a »veszprémi filologust«, a »Prodromus« valóban elég különleges észjárású szerzőjét, Kalmár Györgyöt kárpálta.

Beszélt a dologba — láttuk — Révai is. Szabó Dávid levélben felelt neki. »Úgy rakosgatom az igéket — írta — valamint a folyó beszédben is rakni el merem. Csekély magyar az, aki a szóknak . . . imide, amoda s néha messzebbeckére is való fölöstásukhoz nem ért.« Bezzeg Erdélyben — ahonnt ő való — értenek hozzá, s ha Révai ott nevelkedett volna, nem keresne kákán csomót s nem szeleskednék holmi feddő levelekkel. Amire Révai bosszankodva azt felelte : ő tiszteli ugyan Szabót, csupán azt az egyet bánja benne, »hogy a vers köztözésének nehezebb törvénye miatt annyi szabadságot engedett magának . . . Most már szánakodom is rajta, hogy mint a tormába esett fereg, ő ezt teljességgel hibának nem akarja esmérni«.

Kétségtelen : Baróti sokszor úgy imide-amoda rakta a szavakat, hogy annak semmiféle nyelvjárásban, sem a székelyben, melyre büszkén hivatkozik, sem másban nem találni nyomát. S az is kétségtelen, hogy túlságosan kemény ellenfelekre akadt : se vitatkozó készsége nem ért föl az irgalmatlan dialektikus Rajniséval, se tudományos készültsége Révaiéval: ügyetlen is volt e két izzó indulat-emberhez képest. Révai »feddése«, Rajnis »Kalauz«-a után mégis nekilátott elmélete újabb megtámogatásának. Ellenfelei megcáfolására egy vitairatot szerkesztett, ezzel a címmel : »Ki nyertes a hangméréséklésben?« Hamarosan, 1783-ra el is készült vele, nyomdásznak adta ; annál sokáig hevert s utóbb el is kallódott a kézirat, »felettte nagy galibájára« Szabónak, azért késett, ezért jelent meg csak 1787-ben.

Ennek a kis munkának, éppen úgy, mint az egész prozódiai harcnak, megvan a maga komoly nyelvészeti jelentősége ; amellet azonban e háborúskodás egyes rohamai, fegyvertényei, ütközetei a résztvevők jellemére is jól rávilágítanak. Sok harag, indulat, szenvedély lobogott ebben a tudományos pörlekedésben, mert végeredményben nem pusztán csak a szótagok hosszúságáról vagy rövidségéről, a hangok hosszú vagy rövid ejtéséről volt szó, hanem a magyarság szolgálatáról, főlrázásáról, megmentéséről, többi népekkel versenyképessé tételéről, a vitázók magyar önértetéről, jó magyarságáról, s a nyelvről, melynek ügye egy a nemzetével : romlása törzsünkön a végső fejszecsapás, ébredése jövőnk legfőbb reménye. Ahogyan »Üdösb Ráday Gedeonhoz« írja Szabó Dávid 1788-ban :

... Ha jeles nyelvünk sérelmire nézünk,
Alkonyodást, vég alkonyodást láthatni fejünkön!
Népünknek megszunte ki van végezve! Nevünk is
Már temetőbe siet!

S mégis van remény, mégis hajnalodik :

Minden tájékon, mintegy jeladásra, sereggel
Összetett vállal, szívvel felkeltek az írók.

A tudományt magyar ajkra veszik, terjednek az ékes
 Elméknek szüleményi folyó s versbéli beszédben,
 Még soha nem volt illy buzogás: egy kincse s örökjé
 Védelmét fel, al s közrend felfogta, megöszült
 S zöldellő korban lévőket vetekedve segítik.
 Nézd Orczyt s a két Telekit s a furcsa Gvadányit,
 Bartsait, Horvátot, Báróztit, Pétzelit, itten
 Molnárt, Mindszentit, Cziriéket, Kreskait, ottan
 Bessenyeit, Görögöt, Kultsárt, nézd arra Virágot,
 Révaival Nagyot és Rajnist, Dugonitssal Arankát,
 Versegit, erre Dömét szemléldsze kikelni s Takátsot
 És több másokat. Hát Molnár Borbála mi gyorsan
 Gyűjti s heviti fejr seregét! Mely égve, minémű
 Hasznokkal fogták ügyünket mindezek! És ti,
 A magyar ifjuság példái, Batsányi, Kazinczy,
 Hol vagytok? jertek . . .

Tárt karral fogad mindenkit, aki tollat ragad és magyarul ír. Az ő szemében nem az a fontos, mekkora egy-egy mű esztétikai értéke. Számára az a lényeges, hogy eggyel többen írnak magyarul, eggyel többen védik, terjesztik, művelik a nyelvet. Mert magyarul írni: iskola a magyarságra, hazafias pedagógia. Egy állomáshelyét változtatató iskolaigazgatónak lelkére köti: új posztján, túl a Dunán is tüzelve

Az ifjakat hazánk nyelve szeretetére. Fő
 Gondoskodásod ez lesz. Nem tehetsz nagyobb
 Áldozatot ennél nemzetünk oltárára —

(Für Márton iskolaigazgató úrhoz, 1794); új főispánt iktatnak be, s ő nyomban így kiált hozzá:

Nyelvünket ajánlom!
 Ősinktől maradt legfőbb örökünket ha veszjtük,
 Elvesztünk. Ne kövesd azokat, kik sírnak, epednek
 A vendég ajakért —

(Szabolcs vármegye ünnepére, 1791); Döme Károly »verslevele« könnyekre fakasztja s boldogan értesül a pozsonyi teológusok nyelvünk iránti buzgóságáról:

Ó, hallottam, örömkönnny közt hallottam, hogyan s mint
 Buzganak, a nyelvért mint vetik össze maguk.
 Éljen ez a vetemény, nevedkjék, szülje gyümölcsit!
 Pest, mozdulj, látd, mint vágtat elődbe-Pozsony! —

(T. Döme Károly úrhoz, 1786); öreget-ifjat boldogan köszönt az írók seregében, hívják akár Szentjóni Szabó Lászlónak, akit »római dalra« buzdít:

Nékem igen tetszel, s jobban fogsz tetszeni, hogyha
 Néha görög módon pengeted húrjaidat —

(Sz. Jóni Szabó László úrhoz, 1786), akár Makó Pálnak, akinek elhunytakor »hazánk énekes bárdussai« nevében írja:

Édes honnodért sajnálni nem
 Tudván hanyatló napjaid, magad is magyar
 Pennára fogtad magadat — így végezted el —

(Főtiszt. Makó Pál apátúr halálára, 1793); s örvendezve látja — (Fels. II. Leopold királyunk halálára, 1792) — a »csuda változást«, azt az »egészen isteni tételt«, hogy

Bézárlott ajakink íme kinyiltanak :
Nyelvünk még azok is felveszik, akiket
Német, rác anya szült ; széltibe, mindenütt
Zeng már a magyar iskola.

Barótinak a tanárnak a költészet is pedagógia. A nevelésnek ezt a gondolatát ismétli újra meg újra kötetei előszavában. Az »Új mértékre vett versek«-ből a magyar ifjúság is hasznosíthat, »ha édes hazája nyelvében, amint illendő dolog is volna, magát akarja gyakorolni«. A »Verskoszoru«-t 1786-ban mint »kisdéd ajándékot« a magyar ifjúságnak, saját költségén adja ki, mert hazája javáért minden áldozatra kész ; egyetlen célja vele, hogy az ősi nyelv érdemes szeretetére és kivált az új mértékű versszerzésben való gyakorlására gyullassza az ifjúságot. »Megjobbított költeményes munkái« harmadik könyvét egyenesen afféle példatárként ajánlja a magyar fiatalságnak : »Ha kedve vagyon valakinek az új magyar poézishoz, ezen egy kötetben is jó segédre talál, akár Vergilius rendi szerént hatós, akár alagyás, akár lantos nemű versekben akarja magát gyakorolni«. Vanier »Paraszti majorság«-át is főként ilyen hazafiúi buzgalomból fordítja le : nem azért,¹

Mintha vágyakodnám a borostyánágra,
Hanem hogy megrekedt nyelvünket terjessze
S annak védelmére a hazát gerjessze —

ahogyan »Nagyon tiszt. P. Horányi Elekhez« írja 1795-ben. Úgy érzi, s öntudattal hirdeti is, »szélvésztlő letiport nyelvünk boldogtalan ügyét« hordozza vállán, s jó és rossz sorsban egyaránt a magyar nyelv szolgálatára szenteli erejét; ebben a szolgálatban látja — mint »Hanulik urhoz« írja — minden érdemét s híre biztosítékát :

. . . Talán csak pusztá reménnyel
Álmadazunk ; nem fogja szemünk soha látni talántán
Sorsunknak kivirágzását! De ha talpra felépül
Még örökünk, abban lesz egy vigásom, hogy éppen
Nem meddő fővenyet szántottam . . .

Így érez Révai, így érez Rajnis is, »Nem avégre koptattam irótollamat — írja ez utóbbi a »Kálauz« regulákhoz szóló előbeszédében — hogy egy bizonyos törvényt hirdetnék, amelyet követvén a magyar poéták füleinket gyönyörködtethessék. Sokkal magasabb célra arányzok. Szeretem édes hazámat s ugyanazért a magyar nyelvet is szeretem, jól tudván, mely, szorosán légyen összekapcsolva akármely hazának szerencséje a maga tulajdon nyelvével . . . Észbeveheted, édes hazám! mit akarnák, akik nyelvedet orrolják, üldözik, rontják, faggatják. Én ezt szívemre vevén e könyvecskét szerzettem, melyben a magyar beszédnek hangjait kinyilatkoztatom.«

Nyelvbéli tisztá magyarság tehát annyi, mint szívbéli jó magyarság. S ha a nyelvnek ebben vagy abban a kérdésében az egyik ezt állítja, a másik pedig azt? Egyikük fogyatékos, vagy éppenséggel rossz magyar! Ha ebbe a légkörbe, ebbe az érzelmi háttérbe állítjuk bele a prozódiai harcot, érthetővé válik hevéssége és szenvedélyessége. Az ellenfelek, miközben szótagokon vitatkoznak, minduntalan szíventalálják egymást. A vita hovatovább vérre megy ; a tusázók már-már nem is karddal, hanem öklelőfával rontanak egymásra. S mert Baróti a legnehézkesebb mozgású, végülis rajta verik el a legjobban a port, úgy, ahogyan Révai megjósolta :

Penna-csatát kezdesz? Vesztesz vele, tisztá valóság :
Félre-csapásiddal nem leszen ügyöd igaz.

Rajnis a »Kálauz«-ban éppen csak megvillantotta félelmes pengéjét. Baróti a »Ki nyertes«-ben már in medias res azzal kezdi, hogy mielőtt a »derék dandárt«, érvei seregét

kivezetné, előbb afféle »csatázó martalékot szed az ellenségen«, azaz megtépázza egy kicsit Rajnist. S nyomban el is találja annak legérzékenyebb pontját : magyar önérzetét. Érzékeny már csak azért is, mert hiszen Rajnis német származású ; s Baróti a maga törzsökös erdélyisége tudatában úgy lép a köszegi poéta lábára, hogy a legnagyobbat horkanjon tőle. Rajnis — mondja — azt állítja, a szótagmérésben nem mindig döntő a hangzás, a »szólás módja«, hanem figyelembe kell venni a régi írók tanúságát is. Dehát hogyan is vélekedhetnék más-ként? »Mivel, amint maga megvallja nem magyar helyeknek, hanem holt mestereknek, azaz jó magyar könyveknek köszöni magyarságát, nem csuda, hogy a szólás módjából lelegendőképpen nem sajdította a mérséklést, melyet mások, több magyarosabb helyeken jártak, keltek, lakottak, társalkodottak úgy észrevehetnek, hogy evégre könyvekre se légyen szükségük.«

Vagyis : Rajnis nem vérbeli magyar, könyvekből tanult magyarul, hát ne beszéljen. Kemény csapás volt ; ennél többre aztán nem is igen telt Barótitól. Mert cáfolgatásai általában olyan iskolások, annyira formálisak, annyira nem a tényekre vonatkozóak, hogy ellenfelének nemigen adhattak komolyabb gondot. Itt van egy példa a sok közül : a szóvégi »n« hang kérdése a határozóragban. Hosszú-e, vagy rövid, szimplán ejtsük-e, vagy kettőzve? Rajnis rövidnek veszi, Baróti hosszúnak. Itt most tényekkel kellene bizonyítani : élőbeszéd-ből, népryelvből, régi irodalomból vett példákkal. Baróti nem ezt teszi, hanem mint egy skolasztikus vagy hitvitában — bizonyára valóban a skolasztika iskolájában sajátítva el módszerét — Rajnis gondolatmenetét, érvelését igyekszik cáfolni ; nem azt bizonygatja, hogy az »n« nem rövid, hanem hosszú, hanem azt, hogy Rajnis rosszul, logikátlanul okoskodik. »Éllem állnak ezek össze — mondja Rajnis okfejtéséről — amint a belőlük kihozott ezen okoskodás megmutatja : nem a nyelvjárásból, sem a könyvekből nem tudhatni eléggéppen ezen vagy azon szótag mérséklését : hogy pedig valamely szótagnak mérséklése ez vagy amaz, a szólásból, a könyvekből kellene tanulni : tehát azokból kellene tanulni, amelyekből eléggéppen nincsen mód tanulni. Ezen igazán való következtetés igaztalanságát ki nem látja? ha azokból kell tanulnunk, amelyekből nehezen veszünk észre valamit s a dolgot eléggéppen ki nem nyilatkoztathatják : minemű eszköz által jutunk valaminek tökéletes értésére? ha pedig nem jutunk, vagy talán nem is juthatunk, miből állíthatjuk ez írást mocskosnak, emezt tisztának, ezen szótagot hosszúnak, amazt rövidnek lenni?«

Baróti szemlélatomást élvezettel forgatja iskolás fegyverét. Érezni szavaiban az elégedettséget afőlött, hogy íme leleplezi ellenfele érvelésében a contradictiót ; arra nem is gondol, hogy a ritmika és nyelvészet igazságai egyáltalán nem szillogizmusok formai helyességén múlnak. Rajnishoz, s kivált Révaihoz képest elméleti téren régimódi. Végül itt is a hazáját szerető, nyelvét ápoló pedagógus érvével oldja meg a problémát. Molnár Jánosnak hozzá intézett levelét idézi »a szövejtések szabad pórázra eresztése« érdekében. Ő maga is szívesen ad nagyobb szabadságot — mondja — s nem idegenkedik a tájszólástól sem, már csak azért sem, mert »kinek-kinek a maga honja kedves, és ami az által szórtalan gyermekségétől fogva vérébe oltatott, szépnek, jónak állítja«. Ezzel még nem borul föl a nyelv fáradságosan megállapított rendje. Ne legyünk túl szigorúak. »Édesgetnünk kell inkább, kivált borongó napjainkban, a sziveket mértékletes engedelemmel, hogysem vadítanunk felette szoros törvényekkel. A szabadosb ut unalmat a versszerzésre nem okoz senkinek, vérszemet ad ellenben sokaknak. Fennmarad azonban kinek számára azon tanácsadás : hogy mindeneket egyenlő becsre ne emeljen, hanem váltig iparkodjék a legjobb és legszebb nyelvjárást zsinórmértékül venni.«

Ez után az engedékeny megállapítás után, amely semmit nem old meg s végeredményben a sajátmaga hirdette elvek érvényességét is visszavonja, Baróti ezzel a disztichonnal fejezi be könyvét :

Végy véget, szóbeli perünk : ő szóval ha tartand,
Lássá ; de nem fogom én mondani vissza szavam.

Meg kell adni, Révai is, de kiváltképpen Rajnis keményen szóval tartották. S még hagyján, ahogyan Révai. Ez utóbbit Baróti egy jegyzetben így aposztrofálta, amiért nem ismeri az élőbeszéd állítólagos szórendi szabadságait: »Az ilyeneken rágódó jámbor még a derék magyar helységekkel sem igen ismeretes és csak a tehénuton tud cammogni«. Révai pedig nem az az ember volt, aki szó nélkül tűrte az illetén leckéztetéseket. Vissza is vágott, annak kapcsán, hogy Baróti fönnakadt az ő egyik sajtóhibás mondatán. »Én éppen ezekben igen akartam volna — írta — hogy valamely tehénuton cammogó, izeveszett, savafogyott, nyelvrontó Baróti Bohó ott ne rágódjon valamin, ahol én nem vétettem. De vesszen oda az ilyen gyáva pörlő, ki mint Bodóné, mind mást beszél, mikor a bor árát kéri«. A szidalmak dandárja azonban Rajnis »Sisakos, pajzsos, kardos mentő írás«-ával zúdult Baróti fejére. Ennél ádázabb, kegyetlenebb, s ugyanakkor lendületesebb, szellemesebb és szarkasztikusabb pamfletja nemigen van a magyar irodalomnak. 1789-ben jelent meg, Rajnis »Magyar Virgilius«-a első kötetének, az ekloga-fordításoknak függelékeként. Baróti valóban »nem mondta vissza szavát«; Batsányi ellenben, akit Rajnis szintén megcsapdosott kissé a »Magyar Virgilius« műfordításról szóló toldalékában, védelmére kelt Barótinak. »A te ugynevezett egyenes ítéllettéled — olvassa Rajnis fejére — többnyire nem egyéb, hanem csak társunk ellen törekvő nehéz szivednek és dicsőségre kelletlenül felettébb vágyakodó elmédnek hirtelenkedve hozott gyümölcse«. Heveskedés és irigység vezeti tollát, amikor »bennünket csalfa barátoknak állítani nem átalottál, mivel mi a te vetekedő társaddal kezdtük pályafutásunkat avégre, hogy a mi nagy gyorsaságunk az ő lassúságához képest nagyobbak láttassék«.

Rajnis fölhördült, »a vad írődeákot méltó válaszáddal« akarta megszelídíteni s ádáz dühvel vetette magát az »Apulejus tükre« megírásába, azzal a föltett szándékkal, hogy eltiporja benne Batsányit. »A zsiros szájú Rajnis gázolója azoknak, akiket nem szeret« — mondta róla Kazinczy. Jól benne járt már a hadakozásban, amikor 1794-ben Batsányit, mint a Martinovic-forradalom részesét bebörtönözték. Rajnisban mégis volt annyi ízlés, hogy a rabot megkímélje dühétől. Az »Apulejus tükre« töredék maradt.

Hogy Rajnis még a fordítás mesterségének reguláit fejtegető »Toldalék«-ban is módját ejti Baróti ócsárlásának, azt a prozódiai harc régi keletű ellentétéin kívül némi friss féltékenységgel is magyarázza. Bármennyire lenézte, bármilyen ízléstelennek tartotta ellenfelét: lemaradottnak érezhette magát mellette. Baróti, noha később kezdte nála a mértékes verselést, nemcsak megelőzte, hanem hírnévben és sikerben is túlszárnyalta őt. Neve ott díszlett az újonnan indult »Kassai Magyar Múzeum« élén. Vele szövetkezett Batsányi és Kazinczy. Odáig merészkedett, hogy Milont fordítja, nem az eredetét ugyan, mert angolul nem tud, hanem az eredetinek egy latin utánezatát, egy bizonyos Neumann »Lapsus protoparentum«-át. Rajnis szinte fogát csikorgatja dühében — mert féktelen vérmérsékletű ember —, ahogy a »gyengeinú Szabó« sikerét látja. »Szedjétek össze — acsarkodik — ama szerencsétlen íróknak verseiket, akik a jó íz templomából és az igaz ítélet várából kiszorulván a hihetőségnek korlátján kívül nyargaltak; ezeket bízzátok Szabóra; csak jó íróknak verseiket mentsétek meg keze alól.«

Baróti ekkor, 1789-ben már tizenhat éve Kassán tanárkodott. Elismert költő, tekintélyes munkássággal a háta mögött: két kötet verssel, az »Új mértékre vett«-ekkel meg a »Verskoszoru«-val, s most készül elhagyni a sajtót az igen szép kiállítás harmadik, »Költeményes munkáji«, a két vaskos, nagyformájú kötetre rúgó Vanier-fordítással, a »Paraszi majorság«-gal, mely korántsem olyan silány, amilyennek az epés Rajnis hirteli, meg a »Kisded szótár«-ral, »mely a ritkább magyar szókat az ABC rendi szerint emlékeztető versekben előadja«. Szótárával — 1784-ben jelent meg először — elsősorban nyelvművelő, nemesítő, nyelvészeti szándéka volt. »Mind a folyó, mind főképpen a kötött beszéd — írja az előbeszédében — édesdedebben szokott füleinkbe hangzani, midőn a közrendű szólás alacsony ságából felemelkedvén, a válogatott szóktól ékességet, a ritkábbaktól kedves ujságot helyen

ként kölcsönöz». A szavak »a vers szorultsága« miatt nem is mindig pontos betűrendben, s más-más számban, személyben, időben következtek egymásután, ahogyan épp belefértek a hexameterbe; ami pedig senmiképpen sem fért bele, az toldalékban kap helyet, versbefoglalás nélkül. Voltaképpen se nem szótár ez — mert annak hasznavehetetlen — se nem igazi vers; Baróti azzal indokolja ötletét, hogy szavai így, versben könnyebben megragadnak az emlékezetben; valójában azonban — úgy érzi az olvasó — a maga gyönyörűségére, szép szavainak zengéséért, szeretett magyar nyelvétől mintegy megittasodva írja különös művét; mintha csak azt akarná megmutatni, minden értelmi tartalomtól függetlenül, minden mondattani függésből kiszakítva, pusztán csak ritmikusan egymásra következő szavaiban, mély magánhangzói harangzúgásban, alliterációi véletlen játékában is milyen szép s elragadó ez a nyelv. Íme:

Alkalom, ámolýgás, al, aprósodom, árboç, alattság,
Ággastyán, alom, alkonyodás, aranyászok, aszályos ::

vagy:

Cséphadaró, csomozom, természet, tapinta, cirókát,
Test állása, csanak, cucolék, fürözni, tolyongok ...

vagy:

Zárla, zajos, zúgódni, zömök, zsákmánylani, zubbony ...

E hexameteres »szótár« már csak költői műhelygyakorlatnak sem volt hiábavaló; amellett a magyar nyelv zeneiségének, zengzetességének, költői, hangulati-harigzati lehetőségeinek egészen Vörösmartyig — s még Vörösmartynál is — ható dokumentuma. (Később Szabó Dávid maga is belátta, hogy műve mint szótár ebben a formában nem használható; nyolc esztendő múlva, a második kiadásban visszatért a »prózához« és közönséges, prózai betűsorhoz, rendkívül értékes anyagot hordva egybe Pázmánytól Páriz-Pápaiig, Gyöngyösiig, Molnárig a régi és irodalmi, főként pedig a népi és tájnevekből.)

Ebben az időben hivatalnokoskodik Kassán Batsányi, Ossziánt fordítja, rímes verseket ír s meg-meglátogatja az öregedő, zsémbes hírbén álló professzort, Barótit. Kassa a székhelye Kazinczynak is, aki Török József főigazgató mellett az iskolafelügyelői tiszteletet tölti be. Hármuk szövetségéből születik meg a »Kassai Magyar Múzeum«. Baróti »Társaságkötés« (1788) című — s a folyóiratot is megnyitó — versében örökíti meg ezt az irodalmunk és szellemi életünk történetében oly jelentős eseményt.

Szürkültre hajolt az idő s Parnassus hegyére
Gyúladozó három magyar összekerile. Fejér szín
Últ feketével az egyik haján, más ketteje már az
Ifjuság esztendeinek fogytán vala. Hármok
Testébenn egy szív lakozott, egy lélek. Eléjött
A tudomány s nyelv dolga megint. Hallgatta sokáig
Társainak pontos szavait, szemlélte borongó
Arcájuk színét az öregb —

s hozzájuk fordul; szövetséget kötnek, hogy a magyar nyelvet a külföldiekkel egy rangra emelik; e naptól »drága kincsük fényrehozásáért bajt állani le vannak kötelezve« s erre kezet s szívet adnak egymásnak; majd miután így »kítették a tárgyat«, lássanak munkához szaporán:

Kis időnek alatta

E szikrácska derék lángot fog vetni, szerencsés
Példánk mindenüvé, minden rendekre kiterjed.
S mint mikoronn harapót gyújtunk a száraz ávarbann,
Tűzborbul egyszerre mezőnk s elenyészik aszatja:
Mingyárt s nagy buzgón író tollakra hevülnek

A tehetős elmék, kiveszik vesztére hagyódott
Parlagodásából, teljes bőségbe hozzák
Nyelvünket, s minden díszét vetekedve megadván,
A tudományoknak nyelvévé tészik idővel . . .

A lelkes, őszülő öreg — akit Rajnis a »Társaságkötés« örvén is igyekszik kifigurázni, szinte bohócnak föltüntetni — ötvenedik esztendejét tapossa ekkor, de többnek látszik ötvennél: elnyűtte a sok betegség, a magányos élet s a tanári munka. Meg a szűkös élet is; ahogy egyik verses levelében írja vastaghangú, öreges, magamagán dohogó humorával: »A poeta mind szegény szokott — Lenni: szava, papirossa van, de mása nincs« (Schwartzl Zsigmondnak, a komáromi királyi oskolák igazgatójának, 1802). Kazinczy, ki »visszatoló« külseje és »fás« természete miatt nem nagyon kedvelte, így festi le ezidőtájt — 1789 júniusában, a »Magyarországi utak«-ban — Barótit és kassai otthonát: »Termete magas, egyenes, száraz; hajai igen lágyak, ritkák és félig őszek; orra hosszas és vékony, szája élességet mutat, fogai ritkák és csintalanok, s ábrázatja csaknem szederjes verességű. Öltözete nem sokkal jobb, mint amilyennek Keresztelő Jánosét festi az evangélium. Szobája csintalan, rendetlen, s olajlámpája miatt, mely éjjel nappal az asztalán áll s rigója hüseledelétől bűdös; könyve, ruhája, papirosai el vannak szórva, s verseit kopertadarabocskára oly apró betűkkel írja, hogy azokon mesterség elmenni. Ő ugyan nem dadog, de beszédjét folyónak csakugyan nem nevezhetném; igen halkkal mond mindent, amit száján kiereszt. Erkölcei tiszták, feddhetetlenek, azt első tekintete is mutatja; s szíve azt a buzgó hazafiságot, melyet az olvasó verseiben feltalál, valósággal érzi.« Tegyük hozzá még két vonást e képhez, szintén Kazinczytól: »Emberséggel fogadott ugyan, de úgy mégis, hogy vehettem észre, hogy háta gerince komplimentekre hajolni nem tanult«; és: »Literátori atyafisággal szorította meg kezemet« — s előttünk áll az egész ember: az agglegény, akit nem tart rendben senki s aki nem tudja, mert sosem tanulta rendben tartani magát; a tanár, aki a hosszú évek során egy sereg rigolyát, félszegséget és különbséget szedett föl; a magyar nyelv ügyéért lelkesedő s a latinokon nevelkedett, minden tollforgató magyart édes rokonának érző poeta; s Kazinczyval, az esztétával szemben már egy korábbi nemzedék képviselője, akire mindenképpen ráillenek Virág Benedek szavai: Jó ember, jó hazafi, (ha jezsuita jó hazafi lehet), de igen régi időkre való.«

Egy hivatalos minősítés pár esztendővel korábban így jellemzi: »Előadási módja kellemetlen, mindazonáltal alapos és buzgó. Érintkezési modora egyházas, de nem megnyerő. A kassai akadémia házi történetírója pedig ezt írta róla 1798-ban, amikor megvált állásától és nyugalomba vonult: »Székely nemzetiségű. Exjezsuita. Nagy magyar. Kiváló úgy a latin, mind a magyar poézisben. Sok magyarra fordított munkájával méltán szerzett országos hírnevet. Szigorúság és igazságosság jellemezte.«¹

Merev, szögletes, szálkás, kissé rideg, magánakélt és nehezen melegedő ember; kifelé csupa tüske, s minduntalan beleakad velük a világba. Talán valami féltékenységből fakadó, éppen e féltékenységét leplező szigorúság is volt benne, bizonyos tartózkodás, mint Kazinczy kissé neheztelve írja, »tartalék« az emberek iránt. Az a fajta ember volt, aki sosem elégedett a világ folyásával s mindig csak romlást és züllést lát; születtett »laudator temporis acti«. Amit maga körül lát: »Oda van az erkölcs! oda van a tudomány! Hazánk — Reménye mind kifonnyadt!« — s a gonoszság még az iskolákban is eláradt:

Fajtalan tűz, jámborok
Csufoltatása, fülverő káromkodás,
Parázna szitok, ugyszóval undokság s merő
Istentelenség hallatik! Szemléltetik! —

¹ Szabó Adorján: Baróti Szabó Dávid kassai tanársága. A gödöllői gimnázium Évkönyve, 1941/42. 213 és 226. o.

dörgi 1794-ben kéziratban maradt versében »A megromlott erkölcsökről.«² A konzervatív pedagógus sehogyan sem tud beletörődni II. József intézkedéseibe, melyek lehetővé teszik, hogy az ifjúság bálokon, nyilvános helyeken, színházban megjelenjék. Úgy tűnik neki, kifordult tővéből a világ, »sokan Szodomát veszik — Tárgyul maguknak fajtalanságuk dühös — Véghezvitelében«. Egy apa — sóhivatali ellenőr Kassán, nevét is tudjuk : Mixich Eleknek hívták — egy alkalommal kocsmában vacsorázik diák-fiával. Másnap órán a méltatlankodó professzor kijelenti : »Nem emberséges emberek, hanem csak korhelek szoktak ennyi és innya a kocsmába járni« — amiért az apa föl is jelentette fölöttes hatóságánál és elégtételt is követelt a sértésért.³ Kocsmá, kávéház, teátrum Baróti naív szemében mind az ördög mocsara. Ráadásul ott a pompaüzés, mikor a pénz »kártyára, cifrára, bálra, hiábavaló lóra, cselédre megy el«, s a munkás, ha bérét követeli a fényeskedő úron, »szajha, goromba nevet vesz fizetése helyett« ; ott az idegen divatot majmoló úrfiak, akik grádicosan tornyozva, lisztporosan, kenettel szagosítva hordják hajukat és — romlás romlása — még nadrágszűjat sem viselnek ; ott a kisasszonyok, kik a házi munkához mit sem értenek, tízig hevernek s ahogy fölcusodnak, nyomban a kávéjukat reklamálják ; ha a kávé megitta, kikél végre a kisasszony az ágyból, »kendőzik, előtte

A sok bóbíta, gyöngy, pántlika, csipke, kenet.
Tűkőriben csaknem délig mustrálja személyét,
Míg lepkéje s csigás fürt haja rendbe nem áll.
A templomba vasárnapokonn elballag ugyancsak,
És ha mi póstamisén ott lehet, üntig elég.
Utcát látni kijő ; gyűlnek nőszői, középre
Fogják, s mint bénát, fel meg alá vezetik.

A kornak kötetekre rugó szatirikus és ostorozó irodalma van az idegen divat, idegen nyelvek, idegen módi és külföldieskedés ellen. Szabó Dávid szatírái a jobbak közül valók.

1794-ben újra Ürményi vette át »az iskoláknak fő kormányzását«, és Szabó Dávid örvendezve fogadta ezt a hírt : újra csönd, rend és fegyelem lesz.

A nagy szabadság, bálók és komédiák,
Kávésok háza, döglelő csapszékeken
Való henyelés, kártya, gaz dohányzás,
Éjszakai kószalások és több ilyenek
Meg lesznek és örökre tiltva nékik,
Meg lesznek, és nagy büntetés alatt. Ha ki
Jobbulni nem akar, mint fenés, mint rothadott
Tag, úgy fog ezután járni : metsző késre jut.

Az oktatók is, mind tanulmányokra, mind
Erkölcseikre nézve, tőle majd szoros
Kérdőre vétetődnek. Ah, farkasok
Némelyek ő közülök : a bárányokat
Sokan megölték! Most, nevét Ürményinek
Hallván, ijedve néznek egymásnak komor
Szemébe s szőrök megcserélnék álnokul,
Ha lehetne. Késő : csak nevetséget szerez
E kényszerített változás a gyermekek
Előtt is. Elmerültök, ó lebegő tökök!

E soraiból is látni : Szabó Dávid, noha Batsányi barátja volt — s a kettejük gyöngéd kapcsolata Baróti haláláig változatlanul fennállott — a fölvilágosodással teljesen idegenül állt szemben, s a más, régiebb világból való, régiebb nemzedékhez tartozó ember gyanakvásával, a konzervatív pedagógus idegenkedésével elutasította, anélkül, hogy eszméit komolyabban

² Kiadta őket *Horváth Balázs* : Baróti Szabó Dávid, 1888 című életrajza függelékében.

³ Az esetről *Szabó Adorján*, i. h. 217. o.

ismerte volna. Állásfoglalása sokszor nem is egyéb, mint a hagyományokhoz, bevett mód-
szerekhez és szakásokhoz ragaszkodó, változásoktól viszolygó s a maga fölfogásában már meg-
csontosodott öreg tanárnak és nevelőnek a tiltakozása minden ellen, ami az iskola kialakult
rendjét és főnnálló fegyelmét megbolygathatná. Aufklárizmus, illuminizmus, jakobinizmus
kérdését, mint idézett verse is mutatja (Referendárius Ürményi Józsefhez, 1794), általában egy
tanári szoba keretei közt és légkörében látta, ennél nagyobb távlatban nem. Mindenesül híve
— és munkása — volt a nyelvi reformnak; a társadalmi reform gondolatáig nem jutott el.

A szabadgondolkodás bírálataiban minden további nélkül átveszi a fölvilágosodás konzervatív ellenzékének vádjait, s azok közül is elsősorban az erkölcsi jellegűeket, — elzülленnek az erkölcsök, mert kivész a vallásosság és támadják a vallás alapjait: nagyjában ebben a köz-
keletű racionalista-ellenes gondolatban foglalható össze Baróti álláspontja és »kritikája»;
ezt hangoztatja több-kevesebb vaskossággal, a tanár méltatlankodásával és a pap fölháboro-
dásával — anélkül azonban, hogy fölvilágosodás és konzervatívizmus akkor folyó, bonyolult,
sokágú és sokrétű harcába közvetlenebbül belekapcsolódnék: antiaufklárista verseinek
nagyobbik része, s éppen a gorombább hangúak, kéziratban maradt, holott a Megjobbított
Költeményes Munkákba (1802) már fölvehette volna legalábbis azokat, melyeket sikerülteb-
beknek tartott.

1794-ben így panaszkodott »A megromlott erkölcsökről«:

Oda van az erkölcs! oda van a tudomány! Hazánk
Reménye mind kifonnyadott! virágjait
Egy dér (ki vélte volna) csaknem mindenütt
Lefőzte! Még az oskolákban is! Mire
Ment a gonoszság! Fajtalan tűz, jámborok
Csufoltatása, fülverő káromkodás,
Parázna szitok, egyszóval undokság s merő
Istentelenség hallatik! Szemléltetik!
Mennyben örök bér nincsen, a pokol mese,
A lélek elmul, azt csacsogják a tejes
Száju deákocskák is, és, ó fájdalom!
Nyilván csacsogják. Nincs fenyték s félelem:
Csak színre vannak a gonoszt tilalmazó
Törvények, a bűn büntetés nélkül marad . . .

A panasz végül is az új, humánusabb nevelési elvek, a jozefinista pedagógia rendelkezések
miatt méltatlankodó maradi öreg tanár zsörtölődésévé válik.

1795-ben »Gyerkényi Pyber Benedek úrhoz« írt versében már általánosabban kel ki a
jakobinizmus ellen; ez talán legerősebb hangú ilyenmű verse, s ez sem más, mint a népszerű
vádak sablonos ismétlése, kétsarkú tizenkettesekben — mert az öregedő Baróti (főként e kéz-
iratban maradt verseiben) szívesen használja ezt a magyar formát, melyről korábban hallani
sem akart. Akadnak — írja — »néhány óriások, ördögi bordában összeszótt pajtások«,

Kik a jakobinus maszlagot lenyelvén,
Az elrészegítő ujsággal megtelvén,
A képzelt szabadság ámitó színével,
Az egyenlőségnek tündéres örvével
El akarják nyomni szentséges hitedet
S többől kiforgatni minden törvényedet:
Ki akarják tudni Istent az egekből
És a királyokat országló székekből:
Nevetik a poklot, a jók bolondságát,
Az ember lelkének halhatatlanságát;
Minden feslettségben torkig leledzenek
S példáikkal ezer lelkeket vesztenek —

azaz »a maguk véltékben illuminátusok« s »a franciák éhes zsoldosai«.

Baróti naív szemléletében aztán összekeveredik hazafiság, fölvilágosodás-ellenesség, francia-ellenesség, forradalmi és napoleoni Franciaország, mint egy 1809-ből való, Pyberекhez írt névnapl verséből látni :

... Végső veszély
Úl mi nyakunkra! Mennykövez mindenfelé
S pusztít az a nép, melynek oly mohón kapánk
Megrészegető maszlagin s melyet rabi
Módonn imádtunk, és lenyeltük mételtyit . . .

Honnét ismeri egyáltalán Baróti a fölvilágosodást s honnét veszi ellene érveit? Ismeri, mint láttuk, kassai tanárkodása tapasztalataiból, eltúlozva s az új eszmékkel indokolva az ifjúság állítólagos elzüllesztét ; ismeri mint köznapi szóbeszéd tárgyát, mint aktuális témát tanártársai közt s környezetében ; ismeri nyári vakációiból, úgy, ahogyan a konzervatív magyar nemesség számára probléma volt, azaz úgy, ahogyan Virten Pyberék s körükben megforduló vendégek beszéltek róla ; ismeri mint exjezsuita, mint pap, akinek vallási téren soha sem kételyei, sem nehézségei nem voltak — (nem úgy, mint Anyosnak, Révainak, Daykának vagy Verseghynek például) : ismeri tehát úgy, ahogyan »a levegőben volt«, másodkézből, hallomásból, vagy a fölvilágosodásellenes irodalom többnyire egyoldalú, fogyatékos, már polémikus célból kiélezett vagy összefüggéseiből kitépott idézeteiből — s ennél jobban, mélyebben, alaposabban nem. Ezen a téren is megfigyelhető az egyéniségét általában jellemző naivság.

1792-ben megjelent Pesten A. jegy alatt egy mű »A könyvek szabados olvasásáról«, Alexovits Balázs expálosnak, a belvárosi templom hitszónokának, a fölvilágosodás-ellenes front egyik legelszántabb képviselőjének műve, — lényegében külföldi, főként német antiaufklárista, racionalista-ellenes írárok kompilációja. Barótit tartalma mellett külön leljkesíti a könyv jó magyarsága — Alexovits ügyes stilszta és, mint szónoklatai is tanúsítják, szépen ír és beszél magyarul — versben üdvözli a szerzőt, lapjairól »a nagy Pázmányt hallja szólni«, »tisztá magyarságú, tüzes, elmés, szívre beszélő« könyvét örömmel olvassa :

Ó Russo, Baylé, Voltér ivadéki, vegyétek . . .

—————
Lássátok, mik voltak azok, mi veszélyre vezettek,
Töletek ellopván végtire minden hitet.
Vakságtok (melynek ti fényesség nevet adtok)
E gyöngy munka verőfényire majd eloszol.

Alexovits pedig erősen támadja, bár név szerint nem említi, volt rendtársát, a Millot fordító Verseghyt, akit viszont Baróti — versei tanúsítják — tisztelt-becsült. Nyilván nem tudta, ki ellen szól a könyv ; fölvilágosodás és konzervatívizmus küzdelmének szellemi frontján, hadállásai és hadmozdulatai között épp olyan tájékozatlan volt, mint — más téren — a gyakorlati életben is. Amilyen forradalmi kezdeménye nyelvünk és verselésünk szempontjából, épp annyira korától elmaradt ember ő maga a tizennyolcadik század végén — elmaradt, régimódi még a vele nagyjában egyfajta nevelést kapott pap-írók közt is : egy franciákon csiszolódó Verseghyhez, egy német tudományban jártas Révaihoz, egy világirodalmi tájékozottságú, kényes ízlésű, Kazinczyval meleg barátságot tartó Daykához képest például ; — s ezt érezték benne, látták rajta kortársai is, mint Kazinczy vagy Virág nyilatkozata is mutatja.

Semmiképpen nem volt az a természet, és semmiképpen sem rendelkezett olyan műveltséggel (latinon kívül más nyelvet nem is tudott), hogy a század utolsó másfél évtizedének haladó mozgalmaiban a »társaságkötésen«, a még régebbi nyelvi-verselési programon túlmenően is részt vehetett volna. Sokat betegeskedett is ; láb fájt, szem baj gyötörte 1798 januárjában végre nyugalomba ment s véglegesen odaköltözött a Pyberекhez Virtre, ahol eddig vakációit töltötte, s ahonnét mindig fájo szívvel távozott, mikor »a mulatságra szabott vidám két hónap enyészett«. Elkedvetlenül vette tudomásul — még mint komáromi tanár — hogy

lejárt az ideje és »kell nékem is immár — A szekerem rúdját fordítani s harmadik ízben — Békullogni fűgét bástyáról durva töröknek — Hányó szűz várába«, azaz Komáromba. Ott aztán — írja a »Virttől bucsuzás« végleges változatában, a »Megjobbított költeményes munkák«-ban —

mintegy rabot, összeszorítand
A kettős Duna karjaival: benn kelletik ülnöm,
Oskolaport nyelnem, szemeim lankasztanom, és jaj
Ami nagyobb, feslett erkölceit hallanom egynek
S másnak is, és némely faragatlan, otromba deáknak
Csunya parasztságán elnyögnöm mérgeimet . . .

Késervesen húzta-vonta az iskola igáját, s örült, hogy végre letehetette. A ridegsége mögött csupaszív, szeretetre szomjazó ember boldogan vert gyökeret a nyájas családban. Az »Új mértékre vett versek«-ben hosszú »alagyát« szentel »A virti multság helyének«, még első korszakának ígéket tővel-heggyel összehányó modorában, s benne naivan, prózaian, de megindítóan vallja meg azt a hálát, amit a magafajta sehová sem tartozó agglegény táplál azok iránt, akik jók hozzá, gondoskodnak róla, befogadják a családjukba s végre rendes ételt és tisztességes ágyat adnak neki, »jól tartják«. A nyűgétől megszabadult öreg tanár most maga is diák lesz, visszafiatalodik, s nincs az a multság, amire kapható ne volna, s amit aztán meg ne verselne: madarászat, kalandos kirándulás a bátorkeszi szőlőkbe, vagy nyájas társalkodás a múzsával. S hány születésnapot, névnapot s egyéb évfordulót s családi eseményt kell megünnepelni egy ilyen vidéki udvarházban! Alkalmi köszöntői mint versek többnyire jelentéktelenek; Kazinczy meg is róttá miattuk: »A szegény kassai Szabó Dávid verseit — írta — szenvedhetetlenné teszi az átkozott sok Ujlaki Béla és Piber uram, preceptor uram névnap-i köszöntők«. Virti vonatkozású versei közt az 1789 márciusában elhunyt öreg Pyber Ferenc halálára írt elégia, mely Virág Benedeket is meghatotta, meg »A lanthoz« című óda, melyben — Barótinál szokatlanul ható magas költői öntudattal — a maga örök hírével megörökíti múzsája otthonát is. Mielőtt Hóra »húrjaid gyilkos kezivel parasztul összemetéli« — szól lantjához —

Vége gyöngy Virtnek kiterült határin
Hangzatid öntsd ki.
Itt születélt volt, nevelésed itt volt,
Itt emelkedtélt azon híre, melyet
A gyalázó nyelv soha már egészen
Meg nem emészthet. . .

Ennek a magas ódának s elégiának a hangját Szabó Dávid csak később sajátította el. Kezdetben írt válogatás nélkül arról, ami éppen eszébe jutott, vagy amit az alkalom kínált, prózai sorok özönében úsztatva klasszikus reminiscenciáit s a későlatin költészetből átvett fordulatokat és sablonokat. Nagyjában áll is rá Kazinczy itélete a »Pályám emlékezete« egyik jegyzetében: »Láttam én, hogy Baróti nem az az ember, akin sok teremtő lélek és a *ponere rectum* tudása nagy mértékben jutott; láttam, hogy izlése kevés van; de azt is láttam, hogy gyönyörű helyei vannak; s megnyílt jövődőlő lelkem előtt, hogy amit ez a kezdő maga nem ada, szerencsésebb követői bizonyosan adni fogják, hogy a nemzet előtt oly pálya terült el, melyen érdemlett kevélységgel fogunk minden más nemzetek sorában megjelenni.«

Számunkra »e gyönyörű helyek« alighanem mások, mint amelyeket Kazinczy jelölt volna meg. Mi, mai olvasók éppen azokon a helyeken lélekezünk föl s érzünk valami jólesően friss fuvalmat, ahol Baróti egyszerre kiesik költői szerepéből s mintegy elszólja magát; ahol a sablonon átút a természeté; ahol Rajnis — és bizonyára Kazinczy is — póriasságot, izlés-hiányt gyánítva mosolygott. Íme egy példa:

Batthyány József Esztergomba utazik a primási szék elfoglalására. Baróti, komáromi tanárként, szabályszerűen megírja a maga ünnepi pásztorkölteményét, melyben Damétas és Tirzis »megsajdítván pásztoruk Rév-Komáromba érkezését, örömmre kezdenek gerjedni, de

hirtelen való elmenetelén megszorodnak«. Versengve sorolják föl a nagy Dafnis érdemeit ; s panaszkodnak : azt hitték, egy ideig majd köztük időzik, s lám máris elhagyja őket ? »Szájukon által csak mézesmadzagot huzott« — mondja az egyik pásztor. Ez ugyan sem az emelkedett helyezethez, sem Dafnis méltóságához, sem ehhez a korban oly divatos ál-ekloga-műfajhoz nem illik ; de csalhatatlanul ráismerni benne Baróti ízes, kicsit érdes hangjára, arra, aki Holló Marcival élcelődik, vagy arra, akinek idézett kassai portréját a »Magyarországi utak«-ban Kazinczy rajzolta meg. Az egyéniség erősebb a sablonnál, s legalább egy-egy sorban szerencsésen kiütözik.

Vagy ott »A komáromi földindulásról« szóló nagy költeménye. Vergiliusi reminiszcenciákkal, nagy mitológiai gépezettel, igényesebb epikus szándékkal készült mű, az úgynevezett »jezsuita-barokk« neolatin epika receptje szerint ; de a műfaj és a mű latin mintára szabott »fentebb« stílusán át-áttör az egyéni hang, a Barótira annyira jellemző vaskos, ízes joviálisság, valóságsgazú, tenyeres-talpas humor. Cinthia-Diána, a görög-római holdistennő, s itt egyben a félholdas török pártfogója, váltig bosszankodik rajta, hogy Komárom nemcsak győzhetetlen, hanem ráadásul »kőből egy lánykaszemélyt a fokra kimetszett, — Melly folyvást mutatna fűgét a durva töröknek«. Az istennő egy ideig magasztosan, istennőhöz illően méltatlankodik sérelmén, aztán egyszerre megfeledkezik rangjáról s így kiált föl :

Én lemenő testvérem után valahányszor az égen
Megjelenek s kocsimonn ülven a földre lenézek :
Lássam ezen faragott gaz szajhát fittyeket hányni
Orrom alá?

Cinthia aztán, hogy bosszút álljon, kibérli Eolustól a szeleket, s azok elindulnak Vulkán barlangja felé. A nyers mozgalmasság festéséhez különös tehetsége van Barótinak ; itt remekelhet. A szelek rátalálnak a barlangra : »Ihol van — A kalapáló hely, nyomakodjunk össze s rohanjunk — A szennyes vinnyébe« — kiáltja a vezér, s mind ott tolonganak, kivéve Zefirt, aki elmaradt, mert a nagy sötétben »egy kőszálhoz ütötte fejét s szédülve lehibbant«. A kohóba azonban sehogyan sem tudnak bejutni. Boreas fogadkozik : »Ha magam ki nem olvasom, úgymond, — E lukból Vulkánt, itt a nyakam!« — azzal letör egy sziklát s alázudítja. Lent nagy riadalom támad a »vasmivesek« közt, a Baróti engedhet ösztönös karikírozó realizmusának :

Félreszökik kiki rémülvén e durva dologra,
És mikor így ejtik szózattyokat : Illyen, amollyan!
Ezt ki meré cselekedni? — leront a kohóba legottan
Más darab is ;

míg aztán a zürzavar és komikum tetején megjelenik maga Vulkán :

kifelé billeg ; már jobbra, cibertes
Lába miatt, már réce gyanánt bal részre hajolván:

Boreas megrémül, azt se tudja, »fusszon-e, vagy rekkentse magát«, a ciklopsz-sereg pedig — nyilván ahogy komáromi kovácsműhelyek tájékán a legényeket megfigyelte, (mert igen jószemű megfigyelője a valóságnak) — »kurjongat« hozzá. Akár Gyöngyösit követi, akár Vergiliust, óhatatlanul belevisz a jelenetbe, rajzba valami vaskosságot, realista humort, komikumot, groteszket.

Vagy vegyük szemügyre Helikontól elég messze esett, pirospozsgás »magyar Márs«-át, amint éppen komáromi bástyáit vizsgálgatja :

Barna-piross ábrázatbann, oly két szeme, mint két
Rettenetes villám, csillámló nagy sisak őrzi
A fejít, a derekát páncél, sarkára lehorgad
Kardja baloldalról . . . :

S szemlélvén maga várának veszedelmeit és már
Csaknem elomlását, nagy bosszankodva felindul :
S mi dolog ez? ki mer itt, úgymond, ily durva-parasztul
Patvarkodni?

Az ilyesféle ízességek, zamatosságok nem ritkák nála. A hatosok özönében egyszerre csak fölüti fejét egy-egy vérbő sor, kifejezés, esetleg csak jelző, s nyomban friss levegőt teremt; meglepő szemléletességgel szinte elének ugratja a dolgot. A magyar huszárokhoz intézett versében már-már elmerülünk az allegorizálás közkeletű sablonjában, mikor egy jelző egyszerre helyrebillenti az egyensúlyt: »Minő bátorság ült ki *bajuszos* — Képeteken«. A komáromi áradásról írt verse tele ilyen szemléletes képekkel, s a képeknek majdhogynem breugheli zsúfoltságával és groteskságával. »Egy nagy farkas amott sűrű fán üldögél, ordít« — írja, s ezt bizonyára éppen úgy látta, mint ahogyan velünk is láttatni tudja. Ugyanennek a versnek az »Új mértékre vett versek«-ben olvasható első — s itt-ott erőteljesebb, de terjengősebb — változatában bukkan elének ez a három kitűnő sor :

Melly minap ősz gyapját bővenn a földre teríté,
Eszterhát hegyezett jégcsappal s szürke szakállal
A ligetet lombozta, komor Tél tézi haragját.

Ez a Vörösmartyhoz méltó másfél sor pedig »A magyar huszárokhoz« írt versből való : omlik az ellenség,

valamint a dús rét kincse, midőn a
Görbe kaszák remegő szárát harsogva metélik.

Humora később sem keseredett meg. Inkább elmélyült, afféle szelíd, öreguras magamegosolygás lett, a saját ügyetlenségének, esetlenségének, tehetetlenkedő vénségének elíronizálásává. Főként Virten, amikor már nem kell félnie a világ gúnyától, megírja s megírva megmosolyogja magát, ahogy madarászás közben összekarmolják az ágak, vagy ahogy a bátorkeszi szőlőkbe hazabotorkálva számtalan viszontagságon és ijedelmeken esik át ; s egyik-másik versében a költői humornak egy magasbb foka : a humoros költői önszemlélet is megjelenik, mint Gvadányihoz írt egyik versének ebben az őszi képében :

Az éjszakákkal összefűzik a ködök
A nappalokat, alusznak a volt énekes
Apró madárcák, csak a farkasok komor
Szózatjuk hallik. Benn rekedt, náthás, köhög,
Kedvetlen a poéta s mécsé bágyadott
Világa mellett rágja körmit s tördeli
A versnek írására nem lágyulható
Tollat . . .

S ebben már van valami egészen modern lírai érzés és meghatottság is, morgolódo mosoly mögé rejtve az az öreges búcsúzás-hangulat — 1794-ben — amiért egyik legszebb versének, a négy évvel későbbi »Soros jámbus«-nak első strófája oly sokáig megmarad bennünk :

Örökre tedd le sipodat,
Öreg Szabó, menj haza :
Akaszd fogasra lantodat,
Elunta már a haza . . .

Ezekben a kilencvenes években, virti magányában, az öregkor küszöbén éri el Baróti költői fejlődésének tetőpontját. Lassanként fölfedezte, mi is igazában a költészet, mi is az ihlet ; s hogy a verset valóban verssé nemcsak a verses forma teszi, hanem a tárgy is ; és nem minden

tárgy illik költeménybe. Legszebb verseit — már igazán lírai költeményeket — írja ekkor, a táj, a természet s az alkonyodó élet ihletében. 1790-ből való a közismert, nagyerejű óda »Egy ledől diófához«, nyelvnek, versmondatnak, formának a legjobb Virág Benedekkei fölérdő, Berzsenyihez méltó kezelésével :

Sorvadó kebled csecsemős gyümölcsit
Hasztalan szülvén, elereszti : hullnak
Ők, s nem is tudván rövid életükről,
Rendre kihalnak.

Annyi szélvészen diadalt-nyerett fa!
Nemtelen porban hever a nemes disz?
Ezt leendőnek lehetett-e vajjon
Vélni felőled? —

1791-ből a már ihlet-magatartásában, költői helyzetében szinte romantikus »A holdhoz«, melyben már Ányossal s Daykával rokon hang csendül — (s Ányost bizonyára ismerte Batsányi közvetítésével is, hiszen az nagyon kedvelte Ányos költészetét s már 1788 óta szorgalmazta verseinek kiadását, éppen a közös Kassai Magyar Múzeumban is) —

Sorsomat
Látom-e tebenned, ah, közelget nékem is
Elköltözésem! . . . Nyugtomat
Ismét merő baj, gond, teher cseréli fel.
Óh hold, felépülsz újra te ;
Én mit reményljek? Ősszel illyenkor talán
Sirhalmomon fogsz fényleni —

1794-ből »Az őszről«, 1797-ből »A tavaszhoz«, 1798-ból a már említett »Soros jambus«.

Régi verseit is egyre javíttatta, csiszolgatta, néha rontotta is, miközben korai merészégeiken enyhített ; Arany János a korai bátor Szabó Dávidot jobban szerette e későbbi óvatosnál ; az esetek többségében azonban, ha egy-egy erős, zamatos fordulat, merész szókötés áldozatául is esett, mégsem ártott a simítás és főként az alapos rövidítés. Ez utóbbiak egy része a korai versek egyik-másik túl gyalogjáróan prózai, fraternizáló modorú, kedélyeskedő — amolyan Holló-Marci-féle — részletét érintette, és világot vet Baróti izlésbeli fejlődésére is. A »Költeményes munkák« előszavában írta : »Idővel érik a gyümölcs. Az új találmányok egyszerre nem hágnak fő pontra. Sok próbatételek s tapasztalások után szokott talpra épülni mindenféle mesterség«. Amihez korábban nem volt érkezése : most szorosabb vizsgálásra fogta verseit, egyengette, pallérozgatta őket ; ha eleinte »térebb mezőkre ereszkedett, most szűkebb korlátra fogta magát«. Mint írja, »szemesen rostálgatta újra futólag készült verseit«, egészen 1802-ig, a »Megjobbított költeményes munkák«-ig. Vissza-visszapillant pályájára ; szégyenkezik, amiért oly messze maradt a rómaiaktól, s fölhozza mentségeit : »Későbbben fogtam az ilyen — Munkához, mikoronn hajamat szűrkiteni kezdték — A gondok s a számos idők« ; s utmutató példák sem álltak előtte : »Vak történetre, magamtól indultam«. Gyűjtőgeti »nyelvünk ritka virágait« s gyűjteményét kiadja »Magyarság virági« címmel (1803) ; s küszködik romló szemével, úgy pótolva ki gyarló látását, hogy »mit irjak le nappal, setétben gondolom«. És közben dolgozik keményen végső nagy művén, melyre Döme Károly és Pyber Benedek biztatja, s melyet Bécsből Batsányi figyel szerető szemmel : a magyar Aeneisen. »Gyáva fejét egy nagy, széles tengerre vetette« s most aztán, mint írja,

kinlódik az éles
Kősziklák, gyakor örvények s tornyozva tolongó
Hullámok közt s a sós víz torkába szívárog ;

de ha egyszer ebből a bajból kilábal,

magyarul fog szólani Turnus
Énéáshoz, akárhogy fog : ti fogtok adózni
Minden gáncsaikért. Remeket nem szoktanak adni
Egy-két esztendők : Énéis római nyelven
Mennyi ideig készült! Fel nem fuhatni, nem hólyag! —

teszi hozzá hamisítatlan barótiás fordulattal (Pyber Benedekhez nevenapján, 1805). Batsányi, aki fordítását átnézte s javítgatta, ügyelt is rá, hogy munkáját föl ne fújja. A magyar Aeneis első öt éneke 1810-ben jelent meg Bécsben, a további hét az eklogákkal, (»nagy Virgil pásztori sipját fuva magyarul«), három évvel később. Vörösmarty szerette és tanult belőle. S nem tanulhatott-e valóban, nem dobbant-e meg a szíve, nem támadt-e föl benne a saját hangjának, a »Zalán« hangjának sejtelve, amikor Baróti egy-egy sikerült részletét olvasta, az Aeneas hajóit szétszóró viharnak ezt a leírását például :

Egy gyász-színbe borult s haragos zivatarral ögyített
Felhő hirtelen elkezdett terjedni felettem ;
A viznek színét borzasztva borítja sötétség.
Felforr a szélről dagadott mély tenger ; hegyekre
Nőnek az egymással vívó habok ; erre meg arra,
Fel meg alá, széjjelveretődünk. A nap homállyal
Bévonatott és a vizes éj az egeknek elállta
Fényét ; villámlik, csattog s a mennykövek hullnak : : :

Ha még hat esztendőt él, megéri a »Zalán«-t s vele merész kísérletének legfényesebb igazolását. Költői nyelvünk fölszabadításában rendkívüli munkát végzett ; s Vörösmarty az ő kezdeménye és műve nélkül nem lett volna az, ami. 1819-ben halt meg, szeretett Pyberei közt, Vírten, nyolcvan esztendős korában.

Tizenkét évvel azután Pannonhalmára utaztában Kazinczy Almás táján tisztelettel pillant föl a dunai hajóról Vírte s a keresztre, melynek tövében »a honhoz hű« Baróti fekszik. »Nyugodjál békével, áldott öreg! kiáltám, s valaki itt elmegyen s tudja, mit tevé! te és mikor már, kiáltsa rád : áve! Hűséged tiszteletessé teendi nevedet, mikor tisztultabb érzésünk írásodat már kedvelhetni nem fogja is.«

Pedig ha műveit forgatjuk, látjuk : kevésbé avult el, mint Kazinczy gondolta. Az »Egy ledől!t diófához« méltán ott szerepel minden jobb antológiában ; de rajta kívül az említettek, a »Pyber Ferenc halálára«, »A lanthoz« (a két egyforma című közül inkább a Hányszor fogadtam« kezdetű), egyik-másik virti verse s egy-két szatírája, meg a komáromi földindulásról és árvízről írt hosszabb művek egy-egy részlete, s a márcsak irodalomtörténeti jelentőségénél fogva is becses »Társaságkötés« megérdemelnék, hogy nem csak tudós és kegyetes, hanem gyönyörködő olvasóik is akadjanak.

FENYŐ ISTVÁN

AZ ÚJ KÖZÉPISKOLAI MAGYAR IRODALMI OLVASÓKÖNYVRŐL*

Nagy várakozással tekintettek az irodalomszakos tanárok az új első osztályos irodalmi tankönyv elé. Az új könyv megjelent s bizvást elmondhatjuk, hogy a pedagógusok nem csalódtak várakozásaikban.

Az új könyv számol a tanulók életkori adottságaival, érdeklődési körével. Szemben a múltban használatos tankönyvvel, bő népmesei anyagot ad, mely tulajdonképpen a kezdő középiskolai tanulóknak az irodalomba való bevezetésül szolgál. Ezzel kettős célt érnek el a könyv szerzői: egyrészt feltárják a népköltészet gazdagságát s egyben tisztázzák a népiesség fogalmát is, másrészt kielégítik az ifjúság mese utáni vágyát. Igen helyes, hogy a szerzők az első laptól kezdve kitértek maguk elé az alapvető esztétikai kategóriák alapos és beható tárgyalását.

Az elmúlt évek irodalomtanításának sematizmusából következett, hogy szinte kizárólag a politikai művek tárgyalásával foglalkozott az irodalomoktatás. A diákok ennek nyomán hovatovább azt hitték, hogy az irodalom lényegében nem más, mint a társadalmi-politikai harcok illusztrációja, elmosódott bennük az esztétikum jelentősége, az irodalmi művek művészi volta. Az új könyv ezzel gyökeresen szakít. Határozottan kimondja s a közölt szövegek egész sorával bizonyítja, hogy az irodalom az emberi élet teljes képe. A felszabadulás óta eltelt tíz esztendő alatt a pedagógusok sikerrel tanították a tartalom primátusának elvét. Elköveltük azonban azt a hibát, hogy a formai vonatkozások, a nyelvi, verselési finomságok bemutatásától visszariadtunk. Szinte teljesen elsikkadt a poétika tanítása, így a középiskola felső osztályaiban tanított irodalomtörténetnek nem volt kellő megalapozottsága, s diákjaink még az érettségien sem rendelkeztek megfelelő irodalomelméleti alapismeretekkel. (Még az egyetem nyelv- és irodalomtudományi karán is gyakran találkozunk ilyen esetekkel.) Az új tankönyv összeállítói ezen a téren is derekas munkát végeztek. A szemléltető példák sokaságával — de nem maximalista tömkelegével — egyszerűen s világos stílussal megtanított poétikai ismeretek birtokában a fiatal diák hamarosan ráeszmél a formai szépségekre. Ennek segítségével persze sokkal jobban és mélyebben tudatosul benne az adott irodalmi anyag politikuma, társadalmi nevelőereje is.

Ezt érezzük az új könyv legnagyobb pozitívumának. Mégis szólnunk kell egy-két aggodalmunkról is. A tankönyv a népköltészeti szemelvényeken kívül kiemelkedő nagy íróink, Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth, Ady, Móricz, József Attila költészetéből gazdag anyagot közöl. Emellett a zovjet és az új magyar irodalmat eléggé nagy terjedelemben mutatja be. Irodalomelméleti részében pedig foglalkozik az irodalom és az irodalmi mű általános kérdéseivel, stilisztikával, verstannal, műfajelmélettel, — vagyis úgyszólván az egész irodalomelméletet dióhéjban megismerteti a tanulókkal. Kérdés, hogy mindezt egy év alatt meg lehet-e tanulni, — ha el is sajátítják tanulóink, tartós és szilárd lesz-e ismeretük, amelyre a továbbiakban nyugodtan lehet építeni? Nem maximalista-e az új tankönyv? Mi egy kissé annak érezzük. Az egyetlen, ami ezt a sűrítettséget kiküszöböli — a kiváló módszer. Az, hogy az irodalomelméleti problé-

*Az új tankönyv-sorozat első könyvét (Magyar Irodalmi Olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Julow Viktor, Kosaras István, Margócsy József munkája, az irodalomelméleti összefoglalót Kanizsai Nagy Antal írta. Tankönyvkiadó, 1954.) a most záródó tanévben próbálták ki a középiskolai tanárok. A tankönyvről vitát indítunk folyóiratunkban és kérjük a tankönyvet használó magyarszakos tanárokat, írják meg egy tanév tapasztalata alapján, hogyan vált be az új tankönyv, mik az eredményei, mik a hibái. A vitát a következő számunkban folytatjuk. (Szerk.)

mákat mindenütt a művekkel szoros összefüggésben tárgyalják, tartalom és forma szerves egységében, s a szemléltető szövegek minőségi kiválasztása olyan, mely biztosítja, hogy a gyakran előforduló irodalomelméleti terminus technikusok ne laposodjanak verbális szövegekké, hanem a bennük rejlő gondolati tartalom a tanulók vérvé válják.

A könyv egyik erénye, hogy sok új, a tanulók által eddig még tankönyvből nem ismert szemelvényt közöl. A »XIX. sz. költői« c. verssel azonban kivételt tesz — igen helyesen. Miért van szükség a vers felelevenítésére? Több fontos szempont is megkívánja a költemény tárgyalását. Az irodalom tanulmányozásánál elkerülhetetlenül felmerülő első kérdésre — mi a költészet hivatása, feladata — a legnagyobb mértékben ez a vers felel. Ezenkívül tisztázni lehet segítségével az irodalom társadalomformáló erejét, világosan meg lehet cáfolni az öncélú irodalom elméletét, s ezzel szemben kialakítani a tanulók tudatában a haladó, az emberiség nagy ügyével összeforró költészet ismerveit. A költemény Petőfi költészetéhez is kulcsot ad, — sőt az egész korszakéhoz is. Petőfi írói s egyben politikai hitvallása költészetének lényegét tárja fel a tanulók előtt. S egyben a reformkor és a 48—49-es forradalom költészetének lényegét is — e költészet társadalom- és nemzetalakító szerepét, az irodalom és politika szoros összefüggését. Ilyen fontos kérdések tisztázása sokkal könnyebb, ha ismert darabon történik, mert a tanulók az első ismerkedés nehézségein már túl vannak s a nehezebb problémákat könnyebben megértik.

Igen fontos, hogy a tanulók irodalmi alapvetésénél Petőfi költészetének kincseshányájából minél gazdagabban merítsünk. Sajnos eddig középiskolai tankönyveink csak 12—15 Petőfi versre szorítkoztak és többnyire olyanokra, melyeket az ifjúság már az általános iskolából az unalomig ismert. Az új tankönyv most szélesre tárja a kincseshánya kapuját s tanulóink előtt megcsillan Petőfi lírájának ezerfényű gazdagsága, változatossága. Ennek a sokoldalú válogatásnak köszönhető, hogy az új tankönyv bevezeti az eddig érdemtelenül mellőzött »Helység Kalapácsa« elemzését. Sok minden indokolja irodalmunk e kiváló komikus eposzának ily alapos taglalását. Megvilágosodik a tanulók előtt Petőfi költői forradalmának jelentősége, a harc a két irodalmi tábor, a szalonköltészet és a Petőfi által vezetett haladó írónemzedék között. Megismerkednek a paródia fogalmával. Új oldalról tárul eléjük Petőfi népiessége, realizmusa. S végül ismét jó módszertani fogás — a tanulók az eposz nehéz, sokrétű műfaji vonásait a komikus eposz kapcsán könnyen sajátítják el. A tanmenet által előírt öt óra lehetővé teszi a »Helység Kalapácsa«-nak alapos, átgondolt elemzését. Elősegíti ezt az a tény is, hogy az eposzt egész terjedelmében közli a könyv s így kiküszöböli a kötelező olvasmányoknál fennálló technikai nehézségeket.

Szemmel látható, hogy a szerzők mélyen megszívlelték a Magyar Dolgozók Pártja útmutatását a hazafias nevelés kérdésében.

Részben az irodalom politikai jelentőségének egyoldalú, vulgáris felfogásából, részben pedig felesleges és nevetséges prudériából tartózkodott eddig irodalompedagógiánk a szerelmi líra bemutatásától. Az új tankönyv egyik nagy értéke, hogy Petőfi és Szendrey Júlia szerelmének konkrét példáján bemutatja az érzelemvilág e fontos területét, s Petőfi lírájában kidomborítja a társadalmi líra s szerelmi költészet mély összeforrottságát.

Helytelen azonban s félreértésekre adhat okot az almanach-irodalom elemzése. Erről a szerzők a következőket írják: »A kor irodalmának nagy része nem szabályos időközökben megjelenő folyóiratokban, hanem almanachokban, irodalmi zsebkönyveknek nevezett alkalmi kiadványokban jelent meg. Ilyen a kor divatlapjaiban burjánzó, sekélyes és hazug novella-irodalom is.« (42. l.) Ez a megállapítás egyrészt elmosza korszakos jelentőségű zsebkönyvünk, az »Auróra« jelentőségét, másrészt pedig egyértelműen »sekélyes«-nek és »hazug«-nak nevezi ekkori novellairadalmunkat. Nem vitás, hogy jócskán akadt ilyen, de hiba volna irodalmunk klasszikus darabjait, például Kisfaludy Károly Sulyosdi Simonját, vagy Vörösmarty novelláit e címkével ellátni. Pedig ezek mind az irodalmi almanachokban láttak napvilágot. Később is ír a könyv Petőfi harcáról az almanach-lírikusok ellen. Ennek az ismertetés helyes és tanulságos, de itt is meg kellett volna különböztetni az Auróra-körtől a 40-es években az arisztokráciához szegődött szalonköltőket.

Sikerült a reformkorszak s a 48—49-es forradalom történetének megvilágítása. Itt is számot vetnek az életkori sajátosságokkal, s nem egyetemi színvonalon, hanem egyszerűen, tömören ismertetik meg a diákságot hazánk történetének e fontos periódusával. Éppen ez a világos történelmi látás segíti hozzá a szerzőket, hogy eredményesen harcoljanak a történelem-tanításban eluralkodott fráziszszerűség, szólamisméltés ellen.

Arany »Toldi estéje« a tankönyv egyik súlypontja. Az írók jól kiaknázzák a műben rejlő politikai és esztétikai nevelőerőt. Arany gyönyörű epikai műve valóban ragyogó lehetőségeket nyújt az irodalmi mű létrejöttének, az irodalmi alkotás összetevőinek taglalására. A szerzők oly gondosan és aprólékosan oldják meg az eszmiel mondanivaló, a téma, a jellemek, a cselekmény, a szerkezet, a nyelv stb. kifejtését, hogy a szaktanár mindehhez keveset tehet

hozzá. Ez némileg hibája is a könyvnek. A tankönyv e részben mindent elmond, a tanuló mindent készen kap, s ezzel túl könnyű lesz a helyzete. Csak az olyan ismeret marad szilárd, amelyért a tanuló alaposan megdolgozott. Ebben a részben valamivel szűkebb magyarázat jótékonyan segítené elő a diákok önálló gondolkodását.

Egy-egy szemelvényt a szerzők mindig alapos társadalmi-történelmi elemzéssel vezetnek be. Sikerral érik el, hogy az irodalomtankönyvben a történelem nem kullissza, nem háttér, hanem az irodalommal szervesen összefonódik, az irodalmi élet a társadalmi fejlődés organikus részeként jelenik meg a tanulók szeme előtt.

Az elmúlt évben megkezdett Jókai-revizió az új tankönyvben is érezteti jó hatását. Végre megszűnt irodalomtörténetünkben s irodalompedagógiánkban az a szűk, szektáns szemlélet, mely az irodalom periferiájára szorította legnagyobb mesemondókat, és amely csak a békepárti politikust látta benne, nem értékelve a Baradlay Richárdok, Jenőy Kálmánok a csittvári krónika diákjainak lelkes megalkotóját. Ifjúságunk nagy érdeklődéssel fordul a romantikus eszmények, romantikus életcélok felé. Ezt az igényt az elmúlt években irodalomtanításunk nem elégítette ki. Pedig a fiatalság rengeteg ösztönzést, jellem- és akaratnevelő erőt, hazafias lelkesedést merít Jókai alkotásaiból. Szerencsés az »Eppur si muove« kiválasztása is, amely a reformkor egyik legszebb epikus ábrázolása. Ezt a regényt az a Jókai írta, aki ott volt március tizenötödike szereplői között, s aki az önkényuralom és a kiegyezés éveiben a reformkor és a 48-as szabadságharc felelevenítésével a magyar nép leghaladóbb emlékeit tartotta ébren. E regény kapcsán tehát a tanulók Jókai művészetének éppen a leghaladóbb eszmevilágát ismerhetik meg. A regény alapos, mély elemzésével a tanulók megismerik a reformkori társadalom osztályproblémáit, alakjait, felemelő eszmevilágát, történelmi levegőjét, átélik hazafiaságát, humanizmusát, s mindezzel párhuzamosan szinte észrevétlenül elsajátítják a regény műfaji ismérveit, megtanulják a regényelemzést. Ha ennek birtokában vannak, más szemmel olvasnak majd regényeket mint eddig, felébred bennük az olvasás igénye is, az irodalom szeretete, mely az irodalomtanítás egyik alapvető feladata. A szerzők a beható műelemzések után mégegyszer összefoglalják a tudnivalókat, sőt táblázat segítségével áttekinthetővé teszik a cselekmény kibontakozását, mozzanatait. Nem vitás, hogy ennek a műnek ilyen alapos és tüzetes olvasása ifjúságunk nagy élménye marad. Helytelennek tartjuk azonban, hogy a jó szerkezet kellékeit ezen a regényen keresztül tárgyalják. Az »Eppur si muove«-nak egyik jellemző vonása a laza, anekdotikus szerkesztés; a szervesség — mint ahogy a szerzők állítják — éppen nem sajátja ennek a regénynek.

Jelentős hiba volt eddig, hogy a tanterv az első osztályban külön nagy módszeres egységként foglalkozott Ady költészetével. Pedig Ady lírájának megismerése még az érettségiző diák számára is sokszor komoly problémákat okoz. Joggal nevezhetjük Adyt »legnehezebb költőnk«-nek. Az első osztályban számolnunk kell az életkori adottságokkal is. Ha a tizenöt éves tanulókat — mint eddig tettük — sok és nehéz Ady-szemelvénnel terheljük, nem azt érezzük el, amire törekszünk. Ha a diákok e verseket nem tudják kellőképpen megérteni és átélni, tudásuk menhetetlenül üres verbalizmusba fullad. Az új tankönyv szerzői valószínűleg mérlegelték ezt a szempontot, s Adyval aránylag csekély terjedelemben foglalkoznak, átengedve a bővebb taglalást a középszikola negyedik osztályának. Az általuk kiválogatott szemelvények a könnyebb Ady-versek közül valók. A szimbolizmus nehéz fogalmát a »Havasok és Riviéra« c. verssel kapcsolatban tisztázza a könyv. Azért helyes ez, mert Ady e versében elég világos és érthető a szimbólum, s aránylag nem jelent nehéz feladatot a kifejtése. Nagyon jónak találjuk a »Felszállott a páva« c. vers beiktatását is. Itt nyílik alkalom megmutatni a tanulóknak, hogy Ady szimbolizmusa nem elvont, nem öncélú, hanem a magyar valóságból táplálkozik, mélyen gyökerezik a kor problémáiban.

Mikszáthtal is aránylag csekély óraszámban foglalkoznak, a szerzők, úgy látszik tekintetbe veszik, hogy a gyerekek már az általános iskolában sok elbeszélést megismertek Mikszáthtól. Mi azonban a lehetőségekhez mérten még egy-két novellát beiktattunk volna. Általában a szemelvények összeválogatásánál (Mikszáth, Ady, Móricz) bátor kézzel nyúlnak olyan elbeszélésekhez, versekhez, melyek nem annyira ismertek, s így elkerülük azt, hogy egy-egy irodalmi mű a folytonos ismétlés által unalmas »iskolai olvasmánnyá« szürküljön. Csak a leginkább élvonalbeli műveket ismerhették meg eddig a tanulók, de azt aztán alaposan, évről-évre. . . A közelmúlt irodalomtanításában szerepeltek olyan költemények, melyek az általános iskolától az érettségig elkísérték diákjainkat. (pl. Petőfi: A nép nevében, Ady: Csák Máté földjén, József Attila: Favágó stb.) A jelenleg kiválasztott friss, aránylag kevésbé ismert s igen értékes Mikszáth, Móricz stb. szemelvények fokozzák majd az érdeklődést, s újdonságuknál fogva sokkal nagyobb élvezetet, így nagyobb tanulságot is nyújtanak az ifjúság számára.

A Móricz Zsigmond művészetét bemutató rész is mély pedagógiai megfontolásra vall. A régi első osztályos tankönyv nem elbeszéléseket, hanem regényrészleteket közölt Móricztól.

A tanulók azonban a szóbanforgó regényeket többnyire nem olvasták, s így nem látták az összefüggéseket. Egy-egy kiragadott részletben nem tárulhatott eléjük elég mélyen a regény eszmei mondanivalója. Az új tankönyvben foglalt elbeszélések bemutatják Móricz legfontosabb írói értékeit s egyben alkalmat adnak az epikai műfaj elemzésére.

Rendkívül élményszerű József Attila tárgyalása. A hangszóly József Attila életének színes, érdekelmtő bemutatásán van. A proletariátus sorsa egyéni élményekben jelenik meg — közelebb férkőzik így a tanulóifjúság szívéhez, tudatához.

Az új olvasókönyv Gorkij regényeit felhasználja egy az irodalomoktatásban eléggé elhanyagolt területnek, az írói alkotásfolyamatnak megjelenítésére. Az alkotásfolyamat konkrét, részletes bemutatása eloszlatja az erről táplált kódös elképzeléseket. Nem utolsósorban pedig a művészi alkotás társadalmi megbecsülésére, tiszteletére nevel.

Eddig is sokat foglalkoztak az irodalomtanárok a szocialista realizmus magasrendű irányának tárgyalásával. Tankönyveink azonban nem adtak elég segítséget ehhez, s a diákoknak erről alkotott fogalmaik elég homályosak maradtak. Az új tankönyv e szempontból is megnyugtató, az »Anyá« és az »Ifjú gárda« elemzése kapcsán megmagyarázza a pozitív hős, a kommunista pártosság, a forradalmi romantika eszmei kategóriáit.

Könyvünk az eddiginél elmélyültebben foglalkozik a mai magyar irodalommal. Érdemes és hasznos kezdeményezésüket — egy-egy nagyobb irodalmi alkotás tüzetes ismertetését — a szerzők itt is folytatják. Ahogy a regény műfajának tárgyalására Jókai »És mégis mozog a föld«-je, a novella bemutatására Mikszáth »Az a fekete folt«-ja szolgált, éppígy a dráma lényegének kifejtésére Illyés Gyula »Fáklyaláng«-jának második felvonását közli a könyv. A szerzőket ezért is elismerés illeti, — a »Fáklyaláng« konfliktusa, hőfoka, feszültsége valóban kiválóan alkalmas a dráma műfajának megismertetésére. Világosan kiténik e mőből, hogy a drámában a szembenálló szereplők ellentétes eszméket képviselnek. A szerzők igen behatóan tárgyalják a drámai feszültség kérdését s a múlt ábrázolásának problémáit. Ezzel nagy mértékben megkönyítik a második osztályban sorrakerülő »Bánk bán« megértését is. Ugyanakkor a 48-as szabadságharc fő problémái rendkívüli élességgel és érzelmi hitelességgel jelennek meg a »Fáklyaláng«-ban. Ez nagy segítség a korszak megismertetésében és megszerettetésében. Az izzó hazafiság, a függetlenség, a nemzeti egység gondolata Kossuth hatalmas egyéniségében szuggesztív erővel hat. Helyes a »Fáklyaláng«-nak külön módszeres egységként való beiktatása azért is, mert bár kisebb mértékben — Illyés Gyulánál is szükség volt bizonyos revízióra. Az új tankönyv végre megfelelő módon ad helyet legnagyobb élő, már-már klasszikus írónak, Illyésnek.

Nem látjuk viszont indokoltnak Aczél Tamás regényrészletének közlését, »A szabadság árnyékában« c. műnek vannak jobban sikerült részletei is. Irodalomelméleti szempontból igen kevés tanulságot szűrhetünk le az Aczél Tamás-szemelvényből. A mai magyar lírából között versek kiválasztása is erősen vitatható. Az önálló verselemzésre szánt Benjámin, Zelk stb. költemények beiktatása maximalista túlzást mutat.

A tankönyv végén adott tömör összefoglalás jól sikerült, a már tárgyalt szemelvényanyag alapján rendszerezi és ezáltal elmélyíti az irodalomelméleti ismereteket. A szerzők eredményesen alkalmazták itt a szovjet tankönyvek tanulságait. Ismétléseknel az ilyen összefoglalás rendkívül hasznos, s így örömmel ajánljuk a jelenleg készülő többi tankönyv szerzőinek is.

Az új tankönyv írói igen jó munkát végeztek. A kiválogatott szemelvények eszmeileg és művésziileg kiváló alkotások, ugyanakkor a válogatás sokoldalú, a művek politikumának feltárása nem sematikus. A könyv felépítése, az irodalomelmélet tárgyalásának módszere, a tanulók értelem- és érdekelmvilágához való alkalmazkodása elismerést érdemel. Kisebb hibák — ahogy említettük — akadnak, de ezek elenyészőek az értékek mellett.

Oktatásügyünk megjavításában igen jelentős szerep jut az új, jobb tankönyveknek. Bizvást elmondhatjuk, hogy középiskolai irodalomtanításunk nagy segítséget kapott az első osztályos olvasókönyvben, mely az első lépés a végleges, jó irodalmi tankönyvek felé.

PÁNDI PÁL

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL PETŐFI VERSEINEK KRITIKAI KIADÁSÁRÓL

Petőfi Sándor összes művei kritikai kiadásának I—III. kötete Petőfi összes költeményeit tartalmazza, tehát a zsenyéket és töredékeket, valamint a kétes hitelű Petőfi-verseket is. A kritikai kiadás Varjas Béla gondos és valóban »kritikai« munkáját dicséri. Amit a *kritikai* kiadások szempontjából első helyen kell említeni: a szövegek megbízhatósága mellett a szövegvariánsoknak minden eddiginél teljesebb és megbízhatóbb feldolgozását adja közre az új kiadás.

A Havas-féle kiadás hézagosan közölte a szövegváltozatokat; e hiányokra több helyen rámutatott Baróti Lajos bírálata Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról. (K. ny.: az »Egyetemes Philologiai Közöny«-ből, 1894.) A Varjas-féle kiadás túlmegy ezen is, példászerű alapossgal tárva fel a feltárható szövegváltozatokat. A kritikai kiadás jegyzetapparátusa azonban a kézirat helyének, az első megjelenés időpontjának s a szövegváltozatoknak közlésével nem merülhet ki. További jegyzetekre van szükség, amit a kiadás sajtó alá rendezője — nem éppen szerencsésen — külön kötetben kíván közrebecsátani.

A Varjas-féle kiadásról Turóczy-Trostler József írt bírálatot, mely a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi osztálya közleményeinek III. kötetében jelent meg. A körültekintő és részletes bírálat számos ellenvetést tesz a Varjas által követett időrenddel szemben, valamint a jegyzetapparátussal kapcsolatban. A kéteshitelű versekről tett megállapításai egytől egyig indokoltnak látszanak; különösen fontosnak érezzük azokat a megjegyzéseket, amelyek kétségtelenné teszik, hogy a »Kiért üritsem e pohárt. . .« című vers nem Petőfi szerzeménye, s hogy az *Ida* Petőfi műve.

Mindezek után csupán arra szorítkozunk, hogy néhány megjegyzést tegyünk a Varjas-féle kiadás kronológiai rendjével és jegyzeteivel kapcsolatban, valamint egy kiegészítést javasoljunk a kéteshitelű Petőfi-versekhez.

1. Az *Első szerepem* című versnek keltezőse Varjasnál: 1842 november. Turóczy-Trostler József pontosabb keltezőst javasol: november 11-e után. Tekintettel arra, hogy Petőfi első székesfehérvári fellépése nem november 11-én történt, hanem november 10-én, a helyes keltezős: *november 10-e után*. (Ld. Rexa Dezső: Petőfi első székesfehérvári felléptéhez. ITK. 1913.)

2. Varjas Béla 1848 februárjára keltezi a *Kemény szél fúj* című költeményt. Keletkezésének helye: Pest. A Petőfi-irodalomban általánosan elfogadott vélemény, hogy e költeményt a francia forradalom híre írta Petőfi. Így nyilatkozik Havas (Petőfi Sándor Művei III/620), így Voinovich (Petőfi összes költeményei II/185), így Horváth János (Petőfi; 378) így Illyés Gyula (Petőfi; 236). Petőfi a február 22—24-i párizsi forradalomról Veszprém megyében szerzett tudomást. »Oh mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország republika! . . . Egy Pesttől távol eső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte . . . rohanta meg e hír szivemet, fejemet, lelkemet, idegeimet. . . Nyakrafőre siettem a fővárosba . . . reszketve, lélekzet nélkül értem haza. . .« — írja Petőfi naplójába 1848. március 17-én. Ferenczi Zoltán szerint Petőfi március harmadikától hetedikéig tartózkodott Veszprém-megyében, öccsénél; — illetve ötödikén indult vissza Pestre s hetedikén érkezett meg. Ugyancsak ő írja, hogy a február 22—24-i párizsi forradalom híre 29-én ért Bécsbe, március 1-én Pozsonyba. Mindezek alapján igen nagy a valószínűsége annak, hogy a *Kemény szél fúj*. . . című költeményt nem februárban, hanem március legelején írta Petőfi. Jegyezzük meg, hogy Ferenczi e verset — szinte saját adatai ellenére — a februárban írottak közé sorolja.

3. A *Beaupaire* c. költeményt szintén februárra keltezi a kritikai kiadás. Már Havas és Voinovich is felhívták a figyelmet arra, hogy a verset minden valószínűség szerint 1848. március elején írta a költő, feltehetően március 6—7-e körül. Erre enged következtetni az első strofa:

Hogy kitelt a franciáknál
A király becsülete :
(Mint ezernyolcszázharmincban
S most valami két hete.)

A »két hete« megjelölés félreérthetetlenül a február 22—24-i párizsi forradalomra vonatkozik, amikor is a franciák elűzték Lajos Fülöpöt. Ferenczi ezt a költeményt is februárból keltezte. (Petőfi életrajza III/185.)

4. Varjas Béla a töredékek közé — helyesen — egyes sorokat is felvesz. Petőfi iskolatársa Horváth Károly elbeszélése nyomán írta le az alábbi esetet és Petőfi *első verssorát* Réthy László. (Magyarország; 1879. febr. 15.)

»Kikergettek az óráról s szaladtunk ki az udvarra, hogy az óráközti kedvünkre töltsük. Az iskola udvarába egy silány formájú kis kutya vetődött, melyet én kergetni kezdtem; a gyámoltalan állat nagy ijedve menekült előlem. . . Petrovics Sándor, ki az osztályszobában maradt, a künn történő eseményeket hallva, írónnal latin könyvem szélére e hangsúlyos sort rögtönözte a megfelelő hanglábak fölrakásával:

Kis Kari kerget kurta kutyát kint.

Petőfi 10 éves korában, Aszódon írta ezt a tréfás sort.¹

5. A Nemzeti Újság 1933/205. számában cikket közölt Ujvárossy Fedor tollából, *Petőfi német levele és ismeretlen verse* címen. Ami a Tyrolerhez írott németnyelvű levelet illeti, azzal itt nem foglalkozunk. Közelebbről érinti azonban a Petőfi-kiadást az az állítólagos Petőfi vers (négy sor), melyet a lap közöl. Álljon itt a cikknek az említett verse vonatkozó része:

»A Petőfi-émlékek kegyelettel összehordott gyűjteményébe tartozna különben — ha talán meg lenne valahol — az a négy soros, eddig ismeretlen egyszakaszos versecske is, amely nyomtatásban sohasem látott napvilágot és amelyet Petőfi nemcsak maga írt, hanem maga sokszorosította is azt, a negyvenes évek kezdetleges sokszorosítógépén, a hektográfán. A legnagyobb magyar lírikus akkoriban, pontosan 1843. január 11-én: »Kecskemét felé eredt a székesfehérvári színtársulat egy részével«, amint azt a Színészeti Közlönyben megjelent emlékei között Szuper Károly kiérdemesült színigazgató, Petőfinek egykori pályatársa feljegyezte. A Szuper igazgatása alatt működő színtársulat sok babért aratott ugyan Kecskeméten, de annál kevesebb anyagi sikert, úgy hogy Petőfinek, aki különben is gyenge színész volt, nagyon rosszul ment a sora. . . Ez időbeli nyomorát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy *Némethy Károly* nevű pályatársával közös ágyban hált s ketten fizettek egy parasztasszonynak 10—10 forintot kosztért és kvártélyért. Petőfi, hogy nyomorán valamiképp enyhítsen, házról házra járva színlapot is hordott, egyedüli bizodalját a naponkénti *színlaposztásért* járó, a kisebb-nagyobb tehetségű polgárok áldozatkészségéből összegyűjtött pénzbeli adományokra, a színi-szezon befejezésekor tartott *búcsúszóra* alapította, — hogy ebből majd csak kifizetheti a reája, eső 10 forintot. Hogy a közönség jóindulatát megnyerje magának, az ilyenkor szokásos verses köszöntőt, úgynevezett *búcsúszót* osztott ki az utolsó ízben széthordott színlappal együtt, 1843. március végén. Ebben az általa írott, sokszorosított és széthordott búcsúszóban keserűen és tagadhatatlanul szemrehányó hangon figyelmeztette az egykori kecskeméti honpolgárokat a színművészet szükségyszerű buzgóbb pártolására. Petőfinek ez az eddig még ismeretlen verse így hangzik:

Búcsúszó

Hon s művészet e kebelnek mindene,
Ez a kettő melyért élnem kellene.
Élnem ám, de nyújtsatok hát pályabért,
Hogy élhessek a hon s a művészetért.

Ezt a négy soros verset, Petőfi kezeirésében, az ő jellegzetes gyöngyszerű betűivel és névalírásával, még volt alkalma látni e sorok írójának, Szuper Károly egykori színigazgató hagyatékában.

A négy soros búcsúszó stílusa nem idegen Petőfitől, bár a vers nem tartozik a jelen-tékenyek közé. Alkalmi strofa, érzik rajta a rögtönzés sietsége. Az Ujvárossy Fedor által elő-

¹ Cikkem nyomdába adása óta jelent meg *Hatvany Lajos* Így élt Petőfi . . . c. művének első kötete, amely szintén közli e sort. (P. P.)

adottakat nincs módunkban ellenőrizni, így — természetesen — fenntartással kell fogadni az előadottakat. Nincs kezünkben döntő bizonyíték Petőfi szerzősége mellett, — elképzelhető, hogy Petőfi kortársai közül írta valaki, s Petőfi csak átvette e búcsúszó-sémát. A művészet-hez szükséges pályabér hiánya nemcsak Petőfi színészeit keserítette meg, hanem általában a magyar színészek életét. Megjegyzendő, hogy a *Búcsúszó* és két másik, Kecskeméten szerzett költemény között (*Az első dal*; *Emlény*) vannak rokonvonások, bár nem éppen közeliek. *Az első dal*-ban is szerepel a színi pálya, melynek »két csillag sugara« a *hon és erény*, s azt írja a költő: »Ki a művészet e — Szent templomába lép, — Az illő, hogy legyen — Főben, kebelben ép;«. Az *Emlény*-ben arról szól Petőfi, hogy a színész »megvetett, szegény, de nem boldogtalan, — Amíg szíve dobog s míg pártfogója van, — Mert pártfogója az, mi neki üdvöt ad, — Szeretni lángolón óhajtott pályáját«.

Mindez valószínűsíti Petőfi szerzőségét, de nem jelent teljes bizonyosságot. E téren még további kutatásokra van szükség²

6. A *Huszar* című költemény jegyzetében ezt olvassuk: »Petőfi életében a vers nem jelent meg. Másolatát Szilágyi István Arany Jánostól kapta; Petőfi autográf kézírata azonban Arany hagyatékában nem maradt fenn. M.: Szigeti Album. MDCCCLX.«... Ezek az adatok szerepeltek lényegileg a Havas-féle kiadás jegyzeteiben is. Az adat téves, amint erre Kardos Lajos az Egyetemes Philológiai Közlemények 1914. évfolyamában *Petőfi »A huszar« c. költeményének történetéhez* című cikkében rámutatott. A vers először 1850-ben jelent meg a debreceni Csokonai Lapok-ban (185. l.) *Huszárdal* címen. A cím alatt ez áll »(Ad notam: Azt mondják, nem adnak engem galambomnak)«. A költemény alatt nem szerepel Petőfi neve, csupán a P... jegy áll, ami érthető is, ha figyelembe vesszük a közlés dátumát. A vers közlője F. — Kardos Lajos feltevése szerint a közlő valószínűleg Fekete Mihály (1820—1871), aki ekkor egy Bethlen gróf nevelője volt, később a kolozsvári református gimnázium tanára lett.

Az interpunkcionális eltérések mellett két szöveg-eltérésre hívja fel a figyelmet Kardos Lajos: a) a Csokonai Lapokban a cím *Huszárdal* (a Szigeti Albumban *A huszar*), b) a hatodik sor a Csokonai Lapokban »Hazám, oh szent hazám« (a Szigeti Albumban: »Hazám, te szent hazám«).

7. Varjas Béla a költemények első megjelenési helyét (újságokban, folyóiratokban) úgy jelöli, hogy az évszám mellett a lapszámot közli. Ez az eljárás a jegyzetek használhatósága szempontjából éppen nem szerencsés. Helyesebb volna, ha az évszám mellett a jegyzet közölné a megjelenés hónapját és napját, s mellette zárójelben a lapszámot. Nyilvánvaló, hogy az érdemi munka számára többet mond a megjelenés hónapja és napja, mint a lapszám. Félreértés is adódhat, ha nem közöljük a megjelenés pontos dátumát. Így pl. az *Itt a nyílom, mibe löjtem?* c. költemény jegyzetében azt olvassuk, hogy a vers először a Munkások Ujsága 1848. évf. 85. lapján jelent meg. Viszont a Munkások Ujságának egyetlen évfolyamában többször szerepel a 85-ös lapszám. A vers tehát — eszerint — a május 7-i számban is, a december 12. számban is megjelenhetett, mivel a Munkások Ujságának 1848. szeptember elejétől *új jolyama* indult meg, új formátumban s új lapszámozással. A kétséget ez esetben eloszlatja az a tény, hogy Petőfi a verset decemberben írta, de köztudomású, hogy a szerzés és a megjelenés időpontja nem mindig került ilyen közel egymáshoz.

*

Néhány észrevételt tettünk csupán Petőfi verseinek új kritikai kiadásával kapcsolatban, — azzal a céllal, hogy ennek az alapjában alapos és gondos munkának kisebb hiányosságait vagy vitatható mozzanatait korrigáljuk, illetve nyugvóponthoz közelítsük.

² Turóczi-Trostler József lektori megjegyzése: »Nyelvi, verstani terminológiai okokból valószínűnek tartom, hogy a *Búcsúszót* Petőfi írta. (Mintha csak a K... *Vilmos barátomhoz* c. költemény utolsó versszakának volna vulgárisabb párja vagy változata:

S él az isten, s tudni fogja, hogyha él :
Mit szenvedtem, s te bajtárs mit szenvedél ;
Él az isten aki annyi bánatért
Tán megadja akkor a várt pályabért.

Közös terminológiai forrásvidékük különben a *Főti dal* !«

VARGHA KÁLMÁN

MÓRICZ ZSIGMOND ÍRÁSBELI ÉRETTSÉGI DOLGOZATA MAGYAR IRODALOMBÓL

1.

Móricz Zsigmond magyar irodalmi érettségi dolgozatának eredeti példánya a latin, német, görög és mennyiségtan dolgozataival együtt a kisujszállási gimnáziumból 1954-ben megőrzésre a Szolnoki Állami Levéltárba került. Jelenleg is ott őrzik.

Móricz magyar irodalmi dolgozata értékes dokumentum. Nemcsak érett és élvezetes stílusa, egyértelmű és világos történelemszemlélete érdemel figyelmet, hanem az is szembetűnő, hogy anyagát milyen biztonsággal kezeli és ha Katonáról meg is feledkeznek — az 1820-as évek irodalmáról szólva — a dolgozat szűk határain belül mennyire érzékeltetni tudja a kor irodalmi életét, mozgását.

Első jelentős irodalmi tanulmánya szintén ezzel a korszakkal foglalkozik. Négy évvel érettségije után, 1903-ban jelenik meg az Urániában *Bajza nagy polémiái* c. terjedelmes tanulmánya, amelyben Bajza irodalmi és irodalompolitikai szerepét elemezve a 20-as évek egész irodalmi életét színesen és érdekesen, nagy intenzitással vázolja fel.

Az érettségi dolgozat hiteles másolatát és a Móriczra vonatkozó iskolai személyi adatokat *Antal Árpád* és *Járomi József* levéltárosok küldték meg kérésünkre szerkesztőségünknek. Móricz Zsigmond kisujszállási éveinek kiváló életrajzi összefoglalása *Kiss Tamás* dolgozata: Móricz Zsigmond ifjúsága. (Kisujszállási évek) ITK 1954.

2.

Móricz Zsigmond írásbeli dolgozatának szövege:

Irodalmunk állapota a jelen század huszas éveiben

Bessenyei művei voltak az első fecskék, az ő gárdájának a hangja volt az első fuvallat, mely a tavaszt jelentette a magyar irodalomra. Azóta a levegő mindinkább enyhült, az ég mindjobban kiderült s az irodalmi iskolák, mint szorgalmas földmivések készítették elő a talajt. Kazincziek megmunkálva a földet, már magot hintettek, mikor végre jöttek a XIX század huszas évei, éltető levegő, csirakeltő szellő támadt s kipattantak a rügyek, üdén sarjadt elő a virág, a lomb, fagy sem, dér sem bántotta, s a fakadó, bomló rózsabimbók kedves illatát messze ragadta a langy tavaszi szellő.

Harminc évvel azelőtt, hogy így teljesen megjelent a tavasz, 1790/91-ben úgy látszott, hogy már akkor megjött az, csak később tűnt ki, hogy csupán csalóka fény volt még akkor.

Az országgyűlés reformokat hoz, megszilárdítja az alkotmányt, a közélet felpeszdül, de a bécsi kormány nem engedi «mi?» a dolgozatot javító tanár megjegyzése), hogy meg erősödjék. Metternich politikája gyarmattá akarja tenni Magyarországot. Vas szigorral nyom el minden szabadságra irányuló törekvést s a nemzet belefárad a küzdelembe, tétlenségbe sülyed, melyből nem bírja felrázni még egy Berzsényi lelket rázó lantja sem.

Végre 1823-ban a kormánynak újabb, nagyon is szembetűnő önkénykedésére, az utjoncozási és adó rendeletre, fellázad az ország s fegyverkezik végelkeseredéssel életre halálra, az alkotmányért, a szabadságért.

Míg a nemzet politikailag ilyen állapotban volt, míg harminc éven keresztül tespedett, íróink szorgalmasan dolgoztak, megvívták a nyelvújítás harcát, s épen végére értek, mikor egy új áramlat kezdett folyvást erősbödni az irodalomban, mely szoros kapcsolatban volt a társadalom, a közszellem ujaébredésével.

Általában, egész a huszas évekig alig volt az írók és a társadalom között valami szorosabb kötelék, azok nem bírtak erre hatni s viszonzásul a közéletben nem sokra becsülték az irodalmat. Pestnek lehet köszönni, hogy az irodalom magasabbra emelkedett. Már Kármán kimondotta, hogy addig egységes jelentős munkát íróink nem végezhetnek, míg központ nincs, ő Pestet jelölte ki annak, azonban tervét keresztül nem vihette. Majd a Révai nyelvészeti vitatkozásai vonták Pestre a közfigyelmet, úgy hogy e korban már elismert központ. Azonban nincs még csak egy társulat sem, a mely kezébe vegye a kormányt, úgy hogy egyes tudománypártoló hazafi termei képviselik az irodalmi irányzatokat is. Különösen a Vitkovics

*Érdalmunk állapotai
a jelen század hússas évében*

Bessenyei művei voltak az első felelő,
az ő gardájának a hangja volt az első fe-
vallat, mely a tavaszt jelentette a magyar
irodalomra. Azóta a levegő mindenki által
enyhült, az ég mindig előtérbe került s az
irodalom előtt, mint vöröslő, mint föld
miveltetést léteztetett elő a társulat. Bessenyei
szorg megmunkálta a földet, más megvet,
hertelték, miként végre jöttök a s. s. háza
hússas éve, ellátó levegő, j. vöröslő, velli
lámadt s kópallantat a magyet, adon
szajadzott elő a vöröslő, a lomb, függőben
elő sem bantatta, s a fűzede temetőre
szabimbór kedves állatát misson ragasztta
a langy tavasz. velli.

Hammincz évvel az előtt, hogy egy
képzés megjelent a hússas, 1794-ig
egy letűnt, hogy más uttor megjött az
ism. részt telt az úgy csapán vöröslő
fény volt meg az uttor.

A vöröslő, az uttor, az uttor, meg
szélesítje az uttor, az uttor, az uttor,
peccsüt de a levegő mindenki által.

Itt van pályá meg mindig nem általános a ke-
nyeskenesre, legkevésbé rácsok, mint Szepesbányán, az
Vörösmátyi keszvényen tengelyek elöltek, a hurok
nem díjazták őket, legfeljebb a magyar állam, az
dányt nyernék tisztelődijut. A konyvok his-
dása legelőbbkor előzetes útan történik, ha
nincs elég előzetes nem adták ki. A le-
dás is ilyen néhány megy. Vörösmátyos
közvetlen vidéken, s így hirtelen uton jut el
meg a legkiválóbb kőnyv is megvételre.

Allatában ^{azt} kinn a kormányt igen
fejleszt kérepe van arodalom történelmi-
ben. Ez vetette meg tulajdonképpen alapját
a magyar arodalomnak s ha erőteljesen me-
vétel, nem adták is, aránylag az előző
korok képest állagossá tette elég magas.

Ime ilyen volt az az évtized nagy
vadászokkal festve. Halálával kell gondol-
ni, mert a kormány is lett az a munka, hogy
fikt megmutatták az utat, a melyen haladva
arodalmunkat európai színvonalra emelték.
Arany, Petőfi, Tompa, majd Jókai, Kemény,
Czybulski és mások.

Móricz Zsigmond.

Itt van az a része egy kis példányt arodalom történelmi-
sége is tartalmazó és az utolsó példányt. Az utolsó példányt

Jókai

Jókai
László Baross

Móricz Zsigmond írásbeli érettségi dolgozatának utolsó lapja,
aláírásával és a szaktanár bírálatával

háza volt híres, Széphalom után mintegy második középponttá lesz már e korban. Itt gyülekeznek az írók, itt vitatják meg az irodalmi kérdéseket, innen indulnak ki a modern eszmék, irányzatok.

Még inkább az írókra vonta a táblabíró nemzet figyelmét a Marczibányi féle jutalmak kiosztása, mely nagy fénnel történt, pl. 1820-ban maga a nádor adta ki.

A felbresztett érdeklődést az Auróra kör ápolta, és fokozta. Ennek feje Kisfaludy Károly, kit jelleme, élete, meggyőződése egészen új irány hívévé avattak.

Igy lépett fel a Kazinczy Ferenc és iskolája hideg, szabatos klasszicizmusával szemben a modern romanticizmus. Még a lírában Berzsenyit, Kölcseyt, Kazinczyt ünneplik, de már fellép Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza stb. új hanggal, új érzelmekkel, gondolatokkal gyönyörködtetve a közönséget. De a régiek sem engedik könnyen át a tért. Szemben áll az Aurorával a Hébe, mely még mindig szívesebben látja a régi iskola hiveit.

A nemzet az újat kedveli jobban. Ekkor fellép Kisfaludy a drámaírás terén. Egyre-másra jelennek meg híres szomorujátékai, melyek óriási hatást gyakorolnak, hazafias tárgyakkal, lelkesítő hangjukkal. A közvélemény követeli a hazafiasságot, erőt akar meríteni a multból, a jövőre, s mindenki szükségét érzi egy nagy nemzeti eposnak, amelyet már Csokonay és mások is terveztek, a honfoglalásról. A kor epikus költői mind foglalkoznak a tárggyal, amikor megjelenik az Aranyosrákosi Székely Sándor kis éposa a Hébében: A székekelyek Erdélyben. Vörösmarty, Czuczor, s mások ihlettel, lelkesedéssel olvassák s megszületik a »Zalán futása«, 1825-ben napvilágot lát s utána egész sora az ilyen tárgyú (*nem egészen szabatos kifejezés*) a dolgozatot javító tanár megjegyzése) eposoknak.

Bámulattal, lelkesedéssel olvassa mindenki a Zalánt, mely megvalósította az ideált, megfelelt a várakozásnak. A közönség, és az írók mindnyájan megtalálták a mit vártak. Az a hazafias tárgyban, lelkes hangon, az elragadóan gyönyörű részletekben merült el gyönyörrel, ezek szintén megelégték mindent, amit kerestek, romantikus, klasszikus, ortholog, neolog.

A »Zalán futása« talán a legkiemelkedőbb pontja a huszas évek irodalmi működésének. Mintegy egyesíti magában a kor összes céljait, s végrehajtja azt a feladatot, mely ennek az évtizednek jutott osztályrészül: kiegyenlíteni egymással a két tábor, (*»melyiket?»* a dolgozatot javító tanár megjegyzése) átvezetni az irodalmat a nyelvújítás korából, az igazi becses irodalmi korba.

Tudományos működése ennek az évtizednek nincsen valami nagyértékű. Természetesnek is látszik, hogy mialatt a nemzet életkérdése forgott kockán, összes íróink minden erejüket neki szentelték, s nem mentek messzire az abstract tudományokban. Horvát István például nagy tudományát arra szentelte, hogy lelkesítően hasson a korra s történeti munkásságának úgyszólván csak abban a korban volt nagy értéke. A nyelvészet terén Révay uralodik, azon az alapon áll ma is ez a tudomány amelyre ő felemelte.

Míg ilyen közérdeklődéssel kíséri az olvasóközönség az írók műveit, addig azok magán életével bizony még nem igen törődik. Az írói pálya még mindig nem alkalmas a kenyérkeresetre, leghíresebb íróink, mint Kisfaludy Károly, Vörösmarty keservesen tengetik életüket, a kiadók nem díazzák őket, legfeljebb bizonyos számú példányt nyerneik tiszteletdíjúl. A könyvek kiadása legtöbbször előfizetés útján történik, ha nincs elég előfizető, nem adják ki. Az eladás is ilyen nehezen megy. Bizományosok terjesztik vidéken, s így házi uton jut el még a legkiválóbb könyv is messzebbre.

Általában azért ennek a kornak igen fontos szerepe van irodalomtörténetünkben. Ez vetette meg tulajdonképen alapját a magyar irodalomnak s ha örökbecsű műveket nem adott is, aránylag az előző korhoz képest átlagos értéke elég magas.

Íme ilyen volt ez az évtized nagy vonásokkal festve. Hálával kell gondolnunk a szorgalmas és lelkes munkásokra kik megmutatták az utat, amelyen haladva irodalmunkat európai színvonalra emelték Arany, Petőfi, Tompa, majd Jókai, Kemény, Gyulai és mások.

Móricz Zsigmond sk.»

A dolgozatot javító tanárok megjegyzése:

»Ha kerül is benne egy kis »juvenilis abundantia«, általában véve szép és szerkezetében is sikerült dolgozat. Kár, hogy Katont meg sem említi.«

jeles

Kisújszálláson 1899 máj. 25.

Békésy sk.

Szeremley Barna sk.

Az alábbiakban közöljük a kisujszállási ev. református főgymnázium érettségi vizsgálatokról szóló kimutatásának Móricz Zsigmondra vonatkozó részét:

»Móricz Zsigmond, született Csécsén (Szathmár vm.) 1879 július 6-án; a középiskolai tanfolyamot elvégezte, és pedig: I.—III. osztályokat a debreceni ev. ref. főgymnáziumban, IV.—V. osztályokat a sárospataki ev. ref. főgymnáziumban, VI.—VIII. osztályokat a kisujszállási ev. ref. főgymnáziumban.

A következő osztályzatokat kapta az érettségi tárgyakból: Magyar nyelv, Történelem, Természettan vizsgáinak végeredménye *jeles*. Latin nyelv, Görög nyelv, Mennyiségtan vizsgáinak végeredménye *jó*. Német nyelv vizsgáinak végeredménye *elégséges*. Az összvizsgáinak eredményeként *jól* érettnak nyilvánították. (Móricz születési dátumát hibásan jelzi a kimutatás: Móricz 1897 június 29-én született, július 6 pedig a keresztelő dátuma.

LÁSZLÓ JÁNOS

GÁRDONYI GÉZA TITKOSÍRÁSÚ NAPLÓJÁNAK MEGFEJTÉSE

I.

Megoldódott Gárdonyi Géza élete utolsó esztendeinek rejtélye. Fiókszámra maradtak fenn a különös ember halála után fantasztikus írású kötetek, amelyek a második világháború alatt, részint talán már azelőtt, egy kivételével eltűntek vagy megsemmisültek, állítólag elégték vagy elégették őket. Gárdonyi még életben levő fia erre világos választ nem tud adni. Az egyetlen megmaradt naplókötet az egri Gárdonyi Múzeum relikviája, amelynek szőnyegmintaszerűen összeszővődő, sokszor többemeletes, sokezer egymástól különböző jelcsoportból álló anyagából a Gárdonyi halála óta eltelt harminchárom év alatt senkinek egy betűt sem sikerült megfejtenie. Ennek a 242 nagyalakú oldalból álló kötetnek csaknem reménytelennek látszó megfejtésén dolgoztam hosszú ideig és sikerült eredményre jutnom.

Az alábbiakból jól látható, hogy nagy feladat volt már annak megállapítása is, hogy az ide-odakigyózó, összebogozott írásban melyek az egyes betűk, hol kezdődnek és végződnek az egyes szavak, mi az íráselemek olvasási sorrendje. Gárdonyi fia, az azóta meghalt Gárdonyi József az 1920-as évek közepén mindössze annyit tudott írni ezekről a naplókötetekről, hogy apja a magánhangzókat elhagyta és ugyanarra a mássalhangzóra több egymástól teljesen különböző jele volt, különböző keleti nyelvek írásával foglalkozott, ezenkívül alapos tanulmányokat folytatott az egyiptomi, szír és kaldeai írások megfejtéséről szóló irodalom területén s nagy gonddal ügyelt arra, hogy csak véletlenül is olyan szót ne írjon le választott jeleivel, amelynek elolvasásából továbbkutatva összeállítható lenne a sokvariációs betűsor. Ezeket a közléseket Gárdonyi titokzatoskodására való tekintettel természetesen fenntartással fogadtam, de mindez nagyjából helytállónak bizonyult, sőt a valóság még ennél is sokkal szövevényesebb. Gárdonyi reggelente kertjében levő szobájába zárkózva rajzolta apró hieroglifáit — feltehetően hét esztendőn keresztül (1915—1922) — és tudtunkkal ezekről a fentiekben kívül senkinek semmi közlést sem tett.

Munkám során megállapítottam, hogy a naplókötet egyik létező vagy létezett írásrendszerrel sincs írva, hanem a megfejtést sokszoros biztonsággal akadályozó, hihetetlenül komplikált titkosírás, amelyet Gárdonyi valóban nagyon indokoltan minősített soha meg nem fejthetőnek. Hov az írónak ez a meggyőződése mennyire megalapozott volt és hogy miért ismétlődik a naplóban csak a legritkább esetben ugyanaz a jelcsoport, ligatura vagy ligatúra-csoport, azt a következő számítás magyarázza meg. Minthogy Gárdonyi egy-egy mássalhangzóra 20—25 egymástól eltérő jelet is használ (a magánhangzókat általában valóban nem írja ki, csak sommásan, de többféleképpen jelöli, ha hosszú magánhangzóról van szó), ha egy öt jelből álló szóra mássalhangzónként 20—20 betűje van, ez az illető szó $20^5 = 3.200.000$ -féleképpen való leírását teszi számára lehetővé. Ha ehhez hozzávesszük, hogy sok polyphont is használ és ugyanazokból a jelekből is többféle ligatúrát tud összeállítani, még ez a nagy szám is szinte határtalanul megnő.

Megnehezítette munkámat, hogy míg a különböző régi írások megfejtése során az emberek szűkebb vagy kissé tágabb köre számára közérthetőnek készült írásokról volt szó, amelyeknek célja az olvashatóság volt az írástudók számára, addig Gárdonyi feljegyzései szándékosan bonyolult komplikáltságukkal csak saját maga számára készültek, mindenki más felé a teljes elolvashatatlanság volt a céljuk. Minthogy a ligatúrákat alkotó jelek olvasási sorrendje is elég ötletszerű és gyakran nem tájékoztat erről diakritikus jel sem, sokszor a sor-

rendet megállapító, de ismétlés nélküli kombinációk megvizsgálásához is kellett fordulnom. Ez pedig 3 jelnél $3! = 6$ -szor, 4 jelnél $4! = 24$ -szer, 5 jelnél pedig $5! = 120$ -szor annyi elméleti olvasási lehetőséget ad ismert jelek esetén is. Gyakorlatilag ezek a számok természetesen kisebbek.

Mindezek a számítások azonban csak az író oldaláról nézve mutatják a matematikai lehetőségeket, aki az általa jól ismert lehetőségekkel élve használhat ilyen fantasztikus számú variánst már egyetlen szóra is. A megfejtésbe beletemetkező, miután nagyítóval többszörösen végigvizsgálta az apróírású anyagot, csak hosszú munkával tudja valószínűsíteni azt a többszáz alapjelet is, amelyeknek hangjelentésére egyelőre még semmi támpontja sincs és csak rengeteg elméleti és gyakorlati kombinációs munkával juthat lassan előre. Számára tehát a fentiekből adódó óriási számok valósággal csillagászati méretűekké nőnek. Ezért volt olyan csaknem kilátástalan feladat megfejteni a naplót és ezért záródott be eddig minden megfejtéssel kísérletező előtt olyan hermetikusan ennek a titkosírásnak a kapuja.

Különböző nyelvi, logikai, jelformai valószínűsítésekből, különböző valószínűségi számításokból indultam ki munkám során és ezek állandó hosszadalmas egyeztetése során folytonosan különböző variánsokat próbáltam ki, mert a magyar nyelv általános hanggyakoriságát ugyanannak a hangnak ötletszerűen egymástól teljesen eltérő módon való írása következtében igen kevésbé tudtam felhasználni. Könnyen lehet ugyanis, hogy egy ritkább hang valamelyik jele jóval gyakrabban fordul elő, mint egy sokkal gyakoribb hang egyik jele. A kettőzött mássalhangzók általános nyelvi gyakorisági sorrendjét is csak igen kis mértékben tudtam felhasználni, mert Gárdonyi ilyen esetben legtöbbször az illető mássalhangzó két egymástól eltérő jelét használja vagy nem ír kettőzött mássalhangzót. Ugyanez vonatkozik a gyakoribb szóvégződésekre is. A fentiekből következik, hogy a hangszomszédság valószínűsége és az általános nyelvi szógyakoriság is alig nyújtott valami segítséget.

Először a napló egyes nagyobb részeit alapíráselemekre (különböző irányú és nagyságú egyenesekre, egyszerűbb görbékre stb.) bontottam fel, de az így kapott 40—45 elemi részről kiderült, hogy nem ez az alapjelkincs, minthogy semmiféle gyakorisági számítással és valószínűsítéssel nem sikerült értelmes szavakhoz jutnom. Arra a következtetésre jutottam tehát, hogy a formabontásban nem szabad ilyen messze mennem, hogy az egyes betűkhöz jussak. Ezt követően az egész anyag hosszú tanulmányozása után valószínűsítettem azt az ezeknél összetettebb többszáz jelet, amelyek egyes hangokat jelentenek, majd minden legkisebb elemnek a naplón való végignyomozása, összevetése és egyeztetése során lassan-lassan egyenként valószínűsítettem ezek hangjelentését. A lehetséges hangjelentések körét állandóan szűkítve sikerült megállapítanom egy hatalmas terjedelmű, szövevényes, bár még nem teljes jelentés-kulcsot. Egy-egy jel néhány konkrét előfordulása ugyanis, már valószínű hangjelentésű jelekkel egy ligatúrában, néha 10—15 lehetséges hangjelentésre is mutatott és csak sok-sok előfordulás összevetése során szűkült ez a kör, míg az állandó selejtezés nyomán a sok valószínűségből egyetlen bizonyosság lett, amely azonban esetleg azt mutatta, hogy az illető jel polyphon.

Közben, amikor már az összeolvadó ligatúrákból formailag (egyelőre hangjelentés nélkül) a betűk hosszú sorát sikerült valószínűsítennem, széleskörű formatanulmányokat végeztem a világ csaknem valamennyi hozzáférhető írásrendszerében¹ és a Gárdonyinál szereplő íráselemekhez hasonlókról sok különböző összeállítást készítettem, egyrészt hangtartalmi, másrészt formai szempontból csoportosítva a jeleket. Bár természetesen semmi sem támogatta azt a feltevést — és ezt én sem reméltem — hogy a különböző írásrendszerekben is szereplő formaelemek Gárdonyinál általában ugyanolyan hangtartalmat takarnak, figyelembe kellett vennem ezt a lehetőséget is. Azonkívül sok-sok egyszerűbb jel a különböző írásrendszerekben 10—15, sőt még több egymástól eltérő beszédelemet (hangot, szótagot) is jelenthet, tehát még akkor is, ha az említett feltevés valóban bizonyult volna, csak kis mérték-

¹ *Jensen, Hans*: Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart, Glückstadt und Hamburg, 1935. J. Augustin, 418 l. — *Faulmann, Karl*: Illustrierte Geschichte der Schrift. Wien, Pest, Leipzig, 1880. A. Hartleben, 632 l. — *Meister, Aloys*: Die Geheimschrift im Dienste der päpstlichen Kurie. Paderborn, 1906. F. Schöningh, 450 l. 5 t. — *S. E. Malow*: Pamjatniki drevnetjurszkoj pisz'mennoszti. Moszkva, 1951. — *A. Gabain*: Alttürkische Grammatik mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis... Leipzig, 1941. *Otto Harrassowitz*, 357 l. — *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás. Budapest, 1909. Magyar Néprajzi Társaság, 325 l. — *Németh Gyula*: A magyar rovásírás. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. II. 2. 32 l. 7 t. — *Fischer Károly Antal*: A hun—magyar írás és annak fennmaradt emlékei. Budapest, 1889. Heisler J. 108 l. stb. (Gárdonyi a magyar rovásírással is foglalkozott.)

ben szűkítette volna a szinte végeláthatatlan variánsok körét, mert nem tudhattam, melyik írásból vett hangjelentéssel használta fel Gárdonyi az egyes jeleket.

Az íráselemekkel kapcsolatban nézve a kérdést, álljon itt főbb jeltípusok szerinti formagyűjtésemből ez a két kiragadott egyszerű példa: $\Lambda \Lambda \Lambda =$ ciprusi *szí*, hauráni *sz*, berber *d*, nyugatafrikai *mi*, cree-indiánírás *pi bi*, északibériai, ógörög, moabita és örmény *g*, óabesszin pelazg, ibériai, nyugati gót és görög *l*, ibériai *du*, aram *j*, indiai *ga*, régi itáliai *l p u*, örmény *i e*, a sémi íráskör különböző írásrendszereiben *a l g ĝ*, magyar rovásírás és Talasz-völgyi türk feliratok *s* stb. + + = berber, krétai, hauráni, pun és óabesszin *t*, ciprusi *lo*, runa *h* és *j*, magádhi *ka*, régi itáliai *ksz* (*x*), magyar rovásírás *d* stb. Minthogy sokkal több jelről, mint hangról van szó, természetesen hangtartalmi oldalról nézve gyűjtésemben még sokkal több lehetséges összefüggés van egy-egy hang és a jelek között.

A feldolgozott hatalmas jeltömegből — mint azután megállapítottam — Gárdonyi csak néhány jelet használ a sok írásrendszer közül valamelyikben szereplő hangtartalommal (pl. $o = sz$, $= n$, $\Lambda = l$) s ez is lehet néha véletlen egyezés. Gárdonyi nyilván nem ismerte valamennyi általam tanulmányozott írásrendszert, minthogy azonban ezirányú érdeklődési körét ma már szinte lehetetlen megállapítani, kénytelen voltam ilyen széles körben végezni formatanulmányokat. Gárdonyi naplójának úttalan rengetegébe lépve, minden legkisebb valószínűség lényeges továbbsegítő lehetett és valószínű volt, hogy az író, ha nem is konkrét jeleket, de legalább jelölési ötleteket átvett különböző írásrendszerekből — általában egészen más hangjelentéssel. Valóban ilyen irányú tanulmányaim konkrét jelölések tekintetében nagyon keveset, széles áttekintés, grafikai ötletek és szempontok tekintetében elég sokat segitettek.

Mindenesetre, amikor oly sok zsákutca, ötlet, egyeztetés, következtetés után célhoz jutottam, meg kellett állapítanom, hogy Gárdonyi az elolvashatatlanság érdekében a régi írások megfejtésének és a kriptográfiának irodalmát hihetetlen buzgalommal és nagyon kamatozóan tanulmányozta.

Gárdonyi írásrendszere hatalmas változatszámú polyscmrendszer, de nagyon sok polyphon is van benne. (Példák az ábrán: 1.) Minthogy az egyes alapjelek grafikailag általában aránylag egyszerűek, ezért egyrészt gyakran csak alig észrevehető, a gyakorlatban az írás pontatlanságai következtében sokszor teljesen elmosódó árnyalatokban, minuciózus nagyságbeli, dűlésbeli és helyzeti különbségben térnek el egymástól. (Példák az ábrán: 2.), másrészt pedig öncélúan komplikált ligatúrákban szeszélyesen összeolvadva legtöbbnyire igen nagy mértékben elvesztik jellegzetességüket, egységiségüket. Ezekhez hozzátéve még azt is, hogy Gárdonyi magánhangzót általában nem ír, a diakritikus jelek sokjelentésű rendszerét építi ki, nagy számban használ fonetikai komplementumokat, vannak helyhez kötött betűi, tehát nagyon gyakran ugyanaz a jel az alapsorhoz viszonyított helye szerint más és más jelent, amellyel ebben a kötetben sohasem hosszabb összefüggő szövegről van szó, — elképzelhető, milyen nehézségekkel kerültem szembe a megfejtés során.

Gárdonyi írásában a polyphonok gyakran zöngés-zöngétlen jelleg szerint adódnak, máskor azonban nem. (Pl.: ilyen mindig figyelembe veendő esetleges azonosságok: $g = k$, $r = l = ly$, $d = t$, $b = p$, $s = z = sz$, $m = n = ny$ stb.) Ezenfelül a fonetikai komplementumok kivétel nélkül olyanok, amelyek elemekre bontva egészen más hangtartalmat takarnak, mint a maguk egészében komplementumként, tehát más hangértékű jelek kombinációi, hogy a megfejtés még evvel is nehezebb legyen. A különállóan sor alá írt mássalhangzók után az esetek nagyobb részében valamelyik hosszú magánhangzó olvasandó, kivéve, ha helyhez kötött betűről van szó s annak véletlenül a sor alatt van a rendes helye, de kivételesen még ezek is elhagyhatják helyüket változatlan hangjelentéssel. A sorok mindig jobbról balra olvasandók. A sorokon belül a ligatúrák (amelyek ötszörösek—hatszorosak is lehetnek) és az ezek kapcsolásából adódó jelcsoportok olvasási sorrendje általában jobbról balra halad, és pedig a haladási irányon belül többnyire alulról felfelé, ritkábban felülről lefelé. Az olvasási sorrendet gyakran megmutatja az illető jelcsoport haladási iránya, esetleg a szótag vagy szó végét jelző diakritikus pont. Természetesen, ha egy polyscm polyphon is, mégpedig nem egyszerűen zöngés-zöngétlen alapon, s egy másik jeltől csak árnyalatilag különbözik, esetleg helyhez kötött és egy kicsit megcsúszott, kusza ligatúrába olvadt bele, következtetések vagy logikai ugrások vannak a jelölésben, akkor adódnak az igen nehezen megoldható helyek.

Gárdonyi ugyanazt a szót általában nem írja le még egyszer ugyanúgy, hanem olyan megoldásokat választ, hogy ugyanannak a szónak a grafikai képei legtöbbször nem is hasonlítanak egymásra, akárhánszor fordul is elő az illető szó. A rengeteg polyscm, polyphon, ligatura, fonetikai komplementum, diakritikus jel stb. bőven nyújtja erre a sokszor milliós lehetőségeket. Ennek illusztrálására a mellékelt ábrán közlöm példaként a »szellemek« szónak a sok száz közül néhány variánsát. (Az ábrán: 3.)

A naplókötetből szívós megfajtési munka után megrázó kép tárult elém. Úgy látszik, idegbaja elhatalmasodásával Gárdonyi egy zavaros álomvilágot keres, tragikusan erőlködik, hogy »természetfeletti« erők pótolják felfokozott formában legjobb éveinek írói ihletét. Az éjszakai árnyak, az irrealitások csalóka és nyomasztó birodalmába menekül. De csak négy fal közé zárkózva éli ki rögeszméjét: állandóan könyörög a »szellemeknek«, »remek« intellektusoknak, hogy sugalljanak neki remekművet. Különben, amikor mások látják, csak zárkózott, mogorva, bogaras ember, komoly defektusát nem árulja el. Tudatos vagy öntudatlan védekezés ez: minél kevesebbet lenni emberek között, hogy a takargatás szellemi erőfeszítése és a leleplezés valószínűsége kisebb legyen. S míg éjjel és reggel csak magának írja »titbetűit« — ahogyan titkosírását a Gárdonyi-családban nevezték — napközben halála utánra írja a később íróasztalában találtakat.

A titkosírású naplók Gárdonyiyanak belső élete száználmas vergődés. Kétségbeesetten kopogtat éjszakáról éjszakára egy nemlétező ajtón, hogy végre hallják már meg mögötte a nemlétező patrónusok. Görccsösen ragaszkodik a maga elképzelt szellemekhez, de csak zavaros, üresen kongó szavak buggyannak fel titkosírásában tolla nyomán. Nem kedvtelő ögyelgés ez egy megálmódott derűs világban, amelynek az lenne a célja, hogy illúziós kárpótlást nyújtson sok mindenért, amit az élet nem adott meg, hanem beteges gyötrődés, kínos kapaszkodás a semmibe. Nem egy álomkertben sétál önfeledten, hanem egy komor álomvilág meg nem nyíló kapuját döngeti, hol kétségbeesett alázatossággal, hol vinnyogó dühvel — hét esztendeig.

Éjszakánként borzongató árnyak, »rémek« környékezik, állandó sötét nyugtalansággal vergődik. Segítségkérő arccal fordul gyötrelmes éjszakáinak árnyai felé, »szellemszajak« diktálását, »szellem szemek« intését várja és feltehetően a rögeszmétől megszállottak szívósságával mozgatja az abc-vel teleírt papíron a pénzdarabot vagy a poharat. Hogy valószínűleg valami technikai segédeszköz közvetítésével, valamilyen betűzással dolgozott, arra látszik utalni többek között az, hogy a naplóban nagyon sokszor előfordul a »számolok«, »számolom« megjegyzés. Tehát valami titokzatos közvetítőnyelv szabályai szerint számol, számol, »szellemkezek« markolását érzi és botladozó szavakat ró kétségtelenül zseniálisan kiagyalt titkosírásával. Közlései töredékesek és homályosak. Írásrendszerében megnyilvánuló sajátos logikája sokszor követhetetlen. Néha úgy éreztem, hogy mintegy az írásnak egy más axiómákon alapuló, de teljesen logikus Bolyai-geometriája a Gárdonyi által lerajzolt jelrengeteg, gyakran azonban be kellett látnom, hogy írásrendszere minden zártsága ellenére sem teljesen következetes, agra botlik, de görccsös macacssággal fut ködképek után.

Gárdonyi egy zárt, irreális világot teremt magának s ennek őrzőjéül elkészíti titkosírását. Az ilyen egészségi állapotú emberek (orvosi diagnózist természetesen nem kívánok adni) egyidejűleg két-három irányban is bámulszó intenzitással képesek szellemi erő kifejtésre. Gárdonyi éjszakánként valami kábult, önhipnotikus féligbrenzlétben képes írni — mégpedig a megfajthetlenség érdekében írásrendszerének reneteg lehetőségét valóban gazdag ötletességgel, szellemességgel aknázza ki — egy olyan írásrendszert, amelynek írása teljesen normális aggyal és nagy koncentrációval is hatalmas erőfeszítés lenne.

Amiket Gárdonyi titkosírású naplóival párhuzamosan közérthető írással ír, általában nem érik el azokat a műveket, amelyeket írói művének csúcsára érkezve alkotott.² Abban, hogy ezek a poszthumusz munkák, ha nem is mutatják az igazi nagy Gárdonyit, de beteg emberre sem vallanak, semmi meglepő sincs, hiszen sok ilyen beteg rögeszméjétől függetlenül nemcsak teljesen normálisan viselkedik és beszél, hanem ír is, és egyrészt a köznapi értelemben vett rögeszme és mánia, másrészt ezeknek orvosi értelemben vett tartalma között a határ-

² Még az első világháború előtt írta Gárdonyi Szunyoghy miatyánkja c. regényét amely azonban csak 1916-ban jelenik meg. Ezután megjelenő, 1915 és 1922 között írt munkái már poszthumusz művek: Ki-ki a párjával (regény), 1923; Ida regénye, 1924; Arany, tömjén, mirha, 1924; Szentjánosbogárkák (tiz kisebb színmű), 1924; Mai csodák, 1925; Leánynézőben. Julcsa kútja. (két kis regény), 1925; A kürt (regény), 1925; Te Berkenye (regény), 1925; A kapitány (regény), 1926; Vallomás (regény), 1926; Zivatar pékéknel (regény), 1926; December (költemények), 1927; Hallatlan kíváncsiság (elbeszélések), 1927; Boldog halál szekerén (elbeszélések), 1927; Bibi (regény), 1927; Krisztus bankója (elbeszélések), 1927; valamint Nagypó tréfái, Tarka-barka történetek (Filléres Könyvtár), Bolond Istók (Filléres Könyvtár), Mindentudó Gergely bácsi, Nevető könyv, Tihanyi Pista baklővései, Árpád népe, Emlékezetes napok a magyarok történelméből, A zöld erszény, Krisztus temetése. — 1927-ben jelent meg a már 1905-ben előadott Zéta c. színmű.

(Ezt a bibliográfiai összeállítást Tóth László Gárdonyiról szóló kéziratából vettem át.)

vonat gyakran elmosódik. Gárdonyi is az élet egy csomó vonatkozásában általában normálisan viselkedik, de amikor rögeszméjével foglalkozik, messze kerül a logikus, reális gondolkodástól. Betegségére ugyanis éppen ez nagyon jellemző. Az ilyen ember betegesen túlfeszített önfegyelemmel a teljesen normális ember szerepét szokta játszani, és pedig gyakran kitűnően, kiváló színészeknek dicséretére válóan, — amikor rögeszméjének gondolatkörébe nem ütközik. Gárdonyi egri kertjében levő elkülönített, tetővilágításos szobája nemcsak színtere, hanem szimbóluma is egy rögeszme zavartalan kiélésének, — írásrendszerével kapcsolatos teljesen indokolatlan, de kétségtelenül hatalmas szellemi erő kifejtése pedig tipikusan betegesen fel-fokozott. A titkosírású feljegyzések elkészítésére szolgáló mindennapos rendszeres elvonulás — betegesen szívós következetesség. Nem kevésbé ilyen tünet, hogy hét évig ír egy szédületesen komplikált írást, amiből szilárd hite szerint soha senki egy betűt sem fog tudni elolvasni. Jellemző az is, hogy ebben a titkosírásban is sokszor vegyszerrel tüntet el vagy tintával tesz felismerhetetlenné egyes részleteket. A rögeszmés ember saját magasabbrendűségébe vetett hitét és magába nem fojtható büszkeségét mutatja, hogy rögeszméjével kapcsolatos hihetetlen zárkózottsága ellenére sem képes ellenállni annak a kísértésnek, hogy fiával, Gárdonyi Józseffel fölényes önbizalommal ne közölje, hogy a világon még sohasem volt, teljesen megfeythetetlen írást eszelt ki. Talán hízzeleg hiúságának az a gondolat, hogy halála után múzeumok ámulattal megcsodált vitrindarabjai lesznek hieroglifás kötetei. Az, hogy a megmaradt kötet belső címlapjára nagy gondalal felírja latin betűkkel, hogy »Tibetan grammar«, szintén ebben a megvilágításban értékelendő. — Hiábavaló fáradozás lenne azonban a beteg Gárdonyisajátos gondolatvilágát teljes egészében megpróbálni megismerni, hiszen minden rögeszmés számtanának más és más egyszeregye van és ez a maga egészében sohasem hüvelykezhető ki.

III.

Több jel arra mutat, hogy Gárdonyi, legalábbis életének most tárgyalt utolsó szakaszában, csaknem minden gondolatát betöltő miszticizmusba süllyedve, lényegében swedenborgiánus lett. Hogy valamilyen közvetítéssel (talán spiritisza könyvekből) bizonyos részleteiben mennyire ismerte Swedenborg Emanuelnek (1688—1772) a teremtés kezdetéről és végökéről, a lélek és test kapcsolatairól, a végtelenről, különböző vallási kérdésekről, az utolsó ítéletről szóló munkáit,³ azt ma már nemigen lehet megállapítani, miszticizmusának több vonása mégis erre a hatásra enged következtetni. Swedenborgiánus hatásra mutat főképpen az, hogy Gárdonyi — amint a megfeytett szövegrészekből és az életéről tudottakból leszűrhetjük — minden jel szerint Swedenborg mintájára sajátmagának volt médiuma: nyugtalan éjszakáinak révületében egymaga rötta papírra a megjeleni vélt szellemek tulajdonított hallucinációit. Ilyen swedenborgiánus jellegzetesség, hogy a később spiritisztáknak nevezett misztikusok⁴ közül tudtunkkal Swedenborgnak mint elsőnek volt az a rögeszméje, hogy magányos szeanszain érezt már régen meghalt nevezetes emberekkel, Dávid királlyal, Pál apostollal stb. közvetlenül mint önmédium folytat magvas beszélgetéseket, másrészt összeköttetésbe lép más bolygókról származó lelkekkel is, és ezeknek a szellemeknek bölcsessége beléáramlik. Gárdonyi is folyton »remek szellemeket«, »nagy szellemeket« emleget naplójában s azok inspirációjától, sőt diktálásától vár egy halhatatlan remekművet. Élete utolsó szakaszának az addigin is túltevő zárkózottsága, valósággal kriptai élete is nagyon erősen emlékeztetünkbe idézheti Swedenborgnak azt a tanítását, hogy az emberek ezen a földön tulajdonképpen halottak, életük csak látszólagos élet: az emberi testben az istenség van jelen, s annak különböző megnyilvánulásai keltik azt a hatást, mintha az emberi organizmus élne. Gárdonyi is naplója szerint »meleg éjszakákkal lakol« azért, hogy »nagy szellemek« rajta keresztül nyilvánulnak meg. Küszködik, tépelődik, hogy megéri-e a megszülető »remekmű« a lázas éjszakákat.

Természetesen a túlvilági életbe, a lélekvándorlásba és a »szellemekkel« való érintkezés lehetőségébe vetett fanatikus hit egymagában még egyáltalán nem jelentené Swedenborgnak Gárdonyira gyakorolt akármilyen közvetett hatását, de mindez a nagyon valószínű önmédium-gyakorlattal együtt már alátámasztja ezt a feltevést. Tudtommal swedenborgiánusok Magyarországon szervezetten sohasem működtek, nálunk még egészen szűk körben sem alakították meg »a mennyei Jeruzsálem új egyházát«, de ez egyáltalában nem zárja ki, hogy Gárdonyinak is az első világháború elején egy olyasféle víziója volt, mint Swedenborgnak 1745-ben, amikortól kezdve »látónoki hivatásnak« élt, s ennek hatására Gárdonyi is próféták megnyilvánulásul felhasznált eszközének kezdeté érezni magát. Meg kell azonban

³ Swedenborg, Emanuel: Opera philosophica et mineralia (1734), Oeconomia regni animalis (1741), Regnum animale (1744—45) stb. és különösen Arcana coelestia (1756)

jegyeznem, hogy míg Swedenborg a bibliát minden legkisebb szavában csalhatatlannak, megfellebbezhetetlennek tartotta, Gárdonyi könyvei közt levő bibliájával széljegyzetek formájában is sokszor vitábaszáll, ellentétekkel él,⁴ — ebben a vonatkozásban tehát egyáltalán nem volt swedenborgiánus.

Nem kívánom részleteiben kutatni, hogy Gárdonyi miszticizmusa, okkultizmusa mely forrásokból táplálkozott. Elképzelhető, hogy bizonyos hatással voltak rá a duhoborcok (a szellem harcosai, szellemküzdők) is, ez a biblia tekintélyével szemben a »belső szózatra«, »belső világoságra« hivatkozó, a XVIII. század közepén keletkezett orosz szekta, amely panteizmust, szerzetesi erkölcsöt hirdetett és megtagadott minden egyházi külsőséget, istenfiszteletet. Jusson eszünkbe, hogy Gárdonyit saját szavai szerint zavarta a harangzúgás stb. Minthogy a duhoborcok közül mintegy 9000-en az amerikai quakerek meghívására 1898-tól kezdve Kanadába vándoroltak ki, lehetséges, hogy a századfordulónak ez a nyilván hírlapi eseménye Gárdonyi figyelmét rájuk irányította. Mindenesetre a duhoborcoknak már ez a pár szóval való jellemzése is néhány vonatkozásban emlékeztet Gárdonyira. Hogy a bizarrságokban egyébként sem szűkmarkú Strindberg utolsó éveinek ismert misztikus beállítottsága hatott-e Gárdonyira, annak szintén utána lehetne nézni, bár nem valószínű, hogy ma már ezek a kérdések tisztázhatók. Könnyen lehet az is, hogy Gárdonyi spiritiszta vonatkozásban valakinek személyi befolyása alá került.

Gárdonyinak a lélekvándorlás és evvel kapcsolatos kérdések iránti érdeklődése természetesen nem egyik napról a másikra ébredt fel, amint erről munkáinak egyes részei tanúsodnak. »Az a hatalmas harmadik« (1903) Miskája például a feltámadt rokonszenv magyarázatául egy előbbi életben volt esetleges kapcsolatról beszél, féligmeddig asztaltáncoltónak vallja magát s rendjénvalónak mondja, hogy ha egyszer élünk, élünk előbb is: »élünk . . . a földi élet után, — élünk új meg új testben új meg új életet, más és más világban. A végtelenség eléggé tágas erre.« Később pedig elmondja Miska, hogy egy esztendőn át szellemidéző ülésekre járt és megérti, hogy akinek szerettei más földrésre költöztek, mappát néz és a postajáratok után érdeklődik. Gárdonyi gyötrődő éjszakáira kell gondolnunk, amikor »Az a hatalmas harmadik« Mariskája azt mondja: »Az éjjeli órákban érzékenyebb vagyok. Az életem minden komoly ügye óriási súlyokkal nehezedik a mellemre. (És Gárdonyinak valóban voltak ilyen »komoly ügyei«!) Nem hiszem, hogy volna valakinek az arca éjjel is olyan mosolygó, mint nappal.« Azután a teremtésben megnyilvánuló folytonos átváltozásról beszél, amelyről az antik írók is írnak, »csak azt nem látták a régiek, hogy az átváltozással mindig tökéletesedés jár.« »A szimpátia az előbbi életből hozott zenéje a szívnek.« Gondoljunk arra, hogy az előző életre való visszaemlékezést is Swedenborg tanította. — Íme, mutatóba egy-két nyom, amelyek azután később Gárdonyi makacsul visszatérő éjszakai hallucinációhoz vezettek.

Jellemző megállapításokat tesz Gárdonyinak az élettől mindjobban elforduló beállítottságáról Rónay György, amikor a századfordulóval és »Az a hatalmas harmadik«-kal foglalkozva azt írja, hogy az ennek az időnek terminológiája szerinti »létharc« embere pesszímista, »a harcot vak kényszer rója rá, azzal a tudattal együtt, hogy harcával semmit el nem érhet; üdvösségünket csak azokban a pillanatokban találhatjuk meg, amelyekben kiszökünk e kényszer rabságából, kimenekülünk a létből, elveszítjük öntudatunkat, meghalunk az élet számára.«⁵ Ez az élet problémáival szemben való állandó hátrálás valóban nagyon találó, főképpen a késői Gárdonyira. Rónay erről a korról és Gárdonyinak erről a regényéről írva kifejti, hogy a morál és a természet egyensúlyának megbontása »magát az életet támadja meg és emészti föl, — paradox módon éppen a teljesebb, korlátlanabb és igazabb élet jelszavával«, majd Schopenhauer és Nietzsche hatására is utal. Gárdonyi naplója tanúsága szerint valóban egy ilyen »teljesebb« és »korlátlanabb« életet próbál magának felépíteni, de hogy ez hova vezet, azt sajnos nagyon jól mutatják a későbbiekben közölt naplórészletek.

*

A naplókötet megfejtésének előrehaladásával megállapíthattam, hogy ez az egyetlen fellelhető kötet csak kiegészítő szerepet töltött be: amolyan kommentár-kötet volt egy másik naplófüzethez. Gárdonyi éjszakáinként kapcsolatba vél lépni »nagy szellemekkel«, s amit hallani vagy felfogni vél, azt mindjárt leírja egy vonalzott, számozott lapú kötetbe sajátos írásrendszerével, amely az elképzelhető legkomplikáltabb addig a határig, hogy írója a teljes szövevényes kulcsot álaposan megtanulva, azért dőcögve még olvasni tudja. Reggel

⁴ Tóth László közlése.

⁵ Rónay György: A regény és az élet. Budapest. 1947. 213. l.

⁶ Rónay György i. m. 214. l.

azután siet kerti szobájába, viszi magával az éjszakai jegyzeteket tartalmazó naplót, elvesz egy ugyanolyan oldalszámozású és sorbeosztású kötetet s kisebb-nagyobb üres helyeket hagyva a megfelelő oldal pontosan megfelelő sorhelyére párszavas szaggatott kommentárokat, kiegészítéseket, utalásokat, korrigálásokat ír. Gyakran az imagé monotonosságával ismétlődnek és variálódnak egyes szavak, amint Gárdonyi eredeti éjjeli feljegyzései készültékor újból és újból próbálkozott a »sugallatok« rögzítésével, vagy esetleg a reggel írt kommentár-kötetben grafikai játékból, az írásrendszerében rejlő csaknem határtalan lehetőségekre büszkén írta le többször teljesen eltérő alakban ugyanazt a szót vagy ugyanannak a szónak bizonyos változatait. Ez a rapszodikus jegyzetelés, a nemismerthez való hozzáfűzés természetesen rendkívül megnehezítette a megfejtést. Ezek a jórészt rövid megjegyzések lehetnek az eredeti szövegrészeknek egy-egy kiemelt szóval való jellemzései, lehetnek a nyilván kuszább éjszakai titkosírás kétes helyeinek olvasási próbálkozásai, lehetnek magyarázatok stb. Még ahol folyamatosnak látszik is az írás, ott is az egyes sorok többnyire ilyesféle rövid, önálló megjegyzésekből állanak. A szövegben sokszor önállóan szereplő »szellem« szó nyilván azt jelenti, hogy az éjszaka írt eredeti naplókötet megfelelő részét Gárdonyi a szöveg reggeli bogozgatása, átoltvasása során »szellemek« közlésének tulajdonította, míg más részek valószínűleg saját kérései, aggályai, reflexiói voltak. A naplóban teljesen üres oldalak is vannak, vagy pedig csak annyi van rájuk írva titkosírással, hogy »Nem szó!« vagy »Nem lelem«. Érdekes, hogy ebben az egész kötetben seholsem szerepel dátum, feltehetően azért, mert a kommentált kötetben jelezve voltak a napok és így a kelet megjelölése itt a két kötet oldal- és sorzámainak pontos szinkronja következtében felesleges volt.

Három teleírt füzetem tartalmazza az eredeti titkosírású formával együtt a mintegy 6500 szó terjedelmű megfejtett szöveget. Ez az egész anyag egy aránylag szűk szókinccsel, de annál gazdagabb grafikai változatokkal való egyhelybentopogás. A mániásán visszatérő szavak a hulló esőcseppek egyhangúságával sokszor ritmikus prózaként hatnak, meg lehet azonban rajzolni belőlük az író e korszakbeli szellemi egészségi állapotát. Valószínű, hogy az elveszett titkosírású kötetek közül egy vagy több a készülő »remeket« tartalmazta. Sajnos, nem ilyen kötet maradt meg, mert az, ha talán nem is sokkal értékesebb, de tartalmilag feltehetően érdekesebb lett volna, mint ez a kommentár-kötet, — bár esetleg akkor nem derült volna ki abból, hogy Gárdonyi a szöveget szellemek közvetítésének tulajdonította és így ennek a hét évnek megrázó fragikumára sem derült volna fény...

Amikor pedig a nagy magányos végzett az eredeti éjszakai feljegyzések olvasgatásával és a külön kötetben való hozzáfűzésekkel, naplóját elzárta, kijött tetővilágításos szobájából és élte a mindinkább magabaroakadó, öreg, beteges ember külön, de egyébként csaknem normálisnak látszó életét...

IV.

Amikor rájöttem a tanulmányozott kötet jellegére és Gárdonyi idegállapotára, világossá vált, hogy bár tartalmilag túlsok mondanivalót aligha várhatok a megfejtéstől, mégis ez a kötet elárulja az író utolsó éveinek titkát. Minthogy mindaz, amit ez a kötet tartalmaz és nyilván a többi, elveszett titkosírású kötet is tartalmazott, a szövevényes írásrendszer sokszoros zárjával volt lezárva, valószínűleg sokkal többet árul el Gárdonyi utolsó éveiből, mint az ebben az időben rendes írással írottak. Állandóan visszatér a feljegyzésekben, hogy a kommentált kötet megfelelő részét »szellem«, »nagy szellem« mondotta, aki hol »szókkal«, hol »szemmel« beszél Gárdonyival. Folytonosan ismétlődik a szellemek unszolása, kérése, hogy beszéljenek. Az író szellemével mintegy szerződést köt, hogy remekművet diktáljon neki, s ennek lázas, »részeg«, nyugtalanul gyötrődő éjszakákkal adja meg az árát, — és számol, számol valami homályos rendszer szerint, hogy kibetűzze a felje áramló közléseket, és ír, ir beteges kitartással.

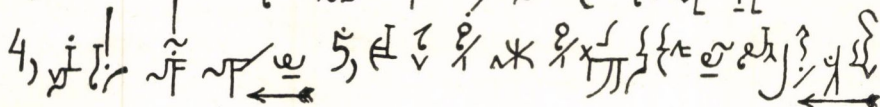
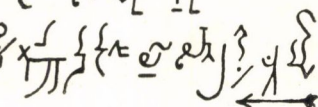
Szellem lesz, szellemekkel lesz — ismétlődik folytonosan, és készül egyrészt a »remekmű«, másrészt Gárdonyi maga a halálra. Állandóan foglalkoztatja, úzi, hajtja, hogy halála előtt még elkészüljön művével. Kész leszek, nem leszek kész, — vergődik. Szellemek ragadják messze megrészegülten. »Szellemkezek« vezetése mellett rója »tíbetűit«. »Szelleméssel számol«, »szellemrémeket«, rossz szellemeket, jó szellemeket vél látni és érezni. Állandóan szellemek, kék szemek merednek rá a homályból és kék szellemekkel viaskodik. (A kék színnek a spirítizmusban bizonyos speciális jelentősége van!) Meleg éjszakai után reggel szellemekkel kel. Szemmel kér, könyörög az árnyaknak, — és ismét számol, számol... Remek lélekszeret, szelmszekeret lát szállni, elrepül vele. Remél, kémlel, szemlél — a semmiben, ahol mindenáron valamit akar markolni. Arra az időre gondol, amikor már rég-rég nem lesz. Valószínű, hogy a kommentált kötet nem a készülő »remeket« tartalmazta, hanem csak azt a »tűvilági« adatgyűjtést, amelynek alapján a »remek« közben készül vagy a jövőben kellene hogy készül.

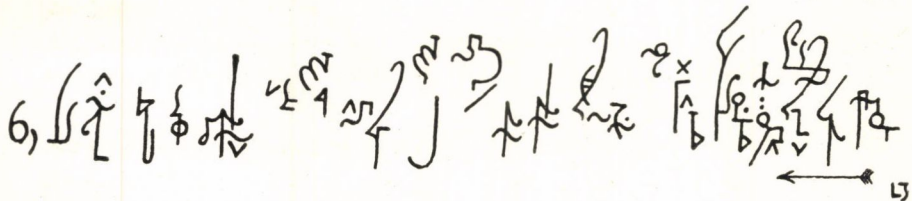
[Handwritten text in a cursive script, likely a diary or journal entry. The text is dense and covers most of the page. There are several lines of text, some with small annotations or corrections. The script is highly stylized and difficult to decipher without a key. Some words are enclosed in brackets or boxes, possibly indicating specific terms or dates. The overall appearance is that of a personal record or a detailed account of events.

A napló egyik oldala

1) k = ~ x \ / r L z L ~ / \ S c / φ / stb. S = k = g ,
 s = m = n, λ = l = r. 2) L = l, L = k, L = sz, L = m ; J = m ,
 J = l = r, J = sz, / = k = r, / = sz, / = l ; / = k, / = r, / = sz,
 / = g y, / = sz, k, / = k = g, / = l = r, l = l, l = m, l = t, l = r.

3, szellemek = 81 23 24 25 26 27 28 29 30 stb.

4) 5)

6)

Néhány jelmagyarázat

jön. Úgy látszik tehát, hogy ez a kötet a »sugallatok« könyvének glosszáit tartalmazza, a hallucinációk párbeszédeit kommentálja.

Szellemeszeket hall, szellemreggelen szellemszókat ír. »Messzekél« kék lelkekkel. »Kém leszek« — írja többször, ami alatt talán azt érti, hogy »túlvilági« titkokat kémlel ki és közvetít az emberiségnek. Maga mellett érzi a szellemeket és azt hiszi, hogy szava »szent lesz«. Itt-ott a »Lhassa« és »láma« szavak is előfordulnak, — talán Kőrösi Csoma fanatikus szívóssága is hatott rá.

A belső címlapon így vajúdik : »Ér-e részeg éjszakákat? Kétlem. Akarom!« (Az ábrán : 4.) Megegyezik a szellemmel : »Remekem lesz-e? Számol szellememmel. Kér. Állom. Meleg éjjelekkel lakolsz. Remekkel lakolsz. (A) lélek remél.« (Az ábrán : 5.) Majd később ilyeneket ír : »Rossz szellem. Számolom . . . Írom remek ésszel . . . Szállok szellemekkel el.« »Remek lesz — szólok reggel kémeknek. Lelkem, élek. Szellem, szellemnek megleszek, leszek. Lélekek készülsz, kelsz. Köszönök. Szemekkel szállok el. Remekem. Ámen. Lakat leszel . . . szellem szem. Szelekkel . . . messze.« (Az ábrán : 6.) »Remekel (a) szellem.« »Szellememmel irom. Élek, kelek. Régen szám leszek. Kérlek. Hallasz?« »Számolom : szók. Nagy mámorokkal remélem . . .« »Nekik él. Szellemem szól. Irlak — szólok. Én nem szólok rá.« »Irok. Nem megy messze. Szellemek régen nem leszek . . .« »Rémem lettél, szellem.«

Az 1. jobb oldal elejének megfejtett részei, amelyeket Gárdonyi — mint a napló minden oldalán — közben üresen hagyott kisebb-nagyobb helyekkel jegyzett fel : »Számolok. Lélek leszek. Rég szólok. Számolom. Nekem még nem lesz . . . Nem készül. Irok. Kémelek, szellemek. Készen leszek . . . Nekem kellesz, szellem. — Szellem, sz(ent) szellem. Szellemek, ma reggel remek. Alszom, kelek. Remek, remek leszek. Szellem, szólok, remekem készül. Lélek. Alszom. Szellemekkel számolok, szólok. — Nesz lesz. Szellem. Nem számol. Szólok : Nem remekelek. — Szemlélek. Szellemem él. Kelek, számolom . . . Így alszom el. Szellem, remek leszek. — Kész. Nagy lélek. Mi leszel, lélek? Nem szólok rá, szellem . . . Készül, kész. Készülsz, készül, készülsz. — Kémlelek. Leszók : Remek. Szellemem él. Elkészül, kész. — Kérsz. Kérem. Szellem, remélem, merem. Szellem leszek, szól. — Alszik . . . Elkészülök, számolok. Szállok, készülsz.«

És míg azt hiszi, hogy patrónusaival messze száll a világűrben, tovább kering egy szűk körben : »Rém-szellem szól. Kérlelek . . . Nem készülsz. Szellem leszek rég. Szellem szem leszek, lélek. Szállok. Elkészül, remek. Alszom. Rámszól (a) szellem : Reggel szellem leszel! Mi leszel, lélek? Szellemmel kellemes. Számolok szemmel. Számok, számok. Éjszakák . . .« — Ezek a részletek is javarészt egymástól hosszabb-rövidebb közökkel elválasztva, precíz sorhelyekre írva szerepelnek, ahogyan a másik kötet megfelelő helyére való utalás kívánja.

Folytatódik tovább a valósággal kábító körbekerítés : »Szellem, megkérek. Felkelek, szellem leszek. Szellemem lép. Elkészülök. Szellem részére kell, repülsz. Nem merem . . . Szellemekkel méssz el. Szemük meleg. Kémlelek, készülsz, énekelek. Szellemem számol be rólam. Remekelek szellemkezekkel. Két éjszakám . . . Kételyek . . . Legkékebb éjszakámmal. Remek szemmel remekel. Szemekkel szólok. Melegszem. Észlelek. Kedves szellemekkel szóltam. Éjszakák száma. Készülsz, irok két remek szellemem. Nem lelem. Számolom. Szellemem, remekelsz. Szellemkézzel készül. Nem szellem szól szellemmel. Komoly meleg. Szerelem kell. Szerellemmel kelek. Remek melegek. Nálam mi leszel?«

Látni, hallani, tapintani vél, gyakran valósággal az ópiumos vagy morfiomos álmot álmódók tarka, túlfűtött, de ugyanakkor könnyen lebegő fantáziájával, ami még ezekben az odavetett szavakban is érezhető. Néha derűs, gyermeki jóérzést sugároznak töredékes feljegyzései, mintha beteg testéből valahogy kilépett volna, máskor szorongás, nyugtalanság sír ki mögülsz : »Rosszal. Kérlelem. Gyerek leszel. Lélekremekem. Szép szemek. Leszállok. Lélek szólsz, szellem énekel. Szent énekek éneke. Szellem leszek, remélem. Kelek, élek álmot. Szemem beszél szemetekkel. Jobb lesz. Nem lelek. Lélek-szólam készül. Látlak, kedves szellem. Szellemmel kész lélek lát. Meleg kéz. Rémes készül : kék remek. Álmok, álmok. Nesz. Lélek lel rám. Alszom. Rosszal. Kaszás. Nem kiméllek. Ámulok. Szellem lettem. Ma kész leszek. Rossz szemek, rossz szellem. Szellemremek. Ámok. Makáma. Nagy kék szem. Szemmel észlelem. Rákom lesz-e? Mélyen alszom . . .«

Már ezeknek a szemelvényeknek az olvasása is a körbekerítő szavak, mondatok monoton zenéjével régi kultikus szertartások duruzsoló varázsszavaira, szellemidéző imáira, ráolvasó versekre emlékeztet. Mintha az — vagy az is — lenne a céljuk, hogy egyhangú ritmusokkal mágikus révületbe ejtsenek, az agyműködés kritikai szerepe, a gondolatok logikus kapcsolódása háttérbe szoruljon és a túlérzékeny beteg idegek talán a tudatalattiból, talán előzőleg az ilyen körülmények közt való megelevenítéshez elegendő képzelőerővel elgondoltak köréből felhozzanak valamit, ami persze irreális ködkép lévén a valóságban, csak az lehet szavakba öntve is.

Ismeretes Gárdonyi prózájának ritmikus, néha verslábos vesssorokba taglalható volta. Meghatott szomorúsággal kell a fentieket olvasva az előző Gárdonyira gondolnunk és meg-

állapítanunk, hogy az író ennek a kutatásnak a fényében bizonyos vonatkozásban évekké előbb halt meg, mint életrajzi adata mondja. Minden nappal temetett valamit magából, s ez a borzongató, makacs játék, amelyről most lehullott a lepel, a nagy Gárdonyinak bizony csak torzképét mutatja. A fárasztóan ismétlődő, rapszodikus, homályos kifejezések azonban már csak az alliterációk és a gondolatritmus következtében is gyakran mégis megmutatják az írókat.

A naplóból biztosan megfejtettek, amelyekből a fentiekben jellegzetes szemelvényeket adtam, kisebb-nagyobb összefüggő részletek a kötet különböző helyeiről, csaknem minden oldaláról. Minthogy egyrészt minden egyes szó megfejtése legtöbbször komoly időt vesz igénybe még akkor is, ha a benne szereplő egyes jelek hangtartalma már egyértelműleg megállapítást nyert, másrészt meggyőződésem szerint a terjedelmes mennyiséget kitevő megfejtett részletek jól érzékeltetik az egész kötet tartalmát és további különösebben érdekes részletek már nem várhatók, nem láttam értelmét annak, hogy nagyon sok időt igénylő, aprólékos elemzéssel még további részleteket fejtsék meg s úgy érzem, hogy a fentiek alapján nyugodtan lezárhattam a kibogozás hosszadalmas munkáját.

Sikerült tehát megállapítanom, hogy mivel foglalkozott Gárdonyi élete végén magányos óráiban. Egy harminchárom év óta nyitott kérdés oldódott meg: Gárdonyi utolsó éveinek eddig lényegében fehér lapjait sajnos jórészt az előbbieken közöltekkel kell teleírnunk. Teljesen felesleges hangoztatnunk, hogy a magyar nép életével, a magyar falu problémáival annyi szeretettel foglalkozó Gárdonyi írói helyét és értékét életének ezek az utolsó évei már egyáltalán nem befolyásolják: úgy látszik, betegségről van szó, amely hosszú éveket tartott. Az írói művében található sok megható emberi megnyilvánulás, a szegények és szenvedők melletti annyi szép kiállítás után Gárdonyi élete végén elszakadt az emberi és társadalmi realitásoktól. Amint ez a naplókötet mutatja, abban a körben, amely ebben az időben érdeklődését olyan nagymértékben köti le, a magábaroszkodás és céltalan vergődés évei ezek, — sír felé hanyatló, szomorú évek.

Ha egyszer talán előkerül az ehhez a kommentár-kötethez tartozó napló vagy egy másik a sok közül, hiszen egyik-másik valahol még lappanghat, valószínűleg még valami hozzáfűzhető lesz az általam megrajzolt képhez, sőt esetleg valami értékesebbre is bukkanhatunk, ami közelebb hozhat ennek a kötetnek teljes megértéséhez is.⁷

ZOVÁNYI JENŐ

A MARBURGI EGYETEM MAGYARORSZÁGI HALLGATÓI 1859-IG

Ezt a névsort a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött kéziratgyűjteményből másoltam le. Azt hiszem, Hellebrant Árpád hagyatékából való, aki megbízást kapott a XVII. századbeli iskolázás történetének a megírására. Úgy sejttem, nehéz feladat volt ez neki, s nem is jutott tovább adatgyűjtésnél. A névsort bizonyára az utolsóelőtti helyen előforduló Koncz József (1829—1906) írta ki az eredetiből, habár nem az ő, általam jól ismert írása volt az, amiből én másoltam. Ez a szorgalmas kutató, ki több munkájával, főként a marosvásárhelyi református kollégium jeles történetével szerzett érdemeket, számos küttföközlése alapján Tólnai Lajosnál »Közli József« gúnynévvel szerepel.

A névsor emitt következik:

1544. Johannes Hungarus Sidburgensis	
Mathias Rodler hunnus	
1551. Petrus Fabri Vaz	
1596. Salamon Schönfelder Ungarus Apr. 8.	
1607. Albertus Molnar Szenciensis Ungarus Maj. 8.	
1608. Gregorius Farkas Varadinus	} Ungari 27 Febr.
Stephanus Dorman Debrecinus	
Michael Lani Zepsiensis	
Michael Pastoris	
Johannes Dayka	
Stephanus Siderius Six.	} Ungari Sept. 4.
Petrus Beszermeni	

⁷ A napló megfejtésének részletei megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia: kéziratárában őrzött értekezések között: a munkám első részéről szóló beszámoló 47/a—I. oszt., a kérdést lezáró tanulmányom pedig 47/b—I. oszt. sz. alatt.

- Johannes Filiczki Scepusius Hungarus Oct.
 1609. Stephanus Laskay Vizkeletensis Apr. 20.
 1610. Johannes Hayto Fegyverneki }
 Georgius Korocz Szepsi } Jul. 12.
 Paulus Benyes Szepsi }
 Daniel Pastoris Varsányi }
 Joh. P. Pastoris Chertvélyesi Jul. 12.
 Emericus Kincses Thasnadinus 22 jul.
 1613. Caspar Florian Komarinus }
 Martinus Pastoris Samsondi Hungari } jul. 30.
 Johannes Szemper ¹ }
 Steph. Pastoris Szántoi }
 Steph. Herman Keresszeghinus }
 Andreas Kisvardai } nov. 26.
 Jos. Pastor Ungarus }
 Martinus Wiski }
 1615. Andreas Bekesi 29 juli.
 1617. Joh. Füsüs Patachinus Ungarus }
 Thomas Suba Levai " } jul. 3—17.
 Martinus Dus Muraközi " }
 Michael Erto Belthekinus " }
 Franciscus Pastorics Thornaeus }
 Michael Aszalos Göncinus }
 Nicolaus Wari Ungarus Sept. 23.
 1618. Martinus K. Szilvasi }
 Benedictus M. Szentkirályi } Sept.
 Gregorius S. Nádudvari }
 1619. Martinus C. Rozsai }
 Petrus P. Pécsváradi Ungari 27 apr.
 Joh. Kaposinus }
 Gregorius Onadi } 11 jul.
 Steph. P. Tolnai }
 1620. Caspar Egri Lazari Ungarus 7 apr.
 1627. Petrus Rihelius Saxo Insula Transylvanus Sept.
 Johannes Lutsch Saxo Transylvanus Sept.
 1666. ² Christophorus Salder Rivulinus de Zalackna nobilis 3. Máj.
 1669. Johannes Janovics Puchovia Ungarus 17 jul.
 1672. Johannes Horvati de Békes Ungarus }
 Petrus Selyki Transylvanus " } 3 jul.
 Stephanus S. Patakinus " " }
 Michael Eperjessi " " 29 jul.
 Thomas Veresegyházi }
 Georgius Vásárhelyi }
 Paulus Bedő de Bölön } 17 augusti
 Johannes Dalnoki }
 Samuel Benckeo de Bölön }
 1672. Franciscus Pariz de Pápa Transylvano-Ungarus 17 nov.
 1673. Martinus Hosszufalusi Ungarus } 26 aug.
 Georgius Körmendi " }
 1677. Johannes Kotsi Debrecensis Hungarus 2 jan. 1677.
 1679. Johannes Bornagius Filcae = Scepusiorum Hungarus 9 aug.
 1680. Johannes Szondi Pannonius Hungarus 26 jan.
 1681. Georgius Polgari Ungarus ex Debrecen } 5 aug.
 Michael Vaji " " " }
 Johannes Szeremlyei Fölső-Eőrico-Ungarus }
 Mathias L. Medgyessi Saxo-Transylvanus 11 dec.
 Gregorius Lepsényi Ungarus 28 dec.
 1686. Gregorius Filepszállási Ungarus 1 jul.
 1692. Casparus Enyedi Magno-Varadino Ungarus 18 febr.
 1695. Paulus Divini Transylvanus Claudiopolitanus 31 aug.

¹ Szentpéteri vagy Szinpetri

² 1628—1659 az egyetem Kasselben.

1697. Paulus Teleki liber baro de Szeek Transylvano-Ungarus } 30 dec.
 Balthasar Zalani nobilis Transylvanus }
1703. Andreas Zentkerezti Claudiopolitanus-Transylvanus 20 apr.
 1717. Martinus Simony Ungarus ex comitatu Gomorksensis 15 okt.
 1724. Johannes Wisnyei Enyedino-Transylvanus 14 apr.
 1727. Martinus Besenyei Hungarus 3 apr.
 1728. Johannes Lázár de Gyalakuta eques Transylvano-Ungarus 19 jan.
 Paulus Szombati Sarkan Transylvano-Hungarus 21 jan.
 1729. Johannes Modra de Szathmar Hungarus 24 jun.
 Johannes Michael Warsani Hungarus Poseniensis 25 jul.
 1730. Johannes Diószegi Hungarus, 5 jul.
 1731. Paulus Bathmann¹ Ungarus 2 oct.
 1733. Sigismundus Esztergomi Hungarus } 17 aug.
 Andreas Paksi Hungarus }
1735. Samuel Tetsi Transylvano-Hungarus } 20 dec.
 Samuel Détsei " " }
1736. Johannes Weiskirch Transylvanus 12 oct.
 1737. Joannes Watsi Ungarus 12 jul.
 1738. Samuel Herberth von Cronstadt in Siebenbürgen 30 jun.
 Godofredus Schwarz Iglovia-Scepusiensis Hungarus 6 sept.
 1741. Johannes Kolosi Transylvano-Siculus 14 febr.
 1742. Andreas Marusi Patachino-Hungarus Sajószentpéteriensis 8 mart.
 1746. Paulus Wiski Hungarus ex comitatu Maramarosiensi ex oppido Visk } 15 sept
 Josephus Tetsi Hungarus natus in districtu Kővár oppido Berkesz }
1748. Gregorius Palfalvi Patakino-Hungarus 3 jul.
 1749. Stephanus Simon Transylvano-Hungarus Agropolitanus } 22 szept,
 Andreas Széki " " " }
1751. Stephanus Dálnoki Transylvano-Hungarus } 5 oct.
 Stephanus Filep Agropolitanus Transylvano-Hungarus }
1753. Stephanus Katso Hungarus } 22 aug.
 Michael Benkő " " }
1754. Sigismundus Székely Transylvano-Hungarus 4 aug.
 1755. Stephanus Botz } Transylvani 29. aug
 Joannes Benedek }
1757. Adamus Balog Hungarus ex comitatu Szathmariensi oppido Matolts 14 jun.
 1764. Michael Tunyogi Hungarus ex comitatu Borsodiensi pago Dorogma 28 jun.
 1766. Johannes Benkő Transylvano-Hungarus 24 maj.
 Michael Szilágyi Transylvanus de Akosfalva, 6 oct.
 1767. Stephanus Vásárhelyi Transylvano-Hungarus } 10 jan.
 Stephanus Gombási Transylvano-Hungarus }
1768. Adamus Kuthi Hungarus ex collegio Debrecinensi 26 jul.
 Stephanus Molnár Hungaro-Transylvanus e collegio Agropolitano } 19 aug.
 Samuel Ardai Transylvano-Hungarus e collegio Agropolitano }
1769. Stephanus Tönkő Szilágyi Debrecinus 16 Martii.
 Georgius Ardey Hungarus Madensis } 22 aug.
 Daniel Marialaky Debrecino-Hungarus }
1770. Daniel Zilahy " " } 20 jan.
 Stephanus Váradi " " }
- Gregorius Szalay " " } 6 jul.
 Josephus Szikszai " " }
- Gregorius Rozgonyi Ketskemetino-Hungarus 13 aug.
 Joannes Szántó Debrecino-Hungarus 31 aug.
 Stephanus Bascha² Transylvano-Hungarus Agropoli oriundus 18 oct.
 Samuel Simon Transylvano-Hungarus ex sede Siculicali Maros Lőrincfalva
 oriundus 18 oct.
1771. Stephanus Szathmari Debrecino-Hungarus 22 aug.

¹ Bizonyosan : Szathmári.

² Nyilván Basa

1772. Franciscus Foris Transylvano-Hungarus }
 Emericus Kiss Debrecino-Hungarus } 20 máj.
 Georgius Szondi " " }
 Joannes Abats Transylvano-Hungarus } 13. okt.
 Josephus Földesi Hungarus }
 Nicolaus Tetsi } Transylvano-Hungari 3. nov.
 Petrus Demjén }
1773. Petrus Balog Debrecino-Hungarus 5. jul.
 Joannes Kőroessi " - " 20. jul.
1774. Michael Szilágyi " - " 28. apr.
 Stephanus Turótzí Patachino-Ungarus } 14. jul.
 Andreas Gereb Debrecino-Hungarus }
 Josephus Jantso } Wasarhelyino-Transylvani 2. aug.
 Michael Jantso }
1775. Josephus Keresztes Claudiopolitano-Transylvanus 11. aug.
 Sigismundus Veres } Debrecino-Hungari 28. mart.
 Martinus Podocky }
- Stephanus Szabó Transylvano-Hungarus 26. sept.
1776. Samuel Literati } Debrecino-Hungari 24. jun.
 Michael Szalai }
- Georgius Jenei Debrecino Hungarus 12. aug.
 Georgi s Jenei Debrecino Hungarus 12. aug.
 Josephus Nagy } Wasarhelyino-Transylvani 18. szept.
 Paulus Décei }
1777. Michael Maior Debrecino-Hungarus 6. oct.
1778. Joannes Szilágyi Debrecino-Hungarus 21. apr.
 Michael Motsi " " 24. sept.
1779. Josephus Peterfy " " 16. apr.
 Samuel Intze Transylvanus 5. mai.
 Michael Ketzi Hungarus ex comitatu Comaromiensi } 17. máj.
 Joannes Fodor " " Bereghiensis }
 Petrus Turos " " Baroniensi 28. jun.
 Johannes Sárváry " " Szaboltsensi 30. oct.
1780. Ladislaus Péterffy Transylvano-Hungarus 12. jun.
1781. Samuel Szász " " 21. sept.
 Josephus Balogh " " }
1782. Samuel Sági Debrecino-Hungarus 24. ápr.
1783. Adamus Herepei Transylvano-Hungarus ex coll. Enyedensi 26. nov.
1784. Georgius Nagy } Marosvasarhelyino Transylvani 13. oct.
 Ladislaus Makay }
1785. Joannes Sebes Silai Transylvanus 11. oct.
1786. Gabriel Szilagy Debrecino-Hungarus }
 Josephus Toth Hungarus ex comitatu Comaromiensi } 2. oct.
 Josephus Salanki (?) Patakino-Hungarus }
- Michael Szigethi Transylvano-Hungarus }
 Samuel Török Transylvano-Hungarus } 21. oct.
 Gabriel Bathori Hungarus }
1787. Johannes Csekei Szetseino-Hungarus }
 Andreas Kiss Debrecino-Hungarus } 24. febr.
 Samuel Vasarhelyi Nagykőröso-Hungarus }
 Michael Sala Transylvano-Hungarus } 22. oct.
 David Jancso " " 27. oct.
1788. Sigismundus Imre " " } 9. nov.
 Josephus Kováts " " }
 Stephanus Pápai " " } 15. nov.
 Simon L. Borosnyai " " }
1789. Johannes Musai Hungarus 20. jun.
1790. Laurentius Witályos Transylvano-Hungarus } 31. mart.
 Andreas Kondor " " }

- Stephanus Csontos Debrecino-Hungarus } 1. mai.
Stephanus Bernáth Debrecino-Hungarus }
Johannes Galatzi Transylvano-Hungarus } 13. oct.
Georgius Szabó " " }
1791. Michael Benkő " " 5. jun.
Alexander Fartzádi " " 6. oct.
1792. Simon Pétsi Transylvanus Wasarhelyino-Hungarus } 19. oct.
Sigismundus Nagy " " }
1793. Michael Atányi Hungarus 5. jun.
1794. Martinus Albert Transylvanus Kiskendensis 8. oct.
1795. Samuel Biro Transylvano-Siculus 22. nov.
1796. Martinus Székely Transylvano-Hungarus de Somsod } 24. oct.
in sede Székely à Maros }
Alexius D. Krizbai Transylvano-Hungarus }
1798. Sigismundus Benkő Transylvanus 22. sept.
Michael Marusi Transylvanus de Wasarhely 22. sept.
1800. Paulus Ercsei Transylvanus 17. nov.
Samuel Erdődi " " "
1801. Ladislaus Tunyogi de Gelej com. Borsod. 2. aug.
1802. Joannes Vámosi }
Adamus Virág }
Michael Derecskei } Ungari 5. jul.
Michael Páli }
Joannes Etsedi }
Albert Marjai }
Alexander Nagy de Sárpatak Transylvano-Hungarus } 24. oct.
Samuel Nagy de Vasarhely Mezőkölpény }
Samuel Jeremias ex comit. Veszprém 28. oct.
1803. Franciscus Kisvárdai ex com Szabolcs } 13 jun.
Michael Katona " " " }
1804. Franciscus Váli Hungarus 19. jul.
Joannes Buzinkai Ungarus 22. aug.
Jacobus Zsoldos " }
Josephus Imre " } 13. sept.
Franciscus Maller " }
Josephus Szikszai " }
Josephus Inczédi Ungarus 17. sept.
Nicolaus Cseh " 27. sept.
Simeon Incze Transylvanus } 3. oct.
Alexius Vályi " }
1805. Stephanus Fazekas Hungarus }
Stephanus Palozdís (!) " } 10. jun.
Stephanus Takács " }
Josephus Galamb " }
Franciscus Német " } 19. jun.
Samuel Szél (vagy Széts) " }
Gedeon Zagoni " 3. sept.
Daniel Fábián Transylvano-Hungarus 28. sept.
1806. Georgius Sarlai Hungarus 7. aug.
1807. Petrus Kassai " 18. apr.
Joannes Tőkés Transylvanus 17. jul.
1808. Joannes Soltra Hungarus } 2. apr.
Casparus Mező " }
Joannes Csengy " }
Samuel Ambrus " 10. oct.
1810. Sam. Scholtz Iglo Hungarus 23. apr.
1811. Aegedius Widitsch Hungarus 13. jan.
1813. Michael Frid. Schuller Nagysinko-Ungarus 28. oct.
1814. Michael Nagy Hungarus Veszpremensis 4. febr.
1816. Stephanus Papp Veresberény, Veszprém 27. apr.
Paulus Vályi Transylvanus 7. jul.
Josephus Szalatnai ex pago Morawetsch Bohemus 27. nov.

1817. Johannes Korondi Transylvanus 9. dec.
 1818. Ludovicus Thuroczi ex possessione Enying Veszprém 28. apr.
 Nicolaus Horváth de Gerend Transylvanus privignus Dr. Marusi 26. sept.
 1819. Josephus Szőke de Magyaros Transylvanus 25. jun.
 1828. Ludovicus Dömötör ex possessione Dab in com. Pestiensis Hungarus 1. apr.
 1830. Johannes Ercei e Berekeresztur } Transylvani 10. dec.
 Stephanus Bárdi e Lőrincrève }
 1833. Johannes Kelemen Klausenburg Transylv. 4. jul.
 1844. Stephanus Dane de Székelykeresztur in Transylvania } 12. jan.
 Johannes Szini Miskolc }
 Franciscus Jánosi } Transylvani 26. jun.
 Alexander de Zeyk }
 1845. Josephus Szabó } Transylvani dec.
 Sámuel Varga de Selye }
 1846. Stephanus Török } Transylvani nov.
 Georgius Molnár }
 Ignatius Benedek Transylvanus dec.
 1855. Alexander Vajna e pago Göcs in Transylvania } 10. nov.
 Georgius Urr Vasarhelyensis }
 1857. Dionysius Bodola Marosvásárhelyensis in Transylvania 28. oct.
 Josephus Garda Nagyfülpösensis in Transylvania 28. oct.
 1858. Josephus Kovács ex oppido Stálhor (?) in Ungaria 8. jan.
 Josephus Koncz e pago Bözöd in Transylvania 19. nov.
 1859. Gedeon Zombori ex urbe Marosvásárhely in Transylvania 16. maj.

MEGJEGYZÉSEK WALDAPFEL JÓZSEF „A MAGYAR IRODALOM A FELVILÁGOSODÁS KÖRÉBEN“ C. KÖNYVÉHEZ

Nagy feladatra vállalkozik, aki irodalmunknak 1772-vel kezdődő időszakáról szintetikus képet akar adni. Ez a kor az, amely közletről nézve meghökkent nemcsak jelenségeinek bőségével, hanem tarkaságával is. Nehéz eligazodnunk, amikor egy évtizeden belül látjuk fellépni pl. Bessenyeit és Baróti Szabót, amikor alig néhány év választja el egymástól Dugonics Etelkájának (1788), Kazinczy Bácsmezeijének (1789), Kármán József Fannijának (1794) megjelenését; amikor a magyar nyelvet egyes íróink és publicistáink már szinte erőszakosan újítják, de a tudományos műveket és a politikai röpiratokat még latinul írják, — és így sorolhatnánk fel tovább az elűtő vagy pláne ellentétes jellegű jelenségeket. Mégis már annakidején, a magyar tudomány polgári liberális korszakában kialakult az az elgondolás, amely nemcsak a 18. század utolsó, hanem a 19. század első évtizedeinek jelenségeit is egységes mozgalomnak fogta föl, s ezt a szempontot az elnevezésben is érvényre juttatta. Toldy Ferenc alkotta meg és Beöthy Zsolt tette hosszú időre népszerűvé a »felújulás kora« (»újjászületés kora«) elnevezést. Ennek a szemléletnek elvi alapjai elég fogyatékosak voltak; tudomásul vette és ábrázolta is költészetünknek az előző évtizedek hanyatlása után váratlan bőséggel felbuzgó új lendületét, de nem próbálta ennek mélyebb társadalmi-gazdasági okait felderíteni, s bár észrevette azt a szakadékot, amelyet a fejlődésben az 1795-ös esztendő véres eseményei jelentettek, mégis úgy tüntette fel, mintha ezek a kor egységes vonalát nem zavarnák meg lényegesen.

Szintén elég korán történtek kísérletek arra, hogy ebbe az egységes keretbe a korjelenségek szembetűnő sokféleségét beilleszék. Ha feltételezték is, hogy maga a »felújulás« mozgalma végső fokon valahonnan a nemzeti lét titokzatos mélyeiből indult ki, úgy gondolták, hogy a magunkratalálás nem mehetett bizonyos idegen, fejlettebb irodalmak ösztönző hatása nélkül. Így keletkezett

szintén Toldynál az a felfogás, amely felújuláskori kisebb íróinkat és költőinket négy »iskola«-szerint csoportosította: a »magyarosok« azok, akik a hazai, főként Gyöngyösi-hagyományra támaszkodnak — s velük szemben ott vannak a »deákosok«, »franciások« és a »németesek«. Ezt a szemléletet, amelyet különösen Beöthy Zsolt középiskolai tankönyvei évtizedeken át szétében elterjesztettek — fejlődő irodalomtörténet-írásunk előbb-utóbb elégtelennek és felületesnek érezte. Hogy a négy skatulya voltaképpen két egymással ellentétes (haladó és »hagyományörző«) irányt takar, arra rámutatott Horváth János, akinek, mint alább még meglátjuk, nagy érdemei és eredményei vannak e forrongó kor szintetikus szemléletének kialakításában. (Horváth célzása után: *A magyar irodalmi népiesség* 35. lap, határozottabban: Farkas Gyula: *A magyar romantika*, 9. lap.) A Horthy-korszakban aztán épp ezek az évtizedek kivételesen kedves vadászterületei lettek a legkülönfélébb szintetikus kísérleteknek. Persze nem is lehet tagadni, hogy az ellenforradalmi kor ellenforradalmi tudománya is különös gondot fordított erre a korszakra, — éppen azzal az alaptörékvéssel, hogy forradalmat előkészít, felvilágosodott alpmivoltát kérdéssé tegye. Megnyilatkozott ez többek között abban, hogy egyszerre többfelől is elvették Bessenyeitől a korszakkezdes dicsőségét, s odaadományozták pl. a »kis kopasz« Orczy Lőrincnek, akit — ismerve a felvilágosodással kapcsolatos szkeptikus és a parasztkérdésben elfoglalt patriarchális álláspontját, — igazán bajos volna forradalmi utak törésével megvádolni. Mégis szeretném jóelőre hangsúlyozni, s a későbbiekben kissé részletesen ki is fejteni, hogy helytelen volna a Horthy-korszak valamennyi szintetikus kísérletét eleve félretenni, — mintha mind egyazon ellenforradalmi törékvés szüleménye volna, s mintha valamennyi csak hamis eredményt tudott volna elérni.

Természetes, hogy a múlt számos próbálkozása után Waldapfel József könyvében is az a legizgatóbb kérdés: hogyan valósítja meg az ábrázolt korszak szintetikus egységét. Várakozásunknak megvannak nemcsak a tárgyban, de Waldapfel személyében rejlő okai is. Ő maga, az 1772-től 1849-ig terjedő időszakon belül a kezdő évtizedeknek is régi specialistája; filológiai részletkutatásainak számos apró cikk és nagyobb értekezés az eredménye; már a 30-as évek irodalomtörténeti folyóirataiban sűrűn találkozunk a nevével. Összefoglaló igénye is hamar jelentkezik, anélkül, hogy a legcsekélyebb engedményt is tenné a kor divatos áramlatának, a szellemtörténetnek. *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830.* c. könyvével meg is nyerte az Akadémia pályadíját; más jellegű, de szintén jelentős összefoglalást végzett Katonamonográfiájában (*Katona József*; 1941, a Magyar Írók-sorozatban). Annnyit azonban meg lehet állapítani, hogy Waldapfel eddigi, különösen 45 előtti működésében rendkívül erősen dominált a személyes kutatószenvédély: a könyvtárakba és levéltárakba, régi újságok és folyóiratok föliánsaiba ásta bele magát; nagy mértékben leköthötte az adatszerezések tisztázása; amivel dolgozott, az jó erős részben maga-föltárta anyag volt. Amit pedig így föltárt és a régibb szakirodalomból kibányászott, az mindig bővebb, gazdagabb volt a szintetikus keretknél. Még az egyetemi előadásairól kiadott jegyzetek is arra vallanak, hogy alkotó módszerben és tudományos fejlődésében harc folyik a filológiai részlet-tudás bősége és a szintetikus egységbenlétés közt, sőt a mindent-elmondani-akaráis és az önmérséklés közt is.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy minden tárgyi és személyi nehézség ellenére ma már sokkal nagyobbak a lehetőségei az erre a korra vonatkozó szintézisnek, s aki ezt a célt ma tűzi maga elé, számos kedvező körülmény alapján végezheti sikeresen munkáját. Konkrét hazai szempontok mellett, amelyeket Révai József Kölcsey-tanulmányából merít, igénybe veheti a marxizmus történetfelfogásának erre a korra vonatkozó megállapításait. Engels nyomán, aki össze-függésbe állítja az újkori polgári forradalmi törekvések három nagy hullámát, a mi Bessenyeivel kezdődő mozgalmunk is beleilleszkedik a feudalizmus megdőntésére, a társadalom polgári átalakítására irányuló mozgalmak sorába — s eszmei oldala, kulturális-politikai tevékenységének mozgatója lényegében nem lehet más, mint ami a polgárság általános fegyvere ebben a harcban: a felvilágosodás.

A marxizmusnak ezt az alapvető tanítását teszi meg Waldapfel (mint könyvének címe

is mutatja) a maga szintetikus szemléletének alapelvevé. A kor központi mozgalmának a magyar feudalizmus megdőntésére irányuló törekvést tekinti — ebből következik, hogy az ezt előkészítő eszme-rendszer, a felvilágosodás adja meg a kor kulturális törekvéseinek vezérfonalát, az új felé vívő hajtóerejét. Mindez, alapvetésként elgondolva, oly kézenfekvő, hogy nem lehet vele vitába szállni — s a kor irodalmi jelenségeinek számos tényével bizonyítható. Mindehhez természetesen szükség van arra, hogy a felvilágosodásnak, mint eszme-rendszernek magyar jellegzetességeit kiemezzük. Waldapfel csakugyan ennek szenteli könyve első fejezetét — s rámutat a társadalmi antagonizmusnak azokra a speciálisan magyar változataira, amelyeknek meg kell mutatkoznuk a szellemi mozgalom színeződésében is. (Bécs gyarmatosító gazdaságpolitikája, ugyanakkor azonban a magát felvilágosodott humanistának álcázó jozefinista politika vonzása éppen a jobb főkre, az udvarral tartó nagybirtokos és hivatali arisztokráciának és a közép- és kismenességek ellentété; az udvar kísérletei arra, hogy a parasztságot a birtokosok ellen kijátssza stb.) A magyar mozgalom legfeltűnőbb sajátága gyanánt mégis a felvilágosodás és a nyelv-művelés szoros összefonódását emeli ki. Sztálin nemzetfogalmára hivatkozva hangsúlyozza, hogy az adott helyzetben, a politikai és gazdasági függés állapotában, a külön területi és gazdasági egység hiányában a nyelvnek és irodalomnak a nemzetérválást előkészítő szerepe különösen megnövekedett — s a nyelv-művelő mozgalomnak fokozódó lendületet adott II. József germanizáló kísérlete, amelyet a magyar nyelv fejletlen, magasabb funkciókra alkalmatlan voltával akar megokolni.

Felvilágosodott eszmei harc, függetlenségi törekvések és a nyelv-művelésen keresztül való kultúrateremtés összekapcsolása révén úgy látszik, valóban megkaptuk azt a bő szintetikus keretet, amely a korszak valamennyi irodalmi jelenségét képes magasabb egységbe foglalni — természetesen úgy, hogy beolvastjuk, a maga helyére utaljuk az antagonizmus másik oldalát: a felvilágosodás ellenzékét, a feudalizmus védelmezőit is. Ez a tömörítés, jellegét tekintve, nem áll messze a Beöthy-népszerűsítette elgondolástól, mindössze az antagonizmusokat jobban sarkítja, egyébként azonban egy egységes nemzeti mozgalmat lát Bessenyeitől Martini-csékön át Csokonaiig — és természetesen bizonyos formában azon is túl, a 19. század első évtizedeibe átnyúlóan.

Tagadhatatlan, hogy ezen a réven sok minden egységbe rendeződik, — s Waldapfel nyugodtan hivatkozhat arra, hogy pl. Kármán

erős kritikája a feudális Magyarország ellen csak Bessenyei kezdeményezésének felfokozott folytatása, a Bessenyeitől Csokonaihoz vezető szálak pedig nemcsak az eszmék általános továbbterjedésén, hanem közvetlen érintkezésen is alapulnak. Ugyanezt elmondhatjuk Bessenyei és Kazinczy viszonyáról. Az ész, a tudás jegyében kialakuló nemzeti egység programját először Bessenyei fogalmazza meg (»a tudomány az ország minden rendű lakóira kiterjed«), de ennek szolgálatában állanak az akadémiai törekvések, s az emez évtizedekben botladozva meginduló időszaki sajtó is. A világi szintjászás kezdetét sem szabad a levegőben lógva elképzelnünk: az első szervezkedés szoros kapcsolatban van azzal, hogy II. József halála után a nagy reményeket támasztó, de be nem váltó országgyűlés, a nemzeti mozgalom akkori gócpontja, egyideig Budán ülésezett.

Közelebbi körülnézésre mégis kételyeink támadnak a szintézis teljessége és teherbírása felől, —ha a korszak előbb említett tarkaságára visszagondolunk. Waldapfel ábrázolása éles és szabatos, de szintelenebb, mint a valóság volt. Mi is hát az a bizonyos felvilágosodás? »Azok a kiváló férfiak, akik az elkövetkező nagy forradalom számára Franciaországban az emberek gondolkodását tisztázták, maguk is szélsőséges forradalmárok gyanánt léptek fel. Semmiféle külső tekintélyt nem ismertek el. Vallás, természetbölcsélet, társadalom, állami rend, minden, ami volt, kíméletet nem ismerő kritika boncolókése alá került. Az ész ítélőszéke előtt a dolgok vagy igazolják magukat, vagy pusztuljanak. Zsinórmértékük volt a gondolkodó ész és ezzel mindent felmérték« (Engels). Azt a magyar mozgalmat, amelyre a fenti jellemzés ráillik, nem lehet valami különösen terjedelmesnek gondolnunk; társadalmi bázisa sem lehetett túlságosan széles. A távlat kissé csalóka és megszipító: magunk is elképedünk kissé, amikor megtudjuk, hogy a Martinovics-mozgalom kinyomozott és pörbefogott tagjainak száma mindössze 65 volt, s a ki nem nyomozottakkal együtt sem tehető számuk nyolcvan-, száznál többre. Maga a felvilágosodás bizonyára szélesebb hullámokat vert ennél; megbízható adatok szerint a 90-es évek elejére már felnőtt egy ifjabb nemzedék, amely, legalábbis egyes fontosabb művelődési gócpontokon, alapvető eszméit magáévá tette: a felvilágosodás és nemzeti függetlenség kérdései ott forronganak a soproni Magyar Társaság ülésein, s ugyanez lehetett a helyzet azokon az összejöveteleken is, amelyeket Csokonaiék rendeztek Debrecenben. A magyar felvilágosodásnak ez a második hulláma azonban már nem tudott kibontakozni — s hányan

állhattak az első hullámban a kétségtelenül hatalmas Bessenyei mellett?

Nyilvánvaló, hogy irodalmunk nemzeti mozgalma jóval szélesebb volt a felvilágosodott mozgalomnál — mégpedig nem csak olyan vulgáris értelemben, hogy mint mozgalom kiegészítendő utólag az ellenhatással is. Vannak ennek a mozgalomnak olyan tényezői, olyan kultúrateremtő erői, amelyek túlmennek az antifeudális harcon, az északultuszon és a dogmatizmus tagadásán. Tanulságos ebből a szempontból Bessenyei bécsi élményeire vetni egy pillantást. Bizonytalán döntő hatással van fejlődésére az is, hogy szemtanúja a rendek és az udvar közti ellentét kiélesedésének és tudomása van a paraszt-nyugtalanágokról — de legalább ilyen fontosak bécsi kulturális élményei is. Az, amit Sonnenfels színházi reformjában, a franciás színi kultúra kiszorításában tapasztalt, a németnyelvű hazai dráma uralomrajuttatásáért vívott harc közvetlenül is szemléltetően győzte meg őt arról, hogy van valami, amit nemzeti individualitásnak lehet nevezni, ráébredtetten őt arra, hogy a magyarnak ilyen individualitása, más nemzetektől megkülönböztető egyedi kultúrája nincs, de szenvedélyes vágyat is keltett benne, hogy egy ilyennek megteremtésében közreműködjön. Sokkal kisebb arányban, jóval szerényebb szemhatárral, de ilyesmít érezhetett Rájnis József Leobenben, ahol a magyar vers antik metrumra vonásával először kísérletezett, vagy Baróti Szabó Dávid szintén idegen környezetben, Besztercebányán, amikor egy rendtársa fölvetette előtte a kérdést: vajon lehet-e magyarul antik módra verselni.

Azt a sürgető szükségét, hogy nemzeti kultúrát kell teremtenünk, bizonyára szintén a társadalmi-politikai viszonyok teremtették meg, — de ez a törekvés nem állt mindig kapcsolatban a felvilágosodás ideológiájával — anélkül hogy ezáltal reakcióssá vált volna. Gondolok itt elsősorban a kor nyelv-tudományi kezdeményeire, a régibb magyar irodalom egyes emlékeinek felfedezésére, irodalmi lexikonok szerkesztésére, a történeti dokumentumok rendszeres feldolgozására és a kritikai történetírás kezdetére: mindezekkel kapcsolatban először az ötlik szemünkbe, hogy egy-egy fontos építőkövet raktak a sajátos magyar kultúra alapjaira. Művelői persze többnyire papok — de hát magyar világi tudósok ekkor még alig vannak. Maga Waldapfel fejtegeti előbb említett munkájában (Ötven év. . .), hogy a Budára, majd Pestre helyezett egyetem bizonyos szélesebb alapú koncentrációt indított meg; ez tükröződik a Bessenyei-féle Hazafiúi Magyar Társaság tagnévsorán is.

Hasonlóképpen szélesebb alapon indul és működik első folyóiratunk: a Kassai Magyar Múzeum. A Hazafiúi Magyar Társaság elnöke Orczy Lőrinc lett volna, tagjai közt ott van Bessenyei mellett a piarista Horányi, a pálos szerzetes Anyos és Kreskay; — a Magyar Múzeum munkatársainak szivárvány-hídja Baróti Szabótól Gvadányin, Virág Benedeken, Horváth Ádámon át Kazinczyig, Batsányiig és Szentjóbi Szabóig ivel.

E szélesebbkörű nemzeti mozgalom társadalmi bázisát éppen abban látom, hogy a kis- és középnemesség ebben a korban nagy általánosságban még nem nemzetietlen osztály és parlajosodása ellenére is van még kultúrateremtő ereje, — éles ellentétben a nagybirtokos arisztokráciával, amelyek sorába a Habsburgok adományozásai folytán addigra vérszerint is sok idegen furakodott be, s amit a neoaquistica elkezdett, azt Mária Terézia céltudatos elidegenítő hadjárata fejezte be, úgyhogy főnemeseink jelentős része ezidőben már sem nyelvében, sem érzéseiben nem mondható magyaroknak. — Persze cáfolatul valamennyiünk emlékeiben Pontyi, az »igaz magyar« alakja jelenik meg: provinciális parlajoságot, csak bibliai iskolázottságot és werbőcszj jogász-kodást egyesítve paradigmaticusan egy személyben. Olyan ő, mintha egymagában a vidéki magyar nemesség kulturális sivatárságát, kiszáradottságát jelképezné. De éppen fentemlített hibáival, mint a bécsi Bessenyei szatírájának céltáblája tanulságos. A nemesi osztálynak ehhez a rétegéhez ugyan az igazi reformok óhajítása még évtizedek múlva sem ért le, de a magasabb szinteken már ezidőben csak megjelenik valami tudatosodás. Eleinte idegen erjesztő anyag hatására; Kazinczy jogosan utal a hétéves háborúra, amely alatt a katonáskodó magyar nemesség a mienknél mégiscsak fejlettebb társadalmi és kulturális viszonyokkal ismerkedett meg. Hogy a megyei nemesség köréből verbuválódott testőrség Bécsben ugyanilyen erjedésen esett át, az közismert; Bécsről lévén szó, nem szabad megfeledkeznünk egy másik csoportról: a bécsi magyar főúri nevelők köréről, akik mint szerkesztők stb. rendszerint kapcsolatba jutottak az irodalommal. Arról se hallgassunk, hogy a feudális kultúra egyik oszlopa: az egyház is megy át ezidőtájt némi átalakuláson. A II. József-alapította központi papnevelők mint a centralizáló politika eszközei kétségtelenül lazítottak valamit a katolikus dogmatizmuson, s itt-ott igénybevétték felvilágosodott eszmék segítségét — ennél azonban fontosabb az, hogy egyháziak részéről olyan kezdemények indulnak meg, amelyek kisebb-nagyobb mértékben egy világi jellegű nemzeti kultúra előmunkálatainak tekinthetők,

anélkül, hogy nyíltan célul tűznék ki a feudális tudatformák lerombolását. Két irányt tartok itt fontosnak: a népi kultúra iránti kezdődő érdeklődést, és a régiség kultuszát, a történelem iránti érdeklődést. Mindkettőnek nagy jövője van a 19. század nemesi-nemzeti mozgalmában, de gyökerei ezekre az évtizedekre nyúlnak vissza. Horváth János utal rá, hogy a jozefinizmus elleni mozgalomnak van egy hagyománymentő és -gyűjtő ága; bizonyos néprajzi érdeklődés bukkan fel; a kis jegyzőkönyvével a fonókat látogató Faludinak megvan a maga utódai. Mindez idegen az olyan típusú író-tehetségektől, mint Bessenyei vagy Kármán; hordozói közt van a felvilágosodásnak ádáz ellensége is — de a mozgalom, amelynek munkásai, mégis előremutató, és olykor össze is tud olvasni a felvilágosodás nyelvművelő és kulturális célkitűzéseivel. Bessenyei és Kármán ahisztórikus, radikálisan újratekzdő magatartása nem kizárólagos és nem az egyetlen a korszakban; s először is ennek a gyökeres szakításnak a forradalmi éléből is elvesz egyetmást az a tény, hogy pl. éppen e két írónk nem is nagyon ismerte az addig kialakult magyar irodalmat, könnyű volt tehát vele szakítaniuk. Három egybevágó nyilatkozatot szoktunk ezzel kapcsolatban idézni: Bessenyeiét (»Még magyarul, amint szokták mondani, profánus írók nem is voltak. Hallerbul, ki Telemakhust fordította, és Gyöngyösiből álla a világ«), Kármánét (harminc krajcárért megvehetni az egész magyar irodalmat, mert csupa Árgyilus, Kádár vitéz stb. van csak benne — igaz, hogy Kármán ezt a kijelentést egy főúri asszony szájába adja, de érvényesnek gondolja arra az irodalomra, amely a múltból ránk hagyományozódott) és Csokonaiét, aki (a Tempefői-ben) csupa ponyvát sorol fel régi irodalmunk gyanánt. De van más tudat, más ismeret is a múltrol: Révai Miklós Faludi Ferenc munkáit adja ki, Ráday Gedeon Zrinyiért lelkesedik, Rájnis (a 19. század elején) Apáczai Enciklopédiájának második kiadását gondozza stb. Baróti Szabóék (időnkint még kétnyelvű) verselésében az előző kor latin epikus gyakorlata, a jezsuita barokk él tovább megmagyarosodva s átvezet Virágon át Berzsenyire és Vörösmartyhoz. Ez a szélesebb nemzeti mozgalom nem érvényesül eléggé Waldapfel szintézisében; ez a szemléletében jelfő hiba sugárzik ki abban is, hogy a kort teljesen elszakítja a múlttól, nem méltat belőle egyetlen szílat sem, amely a jelenbe átvezet. Nemcsak arra a magyar irodalom fejlődésében többször megismétlődő jelenségre gondolok, hogy az, ami a múlté, egy alsóbb, mintegy irodalomalatti rétegbe szorítva, lesüllyedve él tovább az új jelenségek hátteré-

ben ; ez természetesen Bessenyei és Csokonai korára nézve is jellemző — Arany János utal már a tanulatlan alkalmi költők garázdálkodására (vö. Csokonai előszavát az Alkalmatosságra írt versekhez) — ott bujdoslik a Gyöngyösit folytató lapos, krónikás epika a Gáti Istvánok, Etédi Sós Mártonok alkotásaiban, — hanem arra, hogy pl. szerves átfejlődés van az iskoladrámák, az iskolai színjátás — és az elsőként létrejött világi szintársulataink működése között. — Mármost fontosnak tartom azt, hogy a szélesebb nemzeti mozgalom keretei között még friss, el nem kopott nemesi kultúrateremtő erők jutnak szóhoz, s látszólag még az egyház is kiveszi részét a mozgalmából ; a valóságban arról van szó, hogy a szerzetesrendek állománya ebben az időben nagy mértékben frissült fel kishemesi, kispolgári és paraszti elemekkel.

Az elmondottakból körülbelül az is következtethető, hogy a feudális parlagiság, főként a feudális tudatformák elleni harc és a nemzettéválás előkészítése e korban nemcsak egy fronton, ti. nemcsak az északkeleti és az ideológia terén folyik. Maga a felvilágosodott eszmekör, aztán a nemzeti kultúráért folytatott harc komoly érzelmi erőket is szabadít fel, — s számos esetben erős lírai háttérrel is bír. A szembevetendő eseteket maga Waldapfel ismerteti. Már első fejezetében szól arról, hogy a kor irodalmának mély hazafias patosza van ; kiemeli a haladás híveiben megnyilatkozó egyetemes emberi együttérzést. Különösen behatóan elemzi az érzelmességnek, az érzelmeik uralmának azt a változatát, amely jellegzetesen ennek a századnak a gyermeke, amely a tárgyalt évtizedekben a magyar szellemi életet áthullámzik — ti. a szentimentalizmust. Megítélésben jellegzetesen megmutatkozik ábrázolásának, módszerének kiválósága. Kiből indul abból, hogy a szentimentalizmusban is a feudalizmus bilincsei ellen való lázongás jut kifejezésre érzelmi síkon, a tiltakozás a hanyatló arisztokrácia erkölcsé, az udvari élet felületes galantériája ellen ; híveiben az élet szépségei, az új világ iránt érzett lelkesedés ütközik bele a társadalmi-születési megkötöttségek korlátaiba (Ányos, Dayka). De rögtön kielemezi a mozgalom hiányosságát is : aki szentimentális, az lemond a rációról, szakít a racionalizmussal, tehát lemond a társadalmi harcokról, az éles bíráló magatartásról is ; a szentimentalizmus végkövetkezménye a társadalomtól való elvonulás. A szentimentalizmusban a felvilágosodás kritikai szelleme mintegy önmaga ellen fordul — mondja Waldapfel. A szentimentális megalkuvás és tehetetlenség együttjár az érzelmeik kultuszával, mint

Kármán Fannija mutatja, akivel kapcsolatban Waldapfel a feudális megkötöttségek és álerkölc elleni harc egyik fő szinteréül a családi élet, a házasság viszonyait említi meg.

De ha a korszak érzelmi hajtóerőiből az egyes írásokkal kapcsolatban csak ennyit látunk meg, akkor magunk is közeljárunk az egyoldalú racionalizmushoz. Nem akarom az irracionalizmust mint világnézetet, mint az ész vezető szerepének tagadását és nyílt rombolását, — azt az irracionalizmust, amely a Horthy-korszak szellemtörténetének kezében (a preromantika jelszavával) mindenütt feltalálható, mindent magyarázó csodaszer lett — szóval nem akarom mindezt korszakunkba visszacsempészni, s nem akarom rajta keresztül a felvilágosodás nagy szerepét kétségessé tenni. De ha a koráramlatok nagy mezejére állok, mégiscsak azt kell mondanom : nincsen nemzeti mozgalom emocionális, (hogy ne mondjuk : irracionális) mozgatók nélkül ; sem a felvilágosodott »eszmék«, sem a társadalmi erők nem képesek nemzetet létrehozni érzelmi áttételek nélkül. Waldapfel nem méltányolja eléggé a kornak ezt a kollektív emocionális atmoszféráját, amely megnyilatkozik nemcsak az avultnak, az idegennek, a zsarnokinak a gyűlöletében, — hanem pozitíve a népi sajtóságokhoz való ragaszkodásban, a történelmi emlékek kultuszában, a nyelv fokozott ápolásában, bizonyos oldalról az eredetiség megkövetelésében — és még sok mindenben.

Persze az irodalomtörténetirót az emocionális elemek inkább csak akkor érdeklik, ha költészet lesz belőlük. A felvilágosodás kora ebből a szempontból is elég hálás terület, mert bő változatossággal termi meg a kisebb-nagyobb költő-egyénségeket ; a költő-egyedek érzelmi telítettsége, lírai hangoltsága a koron belül is mintha növekedne : az öregekhez, Orczyhoz, Bessenyeihez, Gvadányihoz képest az ifjabb, második nemzedék : Ányos, Dayka, Kármán, Szentjóni, Batsányi szubjektivebb, melegebb, közvetlenebb, helytel-közlel emberibb is. Ha tehát helytelen volna is irracionális mozgalomról beszélni, fel kell tárnunk ezeket a költő-egyénségeket érzelmviláguk egységében is. Waldapfel ábrázolásának itt van a legkritikusabb pontja. Az a fonal, amely nála ezeket a költő-egyénségeket egységbe rendezi, az az alapvető magatartás-forma, amelyből művüket levezeti, a lázadás a feudalizmus ellen. (»Csokonai költészetének legmélyebb mondanivalója a feudalizmus elleni harc.« 252. lap.) Nagyon szépen, gondosan mutatja meg ennek a lázadásnak sokféle változatát, de Bessenyeitől Csokonaiig mindig az az érzésünk : látjuk, hogy mi ellen

lázadnak, de kevésbé, homályosabban látjuk: ki-mi az, aki lázad. Pedig éppen itt volna alkalom a költő-egyéniségek finom árnyalatait lírájukon vagy lírai gyökereiken keresztül bemutatni. A külső lehetőséget meg is teremti Waldapfel azzal, hogy a nagy költő- és író-egyéniségeket a kor általános áramlatainak ismertetése után, portré-szerűen, külön fejezetekben tárgyalja. Ennek ellenére a konkrét tárgyalás során az egyes költő-egyéniségek kissé leszűrkülnek, alkotásaik illattalan virágokként tárulnak elénk, jelölül annak, hogy még most sem nőttünk ki egészen a marxista irodalomszemlélet gyermekbetegségeiből; de ez a fogyatékoság bizonyos mértékben visszahárul Waldapfel tehetségének és érdeklődésének eredendő különösségére. A halódó társadalmi viszonyok nyűgéből mindig az egész ember igyekszik szabadulni, az ember, aki teljes emberi életre vágyik, azt követeli, azért sóvárog, — aki miután hitét a régi eszmékben elvesztette, új eszmék rendszerében keresi a bizonyosságot. Ennek az embernek, ennek a sóvárgásnak és keresésnek, a teljes emberiség ideiglenes megvalósulásának korszakos és egyéni változatai érdekelnek bennünket.

Waldapfel könyvének Bessenyeiről szóló fejezete valóban mesteri munka; tömör összefoglalásban adja az életpálya szakaszait, eszmei szempontból mélyrehatóan és világosan elemzi a főműveket. Ágásban a görög történeti tárgyon keresztül megtalálja az aktuális magyar társadalmi feszültségeket; a röpiratokat, az nemzeti mozgalom fontos dokumentumait, kultúrpolitikai célkitűzéseikben méltatja. Sok mindent megtudunk a bölcselkedő, gondolkodó Bessenyeiről is: a szenualizmusból indul ki, közel jut a materializmushoz, olykor agnosztikus nézeteket hangoztat, s végülis Robinetnek az ellentétes erők egyensúlyát hangoztató nézeteiben talál valamelys megnyugvást. Íme, így alakulnak Bessenyei filozófiai nézetei. De azt, ami ebben az alakulásban a tételbe foglalható nézetek mögött valóságos emberi, csaknem lírai, s így költői-művészi tartalom, ami ezt a páratlan szellemet oly közel hozza hozzánk, Waldapfel mindössze egy-egy szóval vagy félmondattal jelzi, bizonyosságául annak, hogy észrevette ugyan, de nem látta meg igazi helyét az egyéniség és a pálya egészében. Egy helyen (146. lap) említi Bessenyei igazságkeresését, alább (148.) »végzetes szenvedélyét«, a »tanulás és írás útján való tanítás ellenállhatatlan vágyát«. Igen, az irodalomtörténet számára éppen ez a fontos a filozófus Bessenyeiben: az eszmék mögött az az út is, amelyen hozzájuk eljut, a harc, amelyet értük folytat. Bessenyei is úgy nőtt fel a magyar protestantizmus dogmatizmusában, mint ezen

meg ezren a kortársai — s dogmatikus hitének összeomlása felvilágosodott olvasmányainak hatása alatt volt olyan jelentős élmény életében, mint az, amikor az új magyar kultúra megalkotásának szükségességére ráébredt. Bölcséleti útját nem is a megtalált igazságok jelzik, hiszen keveset talált, s amit talált, azon is érzik mindig a kénytelen megnyugvás fanyarsága — hanem sokkal inkább valami elszánt viaskodás az igazságért; a vallások, törvények, szokások, világnézetek tömkelegében ámuló és sodródó ember kétségbeesése és folyton megújuló kísérletei arra, hogy a helyeset, a kétségtelen bizonyosat megragadja. Ez a Bessenyei olykor megdöbbentő hangokon szólal meg, aminőket magyarul mástól alig hallottunk. »Gyere vissza még bujdosni a földnek lármás színén; keressünk rajta, ha lehet, olyan nemzetet kettőt, melynek ugyanazon szokásai, erkölcei és törvényei volnának.«... »Erkölc, vallás, szokás, törvény, békeség ezer meg ezer hányattatások alá vannak a romlott emberi természet miatt vetetve.«... »Nézzed a földnek lakosát, nézd, mit cselekesznek az ember-hangyák itt, a teremtésnek homokdombján, hol egymáson pezsegnek... Mikor a világnak örökistene emberi nemünket bűneink sárjába bugyborékolni látta, elfordult tőle, a közönséges (= általános) gonoszság fellegekre gyűlt felettünk, és elrekesztetett általa igazság, védelem e földtől, — mind ég, mind föld magukra maradtak. Az emberi dühösség ekkor meggyújtja fátyláját a setétségbe, lármát fúj és száz nemzetségeket kiált össze fegyverre, hogy e földnek színét szaggassa.«... Amikor a nagyváradi börtönben raboskodó gonosztevőket meglátja: »Ezen emberi kép alatt élő fenevadak rémitő bűneiket vasban vonszolván előttem, azon kezdettem elmélkedni, hogy köztem s köztük a különbséget mi teszi? Természet, ország törvénye, vallás, lelkiismeretnek igazsága, emberiség, becsület, szánakozás, mely dolgoknak ezen emberfenevadakban semmi nyomok nem találtatott, fejemben mind összezavarodtak. Gondolat-tenger áradt fejemre. Lehetetlen volt nyugodnom, míg le nem írtam.« (A bihari remete.) Kissé vulgarizálunk, irodalmi szempontból legalábbis, ha mindezekre az »agnoszticizmus pecsétjét vagy más ehhez hasonló bélyegzőt ráítunk.

Hasonló módon dicsérhetnénk és kifogásolhatnánk a Batsányiról szóló fejezetet. Itt kissé nehezebb dolga is volt Waldapfelnek, hiszen Batsányi pályakezdsének, 1795 előtti politikai nézeteinek alapvető tényeit kellett tisztázni. Például hadd idézzem csak azt, hogyan emeli ki, hogy a sokat emlegetett »A franciaországi változásokra« című vers, bár a Bastille lerombolásának és a sikeres belga

felkelésnek visszhangja, még a nemesi ellenállási mozgalom eszmekörében marad, tévedés tehát benne a magyar feudalizmus elleni támadást látni. — Mégis, a kitűnő elemzések ellenére azt kell mondanunk: úgy érezzük, hogy maga Batsányi, a politikai, hazafias lírikus nincs eléggé előttünk ezekben az elemzésekben. Valamit megsejtünk hatalmas temperamentumából, háborgó indulataiból — de nem lép elénk eléggé az ő személyes érdekeltsege, a »most vagy soha«, a sorsforduló feszítő, sürgető élménye, amelynek mását csak Petőfiben látjuk újra; az a Batsányi, aki várja, lesi a politikai híreket, mert minden idegszázával érzi a korfordulót, hogy magát annak közelgő hullámaiba belevesse. (A »most vagy sohasem« egyik prózai levelében szerepel, a nyelvfejléssel kapcsolatban; a »Levél egy régi várból« versben általánosítja: »Fut az idő, később késő lesz minden igyekzet. . . Helyre nem állandó kárunkon akkor epedni, Amikor isten nem tud rajta segíteni többé.«)

Hasonló szempontokból kissé halványak a Csokonai-fejezet egyes részei is. Waldapfel megint erősebb a gondolati tartalom, mint a lírai magatartás elemzésében. Tudjuk, az ő személyes érdeme az, hogy Csokonai életművének felvilágosodott tartalma oly tisztán áll előttünk; a fiatal Csokonait az ő korábbi tanulmánya és itteni fejtegetései nyomán látjuk a magyar fölvilágosodás legnagyobb költőjének. És mégis van egy-két lényeges vonás, amelyet Csokonai képéhez magunknak kell hozzáadnunk. A fiatal Csokonairól kevés azt mondani, hogy szatirikus; éreznünk kell a korai prózai dialógusoktól a Békaegerhárcig ennek a szatírának az olimpiai fölényét, a friss költői tehetség szellemének lényegbetaláló biztonságát, amellyel a megtámadottnak szinte élete-haláláról képes dönten. Az említett korai művekben közös szemléleti eszköz az állatperspektíva; — ha majd a komikum és a szatíra történetét megírjuk, Csokonai jó példája lesz annak, milyen művészi hatásokat lehet elérni azzal, ha azt, ami emberi, ilyen idegen szemléleti síkra vetítjük át. Hogy a nemesi felbuzdulást hiúnak és üresnek lássuk, a tollait féltő kócsag szemével kell nézünk. — Marxista irodalomtörténetírásunk mintha szégyellné, s nem igen tud mit kezdeni Csokonai költészetének vaskosan komikus, olykor obszcén elemeivel; ahol teheti, igyekszik bennük valami szatirikus elemet felfedezni. Baróti Dezső Dorottyá-interpretációja a fő példa erre (Irod. 1952.). Pedig az esztétika klaszszikusai tudták, hogy van határ a szatíra és a tiszta komikum között, s ha a tiszta komikum elszigetel is az aktuális társadalmi harcoktól, mégis igaza lesz Hegelnek, aki a nevétségben a szellemi szabadság, a dolgok és

önmagunk fölé való emelkedés diadalmos megnyilatkozását látja (»die lachende Seligkeiten der Olympischen Götter«). És végül: milyen könnyed, csodálatos ötvözet az, amit Csokonaiban szimplán csak »életöröm«-nek nevezünk! Van benne valami rokokóra emlékeztető finom szenzualizmus, de naivabb, frissebb változatban, rokon népdalaink érzéletes képiességgel; csakhogy e mögött az egészséges naivság mögött ott érzünk egy hatalmas intellektust, egy páratlan műveltséget, oly módon, hogy az érző és érzékelő lélek az életet is a maga kultúráján keresztül élvezi, benyomásait mintegy a tudásán, a műveltségén, az igényein átszűrve teszi könnyűvé, bájosá, harmónikusá. A sok példa közül éppen a »Háfiz sírhalma« kínálkozik legelősőr:

Most nyílnak a virágok,
A rózsá mint királyné
Űl tarka trónusában
S a nárciszok körülte
Fennállva udvarolnak,
Tulipántok és kükörcsök
S jácintusok borúlnak
Királyi zsámolyára,
S a szép tavasz felette
Kék kárpitot lobogtat. . .

Ezek az »édes érzések«, az életnek ez a művelt, okos élvezése, aztán a fölényes szatíra, a vaskos komikum, hozzá a plebejus költő reális valóságsemlelete, a felvilágosodott gondolkodó tépelődése az emberi haladás kérdéseiről: ez mind együtt az igazi Csokonai. Nem irracionalista, éppen úgy mint Kármán sem az, Anyos és Dayka sem az; hiszen az »érzékenységek« uralmából egyiknél sem lesz romboló szenvedély, s az érzelmeik gazdagságába való elmerülést nem engedik az »okosság« elleni lázadásá fajlulni — de nem is racionalista, vagy pusztán csak felvilágosodott költő; több annál: egész ember.

Még egy oldal van, amelyről Waldapfel szintézisét meg kell vizsgálnunk. A Horthy-korszak irodalom- és kultúrtörténetének kedves torzítása volt az, amikor Bessenyeit és a felvilágosodást, pláne a jakobinus mozgalmat egész eszmevilágával a magyar társadalomtól idegen, gyökértelen, mesterségesen átpántált jelenségnek minősítette. Waldapfel az első fejezettől fogva nagy gondot fordít annak kimutatására, hogy a magyar társadalmi fejlődés Bessenyei korában már megérett ezeknek az eszméknek a befogadására: a gazdasági-termelési viszonyok annyira fejlődtek, hogy időszzerűvé vált a harc a feudális berendezkedés ellen. Valóban mindent meg kell tennünk, hogy ezen a téren a polgári aknamunkát ellensúlyozzuk — noha,

mint fentebb már kifejtettem, óvatosaknak kell lennünk a mozgalom kiterjedésének, valóságos osztályalapjának megítélésében.

Viszont azonban, Waldapfel ábrázolásán túlmenően, más viszonylatban mégis föl kell vetnünk az »eredetiség« és az idegen virágok, a spontán hazai fejlődés meg a kölcsönzések alternatíváját. Magukat az idevágó jelenségeket jórészt Waldapfel is megemlíti: ilyen az antik metrum meghonosítása, az ún. nyugateurópai verselés kialakítása; Bessenyei törekvései elbeszélésben és drámában bizonyos magyar stílusváltozat és társalgási tónus kialakítására, — a Gálánt levelek-ről maga mondja: próbára írta, hogy magyar nyelven lehet-e így módon írni. Magasabb fokon megismétlődik ez néhány évtized múltán Kazinczy nyelvújító programjában, amikor irodalmunk akkori helyzetében a művészi fordításokat, idegen stílfajok meghonosítását tartja a fejlesztés legcélszerűbb eszközeinek, hivatkozva a képzőművészeti kópiákra: gipsz-szobormásolatokra és olaj-festménymásolatokra. Másjellegű, de szélesebb elvi alapon idetartozik az, amit azidőben »magyarítás«-nak neveztek és széltiben gyakoroltak: ez nem stílust, nyelvet, formát ültetett át, hanem tartalmat, cselekményt, jobb esetben életanyagot, ti. egy idegen regényt, drámát úgy ültettek át magyarba, hogy a szereplők nevét, a helyszínt és egynémely külsőségeket magyarosították, a mű tartalmát magát azonban érintetlenül hagyták. (Századunkban ezt az eljárást rendszeresen alkalmazták színházi ügynökségeink az ún. exportdrámáknál.) Így magyarította Dugonics Voltaire Zadig-ját, — sőt maga Kazinczy is adózott a kor-szellemnek, Bácsmezejével. De a cél nála mégis a nyelv- és stílusfejlesztés volt; így emlékezik meg könyvecskéje sikeréről: »Az ország elsőbb tisztviselői összegyűlének Rádaynénál Budán s felolvastatták a könyvet, hogy abból lássák, hová fog emelkedni nyelvünk. . . Akik idegen literatúrák produktumaihoz szoktatták ízlésüket, úgy hittek, hogy minden írónk közt én vagyok az az egy, akit olvasni tudnak.«

A fenti jelenségekben megnyilvánuló, a maga idejében hevesen fölvetett és vitatott problematikát Waldapfel nem miltatja eléggé és nem használja ki a benne rejlő szintetikus lehetőségeket. Megbosszulja itt magát az, hogy a korszak ábrázolásában rengeteget átvesz ugyan a polgári irodalomtörténetírás filológiai eredményeiből, szintetikus eredményei elől azonban egyetemlegesen elzárkózik. Közlelebből Horváth János felfogásáról van itt szó, amelyet legtüzeteesebben egyetemi előadásaiiban fejttett ki. Az 1772-vel kezdődő fejlődésben Horváth három nagy ütemet különböztet meg: a nyelvi magyar-

ság, a tárgyi magyarság és az ízlésbeli magyarság ütemeit; az elsőbe beleesik a felvilágosodás kora, sőt a 19. század két első évtizede egészen, a második nagyjából azonos a romantikus korszakkal, a harmadik a Horváthtól nemzeti klasszicizmusnak nevezett Petőfi—Arany-virágkorrall. Tudjuk, Waldapfel maga is utal rá, hogy néhány írónknál (pl. Kármán) már a mi korszakunkban felmerül az a követelés, hogy az írók fordítások és magyarítások helyett adjanak magyar életanyagot, tükröztessék a hazai életet. Ez a követelmény arat ugyan egy-egy jelentős diadalt, pl. Gvadányiban és Csokonáiban, de Kazinczy kiszabadulása után megint proklamálja azt az elvet, hogy értékes »originálok« alkotására fejletlenek vagyunk, tehát fordítsunk, — mindaddig, amíg végül legbensőbb hívei is (pl. Kölcsey) ellene láznak. A tárgyalt korszakban azonban az eredetiségre törekvés még a mai értelemben nemcsak azért nem bontakozhat ki nagyobb erővel, mert annak a kornak más felfogása volt az eredetiségről: szélső esetben a pusztá magyarnyelvűséggel azonosította, hanem főként azért, mert általánosan uralkodik az, amit Horváth János nyelvi szempontú irodalmiságnak nevez. Ez annyit jelent, hogy a kor uralkodó jelszava a nyelvmentés, nyelvújítás, nyelvfejlesztés, és hogy írónk, költőink jelentékeny része az eredeti, hazai életanyag tükrözésénél fontosabb, elsődlegesebb feladatnak tartotta a fejlett irodalmak nyelvi-stílusbeli, formai vívmányainak meghonosítását, adaptációját, illetve nem tartotta fogyatkozásnak azt, hogy ez a formai adaptáció lényegében idegen, többnyire nem is magas színvonalú életanyag tükrözésén keresztül megy végbe. Még Bessenyeinél is nagyon kétséges az, amit Waldapfel állít, hogy »A filozófus«-ban nemcsak Pontyin, hanem a többi szereplőn keresztül is magyar életet akar tükröztetni. Talán csak egy társalgási és magatartási tónussal próbálkozik. De aztán már a mozgalom megindulásakor nemcsak Bessenyei lép fel, hanem Báróczi is, akinek a koszorú-jára Kazinczy akar törni, mert Marmontelfordítását korszakos jelentőségének érzi. Irodalmunk felvilágosodáskorabeli fejlődési szakasza különös helyzetet teremt a tartalom és forma viszonyában; olyan kísérleteket folytat, amelyek, ha nem ebben a történeti helyzetben következének be, egyet jelentenének a formalizmussal. Ti., mint mondtam, van egy vonala ennek a fejlődésnek, amely számára nem a mondani való az elsősorban fontos, azt könnyűszerrel veszi át készen — hanem egy formai eszköz kifejlesztése, egy nyelvi-verselési hangzat megszólaltatása, egy stílusfaj meghonosítása a magyar nyelvben. Harmad-negyed-

rangú költők lépnek fel; különösen a »Ráday-nem«-ben (a mértékesrímes verse-
lők) játszadoznak kölcsön-élményekkel; ere-
deti mondanivalójuk nem mindig van, de
hajlítják a nyelvet, a verselést. Ezen a révén
előbb fejlődik ki egy bizonyos forma- és
stíluskinca a magyar lírában (valamennyire
a prózában is), csak azután születnek meg a
nagy költők, akik lelket öntenek az átvett
és továbbfejlesztett formákba. A »Tempefői«-
ból megtudhatjuk: milyen kortársköltőkért
rajongott a fiatal Csokonai: Horváth Ádám,
Szentjóni Szabó, Baróti Szabó, Révai, Bes-
senyei; egyrésztükben nyilvánvalóan az új
forma, új hang felszabadító hatását
érezte.

Nem érdektelen talán megfigyelni: ho-
gyan hangzik össze ezen a ponton a magyar
fejlődés az európai irodalmak (különösen a
német) századközépi helyzetével. A 18. szá-
zad első kétharmada nyugaton: a klasszicizálás
időszaka. Nem teremtő, hanem ismétlő,
utánzó korszak; nem az élmény, nem a
mondanivaló a fontos, hanem a forma, annak
variálása, a vele űzött játék. Előbb a gáláns
költők, aztán az anakreontikusok (a Gleim-ek
és Uz-ok), francia földön a klasszikus epi-
gonok időszaka ez. A műfajnak, a stílizálás-
nak, az utánzásnak erre a kultuszára rezo-
nál a mi Bessenyei-utáni magyar fejlődé-
sünknek egy jelentős ága, mert a magyar
helyzetben ugyanerre a fázisra van szükség
és lehetőség. Verseghyt, Szentjóbót, Anyost
jobban csábítja ez a formalista irodalom,
mint azok a nagy teremtő egyéniségek, a
Herderek, a Goethék és Schillerek, akik
német földön a klasszicizálás helyén nagy
költészetet és irodalmat teremtettek. A for-
mai harc és fejlődés, az esztétikai bővülés
szempontját végig lehet vezetni az egész
korszakon — s akkor talán szóhoz jutottak
volna a kor nem nagyszámú, de mégis jelen-
tős esztétikai törekvései is. Persze akkor
tisztázni kellett volna a »klasszicizmus«-
nak erre az időre szabott fogalmát (Bessenyei,
Horváth Ádám eposzai, rokokó-líra), ilyesmi-
ről csak egyszerűen van szó, futólag (a 82.
lapon), több szót kellett volna ejteni Ver-
seghyről, — és semmiképpen sem lett volna
szabad mellőzni Kazinczyt, legalábbis pályá-
jának 1795 előtti részét.

Az ily módon megrajzolt fejlődés előteré-
ben kapták volna meg különös súlyukat azok
a realista törekvések, amelyeket Waldapfel
az egyes írónál finom érzékkel bemutat.
A »nyelvi szempontú irodalmiság«, aztán az
eszmei harcok szolgálatában álló publicisz-
tikai irodalom túlsúlya nyomatékosan vetik
fel e korban a realizmus problémáját — a
szépirodalmi műfajokban. S Waldapfel ki-
egészítése gyanánt itt megint fel kell eleve-

nitenünk Horváth Jánosnak egy nézetem
szerint igen termékeny megállapítását. Vala-
mely kor irodalmi természetének vizsgálatában
nem szabad mellőzni azt a szempontot:
mit tartottak akkor irodalomnak. Ismeretes,
hogy a régebbi századokban latin szóval
»literatúra«-ról beszéltek — de ez a szó nem
volt egyjelentésű a mai irodalommal. Bele-
értették a tudományt is, sőt elsősorban azt
értették rajta; a szépirodalom háttérbe
szorult, s ha tekintélyre tartott számot,
valamilyen erkölcsi vagy pláne vallási céllal
kellett igazolnia létjogosultságát. Ezért köve-
tel Bessenyei az új korszakban az irodalomtól
világiságot és poétaságot. Nos, a »literatúra«-
nak ez a régi konglomerátum-fogalma még
él ugyan, sőt éppen a nagykövétel mutatható
ki továbbélése; magánál Bessenyeinél is,
aztán Kármánnál, aki elvi írásaiban még nem
emeli ki eléggé a szépirodalom önállóságát.
Mindezek ellenére a felvilágosodás kora a
»literatúra«-felbomlásának időszaka, amikor a
konglomerátumból önállóan kezdenek ki-
bontakozni a szépirodalom és a szaktudo-
mányok (legszembeütőbben a történetírás).
Mint láttuk, az önálló szépirodalom meg-
alkotása először egy csomó nyelvi-formai
problémát vetett föl. De a harcok korban,
a feudalizmus elleni támadások idején föl
kellett merülnie a realizmus igényének is.
Ez rejlik éppen az »eredetiség«-követelése.
mögött is. Persze a műfaji keretek nem egy-
értelműek; az esztétikai valóságtükrözés
elsősorban a szépirodalom hivatása, de az
utat hozzá Bessenyei és Kármán leleplező,
a kor társadalmát átvilágító publicisztikája
törte meg. Aztán meg ez az igény nem is
mindentűt ugyanazon forrásokból táplálko-
zik. Csúcspontjain szoros kapcsolatban van
a felvilágosodással s a valóság tükrözéséből
áthajlik a valóság alakításába (Kármán,
Csokonai) — másutt, mint Gvadányinál,
van egy kis kellékgyűjtő jellege; a népi és
történelmi jellegzetességek megfigyelése és
lerögztítése velejár a nemzeti individualitás,
a kulturális önállóság kultuszával. A realiz-
mus sorsa aztán a továbbiak során is egybe-
olvad az eredetiségért vívott küzdelmek-
kel. Az már a fejlődés későbbi üteméhez
tartozik, hogy a küzdelemből végül is
eredetiség romantikus változata születik meg.

Bírálatomnak, mint talán minden bírálat-
nak, megvan a kényszerű perspektivikus
torzítása. Nagyobb teret engedtem kifogá-
saimnak, kiegészítéseimnek, mint a jó olda-
lak kiemelésének és dicséretének. De az
alapos elemzéssel is csak a könyv jelentőségét
akarom hangsúlyozni. Hadd tegyem hozzá
még külön nyomatékkal, hogy Waldapfel
könyvét kifogásaim ellenére is kiemelkedő-
nek, tudományos életünk nagy nyereségé-
nek tartom. Marxista irodalomtörténetírá-

sunk először tesz kísérletet arra, hogy egy egész korszakról szintetikus képet adjon. A kép a jelzett fogatékosságok ellenére is tartalmas, szabatos, világos; dicséretre méltó adatainak bősége, az elemzések meggyőző volta, a tagolás világossága, a szerző stílusának tömör kifejezőereje. Külön kell még befejezésül szólni a könyv fölépítéséről, helyesebben a szintézis megszerkesztésének újszerűségéről. Waldapfel az anyagát két részre osztja. Előbb a kor irodalmi-eszmei áramlatait ismerteti (felvilágosodás, nemesi ellenállás, nyelvművelés, szentimentalizmus stb.), ezekbe a fejlődési fonalakba olvastja bele a kisebb írókat; a nagyok pedig:

Bessenyei, Batsányi, Kármán, Csokonai, Fazekas, a könyv második részében külön portrékban szerepelnek. Erre a korra alkalmazva a megoldást jónak tartom; ez az a mód, ahogy a korszak már említett tarkaságát tudományosan rendszerezni tudjuk. A járatlanabb olvasónak talán olykor időzavara támad, egyébként azonban Waldapfel az egyének ismertetésében sem hanyagolja el azokat a szájakat, amelyek az egyetemes fejlődéshez kapcsolnak. Kívánatos lenne ezt a szerkesztést más korokon is kipróbálni s az egyéni portrékon túl valóban irodalmi életet is ábrázolni.

Barta János

MIKSZÁTH KÁLMÁN: JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA

Művelt Nép Könyvkiadó Budapest, 1954.

Mikszáth Jókai-életrajza olyan momentumra a Jókairól szóló irodalomnak, amelyet ma sem lehet kikerülni az irodalomtörténet iránt érdeklődőknek. Sőt, nehéz úgy írni Jókairól, hogy egy-egy esemény rajzában, az író lelki életének kifejtésében ne tolujanak a mai toll alá a Mikszáth tömör, plasztikus megfogalmazásai, nem mindennapi ítélő-erőre valló, s minden tudományos nagyképűséget mellőző magállapításai. Egyszerű dolog ezt észrevenni és kimondani. De fogóssá válik nyomban a kérdés, ha felelni akarunk, elemző módon arra, miért is hat ránk Mikszáth műve ötven év távolából annyira, amikor egyes negatívumai oly szembevetődnek.

Hiszen Mikszáth az esztétikai elemzésről lemond, már a címadása is hangsúlyozza, hogy nem a költő munkásságáról, hanem »életéről és koráról« lesz szó. Meglepő volt ez a század elején, amikor Gyulai Vörösmarty-monográfiája volt az életrajzok mintája, s a regényes életrajzot hírből is alig ismerték, de szokatlan ma is, hiszen ma meg Illyés Gyula Petőfije a reprezentatív szépirodalmi életrajz, amely beható velemzésével különösen kitűnik. Igaz, Mikszáth kitűnő kalauz a száztíz Jókai-kötet erdejében, felismeri a kevésbé emlegetett, vagy éppen másod-harmadrendű művekben is az értéket. A novellák hosszú sorából például alig említ néhányat, de a »Mégsem lesz belőle tekintetes asszony«, »Az egyhuszas lány«, vagy »A három királyok csillaga« nem kerüli el a figyelmét, s külön hangsúlyozza az egyébként gyenge »Mi lengyelünk« kuruzsló paraszt-asszonyának pompás figuráját. Jó érzékkel válogat a gazdag termésből; találoan emlegeti a gyengébb művek között a »Lenci fráter«-t, a »Három márvány fej«-et és az »Utazás egy sírdomb körül«-t. De akkor is igaz van, amikor Gyulai maró bírálata ellenére védelmébe veszi a Petőfiről szóló romantikus

melodramát. »A holt költő szerelmé«-t. Általában esztétikai szempontból nagyon jelentős volt a maga idejében Mikszáth megértő ítélkezése a Jókai perben, amely a Gyulaiéktól és Péterfyéktől figyelemre nem igen méltatott írói erényeket megfelelő megvilágításba helyezte. Ebben a tekintetben különösen Jókai költőiségének hangsúlyozása fontos, mivel ezt Gyulai többnyire tagadta, vagy romantikus póznak tartotta. Persze Mikszáth ítélkezéseivel is vitába lehetne szállani nem egyszer, hiszen mai szemmel nézve erősen túlzottnak látszik az a lelkesedés, amellyel a »Janicsárok végnapjai«-ról vagy egyes őregkori regényekről nyilatkozik, de igazában nem ez a baj.

A hiba ott van, hogy olyan esztétikai törvényszék az övé, ahol a helyes ítéletek tömönatokba, gyakran teljesen általánosságokba szorúlnak, de a vádlott és a közönség többnyire hiába tudakozódik: az ítéletnek nincsen indoklása. Képzelt ellenfelünk erre azt felelhetné, hogy Mikszáth nem tudományos monográfiát akart adni, hanem regényes életírást, s az effajta munkáktól nem lehet azt elvárni, hogy pedánsan végighaladjanak az író összes valamire való írásain. Nem is! Még csak azt sem várjuk, hogy akár Jókai tíz munkáját is analizálja a szerző, csak azt, hogy egy-kettőbe elmerüljön, s bármily szubjektíven, bármennyi teret engedve a szépirodalmi, novellisztikus feldolgozásmódnak, de részletesen beszéljen róluk. Ez egyszer — egyetlen egyszer — megtörténik a »Hogyan fakad a rügy, a bimbó, a rózsá« c. az »Új földesúr« megköltésével foglalkozó fejezetben, amely valóban a legsikerültebbek közé tartozik. De itt meg az zavarja az olvasót, hogy Mikszáth túlságosan hamar elhagyja az egyes művet, s az általánosítás-hoz emelkedik, egy-két olyan megállapítást kockáztatva, amit már a maga idejében is

kétségbe lehetett vonni. Jókai jellemrajzainak gyengeségeit a többi között azzal is indokolja, hogy az író »keveset érintkezett az emberekkel, s kevés viszonylatban.« Holott remeteségről legfeljebb az aggastyán íróval kapcsolatban lehet beszélni, azelőtt Jókai a szellemi és politikai élet minden mozgalmából kiveszi a részét, s magánéletében is az érzelmek (barátság, szerelem, politikai szenvedély stb.) legkülönfélébb változatait ismerheti meg. Másutt túlságosan is hitelt ad Jókai saját alkotó módszeréről tett vallomásainak s a Jókai művek kezdőpontjával a »vezéreszmét« jelöli meg, holott inkább valamilyen mesélés indul el a folyamat, amint ezt sok Jókai utószó is bizonyítja.

Nem kis oka e biográfia élő voltának az adatok gazdsága, sokoldalúsága és színesége. Mikszáth ismerte a családi emlékeztetéseket, Válné Jókay Eszter feljegyzéseit csak úgy, mint Petiné, Vály Mária ma kiadás előtt álló memoárjának legalább egy részét; biztos kézzel válogatott a kortárs írók és politikusok anekdotáiban, de bepillantott Laborfalvi Róza háztartási elszámolásaiba és a három Jókai testvér hagyatéki egyezségébe is. Így valóban roppant színes és jól dokumentált a magánélet képe, még az olyan aprólékos emlékiratok, mint Hegedűs, Jókay Joláné¹ is viszonylag keveset adhattak csak hozzá. Szini Gyula regényes műve² pedig részben mendemondákat közöl, részben szemérmetlenül kiaknázta Mikszáthot, de annak változatos anyagát a »szívügyek« szenzációhajhász krónikájává szegényíti.

És mégis, minden lefegyverző bőség ellenére bizonyos vonatkozásaiban ma már egyoldalúnak kell éreznünk a Mikszáth-megrajzolta pályaképet! A könyv egyik fő hiánya az, hogy megfelelkezik a művelődési élmények hatalmas jelentőségéről Jókai életében. Így van ez még a fiatalkor rajzában is, noha ott talán a legtöbbet foglalkozik az íróval, aki olvasó is. Mikszáth nem ír Jókai első olvasmányairól: a népmesék gazdag világáról, a kézírások, titkos rebellis könyvekről, amik szinte egész életére meghatározták Jókai érdeklődési irányát. De keveset mond Jókai fiatalkori Shakespeare-kultuszáról is. Tőle nem igen tudhatjuk meg, milyen különféle írók voltak hosszabb, rövidebb ideig ösztönző hatással a nagy elbeszélőre. Vajmi keveset hallunk Jókai olthatatlan rajongásáról a színház iránt, s még a nagy port felverő Dózsa-dramáról sem tudósít bennünket. A festézzel való kacérkodását is inkább ifjonti kedvtelésnek, majd öreg-

korában Fesztyék hatásának tünteti fel. Holott Jókai ritka fogékonysággal közeledett a képzőművészethez: a maga korában talán elsőnek értette meg hazánkban Madarász »Hunyadi László siratásának« jelentőségét, nagy rajongója volt Zichy Mihálynak, s nemzetközi viszonylatban is egyik leghatásosabb propagálója Verescságinak. Jókai külsőségei, mindennapjai túlságosan lekötik Mikszáthot; minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a franciás koszt vagy a magyaros menü közti ingadozás a Jókai-ház hetvenes évekbeli éttrendjében legalább annyi helyet kap művében, mint pl. az író magánkönyvtáráról szóló beszámoló. Valószínű, hogy ebben volt lázadás is a pozitívizmus kimért illedelmességű szobatudósainak a századvégen elharapódzó életírásai, vagy Gyulai Pál enyhén eszményítő klasszikus arccéleket rajzoló eljárásával szemben. Azonban az intimitások ilyesfajta aránytalanul nagy felhalmozása aligha volt a legszerencsésebb módja az újításnak, s maga Mikszáth is helyesebb ösvényre bukkant ebben a művében. Az igazán előrevezető ösvényre azzal lépett, hogy bíráló magatartást tett magáévá az író jellemével szemben: mert és tudott határozott, de nem vértelenül elvont erkölcsi elvek szemszögéből bírálni.

Részben a kultúrelmények elhanyagolásának körébe tartozik az is, hogy Mikszáth Jókaija sokkalta kevesebbet utazik a valóságosnál, s a szóba hozott utak sincsenek íróilag megjelenítve, a költő élményvilágára tett hatásuk is alig mutatkozik meg, holott az útinapló, a riportok ezt meglehetősen könnyű feladattá tették volna. Általában ez a portré az élőnél bizonytalanabb, passzívabb, puhányabb embert mutat, ami jórészt abból fakad, hogy Mikszáth jelentőségéhez képest csekély helyet ad az 1849-től 1875-ig tartó életszakasznak, hogy helyette annál részletesebben kitérhesen az ifjúság és az alkony évtizedeire. (Amellett a 60-as évek tárgyalása azért is sovány, mert ott több szó esik a politikai eseményekről, mint magáról hősiükről.) De nemcsak a férfikorát élő Jókai háttérbeszorításában van a hiba, hanem méginkább abban, hogy mint Sőtér István szép tanulmánya megállapítja, Mikszáth itt: »... túlságosan is csak az élet periferiájára szoruló Jókait látja s erről származó személyes benyomásait vetíti vissza Jókai egész pályájára.«³

És most jutottunk a mű sarokpontjához, ahonnét hibáit szintűgy meg lehet magyarázni, mint máig is ható éltető erőnyeit. A századvég kritikátlan Jókai-dicsőítésével Mikszáth

¹ Hegedűs Sándorné Jókai Jolán: Jókai és Laborfalvi Róza. Bp. 1927.

² Szini Gyula: Jókai. Egy élet regénye. Bp. 1934.

³ Sőtér István: Jókai útja. Csillag. 1954.: 12. szám, 2346. o.

éppúgy szakított, mint a Gyulai-féle életrajzírás morálisan idealizáló módszereivel. Bár ez néha inkább gúnyos firtorban nyilatkozott meg nála, a kiábrándult, mindent relatívnak találó ember keserűen torzító humorában, amely a római hősnőket alakító Laborfalvi Rózát kicsinyes házisárkányként is bemutatja, s a tragikus és mélyenjáró Kemény Zsigmondot pedig egyszerűen a »mentített táncoló elefánthoz« hasonlítja. Új volt ez a stílus, s fel is kavarta a filológus berkek szokványokhoz szokott lelkeit, nyárs-polgári-vallásos középserűségeit. Erről meggyőződhetünk akkor, ha elolvassuk a Mikszáth-könyv néhány jelentősebb bírálatát 1907-ből és 1908-ból.⁴ De számunkra ez csak másodsorban fontos. Elsősorban az esik latba, hogy Mikszáth átfogó tervvel, valóban kritikai szemlélettel fogott hozzá az arckép festéshez. Ez az átfogó szemlélet jövateszi azt, hogy művének anyagát igen jelentős részben már másodkézből vette, Szabó László életrajzából,⁵ amelyet kb. tíz esetben minden hivatkozás nélkül szóról-szóra felhasznált, amint ezt Kiss Imre idézett cikkében megállapította. Am Szabó László csak szorgalmas kompilátor, aki az összehordott adatok és vélemények értelmezésével meg sem próbálkozik. A kritikai mérce, amelyhez Mikszáth Jókait is hozzámérte, a Tóth Mihály jellemében testet öltő polgári-eszmény volt: a rangra, címre, eldítéletekre nem adó, esze és munkája után élő bölcs ember, aki derűs fölényvel emelkedik túl a hétköznapi kicsiségein, s nem következtelen regényes fellobbanásokkal, hanem férfias szilárdsággal éli át az életét. Ettől az ideáltól Jókai sok vonatkozásban valóban távol állt, s ezt Mikszáth kérlelhetetlenül ki is mondta. »Emberismerete teljesen hiányzott.« (I.: 44. o.)⁶ »... egy kis stréberség mindig volt benne, hiúság ellenben még több.« (I.: 87. o.) bár megjegyzendő, hogy Jókait később mint a hiúságtól mentes embert emlegette. Másutt azt állapítja meg róla: »Erdős meggyőződésai nem voltak« (I.: 199. o.) amit ugyan itt csupán politikai vonatkozásban szögez le, de más helyeken a magánéletére pl. az első házassága körüli ingatagságára is érti. Elbeszéli róla azt, hogy az emberismeret hiánya miatt könnyelmű cimborákra pazarolja kölcsöneit, eladósodásából csak a királyi kegy menti meg, amely viszont keserű lelkiismeret-furdalást okoz neki, hiszen felmerül benne a

gondolat: »... vajjon elfogadta volna-e Petőfi« (II.: 158. o.). Mikszáth szerint Jókai nem tudja önmagát stilizálás nélkül teljesen őszintén adni. »nem bír kellő hitelességre szert tenni érzelmeire vonatkozólag.« (II.: 245. o.) Nemzeti érzése sem eléggé éber, az uralkodói kegy »... egy új gyengeséget húzott ki belőle: a hiperlojalitást.«

Kétségtől magas eszmeiségről tanúskodik ez a bírálat, de van egy alapvető gyengesége; túlságosan csak az egyéni magatartás erkölcsi megítélésénél marad. Társadalmi tartalma van ugyan a tisztán morálisnak tetsző megállapításoknak is, de Jókai egyéni életstílusa s a liberális nemesi eszmények egysége kevéssé tűnik ki, amint Király István értékes fejtegetése szerint a Noszty-fiú esete c. regényében sem vált a »... magánélet és közélet kapcsolata olyan átlátszóvá, mint a világirodalom nagy realista írónak műveiben« (191 o.). Mikszáth útján járt tovább Móricz Zsigmond Jókai megítélésében, de ő a Rózsa Sándor II. kötetében már jobban kiemeli Jókai 1848-as ingadozásainak igazi okát: a középnemességhez való kötöttséget, a plebejus sérelmektől és indulatoktól való idegenséget, ha olykor túlzottan is elítéli a fiatal regényíró. Annak, hogy a magánélet és a koráramlatok kapcsolatát Mikszáth csak kevéssé figyeli meg, van egy igen lényeges következménye: Sok mindenért Jókai egyéni befolyásolhatóságát, impresszionista voltát stb. teszi felelőssé, ami voltaképpen az egyes nemesi rétegek tipikus vonása a maga idejében, vagy legalábbis fontos történeti tényezők korlátozott megítéléséből fakad. Így áll a dolog Jókai szabadságharc alatti fejlődésével, a 67 utáni években írt, uralkodóknak hódoló cikkekkel, sőt nagymértékben Rudolf trónörökösével is. Nem annyira a Habsburg-kegy hízeltett itt Jókainak, inkább az az illúzió fűtötte, hogy megértő nemzeti uralkodó kerül ki a zsarnok, magyar-ellenes családból. Hanem az életrajzíró gyakran nemcsak Jókai kormeghatározta tévedéseit tartja tisztán egyéni álmódosítás folyományának, hanem néha még Jókai haladó ellenzéki megnyilatkozásait is egyszerűen járatlansága, naivsága következményeinek véli. Erről van szó a kiegészítés körüli esztendő ábrázolásában, amikor Jókai többször ellentétbe került pártvezérének politikájával, sőt több mint egy esztendőre (1868 január—1869 június) a Hon meg is szűnt a balközép hivatalos lapja lenni. Mindebben Mikszáth a »jambor politikai kezdő« botladozásait, illetőleg a Csernátóny-féle durva újságíró-stílustól való irtózkodást látja. Azt hisszük, hogy ebben az esetben nemcsak a Sőtértől említett történeti-ellen visszavetítésnek lehet része Mikszáth téves állításaiban, hanem a nem eléggé alapos adatgyűjtésnek is.

⁴ Egyfelől: k. f. Budapesti Szemle, 1907: 453—67 o.; Kiss Imre, EPhK. 1907: 507—13 o. Religió. 1907: 20 szám. másfelől: Cholnoky Viktor: Hét. 1906: 836—7 o.

⁵ Szabó L.: Jókai élete és művei. Bp, 1904.

⁶ Az idézetek végig az 1910. évi »Jubileumi kiadás« 18—19. k.-ből.

Az életrajz megvesztegethetetlen bírálata azonban többnyire megáll az embernél, s az emberi gyengeségek hatását az életműre nemigen vizsgálja. Néhány kisebb találó megjegyzéstől eltekintve (pl. a »Koronás gyermekek« című öregkori kisregény lojalitásból való megszakítása) egy kitűnő helye van a regénynek, ahol az élet és a mű egységét szemünk elé állítja. »Rózsaszín párok« című fejezet vége ez (II. : 197—98. l.), ahol Mikszáth kimondja: »Jókainak mindent megadott a természet, ami egy világraszóló nagy íróhoz kell, csak a boldogtalanságot.« Ezt a tételt természetesen nem lehet olyan egyoldalúan értelmezni, mint Kosztolányi Dezső tette, aki csak a Jókai-féle lélekrajz elnagyoltságának magyarázatát olvasta ki belőle.⁷ Nem, Mikszáth itt a pszichológiai mélységtől és sokoldalúságtól elválaszthatatlanul Jókai társadalomábrázolásának, realizmusának korlátaira is gondolt: »Minden fogyatkozása innen származik (t. i. Jókainak, N. M.). Hallott az emberek gonoszságairól, árvák nyomorgásáról, éhezők szenvedéseiről, megalázottak lelki háborgásáról, le tudta írni nagy bravurral, elbűvölő módon, ki tudta tölteni fantáziájával, de bele nem adhatta a saját szívét.« Mikszáth nagyszerűen megérezte, hogy a realizmus foka voltaképpen az író humanizmusának erejétől függ, s a XIX. század realizmusának igazi, központi témája a »népek szenvedése«, amint ezt Balzac kifejezte. Nem célnék ezúttal részletesebben foglalkozni az életregény művészi kvalitásaival, de bármily röviden is ki kell térni rájuk. Már Cholnoki Viktor megírta, s azóta meglehetősen elterjedt a nézet, hogy Jókai ifjúságának, különösen a komáromi éveknek leírása a legmegragadóbb. Nem nehéz meglelni ennek a nyitját: A »nagy palóce« szellemi szülőföldjére talál a reformkor évtizedeiben, otthonosan mozog itt, mesélő kedve felenged, saját ifjúságának emlékei is egybeolvadnak a Jókaiéval. A »régijó idők« dicséri, de nem elsősorban azért, mert régiek, hanem mert több hazafiságot, őszintébb kulturális érdeklődést, tisztább irodalmi és közéleti erkölcsöket lát bennük, mint saját korában. A forradalmi hangulatot nem tudja átélni, s ezért a negyvenes évek íróinak inkább csak derűs bohémosságát, az idősebb nemzedékekkel való szerető összefonódását adja vissza, de azt igen jól. Halványabbak az 50-es 60-as évek képei; hol a lírai elmékedésekkel elöntött történeti krónika (a kiegyezés előkészítése), hol az anekdotákra feldaraboló előadásmód diadalmasgondok, s életes atmoszférát lehelő résznek leginkább a Laborfalvi Róza megőregedéséről

⁷ Kosztolányi Dezső cikke: Budapesti Napló. 1907:8 szám.

szóló fejezetet érezzük. (A sárga ház és lakói.) Itt már az az író szólal meg, aki a nagy dolgok eltörpülését siratja, ironikus pontossággal festi a mindennapok semmisségeit, keserűen felkiált annak láttán, hogy már a Szabadelví Klub sem a régi a 90-es években: »A klub tele volt stréberekkel... intrikusokkal... irigyekkel... Az etika szállt, szállt alá. Lent is, fent is.« De részletesebben már nem idézi fel itt a Katánghyak világát, inkább menekül tőle Jókai remete magányának rajzába.

Így állunk tehát Mikszáth könyvével: szeretjük bátor bíráló szaváért, amely akkor hangzott fel, amikor »modern« dolognak kezdett számítani irodalomkritikánkban a szubjektivitás, a benyomásokon való lelkendezés elvek és ítéletek nélkül, szeretjük hangulatteremtő erejéért, az életrajzi adatok gyűjtésében megnyilatkozó úttöréséért. Sok szempontból példamutató az a gyors készség, mellyel Mikszáth eleget tett a közönség és a kor igényének: életregénye nem is egészen két és fél évvel Jókai halála után, 1906 végén már készen állt. Szemléletének korlátait: túlzottan az egyénre néző morális megítélését, Jókai életének és művének elkülönítését, az életmű eszmei vívmányai iránti meglehetősen érzéketlenségét kegyelettel bíráljuk, s nemcsak Mikszáth, hanem a kor számlájára is írjuk. De nem egyezhetünk bele abba, hogy Jókai-életrajza valamiféle uralkodó szerepet játszassék Jókai mai megítélésében, s a széles tömegek számára *elsődleges* ismeretnyújtó legyen. Úgy gondoljuk: harcolni és vitatkozni nem egy ponton éppen azért kell vele, mert a szerző nagyszerű szavai szerint: »a legszebb festéket az igazság adja a megörökíteni szándékozott archoz.«

Az új kiadás vonzó köntösében, egy kötetre szorított terjedelmével, utószavával és szómagyarázataival jóval használhatóbb az eddigiéknél. Kár, hogy az utószó túlságosan rövidrefogott, a mű keletkezésére alig tér ki s ebben a részében a tárgyi hibától sem mentes. Azt írja, hogy a Jókai-rokonság élő tagjai közt Vály Ferencné is kapott próbapéldányt Mikszáth könyvéből, holott a derék öregasszony ekkor már több mint tizenöt éve halott volt, s nem is neki küldött levonatot Mikszáth, hanem a leányának, Petiné Vály Marinak. Az általános jellemzés során az utószó csak a politikai vonatkozásokat meg az ilyen jellegű fogyatékoságokat domborítja ki a Jókai-életrajzból, s érthetetlen szigorúsággal jelenti ki Jókairól: »Ő (t. i. Mikszáth) már látta azt is, amit Jókai nem akart észrevenni: látta azt a történelmi zsákutcát, amelybe a forradalom bukása utáni évtizedekben ment bele a nemzet, látta a félféudális magyar társadalom csődjét, morális széthullását.« Ezzel szemben joggal kérdezhetjük, miért gondolja azt a szerző,

hogy Jókai nem akarta észrevenni mindazt, amit Mikszáth felismert? Történetietlen dolog azt gondolni, hogy Jókai azért, mert kortársa volt Mikszáthnak, már okvetlenül ugyanolyan nézőpontra tudott felemelkedni mint ő. Ha Mikszáthot is gátolták a 90-es évekig a nemesség reformkori és szabadságharc alatti tetteinek dicső emlékei a tisztánlátásban, mennyivel inkább így volt ez Jókainál, aki mindezt át is élte és még férfikora teljében is történelmileg jogosult illúzió-

val gondolhatta azt, hogy a reformkor folytatását vállalni tudja a középnemesség. Ötven-hatvan éves kora után pedig csak kevés író tudja már visszavonni régebbi nézeteit! De erről a szemponttól nem kívánok itt vitatkozni, hiszen a bírálat érdemi részei is állandó utalásokat tartalmaznak rájuk. Hadd hívjuk fel még a könyvkiadó figyelmét arra, hogy Alexander Bernát mindig x-szel írta a nevét és nem ksz-szel, amint ez a 383. lapon látható. Nagy Miklós

BALASSI BÁLINT ÖSSZES VERSEI

(Magyar Klasszikusok) Sajtó alá rendezte Bóta László, bevezette Fekete Sándor Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1954.

Az 1954-es könyvnapra a Szépirodalmi Könyvkiadó »Magyar Klasszikusok« sorozatában Balassi Bálint összes verseivel örvendeztette meg mindazokat, akik szeretik a magyar költészetet. Valamikor, még 1924-ben éppen Dézsi Lajos Balassi-kiadásával kapcsolatban vetette fel Babits Mihály azt a kérdést, hogy milyenek is kell lennie a jó klasszikus-kiadásnak. »Kétféle jó klasszikus-kiadást képzelhetek — írta. Egyiket a tudománynak, másikat a művelt közönségnek. Egyik adja az apparátust. Másik az eredményt. Egyik salakos szesz, tölcserrel és szűrőpapírral. Másik a tiszta, leparólt aranyedv. . . . Egyik csupa kérdés és probléma. Másik csak kincs és felelet.« És kénytelen volt megállapítani, hogy irodalmunk mind a kettőnek ugyancsak hiájával van, de különösen szegények vagyunk jó népszerű kiadásokban, pedig elsősorban ezekre volna szükség.

Kultúrpolitikánk azóta a múlt sok mulasztását pótolta.

A Magyar Klasszikusok sorozat kötetei legnagyobb íróink műveit teszik széles tömegek számára hozzáférhetővé, s ugyanakkor nagy részük a szakemberek számára is tud újat, tanulságosat nyújtani. Balassi Bálint verseinek erről a kiadásáról is elmondhatjuk ezt. Bóta László, a versek sajtó alá rendezője s a jegyzetek összeállítója, valamint Fekete Sándor, a bevezető tanulmány szerzője egyaránt jó munkát végeztek.

A Balassi-filológia az utóbbi évtizedekben hatalmas eredményeket ért el. Elég Dézsi Lajos és Eckhardt Sándor kiadásait egymás mellé helyezni, hogy ezeket egy szempillantás alatt lemérhessük. A költő életrajza, műveinek szövege, időrendje, esetleges forrásai, elsősorban Eckhardt Sándor és Waldapfel József kutatásai alapján, ma már nagyjából tisztázottnak tekinthetők. Persze ez nem jelenti azt, hogy vitatható kérdések, új megoldási lehetőségek az egyes problémák-

kal kapcsolatban ezen a téren már ne lennének. Éppen a jelen kötet példája mutatja azt, hogy ilyenek még ma is vannak, sőt eddig ismeretlen szövegek felbukkanásával is számolhatunk. De a Balassira vonatkozó adatok viszonylagos gazdagsága ellenére hiányzik életművének átfogó marxista értékelése. A költő verseinek végtelen érzelmi és gondolati gazdagságán kívül talán emiatt van az, hogy a róla szóló kisebblegzetű áttekintő munkák, Fekete Sándor előszava éppen úgy, mint a nemrég elhangzott ünnepi megemlékezések, annyi érdekesen újat tudnak róla mondani.

Fekete Sándor bevezetéséről az első benyomásunk az, hogy szép. Ha nem félnénk attól, hogy ismertetésünk túlságosan hosszúra nyúlik, kedvünk volna stílusát részletesen elemezni. Eleven, színes esszéstílus. Színesége nem a kívülről ráaggatott metaforákból, élenksége nem a szubjektív érzések villódzásából adódik, hanem a gondolat gazdagságából. Ezért jó. Látja a dolgok belső ellentmondásait, és éppen ez az, ami érdekli. Sok helyén szinte érezzük a megszülető ötlet, a felfedezés örömet. Erénye az is, hogy szeret és tud vitatkozni. Kosztolányi vagy Szerb Antal tévedéseinek bírálatát formai szempontból is a tanulmány legjobb részeihez tartozik. Tudományos és kritikai stílusunk kifejlesztése fontos feladat. Fekete Sándor véleményünk szerint jó irányban indult el.

A bevezetés alapján az olvasó lényegében helyes képet alkothat Balassi életéről, költészetéről, jelentőségéről és helyéről a magyar és a világirodalomban. Különösen az istenes énekekről szóló fejezet igen jó. A polgári irodalomtörténetírás sokszor dicsérte ezeket a verseket, de helyes értékelésüket nem adhatta, marxista irodalomtörténéseink viszont »kényes témának« érezték a kérdést és nem merték az istenes énekeket jelentőségüknek megfelelően értékelni. Fekete nagy

érdeme, hogy először mutatja meg kellő súllyal azt, hogy mennyi merész, polgári jellegű, haladó és világiás gondolat van e versekben. Hogy, érzésünk szerint, az istenes énekek eszmei és költői gazdagságát az ő elemzése sem tárta fel teljesen, az csak Balassi nagyságát bizonyítja.

Az előszónak kétségtelen erényei mellett van néhány kisebb, felületességből eredő szépséghibája. Ilyen például az, hogy félreérti Balassi e sorát: »Véletlen halál ki reánk őrt áll ne fojtsn meg hertelen éltünkben.« Magyarázata szerint itt a költő hosszú életért imádkozik, holott tudni kell, hogy a véletlen szó e helyen még megőrizte eredeti jelentését, vagyis csak annyit tesz, hogy váratlan, olyan amire nem gondolunk előre. Balassi e helyen tehát nem hosszú életet kér, hanem csak azt, hogy ne haljon meg hirtelen, úgy, hogy előtte nincs módja bűnbánatot tartani. Így magyarázta e sort már Eckhardt Sándor is, és értelmezése meggyőződésem szerint vitathatatlan.

Ennél súlyosabb hiba XVI. sz-i latin humanista irodalmunk indokolatlan lebecsülése. Szerinte annak, hogy Oláh Miklósék latinul írtak, első sorban néppellenes politikai beállítottságuk az oka. A kérdés nem ilyen egyszerű. Oláh Miklós politikai magatartása valóban nem volt példaadó. Ezért egy másik humanista, Forgách Ferenc történeti munkájában súlyosan el is ítéli, de szintén latin nyelven. És miért ír latinul Baranyai Decsi János, aki az első kísérletet tette a magyar polgári jogrend kidolgozására, Szamosközy, Bocskay István udvari történetírója, vagy miért vezette letinul gyönyörű lírai naplóját Szenczi Molnár Albert, vagy . . . de a latinul író s népüket ennek ellenére szerető magyarok sorát a XVI—XVII. században szinte a végteleenig folytathatnánk. A kérdés nem ilyen egyszerű.

Abban is érzek egy kis felületességet, ahogy a modern filológiai forráskutatás felett kritikát gyakorol: »Az akadémiai Balassikiadás jegyzetei lépten-nyomon felfedeznek sokszor teljesen véletlenszerű, esetleges párhuzamokat« — írja egy helyen. Ez így bizony túlzás.

Van még egy hiba, amelyért azonban már nem Fekete Sándor a felelős. A kötet egész szerkesztésén érzik valami elsiettség és felületesség. Ez abban nyilvánul meg, hogy az előszó nincs szerves kapcsolatban a könyv többi részével. Így a kiadás kétszer ismerteti a költő életrajzi adatait, egyszer a bevezetésben, egyszer a jegyzetek élén. Ezért vannak apró eltérések az előszóban idézett versek és a közölt szöveg között, ezért történhetett meg az, hogy ugyanakkor, amikor az előszó szerintünk túlságosan is élesen kikel az erőszakolt párhuzamkeresések ellen, a jegyzetek

szórul-szóra átveszik Eckhardt ilyen párhuzamait, még ott is, ahol azok egy népszerű kiadásban valóban feleslegesek, és végül ez az oka annak, hogy a kiadás kronológiai módosításairól az előszó egy szót sem szól, pedig ezek a kronológiai módosítások, ha helyesek, feltétlenül befolyásolják a költő egész pályájáról alkotott képünket.

Nem lett volna-e jobb egyazon emberrel iratni a bevezetést és a jegyzeteket? A sajtó alá rendezést azzal végeztetni, aki az előszót írja, illetve fordítva? A Magyar Klasszikusok sorozat további kötetei számára inkább ezt a módszert javasolnám.

A versek szövegével és a jegyzetapparátussal még nagyobb mértékben meg vagyunk elégedve, mint a bevezető tanulmánnyal. Ez a kötet Balassi verseinek eddig legteljesebb gyűjteménye. Alapja természetesen Eckhardt kritikai kiadása, de felhasználja az 1951-ben Stoll Béla által Keszthelyen felfedezett Balassi-kéziratot is. Ennek segítségével három versnek (51, 82, 87. számúak) a kritikai kiadásánál hitelesebb szövegét tudja adni, s ami ezeknél az apró módosításoknál még többet jelent, közli azt a két gyönyörű versszakot (95. Az erdélyi asszony kezéről, 96. Fulviáról), amelyeket először ebből a kéziratból ismertünk meg. Van még ezenkívül több önálló szövegjavítása (71., 81., 89. sz. vers), melyeket nem részletezünk, egyik sem nagyon fontos, de mind elég elfogadható, közülük néhány Győry Jánostól származik.

A versek ciklikus beosztása (Ifjúság, Losonczy Anna, Új szerelmek stb.) is Eckhardt kiadásán alapul, az egyes költemények időrendjében azonban néhány esetben eltér attól. Ezek közül az eltérések közül a leglényegesebb az, hogy a költő házasságának felbomlása idejéről négy istenes verssel többet eredeztet, mint Eckhardt. E négy vers közül kettő, az »Ó én Istenem, im mi történik . . .« és »Az Szentháromságnak első személye . . .« kezdetű a kritikai kiadás szerint a költő ifjúságában, 1578 előtt keletkezhetett. Eckhardt érve mindkét vers időrendi besorolásánál a versforma állítólagos kezdetlegessége. Az »Ó én Istenem . . .« kezdetű vers az ő jegyzetei szerint: »a jobb ritmusú, de gyengén rimelő zsengek közé tartozik«, Bótának itt feltétlen igaz a van. A vers nem zsenge, hanem remekmű. Ilyet kezdő költő nem írhatott. Ott van benne az önmarcangoló bűnbánat, az Istennel való keserű vita és alku, a bátorságról való könyörgés, mindaz ami Balassi legjobb, legkiforrottabb istenes énekeire jellemző. Nincs benne egyetlen henyé vagy sablonos sor vagy szó sem. Hogy a virtuóz rimelés hiányzik? A vers éppen akkor lenne gyengébb, ha ez is megvolna. Aki az életéért, becsületéért vitatkozik a sorssal, nem ér rá csengő

rimeket faragni. A puritán rimelés e versben, meggyőződés szerint, tudatos, a mondanivaló hitelét erősíti. Az Atyaisten himnusza (Az Szentháromságnak első személye...) nem annyira tökéletes, mint az előbbi költemény. Versformáján valóban érzünk valami egyenetlenséget, ami onnan ered, hogy tizenegy szótagos sorai négyféle belső ritmust követhetnek minden rendszer nélkül. Az ilyenféle ritmika főleg a Balassit megelőző költészet sajátja, és nála még fiatalabb éveiben is igen ritka, de nem feltétlenül a költői gyengeség vagy gyakorlatlanság jele, — gondoljunk csak Zrinyire. A forma tehát Eckhardt mellett vall, a tartalom viszont Bóta mellett. Az elkésredettség, reménytelenség és a kitzasztottság érzése, amely ebben a versben tükröződik, Balassi életében a szerencsétlen házasságát követő bajok előtt alig volt indokolt, s a költő zaklatott lelki állapota a forma lazóságát is megmagyarázhatja. Ezzel a verssel kapcsolatban még egy kérdést fel kell vetnünk. Az Atyaisten himnusza egy versciklusnak az első tagja. Ezt a ciklust, amelyet a költő maga állított össze, a kritikai kiadás az anúgy is bizonytalan időrend kedvéért szétszórta, pedig a három versnek együtt külön jelentősége van, s összetartozásuk igen szoros és hangsúlyozott. Balassi a Szentháromság ciklusban egész költészetének summáját akarta adni. Az Atyaisten az a sors-isten, akivel egész életén át vitázott, a Fiú a vitéség istene a Szentlélek a szerelemé. E három versben tehát Balassi egész költői világát vetíti az istenfogalomba. Miért nem lehetett ezt a három verset egymás mellett kiadni, nem tudom. Hiszen ezen az alapon a Júlia ciklust is szétszórhatjuk, ha sikerül bebonyozítani, hogy Balassi nem keletkezésük sorrendjében állította őket össze, vagy, hogy velük egyidőben más verseket is írt. Már Eckhardt eljárását sem éreztem helyesnek ezzel a három verssel kapcsolatban, de Bótáé még bántóbb. Hogy a valóban kicsit későbbi Szentlélek-himnuszt külön közli, nem is rovom fel, de bebonyozítja, hogy az Atya- és a Fiúisten himnusza egy időben keletkezett, és mégis közéjük rak egy szerelmes verset. A kritikai kiadás eljárását még lehetett magyarázni a következésképpen alkalmazott kronológiai elvvel, — bár a legjobb elv is hibás lesz, ha mereven alkalmazzuk —, de ezt még azzal sem lehet.

Szintén tartalmi érvek alapján ide sorolja Bóta László az »Ó én kegyelmes Istenem...« kezdetű verset és a XLII. zsoltár fordítását. Eckhardt 1590—92 körülről származtatta e két művet, anélkül, hogy keletkezésük idejét határozott tartalmi vagy formai érvekkel bizonyította volna. Időrendi besorolásának alapja végeredményben az a Rimayra vissza-

menő, és a költő nem egy életrajzi adatával, levelével is támogatható nézet, hogy Balassi utolsó éveiben súlyos anyagi bajokkal küzdve, egyedül elhagyatva és bizonyos fokig célja-vesztetten élt. Hogy ez a kép helyes-e, arra a kérdésre még vissza fogunk térni. Ha elfogadjuk ezt a nézetet, akkor valószínűnek kell tartani azt is, hogy Balassi pesszimiztikus hangú istenes énekeinek egy része életének ebben a szakaszában keletkezett. A nehézség akkor jelentkezik, amikor meg kell állapítanunk, hogy melyek azok a versek, amelyeket ebből a korszakból datálhatunk. 1589—94-ből csupán három istenes éneket ismerünk, aminek keletkezési ideje biztosnak tekinthető: a »Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten...« és a »Kegyelmes Isten, kinek kezében...« kezdetűeket, ezeknek záróstrófája pontosan megmondja szerzésük idejét, valamint az LI. zsoltárt, amelyről Rimay tanúsítja, hogy azt a költő halálos ágyán írta. A többi kései istenes énekek (Eckhardt kiadásában a 88., 89., 91., 92., 93., 94. számúak) általában nem találhatunk olyan tartalmi vagy formai elemeket, amelyek élesen elválasztanák őket a házasságával és pataki várfoglalásával kapcsolatos bajokban szerzettéktől, sőt nem egy közülük határozottan olyan motívumokat tartalmaz, hogy azok alapján inkább az 1584—88 közötti időszakba lenne sorolható. A megáláztatásra, szegényvállásra, a rágalmazó kevély ellenségre utaló sorok, amelyek ezekben a versekben állandóan fel-fel tűnnek, legalább olyan joggal vonatkoztathatók a házasság utáni bajokra, mint az utolsó évek nehézségeire. Ugyanígy a 27. és 148. zsoltárban megnyilvánuló optimista hangot is könnyen kapcsolatba hozhatjuk Balassi 1588-as felmentésével a felség sértés vádjá alól. Természetesen a zsoltárfordítások tartalmából biztosan következtetni keletkezésük idejére csak akkor lehetne, ha előzőleg alaposan összehasonlítottuk volna őket az eredeti szöveggel, és világosan látnánk azt, hogy mennyiben módosul bennük az eredeti mondanivaló. Ez nem könnyű feladat, sőt a 42. zsoltár esetében az is kérdéses, hogy egyáltalán megoldható-e, mivel itt az alapszöveget sem sikerült még pontosan meghatározni.

Ezen megfontolások alapján az új kiadás időrendjét legalább olyan jogosnak érezzük, mint az Eckhardt-félt, sőt az »Ó én kegyelmes Istenem...« kezdetű vers esetében feltétlenül jobbnak tartjuk. Ezt az éneket Bóta László ugyanis a szöveghagyománynak megfelelően a »Lelkemnek hozzá való...« kezdetű mellett közli. E két vers hangulati rokonságát már a XVII. századi kiadók is felismerték. Erre utal az »Ó én kegyelmes Istenem...« kezdetű ének címe a pozsony

kiadásban: »Mégis azonról«. Általában, bizonytalan keletkezési idejű versek esetében, meggyőződés szerint, az egyedül helyes eljárás, ha a kiadó a szöveg hagyomány sorrendjére támaszkodik, s a kronológiára vonatkozó hipotéziseit csak a jegyzetekben közli. Kár, hogy ez a szempont sem a kritikai kiadásban, de még a Magyar Klasszikusok Balassi-kötetében sem érvényesült mindenütt.

A 42. zoltár keletkezési idejével kapcsolatban szintén elég tetszetősnek érzem Bótának a jegyzetben közölt érveit. Ugyanakkor hangsúlyoznom kell azt, amit már az imént említettem, hogy egyrészt hasonló érvek alapján a 89—91-es lengyelországi tartózkodás idejéről és az utolsó évekből még néhány vers előre kerülhetne ebbe az időszakba, másrészt e zoltárfordítás, és általában a fordítások esetében, a versek tartalmából csak alapos szövegegybevetések után lehet megbízható érveket kovácsolni keletkezési körülményeikre vonatkozóan.

A most tárgyalt kronológiai módosításokhoz viszonyítva a többi eltérés Eckhardt időrendjétől kisebb jelentőségű. Az új kiadás a *Deo vitae mortisque arbitro* című ének versformájának azonosságát is figyelembe veszi a »Reménységem nincs már nekem...« kezdetű ének versformájával. A német vilanellának, mely ez utóbbinak dallamát szolgáltatta, megjelenési idejét pontosan ismerjük. Az azonos versforma nyilván azonos dallamon alapul, így a *Deo vitae mortisque arbitro* keletkezési idejének új meghatározása is szilárdnak látszik. Különben az egész eltérés legfeljebb egy-két év, s a kronológiának ez a módosítása Balassi költői fejlődéséről alkotott eddigi képünkön alig változtat.

Még kisebb fontosságú az a módosítás, hogy a »Most adá virágom...« kezdetű ének valamivel hátrább kerül, mint a kritikai kiadásban volt, már a Losonczy Annához írottak közé. E verset mindkét kiadó 1578 körülről eredezteti, és a Losonczy Annára vonatkozó értelmezést jegyzetében már Eckhardt is lehetségesnek tartja.

Ezek lennének az új kiadás kronológiai változtatásai. Az egész összesen hat versre terjed ki, és mint látjuk, valamennyi eléggé indokolt. A módosított kronológia mindenütt legalább olyan elfogadható, mint a kritikai kiadásé volt, némely esetben pedig határozottan jobb.

Mielőtt az eddig csak a Magyar Nyelv 1952-es közleményéből ismert, kötetben tehát most először megjelent, két vers problémáira rátérnénk, néhány kisebb hibát kell megemlítenünk. A 28. sz. versnek a főszövegben való közlése, nézetünk szerint indokolatlan. E kétsoros töredéknek a helye a jegyzetben volna, az ott hozott többi apró

fragmentum között. E versmaradvány bármennyire is fontos, de annyira töredékes, hogy annak az olvasónak, aki nem tudományos kutatás céljából, hanem csak a versolvasás gyönyörűségéért forgatja Balassi műveit, nem sokat mond.

A jegyzetek általában jók, a megértéshez szükséges tájékoztatást mindenütt megadják az olvasónak. Stílusuk helyenként érezhető egyenetlenségein kívül egyedüli hibájuk, hogy túlságosan a kritikai kiadás jegyzeteihez tapadnak. Ezért, mint már említettük, némely helyen olyan forrásokra és irodalmi párhuzamokra való hivatkozásokat közölnek, amelyekre itt nincs szükség. Egyik másik verssel kapcsolatban a szöveg hagyomány ismertetése is túlságosan bőbeszédű s a krokodilkönny, hattyúdál vagy a pelikán madár esetében sem kellett volna Temesvári Pelbártot, Fulgosiust, vagy a Physiologust felvonultatni. E példák közhelyek voltak Balassi idejében, sőt még ma is azok, a középkortól kezdve Petőfiig és máig számtalan író élt velük, forrásuk meghatározása nem egy népszerű Balassi-kommentár feladata. Az egyszerű olvasó számára e néhány esetben egy rövidebb magyarázat hasznosabb lett volna.

Valamivel bővebb méltatást érdemel az a két vers, amelyik Stoll Béla felfedezése nyomán itt került először a költő összes versei közé. A *Fulvia*-ének keletkezési idejének meghatározása a versben levő utalások és az 1593. márc. 21-i levél alapján egészen biztos, a másik versé is nagyon valószínű. Részletes esztétikai elemzésükre itt nincs hely, aki egyszer olvasta őket, érezhette, hogy Balassi legszebb szerelmes verseihez méltó remekművek. Ami meglepő bennük, az a fiatalos hang, és változatlan hevesességű szenvedély, amely a korábbi szerelmes verseket is oly vonzóvá tette. A költő már abban a korban van, amelyben Vörösmarty a »késő vágyról« dalolt, és mennyi baj és csalódás van már mögötte. E verseket ismerve valami különös súlyt kapnak Istvánffy szavai, aki az Esztergomnál halálos sebet kapó 40 éves férfit »lelkes ifjúnak« nevezte. A történetíró, lehet, hogy csak hálomásból ismerte a poétát, de talán mégsem tévedett.

Utolsó éveit két verstöredékkel egészen új megvilágításba kerülnek. Eddig csak komor zoltárokat ismertünk tőle ebből az időből, s most kiderül, hogy ezeknek keletkezési ideje nagyon is bizonytalan, s ugyanakkor előkerül két friss, fiatalos szerelmes vers.

Balassi utolsó éveiről hiteles tanúink eddig csak pöriratai és levelei voltak, amelyek magánéletének ugyancsak sok nyomorúságáról, bajáról panaszkodtak, meg Rimay,

aki szerint a sebesült költő, hazája sorsa miatt is kétségbeesve, kívánta a halált, és egy jezsuita, ki az »ars bene moriendi« exemplumát mintázta meg róla. A kép bizony nagyon komor volt, s az a néhány vonás, ami talán másra engedhetett követettni, igen halvány.

Az új kiadás a Fulvia-verseket beillesztve a költő összes művei közé és a kései istenes énekek kronológiáját bizonytalanná téve, mégis ezekre a vonásokra hívja fel a figyelmet. Meg kell néznünk, hogy milyen is volt Balassi helyzete utolsó lengyelországi útján, majd a 90-es években itthon, és milyen lehetett érzésvilága.

Illésházy István szerint az anyagilag teljesen tönkrement költő, akitől Balassi András utolsó birtokait is el akarta perelni, 1589 szeptemberében »solus omnino insidens equo noctu discessit« az országból. Ugyanakkor azonban más adatok nagyon kétségessé teszik azt, hogy valóban teljesen egyedül, szerelmi bánata és Balassi András zaklatásai miatt, szökve távozott. Inkább egy, Balassi életében újszerű, valószínűleg elég nagyarányú kísérletére kell itt gondolnunk saját sorsának megfordítására.

A lengyelek és törökök között háború készült. Balassi természetesen megpróbált a lengyel hadseregben elhelyezkedni. Az erre vonatkozó adatok és források közismertek. Mégsem árt őket közelebről megvizsgálni. Két levélét ismerjük ezzel kapcsolatban. Mindkettőt Zamojszki lengyel kancellárhoz írta, az egyiket a maga ügyében, a másikat Wesselényi Ferenc nevében, ajánlólevélül öccse, Balassi Ferenc számára.

Az első levélből megtudjuk, hogy Lengyelországba nem magától ment, hanem Báthori András, Wesselényi Ferenc, Zamojszki kancellár és a lublini palatinus hívták. Nem valószínű, hogy egy magányos vitéz, vagy az echos versében emlegetett nyolc ifjú legény részvételét a török háborúban négyen is fontosnak tartották a legelőkelőbb lengyelországi urak közül. És valóban, a levélben Balassi nemcsak saját zsoldjáról tárgyal, hanem mindazokról, akik, ígéretük szerint, »ex praesidio Ungariae« jönnek majd hozzá, »si quidem de stipendio certam infallabilemque rationem iniret«. A levél hangja igen magabiztos. A szolgálat feltételeit a költő szabja meg a lengyeleknek. Így csak olyan ember beszél, aki tudatában van a maga erejének.

A másik irat ennél még érdekesebb. Az öccse számára szerkesztett ajánlólevél felsorolja Balassi Ferenc Egerben szerzett érdemeit. Külön kiemeli, hogy »vivit . . . vel cum infimo milite coniunctissime,« majd a következőket mondja: »Mert ha egyetlen és magános katonának, ki bármilyen vitéz, elmaradása a bajban levő ország számára

aligha látszik nagy kárnak, miként jelenléte sem olyan nagy segítség, mégis mivel a katonák annyira ragaszkodnak hozzá, és követik őt, és nincs olyan nehéz dolog, amelyet ne . . . szívesen tennének és tűrnének el, . . . bizony nagyban segítene az ország mostani nagy bajában,« ha Ferencet is zsoldba fogadnák. A két levél alapján nyilvánvaló, hogy Balassi Bálint jelentős magyar csapat toborzását ígérte a lengyeleknek, főleg az egri katonák közül, s e csapat megszervezésében és vezetésében szüksége volt testvére segítségére is. Mind a két idézett levél 1590. május 9-én kelt. Így Takáts Sándor feltevése igen valószínű, aki összefüggést lát Balassi Bálint tevékenysége és Ernő főherceg május 9. és 21-i rendeletei között, amelyek szigorúan megtiltják a Lengyelország számára való katonatoborzást.

Balassi Bálint Egerben, tudjuk, 50 lovasnak volt a parancsnoka, a pataki várfoglalást 20 emberrel hajtotta végre. A megfogytakozott vagyoniú poéta saját familiárisaiból, vagy azokból a katonákból, akiket a bécsi hadvezetés bármikor is rábizott, sohasem tudott volna akkora csapatot összeállítani, hogy az »*magno opere huius reipublicae calamitatis modernae subvenire posset*«.

De Balassi nem is erre gondolt. Ismeretes egy jelentés kivonata 1591 januárjából, amely szerint Balassi Kürtössy Zsigmondot és az egész korponai őrséget hívta magához.

A Lengyelországba utazó költő tehát úgy áll előttünk, mint a magyar végvárakban megélni nem tudó egyszerű katonák, az ajánlólevél kifejezése szerint »infimi milites«, egy jelentékeny csapatának képviselője.

Itthon egyelőre béke van. A zsoldot rosszul fizetik, s a portyákat tiltja a bécsi haditanács. Magyar katona emberi megbecsülést, biztos zsoldot és győzelemre képes vezetést Mátyás óta először Báthori István Lengyelországában kapott, természetes, hogy most ismét Lengyelország felé tekintenek, különösen ha ott nem poroszok és oroszok ellen, tehát végeredményben idegen érdekekért készül a háború, mint Báthori alatt, hanem a közös ellenség, a török ellen.

Három évvel vagyunk csak a Bocskay felkelésbe torkoló 15-éves háború kitörése előtt. E hatalmas küzdelemnek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ekkor válik először nyilvánvalóvá a török hatalom gyengülése, s ekkor lepleződik le a nemzet előtt végleg a Habsburg politika rosszindulatú volta. Ebben a törökellenes felszabadító hadjáratnak induló, és németek elleni forradalommal fejlődő háborúban az idestova 100 éve folyvást csak pusztuló magyar népről szinte váratlanul kiderült, hogy

mindig csodálatos katonai erővel rendelkezik, két világhatalommal szemben is meg tudja védeni maradék területét és függetlenségét, mert e két hatalom birkózásában a döntés attól függ, hogy ő ki mellé áll.

A magyar nemzet számára a modus vivendi az egész következő századra Bocskay népi hadserege biztosította. A hajdúszabadság kivívásával a magyar nép egy jelentős rétegének ekkor sikerült először áttörni az 1514-ben rákényszerített második jobbágy-ság bilincseit.

Az a katonaréteg, amelyik ezt kivívta, már nem azonos a XVI. század végvári katonaságával, bár részben belőle fejlődött ki. A XVI. századi végvár még feudális képződmény. Ellátásának egyedüli biztos alapját a hozzátartozó földek parasztságának szolgáltatásai képezik. A tisztek szinte kivétel nélkül birtokos nemesek, a vár gyakran a kapitány tulajdona, s a zsoldot is sokszor a parancsnok fizeti, saját vagyonából, vagy a zsákmányból, amelyet bizony még Zrínyi Miklós vagy Dobó István sem mindig ellenséges területen szerzett. Így a vár katonasága nem egyéb, mint a parancsnokló nagybirtokos feudális fegyveres kísérete. Ha aztán a vár idegen kapitányt kap, vagy a legénységet külföldön toborzott zsoldosokkal töltik fel, ez a viszony azonnal felbomlik, és helyébe a zsoldos és kenyéradója üzleti kapcsolata lép, ami feltétlenül rossz, mert a magyar végvárat rosszul fizetik. A végvárok züllesztésének, gyengülésének oka a század végére a Habsburgok rosszindulatú politikáján kívül az is, hogy ez a feudális jellegű védelmi rendszer elavult.

Az ország legfontosabb várai, Esztergom, Győr, Veszprém, Székesfehérvár, Kanizsa, Eger a kilencvenes években szinte évenként cseréltek gazdát, ami azt bizonyítja, hogy komoly háborúban értékük már igen csekély. A döntő szerep a mindkét részről felvonultatott nagy mezei hadaké lett, s hogy végleges győzelmet ezekkel egyik fél sem tudott elérni, az csak az osztrák és török hadvezetés tehetségtelenségét bizonyítja. Hogy jó hadvezér kezében az ilyen seregek mit érnek, azt Bocskay megmutatta, amikor néhány hónap alatt megtisztította hajdúival az országot a némettől.

A Bocskay-felkelés azt bizonyítja, hogy a XVII. század első éveire már megvolt az a magyar katonaréteg, amelyik ezeket a merőben új feladatokat meg tudta oldani. Kialakulása máról holnapra nem történhetett. A Bocskay zászlaja alá gyűlekezett nagyszámú hajdú között feltétlenül sok volt a háború pusztításai miatt földönfutóvá vált paraszt, de seregének magja régi hivatásos katonákból kellett hogy álljon. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy az új

magyar katonaszellem éppen a pusztuló végvárakban született meg.

A feudális várrendszer amúgy is bomlásnak indult volna, már csak a fejlődő haditechnika és a védelem központi megszerzésének szükségessége következtében is. Ezt a bomlást az osztrák hadvezetés idegen parancsnokok behelyezésével csak gyorsította. A magyar katona részére a szolgálat mégsem válhatott közönséges zsoldos szolgálattá, mint a német landsknecht esetében, hiszen a török elleni védekezés nemzeti ügy volt, nemzeti ügy, amelynek erkölcsi értékét és saját egyéni sorsával való szoros összefüggését a legegyszerűbb vitéz is könnyen megérthette és átérezte.

A végvári katonaság feudális szervezetének bomlásakor a régi várurak szerepét, mint láttuk, a bécsi haditanácsból függő hivatalos vezetés nem tudta, és nem is akarta átvenni. A magyar katona viszont továbbra is harcolni akart, és harcára a nemzetnek szüksége is volt. Ezek a körülmények indították meg azt a spontán folyamatot, amelynek eredménye a hajdúság szervezetének kialakulása lett. E fejlődésben nagy jelentősége van annak is, hogy ugyanakkor, amikor a Habsburgok a magyar katonaság felszámolására, elzüllesztésére és idegen zsoldosokkal való pótlására törekedtek, a magyar katonaréteg állandóan újabb paraszti és tönkrement nemesi elemeket vett fel magába, száma nem hogy csökkent volna, hanem egyre növekedett. Ezeknek az embereknek a katonáskodás biztosított egyedül lehetőséget a társadalmi felemelkedésre, vagy legalábbis a pusztá megélhetésre. Egyre nagyobb lett tehát azoknak a katonáknak a száma, akik egy-egy közülük kiemelkedett vezér, vagy hozzájuk húzó nemesi tiszt vezetésével csoportosan kerestek szolgálatot, ha itthon nem lehetett, hát külföldön. A székelyeken kívül ezekből az emberekből toborozta csapatait lengyel királykodása alatt már Báthori István is. Ezekben a Báthori-féle hadjáratokban kezdhették tanulni a magyar vitézek azt az újabb harcmodort, amely a várvédelmek és portyázások hosszú korszaka után, a század legvégén a török háborúban és a Bocskay-felkelésben aztán itthon is alkalmazásra került.

Az ímént idézett két levél tanúsága szerint, a Balassi testvérek ezzel, a feudális viszonyok közül kiszakadóban levő, új, demokratikusabb szervezet felé tapogatózó, katonaréteggel vannak szoros kapcsolatban.

Nem állítom azt, hogy ez a kapcsolat most keletkezett. Ismeretes az, hogy Balassi Bálint már egri szolgálata alatt milyen jó viszonyban volt vitézeivel, de most e viszony valami korábban nem tapasztalt súlyt kapott. Balassi társadalmi pozíciójának visz-

szaszerezésére eddig két lehetőséget ismert: a gazdag házasságot, vagy a várkapitányi kinevezést, amit a császártól várt. Miután egyik sem sikerült, most kizárólag a hozzá csatlakozó vitézek segítségével próbálja jövőjét megalapozni. A Balassi testvéreket követő katonák, a Ferenc számára irt ajánlólevél szerint, főleg egriek lehettek. Ez a magyarázata annak, hogy a költő ebben az időben annyit emlegeti Egert, holott az egri szolgálattól már körülbelül hét éve megvált. A fenti megmondolások alapján azt a feltevést is nagyon valószínűnek tartom, amelynek jegyzeteimben Bóta is helyt ad, hogy a Végek dicséretét Balassi már 1589-ben, Lengyelországba utaztában írta katonái számára.

A lengyel urak jó reményekkel kecsegtethették Balassit és társait. Négy évi szerződést ígérhettek neki, ezért írja Illésházy-nak azt, hogy négy évig nem szándékozik hazatérni. A háború azonban elmaradt. A Coeliának való udvarlás, s a lengyel urakkal és hercegekkel való nyájasság nem tudta már Balassit tartósan kielégíteni. Életének korábbi kudarcait, istenes verseinek tanulsága szerint, ellenségei rosszindulatával, vagy saját vétkeivel magyarázta. E lengyelországi kísérlet meghiúsulásának oka viszont az általános politikai helyzet módosulása volt. A saját és vitézei sorsán való töprengés vezethette Balassit a politika elméleti kérdéseire. Tudjuk, Braunsbergben nagy érdeklődéssel olvasta Macchiavelli és egy vele vitatkozó szerző írásait a »politikai tiszteknek igazgatása módjáról«. A két könyvet még Rimaynak is megküldte, hogy az ő véleményét is kitudja feleltük. Korábbi adatunk nincs arról, hogy Balassi ilyen kérdésekkel behatóan foglalkozott volna.

Közismert dolgokat citáltak, de talán ebben az összefüggésben új magyarázatot kapnak.

Balassi utolsó éveiben jó barátságban volt a jezsuitákkal. Az erre vonatkozó adatokkal az irodalomtörténetírás mindmáig nem tudott mit kezdeni. Ha katolikus hitre térése csak érdekből és kényszerből történt, miért barátkozott össze az ellenreformáció leg-harciasabb rendjével, ha pedig meggyőződésből közeledett a katolikus valláshoz, miért nem adott hangot e meggyőződésének verseiben is? Ezekre a kérdésekre egyik felfogás hívei sem tudtak kielégítő választ adni. Talán közelebb jutunk a megoldáshoz, ha figyelembe vesszük azt a politikai szerepet, amelyet a jezsuiták ebben az időben játszottak. E rend a Katolikus Egyház hatalmának megszilárdítása érdekében közvetített a Báthoriak és Habsburgok között. Erdély és a királyi Magyarország együttműködése és hathatós külföldi segítség,

akár német, akár lengyel, feltétlenül szükséges előfeltétele volt minden eredményes török elleni támadásnak. A jezsuiták éppen ezeknek a feltételeknek a megeremtetését ígérték a magyarágnak. Hogy ez a politika a török kiverése helyett Basta pusztításaihoz vezetett, azt ekkor, 1590 körül, még senki sem látta előre. Balassi számára a török háború létérdek volt. Lehetővé tette volna, hogy vitézségével, katonai képességeivel, esetleg egy önálló, maga toborozta csapat élén, jó hírt, megbecsülést szerezzen magának, és vagyonát is gyarapítsa. Jezsuita barátsága így talán azzal magyarázható, hogy politikai szövetségest látott bennük, akikkel a közös célért, mely az ő számára a török kiverése volt, együttműködhetett. E közeledés politikai természetét, legalább is 1590 körül, úgy hiszem, döntő módon bizonyítja az, hogy a braunsbergi jezsuitáktól nem hitbuzgalmi műveket, hanem Machchiavelli könyvét küldte haza, és talán, bár e kérdésben csak alaposabb kutatások után mernék állást foglalni, még Campianus hitvitázó iratának fordítására is csak ilyenféle megfontolások alapján vállalkozott. A katolikus vallás terjesztését szolgálta, mert az adott időpontban úgy látszott, hogy katolikus vezetés alatt valóban létrejött egy olyan szövetség, amely a török fölött győzni tud. Ha megérte volna a politika csődjét, valószínűleg ő is Magyarai és Bocskay álláspontjára helyezkedik. Nem tudom elképzelni Balassit a katolikus Habsburg politikát még az ország érdekeivel szemben is kiszolgáló Pázmány vagy Istvánffy szerepében.

Ha a lengyelországi kísérlet nem is sikerült, de a magyar viszonyok a 90-es években a kívánt irányba fejlődtek. Ez adja meg a néhány biztos datálású kései istenes ének meglepően higgadt és végső soron bizakodó hangját. A bujdosásba, vagyis a lengyel-török háborúba induló költő a »pusztában zsidókat vezérlő jó Istenhez« fohászkodik, ahhoz az Istenhez, aki választott népét az »igéret földébe vezérelte szépen«. Reményeiben e háború meghiúsulása után sem akar kételkedni. Az Oceanum mellett, 1591-ben, fel-fel bukkano kételyeinek elmúlásáért fohászkodik:

Mi hasznod benne, ha veszélyre jutok
kétség miatt...?
Add meg énnékem én reménységem szerént
való jódót.

Balassinak utolsó éveiben voltak reményei, és nem volt egyedül. Ott álltak mellette humanista író-barátai, első sorban Rimay, aztán talán az a 8 ifjú legény, akikkel »a magyar versen való versszerzesen« vetekezett, a horvát Poszedarszky meg Batthyány Ferenc, aki szintén verseket kért tőle, és végül irodalmi műveltségét is méltányolni

tudó politikai barátai, a turóci jezsuiták. És ezen a viszonylag még mindig szűk irodalmi körön kívül maga mögött érezhette »igaz atyjafiát«, öccsét s a vele »coniunctissime« élő »sok jó vitéz legényt« Egerből és máshonnan, akik készek voltak őt még idegenbe is követni, s akik számára az 1593-ban kirobbanó új török háború, ugyanúgy, mint a költő számára, még fényes lehetőségeket ígért. Talán ezért tudott holtig fiatal szívvel szerelmes maradni, és ez adott neki erőt, hogy utolsó leveleiben, bár keserű szájjal, de gúnyolódjék még saját nyomorúságán is.

Ezek alapján »Balassa Bálintnak Esztergom alá való készülletit« is egy kicsit más-képp képzelem el, mint ahogy azt Rimay leírta. Ezen a versen valami végtelen elkeseredés ül. A legnagyobb magyar költő nem találja helyét hazájában. »Ob denegatos praestitae fidei honores et laborum exantlaturum retento praemio« elkeseredve elmegy Esztergom alá — meghalni. Rimay keserősége jogos. Ő már láthatta, amikor e művet írta, annak a háborúnak kudarcát, amelyikben Balassi életét áldozta, de Balassi nem így érezhetett. Számára az egész országban lelkesedéssel fogadott új török háború a régi várt nagy »occasio« volt vitézségének megmutatására, és hazája sorsának megfordítására. Balassi eredeti lelkesedésének tüze még Rimay keserű versén is át-átizzik:

Látván szép hazámnak
Hogy ki-ki oltalmára
Fegyvert készít, s megyen
Megszabadulására,
Szívem repös, vidul,
Csaknem lábra indul,
Oly vig minden javára.

Az te szent Fiadért
Láss engem is oly jóval,
Szolgálhassak néki
Értékkel, haszonval,
Lássam szabadságát,
S bár érje halálát
Vigan éltem azonnal.

Igen, így indulhatott a költő, akit Istvánffy nem tud másnak elképzelni, mint »impiger iuvenisnek«, Esztergom ostromára. A vers többi részén uralkodó lemondó keserűség már Rimayé.

»Tamen, mi pater, id decrevimus, ut sic fiat« — mondta a haldokló poéta az öt vigasztalni próbáló jezsuitának. Ha ezeket a szavakat az imént idézett két strófa mellett olvassuk, különös súlyt kapnak: »Ezt akaruk: hogy hazánk szabad legyen, ha kell halálunk árán is.« A költő a haza sorsában még halálos ágyán is bizik.

Különben Dobokay leírásához is fér némi kétség. A jezsuita kitűnő megfigyelő volt, és remek emlékezőtehetsége lehetővé tette, de épületes olvasmányt akart csinálni a megtért híres bűnös és eretnek katolikus halálából. Régi hagyományai vannak e műfajnak az egyházban. A híres bűnösök Lactantius óta csak kétféleképp halhatnak meg, vagy az ördög viszi el őket, miközben a pokol kínjait érzik már kimúlásuk előtt, vagy, hogy az Isten csodálatos kegyelmét demonstrálják, boldogan halnak meg, miután a legortodoxabb hitvallást tették. Nem kételkedem abban, hogy Balassi keresztény módon halt meg, de hogy katolikus módon, az már nem biztos. Dobokay, ahol csak teheti, Balassi saját szavait idézi, de mikor arról ír, hogy a haldokló költő Szűz Máriát hívta segítségül, nem idéz. Balassi minden szava nagyon mély benyomást tehetett rá, különös, hogy éppen ezekre nem emlékezik pontosan. E tipikusan katolikus fordulatok az istenes versekből is mindig hiányoznak, az utolsó zsolnárból is.

Ez az utolsó zsolnártól való különben a világirodalom egyik szinte páratlan csodája. A költő az elüszkösödött sebek szörnyű kínjai között tollat fog és ír. Aki ezt meg tudta tenni, annak rettentő hitének kellett lenni a maga költői hivatásában, abban, hogy az ő verseire valakinek szüksége van mint a kenyérre. Istennel a dolgát egy néma fohászokkal is elintézhette volna, ez a vers az embereknek szól, az embereknek akar valami szépet adni, példát és bátorítást. Hogy mit jelentettek e korban a zsolnárok, különösen a protestáns gyülekezeteknek, azt jól tudjuk. Vitéz társaira, vagy talán egész nemzetére gondolt a költő, mikor végső ereje irtózatossá megfeszítésével megírta ezt a zsolnárt, hogy azt énekelve rá emlékezzenek, lelkük megtisztuljon a kíntól és büntől.

Az új Balassi-kiadás juttatja sok emberhez el először első nagy költőnk verseit és Balassi élete utolsó szakaszáról mintha egy új, az eddiginél helyesebb kép körvonalait sejtetné. Ismertetésem végén ezeket az új vonásokat próbáltam határozottabban megrajzolni. Lehet, hogy egyes megállapításaim vitathatók, de annyi bizonyos, hogy a versek időrendje és vele kapcsolatban az életrajz néhány kérdése még nincs véglegesen megoldva. Remélem, hogy az új kiadás által felvetett problémákhoz hozzá fognak szólni Balassi életének régi, és nálam sokkal hivatottabb kutatói is, s ha ez bekövetkezik, akkor elmondhatjuk, hogy a Magyar Klasszikusok sorozatának ez a kötete, nem egy korábbihoz hasonlóan, a tudomány fejlődéséhez is hozzájárult valamivel.

Pirnat Antal

A tudományos munka nagy élménye: vitatkozni, az igazságot vitatkozva keresni. Különösen izgalmas feladat: vitatkozni egy olyan könyv megállapításaival, amelyet magam is kitűnőnek tartok, s amelyek elhíthető hatása alól addig, amíg olvastam, nem is igen tudtam kivonni magam. A vitát mégis elkerülhetetlenné teszik azok a kételyek, amelyek az első olvasás ígézetének elmúlta után ébredtek bennem, mégpedig annál határozottabban, minél inkább próbáltam a fenti monográfia Vajdáját a műveiből megismerhető igazi Vajdával egybevetni. Vajda János a kortársak és a közeli utókor számára nemcsak egy adott költőt jelentett, — még ha nagy költőt is, hanem többet ennél: jelkép és harci zászló volt a neve abban a küzdelemben, amely a magyar irodalom két tábora közt dúlt; alakja az évtizedek folyamán valóságos szimbólummá nőtte ki magát. Ez természetesen nem nagyon használt alakja és életműve helyes megítélésének; lépten-nyomon számolni kell az ellenség torzításával vagy a jóbarátok és párhívek mítoszalkotó fantáziájával. Agyonhallgatás és legendaképződés, lekicsinylő hamisítás és a lángelmének kijáró kultusz azok a végletek, amelyekből Vajda költői utókorra össze-tevődik. Adatokra, valószerű talajra természetesen a legendának sincs okvetlenül szükségé; így érthető, hogy amit adatfeltárásnak mondanak, azt Komlósnak szinte előlről kellett kezdenie. Eredményei — melyek pontos ellenőrzése és értékelése további részlettanulmányokat igényel — megérdemelnék legalább egy érintés-szerű felsorolást: Helyre kellett igazítani a versek időrendjét, mivel e tekintetben valamennyi eddigi kiadás pontatlan és félrevezető. Össze kellett szedni a jószándékú belletristáktól és riporterektől meglehetősen elkösdösített Gina-regény szá-lait. Világot kellett deríteni Vajda házasságának kényes történetére, felhasználva az eddig elzárt szentszéki iratokat, és kísérletet tenni Bartos Róza emlékiratai hitelességének tisztázására. Legfőképp pedig: ki-ásni a kiegyezéses kor homokja alól Vajda majdnem teljesen elfeledett publicisztikai tevékenységét. Nemcsak többszáz cikk került így napvilágra, hanem ismeretlen Vajda-szerkesztette politikai lapok is; a néhányéves bécsi működés új fejezet gyanánt iktatódik be a Vajda-biográfiába. Egyszerűen az a véleményem: adatszerűség szempontjából az ezután következő kutatások nem sok újat, főként nem sok lényegesen újat hoznak Komlós után, s ha leszámítjuk is, hogy egy-egy adatát a részletekben módosítják:

maga a pálya világosan, minden lényeges mozzanatában felderítve áll előttünk.

Ennek ellenére nem tudok szabadulni attól a kételyemtől: vajon Komlósnak, könyve egészét és Vajda emberi és költői jellegének megrajzolását tekintve, sikerült-e már teljesen kilábolnia a legendaképződés stádiumából? Könyve valóban teljesértékű tudományos monográfia-e, vagy még mindig illúziókat ölt magára, amelyek csábítanak arra, hogy lefosztogassuk őket? Szerintem Komlós, talán éppen azért, mert életének hosszú éveit szentelte az elhanyagolt téma teljes, odaadó feltárására — az évek folyamán nemcsak hasznos feltáró munkát végzett, hanem lassan-lassan, belső élmények és talán külső sugalmak hatására ki is épített magának egy eszményi képet a zord Mont-blanc-poétáról, s ehhez az ideáltípushoz idomította Vajda valóságos emberi és költői ábrázatát. Ez a folyamat a nyilvánosság előtt a néhány éve megjelent Magyar Klasz-szikusok-kötetben dokumentálódott, annak is különösen a válogatásában, — az akadémiai monográfiában pedig teljes lombozatában bontakozott ki.

Szerény bírálatomban éppen ennek az idealizáló-mitizáló folyamatnak a legfőbb következményeit szeretném megmutatni. Ez annyit jelent, hogy vitába kell szállnom Komlóssal — némi túlzással mondván — valamennyi ponton.

A legelső mindjárt Vajda emberi jellem-nek kérdése. Komlós szemmeláthatóan igyekezett marxista irodalomszemléletünk átmeneti fogyatkozásától: a költő emberi, egyéni mivoltának sematizálásától és vulgarizálásától ment maradni. Elvben nem is volt ez nehéz, sőt valósággal ide kellett ragadtatnia, amikor úgy állt a maga-feltárta adatok bősége előtt, mintha egy újonnan felfedezett világrészbe nyert volna bepillantást. Vajdáról monográfiát írni és sematizálni — szinte kizárják egymást. Komlós is nagy gonddal rajzolja meg az egyénítő vonásokat. Élő emberről lévén szó, tudja, hogy nem maradhat a felszínen; igyekszik is, hogy úgy mondjam, az egyéniséget a gyökereken megragadni, s a lélek ágazatát és lombozatát innen kisarjaztatni. Előttünk áll egy teljes életre, közösségi munkára, dicsőségre, érvényesülésre született nagygigényű, nagy élet-akaratú tehetség, akinek a pályája a 48-at megelőző idők plebejus forradalmiságában, majd magában a forradalomban és a szabadságharcban kezd magasra ívelni, az önkényuralom idején még tartja magas szintjét, aztán a magyar társadalom fokozatos

elaljasodása, a politikai fejlődés kiábrándító hatása és a ráneheződő egyre erősebb nyomás alatt fokozatosan eltorzul, s öregségére zord, emberkerülő, meghasonlott különccé válik. Vajda »kivételes tehetségnek tudja magát; zsenijébe vetett hitét semmiféle kudarc nem is dönti meg. Ugyanakkor azonban egész érdeklődése, lelkesedése hazája felé fordul — természetes hát, hogy ennek szolgálatában akar kitűnni... Így korán megmozdul benne egyénisége egyik legfőbb rugója: a vágy a dicsőségre« (18. lap). A negyvenes években »a haladásért lelkesedő magyar ifjúságot... előnti a dicsőségvágy. Egyet jelent ez akkor az elhatározással, résztvenni a harcokban, amelyek Magyarországot függetlenné és a népet szabaddá fogják tenni. Soha addig a dicsőségvágy nem tartalmazott ennyi rajongást a közösségért, nem volt ennyire testvér az önzetlenséggel«. »Ilyen vágy csak eleven közösségi szellemű társadalmakban foghat meg, ahol az író »nemcsak szép művek alkotója egy művelt kis réteg számára, hanem a társadalmi haladás harcosa is«. A hivatástudat mellett nem kevesebb nyomatékkal hangsúlyozza Komlós Vajda erkölcsi erejét, elvhűségét, helytállását, »egészséges, harcos plebejus lényét«. S amikor a kiegyezéses kor gyászos, eszményeket megtagadó környezetét odarajzolja Vajda köré, aki számára »az egykori magyar élet nem ad elég cselekvési lehetőséget és tartalmat életének« — aki még néhány évvel halála előtt is így tiltakozik: »meghallni ezzel a mérhetetlen életvággyal« — úgy tűnik föl szemünkben Vajda, mint óriás a törpék között, akinek eszmei lendületét, dicsőségvágyát és életigényét a kicsinyektől, a »szervezett közepszerűség«-től font ezer apró szál bilincseli a porhoz. S ha még hozzáveszem, hogy ezt a képet végig a könyv fejezetein lendületes, kifejező stílus tolmácsolja, — azt hiszem, érthető, hogy nehéz a sugalmazó hatásától szabadulni.

Mégis, ahogy mondtam, az első káprázat után kezdenek lassan a kértelyek, az ellentmondások ébredezni. Az olvasó kezdi a közösség szolgálatába állított dicsőségvágy ellensúlyaként Vajda egyéniségének aszociális vonásait is észrevenni. Hiszen erre maga Komlós is rávezet, amikor különösen az öregedő Vajda »őserdei« jellegű lényéről, társadalmonkivüliségéről beszél. »A polgárosodásért, nagyvárosért, civilizációért rajongó Vajdában kiirthatatlanul él a költőinek és természetesnek érzett vadon utáni vágy. Sőt ez lényeglegmélyebb alapja... mintha nem a Kammonból, hanem az őserdőből lépne ki.« (198. lap.) Komlós színesen ismereti az öregedő Vajda magányát, társadalmonkivüliségét; valójában ekkor már csak

hódolót türi meg a környezetében. Mindennek korábban is meg kellett lennie nemcsak csírában vagy lehetőségben; a fiatal Vajdára vonatkozik Jókainak az a jellemzése: megvan benne egy sansculotte lázongása és egy bojár gögje (332. lap). A »gyöngédségről« szóló egyetlen adat (308. lap) nem sokat nyom az érdességéről fennmaradt közlések ellenében. A költő jellegzetes magatartásformáiról legfőképpen költeményei beszélnek, — s Vajdánál éppen Petőfivel és Arannyal egybevetve feltűnő a barátságának, a társas kapcsolatoknak, mint lírai témának csaknem teljes hiánya, sőt: a társtalanság témájának ismételt és tudatos hangoztatása.

Aszociális körülbelül annyit is jelent; mint egocentrikus. Komlós a maga nagyarányú portréját úgy rajzolja meg, hogy eltiukolja benne az elég erős egocentrikus vonásokat. Ez éppen nemcsak emberi, hanem művészi kérdés is: mint alább még meglátjuk, Komlós nagyon nyomatékosan igyekszik Vajda lírájának befelé forduló jellegét kiemelni. Ez már magában is ellentmondás: a lélek a közösség felé fordul — és befelé forduló lírát alkot. Annyi bizonyos, hogy Vajda nehezen képes önmagából kilépni; csaknem egész életműve: nemcsak lírája, hanem drámája, epikája, novellái is csupa öntükrözés. Életmódjának társadalmonkivüliségét Komlós is kétséget kizáróan ábrázolja; a cselekvésről leszorított, magános ember ő, »akinek a társadalom nem adott lehetőséget becsvágyát kielégítő, kedvére való munka végzésére, aki mélyen megbántva (!), elkedvetlenedve, undorral és haraggal tele visszavonult az emberektől. Vajda kapcsolata a világgal — Bécsből való hazatérése után — alig állt egyébből, mint a takarítónőjével, a pincérekkel és a nyomdászokkal való veszekedésből, a gyűlölt robotnak érzett lapszemle hetenkénti megírásából, s a fiatal költőktől jövő kevéske tömjén átvételéből a kávéházban. A ráneheződő külső nyomás ellen úgy védekezik, hogy magabazárkózik, s mintegy a külvilág ellenközpontjává válik« (293. lap.) Komlós természetesen úgy gondolja, és az ideáltípusokat követelő irodalomszemléletnek is az felel meg, hogy Vajda nem volt eredetileg ilyen — eszményített képére fentebb utaltam — hanem a társadalmi és politikai körülmények torzították ilyené. Valóban nem elhanyagolandó tény állandó, szinte szenvedélyes érdeklődése a közügyek iránt, amely politikai újságíróvá teszi, amely a röpiratokat írhatja vele, s amely még élete legutolsó szakaszában is kultúrprogramot diktál neki. Csakhogy élete második, törés utáni szakaszában »annyira szembefordult a társadalommal, hogy félig már kiszakad belőle« (293. l.): Ismerjük az anekdotikus közléseket arról.

mennyire betegessé válik ez a szembefordulás és kiszakadás öreg korában.

Vajda egyénisége igazi jellegének megértéséhez jó kiindulópont éppen második szakaszában állandósuló, kirobbanásra mindig, csekély okkal is kész ingerültsége, olykor szenvedélyes haragja, harapás kedve, mindenben személyes inzultusokat sejtő sérődöttsége. Így, az állandó ingerült felajzottság állapotában az él, akinek valamely, egyénisége legmélyéből eredő, alapvető ösztöne vagy törekvése tartósan beteljesületlen. Az állandósult konfliktus állapotáról van itt szó, amely a lelket feszültséggel és mindig kész robbanóanyaggal tölti meg. Mindössze az a kérdés: melyik ez a teljesíletlensége, visszafojtottsága által rombolóvá vált törekvés? Komlós azt mondja: a közügyek, a nemzet sorsa iránt érdeklődő, javítani, fejleszteni akaró cselekvésvágy, amelynek eszmei alapját Vajda ismételtelen kifejtett, valóban bizonyos fokig zárt rendszerre kerekedő politikai koncepciói képezik; a cselekvésvágy tárgyiasságát, objektív szükségességét éppen a gondolatrendszer következetes felépítése, mintegy önmagában megálló logikája igazolná. Én azonban azt mondom, hogy Vajda cselekvésvágyában és a közügyek iránti érdeklődésében egyik fő hajtóerő a tehetsége és elhivatottsága tudatától támogatott személyes érvényesülési vágy, — vagyis, hogy Komlós ábrázolásához kapcsolódjak, a »dicsőségvágy«-nak nem az a bizonyos idealizált, hanem a nyersebb, prózaibb változata. Az érvényesülés túlzottan felfokozott igénye sarjazzatja ki azt a bizonyos általános nagygyenyűséget, amelyről annakidején már Németh László beszélt. A Vajdáról fennmaradt anekdoták jelentős többsége is éppen a visszafojtott vágy szóhozjutni nem tudó érvényesülési igényt dokumentálja — apró praktikák ezek, hogy nyomorának, betegségeknek, sebeinek és sérelmeknek mutogatásával a figyelmet, a szánalmat, a becslést magára irányítsa. Elég széles, legalábbis ábrándban, ennek a vágynak az élettere: a költőség mellett hadvezéri ábrándok is lépnek fel (41. l.); és természetesebben, reálisabban jelentkezik a politikai aktivitás vágya. (Szerelmi élményének idevágó eleméről alább lesz szó.)

Ilyen alapon is igaz aztán az, hogy Vajdát a társadalmi viszonyok, általában a magyar közélet alakulása tette elégtelenné, torzzá és különcé, — hogy ezek idézték elő a törést életpályáján; de nem egészen abban az értelemben, ahogy Komlós feltünteti. Ismert körülményekre kell itt hivatkoznom. 1849-től 1861-ig a főlépítménynek jelentős elemei hiányoztak a magyarság számára: nem volt magyar államiség, nem voltak speciálisan magyar közéleti és kormányzati szervek és

intézmények. A magyar irodalom, művészet csak nemhivatalos, társadalmi és társasági bázist érezhetett a lába alatt; közéleti szerepét éppen az jellemzi, hogy szembenállott az idegen államiséggel és az idegen hatóságokkal. A harcok és csoportosulások ellenére is viszonylagos egységét és egyszintűségét is ez magyarázza: lényegében csak egy hatalom van: a hazafi-közönség, s ez elvileg mindenkit egyformán pártol az ekkor valóban így nevezhető író-közletársaság tagjai közül. Vajda ekkor éli virágkorát: épp így elismert költő és népszerű lapszerkesztő, mint akárki más Magyarországon. A magyar államiség akármilyen ösdi szervezetének: a helytartótanácsnak, kancelláriának, meggyéknek visszaállítására, majd 67-ben a felelős kormány létesítése, párhuzamosan ezzel az irodalmi és tudományos élet eredetileg társadalmi jellegű szerveinek (Akadémia, Kíspalud-Társaság) a magyar államhatalom árnyékában hivatalos jellegű intézményekké válása eltoldást idéz elő a magyar kulturális felépítményben — és egyre növekvő megszólást az írók táborában. A kegyosztó tényezők száma megszorodott, az érvényesülés föltételei megnehezedtek. Vajda egy szép napon ráébred arra, hogy a közönség ugyan kedveli, de mégis a második vonalba szorult: a hivatalos hatalommal kapcsolatban nem álló, a politikai fejlemények hatására szintén megváltozott közönség kényerekegyére bizott, mai hasonlaltal kifejezve »partizán«, »illegális« írók sorába. Az élet, az események kezdenek elmenni mellette, míg mások kulturális-hatalmi pozíciókhoz jutottak, s ott vannak az irányítók között. Az, amit irodalmi ellenzéknek nevezünk, lényegében megszületett akkor, amikor magyar jellegű államiség jött létre, hivatalosnak számító kulturális tényezőkkel, kultúrpolitikával és irodalmi hatalmi pozíciókkal. Ettől fogva Vajda pályájának és magatartásának különös görbéit és csattanóit is befolyásolják és részben magyarázzák a hivatalos érvényesülésből kiszorult tehetség erőfeszítései arra, hogy nagy egyéni tettekkel vagy a közvélemény erejével magát az új magyar élet középpontjához közelebb vigye, közéleti tényezővé tegye, köznapian mondva: pozíciót szerezzen magának. Gondolom, ez is hozzájárul Vajda politikai irányvonalának többszöri megváltozásához — nemcsak magának a helyzetnek a természetényei, mint ahogy Komlós mondja. Természetesen nem szabad elfelejtenünk a negatív megnyilvánulásokat sem: a harag, az ingerültség, a féltékenység, a dac kitéréseit (mint pl. a híres rópiratokban) — s azt legfőképpen, hogy a nagy harc végülis többször a pusztá önfenntartásért vívott küzdelemmé silányult. Dicsőségvágyának — különösen novelláiból tükröződő —

mohósága kelti fel a gyanút : ritkán apellál az utókorra ; többnyire még életében szeretné a babérokat szedni. Az a bizonyos Petőfi-féle dicsőségvágy puritánabb ennél (»használni, nem ragyogni akarok«) — és éppen ezért lényegéhez tartozik az önként vállalt aszkézis, amelyet Vajda nem ismer. Nyilvánvaló, hogy a kor, a kiegyezéses idők viszonyai sem nevelték őt ilyesmire ; inkább hatottak abban az irányban, hogy egyéniségének lapangó konfliktusait kiélezték és erőit helytelen irányba terelték.

Komlós portréja még egy ponton szorul rá a kiigazításra. Ezt a »telt, bővérű«, nagyigényű és szenvedélyes lobogású lelket észrevehetően valami titkos gyöngeség gyötri. »Emberkerülése nagy önértéből fakadt, amely megsebesülven, féltékenységgel keveredett.« Önértékének tudata a legkisebb valódi vagy vélt sérelmet megérzi ; nem tud rájuk azzal a biztos, fejedelmi öntudattal nézni, mint Ady. Indulatba jön, amikor meghallja, hogy Aranynek szobrot állítanak ; költeményes kötetéről maga írja meg az áhitott dicséző bírálatot. Élete végén remegő türelmetlenséggel várja az országos jellegű évdíjat ; a jubileumi ünneplés gyerekes módon elérzékenyíti, — úgyhogy előző embergyűlöllő, kortársait lenéző magatartását azonnal visszavonja. Már utaltam arra a Komlós eredeti elgondolásába bele nem illő jellemvonásra : közösségi életre van-e hát teremtve vagy magábafordulásra, hiszen igen laza kapcsolatban állt a cselekvő éléttel, »teljesen álmai és emlékei között élt« (174. l.). Ezek a vonások azért érdekesek, mert a pszichológus éppen az önértéke tudatának titkolt gyöngeségét és bizonytalanságát olvashatja ki belőlük, — amelyet olykor mesterséges, felfokozott pózokkal ellensúlyoz.

Összefoglalva az eddigieket : én Vajda egyéniségének fővonását, uralkodó jegyét, úgy ahogy az életében kialakult, éppen a betegetlenségben, az egyéniség alapvető ösztöneinek és törekvéseinek teljesületlenségében, sőt teljesülhetetlenségében látom. Legáltalánosabban annyit jelent ez, hogy fejlődését a következő tények irányítják : dicsőségvágyának, azaz jórészt érvényesülési vágyának és önérték-tudatának teljesületlensége — és ugyanúgy annak a teljesületlensége, amit Komlós így nevez : »az élet teljességének vágya«. Ezt a teljesületlenséget valóban nagyarányúnak és állandónak kell képzelnünk : azzá teszi egyszerűen az élet- és dicsőség-igény magas hőfoka, exaltált túlfeszítettsége, amely önmaga teszi vágyai tárgyát elérhetetlenekké (szerelme tárgyainak istenítésével furcsa, de érthető kapcsolatban áll visszatorpanása a kielégüléstől) — de az igényben magában is ott van a telje-

sületlenség csirája : az egocentrikus hajlam, az igazi emberi kapcsolatokra való csökkent képesség már eleve irreálissá, életenkívülivé teszi. Mindez nem a kritikus elképzelése, hanem sűrűn ismétlődő témája a lírikusnak. Apróbb hangok mellett (»Nem az elvesztett, az el nem nyert éden fájdalma« ; »Vagy hogy nem halt meg voltaképp itt, Csak az a perc, mely elrepült, A bimbó, mely nekem ki nem nyílt, A vágy, amely nem teljesült«) mindjárt a kulcs-verset említem ; ez : a *Kisértetek*. Olvassák el az egész verset, de különösen ügyeljenek a jellemző vallomásokra : »Nem azok az igazi holtak, Kik egyszer itten éltek, voltak . . . Csak a testet nem öltő ábránd, Be nem felt vágy, el nem lobbant vágy, Az elszalasztott meddő óra Nem fordul itten vissza jóra« — de a lírikusnak nem vethetjük szemére a szavak következetlenségét, hiszen azt mondja, hogy az igazi halott a be nem teljesült vágy, a vers vége mégis azt a forró sóvárgást, azt a soha ki nem elégülő, halhatatlan szomjúságot sugalmazza, amelynek gyötrelmét a természet kéjteli életöröme és a más boldogsága csak fokozni tudja : »A vágytól, mert azt el nem éred, Ujból, örökké forr a véred, Forr itt a földön, lent a sirban, A mennyországban, a pokolban, Csillag, nap válnak porló röggé, E tűztől nem menekszel többé . . .«

Azt azonban, hogy Vajda életét, magatartását nem a teljesség és az épség, hanem a szomjúság kormányozza, Komlóssal ellentétben nem tartom teljes mértékben társadalmi terméknek. Vajda kétségtelen, fokozatos eltorzulását olyan folyamatnak tartom, amelynek megvannak a maga belső föltételei is. A fiatal Vajda talán olyan lehetett, aminőnek a visszaemlékezés ábrázolja : »Kedélye eredetileg csupa fény és tűzláng volt . . . csak a szépség, gyönyör és kék tudott hozzáférközni, a bú, fájdalom, kétségbeesés csak kerülőutakon törhettek szívébe. Neki az élet tündöklő nyári fényben pompázott.« (Palágyi Menyhért írja 1885-ben, Komlós 21. lap.) Több adat van fiatalokának túlnyomó vígságáról. Persze, a teljesületlenség keserű élményét az évek lassan halmozzák fel a lélekben ; különösen az osztálytársadalmak idején nehéz elképzelni olyan összhangot egyén és társadalom közt, amely a nagyigényű, expanzív, dicsőségre és érvényesülésre vágyó tehetségben a fékező, az alkalmazkodó, a fegyelmező erőket feleslegessé tenné, — különösen ha aszociális, egocentrikus tendenciái is vannak. Vajda igazi poklát az idézi elő, hogy fokozatosan elveszti önmaga fölött az uralmat ; nem tud szomjúságának fölébe kerekedni ; tehetetlenné válik különösen képzeletével szemben, amely időnként valóságos rombolómunkát végez lelkében. Kimondja ezt Kom-

lós is, anélkül, hogy magyarázatába szer-
vesen beillesztené: »Érzése, képzelete így
lett olyan erőssé, hogy néha nem ő uralkodik
fölöttük, hanem azok uralkodnak fölötte.«
(293. lap.) »Vajda az életben mártírja volt
képzelete izzó elevenségének, mely állan-
dóan elébehozta Gina elvesztését« (297. lap).
Képzeletével mint költői problémával alább
még majd találkozunk; egyéniségében csak-
ugyan dezorganizáló munkát végzett: »Ami
van, azt látom, hallom, De nem az fáj, nem
az gyilkol, Ami nincs, az kísért engem,
Amit izzó velőm gondol.« A teljes lelki
helyzetkép persze az, hogy a kielégületlenség,
a szomj, az érvényesülésvágy és a sértődött-
ség kész szolgára talál a képzeletben, amely
még évek múlva is az első élmény meleg-
ségével varázsolja elő mindazt, amit az élet
megtagadott tőle, mindazt, amivel meg-
bántotta, — sőt többet is ennél: mindazt,
ami a másé, de amihez neki volna jussa
(»mennyi öröm van, és mind a másé«), rö-
geszmeszerű érzékletességgel színezi ki —
anélkül, hogy a fegyelmező öntudat közbe-
szólna. Így jut el Vajda az olyan szélsőséges
megnyilatkozásokig, amilyen a sírvafakadás
a vadászaton, vagy amikor azt mondja, hogy
az úristen külön csodákat tesz az ő bosszan-
tására.

Rátérek most a második vitapontra.
Komlós túlbecsüli Vajda költészetének és
egész emberi egyéniségének érzelmi inten-
zítását, és helytelenül ábrázolja érzelmi életé-
nek tipikus folyamatait. A fentebb említett
ideáltípushoz való illeszkedés talán ebben a
viszonylatban érződik meg leginkább. Kom-
lós a maga felfogását mélyről és többoldalúan
igyekszik megalapozni. Megtudjuk tőle, hogy
Vajda egyéniségének korlátlanul szenvedé-
lyes alapvonását már a kortárs-költők és
kritikusok is megállapították. »Egyedül ve-
tette magát elszántan ön-géniusának karjai
közé« — Zilahy Károly 1860-as bírálata
szerint. »Mélyebb és hatalmasabb érzéseket
tömörebben, megrázóbban egy magyar költő
sem adott még« — folytatja Ábrányi Emil
1871-ben. Komlós végül is így foglalja össze:
»Gát nélkül élte végig és kiáltotta ki érzéseit.«
(284. lap.) »Az ő költészetének állandó hő-
emelkedése van... Egyik főtulajdonsága,
hogy az érzés rendkívüli erejűvé dagad,
szinte határtalanra nő benne... Nem
szólal meg addig, míg szenvedélyes hőfoka és
a gondolat magas feszültsége nem kény-
szeríti erre.« (284. lap.) Vajda lírájának
tartalma, végső elemzésben, »a felszabadult
nép bővérű szenvedélye« (332. lap). Amíg
az ember Komlós citátumait nézi vagy
említett válogatásait forgatja, körülbelül így
látja a dolgot maga is. Ha azonban a teljes
Vajdát vesszük kezünkbe, az előbb vázolt
kép nagymértékben kérdésessé válik. Úgy

gondolom, nem hiba, ha ennek boncolgatása
közben más megnyilatkozások helyett ma-
gukra a költeményekre támaszkodunk, —
mégiscsak ezek a döntők egy lírikus-egyéni-
ség affektivitásának megítélésében. A verseket
lapozgatva pedig nemigen találjuk azt a
szüntelen szenvedélyes lobogást, amelyről
Komlós beszél. Van ilyen is — alább még
szemügyre veszem — ellenben találunk
számos olyan költeményt, amelynek nincs
hőemelkedése: dalszerű, olykor derűs meg-
szólalásokat, naív, játékos, költői maga-
tartást és szemléletet — pedig éppen ez az,
ami nehezen fér össze a gáttalan, bővérű
szenvedélyekkel. Találunk pedig ilyesmit
későbbi és korábbi szakaszokban is, tehát
már az ötvenes évek Gina-ciklusában. Nem
számítom ide a gyöngébb, sikerületlen verse-
ket, amelyekben a költő érzelmi állapota nem
érte el a komoly ihlet telítettségét; de le
kell szögezni, hogy ezek gyakori előfordu-
lását szintén bizonyítéknak érzem Komlós
ellen. De a nagy, remeknek érzett versek
közül hadd hivatkozzam a következőkre:
(a Parnasszus-kiadás lapszámai szerint) *Bűcsű*
(17.), *Édes álom, boldog álom* (29.), a *Szerelem*
átka-ciklusból I., VIII., IX., XI., a *Gina*
emléke-ciklusból: I., IV., V., VII., X., XII.,
XIII., XIV., XIX., XXI., XXVII., *Vége*
van, Hajón, Ha szépet látok stb. Talán
főlöszleges is az olyan ismert, könyv nélkül
tudott példákra hivatkozni, aminők a *Hűsz*
év múlva, A vadli erdőben, Nádas tavon,
A Balaton partján. Az mindenesetre igaz,
hogy Vajda hajlamos a gyors exaltációra;
hirtelen szerelmi fellobbanásai is erre valla-
nak (lásd a letérdelés-jelenetet Bóka Vajda-
kötetében, 185. lap), és hogy érzelme olykor
természetesen, olykor némi lelki praktikákkal
eléri a szenvedély nagyarányú lobogását,
talán a gyönyör pillanatnyi örökkévalóságát
is. Bizonylat érezte időnként ő is azt a
»vérforrató gyönyört«, melyet az élet kelt
a holt anyagban. (L. a *Boldog szerelem* és a
Szemközt című verseket, és sok más
kívül Komlós legfőbb inspirátorát, az *Alfréd*
regénye I. énekét.) Mindemellett azonban
számolni kell azzal a tényezővel, amelyet
Komlós Vajda-interpretációjában nemigen
vesz tudomásul, s ez az érzelmi élet termé-
zes dinamikája. Állandó, szűnni nem akaró
eksztázis körülbelül annyi, mint lelki ab-
normitás. Az érzelmi élet egészséges lefolyásá-
hoz, hogy ne mondjam, dialektikájához
hozzátartozik a nagy szenvedélyek, felláng-
olások, feszültségek természetes feloldódása,
átfejlődése halkabb, de esetleg épp olyan
tartalmas érzelmi állapotokká. Ismert lélek-
tani tény, hogy a nagy lelki hullámzások
idővel hangulattá szelidülnek; a magyar
lírában Petőfi a szemléltető példa. Vajdánál

mármost az a helyzet, hogy ő — éppen ellentétben azzal a képpel, amelyet róla Komlós vázol — nemcsak hogy maga is alá van vetve az érzelmi élet említett dialektikájának, hanem lírai ihlete szeret is táplálkozni az érzelmi élet már lecsöndesült, hangulatibb változataiból; a költői felhasználás számára kedvvel ragadja meg az érzélem spontán leszűrődésének az utolsó stádiumát. Példák a fentebb említett versek, különösen a néhány érettkori és kései hangulati remekmű.

Vannak aztán megint olyan versei, amelyekben a lírai anyagot nem a nagyerejű érzelmi állapotok spontán leszűrődése teremti meg, hanem a személyiség félig-tudatos leszűrő, feldolgozó tevékenysége. A kész lírai költemény létrejöttében, majd emberi és esztétikai tartalmának megítélésében nemcsak az egyéniség emocionális anyaga számít úgy általában, hanem az érzelmelefolyás menete, az érzelmi állapotok időbeli kibontakozása, az egyéniség egészébe való beolvadása is. A magyar líra e tekintetben Vajda korában, az ő működésével részben párhuzamosan tökéletes emberi és művészi magaslatra jutott. Petőfi és Arany a lírai anyag minden különbözősége ellenére is e tekintetben egy úton jár. Ritkán kapunk náluk közvetlen, nyers élménykitörést, inkább érzelmi folyamatot, a lírai állapotban levő ember közvetlen, természetes megnyilatkozását. Az affektív oldalról kapott ösztönzés, a meginduló folyamat a személyiség egészét megragadja; megmozdulnak az egyéniség értelmi és morális erői is. Gondoljunk arra, hogy Arany Világos után a nagy nemzeti és személyes fájdalmat, a lélekre nehezedő emberfeletti nyomást ellensúlyozza és áthatja, de ezzel egyúttal könnyíti is bölcselkedő reflexiókkal, erkölcsi belátással, a maga büntelenségének és nemességének tudatával, aztán valami fanyar, férfias belenyugvással, olykor a szatíra csipősségével vagy a humor mosolyával, nem utolsósorban a költői képzelet meglevenítő csillámával. (Példa-versek: Fiamnak, Letésem a lantot, Visszatekintés, Enyhülés, Kertben, Háziuraság, Irószobám stb.)

Nos: lehet akármilyen heves és lobogó Vajda eredeti élménye, ezt az átszűrő, feldolgozó eljárást ő is ismeri és alkalmazza. A naív, könnyed dalhangba való transzponálásra már fentebb idéztem példát. A teljesületlen vagy rezignációvá-szelidítéste ott van pl. az *Utóirat* és a *Gyermekkorom tájéka* c. versben; számos vers szövi át a fájdalmas élményt nyugalmasabb reflexiókkal (*Utolsó dal Ginához, Életbölcsélet* stb.); az elégikus jellegű meghiggadás-rokon az előbbivel (*Kisértetek, Harminc év mulva*) — a lelki hullámozás többrétű játéka olvad össze az olyan versben, aminő *A Városligetben*.

Emberi-lélektani szempontból különösen sokat jelent az, ha az időnkénti szélcsendet, harmóniát a humor varázsolja elő. Valamilyik régebbi esztétikus azon mérte a költők nagyságát, hogy mennyire képesek a humorra, hogy tudnak-e olykor nevetni és nevetetni. Bizonyos föltételek közt a komikum vagy a humor megjelenése a lélek gyógyulásának, a nagy válságok után kibontakozó harmóniának lehet a jele. Vajda nehézkes zordságát éppen az dokumentálja, hogy aránylag ritkán tud ilyen magasra emelkedni; de a feloldódásnak ez a típusa sem hiányzik nála teljesen. A fájdalmat, az elégikus búsongást mégiscsak enyhíti egy-egy szatirikus szűrés (*A kárhozat helyén*-ben törekszerűen, nem harmónikusan, — az *Alfréd regénye* meg a *Találkozások* számos helyén). A tisztá humor persze ritka madár, de azért Vajda is elhumorizál önmagán a *Fürdői emlékek* első versében, vagy a *Körutazásom* címűsében magán és a Stájerföld lakosain. S ha már Komlós ábrázolását javítgatjuk, hadd rójuk fel neki külön, hogy koncepciójában nincs helye Vajda hangulat-lírájának általában, különösen pedig tájhangulatot kifejező verseinek. Egyikben sincs szó arról a bizonyos hőemelkedésről vagy valami lobogó szenvedélyről; sőt: a művészetet éppen a hangütés pianissimo-ja jelenti. Az *Éjtelek* című versről, különösen a második részéről, könnyű volna azt a banalitást elmondani, hogy fülledt érzékiség van benne; valójában meg kell éreznünk — s durvább ízléssel nem is fogjuk fel azt a leheletfinom gyönyörösövárgást és gyönyörsejtelmet, amelyé a költő a kéjvágyat desztillálta, s amelynek érzékeltetésére a nyáéji környezetből talán legbravúrosabb szimbolikáját megalkotta.

A lírai költő élményfeldolgozó működése és akarata az a pont, amelyen Komlós jórészt lappangó Vajda—Arany szembeállítását szövé kell tennünk. Az ostor természetesen elsősorban a »népnemzeti« iskolán csattan; ezt pedig szívesen átengedjük Komlós haragjának. Egyetértünk vele akkor, amikor az epigonok szürke igénytelenségét pellengé-rezi ki. »E korban mindenki a megelégedés, a kevéssel-beérés bölcsességét zengi... A kor azt várta a költőtől, hogy az idill, a szerény viszonyok elégedettségét hirdesse.« (329. lap.) Az egyenlőtlen persze túlzottan ki van élezve: olyan költők vannak szembeállítva Vajdával, mint Lévy József, Pósa Lajos, Nógrádi Pap Gyula, Földváry István és Szabolcska Mihály; »Vajda az első magyar költő e korban, aki a teljes élet jussát követelve, szembefordul a reakció-nevelte igénytelenséggel... Adyig senkiben nem élt az élet akkora igénye, mint benne...« (330. lap.) — ezzel szemben pedig megpróbáltuk

kimutatni, hogy ő sem él mindig az exaltáció magaslatain, és neki is vannak igénytelen, idilli hangulatai. Azt pedig Komlós igen jól tudja, hogy a magyar szellemi élet vidékiségenek megvan a maga kellemetlen és akaratlan oka a Bach-korszak közéleti viszonyaiban; a 48 előtt meginduló városiasodást az önkényuralom s a magyar államiság ideiglenes szűntelése vágja ketté; a magyar kultúrát hordozó társadalmi rétegek, a megyékből is kiszorulva, ekkor vernek tartósan fészket vidéki kuriáikban és udvarházaikban. (Berzeviczy: Az abszolutizmus kora, II. 398.) Főként azonban szeretnénk eloszlatni azt az árnyat, amely ebből az összehasonlításból nem egészen Komlós akaratára ellenére Arany költészetére esik: a 60-as évek közepétől íróink »idegenkednek az erős szenvedélyektől, gyanús nekik a mérész képzelet, nem szeretik a lírát és csak csúf-szavuk van a zsenialításra.« Vajjon Arany-nak is ott a helye a kor »óvatosan kisszerű lírája-ban? A költői öntudat mértéke nem választja el élesen Vajdától, inkább csak a megjelenési módja: Vajda sértődékeny zseni-tudata is rejt belső bizonytalanságot, csakhogy ő ezt feltve titkolja és elleplezi; Arany-nak körmönfont módokon, fikciókkal kell istápolnia öntudatát, tehetségébe vetett hitét; de szerény megnyilatkozási formái mögött is van még mindig elég tudata a maga értékéről — nem szólva arról, hogy végülis ez a tudat a moralitás síkjára emelkedik át, és önvád, a megnemoldott feladatok miatti felelősségérzet lesz belőle. Ilyest valóban nem ismer Vajda.

Végülis: a párhuzam lényegére térve, óvakodnunk kell attól, hogy Arany-nak, különösen az Ószikék költőjének látszólagos költői és emberi igénytelensége megtevészen bennünket. Az Ószikék halk hangja egy hosszú emberi fejlődésnek művészi formába öntött utolsó stádiuma, s e fejlődés elején olyan élmények állnak, amelyek a maguk módján fölérnek Vajda lobogásával: a nagy tehetség hivatástudata és a művész önkínzó lelkiismeretfurdalása, majd betegségének, elmaradottságának hiedelme s önmaga lekicsinyítése, hozzá a fokozódó magánosság, a némaságra kárhözott lázadás és tiltakozás egy neki idegen világ ellen, s mindehhez a közeledő halál, az étellel való leszámolás, az elhibázott élet. Ezt a gyötrelmes háborgást szűri le Arany végülis nyugodt, lemondó hangulattá; de a látszólagos igénytelenség olyan, mint a napsugár fehér fényle: élénk, tarka színek olvadnak össze benne. A nagy lírikus is magáreveheti olykor az egyszerűség, igénytelenség, idilli naivság szűrkéontósét, de az igaz, értőnek át kell látnia az állítózetten. »Még az elégiáig sem higgad-

tam le« — írja Arany nyolc hónappal Világos után Szilágyi Sándornak — s az ily állapot lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált stb., de a fájdalomban, kínban, dühösség- és kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom.« Azért idézem ezt a nyilatkozatát, hogy rámutassak az *Összel, Visszatekintés, Enyhülés*-féle költemények művészi bravúrájának, elégius higgadtságának és józanságának valódi előtörténetére. Komlóséval rokon tévedés volt az, amikor Aranyt Vajda és Tolnai egyszerűen csak hideg művésznek tartották; valójában arról van szó, hogy Vajda is ritkán ragadja meg az élményt azon melegében, mint láttuk — Arany pedig felülmúlja őt a tiszta affektivitás »dúsításában«, egy gazdag egyéniség erkölcsi és értelmi erőin való átszűrésében.

Az érzelmi élet fent vázolt dialektikája magától vezet át a lírikus-egyniség még egy fontos kulcskérdéséhez: ez a közvetlenség, a lírai önkifejezés közvetlen nyíltsága és a magartatás természetessége. Abban a portréban, amelyet Vajdáról a felszabadulás után alkottunk, mindig van egy kis petőfiesítés; nem vonja ki magát ez alól Komlós sem. Jellemében az »önmagához hűség és feltétlen őszinteség«-et emeli ki; költői mivoltára nézve nyomatékosítja ezt ilyes megállapításokkal: »Lelke igaz érzéseiben akarta és tudta megtalálni a nagyszerűt.« (247. lap.) »Így lírája a leghatalmasabb érzések, egy hősiességre, dicsőségre vágyó, a szépségért, nagyságért rajongó lélek megnyilatkozása, mégpedig cicomátlan, keresetlen, természetes módon.« »Feltétlen természetességére törekszik és semmi modorosság nincs benne.« (280. lap.) Mindezt betűről-betűre elmondhatni Petőfiről, Vajdánál azonban ellentmondásba keveredünk, nemcsak azért, mert Komlós váltig hangoztatja Vajda eredetiségét, egyedülálló voltát, hanem azért is, mert képzeletét és képalkotását egyáltalán nem úgy elemzi a művészi eszközeiről szóló fejezetben, mintha az valóban keresetlen és cicomátlan volna. (Szuperlatívuszok, újszerű és nagyvonalú kozmikus képek, a szerelmi kék, a kivégzés és ravatal szemléletei, képei, »amelyek a szinte állandó kint és halálos rémületet fejezik ki« stb.) De mintha nem is felületes ellentmondásról volna itt szó, hiszen Komlós maga is elrejtí másutt félmondatokban a maga ellenélményét. A Gina-versek gyöngébbjeiről mond ilyeneket: »Van szerelmes verseiben valami túlzott és egyszínű, mind a nő szépségének, mind e szépség bálványozásának, mind pedig utóbb a miatta való szenvedésnek végtelenségében, az egész rajz romantikus beállításában és megvilágításában... Vajda költőileg mindenestre alaposan kizsákmá-

nyolja szenvedését. Néha valami tetszelgés is zavar: úgy érezzük, a költő beállítja magát a vers számára.» (71. lap.) Magyarul ez annyit jelent, hogy nem közvetlenül és természetesen szólal meg, hanem valaminő pózon vagy érzelmi-lirai sablonon keresztül. Nem szabad ezt Vajda egész költészetére kiterjesztenünk; semmiképpen sem érvényes az a messzemenő általánosítás, amelyet Bóka László felszabadulás-előtti Vajda-könyvében olvashatunk: »Mindig van valami közbül, enélkül nem tud alkotni... Szüksége van erre a közbeiktatásra, akadályra... mert a pusztá élmény nem téma számára.« Mindez olyan értelemben igaz, ahogy fentebb az érzelmek átszűréséről beszéltem.

A részletekben azonban olykor valóban találunk sablont, pózaltságot, a természetes közvetlenség ellenkezőjét. Olykor a képzelet elébesiet az érzelmenek, s mesterségesen, a maga erejéből próbálja a nagyszerűséget, a pátoszt megteremteni. Ilyenkor üres nagyhangúság az eredmény, s egyegy váratlan lebukás a köznapiba, minf pl. az Alfréd regénye számos helyén vagy egyik-másik bölcselkedő költeményében (*Végtelenség*). Természetes magatartást változtat pózzá akkor, amikor dacosan belerögződve felnagyítja: mint pl. magánosságának és üldözöttségének tudatát. A Kammonban háttal ül a kávéház közönségének, de naponta elmegy oda ezt a háttatfordítást megmutatni. Éppen ezért kissé kételkedve fogadom magányának Komlós-féle apológiáját (277—79), főleg azt a megállapítást, hogy Vajda nem tetszelgett magának magánosságában, s hogy teljesen közösségi életre született. Ellentmondására már fentebb igyekeztem rámutatni; ki lehetne térni maga számára alkotott fikcióira, de most még csak Komlós egy újabb elszólását fűzöm hozzá, amelyet a reménytelenül szerelmes költőről ejt el: »Mintha élvezné szerelme reménytelenségét.« (73. lap.) Azt hiszem, ugyanígy vegyülhetett ilyen tetszelgősen dacos kiélvezés magánosságának tudatába is. Nem tudom, nem ez-e az egyik gyökere úgynevezett bölcselő költészetének.

Most pedig zárjuk le az egyéniségnek ezt az elemzését egy pillantással a szerelmes Vajdára. Komlós egész elméletet épít fel dicsőségvágy és szerelem viszonyáról Vajda egyéniségében, készpénznek véve Vajda saját nyilatkozatát. »Mivel a dicsőség (azaz a közélet) zárva van előtte, Vajda a szerelemben keres kárpótlást« — mondja Komlós; Vajda szavai pedig: »A világ még nem látott nagy embert, ki fölött a szerelem uralkodó hatalomná nőtte volna ki magát. Ha a szerelem boldogságot ad, úgy minden nagyságot föl lehet áldozni érte, hanem

a szerelmi boldogság csak bizonyos gyöngébb dongájú lelkek osztályrésze szokott lenni.« (57. lap.) 48 előtt »a fiatal Vajda lenézte a szerelmet, s csak a dicsőségvágyának és az azzal szorosán összenőtt politikai szenvedélynek adott helyet lelkében.« (29. lap.) Nincs rá szükség, hogy Vajdának ezt a magatartását glorifikáljuk. Húszéves korában még van a szerelem lenézésében valami kamaszos és így természetes; az érett férfiben éppen azt érezném természetesnek és teljes emberinek, ha a szerelem is be tudna olvadni az egyéniség egészébe — még ha olyan nagy ember is valaki. Petőfi után Vajdának sem lett volna e tekintetben szégyelnievalója.

Komlós finom elemzéseit Vajda szerelmének jellegéről egy vonással szeretném kiegészíteni, amely egyúttal dicsőségvágy és szerelem váltakozását is megmagyarázza: Vajda csak annyira szeret, amennyire egy egocentrikus hajlamú lélek képes szeretni. Mégis nem annyira a szerelem mélyebb tartalmának hiánya a megdöbbenő, hanem az a hallatlan és kimeríthetetlen energia, amelyet a lélek oly hosszú időn keresztül mozgósítani képes. Honnan van ez a görcsös ragaszkodás, a léleknek ez a szünni nem akaró felajzottsága? Mélyről jön, de abból a tudatból veszi erejét, hogy Gina, ez a tüneményesen szép teremtés voltaképpen őt illeti, mintegy a világmindenség, az élet köteles adója az ő számára. Mint ilyent, fiktív módon magasra is kell emelnie, valóssággal meg kell dicsőítenie — innen az imádás és megvetés összefonódása, amelyről Komlós is beszél. De a tényleges szerelmi élmény fő hajtóereje az önrzert sértettség (a nő hidegsége miatt) — és a féltékenység. (*Szerelme átka* II., *Gina emléke* II., VI. stb.) Mindig úgy érzi, hogy Ginát tőle rabolják vagy rabolták el — s ha hozzávesszük ehhez a képzelet romboló munkáját, amely fegyelmetlenül, sőt mintegy hivatgatva, Gina hűtlenségét, elbukását színezgeti előtte, akkor értjük csak meg igazán ezt az erotikus-esztétikus sóvárgásból és a zseni követelőzéséből összeszőtt, végülis pokollá vált szerelmet. (*Gina emléke* XVIII. Bécsben elmegy megnézni a gróf és Gina hálószobáját: *A kárhozat helyén.*)

A következőkben részint vitázó, részint kiegészítő szándékkal szeretném szemügyre venni azt a képet, amelyet Komlós Vajda költői eszközeiről, költészetének formai elemeiről ad. Hivatottan nyúl ehhez a kérdéshez; a Vajdára szűkített vizsgálódást fokozatosan továbbfejleszti a kiegyezés kora és a százdévt magyar lírájának nagyvonalú történeti áttekintésévé. Eszerint tagolom én is észrevételeimet két részre: a költői portréről és az irodalmi fejlődésrajzról.

»Milyen a Vajda hangja? A kortársak már az 50-es években érezték s mindvégig hangsúlyozták eredetiségét. Később, a 20. században, mikor a szecesszió hozzászoktatott egy túlzott eredetieskedéshez, kétségbevonták eszközei újszerűségét. Pedig ha összevetjük kortársaival, világosan érzékeljük ezt. Miben áll ez? Az igazságnak valami hamisítatlan ízében, az érzés és kifejezés szokatlan intenzitásában, a nyelv tömörségében s a szavak ezzel összefüggő megnövelt súlyában és értékében. Az érzéki benyomást, amelyet lírája kelt, leginkább az erő és forráság szavakkal tudnók megközelíteni.« (279. lap.) Sok igazság, erős egyoldalúsággal. Első megállapítását (az igazság izéről) minden valódi költőről egyaránt elmondhatni. Az érzés és kifejezés szokatlan intenzitása, mint fentebb utaltam rá, csak megszorításokkal érvényes; számos kiemelkedő alkotásában átszűrtebb az érzés, tompított a kifejezés is. A maga helyén azonban valóban jellemző Vajdára a forráság, a konkrét telítettség; ez különbözteti meg a vele egyébképp sok tekintetben rokon, de szenvedélyében is eszméibb, légiesebb Vörösmartytól. Mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy gyakran hiányzik nála az érzelem és a meglevenítő képzelet harmóniája; tipikusnak azt érzem, amikor a képzelet előreszalad és nem várja be az érzelem fejlődését. Ami pedig az eredetiséget és a körüle fennálló véleménykülönbségeket illeti, — maga Komlós is enged valamit az eredetiségből, amikor bevallja, hogy »természetessége« miatt »bajos megtalálnunk az eszközeit.« Az eredetiségnek jobban ki kellene ütköznie. Általában azonban az a meggyőződésem, hogy Vajda költői különállásának hangoztatásából bizonyos részt fel kell adnunk. Hiszen láttuk, hogy a lírai anyag kezelésében nem áll távol Aranytól és Petőfőtől, — Galamb Sándor cikkére utalva pedig Komlós is olyasféle eredményre jut, hogy versszerkesztése zárt, célratörő, ugyanúgy, mint líráink klasszikusainál. Végülis, az eredetiség nyomozása közben kiköt a leghálásabb és valóban legtöbb eredményt ígérő területen: a képek elemzésénél. Elvben helyes, amit a 285. lapon mond: »A költő érzései általában a képeiben testesülnek meg, s így ezek elemzése útján fejthetjük meg lelke titkait is...« — csak a szemlélet kissé statikus: a költői képéskizlet nem »raktár«, ahonnan a költő hol ezt, hol azt előszedi; nem is előszedésről van szó, hanem főként alkotásról vagy teremtő reprodukcióról.

Vajda képkinccsének tárgykörét (a természeti nagyság, a magány, a halál és az erotika képei) gazdag példatár mutatja be, — de az egyoldalúságot megint szemére

kell vetnünk Komlósnak: megfelelkezik Vajda szimbolikájának nyersen hétköznapi, olykor groteszk, alantas elemeiről, s elhallgatja, hogy akad ezek közt a képek közt, ha a versek összességét nézzük, elég sok banális, közhelyszerű is. Egyébként éppen az Alfréd regénye I. énekbéli képáradatában figyelhető meg sokszor a képzelet hirtelen lebukása a fenségesből az alantasba (a béres és a személgödör, a kályhafűtő ördög stb.). Amellett ez az egyébként megragadó anyaggyűjtés és elemzés akkor lesz teljes, ha a képkinccset nemcsak statikusan és statisztikusan nézzük, nemcsak anyag-szerűen, hanem azt a dinamikát is, ahogy egy-egy költeményben ezek a képek élnek. Arany már az önkényuralom idején megalkot egy bizonyos »képfejlesztő« lírai technikát: intonál egy életkört, s annak képkinccsét fokozatosan felhasználva, az érzést és a rokonkörből vett képeket párhuzamosan fejlesztve építi fel a verset (Enyhülés, Kertben — a későbbiekből pl. A fölgyek alatt). Hozzá tartozik ehhez bizonyos zárt, célratörő motiváció; talán bizonyos lassúság is — ezért mondták régebben Arany lírájára, hogy valójában epikus jellegű. A klasszikus példák sugalmazó ereje Vajdán is megmutatkozik: számos jó verse épül fel ezen a képfejlesztő technikán (*Nádas tavon, Hűsz év múlva*) — bár a motívum-készlet zártságát ritkán viszi keresztül, s olykor a fejlesztésben is vét kihagyásokat és zökkenőket. Többnyire azonban más-képp, eredeti úton járva dolgozik alkotó-ereje. Három fő változata:

a) Érzelem és képnelv párhuzamos fejlesztése helyett inkább bizonyos feszítő tendencia jelentkezik, a képzelet folyamatos nekiszegülése az érzelmi állapot vagy törekvés kifejezésének; az eredményt talán képhalmazásnak lehetne nevezni. Ilyesmit akar mondani Komlós, amikor »képfürtök«-ről beszél: »túlözva, halmazva, sűrítve« teremt Vajda képeket. (*Gina emléke XXXII., Bertának stb.*)

b) Nem gyökeresen új, de új életre kel és újszerűvé válik a másik alkotásmód: kísérlet a lírai állapotnak egyetlen képben vagy jelenetben való kivetítésére (allegória-szimbólum). Ismerjük az idevágó nagy verseket, amilyen a koraiak közül *A virrasztók*, a későbbiekből *Az üstökös*. Olykor a külső kép nem éri el az említett érzelmi áthatottságát és hiány marad (*A nyugtalan zarándok*). E verscsoporttal kapcsolatban szoktuk Vajdát Ady szimbolizmusának előfutára gyanánt emlegetni; valóban előfutár, de mégsem Ady: az érzésnek és a szimbólumnak az a teljes azonosulása, a léleknek teljes beolvadása a képbe még nincs meg; a distancia olykor odáig mélyül,

hogy igazában nem is szimbólumról, hanem csak ún. tárgyi segítségről beszélhetünk (*Tünemény*).

c) A képhalmaztól alig választható el egy vele rokon, de mégis új változat: a képek halmazával nem motivált érzelmsort vagy általában érzelmi folyamatot adni, hanem komplex érzelmi összbonyomást, — olyan állapotot, amelynek alkotóelemeit alig tudjuk elhatárolni vagy külön-külön érzékelni. Természetesen ez az eszköz nem a nagy szenvedély, hanem a lecsendesedett hangulatok megszólaltatására vállalkozik, az érzelmi dinamika utolsó stádiumát ragadja meg. Példák: *Éjjelek, Panaszok* eleje, *A Balaton partján* eleje, aztán egy-két, főként tájhangulatot kifejező sor más versekben.

Az elsőnek említett változattal függ össze Vajda képalkotásának Komlós-emlegette intenzitása, hangjának ereje és fénye. A nagyarányú érzelmei többnyire oly erővel ömlik a képbe, hogy túltelíti, érzékletességének felfokozásával a realitáson túlemeli, a belső izzás szolgálatában expresszív hatását megnöveli. Példákat özőnével lehetne idézni az *Alfréd regénye* első énekéből; egyéb helyekről hadd álljon itt néhány morzsácska: »akik búbjáidnak üdvöztél fényéből ittak« — »emléked egy nagyot villámlik« — »tűzet lehellő sóhajok« — »az ég arannyal vert azúr« — stb. stb. — Ebben az expresszív túltelítettségben, valamint a képhalmazsal előidézett komplex hangulatiságban, szerény mértékben bár, de modern, a realizmuson túlmutató költői eszközök jelentkeznek, — a jövő előhangjai.

A történeti fejlődésrajzzal kapcsolatban legelőször ahhoz lenne néhány szavam, amit Komlós Vajda befeléfordulásának nevez. Fentebb éppen Vajda egyéniségének egocentrikus vonásaira igyekeztem rámutatni, — nem tartom tehát meglepőnek azt a megállapítást, hogy Vajda — képeletén, képalkotásán megfigyelhetően — fokozatosan befeléfordul. Mégis szeretném ezt a jellegzetességét jobban körülhatárolva látni. Nyilvánvaló, hogy nincs szó a közösségi érdeklődés csökkenéséről; mutatják politikai írásai, javaslatai, kulturális elgondolásai. Magánjellegűnek mondható élményei: szerelem, bölcselkedés, nem olvadnak ugyan szorosabban egybe a közösségi problémákkal, bár természetesen megvan a maguk közösségi háttere. Egyébként tudjuk, hogy a közösségi érdek még a fokozottabban »befeléfordult« Komjáthyban is elegendő eleven volt. Közvetlenül az állapítható meg, hogy a külső szemléletek önállósága és pontossága csökkent, Petőfihez és Aranyhoz képest, de hát elvégre Arany elsősorban epikus tehetség volt. De hamis a következő

különbségtétel: »Petőfi képeinek jelentős része szolgál arra, hogy érzékelhető dolgot egy más érzékelhető dolog segítségével hozzon közelebb az olvasóhoz... (Vajda) sosem érzékelhető jelenséget, hanem egy érzést, vagy egy dolog jelentőségét, azaz eszmei dolgot akar érzékelhetővé tenni« (295., 296. lap). Ha lírikusról beszélünk, a lírikus általában nem »érzékelhető jelenséget« akar közelebbhozni az olvasóhoz, Petőfi sem, hanem a maga élményvilágát fejezi ki, persze különböző eszközökkel. Ugyanígy nem ismerem el, hogy Vajda abban különbözne Vörösmartytól: »Vörösmarty tárgyi dolgokat rajzol, ha nem is valóban látottakat, s azokra rávetíti egy lázas lelkesülés bíbor színeit, s a mélabús vágy megnövesztő árnyait« (olyan versekben, mint a Zalán előhangja vagy az Előszó) — Vajda pedig »egyáltalán nem külső, tárgyi dolgokat akar ábrázolni, hanem az érzéseit fejezi ki, s e célból vetíti ki a fantáziájában alkotott képeket.« Kétségtelen tény és végső magyarázó oka Vajda magatartásának a társadalommal, korával való erősödő szembenállása, a politikai korhelyzetből adódó elszigetelődése. Nem tudom: mégis nem képzelhető-e el ilyen magatartás alapján is a kor valóságának erős megfigyelése és reális ábrázolása — azaz olyan »kifeléfordulás«-féle. Valójában a társadalmi magatartás mellett, annak keretén belül egy esztétikai folyamatról is van szó: a kifejezés mód jellegének, élmény és kép viszonyának megváltozásáról, fokozatos etiolodásáról, — amelyre fentebb már céloztam is; lélek és kép fokozódó azonosulásáról, egybeolvadásáról van szó, amely valóban Ady szimbólumaiban éri el a tetőpontot. A szemléleti elemek akár vetekehetnek is élességben a realista ábrázolással: a funkciójuk lett más és a közvetlen jelentéstartalmuk gazdagabb. Nem tudom, helyese-e ezt szubjektívizmusnak nevezni.

Egyébként pedig abban, ahogy Komlós a lírai képalkotást vizsgálja, van valami iskolás, mechanikus pedánság. »A lényeges változás az ábrázolni kívánt dolog és a felidézésére szolgáló kép viszonyában mutatkozik. Az utolsó század költészetében ui. egyre jobban elhalványul az adott jelenség, s egyre inkább előtérbe nyomul az a kép, amelyet a költő a hasonlatban hozzáfűz.« (302. lap.) Ez tehát úgy festene, hogy van külön »ábrázolni kívánt dolog« és kép, hasonlított és hasonlat, s a költő összekapcsolja őket. Pedig az »adott jelenség«, a »valóság« maga a kifejezésre tördő élmény, szenvedély, hangulat s ez sohasem »halványul el«, hanem természetes közvetlenséggel megteremtí a maga kifejező eszközeit — csak az eszközökben és kezelésükben van különbség. A »valóság« háttérbeszo-

rujlása esztétikai nyelven annyit jelent, hogy a költő a saját kora szemlélt valóságától elütő szimbolikát alkotott magának, s mondanivalóját ennek a szójárására fordította át. Ha azt mondjuk: Adynál úgy kell »kitalálni«, mit is akar voltaképpen mondani, ez csak annyit jelent, hogy az ő képes beszédét nehéz átteni az átlag-emberi vagy tudományos nyelvre. Egyébként nemcsak kép és élmény alkot szétválaszthatatlan egészet, hanem maga a lírai költemény is.

Abban egyetérttek az előbb mondottak alapján Komlóssal, hogy Vajda megkezdte az Ady felé, a századvég lírája felé vezető folyamatot, de éppen ezért csak költészete egyrészt tudom az őt a lírai realizmus képviselőjének tartani, — más téren kifelé fejlődik belőle. Nincs szándékom a lírai realizmus egész problémakörét feltárni, de Komlós jellemzésével nem értek egyet: »A lírikus a valóságot nem közvetlenül, hanem közvetve, a maga érzésein át tükrözi. A lírai realizmus nem abban áll, hogy a költő hűen reprodukált természeti tényekben tükrözi észrezeit, hanem abban, hogy őszintén fejezi ki viszonyát a helyesen látott és értékelte társadalomhoz.« (301—302. lap.) Az első mondattal kapcsolatban azt kérdelem: hátha a lírikus számára a maga érzése jelenti a »közvetlen« valóságot? És csak az a valóság, amit markolni is tudunk, ami az emberen kívül van? A második mondat megint elmondható valamennyi kor valamennyi igazi lírikusára; Komlós itt nyilvánvalóan nem tesz különbséget realizmus és művészi igazság közt.

Hosszúrányuló bírálatomban legyen szabad Vajda népiességének kérdését csak érintenem. Az érvénybenlévő egyetemi program is szól nem-formai és nem-nyelvi népiességéről, s népiességének elhomályosításában irodalomtörténeti hamisítást lát. Komlós nagy gondot fordít a tényállás tisztázására. Egyfelől ismételtelen leszögezi és meg is okolja Vajda határozott elfordulását a »népnemzeti« iránytól (330. lap, — viszonya a paraszti nyelvhez: 246. lap, a népiesség színeváltozása 49 után: 247. lap, miért nem találhatja meg az igazi népiességet: 248—49. lap). Másfelől azonban nem szűnik meg hangoztatni Vajda »harcos plebejus lényét« (332. lap), lírájának forrását »a felszabadult nép bővére szentvédélyé«-ben látja; népinek mondja Vajda egyéniségét és szerepét abban a bővebb értelemben, amelyet a szovjet irodalomszemlélet használ: »A nép sorsával, szenvedéseivel, reményeivel és vágyaival való legbensőségesebb összeforrottság: a népies költők legfőbb ismertetőjele.« (Palágyi Lajos tolmácsolja így Vajda nézetét.) — A mérleg mindkét oldalán igazítanak valamit.

Vajda emberi egyéniségének népiességében, plebejus voltának hangoztatásában van túlzás is. Szenvedélyes, nagyigényű, az élet teljességére vágyó alkatára is csak azért lehet a »népi« jelzőt alkalmazni, mert még nem határozottuk meg pontosan: mi is hát emberben, jellemben a »népi«. — Másrészt elismerem Vajda szembefordulását a »népnemzeti« iránnyal, mint az epigonok irányával, de fentebb igyekeztem kimutatni: vannak erős rokon vonásai irodalmi népiességünk megteremtőivel: Petőfivel és Aranyval, és a népivel együttjáró költői szemléletet és művészi formákat (érzelemkezelés, naivizálás, kompozíció, dalszerűség stb.) maga is természetesen alkalmazza. (Természetesen én sem a Törzsök Jankóra és társaira gondolok.)

Utolsó vitakérdésül hadd vessem fel Vajda viszonyát Aranyhoz és Gyulaihoz. Ez a viszony annyira túlmegy a pusztai elvi kérdés színvonalán, oly döntően belemélyül életének folyamatába, kibontakozása sikertelenségébe, hogy valóban megérdemli a tüzetes ábrázolást. A következőkben én sem a Vajdának osztályrészül jutott elhallgatás vagy elszigetelés tényét akarom kétségbevonni, csupán az indítókok elemzéséhez lenne néhány szavam. Komlós egy helyen részletesen feltárja az ellentét politikai-társadalmi gyökereit. »Vajda a legégetőbb nemzeti feladatnak a feudális maradványok lebontását, a polgári demokratikus átalakulást tartotta, ... Arany és Gyulaiék viszont ezidőben (1862—63) nem küzdöttek már társadalmunk feudális maradványai ellen ... összefügg ezzel, hogy míg Gyulai a birtokos nemesség felsőbb rétegére ... Vajda a demokratikus polgárságra kívánta bízni a nemzet vezetését. Röviden azt mondhatnánk: ellentétük az uralkodó osztályhoz simuló hivatalnok-arisztokrácia és egy demokratikus, félproletár hírlapíró ellentéte volt.« (128. lap.) Már itt erősebb árnyék esik Gyulaira a kellenél. Nyilvánvaló, Gyulai nem volt forradalmár és nem akart letérni később sem a kiegyezés közjogi alapjáról, de a »feudális maradványokat« egyáltalán nem tekintette változhatatlannak, s kívánta az intézmények forradalom-nélküli, evolúciós átalakulását. »Az a tanács, hogy hagyjunk fel a közjogi viszályokkal s intézményeink reformján s belső erőnk kifejezésén munkálkodjunk, folyvást idősebb, s mintha hozzánk szólna« — olvassuk az 1879-es Széchenyi-émlékbeszédben. »Valóban a nőemancipáció kérdése sokban hasonlít a szocializmuséhoz. Mindkettőnek van igaza is, valódi és súlyos bajokat tár föl, de az ajánlott gyógyszerek még súlyosabbakat idéznének elő. Nem a merev elvek valósítása, a gyökeres reform

a gyógyszer, hanem a részletes javítás s megalkuvás a létező társadalmi renddel» — e szavai a Veres Pálné-émlékbeszédből valók, 1896-ból, s a »megalkuvás« hangszílyozása ellenére sem jelentik a fejlődéstől való elzárkózást, — pláne ha az évszámot és Gyulai életkorát is figyelembe vesszük. No de nem is itt rejlik Komlós főhibája. Ő a tényleges küzdelmek ábrázolásában ezeket a mélyről ható okokat Gyulai egyéniségében, magatartásában konkretizálja, s közben következetesen alantas, silány emberi indulatokra váltja át őket. Gyulaival »jóban kell lenni«, mert aki nincs vele jóban, azt »kivégzi«, az »gyanus«, megbélyegzett személy. Nem nyíltan Gyulaira alkalmazva elfordul a »türelmetlen terror« kifejezés is (129. lap); máshol »ádáz rosszindulat« tölti el, ellenfeleit »letaglózza« (191. lap); Vajda temetésére elmegy, »mintha meg akarná mutatni, hogy mindennek tetejében még túl is élte ellenfelét« (318. lap), aztán a Kisfaludy-Társaság zárt ülésén »felháborító kirohanást intézett a halott ellen« (319. lap). A kegyosztó, rosszindulatú irodalmi diktátor és barátai ellen persze Vajda is elkövet egy kis »ingerkedést« (Komlós szava, 127. lap), de minden bizonynyal »fiatalos harci kedvében« (120. lap; 1860-ról; Gyulai egy évvel öregebb Vajdánál, s ő is elég bőven részesült a megbocátható »harci kedv«-ben). Lássuk csak, miféle ingerkedés volt ez. Komlós is elismeri, hogy »a harc Vajda mérgezett kis tűszúrásaival kezdődött« (120. lap). Ezekben pedig nem az volt a döntő, hogy Szász Károlyt vagy Gyulait támadták, hanem az, hogy rajtuk keresztül Arany ellen irányultak. Vajda a Szépirodalmi Figyelőt elkereszteli »Fülelő«-nek, azt írja róla, hogy »oly sok rossz verset fogad el, hogy gondos városi főorvosunk a budai országos tébolyda felépítését sürgeti a kormányzóhivatalnál.« Ezt a Komlós szerint is durva és igaztalan kötekedést aztán nyílt személyes bántással folytatta: »gyöngeszívű lélek«-nek mondja Aranyt, paraszthoz hasonlítja, akit fölcsalnak a sikos szalomba, s ott botladozva azt hiszi, hogy mindenki rajta nevet (121. lap). Azt hiszem, nem kell Arany jellemét, emberi és írói terveit felvázolnom (Nem palotába, vesszen a fény, Nem oda vágytam s gondolok én... Szülőföldem, Szalonta Nem szült engem szalomba...), hogy megértjük: ez nem kötekedés volt, hanem halálos, egész életre szóló megbántás. A »Nővilág«-ban utóbb megjelent dicséző nyilatkozatok inkább csak rontottak az ügyön, hiszen közben a »Polgárosodás« is adott egy erős vágást Aranytynak, ezúttal költészetének értékét vonta kétségbe. Vegyük még az előzményekhez azt is, amit Komlós

elhallgat, amiről azonban Voinovich Arany-életrajzából értesülünk (III. 165): Vajda szóval is gúnyolhatta Aranyt, *Zách Klára* balladájára obszcn paródiát rögtönzött (1857), de a költőhöz intézett levelében a verset dicséri és engedélyt kér arra, hogy tervezett antológiájába felvehesse. Meg lehet érteni, hogy Arany bántását Gyulai is magáévá tette; a személyes sérelem is elég lett volna az engesztelhetetlenségre.

Mégis, nemcsak a politikai-társadalmi alapok különbözősége és nemcsak a személyes megbántás állítja őket ily mereven szembe és idézi elő Gyulai ádáz ellenszenvét. Ez az ellenszenv Gyulai világnézetének és esztétikusi meggyőződésének igen mély rétegeiből táplálkozott. Gyulai kétségtelenül érzéketlen volt Vajda költészetének nagy értékei iránt, legelőször is azért, mert az Arany-kör begyökerezett értékelésénél fogva többre becsülte az ép, kiegyensúlyozott emberi személyiséget a műalkotásnál, illetve ezt kereste a műalkotásban is, Vajda művei mögött pedig ott érezte az önmaga fölötti uralmat eleresztő egyéniséget. Másrészt fel kell tűnni annak, hogy Vajdát majdnem ugyanazon szavakkal utasítja el, mint a fiatal Adyt: »E mű jellemvonása erőlködés érzésben, gondolatban és kifejezésben egyaránt« (Alfréd regényéről). »Tehetséges ember, de tele van affektációval« (Adyról, Hatvány közlése szerint). Tehát mindkét esetben az érzés valódiságát vonja kétségbe. Róla, aki más helyen oly nyomatékosan követeli »a szenvedély realizmusát«, mégis azt kell mondanunk, hogy az érzelmenek, a szenvedélynek csak bizonyos fajtáját tudta megérteni és elhinni; azt, amevik, hogy úgy mondjuk, az egész személyiség ellenőrzése alatt áll, amelyet az értelmi és erkölcsi tényezők átszűrnek. A nyersen felszabaduló érzelem beteges, hamis, rendellenes, sőt bizonyos esetekben tragikus. Ezért emeli Gyulai egy-egy költő ellen a betegségessé vádját; a »beteg képzelet« kifejezés is elfordul nála. Én magam ebben látom Gyulainak legjelentősebb korlátját; rendszere ezért is vált akadémisszussá, ezért lett egyre szűkebb a feltörekvő új erők számára, ezért szakadt el mindinkább a valóságtól, amelynek furcsa tömkelegéhez e korban éppen Vajda és a hozzá hasonló tépett lelkek tudtak közelebb férközni. Az ellenszenv harmadik magyarzó okát az elvek és meggyőzések terén kell keresni; nem két ellentétes meggyőződés harcára gondolok, hanem arra az ösztönös ellenérzésre, amelyet az örök igazságokban, örök eszményekben és örök normákban hívő szilárd Gyulai a világnézeti kétségektől gyötört, támasztát és biztonságát elvesztett költő iránt táplálhatott.

A vitapontok befejezéseként szeretnék még futólag néhány észrevételt felsorakoztatni, amelyek adandó alkalommal megérdemelnék a tüzetesebb kidolgozást. — Vajda bölcselő költészetének tárgyalása közben utalni kell nemcsak a személyes és társadalmi gyökerekre, hanem a kor bölcséleti világképének és világnézetének általános válságára is. Mindenki bizonytalan ebben a korszakban nálunk, aki a feudális tudatformákból kinőtt, a támasztalanság általános, ennek tükröződnie kell Vajda költészetében is. Éppen ezért történetietlen dolog »álproblémák«-ról beszélni; a mi számunkra ma már azok, de Vajda és a kortársak valódi problémákként küszködtek velük. Egyébként világnézetének elemzésében megint egyoldalúságot érzek; nem tudok egyetérteni azzal, hogy Komlós Vajdából materialista költőt farag. »Vajda főtételei megannyi materialista tanítás« (177. lap), így pl. »az elpusztíthatatlan örök anyag«-ban hitt (173. lap). A versek inkább arról győznek meg, hogy az eszmélet, a tudat örökkévalóságában hitt — és hol őszintén vágyott a megsemmisülésre, hol meg rettegett tőle. — A márciusi szereplés ismertetésében mellőzi Vajda későbbi emlékeztéseinek kételkedő, némi tartózkodásra és kiábrándultságra valló részleteit (»én e rajongást nem tudtam komolyan venni« stb.), alkalmasint így akar a fölötte kényes probléma elől kitérni. — Szerettem volna főbbet olvasni Vajda utóéletéről. A könyv nem említi a

Vajda János-Társaságot, nem szól arról, hogyan növekszik a Horthy-korszak második felében Vajda népszerűsége az Arany—Gyulai-ellenzék újra-felfedezésével kapcsolatban, hogyan esik egyre több szó róla tanulmányokban és doktori értekezésekben. (Egyéniségének nagyigényű voltáról Németh László ír először: A Nyugat elődei.) — A szépszájú sajtóhibáról nem szólva, tühelyre lehetne szedni egy csomó filológiai pontatlanságot is: pl. a 150. lap helytelenül említi a Pesti Röpivekkel kapcsolatban Szilágyi Istvánt (Sándor helyett). Akad zavar a versekre való hivatkozásokban is, mint pl. a 68. lapon, ahol a hivatkozások egyrésze a Gina-emléke-ciklusra vonatkozik, nem a Szerelm atkár-ra. A 143. lapon a 12. sorban: »a kiegyezés szerint« helyesen: a 48-as törvények szerint, legalábbis így kívánja a szöveg értelme.

Befejezésül visszaülök a cikkem elején mondottakra. Bírálatom célját abban jeleltem meg, hogy vitába szállok Komlós könyvével, s a magam felfogását fejtem ki az övével szemben. Az olvasó bizonytalanságot érezte, hogy a magam eredményei sem tisztázódtak volna a tartalmas mű ráébredt hatás nélkül, s a vita ellenére, a vita tárgyát képező kérdések komolyságából és méreteiből a Vajda-monográfia újszerűsége, alapvető volta és nem mindennapi jelentősége marad meg összbenyomásként tudatában.

Barta János

HENRY FIELDING: A NÉHAI NAGY JONATHAN WILD ÚR ÉLETTÖRTÉNETE

Fordította Julow Viktor. Az előszót írta Kéry László. — Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1954.

A szatira kényes műfaj: hálás is, hálátlan is. Csak remekművet érdemes benne alkotni. Ami nem mérhető a remekmű mértékével, lehet bármilyen jó, csakolyan kérészerűtű, mint a napilapokban olvasható szatirácskák, amelyek olcsó eszközökkel érnek el olcsó hatást, azt is csak az aznapi számban. Nem meglepő, hogy a nagy számban megjelenő szatirák túlnyomó többsége gyorsan avuló, mert eleve is gyorsfogyasztásra szánt fercmű. Ebből azonban még nem következik az — amit gyakran vádként is hallani —, hogy a szatira másodrendű műfaj. Legfeljebb annyi igaz, hogy szívesen élnék vele másodrendű írók, akik a műfajnak csak hálás oldalait látják, a vesztélyeit nem, vagy múló sikerrel is beírják.

A vesztélyek nagyok és elkerülhetetlenek, hiszen a műfaj két alapvető követelményéből fakadnak. Az egyik az, hogy a szatírának telibe kell találnia akkor is, amikor

az eredetileg kipécézett céltábla már eldőlt. A leleplezés — adott, konkrét eset kapcsán is — általános érvényű legyen, a mondani-való napi időszerűsége táguljon mindenkori időszerűséggé.

A másik, nem kisebb veszély a túlzás követelménye. A szatirairó, a műfaj természeténél fogva, mellőzni kénytelen a hasznos művészi eszközök és fogások egész sorát; le kell mondania az árnyalatok gazdagságáról. Kárpótlást csak a túlzásban és torzításban lehet. A túlzás lehet végletes, a torzítás kirívó, de nem lehet a hitelesség rovására sem önkényes, sem öncélú. A legvadabb túlzás sem rugaszkodhatik el a valóságtól, csak annak határait feszegetheti, és a legmerészebb torzítás sem lehet más, mint meglevő ferdeségek tovább-ferdítése, éles vonások még élesebb meghúzása, a tompító félárnyékok, finom színátmenetek könyörtelen mellőzése.

Fielding szatirájának, a *Jonathan Wild*-nak talán már megjelenése pillanatában, 1743-ban sem volt napi időszerűsége. Az 1725-ben kivégzett Jonathan Wild nevű gonosztevő esete bizonyára nem önmagáért érdekelte Fieldinget, hiszen akkor nem várt volna csaknem két évtizedet a feldolgozásával. A hírhedt néhai gonosztevő nevét és élettörténetének sok adatát felhasználta ugyan, de a meglevő életrajzi anyagot nagy szabadsággal alakította, kétségkívül valamilyen más, időszéri cél szolgálatában. Nem tudhatjuk biztosan, de nagyon valószínű, hogy szatirájának éle Robert Walpole, az első, modern értelemben vett angol miniszterelnök ellen irányult, ez ellen a jó és rossz értelemben egyaránt »nagyvonalú« politikussal szemben, akit Fielding sokszor és hevesen támadott színpadon és sajtóban. Kéry László bevezetőjéből idézzük Walpole jellemzését: »Nagytehetségű politikusnak bizonyult, akinek azonban egyáltalán nem voltak erkölcsi gátlásai. A parlamentet a legnagyobb engedelmeségre tudta kaptatni a megvesztegetés korszerű formáival: címekkel, rangokkal, színekúrákkal. A közélet korrupsztása éppoly jellemző volt erre a korra, mint a magánélet erkölcsatlensége. Mondják, Walpole-nak ugyanolyan rothadt volt a családi élete, mint Jonathan Wildnek Fielding könyvében.« Az író gyakran von párhuzamot hőse, a nagy zsvány és a nagy államférfi, sokszor éppen a miniszterelnök között, természetesen mindig nevek említése nélkül. Ezek az utalások is valószínűvé teszik, hogy *A néhai nagy Jonathan Wild úr élettörténeté*-nek megírásához a fő, vagy legalábbis időszéri indítékot a miniszterelnök szolgáltatta, leleplezésért szinte kiáltó üzelmeivel. Am Fielding szatirájának ebben a minőségében sem lehetett meg a napi időszériúsége. Walpole még a *Jonathan Wild* megjelenése előtt megbukott, s egy bukott ember leleplezése és kipellengérezése sohasem igazi telitalálat. Fielding műve azonban az időszériúség ismételt elszalasztását is jól kibírja. Mert bármennyit vesz is át az író a gazember Wild élettörténetéből s bármennyit tesz is hozzá a Walpole-éből, felül tud emelkedni az előbbi esetében a bűnügyi szenzáció múlt érdekességén, az utóbbi esetében pedig a személyes gyűlöleten, s mindkettőjük alakjából tisztán tudja kiszűrni azt, ami a »nagy ember«-re tipikusan jellemző.

»Nagy ember« Fielding szatirája szerint mindenki, aki a maga hasznára okoz kárt embertársainak, s annál nagyobb, minél több embert tud tönkretenni és minél több embert tud a maga szolgálatába állítani, a piszkos munka elvégzésére. A könyv hőse, Wild, a zsvány, a »nagyság« mibenlétén

elmélkedve a »nagy« emberek »nemes és nagyszerű csoport«-jába a hódítókat, az abszolút uralkodókat, az államférfiakat és a zsványokat sorolja be, kirekesztve belőle a többi közt a kisgazdákat, a gyárosokat, a kereskedőket és egy »talán«-nal a birtokos nemeseket is, mint akik mások kezével dolgoztatnak ugyan, de nemcsak a maguk, hanem a közösség hasznára is.

Ez a merev felosztás Fielding szemléletének korlátaira jellemző. A XVIII. század nagy gazdasági és társadalmi átalakulásának kétségtelen pozitívumai őt is megejtik, s bár jól látja, hogy a pompás szövegetek és selymeket azok szövik, »akik kénytelenek megelégedni munkájuk legdurvább és legsilányabb termékeivel, míg más részesül a munkájukból eredő haszonban és gyönyörűségben«, a pontosan észlelt jelenségből nem eléggé könyörtelen logikával vonja le a következtetést, nem veszi észre, hogy az említett két csoport szorosan összefügg. Nem az egész polgári társadalmat, annak csak egy részét illeti kritikával.

Pedig a szemé páratlanul éles. A »Kalapokról« c. remek fejezetben a *tory* és a *whig* párt fennen hangoztatott elvi ellentétéről fölényesen csúfolódó allegóriában bizonyítja be, hogy csak látszólagosak. Az ítéletet hősevel mondatja ki, abból az alkalomból, hogy Wildnek rendet kell teremtenie szépen megnövekedett zsványbandájában, melyben széthúzás támadt a pörgekalaposok és a nagyszerű kalapot viselők csoportja között. Wild így oktatja ki őket: »Bölcsen teszitek . . . , ha sokadalomban a csöcselék multságára ily dolgok miatt vettek, mert míg arra figyelmeztetnek a emberek, hogy ti tolvajnyelven egymást becsmértitek, ti azalatt a legnagyobb könynyedséggel és biztonsággal foszthatjátok ki az ő zsebeiket, ámde hogy ezt valóban komolyan teszitek, és eme neveltséges viszálykodást egymás között is folytatjátok, ez a legnagyobb ostobaságra mutat, és valóban képtelen dolog. Ha tudatában vagytok annak, hogy mindnyájan zsványok vagytok, mi különbséget tehet akkor a széles avagy keskeny karima? Vajjon kevésbé zsvány-e a zsvány az egyik kalapban, mint a másikban? Ha a publikum elég gyengeelméjű ahhoz, hogy összetűzéseit iránt magát interesszálja, az egyik csapatot jobban kegyelje mint a másikat, noha mindkettő az erszényére tör, akkor a ti dolgokat az, hogy kinevessétek őket, s nem az, hogy ostobaságukat utánozzátok.« Intelmét még egy nyomós érveléssel tölti meg: »az a kalap a legjobb, amely alatt a legnagyobb zsákmány rejtezik.«

Efféle részletek ellenére, a könyv nem politikai szatíra. Nem átfogó korpék. Nem

irányregény. Egyáltalán nem is regény. Legmeglepőbb vonása éppen az, hogy Fielding, aki a regényírásnak, az emberábrázolásnak igazi mestere, ebben a művében mily kevésbé használja a regényírás eszközeit. A cím szerint »életförténet«, de az életrajzi forma is inkább csak arra jó, hogy a korban divatozó életrajzi műfajt nevetségessé tegye, azzal, hogy a kiváló, vagy sokszor csak annak tartott emberek életrajzainak modorában mutassa be egy zsvány pályáját az első kis lopásoktól a bitófáig. A hős felfelé ívelő pályáján a legfontosabb állomáshoz akkor jut el, amikor rájön, hogy okosabb dolog, mert hasznosabb is és veszélytelenebb is, ha mások lopnak, rabolnak helyette, ő csak ráteszi a kezét a zsákmány nagyobbik részére. Bandát szervez, s bandája tagjait, ha kell, kegyekkel, ha kell, fenyegetésekkel tartja féken, a lázadni merőket pedig a bitófára juttatja. Így fordítja a maga hasznára és védelmére a törvényt, amit pedig a társadalom védelmére hoztak, éppen a magafajta ellen. Nincsenek gátlásai, s ha cinkostársait is hajlandó tönkretenni, természetes, hogy a jóhiszemű emberek jámborságát méginkább kihasználja. Telhetetlenségében, gaz céltudatosságában és következetességében szinte már imponál. Wild valóban nagy ember, ha nagysága a legrosszabb fajtaból való is.

Nemcsak regény-meséje nincs a könyvnek; regény-jellemeket és helyzeteket is hiába keresünk benne. Az természetes, hogy a kora társadalmi valóságát oly kitűnően érzékelő Fielding a »nagy ember«-t XVIII. századi megjelenési formájában ábrázolja, — már amennyire ábrázolja. Csakhogy általában nem ábrázol, hanem közöl. Tényeket, adatokat, mindig csak a lényegét, egy boncolási jegyzőkönyv kegyetlen szűkszavúságával. Mintha nem is a megformálás művészi szándékával, hanem a tudományos elemző megismerés szenvedélyével vetné rá magát az anyagra, ami egy embertípusban rejlik. Ennek a sajátos szemléletnek és a belőle szükségképpen fakadó módszernek egyik eredménye a jellemzés tömörsége, a tipizálás végtelen gazdaságossága. Túlzás ez is, de más, mint amit az irodalomban általában megszoktunk. Az írók többnyire úgy túloznak, hogy alakjaik jellemző tulajdonságait a kevésbé jellemzők rovására túlméretezik; nagyítanak, hozzátesznek a meglévőhöz. Fielding, éppen ellenkezőleg, elvesz a meglévőből; a jellemző adatot megtisztítja minden rátapadó, kevésbé jellemző járuléktól, a lényegest minden lényegtelenről elszigetelve mutatja meg. Wild nem úgy lesz szörnyeteg, hogy az író kivetkőzteti emberi formájából és arányaiból s mindenféle kinövéssekkel, torzságokkal már

messziről jelzi, hogy szörnyeteggel, nem pedig emberrel van dolgunk. Wild teljesen emberszabású, de emberi kereteit kizárólag szörny-tartalommal telíti az író. S éppen ez az iszonyú, hogy egy emberben milyen jól elfér egy szörnyeteg, anélkül, hogy emberi arányai és vonásai eltorzulnának. Egy percig sem lehet az az önámító vigaszunk, hogy Wild ember-voltában kételkedhessünk. A kinövésekkel éktelenkedő szörnyeteg talán látványosabb, lúdbőröztebb, Fielding szörnyetege hitelesen megdöbbenő. Az író nagyon jó érzékkel választja a túlzásnak ezt a fajtáját, mint szatírába különösen illőt.

Van azonban ennek, az ábrázolást tényközléssel pótoló módszernek más, igen sajátos és kevésbé szerencsés eredménye is. Fielding, míg a »nagy ember« tiszta típusát megalkotja, gondosan elszigetelve a lényegest a lényegtelenről, a tipikust az esetlegesről, magát a típust is egy kicsit elszigeteli a való világtól, amely kitermelte. A »nagy ember« élő alak, de kissé légritka térben mozog, nem a kor társadalmának eleven zajgásában. Fielding nem azért marad adós az átfogó társadalom-rajzzal mintha erre nem futná a tehetségéből. Nagy regényei, — főleg a később keletkezett *Tom Jones*, de a *Jonathan Wild*-ot időben megelőző *Joseph Andrews* is — eleve kizárják ennek a feltevését. Inkább arra gondolhatunk, hogy Fielding ez egyszer, a »nagy ember« esetében, az idő- és társadalom-főlötti örök típus fikciójával kacérokodik egy kicsit. (Erre vall az is, hogy elmélkedései során a könyv hőse öngazolásul régmúlt korok »nagy ember-einek példájára is hivatkozik.)

A társadalomrajz szegénysége fájlalni való. Azért is, mert Fielding e téren mindig remekelni szokott s itt tudatosan mond le egy remeklési lehetőségéről. Mégis, elsősorban azért fájlalni való, mert ez a hiány magát a bemutatott típust, éppen leglényegesebb pontján kissé elvontta teszi. A »nagy ember« társadalomellenes típus, s e minőségében csak a társadalommal való összeközeinek és a társadalom reakciójának ábrázolása tudná igazán leleplezni.

Mert bármily sok alakot mozgat is Fielding Wild körül, azok nem képviselik a társadalom egészét. Wild-féle gazemberek, csak alacsonyabb fokán a »nagyság«-nak. Wild és társai külön kis társadalom a társadalomban. Ez a külön kis társadalom csak szerkezetében és működésében mása a társadalom egészének, de nem egyszersmind az embertípusok skálájának gazdagságában.

Egy alakkal mégis külön kell foglalkozni. A mű legproblematisabb alakja ez: Heartfree, a derék ékszerész, aki házánépével együtt nem a »nagyság«, hanem a

»jóság« képviselője. Jámbor, hiszékeny ember, aki másról is csak jót tételez fel, természetesen tehát, hogy épremegy Wildnek. A szatíra hőse, a »nagy« Wild igen rosszul vélekedik a jóságról: a »nagyság«-gal össze nem férő hitványságnak tartja. Ha igaz volna az, hogy az ironia mindent a visszajára fordít, azt kellene feltételeznünk, hogy míg az író a Wildben megmutatott emberi »nagyság«-ot elítéli, vele szemben azt a jóságot eszményíti, amit Heartfree képvisel. A mű elemzésénél egyes kritikusok bele is esnek ebbe a csapdába s zavarban vannak, amikor saját merev elképzelésük következményeit levonják. Bármennyi emberi jóság, bármennyi rokonszenves vonás van is a »jó« Heartfree-ben, egy percig sem kétséges, hogy nem méltó ellene a »nagy« Wildnak. Ha a mérleg egyik serpenyőjébe Wild nagyszabású és a maga nemében imponáló gonosz-ságát vetjük, a másikba pedig azt a steril jóságot, amit Heartfree képvisel a maga idilli kispolgárságával, a mérleg nyelve még csak meg sem rezdül.

Heartfree nem rosszul sikerült pozitív hős, mint ahogy egyes kritikusok vélik. A köthetaz írt bevezetőjében — mely nemcsak a műről, hanem Fielding egész írói munkásságáról és magáról a korról is világos képet ad — Kéry László kimondja, hogy Heartfree »Fielding nem is szánta igazi pozitív hősnak. Heartfree minden jószívűsége, emberisége ellenére sem képviseli Fielding nézeteit, aki ebben a regényében ugyan még elég távoli utalásokat tesz csak arra, hogyan kellene megszabadítani a társadalmat a »nagy ember«-től, de ezek az utalások mégis merőben mást mutatnak, mint Heartfree passzivitása és beletörődése.« Valamivel előbb azonban kissé sajnálkozva ezt írja: »Kétségtelen, hogy ez a passzivitás eszmeileg és művésziileg nem válik előnyére: százalomraméltó, de pipogya emberként áll előttünk, aki Wild gazságaival nem tud mást szembeállítani, mint a vallásos beletörődést.« Heartfree nemcsak hogy nem igazi pozitív hős; a pozitív hősből egy fikarcnyi sem szorult belé. Az ő esetében Fielding ironiája nem visszajára értendő. »A szatíra kétélűvé válik« — mint ahogy másutt, más vonatkozásban Kéry mondja. Heartfreet kisszerű, nevetséges fráternek mutatja be az író, — kisszerű, nevetséges fráternek is kell tekinteni, nem pedig az ellenkezőjének. Saintsbury, Fielding egyik angol méltatója egyenesen odáig megy el, hogy Heartfreet tökfilkónak tartja, aki meg sem állhat Wilddal szemben. A jámbor ékszerész szerepeltetésével Fielding csakugyan nem arra akar utat mutatni, hogyan kell a társadalmat megszabadítani a »nagy ember«-től. Ebben Kéry Lászlóval egyet-

értünk. De nem hihetjük el, hogy az ő alakjában Fielding a »jóságot, tisztességet, a humanista-embereszmenyt« állítja szembe Wild »nagyságával«. A »jóság« végül is úgy diadalmaskodik a »nagyság«-on, hogy egy váratlanul felbukkanó és meglehetősen papírmasé-jellegű alak, a jóságos bíró igazságot szolgáltató Heartfree-nek. Ez a fordulat kissé vigjátékszerűen váratlan, de ezt legfeljebb szerkezeti hibának tekinthetjük, egyébként nem lehet ellene kifogásunk. Az élet is, az irodalom is számtalan példával szolgál arra, hogy a jó hátrányban van a rosszal szemben. Nem is az a baj, hogy Heartfree »jóság«-a külső segítség nélkül nem tud diadalmaskodni, hanem az, hogy a neki kedvező fordulat inkább csak a törvény, nem pedig a művészi igazságszolgáltatás szempontjából indokolt. Ha végérvényesen alul maradna, még csak nem is nagyon sajnálnánk. Még kevésbé éreznénk azt, hogy bukása tragikusan nagyszerű bukás. Heartfree nem áll a humanitás olyan magas fokán, ahonnan nagyot lehetne bukni. Wild viszont nagy az utolsó pillanatig; impozánsan nagy gyzemere s ha az »emberi nagyság végső tökélyét« elérve (vagyis a bitófán!) részvétet nem kelt is, valamiféle hideglelős tiszteletet ott sem tagadhatunk meg tőle. Nagyon pesszimista következtetést kellene levonnunk a jóság, tisztesség, általában a pozitív emberi tulajdonságok értékét illetően, ha Heartfreeben ezek eszményi megtestesítőjét látnánk. Mert ugyan miféle emberi érték az, amely sem diadalmaskodni, sem elbukni nem tud úgy, hogy tiszteletünket kivívja? Márpedig semmi sem áll távolabb Fieldingtől, mint a pesszimista célzat.

A Szépirodalmi Könyvkiadó a tavalyi Fielding-évfordulóra adta ki a *Jonathan Wild*-ot, az ünnepi alkalomhoz méltó gondossággal. Julow Viktor fordítása nemcsak pontos, hanem az eredeti hangulatát is szerencsésen érzékelteti. Az ironikusan emelkedett életrajzi stílus jól érvényesül a fordításban is. Külön érdeme Julow munkájának, hogy kirívó archaizálás nélkül is a régiesség benyomását kelti. A tolvajnyelvi fordulatokkal viszont néhol baj van. Az efféle szavak, mint *áeftit*, *megkártyáz*, híjával vannak minden nyelvi patinának s épp ezért nem illenek a mű és a fordítás stílusához. De ezek, valamint egy-két egészen jelentéktelen fordítói félmegoldás, semmit sem vonnak le Julow Viktor munkájának értékéből.

Kéry László már említett és többször idézett bevezetőjéről most csak annyit, hogy túlnő a műfaj szokott keretein, nemcsak mondanivalójában, hanem módszerében is, az irodalomtörténeti értekezés és az esszé felé, ugyanakkor népszerű, közérthető és olvasmányos.

A budapesti Egyetemi Angol Intézet munkaközösségének magyarázó jegyzetei viszont sokszor indokolatlanul bőbeszédűek, öncélúan tudálékosak. A *laudatum*-mal kapcsolatban teljesen felesleges megjegyezni, hogy a XIX. századi költők közül Coleridge és De Quincey is ezt fogyasztották. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy De Quincey-t prózaíróként tartja számon az irodalomtörténet. A jegyzet tehát nemcsak feleslegesen, hanem ráadásul pontatlanul is közli az adatot.) *Dunkerque*-ről — ha ugyan ehhez a névhez egyáltalán szükséges jegyzetet fűzni! — elég annyit megtudnunk, hogy kikötő Franciaország nyugati partján (az »Északi-tenger« megjelölés talán kicsit pontatlan!), és teljesen felesleges a város történetére vonatkozó négy és fél sornyi jegyzetanyag. Azt sem fontos itt megtudni,

hogy a *Newgate* 1849-től az előzetes letartóztatásban levők börtöne volt, s hogy 1902—3-ban bontották le. S még sorolhatnánk a példákat, melyek mind azt bizonyítják, hogy a jegyzet készítői, túlzott lelkiismeretességtől vezetve, megfélekedtek a magyarázó jegyzetek rendeltetéséről. A jegyzet annyi magyarázatot nyújtson, amennyi a szöveg megértéséhez szükséges, egy szóval se többet. Az olvasót ne zökkentésük ki a mű folyamatos olvasásából lexikoncikkékké dagadó jegyzetekkel. A jegyzetek készítői a műnek és az olvasónak is akkor tesznek jó szolgálatot, ha az olvasót közelebb viszik a műhöz, ahelyett, hogy unos-untalan a mű és az olvasó közé furakodnak gazdag ismereteik fitogtatásával.

Ruttkay Kálmán

CSEHOV: ELBESZÉLÉSEK. I.—II.

»Orosz Remekírók.« Új Magyar Könyvkiadó, Budapest 1954.

Csehov halálának ötvenedik évfordulójára végre bő terjedelmű, gondosan válogatott és szép kiállítású kétkötetes elbeszélésgyűjtemény jelent meg. Könyvkiadásunk halaszthatatlan adósságát törlesztette ezzel. Csehov első műve hetvenöt éve jelent meg; művei hamar megtalálták az utat a magyar közönséghez; mégsem volt mindeddig ennyi novellát nyújtó, ilyen izléses kiadásban, ilyen alaposan válogatott Csehov-gyűjteményünk. Szinte érthetetlen, hogy annak a Csehovnak, kinek novellái nélkül elképzelhetetlen volt valamirevaló folyóirat, igényes köteté nálunk a felszabadulásig úgyszólván meg sem jeient.

Az első Csehov-novellát »A Hét« közölte 1890-ben, Ambrozovics Dezső fordításában. (A csapás.) Ezután egyre-másra jelennek meg írásai a legkülönbözőbb folyóiratokban, napjainkig látszólag megszakítatlan sorban. Erdemes azonban egy kis statisztikát készíteni; a következő eredményre jutunk.¹ 1919-ig körülbelül 120 Csehov-novella jelent meg különböző folyóiratokban; a 120 novella közül mintegy 40, tehát a folyóiratban megjelent összes írások egyharmada, A Hétben jelent meg. Abban a Hétben, mely a polgári-demokratikus haladás egyik zászlóvivője volt. Itt jelent meg az első magyar Csehov-írás is. Itt közölték az egyetlen nekrológot 1904-ben; itt található az első novelláskötet-recenziók is Csehovról, »Carpaccio« tollából. (1912. 25. sz., 407. l.) Megállapíthatjuk tehát, hogy a

tények ezt bizonyítják: Csehov novelláiban a magyar polgári-demokratikus haladás hívei felismerték problémáik művészi megszólaltatóját. Csehovot leginkább »A Hét« közölte. A két világháború közötti időszakban pedig alig szóltal meg Csehov — folyóiratokban! — magyarul, akkor is csak mint szelíd humorista, az Élet hasábjain. Nézzük most, mennyire volt e haladó, sőt forradalmi tendencia tudatos a kor olvasóközönségében és irodalmi életében. Nem volt-e csupán ösztönös a Csehov iránti érdeklődés? Lapozzuk fel azt a néhány ismeretést, mely ezekben az években (1890—1919) Csehovról megjelent. Az első, Csehovnak szentelt lap a »Külföld« 1894. 26. számában olvasható. Megtudjuk belőle, hogy Oroszországban az írók magasztos hivatást gyakorolnak: a nép felvilágosítását. Ilyen író Csehov is. Miért van szükség felvilágosító munkára? Mert »Oroszország, a nagy, hatalmas cári birodalom, mint valami mesebeli, óriási börtön él a művelt nemzetek köztedatában. Vasbilincsek tartják fogva földetűró parasztjait...« Még világosabban beszél Cholnoky Viktor, aki Csehovot egyenesen mint forradalmárt üdvözli szép, bár rövid tanulmányában, melyben kifogástalanul, ma is helytálló módon jellemzi Csehovot. Íme: »Ki lehet mondani tételül, hogy minden orosz író a forradalomtól viselős, annak a lehelete él munkájában... Minden egyes orosz novella egy kis bomba, amely földhöz vág valami társadalmi előítéletet, valam; babonát... Színpadi kellék, jelszó nélkül; csinálja (Csehov) a forradalmat, mert tudja,

¹ Az adatokat a Kőzocsa—Radó-féle bibliográfiából merítettem.

hogy az új rend eszköze nem a bőrbe tetovált forradalmi jelvény, nem a külsőség, hanem az ész és a célba vett dolgok okos mivolta...» (Magyar Génius, 1902. II. köt. 29. sz.) A tények tehát azt bizonyítják, hogy Csehovban az *érte lelkesedő* haladó gondolkodású közönség felismerte haladó voltát, az álcázott humorista mögött a forradalmian éleslátású kritikust és ebben a felismerésben olyanok segítettek az olvasót, mint pl. Cholnoky Viktor. A nem orosz európai irodalomban kevesen látták ilyen világosan Csehov jelentőségét. Elmondhatjuk tehát, hogy Csehov nem csupán hamar talált utat a magyar közönséghez, hanem jelentőségét is idejében felismerték. Ezzel *némileg* közelebb jutottunk annak a kérdésnek megoldásához, melynek kedvéért ezt a hasznos kitérőt tettük, hogy tudniillik miképpen lehetséges, hogy ennek a kedvelt és nagyszerű írónak gyűjteményes kötete méltó kiadásban csak egy távoli jubileumra örvendeztethette meg a közönséget? Némileg, mert egészen Csehov haladó voltának felismerése sem magyarázza ezt a komoly hiányosságot.

Nézzük most a kötetben megjelent Csehov-műveket. 1898-tól kezdve már kaphatók Csehov-kötetek, azaz inkább füzetek; a humoreszkeként hirdetett könyvecskék általában nyolc-tíz novellát tartalmaznak. Az első komolyabb kiadás az Athenaeumé, ebben mintegy harminc novella van. E kiadás tökéletlen voltára már a korabeli kritikus, a Csehov-»kultusz« éber táplálójának, A Hétnek munkatársa is rámutatott. Hosszan méltatva Csehov jelentőségét és a világ novellairodalmában Poe és Maupassant mellett mint a novella-triumvirátus harmadik nagyságát emelve ki, Caraccio néhány sorban kifejti, hogy a kötet méltatlan Csehov jelentőségéhez és nem mondanivalójának lényegét adja; a kiadás »föflületes, sekélyes, napitárca-termelésre szánt apróságokkal« tölti ki a helyet. Az Athenaeum kiadása után, melyet 1927-ben ismét kibocsátottak, három vállalkozás érdemel említést. Terjedelemben máig a legnagyobb a Népszava kiadásában közreadott öt kötet, Honti Rezső szerkesztésében és előszavával. A kötetek címei: Kisértetes éjjel; A fekete barát; Idegen kenyéren; A koldus; A vizsgálóbíró. Mintegy százhatvan novella látott napvilágot ebben az 1924-től 1927-ig tartó vállalkozásban; nagy szó ez abban a korban, midőn összesen harminc novella jelenik meg folyóiratokban huszonöt év alatt, *nagyobb terjedelmű* kötet pedig egyáltalán nem. A felszabadulásig ez a sorozat képviselte hazánkban Csehovot. A szegényes, olcsó, hamar pusztuló kiállítás azonban nem tette alkalmassá e sorozatot arra,

hogy a világirodalom legnagyobb novellaíróinak egyikét magyar nyelven méltó módon képviselje. (Ami persze nem is volt és nem is lehetett a kiadó szándéka.) A felszabadulás után a legnagyobb szabású kiadás 1954-ig a »Válogatott elbeszélések« című két-kötetes, izléses, igényes kiállítású mű volt, Szöllősy Klára fordításában. (Révai N. V. 1950.) Mivel főleg Csehovnak eddig nálunk viszonylag kevésbé ismert, hosszabb lélegzetű elbeszéléseit tartalmazta, mintegy kiegészítette az eddigi kiadásokat és hézagpótló jelentőségű volt; azonban ez sem adott képet Csehov *fejődéséről* és a százharminchét elbeszélés — szintén nem lehetett elég Csehov arányaihoz. Bár éppen azért, mert olyan elbeszélések voltak együtt, mint a »Hatos számú kórterem«, a »Sztjep«, az »Életem«, a »Jonics«, — a kiadás jelentősége igen nagy; de nem pótolhatott egy magasabb igényű, teljesebb kiadást. Esemény volt az is, hogy mindkét kötet elbeszéléseit egyetlen fordító, Szöllősy Klára ültette át magyarra, ezáltal a különösen Csehovnál annyira fontos *egységes stílus* jól érzhetővé vált és a különböző fordítók esetleges elütő felfogásai nem zavarták meg a csehovi atmoszférát.

Az »Orosz remekírók« sorozat végre alkalmat adott egy külsejében is, tartalmában is a Csehov jelentőségéhez méltó novella-gyűjtemény kiadására. A sorozat szerkesztői éltek ezzel az alkalommal és feladatukat sikerrel oldották meg. A legfontosabb követelmény az kellett, hogy legyen, hogy számban is, minőségben is Csehov fejlődésének minden szakaszát híven bemutató novellákat, elbeszéléseket kapjon az olvasó; hogy ebből az egyetlen kiadványból is teljes és világos Csehov-kép alakuljon ki benne. Úgy kellett tehát megválogatni a műveket, hogy azokból — egy év termését számítva — két-három is jellemző legyen a többire. Ez sikerült. Csehov fejlődéséről a kötetek hetvenöt novellája (ötvennégy az első és huszonegy a második kötetben) hű, pontos képet ad.² Megkönnyítette a szerkesztők munkáját, hogy a Szovjetunióban 1946—47-ben kiadott »Сочинения, рассказы, повести« kiadvány alapján dolgozhattak. Mint tudjuk, Csehov első korszakára az élclapokba kenyérkereseti célból, álneven írott humoreszkek jellemzőek. Ezek legnagyobb értéke, hogy ma is jóízűen nevelhetünk rajtuk. Egyre gyakrabban szövik át azonban tárcáit a társadalmat, annak fonákságait ábrázoló motívumok, hogy aztán a életet, annak apró, szürke mozzanatai mögött az elnyo-

² 1880-tól 1903-ig az 1890, 91 és 1901, 02 évek kivételével minden évből olvashatunk novellát, arányosan elosztva.

mott emberek tragédiáit bemutató halhatatlan remekműveknek adják át helyüket. Ezt a fejlődést a kiadvány helyesen és arányosan érezteti. »A csinovnyik halála«, »A panaszkönyv«, a »Beszélgetés a kutyával« még az író fejlődésének korábbi szakaszához tartoznak, de már ezekben is érezzük azt, amit Cholnoky Viktor olyan találóan fogalmazott meg: mintha mindegyik humoros írás egy bomba lenne, mely egy-egy társadalmi fonákságot zúz darabokra... Megállapítva tehát, hogy a kötetek váltogatása kifogástalan és a tájékoztatlan olvasót is helyesen világosítja fel, nézzük a következő szempontot: a fordításokat. A novelláknak, mint az író fejlődése tükröképének ürügyén ugyan tehetnénk elvi jelentőségű megállapításokat Csehov művészetéről, mivel azonban találóbbat és többet mondani, mint jól hozzáférhető művében Jernilov, a Magyar Génuszban Cholnoky, utószavában Kardos Pál, legújabbban Thomas Mann — nem tudok, ismételni e megállapításokat pedig közhely lenne, ehelyett hadd hívjam fel a figyelmet Belkinnek az Irodalomtörténet 1954. 4. számában közzétett tanulmányára. E tanulmány valamennyi példáját és elemzését a most ismertetett két kötetben található novellán mutatja be.

Nézzük a fordítások kérdését. Csehov a stílusnak elismerten rendkívüli mestere és stílusa annyira sajátos, egyéni, hogy fordítása nagy gond az alapos, elmélyült fordítónak. A kötet fordítói jó munkát végeztek: visszaadták a csehovi novellák atmoszféráját, gondos és pontos fordításban. Különösen Szöllösy Klára és Lányi Sarolta fordításai mintaszervek. Van azonban néhány apróbb pontatlanság. Ezekre rá kell mutatni, annál is inkább, mert éppen Csehov volt az, ki Gorkijnak oly megszívlelendő tanácsokat adott a fölösleges kifejezések kerüléséről, a mondhatni lakonikusan szabatos stílusra vonatkozóan. Egyik ilyen pontatlanság a magyarázófordítás, a Csehov által használt csattanósan rövid kifejezés körülirtabb megfogalmazása. »A kutyás hölgy« című novellában két lump cimborá beszélget. Egyik már a szánon ül, unja társa ömlengéseit, aki újdonsült szerelmes és másként látja a világot. Egy pillanat — és a szán tovasiklik. A szerelmes férfi valami biztató szót vár, de a másik sebtében csak ennyit kiált vissza: »Igaz volt... Szaga volt már annak a toknak.«³ Éreznie kell az olvasónak, hogy: a válasz nagyon rövid lehet csak onnan az induló szánról, másrészt felületesen odavetett nyelvével mélyen meg kell, hogy bántsa a szerelmes férfit. Devesceriné Guthi Erzsébet ezt így fordítja le: »Annak a tokhalnak már

a szagán is érezni lehetett, hogy nem egészen friss.« (II. köt. 343. l.) Csehov nem így írta és ez a körülményesen körülírt fordítás nem adja vissza a hangulatot. Csehovot, aki Gorkijnak a fölösleges szavak kihúzásának elvét ajánlotta, nem szabad magyarázni. El kell találni a megfelelő kifejezést. Ezt a bizonyos megfelelő kifejezést még kevésbé sikerült eltalálni »Az új villa« című novellában. Ebben a parasztlak és egy villatulajdonosmérnök között a »lenézni«⁴ ige félreértése miatt keletkezik humoros helyzet; D. Guthi Erzsébet érthetetlenül teszi a csattanót azzal, hogy először »megvetést«, ami még helyes, másodsor »gondoskodni«-t fordít. (II. köt. 310. l. alulról 4. sor és 319. l. 12. sor.) Erőltetett és nem Csehov nyelvére, a napi beszéd fordulataival élő nyelvére jellemző cím például »A kövér meg a sovány« novella magyar elnevezése: »A pufók meg a nyurga.«⁵ (Sárváry Elek fordítása.) Mást sejt az olvasó az erőltetett cím mögött, mint ami van: a kövér ember, meg a sovány ember évezredes vicce, művészi feldolgozásban. A kövér ember egyszerűen — kövér, nem pedig »pufók«. Ezek a hibák azonban eltörpülnek a fordítás eredményei mellett; a fordítás egészében művészi és sikeres.

Kardos Pál utószava a II. kötet végén a sorozat többi kötetének utószavainál — melyek kizárólag az eligazodást voltak hivatva megkönnyíteni — jóval terjedelmesebb és igényesebb írás; alapos tanulmány, mely igen helyesen a két kötet legjelentékenyebb novelláinak rövidre fogott elemzésével könnyíti meg az olvasó dolgát. Jó lett volna azonban, ha a gondos tanulmány az egyes novellák elemzésén kívül többet mondott volna az író életeről; valamint, ha eligazítás-képpen felsorolta volna a legfontosabb Csehovval foglalkozó irodalmat. (Gorkij, Jernilov stb.)

A két kötet külső megjelenéséről annyit, hogy — mint a sorozat minden kötete — izléses, szép kiállítású; Zádor István két portréja és Végh Gusztáv könyvdíszeti művészei; papír, betű szép; csupán a szintén csinos kötés lehetne tartósabb. Véték ilyen kiállítású könyvet ily könnyen pusztuló papírból kötni, különösen, ha sorozatról van szó.

Ezután az eredményes lépés után sem mondhat le azonban könyvkiadásunk egy nagyobb lélegzetű Csehov-sorozat kibocsátásáról.

Nemeskürty István

⁴ Презирать — призирать. »Мы будем вас презирать.« — »Призирать будем.«

⁵ »Толстый и тонкий.«

³ »Осетрина-то с душком!«

FRANÇOIS RABELAIS : GARGANTUA ÉS PANTAGRUEL

(Szemelvények). Ford.: Benedek Marcell. Válogatta, bevezetéssel, jegyzetekkel, összekötő szöveggel ellátta Győry János. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954,

A Béke Világtanács kezdeményezésére Rabelais halálának (1553) négy százéves fordulóját a haladó világ is megünnepelte. Ez évforduló alkalmából jelent meg az alább ismertetett szövegválogatás.

A kötetre nagy szükség volt, mert a magyar közönség szélesebb rétegei sajnos még mindig nem ismerik, vagy ha igen, hézagosan ismerik Rabelais nagy művét. Meg kell már most mondanunk, hogy e kötet talán éppen azzal tesz majd nagy szolgálatot, hogy fokozza az igényt a teljes mű megismerésére, mert e 284 lapos válogatás, mely a műnek mind az öt kötetét felöleli, természetesen nem adhat teljes képet Rabelais eszméiről és művészetéről. — Ma már a magyar közönség is tudja vagy sejtí, mennyire szerves része Rabelais regénye nemcsak a francia irodalmi kultúrának, hanem az egész európai műveltségnek is. Ezt a könyvet a középkorral és a XVI. századdal szakító klasszikus kor sem felejtette el, a romantikus kor pedig a világ-irodalom remekei közé sorolta. Nincs olyan francia író, aki ne foglalt volna állást vele kapcsolatban és hatása végigkísérhető Molière-en át Colas Breugnonig.

Rabelais neve Magyarországon¹ a felvilágosodás kora óta ismert, a múlt század második felében pedig monográfia is jelent meg róla; az első részleges fordítások azonban csak az utóbbi húsz évben láttak napvilágot. Benedek Marcell, az itt ismertetett kötet fordítója, az első kísérletéhez (Kemény Katalin Gargantua-fordítása, 1936) írt előszavában a magyar Rabelais-fordítás elkészítését »veszedelmes feladatnak« nevezte, melyhez Laczkó Gézá, Möricz Zsigmondot és Szabó Dezsőt kellene »összegyűrn«. A nagy francia humanista nyelvének sokrétűsége, magának a XVI. század francia nyelvének nehézségei, Rabelais sajtógyártmányú tudományos szavai, a francia nyelvjárásokból vett népies szólásai, szójátékai, gyakran homályos célzásai érthető módon nem nagyon csábították a századforduló magyar műfordítóit. Hiszen maga Rabelais is szükségét érezte annak, hogy a IV. könyv végéhez egy »Briefve declaration« című jegyzetgyűjteményt csatoljon, melyben a kortársak előtt is homályos, főleg tudományos, de népnyelvi fordulatokat is megmagyarázott. A Rabelais-fordításhoz szükséges komoly filológiai ismeretek ma már nem okozhatnak nehézséget,

¹ Gyergyai Albert foglalkozott ezzel a kérdéssel rövid és tömör cikkben: *Europe*, 1952, 95—96. sz.

ezeket készen kapja a fordító Abel Lefranc monumentális kritikai kiadásában (I—III. könyv, a IV. könyv előkészületben).

A magyar Rabelais-fordítás késlekedésének másik, nem kevésbé nehezen elhárítható akadálya a magyar irodalmi közszellem álszemérmes beállítottsága volt, mely megriadt volna a nagy mű népkönyvi, vaskos realizmusától és éles, helyenként egyáltalában nem burkolt kritikájától. Jellemző, hogy Kemény Katalin fordítása egy pedagógiai kiadvány-sorozatban jelent meg, bizonyára igen alacsony példányszámban (1936-ban); nem különben jellemző az is, hogy Faludi György viszont a népkönyvi szinthez még legközelebb álló Pantagruellel kezdte meg Rabelais-fordítását (1948), melynek nem ritkán sikamlós részleteit nem egyszer, talán indokolatlanul, még ki is színezte.

*

Nem túlzás azt állítani, hogy Rabelais és műve a francia irodalomtörténet egyik legjobban kidolgozott fejezete. Rabelais 1953-ban ünnepelte negyedik centenáriuma egybecselt a Rabelais-filológia ötvenéves jubileumával. 1903-ban alakult meg a »Rabelais-kutatók Társasága« (Société des Études Rabelaisiennes), mely ugyanabban az évben folyóiratot alapított (Revue des Études Rabelaisiennes) eleinte kizárólag a Rabelais-re vonatkozó kutatások közlésére. A Társaság alapítója és lelke, Abel Lefranc (aki 1952-ben halt meg, a jubileumi év küszöbén) lelkes tudósgárdát nevelt, mely ma is folytatja a mester munkáját. A folyóirat különféle átalakulásokon ment át címében és tárgykörében; ma is élő utóda a »Travaux d'Humanisme et Renaissance« c. gyűjtemény, melynek 6. kötetét Rabelais emlékének szentelték.

A francia Rabelais-filológia hatalmas munkát végzett el a szerzőre és művére vonatkozó adatok felderítése terén, a kor pozitív irányának szellemében. Ennek a munkának summája Rabelais műveinek mintaszerű kritikai kiadása A. Lefranc szerkesztésében, mely sajnos csonka maradt (a IV. könyv kiadását 1954-re vagy 1955-re tervezik).

A műről és szerzőről felderített adatok tömege ellenére azonban a mai napig sem készült el egy minden tekintetben kielégítő, Rabelais művét és szerepét megnyugtató módon értékelő monográfia. Plattard Rabelais-életrajza (Vie de François Rabelais, 1928) ma már elavult és a részletkutatások össze-

foglalásánál többre nem tart igényt. E. Jevnyina szovjet tudós műve (François Rabelais, 1948, fordítása kéziratban az Irodalomtudományi Dokumentációs Központ fordítás-tárában) pedig, mely nagyarányú kísérletet tesz a mű eszmei értékelésére, éppen ebből a szempontból kapott igen szigorú kritikát (K. Aniszimova: Po receptam Veszelovszkogo, Zvezda, 1949. 4. szintén az I. D. K.-ban). Kemény Katalin részletes Rabelais-életrajzát azoknak az »ellentétes képzetpároknak« a felsorolásával kezdi meg, melyek »a művelt európai lelkében feltámadnak Rabelais neve hallatára«. Ezek az »ellentétpárok«, melyek valószínűleg nem annyira a műre jellemzőek (bár véleményünk szerint arra is), mint inkább a magyarizók véleményére, nagy részben még ma is fennállnak. A francia kritika még egyre újabb felfedezéseket tesz, újabb és újabb kísérletek törlődnek a mese, a Rabelais-tréfák és mítoszok lényegéig, »velelég« való behatolásra, de még ma sem alakult ki egységes Rabelais-felfogás. A Rabelais-mítoszok újabb magyarázataiba néha olyan politikai-ideológiai elemek is vegyülnek, melyek megnehezítik a műnek anakronizmusoktól mentes értékelését.

*

Az első magyar Rabelais-fordítás (Gargantua, fordította Kemény Katalin) fõerénye szolid filológiai megalapozottsága. Ez jellemzi a kötetet bevezető komoly terjedelmű Rabelais-életrajzot is, mely az akkori igen kiterjedt Rabelais-kutatás eredményeinek példás összefoglalása. Számos lapalji jegyzet magyarázza meg a ma már francia olvasó előtt sem világos kortörténeti vonatkozásokat, a szövegben elforduló nagyszámú klasszikus és bibliai reminiscenciákat, sőt néhány fontosabb szövegváltozatra is utal, melynek ismerete szükséges a szerző álláspontjában vagy magatartásában beállott változások értékeléséhez. Úgy véljük, hogy a teljes Rabelais-fordítás, ha valaha elkészül, és ha a XVI. század francia nyelvében nem járatos szakemberek igényét is ki akarja elégíteni, nem nélkülözheti a szövegmagyarázatnak azt az apparátusát, mellyel Kemény Katalin fordítását ellátta. Maga a fordítás egy kezdõ, de lelkes ember műve, akinek sikerült, Benedek Marcell kifejezése szerint, fogalmat adni az eredeti nyelvi gazdagságáról, színeirõl, zamatjáról, — és ez nem csekély eredmény. Kár, hogy Kemény Katalin munkája ma már könyvritkaságnak számít, nagyobb közkönyvtárainkban is ritkán található meg.

A második Rabelais-fordítás Faludi György műve (1948), mely Pantagruel címen a II. és III. könyvet tartalmazza. A kiadó által tervezett II. kötet a IV. és V. könyvvel és a

Gargantuával nem jelent meg. — Faludi György Rabelais művét »mindenekellõt könnycsordulásig röhögtetõ és tanulságokkal teljes olvasmánynak«, a szó legátfogóbb értelmében népkönyvnek tartja és fordításában, mely kétségtelenül sokkal hívebb Villon-fordításánál, arra törekszik, hogy minél közvetlenebb, minél élvezetesebb *olvasmányt* adjon a közönség kezébe, nem fedekve meg a mű »mélyebb rétegeirõl« sem a fordításhoz csatolt, irodalomtörténeti szempontból nem valami szilárd alapon álló Rabelais-életrajzában és jegyzeteiben. — Faludi György, az eredeti által meghihletett fantáziájával, rendkívül gazdag szókincsével utolérhetetlen ötletességével bebizonyította, mennyire fiatal maradt Rabelais több mint négyszázéves szövege, de talán ugyanezek az erények magyarázzák kisebb-nagyobb pontatlanságait is (kihagyások, betoldások, az eredeti párbeszédeinek dramatizálása stb.), a városi népnyelvbõl vett kifejezéseit, különösen a sikamlós fejezetekben, melyeket egyébként is elsõzeretettel tesz rikítóan színessé az elsõ fordítás talán túlzó szemérmességével szemben.

*

A jubileumi év alkalmából kiadott Rabelais-válogatás gyengéje az, hogy ezt a sokat vitatott és sok problémát felvetõ művet túlságosan szûkraszabott elõszóval és szûkszavú jegyzetekkel adta a kiadó a magyar olvasó kezébe. Ma, amikor Jókai regényeit is bõséges jegyzet-szótárakkal adják ki, több támogatást kellett volna adni a világirodalmi tájékozottságra törekvõ közönségnek a nagy francia humanista megértéséhez és helyes értékeléséhez.

A szûkraszabott elõszó kereteit Gyõry János jól kihasználta: jó érzékkel válogatta össze azokat a tényeket, melyek a Rabelais-irodalomnak véglegesen leszûrt eredményei; úgy hisszük jól határozza meg, marxista szempontból, Rabelais helyét és szerepét kora társadalmi mozgalmaiban, s ez utóbbiak gazdasági alapjait. A szûkraszabott terjedelem ellenére sikerült elkerülnie azt a gyakran elkövetett hibát, hogy Rabelais-t mint egy kialakult és így változatlan világnézet képviselõjét mutassa be. Helyesen utal a mű egymás után következõ kötetek egyre táguló horizontjára a társadalmi kritika felé. Jól válaszolja a mű fejlődéstörténetét, az író mondanivalójának kibontakozását.

Rabelais világnézetét elemezve rámutat annak népi kapcsolataira, melyeknek konkrét vizsgálata, a Pantagruel forrásaként emlegetett népkönyvtõl eltekintve, még nem történt meg. Véleményünk szerint azonban Rabelais »naturalizmusának« csupán nép;

forrásokra való visszavezetése kissé egyolálú. Rabelais materializmusát nem csupán a néptől tanulta »Franciaország tájain barangolva« (5. l.), hanem klasszikus, görög és latin filozófusoktól is. Általában Rabelais világnézetének, műveltségének klasszikus, irodalmi és sok tekintetben tagadhatatlanul középkori elemeit nem domborítja ki eléggé az előző. A Gyomor Úr mítoszának, mint a Rabelais-i primitív materialista világnézet jelképes kifejezésének nagy jelentőséget tulajdonít György János; nem ártott volna megemlíteni és lefordítani az e mítosszal kapcsolatos »Gastrolatres-okról (Gyomorimádókról)« szóló fejezetet is, akiket a IV. könyvben Rabelais nézeteinek tolmácsává lett Pantagruel oly súlyosan elítél (»Comment, en la court du maistre ingenieur, Pantagruel detesta les Engastrimythes et les Gastrolatres«). Ez a fejezet mindenesetre arra enged következtetni, hogy Rabelais materializmusa korántsem volt annyira vulgáris.

A III. könyv tárgyalása az előszóban túlságosan a mese vázlatos elmondására szorítkozik és nem használja fel ezt az alkalmat arra, hogy a XVI. sz.-i »querelle des femmes« (vita a nőkről) problémáját megemlítsé, melyhez ez a könyv kapcsolódik. Legalább Rabelais sajátos és nagyon közvetett állásfoglalását kellett volna itt érinteni, hiszen Panurge groteszk problémája és annak még groteszkebb tárgyalásmódja a szerző és a kor társadalmi problémájának burkolt és indirekt kifejezése.

Hiányolható az is, hogy majdnem teljesen kimaradt az előszóból a mű esztétikai elemzése, vagy legalábbis Rabelais írói érdemeinek rövid jellemzése.

Mint már említettük, a válogatás az egész műről (beleértve az V. könyvet is, melynek hitelességét az előző bizonyos fenntartásokkal fogadja el) igyekszik képet adni az olvasónak. A fősúlyt az eszmei mondánivalót leginkább tükröző fejezetekre és epizódokra helyezi, nem hanyagolva el a népkönyv jellegű és Rabelais írói művészetét bemutató tisztán epikus jellegű fejezeteket sem. A szűk lehetőségek ellenére ez a törekvés általában jól sikerült. Így például a Gargantuából megismeri az olvasó Janotus de Bragmardo groteszk figuráját, Gargantua humanista neveltetését, a Picrochole-i háború teljes történetét és a thelemai apátság megalapításáról és reguláiról szóló fejezeteket. A válogatónak le kellett mondania a Gargantua skolasztikus neveltetéséről szóló fejezetekről — melyek pedig Rabelaisnak a középkori neveléssel szemben elfoglalt álláspontjára nagyon jellemzők — nem is szólva egyéb szatirikus, a nagy humanista realista írásművészetére jellemző részletekről (La

genealogie et antiquité de Gargantua; Les propos des bien vyres stb.). Nincs értelme annak, hogy itt felsoroljuk azokat a fejezeteket, melyeknek kényszerű kihagyása, úgy gondoljuk, leginkább a szerkesztő számára volt fájdalmas, csak azt jegyezzük meg, hogy helyes lett volna mind az őt prologust lefordítani, mert azok Rabelais fejlődésére, szándékaira, helyzetére helyenként igen éles fényt vetnek.

A fordítást Benedek Marcell neve fémjelzi. Zamatosan archaizáló stílusa a XVI. századi magyar nyelv izére emlékeztet. — Úgy érezzük mégis, hogy a régies elbeszélő múlt és régmúlt használata helyenként vontatottá és nehézkessé teszi az elbeszélő részleteket. Rabelais nyelve ugyanis nyelvtani szempontból és különösen az időhasználat tekintetében azonos a mai francia irodalmi nyelvvél. Ilyen szempontból tehát Rabelais nyelve kevésbé hat régiesnek, mint a magyar XVI. sz. nyelve. — Aki Rabelais-t eredetiben olvasta, jól tudja, hogy számos szójátéka, célzása egyszerűen lefordíthatatlan (pl. »faire crier les bancs et le challit« a III. könyv 26. fejeben). Mégis sajnáljuk, hogy az egyébként lefordított III. 26. fejezetből kimaradt a Rabelais-re oly jellemző »litánia«, ha már a Saint Victor-könyvtár katalógusa nem kerülhetett be a kötetbe.

A szövegmagyarázó jegyzetek, mint már említettem, meglehetősen szükségesek és nem mindig igazodnak a szöveg által felvetett problémákhoz. Így például jó lett volna értelmezni a »quintessentiának elvonója« kifejezést, és megmagyarázni több mitológiai nevet és klasszikus irodalmi vonatkozást (Juno, Phoebus, Phaeton a II. 2.-ben), latin szót (galbanum, assa foetida, castoreum, II. 16. feje.) stb., viszont talán a mai olvasót nem nagyon érdekli, és ezért felesleges volt megemlíteni, hogy bizonyos Seneca idézet a *Quaestionum Naturalium*nak nem a 4. könyvében — mint ahogy ezt Rabelais szövege mondja —, hanem a 3. könyvben fordul elő (85. l. hasonló jegyzetek a 84. és 87. lapon).

Érthetetlen, hogy miért nem készült ehhez az egyébként igen csinos és gondos kiállítású kötethez tartalomjegyzék.

A szűkreszabott terjedelemből fakadó fogyatékoságok ellenére ez az új válogatás komoly haladást jelent Rabelais művének Magyarországon való népszerűsítése terén a válogatás és a fordítás minősége tekintetében, valamint azzal, hogy az egész művet mutatja be nagy vonásokban. A következő, s a magyar közönségtől nagyon várt lépés csak a teljes magyar Rabelais-fordítás gondos és nem feltétlenül jubileumi évhez kötött elkészítése lehet.

Kenez Ernő

Fordította Vas István. — (Olcso Könyvtár) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.

»A humorista nemcsak a megnevettetésünkre pályázik« — mondja Thackeray, Swiftről szóló előadásában; s ezt tudnia kell annak, aki írói rangjára csak egy kicsit is kényes. A neveltetés csak eszköz; a cél a humoristánál is a valóság művésziileg igaz ábrázolása. E cél felismerése, jó vagy rossz szolgálata tehetség és művészi tisztesség dolga, s ez adja meg az író rangját, nem az eszköz megválasztása. A humorista — Thackeray szavával — a »hétköznapi prédikátor szerepére vállalkozik«, beszél az élet csaknem minden tényéről, minden érzelméről, szenvedélyéről; nemcsak nevettet; szeretetet, szánalmat is ébreszt bennünk, és »megvetést a hamisság, szelvelgés és csalárdság iránt. ... Aszerint tiszteljük, becsüljük, sőt néha szeretjük is, hogy milyen mértékben találja meg, mondja ki és érzi át az igazságot«.

Az igazmondás, mint az írói teljesítmény mértéke, gyakran szerepel azokban az előadásokban, amelyeket a hozzá oly közelálló XVIII. századi nagy angol humoristákról tartott Thackeray, köztük Fieldingről, akit joggal tekint Thackeray ősenek az irodalomtörténet. Fielding erényei közt a száz évvel fiatalabb utód első helyen említi »veleszületett igazságszeretetét és legélesebb, ösztönös ellenszenvét a képmutatás iránt«. Fieldingről szólva saját magát is kitűnően jellemzi, amikor azt írja, hogy »szelleme csodálatosan bölcs és leleplező; úgy villan rá a csirkefogókra és úgy álcázza le a gazembereket, mint a rendőr lámpása«.

A képmutatást és csalárdságot környéktele-nül leleplezni, nevetségessé tenni és tönkresilányítani: — a humorista-moralista Thackeray művészi elve és módszere lényegében ennyi. Lelepleznivaló pedig bőven akadt korában. »A nagy Hoggarty-gyémánt« 1841-ben jelent meg, de ennek a fiatalkori műnek nem volt rögtön sikere; csak a hét évvel későbbi »Hiúság vására« hívta fel az olvasók és kiadók figyelmét erre a kisregényre, amely a nagy remekmű mellett afféle előtanulmánynak látszik, s amelyben félig kifejtve vagy csak jelezve már minden benne van, ami a későbbi, érett, nagy műre oly jellemző. A történet ideje a század huszas éveire esik. Rendkívül mozgalmas korszaka ez az angol történelemnek, különösen Thackeray osztálya és állandó témaforrása, az angol polgárság szempontjából. Waterloo biztosítja Anglia tekintélyét kifelé, a belpolitikában azonban az 1815 utáni évek sok zűrzavart hoznak. Az erőviszonyok megváltoznak. A kapitalizmus nagy iramban fej-

lődik; csökken a mezőgazdaság, növekszik az ipar és kereskedelem fontossága. Ez a gazdasági változás belpolitikai téren úgy hat, hogy a polgárság — nem a XVII. századi angol forradalom puritán polgársága, hanem az ipari forradalom diadalát élvező osztály — egyre nagyobb részt kér a politikai hatalomból. A birtokos arisztokrácia védekezik ahogy és amíg tud, de az erőviszonyok eltolódása tagadhatatlan tény, s a hatalom tényleges új urait nem lehet sokáig kívülrekeszteni a sáncokon, annál kevésbé, mivel az egyre erősödő, szinte járványszerűen terjedő spekulációs hullám az arisztokráciát is eléri, s a hatalom régi urai az új versenytársakkal szívesen osztoznak a meggazdagodás új lehetőségein. A versenyfutás kompromisszummal végződik, a polgárságra nézve előnyösebbel, mint 1688-ban: a hatalom régi, de már lecsúszóban levő urai nagyobb teret engednek a polgárságnak, hiszen nem is tehetnek mást; a polgárság viszont — igazi újgazdag-tempóval — világnézet és életforma dolgában igyekszik minél jobban idomulni a csodált vagy gyűlölt, de mindenképpen majmoló arisztokráciához. Fénykorát éli a sznobizmus, Thackeray meghatározása szerint »a hitvány felsőbbrendűség hitvány imádata«. Diadalt ül a képmutatás: mindenki igyekszik többnek, jobbnak, másnak látszani, mint ami, s erre kinek-kinek jó oka van. Virágozik a spekuláció, szaporodnak a szolidán álcázott család vállalkozások. A jól leplezett gazság, mennél égbekiáltóbb, annál nagyobb tekintélyt szerz, és természetesen: annál nagyobb anyagi hasznot hajt. Már csak ezért is fenn kell tartani a tisztesség látszatát. Ez most nemcsak előkelőség, jómodor kérdése; ez most aranyat ér! Ha nem volna oly megtévesztő a látszat, hogy biztosíthatná magának a spekuláció a kellő számú áldozatot?

Majdnem mindenki halászat a zavarosban, ki több, ki kevesebb rosszhiszeműséggel, mutatóban még olyan is akad, aki jóhiszeműen. Az ilyen azonban okvetlenül elnyeli a farkasétvágyú spekuláció. »Ennek az országnak agyafürt tőkései nem érik be négy százalékkal a pénzük után, ha kockázat nélkül többet is bezsebelhetnek« — mondja Samuel Titmarsh, »A nagy Hoggarty-gyémánt« póruljárt hőse, aki a maga kárán tanulja meg, »mi az, ha az ember a hamisság Mammonával köt barátságot és hogy az ilyen barátságból semmi jó sem sül ki a becsületes ember számára«. Két okból is rossz, ha tisztességes ember gazemberek közé keveredik. Az egyik, hogy csapdába

kerül, kifosztják, tönkreteszik. A másik, Thackeray erkölcsi érzékenysége igen jellemző ok az, hogy a gazemberek közé keveredett tisztességes embert magát is gazembernek könyveli el a világ, s nem elég, hogy anyagilag tönkremegy, még meg is hurcolhatják, be is csukhatják s végül odavész makulátlan jóhíre, sőt még önbecsülése is.

Dehát miért, hogyan keveredik gazemberek közé egy olyan tisztességes fiatalember, mint Samuel Titmarsh? Csak úgy véletlenül? Önhibáján kívül? Látszólag talán igen. Csakhogy Thackeray nem ismer önhibáján kívül bajba sodródott embert. Samuel Titmarsh jóhiszemű, s jóhiszeműnek lenni egy végtelen rosszhiszemű világban: bűn, vagy legalábbis olyan hiba, amiért bűnhődés jár, nem pedig részvét. Ez a legkeservebb tanulsága Sam Titmarsh esetének. De van más bűne is az ifjú Samuel-nek: nem elég erős ahhoz, hogy a véletlenek összejátszásából ránézve kedvező, hízog látszatot szétfoszlassa. Ő maga nem ámitó, de túri, hogy mások az ő javára ámitsák magukat. Apró, látszólag jelentéktelen bűn ez, a hős fiatalágával is menthető emberi gyengeség, következményeiben mégis majdnem végzetes. Nagy kegy Thackeraytól, hogy a méltó bűnhődés után legalább okulni hagyja fiatal hősét, akit keserves tapasztalatok érlelnek naiv, zöldfülű kamaszból józan, kissé bizalmatlanul körültekintő férfivá.

A bonyodalmakat a címben szereplő gyémánt indítja el, melyet Hoggartyné ajándekoz unokaöccsének és kiszemelt örökösének, Samuel Titmarsh-nak. A gyémánt egy régi mellű ékessége. A fiú új foglalatot csináltat neki; az ékszerésznel egy öreg arisztokratanő ráismer a »nagy Hoggarty-gyémánt«-ra, rögtön atyafiságot süt ki a Hoggartyak révén a fiatalemberrel, sőt meg is kocszitja címeres hintójában. Az esetnek híre megy. Samuel, a Nyugat-Diddlesexi Biztosítótársaság jelentéktelen kis írnoka egyszerre érdekes emberré nővi ki magát. Kartársai irigyen és hízelegve udvarolnak neki, főnöke, Brough is más szemmel néz rá. Több soronkívüli előléptetéssel, fizetésemeléssel, ebédmeghívással, a bizalom és figyelem sok apróbb-nagyobb jelével fejezi ki, mennyire értékeli a fiatalember megváltozott helyzetét. Brough-ban nemcsak a sznobizmus dolgozik, hanem a spekuláció is. Samuel vélt arisztokrata-kapcsolatai révén még több pénzt akar vállalkozásaihoz szerezni. Először csak annyit ér el, hogy Hoggartyné — a teljesen jóhiszemű Samuel rábeszélésére — háromezer fontot fektet a Nyugat-Diddlesexi részvényeibe, s már éppen birtokai pénzzétételén és további részvényvásárláson gondolkozik, amikor a biztosítótársaság összeomlik. Brough kül-

füldre szökik. Samuel az adósok börtönébe kerül, mert nagynénjére — aki Sam házassága óta náluk lakik s friss boldogságukat tőle telhetőleg zavarja — és Brough rábeszélésére és felelőtlen ígéreteire hallgatva némi adósságot csinált szabónál, ékszerésznel. Az összeomlás pillanatában Hoggartyné természetesen cserbenhagyja Samuelt, végrendeletét megváltoztatja. Hogy a baj teljes legyen, épp a legteljesebb anyagi nyomor és a keserű meghurcoltatás közepette születik meg Sam első gyereke. S még ez sem jelent vigaszt a nagy vigasztalanságban, mert a kicsi hamarosan meghal. A nagy Hoggarty-gyémánt, ez a veszedelmes szerencsét, majd sok szerencsétlenséget hozó ékszer zálogba kerül; az érte kapott pénzen temetik el a kisgyereket. S mintha valami gonosz varázslattól szabadulna meg a szerencsétlen házaspár: hamarosan rendbejönnek dolgaik. Az asszony úgy segít sorsukon, hogy dajkának megy egy arisztokrata-családdhoz. Az ő révükön Sam is visszakapja teljes szabadságát, kenyérkeresethez jut, majd szorgalmas munkával szilárd társadalmi állásba verekszi fel magát, szilárdabba, mint amilyet a mellű jóvoltából egy darabig élvezhetett.

A rövid mű igen nagy anyagot ölel fel, tulajdonképpen egy terjedelmes regényre is futna belőle. Thackeray kitűnő forma- és arányérzékét, remek szerkesztő-készségét dicséri, hogy ez a nagy anyag nem veti szét a szűk kereteket. Az író igen egyszerű fogással él: nem epikusán, ráérősen teregeti ki az anyagot, hagyva, hogy minden szál a szemünk láttára bonyolódjék le. Sűrít, kihagy, egyes szakaszokat átugrik. Drámai csomópontokat létesít s több ízben is úgy céloz az események végső kifejlésére, hogy az olvasót nem egészen meglepetésként éri a történet csattanós befejezése, s a szerző pontosan a várt hatást éri el. A történetet Thackeray magával a hőssel mondatja el, mintegy húsz év távlatából. Ez lehetővé teszi, hogy az egyébként szoros időrendet néhol egy-egy mondattal megszakítsa s a hős későbbi sötét tapasztalatainak árnyékát vesse rá a még zavartalanul derűs színen folyó eseményekre.

A szerkesztés gazdaságossága, arányossága külön elemzést érdemelne. Ugyanígy az alakok is. Nincs egyetlen sora sem a könyvnek, amely ne tartalmazna valami lényegesen jellemző mozzanatot. Nem is tudjuk, a sok kitűnően megrajzolt figura közül melyik a legremekebb. Brough simasága, színelőzősége, képmutató vallásossága alatt megmutatja a határtalan gazságot, amely a lerántott álarc alól még visszataszítóbban tűnik elő. Hoggartynéban az önzés, a fillérekért remegő zsugoriság remekül keveredik a butasággal; bizalmatlan a tisztességes emberekkel szemben, de lépremegy az első

gazembernek, aki útjába akad. A mellék-szereplők néhány vonással meghúzott alakja is remek, mert a néhány vonás éppen a legjellemzőbb. A kor jellegzetes alakja Wapshot tiszteletes, aki ugyan okirathamisítáért bíróság elé került, de mert ügyesen kivágta magát, a polgári társadalom visszafogadja kebelébe. Éppúgy azt a »tisztességes úriember«-t is, aki váltoadóságai elől külföldre szökök, míg az érte kezesseget vállaló jóbarát, súlyos betegen, börtönbe kerül s a meg-hurcoltatásba hamarosan belehal.

Minden alakban kora pogárának más-más bűnét leplezi le Thackeray. S hogy a hatás még teljesebb legyen, egy valóban tisztességes, csak éppen kicsit gyenge és vétkesen jóhiszemű alakot állít a középpontba. Samuel Titmarsh mellett még kirívóbbak a többi szereplő sötét vonásai. A kontraszthatás lehetőségeit a Samuel és más figurák közt folyó párbeszédekben aknázza ki legjobban az író. Samuel mindig hátsó gondolatok nélkül mondja amit mond, s jóhiszeműsége oly nagy, hogy azt is készpénznek veszi, amit neki mondanak. Hogy becsapják, bajba sodorják, vagy hogy legjobb esetben is mulatnak ártatlan együgyűségén, észre sem veszi. De valahogy az ő alakja sem üdítő folt a nagy feketeségben. Mondtuk már: a jóhiszeműség is bűn Thackeray szemében, s ha nem ítélünk is ilyen szigorúan, el kell ismer-nünk: van valami szánalmas abban, ha valaki ennyi gaszág közt nyitott szemmel jár és mégsem vesz észre semmit. Bármilyen finnyás moralista is Thackeray — vagy talán éppen mert túlságosan finnyás? — ábrázolásmódjában van valami, amitől a csaknem hótisztia Samuel Titmarsh valahogy egy kalap alá kerül az ördögien sötét gazemberekkel. Mintha bűn és tévedés, elvetemült gonoszság és menthető emberi gyengeség közt nem is volna óriási különbség. Mintha minden alaknak a Röntgen-képét mutatná meg az író, az az érzése támad az embernek; s minden Röntgen-kép ijesztő, elcsüg-gesztő; még ha semmiféle kóros elváltozást sem mutat ki, akkor is, mert annyira kiábrán-dító. Lehet, hogy miközben a lényegyet keressük mindenben, megijedünk, amikor ilyen tömény formában találkozunk vele. Talán csakugyan nélkülözhetetlen a játékosny ostyá, amiben a keserű igazságokat beadják nekünk? Keserű marad a szánk Thackeray olvasása után. E hatás néha vád formájában üt vissza az íróra. Embertelenség, ridegség, kajánság — ilyesmit szoktak fel-róni neki, pedig talán mindössze arról van szó, hogy ez az író csak egyféle mértékkel hajlandó mérni és nem ismer engedménye-ket. Egy biztos: »A nagy Hoggarty-gyé-mánt« nem szórakoztató olvasmány a szó közkeletű értelmében. Pedig nagyon olvas-

mányos munka. Thackeray kiváló stilszta, abból a ritka és tiszteletre méltó fajtából akinél a stílus észrevétlenül és éppen észrevét-lenségénél fogva, tökéletes hajlékonyságával és alkalmazkodásával emeli a művet s nem külön hat, az egész rovására.

Thackerayt fordítani vérbeli írónak való, nem könnyű feladat. Vas István a »Hiúság vására« és a »Henry Esmond« után és az azokkal szerzett tapasztalatok felhasználásá-val ezt a kötetkét is látható szeretettel és egészben véve hűen és művészein fordította le. Náta nem az a jelszó, ami sok fordítónál, hogy ti. »úgy kell fordítani mindent, mint ahogy ma írják magyarul«. Ő nem éri be ilyen olcsó sikert ígérő, művésziellen megol-dással, hanem a másik véglettel kényel-metlenebb útját választja. »A nagy Hoggarty-gyé-mánt« nem modern magyar mű, fordítása se akarja tehát ezt a látszatot kelteni. Eddig a fordítónak teljesen igaza van, elméletben mindenesetre.¹ A gyakorlatban azonban ez a törekvés azt jelenti, hogy itt-ott — hozzá kell tennem: nagyon ritkán! — az angol nyelv idegen szemlélete, a magyartól elütő szólásai, szerkezetei ütköznek ki a fordítás szövegéből. Tudatosan, fűszerül használt idegenszerűségekről van itt szó, tudom; s a baj nem is az, hogy más az ízük, mint a magyar nyelvi kifejező eszközöké, hanem sokkal inkább, hogy a magyar szövegekörnyezetben más az ízük, mint az eredetiben. Az eredeti ízeit akarják átmenteni a fordításba, de a fordítás pusztá ténye megváltoztatja han-gulati értéküket. Ilyen pl. az este feltálat ebéd. Vagy pl. a csak magyarul tudó olvasó nemigen fogja kitalálni, miért kívánták Bath-ba Hoggartynét a fiatalok, ahelyett, hogy az ördögbe, vagy a pokol fenekére kívánták volna. — A »sohasem tudta, hogy melyik a kenyérnek a vajasa fele« angol tudás nélkül is érthető ugyan, de talán túlmege azon a határon, ameddig az idegenszerűség fordításban kívánatos lehet. Úgy érzem, hogy itt egy kielégítően soha meg nem oldható műfordítói problémával állunk szemben, s örülnünk kell, ha valaki ezt a majdnem járhatatlan utat olyan bravúrosan járja végig mint Vas István.

Újabb fordítás-irodalmunknak igen komoly nyeresége ez a kötet, s a Szépirodalmi Kiadó jó szolgálatot tett azzal, hogy az Olcsó Könyvtárban jelentette meg.

Ruttkay Kálmán

¹ Vas István műfordítói elveit külön cikkben is kifejtette. »A műfordításról.« Csillag, 1954. 6. szám.

Petőfi-kutatóink számára érdekes adalék : Szalatnai Rezső lelkiismeretesen összegyűjtötte mindazokat az adatokat, amelyeket Petőfi többrendbeli pozsonyi tartózkodásával kapcsolatban a korábbi szerzőknél (Zilahy Károlytól kezdve Illyés Gyuláig) talált. Ezekből az adatokból kiválogatta a leghiteltérdemlőbbeket s ezen az alapon megpróbálta hitelesen rekonstruálni a nagy költőnek az ősi dunamenti városban töltött napjait.

Az adatgyűjtésnek és a rekonstruálásnak ez a munkája önmagában véve is elismerést érdemel. De Szalatnai műve ennél jóval többet nyújt: mindvégig színesen, igen élvezetteljes előadásban megrajzolja a reformkori Pozsony képét, szerepét a Habsburg-monarchiában, a magyar politikai életben, polgárainak akkor az egész ország kulturális élete szempontjából fontos törekvéseit — és mindezen túl a város sajátos levegőjét, hangulatát. Filológiai apparátussal alátámasztott, mégis színes *riport* a múlt század harmincas, de főleg negyvenes éveinek Pozsonyáról, amelybe, mint érdekes keretbe, van beleillesztve az éppen költővé érő, rövid életútjának legnehezebb szakaszán haladó Petőfi alakja.

A tanulmányunk ebből a jellegzetességéből adódnak viszont — kétségtelen erényei mellett — hibái is. Bár a szerző mindenütt igyekszik szavahihető forrásokra támaszkodni, színes és mindvégig élvezetes olvasmányt jelentő riportjában nem egy helyen többet mond, mint amennyit a szigorúan vett tudományos hitelesség megengedne. Sok hipotézise: pl., hogy a 17 éves fiatal költő már ekkor, első pozsonyi tartózkodása alkalmával találkozhatott a Promenádon sétálgató Széchenyivel és Crescenciával, nem egy célzása Petőfi »nem mindennapi« viselkedésére, öngyilkossági szándékaira stb., stb. félrevezetheti az olvasót és a könyvnek inkább kárára, mint javára van. Nem teszi az ifjú Petőfinek különben nagyon ügyes jellemzését plasztikusabbá, inkább megtéveszt. Ebből a szempontból a legtöbb megjegyezni valónk azzal a fejezettel kapcsolatban van, amely Petőfinek a szlovákokkal, a szlovák kultúrához való viszonyával foglalkozik. Megmondja ugyan, hogy: »Nem maradt fenn a kortársi visszaemlékezésekben adat arról, volt-e s minő találkozás a költőnek ebben a városban a szlováksággal« — ugyanakkor viszont erről a találkozásról annyi hipotézist állít fel, hogy az megint csak félreértésekre vezethet. Végül következője, hogy Petőfi a szlovák nép barátja

volt, nem helytelen, — az viszont már bizonyos fokig vulgarizálást jelent, hogy a »szlovákság«-ot — társadalmi tagozódásától függetlenül — egyszerűen említi, a szlovák polgári nacionalizmus Petőfi-ellenszenvét — amelyben pedig a szlovák és a magyar burzsoázia egymáshoz való viszonyának érdekes szektora tükröződik — egyszerűen »konkolyhintés«-nek nevezi és i.t. A leg-helytelenebb, amit Petőfi és Janko Král' viszonyáról mond. Valóban: a kor irodalomtörténései számára igen izgalmas kérdés, hogy ismerte-e Král', a Štúr-iskola legforradalmibb tagja a nagy magyar költőt? Milan Pišut a Szalatnai-idézte cikkekben, valamint »Janko Král' a jeho dráma sveta« (J.K. és világdramája) c. könyvében *feltételezi* ezt, mint *lehetőséget* s megmondja, hogy a *kérdés eldőltése még alapos kutatómunkát igényel*. Szalatnai ténynek veszi a mindég igen alapos Pišut hipotézisét. Március tizenötödikének eszméi hatottak Král'-ra, az kétségtelen, költészetének vannak olyan jellegzetességei, amelyek kapcsolatba hozhatók Petőfi műveivel, — de a két költő konkrét viszonyának a kérdései még felderítetlenek. Ezt Szalatnainak határozottan, kevésbé csábító mondatfüzessel, világosan meg kellett volna mondania.

A könnyű, színes elbeszélésre való — egyébként igen dicséretreméltó — törekvésnek káros eredménye az is, hogy Szalatnai pozsonyi lokálpatriotizmusa itt-ott túlságosan érvényesül, túlozza Pozsonynak a Petőfi életében játszott szerepét. Elhisszük: — a »koronázó városban« jutott a fiatal költő a kísérletezések korának a végére; Szalatnai verselemzése (amelyek közül a tanulmány sajátos szempontjából különösen a Távolból-é sikerült), az az igen szép képe, amellyel az udvarnak hódoló országgyűlés és a zsarnokság ellen nyomorogva lázadó Petőfi ellentétét mutatja be (s amelyhez — illusztrációul — ügyesen idézi az Apostol megfelelő szakaszait) — meggyőző róla, hogy sok minden érhetett meg a magyarság legnagyobb költőjében éppen pozsonyi tartózkodása alatt. De azt, hogy: »Tapszitaltra tesz még szert bőven, de Pozsonyt nem múlja felül már egy város sem« — mégiscsak túlzásnak kell minősítenünk. Kísérjük-e tovább Petőfi életét útján, hogy Szalatnai állítását cáfolni tudjuk?

A tanulmány e hibái ellenére is igen hasznos, hézagpótló mű. Hasznos azoknak is, akik Petőfit kutatják, — de nagy a nevelőértéke a nagyközönség szempontjából is.

Külön hangsúlyozzuk, hogy Pozsonyban jelent meg, a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó kiadványaként, annak a jelétül, hogy a népek barátságának a légkörében a régi »kényes«-nek tartott kérdéseket is meg lehet és meg is kell tárgyalni férfias nyíltsággal. A tanulmány ebből a szempontból a legjelentősebb: megmutatja a csehszlovákiai magyarságnak, hogy haladó hagyományai mire kötelezik a régi rossz ellen és a szocializmusért folytatott harcban. »A szocializmus a költő szellemét valósítja meg« — így szól

Szalatnai tanulmányának egyik utolsó mondata.

Nagyon helyes, hogy a szerző összegyűjtötte a Petőfi pozsonyi utóéletére vonatkozó adatokat is s külön kiemelte a harmincas évek csehszlovákiai magyar fiataljainak bátor Petőfi-kultuszát.

A könyv kiállítása igen szép, a szöveget jól díszítik s a szerző mondanivalóját jól támasztják alá az egykorú Pozsony ábrázoló illusztrációk.

Sziklay László

GOGOL : HOLT LELKEK

Fordította : Devecseriné Guthi Erzsébet, Sótér István bevezetésével. Új Magyar Könyvkiadó (Világirodalom Klasszikusai.) Budapest, 1954.

Ahhoz, hogy egy írásmű klasszikussá legyen, hogy magára vonja és mindenkor lebilincselje a változó korok változó emberi érdeklődését, — elsősorban az kell, hogy íróját szeretet kapcsolja a tárgyhoz, amelyről ír, és szeresse az embereket, akiknek ír. A tárgy iránti szeretet ösztökéli az írókat arra, hogy témáját ne felszínesen, hanem elmélyülten ábrázolja, az előzetes megfigyelő, gyűjtő, kísérletező és szerkesztő munkát egy tudós alaposággalval és kérlelhetetlen igazmondásával vigye véghez, nem kímélve személyét az új formateremtés nehéz »pokoljárásától« sem (Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni — József Attila jelmondata). Viszont mindegyre csak úgy képes, ha vergődése motorja: az emberszeretet, mégpedig nem a kiváltságosok szeretete, de a legszegényebbeké. Örömet okozni embertársainknak elsősorban azoknak, akiknek a legnagyobb szükségük van erre — ez adott szárnyat a legnagyobb alkotó zseniknek, ez hozta létre egy Rembrandt, Bach, Mozart, Beethoven, Puskin, Petőfi, Arany művészetét. S ha ez a vágy hajtja az alkotó művészt, témája lehet bárminő szomorú, műve végső hatása mégis felemelő. Mi lehetne erre jobb példa, mint Petőfi Apostol-a vagy Mednyánszky csavargóképei.

A Holt lelkek I. részében nincsen egyetlen rokonszenves jellem, nem olvasható egyetlen szép, egészséges emberi tett. Ingyenélő, műveletlen, üres földesurak, talpnyaló, megvesztegethető hivatalnokok hitvány, szépségnélküli élete, — mindentől az olvasó csak keserű kiábrándulással fordulhat el. »Istenem, mily szomorú a mi Oroszországunk!« — kiáltott fel Puskin, amikor Gogol a készülő mű első fejezeteit felolvasta neki. A mű összehatása mégis lebilincselő, másképpen hogy válhatott volna az orosz nép, de az egész világ

egyik legolvasottabb klasszikusává. Mivel érte el ezt Gogol?

Nem utolsó sorban a téma: az orosz vidék, falu, az állatok, a földesúri lakok külseje és benső képe végsőkig részletező, aprólékosan pontos ábrázolásával. Csicsikov megérkezése Korobocska udvarába a kutya-koncerttel, Korobocska órájának jellegzetes megszólalása, Nazdrjov gyászos ebédje és pompás kutyaháza, Pljuskin dolgozósobája: ugyan kinek nem maradna örökre emlékezetében? Gogol stílusművészetének egyéb sajátos jegyei: a *túlzás*, a néha féloldalra is terjedő *anekdotikus hasontal*, s nyelvének csodálatos *szókincse, szólásgazdagsága*, amely a tájnyelvet éppúgy felöleli, mint a hivatalnokok nyelvét, vagy az utca szargonját — mind együttesen egy célt szolgálnak: Gogol élményeit, megfigyeléseit kitérőhöz képest belevéssék az olvasó lelkébe.

Gogolt klasszikussá mindenekfelett a jellemábrázolás mélysége teszi.

Különböző emberi jellemek megfigyelése már gyermekkorában szenvedélye volt. Egy iskolatársa írja, hogy a tizenhatéves Gogol egy-egy szerepalakítása sokkal jobban megkapta őt, mint a moszkvai vagy pétérvári nagy színészek játéka. Puskin is épp azért ajánlotta Gogolnak a Holt lelkek témáját, mert abban szabad lehetősége nyílik a legkülönbözőbb jellemek megjelenítésére. Gogol említi, hogy először csak terv nélkül fogott hozzá az íráshoz, mert azt gondolta, hogy a nevetséges téma — Csicsikov utazása — magától rávezeti őt a legkülönbözőbb jellemek megjelenítésére. Munka közben azonban hamar felvetődött benne: miért éppen *ezt*, vagy *azt* a jellemet ábrázolja? mi azok mondanivalója? S fokról fokra rájött, hogy az egyes jellemek kiválasztásánál nem bízhatja magát a véletlenre, hanem meg kell találnia

azokat az alaptípusokat, amelyek — mint írja — »szrevehetőbben, mélyebben hordozzák a mi valódi, gyökeres orosz sajátosságainkat... Művemben szerettem volna bemutatni az orosz természetnek különösen azokat a külső tulajdonságait, amelyeket még nem ítélt meg mindenki helyesen és főképpen az alantas tulajdonságokat, amelyeket eddig még nem neveltünk ki, még nem lepleztünk le«. E jellemkutatás valóságos szenvedélyévé vált. A legkülönbözőbb rendű-rangú »gyakorlati emberek« ismerettségét kereste, akiknek Oroszország-szerete nap mint nap számtalan emberrel van dolga. Művében szinte statisztikailag hű képét szerette volna adni kora jellegzetes orosz típusainak, s a kolosszális gyűjtési munkába több ismerőst is belevonta, megbízta őket, hogy írják össze számára egy-egy általuk jól ismert vidék kiemelkedő jellem-típusait.

Ez a sziszifuszi alaposság *Gogol művészet-szemléletéből* következik: »A művészetnek a mi földünk embereit kell ábrázolnia, hogy mindegyikünk érezze, hogy ezek élő emberek, s ugyanaból a testből valók, amelyből mi.« — S hozzátette: »A művészetnek valamennyi dicső nemzeti tulajdonságunkat és sajátosságunkat szemünk elé kell állítania.« A művészet a valóság hű tükrözése. Alig van még egy író, aki ezt a feladatot annyira komolyan vette volna, mint Gogol.

Az első rész csak sajátosan negatív jellemeket mutat be, de Gogol itt remeket alkotott, csupa alaptípust sikerült ábrázolnia. Bizonyítja e jellemportrék további élete az orosz irodalomban. Ki ne ismerné fel Oblomovban a tehetetlen, álmodozó Manyilov ikertestvérét? S az erőszakos, handabandázó, botránghős Nazdrjov egy-egy vonása nem éle-t tovább Dimitrij Karamazov alakjában? Pljuskinnak, a fősvényesség örültjének előképe már szerepel Plautusnál Molière-nél, de él tovább Szaltíkov Scsdrin Juduska-alakjában is. Talán csak az kár, hogy az éles-ridegen számító erőszak, s a minden erőszaknak magát alávető nyavalyatörős passzivitás — a Dosztojevszkij-től, Gorkij-től oly jól ismert jellem-típusok — nem egészítik ki Gogol öt nagyszerű jellemportréját. Ez az öt földbirtokos jellem-típus, s a velük egy húron pendülő hivatalnoki gárda a feudális-jobbágytartó rendszer jellegzetes kreatúrái. De a legellenszenvesebb élősd: Csicsikov. Fél lábával még ő is a feudális múltban gyökerezik — talaját vesztett nemes — másrészt viszont a kapitalizáló Oroszország merőben új embertípusa: a kalandor pénzember, aki a profit érdekében semmitől se riad vissza. Őszintén örül, ha hallja, hogy a parasztoknál nagy a halandóság. Szíve, lelke — mint Jermilov találóan

mutat rá — a pénzzel, a szerződésekkel telt útiláda. Ez az embertípus végleg semmivé teszi a különbséget élő lélek és holt tárgy között — pusztá eszközül használva mind a kettőt —, s képes egy »napóleoni tettel vágóhídra vinni az emberek millióit.« Csicsikov alakjában Gogol emberi lelke lázad a pénz, a tőke mindenható uralma ellen, amelyben az élő ember lélek vak eszközüvé válik az élettelen tőke sorsszerű hatalomjátékának.

Gogol kereste Csicsikov ellentípusát, azt az emberi ideált, amely a tőke hatalmán felülkerekedve teremt igazi boldogságot az emberek millióinak. Páratlan lelkesedéssel lát ez új feladat megoldásához, remélve, hogy a holt lelkek második része árnyékában az első rész »szegényes tornáccá válik az épülő új grandiózus méretű palota előtt«. Helyzete a lehető legnehezebb volt. A haladó szárny — Bjelinszkijjal az élén — benne látta a fennálló rend legmerészebb, legkérlelhetlenebb kritikáját. Ugyanakkor szlavofil barátai azt hányták szemére, hogy megragalmazza Oroszországot, csak a sötétséget mutatja ki benne, a szláv, az orosz génusz nagyszerű képességeit letagadva. Hazafiatlansággal vádolták Gogolt, s ez elevenébe talált, hiszen ki szerette úgy a hazát, mint ő! Most már aztán kötelességének érezte, hogy műve második részében pozitív alakok által mutasson konkrét utat hazája boldog jövője felé. Így terhelte meg mindkét oldal Gogolt avval, hogy saját eszméi maximumát varta tőle. S ő — a kötelesség megszállottja — eleget is akart tenni e vállalkozásnak, s ebben öröklődött fel.

Művészi szempontból a második rész nem marad el az első mögött, sőt van, amiben felül is múlja.

Tartalma, szerkezete változatosabb az első rész szerkezeténél. Itt is folytatódnak Csicsikov látogatásai a különböző földbirtokosoknál, de míg az első részben e látogatások ábrázolása csupán a háztájék, lakás, ebéd, a résztvevő személyek leírására, s a holt lelkek vásárlását célzó párbeszédre korlátozódott, addig a másodikban e jellegzetes, visszaterő mozzanatok újabbakkal bővülnek, mert Csicsikov már nem huzakodik elő rögtön a holt lelkekkel (óvatosabb lett — mint Gogol írja), ravaszkodik, vár, s ezáltal belebonnyolódik a helybeli földbirtokos életébe. Például, mikor Tyentyetnyikov, e jószándékú földbirtokos összevezett Betriscevet tábornokkal, akinek leányába, Ulenyikába szeretmes — s ezáltal megszakadt a lánnyal a kapcsolata, s már-már, mint Oblomov, teljesen elmerült az akarat nélküli, tétlen tohonyaságba — Csicsikov önzetlenül vállalkozik a közvetítésre. Sikerül is megnyerni Betriscevet jóindulatát Tyentyetnyikov iránt és most már Betriscevet megbízatása alapján indul tovább és ismer

meg újabb, nagyszerűen ábrázolt jellemfigurákat: az elpusztíthatatlan kedélyű, eszem-iszom Petuchot, a rendkívül szép, de únott, céltalan életű ifjú Platonovot, a zseniális ökonomiával gazdálkodó Kosztanzsogló-t, Koskarevet — a kincstári bürokrácia ősrültjét és jónéhány magyar dzsentri úr méltó párját, Chlobujevet, akinek tönkrement birtokát Kosztanzsogló kölcsöne segítségével már-már megveszi Csicsikov. E megrögzött szélhámos most már nem egyes földbirtokosokat ismer meg, hanem azok egymáshoz való viszonyát, egész életüket, társadalmukat és maga is cselekvő, szenvedő részévé válik ez életnek.

Az elégetett részekben életük még jobban összebonyolódott. A kortársak feljegyzéseiből megtudjuk, hogy Betriszsev és Tyentyenyikov között megtörtént a végleges kibékülés, a tábornok beleegyezett Tyentyenyikov és Ulenyka házasságába, majd amikor Tyentyenyikovot politikai okokból Szibériába száműzik, Ulenyka oda is követi őt.

Művészi szempontból a második rész semmiképp se lehetett értéktelenebb, mint az első. Gogol tette annál kevésbé érthető. Miért semmisítette meg? Kétségtelen a pozitív hősökkel kapcsolatos problémái miatt.

Gogol megígérte, hogy ebben a kötetben már *teljes képet* ad Oroszországról, tehát pozitív, előremutató jellemeket is szerepeltet. Gogol a feudális rend keretében kitűnően gazdálkodó fáradhatatlan Kosztanzsogló alakjában próbált reális ideált állítani az orosz népnek: ha sok ilyen Kosztanzsogló akad, akkor megváltozik minden, a nép boldog és jó módú lesz. Némileg hasonló megoldást ajánlott nálunk Széchenyi, és nyomdokában Berzsenyi Dániel. Csakhogy ez a »megoldás»: a mezőgazdaság felvirágoztatása, rentábilissá tétele a feudális rend további fenntartása mellett — fából vaskarika, illúzió. Mert elképzelhető ugyan, hogy széles Oroszországban akadt néhány Kosztanzsogló-vágású földbirtokos is, aki okos gazdálkodásával a birtokán élő jobbágyoknak is viszonylag jobb sort teremtetett, azonban az ilyen földesúr: fehér holló, csak nagy ritka kivétel, s az is marad, hiába minden kegyes szándék. A sok millió szegény nép nyomora ezen az úton nem változik meg. Ez az oka, hogy Gogol két ízben is megsemmisítette művét. Tudjuk, mint ember megtört, feladta egész addigi élete célját, sőt a fennálló rend igazolására vállalkozott. Ugyanakkor Gogol művésze-

tének fundamentuma az igazság. Elviselhetetlen volt számára a hazugság tudata: Kérlelhetetlen igazságszeretete szükségszerűen érezte, hogy amit ő nyújt példaképpül Kosztanzsogló alakjában, az csak a nép ámitása lenne. Bármily fájdalmas veszteség számunkra műve elvesztése, megsemmisítésével maga ítélte el a legszigorúbban saját reakciói nézeteit.

Gogol művei korán ismertté váltak Magyarországon. Első fecskéként Sükey Károly jelentetett meg egy Gogol-novellát 1853-ban. Követte azt 1860-ban Arany János Köpönyeg-fordítása. 1863-ban Vajda János lapja, a *Nővilág* közölt terjedelmes részletet a *Bulyba Tárászból*. Ugyanez a mű teljes egészében 1874-ben jelent meg. Ugyancsak 1874-ben adták ki először a *Holt lelkeket* és a *Revizort*, s ettől kezdve Gogol a magyar olvasók egyik legkedveltebb klaszszikusává lett. Századunk elején nagy jelentőségű, érdemes munka Szabó Endre *Holt lelkek-fordítása*.

1945 fordulatot jelentett a Gogol-kiadásban is. Egymás után láttak napvilágot: a *Mirgorod Kiss Dezső*, s a *Lánykérők* és a *Revizor* Honti Rezső fordításában. Kiemelkedő értékű, szinte egyszersmindenkorra szóló teljesítmény a Makai Imre által fordított Gogol novelláskötet (*Arckép, Nyevszkijsz Prospekt, Köpeny, Hintó, Orr stb.*) és Áprily Lajos *Bulyba Tárász* fordítása. Végül nem kis nyeresége irodalmunknak a *Holt lelkek* új fordítása, amelyet az Új Magyar Könyvkiadó a *Világirodalom Klaszszikusai* sorozatban jelentetett meg. Sőtér István bevezetője jó tájékoztatót ad, Deveszeriné Guthi Erzsébet fordítása kitűnően követi az eredeti szöveget, értelmét maradéktalanul visszaadja, tiszta, világos fogalmazásával, hajlékony mondatszerkesztésével, kifejezései természetességével alkalmas arra, hogy a magyar olvasók széles rétegével megszerettesse Gogolt. Szövege mindenki számára könnyen, jól érthető, élvezetes olvasmány.

Megérett az idő a teljes magyar Gogol-kiadásra. Mindenesetre érdemes volna a *Holt lelkek* jelen kiadását a *Világirodalom Klaszszikusai* sorozat keretében, vagy hasonló kiadásban kiegészíteni egy második Gogol-kötettel, amely a már eddig lefordított és még lefordítandó kisebb Gogol-műveket tartalmazná.

Jánosy István

KÁRPÁTI AURÉL : KÁNTORNÉ

Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest, 1954.

Ha kortárs volt és idézni tudjuk egy-egy szavát, gesztusát, — ha emlékszünk szerepeire s néhány kimagasló alakítására: akkor is nehéz írni egy színész nagyságáról. *Monet* számtalanszor megfestette tájainak némely részletét, hogy a hajnaltól estig egyre változó fényhatásokat megörökítse. De ki örökíti meg a színész játékának előadásról előadásra másoló árnyalatait? Még a film is csupán egy alakítást őriz, s hiányzik belőle az élet. Hiába minden modern segéd-eszköz: a színészi nagyság még ma is csak főredékeiben rögzíthető.

Nemcsak a színészet rajongóinak régi szívfájdalma ez, hanem a színháztudomány egyik súlyos és megoldatlan problémája is. Maga Kárpáti Aurél tudja legjobban, milyen nehéz feladatra vállalkozott, amikor könyvet írt Kántornéről. Hiszen a legszemléletesebb leírás sem pótolhatja a színészi játék *látásának*, hallásának élményét. Leírhatjuk, hogyan hangsúlyozta ezt vagy azt a mondatot, milyen volt a mozgása, arckifejezése, — de ez kissé mindig élettelen marad. Kántorné pedig ráadásul még ebben sem volt szerencsés: ami adatunk róla maradt, amit játékaról, egyéniségéről és életéről tudunk, — egy Jászai Marihoz vagy akár Dérynéhez képest is szegényesen kevés. Az említettek legalább naplót írtak, Kántornétól azonban néhány levélen kívül egyéb nem maradt ránk. A kortársak naplóból, az újságokból és e levelekből kellett hát összegyűjtenie Kárpáti Aurélnak az anyagot ehhez a kis, öt ív terjedelmű könyvecskéhez. Egyik forrása nyilvánvalóan Szigligeti Kántorné-életrajza volt, de nem elégedett meg sem ezzel, sem Molnár György vagy mások emlékezéseivel: a rendelkezésre álló dokumentumok teljességre törekvő felhasználásával olyan elevenen támasztja életre a kort s benne Kántorné alakját, hogy már önmagában ez is értékessé teszi könyvét.

Ezt az értéket fokozza szempontjainak gazdagsága. A pusztá életrajz helyett: oknyomozó módon, olykor feltevésekkel is, igyekszik világosságot deríteni az első nagy magyar tragika életének eddig tisztázatlan mozzanataira. Megmagyarázza, hogyan és miért hanyatlott egyre mélyebbre Kántorné, de ugyanakkor tárgyilagos és méltányos is mindaz, amit művészetéről mond. Sokoldalú jellemrajzot is ad erről a nagy művésznőről, aki csupa szenvedély és büszkeség volt s e két nagy erényénél két hibája: a hiúság s a konokság sem volt kisebb.

Kántorné életének egyes szakaszait végigkísérve, képet nyújt a könyv az akkori magyar színészet helyzetéről és munkájáról is. A leglényegesebb itt talán az, hogy: »mióta Pesten felépült az állandó magyar színház, az egész magyar színészet életének súlypontja ide tevődött át, a vidék elvesztette régebbi jelentőségét. A legjobb tehetségeket felszívta a központ. Minden valamirevaló színész Pestre törekedett, ahol a gyors ütemben fejlődő nagyvárosi életforma megnövelte a művészi igényeket és kialakította a művészi haladás nélkülözhetetlen feltételét: a rendszeres kritikát.

Nem kevésbé fontos, hogy néhány évvel később stílusváltás is történt: a deklamálást lassan felváltja egy kevésbé éneklős szavaló-stílus, és Kántornét ezzel szemben a »régis iskolához« kezdik számítani.

Vidéki is, régies is, gögös is, öregszik is, — nem akar »hold lenni ott, ahol egykor nap volt«, nem akar anyaszerepeket játszani, a fiatal Laborfalvy Rózának engedve át a hősnőket, valamelyes intrika is közrejátszik, — így aztán Kántorné nem lesz a Nemzeti Színház tagja. Visszakerül vidékre, s »1837 után a vidéki színészet... már nem tudta előmozdítani tehetségének további fejlődését. Végképp elveszti lába alól a talajt.« 1851-es utolsó fellépése után színházi jegyárús, majd házmesternő lesz, s végül gróf Lázár József családjánál talál menedékre.

Annak ellenére, hogy a korabeli kritika sommás rövidséggel tér napirendre egy-egy színész alakítása fölött (s ebben gyanúsán hasonlít a mai színikritikákhoz!), Kárpáti Aurélnak mégis sikerült jelentős anyagot gyűjtenie Kántorné *művészetének* méltatásához.

Ezzel kapcsolatban kitér a színikritika elvi kérdéseire is. »Kritikusaink túlnyomó része nem ébredt még annak tudatára, hogy amikor a színészt ír, nem csupán bírálja, de meg is örökíti annak alkotását, végső soron tehát a jelen magyar színészet történetét írja« — mondja Kárpáti, s ez a megállapítása szinte mentegetőzés is, hiszen a régi színbírálokra is vonatkozik. A felületes, egyoldalú, csak a hibákkal foglalkozó régi bírálatok hiánya is, hogy olyan kevés, »hézagos és töredékes adatra támaszkodhatunk, amikor színészetünk hőskorának egyik kimagasló alakjáról lehetőleg hiánytalan emberi és művészi arcképet szeretnénk a mai közönség szeme elé állítani.«

Kárpáti Aurél könyvének nincs szüksége erre a mentségre, de annál inkább szükségük van a ma színházi kritikusainak a meg-

szíveleendő figyelmeztetésre. Kárpáti a legkisebb adatot is megbecsüli, — milyen jó volna azonban, ha színjatszásunk »történetírói« (a kritikusok) legalább a jövőben megkönnyítenék a majdani kutatók munkáját!

Az időszerű, a ma kérdéseihez fűződő észrevételek, a játékstílus egyes problémáinak felvetése, Kántorné művészi pályájának beillesztése színjatszásunk fejlődési folyamatába: mindez, számos érdekes részletkérdéssel együtt a maga nemében és a szerény lehetőségek közt kitűnő könyvvé teszi a »Kántornét.« Lírai hangja, gondos adatfelhasználása, világos felépítése, kor- és jellemrajza a tudományos igényen kívül a népszerűsítő mű igényeinek is megfelel. Megállapításai is szinte végső megfogalmazásnak tekinthetők: Kántornéről többet

igazabbat és helytállóbbat csak akkor lehetne mondani, ha újabb adatok kerülnének elő róla.

Kárpáti Aurél nemrég ünnepelte hetvenedik születésnapját. E kis könyve alkalmából is szeretettel köszöntjük őt s érdeklődéssel várjuk további színész-életrajzeit. Nagy színészeink életének, művészetének ez a fajta, megbízhatóan tudományos és mégis szépírói eszközökkel történő ismertetése nemcsak irodalomtörténeti szempontból hasznos — a drámairodalom mélyebb megértésére gondolok — hanem fontos segédeszköz fiatal színészeink nevelésében, s a már kiforrott művészek, rendezők, dramaturgok munkájában is.

Szabó Ede

BIBLIOGRÁFIA

LUKÁCS GYÖRGY ÍRÓI MUNKÁSSÁGA

Összeállította : Oltványi Ambrus

Az alább következő bibliográfia Lukács György írásainak jegyzékét tartalmazza : az első rész az önállóan, könyvalakban megjelent műveket, a második pedig az újságokban, folyóiratokban, gyűjteményes kiadványokban stb. szétszórva megjelent írásokat.

Bár a bibliográfia összeállításában teljességre törekedtünk, ezt a célt — az anyag egy részének hozzáférhetetlen volta miatt — még megközelítően sem sikerült elérnünk. Az 1919 előtti időszakból néhány cikk lappang még a *Magyar Hírlap* és *Pester Lloyd* című magyarországi, s a *Frankfurter Zeitung*, *Neue Rundschau* és *Schaubühne* című németországi lapokban. Az 1920-as években Bécsben és Berlinben megjelent magyar- és németnyelvű kommunista újságokban (*Rote Fahne*, *Internationale*, *Jugend-Internationale*, *Vörös Újság*, *Röpiratok*) a bibliográfiában felsorolaton kívül még valószínűleg számos cikk található. E lapokban egyébként sok cikk jelent meg névtelenül vagy álnéven — ezek szerzősége a legtöbb esetben nem volt megállapítható. Sok hiányzik az 1930-as évek folyamán a Szovjetunióban (pl. a *Literaturnaja Gazeta*, *Novij Mir*, *Teatr*, *Moskauer Rundschau*, *Deutsche Zentralzeitung* c. lapokban) megjelent cikkekből is. Az 1945 utáni években magyar nyelven megjelent művek jegyzéke teljesen mondható, de a külföldön megjelent írásoké már korántsem az : bizonyos területek (pl. a délamerikai országok) anyagához egyáltalán nem lehetett hozzájutni és a többiekéhez is csak részben.

A bibliográfia nem tartalmazza a Lukács György egyetemi előadásai alapján — de az ő személyes ellenőrzése nélkül — készült sokszorosított jegyzeteket.

A bibliográfia (mindkét részen belül) az első megjelenés événél sorolja fel az egyes művek összes későbbi — akár csak részleges — megjelenését is.

A japán, kínai és héber nyelven megjelent művek címét és egyéb adatait magyar nyelven adjuk meg.

A bibliográfia lezárásának időpontja : 1955. júl. 1.

Foütosabb rövidítések (a közismert rövidítéseken kívül) :

Gosz. Izd. = Goszudarsztvennoe Izdatelstvo. (Állami Kiadó.)

Intern. Lit. = Internationale Literatur.

Lit. Kritik. = Literaturnij Kritik.

Lit. Gazeta = Literaturnaja Gazeta.

Lit. Enciklopedija = Literaturnaja Enciklopedija.

Lit. Obozrenie = Literaturnoe Obozrenie.

Társ. Szemle = Társadalmi Szemle.

Coll. = Collection (Gyűjtemény).

I. Önállóan megjelent művek

A dráma formája. Bp. 1909. Franklin ny. 36 l.

(Klny. a Budapesti Szemléből.)

Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez.

Bp. [1910.] Franklin ny. 34 l. (Klny. az Alexander-Emlékkönyvből.)

A lélek és a formák. (Kísérletek.) Bp. 1910.

Franklin. 210 l. (Levél a »Kísértetről« —

Rudolf Kassner — Theodor Storm —
Novalis — Richard Beer—Hoffmann —
Sören Kierkegaard és Regine Olsen —
Stefan George — Beszélgetés Laurence
Sterne-ről.)

Die Seele und die Formen. (Essays.) Berlin.
1911. Fleischel. 373 l. (Über Form und
Wesen des Essays — Rudolf Kassner —
Novalis — Theodor Storm — Stefan

- George — Charles-Louis Philippe — Richard Beer-Hoffmann — Ein Zweigespräch über Lawrence Sterne — Paul Ernst.)
- A modern dráma fejlődésének története. I—II.* Bp. 1911. Kísfaludy-Társ. (Franklin.) 496, 548 l.
- Esztétikai kultúra.* (Tanulmányok.) Bp. [1913] Athenaeum 92 l. (Modern Könyvtár 201—203. sz.) »Arról a bizonyos homályosságról« — Esztétikai kultúra — Az utak elváltak — Augustus Strindberg hatvanadik születésnapján — Ady Endre — Jób Dániel novellái — Jegyzetek Szélpál Margitról — Thomas Mann második regénye — Der Weg ins Freie — Pontopiddan novellái.)
- Balázs Béla és akiknek nem kell.* (Összegejtött tanulmányok.) Gyoma. 1918. Kner. 121 l. (Előszó — A vándor énekel — Tristan hajóján — Misztériumok — Doktor Szélpál Margit — Az utolsó nap — Halálos fiatalóság — Hét mese.)
- Taktika és etika.* Bp. 1919. Közoktatásügyi Népbiztoság, 40 l.
- Die Theorie des Romans.* (Ein geschichtphilosophisches Versuch über die Formen der grossen Epik.) Berlin. 1920. Cassirer. 169 l.
- Geschichte und Klassenbewusstsein.* (Studien der Marxistischen Dialektik.) Berlin. [1923.] Malik-Verlag. 341 l. (Kleine Revolutionäre Bibl. 9.) (Vorwort — Was ist orthodoxer Marxismus? — Rosa Luxemburg als Marxist — Klassenbewusstsein — Die Verdinglichung und das Bewusstsein des Proletariats — Der Funktionswechsel des historischen Materialismus — Legalität und Illegalität — Kritische Bemerkungen über Rosa Luxemburgs »Kritik der russischen Revolution« — Methodisches zur Organisationsfrage.)
- Lenin.* (Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken.) Wien. 1924. Verlag der Arbeiterbuchhandlung. 77 l.
- Lenin.* (Tanulmány Lenin gondolatainak összefüggéséről.) Ford.: Gábor Andor. Wien. 1924. Ama Verlag. 192 l.
- [*Lenin.*] (japánul.) Ford.: Gen Ohi. Tokio. 1927. Hakuyoosha k. a.
- Moses Hess und die Probleme in der idealistischen Dialektik.* Leipzig. 1926. Hirschfeld. 51 l.
- [*Osztályöntudat.*] (Japánul.) Ford.: Hozaburo Mizutani. Tokio. 1927. Doojinsha k. a. (Ld. németül a »Geschichte und Klassenbewusstsein« c.könyvben.)
- Literaturnüe teorii XIX. veka i marksizim.* Moszkva. 1937. Gosz. Izd. »Hudozsesztvennaja literatura«. 294 l. (Prediszlovie — Ludwig Feuerbach i nemeckaja literatura — Karl Marx i. F.-T. Vischer — Marx i Engels v polemike sz Lassallem po povodu »Sickingen«-a — Franz Mehring.) [*A történelmi regény.*] (Japánul.) Ford.: Fusaji Yamamura. Tokio. 1938. Mikasa k. a.
- A történelmi regény.* Bp. 1947. Hungaria. 305 l.
- K isztorii realizma.* Moszkva. 1939. Gosz. Izd. »Hudozsesztvennaja Literatura«. 370 l. (Prediszlovie Goethe: »Sztradanija molodovo Werthera«, »Wilhelm Meister« — »Hyperion« Hölderlina — Tragedija Heinricha von Kleista — Georg Büchner — Heinrich Heine — Balzac: Kreszt'jane — Balzac: Utracsennüe illüzi — Balzac, kritik Stendhal-ja — Tolsztoj i razvitie realizma — »Cselovecseszkaja komedija« predrevolücionnoj Rossziji.)
- Gottfried Keller.* Kiev. 1940. Staatsverlag der Nationalen Minderheiten der Ussr. 111 l.
- U. a. 2. k. a.* Berlin. 1946. Aufbau. 135 l. (Ld. a »Deutsche Realisten des 19. Jahrhunderts« c. kötetben is.)
- Írástudók felelőssége.* Moszkva. 1944. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó 93 l.
- U. a. 2. k. a.* Bp. 1945. Szikra. 144 l. (Előszó — Ady, a magyar tragédia nagy éneke — Babits Mihály vallomásai — Harc vagy kapituláció? — Írástudók felelőssége — Prológ vagy epilóg? — A 2. kiadásban még: Előszó a 2. kiadáshoz.)
- [*Elbeszélés vagy leírás.*] (Kínaiul.) 1944. 100 l.
- Balzac, Stendhal, Zola.* [Bp. 1945.] Hungária. 146 l.
- U. a. 2. k. a.* Bp. [1949.] Hungária. 156 l. (Előszó — Balzac: Paraszatok — Balzac: Elvesztett illúziók — Balzac és Stendhal vitája — A százéves Zola — A 2. kiadásban még: Előszó a 2. kiadáshoz.)
- Balzac, Stendhal i Zola.* Warszawa. 1951. Ksiazka—Wiedza. 66 l. (Z historii i teorii literatury 2.)
- Balzac und der französische Realismus.* Berlin. 1952. Aufbau. 103 l. (Vorwort — »Die Bauern« — »Verlorene Illusionen« — Balzac als Kritiker Stendhals — Zum hundertsten Geburtstag Zolas.)
- Lenin és a kultúra kérdései.* Bp. [1946.] Magyar Szovjet Művelődési Társ. 24 l.
- U. a. 2. k. a.* Bp. 1948. Új magyar Könyvkiadó. 24 l. (Ld. az »Irodalom és demokrácia« c. kötetben is.)
- Lenin si problemele culturii.* [Bucuresti.] 1947. Editura Partidului Comunist Român. 39 l.
- Irodalom és demokrácia.* (Hozzászólók: Füst Milán és Darvas József.) Bp. 1946. Szikra. 47 l. (A MKP pol. akadémiaja 2.) (Ld. az azonos című nagyobb tanulmány-kötetben is.)
- Népi írók a mérlegen.* (Hozzászólók: Horváth Zoltán és Erdei Ferenc.) Bp. 1946. Szikra. 45 l. (A MKP pol. akadémiaja 6.) (Ld. az

- »Irodalom és demokrácia« c. kötetben is.)
- József Attila. (A MKP székházában 1945. dec. 2-án elhangzott két előadás.) I. Lukács György: Pártköltészet. 3—32. l. Bp. 1946. Szikra, 67 l. (Ld. az »Irodalom és demokrácia« c. kötetben is.)
- Nagy orosz realisták. Bp. 1946. Szikra, 167 l.
- U. a. 2. jav. és bőv. k. a. Bp. 1949. Szikra, 213 l. (Előszó — Az orosz demokrata irodalomkritika nemzetközi jelentősége — Tolsztoj és a realizmus fejlődése — Dosztojevszkij — A forradalom előtti Oroszország »Emberi komédiája« — Tolsztoj és a nyugati irodalom — A 2. kiadásban még: Előszó a 2. kiadáshoz — Puskin: Borisz Godunov.)
- Velcí rusítí realisté. Přeložil: F. Komercová. Praha, 1948. Svoboda, 258 l.
- Der russische Realismus in der Weltliteratur. Berlin, 1949. Aufbau, 293 l. (Die internationale Bedeutung der russischen demokratischen Literaturkritik — Leo Tolstoi und die Entwicklung des Realismus. — Dostojewskij — Maxim Gorki: I. Der Befreier. II. »Die menschliche Komödie« des vorrevolutionären Russlands — Leo Tolstoi und die westliche Literatur.)
- Vel'ki ruski realisti. Prelož.: L. Ivancová—A. Kalincová. Bratislava, 1950. Pravda, 475 l. (Essaye a studie 7.) (Uvod k slovenskému vydaniu — Medzinárodný význam ruskej demokratickej literárnej kritiky — Tolstoj a význam realizmu — Dostojevskij — »Ludská komédia« predrevolučného Ruska — Tolstoj a západná literatúra — Puskinovo miesto vo svetovej literatúre — Cernysevského román »Corobit?« — Solochovov »Tichy Don«.)
- Nagy orosz realisták. — Kritikai realizmus. Bp. 1952. Szikra, 275 l. 3. k. a. (Előszó az első kiadáshoz — Előszó a második kiadáshoz — Előszó a harmadik kiadáshoz — Puskin helye a világirodalomban — »Borisz Godunov« — Az orosz forradalmi-demokrata irodalomkritika nemzetközi jelentősége — Csernisevszkij: »Mit tegyünk?« — Dosztojevszkij — Tolsztoj és a realizmus fejlődése — Tolsztoj és a nyugati irodalom.)
- Nagy orosz realisták. — Szocialista realizmus. Bp. 1952. Szikra, 323 l. 3. jav. és bőv. k. a. (Előszó a harmadik kiadáshoz — A felszabadító — A forradalom előtti Oroszország »Emberi komédiája« — A. Fagyeejev: Tizenkilencen — Ny. Virta: Magány — M. Solohov: Csendes Don — A. Makarenko: Az új ember kovácsa — A. Platonov: A halhatatlanok — Solohov: Új barázdát szánt az eke — A. Bek: A volokalamszki országút — E. Kazakevics: Tavasz az Oderán.)
- Der russische Realismus in der Weltliteratur: Berlin, 1952. Aufbau, 541 l.
- U. a. 2. k. a. Berlin, 1953. Aufbau, 592 l. (Vorwort zur ersten und zweiten Auflage — Vorwort zur dritten Auflage — I. Der kritische Realismus. Puschkins Platz in der Weltliteratur — »Boris Godunov« — Die internationale Bedeutung der demokratisch-revolutionären Literaturkritik — Tschernyschewski's Roman »Was tun?« — Dostojewskij — Tolstoi und die Probleme des Realismus. — Tolstoi und die westliche Literatur. II. Der socialistische Realismus. Der Befreier — »Die menschliche Komödie« des vorrevolutionären Russlands — Fadejew: »Die Neunzehn« — Wirta: »Einsamkeit« — Scholochow: »Der stille Don« — Makarenko: »Der Weg ins Leben« — Platonow: »Die Unsterblichen« — Scholochow: Neuland unterm Pflug« — Beck: »Wolokalamsker Chaussee« — Kasakewitsch: »Frühling an der Oder« — A második kiadásban még: Gogol.)
- [Orosz realizmus a világirodalomban.] (Japánul.) Ford.: K. Sasaki. É. n. David-Sa k. a. [Dosztojevszkij—Tolsztoj és a realizmus problémái — Tolsztoj és a nyugati irodalom.]
- Goethe és kora. [Bp. 1946.] Hungária, 215 l. (Előszó — Az ifjú Werther szenvedései — Meister Vilmos tanulóévei — Schiller és Goethe levélváltása — Schiller elmélete a modern irodalomról — Hölderlin Hyperionja — Faust-tanulmányok.)
- Goethe und seine Zeit. Bern, 1947. Francke, 207 l.
- U. a. 2. k. a. Berlin, 1950. Aufbau, 364 l.
- U. a. 3. k. a. Berlin, 1953. Aufbau, 266 l. (Vorwort — Leiden des jungen Werthers — Wilhelm Meisters Lehrjahre — Der Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe — Schillers Theorie der modernen Literatur — Hölderlins Hyperion — Faust-Studien — A második és harmadik kiadásban még: Unser Goethe.)
- Goethe et son époque. Trad. de l'allemand par L. Goldmann—Frank. Paris, 1949. Nagel, 351 l. (Coll. Pensées.)
- Goethe e il suo tempo. Trad. del tedesco Enrico Burich. Verona, 1949. Mondadori, 353 l.
- [Goethe és kora.] Első rész. (Japánul.) Ford.: Sunji Sasamoto. É. n. Csuo-Koron Sa k. a. [Faust-tanulmányok.]
- [Goethe és kora.] Második rész. (Japánul.) Ford.: Hideo Kikumori. É. n. Aoki-Shoten k. a.
- Az újabb német irodalom rövid története. Ford.: Gáspár Endre. [Bp.] 1946. Athenaeum, 152 l.
- Brève histoire de la littérature allemande, du XVIIIe siècle à nos jours. Trad. de l'alle-

- mand: par L. Goldmann et M. Butor. Paris. 1849. Nagel. 262 l. (Coll. Pensées.)
- Skizze einer Geschichte der neueren deutschen Literatur.* (Fortschritt und Reaktion in der deutschen Literatur — Deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus.) Berlin. 1953. Aufbau. 161 l.
- [*Az újabb német irodalom rövid története.*] (Japánul.) Ford.: Tadamihi Doke és Takuzo Obase. É. n. Ivanami-Soten k. a.
- Nietzsche és a fasizmus.* Bp. [1946.] Hungária. 79 l.
- U. a. 2. k. a. Bp. 1949. Hungária. 87 l. (Előszó — Nietzsche és a német fasizmus — Nietzsche mint a fasiszta esztétika előfutára.)
- Irodalom és demokrácia.* Bp. 1947. Szikra. 192 l.
- U. a. 2. jav. k. a. Bp. 1948. Szikra. 188 l. (Előszó — Demokrácia és kultúra — Lenin és a kultúra kérdései — Irodalom és demokrácia I. — Irodalom és demokrácia II. — Népi írók a mérlegen — Pártköltészet — Szabad vagy irányított művészet? — Régi és új legendák ellen — A magyar irodalom egysége.)
- Literatura a demokracía.* Prelozili Imrih Bojsa — Ladislav Szántó. Bratislava. 1949. Pravda. 180 l.
- A polgár nyomában.* (A hetvenéves Thomas Mann.) Ford.: Rabinovszky Máriusz. Bp. [1947.] Anonymus. 51 l.
- Thomas Mann settentenne.* (Ovvero sulle tracce del borghese.) Roma. 1947. 37 l. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria in Roma. Nouva Ser. 7.)
- A marxizmus esztétika alapjai.* Bp. 1947. Szikra. 16 l. (Szemináriumi füzetek kultúrvezetők számára 3.)
- A »giccsről« és a »proletkult«-ról.* Bp. 1947. Szikra. 16 l. (Szemináriumi füzetek kultúrvezetők számára 4.)
- A polgári filozófia válsága.* Bp. 1947. Hungária. 248 l.
- U. a. 1. bőv. k. a. Bp. 1949. Hungária. 286 l. (Előszó — Adalékok a modern dialektika történetéhez — A polgári filozófia válsága — A kapitalizmus világgépe reformista tükrében — Arisztokratikus és demokratikus világnézet — Az egzisztencializmus — Az egzisztencialista etika zsákutcája — Lenin ismeretelmélete és a modern filozófia problémái — Megváltozott világgép — A második kiadásban még: A kapitalista kultúra csödjé — Heidegger redivivus.)
- Fortschritt und Reaktion in der deutschen Literatur.* Berlin 1947. Aufbau. 118 l.
- U. a. 2. k. a. Berlin. 1950. Aufbau. 113 l. (A »Skizze einer Geschichte der neueren deutschen Literatur« c. könyv első része.)
- Ogledi o realizmu.* (Balzac, Stendhal, Zola, Heine.) (Szerbül.) Beograd. 1947. Kultura. 218 l. (Predgovor — Seljaci od Balzaca — Izgubljeni iluzije od Balzaca — Polemika između Balzaca i Stendhala — Zolina stogodisnjica — Heinrich Heine.)
- Ogledi o realizmu.* (Balzac, Stendhal, Zola, Heine.) (Horvátul.) Zagreb. 1947. Kultura. 199 l. (Seljaci od Balzaca — Izgubljeni iluzije od Balzaca — Polemika između Balzaca i Stendhala — Zolina stogodisnjica — Heinrich Heine.)
- Der junge Hegel.* (Über die Beziehungen von Dialektik und Oekonomie.) Zürich—Wien. 1948. Europa-Verlag. 718 l.
- U. a. 2. k. a.: *Der junge Hegel und die Probleme der kapitalistischen Gesellschaft.* Berlin. 1954. Aufbau. 654 l.
- Karl Marx und Friedrich Engels als Literaturhistoriker.* Berlin. 1948. Aufbau. 248 l.
- U. a. 2. k. a. Berlin. 1952. Aufbau. 173 l. (Die Sickingendebatte zwischen Marx—Engels und Lassalle — Friedrich Engels als Literaturtheoretiker und Literaturkritiker — Marx und das Problem des ideologischen Verfalls — Volkstribun oder Bürokrat?)
- [*Marx és Engels mint irodalomtörténészek.*] (Japánul.) Ford.: Fumijo Aihara. 1954?
- Schicksalswende.* (Beiträge zu einer neuen deutschen Ideologie.) Berlin. 1948. Aufbau. 358 l. (Der deutsche Faschismus und Nietzsche — Der deutsche Faschismus und Hegel — Über Preussentum — Aktualität und Flucht — Erzählen oder beschreiben? — »Grösse und Verfall« des Expressionismus — Die verbannte Poesie — Thomas Mann über das literarische Erbe — Arnold Zweigs Romanyklus über den imperialistischen Krieg 1914 bis 1918 — Johannes R. Bechers »Abschied« — Schicksalswende.)
- Új magyar kultúráért.* Bp. 1948. Szikra. 234 l. (Előszó — A MKP és a magyar kultúra — A százéves Toldi — Heine és a 48-as forradalom ideológiai előkészítése — A felszabadító — Megjegyzések egy irodalmi vitához — A népi irodalom múltja és jelene — Levél Németh Andorhoz Déry Tibor regényéről — Színvonal és népszerűség — Valóság és művészet — Az absztrakt művészet magyar elméletei — Ady nem alkuszik — A hatvanéves Kasák — Leszámolás a múlttal — Mire jó a kétségbeesés? — Egy orosz regény mágójára — Elfogulatlan irodalomszemléletért — Fejtő Ferenc: Heine — Baumgarten Ferenc — Osvát Ernő összes írásai — Márai új regénye — Újhold.)
- A marxista filozófia feladatai az új demokráciában.* Bp. [1948.] »Budapest« Irodalmi Intézet. 58 l.

- A realizmus problémái.* Ford.: Gáspár Endre. Bp. [1948.] Athenaeum. 391 l. (Előszó — A művészet és az objektív valóság — A harmonikus ember eszménye a polgári esztétikában — A művészi alakok intellektuális arca — Marx és az ideológiai hanyatlás problémája — Népsztribun vagy bürokrata — Elbeszélés vagy leírás — A realizmusról van szó — Levélváltás Anna Seghers-szel — Mi a normális viszony író és kritikus között?)
- Thomas Mann.* (Két tanulmány.) Bp. 1948. Hungária. 105 l. (Előszó — A polgár nyomában — A modern művészet tragédiája).
- Thomas Mann.* Berlin. 1950. Aufbau. 112 l.
- U. a. 2. k. a.* Berlin. 1953. Aufbau. 107 l. (Vorwort — Auf der Suche nach dem Bürger — Die Tragödie der modernen Kunst.)
- Az irodalomtörténet revíziója és az irodalomtanítás.* Bp. 1948. Athenaeum ny. 14 l.
- Hölderlin.* (Tanulmány.) [Hölderlin-versekkel együtt.] Bp. [1948.] »Budapest« Irodalmi Intézet. 94 l. (5—46 l.) (Új Kvtr. 25.) (Ld. a »Goethe és kora« c. kötetben is.)
- Existentialisme ou marxisme?* Trad. par E. Kelemen. Paris. 1948. Nagel. 310 l. (Coll. Pensées.) (Introduction — La crise de la philosophie bourgeoise — De la phénoménologie à l'existentialisme — L'impasse de la morale existentialiste — La théorie lévinienne de la connaissance et les problèmes de la philosophie moderne.)
- Existentialismus oder Marxismus?* (Essays.) Berlin. 1951. Aufbau. 183 l. (Vorwort — Die Krise der bürgerlichen Philosophie — Der Existentialismus — Die Robinsonade der Dekadenz — Die Erkenntnis-theorie Lenins und die Probleme der modernen Philosophie — Anhang: Heidegger redivivus.)
- Existencialismus či marxismus.* Přeložili V. Vlček a J. Marek. Praha. 1949. Nova Osveta. 229 l.
- [*Existencializmus vagy marxizmus?*] (Héberül.) Tel-Aviv. 1950. 190 l.
- [*Existencializmus vagy marxizmus?*] (Japánul.) Ford.: Sirocsuka és Oimatsu. [Tokio.] Iwanami-Soten k. a.
- Essays über Realismus.* Berlin. 1948. Aufbau. 268 l. (Das Ideal der harmonischen Menschen in der bürgerlichen Ästhetik — Intellektuelle Physiognomie der künstlerischen Gestalten — Der Kampf zwischen Liberalismus und Demokratie im Spiegel des historischen Romans der deutschen Antifaschisten — Es geht um den Realismus — Ein Briefwechsel zwischen Anna Seghers und Georg Lukács — Schriftsteller und Kritiker.)
- [*Tanulmányok a realizmusról.*] (Japánul.) Ford.: T. Ito és K. Komori. 1954? Riron-
- Sa k. a. [A realizmusról van szó — Levélváltás Anna Seghers-szel — Író és politikus.]
- A kapitalista kultúra csődje.* Bp. 1949. Szikra. 26 l. (A MDP pol. akadémiaja 1.) (Ld. »A polgári filozófia válsága« c. kötet 2. kiadásában is.)
- Ady Endre.* Bp. 1949. Szikra. 31 l. (Ld. az »Írástudók felelőssége« c. kötetben is.)
- Marx és Engels irodalomelmélete.* Bp. 1949. Szikra. 163 l. (Tudomány-és Haladás 24.) (Előszó — Marx, Engels és Lassalle vitája a »Sickingen«-ről — Engels Frigyes, mint irodalmi teoretikus és irodalmi kritikus — Bevezetés a Marx—Engels: Művészet, irodalom c. kötethez.)
- Goethes Faust.* (Svédül.) Inledning och översättning av K.-G. Wall. Stockholm. 1949. Lius. 197 l. (Ld. a »Goethe és kora« c. könyvben, és ennek idegennyelvű kiadásában is.)
- Deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus.* (Eine Übersicht ihrer Hauptströmungen.) Berlin. 1950. Aufbau. 83 l. (A »Skizze einer Geschichte der neueren deutschen Literatur« c. könyv második része.)
- Saggi sul realismo.* Torino. 1950. Einaudi. 375 l. (Introduzione — *Il realismo francese.* Balzac: Les Paysans — Balzac: Les Illusions Perdues — La polemica tra Balzac e Stendhal — Per il centenario di Zola — *Il realismo russo.* Importanza mondiale della critica letteraria democratica russa — Tolstoj e l'evoluzione del realismo — Dostoevskij — La »Commedia umana« della Russia prerivoluzionaria — Tolstoj e la letteratura occidentale.)
- Studies in European Realism.* (A Sociological Survey of the Writings of Balzac, Stendhal, Zola, Tolstoy, Gorki and others.) Transl. by Edith Bone. London. 1950. Hillway Publishing Co. 277 l. (Preface — Balzac: The Peasants — Balzac: Lost Illusions — Balzac and Stendhal — The Zola Centenary — The International Significance of Russian Democratic Literary Criticism — Tolstoy and the Development of Realism — The Human Comedy of Pre-Revolutionary Russia — Leo Tolstoy — and Western European Literature — The Liberator.)
- Sztálin cikkeinek tanulságai az irodalom- és művészettörténet szempontjából.* Bp. [1951.] Akadémiai Kiadó. 67—71 l. (Könyv. a Magy. Tud. Akadémia I—II. Oszt. Közleményeiből.)
- [*Realizmus az irodalomban.*] (Héberül.) 1951. 392 l. [A művészi alakok intellektuális arca — Elbeszélés vagy leírás? — Levélváltás Anna Seghers-szel — Tolsztoj rea-

- lizmusa — Tolsztoj és a nyugati irodalom — Marx és az ideológiai hanyatlás problémája.]
- Deutsche Realisten des 19. Jahrhunderts.* Berlin. 1952. Aufbau. 317 l. (Vorwort — Die Tragödie Heinrich von Kleists — Eichen-dorff — Der faschistisch verfälschte und der wirkliche Georg Büchner — Heinrich Heine als nationaler Dichter — Gottfried Keller — Wilhelm Raabe — Der alte Fontane.)
- Puschkin—Gorki.* (Zwei Essays.) Leipzig. é. n. (1952?) Vlg. Ph. Reclam. 158 l. (Ld. a »Der russische Realismus in der Welt-literatur« c. kötetben is.)
- Az irracionális alapvetése a két forradalom közötti korszakban.* (1789—1848.) Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 277—402 l. (Klny. a Filozófiai Évkönyv I. évfolyamából.) (»Az ész trónfosztása« c. könyv első része.)
- Il marxismo e la critica letteraria.* Trad. di Cesare Cases. Torino. 1953. Einaudi. 472 l. (Saggi 169.) (Premessa all'edizione italiana — Introduzione agli scritti di estetica di Marx ed Engels — La polemica tra Marx—Engels e Lassalle sulla tragedia »Franz von Sickingen« — Friedrich Engels teoretico e critico della letteratura — Marx e il problema della decadenza ideologica — Tribuno del popolo o burocrate? — Narrare o descrivere? — La fisionomia intellettuale dei personaggi artistici — Una discussione epistolare tra Anna Seghers e Georg Lukács — Lo scrittore e il critico.)
- Adalékok az esztétika történetéhez.* Bp. 1953. Akadémiai Kiadó. 477 l. (Előszó — Schiller esztétikájához — Bevezetés Hegel esztétikájába — Bevezetés Csernisevszkij esztétikájába — Bevezetés a marxi esztétikába — Marx, Engels és Lassalle Sickingen-vitája — Engels Frigyes mint irodalomteoretikus és irodalomkritikus — K. Marx és Fr. Th. Vischer — Nietzsche, mint a fasiszta esztétika előfutára — Franz Mehring — Irodalom és művészet, mint felépítmény.)
- Beiträge zur Geschichte der Ästhetik.* Berlin. 1954. Aufbau. 438 l. (Vorwort — Zur Ästhetik Schillers — Hegels Ästhetik — Einführung in die Ästhetik Tschernischewskijs — Einführung in die ästhetischen Schriften von Marx und Engels — Karl Marx und Friedrich Theodor Vischer — Nietzsche als Vorläufer der faschistischen Ästhetik — Franz Mehring — Literatur und Kunst als Überbau.)
- Az ész trónfosztása.* (Az irracionalista filozófia kritikája.) Bp. 1954. Akadémiai Kiadó. 696 l.
- Die Zerstörung der Vernunft.* Berlin. 1954. Aufbau. 689. l.

- [*Tanulmányok.*] (Japánul.) Ford.: Ihiro Haru. É. n. Mirai Sha. k. a.
- [*Lukács György—Anna Seghers: Levélváltás az irodalomról.*] (Héberül.) É. n.

II. Szétszórtan megjelent művek

1902.

- Színház.* (Nemzeti Színház — Berlin.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1902. nov. 161—168. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1902. dec. 309—315. l.

1903.

- Színház.* (Nemzeti Színház — Vígszínház — Wien — Berlin.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1903. jan. 401—411. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház — Magyar Színház.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1903. febr. 497—502. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház — Vígszínház — Magyar Színház.) = Magyar Szalon XXVIII. kötet. 1903. márc. 641—649. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház — Vígszínház — Magyar Színház.) = Magyar Szalon XXIX. kötet. 1903. ápr. 749—751. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház.) = Magyar Szalon XXIX. kötet. 1903. május. 847—848. l.
- Színház.* (Nemzeti Színház.) = Magyar Szalon XXIX. kötet. 1903. júl. 1073—1077. l.
- Bang Hermann.* = Jövendő. 1903. jún. 7. 48—49. l. (Betűjel: L. Gy.)
- Az új Hauptmann.* = Jövendő. 1903. aug. 23. 29—32. l.

1906.

- A dráma formája.* = Szerda. 1906. 340—343. l.
- Gondolatok Ibsen Henrikéről.* = Huszadik Század. 1906. II. kötet. 127—137. l.

1907.

- Gauguin.* = Huszadik Század. 1907. 559—562. l.

1908.

- Novalis.* (Jegyzetek a romantikus életfilozófiáról.) = Nyugat. 1908. I. kötet. 313—324. l.
- Rudolf Kassner.* = Nyugat. 1908. I. kötet. 733—741. l.
- Stefan George.* = Nyugat. 1908. II. kötet. 202—211. l.

Der Weg ins Freie. (Arthur Schnitzler regénye.) = Nyugat. 1908. II. kötet. 222—224. l.
Könyvek Ibsenről. = Nyugat. 1908. II. kötet. 390—392. l.
Biró Lajos novellái. = Huszadik Század. 1908. II. kötet. 255—259. l.
Thália rediviva! = Huszadik Század. 1908. II. kötet. 398—399. l. (Betűjel: L. Gy.)
Új magyar költők. (A Holnap.) = Huszadik Század. 1908. II. kötet. 431—433. l. (Betűjel: L. Gy.)

1909.

Richard Beer—Hoffmann. = Nyugat. 1909. I. kötet. 151—164. l.
Jegyzetek Szélpál Margitról. = Nyugat. 1909. I. kötet. 604—610. l.
Thomas Mann új regénye. = Nyugat. 1909. II. kötet. 486—491. l.
Thomas Manns Roman »Königliche Hoheit«. = Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag. Berlin. 1955. Aufbau, 213—224. l.
Anzengruber. (Részlet »A modern dráma fejlődése« c. könyvből.) = Nyugat. 1909. II. kötet. 656—665. l.
Jób Dániel novellái. = Huszadik Század. 1909. I. kötet. 106—109. l.
August Strindberg hatvanadik születése napján. = Huszadik Század. 1909. I. kötet. 172—175. l.
Doctor Szélpál Margit. = Huszadik Század. 1909. I. kötet. 578—581. l.
A szociális dráma lehetősége. (Részlet »A modern dráma fejlődése« c. könyvből.) = Huszadik Század. 1909. II. kötet. 42—59. l.
Új magyar líra. = Huszadik Század. 1909. II. kötet. 286—292. l., 419—424. l.
Móricz Zsigmond novellás könyve. = Huszadik Század. 1909. II. kötet. 524—526. l. (Betűjel: L. Gy.)
A dráma formája. = Budapesti Szemle. 139. kötet. 1909. 389—425. l.

1910.

Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez. = Alexander-émlékkönyv. Bp. 1910. 388—421. l.
Az utak elváltak. = Nyugat. 1910. 190—193. l.
Sören Kierkegaard és Regine Olsen. = Nyugat. 1910. 378—387. l.
Fülep Lajos Nietzsche-ről. = Nyugat. 1910. 1014—1015. l.
Arról a bizonyos homályosságról. (Válasz Babits Mihálynak.) = Nyugat. 1910. 1749—1752. l.
Estétikai kultúra. = Renaissance. 1910. I. kötet. 123—136. l.

Félnek az egészségtől. = Renaissance. 1910. I. kötet. 562—564. l.
Charles-Louis Philippe. = Renaissance. 1910. II. kötet. 225—239. l.

1911.

Shakespeare és a modern dráma. = Magyar Shakespeare-Tár. 1911. 119—132. l.
Pontopiddan novellái. = Auróra. 1911. 153—156. l.
A lelki szegénységről. = Szellem. 1911. 202—214. l.
Von der Armut am Geiste. = Neue Blätter, Berlin. 1912. II. sorozat. 5—6 füzet. 67—92. l.
A tragédia metafizikája. (Metaphysik der Tragödie.) = Szellem. 1911. 109—129. l.
Metaphysik der Tragödie. = Logos. 1911. II. kötet. 79—91. l.
Leopold Ziegler. = Szellem. 1911. 255—256. l. (Betűjel: L. Gy.)
Wilhelm Dilthey. = Szellem. 1911. 253. l. (Betűjel: L. Gy.)
Zsidó miszticizmus. = Szellem. 1911. 256. l. (Betűjel: L. Gy.)

1913.

Balázs Béla: Az utolsó nap. = Nyugat. 1913. II. kötet. 584—587. l.
Egypár szó a dráma formájáról. (Babits Mihálynak.) = Nyugat. 1913. I. kötet. 324—325. l.
Der Dramatiker des neuen Ungarns. (Balázs Béla: Misztériumok.) = Pester Lloyd. 1913. 53. sz.

1914.

Soziologie des modernen Drama. = Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik. 38. kötet. 1914. 303—345. l., 662—706. l.

1916.

Megjegyzések Balázs Béla új verseiről. = Nyugat. 1916. II. kötet. 751—759. l.
Ariadne auf Naxos. = Paul Ernst, zu s. 50. Geburtstag. 1916. 11—18. l.

1917.

Forgács Rózsiról. = Nyugat. 1917. II. kötet. 322—323. l.
Subjekt-objekt Beziehungen in d. Aesthetik. = Logos. VII. kötet. 1917. 1—39. l.

Az alany és a tárgy viszonya az esztétikában. = Athenaeum. 1918. 45—69. 1., 79—105. 1.

1918.

A konzervatív és progresszív idealizmus vitája. = Lukács György hozzászólása. = Huszadik Század. 1918. I. kötet. 378—382. 1.

Molnár Ferenc Andorja. = Huszadik Század. 1918. II. kötet. 253—257. 1.

E. Lask. = Kantstudien. XXII. kötet. 1918. 349—370. 1.

1919.

Előszó Podach—Vértés: A társadalmi fejlődés iránya c. művéhez. = Podach—Vértés: A társadalmi fejlődés iránya. (A kommunizmus gyakorlati kivitelének kérdése.) Bp. 1919. Lantos. 5—6. 1.

A szellemi vezetés kérdése és a »Szellemi munkások«. = Internationale. (Bp.) 1919. 3—4. sz. 74—76. 1.

Jogrend és erőszak. = Internationale. (Bp.) 1919. Melléklet a 3—4. számhoz. 1—4. 1.

U. a. Kivonatos közlés: Irodalmi Újság, 1955. 12. sz.

Régi kultúra és új kultúra. = Internationale. (Bp.) 1919. 6—7. sz. 6—12. 1.

Alte Kultur und neue Kultur. = Kommunismus. 1920. 1538—1549. 1. (Betűjel: G. L.)

A történelmi materializmus funkcióváltozása. = Internationale. (Bp.) 1919. 8—9. sz. 13—19. 1.

Felvilágosításul. = Vörös Újság. 1919. 60. sz. U. a. Népszava. 1919. 93. sz.

Mi a forradalmi cselekvés? = Vörös Újság. 1919. 62. sz.

Felszólalás a KMP első kongresszusán. = Vörös Újság. 1919. 108. sz.

Sajtószabadság és kapitalizmus = Vörös Újság. 1919. júl. 10. (Név nélkül).

Felszólalás az Ifjúmunkások Országos Szövetségének Kongresszusán. = Vörös Újság. 1919. 144. sz.

A győzelmes proletariátus taktikája. = Népszava. 1919. 90. sz.

Az igazi egység. = Népszava. 1919. 96. sz.

1920.

A fehér terror társadalmi Hinterlandja. = Proletár. (Bécs.) 1920. jún. 30. 5—6. 1.

Kormányválságok. = Proletár. (Bécs.) 1920. júl. 8. 5—6. 1.

Miért nem bukott el a magyar proletárdiktatúra? = Proletár. (Bécs.) 1920. júl. 29. 5—6. 1.

A gyarmatok szabadságharca. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 5. 11. 1.

Önkritika. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 12. 13—14. 1.

Bojkott és bojkott. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 19. 7—8. 1.

Korvin Ottó. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 19. 19—20. 1.

Forradalom és ellenforradalom Németországban. = Proletár. (Bécs.) 1920. aug. 26. 7—8. 1.

A német proletariátus egysége. = Proletár. (Bécs.) 1920. szept. 2. 7—8. 1.

Tömegsztrájk és munkástanácsok Németországban. = Proletár. (Bécs.) 1920. szept. 9. 7—9. 1.

Ünnepontás. = Proletár (Bécs.) 1920. szept. 16. 9—10. 1.

Az olasz forradalom válsága. = Proletár. (Bécs.) 1920. szept. 23. 5—6. 1.

A kommunista párt és politikai munkástanácsok Németországban. = Proletár. (Bécs.) 1920. szept. 30. 7—8. 1.

A fehér terror és a függetlenek. = Proletár. (Bécs.) 1920. okt. 7. 7—9. 1.

Hol állunk? = Proletár. (Bécs.) 1920. okt. 14. 3—4. 1.

Kassel és Halle. = Proletár. (Bécs.) 1920. okt. 28. 3—4. 1.

A konszolidáció kísérlete. = Proletár. (Bécs.) 1920. nov. 4. 5—6. 1.

Veszélyes zóna. = Proletár. (Bécs.) 1920. nov. 11. 5—6. 1.

Friedrich Engels születésének 100. évfordulójára. = Proletár. (Bécs.) 1920. nov. 18. 5—6. 1.

Ki spekulál? = Proletár. (Bécs.) 1920. nov. 25. 5—6. 1.

A szakszervezetek a forradalom útján. = Proletár. (Bécs.) 1920. dec. 23. 3—4.

Bodoné generális. = Proletár. (Bécs.) 1920. dec. 30. 5. 1.

Zur Organisationsfrage der Intellektuellen. = Kommunismus. 1920. 3. sz. 14—18. 1. (Betűjel: G. L.)

Die neueste Ueberwindung des Marxismus. = Kommunismus. 1920. 155—156. 1. (Betűjel.: G. L.)

Zur Frage des Parlamentarismus. = Kommunismus. 1920. 161—172. 1. (Betűjel: G. L.)

Organisationsfragen der dritten Internationale. = Kommunismus. 1920. 238—250. 1. (Betűjel: G. L.)

Klassenbewusstsein. = Kommunismus, 1920. 415—423., 468—473. 1. (Betűjel: G. L.)

Die moralische Sendung der kommunistischen Partei. = Kommunismus. 1920. 482—488. 1. (Betűjel: G. L.)

Kapitalistische Blockade, proletarischer Boykott. = Kommunismus. 1920. 847—854. 1. (Betűjel: G. L.)

Opportunismus und Putschismus. = Kommunismus. 1920. 1107—1115. 1. (Betűjel: G. L.)

Legalität und Illegalität. = Kommunismus. 1920. 1259—1264., 1324—1333. 1. (Betűjel: G. L.)
Die Krise des Syndikalismus in Italien. = Kommunismus. 1920. 1432—1440. 1. (Betűjel: G. L.)
Kassel und Halle. = Kommunismus. 1920. 1466—1473. 1. (Betűjel: G. L.)
Der Parteitag der kommunistischen Partei Deutschlands. = Kommunismus. 1920. 1561—1564. 1. (Betűjel: G. L.)

1921.

Előszó Rosa Luxemburg »Tömegsztrájk« c. művéhez. = Luxemburg: Tömegsztrájk. Wien. 1921. Arbeiter-Buchhandlung. 3—9. 1.
 $2\frac{1}{2} = 0.$ = Proletár. (Bécs.) 1921. jan. 27. 7—8. 1.
A porosz választások mérlege. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 3. 13—14. 1.
Antiantulimátum — a tözsde nyugodt. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 10. 3—4. 1.
A német válság. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 17. 3—4. 1.
Állandósul a magyar válság. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 24. 3—4. 1.
Vihar előtt. = Proletár. (Bécs.) 1921. márc. 31. 3—4. 1.
Paul Levi. = Proletár. (Bécs.) 1921. ápr. 21. 5—6. 1.
A német ultimátum és a világválság. = Proletár. (Bécs.) 1921. május 12. 3—4. 1.
A görilizsi kongresszus. = Proletár. (Bécs.) 1921; szept. 30. 4. 1.
Spontaneität der Klassenaktivität der Partei. = Die Internationale. (Berl.) III. évf. 6. sz.
Organisatorische Fragen der revolutionären Initiative. = Die Internationale. III. évf. 8. sz.
Zur Frage der Bildungsarbeit. = Jugend-Internationale. 1921. márc.
Partei- und Jugendbewegung in Ungarn. = Jugend-Internationale. 1921. május. 231—233. 1.
Zur Frage von »Partei und Jugend«. = Jugend-Internationale. 1921. júl. 313—314. 1.

1922.

Die K. P. R. und die proletarische Revolution. = Die Rote Fahne. 1922. nov. 7.

1924.

Lenin. = Das Forum. 1924. 21. sz.

1925.

Lassalle új hívei. = Új Március. (Bécs.) 1925. 1—2. sz. 91—93. 1.

Jókai. = Új Március. (Bécs.) 1925. 1—2. sz. 93—95. 1. (Betűjel: L. Gy.)
Marokkó—Szíria—Kína. = Új Március. (Bécs.) 1925. 3. sz. 25—30. 1.
Miért ment Rákosi elvtárs Magyarországra? = Új Március. (Bécs.) 1925. 4. sz. 167—171. 1. (Név nélkül.)
U. a. A Rákosi-per. Bp. 1950. Szikra 21—23. 1.
Die neue Ausgabe von Lassalle's Briefe. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XI. kötet. 1925. 401—423. 1.
Bucharin: Theorie des historischen Materialismus. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XI. kötet. 1925. 216—224. 1.
K. A. Wittfogel: Die Wissenschaft der bürgerlichen Gesellschaft. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XI. kötet; 1925. 224—227. 1.

1926.

Kassák Lajos. = Új Március. (Bécs.) 1926. 675—678. 1. (Név nélkül.)
Moses Hess und die Probleme der idealistischen Dialektik. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XII. kötet. 1926. 105—155. 1.
Lenin: Ausgewählte Werke. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XII. kötet. 1926. 451—454. 1.
Unter dem Banner des Marxismus. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XII. kötet. 1926. 454—455. 1.
Nelson-Bund. = Die Internationale. 1926. 158. sz.

1927.

Október hatása Keleten. = Új Március. (Bécs.) 1927. Külön szám. 110—117. 1.
Két kisértet kézfogása egy sir felett. = 100%. 1927. szept. 30—32. 1. (Vajda Sándor álnéven.)

1928.

Landler Jenő. [Harc a halállal.] = Új Március. (Bécs.) 1928. 101—104. 1.
Ellenforradalmi erők a magyar proletárdiktatúrában. = Új Március. (Bécs.) 1928. 154—158. 1.
Az ipari fejlődés iránya és az osztályharcos munkáspolitiká. = Új Március. (Bécs.) 1928. 551—555. 1. (Név nélkül.)
Parasztrégények. II.: Kodolányi János. = 100%. 1928. márc. 183—186. 1. (Vajda Sándor álnéven.)
Plechanow halálának tizedik évfordulóján. = 100%. 1928. 353—356. 1. (Németh Lajos álnéven.)
Edgar Zilsel: Die Entstehung des Geniebegriffes. = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XIII. kötet. 1928. 299—302. 1.

- Othmar Spann : Kategorienlehre.* = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XIII. kötet. 1928. 302—306. 1.
- Karl Schmitt : Politische Romantik.* = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XIII. kötet. 1928. 307—308. 1.
- Robert Michels : Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie.* = Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus. XIII. kötet. 1928. 309—315. 1.

1931.

- Shaws Bekenntnis zur Sowjetunion.* = Die Linkskurve. 1931. 9. sz. 5—8. 1.
- Willi Bredels Romane.* = Die Linkskurve. 1931. 11. sz. 23—27. 1.
- Über das Schlagwort : Liberalismus und Marxismus.* = Der Rote Aufbau. 1931. 21. sz. 856—860. 1.

1932.

- Goethe világnézeté.* = Valóság. 1932. 1. sz. 7—12. 1. (Laurent György álnéven.)
- Gegen die Spontaneitätstheorie in der Literatur.* = Die Linkskurve. 1932. 4. sz. 30—33. 1.
- Tendenz oder Parteilichkeit?* = Die Linkskurve. 1932. 6. sz. 13—21. 1.
- Reportage oder Gestaltung?* (Kritische Bemerkungen anlässlich des Romans von Ottwalt.) = Die Linkskurve. 1932. 7. sz. 23—30. 1.; 8. sz. 26—31. 1.
- Gerhart Hauptmann.* = Die Linkskurve. 1932. 10. sz. 5—12. 1.
- Aus der Not eine Tugend.* = Die Linkskurve. 1932. 11—12. sz. 15—24. 1.
- Der faschisierte Goethe.* = Die Linkskurve. 1932. Goethe-Sonderheft. 32—40. 1.
- Zur Frage der Satire.* = Intern. Literatur. 1932. 4—5. sz. 136—153. 1.
- Lassalle.* (Oroszul.) = Lit. Enciklopedija. Moszkva. 1932. VI. kötet. 67—76. hasáb.

1933.

- »Velicsie i padenie« ekspresszionizma.* = Lit. Kritik. 1933. 2. sz. 34—54. 1.
- »Grösse und Verfall« des Expressionismus.* = Intern. Lit. 1934. 1. sz. 153—173. 1.
- Mein Weg zu Marx.* = Schriftsteller über Karl Marx. (L. Gy. hozzászólása az Intern. Lit. ankétján.) Intern. Lit. 1933. 2. sz.
- U. a. Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag.* Berlin, 1955. Aufbau, 225—231. 1.
- Die Sickingendebatte zwischen Marx—Engels und Lassalle.* = Intern. Lit. 1933. 2. sz. 95—126. 1.

1934.

- Nietzsche.* (Oroszul.) = Lit. Enciklopedija. Moszkva. 1934. VIII. kötet. 91—105. hasáb.
- Franz Mehring.* (Oroszul.) = F. Mehring : *Legenda o Lessinge.* Academia. 1934. Moszkva—Leningrad. 7—83. 1.
- Bevezetés Heine »Németország« c. művéhez.* (Oroszul.) = Heinrich Heine : *Germanija.* Moszkva. 1934. Academia. 9—47. 1.
- Realizm v szovremennoj nemeckoj literature.* = Lit. Kritik. 1934. 6. sz. 36—56. 1.
- Nietzsche kak predesztvennik fasisztszkoy esztetiki.* = Lit. Kritik. 1934. 12. sz. 27—53. 1.
- Nietzsche als Vorläufer der faschistischen Aesthetik.* = Intern. Lit. 1935. 8. sz. 76—92. 1.
- U. a. : Erbe und Zukunft.* 1946. 1. sz. 84—100. 1.
- Nietzsche, précurseur de l'esthétique fasciste.* = *La Littérature Internationale.* 1935. 9. sz. 66—79. 1.
- Nietzsche, Forerunner of Fascist Esthetics.* = *International Literature.* 1935. 11. sz. 67—80. 1.
- Nietzsche jako prekursor estetyki faszystowskiej.* = *Mysl Wspolczesna.* 1947. 4. sz. 3—28. 1.
- Karl Marx i F. T. Vischer.* (Ekszczerpti Marksza sz »Esztetiki« Vischera.) = *Literaturnoe Naszledstvo.* 1934. 15. sz. 1—56. 1.
- Karl Marx und Friedrich Theodor Vischer.* = *Deutsche Zeitschrift f. Philosophie.* 1953. 471—513. 1.
- Tretij »renesszansz«.* (Nietzsche kak predtecsa fasisztszkoy esztetiki.) = *Lit. Gazeta.* 1934. jan. 16.
- Opusztosenije.* (Tvorcesztvo Ernsta von Salomona.) = *Lit. Gazeta.* 1934. jún. 12.
- Alfred Rosenberg — esztetik nacional-szocializma.* = *Lit. Gazeta.* 1934. júl. 21.
- Tematika burzsuznoj literaturi poszlevoennovo imperializma.* = *Lit. Gazeta.* 1934. aug. 22.

1935.

- Roman kak burzsuznaja epopeja.* = *Lit. Enciklopedija.* Moszkva, 1935. IX. kötet. 795—831. hasáb.
- Schiller kak esztetik.* = F. Schiller : *Sztat'i po esztetike.* Moszkva—Leningrad. Academia. 1935. VII—LIII. 1.
- Balzac : Kreszt'jane.* = Honoré Balzac : *Kreszt'jane.* Moszkva—Leningrad. 1935. Academia. VII—XLV. 1.
- Balzac : Parasztok.* = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 4. sz. 79—96. 1.
- Hölderlins Hyperion.* = *Intern. Lit.* 1935. 6. sz. 96—110. 1.
- U. a. Hölderlin : Dichtungen.* Eingeleitet von

Georg Lukács. Berlin. [1952.] Rüttele-Loening.
Hyperion de Hölderlin. = Les Cahiers d'Action. 1946. 2. sz. 28—47. 1.
Friedrich Engels kak teoretik literaturi i literaturnij kritik. = Lit. Kritik. 1935. 8. sz. 65—86. 1.
Friedrich Engels als Literaturtheoretiker und Literaturkritiker. = Intern. Lit. 1936. 2. sz. 79—94. 1.
Walka Engelsa o realizm. = Kuznica, 1949. május 22. (Részlet az »Engels Frigyes mint irodalomteoretikus és irodalmi kritikus« c. tanulmányból.)
K probleme obektivnoj hudozsjesztvennoj formi. = Lit. Kritik. 1935. 9. sz. 5—23. 1.
Vangengeim — Dramaturg. = Lit. Kritik. 1935. 11. sz. 205—213. 1.
Thomas Mann o literaturnoj naszledsztve. = Lit. Kritik. 1935. 12. sz. 35—47. 1.
Thomas Mann über das literarische Erbe. = Intern. Lit. 1936. 5. sz. 56—66. 1.
Zola et le réalisme. = La Littérature Internationale. 1935. 7. sz. 51—55. 1.

1936.

Balzac : Utracsennüie illüziüi. = Honoré Balzac : Utracsennüie illüziüi. Moszkva—Leningrád. 1936. Academia.
Balzac : Elvesztett illúziók. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 10. sz. 18—29. 1.
O »Straconych zcludzeniach« Balzaca. = Kuznica. 1948. 23. sz. 3—4. 1., 24. sz. 2—3. 1.
Balzac — Kritik Stendalja. = Lit. Kritik. 1936. 1. sz. 95—112. 1.
Intellektualnij oblik literaturnovo geroja. = Lit. Kritik. 1936. 3. sz. 12—47. 1.
La physionomie intellectuelle des figures poétiques. = La Littérature Internationale. 1936. 11. sz. 79—97. 1., 12. sz. 97—103. 1.
Die Intellektuelle Physionomie der künstlerischen Gestalten. (I. fejezet.) = Das Wort. 1936. 4. sz. 72—81. 1.
Der Niedergang des bürgerlichen Realismus. (Részlet »A művészi alakok intellektuális arca« c. tanulmányból.) = Das Wort. 1936. 6. sz. 53—67. 1.
Hans Fallada. (Oroszul.) = Lit. Kritik. 1936. 5. sz. 135—147. 1.
Rasszkaz ili opsztanie. = Lit. Kritik. 1936. 8. sz. 44—67. 1.
Erzählen oder Beschreiben? = Intern. Lit. 1936. 11. sz. 100—118. 1., 12. sz. 103—123. 1.
Erzählen oder Beschreiben? (Részlet.) = Neues Deutschland, 1948. nov. 10.
Narration vs. Description. = International Literature. 1937. 6. sz. 96—112. 1., 7. sz. 85—98. 1.
U. a. Masses and Maistream. 1949. dec. 40—61. 1.

»Cselovecszskaja komedija« predrevolucionnoj Rosszii. = Lit. Kritik. 1936. 9. sz. 13—35. 1.
»Die menschliche Komödie« des vorrevolutionären Russlands. = Intern. Lit. 1937. 6. sz. 90—106. 1., 7. sz. 123—135. 1.
A forradalom-előtti Oroszország»Emberi Komédiája«. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 11. sz. 55—65. 1. (Részlet az azonos című nagyobb tanulmányból.)
Gorkij elbeszélő művészete. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 12. sz. 81—88. 1. (Részlet »A forradalom-előtti Oroszország Emberi Komédiája« c. tanulm.-ból.)
Gorkij művészi módszere. = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 1. sz. 63—69. 1. (Részlet »A forradalom-előtti Oroszország Emberi Komédiája« c. tanulm.-ból.)
Gorkij életműve. = Útunk. 1946. 1. sz. (Részlet »A forradalom-előtti Oroszország Emberi Komédiája« c. tanulm.-ból.)
Novij roman Hansa Falladi. = Lit. Obozrenie. 1936. 4. sz. 11—13. 1.
»Maty«. (Roman M. Gorkovo.) = Lit. Obozrenie. 1936. 13—14. sz. 28—32. 1.
Buddenbroki. = Lit. Obozrenie. 1936. 17. sz. 23—26. 1.
»Arrowsmith« Sinclair-a Lewis-a. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1936. 17. sz. 17—20. 1. (G. Oszipov álnéven.)
»Novelli« Thomasa Manna. = Lit. Obozrenie. 1936. 18. sz. 15—18. 1.
»Uszpeh«. (Roman L. Feuchtwangera.) = Lit. Obozrenie. 1936. 24. sz. 66—69. 1.
Der Befreier. [Gorki.] = Intern. Lit. 1936. 9. sz. 5—14. 1.
A fészabadító. [Gorkij.] = Forum. 1948. 269—276. 1.
Die neue Verfassung der UDSSR und das Problem der Persönlichkeit. = Intern. Lit. 1936. 9. sz. 50—53. 1.
A Great Proletarian Humanist. (Gorky.) = International Literature. 1936. 8. sz. 8—12. 1.
Gorkij, a proletár humanista. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 4. sz. 72—76. 1.
Maxim Gorki — Der proletarische Humanist. = Deutsche Zentralzeitung. (Moszkva.) 1938. márc. 27.
Le roman et l'épopée. = La Littérature Internationale. 1936. 2. sz. 68—75. 1.
Essay on the Novel. = International Literature. 1936. 5. sz. 68—74. 1.

1937.

Schiller i Goethe v ih perepiszke. = Goethe i Schiller perepiszka. Moszkva—Leningrad. 1937. Academia. V—XXXII. 1.
Georg Büchner poblennij i fasizirovannij. = Lit. Kritik. 1937. 3. sz. 34—54. 1.

Der faschisierte und der wirkliche Georg Büchner. = Das Wort. 1937. 2. sz. 7—26. l.

Tragedija Heinricha von Kleista. = Lit. Kritik. 1937. 4. sz. 11—36. l.

Die Tragödie Heinrich von Kleists. = Intern. Lit. 1937. 8. sz. 105—126. l.

Heinrich von Kleists »Der zerbrochene Krug.« = Theater der Zeit. 1952. 20. sz. 10—12. l. (Részlet a »Die Tragödie Kleists« c. tanulmányból.)

Puskin i Walter Scott. (Oroszul.) = Lit. Kritik. 1937. 4. sz. 106—111. l.

Iztoricseszki roman I. Klasszicseszkaia forma iztoricseszko romana. = Lit. Kritik. 1937. 7. sz. 46—109. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

Die klassische Form des historischen Romans. = Sinn und Form. 1954. 328—346. l. és 554—593. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

Iztoricseszki roman II. Iztoricseszki roman i iztoricseszkaia drama. = Lit. Kritik. 1937. 9. sz. 27—54. l., 12. sz. 118—147. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

»Novelli« S. Zweiga. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1937. 8. sz. 22—27. l.

»Szinovja.« (Roman L. Feuchtwangera.) = Lit. Obozrenie. 1937. 9. sz. 30—34. l.

»Vozspitanie pod Verduna.« (Roman Arnolda Zweiga.) = Lit. Obozrenie. 1937. 10. sz. 19—22. l.

»Junoszt korolja Genriha IV.« (Roman Heinricha Manna.) = Lit. Obozrenie. 1937. 16. sz. 31—35. l.

Emmanuil Levin. = Lit. Obozrenie. 1937. 19—20. sz. 55—62. l.

Schillers Theorie der modernen Literatur. = Intern. Lit. 1937. 3. sz. 97—111. l., 4. sz. 110—123. l.

Heinrich Heine als nationaler Dichter. = Intern. Lit. 1937. 9. sz. 84—110. l., 10. sz.

Heine mint nemzeti költő. = M. Tud. Akadémia I. Oszt. Közl. 1952. II. kötet. 1—4. sz. 179—237. l.

Eine klassische Darstellung des dialektischen Materialismus. (Über Engels' Anti-Dühring.) = Deutsche Zentralzeitung. (Moszkva.) 1937. júl. 30.

Ludwig Feuerbachs Erbe. = Deutsche Zentralzeitung. 1937. szept. 14.

1938.

Liberalizmus és demokrácia harca a német antifaszista történelmi regény tükrében. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 1. sz. 69—80. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

Der Kampf zwischen Demokratismus und Demokratie im Spiegel des historischen Ro-

mans der deutschen Antifaschisten. = Intern. Lit. 1938. 5. sz. 63—83. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

Johannes R. Becher új kötet. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 5. sz. 110—114. l.

Das Ideal des harmonischen Menschen in der bürgerlichen Ästhetik. = Das Wort. 1938. 4. sz. 82—93. l.

A polgári esztétika harmonikus embere. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 6. sz. 72—79. l.

L'humanisme dans l'art et la décadence de l'idéologie bourgeoise. = La Nouvelle Critique, 1949. február. 59—65. l. (Részlet »A harmonikus ember eszménye a polgári esztétikában« c. tanulmányból.)

Háy Gyula új drámája. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 7. sz. 117—119. l.

Julius Háys Drama »Haben.« = Deutsche Zentralzeitung. (Moszkva.) 1938. május 30.

Iztoricseszki roman i krizisz burzsuaznovo realizma. = Lit. Kritik. 1938. 3. sz. 59—90. l., 7. sz. 11—52. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

Marx o raszpade burzsuaznof ideologii. = Lit. Kritik. 1938. 5. sz. 25—58. l.

Marx und das Problem des ideologischen Verfalls. = Intern. Lit. 1938. 7. sz. 103—143. l.

A polgári hanyatlás kora. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 10. sz. 27—34. l. (Részlet »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulmányból.)

Munkamegosztás, társadalmi bomlás, művészet és irodalom. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 11. sz. 55—64. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulmányból.)

A realista író áttöri osztályhelyzete korlátait = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 2. sz. 23—31. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulmányból.)

Író és ember. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 3. sz. 48—55. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulmányból.)

Érték és mérték az irodalomban. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 4. sz. 5—12. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulmányból.)

Ibsen und die bürgerliche Selbstauflösung. = Dramaturgische Blätter, 1948. 6. sz. 41—46. l. (Részlet a »Marx és az ideológiai hanyatlás problémája« c. tanulmányból.)

Szovremennij burzsuažno-demokraticeszki gumanizim i iztoricseszki roman. = Lit. Kritik. 1938. 8. sz. 51—96 l., 12. sz. 40—74 l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

Der Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe. = Intern. Lit. 1938. 3. sz. 99—125 l.

Leo Tolstoj und die Entwicklung des Realismus. = Intern. Lit. 1938. 10. sz. 115—138 l., 11. sz. 112—145 l.

Tolsztoj i razvitie realizma. = Literaturnoe Naszledstvo. 1939. 35—36. sz. 14—77 l.
A plebejus humanizmus Tolsztoj esztétikájában. = Új Hang. (Moszkva.) 1938. 2. sz. 65—70 l. (Részlet a »Tolsztoj és a realizmus fejlődése« c. tanulmányból.)
U. a. Tolsztojról. A plebejus humanizmus Tolsztojesztétikájában. = Irodalom-Tudomány. 1946. jan. 17—24 l.
Der plebejische Humanismus in der Ästhetik Tolstojs. = Das Wort. 1938. 9. sz. 115—121 l.
Plebejski humanizm u Tolstojevoj estetici. = Republika. (Zagreb.) 1947. 9. sz. 597—603 l.
Es geht um den Realismus. = Das Wort. 1938. 6. sz. 112—138 l.
Die Jugend des Königs Henri Quatre. = Das Wort. 1938. 8. sz. 125—132 l.
Walter Scott and the Historical Novel. = International Literature. 1938. 4. sz. 61—77 l., 12. sz. 73—84 l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

1939.

Ady, a magyar tragédia nagy énekese. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 1. sz. 5—19 l.
Ady, veliky bard madarkej tragedie. Ady Endre: Básne. S uvodnou studiou Lukácsa Györgya. = Bratislava. 1950. Slovensky Spisovatel. 7—45 l.
Írástudók felelőssége. (Széjgyezetek Illyés Gyula könyvének margójára.) = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 5. sz. 5—17 l.
A szocialista realizmusról. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 6. sz. 38—45 l.
Tragische Demokratie im 19. Jahrhundert. = Tägliche Rundschau. 1946. szept. 29. (Részlet a »Gottfried Keller« c. tanulmányból.)
Gottfried Keller. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 9. sz. 86—88. l.
egjegyzések a 19. század orosz forradalmi kritikájáról. = Új Hang. (Moszkva.) 1939. M 11. sz. 49—63. l.
Hogyan hatott Sztálin könyve, »A leninizmus alapjai« megjelenésekor a kapitalista országokban? (Visszaemlékezés.) = Új Hang. (Moszkva.) 1939. 12. sz. 6—10. l.
O dvuh tipah hudozsnikov. = Lit. Kritik. 1939. 1. sz. 16—52. l.
Volkstribun oder Bürokrat. = Intern. Lit. 1940. 1. sz. 82—95. l., 2. sz. 79—84. l., 3. sz. 75—81. l.
Vom Tribunal der Kunst. Literarische Revue. (München.) 1948. 6. sz. 321—324. l. (Részlet a »Néptribun vagy bürokrata« c. tanulmányból.)
Hudozsnik i kritik. = Lit. Kritik. 1939. 7. sz. 3—31. l.

Schriftsteller und Kritiker. = Intern. Lit. 1939. 9—10. sz. 165—186. l.
»Roman i narod«. (Kniga Ralfa Foxa.) = Lit. Obozrenie. 1939. 16. sz. 45—48. l.
Zu Andor Gábors »Ungarischem Inferno«. Intern. Lit. 1939. 1. sz. 156—157. l.
»Wilhelm Meisters Lehrjahre«. = Intern. Lit. 1939. 2. sz. 134—148. l.
Romani Arnolda Zweiga o vojne. = Lit. Kritik. 1939. 2. sz. 147—172. l.
Arnold Zweigs Roman-Zyklus über den imperialistischen Krieg 1914—1918. = Intern. Lit. 1939. 3. sz. 112—133. l.
Über die demokratische Jugendentwicklung Franz Mehrings. = Intern. Lit. 1939. 5. sz. 150—151. l.
Gottfried Keller. = Intern. Lit. 1939. 6. sz. 95—113. l., 7. sz. 115—134. l.
Bildung und Volkstümlichkeit. = Aufbau. 1951. 128—129. l. (Részlet a »Gottfried Keller« c. tanulmányból.)

1940.

Harc vagy kapituláció. (Jegyzetek a »Szép Szó« néhány számáról.) = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 2. sz. 16—33. l.
A százéves Zola. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 5—6. sz. 43—50. l.
Újra és újra: mi a magyar? = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 7—8. sz. 6—16. l.
Háy Gyula két szindarabja. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 9. sz. 45—52. l.
Magyar demokrata történetírás és a modern demokráciák története. = Új Hang. (Moszkva.) 1940. 10. sz. 22—32. l.
Friedrich Engels. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1940. 22. sz. 3—14. l.
»Tvorecseszakaja laboratorija Zolja.« (Kniga M. D. Ejhengolda.) = Lit. Obozrenie. 1940. 22. sz. 49—57. l.
Eichendorff. = Intern. Lit. 1940. 5. sz. 53—64. l.
Wilhelm Raabe. = Intern. Lit. 1940. 11. sz. 75—83. l., 12. sz. 71—81. l.
U. a. Sinn und Form. 1950. 1. sz. 90—124. l.

1941.

Prológ vagy építóg? = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 2. sz. 13—30. l.
Aktualitás és menekülés előle. = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 4. sz. 35—43. l.
Aktualität und Flucht. = Intern. Lit. 1941. 4. sz. 3—9. l.
Bücsü. (Johannes R. Becher új regénye.) = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 5. sz. 66—74. l.
Johannes R. Bechers »Abschied.« = Intern. Lit. 1941. 5. sz. 54—62. l.
U. a. Aufbau. 1946. 84—92. l.

- U. a. Johannes R. Becher : Abschied. (Roman. Nachwort von Georg Lukács.) Berlin. 1952. Aufbau.
- Babits Mihály vallomásai. = Új Hang. (Moszkva.) 1941. 6. sz. 16—35. l.
- Georg Weerth. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1941. 3. sz. 70—72. l.
- Ferdinand Freiligrath. (Oroszul.) = Lit. Obozrenie. 1941. 4. sz. 71—73. l.
- Faust-Studien. I. Zur Entstehungsgeschichte. = Intern. Lit. 1941. 5. sz. 93—102. l.
- U. a. Zur Entstehungsgeschichte des Faust. Aufbau. 1949. 8. sz. 712—720. l. 9. sz. 831—838. l.
- Faust Studien. II. Das Drama der Menschengattung. = Intern. Lit. 1941. 6. sz. 87—95. l.
- Heine und die ideologische Vorbereitung der 48-er Revolution. = Kommunistische Internationale. 1941. 3. sz. 164—181. l.
- Heine, és a 48-as forradalom ideológiai előkészítése. = Forum. 1948. 206—220. l.

1942.

- Die verbannte Poesie. = Intern. Lit. 1942. 5—6. sz. 86—95. l.
- »Das innere Licht ist die trübste Beleuchtungsart.« = Intern. Lit. 1942. 9. sz. 76—78. l.
- U. a. Aufbau. 1945. 52—56. l.

1943.

- Der Rassenwahn als Feind des menschlichen Fortschritts. = Intern. Lit. 1943. 1. sz. 40—51. l.
- U. a. Aufbau. 1945. 100—114. l.
- Über Preussentum. = Intern. Lit. 1943. 5. sz. 36—47. l.
- A poroszágrol. = Valóság. 1946. 6—9. sz. 1—14. l.
- Prussianism and Nazism. (Rövidített és átdolgozott szöveg. Átdolg. Roy Pascal.) = The Modern Quarterly. 1946. 3. sz. 85—93. l.
- »Der Igel«. = Intern. Lit. 1943. 7. sz. 68—69 l.
- Adam Scharrer : Der Landsknecht. = Intern. Lit. 1943. 7. sz. 69—70. l.
- Der deutsche Faschismus und Hegel. = Intern. Lit. 1943. 8. sz. 60—68. l.
- U. a. : Die Nazis und Hegel. Aufbau. 1946. 278—289. l.
- Der deutsche Faschismus und Nietzsche. = Intern. Lit. 1943. 12. sz. 55—64. l.
- Nietzsche i faszizym. = Mysl Wspolczesna. 1947. 3. sz. 305—329. l.

1944.

- Schicksalswende. = Intern. Lit. 1944. 10. sz. 16—26. l.

1945.

- A magyar értelmiség és a demokrácia. = Szabad Nép. 1945. 154. sz.
- A demokrácia útja. I. A nagy francia forradalom példaadó jellege. = Szabad Nép. 1945. 200. sz.
- A demokrácia útja II. A nagy francia forradalom ellentmondásai és az új demokrácia. = Szabad Nép. 1945. 206. sz.
- Forum Klub. = Szabad Nép. 1945. 213. sz.
- Fekete karácsonyok. = Szabad Nép. 1945. 224. sz.
- »A Galavjov-család.« = Új Szó. 1945. 106. sz.
- Puskin : A kapitány leánya. = Új Szó. 1945. 165. sz.
- Tolsztoj Leó és a nyugati irodalom. = Magyarok. 1945. 153—167. l.
- Die deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus. (Abriss ihrer Hauptströmungen.) = Intern. Lit. 1945. 3. sz. 53—65. l., 4. sz. 62—68. l., 5. sz. 70—84. l.
- Rilke und George. Österreichisches Tagebuch. 1948. 14. sz. 14—15. l. (Részlet a »Deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus« c. tanulmányból.)
- Auf der Suche nach dem Bürger. (Betrachtungen zum siebzigsten Geburtstag Thomas Manns.) = Intern. Lit. 1945. 6—7. sz. 58—75. l.
- Op zoek naar de burger. (Hollandul.) = Kroeniek van kunst en cultuur. 1948. júl.—aug. 197—221. (Részlet »A polgár nyomában« c. tanulmányból.)
- Fortschritt und Reaktion in der deutschen Literatur. = Intern. Lit. 1945. 8—9. sz. 82—103. l., 10. sz. 91—105. l.

1946.

- Előszó a Marx—Engels : Művészet, irodalom c. kötetéhez. = Marx—Engels : Művészet, irodalom. Bp. 1946. Szikra. 5—28. l.
- Einführung in die Ästhetischen Schriften von Marx und Engels. = Sinn und Form. 1953. 1. sz. 5—34. l.
- Az értelmiség ismerje meg a marxizmust ! (Felszólalás az MKP 3. kongresszusán.) = Értelmiség és népi demokrácia. Bp. 1946. Szikra. 8—11. l.
- Munkásmozgalom és munkáskultúra. = Munkáskasszinpád. 4. füzet. Bp. 1946. Munkás Kultúrszövetség. 3—6. l.
- Lenin. = Szabad Nép. 1946. 17. sz.
- A magyar demokrácia kultúrproblémáiról. = Szabad Nép. 1946. 75. sz.
- Isten, császár, paraszt. (Háy Gyula színművének bemutatója a Nemzeti Színházban.) = Szabad Nép. 1946. 107. sz.
- Gorkij. (Halálának 10-ik évfordulójára.) = Szabad Nép. 1946. 129. sz.

- Lukács György nyilatkozik genji útjáról. = Szabad Nép. 1946. 226. sz.
- Fogarasi Béla: *Marxizmus és logika.* = Szabad Nép. 1946. 267. sz.
- Marxizmus és a polgári értelmiség.* = Szabad Nép. 1946. 293. sz.
- Szaltikov-Scsedrin.* = Új Szó. 1946. 160. sz.
- Puskin.* = Új Szó. 1946. 168. sz.
- Osztrovszkij.* = Új Szó. 1946. 196. sz.
- Leszámolás a múlttal.* = Új Magyarországi. 1946. ápr. 16.
- Demokrácia és kultúra.* = Társ. Szemle. 1946. 31—40. l.
- Justus Pál: A szocializmus útja.* = Társ. Szemle. 1946. 146—152. l.
- Irodalom és demokrácia.* = Társ. Szemle. 1946. 193—204. l.
- U. a.: A munkásműveltség könyve.* Bp. 1947. Munkás Kultúrszövetség. 206—218.
- »*Móricz Zsigmond ébresztése.*« = Társ. Szemle. 1946. 234—237. l. (Betűjel: L. Gy.)
- »*Szocializmus.*« = Társ. Szemle. 1946. 310—312. l.
- Osvát Ernő összes írásai.* = Társ. Szemle. 1946. 395—400. l.
- Barcsai Géza: A magyar tudományos élet harca a német imperializmus ellen.* Társ. Szemle. 1946. 477—479. l.
- Szalai Sándor: Társadalmi valóság és társadalomtudomány.* = Társ. Szemle. 1946. 676—680. l.
- »*A demokrácia válsága*« — vagy jobboldali kritikája? (Hozzászólás Bibó István cikkéhez.) Valóság. 1946. 1—2. sz. 86—97. l.
- Baumgarten Ferenc.* (Emlékbeszéd B. F. halálának évfordulóján.) = Irodalom-Tudomány. 1946. aug. 31—35. l.
- Szabó Dezsőről.* = Szivárvány. 1946. 8. sz.
- Előadás az orosz tudományos életéről.* = Embernevelés. 1946. 49—54. l.
- A magyar irodalom egysége.* = Forum. 1946. 1—16. l.
- »*Újhold.*« = Forum. 1946. 112—115. l. (Betűjel: L. Gy.)
- U. a.: Irodalom és felelősség.* Bp. 1955. Művelt Nép, 35—38. l.
- A Válasz első száma.* = Forum. 1946. 178—182. l.
- Arisztokratikus és demokratikus világnézet.* = Forum. 1946. 197—216. l.
- U. a. franciául: L'Esprit Européen.* (Textes in-extenso des conférences et des entretiens organisés par les Rencontres Internationales de Genève 1946.) Neuchâtel—Genève. 1947. La Bacionnière — Alexandre Jullien. 165—194. l.
- U. a. olaszul: Spirito europeo.* Milano. 1950. Ed. di »Comunita».
- Az egzisztencializmus.* = Forum. 1946. 295—313. l.
- Deutsche Soziologie vor dem ersten Weltkrieg.* = Aufbau. 1946. 475—489. l.
- Die deutsche Soziologie zwischen d. ersten und d. zweiten Weltkrieg.* = Aufbau. 1946. 585—600. l.
- Die Gretchen Tragödie.* = Aufbau. 1946. 904—916. l.
- L'esprit européen devant le marxisme.* (Hozzászólás a genfi Rencontres Internationales-on.) = La Nef. 1946. nov. 39—41. l.
- Deux philosophies de L'Europe: Marxisme, existentialisme.* (Hozzászólás a genfi Rencontres Internationales-on.) = La Nef. 1946. nov. 189—190. l.
- Zwei europäische Philosophien.* (Marxismus und Existentialismus.) = Die Umschau. 1947. 1. sz. 9—12. l.

1947.

- Előszó Puskin: Borisz Godunov c. drámájához.* = Puskin: Borisz Godunov. Bp. 1947. Dante. 5—23. l.
- Vita a kommunista esztétikáról.* (Lukács György hozzászólása a francia írók és művészek vitájához.) = Szabad Nép. 1947. 39. sz.
- A magyar irodalom időszerű kérdéseiről beszél Lukács György.* = Szabad Nép. 1947. 191. sz.
- A polgári filozófia válsága.* = Társ. Szemle. 1947. 25—39. l.
- La crisi della filosofia borghese e le filosofie della crisi.* = Politecnico. 1947. dec.
- Lenin ismeretelmélete és a modern filozófia problémái.* = Társ. Szemle. 1947. 331—344. l., 428—434. l.
- A kapitalizmus világképe — reformista tükröben.* = Társ. Szemle. 1947. 697—707. l.
- Fejő Ferenc: Heine* = Csillag. 1947. 1. sz. 51—52. l.
- Kultúrát a föld népének!* = Irodalmi Szemle. 1947. 4. sz. 1—2. l.
- A hatvanéves Kassák.* = Forum. 1947. 217—218. l.
- Régi és új legendák ellen.* = Forum. 1947. 203—210. l.
- Szabad vagy irányított művészet?* = Forum. 1947. 250—268. l.
- Art libre ou art dirigé?* = Esprit. 1948. szept. 273—292. l.
- Az absztrakt művészet magyar elméletei.* = Forum. 1947. 715—727. l.
- Ferenczy Noémi.* = Forum. 1947. 467—468. l.
- Egy rossz regény margójára.* = Forum. 1947. 461—465. l.
- A százéves Toldi.* = Forum. 1947. 489—503. l.
- Elfoglaltan irodalomszemléletét.* = Forum. 1947. 553—558. l.
- U. a. Irodalom és felelősség.* Bp. 1955. Művelt Nép. 39—41. l.
- Megjegyzések az irodalmi vitához.* = Forum. 1947. 577—592. l.

Megváltozott világbkép. = Forum. 1947. 817—831. l.
O noua viziune a lumii. = Revista Romano—Maghiara. 1948. márc. 97—111. l.
Ady nem alkuszik. = Forum. 1947. 956—960.
Úti jegyzetek. = Nagyvilág. 1947. márc. 1. 1—2. l.
Faust und Mephistopheles. = Aufbau. 1947. II. kötet. 33—48. l.

1948.

Bevezetés Dobroljubov tanulmányaihoz. = Dobroljubov : Orosz realizmus. Bp. 1948. Szikra. 5—27. l. (Tudomány és Haladás 10.)
Sztaniszlavszkij nemzetközi jelentősége. = A Nemzeti Színház Stanziszlavszkij emlékére. Bp. 1948. 7—8. l.
Lukács György elvtárs a marxista filozófusok milánói konferenciájáról. = Szabad Nép. 1948. 56. sz.
Mire jó a kétségbeesés? = Szabad Nép. 1948. 73. sz.
Kultúrforradalom és népi demokrácia. = Szabad Nép. 1948. 101. sz.
Milyen az optimista irodalom? (Beszélgetés L. Gy. elvtárral az MDP programnyilatkozatáról.) = Szabad Nép. 1948. 163. sz.
Tervgazdaság és marxista világnézet. = Szabad Nép. 1948. 181. sz.
Tolsztoj Leó. (Születésének 120-ik évfordulójára.) = Szabad Nép. 1948. 207. sz.
Levél a fiatal magyar írókhoz. = Szabad Nép. 1948. 234. sz.
Lettres aux jeunes écrivains. = Parallele 50. 1948. nov. 12.
A »nyugatos« ideológia ellen. = Szabad Nép. 1948. 287. sz.
Az elődség lázadása. = Szabad Nép. 1948. 298. sz.
A népi demokrácia és az irodalom. = Népszava. 1948. 96. sz.
A fordulat problémái. = Fiatal Magyarország. 1948. 8. sz.
Művelt, harcos, haladó értelmiségért! (Beszéd a MEFESZ I. Tanulm. Konferenciáján.) = Harcba a népi demokrácia egyeteméért — öntudatos, szakképzett értelmiségért! Bp. 1948. MEFESZ. 13—17. l.
U. a. : Az új egyetem munkaerkölcséről. = Fiatal Magyarország. 1948. 16. sz.
Levél Németh Andornak Déry Tibor regényéről. = Forum. 1948. 40—49. l.
Márai újregénye. = Forum. 1948. 127—133. l.
A Magyar Kommunista Párt és a kultúra. = Forum. 1948. 343—358. l. Kivonatos közlés : Szabad Nép. 1948. 81. sz.
Faszizmus és demokrácia. = Forum. 1948. 680—684. l.

Die Intelligenz am Scheidewege. = Österreichisches Tagebuch. 1948. 18. sz. 3—5. l.
Von der Verantwortung der Intellektuellen. = Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag. Berlin. 1955. Aufbau, 232—242. l.
A marxista esztétika néhány kérdése. = Forum. 1948. 782—787. l. (Részlet »A realizmus problémái« c. kötet előszavából.)
A magyar irodalomtörténet revíziója. = Forum. 1948. 860—877. l.
U. a. : Irodalomtörténet. 1949. 1—28. l. Rövidített szöveg : Szabad Nép. 1948. 240. sz.
A kommunista párt 30 éve Magyarországon. = Forum. 1948. 921—925. l.
»A filozófiai frontról.« = Társ. Szemle. 1948. 344—350. l.
Kerényi Károly : Naplányok. = Társ. Szemle. 1948. 491—495. l.
A népi irodalom múltja és jelene. = Valóság. 1948. 88—102. l.
Művészet és valóság. = Szabad Művészet. 1948. 182—185. l.
Marxista esztétika. = Csillag. 1948. 6. sz. 52—56., 7. sz. 48—53. l.
A művészet és a tudomány igazi szabadsága. (Felszólalás az MDP. I. kongresszusán.) = Csillag. 1948. 8. sz. 53—54. l.
U. a. : Az MKP és az SZDP egyesülési kongresszusa jegyzőkönyve. Bp. é. n. Szikra. 251—255. l.
Levélváltás az optimizmusról Déry Tiborral. = Csillag. 1948. 10. sz. 45—53. l.
O optymizmie w sztuce. = Odrodzenie. 1948. nov. 28.
A béke védelme és az értelmiség felelőssége. = Csillag. 1948. 11. sz. 45—49. l.
Aktivität statt Verzweiflung. = Tägliche Rundschau. 1948. nov. 28.
Az irodalomtörténet revíziója és az irodalomtanítás. = Embernevelés. 1948. 531—542. l.
Les tâches de la philosophie marxiste dans la nouvelle démocratie. = Studi filosofici. 1948. 1. sz. 3—33. l.
Cultura marxista e democrazia progressiva. = Societa. 1947. 5. sz. 581—602. l. (Részlet »A marxista filozófia feladatai az új demokráciában« c. tanulmányból.)
Probleme der marxistischen Kultur. = Österreichisches Tagebuch. 1948. 17. sz. 7—10. l. (Részlet »A marxista filozófia feladatai az új demokráciában« c. tanulmányból.)
Zagadnienia kultury marksistowskiej = Nowiny Literackie. 1948. 45. sz. 1—2. l. (Részlet »A marxista filozófia feladatai az új demokráciában« c. tanulmányból.)
Heidegger redivivus. (Olaszul.) = Studi filosofici. 1948. 4. sz. 177—190. l., 1949. 1. sz. 3—16. l.
Heidegger redivivus. (Németül.) = Sinn und Form. 1949. 3. sz. 37—62. l.

Heidegger redivivus. (Franciául.) = Europe. 1949. márc. 32—52. l.
Die funktionelle Problematik der sowjetischen Literatur. = Die Faehre. 1948. 563—571 l.
Wartosci realizmu. = Kuznica. 1948. 20. sz. 1—2. l.
O tworczeni Emila Zoli. = Kuznica. 1948. 29. sz. 3—4. l.

1949.

Bevezetés Csernisevszkij: Mit tegyünk? c. regényéhez. = Csernisevszkij: Mit tegyünk? Bp. 1949. Révai. V—XLI. 1. U. a.: 2. k. a. Bp. 1949. Révai. V—XLI. 1. U. a.: 3. k. a. Bp. 1954. Új Magyar Könyvkiadó. 371—394. l.
Landler Jenő halála napján. = Szabad Nép. 1949. 47. sz.
Wroclawtól Párisig. (Lukács professzor beszámolója.) = Fiatall Magyarországn. 1949. 11. sz.
A kapitalista kultúra csödjé. = Társ. Szemle. 1949. 35—53. l. Kivonatos közlés: Szabad Nép. 1948. 293. sz.
A marxista kritika feladatai. = Forum. 1949. 291—313. l. Kivonatos közlés: Szabad Nép. 1949. 77. sz.
Bírálat és önbírálat. = Társ. Szemle. 1949. 571—593. l.
Kritika a sebatakritika. = Rudas—Lukács—Révai: Diskusia o literature a demokracii. Bratislava. 1950. Pravda. 68—116. l. U. a.: Irodalom és felelősség. Bp. 1955. Művelt Nép. 49—75. l.
Les taches de la critique marxiste. = Parallele 50. 1949. május 6.
Az ellenség ábrázolása. (Virta: Magány.) = Forum. 1949. 755—764. l.
Puskin helye a világirodalomban. = Forum. 1949. 792—810. l.
Puschkins Platz in der Weltliteratur. = Sinn und Form. 1952. 1. sz. 150—181 l.
A csendes Don. (A polgárháború eposza kazáfköldön.) = Forum. 1949. 889—912. l.
Der stille Don. (Epos des Bürgerkrieges im Kosakenland.) = Aufbau. 1950. 549—564 l.
Sciolkov e la tradizione epica. = Il Contemporaneo. 1955. febr. 26. 3. l. (Részlet »A csendes Don« c. tanulmányból.)
A mi Goethékn. = Irodalomtörténet. 1949. 216—237. l.
Az első igazi könyvnap. = Irodalmi Szemle. 1949. 6. sz. 4. l.
Die Tragödie der modernen Kunst. = Aufbau. 1949. 1. sz. 59—79. l., 2. sz. 154—169. l.
Pourquoi on s'intéresse a la littérature allemande? = La Tribune des Nations. 1949. május 20.

1950.

A. J. Herzen: Válogatott filozófiai tanulmányok. = Társ. Szemle. 1950. 327—330. l.
Következtetések az irodalmi vitából. = Társ. Szemle. 1950. 613—616. l.
Franz Mehring: A Lessing-legenda. = Társ. Szemle. 1950. 650—652. l.
A Nagy Honvédő Háború Hősei. (Kazakevics: Tavasz az Oderán.) = Csillag. 1950. 37—56. l.
Die Helden des grossen vaterländischen Krieges. (Über E. Kasakewitschs »Frühling an der Oder.«) = Aufbau. 1951. 63—69. l., 162—171. l.
Hozzászólás a főtktári beszámolóhoz a Magyar Tud. Akadémia 1950. évi közgyűlésén. = Akadémiai Értesítő. LVII. kötet. 100—101. l.
Egon Erwin Kisch, der Meister der Reportage. = Heute und Morgen. 1950. 2. sz. 91—92 l.

1951.

G. E. Lessing. (Halálának 170-ik évfordulójára.) = Szabad Nép. 1951. 38. sz.
Lessing als Klassenkämpfer. = Ostzone. 1951. 490—493. l.
Don Quijote. (Cervantes remekművének új magyar kiadása.) = Szabad Nép. 1951. 84. sz.
Don Quijote. = Aufbau. 1952. 166—172. l.
Don Quijote. = Communist Review. 1951. 265—271. l.
Gogol: Revizor. (A Magyar Színház bemutatója.) = Szabad Nép. 1951. 123. sz.
Szaltikov-Scedrin: Egy város története. — Külföldön. = Szabad Nép. 1951. 249. sz.
Maxim Gorkij irodalmi tanulmányai. = Irodalmi Újság. 1951. 9. sz.
Plehanov: A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez. = Társ. Szemle. 1951. 178—180. l.
A Béke Világtanács berlini ülése. = Társ. Szemle. 1951. 258—267. l.
Irodalom és művészet mint jelépitmény. = Társ. Szemle. 1951. 707—722. l.
U. a.: Akadémiai Értesítő. 1951. 384—400. l.
A Béke Világtanács bécsi ülésszaka. = Társ. Szemle. 1951. 882—889. l.
Felsszólatás az írókongresszuson. = Csillag. 1951. 563—569. l.
U. a.: A magyar írók első kongresszusa. Bp. 1951. Művelt Nép. 133—143. l.
»Az új ember kovácsa.« = Csillag. 1951. 980—994. l. 1098—1120. l.
Fagygyejev: Tizenkilencen. = Csillag. 1951. 1524—1544. l.
Gestalten und Probleme des Bürgerkriegs. [Fagygyejev: Tizenkilencen.] = Aufbau. 1951. 1132—1143. l. 1952. 59—69. l.

- Nietzsche mint az imperializmus filozófusa.* = M. Tud. Akadémia II. Oszt. Közleményei. 1951. I. kötet. 3—4. sz. 81—96. l.
- Hozzászólás a főtitkári beszámolóhoz a M. Tud Akadémia 1951. évi közgyűlésén.* = Akadémiai Értesítő. LVIII. kötet. 518—519. l.
- Hozzászólás a M. Tud. Akadémia 1951. márc. 29-i békenagygyűlésén.* = Akadémiai Értesítő. LVIII. kötet. 116—117. l.
- Sztálin cikkeinek tanulságai az irodalom és művészettörténet szempontjából.* = M. Tud. Akadémia I—II. Oszt. Közl. 1951. 1. sz. 67—71. l.
- Der alte Fontane.* = Sinn und Form. 1952. 2. sz. 44—93. l.
- Wozu braucht die Bourgeoisie die Verzweigung?* = Sinn und Form. 1951. 4. sz. 56—69. l.
- Politische Parteilichkeit und dichterische Vollendung.* = Aufbau. 1951. 396—406. l.
- Politikai pártosság és költői kiteljesedés.* = Csillag. 1955. 588—606 l.
- Sprachwissenschaft und Literatur.* (Lehren aus Stalins Arbeiten.) = Aufbau. 1951. 603—607. l.
- 1952.**
- Az irracionizmus alapvetése a két forradalom közötti korszakban.* (1789—1848.) = Filozófiai Évkönyv. I. évf. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 277—402. l. (»Az ész trónfosztása« c. könyv első része.)
- Walter A. Kaufmann: Nietzsche Philosoph, Psychologist, Antichrist.* = Filozófiai Évkönyv. I. évf. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 583—587. l.
- Bevezetés Hegel: Esztétikájához.* = Hegel: Esztétikai Előadások. Szerk. és bev. ell. Lukács György. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. V—XLVIII. l.
- Hegels Ästhetik.* = Sinn und Form. 1953. 6. sz. 17—58. l.
- Estetyka Hegla.* = Materiały do studiów i dyskusji. 1954. 2. sz. 56—91. l.
- Bevezetés Csernisevskij esztétikai tanulmányához.* = Csernisevskij: Válogatott filozófiai művei. I. Esztétikai tanulmányok. Szerk. és bev. ell. Lukács György. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. V—LIX. l.
- Tschernischewskij und die Tragödie.* = Aufbau. 1953. 563—578. l. (Részlet a Csernisevskij esztétikai tanulmányaihoz írt bevezetésből.)
- Hozzászólás az MDP. Központi Előadói Irodájának irodalmi vitáján.* = Vita irodalmunk helyzetéről. Bp. 1952. Szikra 55—63. l.
- A kultúra — a békemozgalom fegyvere.* = Egyetemek és Főiskolák békemozgalma. I. füzet. Bp. 1952. Orsz. Béketanács. 11—15. l.
- A világbékemozgalom ereje és perspektívái.* = Szabad Nép. 1952. 290. sz.
- A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája.* = Irodalmi Újság. 1952. 7. sz.
- A kultúra ügyét is védjük a kapitalista barbársággal szemben.* (Felszólalás az Írószövetségben.) = Irodalmi Újság. 1952. 12. sz.
- A sematizmus elleni harc mai állása és új problémái.* = Csillag. 1952. 138—158. l.
- Kivonatos közlés: Szabad Nép 1952. 28. sz. és Irodalmi Újság. 1952. 3. sz.*
- O novych problémoch boja proti schematizmu.* = Kult. Život. 1952. 13. sz. (Részletek »A sematizmus elleni harc mai állása és új problémái« c. tanulmányból.)
- Gogol.* = Csillag. 1952. 396—411. l.
- Kivonatos közlés: Szabad Nép. 1952. 54. sz.*
- Ludwig Feuerbach válogatott filozófiai művei.* = Társ. Szemle. 1952. 376—379. l.
- A Béke-Világtanács berlini rendkívüli ülészaka.* = Társ. Szemle. 1952. 762—773. l.
- Megjegyzések a művészettörténetírás problémáiról és feladatairól.* (Felszólalás a Művészettörténészek és Műkritikusok Országos Értekezletén.) = Szabad Művészet. 1952. 221—226. l.
- On Writing the History of Art.* = Communist Review. 1952. 309—316. l.
- Hozzászólás a főtitkári beszámolóhoz, a Magyar Tud. Akadémia 1952. évi közgyűlésén.* = Akadémiai Értesítő. LIX. kötet. 204—205. l.
- Madách Imréről.* (Elnöki megnyitó.) = A Magyar Tud. Akadémia I. Oszt. Közl. 1952. II. kötet. 1. sz. 239. l.
- Literatur als Überbau.* = Aufbau. 1952. 485—491. l.
- Gruss an Arnold Zweig.* = Sinn und Form: Sonderheft Arnold Zweig. 1952. 11—18. l.
- Walka ze schematyzmem.* = Tworczość. 1952. 6. sz. 128—136. l.
- 1953.**
- Vázlatos vonások Gábor Andor arcképéhez.* = Irodalmi Újság. 1953. 3. sz.
- Sztálin »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. műve és a békemozgalom.* = Propagandista. 1953. Különszám. 5—8. l.
- U. a.: Egyetemek és Főiskolák békemozgalma IV. füzet.* Bp. 1953. Orsz. Béketanács 27—32. l.
- A Népek Békekongresszusa.* = Társ. Szemle. 1953. 38—50. l.
- Hozzászólás a főtitkári beszámolóhoz a Magyar Tud. Akadémia 1953. évi közgyűlésén.* = Akadémiai Értesítő. LX. kötet. 189—190. l.
- Beszéd a Magyar Tud. Akadémia 1953. évi nagygyűlésének záróülésén.* = Akadémiai Értesítő. LX. kötet. 207—212. l.

- tos közlés : A tudomány és a béke. Szabad Nép. 1953. 152. sz.
- La ciencia y la paz.* = Nuestro Tiempo (Santiago). 1954. 31. sz. 28—29. l.
- Marx und Engels über dramaturgische Fragen.* = Aufbau. 1953. 407—424. l.
- Schellings Irrationalismus.* Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1953. 53—102. l. (Részlet a »Zerstörung der Vernunft« c. könyvből.)
- Kierkegaard.* = Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1953. 286—314. l., (Részlet a »Zerstörung der Vernunft« c. könyvből.)

1954.

- Déry Tibor hatvan éves.* = Irodalmi Újság. 1954. 32. sz.
- U. a. Déry Tibor : A ló meg az öregasszony* Bp. 1955. Margvető. 5—8. l.
- A háború utáni idők irracionalista ideológiájáról.* = Társ. Szemle. 1954. 7. sz. 73—95 l. (»Az ész trónfosztása« c. könyv utószavának kivonatos közlése.)
- Hozzászólás Fogarasi Béla »A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései« c. előadásához.* = Magy. Tud. Akadémia II. Oszt. Közl. 1954. V. kötet. 1—4. sz. 22—27. l.
- Hozzászólás a Magy. Tud. Akadémia II. osztályának munkájáról szóló jelentéshez a Magy. Tud. Akadémia 1954. évi nagygyűlésén.* Magy. Tud. Akadémia II. Oszt. Közl. 1954. V. kötet. 1—4. sz. 95—97. l.
- Wendung zum Volk.* = Lion Feuchtwanger zum 70. Geburtstag. Berlin. Aufbau. 1954. 47—56. l.
- Kunst und objektive Wahrheit.* = Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1954. 113—148. l.
- Zur philosophischen Entwicklung des jungen Marx.* = Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1954. 288—343. l.

- Marx »Ökonómiai-filozófiai kéziratai«* — Társ. Szemle. 1955 május. 58—69. l. (Részlet »Az ifjú Marx filozófiai fejlődése« c. tanulmányából.)
- Les manuscrits de 1844 et la formation du marxisme.* — La Nouvelle Critique. 1955 jun. 31—47. l. (Részlet »Az ifjú Marx filozófiai fejlődése« c. tanulmányából.)
- Conrad Ferdinand Meyer und der neue Typus des historischen Romans.* = Neue Deutsche Literatur. 1954. 12. sz. 95—105. l. (Részlet »A történelmi regény« c. könyvből.)

1955.

- A Thália Társaság alapításának 50. évfordulójára.* Csillag. 1955. 223—225. l.
- Madách tragédiája.* = Szabad Nép. 1955. 85. és 91. sz.
- Népi írók a mérlegen.* = Irodalom és felelőség. Bp. 1955. Múvelt Nép, 16—34. l. (Először 1946-ban jelent meg ; l. az önállóan megjelent művek között.)
- Gesunde oder kranke Kunst?* = Georg Lukács zum siebzigsten Geburtstag. Berlin. 1955. Aufbau. 243—252. l.
- Il sonno della ragione.* = Il Contemporaneo. 1955. jan. 22. 3—4. l. (Részlet »Az ész trónfosztása« c. könyv utószavából.)
- [Németország történelmi fejlődésének néhány sajátosságáról.]* (Japánul.) = Siso (Tokio). 1955. márc. 100—116. l. (Részlet »Az ész trónfosztása« c. könyvből.)
- Thomas Mann a mai közeletben.* — Thomas Mann: Novellák. Bp. 1955. Új Magyar Könyvkiadó. I. köt. I—XI. l.
- Az esztétikai visszatükrözés problémája.* (Részlet a Magy. Tud. Akadémia 1955 évi nagygyűlésén elhangzott előadásból.) — Irodalmi Újság. 1955. 22. sz.
- Das Spielerische und seine Hintergründe.* — Aufbau. 1955. jún. 501—524 l.

TÁRSASÁGI HIREK

VÁNDORGYŰLÉSEK

Folyóiratunk 1954-es évfolyamából elmaradt a beszámoló a két vándorgyűlésről. Nyíregyházán 1954 áprilisában tartottunk vándorgyűlést harminc irodalomtörténésznek és a Budapesten tanuló külföldi ösztöndíjasok csoportjának részvételével. *Barta János* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa a Társaság ügyvezető elnöke Kemény Zsigmondról, *Nagy Miklós* egyetemi adjunktus Jókai pályájáról, *Perepatits Antal* Krudy Gyuláról tartott előadást. *Király István*, Kossuth-díjas egyetemi docens, Társaságunk alelnöke ankétot vezetett a mai magyar irodalom kérdéseiről.

A sopron vándorgyűlésen, 1954 októberében Sótér István Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora tartott előadást »Az 1846-os fordulópont szerepe Petőfi fejlődésében« címmel. *Peéry Rezső* gimnáziumi igazgató a Soproni Magyar Társaságról tartott előadást. *Bodnár György*, a Társadalmi Szemle munkatársa a mai irodalomról vezetett ankétot.

BALASSI ÉVFORDULÓ

Folyóiratunk 1954. évi 4. számában már beszámoltunk a Balassi-évforduló előkészületeiről. Az évforduló budapesti ünnepségeire október 10-én és huszadikán került sor.

Október 19-én leplezték le a költő emléktábláját a Személynök u. 3. számú házon. Az emléktáblát a Fővárosi Tanács állította. Ünnepi beszédet mondott *Gerézi Rabán* tudományos kutató. Az ünnepélyen több középiskola és általános iskola ifjúsága vett részt.

Október 20-án délben 12 órakor nyílt meg a Nemzeti Múzeum kupolatermében és dísztermében a Balassi-emlékkiállítás. A megnyitó beszédet Varjas Béla, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, az irodalomtudomány kandidátusa mondta. A kiállítást a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az Országos Széchényi Könyvtár, a Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum, az Országos Tör-

téneti Múzeum és az Országos Levéltár rendezte. A rendezőbizottságot *Keresztury Dezso* az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, a Társaság vezetőségi tagja irányította. A kiállítás tudományos anyagának összeállítását *Fekhardt Sándor* egyetemi tanár végezte. Tervező grafikus Illés Árpád volt.

Október 20-án ünnepi estet rendeztünk a Hazafias Népfronttal, a Magyar Írók Szövetségével és a társadalmi és természettudományi ismeretterjesztő társulattal együtt a MEDOSZ-székház dísztermében.

Az ünnepélyt Ilku Pál vezérőrnagy nyitotta meg. *Tolnai Gábor* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, választmányi tag tartott megemlékezést. (Előadása megjelent a Csillag 1954. évi 11. számában.) A műsorban közreműködött *Patotay Erzsébet*, *Szörényi Éva* Kossuth-díjas, kiváló művész, *Török Erzsébet* Kossuth-díjas, *Horváth Ferenc*, *Rösler Endre* Kossuth-díjas kiváló művész és a SZOT központi énekkara.

RADNÓTI EMLÉKÜNNEPÉLY

Radnóti Miklós halálának 10. évfordulója alkalmából a Társaság a TTIT-vel közösen rendezett ünnepi megemlékezést november 21-én délelőtt a Bartók-teremben. Emlékbeszédet mondott *Tolnai Gábor* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, választmányi tag. (Beszéd megjelent a Csillag 1954. évfolyamában). Közreműködött *Berei Mária*, *Demján Éva*, *Surányi Ibolya*, *Horváth Ferenc*.

CSOKONAI ÜNNEPSÉGEK

Az 1955-ös év első nagy irodalmi emlékünnepélyét Csokonai Vitéz Mihály halálának százötvenéves évfordulóján tartottuk.

Az ünnepségek január 27-én a költő városligeti szobrának megkoszorúzásával kezdődtek. Az ünnepségen *Vargha Balázs*, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szervezőtitkára mondott beszédet:

»Azért jöttünk itt össze, hogy egy halhatatlanról emlékezzünk — halála évfordulóján. A behavazott kert, a kőszobrot körülálló diákok tábora óhatatlanul temetés hangulatát kelti, az ő temetését, amikor három ezer diák siratta el a Hatvan utcai sírkertben. Meggyászolták barátukat, tanárukat, költőjüket, s földi hamvait otthagyták Debrecen homokjában.

»De az ő nem koporsóba való lelke — hogy barátjának, Dombly Mártonnak szavaival szóljak — nemcsak feltördelte sírjának boltozatait: hanem új erőt vévén szintén a földtől, mint Anteusz a Herkules egyszeri bajnoktársra, maga a halál által lett halhatatlanná.«

Csokonai, a megalázott, nyomorgó vándorpoéta de sokszor elképzeltte, versebe írta halálát és halhatatlanságát.

A sírnak rég eljegyzett, betegségtől rágott testéről meghatódás, sőt kegyelet nélkül szólt, tudta, hogy az ásványi lét örökkévalósága vár.

Aluszom jó alom, mihelyt elenyészek,
S előből egy rakás minerále lészek.

De arról a kérdésről nem tudott elérzékenyülés nélkül értekezni, hogy vajon költészete, hazafiúi buzgósága, megemészthető szerelmes tüze, rímekbe szedett kacagása — mindez megéri-e a késő századot. Ez volt a »kérdések kérdése«, amelyre kortársai — még akik becsülték is — nem adhattak végleges választ.

A »Csokonai-pőr« már a költő életében megkezdődött, és évtizedekig nem tudott eldőlni: vajon harmadrendű poéta-e ő vagy lángész. Petőfi és Arany mondták ki az ítéletet — egész költészetükkel: a népért és a népnek Csokonait követve kell verset írni. A szabadságharc költészetének ezt az ítéletét olyan nagyjaink hitelesítették utóbb, mint Jókai, Möricz Zsigmond, Ady, József Attila.

Még egy súlyos szavazat segített megbillenteni a Csokonai-pőr mérlegét: a magyar népé. A paraszti mesék garabonciás diákja — itt is, ott is Csokonaival azonosul. A Hajdúságban, Nagykunságban, Somogyban, de olyan vidékeken is, ahol sohasem fordult meg, szebbnél szebb történeteket tudnak tréfáiról, beteljesedett jóslatairól, igazságtételéről. Nevét úgy ismerik, mint mindentudó vándordiákét — verseit névtelenül éneklék, mint a népdalokat.

Ideje már, hogy népünk, mely nemcsak olvasni tud már, hanem olvas is, ne ilyen kétféle módon szeresse ezt a nagy költőjét, hanem a műveinek sokaságából. A közismert, énekelt Csokonai-versek kedves sorozata alig sejteti, hogy egy színpompás, s nagy művekben bővelkedő életműhöz tartozik.

Aki bolyongott már a Csokonai-rengetegben, prózáiban: aki olvasságta összes műveit, emlékszik a meglepődésére: mindent tud ez az ember. Mindent észrevett, megfigyelt, s versebe öntött. Nézzünk itt körül: havas fák, szobrok, odébb egy tó, mellette vár, másik oldalon állatkert, cirkusz — mindezeket műveiben is meglelhetjük. Még az imént elhangzott katonazenéről is irt verset, — és milyen ragyogó sorokat:

Jámbor zörgéssel csördül azon egy minutában

A puskapromenád, a trombita túrt reze

tördelt

Hangra ropog, közzé zendülnek az erdei

kürtök

S a buta rézdobokon fabotok repedeztetik

a bőrt.

Mindent tudott. Olvasmányai, csak amelyekről említést tesz, jókora könyvtárt tesznek ki. Verseiből össze lehetne állítani az akkori paraszti és nemzeti élet bőséges szótárát. Tudott muzsikálni, festeni, színpadot építeni — tudott görögül, latinul, olaszul, németül, franciául, angolul — egy picit arabul is. Professzori színvonalon értett a csillagászathoz, növénytanhoz, matematikához, filozófiához. Az irodalomhoz és történelemhez még annál is jobban.

De mindez csak nyersanyaga volt tudásának: szorgalmának és emlékező képességének gyümölcse. Ismereteiből szilárd költői világképeket formált. Tudta azt is — igazán jós, látnok módján —, hogy az élet ellenségeinek, a harácsolóknak és nyomorgatóknak napjai meg vannak számlálva. Biztosra vette — először korábra, utolsó éveiben már későbbre gondolta — annak a társadalomnak megszületését, amelyben »Ember ember-társát ismét megöleli«, amelyben a munkálkodók nem lesznek jogtalanok, és műveletlenek.

Olvasmányaiából, tapasztalataiból szerzett tudása ebben a meggyőződésben summázódott — amelyet a természettudományban és a történelemben egyaránt meglelt — a fejlődést nem lehet megállítani.

Ez a bizonyosság tette őt a gyászos elnyomás korában, »hazánk közös telében« is a tavasz, az életöröm, az ifjúság költőjévé. Bennünk bizott a »boldogabb maradék«-ban. Akkor vagyunk méltók hozzá, ha mi is lanckadatlanul küzdünk az újért, a jobbért.«

Január 28-án nyílt meg a Csokonai emlékkiállítás a Nemzeti Múzeum kupolatermében és dísztermében. A megnyitó beszédet *János Ferenc*, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára mondta. Közreműködött *Török Erzsébet* Kossuth-díjas, *Horváth Ferenc* és a *Tátray* vonósnegyes. A rendező-

bizottság ezen a kiállításon is *Keresztury Dezső* irányításával dolgozott. A rendezésben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az Országos Széchényi Könyvtára Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum és az Országos Történeti Múzeum vett részt, az irodalomtörténetiszakért *Vargha Balázs* szervezőtitkár volt. A grafikai munkákat *Illés Árpád* tervezte. A csurgói színelőadásnak a Cultura bemutatójának diorámáját *Barta István* és *Barta László* festőművészek készítették.

A kiállításon bemutatott könyvek, kéziratok és tárgyak katalógusa megjelent 200 példányban a Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában, s az ország nagyobb könyvtárai kaptak belőle egy-egy példányt.

Január 28-án a Zeneakadémia nagytermében ünnepi előadást rendeztünk Csokonai emlékére a Hazafias Népfront Országos Tanácsának, a Magyar Írók Szövetségének és a TTIT-nek közreműködésével. Megnyitó beszédet mondott *Veres Péter* Kossuth-díjas, a Magyar Írók Szövetsége elnöke. (A beszéd megjelent a Szabad Nép jan. 28-i számában.) Az ünnepi megemlékezést *Juhász Géza* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa, a társaság alelnöke tartotta.

A műsorban közreműködtek: *Medgyasszay Vilma* érdemes művész, *Palotai Erzsí*, *Simon Margit*, *Török Erzsí* Kossuth díjas és *Pataky Jenő*.

A Társaság Keletmagyarországi Csoportjának s a debreceni népművelési és tudományos szervezeteknek közreműködésével tartották ünnepségeket Csokonai szülővárosában. *Barta János* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa, a Társaság ügyvezető elnöke nyitotta meg a Déry Múzeumban rendezett állandó jellegű kiállítást január 28-án délben 12 órakor. 30-án délelőtt tartották meg a központi ünnepélyt a Csokonai Színházban. Ünnepi beszédet mondott *Waldapfel József* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Társaság választmányi tagja.

A Csurgói Csokonai Vitéz Mihály gimnázium levéltárának rendezése során több Csokonai-kéziratot és egyéb tizenhatalcadik századi kéziratanyagot talált *Kincses Ferenc* igazgató.

Az 1954. év novemberében meghirdetett Csokonai-pályázat, amelyre népi történetek, anekdoták beküldését kértük, országsszerte érdeklődést keltett. Bár a kutatások sok helyen eredménytelenek maradtak, tekintélyes és változatos anyag gyűlt össze.

Harmincegy pályázó mintegy ötven történetet küldött be, melyek közt számos, eddig ismeretlen népi anekdota és monda szerepel. Különösen érdekesek a költő táltos-

ságáról, pokolban járásáról, csodás képességeiről szóló történetek. A beérkezett anyag jó kiindulópontot ad a nagy írőkkel kapcsolatos népi emlékek további gyűjtéséhez.

A bírálóbizottság 1955. május 12-én tartott ülésén hozott határozatot a díjak odaítéléséről Szauder József egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa elnökletével, Dégh Linda egyetemi adjunktus, Eszterág Albert népművelési minisztériumi osztályvezető és Vargha Balázs, a bizottság titkára részvételével.

500 forintos jutalmat kapott *Enyedi József* tanár (Hajdúszoboszló) több történetből álló értékes gyűjtéséért.

200 forintos díjat kaptak: *Faragó Jánosné* tanítónő, (Jászárokszállás). *H. Fekete Péter* ny. iskolaigazgató (Hajdúböszörmény), *Kürty Ferenc* iskolaigazgató (Balatonmáriafürdő), *Lackóné Kis Ibolya* (Liptószentmiklós, Csehszlovákia). *Lux Ibolya* tanítóképzőintézeti tanár (Pápa), *Mike Györgyi* ált. isk. tanárnő (Curgó), *Nagy Czirok László* muzeológus (Kiskunhalas) *Szamácz Imre* cipész (Nagykőrű, Szolnok megye). *id Szabó Vince* (Hajdúbagos), *Szilágyi József* pályamunkás (Hajdúhadház, Sztálin út 48.), *Varga Mária* (Debrecen, Hatvan u. 1.)

100 forintos díjat kaptak: *Boros Károlyné* (Nagyvázsony), *Cserhúti Lajos* (Bp. IX. Dandár u. 17.), *Csongor Győző* (Szeged, Móra Ferenc Múzeum), *Kiss István* (Bp. VIII. Bródy S. u. 7.), *Kiss Tamás* (Debrecen, Állami gimnázium.), *Tanka János* ált. isk. tanár (Sárkeresztúr), *Varga István* (Debrecen, Bartók Béla út 40.)

A pályázatra beérkezett anyag részletes ismertetésére még visszatérünk folyóiratunkban.

Gelléri Andor Endrének, a tragikus sorsú regényírónak emléktábláját 1955. február 5-én leplezték le a III. Beszterce u. 25. számú házon. *Füst Milán* Kossuth-díjas író olvasta fel megemlékezését. A Társaság koszorúját *Sötér István* Kossuth-díjas egyetemi tanár, az Irodalomtudomány doktora, választmányi tag helyezte el.

*

A Társaság felolvasó üléseinek sorozatában *Földessy Gyula* Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, tiszteleti tag tartott előadást március 28-án Juhász Ferenc költészetéről. Az előadás vitájában felszólalt többek között *Bóka László* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, *Tamás Attila* és *Terbe Lajos*. Bóka László vitába szállt az előadás néhány megállapításával, s elismerve Juhász Ferenc kiváló tehetségét, bírálta újabb műveinek eszmei tartalmát és megformálását. A vitát *Barta János* ügyvezető elnök foglalta össze.

JÓZSEF ATTILA ÜNNEPSÉGEK

József Attila születésének 50. évfordulója alkalmából április 10-én délben 12 órakor koszorúzási ünnepséget rendeztek a költő XIII. kerület, József Attila téri szobránál.

Rostás István, Budapest Főváros Tanácsa végrehajtó bizottságának elnökhelyettese üdvözölte az ünnepség résztvevőit, majd *Király István* Kossuth-díjas egyetemi docens, a Társaság alelnöke mondott ünnepi beszédet.

Az ünnepi beszéd elhangzása után a szobor talapzatán elhelyezték a megemlékezés koszorúit.

Ugyancsak 11-én délelőtt koszorúzták meg a IX. Gát-u. 3. sz. házon, József Attila szülőházán elhelyezett emléktáblát.

A XIV. kerület, Korong u. 6. számú ház falán márványtáblát lepleztek le annak emlékére, hogy ebben a házban lakott József Attila 1933 és 1936 között. Beszédet mondott *Varga Gyula*, a XIV. kerületi tanács titkára.

A város permén c. verset *Horváth Ferenc* adta elő.

A József Attila emlékkiállítását április 11-én délben nyitották meg a Nemzeti Múzeum dísztermében.

Fülep Ferenc, a Népművelési Minisztérium múzeumi főosztályának vezetője üdvözölte a megjelenteket, majd *Bölni György* Kossuth-díjas, az Irodalmi Alap igazgatója mondott ünnepi beszédet.

József Attila születésének 50. évfordulója alkalmából a Hazafias Népfront, a Népművelési Minisztérium, a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság hétfőn este emlékünnepséget rendezett a Néphadsereg Színházában.

Az ünnepséget Veres Péter Kossuth-díjas, a Magyar Írók Szövetségének elnöke nyitotta meg, majd *Horváth Márton* mondott ünnepi beszédet. (A beszéd szövege megjelent a Társadalmi Szemlében).

Az ünnepély műsorában közreműködtek: *Ascher Oszkár*, *Bácher Mihály*, *Gobbi Hilda* Kossuth-díjas, kiváló művész, *Horváth Ferenc* *Ladányi Ferenc* Kossuth díjas érdemes művész, *Melis György*, *Palotai Erzsébet*, *Tallós Endre*, A Fővárosi Ének- és Táncegyüttes énekkara.

Ady-ankétot rendezett az Akadémiai Kiadó Ady Összes Művei kritikai kiadásának első kötete: Ady publicisztikai munkái első részének megjelenése alkalmából. *Földessy Gyula*, aki az új kritikai kiadást sajtó alá rendezte, ismertette az Ady-kiadások történetét, elmondta, hogy a múlt rendszerben teljesen lehetetlen volt Ady összes műveinek kiadása:

publicisztikai írásainak nagy része kötetben most jelent meg először. A hozzászólók, *Benedek Marcell*, *Bölni György*, *Dutka Akos* és *Hatvani Lajos* elismeréssel szövegezték a kritikai kiadásról és felhívták a figyelmet arra, hogy a budapesti egyetem nyelvtudományi karán működő Ady-munkaközösség nem végez jó munkát, mert Ady kortársait, az idősebb Ady-kutatókat nem vonják be a munkába. A jelenlévő kortársak szavaiban meglevenedett a fiatal vidéki újságíró alakja, valamint az a pezsgő szellemi légkör, amely a fiatal Ady látókörét kialakította. A kortársak nevében szövegezte hozzá az anekdotázó sorokban jelenlévő *Lengyel Géza* és *Hegedűs Nándor* is. *Szilágyi Géza* pedig írásban küldte el hozzászólását.

*

Szolnokon III. 21-22-én irodalomtörténeti napokat rendezett a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a TTIT, III. 21-én *Vargha Balázs* szervezőtitkár a színházban tartott előadást Csokonairól. A műsorban közreműködött *Palotai Erzsébet*, *Török Erzsébet* Kossuth-díjas. 22-én *Bán Imre* tartott megbeszélést a szolnoki irodalomtörténészekkel, irodalomtanárokkal és *Hegedűs Géza* tartott ankétot a mai magyar irodalom kérdéseiről.

*

Katona József halálának 125 éves évfordulóján ápr. 16-án ünnepségeket rendeztek a nagy drámaíró szülővárosában, Kecskeméten. Katona József síremlékének koszorúzásánál *Vargha Balázs* szervezőtitkár mondott beszédet. A Katona József Társaság emlékülésén *Orosz László* gimnáziumi tanár tartott előadást. *Illyés Gyula* Kossuth-díjas író verseiből olvasott fel. Este a színházban a Bánk Bán került színre, ünnepi előadásban.

A Katona-évforduló alkalmából a kecskeméti irodalomtörténészek megbeszélést tartottak készülő munkáikról és terveikről. *Kis István* középiskolai tanár Mátysági József-ről adott ki egy füzetet, s tovább dolgozik a költő műveinek elemzésén. *Jóó Ferenc* a kecskeméti nyomdászat történetéről írt egy nagyobb tanulmányt.

*

A Turistváni Hazafias Népfront Bizottság emléktáblát helyezett el azon a házon, amelyben egykor *Móricz Zsigmond* lakott. Ünnepi beszédet mondott *Vargha Kálmán* tudományos kutató, a Társaság vezetőségi tagja.

*

A Posta hat értékből álló bélyegsorozatot bocsát ki az 1955. év három nagy magyar

irodalmi évfordulójának emlékére. A bélyegeken Csokonai, József Attila, Vörösmarty arcképe és egy-egy műve szerepel.

*

Krudy Gyula életével kapcsolatos emlékek és adatok gyűjtésére a következő felhívást bocsátottuk ki.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság XX. századi munkaközössége megkezdte a Krudy Gyulára vonatkozó emlékezések gyűjtését. Felkéri mindazokat, akik Krudy Gyulát személyesen ismerték, vagy vele kapcsolatos emléktárgyat, kéziratot őriznek, közöljék címüket a Társaság irodájával (Budapest, XI. Ménesi út 11—13. Telefon: 259-266.) A Társaság gondoskodik az emlékezések tudományos közléséről.

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Г. ТОЛЬНАИ: ДЬ. ЛУКАЧ И НОВОЕ ВЕНГЕРСКОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Произведения Дь. Лукача переведены приблизительно на пятнадцать иностранных языки; его философское, эстетическое и литературоведческое творчество является достоянием не только венгерского народа, но и всего прогрессивного человечества. В настоящей статье анализируется, в первую очередь, не универсальное значение деятельности Дь. Лукача, а вопрос о значении его творчества для нового венгерского литературоведения. Уже в идеалистической фазе своего развития Дь. Лукач был выдающейся личностью в области венгерского литературоведения и эстетики. Он был, например, тем, кто осознал политическую революционность великого венгерского поэта XX столетия Э. Ади и большое значение форм его стихотворства, и он был тем, для кого проблема культурного кризиса была центральным вопросом уже до 1919 года. Правильное разрешение этого вопроса он нашел конечно только тогда, когда он стал марксистом. Среди появившихся в Москве в период между двумя мировыми войнами статей Дь. Лукача, многие были разработаны в подпольных марксистских семинариях Венгрии. После освобождения страны от фашистов, возвратившийся на родину ученый направлял марксистскую ревизию венгерского литературоведения и был ее главным двигателем. В 1949 г. он в качестве председателя Венгерского историко-литературного общества сформулировал в обширной статье руководящие принципы, основные точки зрения марксистско-ленинской ревизии литературоведения в Венгрии. Сверх этого он воспитал новое и старое поколения венгерских литературоведов своим личным примером, своими докладами и статьями, посвященными актуальным вопросам, а также и своими раньше написанными книгами, появившимися также и в венгерских изданиях.

И. ВАРГА: А. СКХАРОШИ ХОРВАТ

А. Скхароши Хорват был выдающимся поэтом XVI столетия. В настоящей статье дается анализ эпохи поэта и самого значительного идеологического явления эпохи реформации. Излагается жизнь поэта; дается подробный идеологический и эстетический анализ. Конечный вывод статьи: в своих стихотворениях Скхароши ищет ответа на центральные вопросы национальной жизни, правда с разнообразными художественными средствами в религиозной форме. Исход из тяжелого положения страны, по его мнению — централизованная монархия. В последней главе статьи определяется место Скхароши в литературе своей эпохи.

ДЬ. РОНАИ: Д. БАРОТИ САБО

В венгерской поэзии, наряду с разнообразными (отчасти народными) лирическими жанрами в эпической, описательной, философской поэзии, единовластной формой (начиная с Дьёндьёши) был двенадцатисложный стих с четырьмя, а позднее (начиная с Орци) с двумя рифмами. После sporadических прежних инициатив (Я. Мольнар) Бароти внедрением греко-римских форм впервые освежил этот, уже ставший «классицизирующий», мир форм и язык. Его основным значением является возобновление венгерского стихотворства, что одновременно следует считать важнейшим предшествующим событием творчества М. Вёрёшмарти.

ДИСКУССИЯ

И. Феньё: О новой венгерской литературной хрестоматии для средних школ.

ДАННЫЕ И МАТЕРИАЛЫ

П. Панди: Несколько замечаний к критическому изданию стихотворений Петефи.

К. Варга: Письменная работа по венгерской литературе Ж. Морица на его выпускном экзамене.

Я. Ласло: Расшифровка тайнописного дневника Г. Гардоньи.

Е. Зованьи: Венгерские студенты Марбургского университета до 1859 года.

ОБЗОР

(венгерские названия книг даны в русском переводе)

Я. Барта: Замечания к книге И. Вальдапфеля: «Венгерская литература в эпоху просвещения».

М. Надь: К. Миксат: «Жизнь и эпоха Мора Йокаи».

А. Пирнат: Избранные стихотворения Б. Балашши.

Я. Барта: А. Комлош: «Я. Вайда».

К. Рутткаи: Х. Филдинг: «Жизнь покойного барина Ионатана Уайлд».

И. Немешкюрти: А. П. Чехов: «Рассказы I- II». Автор дает краткий обзор прежних венгерских изданий рассказов А. П. Чехова и затем подвергает критике выбор рассказов. Он устанавливает, что эти два тома дают правильную картину о Чехове, как новеллисте. Переводы в общем отвечают требованиям, и их следует считать удачными, хотя не все переводчики передают совершенно сжатость стиля Чехова, его изобразительную силу, выражающую все простыми, немногими словами. Одно-два из венгерских переводов немного многословны и необосновано разжижают стиль Чехова.

Э. Кенез: Ф. Рабле: «Гаргантюа и Пантагрюэль».

К. Рутткаи: В. М. Теккерей: «Большой диамант Хоггарти».

Л. Сиклаи: Р. Салаткаи: «Петефи в Пожоне».

И. Яноши: Н. В. Гоголь: «Мертвые души».

Н. В. Гоголь до крайности придерживался того мнения, что задача искусства заключается в верном отражении действительности. Он со страстью исследовал, изучал своеобразные характерные типы общества своей эпохи. В первом томе своей поэмы «Мертвые души» он высмеивает пять самых характерных типов помещиков, а в образе Чичикова осуждает всемогущую власть капитала. В образе Костанжогло он стремится представить народу пример. Предложенное им решение: расцвет сельского хозяйства в рамках феодального строя не удовлетворяло даже самого Гоголя. Гоголь является одним из любимейших классиков мировой литературы венгерских читателей.

Э. Сабо: А. Карпати: «Жена кантора».

БИБЛИОГРАФИЯ

Библиография литературного творчества Дь. Лукача в составлении А.Ольтваньи

ИЗВЕСТИЯ ВЕНГЕРСКОГО ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНОГО ОБЩЕСТВА.

CONTENU

GÁBOR TOLNAI : GYÖRGY LUKÁCS ET LA NOUVELLE HISTOIRE LITTÉRAIRE HONGROISE.

Les ouvrages de György Lukács sont lus en quinze différentes langues environ ; son œuvre philosophique, d'esthétique et d'histoire littéraire appartient non seulement aux Hongrois, mais aussi à toute l'humanité progressiste. Ce n'est pas tant à la signification universelle de l'activité de Gy. Lukács que la présente étude est consacrée, elle s'occupe en premier lieu de son importance du point de vue de l'histoire littéraire hongroise moderne. Gy. Lukács était, dès l'époque idéaliste de son évolution, une figure éminente de l'histoire littéraire hongroise. C'était lui, par exemple, qui a reconnu, le premier, l'esprit révolutionnaire, au sens politique, d'André Ady, grand poète hongrois du XXe siècle ; c'est également lui pour qui, dès avant 1919, le problème de la crise de la civilisation devint un problème-primordiale. Naturellement, il ne pourra trouver une solution juste à ce problème que quand il se sera fait marxiste. Entre les deux guerres mondiales, on a étudié, plus d'un essai de Gy. Lukács, publiés à Moscou, dans des cercles d'études marxistes illégaux de Hongrie. Après la libération, le savant, retourné en sa patrie, devint le chef, le précepteur, le moteur de la révision marxiste de l'histoire littéraire hongroise. C'est lui encore qui a formulé, en 1949, comme président de la Société Hongroise d'Histoire Littéraire — dans une étude d'ensemble pénétrante — les principes directeurs et les points de vue cardinaux de la révision marxiste de notre histoire littéraire. Il n'a pas cessé, en outre, d'instruire et la nouvelle et l'ancienne générations de nos historiens littéraires par son exemple personnelle, par ses conférences, par ses articles consacrés à des questions d'actualité, ainsi que par la réédition hongroise de ses livres publiés dans l'émigration.

JÓZSEF VARGA : ANDRÉ SZKÁROSI HORVÁT.

André Szkárosi Horvát est un poète remarquable du XVIe siècle hongrois. La première partie de cette étude analyse l'époque du poète et le phénomène idéologique le plus important de l'époque : la Réforme. Après avoir esquissé la biographie du poète, l'auteur étudie son œuvre du point de vue idéologique et esthétique. La conclusion final est la suivante : malgré leur caractère religieux, les poèmes de Szkárosi représentent une tentative du poète de trouver une solution aux problèmes centraux de la vie nationale. C'est dans la monarchie centralisée qu'il a entrevu cette solution ; elle serait, selon lui, une issue pour le pays pour sortir de sa situation très difficile. Le dernier chapitre définit la situation de Szkárosi dans la littérature de son époque.

GYÖRGY RÓNAY : DÁVID BARÓTI SZABÓ.

La forme qui règne sans rivale dans notre poésie épique, descriptive et philosophique est, depuis Gyöngyösi, le vers de douze syllabes à quatre rimes et plus tard (depuis Orczy), à deux rimes. C'est la forme dominante de notre prosodie à côté des formes lyriques variées en partie d'origine populaire. Après quelques initiatives sporadiques plus anciennes, ce fut Baróti qui a ravivé ce système de formes et cette langue «classicisants» en introduisant les formes gréco-romaines. Son plus grand mérite est d'avoir renouvelé la prosodie hongroise et, par là, il est le précurseur le plus important de Vörösmarty.

DÉBAT

István Fenyő : Remarques sur le nouveau livre de lectures littéraires pour les lycées hongrois.

NOTES ET DOCUMENTS

Pál Pándi : Quelques observations sur l'édition critique des poésies de Petőfi.

Kálmán Vargha : La composition de littérature hongroise de Zsigmond Móricz au baccalauréat.

János László : Déchiffrement du journal cryptographique de Géza Gárdonyi.

Jenő Zoványi : Les étudiants hongrois de l'université de Marbourg jusqu'à 1859.

REVUE

János Barta : Remarques sur le livre intitulé »A magyar irodalom a felvilágosodás korában (La littérature hongroise à l'époque des lumières)« de József Waldapfel.

Miklós Nagy : Kálmán Mikszáth : Vie et époque de Mór Jókai.

Antal Pirnát : Poésies choisies de Bálint Balassi.

János Barta : Aladár Komlós : János Vajda.

Kálmán Ruttkay : Henry Fielding : La vie de feu Jonathan Wild le Grand.

István Nemeskürty : Tchékhov : Nouvelles I—II.

Ernő Kenéz : François Rabelais : Gargantua et Pantagruel.

Les morceaux choisis du roman de Rabelais, traduits à l'occasion du quatrième centenaire de la mort du grand humaniste français, marquent un progrès sur les traductions hongroises antérieures et partielles. En effet, le rédacteur s'est efforcé, avec succès, de donner une idée aussi complète que possible (autant qu'un volume de moins de 300 p. le lui permettait) de la philosophie et de l'art de l'écrivain, en choisissant les chapitres les plus caractéristiques de tous les cinq livres. — La traduction a été faite par Marcel Benedek, un des meilleurs connaisseurs et interprètes hongrois des grands écrivains français.

Kálmán Ruttkay : W. M. Thackeray : L'histoire de Samuel Titmarsh et le grand diamant Hogarty.

László Sziklay : Rezső Szalatnai : Petőfi à Bratislava.

István Jánosy : Gogol : Âmes mortes.

Ede Szabó : Aurél Kárpáti : Mme Kántor.

BIBLIOGRAPHIE

Bibliographie de l'œuvre littéraire de György Lukács. Rédigée par Ambrus Oltványi.

NOUVELLES DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'HISTOIRE LITTÉRAIRE.

INHALT

GÁBOR TOLNAI: GEORG LUKÁCS UND DIE NEUE UNGARISCHE LITERATURGESCHICHTSCHREIBUNG

Die Werke von Georg Lukács werden in ungefähr fünfzehn Sprachen gelesen; seine philosophische, ästhetische und literaturgeschichtliche Tätigkeit gehört nicht nur dem Ungarum, sondern der gesamten fortschrittlichen Menschheit. Diese Abhandlung analysiert in erster Reihe nicht die universelle Bedeutung von Georg Lukács, sondern die Frage, was sein Werk für die neue ungarische Literaturgeschichtschreibung bedeutet. Lukács war bereits in der idealistischen Etappe seiner Entwicklung eine hervorragende Gestalt der ungarischen Literaturgeschichtschreibung und Aesthetik. Beispielsweise war er es, der das Politisch-Revolutionäre des grossen ungarischen Dichters vom XX. Jahrhundert, Endre Ady, innerhalb der grossen Bedeutung seiner poetischen Formgebung erkannte, und ebenfalls war er es, für den die Zentralfrage bereits vor 1919 das Problem der kulturellen Krise war. Freilich hat er die richtige Antwort auf letztere Frage erst dann geben können, als er schon Marxist geworden. Von den in Moskau erschienenen Studien von Georg Lukács wurden mehrere in Ungarn zwischen den zwei Weltkriegen in den illegalen marxistischen Seminarien aufgearbeitet. Das Wirken des in sein Vaterland nach der Befreiung zurückgekehrten Gelehrten war die grösste Triebkraft, Richtschnur und der grösste Erzieher für die marxistische Revision der ungarischen Literaturgeschichte. Im Jahre 1949, als Präsident der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft, konzipierte er in einem umfassenden Essai die Leitsätze und die grundlegenden Gesichtspunkte für die marxistisch-leninistische Revision unserer Literaturgeschichte. Ausserdem erzog er durch sein persönliches Beispiel, mit seinen Vorträgen und aktuelle Fragen behandelnden Artikeln, sowie mit seinen in hiesigen Ausgaben erschienenen früheren Büchern die alten und neuen Generationen unserer Literaturgeschichtschreibung.

JÓZSEF VARGA : ANDRÁS SZKÁROSI HORVÁT

András Szkárosi Horvát war ein bedeutender ungarischer Dichter des 16. Jahrhunderts. Der Aufsatz charakterisiert die Zeit des Dichters und ihre wichtigste ideologische Bewegung, die Reformation. Sie macht den Leser mit dem Leben des Dichters bekannt und gibt eine eingehende ideologische und ästhetische Analyse seiner Dichtung. Der Ertrag des Aufsatzes : Szkárosi sucht in seinen Gedichten mit mannigfaltigen künstlerischen Mitteln, wenn auch religiös verhüllt, die zentralen Fragen des nationalen Lebens zu beantworten. Den Ausweg der kritischen Lage des Landes erblickt er in der zentralisierten Monarchie. Im letzten Kapitel wird Skárosis Platz in der Literatur seiner Zeit bestimmt.

GYÖRGY RÓNAY : DÁVID BARÓTI SZABÓ.

Neben den mannigfaltigen lyrischen Liedformen (zum Teil volkstümlichen Ursprungs) behauptet der Zwölfsilber seit Gyöngyösi mit vier, später (seit Orczy) mit zwei Reimen, eine vorherrschende Stellung in unserer epischen, beschreibenden und philosophischen Dichtung. Nach vereinzelt früheren Versuchen (János Molnár) erneut Baróti als erster die »klassizistische« Formenwelt und Sprache durch Einführung griechisch-römischer Formen. Seine grösste Bedeutung liegt in der Erneuerung der ungarischen Verskunst; und in dieser Hinsicht ist er der bedeutendste Vorläufer Vörösmarty's.

DISKUSSION :

István Fenyő : Über das neue Lesebuch der ungarischen Literatur für Mittelschulen.

DATEN UND BEITRÄGE :

Pál Pándi : Einige Bemerkungen zur kritischen Ausgabe der Gedichte von Petőfi.
Kálmán Vargha : Abiturientenaufsatz Zsigmond Möriz' aus der ungarischen Literatur.
János László : Entzifferung von Géza Gárdonyis chiffriertem Tagebuch.
Jenő Zoványi : Ungarländische Studenten an der Magdeburger Universität bis 1859.

RUNDSCHAU :

János Barta : Bemerkungen zu József Waldapfels Buch : »Die ungarische Literatur im Zeitalter der Aufklärung.«
Miklós Nagy : Kálmán Mikszáth : Mór Jókais Leben und Zeit.
Antal Pirnát : Bálint Balassis Ausgewählte Gedichte.
János Barta : Aladár Komlós : János Vajda.
Kálmán Ruttkay : Henry Fielding : Die Lebensgeschichte des ehemaligen grossen Herrn Jonathan Wild.
Ernő Kenéz : Francois Rabelais : Gargantau und Pantagruel
Kálmán Ruttkay : W. M. Tackeray : Der grosse Edelstein von Hoggarty.
László Sziklay : Rezső Szalatnay : Petőfi in Pozsony.
István Jánosy : Gogol : Tote Seelen.
Ede Szabó : Aurél Kárpáti : Frau Kántor.

BIBLIOGRAPHIE :

Bibliographie der schriftstellerischen Tätigkeit von Georg Lukács, zusammengestellt von Ambrus Oltványi.

NACHRICHTEN DER UNGARISCHEN GESELLSCHAFT FÜR LITERATURGESCHICHTE

IRODALOMTÖRTÉNET

1955.

3. SZÁM

<i>Tolnai Gábor</i> : Lukács György és az új magyar irodalomtörténetírás.....	263
<i>Varga József</i> : Szkhárosi Horvát András.....	268
<i>Rónay György</i> : Baróti Szabó Dávid	304

VITA

<i>Fenyő István</i> : Az új középiskolai magyar irodalmi olvasókönyvről.....	327
--	-----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Pándi Pál</i> : Néhány észrevétel Petőfi verseinek kritikai kiadásáról.....	331
<i>Vargha Kálmán</i> : Móricz Zsigmond írásbeli érettségi dolgozata magyar irodalomból....	334
<i>László János</i> : Gárdonyi Géza titkosírású naplójának megfejtése.....	336
<i>Zoványi Jenő</i> : A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig.....	344

SZEMLE

<i>Barta János</i> : Megjegyzések Waldapfel József »A magyar irodalom a felvilágosodás korában« c. könyvéhez.....	350
<i>Nagy Miklós</i> : Mikszáth Kálmán : Jókai Mór élete és kora	359
<i>Pirnat Antal</i> : Balassi Bálint összes versei	363
<i>Barta János</i> : Komlós Aladár : Vajda János	371
<i>Ruttkay Kálmán</i> : Henry Fielding : A néhai nagy Jonathan Wild úr élettörténete	383
<i>Nemeskürty István</i> : Csehov : Elbeszélések I—II	387
<i>Kenéz Ernő</i> : François Rabelais : Gargantua és Pantagruel	390
<i>Ruttkay Kálmán</i> : W. M. Thackeray : A nagy Hoggarty-gyémánt	393
<i>Sziklay László</i> : Szalatnai Rezső : Petőfi Pozsonyban	396
<i>Jánossy István</i> : Gogol : Holt lelkek	397
<i>Szabó Ede</i> : Kárpáti Aurél : Kántorné	400

BIBLIOGRÁFIA

<i>Oltványi Ambrus</i> : Lukács György írói munkássága	402
--	-----

TÁRSASÁGI HIREK

Ára: 8,— Ft

Előfizetés félévre : 12,— Ft

E. 41. évfolyam 4. sz.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1955.

4. SZÁM

TARTALMÁBÓL

BÓKA LÁSZLÓ: A magyar irodalomtudomány tíz esztendeje — eredmények, problémák, feladatok

ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint érsekújvári kalandja

MURÁNYI-KOVÁCS ENDRE: Montesquieu

OSVÁTH BÉLA: Színészetünk és drámai irodalmunk helyzete a szabadságharc idején

VITA

SZEMLE

TÁRSASÁGI HIREK

IRODALOMTÖRTÉNET

1955.

4. SZÁM

<i>Bóka László</i> : A magyar irodalomtudomány tíz esztendeje — eredmények, problémák, feladatok	431
<i>Eckhardt Sándor</i> : Balassi Bálint érsekújvári kalandja	445
<i>Murányi-Kovács Endre</i> : Montesquieu	455
<i>Osváth Béla</i> : Színészetünk és drámairodalmunk helyzete a szabadságac idején	465

VITA

<i>Benedek Marcell</i> : Megjegyzések Komlós Aladár Reviczky Gyula című könyvéhez	485
<i>Nagy Miklós</i> : Az újabb Jókai-kutatások problémái	487

SZEMLE

<i>Benedek Marcell</i> : Füst Milán Lear király fordítása	493
<i>Szepessy Tibor</i> : Klasszikus ókor és történelmi regény	495
<i>Győry János</i> : A francia felvilágosodás	504
<i>Szabó Ede</i> : Krudy Gyula : Hét bagoly — Boldogult úrfi koromban	506
<i>Wéber Antal</i> : Erenburg : Párizs bukása	509

TÁRSASÁGI HÍREK

A MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNY TÍZ ESZTENDEJE — EREDMÉNYEK, PROBLÉMÁK, FELADATOK*

A felszabadulás pillanata irodalomtudományunkat a végpusztulás meredélyéről rántotta vissza. Legnagyobb irodalomtörténészünk, *Horváth János*, 1935 óta, amikor hatalmas méretűnek indult irodalomtörténeti összefoglalásának második kötete (A magyar irodalmi műveltség megoszlása) megjelent, alig hallatta szavát a számára egyre idegenebbé váló világban. Az irodalomtudomány érdemes munkatársainak legjava (*Waldapfel József*, *Komlós Aladár*, *Tolnai Gábor*, *Söller István* stb.) üldözöttként bujdosik, koncentrációs táborokban senyved. *Arany János* szép szavával szólva, »sírva tallóz aki él, alkotó munkára nem is gondolhat, csak a megszabadulás és a felszabadulás halovány reménye dereng fel néha drótsövények horizontján, búvóhelyek félhomályán, óvóhelyek pince-setétjén át. De nem mindenki él már. *Kerecsényi Dezső* beteg szíve beleszakad a méltatlan zaklatásba, *Halász Gábor*, *Szerb Antal* éhen vész a bálfi tábor poklában s a legifjabbakat, a jövő reményeit, csordaként terelik nyugatra, vagy egyenruhában várják, hogy az összeomló front maga alá temesse őket.

Ámde ez csak a végkifejlet pokoli pillanata már, mikor a pusztulását érző fasizmus patkány-dühe személyválogatás nélkül pusztít. A helyzet már évtizedek óta ezt a pusztulást igéri, ha csak a magyar irodalomtudomány szűk szektorából nézzük is hazánk sorsát. Sommásan is jellemezhető volna irodalomtudományunk helyzete a felszabadulás előtt. Hiszen elég lenne feltenni a kérdést: milyen lehet az irodalomtudomány helyzete egy olyan Magyarországon, ahol az irodalom helyzete az, hogy *Petőfi* forradalmi költeményeit rendőrhatalósági intézkedések tiltják le az előadói dobogókról, az igazi *Ady*-ról hallgatni kell. *Babits Mihály*, *Kosztolányi Dezső* még megalkuvása árán sem tudja elnyerni a hatalom bizalmát, *Móricz Zsigmond* nem nemzeti klasszikus, hanem botránykö, *Juhász Gyula* és *József Attila* öngyilkos halálba kényszerül! A felelet sem lehetne más, mint ugyanilyen sommás jellemzése annak a helyzetnek, amelyben egy olyan irodalomtudomány leledzhet, mely sem középponti kérdéseiről, sem központi hőseiről nem szólhat nyíltan.

A sommás kérdésre adott egyértelmű felelet jóllehet igaz lenne egészében, de mégis azzal a veszedelemmel járna, hogy leegyszerűsítene s ezzel sematizálná a helyzetet s szak-tudományunk belső betegségeiért a felelősséget oly mértékben varrná az általános politikai helyzet nyakába, amely mértékben nem lenne kívánatos ezt tennünk, irodalomtudományunk felszabadulás utáni fejlődésének teljes megértése szempontjából sem. Kívánatos ezért, hogy legalább vázlatosan, egy részletesebb és árnyaltabb helyzetképet rajzoljunk felszabadulás előtti irodalomtudományunkról. Még a kegyelet sem parancsolhatja, hogy a teljes valóságról hallgassunk. Éppenséggel a méltó kegyelet parancsa az, hogy a részvét pislá mécsese mellett az igazság fáklóját gyűjtsuk ki a méltatlanul elpusztítottak sírja felett is.

A két imperialista világháború közötti helyzetet az elvtelenség jellemzi. *Horváth János* Magyar irodalomismeret című tanulmánya (Minerva 1922. 187—207.) valójában az

*Megjelent »A magyar tudomány tíz éve« (Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó) című kiadványban; közzétételét e kiadvány nehezen hozzálérhető volta teszi indokoltá. (Szerk.)

egyetlen olyan tanulmány, mely komoly elvi vita alapja lehetne, de sem számottevő bírálatot nem kap, sem nem folytatja ő maga sem ez irányú kezdeményét. Ma már nem nehéz e sok ma is gyümölcsöt tethető ötletet, számos kitűnő megfigyelést magába foglaló tanulmány alapvető ideológiai hibáit felismerni. De micsoda színvonalbeli különbség van *Horváth* műve s mindazon munkák között, melyek nyomon követték! Még a legkülönb is a gyérszámú irodalomelméleti művek között, *Thienemann Tivadar* Irodalomtörténeti alapfogalmak című munkája (1930), milyen elvtelen, minden eredetiség nélkül való, szedett-vett tartalmú gyűrmája a német irodalomtudomány termékeinek! A Horthy-uralom magyar irodalomtudományát elsősorban nem is ideológiai eltéréseik jellemzik, hanem az elvi kérdések iránti elképesztő érzéketlenség. Még a legnagyobb hatású reakciós irodalomelméleti befolyás, a szellemtörténeti irány térhódítása sem alakít ki sem igazi egységet, sem elhatárolható frontokat: nem ritka jelenség az, hogy a szellemtörténet elveinek zászlóvivői alkotó gyakorlatukban minduntalan visszacsúsznak a legsivárabb pozitívizmushoz.

Persze hiba lenne ettől az eklektikus, elvtelen zűrzavartól visszaborzadva hallgatni arról, hogy volt ennek az irodalomtudománynak azért valamiféle elvi egybehangzása: alapvető idealizmusa a magyar irodalom forradalmi hagyományától való reakciós idegenkedése, az élő irodalom nagy alkotóival szemben mutatkozó értetlenség és közöny. Nem véletlen, hogy éppen a szellemtörténeti irány az egyetlen, mely teret hódít irodalomtudományunkban. Az sem véletlen, hogy irodalomtörténetírásunk szinte kritika nélkül fogadja el történeti alapvetésnek *Szekfű Gyula* ellenforradalmi ideológiáját, a Három nemzedéket s *Hóman Bálint és Szekfű Gyula* nagy történelmi kézikönyvét. A klerikális reakció restaurációs kísérleteinek s a prefasiszta ellenforradalmi politikai törekvéseknek ezek a kútfejei táplálják irodalomtudományunkat. (E művek hatása sem egyenletes! A »Hóman—Szekfű« megkísérli azt, hogy történeti fejlődésünket összekapcsolja gazdasági fejlődésünkkel — ha meg is rekednek *Kautz Gyula* és *Tagányi Károly* liberalizmusának elvi keretei között —, és *Szekfű Gyula* megpróbálja történeti fejlődésünket valamiképp viszonyba hozni a köröttünk élő népek fejlődésével, jól lehet ő sem tud kiszabadulni a sovíniszta magyar közfelfogás eszmeköréből. De ezek a törekvések semmiféle visszhangra sem találnak irodalomtudományunkban!)

Még világosabb e kép, ha az intézmények és a különböző »irányok« felől próbáljuk megközelíteni.

A Magyar Tudományos Akadémia irányító szerepe, ami az irodalomtudomány helyzetét illeti, semmisnek mondható. Amilyen súlya van az Akadémia »Nyelv- és széptudományi osztálya«-nak a nyelvtudomány területén, annyira jelentéktelen működése az irodalomtudomány terén. Legfeljebb annyit mondhatunk, hogy nagykésőn, a német fasizmus megerősödése, a hazai nyíltan fasiszta mozgalmak térhódítása idején mintha rádöbbenne az Akadémia akkori vezetősége arra, hogy konzervatív liberalizmusát is el fogja söpörni a készülő vihar s megkísérli regenerálni magát a Nyugat mérsékeltbb elemeivel, a polgári irodalom művelőivel. Erre mutat *Berzeviczy Albert* 1927-es egyezkedő kísérlete, *Márai Sándor*, *Babits Mihály* beválasztása, *Kosztolányi Dezső* bevonása az Akadémia nyelv- és irodalomtudományi munkájába. Ezek azonban már csak kétségbeesett gesztusai az eljelentéktelenedett Akadémiának a végső csőd előtt. Mindez késő már s az Akadémia urai még ekkor sem tudják feladni teljesen pozíciójukat: *Ady*nak, a magyar irodalom forradalmi hagyományának megtagadása lenne a modern magyar irodalom elismerésének ára, akkor, amikor már csak *Móricz Zsigmonddal* és *József Attilával* lehetne életrekelteni az Akadémiát, a paraszti és a proletár-forradalmiság képviselőinek fenntartás nélküli befogadásával. Erre az az Akadémia konstrukciója okán is képtelen —, hiszen még érdemesebb tagjaival szemben is bizalmatlan: *Horváth János* irodalomtörténeti alapvetése a Magyar Szemle Társaság kiadásában jelenhet csak meg ...

Az egyetemi helyzet sem vígasztalóbb. Az ország első egyetemén, a budapesti egyetemen *Horváth János* elszigetelt jelenség, a hangadó a jellegtelen *Császár Elemér*, s mellé és mögé ugyan kik sorakoznak!

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, mely ha nem is nyílt színvallással, de 1911-ben mégis azzal a szándékkal alakult, hogy teret nyisson az akadémizmus egyre szűkülő sugárkörén kívül egy frissebb szellemű irodalomtudománynak, kísérletes egyformasággal jutott a Petőfi Társaság sorsára: az is belső ellenzéki alakulás volt az Akadémia és Kisfaludy Társaság ellen s az is feladta félénk, nyíltan soha be nem vallott ellenzékiiségét s lett a Kisfaludy Társaságnak s az Akadémiának tornáca.

A hivatalosan elismert intézményeken kívül nem volt s nem is lehetett életképes alakulás. A szellemtörténet szálláscsinálója, a pécsi Minerva Társaság, valójában sohasem volt igazi társaság, összetartó ereje a Minerva című folyóirat szerkesztősége volt s tömegbázist még a középiskolai tanárság soraiból sem tudott szervezni maga alá. A reakciós Magyar Szemle Társaságot a mérsékelt reakció végzete érte utól: irodalomtudományi vonatkozásban a szellemtörténet gyermeke volt (ha egyes munkatársai nem is értettek ezzel egyet, mint például *Eckhardt Sándor*) s a szellemtörténeti irány szülötte, a fasiszta irodalomtudomány felfalta anyját, a társaság végül ellenzékbe szorult. A Szerb Antal-fundálta Irodalomtudományi Társaság pedig csupán a megalakulásig jutott el, folyóirata nem volt s működéséhez soha sem kapta meg a hatóság engedélyét, valóságos tevékenysége előtt betiltották végképp.

A Szent István Akadémia, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság működése eleve korlátozott hatású s a felszabadulás előtti évtizedekben teljesen jelentéktelenné szürkül.

Az intézményeknek ez a sivár képe nem jelenti azt, hogy nem folyik a két imperialista világháború között semmi érdemi munka az irodalomtudomány területén. Egy hézagos névsor elég annak ábrázolására, hogy nem voltak ezek az esztendők teljesen meddőek. *Horváth János, Eckhardt Sándor, Waldapfel József, Zolnai Béla, Kardos Tibor, Kerecsényi Dezső, Szerb Antal, Halász Gábor, Tolnai Gábor, Sőtér István, Barta János* stb.-ek műveiben irodalomtudományunk ma is lel becsülésre méltó eredményeket. Azok az irodalomtudósok, kiket a proletárforradalom bukása után kizártak a hivatalos tudományosság fórumairól, *Kiráty György, Benedek Marcell, Turóczi-Trostler József* hősie tudomány szeretettel folytatják munkájukat. Az irodalmi élet olykor külön tudományos művekkel és hatásokkal gazdagítja irodalomtudományunkat, mint a hivatalos tudományosság; — elég *Babits Mihály, Schöppflin Aladár, Komlós Aladár, Illyés Gyula, Németh László* munkáira, tanulmányaira, kritikáira utalnunk. Vannak heroikus magánkezdemények, mint *Földessy Gyula* »Ady-Múzeum«-a s az Ady-műért folytatott lankadatlan harca, mint *Vajthó László* kezdeménye, ki a reakciós Akadémiát megszegyenítve, kisdíjak munkájából, magánosok áldozatkészségéből olyan irodalomtudományi vállalkozást teremt meg, mint a Magyar Irodalmi Ritkaságok szövegkiadás-sorozata. Ez az — ismétlem — hézagos, madártávlatból ábrázolt kép is azt mutatja, hogy alkotó tehetségekben s megbecsülendő művekben nem volt szegény irodalomtudományunk e nehéz korszaka sem.

De az is nyilvánvaló, hogy az ellenforradalmi Magyarország általános helyzete és az irodalomtudomány fórumainak légköre s lehetőségei nem voltak alkalmasak arra, hogy az alkotó tehetségek kibontakozhassanak teljes gazdagságukban s ha nem csak a személyiségekre gondolunk, hanem számbavesszük műveiket, még a legkülönbekén is ott a kor eszmei zűrzavarának, illetve a hozzánk szinte kizárólagosan behatoló reakciós irányzatoknak bélyege.

Éppen mert ilyen nagyramenendő tehetségek küzdöttek a koráramlatok árjával, éppen mert az ő munkásságukat sodorta magával a lejtőn alágördülő ország általános pusztulása, ezért kell számbavennünk azokat az irányzatokat is, melyek irodalomtudományunkban e korban érvényesültek. Képességeik, becsületes szándékuk, nagy tudásuk és hatalmas munkájuk okán műveiket, ha meg is fertőzte koruk, nem tudta teljesen áthatni s e művek ma is élnek, ma is hatnak. Mai irodalomtudományunk értékelése, kialakulásának története nem képzeltető el ez irányzatok számbavétele nélkül, akármilyen hézagosságra, vázlatosságára kénytet is beszámolóink szűkremért kerete.

Az irodalomtudomány legterheesebb öröksége a pozitívizmus volt, az a filozófiai irányzat, mely sokkal több kárt tett a magyar tudományosságban, mint a nyíltan idealista, a nyíltan reakciós ideológiák bármelyike. A Cours de philosophie szerzője, *Auguste Comte* és utódai ugyanis azt a látszatot keltve, hogy gyökeresen szakítottak a teologikus és metafizikus világmagyarázattal, mindenfajta elvont filozofálással, absztrakt következtetésekkel s csupán a pozitív tényekre alapozták a tudományt, elhitették, hogy tudományuk a valóságon alapul és objektív. Ezzel a teológiából kinőtt és a metafizikus magyarázatok silányságára rádöbbsent legkülönb elméket is megtévesztették, mert nem vált nyomban világossá, hogy a »pozitív tények« nem mások, mint érzéki benyomások s ezzel a tudományba a szubjektív relativizmust, a pszichologizmust és az idealista agnoszticizmust csempésztek be, valamint azt sem, hogy a filozófia-ellenesség nemcsak a metafizikus magyarázatokat zárja ki a tudományból, hanem a történelmi és dialektikus materializmust is. A pozitívizmus módszertana még károsabb volt: a tudomány egyetlen módszerének a leírást, a tényfeltárást tették meg s ezzel kizárták mind a magyarázat, mind pedig az értékelés módszerét, mely nélkül a rendszerezés csak formális lehet. Tudományosságunk tehát a pozitívizmust haladó irányzatnak vélte s valamiképp a raelizmussal azonosította, sőt a materializmus előfutárát látta benne. *Hóman Bálint* a magyar szellemtörténeti irányzat programcikkében, a Történettudomány és politikában a pozitívizmusról azt állítja, hogy a »materialista irányú történetkutatásnak új és döntő erejű ösztönzést adott« s *Jóó Tibor* a pozitívizmust egyenesen a materialista filozófia ismeretelméletének nyilvánítja. (»Aki szemléletében pozitívista, az filozófiájában materialista ...«).

A pozitívizmusnak a materializmussal való azonosítása az ellenforradalom idején vált veszedelmessé. Ekkor ugyanis az történt, hogy az ellenforradalom tudománypolitikájának irányítói, elsősorban *Szekfü Gyula* és *Hóman Bálint*, a pozitívizmus ellen hirdettek harcot s ezzel együtt a materializmus ellen is küzdöttek. Ez azért volt veszedelmes, mert az igényesebb tudományos főkben egyre több és alaposabb kritika ébredezett a pozitívizmus sivár, értéktelen és rendszertelen adathalmazó módszere ellen. Mikor tehát a szellemtörténeti irány úgy vonult be a tudomány porondjára, mint a sivár pozitívizmus bírása, lelkesen üdvözölték s ezt a lelkesedést semmivel sem fokozta le az, hogy egyben a politikai megbízhatóság bélyegét is rájuk ütötték ezért. Senkinek sem tűnt fel, hogy a szellemtörténeti irány, mely azt a mélysegesen idealista felfogást, hogy a lélet a tudat határozza meg s mely a történelemformáló erő közre visszaállítja istent, az elszigetelt kiváló egyént és a szellemi áramlatot is hozzáöleli, a Párizsi Kommünt követő reakciós, restaurációs filozófiából ered s a proletárdiktatúra bukása után éled újjá. Nem figyelt arra sem a tudomány, hogy ha a szellemtörténet szerint a történelem nem egyéb, mint »isten a történelemben« és az emberi lélet története, akkor a magyar történet sem egyéb, mint a magyarok istenének és a magyar léletnek története. Míg a tudományos világ eleven kútfőként fogadta el a pozitívizmus nedvtelen szaharája után *Dilthey* irodalomfelfogását és *Troeltsch* történetfelfogását, közben szabad utat nyitott ismét a teológiának és a fajelméletnek.

A szellemtörténet behatolásával nemcsak az történt, hogy mindenfajta irracionális ideológiai irányzat teret nyert irodalomtudományunkban épp úgy, mint egész tudományosságunkban, hanem az is, hogy megszületett egy sajátos egyeztető megoldás. Ugyanazok a becsületes tudósok, akik valaha a pozitívizmus sivárságától elfordulva új utat kerestek, most megdöbbsenne a szellemtörténet térhódítása nyomán keletkezett sejtelmes-ködös-megfoghatatlan, a valóságtól elszakadt áltudományosságtól s felismerve azt, hogy a szellemtörténet kapuján az egzisztencializmus, a nyílt faji mitológia is kényelmesen besétált, visszatörpantak. »A Régi jobb volt« — írta *Babits* egy versében s valósággal ez lett a legjobb tudósok ki nem mondott jelszava is. Ha teljes visszalépés nem is történt, de előállt az a sajátos helyzet, hogy elfogadták *Dilthey* és *Troeltsch* koncepcióját, de ezt a pozitívizmus módszereivel igyekeztek mérsékelni az alkalmazásban s így a teljes mozdulatlanság, a zsákutca kilátástalansága következett. Előre léptek a rossz irányába és visszaléptek a régi rosszhoz egy féllépéssel.

Ennek a se hús, se hal tudományosságának nem lehetett expanzív hatása. A felszabadulás előtti utolsó pillanatokban nem volt már más a színen, mint a fasiszta faji mítosz irodalomtudománya, melyben a fejlődés elvét a sors, a vak fátum képviselte, melyben a dialektika a fajok harcában, az egymást váltó tragikus fordulatok sorozatában, a magyarság és a németiség ellentétes, de elválaszthatatlan kapcsolatban állt s amely tudománynak módszere az alkatelektanból táplálkozott (*Prohászka Lajos, Németh László, Féja Géza, Julius von Farkas* stb.).

A jövődő felé csak két halovány fény mutatott.

Az egyik bentről, a másik határokon kívülről.

Idebent a népi írók mozgalmán belül eledezett egy olyan irodalmi felfogás, mely alapjául a forradalmi hagyományt, fejlődési elvéül a forradalmi haladást fogadta el, az irodalmi jelenségeket a dolgozó nép szemszögéből nézte, anélkül, hogy beleesett volna a paraszti mítosz narodnyikságába. *Móricz Zsigmond* irodalmi tanulmányai, *Ilyés Gyula* remek Petőfije felvillantotta azt a lehetőséget, hogyan tudna irodalomtudományunk a rossztól a jóig eljutni.

A határokon kívül a kommunista emigráció tette meg az első pozitív lépéseket a marxista leninista irodalomtudomány felé. Párizsban *Bölöni György* Ady-monografiája, a Szovjetunióban *Lukács György* irodalomelméleti és irodalomkritikai tanulmányai és *Révai József* Kőlcsey és Ady tanulmányai mutattak immár követhető példát.

Egyik sem maradt hatástalan, de egyik sem bontakozhatott ki teljesen. A szót a fegyverek vették át, a múzsaák megfélemlítve és megszegyenülten elhallgattak.

*

A felszabadulás első esztendeiben az irodalomtudomány területén három jelenségre kell felfigyelnünk.

Az első a hivatalos irodalomtudomány passzivitásba burkolt restaurációs kísérlete. Az irodalomtörténeti folyóiratok legjelentősebbjei megjelennek, nagyobbbrészt ugyanazzal az írógárdával és tematikával, valamint ugyanazon módszerű munkásságot folytatva, mint a felszabadulás előtt. Akad olyan folyóirat, éppen az Akadémia kiadásában megjelenő *Irodalomtörténeti Közlemények*, mely 1945-ben szinte változatlanul lenyomatja azt a számot, mely 1944-ben a háborús események miatt nem kerülhetett kiadásra, annak jeléül, hogy semmi okot nem lát múltjának újjáértékelésére, új feladatok kitűzésére. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az *Irodalomtörténet* meg is fogalmazza ezt az álláspontot: »Az a változás, amely egész közéletünket ma betölti és foglalkoztatja, Társaságunkat nem kényszerítheti arra, hogy bármiféle irányban is változtasson működésén... Szervezetében ép és sértetlen minden, lelkében és hitében érintetlen az ősi láng...« A Társaság célja »a szellemi és literatóri Magyarország felépítése«, s az, hogy »finomítsa a közízlést«. Ebből a felfogásból természetesen következik az, hogy sem tudományos közületek s egyes kutatók meg sem kísérlék, valamiféle enyhe formában sem, hogy kritikával illessék a letűnt kor irodalomtudományi működését, vagy valamiféle mérleget készítsenek —, önkritikának pedig nyoma sincs.

A másik figyelemre méltó jelenség, hogy a további fejlődés felé az útmutatást elsősorban az emigrációból hazatért tudósok és politikusok adják. *Andics Erzsébet, Lukács György, Révai József*, elsősorban nem is új műveikkél, hanem emigrációs munkásságuk közreadásával. Így jelenik meg 1945-ben *Révai József* Adyja, *Lukács György* Írástudók felelőssége című tanulmánykötete stb. Irodalomtudományunk felszabadulás előtti elszigeteltségére és elmaradottságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a szakemberek zöme is csak ekkor ismeri meg ezeket a műveket s megjelenésüket nem kritika fogadja s nem kiegészítések és korrekciók tömege kíséri, hanem vagy néma elutasítás, vagy megsemmisülő hódolat s egy-egy megállapításukból éppen úgy változtathatatlan minta válik, mint ahogy a díszítőművészet egy-egy eredeti motívumából patront gyárt a szobafestő-ipar. E művek valóságos megtermékenyítő hatása elsősorban nem a szakmai körökben mutatkozik meg.

A harmadik jelenség az, hogy irodalomtudományunk első önálló lépései a megújulás felé napilapokban, irodalmi és mozgalmi folyóiratokban történnek, az érdelemes kérdések felett folyó viták, egy újarcú irodalomtudomány első deklarációi sokkal nagyobb nyilvánosság előtt esnek meg, mint valaha s elsősorban elvi-politikai jellegük okán kerülnek a közélet porondjára. Hogy a politikai napilapok s a széles olvasótáborra számító irodalmi és mozgalmi orgánusok helyet adnak olyan tanulmányoknak, melyek a múltban szakfolyóiratokban jelenthettek csak meg, arra mutat, hogy az irodalomtudománynak helye s társadalmi, politikai jelentősége megváltozóban van.

Történnek kísérletek a kezdeti időkben is arra, hogy irodalomtudományunk aléltóságából feléledve, számot vessen múltjával, rögzítse a további fejlődés kiindulópontjait s körültekintsen kritikus szemmel az élő irodalom területén. *Komlós Aladár* Irodalmunk társadalmi háttere című művében 1946-ban megkísérli irodalmunk fejlődését a magyar társadalom fejlődésével egybekapcsolni. E sorok írója József Attiláról tesz közzé egy kis kötetet 1947-ben, hogy századunk e világméretű nagy költőjét méltó helyére állítsa. *Lengyel Balázs* A mai magyar líra címen ad ki 1948-ban egy kötetet, mely líránk *Ady* utáni fejlődését kívánja értékelni. Ezek a kísérletek azonban nemcsak sikertelenek, de reménytelenek is, mivel szempontjaik a letűnt kor irodalomtudományának szemhatáráig mutatnak, esszéista stílustól ideológiai tévedéseikig minden visszafelé mutat bennük. (Lásd erről bővebben a Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi nagygyűlésén tartott vitaindító előadásomat, *Eredmények és feladatok az utolsó század irodalmának kutatásában* címen.)

Eredményeikben nem sokkal pozitívabbak, de mégis előremutatók azok a kísérletek, melyek nem tudományos folyóiratokban azzal a szándékkal íródnak, hogy megkíséreljék a marxizmus-leninizmus ideológiáját következetesen alkalmazni irodalomtudományunkban. Elsősorban *Keszi Imre, Király István, Pándi Pál, Szabó Árpád, Szigeti József, Waldapfel József* tanulmányaira gondolok. Ha ezekbe bele is játszik még a letűnt kor irodalomtudományának visszfénye, ha olykor túlságos mereven és mechanikusan alkalmazzák is az alap és a felépítmény kapcsolatáról szóló marxi-lenini tanítást s nemegyszer vulgarizmusokba tévednek (különösen, ha vitatkoznak), mégis ez az út a fejlődés útja: a kezdeményezés érdeme az övék. Kezdeményük jelentőségét növeli az, hogy kísérleteik napilapokban, folyóiratokban láttak először napvilágot s így egyszerre szolgálták a tudomány fejlődésének nagy ügyét és az új olvasóközönség, az új irodalomértők felnevelésének feladatát. E kezdemény hatósugara sokkal tágabb, mint azt cikkek és művek alapján rekonstruálhatnók: *Waldapfel József* részt vett a kezdet kezdetén a középiskolai irodalmi tankönyvek megalkotásában, belekapcsolódott az egyetemi irodalomoktatásba —, ez utóbbi téren neki és *Király István*-nak úttörő érdemei vannak: tudományos életünk és irodalmi műbírálóunk nem egy fiatal munkása tőlük kapta az első indítást.

Nem kétséges, hogy a döntő fordulatot irodalomtudományunk újjáéledése terén felszabadulás utáni fejlődésünk legnagyobb gazdasági, politikai, társadalmi fordulata, az 1948-as esztendő fejlődése hozta meg. Ekkor kezdődött a párt sorainak belső rendezése során az a széleskörű és rendszeres ideológiai képzés, melynek hatása egész közvéleményünket elvi-ideológiai problémák felé is irányította. Ekkor született a felsőoktatási reform, mely — minden azóta nyilvánvalóvá vált hibája ellenére is — gyökeresen megújította tudós- és tanárnevelésünket. Ekkor vált lehetségessé, hogy hozzáfogjunk tudományos életünk legátfogóbb szervezeteinek, a Magyar Tudományos Akadémiának és a hozzákapcsolódó intézményeknek, társaságoknak újjászervezéséhez; ezeknek a szervező munkáknak során alakult újjá az 1948-as év végén a Magyar Irodalomtörténeti Társaság is.

Az újjáalakult Magyar Irodalomtörténeti Társaság első vezetőségének (elnök: *Lukács György*; alelnökök: *Barta János, Földessy Gyula, Tolnai Gábor, Waldapfel József*; titkár: *Király István*) és a társaság folyóiratának, az Irodalomtörténetnek (megindult 1949-ben, első szerkesztője *Waldapfel József* volt) oroszlánrésze volt abban, hogy mire a Magyar Tudományos Tanács

befejezte munkáját s átadhatta helyét az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémiának, irodalomtörténészeink szervezetten, tervszerűen megindult kutatómunkájuk első gyümölcseivel gazdagon kapcsolódhattak be Akadémiánk I., Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának munkájába. A tervszerű és szervezett marxista-leninista irodalomtudományi kutatás megteremtésének érdeme elsősorban Lukács György akadémikusé, aki a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alakuló ülésén, elnöki székfoglaló beszédében, nagyperspektívájú elvi iránymutatást adott irodalomtudományunk munkásai számára. Lukács György mutatott rá arra, hogy a Társaságban folyó munkának milyen politikai, társadalmi, irodalmi és pedagógiai jelentősége van, ő tisztázta irodalomtudósaink számára azt a feladatot, hogy irodalmunk minden korszakát jelenünkre vonatkoztatva kell kutatnunk és interpretálnunk, ő tette központi feladattá a legújabb kor irodalomtörténetének megírását, ő hívta fel a figyelmet arra, hogy irodalmunk történetét elsősorban dialektikus mozgásában, mint irányok harcát kell ábrázolnunk s számos részletkérdést is elvileg megvilágító fejtegetései során ő nyitott távlatot a szűk szakmai kereteken túl azokra az összefüggésekre, melyek irodalomtudományunkat egyrészt az élő irodalomhoz, másrészt a politikai élethez, a társadalomtudományok, a történelem, a filozófia, az esztétika művelőihez kötik. Elvi alapvetése mindmáig iránymutatója az irodalomtudományi kutatásoknak, másrészt, ha irányt vétné a kutatás zsákutcába torkollik, nemegyszer fedezzük fel utólag elvi alapvetésében azt a figyelmeztetést, melyre elhangzásakor nem figyeltünk, holott megóvhatott volna nem egy tévösvényen való kalandozástól. A feladatok, melyeket eléink tűzött, ma is feladatok, ha talán néhány lépéssel közelebb is kerültünk megoldásukhoz. (»Felderíteni a magyar irodalom valóságos történetét. Leszámolni a reakciós történeti legendákkal [kicsinyítőkkel és felnagyítókka] egyaránt]. Megteremteni az eleven kapcsolatot az irodalomtörténet, az irodalom és a dolgozó nép mai élete közt. Segíteni, hogy az általános iskoláktól az egyetemig helyes, haladó szellemben folyjon az irodalmi oktatás, az irodalomra való nevelés. Leplezni a reakció ama törekvéseit, melyek a politikai porondról leszorulva, az ideológia terén gyülekeznek és készülnek új offenzívára.«) S ma sincs ennek a munkának más feltétele, mint amit ő szabott eléink : kutatásaink principiumává a marxizmus-leninizmus esztétikáját tenni (»a visszatükrözés elmélete, a realizmus fogalmának új meghatározása stb. nélkülözhetetlen elemei a magyar irodalom újjáértékelésének«) és átvinni irodalomtudományunk kutatóinak köztudatába a marxista filozófia pártosság-fogalmát. (»Csak ha a fejlődésben magában felismerjük ezt az elevenen ható pártosságot és tudatosan magunkévá tesszük — a haladásért foglalván pártot — csak akkor tudjuk az objektív történelmi lefolyás igazi valóságát helyesen megérteni.«)

De nem kis jelentősége van a rendszeres és tervszerű munka megindulásában a folyóiratnak sem. Az Irodalomtörténet 1949. évi első számában közli *Lenin* Pártszervezet és pártirodalom című alapvető cikkét és *Fagyevjének* Az irodalmi elmélet és kritika feladatai című tanulmányát, jelezve azt, hogy irodalomtörténetírásunk megújítása elsősorban attól függ, hogy meg tudjuk-e teremteni a dolgozó nép élete és tudományos munkánk között a kapcsolatot s hogy tudunk-e tanulni a tapasztalatokban gazdagabb, a szocializmus építése útján messze előttünk járó szovjet példából. S a folyóirat, sok hibája ellenére, ebben a tekintetben következetes, követte az első lépés helyes nyomát, nem vált »dokumentációs« folyóirattá, de mindig fellelhető anyagában azok a tanulságok, melyeket a szovjet tudományosság kínál fejlődésünk számára. Az Irodalomtörténet egyébként azzal is példát mutatott első számában már, hogy az említettekén kívül bizonyos arányban egyesíti az irodalomelméleti és a tisztán történeti, adatfeltáró filológiai munkát, a haladó hagyományok és a jelen irodalmi problémáinak területét, a magyar irodalmat és a világirodalmat, a tudnivalót és a megvitatni valót (már az első szám központi vitacikkben veti fel irodalmunk történetének periodizációját) s irodalmunk történetét egybekapcsolja a sajtótörténettel.

A helyes kezdemény reális talajon mozgott. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság munkája nem maradt visszhangtalan, felolvasó üléseire gyakorló tanárok, egyetemi hallgatók,

középiskolai tanulók jelentős tömege áramlott, a folyóirat sohasem maradt anyag nélkül s jelentős tudományos vállalkozások indultak meg, illetve erősödtek meg munkássága nyomán, elsősorban a nagy magyar klasszikusok kritikai kiadásának munkálatai, melyeknek filológiai előkészítésébe *Waldapfel József* helyes pedagógiával vonta be egyetemi hallgatóságunkat; nem egy fiatal s ma már eredményekkel dicsekvő kutatónk tudományos pályájának volt bölcsője egy-egy ilyen kritikai kiadáson dolgozó munkaközösség. Itt, a Társaság munkálatai során nevelődött fel az a fiatal tudósgárda, melyre támaszkodva később vállalhatta a Társaság az irodalomtörténet népszerűsítésének országos feladatát, a Magyar Klasszikusok sorozatának kiadását s azt az egyre szerteágazóbb feladatkört, melynek mindig újabb s gazdagabb feladatokat adott és ad kultúrforradalmunk.

A kezdet nem volt rossz. De a kezdeti lépések már előrevetítettek egy-két olyan jellegzetes hibát, mely a rendszeresen megindult kutatás során egyre gyakrabban, egyre élesebben vetődött fel. Mielőtt ezeket jellemezném, két dolgot előre kell bocsátanom. Az egyik az, hogy ezek a hibák korántsem csak irodalomtudományi munkásságunk hibái voltak, hanem egész kulturális életünk jellemző jelenségeinek kell tartanunk őket. A másik az, hogy tudományunk fejlődését bizonyos türelmetlenséggel néztük és nézzük ma is. Érthető, helyes, termékeny türelmetlenség ez, de mégiscsak türelmetlenség, mely előbb szeretne látni olyan jelenségeket, melyeknek megszületéséhez több időre van szükség, semmint azt vágyaink elviselnék. Türelmetlenségünkben ott is hibát látunk, ahol nem hiba van, hanem hiány. Tízéves fejlődésünk mérlegét úgy kell elkészítenünk, hogy abban elválasszuk élesen az időleges fennakadásokat a megcsontosodott hibáktól.

Az irodalomtudományi munka már a Tudományos Tanács működése alatt is megindult, de a tervszerűség és rendszeresség igazában csak akkor érvényesült, mikor a Magyar Tudományos Akadémia megújult s az irodalomtudomány a hozzá legközelebb álló testvértudományokkal egy keretben, Akadémiánk I. Osztályának, a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálynak keretében kapott teret és addig nem álmodott gazdasági lehetőségeket. Mikor ez a szélesebb keretben és biztosított munkalehetőségek között folyó munka túljutott a kezdeti tervezgetéseken, mutatkoztak bizonyos jelenségek, melyekre fel kellett figyelniünk, de amelyeket nem egészen helyesen értékeltünk.

A közkeletű gáncok, melyekről munkásságunkkal kapcsolatban néhány esztendővel ezelőtt sok szó esett, ezek voltak: 1. Túlteng munkásságunkban a szövegkiadások, adatközlések körüli foglalatosság az értékelő munka rovására. Ezt hajlandók voltunk az állásfoglalástól való tartózkodással, az elvi helytállástól való húzódozással magyarázni. 2. Kutatóink a múltba fordultak, nem vállalják feladatukat élő irodalmunk megsegítése terén. 3. Nem foglalkozunk elég behatóan a szovjet tudomány számunkra is iránymutató tanításaival. 4. Hiányzik munkánkban a tudományos élet legősztönzőbb mozgatója, a vita-szellem.

Mindezek megett a kifogások megett valóságos jelenségek, sőt valóságos hibák is voltak. De a jelenségeket nem reálisan értékeltük és a hibákat nem elég mélyen elemeztük.

Való igaz például, hogy kezdettől fogva máig kutatóink jelentős részét leköti az adatgyűjtés, a szövegkiadások előkészítése, filológiai gondozása. De ez önmagában egyáltalán nem hiba, sőt a gyakorlat azt mutatja, hogy e nélkül a munka nélkül minden értékelő munkánk eleve dubiózus értékű. Egyre világosabban látjuk, hogy nemzeti irodalmunk történetének anyaga nagyon hiányosan áll csak rendelkezésünkre. A múltbeli kutatások rendszertelensége, tervszerűtlensége okán nemcsak legnagyobbjaink kritikai kiadását kell elvégeznünk, de műveik elemi számbavétele, lappangó munkáik felderítése, életművük és életük összefüggésének dokumentációja is a mi feladatunkká vált. Példaként elég, ha rámutatunk arra, hogy *Vajda János* munkássága, kiről pedig a felszabadulás előtt két nagyobb igényű monográfia is jelent meg, teljes egészében csak most vált, *Komlós Aladár* kutatásai alapján, ismertté s nem arról van szó, hogy néhány töredékét, variánsát lelte meg e szerencsés kezű kutatónk, hanem egész évtizedek publicisztikai munkásságának hatalmas termését! S ez nemcsak az

újabbkori irodalom területén van így, melyet a közelmúlt irodalomtudománya elvszerűen elhanyagolt, a történeti távlat hiányára hivatkozva. (Akik foglalkoztak vele — *Schöpplin Aladár, Benedek Marcell, Szerb Antal* stb. —, azok »cében kívüli« kutatók voltak s munkásságukat a hivatalos tudomány nem nézte jó szemmel!) Egyre inkább kiderül, hogy az az irodalomtudomány, mely magát a nemzeti hagyományok őrizőjének vallotta, irodalmunk múltjának feltárása és feldolgozása terén is igen felületes munkát végzett. Azok a kritikai kiadások, melyek a felszabadulás után Akadémiánk kiadójánál megjelentek, illetve, melyeknek kiadása folyamatban van (*Balassi Bálint, Rimay János, Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, József Attila, Juhász Gyula*) s az a körülmény, hogy az Irodalomtörténet mellett Akadémiánk megindította az Irodalomtörténeti Közleményeket rendkívül gazdag adattá i anyaggal s végül az a megvalósulás előtt álló terv, hogy egy forráskiadvány sorozatot is indítunk kiadatlan, illetve nehezen hozzáférhető irodalmi emlékeinkből, azt bizonyítják, hogy munkásságunkat ez irányban fokoznunk kell, ha valóban meg akarjuk alkotni irodalmunk valószínű történetét. Az adatközléseknek, a szövegkiadásoknak, kritikai kiadásoknak az az örvendetes megszorodása felszabadulás utáni irodalomtudományi munkásságunk egyik jelentős, pozitív eredménye: egyedül ez a munka teremtheti meg a reális értékelés lehetőségét.

Ha volt hiba ezen a téren, az nem az adatfeltáró és értékelő munka arányában volt, mivel e kettő az elő- és utóidejűség viszonyában van egymással s nem rivalitásban. A hiba egyrészt abban mutatkozott, hogy néhány tekintélyes, régi kutatónk a felszabadulás óta szinte kizárólagos feladatának az ez irányú munkát tekinti. Nyilvánvaló, hogy ebben van valami húzódozás az értékelő munkától, az elvi helytállástól, de azt hiszem, ez az éremnek csak egyik odala s mi csak ezzel foglalkoztunk. De nem kétséges az, hogy az adatgyűjtő, adatfeltáró munkába való menekülésnek egyik oka az is volt, hogy tudománypolitikánk meglehetősen szűkeblű volt kezdetben a marxizmus-leninizmus ideológiájával csak a felszabadulás után ismerkedő tudósainkkal szemben. Eleve hibátlan, ideológiai szempontból gáncstalan munkákat vártunk tőlük s a tévedéstől való félelem odáig fajult, hogy a szűk szakmai közösségekben folyó előzetes kritika részben elkedvetlenítette a szerzőket, részben megfosztotta tudományukat a nyilvános vitáktól, azoknak nevelő erejétől. Másrészt hiba volt az is, hogy az adatközlések, de különösen kritikai kiadások terén viszont egyáltalán nem érvényesítettük a pártosság tudományos követelményét. A *Petőfi*-kiadás jegyzetanyagának pozitivistá jellegtelensége, az *Arany* kritikai kiadásának első kötetében megbúvó régi-módi filológizálás öncélúsága s e jegyzetanyag politikai sterilítása egyre élesebben veti fel a filológiai módszerek szükséges revízióját s kiadványaink mélyrehatóbb kritikáját.

Az adatfeltáró és az értékelő munka terén mutatkozó kezdeti aránytalanság egyébként ma már nem is áll fenn. *Király István* 1952-ben megjelent úttörő, Mikszáth Kálmán című monográfiájával megindult legjobb, legjelentősebb íróink életművének értékelő, monografikus feldolgozása. Azóta olyan jelentős nagy-monográfiáink láttak napvilágot, mint *Nagy Péter* Móricz Zsigmondja (1953), *Sőtér István* Eötvös Józsefe (1953), *Klaniczay Tibor* Zrínyi Miklósa (1954), *Komlós Aladár* Vajda Jánosa (1954). A nagy-monográfiákon kívül több kis-monográfia is megjelent s ezek között van néhány olyan munka, mely színvonalában, önállóságában nem marad el a nagy monográfiák megett, mint például *Barta János* Arany Jánosa, vagy *Szaunder József* Bessenyeije stb. E példaként felsorolt művek megközelítően sem adnak pontos képet az utóbbi évek munkásságáról, mivel nem csak ilyen jellegű művekről kellene szólnunk, mint a monográfiák, hanem megemlíthetnők az olyan jellegű tanulmányokat, mint amilyen *Tolnai Gábor* Rákóczi Ferenc az író című tanulmánya, mely marxista kritikával száll szembe a közkeletű Rákóczi képpel, szólnunk kellene arról, hogy *Sőtér István* egyetlen tanszéke körül egy-egy témakörrel több kutató foglalkozik, s munkásságukból összefüggő, egymást kiegészítő, néha egymással vitázó tanulmány-csoportok keletkeznek (gondolok itt *Nagy Miklós* és *Szabényi Géza* Jókai-tanulmányaira), meg kellene említenünk azt, hogy *Móricz Zsigmond* dal is egyre több kutató, egymástól nem függetlenül foglalkozik s műveik lassanként egy új Móricz-

monográfiává állhatnának össze (*Vargha Kálmán, Czine Mihály, Durkó Mátyás* tanulmányaira gondolok). S az ilyen jellegű munkák példaként való felsorolása sem ad teljes képet jelentős íróink 'életművének feldolgozásáról, mert kimarad ebből a sorból nem egy olyan tanulmány, mely nem tudományos kiadványban jelent meg és mégis, a maga nemében úttörő jelentőségű munka. Ilyen rejtett tartaléka irodalomtudományi munkásságunknak az a sok előszó, bevezetés, mely egy-egy íróknak a nagyközönség számára készült, nem kritikai kiadása élén jelenik meg. Példaként csak a Szépirodalmi Könyvkiadó *Radnóti Miklós* kötete elé írott előszót említem meg, melynek szerzője *Koczkás Sándor*, tudományos hiteltől perújítást indít *Radnóti* irodalomtörténeti helyéért s egyben az első hiteles *Radnóti*-életrajzot és pályaképet vázolja fel.

Az értékelő tanulmányok, monográfiák nyomában megindult az összefoglaló korszépek, az irodalmi mozgalmak monografikus feldolgozása is. E téren az úttörés *Kardos Tiboré*, aki több tanulmányban dolgozta és dolgozza fel a huszita-mozgalom szerepét nemzeti irodalmunkban, példát adva egyben arra is, hogy nemzeti irodalmunk története nem deríthető fel a körötünk élő népek irodalomtörténetétől elkülönítve. Ide tartozik Akadémiánk 1954. évi nagygyűlésének előadásai közül *Sötér István* A magyar romantika című tanulmánya, mely egy stílusirány egy évszázados fejlődését kísérli meg értékelni, bizonyos mértékben elébevégyva a nemzetközi tudományosságnak is, mely a romantika kérdését meglehetősen tartózkodással kezeli. Ha e téren nem is számolhatunk be oly gazdag eredményekről, mint az írói monográfiák terén, itt sincs módunk teljes képet adni s itt is csak példaként említünk meg egy-egy művet. Irodalomtudományunk egészében magáénak vallja a latin filológus *Horváth János* Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái című monográfiáját (1954), mely amellett, hogy szakirodalmunkban először alkalmazza a stílusvizsgálatot módszeresen, nemcsak a magyar írásbeliség kezdeti korának irodalmi életében igazít el, hanem először mutat rá hitelt érdemlően arra a lehetőségre, hogy nemcsak azzal kell foglalkoznunk, hogyan hatott hazai latin nyelvű irodalmunk magyar nyelvű irodalmunkra, hanem azzal is, hogy a hazai latinság stílusformációira hogyan hatott vissza a magyar ritmus. Munkája nemcsak kiegészíti a magyar irodalmi műveltség kezdetéről való tudásunkat, de a stílusvizsgálat alkalmazásán túl is módszertani útmutatást ad arra, hogyan kell és hogyan lehet egy kor problematikájának tisztázásánál a történettudomány eredményeit gyümölcsösíteni. *Waldapfel József* A magyar irodalom a felvilágosodás korában című munkája (1954) az első, egy egész kort felölelő monográfiánk, mely a magyar irodalmi életet az irodalmi mozgalom dialektikus fejlődésében, mint irányok harcát vizsgálja, nem vesztve szeme elől a világnézeti problémák helyes, pártos interpretálása során a központi irodalmi problémát, a realizmus kialakulását irodalmunkban. Mivel e dióhéjnyi keretben minden említett mű csak példa, így kell itt még két, az említettekhez terjedelemben nem mérhető, de sajátosságukban idekivánkozó tanulmányról megemlékezni. Mindkettő a Magyar Klasszikusok sorozatában jelent meg, mint bevezető tanulmány. Az egyik *Esze Tamás* bevezetése a Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig című versgyűjteményhez, mely félszáz oldalon, vállalva a tudomány-népszerűsítés stílusát követelményeit, az első jelentős fejlődésrajza az úgynevezett kurucköltészetnek. A másik, kevésbé súlyos, de témájánál s néhány szempontja eredetisége okán szintén úttörő-érdemű tanulmány, *Dömötör Tekla* bevezetése a Régi magyar vígjátékok című gyűjteményhez, mely a magyar vígjáték kialakulásának első olyan vázlatát, melyben az írott és íratlan irodalom komplexitása érvényesül.

Nem szaporítom a példákat. Holott még a megjelenés küszöbén álló művekről nem is szoltam (*Tolnai Gábor* Szenczi Molnár Albert monográfiája, *Kardos László* Tóth Árpádja, *Kispéter András* Juhász Gyulája stb. és *Kardos Tibor* nagy monográfiája a magyar humanizmusról). Két dolgot kell megemlítenem. Az egyik az, hogy irodalomtörténetírásunk nesztorának, Kossuth-díjas akadémikusunknak, *Horváth János*nak A reformáció jegyében című műve (1953) nem véletlenül maradt ki példáim közül, hanem azért, mivel a hatalmas munka nagyrészt felszabadulás előtti kutatásainak összefoglalása, másrészt e művel lentebb más kapcsolatban kívánok foglalkozni. Megjelenésének ténye azonban idekivánkozik, mint irodalom-

tudományunk jelentős eseménye. A másik az, hogy ha a felsorolt művek megjelenési dátumait szemügyre vesszük, kétségtelenné válik, hogy a munka ilyen lendülete nem választható el Akadémiánk megújhódásától s attól a perspektívától, amit ez irodalomtudományunk művelői előtt megnyitott. S itt elsősorban nem a *nervus-rerum*-ra gondolok, anélkül, hogy lebecsülném a tudományos munka anyagi feltételeinek megteremtését. De gondolok elsősorban arra a légkörre, melyben tudományos munkánk folyik, melyet az Akadémia azzal biztosít, hogy egységbe fogja nemzeti tudományosságunk egészét s a tudományos munkát hazánk fejlődésének szolgálatába állítja. A tudományok együttese nem formális egység, hanem organikus, melynek keretében egy-egy tudomány előreugrása ösztönzően hat a többire, egy-egy tudomány elmaradása sokkal szembetűnőbbé válik. S azon az úton, melyet egész tudományosságunk az öncélúságtól a céltudatos tervszerűségig megtett, a tudományos munka szocialista erkölcsre egyre mélyebben hatja át a mi szaktudományunkat is, fokozva a szakadatlan fejlődés köteleesség-tudatát és a hibák és hiányosságok kiküszöbölésének közösségi felelősségtudatát. Szorosan idetartozik a tudományos fokozatok új rendszere és a tudósképzés új formája, az aspirantúra intézménye. A felsorolt munkák egy jelentős részét szerzőjük tudományos fokozat elnyeréséért nyújtotta be Akadémiánk Tudományos Minősítő Bizottságához s a készülő munkák tekintélyes része mint aspiráns-disszertáció készül. Hogy ennek a tudományos munka színvonalára szempontjából milyen ösztönző jelentősége van, hogy ez milyen ideológiai és szakmai követelmények kötelező erejét biztosítja, annak bizonyosságára elegendő azt megemlíteni, hogy *Sőtér István* Eötvös-monográfiája a doktori fokozat elnyerésére, *Nagy Péter* Móricz Zsigmondja a kandidátusi fokozat elnyerésére benyújtott pályaműként került megvitatásra.

Az a probléma, hogy vajon irodalomtudományunk megfelelő segítséget nyújt-e élő irodalmunknak, abban a formában, ahogy felvetődött, ma már aligha állja meg a helyét. Irodalomtudományi munkásságunk korántsem szorítkozik a régi irodalom kutatására s az előkészületben levő monográfiák között nemcsak a közelmúlt íróival és irodalmi mozgalmakkal foglalkozó művek vannak, hanem élő íróinkkal, mai irodalmi problémáinkkal érdemben foglalkozó művek is. (Itt említem meg azt, hogy Akadémiánk Irodalomtörténeti Dokumentációs Központjának egyik központi munkája a XX. századi magyar irodalom bibliográfiájának elkészítése s hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság XX. századi munkaközössége és az IDK közösen dolgozik jelenkori irodalmunk dokumentációs anyagának összegyűjtésén, a kortársi emlékezők gyűjtésén és feldolgozásán.) Egyik kutatónk, *Pándi Pál*, aki Petőfi-tanulmányai során egy új Petőfi-monográfia megalkotását készíti elő, a minap tette közzé *Viták és kritikák* címen felszabadulás utáni irodalmunkra vonatkozó kritikáit és vitacikkeit s nem egy olyan kutatónkra tehetné még említést, kinek szakterülete egy régebbi korszakával foglalkozik irodalmunknak s emellett aktív résztvevője kritikai életünknek (*Kirády István, Nagy Péter, Bán Imre, Weber Antal* stb.). De — ellenkező példa is akad — mégsem mondhatjuk, hogy ezen a téren minden rendben van. Csakhogy a hiba nem abban a hamis ellentétben keresendő, melyet a régi irodalommal való foglalkozás és a mai irodalomtól való elfordulás között konstruáltunk. Az irodalomtörténet történeti tudomány, melynek épp úgy szüksége van a régi irodalom specialistáira, mint arra, hogy legyenek olyan kutatói, akik a jelen irodalomtörténetével foglalkoznak. A hiba ott van, hogy egyelőre irodalomtörténet-írásunk egészét még nem hatotta át az a követelmény, hogy irodalmunk történetének minden korszakával jelenünk szempontjából kell foglalkoznunk, hogy a messzi múltban jelenünk magyarázatát kell keresnünk s ugyanakkor példát és tanulságot a jövő számára. A letűnt korok marxista-leninista irodalomtörténeti vizsgálata ahhoz nyújt segítséget, hogy irodalmunk fejlődését mint összefüggő folyamatot tanuljuk meg szemlélni, hogy megtanuljuk az alap változásainak összefüggését felismerni az irodalmi élet változásaival —, ezek és az ehhez hasonló jelenségek helyes, vulgarizálástól, sematizmustól ment feltárása segíti elő elsősorban azt, hogy a mai irodalmi élet jelenségei között a kritika el tudjon igazodni, hogy az írók önismerete, önkritikája fejlődjék. Irodalomtudományunk művelőiben egyre erősebb az a meg-

győződés, hogy minél nagyobb ideológiai felkészültséggel, minél magasabb minőségű szakszerűséggel foglalkoznak szakterületük kutatásával, annál hathatósabban fogja irodalmi életünk felhasználni és méltányolni munkásságukat. (Ez nem jelenti azt, hogy közvetlenül tehát ne is vegyenek részt kritikai életünkben, irodalmi vitáinkban! De igenis azt jelenti, hogy részvételük minősége, súlya szakmai előhaladásukkal növekszik. *Marx* és *Engels* kritikája a kortárs-irodalommal szemben azért volt olyan súlyú, mert szavukban benne volt a klasszikus antikvitás, a renaissance, az Erzsébet-kor, Goethe és Schiller korának helyes irodalomtörténeti értékelése, annak minden előremutató tanulságával. *Lassalle* drámáját azért tudták olyan precíziós kritikai mérlegre tenni, mert a »schillerizálás« veszélyét felismerték!)

Nem problémátlan a szovjet irodalommal való kapcsolatunk sem. De a hibát itt sem abban látjuk már, hogy nem foglalkozunk a szovjet példa tanulmányozásával, hanem abban, hogy még nem mindig foglalkozunk vele helyesen. Irodalomtörténészeink között egyre többen vannak abban a helyzetben, hogy a szovjet irodalomtudomány eredményeit első kézből tudják tanulmányozni s könyvkiadásunk, de főként Dokumentációs Központunk munkája a nyelvi nehézségekkel küzdők számára is egyre inkább lehetővé tették, hogy megismerjük a szovjet tudománynak nemcsak kész eredményeit, hanem folyamatban levő munkáit, belső szakmai vitáit is. Irodalomtörténészeink élnek is a példa nyújtotta segítséggel —, nem kétséges például, *Kiráty István* Mikszáth-monográfiája milyen hasznosan gyümölcsöztette *Jermilov* Csehov-monográfiájának módszertani tanulságait. A hiba ott van, s ebből csak a fejlődés legutóbbi szakaszában kezd tudományunk kigyógyulni, hogy sokáig kritikátlanul, mint automatikusan használható patront, tanulmányoztuk a szovjet irodalomtudomány példáját: megoldásokat, sőt olykor formulákat kerestünk benne. Erre mutat az, hogy — a szükséges dokumentáció mellett — mennyire hiányzik a szovjet irodalomtudományi munkák beható kritikai ismertetése folyóiratainkból s hogy egy időben az idézgetés elszaporodása pótolta az eredmények alkotó módon való gyümölcsöztetését. Nem kétséges, hogy nekünk elsősorban tanulnunk kell a szovjet példából, de vajon micsoda tanítvány az, ki dogmaként fogja fel a tanítást, ki megreked mestere szavánál s nem indul ki új utakra belőle! Magoló az ilyen, nem tanítvány. Nekünk az a feladatunk, hogy a szovjet irodalomtudománytól igazában tanuljunk. Tanuljuk meg azt a példamutató törekvést, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusainak elvi alapvetését hogyan igyekeznek alkotó módon továbbfejleszteni. Azok a polgári elméletek, melyeknek irodalomtudományunk járszalagján járt a felszabadulás előtt, azt követelték követőiktől, hogy elméletüket alkalmazzák. A marxi-lenini irodalomtudomány, a szovjet tudomány az első s egyetlen olyan tudományos rendszer, mely követőitől azt követeli, hogy fejlesszék tovább. A szovjet tudományt követni azt jelenti, hogy elmélyülten kell tanulmányoznunk a marxizmus-leninizmus klasszikusait és a történelmi materializmus módszerével folytatni s fejleszteni kell kezdeményüket. És még egyet kell megtanulnunk a szovjet irodalomtudománytól. E tudomány pártos, kritikai élességét. A szovjet irodalomtudomány nem önmagába zártan, önmagából újul meg, hanem azoknak a vitáknak a tüzeiben, melyeket szakadatlanul folytat a burzsoá tudománnyal. A marxizmus—leninizmus legnagyobb klasszikusainak művei szinte kivétel nélkül vitairatok. *Marx* és *Engels* vitáznak a német, az angol, a francia közgazdászokkal és politikusokkal, *Lenin* vitázik a német filozófusokkal, *Sztálin* vitázik például *Marr* elméletével s ezen keresztül az egész polgári nyelvtudománnyal. Ezekből a vitákból születnek olyan művek, mint az Anti-Dühring, mint a Materializmus és empirio-kriticizmus. Ehhez azonban az kell, hogy ne csak a magunk mesgyéjét járjuk, hanem az, hogy széleskörű tájékozottsággal ismerjük az ellenkező irányba haladók munkásságát is. Irodalomtudósainkra mély benyomást gyakorolt például *M. M. Szmirin* Münzer-monográfiájának apparátusa, melyben a német parasztháborúk európai szakirodalmának nemcsak legnagyobb monográfiái és monumentái szerepelnek, hanem kisebb jelentőségű részletkérdésekkel foglalkozó szakcikkekcskéi tömege is. A szovjet tudomány ugyanis nem a klasszikusok idézgetésének tekintélyi érveivel szerez súlyt igazának, hanem azzal, hogy a klasszikusok tanításából kiindulva

marxista kritikával használja fel, illetve cáfolja meg a polgári tudomány tanításait s az ellenkező, téves nézetek alapos ismeretével alakítja ki a maga felfogását. A szovjet tudomány nem lehet úgy követni, hogy csak a szovjet tudomány eredményeit tanulmányozzuk: a teljes perspektívát kell áttekintenünk ahhoz, hogy ne dogmatikusunk kövessük, hanem méltó tanítványává, munkatársává és fegyvertársává válhassék irodalomtudományunk a szovjet irodalomtudománynak. Hogy tudományunk errefelé halad, annak jelei nemcsak az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ egyre szélesebb perspektívát táró munkásságában mutatkoznak meg, nemcsak abban, hogy elérkezettnek látta Akadémiánk, hogy megindítsa az új filológiai közlönyt, hanem olyan bírálatok jelentkezésében is, mint amilyenre az Irodalomtörténeti Közlemények mutatott példát, melynek múlt évi utolsó számában *Bán Imre* beható kritikával ismertette *Ernst Róbert Curtius* *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* című munkáját s leleplezte e nagytekintélyű bonni professzor gazdag anyagú művének alapvető ideológiai tévedéseit.

A fentiek átnyúlnak utolsó problémánk területére, a szaktudományunk területén uralkodó vitaszellem elégtelenségének területére. Azt hiszem, ezen a téren is fejlődő, jó irányba haladó állapotokról számolhatunk be. Nem mintha nem lennének e téren is még hibák. Kétféle tartózkodás mutatkozik szakköreinkben. Az egyik a múlt csökevénye, az a bizonyos »tapintat«, mely lefékezi a kritikát s ha nem mondhat elogiumot, inkább az egész műről hallgat, nehogy rá kelljen mutatni hibáira. Ez éppen olyan hiba, mint az a fajta kritika, mely csak a hibákat pellengérez ki s nagyértékű művek felett valóságos véstörvényszéket ül. Mindkettőre van példa. Így maradt eleddig megemlítés nélkül olyan jelentőségű munka, mint *Waldapfel József* felvilágosodásunkról szóló monográfiája, melyet sem meg nem vitattunk eddig, sem méltó kritika nem érte folyóiratainkban. De így rontottunk neki — alig néhány héttel megjelenése után — egy vitáulésen *Horváth János* A reformáció jegyében című művének, s azóta sem került sor a mű érdemi méltatására, kritikai értéklésére, jóllehet idestova egy esztendeje látott napvilágot. A másik jelenség az, hogy legfiatalabb kutatóinkat nem neveljük eléggé a bírálat és a viták acéledző tüzeiben. Műveik igen gyakran megfelelő szerkesztéségi megvitatás nélkül, hibákkal szeplősen kerülnek napvilágra s megjelenésük után sem kapnak megfelelő kritikát. A pályakezdők szóhozjuttatása kötelességünk s nem lenne helyes, ha az első lépéseket tévőkkel szemben ugyanolyan igényeket támasztanánk, mint azokkal szemben, akik egy kutatásban töltött élet eredményei alapján váltak méltóvá a legrigorózusabb bírálatra. De a kezdők támogatása nem terjedhet odáig, hogy a legnagyobb nevelő-eszköztől, a kritikával szemben való helytállástól, a viták nyilvános bírálatának edzésétől is »megóvjuk« őket. Ez a hibánk is felszámolódóban van. Ehhez két körülmény járult hozzá. Az egyik Akadémiánknak az a törekvése, hogy lehetőleg a testvértudományok közösen tárgyalják meg komplex-problémáikat. Ez a szélesebb nyilvánosság, melyet nem fékez a szűkebb szakmai közösség személyi tekintetekkel átszőtt otthonossága, az igazi vitaszellemnek komoly növelője. A másik a tudományos fokozatok elnyeréseért benyújtott disszertációk megvitatása, mely felelősségteljes mivoltában valósággal iskolájává vált a vitaszellem kifejesztésének. Végső fokon persze a vitaszellem kialakulása is munkánk minőségének javulásával függ össze: vita ott van, ahol méltó tárgyról elvi állásfoglalás, bátor értéklés hangzik el, vita ott van, ahol a kutatás új utakra tér, új módszerekkel kísérletezik, vita ott van, ahol a vita tárgya nemcsak egy szűk kör magánügye, hanem a döntés kihat a társadalmi fejlődésünkre.

Beszámolóm szűk kerete nem teszi lehetővé, hogy minden jelenségről, eredményről és problémáról akárcsak vázlatosan megemlékezzem. Azt is csak futólag jelezhetem, hogy a felszabadulás után tudományunk perspektívája a tekintetben is tágult, hogy sokkal szorosabb kapcsolatba léptünk a testvértudományokkal. A klasszika-filológiával való kapcsolatunk gyümölcsöző voltáról szólván elég olyan jelenségekre utalnunk, mint *Horváth János* említett műve hazai latinságunk stílusproblémáiról, *Marót Károly* tanulmánya a Praehomerikus katalógusokról, mely a magyar epika kérdéseibe is bevilágít, vagy *Trencsényi-Waldapfel Imre*

Berzsenyi-értékelése, mely *Berzsenyi* vulgáris értékelésénél megrekedt álláspontunk revíziójához vezetett. A magyar nyelvudománytól is egyre több olyan indítást kapunk, mely közös munkára ösztönöz, *Pais Dezső* A magyar irodalmi nyelv című tanulmánya és *Balázs János*nak a III. Nyelvész Kongresszuson tartott stilisztikai összefoglalása nyomán kialakulóban van egy olyan komplex munkaközösség, melynek célja egy magyar stilisztika és egy magyar stílustörténet megalkotása. (Ez utóbbi egyre sürgetőbben veti fel a Magyar Nyelv Nagy Szótárának aggasztóan elhúzódo ügyét!) A turkológia és a szlavisztika is új lehetőségeket tár elénk. (*Németh Gyula* Balassi Bálint török verseihez című tanulmányára és *Hadrovics László* ama nagy perspektívát nyitott tanulmányaira gondolok, melyekből a magyar epika ősi emlékeinek a délszláv népek irodalmában fellelhető nyomaira derül fény.) Ugyanígy érezzük az együttműködés áldásos voltát zenetörténészeinkkel és zenefolkloristáinkkal! *Kodály Zoltán* Arany János népdalgyjűteménye című kiadványa Arany ritmikájának nem egy kérdését világítja meg, *Vargyas Lajos* A magyar vers ritmusa című munkája nyomán valóságos vitairodalom van keletkezőben. (Verstani irodalmunk fellendülése nem választható el *Horváth János* sem eléggé nem méltatott, sem eléggé meg nem vitatott verstani monográfiáitól: A magyar vers, 1948; Rendszeres verstan, 1952.) Modern filológusaink pedig nemzeti irodalomtudományunk aktív munkásai: *Turóczi-Trostler József*, *Eckhardt Sándor*, *Gyergyai Albert*, *Benedek Marcell* neve éppen elégséges bizonyág erre. Sokkal gyengébben állunk egyelőre a történettudomány és a filozófia felé való kapcsolatainkkal. Itt egyelőre a kapcsolat szükségességének deklarációjáig jutottunk el, de az egyre sürgetőbb szükség garancia arra, hogy túl fogunk jutni a deklarációkon s eljutunk a valóságos együttműködésig. Ennek egyik első jele az az együttműködés, mely a néprajztudomány további fejlesztésének érdekében vonja történéseinket és irodalomtörténéseinket, de erre mutat annak az esztétikai munkaközösségnek kialakulása, mely filozófusainkkal való együttműködésünk egyik aktív lépése. A társtudományokkal való együttműködés elmélyítése irodalomtudományunk létkérdése; nem a deklarációkon, hanem horizontunk táguló sugárkörén, a társadalmi jelenségek összefüggésének minél mélyebbre ható felderítésén múlik, hogy tudományunk valóban marxista-leninista irodalomtudománnyá válik-e. Az eddigi szerény eredmények — hibáinkat is számbavevéve — azt mutatják, hogy tudományunk erre az útra szánta el magát s az első tíz szabad esztendő alatt megtette az első határozott lépéseket.

Hiány még sok van, persze. Egész témakörök és feladatkörök maradtak gazdátlanul. Irodalomelméleti, műfajttörténeti kutatásaink a kezdet-kezdeténél tartanak (különösen kiálto a magyar dramaturgia elhanyagolása), a népköltészet és a műirodalom kapcsolatainak tisztázásához éppen csak hozzákezdünk, az ifjúsági irodalom történetével úgyszólván nem foglalkozunk, a köröttünk élő baráti népek irodalmának irodalmunkkal való kapcsolatai felderítésre várnak és közös munka lehetőségét kínálják stb. Ezek a hiányok azonban, eddigi fejlődésünk tapasztalatai alapján bizton állíthatjuk, kiküszöbölhetők. Mert a tíz év alatt kialakult tervszerű és rendszeres kutatás most fordul abba a stádiumba, hogy szervezetté is váljék.

Szervezetté teszi az a hatalmas közös munka, mely minden irodalomtudósunkat összefogja és a társtudományokkal való együttműködést egyre nélkülözhetetlenebbé teszi: a készülő egyetemi irodalomtörténeti tankönyv irodalmunk egész történetét feldolgozó és újjáértékelő munkája. Ez a négy hatalmas kötetre s egy irodalomelméleti bevezető kötetre és egy népköltészeti appendixre tervezett munka, melyet egy a szélesebb olvasóközönségre számító, népszerű irodalomtörténet előz meg és majd a nagy akadémiai irodalomtörténet fog követni, csak az erőik teljes koncentrációjából, megfeszített munka és szakadatlan viták között születhet meg. Ennek a nagy munkának ad majd szervezeti keretet a felállítás előtt álló Magyar Irodalomtudományi Intézet, mely hogy megalakulhat, önmagában is jellemzi tíz esztendő munkáját: méltó feladatok és egy egyre szélesülő kutató-gárda készen várja megalakulását.

Beszámolómat a felszabadulás előtti helyzet sivár perspektívájával kezdtem s tudományunk egyre szívderítőbb perspektívájával zárom. De a szabadság tíz esztendejének eredményei és a jövő reményei nem szabad, hogy feledtessék azt a mély szakadékot, ahonnan elindultunk. Mert minden lépés, mely nem a megindult fejlődés irányába tevődik, e felé a szakadék felé visz. Ennek tudatában kell gondoznunk irodalmunkat, népünk örökét!

ECKHARDT SÁNDOR

BALASSI BÁLINT ÉRSEKÚJVÁRI KALANDJA

Rokonához, Kapy Sándorhoz, 1588 március 7-én Balassi Bálint a felszabadulás érzésével írja nevezetes levelében, ahol szíve minden titkát feltárja: »Az Istennek hála én egészségben vagyok. Császár a pert megengedte, fizetésemet és helyemet úgy és ott rendelte, amint szinte kívántam, Újvárban.« A rongált levélből még azt is kivehetjük, hogy daliás öltözetben akart a várba bevonulni, mert »két gémbokor tollat« és darócot kér Kapytól: cserében felkínál neki egy fiatal török foglyot.

Korábbi leveleiből tudjuk, hogy 40—50 lovast kért és eltartásuk céljaira a szőlősi ispánságot, amit azonban úgy látszik nem kapott meg.¹

A várba be is vonult. Ottani dolgairól eddig csak annyit tudtunk, hogy mihamar botrányt tört ki közte és a főkapitányságot ellátó Zamaria de Specia casa Ferdinánd között ennek felesége miatt, aki úgy látszik szerelmes lett a daliás, gémtollas hadnagyba és felszarvazta urát.

Az asszonyügyről Károlyi Árpád felfedezése óta tudunk, aki közölte azt a levelet, melyet Balassi Bálint Ernő főherceghez írt Balassa András »ragalmi ellen«. Itt ugyanis ezt írta (1589 márc. 20):

»Hogy pedig engem a Ferdinánddal való viszályom miatt becstelennek nevez, mily igaz ez, azt Fenséged ítéletére hagyom, mint aki jól tudja, vajjon bármi infámia ez ügyben rám bizonyult-e s vajjon az ítéletet kerültem-e vagy kívántam? De ha mindezt nem tudná is Fenséged, az az egy körülmény felment minden vétek gyanúja (hogy ne mondjam a becstelenség) alól, hogy Ferdinánd úr az ő kitűnő feleségét, kit a ráfogott bűn gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házáséletet kezdett, a régi sérelmek emlékét örök feledésbe temetvén.« (Összes művek I. 372.)

Ezek után már csak arról tudunk Takáts Sándor közlése alapján, hogy a bécsi haditanács 1588-ban és 1589-ben többször foglalkozott Zamaria és Balassi viszályával, melyet a haditanács jegyzőkönyveinek regestái becsületügynek neveznek, sőt azt is említik, hogy az újvári tiszteket Balassi Bálint az eperjesi oktavális székre menetükben sértegette és tettleg bántalmazta. A rövid regesták — az iratok elvesztek — azt is sejtetik, hogy ez az ügy is a Zamariáné ügyével volt valami összefüggésben (vö. Dézsi-kiad. 620).

Már kiadásomban (I. 371) utaltam arra, hogy a nyitrai káptalan hiteles helyi levéltárban kell lenni egy okmányoknak, amiből többet tudnánk meg a Zamaria-ügyről. Ezt az Országos Levéltár egyik elenchesából állapítottam meg, ahol a 37. számnál (1588—1590) említik, hogy Balassi Bálint kérésére vizsgálat indult és tanúkat idéztek meg a Zamaria Ferdinánd által elkövetett becsületsértés miatt. Az elenches ennyit mond: »Balassa Valentini ad instantiam inquisitio penes compulsorium ratione de honestatis a Ferdinando Zamaria Capitanei Ujvarien-sis 1588. 197. 1.«

Ezt az okmányt találta meg most felvidéki útján KJaniczay Tibor és mikrofilmjét nekem felhasználásra átengedte. A mikrofilmet a Magyar Tudományos Akadémia mikrofilm-tára őrzi.

¹ Vö. összes művek I. 364. és 367.

Az okmány tulajdonképpen jegyzőkönyvi másolat: az eredeti jegyzőkönyv (*minuta*) és a kiadott hivatalos másolat (*par*) bizonyára Balassihoz került és elveszett. A sok paleográfiai rövidítéssel és másolási hibával megterhelt írást sikerült teljesen kibetűznöm és örömmel láttam, hogy belőle világos fény árad a kényes ügy egyik jelentékeny fázisára: arra, hogyan kellett Balassi Bálintnak elhagynia Újvárt és miben állott az a becsületügy, melyről a hadi tanács jegyzőkönyveinek rövid szavú regestái beszélnek. Eddig ugyanis csak arról tudtunk, hogy Zamariának volt oka panaszkodnia becsületének sérelme miatt, hiszen önvédelmében Balassi is »iniuriá«-ról beszél, mely Zamariát felesége miatt érte.

Az okmányt teljes latin szövegében és magyar fordításban itt adjuk:

»Actio Magnifici domini Valentini Balassa de gyarmatt Nos Capitulum E[cclesiae] N[itriensis] memoriae comendamus per presentes significantes quibus expedit universis. Quod nos literas spectabilis et Magnifici domini Nicolai Istwanffy de Kysazonffalwa Locumtenentis officii Palatinalis Regni Hungariae ac Sacratissimi Principis et domini domini Rudolphi sancti dei gratia electi Romanorum Imperatoris semper augusti ac Germaniae, Hungariae Bohemiae etc Regis Archiducis Austriae Ducis Burgundiae etc Consiliarii Compulsorias pro parte Magnifici domini Valentini Balassa de gyarmatt patenter confectas et emanatas Nobis et amicablem sonantes et directas honore et vigilantia quibus decuit receptimus in haec verba.

Amicis suis etc. servitor. Itaque hortationibus et requisitionibus praefati domini Locumtenentis officii palatinalis in omnibus uti semper tenemur obtemperare volentes una cum praefato Ladislao Koztolyany, homine [*Regio*] suo inter alios sous homines nominatim conscriptos preferato, Nostrum hominem videlicet venerabilem Magnificum Thomam Dombrevium socium, fratrem et concanonicum Nostrum, ad praemissa suo modo fideliter peragenda, Nostro pro testimonio fidedigno duxeramus esse transmittendum. Qui tandem exinde ad Nos reversi, Nobis sub juramento, in Generali decreto superinde expresso uniformiter retulerant hoc modo. Quomodo ipsi sabbatho primo ante Dominicam Septuagesimae, recens transactam preterito, et alia die immediate sequente ad faciem Arcis [*Wy War Vocata*] Archiepiscopalis Wywar vocatae, in eodem comitatu Nitriensi existentis habitam, consequenterque ibidem ad praefatos Egregios et Nobiles Praedicti Nitriensis comitatus homines, quos videlicet praefatus dominus exponens aut eius nomine homo suus, per eum ad id specialiter deputatus duxisset nominando personaliter accessisse [n]t,² ab eisdemque (quibus et praefatus dominus [*Judicia*] Locumtenens officii palatinalis ut sese a dicendo super interrogatis mera rei veritate abstrahere non praesumpsissent, sub onere solutionis sedecim marcarum gravis ponderis in generali decreto superinde expresso per eos quorum interest immediate et pridem specialiter exigendarum, serie praefatarum literarum suarum firmiter iniunxerat) ad fidem suam Deo debitam, fidelitatemque praefato domino Imperatori et Regi nostro ac Sacro eius Regio diademati observando, qualis ipsis de omnibus illis rebus et negociis de quibus nomine et in persona praefati exponentis fuissent interrogati, constitisset certitudo veritatis, scivisse [n]t, inquisivisse [n]t et expertus fuisse [n]t meram plenam atque omnimodam Certitudinis veritatem fassique et attracti fuissent modo et ordine tali.

et Primo, Egregius Matthias Hwzzar miles Wywariensis juratus et examinatus fassus fuisset, Quod cum ipse ad dominum Ferdinandum Zamaria Capitaneum Wywariensem ivisset accipere veniam³ abeundi donum. Tunc idem dominus Capitaneus vehementer coram teste conquestus fuisset quomodo ambulasset cum domino Valentino Balassa et rogasset praefatum

² Itt mint alább a »scivissent, requisivissent stb.« alakoknál a szöveg hibásan egyes számot ad.

³ Itt a szöveg határozottan »venien' alakot ad, de szerintem ez csak íráshiba lehet.

testem ut ad eundem Valentinum Balassa iret et diceret ipsi ut exiret ex Arce quia si non exierit haydones mittet ad ipsum, et curabit ipsum [*membratim vel*] frustatim ad frameas proicere. Testis illuc ivisset ad postulationem domini Capitanei et illa eadem verba dixisset domino Valentino Balasy. Qui rursus hoc renunciasset domino Ferdinando per testem ut bene videret dominatio sua, quod agat, quia novit omnipotens Deus quod ipse in ea re, in qua illum vexaret, plane esset innocens, et immunis. Boneque sciret hoc dominus Capitaneus quando ego per portam, inquit, ingressus sum, tunc ipsi et aliis omnibus promisi et obligatum me reddidi, si ego contra quempiam aliquod delinquerem, ita jure me stari velle etiam minimo, veluti sub vexillo ipso et clava Suae Mattis essem constitutus. Porro tamen et nunc licet dominus sum, si quod peccavi contra ipsum, suis modis deberet requirere me, quia libertate mea et ego uterer. Sed ut [*constet*] palam sit et innotescatur ipsa veritas, et cognoscat dominus Capitaneus, me in eo innocentem esse, renuntiabo meae libertati de plano et paratus sum hic jure stare. Si convincar gratiam capiti meo non queram. Postea altera vice dominus Capitaneus per testem domino Valentino Balassa significasset. Quod propter deum peto ipsum, inquit, exeat ex conspectu meo, quia iam non possum hoc inspicere, quod pater suus olim fuisset meus dominus non se bene res habebit, exeat ex conspectu meo. Rogasset ipsum testem etiam dominus capitaneus, ut domino Valentino Balassa loqueretur a semetipso ut exeat foras. Testis abivisset et nunciata domino Valentino Balassa dixisset. Dominus Ballassa respondit, quod exhibit et volebat adhuc aliquod magis domino Capitaneo nunciare, sed testis nunciatum non assumpsisset. Sed idem dominus Valentinus Balassa unam postea schedulam misisset in hospicium ipsius testis, in qua [*fractum erat*] summopere petiisse ut eandem schedulam detulisset domino Capitaneo, et contenta schedulae aperiret eodem domino Capitaneo. Et in schedulam hoc scripserat ut dominatio sua bene videat quod facit, quia sicut ante ipsa significavi, inquit, innocens sum ea in re. Et [*quod*] ista mea excusatio computabatur vera esse, tunc videbit dominatio sua, quando praesens negotium finem sorcietur, quod ego dominationis suae amicus bonus fui, Proinde propter deum peto dominationem suam non me intriceret in [*huius modo*] hanc rem. Dominus Capitaneus adhuc per testem significasset domino Valentino Balassy veluti antea ut exeat ex conspectu suo. Nunc etiam, inquit, peto ut exeat ex Arce. Si exhibit non impediam ipsum, neque jure procedere cum eo, sed soli unico Deo relinquam ut ipse puniat eum pro me et vindicat hanc meam iniuriam. Testis vero postquam et ista verba domino Valentino Ballassa retulisset statim recepit se domum, quo abeundi veniam antea a domino Capitaneo perierat.⁴ De ceteris contingentibus, inter partes factis, nihil scivisset.

Item Egregius Johannes Baychy itidem Miles Wywariensis Suae Maiestatis in domo sua repertus licet secundum formam nostri juramenti praetactorum Regii et nostri hominum non jurasset, sed in haec verba dixisset. Ad animam meam, inquit, et conscienciam meam dico, quod veraciter dicam quaecumque scio. Et primum fassus fuisset se in negotio domini Valentini Balassa nihil aliud scire praeter quod eiusdem domini Valentini servitor, summo mane venisse ad ipsum testem et dixisset sibi servitia domini sui petiisset ut paulisper ad se veniret in hospicium suum sed quia lutosum iter est, ecce, inquit, misit gradarium domino utendum. Ad praemissa testis respondisset servitori domini Balassa. Non opus est, inquit, ut dominatio sua pro me mittet equum quia et ego equos habeo, statim ibo ad dominum suum. Interea dum testis illico voluisset ire, iterum dominus Ballasy testi per se vitorem nunciasset, quod et reliquos dominos secum vocaret, tunc inter eundem testis incidisset in Egregium Michaellem Mezey ibidem militem, et interrogasset ipsum quonam iret, respondisset ipse Michael Mezey, vocat me, inquit, Valentinus Ballassa. Interea venit et alius domini Valentini Balassa servitor qui dixisset iam dominum suum abiisse. Qui autem persecuti fuissent dominum Balassa iniuria, ipse testis plane nescivisse dicere. Saltem hoc addidisset, quod [*occupatores bonorum Do. Balassa*] ex jussu domini Capitanei, isti fuissent. Unus ipse testis solus, alter Michael Mezey, tercius

⁴ Téves : 'receperat' helyett.

Franciscus Maghy, quartus vexillifer Germanorum, quintus et sextus duo Vice Castellani nempe Jacobus Nagy et Josephus Alberth, in domum domini Balassa profecti ob eam causam, ut servitores ipsius domini Balassa nullum damnum in rebus domini sui faciant vel aliquo modo [etiusdem] res quascumque circa domum habitas disperdant. Et ipse dominus Capitaneus etiam clavem ipsis eodem missis hominibus ad se accipere iusserat. Et dixerat : ecce, inquit, scribam domino Capitaneo Generali an illi concedendae sint res ipsius vel non, ego nolo apponere meas manus.

Item Magnificus dominus Johannes Drascowÿtt Suae Maiestatis Miles ibidem in domo sua repertus, juratus et examinatus fassus fuisse. Quod in quadam papiro quidem pulveres involuti pro summenda medicina, in qua papiro scriptum ita fuisse recordaretur testis quod nempe in puro vino sumat, post sumptionem per duas horas quiescat, ac tandem panem jurulentum comedat. Et quod domina rogasset ut intraret, quia et ipsa infirmaretur, quod non videret, (vulgariter, Es hogy az azzony kerthe, hogÿ be jeoyen merth eoÿs betegh legyen hogÿ nem lathatnaÿa). Item et hoc idem praedictus dominus testis fassus fuisse, se illas literas, quas sibi dominus Balassa miserat, statim domino Capitaneo exhibuisse [t]. Et ipse dominus Capitaneus respondisset, Non est inquit necesse illos detinere quia ego pro illis spondebo (felelek eretek) Et hoc addisset testis quod nempe dominus Capitaneus medio Egregii Pauli Hatalmy promisisset, et significasset domino Ballasy jus postulanti [exeat, inquit] ut solummodo exiret. Nunc cum illo jure procedere nollet sed in posterum etiam esset cum inventurus, si quid negotii ab ipso haberet. Addidisset superinde et hoc ipse testis. Quod cum ipse iterum domum reversus fuisset à Comitatu domini Valentini Balassa ex Nova arce exeuntis, vidisset per portam exeuntes Hwzarones ex militibus Suae Maiestatis, Egregii Johannes Bornemyzza, Georgium Tarb, Stephanum Komaromy, ex servitoribus vero domini Capitanei, Andream literatum et Kynchy fuissent.

Item Magnificus dominus Onorius Thonhawser eiusdem Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis ibidem in Wywar miles domi suae repertus, juratus et examinatus fassus fuisse. Quod ipsemet dominus Capitaneus voluisset insequi dominum Valentinum Balassa, sed ipse testis disuasisset ne eat et non ivit postea. Deinde unus servitorum domini Capitanei acciperet dicendo domino : Insequemur nos cum dixisset : Am lassatok a teob Barathymothjs hywyatok welletek, meegh kwlchothis adok nekyek. Insequutores fuissent ex Militibus suae Maiestatis Georgius Tarb, Johannes Bornemiszza, Stephanus Komaromy, Ex servitoribus domini Capitanei, Andreas literatus uterque Palffy et Nicolaus Racz.

Item Egregius Franciscus Borkezy, eiusdem Suae Maiestatis Miles ibidem in domo sua repertus juratus et examinatus fassus fuisse, Quod dominus Capitaneus misisset post dominum Valentinum Balassa Georgium Tarb, Johannem Bornemiszza, servitores Suae Maiestatis, suos vero servitores duos unum videlicet et alterum Andream literatum, Nicolaum Racz et tubicinnatorem. Et hoc fassus fuisse testis quod nempe dominus Capitaneus misisset suprascriptos nobiles occupare domini Balassa domum et substantiam.

Item Egregius David Paxy, ibidem S. Maiestatis miles, juratus et examinatus fassus fuisse se nihil scire nisi quae ab aliis audivisset.

Item Egregius Petrus Racz ibidem S. Maiestatis certorum militum waywoda domi suae repertus juratus et examinatus fassus fuisse. dominum Capitaneum misisse post dominum Valentinum Balassa, nempe Johannem Bornemiszza, Georgium Tarb, Stephanum Komaromy, Andream literatum. Et quod idem dominus capitaneus occupasset domum domini Balassa cum tota substantia ; occupatores vero fuerint superius per Johannem Baychy nominati. Vidisset et hoc testis dum quandam currum farina et aliis victualibus oneratum ipsius domini Balassa ex itinere in arcem deduxissent.

Item Egregius Petrus Racz Jaurinensis, similiter ibidem servitorum militum waywoda domi suae repertus juratus et examinatus fassus fuisse nihil scire quia ipse protunc domi non fuisset.

Item Nobilis Blasius literatus Marwsy, in eadem wywar waywoda juratus et examinatus fassus fuisset. Quod ipse protunc apud alium quendam amicum suum in prandio fuisset et audivisset illuc. Ecce, inquit, dominus Capitaneus post dominum Balassy misit. Amodo fassus fuisset quod Stephanus Komaromi post ipsum fuisset et ipsiusmet servitores. Praeterea nihil scivisset.

Item Nobilis Stephanus Zylagy, itidem ibidem waywoda S. Maiestatis domi suae repertus juratus et examinatus fassus fuisset, se non audivisse ex ore domini Capitanei quod ipse post dominum Balassa misisset milites sed eos vidisset redeuntes, nempe Georgium Tarb et unum ex servitoribus domine Consortis suae. Hoc etiam fassus fuisset quod dominus Capitaneus comisisset cum drabanthonibus (?) custodiare domini Balassa domum. Nihil scivisse aliud dicere. Fuissent autem post dominum Balassy S. Maiestatis servitores Johannes Bornemyzza et Stephanus Komaromy domini Capitanei vero servitor fuisset Johannes Horwatt.

Item Egregius Michael Mezey in eadem Nova arce S. Maiestatis miles ibidem repertus juratus et examinatus fassus fuisset. Se ignorare utrum dominus Capitaneus praefato post dominum Balassa misisset multos homines, sed vidisset dum fuissent reversi in arcem et vulneratum servum quoque vidisset. De occupatione vero [domu] Bonorum domini Balassa fassus fuisset uti precedens testis Johannes Baychy.

Item Nobilis Mathias Baranyay ibidem Wayda juratus et examinatus fassus fuisse se solummodo audivisse ab aliis, quod dominus Capitaneus misisset post dominum Balasy. Hoc etiam se audivisse confessus [dixisset] fuisset dum reversi fuissent dixisset per jocum Johannes Waczy : ecce, inquit, ducimus unum captivum. Audivisset et hoc quod apud eundem captivum seu vulneratum invenissent centum florenos.

Item Nobilis Franciscus Magy in eadem Nova arce suae Mttis miles domi suae repertus juratus et examinatus fassus fuisset, Se pro certo nescire utrum dominus Capitaneus miserit post dominum Balassa, sed dum reversi fuissent vidisset ipsorum equos duci ad eorum singula hospicia, tum temporis enim fuisset hospicio Egregii Pauli Chwzy, et ita audivisse à Johanne Waczy joco dicente : Ecce, inquit, domini Capitanei servitores ducunt unum captivum. Et ii fuissent Johannes Bornemiszza, Andreas literatus, Georgius Tharb, Stephanus Komaromy. Addidisset et hoc testis, quod nempe dominus Capitaneus ipsum testem cum aliis supradictis miserat ad occupandam domini Balassy domum modo suscepto.

Item Egregius Stephanus Balogh miles Suae Maiestatis ibidem juratus et examinatus fassus fuisset ; se tunc temporis non fuisset domi necquidquod se scire nis quod ab aliis audivisset.

Seriem itaque super huiusmodi fassionibus et attestationibus dictorum testium rescitaeque veritatis praemissorum literas tandem praefato domino exponenti jurium suorum futura praecavenda necessarias, ad fidelem praefatorum Regii et nostri hominum relationem, sub sigillo nostro capitulari extradandas esse duximus et concedimus communi suadente justicia.

Datum tercia die ultimi diei executionis et reportationis praenotatorum. Anno domini millesimo Quingentesimo Octogesimo Nono [supradictis]«

Mindez magyar fordításban így hangzik :

»Nagys. gyarmati Ballassa Bálint peres ügye.

Mi a nyitrai püspökség káptalana tudatjuk jelen írásunkkal mindazokat, akiket illet, hogy mi tek. és Nags. kisasszonfalvi Istvánffy Miklósnak, Magyarország nádori hivatala helyettesének, és a felséges fejedelemnek és úrnak, Rudolfnak, Isten kegyelméből mindig fenséges római és német császárnak, Magyarország, Csehország stb. királyának, Ausztria főhercegének, Burgundia stb. hercegének tanácsosa gyarmati Ballassa Bálint részére nyilvánvalóan kibocsátott és a tisztességhez és éberséghez illően barátságos hangzó és hozzánk intézett felszólító levelét kaptuk, mely így hangzik :

Barátainak stb. szolgálja. Tehát a felülmondott nádori hivatal helyettes ura buzdításának és megkeresésének mindenben, mint mindenkor, engedelmességni akarván a fentemlített Kosztolányi Lászlóval, az ő emberével, akit a név szerint összeírt emberei közül kiválasztottunk, a mi emberünket, ti. tisztelendő Ngs Dombbravszky Tamást, társunkat, testvérünket és kanonoktársunkat az előbb említett ügyekben szabály szerint hűségesen eljárandó a mi hiteles tanúságunk céljából kiküldöttük. Akik tehát ezután hozzánk visszatérve nekünk a fentebb idézett ide vonatkozó köztörvényben előírt eskü alatt egybehangzóan ily módon számoltak be. Hogy ők a most elmúlt septuagesima vasárnap előtt múlt szombaton, és a közvetlen rákövetkező másodnapon a Nyitra megyében fekvő Érsekújvárnak nevezett várban és következőképpen ugyanott a felülmondott Nyitra megyei emberek, a fentnevezett tekintetes és Nemes urakhoz, akiket ti. a fentemlített úr vagy az ő nevében az ő embere, kit ő e célra külön kiküldött, megnevezett, személyesen elmentek, és tőlük (kiknek a fentnevezett nádori hivatal helyettese szigorúan lelkére kötötte, hogy a kihallgatás folyamán mondandókban a tiszta igazságtól eltérni ne merészeljenek az idevonatkozó köztörvény értelmében előírt tizenhat nehéz márka fizetésének terhe alatt, melyet azok hajtanak be közvetlenül és egyenkint, akiknek ez a tiszte) Istennek tartozó hitükre és a fentnevezett császár és király uraknak és az ő szent királyi koronájának tartozó hűségüket megtartva, tudakolják meg, kérdezzék ki és tapasztalják meg, milyen az ő szemükben az igazság bizonyossága mindazokban az ügyekben és dolgokban, melyekről a felperes nevében és személyében kihallgattattak, a következőképpen vallottak és foglalták össze :

És először : Tekintetes Huszár Mátyás újvári katona megeskettetvén és kihallgattatván, azt vallotta, hogy mikor ő Zamaria Ferdinánd újvári kapitány úrhoz ment, hogy engedélyt kapjon, hogy hazamehessen, akkor ugyanazon kapitány úr a tanú előtt hevesen panaszkodott, hogyan járt Balassa Bálint úrral és kérte az említett tanút, hogy menjen el ugyanazon Balassa Bálinthoz és mondja meg neki, menjen ki a várból, mert ha nem megy ki, hajdúkat küld reá és [izenként vagy] darabokra kaszaboltatja. A tanú elment oda a kapitány úr kérésére és ezeket a szavakat elmondta Balasy Bálint úrnak, aki viszont azt üzenete Ferdinánd úrnak a tanú által, hogy jól gondolja meg ő Nagysága mit csinál, mert tudja a mindenható Isten, hogy ő abban a dologban, mellyel őt győztri, teljesen ártatlan és büntelen. »Jól tudja azt a kapitány úr, mondotta, hogy mikor én a kapun beléptem, akkor neki és mindenki másnak megígértem és köteleztem magamat, hogy ha én valaki ellen valamit vétenék, úgy még a legkisebbel szemben is törvényt állok, ha ő Felségének zászlaja és jogara alatt vagyok. Továbbá bár most is úr vagyok, ha valamit vétettem ellene, a maga módján kellene megkeresnie engemet, mert jogommal én is élhetnék. De hogy nyilvánvaló legyen és köztudomásra jusson maga az igazság és hogy megismerje a kapitány úr, hogy én abban ártatlan vagyok, teljesen lemondok jogomról és kész vagyok itt törvényt állni. Ha rám bizonyulna a vád, kegyelmet nem kérek fejemenek. Azután viszont a kapitány úr a tanú által Balassa Bálint úrnak azt üzenete, hogy : »Az Istenre kérem őt, mondotta, menjen el szemem elől, mert ha nem venném tekintetbe, hogy az ő apja valamikor az én uram volt, nem volna ilyen jó dolga ! Menjen el a szemem elől ! » Kérte magát a tanút arra is a kapitány úr, hogy beszéljen olyan értelemben Balassa Bálint úrral, hogy magától menjen ki. A tanú elment és az üzenetet elmondta Balassa Bálintnak. Balassa úr azt válaszolta, hogy kimegy és egyúttal továbbiakat akart a kapitány úrnak üzeni, de a tanú az üzenetet nem vállalta fel. De ugyanez a Balassa Bálint úr aztán egy levélkét küldött magának a tanúnak a lakására, amelyben erősen kérte, hogy azt a levélkét vigye el a kapitány úrnak és a levélke tartalmát jelentse ugyanannak a kapitány úrnak. És a levélkében azt írta, hogy ő Nagysága jól nézze meg, mit tesz, mert mint azelőtt üzenete, mondotta, »ártatlan vagyok abban a dologban és az én méntségem igaznak fog bizonyulni. Majd meglátja ő Nagysága, ha ez a jelen ügy véget ér, hogy én ő Nagyságának jó barátja voltam. Ezért, az Istenre kérem ő Nagyságát, ne keverjen bele engem ilyen dologba.« A kapitány úr a tanú által üzenete Balassy Bálint úrnak mint azelőtt, hogy menjen el a szeme elől. »Most is kérem, mondotta, hogy menjen ki a

várból. Ha kimegy, nem akadályozom őtet, sem törvényesen nem fogok eljárni ellene, hanem csupán az egyetlen élő Istenre hagyom, hogy ő bosszulja meg ezt az én sérelmemet.« A tanú pedig miután ezeket a szavakat Balassa Bálint úrnak elmondotta, azonnal hazament, ahová távozásra a kapitány úrtól engedélyt kapott. A többi részletekről, melyek a felek között történtek, semmit sem tud.

Továbbá tek. Bajcsy János, ő Felsőnének ugyanott újvári katonája a házában megtalálván, bár a királyi és a felülmondott saját emberünk mintája szerint esküt nem tett, mégis ilyen szavakat mondott: »Lelkemre, mondotta, és lelkiismeretemre mondom, hogy igazán mondom el mindazt, amit tudok.« És először azt vallotta, hogy ő a Balassa Bálint úr dolgában semmi más nem tud, mint azt, hogy ugyanazon Bálint úr szolgálja kora reggel eljött a tanúhoz és azt mondotta, hogy urának szolgálatára kéri, hogy rövid időn belül jöjjön el hozzá lakására, de hogy mivel az út sáros: »Íme, mondotta, küldött egy hátsólevelet az úr, használatára.« Mindezekre a tanú ezt válaszolta Balassa úr szolgájának: »Nincs szükség, mondotta, hogy ő Nagysága miattam lovat küldjön, mivelhogy nekem is van lovam. Rögtön megyek az urához.« Miközben a tanú azonnal oda akart menni, Balassy úr újra üzent a szolgája által, hogy a többi urakat is magához hívhatja. Aztán menetközben a tanú találkozott tek. Mezey Mihállyal, aki ugyanott katona és kérdezte őt, hová megy. Azt felelte Mezey Mihály: »Hív engem, mondotta, Balassa Bálint.« Közben jött Balassa Bálintnak egy másik szolgája, aki azt mondta, hogy ura már elment. Hogy pedig kik üldözték Balassa urat, törvényellenesen, maga a tanú egyáltalán nem tudja megmondani. Csupán azt tette hozzá, hogy a kapitány úr parancsából [Balassa úr jószágának elfoglalói] ezek voltak: Egyik maga a tanú, a másik Mezey Mihály, harmadik Magyi Ferenc, negyedik a németek zászlótartója, ötödik és hatodik két alkapitány, mégpedig Nagy Jakab és Albert József, akik Balassa uram házába azért mentek, hogy Balassa úr szolgálói semmi kárt az urak dolgaiban ne tegyenek vagy valami módon a ház körül levő akármiféle holmikat elprédáljanak. És maga a kapitány úr meghagyta, az oda kiküldött embereinek, hogy a kulcsot neki adják át. »És, mondotta, íme írok a főkapitány úrnak, hogy meg kell-e hagyni neki az ő holmiját vagy nem. Én nem akarok azokhoz hozzányúlni.«

Továbbá Ngs. Draskovits János úr, ő Felsőné katonája, ugyanott az ő házában találván, megesküdött és kihallgattatott és azt vallotta, hogy egy papírban voltak bizonyos porok becsomagolva, melyeket orvosságként kell bevenni, mely papírban az volt írva, mint emlékezik a tanú, hogy aki azt tisztá borban veszi be, a bevétel után két óráig pihenjen, és végül áztatott kenyeret egyék. És hogy az asszony kérte, hogy bemehessen, mert ő is beteg, hogy nem láthatja, (köznyelven: És hogy az asszony kérte, hogy bejőjön, mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája). Továbbá az említett tanú azt is vallotta, hogy ő azt a levelet, melyet neki Balassa úr küldött, azonnal megmutatta a kapitány úrnak. És a kapitány úr azt felelte: »Nem szükséges, mondotta, őket lefogni, mert én felelek'értük.« És még azt is hozzátette a tanú, hogy a kapitány tek. Hatalmy Pál útján megígérte és megüzente Balassy úrnak, aki törvénylátást kért, hogy csak menjen ki. Most ő vele a törvény szerint eljárni nem akar, hanem a jövőben is megtalálja őt, ha valami dolga van vele. Hozzátette még ezenfelül azt is a tanú, hogy mikor ő ismét hazatért az Érsekújvárból távozó Balassa Bálint úr társaságából, látta, amint a kapun kimentek a huszárok; ő felsége katonái közül Bornemissza János, Tarb György, Komáromi István, a kapitány úr szolgálói közül pedig András deák és Kincsi.

Továbbá Ngs. Thonhauser Honorius úr, ő cs. és kir. felsőnének újvári katonája ő házában megtalálván, megesküdtetvén és kihallgattatván azt vallotta, hogy maga a kapitány úr akarta üldözöbe venni Balassa Bálint urat, de ő a tanú lebeszélte róla, hogy elmenjen és aztán nem is ment el. Aztán a kapitány úr egyik szolgája vállalta, így szólván az úrhoz: »Üldözzük majd mi őtet.« Mire ezt mondotta: »Ám lássátok! A több barátimot is hívjátok veletek, még kulcsot is adok nékiek.« Az üldözők voltak ő Felsőné katonái közül Tarb György, Bornemissza János, Komáromi István. A kapitány úr szolgálói közül András deák, mind a két Pálffy és Rác Miklós.

Továbbá tek. Borkeszi (Borkezi?) Ferenc, ő Fels. katonája ugyanott házában megtalál-
tatván megeskettetvén és kihallgattatván vallotta, hogy a kapitány úr Balassa Bálint úr után
küldötte Tarb Györgyöt, Bornemissa Jánost, ő Felsége szolgálait, és két saját szolgáját ti. egyi-
ket András deákot, másikat Rácz Miklóst és a trombitást. És azt vallotta a tanú, hogy a kapi-
tány úr küldötte a fentemlített nemes urakat, hogy foglalják el Balassa uram házát és vagyonát.

Továbbá tek. Paksi Dávid ugyanott ő Felsége katonája, megeskettetvén és kihallgat-
tatván vallotta, hogy ő semmi egyebet nem tud, mint amit másoktól hallott.

Továbbá tek. Rácz Péter, ugyanott ő Felsége bizonyos katonáinak vajdája házában
találattatván megeskettetvén és kihallgattatván, vallotta, hogy a kapitány úr Balassa Bálint úr
után küldötte Bornemissza Jánost, Tarb Györgyöt, Komáromi Istvánt, András deákot. És
hogy ugyanazon kapitány úr elfoglalta Balassa úr házát egész vagyonával. A foglalók pedig
azok voltak, akiket Bajcsy János feljebb megnevezett. Látta azt is a tanú amint Balassa
uramnak egy lizztel és egyéb élelmiszerral megrakott szekereát az útról a várba behajtottak.

Továbbá tek. Rácz Péter, győri születésű, hasonlóképpen ugyanott a katonaságban
szolgálók vajdája, házában találattatván, megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta, hogy
semmit sem tud, mert ő akkoriban nem volt otthon.

Továbbá nemes Marusy Balázs deák, ugyane várban vajda, megeskettetvén és kihall-
gattatván azt vallotta, hogy ő akkoriban egy másik barátjánál reggelizett és ott hallotta :
»Íme, mondotta, a kapitány úr Balassi uram után küldött.« Még vallotta, hogy Komáromi
István utána volt és annak a szolgálái. Ezenkívül semmit sem tud.

Továbbá Szilágyi István, ugyancsak ugyanott ő Fels. vajdája, lakásán megtalálattatván
megeskettetvén és kihallgattatván, azt vallotta, hogy ő nem hallotta a kapitány úr szájából,
hogy ő Balassa úr után katonákat küldött, de látta őket, amint visszajöttek, ti. Tarb Györgyöt
és egyet az ő asszonya szolgálái közül. Azt is vallotta, hogy a kapitány megbízta, hogy dara-
bontokkal(?) őriztesse Balassa úr házát. Egyéb semmit nem tud mondani. Balasy Bálint úr
után voltak pedig ő Fels. szolgálái, Bornemissza János és Komáromy István, a kapitány úr
szolgája pedig Horvát János volt.

Továbbá tek. Mezey Mihály ugyanabban az Újvárbán ő Fels. katonája, ugyanott meg-
találattatván megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta hogy ő nem tudja, hogy a kapitány
úr sok embert küldött-e Balassa úr után, de látta amint visszajöttek a várba és egy sebesült
szolgát is látott. Balassa uram holmijainak elfoglalásáról úgy vallott, mint az előző tanú,
Bajcsy János.

Továbbá nemes Baranyay Mátvás, ugyanott vajda, megeskettetvén és kihallgattatván
azt vallotta, hogy ő csupán másoktól hallotta, hogy a kapitány úr Balasy úr után küldött.
Vallotta azt is, hogy hallotta, amint visszajöven Váczy János tréfásan mondotta : »Íme,
mondotta, hozunk egy foglyot.« Hallotta azt is, hogy ennél a fogolynál vagy sebesült^{tnél} száz
forintot találtak.

Továbbá nemes Magyi Ferenc ugyanezen Újvárbán ő Fels. katonája, házában találattat-
ván, megeskettetvén és kihallgattatván azt vallotta, hogy ő bizonyosan nem tudja, hogy a
kapitány úr küldött-e Balassa uram után, de amikor visszatértek, látta amint lovaikat egyen-
ként haza vezették. Akkori időben ugyanis tek. Csuzi Pál házában volt és így hallotta, amint
Váczy János tréfásan mondotta : »Íme, mondotta, a kapitány úr szolgálái hoznak egy foglyot.«
És ezek voltak Bornemissza János, András deák, Tharb György, Komáromi István. Hozzátette
azt is a tanú, hogy a kapitány úr, őt a tanút más fent nevezettekkel együtt elküldte Balassy úr
házának elfoglalására, amint azt ők vállalták.

Továbbá tek. Balogh István, ő Felségének ugyanott katonája, megeskettetvén és kihall-
gattatván azt vallotta, hogy ő abban az időben nem volt odahaza és hogy nem tud semmi más-
t, mint amit másoktól hallott.

Végül tehát a fentnevezett tanúk vallomásainak és tanúságainak ily módon összeállí-
tott rendjét és az előző dolgokról kitudakolt igazságról írt levelet, melyre a felperes úrnak saját

jogainak megvédésére szüksége van, a királyi és saját emberünk hűséges jelentése alapján a közönséges igazság szerint káptalani pecsétünk alatt kiadtattuk és kiszolgáltattuk.

Kelt az előbb elmondottak végrehajtásának és jelentésének utolsó napjától számított harmadik napon 1589-ben.»

Az okmány alapján rekonstruálhatjuk a történeteket. Az asszonyról, kiről megállapítottam, hogy korábban a seimeci bányagróf Scheuchenstuhl Vilmos özvegye volt (*Ismeretlen B. B.* 162. l.) és családi nevén a Zandegger Lucia nevet viselte, csak egyetlen tanú nyilatkozik, de amit mond, bizonyítja, hogy az asszony halálosan szerelmes volt költőnkbe, mert hiszen a katona tanú, Draskovith János szerint: »az asszony kérte, hogy bejöjjön, mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája.« Közlebbit azonban nem mond arról, hogy hol, mikor és milyen körülmények között hangzott el ez a szerelmi nyilatkozat. Az »is« szó talán azt jelenti, hogy akkor Balassi beteg volt, és betegsége alatt akarta Zamariáné meglátogatni, ami annál is valószínűbb, mert az asszony szavai előtt a tanú bizonyos alató porokról beszél, melyeket Balassinál látott.

Kevésbé világos az, amit Draskovith János valami levélről mond, melyet Balassi neki küldött, s amit ő sietve megmutatott Zamariának. Ez a levél talán valami Zamariánének szóló üzenet lehetett, és küldöncnek Draskovithot használta fel Balassi, de az beárulta a kapitánynak. Ezt abból lehet gondolni, hogy a kapitány azt válaszolta Draskovithnak, nem kell őket lefogni (*detinere*), mert ő »felel érettük«. Vagyis majd ő maga elintézi a dolgot.

A többi vallomás mind a heves olasz, de magyarul jól beszélő férj bosszúállásáról számol be. Egyelőre megelégedett azzal, hogy stante pede kiutasította a várból. Üzenetvivőként egy Huszár Mátyás nevű katonáját használta fel, aki éppen távozási engedélyéért jött hozzá. Huszár előtt kiöntötte elkeseredettségét és vele üzentette meg Bálint úrnak, hogy azonnal takarodjék ki a várból, mert ha ki nem megy, hajdúit küldi rá és felkoncoltatja.

Balassi az üzenet vétele után szokása szerint viselkedett. Először is, és a továbbiakban is, teljesen ártatlannak mondja magát a dologban és ennél fogva válaszüzenetében kérte a kapitányt, álljon el szándékától. De mint mindig, más bajos dolgaiban is, a törvényre hivatkozik, és azt kívánja, hogy ha a kapitánynak baja van vele, állítsa törvény elé, mert hiszen, — valószínűleg, hogy az ellene irányuló ellenszenvet leszerelje, — már szolgálatba lépésekor rögtön kijelentette, hogy nem kell tőle félni, mert ő nem él mágnási előjogaival: hajlandó a legkisebb embernek is törvényt állni, míg katonai szolgálatban van. De a kapitány nem Werbőczy szellemében akarta családi botrányát elintézni s azért újra megüzente, hogy takarodjék szeme elől, de azonnal. S itt tudunk meg valamit Zamariáról, amit eddig szintén nem tudtunk: azt, hogy Balassi János zólyomi főkapitány alatt szolgált fiatal korában és hogy fia csak apja jó emlékének köszönhette, hogy nagyobb baj nélkül hagyhatta el a várat. A becsületében sértett férj érthetően nem akarta a botrányt még azzal fokozni, hogy bíróság elé vigye szégyenét; olasz temperamentuma sem igen fért össze egy házasságtörési ügy prókatori elintézésével. S ezért újra meg újra megüzente: takarodjék el tüstént szeme elől, mert különben megkeserüli. Balassi erre lehorgasztott fővel csakugyan eltávozott a várból, miután előbb még egyszer levélben kísérte meg megpuhítani parancsnokát: ámde hiába.

Mielőtt eltávozott volna, bizonyára Huszár Mátyás ide-oda járkálása alatt, barátaihoz folyamodott tanácsért vagy segítségért. Egy Bajcsy János nevű katonához küldte tehát kora reggel szolgáját, és vele együtt egy hátslovát, — tekintettel az utcák lucskos állapotára, — hogy sietve jöjjön hozzá. Miután Bajcsy büszkén azt válaszolta, hogy neki is van lova, útnak is indult. Útjában találkozott Mezey Mihállyal, egy másik katonával, akit szintén hivatott Balassi. Közben azonban Balassinak egy másik szolgája jött, jelentve a Balassi háza felé ügöző katonáknak, hogy ura már elhagyta a várat. Alighanem akkor már megkapta a kapitány utolsó fenyegető üzenetét és a »periculum in mora« arany szabály szerint jobbnak látta kereket oldani.

A tanúvallomások legnagyobb része aztán már arra vonatkozik, hogy a kapitány üldözőbe vette hadnagyát és elfoglaltatta házát. Erre vonatkozólag mondja a német katona,

Thonhauser Honorius, hogy maga a kapitány akarta üldözőbe venni, talán hogy sajátkezőleg szúrja le, mert közben megbánta, hogy olyan nagylelkűen bánt el becsületén foltot ejtő hadnagyával, de Thonhauser lebeszélte róla. Ekkor hadnagyai maguk ajánlkoztak, hogy üldözőbe veszik a menekülő hadnagyot. A kapitány erre, mintegy a felelősséget elhárítva magáról, azt mondotta: »Ám lássátok!« De azért a vár kapukulcsát is átadta nekik és további erősítéseket is adott melléjük. Az üldözők részben császári katonák, részben magának a kapitánynak szolgálói voltak, sőt köztük volt az a Mezey Mihály is, akit Balassi távozása előtt magához kért. A tanúk jelentékeny része látta, amint az üldözők visszatértek, egyik-másikuk azt is tudja, hogy Balassinak egyik szolgáját megsebesítették és fogolyként behozták a várba, amiből az derült ki, hogy összecsapás is történt az országúton, de Balassinak sikerült megszabadulnia üldözőitől, akik különben még egy lisztet és más egyéb holmival megrakott szekeret is hoztak zsákmányként magukkal. A megsebesített fogolynál is találtak bő zsákmányt: száz forintot.

Ezenfelül Zamaria Balassi házát is megszállatta darabontjaival. Egyik tisztje aztán levelet küldött a kapitánynak, hogy megkérdezze, vajon nem kellene-e az ott talált holmit visszaadni a tulajdonosnak? A kapitány ürügye szerint a házfoglalásra azért volt szükség, hogy megakadályozza Balassi szolgánépét a házban és a ház körül található vagyon elherdálásában.

Mi történt aztán a holmival, nem tudjuk, de a végvári zsákmányoló szellemet ismerve biztosra vehetjük, hogy Balassi, aki Újvárra való bevonulása előtt is szegény, lerogyolódott ember volt, semmit sem látott többé viszont érsekújvári szolgálata alatt szerzett vagyonából.

Pontosan mikor folyt le ez a kaland, nem tudjuk, mert a tanúvallomások erről hallgatnak, de mivel a tanúkihallgatások 1589. február 12-én (septuagesima előtti szombaton) és a következő napon folytak le Érsekújvárban, és figyelembe véve azt is, hogy Balassinak is idő kellett, míg a nádori helytartón át a nyitrai káptalan hiteles helyi embereit megkereshette, továbbá mivel a haditanács jegyzőkönyvei szerint még Balassi alkalmaztatása csak 1588 áprilisában lett végleges, 1588 május—december hónapjaira tehetjük a botrány lefolyását.

Az irodalomtörténet szempontjából persze jó volna pontosabb dátumot tudni. Tudniillik ugyanabban a levélben, ahol a költő érsekújvári alkalmaztatását jelenti Kápy Sándornak, dicsekszik el előlegezett hódításával: »ha Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, nagy úr leszek«. Az utána tett vaskos kifejezéssel együtt ez azt jelenti, hogy már megkezdte ostromát özvegy Ungnádné Losonczy Anna ellen, vagyis a Júlia-énekek keletkezését ettől az időtől kezdve számíthatjuk. Viszont jó volna tudni, vajon az érsekújvári újabb botrány nem játszott-e szerepet abban a merev elutasító viselkedésben, mellyel Losonczy Anna volt szeretője új, ezúttal matrimoniális célú udvarlását fogadta?

Jól domborodik ki az ügyből a háromszög két főszereplőjének jelleme: a heves olasz úr temperamentuma, mikor szóba sem akar állni a mentegetőző ellenféllel, sőt miután megígéri, hogy szabadon hagyja futni, üldözőket küld utána: hátha azok levágják, ha már ő nem állhatott személyesen bosszút a sértésért, saját szavai szerint az élő Istenre bízva a bosszúállást. És a női szíveket láncra fűző költő, kora Alcibiadese, mint Rimay szépsége miatt nevezi, aki mindig ártatlannak érzi magát (talán mert az asszony futott utána) és mindig Werbőczy törvényeinek hadállásába menekül, ha érzi, hogy egy kicsit mégis ludas a dologban.

Ezek után már megértjük azt is, hogy miért akartak az érsekújvári tisztek az eperjesi oktavális székre menni. Balassi hívta őket perbe, de mielőtt odaértek volna, útjukat állta szidalmaival és kardjával. A vérmes és jogaiban magát sértve érző ember kitöltötte bosszúját azokon, akik Zamaria szolgálatában őt üldözőbe vették, szolgáját elfogták és megsebesítették, holmiját elrabolták és ráadásul még csúful meg is futamították, mert hiszen akkor bizonyosan túlnyomó többségben voltak. A panasztevő tisztek nevei bizonyára szerepelnek a vallomásokban.

Talán többet is megtudhatnánk az egész ügyről, ha azokat az okmányokat, melyeket Jedlicska Pál Pálffy-okmánytárában idéz, megismerhetnők.⁵ 1588. dec. 20-án a haditanács

⁵ *Jedlicska Pál*: Adatok erdődi b. Pálffy Miklós, a győri hősnék életrajza és korához. Eger, 1897; 350, 384, 422 l.

ugyanis megbízta Pálffy Miklóst, hogy a Zamaria és Balassi közötti egyenetlenséget békés úton intézze el.⁶ 1589. jan. 21-én Ernő főherceg megküldi a nyitrai püspöknek Zamaria és Balassi »kérő leveleit« elrendelve, hogy a legközelebb eső királyi tanácsosokkal értekezzenek ez ügyben. Viszont a püspök kéri Pálffy, akit csak jóval ezután, 1589. jún. 6-án iktattak be az érsekújvári főkapitányi tisztsébe és akinek Zamaria ugyanezen év október 29-én adta át a várat, hogy a jan. 29-én tartandó értekezleten jelenjen meg.⁷

A béke aligha jöhetett létre, mert a nyitrai káptalan tanúságlevele fenti intézkedés után kelt vagy két héttel és az eperjesi úton rendezett csetepaté is a jóval későbbi hónapokban folyt le.

Egy bizonyos: Balassi új katonai pályafutását az érsekújvári botrány kettévágta s ezután már hasztalan igyekszik újabb alkalmaztatást kapni a haditanácstól. Állástalansága, szegénysége, Losonczy Anna kosara, Balassa András álnok intrikái kergették aztán száműzésbe, lengyel szolgálatba, ahol újra meg akarta kezdeni vitézi életét. Tudjuk, ez a reménye is füstbe ment és lengyel földről is csak szép emlékekkel és gyönyörű szerelmes versekkel tér haza 1591-ben, hogy aztán végső elkeseredésében Esztergom falai alatt önkéntes vitézként keresse a hősi halált.⁸

⁶ Jedlicska szerint az irat a bécsi Hadi Levéltárban van.

⁷ Jedlicska szerint az irat a Pálffy-senioratusi levéltárban van, XVIII/X. (f. 1) jelzésű csomagban.

⁸ Érdekes, hogy a nyitrai kanonoki jegyzőkönyv négyféleképpen írja Balassi Bálint nevét: Balassy, Balassa, Ballassa, Balasy. Az üldözök közt szereplő két Pálffy egyike sem lehet azonos Pálffy Miklóssal, aki ekkor komáromi kapitány volt.

MURÁNYI-KOVÁCS ENDRE

MONTESQUIEU

A Béke Világtanács határozata emlékeztetve Montesquieu halálának kétszázadik évfordulójára, oly íróra hívta fel a figyelmet, akinek sajtó korabeli s egyúttal egyetemes, világirodalmi jelentőségét az irodalomtörténeti kritika általánosságban elismeri. Amikor a XVIII. század francia felvilágosodása szóba kerül, ritkán felejtjük ki a legnagyobbak névsorából a *Perzsa levelek* és *A törvények szelleme* írójának nevét. Most az évforduló módot és alkalmat ad arra, hogy nem vitatott kezdeményező szerepén túlmenően sor kerülhessen Montesquieu egy-egy alkotásának, illetve egész életművének korszerű elemző értékelésére, széleskörű ismertetésére.

Kétségtelen, hogy a haladó irodalomtörténészek nemcsak elfogadták, de gyakorta idézték, és igen helyesen értékelésük alapjává tették *Engels* tételét: »Azok a nagy férfiak, akik Franciaországban az elméket az eljövendő forradalom számára felvilágosították, maguk is felette forradalmian léptek fel. Nem ismertek el semmiféle külső tekintélyt, bármi legyen is az. Vallást, természetfelfogást, társadalmat, államrendet, mindent a legkíméletlenebb bírálóknak vetettek alá; mindennek igazolnia kell létezését az ész bírói széke előtt, vagy le kell mondania a létről. A gondolkodó értelem lett mindennek egyedüli mértéke.«¹ Viszont éppen a haladó irodalomtörténészek többnyire visszaríadtak attól,² hogy felvessék a kérdést:

¹ *Engels*: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. *Marx – Engels*: Válogatott Művek II. Budapest, Szikra, 1949, 112. l.

² És ebben része lehetett annak a ténynek, hogy Marx *A tőke*-ben bírálja Montesquieu »jogi illúzióit«, a pénz jelentőségére vonatkozó megjegyzéseit (*Marx Károly*: *A tőke* I. 2. kiadás, Budapest, Szikra 1949, 665 l., 102. l.) Ismételtelen több helyütt pedig állampolitikai nézeteit. De úgy gondoljuk, mindennek felett, azért nem kedvelt, sőt »kényes«-nek tekintett téma Montesquieu, mert érvényes az a megállapítás, hogy ő az európai liberalizmus apja.

mily, ma is megvitatandó problematikát hordoz magában a Montesquieu-i életmű? Van-e oly vonása, amely alkalmas arra, hogy akárcsak egyes irodalmi részletkérdésekben is vezető vagy figyelmeztető lehessen? Holott ennek az életműnek minden darabja, akárcsak saját korában : gondolkodásra készítet. Montesquieu az író pedig érdemes arra, hogy a humanizmus győzelméért folytatott új küzdelmeink fényénél tanulmányozzuk, és tanuljunk is tőle.

E megjegyzésekkel korántsem kívánjuk az emlék-év alkalmából előkészíteni Montesquieu »aktualizálását«. Véleményünk szerint a múlt írói mindig »aktuálisak« és művük, amennyiben értéket, annyiban gazdagító tanítást és tanulságot is ad.

1.

Montesquieunek háromfajta arcképét ismerjük. Ezek, ha az arcvonások sajátosságában meg is egyeznek, mégis három egymástól eléggé elütő módon mutatják be, jellemzik azt az író, aki »kiemelkedő helyet foglal el a francia burzsoá forradalom eseményeit előkészítő felvilágosítók dicső csoportjában« és aki a szovjet irodalomtörténeszek véleménye szerint »a francia felvilágosodás irodalmának egyik megteremtője, kezdeményezője annak a hatalmas eszmei szabadságmozgalomnak, amely csakhamar széles folyamként hömpölygött végig Franciaországban.«³

Az arcképek egyik csoportja Montesquieut a XVIII. század első felének ismeretes nagy fehér parókájával ábrázolja, akár a bordeaux-i »parlament« (törvényszék) elnökének ünnepi köntösében, akár mint Carlo Faucci későbbi festménye, a párizsi szalonok polgári ruhájában. A másik képmás mind az ismert, hiteles bronz domborművön,⁴ mind ennek számtalan metszet-másolatán egy szigorú és gondolkodó római szenátor vagy prokonzul profilját mutatja. Végül ránk maradt egy vörös krétarajz is 1744-ből — a La Brède-i kastély valamely lakójának, nem lehetetlen, hogy Montesquieu leányának rajza⁵ —, amelynek tágra nyitott szemű, hullámos hajú, figyelő, de magabiztos férfiúja, szinte anticipálva a francia forradalomnak valamely harcoss politikusát idézi elénk.

E háromfajta arckép ugyanazt az embert ábrázolja. Mindegyik hitelt érdemel. És nem csupán a kutatások, a korabeli tanúvallomások, a dokumentumok alapján, hanem mindenkifelett azért, mert ez a háromfajta képmás együtt dialektikus egységben revelálja Montesquieu egész egyéniségét : ily többprofilú s mégis egyarcú, lelkű emberről vall a montesquieu-i életmű.

Charles-Louis de Secondat — a gascogne-i nemes, Jacques de Secondat fia — 1689. január 18-án született La Brède kastélyban. Az egykorú feljegyzések szerint a fiú születésekor egy koldus állított be a kastélyba, s a család azzal a kéréssel tartotta ott : legyen a fiú keresztapja. »Egész életében emlékeztesse ez a keresztapa arra, hogy a szegények testvéreink.«⁶ Ez a »legendaszerű« adat nem téveszthet meg : nem valami különlegesen demokratikus szellem jelzője ez, hanem inkább a XVII. század egyszerű, vidéki nemesemberei keresztényi hitének megnyilvánulása. Az is bizonyos azonban, hogy nem vall a jezsuitákhoz közel álló vallási életszemléletre. És valóban, esztendőik múltán, a vagyonos család fia középiskoláit nem a jezsuiták valamely divatos kollégiumában kezdi majd el.⁷ A gyermek különben születése után kikerült a kastélyból, a környéken egy parasztdajka családjá körében élte első három esztendejét.

³ Isztorija francuzszkoj literaturii. Tom. I., Moszkva—Leningrad, Jzd. Ak. Nauk., 1946, 696. 1.

⁴ Vö. Eugène Bouvy : L'Iconographie de Montesquieu. Paris, Les Presses Universitaires de France (1931).

⁵ Vö. Meauldre de la Pouyade : Le vrai portrait de Montesquieu, Bordeaux, 1941.

⁶ L. Albert Sorel : Montesquieu. Paris, Hachette, 1887. 6—7 1.

⁷ Hanem az oratóriánusoknál, Juillyben. Ott is végezte. Jellemző egyébként Montesquieure, hogy már a kollégiumban »eretnek« tanulmányt írt arról, hogy az ókori »pogány« filozófusok és költők »nem érdemlik meg« az örök poklot.

Jacques de Secondat birtokos és hivatali nemes: bírói család leszármazottja volt. Apja, a guylene-i tartományi törvényszék elnöke, ezt az állását nevével — Montesquieu — és bárói rangjával együtt a szokás szerint legidősebb fiára hagyta. Ennek unokaöccse, a fiatal Charles-Louis de Secondat a jully-i kollégium után elvégezve Bordeaux-ban jogi tanulmányait, 1708-ban ügyvéd, 1714-ben a törvényszék tanácsosa lesz. Két évvel ezután pedig — fiatal házasként — átveszi nagybátyja örökét: a törvényszéki elnök hagyományos dízsüvegét és felveszi a Montesquieu nevet, hogy ezt majd emlékezetessé tegye, nem csupán a guylene-i tartományban, hanem az egész világon. Ugyancsak 1716-ban Montesquieut beválasztották a bordeaux-i tudományos akadémiába, ahol részben jogtörténeti és történeti, részben természettudományos — a nehézkedés, a testek átlátszóságának kérdésével foglalkozó — felolvasásokat tart, megmutatva többirányú tudományos érdeklődését.⁸

Mindezek az adatok a XIV. Lajos halálát követő Régens-korszak egy szorgalmas, napjai tudományos eredményeit számontartó, tanult és gondolkodó vidéki nemes képét rajzolják elénk. Szép vagyona, hivatali állása megengedi, hogy fellátogasson Párizsba. Tudjuk, hogy itt, e városban mutatkozott meg legélesebben a korszak társadalmi ellentmondása: az önkényuralomban politikailag igen korlátozott jogú burzsoázia gazdasági megerősödése. Ez az ellentmondás⁹ volt a felvilágosodásnak, a feudalizmus elleni szellemi mozgalomnak társadalmi-gazdasági alapja. És bár ez a mozgalom lényegében a burzsoázia ideológiai harca a hatalom megszerzéséért, Lenin figyelmeztetett: »Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy abban az időben, amikor a XVIII. század felvilágosítói írtak (akiket a közzefogás a polgárság vezetőinek ismer el), . . . minden társadalmi kérdés a hűbériség és a hűbéri csökevények elleni harcba torkollott. Az új társadalmi-gazdasági viszonyok és azok ellentmondásai akkor még csíraállapotban voltak. Ezért akkor a polgári ideológiákban nem nyilvánult meg önzés; ellenkezőleg, Nyugaton is, Oroszországban is teljesen őszintén hittek az általános boldogulásban és őszintén kívánták azt, őszintén nem látták (részint még nem is láthatták) a hűbériségből kifejlődött rend ellentmondásait.«¹⁰

A francia felvilágosodás folyamán a legszorosabb kapcsolat állott fenn az írói munka és a társadalmi-politikai harc között. S a francia felvilágosodás első jelentős műve az 1721-ben, a szerző nevének megjelölése nélkül és külföldi kiadásúnak feltüntetett,¹¹ de a kötelező engedély nélkül Franciaországban, Rouen-ban »illegálisan« nyomott *Perzsa levelek*. Montesquieu regénye a francia feudális társadalom bomlásának, a zsarnok abszolutisztikus monarchiának, a felsőbb osztályok képmutatásának és erkölcsi romlottságának maró gúnnyal megírt szatírája. S e szatíra hosszú időre a felvilágosodás irodalmának példaképevé vált. A regény lapjai mögül — ha olykor a divatos parókájú nemesi bíró kacsint is felénk, elmondva egy-egy pajzánabb történetkét, vagy sikamlósabb megjegyzést téve — egészében véve az igazságtalanságokon, ferdeségeken felháborodó, azokat kipellengérezni vágyó, az erkölcs és az igazság győzelméért harcolni akaró forradalmár-gondolkodó rokonszenves arca tűnik elő. Az ajka szögletében bujkáló gúny a hazugság és az illúziók ellen irányul.

A felvilágosodásnak, a zsarnoki hatalmasságok, a királyi és egyházi cenzúra elől rejtőzködni kénytelen filozófus-írója perzsa ruhát öltött és ártatlan képpel azt mutatja, hogy mindaz a ferdeség, amire rávilágít, csak egy, az európaítól egészen különböző kultúrájú

⁸ 1717-ben anatómiai pályázatot tűz ki, aránylag magas pályadíjjal. Ő maga is folytat állatanatómiai, növénytan s egyéb természettudományos kutatásokat. Ezeket csak évek múltán — gyengülő szeme miatt — hagyja majd abba.

⁹ Ezzel együttjáróan a rendi monarchia mindinkább fokozódó bomlása, a nemesség és főpapság pazarlása és anyagi romlása, mely a dézsma és az úrbér alatt nyögő parasztság fokozódó nyomorát idézte elő.

¹⁰ *Melyik örökségről mondunk le?* V. I. Lenin Művei 2. kötet. Budapest, Szikra, 1951, 529. l.

¹¹ Az egyik 1721-ben megjelent kiadásra amsterdami, a másikra kölni fiktív kiadó nevét nyomtatták.

ázsiai szokatlan szemlélete miatt látszik gázságnak, képtelenségnek, álszenteskedésnek.¹² Az író azonban nem tévesztette meg sem a cenzorokat, sem az olvasókat. Az utóbbiakat épp annyira meghökkentették és aztán magukkal ragadták a *Perzsa levelek* merészségükkel, csípős kritikájukkal, mint amennyire szórakoztatták, izgatták őket a háttérben — az Európában utazgató perzsák által elhagyott háremben — lefolyó események.

Köztudomású, hogy a *Perzsa levelek* mily nagy sikert arattak. A francia irodalomtörténeti kritika pedig hangsúlyozva a könyv élénk, ideges és világos stílusát — méltán tartja remekműnek, a XVIII. század egyik legkiválóbb irodalmi alkotásának. Megteremtve a filozófiai regény műfaját, utat nyitott azoknak a Montesquieu nyomába lépő alkotóknak — Voltaire-nek, Diderot-nak —, akik utána a felvilágosodás ügyét diadalra vitték.¹³

2.

Montesquieunek ártatlanságot sugárzó perzsa álarcban elmondott igazságai miatt egyáltalában nem záródtak be előtte az előkelő párizsi szalonok ajtai. Inkább tágabbra nyíltak. És a parókás, díszes öltözetű, kellemes csevegésű, harmincegynéhány éves »elnök úr« barátságos mosolyú arca ilyenkor egyáltalában nem emlékeztetett a maró gúnnyal bíráló filozófusra. A feljegyzések szerint a szép Mademoiselle de Clermont, az akkor hatalma teljében kormányzó Bourbon herceg hűgának tiszteletére írta Montesquieu *Le temple de Gnide* című prózai költeményét,¹⁴ a mitológiai mezbe öltöztetett gáláns rokokó-irodalom egyik nem jelentéktelen, de nem is kiemelkedő darabját. Stílusának tisztasága, az érzelmes és sikamlós részletek váltakozása sikert is biztosított számára a szalonokban. A mű megjelenése után a Francia Akadémia beválasztotta tagjának, azonban a király nem hagyta jóvá a választást azzal a kifogással, hogy az író nem lakik állandóan Párizsban.

XV. Lajos környezete valójában arról értesült, hogy ha Montesquieu az arisztokrata-szalonokban a gáláns rokokó-író arcát öltötte is fel, ugyanakkor más, »gyanúsabb« helyekre is bejáratos. Gyakori vendég a politikai kérdésekről vitatkozó *Club de l'Entresol*-ban, ahol fel is olvasta *Dialogue de Sylla et d'Euclate* című, hajlékony, remek stílusáról tanúskodó művét, a zsarnokság elleni dialektikus vádiratát. Ebben oly zsarnokot ábrázol, aki megundorodott attól, hogy bálványja legyen a »magához hasonlók társadalmának« s végül is lemond hatalmáról. Montesquieu folytatta megkezdett irodalmi munkálkodását a feudalizmus ellen.

A királyi elutasítás után sértődött sietséggel visszatért Bordeauxba s egymásután olvassa fel az ottani akadémián társadalomtudományi tárgyú értekezéseit.¹⁵ És közben a törvényszéki ülészak megnyitásaként elmondja híres beszédét, amelynek tétele, hogy az ítéleteknek és a törvények végrehajtásának méltányosaknak kell lenniök.

Montesquieu egyáltalában nem tetszeleg a jogtudós tógájában, doctinaire pózában. A bordeaux-i »száműzetésben« a zsarnoksággal szembe forduló gondolkodó, ítéletei fényében

¹² Az ötletet, azt, hogy a francia valóságot ázsiai utazó szemén keresztül ábrázolja, Montesquieu Dufresnytól kölcsönözte, aki *Amusements sérieux et comiques d'un Siamois* című regényében ezzel már sikeresen kísérletezett. Persze Dufresny célkitűzései, látásmódja, egész írói elképzelése alapján éppen a lényegre vonatkozólag nem tekinthető Montesquieu forrásának.

¹³ Feleslegesnek vélem feljegyezni itt a hivatkozásokat. Idézhetném a francia XVIII. századdal foglalkozó egész irodalmat.

¹⁴ Megjelent 1725-ben Párizsban, királyi engedéllyel, de Montesquieu nevének feltüntetése nélkül.

¹⁵ 1725 május 1-én: *Traité général des devoirs de l'homme*, augusztus 25-én: *Discours sur la différence entre la Considération et la Réputation*, november 25-én: *Discours sur les motifs qui doivent nous encourager aux sciences*. Ez utóbbiban fogalmazza meg talán először nyíltan a haladásba vetett hitét: »A kereskedelem, a hajózás, a csillagászat, a földrajz, az orvostudomány, a fizika ezer előnnyel gazdagodott azoknak munkájából, akik minket megelőztek: nem szép cél-e, ha azon dolgozunk, hogy magunk után nálunk boldogabb embereket hagyjunk?«

a királyi hatalmat titkon megvető bíró áll előttünk : a történelem folyamán rég elbukott római köztársaság puritán erkölcsű állampolgára.

Montesquieu azonban saját korának embere, a maga társadalmának éles szemű megfigyelője. Sértődöttsége nem tartós. Tudja, hogy az nem is vezethet semmiféle eredményre. Holott ő eredményt akar elérni. Mifélett? Irodalmi? Társadalmi? A kettő nála összeolvad. Váratlan elhatározással (a korabeli jogszokásnak megfelelően) eladja törvénytudományi előkelőségét. S nem sokkal azután, hogy megszületik második lánya, Denise — aki később »drága titkárnja lesz¹⁶ —, feladja bordeaux-i háztartását is : Párizsba költözik.

1727-ben Montesquieu bemutatja második mitológizáló, gáláns rokokó-írását, a »*Voyage á Paphos*«-t Mademoiselle de Clermont-nak. S bár időközben Bourbon herceg kegyvesztett lett, húga pártfogása mégis hathatós. Igaz — a korabeli krónikák tanúsága szerint — Montesquieu alkalmazkodik annyira a főúri társadalom képzmutatásához, hogy a »mindenható« és akadékoskodó Fléury bíboros-miniszter számára a *Perzsa levelek*-ből új kiadást nyomtat,¹⁷ ebből kihagy jó néhány éles, különösen a katolikus egyház és a királyi önkényuralom ellen irányuló megjegyzést, egész leveleket. A cinikus bíboros-miniszter meglegedetten hunyorít s nincs többé akadálya annak, hogy Montesquieu elfoglalja helyét a Francia Akadémiában.

Montesquieu felölti a díszruhát és elfogadva a hagyományos előírást, új parókában, arcára merevített kaján mosollyal mond akadémiai rövid székfoglalójában minden jót azokról, akiknek gonoszságát és bűneit, egész romlottságát, mind ez ideig — 1728 első napjaiig — kíméletlen gúnnyal leplezte le. De ebben a székfoglalóban találunk néhány mondatot a békéről is, az író békevágyának szűp, maradandó kifejezését : »*Pusztuljanak el azok a végezes feltételek, melyek az embereket az emberek ellenségeivé teszik ! Kíméljük az emberi vért, a vért, mely mindig bemozolja a földet ! . . .*«

S ezután a békét hirdető író otthagyja az Akadémiát, Párizst, Franciaországot, hogy megismerje az idegen népeket, az idegen országok szokásait, politikai intézményeit, törvényeit. Elindul Bécsbe, majd 1728 nyarán közel egy hónapig tartózkodik Magyarországon, ahol nem csupán a pozsonyi diétára, a főnemesi udvartartásokra kíváncsi, hanem az egész országra.¹⁸ Meglátogatja a felvidéki bányákat és ez utazásának nemcsak élményeit jegyzi fel a *Voyages* kéziratban hátrahagyott kötetében, hanem ugyanitt »beszámolót« is ír tapasztalatiról.¹⁹ (Magyarországi megfigyeléseit különben felhasználja ekkor már tervbe vett nagy művében : a *Törvények szelleme* XV. könyvének X. fejezete említi a magyar jobbágyság állapotát. A VIII. könyv IX. fejezetének aránylag gyakran emlegetett magyarországi vonatkozásainál már nem a személyes tapasztalat a lényeges. Ez a későbbi, 1741. évi pozsonyi országgyűlés emlékéét idézi.)

Montesquieu beutazza Ausztriát, Olaszországot, a »művészetek hazáját«, művészi ízlésének fejlesztőjét, Németországot, Hollandiát. Majd közel két évet tölt Angliában, amelyet

¹⁶ A gyengeszemű, végül egészen megvakult Montesquieunek ő olvassa fel a könyveket és neki mondja az író tollba késői nagy művét, feljegyzéseit, leveleit.

¹⁷ Tartva magát elfoglalt álláspontjához : ezt is név nélkül jelenteti meg.

¹⁸ Kéziratoss *Gondolatai*-ban maradt fenn ez a megjegyzése : »Az t mondtam, szeretném látni Magyarországot, mert Európa minden állama olyan volt, mint jelenleg Magyarország. Ott apáink szokásait akartam megismerni.«

¹⁹ Montesquieu magyarországi utazására vonatkozólag I. *Voyages de Montesquieu* I—II. Publié par le baron A. de Montesquieu, Bordeaux, 1894—96, *Correspondance de Montesquieu* I—II. publiée par F. Gêbelin, Paris, Champion, 1914. Továbbá *Spicilegium* című kéziratoss munkájának feljegyzéseit és D'Alembert Montesquieuról szóló megemlékezését (az Enciklopédia V. kötete élen.) Közelebbi feldolgozás : Rác Lajos : Montesquieu utazása Magyarországon. (Akadémiai Értesítő 1914.) F. Honti : Montesquieu en Hongrie (Extrait de la Revue de la Hongrie Nouvelle, Genève.) Eckhardt Sándor : A francia forradalom eszméi Magyarországon, Budapest, Franklin 1924, Birák Géza : Francia utazók Magyarországon, Szeged, Egyetem, 1948.

a »szabadság és egyenlőség« hazájának lát, és így válik a XVIII. század francia felvilágosítói között az első »anglománna«.

3.

Montesquieu lord Waldegrave angol követtel tette meg az utat Párizsból Bécsig. Itt Szavojai Jenő herceg és más főurak vendége, Pozsonyban is nagyrészt mágnások társaságában forog, Pálffy nádor is, Eszterházy hercegprímás is szívesen látják az előkelő francia utazót. S így van ez végig, egész útja, külföldi tartózkodása folyamán.

Az udvarias, szellemes, olykor lelkesedő, előkelőségekkel poharazgató Montesquieu hazaérkezése után azonban félreteszi a parókákat, díszes öltönyöket s hirtelen az utókor számára végleg eltűnik »le baron de Montesquieu«-nek az »ancien regime« nagyúri társaságában otthonos arca. És megjelenik a római profil, hogy időnként mögüle, a homályból előelbukkanjon a forradalmat előkészítő felvilágosodás filozófusának jövőbe mutató arca.

Montesquieu visszavonul La Brède-be s hozzákezd nagy művéhez. A *Törvények szellemének* előtanulmányaként adja ki 1734-ben történelmi munkáját, a *«Considérations sur les causes de la grandeur et la décadence des Romains»*-t. Megjelenések sorában azért fontos mű ez, a korai felvilágosodás irodalmának azért egyik legjelentősebb alkotása, mert élesen szembefordul a történelemnek akkor — Bossuet nyomán is — elfogadott teológiai tárgyalásával; a történelmi események elemzését tudományos alapokra igyekszik helyezni.²⁰ Montesquieu szerint a történelmi fejlődés törvényszerű és logikus és törvényszerűségét fizikai és erkölcsi okok hozzák létre. Ezeket az okokat az író adatszerű elemzéssel kutatja és tárja fel.

Világos azonban, hogy a római történelem vizsgálata Montesquieunél nem önmagáért való: nem csupán egy kutató elme zártkörű érdeklődésének eredménye. A római birodalom megerősödését és hanyatlását tárgyalva, Montesquieu figyelmeztetett a korabeli francia társadalom helyzetére: a nagy fény, ragyogás, pompa mögött meglapuló pusztító hatóerőkre. Montesquieu nem kívánta gyökeresen, forradalmi módon megváltoztatni ezt a francia társadalmat, amelyet az utókor »ancien régime« névvel jelöl. Reformálni akart. A római történelem tapasztalatai alapján bírálta hazájának »észszerűtlen« társadalmi rendjét, mert mindazokat az okokat, amelyek véleménye szerint előidézték Róma bukását, mindazokat az okokat fellelte a »Lajosok« Franciaországában is. A célzások és párhuzamok hol burkoltak, hol egészen nyíltak. Hatásuk — a könyv megjelenésekor — kétségbevonhatatlan, annál is inkább, mert Montesquieu nyelve tiszta és közérthető, világos stílusa minden franciául olvasóhoz meggyőző erővel szól.²¹

²⁰ »A római történelem egész folyamatának átgondolására és bizonyos fejlődésbeli törvényszerűségek megállapítására irányuló első komoly kísérlet Montesquieu nevéhez fűződik... Különböző népek történetének és jogi normáinak összehasonlító tanulmányozása lehetővé tette Montesquieu számára bizonyos általános tételek megfogalmazását...« N. A. Maskin: *Az ókori Róma története*. Bpest, Tankönyvkiadó, 1951. 33. l.

²¹ Ehelyt kell emlékeztetni Montesquieu történelmi művének a francia történelemírásra gyakorolt hatására. A romantikusokon — Lamartine, Michelet történelmi művein át — Jean Jaurésig kimutatható ez. De nyilvánvaló, épp a fenti nevek említése mellett, hogy a történetírás és az irodalom nem határolható el mereven: a művészi elemek, a nyelv és a lélekrajz a történetírók helyét a francia irodalomtörténetben jelölik ki. Viszont, ha már itt hatásról tettünk említést, jegyezzük fel a kutatók segítségével a rendelkezésünkre álló adatok szerint azokat a tanulmányokat, melyek Montesquieunek magyarországi hatásával foglalkoznak. Mindenekelőtt említsük meg, hogy Bessenyei: A holmi című művének (Bécs, 1779) XXXIV. része »Monteskiő«-ről szól. L. továbbá: Császár Elemér: Kisfaludy Sándor és a francia irodalom (Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének 60. évfordulójára, Budapest, Athenaeum, 1908), Zolnai Béla: Mikes Törökországi Leveleinek keletkezéséhez (Egy. Phil. Közlöny, 1916), Baranyai Zoltán: Első Montesquieu fordításaink (uo. 1920), ua.: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Budapest, 1920, Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat (Egy. Phil. Közlöny 1919—21), ua.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, Franklin (1924), Sőtér István: Eötvös József. Budapest, Akadémia, 1954.

A rómaiak történetéről szóló mű — mégha nem foglalt is állást a forradalom mellett — elméletileg készítette elő a francia társadalmat a forradalmi átalakulásra. Megteremtette a római erények, »a klasszikus polgári erények« kultuszát, amely a nagy francia polgári forradalomban olyannyira jut majd érvényre, hogy a forradalom vezérei, a jakobinusok a római respublicánusok késői leszármazottjainak fogják magukat vallani. És ha a művészetben például csak Louis David hatalmas festői alkotásaira gondolunk, már megsejthetjük, mennyire nem tekinthető formainak ez a »római hatás«, amelynek előidézésében nagy része volt Montesquieu művének. Tudjuk azt is, hogy a forradalom idején nem egyszer idézték Montesquieut. A girondisták mesterüknek tekintették, és ha a jakobinusok inkább Rousseaura esküdtek, Saint-Just mégis Montesquieut egy mondatát írta *L'esprit de la Révolution et de la Constitution de France* című műve élére. Marat pedig így nyilatkozott: »Bármilyen is a bölcseknek e nagy ember iránti tisztelete, nem tudom vajjon nem marad-e érdeme alatt, ne féljünk ezt kimondani; amikor kifejtji a politikai világot mozgató rejtett rugókat, megmutatkozik legmagasabbrendű értelmessége.«²²

A forradalom nagyjai természetesen már az egész Montesquieu-életművet látták. S mindenek felett azt a hatalmas alkotást — *L'esprit des lois* —, amelynek Montesquieu eredeti elgondolása szerint a római történelemről szóló könyve csupán egy része lett volna. A valóságban előkészítője lett.

1748-ban adja ki Montesquieu, ezúttal valóban külföldön, Genfben a *Törvények szellemét*.²³ Húsz évi állandó munka eredménye ez a könyv. Az író vallomása szerint: »Kimondhatom: egész életemben ezen dolgoztam«. A nyitott szemű megfigyelő, mire a könyv végleges megírásához jutott, megvakult. Művét leányának mondta tollba s a hatalmas, megvalósulásában rendezetlen szerkezetű, mondanivalójában szétágazó műnek nem egy helyén látszik meg, hogy az élő beszédet rögzíti le, gyakran a vitát, melyet Montesquieu a jogászokkal és filozófusokkal, a képzeletbeli ellentmondókkal: Mandeville, Grotius, Bayle vagy Bossuet szellemével folytatott.

Hatalmas mű: nem csupán méreteiben, de koncepciójában is. Műfaja szerint *értekezés*: átmenet a jogelmélet és a szociológia, a jogfilozófia és az államelméletet fejtegető politikai vádirat között. Montesquieu a terjesztés engedélyeztetésének elnyerése céljából²⁴ sok helyütt enyhítette kifejezéseit, törölt s általában igyekezett hűvös »semlegességgel« tárgyalni minden kérdést és »jogosnak« feltüntetni pl. minden államformát. (Bár senki sem vonja kétségbe, hogy »objektív érvei« teljes mértékben visszautasították, erkölcsileg megsemmisítették a zsarnokságot.) Célkitűzése: elemezni a társadalmi törvények »természetrajzát«, elénk állítani rendszerüket, de mindenekelőtt felkutatni előfeltételeiket, megállapítani a politikai szabadság kialakulásának körülményeit, biztosítókat.

Ismét nem »önmagáért való« cél, hanem fegyver a gondolkodó, a társadalomalakító filozófus-író kezében a fennálló politikai rendszer bírálatára. Következtetéseivel igyekezett elősegíteni Franciaország fiainak ésszerűen élő hazafiakká való nevelését. »Amit erénynek neveznek a köztársaságban, az a haza szeretete, vagyis az egyenlőség szeretete. Ez sem erkölcsi, sem keresztény erény, hanem *politikai* erény; és ez az a rugó, amely a köztársasági kormányzatot mozgatja. Mint amiként a *becsület* a rugója a monarchiának. Tehát *politikai erénynek* neveztem a haza és az egyenlőség szeretetét.«²⁵

²² Id. Jean Starobinski: Montesquieu par lui même. Paris, Ed. du Seuil, 1953.

²³ A mű gyors sikere jellemző, hogy két év alatt huszonegy kiadás fogyott el. A mű megértésére pedig jellemző, hogy a katolikus egyház rendkívüli sietséggel tette indexre.

²⁴ A cenzúra vezetését 1750-ben átvevő Malesherbes az egyházi tiltakozás ellenére engedélyezte is a mű külföldről való szabad behozatalát és terjesztését.

²⁵ Az *Előszót* követő *Figyelmeztetésben*.

A *Törvények szelleme* tétéleivel kétszáz év óta foglalkozik a politikai irodalom.²⁶ Ezek az oldalakon nem térhetünk ki ismertetésükre, bírálatukra. Egyrészt legnagyobb részük tekintetében elfogadjuk Voltaire megállapítását, amely szerint Montesquieu »inkább előre jelez, mintsem kifejti«. Másrészt való az, hogy Montesquieu eszméinek történetét megírni annyit jelent, mint elvonultatni szemünk előtt a politikai eszmék egész történetét, olykor még a XVIII. század politikáját is.²⁷ Csak megemlíteni kívánjuk, hogy Montesquieu gondolatai, melyek az »ésszerű világrend« mindenkori szem előtt tartása mellett felvetik pl. az éghajlat, az erkölcsök, a szokások befolyását, serkentően hatottak a történelemírás, s általában a társadalomtudományok fejlődésére.²⁸

Montesquieure emlékezve és nagy művét »saját korában« vizsgálva, nem hagyható említés nélkül: mily fontos volt pl. a fentebbi idézet kibontása során a *becsület* kérdésének, mint alapvető kérdésnek felvetése XV. Lajos és arisztokratáinak erkölcsileg züllött környezetével szemben. Ugyanakkor Montesquieu könyvében kortársai méltán láttak a vallásos fanatizmus és a babonák elleni heves tiltakozást és félreérthetetlen védelmezését az emberi jogoknak, a népszabadságnak, a humanizmusnak.

Montesquieu felemelte szavát a szabad sajtó, a gondolat szabadsága mellett és kifejtette a vallási türelmetlenség, a hazugság, a gyűlölség elleni nézeteit. Feledhetetlen sorokat írt a faji gyűlölködés, a gyarmati elnyomás, a rabszolgaság ellen. Szavaiban élesen csillan fel a gúny: »Még annak a feltevése is lehetetlen, hogy a néger emberek: mert hiszen ha embernek tartanák őket, akkor azt kellene hinnünk, hogy mi meg nem vagyunk keresztények... Hajszállhasogató elmék igen-igen túlozzák az afrikaiakkal elkövetett igazságtalanságot, mert hiszen ha az olyan súlyos, mint amilyenek ők mondják, hogyne jutott volna már az európai fejedelmek eszébe is, akik annyi fölösleges egyezséget kötnek egymás között, hogy egyszer már egy általános egyezséget is kössenek az emberség és az irgalom nevében?«²⁹

A La Brède-i kastélyban visszavonult »elnök úr«, ha leggyakrabban igyekszik is hívős objektivitással közölni észrevételeit, megállapításait, néha nekihevíül és ilyenkor nagyon »aktuálisnak« érezzük a — napjaink burzsoá kritikája szerint »elavult« — *Törvények szellemének* szövegét. Mintha a hitleri barbárság ellen írná az inkvizíciót vádoló sorait: »Ha valaki az utókorban azt meri majd állítani, hogy ebben a mi századunkban Európa népei civilizáltak voltak, titeket fognak idézni s így bizonyítani, hogy barbárok voltak; s a rólatok való emlék meggyalázza egész századunkat...«

4.

A *Törvények szelleme* egészében: összetettségében, gazdagságában, eszmei zsúfoltságában fejezi ki Montesquieu életének, jellemének, a társadalomban elfoglalt helyének egész dialektikáját. Helyesen jegyezte meg Jacques Gaucheron,³⁰ hogy nem nehéz Montesquieuvél bármit is mondatni. A könyv anyagából kiragadott, az összefüggéseiktől elszakított

²⁶ Meg a történettudományi, jogtudományi s a politikai gazdaságtan is. Nem szólva a támadó teológiai munkák tömegéről.

²⁷ Joseph Texte megjegyzése. Petit de Juleville: *Histoire de la langue et de la littérature française des origines a 1900. T. VI. XVIII. siècle.* Paris, 1898. 760—61 l.

²⁸ L. Stendhal, majd Taine művészetbölcseletét is. Másrészt alapos elemzésre volna szükség oly célból, hogy kimutatható legyen: miként mélyítették el az emberi gondolkodást. pl. Montesquieu tétéleire vonatkozó haladó szellemű és forradalmi cáfolatok. Főként azok, amelyek az ugyancsak Montesquieure támaszkodó geopolitikai irányzatokra vonatkoznak.

²⁹ Gyergyai Albert fordítása az általa összeállított kötetben: *A francia felvilágosodás*, Budapest, Művelt Nép, 1954. Ez a kötet közli a *Törvények Szellemé*-ből »A néger rabszolgaságáról« szóló részletet, valamint a továbbiakban hivatkozott »Igen alázatos kérelem Spanyolország és Portugália inkvizitorainak« című fejezetet.

³⁰ A mű megjelenésének kétszázadik évfordulóján (*Les lettres francaises*, 1948 július 15).

idézetekkel, még a legrosszabb ügyet is alá lehet támasztani.³¹ Mégis a könyv megjelenése után a klerikális reakció nem értette félre az író mondanivalóját és a legélesebb támadást intézte ellene. S a gyalázkodásban egyszerre évszázados egymásközi civódás után egyet-értettek jezsuiták és janzenisták.

Montesquieu válasza: az 1750-ben kiadott *Défense de l'Esprit des lois* című röpirat. Ebben az író nemcsak védekezett, de keményen támadott is. Ma is megszívlelendőnek tartjuk — mindenfajta dogmatizmus ellenében — a helytelen kritika elevenére keményen rátapintó mondatait: »A keserű kritikákból mi következik? Az, hogy a *Törvények szellemé*-nek írója nem a kritikások terve és látásmódja szerint készítette el munkáját és hogy, ha a kritikások ugyanerről a tárgyról írtak volna egy művet, abban sok minden dolog lett volna, olyan, amit ők tudnak . . . Helytelen érvelési mód az, amellyel egy akármilyen jó könyvet oly rossznak lehet feltüntetni, mint valami rossz könyvet és amelyet érvényesítve bármily rossz könyvvel kapcsolatban, oly jónak lehet azt feltüntetni, mint valami jó könyvet.«

Természetesen felvethető a kérdés: miért az irodalomtörténet tartja számon a *Törvények szellemét*? Nemcsak írójának személye miatt, hanem azért is, mert ebben a műben bontakozott ki Montesquieu nyelvezetének egész gazdagsága, az értekező francia próza máig ható tisztaságával. Itt a legélvezetesebb stílusának különös sajátossága: a tárgyalás lendülete, a lezáró gondolat olykor váratlan fordulata. Valahol azt jegyezte fel: »Ahhoz, hogy jól írjunk, át kell ugranunk a közbeeső gondolatokon«. Igyekezett ez elv szerint »jól« írni. Stílusának ebből eredő bizonyos szaggatottsága azonban sohasem árnyékolta be gondolatai világosságát. Ezt szerette Montesquieu írásaiban Stendhal. Gyakran hegyezte ki az ellentéteket s a szakadozott, hirtelen felszökkenő mondatokat is sűríteni tudta. Nem csodálkozunk azon, hogy Anatole France mennyire tisztelte Montesquieut.³²

A vak író élete végéig nem hagyja abba munkásságát. Még két kisebb, mégis számbaveendő művet alkot. Az *Arsace et Isménie* című »keleti« elbeszélést, amely nem csupán szerelmi történet, a tiszta és önfeláldozó szerelem története, hanem egy eszményi uralkodóé, aki nagylelkű és emberszerető, szigorúan ügyel a törvények betartására és oly filozófusok segítségével uralkodik, akik »mindig a népről beszéltek, csak néha a királyról, és sohasem önmagukról.«³³

Az *Essai sur le goût*, Montesquieu egyetlen esztétikai tanulmánya Diderot és D'Alembert sürgetésére az Enciklopédia részére készült. Már nem tudta befejezni ezt a hitvallást igényes, klasszikus ízléséről.

Az *Enciklopédia* ötödik kötetének bevezetőjeként jelent meg D'Alembert *Emlékezés Montesquieuról* című cikke, nem sok idővel a nagy író halála után. »*Könyvei révén az emberiség jótévedje*«, szögezi le D'Alembert a kor leghaladóbb szellemei nevében és mintaképpül állítja Montesquieut az írók elé.

³¹ Helvetius már a kézirat alapján ezért is bírálta a könyvet. Viszont több, mint fél évszázad múltán is, a forradalom alatt nemcsak a burzsoázia képviselői hivatkoztak rá, mint orákulumra, hanem Babeuf és a forradalom után tanítványai is rendkívül nagyra becsülték Montesquieu materializmusát és dialektikus gondolkodását. Az 1800-ban Párizsban megjelent *Dictionnaire des Athées anciens et modernes* idézi Montesquieu címszónál az I. könyv I. fejezetének egyik mondatát: »Amint látjuk, a világ, melyet az anyag mozgása teremtett meg és értelem nélküli, még mindig fennáll.«

³² Persze nem csupán stílusáért. Mikor azt olvassuk: milyen ironiával beszél Montesquieu az egyházzal és mily megvetéssel a teológusokról meg a szerzetesekről, eszünkbe kell, hogy jusson Anatole France. És mindenekelett Montesquieunek egy »kortársa«, az Anatole France teremtette Coignard abbé. — Montesquieu stílusára vonatkozólag vö. még: »Mint író Montesquieu mintegy megteremtője annak a szárnyaló, méltóságos, gondolatbó klasszikus stílusnak, amellyel nemcsak a következő század történészeinek válik mintaképévé, hanem oly szépíróknak is, mint Flaubert, aki benne és Voltaire-ben látta a francia nyelvkészség legtisztább és legmagasabb kifejezését.« (Gyergyai Albert id. mű 32. l.)

³³ Montesquieu nem először rajzolt e művében »Utópiát«, hanem a *Perzsa leveleknek* a Troglodytákról szóló részében.

Mintakép-e vajon? Saját korában kétségen kívül az lehetett. Nem azzal, ami vissza-húzza, mérsékelte, hanem azzal a magatartással, szókimondással, ami előremutatott. A *Törvények szellemében* magára erőszakolt fegyelemmel mérsékelte, mérsékelnie kellett magát. A könyvhöz készített sok kötetnyi feljegyzéseiben tartózkodás nélkül fejtette ki nézeteit. Montesquieu *Gondolatai*-nak kiadását már Sainte-Beuve követelte. Az »elnök úr« örökösei a La Brèdei-kastély könyvtárában közel másfél évszázadon át rejtgették e kincseket. Ma már ismerjük a kéziratokat. Ismerjük Montesquieu hangosan el nem mondott, vagy csupán baráti körben szóváltott gondolatait. S még inkább tiszteljük őt: a szabadság, a béke, a humanizmus, a felvilágosodás igaz gondolkodóját.

»Ez a szó szabadság — olvassuk Montesquieu gondolatát³⁴ — a politikában távolról sem jelenti ugyanazt, mint ahogy a szónokok és költők értelmezik. E szó csak egy viszonyt fejez ki és nem szolgálhat a kormányzati formák megkülönböztetésére, mert a népi állam a szegények és (gazdaságilag) gyengék szabadsága és a hatalmasok szolgasága; a monarchia pedig a nagyok szabadsága és a kisemberek szolgasága... Amikor egy polgárháborúban azt mondják, hogy a szabadságért harcolnak, ez nem igaz: a Nép a nagyok fölötti uralomért küzd, és a nagyok azért, hogy uralkodjanak a Nép fölött.«

Már az 1724-ben írt³⁵ *Reflexions sur la Monarchie universelle en Europe* című tanulmányában bizonyítja annak »erkölcsi lehetetlenségét«, hogy egy nép uralkodjék a többi felett. Montesquieu — természetesen a XVIII. századig kialakult, addig ismert államformák tekintetében — hitt abban, amit ma a különböző rendszerek békés egymás mellett élésének nevezünk. »Egyáltalában nem hiszem, hogy egy kormányzatnak szükségképpen el kell vennie kedvünket egy másiktól.«³⁶

Vég nélkül idézhetnénk gondolatai sorából. Mikor a Sorbonne bírálata ellen nagy művének védelmére kelt, ezt írta: »Nem lehet abban mást találni, mint a jónak, a békének és az emberiség boldogságának szeretetét.«³⁷ Így is van. Méltán vallhatta magáról: »Életemben gyakorta elkövettem ostobaságot, gonoszságot soha.«³⁸

Montesquieu kéziratának, feljegyzéseinek, magánlevelezésének elolvasása után sem láthatjuk az író másnak, mint ismert műveiben. A vonások természetesen gazdagodhattak, az ismeretek mélyülhettek, a három arcot: a XVIII. század divatos írójának, az ókori köztársaság hívének és a forradalom előkészítőjének arcát felfedték előttünk a művek. S ha éppen a szabadság és béke hívének valamely műben kifejezett, ma is elmondható gondolataira vagyunk kíváncsiak, nyugodtan visszatérhetünk az első műhöz, a *Perzsa levelek*hez is. A XCVI-ik levélben ezt olvashatjuk: »Csak kétféle igazságos háború van: az egyik fajta a támadó ellenséget veri vissza, a másik fajta a megtámadott szövetségest segíti meg.«³⁹

Montesquieu életének hatvanhat éve alatt Franciaország nem egy, és hosszú esztendőig tartó, véres, az ország erejét kimerítő háborút viselt. Montesquieu egyikben sem vett részt és nemcsak idológusa volt a békének, a népek barátságának, hanem önkéntes, messzire hangzó szavú hirdetője is.

A béke és a haza szeretete egyetlen érzés volt szívében. Szőleit művelve, járva a francia lankákon, a széles ég alatt születtek meg gondolatai, hogy azután megfogalmazva dolgozó-szobája csendjében, elbocsássa őket, mint a postagalambokat, az egész emberiséghez.

³⁴ *Mes Pensées* (Kézirat) II. kötet folio: 6—7.

³⁵ És csak 1891-ben a *Deux opuscules de Montesquieu* című kötetben közzétett.

³⁶ *Mes Pensées* (Kézirat) II. kötet fo. 17.

³⁷ Lettre au duc de Nivernais.

³⁸ *Mes Pensées* (Kézirat) I. kötet 512. l.

³⁹ *Gondolatainak* egy lapján meg ezt a mondatot találjuk: »Mindezeideig a háborúk közül Spartacusé volt a leginkább jogos.«

Montesquiere emlékezve nem csodálkozunk azon, hogy ha államelméleti gondolatait túlhaladottaknak találták is a francia forradalom vezérférfiai, ha a *Contrat social* több hívet is számlált közöttük, mint az *Esprit des lois*, mégis a forradalmárok következetesen mesterüknek vallották a felvilágosodás első nagy francia íróját, és lelkesedni tudtak újra és újra felfedezett rejtettebb gondolatain.

Az irodalomtörténet pedig méltán sorolja őt a nagy mesterek, a nyitott szemű, mélyen gondolkodó írók, a stílus nagy francia mesterei közé.

OSVÁTH BÉLA

SZÍNÉSZETÜNK ÉS DRÁMAIRODALMUNK HELYZETE A SZABADSÁGHARC IDEJÉN

(Vázlat)

»Harc közben hallgatnak a műsák« — jelszóval a polgári színháztörténet mint valami kényszerű, átmeneti időszakot tekinti az 1848–49-es éveket művészetünk és drámatörténetünk fejlődésében, s bánatosan jegyzi meg erről az időről, hogy »a színészek is a színházi rovat helyett egyre sűrűbben kezdenek a háborús hírekben szerepelni.«¹ Színészeink, Egressy Gáborral az élen megértették a haza hívó szavát és ők is megragadták a függetlenség és szabadság forradalmi zászlaját, sőt a szabadságharc első hősi halottja is színész, Szathmáry Dani,² aki Szegeden s a forradalom előtt Pesten játszott nagy sikerrel.

1848 március 15. jelentős állomás színészetünk fejlődésében is, mert akkor győzedelmeskedik az az eszme, amelynek jegyében színészetünk és drámairodalmunk reformkori hősi küzdelmei zajlottak — ekkor úzték ki véglegesen a magyar színpadokról a »kopottruhájú« »a magyar férfias lélekkel oly elhatározólag ellenkező«³ német színdarabokat, hogy elfoglalják helyüket a szabadság eszméjét hirdető magyar, a polgári társadalom perspektíváit megmutató francia drámák és a német feudális abszolutizmussal szemben az újat, a polgári humanizmust hirdető nagy német író-óriások : Goethe, Schiller, Lessing.

Kétségtelen, hogy a szabadságharc bizonyos mértékig elvonta az erőket a színpadról, a nemzet érdeklődését másfele terelte, de éppen abban van színészetünk és drámairodalmunk jelentősége ebben az időben, hogy elősegítette ezt az érdeklődést, lelkesített és az ellenség gyűlöletére tanított, a haza és a kivívott szabadság megvédésére mozgósított. Művészet és politika, irodalom és szabadságharc egysége színészetünkre és drámairodalmunkra is jellemző. A színházi előadások a forradalom alatt a legparásabb nemzeti szabadságtüntetések színhelyévé váltak. A halhatatlan március 15-i nap is a színházban, a Nemzeti Színházban ért véget, ahol »a színészek együtt szerepeltek az újabb történelmünk legdicsebb szakát kivívott közönséggel.«⁴

A színházi plakátok Soulié Frédéric francia szerző »Két anya gyermeke« című vígjátékát hirdették erre a napra, de a forradalmi ifjúság küldöttjei kérésére a Bánk bánt tüzték műsorra és a színházat ünnepélyesen kivilágították. A nagy nap hősi eseményeit Jókai Mór

¹ Rédey Tivadar : A Nemzeti Színház története. 227. l.

² Szigligeti : Szathmáryné. Vasárnapi Újság, 1874. 43. sz.

³ Kölcsey összes művei : (Franklin kiadás 1015. l.)

⁴ Vahot Imre beszámolója a március 15-i eseményekről. Pesti Divatlap, 1848. évf.

örökítette meg az Életképekben. »Ez nap délutánján, a nép kívánta a színházi aligazgató Bajza Józseftől, hogy a színházban a nap ünnepélyére teljes kivilágítás mellett »Bánk bán« adassék elő. Bajza mondá, hogy szívesen teszi; a színház oltár volt ma, a közönség szíve volt most jelen ünnepi arcokkal, ünnepi ruháiban, a nemzeti cocarda volt minden férfi, minden nő keblére föltűzve. Középen a nemzeti zászló. Ezalatt a nép a megszabadított Stancsics kocsját önkezeivel vonva át Budáról a színháztérig, bevonult a színházba, mely mindenki számára ingyen megnyitott. A páholy-birtokosok is megnyiták páholyaikat a nép számára, ki még a közforradalom percében is oly tiszteletben tartá a gyöngédebb érzelmeket, hogy egy páholyt sem foglalt el, melyben hölgyek ültek. A zenekar fölváltva a Rákóczi-indulót, Marseillaisét és Hunyadi-László szebb helyeit hangoztatá. Később Egressy Gábor szavalá el Petőfinék fenn kitett költeményét, a nép ezreinek harsogó esküvése mellett. Ugyanazt rögtön Szerdahelyi által zenére téve, a színházi polgártársak kara éneklé el, a közönség ismételteté a szavaimányt és dalt.⁵ A Bánk bán második felvonását játszották javában, amikor a nép a megszabadított Táncsicsal a színháztér elé érkezett. A színházba benyomuló tömeg zaja félbeszakította az előadást. »A nemzeti kokárdákat viselő nemzeti színészek és színésznők — számol be az esetről a Pesti Divatlapban Vahot Inre⁶ — majd mind megjelentek a színpadon, a szerepek megváltoztak, a nézőhelyből egy időre színpad, s ebből nézőhely lett. A félkörbe állt színészek egy ideig némán s meglepetve néztek a nézőhelyet minden zugában betömött roppant közönségre, mely maga a legcselekvénydusabb, legdicsőbb kifejlődésű és irányú nemzeti drámánk egy igen érdekes felvonását adá itt elő. Nemzeti színházunk krónikájában sem tűnt fel ennél nevezetesebb nap, midőn t. i. a hajdankor egyik legszebb szabadságképét feltüntetett színészek együtt szerepeltek az újabb történelmünk legdicsőbb szakát kivívott közönséggel. Ki volt hát e nagyszerű dráma valódi nézőközönsége? — a szabad szellemű Katona által felidézett ősök jó szellemei, a szabadság és művészet egyesült istenei, kik bizonyára helyeslő tetszéssel fogadták becsületesen és jól vitt működésüket.«

A színpadon a közönség ünneplése közepette megjelentek a forradalom hősei, Petőfi, Vasvári, Irinyi, Jókai. Laborfalvi Róza a színészek és a maga megbecsülését is kifejezve kokárdát tűz Jókai mellére. A rivalda fényében kötött barátság rövidesen házasságra vezetett, s Laborfalvi Róza mint Jókainé folytatja tovább nagyszerű művészi pályáját.

A Nemzeti Színház czzel az estével széttéphetetlenül összeforrott a forradalommal, hűséges visszhangjává vált a nemzet szabadságküzdelmének, a forradalmi hangulat, a függetlenségi vágy, a hazaszeretet nagyszerű élesztőjévé.

Március 15. után sok színész nemzetörnek áll. Elsőnek a francia jakobinus mozgal-makkal rokonszenvező Egressy Gábor jelentkezik, »piros-hajtokás, pitykés, gombos kék dolmányban jár, vöröstollas pörge kalappal és kardosan, balkarját nemzeti színű szalag övezi s mellére hasonló színű gyönggyel himzett, korona nélküli magyar címert tűz.«⁷

A polgári színháztörténet gúnyosan meg is jegyzi, hogy »Egressy színháznak tekinti az utcát.«⁸

Az igazgatóság kétségtelenül nehézségekkel küzdött a műsor összeállításakor. Több színész nemzetőri és honvéd szolgálatot teljesít, Egressy honvédtiszt, majd Csongrád megye kormánybiztosa lesz. Több darabot nem tudnak nélküle adni, szűkül a repertoár. Nem áll rendelkezésre olyan mondanivalójú dráma, mely a nagy napok hangulatának, lelkesedésének megfelelné. Bajza igyekszik a demokratikus és függetlenségi gondolatokat tartalmazó darabokat felújítani. Március 17-én Erkel Hunyadi Lászlóját adják, kevés közönség előtt, 19-én a Csikóst újítják fel, április 1-én újra a Bánk bánt adják. A közönség érdeklődése csak

⁵ Jókai: Forradalom vér nélkül. Hátrahagyott művek, VI. kötet. Forradalom alatt írt művek 15 l. Révai kiadás, Bp. 1912.

⁶ Vahot idézett cikke.

⁷ Egressy Ákos: Emlékeim az 1848—49-dik évi szabadságharc idejéből. 3. l.

⁸ Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház 100 éves története 81 l.

április közepén fordul újra a színház felé, hiszen az addig játszott darabok : »Párisi rongyszedő« az »Alvajáró« »szállékony társalgási nyelve«, semmitmondó története nem köthette le a márciusi napok közönségét. A forradalom után az első forró este április 5-én van a színházban, amikor a bécsi egyetemi ifjúság küldötteinek üdvözlétére rendeznek ünnepi estét.⁹ A műsort a színház forradalmi darabjaiból állították össze : Hunyadi László első felvonását játszották, majd Erkel vezényletével Batori Mária nyitányát, a Csikósból két jelenetet adtak elő, az első felvonásnak azt a jelenetét, ahol Bálint gazda olyan bátran és öntudatosan szembe száll az élősdí grófi családdal. A színház szólótáncosai pedig stiriai táncot táncoltak a vendégek tiszteletére.

Figyelemre méltó a színház igazgatóságának az erőfeszítése a demokratikus eszméket sugárzó műsorrend megteremtésére. Bajza nagy rajongója Molièrenek, s a Tarfuffe felújítása mellett április 17-én műsorra tüzi a Fösvényt is. Ez az első bemutató március 15. után s a közönség érdeklődését tekintve is, ez az előadás fordulópontot jelent. Ettől az időtől kezdve fokozódik az előadások látogatottsága, de a műsoron is egyre több jó darabot találunk. Igen sok a magyar felújítás, a már említett darabok mellett Szigligeti három színművét : a Szökött katonát, Két pisztolyt, Mátyás fiát és Vahot Imre Országgyűlési szállását újítták fel, az operák közül a Macbeth és az Ernani felújítása az esemény. Színháztörténeti szempontból érdekes dokumentum Verdi operájának, az Ernani előadását hirdető 1848. április 8-i plakát »figyelmeztetése.«¹⁰ A színház igazgatója, Bajza és titkára, Szigligeti a színi hatás hívei, a színyszerűség biztosítása érdekében elhatározzák, hogy a színváltozások közötti díszletezést, kellékeztést nem a közönség előtt fogják végezni, hanem leengedik a függőnyt. Erről a következő figyelmeztetés értesíti a közönséget : »Azon zavarok elkerülése végett, melyek a színhelyek változtatásakor függönyök és színpalak felakadása által, gyakran a legnagyobb vigyázat mellett is okozhattak : másrésről, hogy a házaknak, erdőknek, s egyéb díszítményeknek a közönség láttára történt eltüntetése s a butoroknak és kellékeknek ki és behordása által a színi családás csorbát egyáltalán ne szenvedjen, s hogy a színpadon mindenkor a darab értelmében célszerűen lehessen rendezni : ezentul az egyik redőzetet ábrázoló első függöny minden színhelyváltozáskor le fog bocsátatni, a másik első függöny, melyre táj és alakok vannak festve, a felvonások végén használtatván. Egyébiránt drámai előadásokban a felvonásokat a színhely változásaitól a tisztelt közönség a felvonások közti zene által is igen könnyen megkülönböztetheti.«

A magyar színpadokon eddig tehát színváltozások között nem volt függöny, a jelenet végén a színészek mind eltávoztak, s a nézők szeme láttára jöttek a díszítők a változást el rendezni. Ez kétségtelenül gátolta a »színi családást«, a néző szeme előtt elrendezett színpad nem kelthette a valóság érzetét, a színpalak tákolása, a kellékek ki- és behordása mind-mind rontották az illúziót. S Bajza és Szigligeti jól tudták, hogy »színi családás«, színpadi hatás nélkül drámai hatás sem képzelhető el. Ezt segítették elő, amikor az előfüggöny leeresztéséről intézkedtek.

Április közepétől nőtt a közönség érdeklődése a színház iránt, s az igazgatóságnak a következő évre szóló bérletfelhívására számosan jegyezték bérletet és ez nemcsak a színház iránti érdeklődésnek, hanem a forradalom győzelmébe vetett hitnek a bizonyítéka is volt.

A közvélemény közben egyre mohóbban várta azt az új magyar drámát, amely nemcsak emlékeznit, de a jövő útját járnit is tanítana.

⁹ Lásd erről Bajza levelét Szigligetihez. Waldapfel Eszter : A forradalom és szabadságharc levelestára. 189. I. 87. sz. levél.

¹⁰ A Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályának plakátgyűjteményéből. Ha a szövegben későbbiekben plakátidézetet vagy plakátra való hivatkozást találunk, az adatok mind a Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályának plakátgyűjteményéből valók.

A Pesti Divatlap sürgeti a Nemzeti Színház vezetőit, gondoskodjanak arról, hogy »a költészet termékeny földjéből miként idéztessen elő az újabb viszonyokra alkalmazott jó színművek a lehető legnagyobb számmal.«¹¹

Két eszközt ajánl az új magyar dráma megírásának serkentésére: pályáztatás és a rendszeres díjazás javítása. »Díjakat kell kitenni szabad szellemű legújabbkori és régibb történeti komoly drámára — folytatja a cikk, mely a jellemelek hibáit, gyöngéit élesen, s mulattatólag ostorozza és látványos, énekes színműre is, melynek iránya nemes és lélekemelő.« Milyen tudatosan és szabatosan fogalmazza meg a cikkíró az új drámával szemben felállított eszmei követelményt: »hősi s polgári erényekre lelkesítsen.« Új emberideál született a márciusi napokban; s ezt a szabadságért harcoló, a nemzet függetlenségéért hevülő, a feudális bilincseket szétszakító, a nemesi előítéleteket leromboló szabad embert akarták látni a színpadon is.

A lapok hírt adnak ugyan arról, hogy Szigligeti Ede forradalmi témájú darabon dolgozik, jelzik, hogy Dobsa Lajos drámát ír,¹² de ezek még csak hírek, s nem kész darabok, pedig a közvélemény már nagyon várja a forradalmi magyar színműveket.

A Pesti Hirlap cikkírója a drámai művek rossz díjazására való célozgatással reformkori színésztünknek szinte hírhedtté vált kérdésére hívta fel a figyelmet. Hiába vívtak írónk éles harcot a díjazás rendezéséért, csak a szabadságharc alatt, 1848. június 1. után emelték fel a szerzői díjat. Június 1-én Ráday Gedeon a Nemzeti Színház országos igazgatója felhívást intéz a drámaírókhoz: »Az eredeti drámaírók ügyében«. A nemzeti színészet és eredeti drámaírodalom csak úgy virágozhatnak fel, ha egybenőtt gyökerekből szívják a nedvet. A szellemet eddig nyugőzött bilincsek letőredeztek, a drámaíró tárgyát szabadon választván s lelke nyugalmát bátran és tartózkodás nélkül követhetvén, ezentűl hihetőleg életrevalóbb és maradandóbb becsű műveket fog teremteni.«

Szabályozza a díjazást is: »a szerző az őt illető egész jövedelmet, mely eddig negyedenként négy előadásból fizettetett ki, ezentűl a két előző előadás két féljővedelméből kapja meg. — Ezen két első előadás után a szerző minden előadásból rendszeren 10 száztolit huz.«¹³

Ráday Gedeon szerzői díjrendezése jelentős anyagi segítséget nyújtott a drámaíróknak, hiszen a két első előadás bevétele általában több volt a továbbiakénál, s a későbbi előadások után fizetett »10 száztoli« biztosította a szerzőnek a sikerekből való jogos anyagi részesedését. A sajtó a forradalmi időkhöz méltó éberséggel figyeli a Nemzeti Színház működését, felhagy a kicsinyes áskálódással — több megértést tanúsít Bajza működésével szemben is, mint előző igazgatóságának idején.

Júniusban igazgatócsere történik, Bajza József megválnak a színházról, hogy aktívabban bekapcsolódhassék az ország politikai életébe s a Kossuth Hirlapja szerkesztője lett. Megható, kedves levélben búcsúzik el június 2-án a színház tagjaitól. A forradalmi gondolkozású patrióta a jövőbe vetett biztos hitét adja üzenetűl a szeretett intézmény művészeinek: »Virágozzék a felszabadult haza s adja Isten, hogy a nemzeti színűgynek is nemsokára fel-támadjon a napja s milliók érezzék ennek fontosságát, mit még most alig éreznek százan, ezren.«¹⁴ Erdélyi János lesz az utóda a Nemzeti Színház igazgatói székében, aki a legnehezebb időkben is törhetetlen elvhűséggel, a haza iránti mélységes szeretettel áthatva vezette a színházat. Erdélyi színigazgatói programja Bajza jakobinus gondolkozású igazgatásának a folytatása, egész igazgatói működésében hű maradt ahhoz a művészi eszméhez, amelyet a Kisfaludy-Társaságban, népköltészetűnkrről tartott előadásában olyan tömörséggel fejtett ki: »Tehát tanulni a népet, az életet, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.«¹⁵

¹¹ Pesti Divatlap 1848. 22. sz. 609 l.

¹² Pesti Divatlap 1848. április 15.

¹³ Pesti Divatlap 1848. június 1. szám 639 l.

¹⁴ Kádár Jolán: Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 59. sz.

¹⁵ Lásd erről Beőthy Zsolt: A magyar irodalom története II. köt. 251 l.

Erdélyi János igazgatása alatt a műsor még további magyarosodást mutat. Már Bajza kiüzte a műsorból Birch-Pfeiffer és Kotzebue darabjait s már az ő idejében a magyar színművek mellett csak francia drámát vagy egy-egy Shakespeare felújítást találunk műsoron. Az operát sem nagyon erőltette, bár három új operát ő mutatott be: Lortzing: Cár és ács című vígoperáját, Verdi Machbeth operáját és Mercadante ókori tárgyú Horátiusok és Curiatiusok-ját. Különösen a Machbeth operaváltozatának volt nagy sikere; két év alatt 15 előadást ért meg, s Schodelné utolsó nagy szerepében, lady Machbeth alakjában tündökölt. A magyar operák közül különösen a Hunyadi Lászlót adják többször, április 28-án az »Unio végett Erdélyből érkezett küldöttség tiszteletére« ünnepi előadásban és más ünnepi alkalmakkor is (Klapka majd Kossuth és a kormány tiszteletére rendezett díszelőadásokon) ezt mutatják be. Nem véletlen, hogy a Bánk bán is ebben az időben férközött be kitörőhatalmúan a közönség szívébe. A márciusi nép, amikor azt kérte Bajzától, hogy a forradalom öröme a Bánk bánt tüzzék műsorra, azt a felismerését nyilvánította ki, hogy Katona József színművében azoknak a szabadságtörökvéseknek adott hangot, amelyet most egy egyszerű nap lelkesedésével egyszerűen kivívott. A Bánk bán előadását mindannyiszor (5-ször) adták a szabadságharc idején) lelkes, hazafias tüntetés, németellenes felkiáltások kísérték.

A szabadságharc nemzeti-színházi hősi küzdelmei Erdélyi János és a főigazgató Ráday Gedeon s a színház mindenes titkára, Szigligeti Ede nevéhez fűződnek. Erdélyi nagy örökséget vesz át Bajzától; a Nemzeti Színház első igazgatójának működését az elvi szigor, az eredeti nemzeti drámairodalom ápolása, a színszerűség biztosítása, az üres páthoszu szavaló iskola és a német »rongydrámák« elleni harc jellemezte. Erdélyi János hű maradt ehhez az örökséghez, nagy gondot fordít az új magyar drámák bemutatására s tiszteletre méltó erőfeszítéseket tesz a műsorrend demokratikus, polgári forradalmi darabokkal való kibővítésére. Az új darabok kiválasztásánál és főleg betanításakor hatalmas nehézségekkel kellett megküzdenie: meggyengült a színház művészi gárdája, különösen Egressy hiányát érezték nagyon.

Erdélyi műsorpolitikája rugalmasabb, mint Bajzáé. Az opera iránt is engedékenyebb. Ő tűzi műsorra Flotov Márta című vígoperáját, s egy új, magyar operaszerzőt is avat: Császár György: A kunok című operáját játsszák nagy sikerrel, amelynek magyaros szóláma, hazafias jeleneteit nagy tetszéssel tapsolta a közönség. Erdélyi János érdeme a balett fejlesztése is. A színház tánckarát kibővítette, s a tehetséges szólótáncosokkal, Tóth Samuval, Kilyéni balettmesterrel, Sári Fannival, Veszter Sándorral többet kezdett foglalkozni. Egyre több egész estét betöltő balettet találunk műsoron. November 29-én Sobri, vagy parasztlakodalom Bakonyban — címmel a húszas—harmincas évek népszerű betyáralakját hozzák a balettszínpadra és egy népi lakodalmas táncot. December 7-én Veszter Sándor »új némajátékát« a Lucifer és a bérlőt adják, sajtó és közönség lelkesedésétől kísérve. Különösen a zseniális Tóth Samu tetszett. A Nemzetőr szerint »Tóth Samu mint ördög ügyes ugrásai s torz mozdulatai által kitüntette magát, s oly ördögileg nézett ki, mintha az olműtzi, most már ismét bécsi kamarilla tagjai közül szabadult volna elő.«¹⁶

December 20-án újra érdekes bemutatót tartott a színház, a »Csata Fehértemplomnál« című eredeti némajátékot adták — ahogy a színlap hirdette — »2 szakaszban, táncokkal, csoportozatokkal — ütközettel.« A színpadon a zene ritmusára valósággal megelevenedett a fehértemplomi csata, Jellasics katonáinak csúfos futását a színpadon újra láthatta a lelkesedésének tetőfokára jutott közönség. Az ütközet történetébe szövődött bele Julcsa és Jancsi, két parasztyerek kedves szerelmi története.

Erdélyi műsortervében újra helyet kap a német dráma, amit már nem Kotzebue képvisel, hanem Schiller és Hebbel. Október közepén felújítják az Ármány és szerelem c. drámát, november 25-én pedig bemutatják a Tell Vilmost. A Nemzetőr kritikusa a forradalmi

¹⁶ Nemzetőr 1848. 23. szám.

közvélemény hangját tolmácsolja, amikor így ír: »Mindig örülünk, valahányszor ilyen, a szabadság tiszta szellemét lehelő, korszerű művek hozatnak a színpadunkra.«¹⁷

A forradalmi repertoárt akarja növelni Erdélyi, amikor október 30-án bemutatja Dumerson és Delaborde »Nép és arisztokrácia« című népies drámáját, Egressy Béni és Csepregi Lajos közös fordításában. A darab a francia romantika külsőséges eszközeinek leltárából is bőségesen merített: az elveszett gyermek, aki szegény embereknél nevelkedik, beleszeret egy napszámosba, megesküdnek, de az esküvő napján egy véletlen következtében megtudja előkelő származását. S itt kezdődik a bonyodalom: a márkiné visszaköveteli a leányát, akit a palotába hoz, felöltözteti drága ruhákba, ékszereket rak rá, de a lány nem jól érzi magát a palotában, visszavágyik napszámos férjéhez. Közben a háttérben elviharzik az 1830-as forradalom, s az események is megmutatják, hogy a Guilanne család emberségesebb, mint Verneuil márkiék. A dráma jellemrajzok, szerkezet dolgában egy kissé elcsúszott, a csomópontok kibontása sem lélektanilag, sem dramaturgiailag nem elég megokolt — de mégis töretlenül sugározza a francia romantika legfőbb törekvését: az elnyomottak védelmét s a dolgozó nép erkölcsi fölénye a here-életet élő magas arisztokrácia fölött maradéktalanul érvényesül benne.

A Nép és az arisztokrácia az egyik legnagyobb siker az újdonságok között, hétszer játsszák a szabadságharc bukásáig.

A másik francia újdonsággal Scribe: Forradalom előtt, alatt és után című vígjátékával azonban már nem értett egyet sem a kritika, sem a közönség. Scribe darabja az arisztokráciával kompromisszumot kötött nagyburzsoázia felfogását tükrözi, s a forradalmi mozgalmakkal szemben meglehetősen destruktív álláspontot foglal el. A dráma csaknem 10 év alatt játszódik le, a három felvonás három keresztmetszet a francia burzsoázia életéből, a forradalom előtti, alatti és a forradalom utáni életét mutatja be. A harmadik felvonásban van tulajdonképp Scribe darabjának a mondanivalója. A meggazdagodott burzsoá és az arisztokrácia kezét nyújtanak egymásnak, annak a meggyőződésüknek adva kifejezést, hogy csak az ő kettőjük összefogásával lehet a társadalmat vezetni.

A Scribe-féle következtetés érthető felháborodást keltett a forradalmi sajtóban, tiltakoztak az ilyen lélekromboló színművek bemutatása ellen.¹⁸ Az 1848. augusztus 21-i bemutató előadásán kívül nem is játszották egyetlen egyszer sem ...

A kritika igen sokat fejlődik ebben az időben. A hírlapok kicsinyes piszkálódása a Nemzeti Színház vezetése ellen nem szűnt meg teljesen, de soha ennyire nem lehetett érezni a játékszini tudósításokban, hogy a kritikusok szent ügynek tekintik a színházat, a forradalom, a függetlenség és a szabadságharc erős támaszának. Az Életképek s a Nemzetőr is új címet ad színi referátumainak. »Órállítás a Nemzeti Színház mellett«, s valóban a kritika őrt állt a Nemzeti Színház műsora fölött, forradalmi éberséggel vigyázott hazafias demokratizmusára.

Augusztus vége felé egy kicsit »esett« a műsor. A Scribe-bemutató mellett ilyen darabok szerepeltek a műsoron, mint a »Bácsi vagy a szerelmes család«, »Párisi naplopó« »Pajzán ifju«. Ekkor felhördült a Nemzetőr színházi rovata és igen éles támadást intézett a színház ellen: »Csupa ócskaság, semmi élvezetes újdonság. Az elfogadott új drámák rakáson hevernek, de nem adatnak. Mire való volna is ily forradalmi időben új és korszerű műveket adni, — hisz a katonaság, mely most a színházi közönség nagy részét teszi, még könnyen veszélyes elveket szívhatna magába. Az új idők hajnala ránk virradt és színházunknál minden a régi kerékvágásban megy.«¹⁹ Az Életképek kritikusa is hasonlóan vélekedik: »A színházról mi is írunk, ha volna mit. Annyit azonban hiteles kutfókból tudunk, hogy a derék igazgató azért adat holmi Pajzán ifju- és Baköz-féle darabokat, hogyha Jellasicznak még kedve szotytyanna Pestre betörni, a repertoírral üzze ki.«²⁰

¹⁷ Nemzetőr 1848. 22. szám.

¹⁸ A tiltakozás csaknem egyöntetű. De különösen Kossuth Hírlapja, Nemzetőr.

¹⁹ Nemzetőr 1848. 24. szám.

²⁰ Életképek 1848. II. 509. l.

Az éleshangú, gúnyos kritikának kétségtelenül igaza volt, hacsak részben is. A színház komoly színészhíánnyal küzdött, s a rendelkezére álló gárdával betanult jó darabokat már kimerítették. Pedig a vezetőség igen szerencsés kézzel nyúlt a magyar darabok felújításához. A színház műsортárának minden olyan darabját felújítják, amely elősegítette a márciusi szikra lángralobbantását. A Bánk bánról már szoltunk. Így elsősorban most Nagy Ignác : Tisztújítását és Eötvös : Éljen az egyenlőség-ét kell említenünk. Mindkét művet nagy sikerrel játszották újra, a közönség a győztes nép jókedvével nevette ki azt a legyőzött táblabíró világot, amelyet Eötvös József és Nagy Ignác a szatíra leleplező fegyverével tanít gyűlölni. Folytatják diadalútjukat Szigligeti népszínművei is. A Szökött katona július 30-án éri el 60. előadását, s ilyen jubileumra drámairodalmunk történetében eddig még nem volt példa. Legnagyobb sikere azonban a Csikósnak volt : március 15-től a szabadságharc bukásáig tizenhatodszor adják.

Ha egy-két olyan darab előadására is sor kerül, mint a Pajzán ifju, a színház műsorát határozott eszmei és művészi tisztulás jellemzi. A színház igazgatósága mindent megtett a műsorrend korszerű átszervezéséért, ezt bizonyítja az a körlevél is, amelyet a rendezőkhöz intézett a műsor megjavítása érdekében, felhívta a figyelmet előadható új darabokra.²¹

Az eredeti új magyar darab nem is késett sokáig, október 14-én egy fiatal drámaíró darabját mutatják be nagy sikerrel, akinek ez a második színműve. A fiatal író Szigeti József, a Nemzeti Színház tagja, a darab címe : Egy táblabíró a forradalom alatt. A márciusi forradalom után ez az első eredeti bemutató, a közönség nagy örömmel fogadja. A siker jelentős, 1849. június 29-ig kilencszer adják, további előadásait csak az önkényuralom gátolta meg.

A polgári irodalomtörténet szinte egyöntetűen úgy értékeli a szabadságharcot, hogy ez nem volt az írói alkotás kora. Írtak ugyan — még legjobb költőink is, s ezt sehogy sem tudták letagadni — forradalmi verseket, de ezeket csak a hirtelen fellelkesülés pillanatai születték, lám, hosszabb időt és munkát igénylő művek, regények és drámák nem születtek, legjobb-jaink kívül álltak az eseményeken.

Az igaz, hogy új magyar drámát nem mutattak be mindjárt a márciusi napokban, de az már nem igaz, hogy regény- és drámaíróink nem reagáltak a nagy eseményekre. A magyar drámairodalom 48-as termése semmivel sem szegényebb, mint az előző és a következő éveké. Négy bemutatott dráma jelzi, hogy a szabadság elvetett magja termékeny talajra hullott drámairodalmunk mezején, két olyan dráma született ebben az időben, mint Szigligeti : II. Rákóczi Ferenc fogsága című történelmi színműve, a Bánk bán óta addig a legnagyobb sikert aratott magyar történelmi dráma és Obernyik Károly kitűnő vígjátéka, a Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban.

Irodalomtörténetünk meglehetősen lebecsülte ezeket a műveket, csak aktualitást látott bennük, nem művészi értéket, alkalmi politikai színműveknek hogyan is lehetne művészi értékük? Polgári irodalomtörténészeink számára a kettő összeegyeztethetetlen volt. Igaz, akadt a forradalom drámatermésében gyenge mű is. Dobsa Lajos »Március tizenötödike«-je megbukott, egy előadás után lekerült a műsorról. Vahot Imre »Camarilla« című allegorikus drámája sem volt színpadra való. A Nemzeti Színház drámabíró bizottmánya nem is fogadta el előadásra. Feltehető, hogy ez a visszautasítás is közrejátszott a Vahot Imre szerkesztette Nemzetőr szeptemberi éles kritikájában. A Vahot fivérek nem igen tudták elviselni a mellőzést vagy az elutasítást. A Nemzetőrben mutatványt közöl színművéből, hogy olvasóit meggyőzze, »milly buzdító hatást lehetne eszközteni a jelen harcias költeménybe illy színpadi képek által.« Színművében a középkori jámbor nagyítások színpadi világát újítja fel, cselekmény nem igen van a darabban, a történet abból áll, hogy a szereplők — Erő, Bátorság, Hazafiság, Egyetértés, a honvédsereg különböző egyenruhában; azután

²¹ A Nemzeti Színház igazgatóságának körlevele a színház rendezőihez, 1848 október 18-án. P. Kádár Jolán : Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 60. szám.

Magyarország, a Nép, Szabadság és Jó arisztokrácia (!) — gyenge politikai szónoklatokat vágnak ki az egyetértésről s arról győzik meg magukat, hogy készek a szabad Magyarországért küzdeni. A drámai szerkesztés alapvető feltételeinek, a drámai cselekményt kiváltó konfliktusnak, jellemrajznak, cselekménynek, igazi drámai párbeszédeknek hiányában levő darab természetesen nem kerülhetett színre.

A négy bemutatott magyar dráma közül három a március utáni közvetlen eseményekkel, az előállott új helyzettel foglalkozik, míg Szigligeti történelmi színműve a magyar szabadságharc előképét mutatja be, hogy »felzaklassa ereinkben a vért, emlékezni tanítván bennünket előkészíteni akar a jövőre.«²²

A márciusi napok drámai termése a negyvenes évek politikai vígjátékainak, a Nagy Ignác-, Eötvös-féle satirikus hangnak a folytatása. A Tisztujítás és az Éljen az egyenlőség a megyei élet rajzai, a megyei visszaéléseket, a liberalizmusban tetszelgő megyei urakat, a választási visszaéléseket, a rendi konvenciákat, a rangkórságot leplezik le. Március 15. után ez a műfaj szükségképpen túlnő a megyei élet rajzán. Igen jól látja ezt a kérdést Romhányi Gyula²³: »A márciusi napok nemzetátalakító mozgalmában az aktualitások egy kiháló társadalmi osztály életéből adódnak a satirikus toll számára. Ez az osztály a maradiságáról híres táblabírák egyetemessége. A politikai vígjáték fejlődésében újabb fok ez, de csak a korrajzolás tekintetében. Ugyanis a drámák nem egy megye zajongásait vagy egy maradi nemes kigúnyolását adják, hanem az ifju magyarság végső harcát a mult nemzedékével.«

Romhányi a harmincas évek látásmódjától egy kicsit megzavarva, nemzedékharcnak nevezi a nép és a forradalmi ifjúság végső csapását a régi táblabíróvilágra, a feudalizmusra. De mondanivalójának szándékával egyetérthetünk. Szigeti, Dobsa és Obernyik Károly is azt a történelmi pillanatot ragadják meg, amikor pusztulását még nem látó régi rend a bukás pillanatában is a maga további uralmára rendezkedik be, s a feltörő új társadalmi erőktől végső csapást kapva, bukásában egészen komikusan hat. Ragyogó téma harsogó vígjátéki konfliktus létrehozására, a jó megoldás két dologtól függ: a főcselekmény megszerkesztésétől és a jellemeknek nemcsak jó rajzától, hanem a szereplőknek a konfliktus hatáskörébe való helyes beállításától is. Vagyis attól: milyen vígjátéki helyzetbe tudja hozni hőseit a szerző. Mindkét szempontból Obernyik műve messze túlszárnyalja társait. Nemcsak egy sereg sziporkázó vígjátéki helyzetet teremt (különösen az utolsó felvonásban), hanem a cselekmény egységes és töretlen, a főcselekménnyel szorosan együtt futó szerelmi bonyodalom is szilárdan az alapkonfliktusban gyökerezik.

A forradalom győzelme óta az első magyar bemutató, *Szigeti József*: »Egy táblabíró a márciusi napokban« című vígjátéka nagy sikert arat, a közönség mulat Nyakasi táblabíró felsülésén s együtt érez a szerelmi boldogságukért küzdő fiatalokkal. De a kritika józanabb hangot használ, rámutat a vígjáték művészi fogyatékoságaira.²⁴ Különösen a rossz szerkesztést korholja, s helyesen, mert a kétszálú cselekmény elég lazán függ össze egymással, a főcselekményt csak a cím segítségével lehet felismerni.

Az I. felvonás a március 15. előtti hetekben játszódik le. Egy nemes úrfi, Pátkai Ákos, szerelmes egy polgárlányba, Beckendorf aranyműves gyermekébe, Rózsiba. A fiú anyja ellenzi az esküvőt, rangon alulinak tartja a polgárlánnyal való házasságot. A fiatalok pártjára siet a gőgös nemesasszony testvére, egy felvilágosodott, a polgári haladás útját járó kálvinista pap, Szivesi, de az ő kérésére is hajthatatlan Pátkainé.

A másik cselekményvonalon fut Nyakasi táblabíró története, aki 32 éves királyhű szolgálatának jutalmáért consiliariusi címet vár. A két, egymással elég lazán összefüggő cselekményt özvegy Pátkainé és Nyakasi komikusan sok formassággal nehezített szerelmének

²² Kossuth Hírlapja 1848. nov. 7.

²³ Romhányi Gyula: A magyar politikai vígjáték fejlődése. Irodalomtörténeti Füzetek 39. sz. 28 l.

²⁴ Nemzetőr 1848. 248 l.

a kibontakozása tartja össze. Nyakasi mindennapos vendége lesz Pátkaiék kuriájának, ő a ház rossz szelleme, maradi, konvencionális gőgjével fokozza Pátkainé ellenszenvét Rózsa iránt.

A szerző a közönség ellenszenvét Nyakasi ellen akarja felkelteni. A rokonszenves Szivesi, amikor huga sétakocsizásra hívja, megtudván, hogy Nyakasi is megy, így válaszol: »Ugy nem megyek, nem szenvedhetem ezt a megtestesült táblabíró, ki amellet, hogy végzetlen nagy számár, tele van rossz akarrattal, csupa góg, nagyravágyás, hiúság az egész ember.«

Amikor a táblabíró a színpadra lép, már mindent tudunk róla, ami elég, hogy gyűlöletet keltsen iránta. Szivesi előadásából ilyenek ismerjük meg, igazi megtestesült táblabírónak. Nyakasi ellenpólusa Beckendorf, a szorgalmas, szerény mesterember. A pesti polgárság képviselője. Német származású, de Szigeti mégis derék polgárembernek festi őt, aki »nem osztozik német polgártársainak balvéleményében, akik azt hiszik, hogy a szép Magyarország nem egyéb, mint egy nagy méhkas, mely csupán azért teremtetett, hogy lakosait a német sógorok megöljék, s aztán a bentlévő mézet zsákba rakják.«

Szigeti haragja nem általában a németek ellen irányul, hanem az olyan németek ellen, akik ki akarják fosztani az országot, akik saját éléskamrájuknak tekintik Magyarországot.

A vígjátéki hangulat sajnos nem töretlen végig az egész darabban, az első felvonás végén ellankad s csak a harmadik felvonásban sugározza be újra a színpadot. Ezt a rossz szerkesztést az okozza, hogy Nyakasi táblabíró felsülésének nevetséges történetét a két fiatalnak a szerelmi boldogságért folytatott drámai harcával kapcsolja össze a szerző.

Rózsa és Ákos harcában az osztálykülönbség és a szerelem konfliktusát ragadta meg Szigeti, azt a drámai feldolgozásra nagyon alkalmas ellentétet, amelyet Goethe és Schiller, s az emberi jogokért küzdő más nagy polgári humanisták oly szépen dolgoztak fel műveikben. A dráma igazi főhősévé Rózsa, az érzelmek szabad kibontakoztatásáért, szerelmi jogaiért küzdő polgárleány válik. A harcban hőssé, öntudatos, a maga erejével és tehetségével tisztában lévő egyéniséggé nő, aki érvényesíti a maga jogait, mint ahogy az osztálya a valóságban is érvényesítette ebben az időben politikai jogait. Szigeti darabjában ez a konfliktus tehát nem végződhet tragikus megoldással, a kor politikai vívmányainak megfelelően, a rangkorság és az arisztokratikus konvenciók felett győz az egyéni érzés, a szerelem.

A dráma nagy hiánya, hogy nem belső dramaturgiai szükség, nem a jellemek fejlődése oldja meg a konfliktust, hanem egy olyan külső körülmény (Március 15. győzelme), amely nincs eléggé a cselekmény sodrába állítva. Ennek a hatására egyezik bele a fia házasságába Pátkainé. A külső motívum a cselekmény másik szálán már sokkal szerencsésebben oldható meg s a helyzetkomikumnak mélységes eszmei értelme van: az egész önmagát túlélő feudális társadalmat teszi nevetségessé.

Komikailag igen jól exponálja a helyzetet Szigeti. Nyakasi kitüntetése március 15-én érkezik meg s az a véleménye, hogy március 15. egyedül azért virradt, hogy őt boldoggá tegye. S közben az ablakok alatt felhangzik a Talpra magyar, a forradalom hulláma behatol a lakásba is. Nyakasinak meg kell értenie, hogy március 15. nem ő érte virradt, a nagyságos és méltóságos consiliariusok, a tekintetes táblabírák világa lejárt.

A darab legpozitívabb alakja a republikánus gondolkozású református lelkész, Szivesi, aki annak a honoratori rétegnek a színpadi megelevenítője, amely a márciusi napokban és a szabadságharc idején is a népnek és a haza függetlenségének ügye mellé állt. Mélységes demokrata, aki teljes szívvel örül, hogy Kossuth és társai személyében vannak már a nemzetnek olyan vezetői, akik ki fogják küzdeni a nép jogainak szabadságát. Hisz a nép erejében, büszkén vágja Nyakasi szeme közé, hogy »Igenis, köztük leszek, mert pap vagyok s szent kötelességem az igazság és az emberiség mellett küzdenem.« Szivesi ezzel a magatartással példát mutatott, megjelölte a papok számára is a becsületes utat.

Az »Egy táblabíró a márciusi napokban« sikerét nem utolsó sorban Szigligeti biztositotta, aki mint a darab rendezője, a színpadi szakember avatott szemével kihúzta a cselekmény sodrát gátló elmékedéseket s a második felvonás forradalmi jeleneteinek jó és mozgalmas, szinszerű beállításával jelentősen emelte a hatást. A siker, a közönség fokozódó érdeklődése a színház iránt azt bizonyította, hogy az új közönség és a színház eleven kapcsolatának kiépítése csak a jelennek szóló új magyar darabok bemutatásával történhet meg.

A Nemzeti Színház közönsége kiszélesedett. A Pesten állomásozó vagy átvonuló honvédcapatok tisztjei és katonái buzgón látogatták az előadásokat, de gyakran tüntek fel a nézőtéren nemzeti karszalagos nemzetőrök, mesterlegények, és vidékről jött parasztok is. Az új magyar színművek előadásai a színház ünnepnapjaivá váltak, az önvizsgálat, a hazafias tüntetés, forradalmi lelkesedés forró alkalmává. Különösen Szigligeti új darabja, a II. Rákóczi Ferenc fogsága teremtett estéről-estére izzó forradalmi légkört, forró ünnepi hangulatot. Nagy hatásáról az Életképek színházi tudósítása így számol be: ²⁵ »Nemzeti Színházunknak ismét ünnepe volt. Szigligeti legújabb drámája adatott: II. Rákóczi Ferenc fogsága.

Négy nap alatt háromszor került a mű színpadra, a színház mindannyiszor csordultig tele. A közönség újra él a darabban. Minden helyzete, minden szava e műnek hű a multhoz és igaz a jelenben. Rákóczi Ferencet, mint gyermeket, jezsuiták által neveltették, körül volt véve a bécsi udvarban fürkésző kémekkel, kik minden szavát, minden pillanatát ellesték a rettegett oroszlán-fajzatnak. — És a nyíltszívű magyar megtanulta nevelőtől a tettetést, megcsalta azokat, kik őt akarták megcsalni, s midőn anyja, Zrinyi Ilona buzdítani jó rég nem látott fiát, hogy ragadjon fegyvert a hazát megmenteni, Rákóczi tudva, hogy a falaknak is fülei vannak, azt feleli rá: »Én? a jó császár ellen fegyvert fogjak?« — Hallottátok volna azt a kacajt, azt a konvulsiv vidámságot, melyre e szavak után a közönség rendesen kitör. Minő nevetséges eszme! minő groteszk gondolat! Egy férfi, ki a jó császár ellen fegyvert fogni nem akar! Az ember nem bír az orcának elég tettetést parancsolni, hogy mégis mindenki ne lássa rajta: hogy biz a fiú most tréfál. Még ha kipisszegték volna ezt a mondást, akkor csak volna reménység, de kikacagták, dörgő hahotával kikacagták!

És hallottátok volna azt a felzajló lelkesedést, mit Zrinyi Ilona buzdító szavai idéznek elő, mint mikor a szél lecsap a tengerre s millió hullám veti föl magát egy szavára, letörülve orcájáról a magára hazudott ég tükörképét. — Nem a légből kapott ideál, nem kicsikart fantomok, hanem a nép lelkéből támadó igazság van itt a költészet élő alakjával felruházva.

S végre, mikor a távolban a lelkesítő Rákóczi-induló megszólal, a tömeg fölördít, mintha mindegyik szavának legérzékenyebb hurján volna találva, egy kitarító névtelen kiáltás emeli a levegőt, minden orca ragyog, minden szem sír, minden kéz tapsol, vagy oldalához kap és fegyverét keresi.«

Soha színházi előadásnak ilyen sikere— ilyen hatása Magyarországon még nem volt. A felzaklatott néptömegek saját gondolataikat, érzéseiket hallották visszhangzani a színpadról, ugyanazt a szabadságélményt fejezte ki ez a dráma, amely minden becsületes magyar-nak a legsajátabb, a legszenvedélyesebb élménye volt ekkor.

A II. Rákóczi Ferenc fogságát 1848. november 4-én mutatták be. Öt nappal a schwechati csata után. A vereség utáni első megdöbbenés már elszlott s újra biztató hírek érkeznek a csataterекről. Háromszáz debreceni ifjú Aradnál szétvert 1000 dzsidást, s Olaszországból és Lengyelországból is tömegestül indulnak hazafelé a magyar seregek — közlik a lapok a reménykeltő eseményeket. A bemutató napján már így foglalja össze a schwechati csatavesztés tanulságait az Életképek: ²⁶ »Elvesztettünk vagy száz embert, de nyertünk helyette olly biztos meggyőződésű alapokat, mire hazánk jövődjét bizton építhetjük. Bizonyos e perctől fogva az; hogy többé köztünk s a dynastia közt a kérdést semmiféle

²⁵ Életképek 1848. II. 633. I.

²⁶ Életképek 1848. II. 603. I.

manifestum, ultimatium, rescriptum, memorandum et quod desinit in »um« el nem dönti A császár és Magyarország két ellenséges tábor. Köztük minden frott viszony tetteleg megszüntetett. Másodszor az, hogy a magyar ifju hadsereg a leghevesebb csatatűzet is bátran ki tudja állani. Nemzetőreink, önkénteseink, általában akinél csak puska volt, úgy vívtak, mint a rómaiak triariusai. Hogy a kaszások egy kicsinyt előre siettek az ütközetből, biz isten nem csüda, őket kétszáz lépésről lövöldözik, s ők ott gereblyenyéllal várják az isten áldását. Adjunk nekik puskát, majd megmutatják: ki teremtette a magyart.« Az Életképek Petőfi és a márciusi baloldal politikai követeléseinek ad hangot: adjunk fegyvert a kaszás száz- ezrek kezébe.

Ezt a fegyveres felkelést szervezi, ugyanezt a forradalmi optimizmust sugározza Szigligeti színműve, s művészi értékei mellett ebben rejlik nagy sikere. Minden szava a kor elevenjébe vágott, s ezzel tudott olyan hangulatot teremteni, hogy minden kéz az oldalához kapott és fegyverét kereste.

Rákóczi, mint irodalmi téma ebben az időben jelentkezik először. Költőink és íróink, mikor a magyar történelem nagy eseményeit idézik, a Mohács előtti időket mutatják, főleg az Árpádokat és a Hunyadiakat: az ország függetlenségének régi dicsőségét éleztik. A Mohács utáni idők kiesnek költőink látóköréből, a Habsburg uralom alatt nincs semmi lelkesítő, csak szenvedésről lehetne írni. Kölcsey az első, aki felismeri, hogy a Habsburg elnyomás ellen küzdő szabadságharcosok példájának a felélesztésével hogyan lehet a jelen elnyomás ellen mozgósítani. 1817-ben a Rákóczi hajh, Bercsényi hajh című versében, az önkényuralom legkeserűbb éveiben idézi az elfelejtett Rákóczi emléket, s a Rebellis versben is újra Rákóczit kéri számon a kuruc eszméhez hűtlenné vált magyaroktól.

1848-ban csaknem egy időben, három költőnk is idézi Rákóczi szabadságharcát: Petőfi Sándor, Arany János, és Szigligeti Ede. A 48-as szabadságharc a maga történelmi ösét, elődjét keresve jutott el Rákóczi szabadságharcához. Rákóczi szabadságharcos szelleme kell, hogy áthassa a kor magyarjait, ha győzni ákarnak. Erre tanít Arany balladája, Petőfi költeménye és Szigligeti színműve egyaránt.

A II. Rákóczi Ferenc fogsága az első optimista kicsengésű magyar történelmi dráma. Szigligeti remek érzékkel a történelem konkrét adatait ott zárja le, ahol a kicsengés pozitív. S ebben van a darab hatalmas eszmei-politikai ereje és jelentősége. Forradalmi tettehívás volt ez, a szeptemberi fordulat óta egyre reménykeltőbb magyar forradalom szítása... A darab kitűnő expozícióval indul, az első képben találkoznak mindazokkal, akiknek a harca alakítja ki a drámát, élesen exponálja a konfliktust: az osztrák udvar és a jezsuiták Rákóczi s a magyar szabadság ellen szőtt összeesküvését.

Szigligeti talán egyetlen darabjában sem bontja ki ilyen jól a konfliktust, mint itt. Más darabjaiban az alapkonfliktusból származható éles összeütközést, bonyodalmat gyakran kikerüli vagy elvágja, itt teljesen végig viszi a történelmi alapkonfliktusból származó cselekményt.

A Habsburgok jezsuita szolgálói, Kolonits, Knittélius, minden eszközt megragadnak, hogy a fiatal Rákóczi elfeledje hazáját, családi hagyományait, s szabadságharcos ősök gyermekéből a Habsburgok híve s a hatalmas Rákóczi vagyonból jezsuita birtok legyen. A még gyermek Rákóczi mellé kémmek állítják egyik iskolatársát, Lehmannt. A két fiú azonban jó barát, s hogy egymás mellett maradhassanak, játszaniok kell az egymás elleni gyűlöletet. Rákóczi jó tanítvány. Megtanulja jezsuita tanítóitól az alakoskodást, a tettetést. Szigligeti nagyon jól festi a tettető Rákóczit, csak mintha egy kicsit túlhalmozná az ilyen jeleneteket. Persze a közönség érdeklődését, drámai izgalmát ezekkel nagyon fel lehetett kelteni s a színpadi hatás tudósa nagyon jól tudta ezt. Egészen magasfeszültségű hatást tudott elérni abban a jelenetben, amikor az édesanyjával, Zrinyi Ilonával találkozik Rákóczi. Dramaturgiailag és lélektanilag egyaránt hiteles Rákóczi magatartása: tudja, hogy a jezsuiták ok nélkül nem kedveskednek. De volt ennek a jelenetnek egy másik oka is: Zrinyi Ilona így olyan

drámai szituációba kerül, hogy szenvedélyes, tettekéssz hazafiságra, kiállásra lelkesítő szavait a politikai szónoklat és vezércikk színpadiatlanságának veszélye nélkül elmondhatta.

Rákóczi kitűnően játszik. Knittélius büszkén jelentheti gazdájának, Kolonitsnak: »Bizonyossá tehetem eminenciádat, hogy a fiú oly tudatlan, oly együgyű, oly korlátolt elméjű, oly vakbuzgó, — hogy szinte öröm nézni.«

S a férfiúvá érett Rákóczi megszabadul a jezsuita neveléstől. Igaz, egyelőre tovább kell alakoskodnia, de már szabad, ha kémek, provokátorok veszik is körül. Palotát tart Bécsben, német ruhában jár, mulat, a nemesi aranyifjak életét éli, de közben készül, hogy újra felemelje az őseitől már meglobogtatott szabadság zászlaját. Feleségül veszi Károly hesseni fejedelem leányát. A dráma felszabadulás utáni bemutatójáról írt egyik kritika²⁷ Szigligeti korlátját látja abban, hogy a hesseni fejedelem alakját rokonszenves, pozitív figurának rajzolja. Az adott történelmi viszonyok között azonban ez nem jelent korlátokat. A hesseni fejedelem szemben állt a Habsburgokkal, s mint ilyen, a magyar függetlenségi mozgalomnak természetes szövetségese. Szigligeti a Habsburgellenes fejedelmet látja benne s ezért »idealizálja«. Amália, a hesseni fejedelem leánya, Rákóczi igazi élettársa lesz, segítő-társa a szabadságharcra való készülődésében. Ragyogó példaadás 1848 magyar asszonyai számára, Rákócziné hőssé magasztosul ebben a küzdelemben, a hazáért áldozni akaró és áldozatot vállaló honleány típusává. Megszervezi Rákóczi kiszabadítását a fogságból s a találkozás és a búcsú pillanatában így beszél férjéhez: »Csak a hazát szabadítsd, rám ne gondoldj. Én nem vihatok érte, de zugolódás nélkül tűrni fogok és inádkozom. Egyet ígérj meg, hogy nyugodt lehessenek. Elleneink mindenre képesek. De bármit hallasz, hogy szenvedek, hogy kínoznak, hogy szenvedésem megválthatnád; ne higgy nekik, mert békén tűrök minden szenvedést, s hazánk ügyét miattam el ne áruld. S habár saját kezem iratát mutatják, ennek se higgy, gondold, hogy gyöngye voltam s a kőpad csikarta ki; mert szabad akaratom hazánk szabadságáért inkább meghalni, mint azt elárulni. Csak ezt ígérd meg, s én erős leszek.«

A rendületlen helytállás nagyszerű megfogalmazása ez, a kor becsületes, magyar asszonyának egyedül lehetséges magatartása, ugyanúgy, mint Arany János balladája, a Rákócziné.

De nemcsak Amália alakjával, hanem a múlt kimagasló hőseinek a megrajzolásával is a hazaszeretet és helytállás példáját állítja Szigligeti követendő zsinórmértékül kora magyarjai elé. Bercsényi Miklós a fenntartás nélküli patriótaérzés megszólaltatója, indulataiban egy kicsit Petur bánra hasonlít. A kilencéves rabságban megőrült Zrinyi Boldizsár emlékeztető figyelmeztető, a Habsburg elnyomás eleven vádirata. Legszebben és legsokoldalúban Rákóczi alakját rajzolta meg az író, hitelesen érzékelteti fejlődését. Nem úgy ábrázolja Rákóczit, mint akit az események menete sodort a történelem élére, hanem tudatos szabadsághősnek, aki elébemeny az eseményeknek. Jelleme teljes erkölcsi nagyságban a legtisztábban a befejezéskor domborodik ki, mikor a lengyel királyi koronával sem hajlandó felcserélni a magyar szabadság zászlaját: »Én a magyar szabadságért rántottam kardot; vissza kell azt küzdenem, vagy vitézül halmom. A belharc rémítő arcát látja ön itt; fáj ha elnézek a vérmezőn, az égő falvakon, s az elpusztított határokon, s velők sirok, ha hallok az árvák és öregek siralmát. Azok fejére szálland átok, kik e kétségbeesett hazát fegyvert fogni kényszeríték, ha csak gyáván pusztulni nem akart a föld színéről.«

A Rákóczi-szabadságharc nagyszerű megindulásával végződik a dráma, ott dübörög a színpadon az egész készülő népforradalom, amely elpusztítja a ránk nehezedeő régít. A II. Rákóczi Ferenc fogsága Szigligeti leghaladóbb színműve, társadalomrajzában, a konfliktusok kibontásában, eszmei mondanivalójában itt megy a legtovább: meg akarja változtatni a világot. A siker óriási. Egy hónap alatt hétszer adják mindannyiszor zsúfolt nézőtér előtt. A színház parádés szereposztásban hozza színre a darabot. Rákóczit Lendvai Márton

²⁷ Demeter Imre Szabad Nép 1951. dec. 22.

játszotta, Zrínyi Ilonát Jókainé, Laborfalvi Róza ; Amáliát Komlóssy Ida, a hesseni fejedelmet Udvarhelyi, Bercsényit Bartha János, Lehmannt Szigeti József, Kolonicst Szilágyi Sándor, Knittéliust Szentpéteri. Maga a szerző, Szigligeti is fellépett a darabban, Vay, egy kuruc főúr szerepét alakította.

Mikor 1849. január 4-én Windischgrätz elfoglalja Pestet, első dolga, hogy a II. Rákóczi Ferenc fogságát betiltassa. Május 23-án, a főváros teljes felszabadulása utáni első nap újra a II. Rákóczi Ferenc fogságát adták. A világsi katasztrófa után több mint tíz évre ezt a darabot is számúzta színpadunkról a Bach-korszak véres önkényuralma.

Szigligeti darabjának nagy sikere újra az érdeklődés homlokterébe állította a színházat, bár a kormány eddig is, az első pillanattól kezdve komoly jelentőséget tulajdonított a színháznak. Nemcsak a nyugalom és a közbiztonság érzését segítette elő, de szabadságharcos színdarabjaival a forradalmi hangulatot, a harci elszántságot is élesztette. A kormány nem csak erkölcsileg, hanem anyagilag is támogatta a Nemzeti Színházat.

Az 1848-as törvények XXXI. cikkelye foglalkozott a színházak ügyével. 2. §-a a kivívott sajtószabadság eredményeként eltörölte a színdarabok cenzurálását is, a 3. §. pedig az ellenőrzés jogát kiveszi az osztrák rendőrség kezéből s kimondja, hogy a színházak »a rendőri felügyelés tekintetében a helybeli hatóság alá rendeltetnek.« 1848 őszén 12 000 forint szubvenciót utalt ki a Honvédelmi Bizottmány a színház részére, 1849 áprilisában Ráday Gedeon kérésére újabb segély fizetését rendelte el a kormány.

A II. Rákóczi Ferenc fogsága bemutatója után alig másfél hónappal újabb eredeti magyar dráma előadását ünnepelte a Nemzeti Színház közönsége. Új íróat avat vele a színház, Dobsa Lajost, színművének címe : Március Tizenötödike.

A cím egy kicsit megtévesztő, az olvasó azt hinné, hogy március idusának vagy a márciusi eszmények drámái ábrázolását láthatja majd. A színdarab címét azonban nem a magyar történelem nagy dátumától, hanem a »Március tizenötödike« című újság nevéből kölcsönözte a szerző. A vígjáték megbukott, nem tudta megismételni sem az Egy magyar táblabíró a márciusi napokban, sem a II. Rákóczi Ferenc fogsága sikerét. Összesen egy előadást ért meg. Meséje erőltetett, a szereplők — egy-két epizódfigura kivételével — rajza elmosódott, szintelen. Szatíra akart lenni a darab, de elveszti az élet, mert írója nemcsak a táblabírákat, a Camarilla ügynökeit ábrázolja szatirikus tollal, hanem a márciusi ifjakat is. A szatírának ez az oldala azonban egyáltalában nem építő, hanem ízetlen. Úgy ábrázolja ezeket a fiatalokat, mintha a politika számukra játék, játszi időtöltés lett volna. A szerelmi bonyodalom, Geiza és Hermina szerelmének története nem sablonos, de nem is érdekes. Icsenzia Hermina társalkodónőjének alakja ugyan rengeteg komikai lehetőséget rejt magában, de ezt sem tudja a szerző kifejteni.

Az Életképekben²⁸ mutatóványt közöl a darabjából Dobsa. Jegyváltás a Hermina gőzösön a címe, a vígjáték előjátéka volna. Ötletes elrendezés, elég jósdru párbeszéd jellemzi az előjátékot (bár a cselekménytől függetlenül a hajón borozó s hol a Talpra magyart, s hol a népdalokat éneklő fiatalok bántó kontrasztként hatnak) — de a Nemzeti Színház sűgői példányain már ez az előjáték nem szerepel. Így megcsönkítva, legelevenebb részleteitől megfosztva a darab elég kurtán és értelmetlenül hat.

Egy-két jól jellemzett alak emeli csupán a vígjáték értékét. Piffel Aloys a Camarille ügynöke, Latour levelezője, magyarán : besűgőja és Cserevics rácz bűjtogató élő, eleven alakok, egyéni arcéllal s mégis tipikusak. Különösen meggyőző erejű az a jelenetük, amikor az olasz légió és a nemzetőrök összeugratását tervezik meg. Ez a két színpadi figura is éberségre figyelmeztette a közönséget, a provokátorok és az egyenetlenségszítók gyűlöletére.

A közönség meglehetősen hidegen távozott december 18-án a Március Tizenötödike bemutatójáról. Latour és Jellaschich ügynökét kifűtűlték, kipisszegték ugyan, de nem volt

²⁸ Életképek 1848. II. 328.

ami lelkesítse őket. Két nappal később annál nagyobb lelkesedéssel fogadták a Csata Fehértemplomnál, Veszter Sándor és Kilyényi balettmester táncjátékának bemutatóját. A színpadon zajló, csoportos tánccal ábrázolt harcot hatalmas ováció, tüntetés kísérte.

Sajnos a honvédsereg vitéz harcait bemutató táncjátékban sem gyönyörködhetett sokáig a közönség, a hadszíntér állása kedvezőtlenül alakult s 1849. január 9-én Windischgrätz bevonul Budapestre. Döbbenetes csend fogadja az osztrák csapatokat, egy leiket sem lehet találni az utcákon.

Aki tehette menekült, a Pestre és Budára szorult lakosság pedig bereteszelt kapuk mögött remegve várta a további eseményeket. A színészek közül többen (Lendvay, Lendvayné, Latkóczyné, Telepy, Szigligeti) Debrecenbe menekültek, ahol a kormánytól menekülési segélyt élveztek.

Pesten a színházban két napig nincs előadás, de január 6-án a megszálló hatóságok elrendelik a színház megnyitását. Az élet megindulását akarják ezzel siettetni, a kiegyensúlyozott viszonyok látszatát kelteni. Hoz egy pár ilyen látszat intézkedést Windischgrätz, de véres uralmának valódi lényege a vértörvényszék, a polgári lakosság kifosztása. Mindenkitől fél, mindenütt fegyveres felkelést sejt. Komikus nyugtalanságára jellemző, hogy még a Nemzeti Színház kelléktárában levő színpadi fegyvereket is elkoboztatta.

Az előadásokon a közönség célzásokat les a színészek ajkairól.²⁹ Titkos rendőrökkel telik meg a színház, az előadások lefolyásáról — csakúgy, mint a reformkorban — jelentés megy a Polizei Hofstellenek. Betiltják Doppler: Benyovszky operáját, mert a lengyel dalokat jobban megtapsolja a közönség, levették a műsorról a Csikóst, mert az András szerepét játszó Füredi az »Elszegődtem Hortobágyra bojtárnak« kezdetű népdalban azt a sort, hogy »Debreczeni határba« hangsúlyozva énekelte. (Ott volt a magyar kormány ideiglenes székhelye.)

Pest népének hazafias érzését erősen felhőborította, hogy a Nemzeti Színházat át kellett adni a német színtársulatnak, s a magyar szó egy időre újra elnémult az ország első színpadán. A megszállás idején izellőt kapott Pest népe, mi lesz a sorsa egy esetleges osztrák győzelem után. Windischgrätz uralma a magyar színjátszás gúzsbakötését, a magyar dráma és a magyar szó elfojtását jelentette.

Április 24-én, a magyarok bevonulásának napján örömmámorban úszik a város. Este a színházban díszelőadás. »Szabad hangok« a címe. Az est pontos műsorát nem ismerjük, de feltehető, hogy a bécsi forradalmi diákok tiszteletére, 1848. április 5-én rendezett előadás összeállításához hasonlíthatott.

Pest visszafoglalása után egymást érik a forró ünneplések a színházban. A Pesten állomásozó katonák állandó látogatói a színháznak, a bevétel minden este meghaladja a 350 pengőforintot, amely — 625 forint lévén a maximális bevételi lehetőség — azt jelenti, hogy a legcsendesebb hétköznapokon is félháznál több közönség van.

Az előadások fényét és hangulatát emeli a tavaszi hadjáratban dicsőséget szerzett honvédtábornokok megjelenése. Április 28-án Aulich Lajost, másnap Klapkát részesíti forró ünneplésben a színház közönsége. A színház vezetősége közben erőfeszítéseket tesz a színház anyagi viszonyainak a helyreállítására. Az ostrom alatt és a megszállás előli menekülésben a színház ruhatára erősen szétszóródott, a díszletek nagy része, a világítási berendezés tönkrement, a kelléktárat, mint ismeretes, Windischgrätz parancsára dúlták szét.

Ráday Gedeon főigazgató Szemere Bertalantól, a miniszterelnöktől a megszállás miatt elmaradt színészi illetmények fedezésére, a tönkrement felszerelés, az elrabolt 2500 p. forintnyi becsértékű kelléktár pótlására újabb segítséget kér,³⁰ melyet a kormány »az intézet méltóságának« megfelelően meg is ad.

²⁹ Vö. P. Kádár Jolán kutatásaival. Id. mű 83–85. l.

³⁰ Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 65. sz.

Május 3—22-ig Budavár ostroma miatt szünetelnek az előadások, 23-án a félévi kényszerű szünet után újra — immár nyolcadszorra játsszák a II. Rákóczi Ferenc fogságát. Május 27-én ingyenes ünnepi előadást rendeznek a függetlenségi nyilatkozat öröme, a forradalmi darabokból, Erkel operáiból és forradalmi versekből állítják össze a műsorszámokat. Sajnos a részletes műsort sem a plakátok, sem az újságok nem közlik.

Június 9-én nagy napja van a színháznak : a négy nap óta Pesten tartózkodó Kossuth — (a hírlapok beszámolóí szerint Pestre jövele valóságos diadalmenet volt) — megjelenik a színházban. Erkel Hunyadi Lászlóját adják a tiszteletére. Az uralkodói páholyt feldíszítik, de ő más páholyt kér. A páholyba lépő Kossuthot szédületes ünneplésben részesíti a közönség, az előadás után is diadalmenet az útja —, a színház ének- és zenekara szerenádót ad az ablaka alatt.

Az esti ünnepségeket munkás hétköznapok követik, a színház drámai együttese szorgalmasan próbálja Obernyik Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban című vígjátékát. Ez is csak egyszer kerül színpadra, 1849. június 15-én. A további előadását megakadályozza Budapest eleste s Világos után többé már »nem aktuális« a darab.

A »Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban« Obernyik Károly legjobb vígjátéka. Obernyik életrajzírói és méltatói igen méltatlanul bántak vele, művészietlennek, alkalmi színdarabnak »bélyegezték«, amelynek egyetlen értéke politikai aktualitása volt. Hangulatát és műfaját tekintve zavarosnak tartották, mondván, hogy a komikai témát nem engedi kibontakozni Obernyik tragikus alaptermészete.³¹ — Ez az »értékelés« vagy hozzánemértésből vagy politikai rosszindulatból ered. Hangját tekintve polgári irodalomtörténetünk jól betanult kórusába tartozik, mely disszonáns hang nélkül fújta, hogy a szabadságharcnak nincs dráma-irodalma.

Pedig az az igazság, hogy a negyvennyolcas forradalom két olyan figyelemre méltó dráma megírására adott alkalmat, mint a II. Rákóczi Ferenc fogsága és a Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban. S ez a tény egyáltalában nem véletlen eredménye.

A magyar társadalom nem világos, drámai megragadásra nem nagyon alkalmas ellentétei a forradalom és a szabadságharc idején a magyar nép és a Habsburg dinasztia s a vele szövetkezett főúri reakció világos és éles ellentétévé egyszerűsödtek. Ezt a drámai ábrázolásra föltöbb alkalmas erős konfliktust sikerült megragadnia Szigligetinek és Obernyik Károlynak, az előbbinek történelmi színmű, az utóbbinak vígjáték formájában.

A II. Rákóczi Ferenc fogságában ábrázolt konfliktus lényegében már megvolt a márciusi forradalom előtt is, de ahhoz, hogy ezt, mint drámai feldolgozásra alkalmas témát Szigligeti felismerje, a társadalmi erők olyan aktív harca kellett, amilyen a negyvennyolcas népforradalom volt. Drámájában lényegében saját kora konfliktusát fejezte ki.

Obernyik Károly a szabadságharcnak, mint drámai konfliktusra alkalmas alapnak vígjátéki lehetőségeit ragadta meg. Felismerte ennek a drámai harcnak komikus típusát : a változást észrevenni nem akaró, továbbra is régi módon élő, gyökértelessé vált, konzervatív nemest. S ezt az alakot teszi konfliktusának ütközéspontjába.

A darab cselekménye 1848 októberében, a bécsi forradalom napjaiban játszódik le. Mondanivalójában, eszmei tanításában mélyen benne gyökerezik kora valóságában. Arra tanít, hogy a forradalomnak nem lehet hátat fordítani, nem lehet tovább úgy élni, ahogy eddig —, azzal a mély erkölcsi tudattal erősíti meg a forradalom híveit, hogy aki a forradalom ellen harcol, az hazáját hagyja el hűtlenül. De Ödön és a bécsi akadémiai légión tagjainak barátságában kifejezésre jut az a magasrendű eszmeiség is, hogy az osztrák és magyar népnek közös az útja, közösen kell harcolniok a közös elnyomás, a Habsburg önkényuralom ellen.

Obernyik a vígjátéki hatást elsősorban nem a helyzetkomikumok halmozásával, hanem hőseinek vígjátéki jellemével éri el. Sikeresen kísérletezik a jellemvígjáték megteremtésé-

³¹ Vö. Luxemburg Irén : Obernyik Károly élete és munkái.

vel. Tarlai, a forradalom elől Bécsbe menekült gazdag magyar birtokos, jellemében hordja a komikumot, s ezért kerülhet a komikai helyzetek egész sorozatába. Tarlai irtózik a forradalomtól, s azért megy lányával együtt Bécsbe, mert úgy gondolja, a császárvárosba, a felséges császár lakhelyére nem juthat el a forradalom. A nyugalomért megy oda, s a legteljesebb felfordulást találja. Bécsben élő egyik rokonát, Ödönt kéri meg, hogy szerezzen lakást a számára. Ödön jakobinus érzésű forradalmár tisztviselő, aki szoros kapcsolatot tart a bécsi egyetemi ifjúsággal. Tarlai, amikor megtudja, hogy Ödön forradalmár lett, nem akar tovább nála maradni, szállására hajt, de kocsijával a tüntető, torlaszokat emelő nép közé kerül, kocsiját feldöntik és barrikádnak használják. Az öreg bennszorul a kocsiban s kényszerű lakásából kihallgatja két osztrák tiszt beszélgetését, akik cselled akarják megtámadni és elfoglalni az aulát. Tarlai azt hiszi, hogy az aula a királyi udvart s nem a bécsi forradalmi ifjúság egyesületét jelenti és felháborodik, hogy milyen gaz módon akarják a császári udvart elfoglalni. A nagy titoknak birtokában arról ábrándozik, hogyan tehetne szolgálatot a császári háznak, s tépelődésében arra jövő fiatalokra lesz figyelmes, akik az Aula feltétlen megvédéséről beszélnek. Közli velük nagy titkát, a császári tisztek tervét, akarata ellenére így segíti elő a bécsi forradalmi ifjúság győzelmét.

Tarlai nem ellenszenves figura. Osztályának valamikor jellemző pozitív vonásai tovább élnek benne, de ezek a tulajdonságok akkor már nevenségesen, komikusan hatnak. A királynak való szolgálni-akarás kényszeríti, hogy a fiakerben csücsüljön, ez sodorja éppen szándékával ellentétes helyzetekbe. Vélt szolgálata közben arra kényszerül, hogy — bármennyire is ellene van ennek a szerelemnek — szó nélkül végighallgassa lányának, Klárinak és Ödönnek szerelmi beszélgetését, s titkos őrhelyéről látnia kell, amikor Ödön megcsókolja Klárit.

Az ügyesen szőtt cselekmény drámaiságát a főcselekménnyel párhuzamosan futó szerelmi bonyodalom, Ödön és Klári szerelmének története fokozza: az öreg Tarlai ebben a kérdésben is meggyőződhet arról, hogy bármit akar, a szándékával épp ellenkező dolgok történnek. Nagy tanulság ez számára. Levonja belőle a következtetést s ez bizonyítja jellemének fejlődését. Az általa elképzelt igazság és a valódi igazság nagyon távol vannak egymástól. A császáriakat az erény és becsületesség hordozóinak tartotta, az igazság bajnokainak, — rájön arra, hogy az igazság és a becsület is a másik oldalon van. A forradalmi ifjúságról alkotott véleményét szükségképp megváltoztatja: »nem is irtózom már úgy az ilyenféle emberektől« — mondja.

A legnagyobb eredmény jellemének fejlődésében, hogy ő, aki a forradalomtól való ijedtében olyan könnyen otthagytta hazáját, így fordul a vígjáték befejezésekor a Klári kezét elnyerő Ödönhöz »Hanem arra kérlek, menjünk mielőbb vissza hazánkba. Már hiszen bujdossék el onnan, kinek tetszik: de én csak szülőföldemen fogok meghalni, mert látom, hogy aki azt hűtlenül elhagyja, azon többé nincs isten áldása.«

A forradalom nehéz óráiban, válságos pillanatában »A nagy világon e kívül nincsen számodra hely« elv hangoztatásával hitet és erőt önt a kishitű csüggedőkbe.

Amikor Obernyik vígjátékát játsszák, az utcán már a németek jövetelével rémítgetik egymást az emberek. S nem sokkal később, valóban újra megjelennek a császári csapatok a városban, hogy megpecsételődjön a magyar főváros sorsa s vele együtt nemzeti színjátszásunknak és nemzeti drámairodalmunknak a szabadságharc idején megindult fejlődése hosszú évtizedekre elvetéldődjék.

A színházat a Comite fennhatósága alá rendelik, a haladó drámák előadásait betiltják, tilos a forradalom alatt bemutatott magyar darabok mellett a Tell Vilmos, az Ármány és szerelem, a Csikós, a Hunyadi László és a Morsinai Erzsébet előadása is. A színházi plakátokról lekerül a magyar címer, jelöl, hogy most már nyíltan osztrák tartománynak tekintik az országot a császári cancellária.

A színházban újra helyt kap a német színtársulat, német nyelvű plakátokon hirdetik előadásait, mintha nem is Magyarországon lennének. Megkezdődik a színházban is a »tisz-

toгатás«. A tagok nem kapják rendszeresen a fizetést, s mikor fizetésük rendezéséért a színházak kérvényben fordulnak a Comitéhez, Albrecht főherceg kormányzó ebben »a rebellió-
nak a tényét« látja.³²

A megszálló hatóságok igazgatót keresnek a Nemzeti Színház élére s találnak a színház zenekarában egy asperni születésű, magyarul nem tudó, jelentéktelennek látszó német zenészt. Úgy gondolják, keresve sem lehetne jobb embert találni erre az állásra. S kinevezik a magyar Nemzeti Színház igazgatójának a magyarul nem tudó német zenészt: Kirchlehner Ferencet.

Nem tudják róla, hogy ez a német magyar hazafias drámákat ír, ő adta vejének, Császár Györgynek a Kunok és Morsinai Erzsébet szerzőjének a szöveggönyv ötleteit.

Egy kis ideig a vidéki színházat lobogtatja még a szabadságharcos zászlót, de aztán ott is beáll hosszú évekre a halotti, néma csend.

Egy-egy vidéki városban a forradalom idején jelentős fejlődésre tesz szert a színházi kultúra. Kolozsvárott, Szegeden, Miskolcon, Győrött rendszeres előadásokat tartanak, Kassán, Pozsonyban, Aradon és Temesváron is több társulat megfordul ebben az időben is, sok helyen nagy sikerrel játsszák a Nemzeti Színház újdonságait. Szigeti Egy táblabíró a márciusi napokban című darabját Győrben mutatják be 1849. március 21-én »zsufolt ház előtt, óriási lelkesültség, egetverő demonstrációk közt.«³³ Kolozsvárott Szigligeti darabját a II. Rákóczi Ferenc fogságát és Obernyik Magyar kivándorló a bécsi forradalomban című vígjátékát is játszották.

Több vidéki városban ősbemutatót is tartanak, Kecskeméten 48. december 17-én Szuper Károly »A tömeges népfelkelés« c. darabját mutatták be nagy sikerrel,³⁴ ugyancsak Győrben is sikerrel játsszák,³⁵ Váradon 1848. július 17-én volt ősbemutató Fodor Pál: Egy magyar önkénytes ... a kor szelleméhez mért legújabb vígjátékát adták.«³⁶ Sajnos írott adatunk erre az időre nem sok van, mind a nemzeti színjátszás történetét, mind a különböző városok színházát feldolgozó munkák elsiklanak az 1848—49-es események színházi vonatkozásai fölött, vagy alig tesznek róla említést. Értesülésünk szerint néhány város múzeumban és levéltárban (pl. Szeged, Győr, Nagyvárad, Kolozsvár, Kassa) több érdekés, színház-történetünk haladó hagyományait szépen bizonyító anyag van, különösen érdemes volna Kassa, Nagyvárad és Kolozsvár anyagát átnézni.

Szeged anyagának tanulmányozása azt a reményt kelti bennünk, hogy más nagyobb városban is találhatunk értékes idevonatkozó forrásokat, Janovics Jenő A Farkas utcai színház, Szuper Károly Színház Naplója, Molnár György Világostól világosig, K. Nagy Sándor A nagyváradai színház története c. könyvei több olyan adatot említenek, amelyek jó lenne utánanézni múzeumok, levéltárak porosodó polcain is. Így indultam el Szuper Károly naplója nyomán az 1848-as szegedi viszonyokat megvizsgálni s figyelemre méltó, érdekes adatokat találtam.³⁷

Az 1848-as szegedi újságok (a Tiszavidéki Ujság, Alföldi Csaták, majd 1849 áprilisától a Szegedi Hirlap) megsárgult lapjairól érdekesen bontakozik ki az akkori Szeged képe, a pezsgő irodalmi, színházi élet.

A pesti eseményekről március 17-én, pénteken délután jött a hír, a város egész lakossága az utcán tolongott, örömtüzeket gyújtottak, felvonuló csoportok alakultak. Este a tüntető tömeg a széképileti »szállába« vonult, ahol a színelőadásokat tartották, s éppen a kor

³² Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 68. sz.

³³ Szuper Károly Színház Naplója. 69. l.

³⁴ Szuper id. mű 65 l.

³⁵ Hont Ferenc kutatásai nyomán.

³⁶ Vármegyék és városok. Bihar vármegye és Nagyvárad. 391. l.

³⁷ Adatok Reizner János: A régi Szeged, a szegedi Móra Ferenc Múzeum és Somogyi Könyvtár hirlapanyagából.

legünnepeltebb magyar drámairójának : Szigligetinek a Szökött Katoná-ját adták. A demokratikus tendenciájú jeleneteket megtapsolták, a katonafogdosási jelenetnél pedig tüntetés tört ki, hogy ütött már a szabadulás órája. Az első szabad nap tehát Szegeden is, éppúgy, mint Pesten, a színházban ért véget.

A félbeszakadt előadás után Osztrovszky József szegedi költő, a szegedi nemzetőrség későbbi alezredese elszavalja az e napra írott költeményét, amelynek bevezető sorai így hangzanak :

Itt az óra, melyre vágyva
annyi szű
Zsarnok kormány sohse örök
életü,
Szabadság az, mely örökké
él s virul,
S mennydörögve hangzik a nép
ajkirul.
Testvériség, egyenlőség,
Szabadság !
Nélkületek mi az élet :
szolgaság !

Az egyébként nem sok művészi beccsel rendelkező verset óriási ovációval fogadta a roskadásig megtelt nézőtér. De nem is a művészi értéket keresték a versben, hanem azt az érzést tapsolták, amit kifejezett, hiszen ez az érzés az övéké is volt. A himnuszt énekelték, majd Dani Ferenc mondott beszédet s tett fogadalmat Szeged népe nevében, hogy utolsó csepp vérükig kitartanak a szabadság zászlaja mellett.

Így vált a széképileti szála a nemzeti függetlenség hős apostolainak, a színészeknek hajléka, Szeged népe forró esküjének színhelyévé is.

A következő napokban és hetekben tovább folynak az előadások. A közönség színházba-járó kedve igen megnőtt—telt nézőtér előtt játszik a társulat. A feljegyzések szerint a közönség minden demokratikus mondanivalót megtapsol. Szigligeti »Egy szekrény rejtelméi« című darabját pedig félbe kellett szakítani a véget nem érő hazafias tüntetések miatt.

48 öszén új társulat jön Szegedre, a híres Latabár-dinasztia egyik őse : Latabár Endre társulata. Szuper Károly ezt írja naplójába : »Ez az egyetlen társaság, mely a forradalom válságai dacára is sikerrel működött. A jobb erők közül kezdett kifejlődni a kis Munkácsy Flóra, aki most kezd nagyobb szerepeket játszani.«³⁸ Tehát itt, ebben az időben bontotta ki művészi szárnyait Munkácsy Flóra, aki Felek Miklós színésznek lesz később a felesége és a pesti Nemzeti Színház színpadán Felekiné néven majd hatalmas sikereket.

Szuper naplója csak részben helytálló, mert nem fedi a valóságot az az állítása, hogy a szegedi társulat az egyetlen, amely működik ebben az időben, hiszen adataink szerint Kozlovvárott, Miskolcon és Győrött is van működő társulat.

Latabár szintársulata 48 végéig marad Szegeden. Nincs adatunk, hol játszanak ezután. Valószínűleg mint annyi más vidéki szintársulat, feloszlott és beálltak valamelyik magyar ezredbe, hiszen ez idő tájt jelent meg a »Pesti Divatlap«-ban az egyik vidéki színházigazgató, Sepsí Károly felhívása : »Fegyverre vidéki színészek !«³⁹

1849 februárjában hazatér Szegedre Havi Mihály, aki szegedi dalszintársaságával németországi, dániai, franciaországi és svájci körúton volt —, s azonnal aktívan bekapcsolódik Szeged kulturális életébe. Résztvesz a Szegedi Hírlap szerkesztésében, majd elhatározza

³⁸ Szuper id. mű 64. l.

³⁹ Pesti Divatlap 1848. 697. l.

hogy részben szétszéledt társulatát újjászervezi és nyári színházat építve újra megkezdi a színházi előadásokat.

A Szegedi Hirlap 1849. évi 2. számában, tehát május 9-én közlemény jelenik meg az épülő színházról: »Egy, a szegedi művelt közönség izlésének megfelelő, eddig sokaktól nehezen nélkülözött nyári színházra 40 részvény bocsáttatott ki, s eddig az aláírók száma a felét meghaladja. Így is illik! Fegyvert a katona kezébe és lelkesítő művészetet az otthon maradt nővéreknek és szülőknek! Ez a színház a sétatér tiszai oldala mellett fog épülni, s a társaság mely benne opera, balett, színműi előadásait adja a vidéken e nemben egy és a legjobb.«

A város lakosságának lelkes hangulatára jellemző, hogy a színház felépítésére szükséges tőke részvények formájában rövid idő alatt összegyűlt, s a nyári fa-színház két hónap alatt fel is épült. A jövőbe vetett bizalomra jellemző, hogy az igazgató bérletfelhívását örömmel fogadja a közönség és a korabeli napilapok feljegyzése szerint mind a 45 kr. számmal jelzett helyeket, mind a 30 kr.-s földszinti és mind a 15 kr. p. pénzért árusított második helyeket nagy számban felvásárolják.

Az előadások július 24-én kezdődtek meg. Első nap »A szerelmes pap« című kétfelvonásos francia vígjáték került bemutatásra. Másnap Scribe darabja került színre: »Egy nő kiugrik az ablakon«. A népszerű francia színdarabgyárosnak ez volt az egyik legzajosabb sikerű darabja. Népszerűségét fokozta az is, hogy a fordulatos cselekményt megtartva népdalokat tűzdeltek az előadásba, s maga a színlap is népdalos vígjátéknak hirdette.

Ebben a formájában a darab hasonlított a 30-as évek magyarosításaihoz, még a szereplők neveit is átmagyarosították — ilyen nevekkel találkozunk benne: Sárkányfőy grófnő, Darnói János báró, Török Bálint. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a magyarosításnak a szerzője Komlóssy Ida, a pesti Nemzeti Színház ünnepelt színésznője, aki talán éppen ezekben az időkben játszotta jutalomjátékát Molière Fősvényében Pesten.

A színház minden nap zsúfolásig megtelt, hiszen Szeged falai között időzött ebben az időben a kormány és a képviselőház számos tagja és igen sok honvédtiszt is. Sajnos a szegedi színészetnek ez az aranykora rövid ideig tartott. Augusztusban már kénytelen volt mind a kormány, mind pedig a honvédség elhagyni Szegedet és így a szintársulatnak sem bontakozhatott ki egy demokratikus, a kor szellemének megfelelő műsora, hiszen új darabok betanulására nem állt rendelkezésre elég idő, ezért kénytelenek voltak már betanult darabokat adni. De jellemző, hogy műsorukban nem találunk egy német darabot sem —, a gyűlölt és monarchista Kotzebuenak akkor már nyoma sincs a magyar színpadokon.

A visszavonuló honvédcsoportokat nemsokára követték a császári csapatok. Újjászervezték a rendőrséget, beszüntették az egyesületek működését és megszigorították a vendéglők, kávéházak és színházak feletti állandó ügyeletet. Havi Mihály szintársulata a szélrőzsa minden irányába szétszóródott és ezután évekig nem gyulladt ki a petróleumlámpa fénye a szegedi színpadon.

A cenzúra szigorúan ügyelt a színházak műsorára. Minden olyan szót vagy mondatot, amelyből a közönség valamit is kihallhatott volna, kihúzott. S mégis a színházak ebben az időben a hazafias érzés ápolásának templomává váltak.

Csak egy-egy célzás, sőt egy arc vagy mozdulat is elég volt ahhoz, hogy a közönségben meggyújtsa a hazafias lelkesedésnek a tüzét. Molnár György színházi naplójában⁴⁰ leírja, hogy Tóth Soma, a szegedi dalszintársaság tagja például kitáncolta a »Jaj be huncut a német«-et s lábával oly figurákat csinált a közönség óriási tapsai mellett, melyek világosan beszéltek.

A szabadságharc váltakozó sikerei, Pest megszállása, Budavár ostroma, több színész harcéri szolgálata következtében színészetünk működése nem lehetett zavartalan a szabad-

⁴⁰ Molnár György: Világostól világosig. 60. l.

ságharc idején. Sem a Nemzeti Színház, sem a vidéki színházak új célkitűzéseiből, a független Magyarország rövid élettartama miatt nem mindent tudtak megvalósítani. Ez a nagyszerű másfél év mégis olyan bemutatókat írt drámairodalmunk történetébe, mint a IJ. Rákóczi Ferenc fogsága, a Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban vagy mint a győri, kecskeméti és nagyváradai ősbemutató. A külföldi műsor is jelentékenyen bővült a Fősvény és a Tell Vilmos előadásával. Szegeden ekkor épül fel az első színház, színtársulatok járják az országot, biztatják, lelkesítik az itthonmaradottakat.

A színház és a közönség kapcsolata megerősödik, színészeink szószéknek tekintik a színpadot, ahonnan a nemzeti függetlenségért vívott harcra buzdítanak. A forradalmi kormányzat felismeri a színház jelentőségét, törvényekkel, rendeletekkel, anyagi és erkölcsi támogatással igyekezett biztosítani színészetünk fejlődését.

Az 1848—49-es szabadságharc nemcsak népünknek, de játékszínünk történetének is ragyogó fejezete.

BENEDEK MARCELL

MEGJEGYZÉSEK KOMLÓS ALADÁR REVICZKY GYULA CÍMŰ KÖNYVÉHEZ¹

Sok más pontos dátum közt Komlós Aladár megadja Reviczky Gyula népszerűségének évszámait is : kezdődött 1889-ben, úgyszólván a költő halálos ágyánál, véget ért 1905-ben, Ady első nagy verseinek megjelenésekor.

Ritka eset, hogy olyan nehezen megfogható valamit, mint egy költő népszerűsége, ilyen lexikoni dátumok közé lehet szorítani. És — ha Komlós Aladárnak igaza van — szomorú kis szám ez a tizenhat esztendő. Ennél sokkal többet megérték olyan író-mesteremberek is, akiknek gyors elmúlásával a meg nem értett írók vigasztalódni szoktak. Érdemes volt-e éhezni, fázni, kávéházban éjszakázni, tüdővészben meghalni ezért a másfél évtizedes halhatatlanságért?

De Komlós csak népszerűségről beszél ; nem állítja, hogy »meghalt« az a költő, akiről, születésének százéves fordulójára, érdemes volt alapos, gondos és nagy rokonszenvet eláruló könyvet írnia.

Talán nem fölösleges Reviczky utókorának kérdésével (erről szól a könyv utolsó fejezete) foglalkoznunk egy pillanatig, mielőtt Komlós értékelő munkájára rátérünk.

Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amely húsz esztendő volt Reviczky posztumusz népszerűségének állítólag utolsó évében. Gimnáziumi iskolatársaim közt is sokan szerették az irodalmat (megírtam másutt, mily nagy része volt ebben Riedl *Poétiká-jának*) — s az egyetemen természetesen, hogy irodalomért lelkesedő, írói-költői hajlamú filozófusok között éltem. Van tehát jogom a tanuskodásra — és, mellesleg szólva, helyesnek találnám, ha fiatal irodalomtörténész-barátaink törődnének azok tanuskodásával, akik ma még közöttünk vannak emlékeikkel, de holnap már maguk is emlékké válnak.

Nos : igaz, hogy Ady túlzott Reviczky-rajongására teljes elfordulás következett. Nem támadta régi bálványát, de negligálta. A Komlós-idézte, későn fölfedezett versben szakított a »könyvekkel«. Amikor azt kérdi, hogy »szabad-e sírni a Kárpátok alatt« vagy a »sírni, sírni, sírni« szavakkal végzi egy másik költeményét, bizonyára nem a rezignált mélabú könnyeire gondol. Az ő sírása lázadás, harci kiáltás. Az enyhítő könnyhullatást nem is képzeljük hozzá.

Ez igaz... De hogy Reviczky szomorúságától (már itt meg kell mondanom : nagyon helyeslem, hogy Komlós nem szentimentalizmusról, hanem szomorúságról beszél) rövid és egyenes út vezet Ady tragikus világ-érzéséig : azt a mi húszéves szívünk bizonyítja. Nem szakadtunk el Reviczkytól az Ady-harsona első megszólalására. Most nem beszélek arról, hogy személy szerint több-kevesebb időre volt szükségünk, amíg Ady lelkes és harcos híveivé szegődtünk. De még akkor is... gondoljunk a *Felszállott a páva* különös vagy-vagyára : tudtuk-e, hittük-e, hogy a jószolt-kívánt forradalom csakugyan elkövetkezik valaha? És tovább élt bennünk (több-kevesebb belénknevelt előítélettel együtt) Reviczky szomorúsága.

Amikor pedig Ady és az ő forradalma teljes egészében kibontakozott előttünk ; amikor megértük és csináltuk a másik forradalmat is ; akkor következett Reviczkynek, Vajdának, Komjáthynek, Kiss Józsefnek egy új korszaka, amelyet Komlós csak igen halványan érint az utókorról szóló fejezetében. Hogy ezek a költők viharhadarak voltak, arra igazán nem jöhettünk rá a vihar kitörése előtt. A *Pálma a Hortobágyon* új színt, erőt és értéket kapott, amikor a püspökfürdői lótosz vagy a *Hortobágy poétája* juttatta újra eszünkbe ; a *Perdita*-ciklus Kistaludysta-hökkentő vakmerőségéről sem feledkeztünk meg *Az én menyasszonyom* olvasása közben.

¹ Művelt Nép, Budapest, 1955.

Röviden: mire a Reviczky-versek hangulata emlékké vált bennünk, már a vihar-madarat szerettük és értékeltük Reviczkyben.

(Ezt a tanúskodást egy apró tárgyi hiba kiigazításával kell megtoldanom. Komlós a Reviczky-hatás jellemzésére idézi Benedek Elek *Uzoni Margit* című leányregényét. Ennek egyik szereplője — de nem hősnője, mint Komlós mondja — ismeretlenül, távolról szereti a költőt. A hősnővel együtt küldik neki Arco-ba a Reviczky-megénekelte rózsákat. A költő halála után nem Uzoni Margit, hanem ez a mellékszereplő megy kolostorba.)

Reviczky, a költő, elbeszélő és esztétikus megítélésében Komlós a lehető legnagyobb tárgyilagosságra törekszik. Nem esik azoknak hibájába, akik túlozzák hősük értékeit és török-szakad, ismeretlen kincseket bányásznak ki belőle. Az elbeszélőnek néhány kevéssé ismert értékére — igen helyesen — ráirányítja a mai olvasó figyelmét, de általában gondja van a fény és árnyék igazságos elosztására, a korról és a költő egyéniségével, nevelésével magyarázható korlátokra. Jól teszi; de azok nevében, akik valamikor Reviczky hangulatainak friss hatása alatt állottak, mégis sajnálom, hogy Komlós, az író, pillanatra sem tudja beleélni magát ezekbe a hangulatokba és verselemzéseit nem melegíti át egy-egy ilyen hangulat emléke. Könyvéből jobban megértjük Reviczky viszonylagos elfeledettségét, mint — mondjuk, tizenhat évig tartó — népszerűségének megérdemelt voltát.

Legerősebben hangoztatja Komlós Reviczky egyéniségének korlátai között azt, hogy a dzsentri-neveléssel járó előítéletektől nem tudott megszabadulni, holott törvénytelen származása, kitesztottsága lázadóvá tehetné volna. Láttá és prózai elbeszéléseiben ostorozta a dzsentri hibáit (lényeges bűneit nem!) — de ezeket belülről, vagy (mint magányos költő, »szellemi proletár«) bizonyos nosztalgiával írta le. Származását titkolta; nem ismerte azt az osztályt, amelyhez tulajdonképpen tartozott. A világ és a társadalom rendjét, rezignált szomorúsággal, állandónak, változathatatlanak tartotta.

Ez mind igaz. El is kell mondani, mert igaz. Mi ennek ellenére utólag vihar-madárnak tekintettük Reviczkyt, mert az egyetlen rendelkezésre álló fegyverrel, a könnyel, a szomorúsággal, a perditát felmagasztaló erkölcsi bátorsággal lazított egy megkövült, örökéletűnek látszó társadalom-felfogáson, amely — az 1880 körüli Magyarországon — utat sem engedett a szemnek magasabb csúcsok felé.

Ha ezt történetileg megértjük (és meg kell értenünk, a magunk húsz-harminc évvel későbbi neveltetésére gondolva) — nem tudunk osztozni Komlós vezérmotívum-szerűen ismételt sajnálkozásában, hogy Reviczkyből, Bálek Veronika fiából, nem lett az a lázadó, nép-mellé-álló költő, aki harminc esztendő múlva és *más természeti adottságokkal* talán lehetett volna. A visszatekintő értékelésnek ezt a módját tökéletesen jogosulatlanak tartom.

Komlós ezt írja könyve 11. lapján:

»A mai ember szívesen látná s elég természetesnek is találná, ha Bálek Gyula büszkén vállalta volna anyai nevét s odadobta volna az apját, akitől csak hitványtságot látott... stb.« Ezt — a mai ember nevében — aláírhatjuk. De Komlós aztán így folytatja: »Bizonyára nagyobb költővé lett volna, ha így tud tenni, ha vállalni tudta volna a névtelenség, szegények, kizsákmányoltak közösségét«. — És a 135. lapon: »... mennyivel jobb költő lett volna, ha teljesen vállalja a sorsát!«

Általában nem sok értéket tulajdonítok a föltételes mondatoknak irodalmi-művészeti-történeti tanulmányokban. Az írói fantázia még csak eljátszadozhatik azzal, mi lett volna, ha például Petőfi nem esik el Segesvárnál — ha Shakespeare nem hagyja ott Londont és a színházat, ha...

Irodalomtörténészeknek nem ajánlom ezt a szellemi játékot. Kiderülhet, hogy igen különös felfogásuk van a költészet lényegéről, a költő természetrajzáról. A föltételes mondatok fölöslegesek, de ebben az esetben nem tartom fölöslegesnek, hogy vitába szálljak velük. Komlós mondatának megfordított rendben lehetne valami értelme, bár gyakorlatilag akkor sem jelentene semmit. Ha Reviczky nagyobb költő (mondjuk, Ady Endre *avant la lettre*) — akkor talán tudatára ébred osztály-helyzetének és odaáll harcolni osztályostársai mellé. De akkor, ugyebár, nem lett volna Reviczky Gyula, a századvég kilátástalan szomorúságának megszólaltatója. Ez a gondolat-játék értékelen, de, mondjuk, megengedhető. Hanem, hogy Reviczky *nagyobb költővé válhatott volna, ha...* — ez a föltételes mondat a költői természet teljes meg-nem-értését árulja el. Honnan tudhatja Komlós — vagy bármelyikünk —, hogy Reviczky — az ő *természeti, nevelésbeni és korával összefüggő adottságaival* — jobb verseket írt volna az elnyomottak szolgálatában? Tehet-e valakit »jobb költővé« politikai vagy szociális állásfoglalása? Petőfi, Ady, József Attila nagy forradalmár költők, mert nagy költők, akik forradalmárok. Nagyságuknak köszönhető forradalmi megnyilatkozásaik ereje, de nem forradalmárságuk megnyilatkozása teszi őket nagy költökké. Még aki elsősorban propaganda-szempontról ítéli is meg a költőt, annak is tudnia kell, hogy a propaganda-érték függ a költői nagyságtól és nem megfordítva.

Sok helyet szenteltem ennek a föltételes mondatnak — mert nemcsak Komlós Aladár könyvében akad ilyen. Akár a történeti szemlélet igazságosságára gondolunk, akár a költői természet megértésére: szót kell emelnünk az ilyen fejtetőre állított logika ellen.

Komlós Aladár lelkiismeretesen állítja össze Reviczky életének adatait, jól rajzolja meg emberi és költői fejlődését s esztétikailag is helyesen értékeli. Jól rajzolja a kort is, társadalmi előftételeivel, hideg-rideg hivatalos költői nagyságaival. Csak arra szeretném figyelmeztetni, hogy ezek az előftételek szívósabb életűek voltak, semhogy egy Reviczky-szerű, álomba menekülő poeta megbirkózhatott volna velük. Negyedszázzaddal utóbb Ady Endre még »ős Ad-üköm« kísértetét idézte fel, a fajok és nemzetek fölött álló Romain Rolland azt bizonygatta, hogy családjába soha egy csepp idegen vér nem keveredett. Még nekik is szükségük volt ezekre az érvekre a hazaárulás vádjá ellen. Ne sajnálkozzunk hát azon, hogy Reviczky az volt, aki volt. Valóban nem sorolhatjuk legnagyobb költőink közé, de mégis csak túlélte tizenhatesztendőös népszerűségét s megmaradt nekünk, mint egy csüggedt nemzedék szomorúságának lágyszavú kifejezője s egy — korában álmodni sem mert — forradalom viharadara.

NAGY MIKLÓS

AZ ÚJABB JÓKAI-KUTATÁSOK PROBLÉMÁI*

Jókairól szóló irodalmunk az utóbbi két évben erősen meggazdagodott, s főbb vonásaiban sikerült új, a marxizmus—leninizmus szemléletéből vezérelt értékelést kialakítani. A közelmúlt sokoldalú termés hozott, sok gondolatébresztő indítást adott Király István Mikszáth-könyve, amelyet 1953 végén első nagyobb összefoglalásként Barta János, Nagy Miklós és Sótér István közös egyetemi jegyzete követett. Számos, egyes művet elemző cikk jelent meg (Kanizsai Nagy Antal: A köszívű ember fiai, Hegedüs Géza: A köszívű ember fiai, Lengyel Dénes: Az aranyember, Nagy Miklós: Sárga rózsá, Szegény gazdagok, Két százéves Jókai regény). Ezek közül egyelőre csak kéziratban ismeretes Hermann István cikke Az aranyemberről, Kiss Ferencé Az új földesúrról. Becses — bár elavult szemléletű mű — V. Nagy Sándor kéziratossá értekezése Jókai humoráról. E hosszú sorból szintetikus törekvéseik miatt három tanulmányt kívánok ezúttal behatóbban elemezni: szempontjaik bősége és átgondoltsága, anyaguk volumene alkalmassá teszi őket arra, hogy segítségükkel véleményt alkossunk egész modern Jókai-kutatásunk eredményeiről, hibáiról, feladatairól.

Az Irodalomtörténet 1954. I. száma közölte Szabényi Géza tanulmányát »A Fekete gyémántok néhány kérdéséről« címmel. A dolgozat részben vitacikk volt hasonló tárgyú írással szembe a polemian túlmenően számos új gondolatot vetett fel. Érdemeit egészen röviden abban lehetne összefoglalni, hogy elődjénél jobban hangsúlyozta a kortörténeti hátteret, s erre vonatkozólag minden eddigénél alaposabb kutatást végzett. Így pl. kiemelte a regény számos nem kellőleg értékelt valóság-elemét: a vasúti szédelgéseket, a magyar munkásmozgalom kezdeteit, Jókainak a kiegyezéssel kapcsolatos különféle megnyilatkozásait. A korábbi megállapításoktól eltérően — és helyesen — Jókai e periódusban kifejlődő romantikájában nagy szerepet juttatott az utópizmusnak s Berend Iván, Szafrán Péter és Evila jellemének elemzésével tüzetesen megmutatta ennek az utópizmusnak művészi következményeit. A Jókai-publicisztika segítségével a párizsi események rajzát is nagyobb összefüggésekbe tudta állítani, s ugyanekkor felhívta a figyelmet egy eddig mellőzött alakra, Belényi Árpádra. Itt történtek az első kísérletek Jókai romantikájának és a reformkor különféle romantika-típusainak összevetésére is.

A le nem becsülhető eredmények ellenére sem feledkezhetünk meg azonban azokról a jellegzetes hibákról, amelyek átszövik az egész munkát. A szerző sehogyan sem tudja beigazolni azt a felfogását, hogy Jókaira a hegelianizmus maradandó hatással volt ebben az időben. Érveit során olyan általánosságban mozgó idézetekre épít, hogy az ember isten munkáját folytatja a földön a technika felvirágztatásával, amikor ő is »teremt« s így hasonlónak válik hozzá. Mintha nem lehetne hasonló idézeteket bőségesen kiválogatni akár milyen többé-kevésbé haladó szerzőtől a XIX. század folyamán? »Istennek lenni hideg gondolat« — mondja Jókai —, s ebből Szabényi rendkívül mesterkélten azt következteti, hogy Jókai szerint isten-gondolat, vagyis isten-hegeli eszme. Vajon, ha Jókai hegelianus, nem kellene ennek másutt is bizonyítékát lelnünk (legyen bár csak annyira is hegelianus, mint Madách!) s nem éppen a Jókait elsősorban érdeklő politikai-jogi téren bukkanánk hegeli koncepciókra ebben az esetben? Mit tudhatott Hegelről az a Jókai, akinél a dialektika semmilyen nyomát sem fedezhetjük fel?

* Vitaindító bevezető a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti főbizottságának szeptemberi ülésén.

Az utópisták hatása sokkal inkább valószínű, de itt is eltúlozza Szabóczy a szellemi kölcsönzést. Hiszen az utópisták csak egy-két regényére hatottak, a 70-es évek vége után semmilyen maradandó nyomukat sem látjuk szépirodalmi munkásságán. Epizód ez csupán szellemi fejlődésében! De még ebben a regényében is erősen felmagyarázó az utópisták tanításainak jelentősége. A dolgozat szerint Jókai az utópisták nyomán ábrázolja többek között passzívnak Berend Ivánt, az ő nézeteik tükröződését ismeri fel abban a fordulatban, amellyel Jókai a történet végén megmenti Sámuel apát jó hírnevét, sőt még azt sem habozik kimondani: »Az utópista szemlélet értelmében díszlenek hamis, le nem leplező, romantikus vonások a regény egyes arisztokratáin.« (43. l. id. h.) Véleményem szerint a szerző »túl ideologizálja«, erőszakolt magyarázatokkal látja el a regényt. Jókainak nem kellett saintsimonizmus a főurak rokonszenves bemutatásához! Bármennyire is látta idejétmúltságukat ekkor, sohasem érzett plebejus ellenszenvet irántuk. Nem is politikai vonatkozásokban mutatta őket rokonszenvesnek, csak magánemberi megnyilatkozásaikban, ennek megértéséhez pedig éppen elegendő, ha feltételezzük azt, hogy itt a Sötér Istvántól említett nyugati »szalon regények« hatása alá került. Berend passzivitása az önkényuralom kellős közepén magától értetődő dolog, óvatosságában, ún. »kétszer-kettőjében« sem utópizmust látok, hanem a hazai gyárosok néhány korabeli tapasztalatának általánosítását. És miért kellene holmi távoli világnézeti indoklásból kiindulnunk Sámuel apát előbb említett jellemzősével kapcsolatban? Sokkal gyakrabban kell ilyen esetekben a művészi módszerre utalnunk, mint a meglepő következtetések forrására. A romantikus regény általában szereti a jellem, a valószínűség, vagy az osztály diktálta magatartás ellenére fellépő, váratlan fordulatokat. Gondoljunk Victor Hugo *Lantenacjára* (1793), akivel megátalkodott önzése és cinikus aggyasztán volta ellenére is két apró gyermeket mentet ki a tűzből az író. Sámuel apát hirtelen erkölcsi magabizonyossága ebben az esetben a női tisztaság mindent legyőző hatalmát példázza, s azáltal, hogy buktában is nagyvonalú egyéniségnek mutatja, voltaképpen a Berenddel folytatott küzdelmeinek nagyságát emeli ki.

A tanulmány nemcsak indokolatlanul és túlzott mértékben használt több alkalommal politikai-filozófiai magyarázatokat, hanem aránylag igen keveset foglalkozik a szövegből kiindulva önként adódó művészi problémákkal. Ha valaki sem Jókait, sem a Fekete gyémántokat nem ismerné, Szabóczy tanulmányát olvasva könnyen azt hihetné, hogy itt egy számos filozófiai, gazdasági, társadalmi kérdést értekező modorban felvető, Eötvöshöz hasonló íróval áll szemben, s nem azzal a patakzó mesélőkedvű, a legjobb értelemben vett szórakoztatásra törekvő mesterrel, aki Jókai volt. A múlt túlzásával szemben, amely csak a mesélőt akarta meglátni, nem kell ma az ellenkező végletbe átsapni. Ahhoz, hogy a regény igazi szinképét meglássuk, nagy lépéssel visz közelebb Sötér István, amikor kimutatja, hogy az arisztokrata környezet rajzában a nyugati, könnyebb fajsúlyú társadalmi regények mozzanataival is bőven találkozhatunk. Ez a regénytípus pedig ugyancsak távol van az elméleteket hirdető utópista regénytől, az irányregény reformkorban kialakult és Jókaitól továbbfejlesztett típusától, amiből éppen itt nem egy művészi stílusforrás is származik.

Állandóan, szinte göröcsösen harcol az ellen a szerző, hogy a Jókai művészetében felfedeztél önkényességeket, következtelenségeket az író egyéniségével, sajátjává vált művészi stílusával magyarázzuk. Ennek megállapítása során, hogy Sámuel apát végső »nemes gesztusa« mennyire meglepő, rögtön tiltakozik az ellen, hogy ezt »a polgári irodalomtörténet szerint saját magával is ellentétbe kerülő fantazmagóriás« Jókai számlájára írjuk (550). Holott nyilvánvaló, hogy sok mindent kell a romantikus írói gyakorlattal magyarázni. És ez bizony nem valami burzsoá csökevény sem Király István, sem az én elemzésemben. Ha Jókait gyökereiben romantikus művésznek tartjuk, akkor számolnunk kell azzal a közismert ténnyel, hogy a romantikában az írói szubjektum fokozott szerepet kap más stílusirányzatokkal, (pl. a klasszicizmussal, vagy a kritikai realizmussal) szemben. Nagy vonásokban megállja a helyét Szabóczynek az állítása, hogy Jókai fantáziája csak akkor válik öncélúvá... amikor az író nem áll elég biztosan a haza, a haladás valamelyik kérdésében. Bizonyos, hogy az effajta írói döccenőknek megvannak a távolabbi összefüggéseik is. De számos olyan esetet tudnék kapásból is felsorolni, amikor nem ingadozószemléletű, alapjában előremutató művekben is meglepő töréseket mutat fel a jellemrajz (pl. Kacsuka az Arany emberben, vagy Jenőy Kálmán nagyanyja az Eppur si muove-ban). Az ehhez hasonlókra egyelőre ne akarjunk spekulatív magyarázatokat kieszelni, hanem bízzuk a válaszadást a későbbi kutatókra.

Gyakran és joggal hangsúlyozza Szabóczy Géza, hogy Jókai ellentmondásaival, illúzióival, ábrándjaival együtt, sőt nem egyszer egyenesen ezek következtében volt kora képviselője. Ha azonban egvoldalúan csak ezt hangsúlyozzuk, könnyen az a látszat keletkezhet, mintha 1849–1875 között nem is született volna az életet más szemszögből látó epikus ábrázolás, mint az övé. Való igaz, hogy a társadalmi küzdelmek háttérbe szorulása a nemzeti törekvések mögött, a kritikai realizmus kialakulásának egyik akadálya volt, másrészt számolnunk

kell a normális közélet hiányával, amely megfagyasztotta, csupán lappangóvá tette az egyes rétegek és pártok ellentéteit. De azért ezeken a gátakon is át lehetett törni, ha felelősen is, a társadalombírálat felé. — Arany János a történeti tematikában villantotta fel a vezető rétegek és a széles néptömegek kapcsolatának problémavilágát (Buda-Halála), és kisebb távlatokban megkísérelte valamiféle plebejus bizalmatlanság megszólaltatását az uralkodóosztály életével, izlésével stb. szemben. (Bolond Istók, Nagyvidai cigányok, Irai versek, értekező próza stb.) Gyulai Pál és Arany László pedig a nemesség időszerűtlen erőnyeit forradalmi szerepben való tetszességét, a kapitalista viszonyok közti talajvesztettségét örökítették meg.

Ezek az írók azonban maguk sem örömmel foglalkoztak a jelen bíráló ábrázolásával. Hiszen érezték a nemzeti feladatok elvégzetlenségét, a rájuk való buzdítás kötelezettségét, ami a bírálat hangjával nehezen fért meg. Igen jellemző, hogy amíg Arany László a Délibábok hőisében a nemesi tehetetlenné válás rajzát adta, addig a Hunok harcában már átcsapott az iparosodás feladatainak hirdetésébe. Aranyánál is tapasztalhatunk ilyen megoszlást a bíráló és eszményeket hirdető alkotások között, ám Jókainál úgy érezzük, hogy 67–75 idején nem elég meggyőző a lelkesítés, mert hiányzik mellőle a nemesi parlagiság, szűklátókörűség feltárása. (Ezzel természetesen korántsem akarjuk Arany Lászlót Jókai fölé emelni.) Nemcsak a korviszonyok kedvezőtlenességéről van itt szó, s az osztályhelyzet különbözősége is csak részben magyarázza meg ezeket az erős szemléleti és stílusbeli ellentéteket: az írók különböző világnézete, esetleg a realizmus tudatos nézeteiktől független győzelme (Arany László esetében erről is szó lehet) indokolja csak meg, miért teremt történeti realizmust Arany János, miért jut el különösen líra terén a kritikához, s miért marad Jókai lényegében ekkor is a haladó romantika síkján, bár a realizmust több ponton megközelíti.

Arany János »Jókai és a művészi igazság« című tanulmánya (Irodalomtörténet, 1954. 4. sz.) tömörségével, az átélés hevületével, művészi stílusával hat az olvasóra, azt sem feledhetjük el, hogy Jókaira vonatkozó megállapításainak jelentős része is megállja a helyét. Sokkal ingatagabbak azok az irodalomelméleti tételek, melyeken gondolatmenete nyugszik. Már a magyar romantikáról tartott 1954-es vita alkalmával is feltűnt Bartának az a megállapítása, hogy nem szabad a romantikát csak abból a szempontból tekinteni, mennyire közelítette meg a realizmust. Bármennyire is igaza volt, nyilatkozata abba az irányba mutatott, hogy a realizmust ugyanolyan, egy történeti korhoz kötött irányzatnak tartja, mint a romantikát. Ezt a nézetet teljes határozottsággal mondotta ki azután idézett cikkében. Számos ellenvetés hangzott fel azóta ezzel kapcsolatban tudományos életünkben, s nyilvánvaló, hogy Barta János nézete nem helyes és maga által sem kívánt következményekkel járhat. Ha a realizmust nem tartjuk alapvető megítélési elvnek, kaput nyithatunk mindenfajta dekadens, szubjektivistá művészet-elmélet előtt. Igaz, hogy Barta hangoztatja a művészetnek életet tükröző funkcióját, sőt »az élet igazsága« megjelenítését tartja az értékes írói mű legfőbb kritériumának, mégsem pusztán szóhasználati különbségről van szó! A tanulmány többi részéből ugyanis kitűnik, hogy a szerző a kritikai realizmust sok vonatkozásban elszakítja a realizmus általános ismertetőjeleitől, és olyan vonásokat hangsúlyoz benne, amelyek a naturalizmussal is megférhetnek. [Transzcendencia nélküliség, okozatiság, természettudományos irányulás, a szociális szempont bizonyos érvényesülése, gondos anyaggyűjtés stb. (404. l.)].

Másrészt a kritikai realizmust optimizmus, mélyebb természetélmény a konkrét élmények érzékletessége nélkül irodalmi irányként határozza meg. »Olyan művészi eljárásmod nyilatkozik meg itt, amely megint nem azonosítható a polgári realizmussal. Jókaiában megvan a nagy fogékonyság az élet gazdagsága iránt — csak hogy ő nem absztrahál, nem tipizál... hanem konkretizál —. Az egyszerű élményt, az egyedi mozzanatot teszi teltebbé és elevenebbé.« (411. l.) »A romantikus az életélményt intenzívebbé teszi: az életnek a felszínét mintegy lehántja.« (407. l.) Mindezzel szemben csak azt kérdezhetjük, vajon nincs-e meg a nem romantikus nagy íróknál is az élmények érzelmi teljessége, ha másfajta élményeké, komorabbaké, sivárabbaké, mint amik a romantikusokat foglalkoztatták? De ne gondoljuk azt, hogy csupán a családottság, a dezillúzió élményei válhatnak szuggesztívvá a kritikai realisták műveiben. Nem hiányoznak abból a derűs, bizakodó mozzanatok sem, csak alá vannak rendelve a mű egészében tagadást, elutasítást jelentő irányzatnak. Találom mondta erről Révai József: »Móricz szerette az életet, szerette az embert, bekeséget, boldogságot szánt az emberiségnek. Legtöbbször ebből a vágyból származnak gyönyörű szerelmi idilljei... egészséges romantikája, ami a rothadó úri társadalom bírálata közben is kifejezte humanista optimizmusát. Ebben különbözik a magyar kritikai realizmusnak azoktól az alakjaitól, akiknek bírálata a pesszimizusból, a szkepticizusból fakadt, vagy abba torkollott.« (Kulturális forradalmunk kérdései, 214–5. l.) Éppen Móricznál válik gyakorivá az a művészi eljárás, de szintűgy megtalálható más kritikai realistáknál is, amellyel a szerző az aljas, vagy hétköznapian jelentéktelen emberi világgal szemben a természet fonséges színjátékát emeli ki ellen-

tétként, s már csak azért sem lehet ezt a természetábrázolást »kiszáradt, elmechanizálódott természet« bemutatásának nevezni, amelyben minden odasüllyedt »hogyan egy szűk polgári-városias létnek pusztá háttére legyen«. (411. l.)

Barta János cikkének szorosan Jókaira vonatkozó fejtegetései közül csak egy ponttal nem tudok egyetérteni. Az ún. »esztétikai kompozíció« elvét Barta túlságosan kiterjeszti Jókai szerkesztésmódját vizsgálva. Bármennyire is hangulati, színzészbeli változatoságra törekszik az író, legkiválóbb műveiben mégsem ez a legfőbb rendezési elv, hanem — bár nem mindig következetesen — az eszmei tartalom és a jellemzés közösségének alapján nyugvó mese-fejlesztés.

A Csillag széles olvasóközönség számára tette hozzáférhetővé a legátfogóbb új Jókai-értékelésünket, Sötér István »Jókai útja« című cikkét. E tanulmány érdemeit hosszasan lehetne fejtegetni, s ezúttal csak néhány különösen kiemelkedő mozzanatot szeretnék megemlíteni. Révai József útmutatása nyomán Sötér meggyőzően és részletesen bontja ki a romantika két jellegzetes változatát a reformkort ábrázoló, illetőleg az ipari fejlődést szolgáló művekben. Jelentős észrevétel az, hogy Jókai a kapitalista Magyarországot leírva nemcsak világnézetileg válik bizonytalanabbá, de a mindennapi élet is idegenszerűbb itt számára, mint a század első felének bemutatásakor. Ezzel kapcsolatban Sötér helyesen utal azokra a nem éppen előremutató társadalmi regényfajtákra és jellegzetes motívumokra, amelyek egyre jobban eluralkodnak a 70-es évektől kezdve Jókai írói természetében. Nagyon megszívlelendő az állandóan összehasonlításokat tevő módszer is: nemcsak más regényírókra van figyelemmel a dolgozat (Eötvös, Kemény stb.), hanem a korabeli lírára (Sárosi) és drámára (Szigligeti) is. Mindez nemcsak a kor jellegzetes művészi törekvéseit domborítja ki, hanem a félreértéseket is segít eloszlatni Jókaival kapcsolatban. Egészen másképp ítéljük meg Jókai illúzióit a főnemességgel kapcsolatban, idegenkedését a 60-as évek forradalmi lehetőségeivel szemben, ha tudjuk azt, hogy még a plebejus Vajda Jánosnál is találhatunk ilyesfajta nézeteket. Számottevő annak hangsúlyozása is, hogy Jókai regényeinek nagy heroikus-romantikus, de illúziókat bőven adagoló vonulata mellett vannak a nemességgel szemben kritikát megszóvalaltató, bár az előbbiekkal művészileg fel nem érő alkotások. (Politikai divatok, Szerelem bolondjai, A lőcsei fehér asszony). Ezekben a művekben a nemességgel szemben megnyilatkozó kiábrándultság később gyakran átcsap a nagy nemzeti célok ingadozó megféléésébe, és éppen ezt használta ki Sarkadi Imre felületes és sok tekintetben hamisítással felérő cikke Jókai lebecsülésére. (Művelt Nép). Sötér polémiája Sarkadival éppen a leglényegesebb pontokon mutatja ki annak dialektikátlanságát, téves szövegértelmezéseit. Újszerű Jókai népiességének különféle fejlődési szakaszokban és típusokban (zsáner, szociográfia) való ismertetése.

Híányom tartom azonban azt, hogy túl rövidék az összefoglaló részek a cikk végén, olyannyira, hogy inkább egy ünnepi beszéd lezárásaként, mint valódi summázásként hatnak. Ha Barta János cikkét némely vonatkozásban a fejlődés mellőzése fenyegeti, emezt néhány alapvető nem eléggé részletes kifejtése. Le lehetett volna már zárni csupán a cikkben tárgyaltak alapján is olyan kérdéseket, mint Jókai típusalkotásának módszerei, különféle regény-típusai, a kritikai elemek szerepe munkásságában, sőt esetleg a népiesség problémáját is. Jóval nehezebb azonban Jókai stílusáról szintetikus képet adni és Sötér István aligha tette helyesen, hogy korábbi Jókai-könyvéből csaknem változatlanul vett át egy nagyobb részletet, amely egész jellegével elüt az egész tanulmány történetibb—tudományosabb jellegénél.

Hibának tartom a korai, illetőleg egyoldalú véleménynyilvánítást néhány esetben. A szerző Jókai romantikájának csak a gyengeségeit emeli ki 1849 előtt, s alapjában véve a francia vadromantika önállótlan utánérzésének tartja. Úgy hiszem, hogy itt azon a ponton tévedett Sötér, hogy kizárólag Petőfi romantikájának általános jelenségével vetette össze a Jókaiét. Igaz, hogy Petőfit a Felhők-korszak tovább vitte, mint Jókait a Nepean-sziget, vagy a Hétköznapok, az is bizonyos, hogy Petőfi válságkorszakának romantikáját erősebb és plebejusabb feszítő erők robbantották ki, mint Jókaiét, de nem lehet ebből mechanikusan arra következtetni, hogy most már Petőfi valamennyi 1845—46-ban írt fontosabb műve felülmúlja Jókai egykorú alkotásait. Petőfi drámái és epikai munkái ebben az időszakban — talán az erősen lírai Tündéralmot véve, — semmi esetre sem előzik meg a Hétköznapokat vagy a Zsidó fiút. Petőfi jobban lázad a magyar megrekedtség ellen, de lírai indulatai a Tigris és hiénában meg a Hóhér kötelében nem teszik képessé olyan fókú társadalomábrázolásra, mint amit Jókainál találhatunk. Őt ugyanis epikusabb természete, tárgyiasabb, kiterjedtebb (extenzív) szemlélete segíti már ekkor is. Jókai 48—49-es politikai magatartásának alakulása, Petőfihez való viszonya korántsem olyan lezárt kérdés, mint amilyenek a tanulmány feltünteti. Egyebek közt októberi—novemberi hírlapi cikkei is olyan magasrendű publicistát mutatnak, aki a néptömegek forradalmi honvéd harcáért lelkesedve a jakobinus köztársaságpártiságig jut el. Sötér István minderről nem vesz tudomást s így eljut ahhoz

a téves megállapításhoz, hogy a Petőfivel való szakítás és a szeptemberi események után a költő egyenesen a békepárt felé sodródott. (A forradalom eseményei olyan vízvonalhoz tartottak, mely megfordulásra kényszeríti Eötvöst és a békepárt medrébe tereli Jókait» id. h. 2355 l.) De nemcsak az október–novemberi — sajnos rövid ideig tartó — bátor tisztánlátás mond ellent annak a feltevésnek, hogy a Vörösmarty-ügyben való meghasonlás Jókai azonnali és fokozatos jobbratolódását idézte elő. Kétségbevonható az is, hogy kettejük szétválásában olyan elsődleges és kirekesztő jelentőséget tulajdoníthatunk a politikai tényezőnek, amint ez ma általában szokásos. 1848 végétől kezdve valóban messze elkanyarodtak egymástól útjaik, de a 48 augusztusi összecsapás izzó forróságát a még lappangó közéleti ellentétek nem indokolhatják, annál kevésbé, hiszen Jókai puhább egyénisége, mint máskor, bizonyára most is alkalmazkodott volna Petőfi követelményeire, ha . . . Ha nincs ott a háttérben Jókai házassági terve, amit a jóbarát oly makacsul, s valljuk meg: nem is mindig a legrokonszenvesebb eszközökkel ellenezett. Jókai ezért az ellenzésért szította magasra a Vörösmarty-vers közlése miatti ellentét (más körülmények között bizonyára gyorsan elhamvadó) parazsát, miként ezt öregkorában írja (Petőfi eszmecsírái, ÖM. 92. k. 86 l.). Irodalomtudományunknak nincs miért aggódnia: azzal, hogy a jóbarátok meghasonlásában a házasságnak nagyobb jelentőséget juttatunk, mint ami a »következmenyt vagy járulék-epizód»-ot megilleti, nem esünk még pszichologizálásba: Petőfi nem valamiféle »léltékenységből» igyekezett távollattani az ünnepeit színészről barátjától, hanem végső fokon nagyonis világnézeti-erkölcsi motívumok alapján. Attól tartott, hogy a fiatalember függetlensége valamilyen csökken majd, sőt esetleg kitartott férjé válik az arisztokrata kegyeket sem megvető művésznő oldalán.

A legutóbbi évek kutatásainak bizonyos egyoldalúsága mutatkozik meg abban, hogy a regényíró portréja teljesen kiszorítja Sötér dolgozatában a novellistát, a regények tárgyalásából pedig feltűnően hiányzanak az erdélyi történelmet megörökítő, holott az Egy magyar nábob és a Kárpáthy Zoltán heroizmust és zsánereképet, politikai irányzatosságot meganekeztető egyesítő stílusa ezekben érik ki. Irodalomtörténész szemmel aligha tekinthető jogosultnak az a kemény elutasítás, melyben Sötér István a Dózsa-dramát részesíti. Tagadhatatlanok az általa felsorolt negatívumok (forradalomellenesség, Mészáros Lőrinc meghamisítása, középut keresése a főurak meg a lázadó jobbágyok közt stb.), de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ötvenes évek a lehető legkedvezőtlenebb időszak a 19. században a parasztháborúk irodalmi megörökítésére. A nemzeti elnyomás súlya alatt a nemzeti közvélemény becsületes része is könnyen megfélemledik a társadalmi bajokról, nem érzi a reformkorra még jellemző lelkiismeretfurdalást a múlt bűneiért, saját szenvedései, jogfosztottsága, anyagi terhei erősen megszükkítik látókörét. Az a reformvágó pátosz, mely 1845-ben Eötvöst fűtötte, már nem újulhat meg, hiszen a jobbágyosság, az úri vármegye megszűnt, ahhoz még kicsiny a távlat, hogy a feudális maradványok továbbélését kétségtelenül meg lehessen állapítani. Súlyosbítja a helyzetet, hogy Bécs ki akarja használni a paraszti megmozdulásokat saját céljaira, s így az osztályellentétek félretevésének hirdetése a nemzeti ellenállás érdekében valónak tetszik.

Ily nehéz viszonyok között a tragédia joggal talált elismerésre a haladószelemű kritikánál. Vajda János örömmel üdvözölte (Magyar Sajtó, 1857. nov. 5.) s kiemelte Barnát, mint olyat, akiben a drámai parasztábrázolás szerinte először emelkedett a tragikum magaslatára. A kor illúzióira s tompított megfogalmazására jellemző, hogy még a színbíráloként fellépő Egressy (M. Sajtó, 1857. nov. 9.), Petőfi egykori elvrokóna s barátja is jónak látja minden elismerése mellett megjegyezni, hogy Jókai »politikailag elavult tárgyat» választott, »de úr és pór mindig lesznek«. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a következő évtizedben politikai téren egyre konzervatívabbá váló Gyulai és Csengery már most szót emelnek az ellen, hogy Jókai »behegedt sebeket téphet föl, melyeket érinteni költőnek is csak óvatosan szabad«. (Gyulai: Dramaturgiai dolgozatok. I. 297 l.)

Hasonlóképpen merevnek mondható Sötér értékelése a Delej-országról, és általában a Fekete gyémántok utópista törekvéseiről. Noha nem hunyhatunk szemet afelett, hogy ezek az álmok nem szakítanak gyökeresen a kapitalizmussal, sőt bennük rejlik már az osztályharcos munkásmozgalomtól való idegenkedés is, mégsem állíthatunk túl magas mércét az akkori fejletlen hazai viszonyok között a proletariátussal foglalkozó írók elé. Ha a szerző elismeri, hogy az Arany ember lapjain Jókai »elvágyódása . . . egy boldog és tiszta világba. . . egészséges forrásokból táplálkozik. A senki szigete nemcsak menekülés, hanem a jószág, szeretet, a nagy emberi erények melegágya is.«, akkor miért nem tanúsít ugyanilyen megértést itt is? Hiszen a délsarki meseország képeiben nemcsak általában szólal meg az »elvágyódás a kapitalizmusból«, hanem olyan előremutató gondolatok emelkednek ki, mint a nagyipar államosítása, más országokkal való békés együttélés, a militarizmus megszűnése, mint erre Szabó Géza is helyesen céloz.

Mindezek alapján elmondható, hogy jó reménységgel tekinthetünk a közeljövő Jókai-kutatásai elé. A legnagyobb lökést az adhatja a munkának, ha sikerül előbbrejutnunk olyan esztétikai-irodalomtörténeti kategóriák tisztázásában, mint a romantika, népiesség stb. Bizonyos, hogy Lukács György esztétikai rendszerezése is sok tanulságot nyújt majd. Alapvető feladat, hogy tovább folytatódjék Jókai politikai-társadalmi stb. nézeteinek vizsgálása a publicisztika tükrében, különösen a jelentős történeti fordulók körül (1848–49, 1859–61, 1867, 1875). Anélkül, hogy lemondanánk az egyes művek analíziséről, át kell térnünk az egyes periódusok áttekintésére, másfelől olyan átfogó problémák kidolgozására, mint típusalkotás, humor, népiesség, kompozíció stb. Természetesen az ilyen szintetikus részlettanulmányok nem korlátozódhatnak a regényekre, a novellista fejlődésrajzának megállapítása egyik leg-sürgősebb feladatunk! Segítséget kell kérnünk a rokon szaktudományok művelőitől is: nem nélkülözhetjük a nyelvészek közreműködését a stílusvizsgálatokban, s biztosítani kellene, hogy az etnográfusok (pl. Ortutay Gyula) Jókai iránti ugyancsak élénk érdeklődésének dolgozatokban való leszűrődését is. Nem elsődleges fontosságú mozzanat, de érdemes volna azt is tudni, milyen viszonyban áll népszerűsítő történetírói munkássága (A magyar nemzet története regényes rajzokban) az egykorú tudományos történetírással. Meg kell kezdeni a Jókai-értékelések történetének összeállítását, különösen ügyelve az egykorú polémiákra, mert ezek a kor irodalompolitikájára is jellemző fényt vetnek. Mindennek nélkülözhetetlen alapja egy teljes Jókai-bibliográfia elkészítése, melyből egyelőre legteljebb a külföldi fordítások jegyzéke hiányozhat! Jó lenne, ha a Jókai-noteszokat átvizsgáló munkacsoport (Debrecen) is kilépne végre a nyilvánosság elé eredményeivel. E két utóbbi terület egyúttal megadhatja a közvetlen alapjait egy tudományos Jókai-kiadásnak is; hiszen a regények keletkezésére és fogadtatására vonatkozó jegyzetek máskülönben elképzelhetetlenek. Mindezzel azt is akarom mondani, hogy egy, legteljebb két éven belül hozzá kell látnunk e kiadás első 3–4 kötetének sajtó alá rendezéséhez. Addig is le kellene zárni (esetleg meg is jelentetni) a bibliográfiát, összegezni a noteszok kutatását, hozzálátni egy kézirat kataszter elkészítéséhez, különös tekintettel arra, hogy pl. Csehszlovákiában is vannak kéziratok. A kiadás leglényegesebb kérdéseit (pl. teljesség mindenben, vagy egyes területeken csak válogatás stb.) időben tisztázni kell, s fel kell használni minden prózai kritikai edíció tapasztalatait különösen a leginkább rokonjellegű megindítandó Mikszáth-sorozatét.

Amikor hosszabb időközöt figyelembe véve állást foglalok egy nagyszabású Jókai-kiadás mellett, egyúttal azt a meggyőződésemet is kifejezem, hogy egyes kiadói és népművelési köröknek Jókai terjesztésével szemben megnyilatkozó aggályait nem tartom megokoltnak. Nem igen tudnék olyan műveket felsorolni Jókai szépirodalmi művei közül, melyek olvasóinkra egészükben véve káros hatást tennének. Lehetséges, hogy egyes sekélyes, de igen olvasmányos művei visszahúzzák olvasóközönségünk könyvhöz csak most szokott részét a kevésbé elmélyült mondanivalójú irodalomhoz, de ez csak átmeneti jelenség lehet. Meggondolandóbb a helyzet publicisztikájával, jóllehet véleményem szerint egy kisebb példányszámú, teljes tudományos kiadás megfelelő magyarázatokkal ellátva lehetséges.

SZEMLE

FÜST MILÁN LEAR KIRÁLY FORDÍTÁSA

Új Magyar Könyvkiadó, 1955

Klasszikus Shakespeare-fordításaink újraköltése vagy átdolgozása színpad vagy könyvkiadás céljára, mostanában sűrűn tárgyalt kérdés; elsősorban a készülő új Shakespeare-kiadás teszi aktuálissá. A kérdés oly bonyolult, hogy itt alig is érinthetem — szerencsére úgy érzem, hogy Füst Milán fordítása (a költő szándéka és a mű kiadása módjának tanúsága szerint is) kívül helyezkedik a vitán.

A nyelv avulásának alig van része a problémában: három klasszikusunk hat fordítása közül a legrégebb is alig idősebb száz esztendősnél (és már itt előrebocsáthatom hogy Füst Milán fordításából régiességükkel *sem* rinak ki az átvett Vörösmarty-sorok.) Shakespeare nem archaizált, a maga korának nyelvén (és részben divatja szerint) beszéltette alakjait; de bizonyos régiességet a tragikus stílus tartozékának érzünk és emelkedett, jambikus sorokban bántanak a túlságosan mai ízű kifejezések.

A probléma súlypontja tehát ott van, hogy klasszikusaink még a maguk korának Shakespeare-apparátusával sem rendelkeztek teljes mértékben, azóta pedig nagy eredményeket ért el a Shakespeare-filológia. Színpadi szempontból majdnem hasonló jelentősége van a szöveg »mondhatóságának«. (Főként ezzel indokolta annakidején a Nemzeti Színház azt, hogy a *Julius Caesar*-t újrafordította Áprily Lajossal.) Harmadik tényező: klasszikusainknak nem mindig volt módja és ideje, hogy művüknek az utolsó csiszolást megadják. Ez főként Petőfi *Coriolanus*-ára és a két Vörösmarty-fordítás közül a *Lear Király*-ra vonatkozik.

A kérdés tehát ez: neheztse-e kegyeletből a színház a színész munkáját, ugyanakkor megértésbeli nehézségek elé állítva a közönséget — és tegyen-e örökéletűvé a könyvkiadás olyan tévedéseket, amelyeket a filológia már kiküszöbölt? Ha pedig ezt nem akarják: újrafordíttassák-e ezeket a műveket, klasszikus fordításaikat csak az illető költők gyűjteményes kiadásaiban éltetve tovább — vagy, illő szerénységgel és tiszt-

telettel, dolgoztassák át a filológiai eredmények tekintetbevételével?

Ahol legkisebb a baj, ott diszkrétan segítettek is már rajta: Arany János költőileg tökéletes *Hamlet*-fordításának néhány megállapított tévedését kiigazította a színház a legutóbbi felújítás alkalmával. (Csak egy-két »magyarázó« változtatással lőttek túl a célon.) A most készülő könyvkiadás szerkesztői tudtommal még nem döntötték el véglegesen: változatlan szöveggel hozzák-e a hat művet, a szükséges korrekciókat a jegyzetekben adva meg — vagy pedig átdolgoztatják a szöveget és a megváltoztatott helyek eredeti alakját közlik jegyzetben.

Füst Milán *Lear*-fordítása, mint mondtam, független ezektől a problémáktól. Nem színháznak, legalábbis nem színház megbízásából készült és sorozaton kívül jelenik meg. Végtelenül örülök, hogy a kiadó (ha talán, az évszámok tanúsága szerint, nem is minden habozás nélkül) szolgálatába állt egyik legjelentékenyebb költőnk egyéni kedvtelésének. Füst Milánnak nagy lírai élménye a *Lear*; mondhatnám: szerelme. Szerelmének tárgyát úgy teszi magáévá, hogy lefordítja, megbirkózik minden mondatával. Ehhez a harchoz, természetesen, külön fegyverzetet ölt, mint száz-egynéhány évvel ezelőtt Vörösmarty; de szinte nem is fontos a filológiai fegyverzet. Érdeklődésünk anélkül, hogy Vörösmartyhoz hűtlenné válnék, most költő-kortársunk *Lear*-élménye felé fordul, akinek költőien szeszélyes (bár tudomány szempontból éppen nem felületlen) előszavából megtudjuk, mely passzusoknál szoktak megeredni a könnyei. Minden elvi kérdéstől függetlenül örülök hát annak, hogy megtudhattuk: hogyan él *Lear* Füst Milán lelkében.

Szép, megrázó és minden ízében átéllet élet él. Néhány idézet ennek bizonyosságául:

A lírai szépségű sorok közt talán legszebb: »Oh, hogy dagad szivem felé a fájdalom!« (96. l.) Ez a sor a lírikus Vörösmartynál is a legszebbek közül való, a költői versenyben nincs győztes és legyőzött . . .

A Kent-emlegette »méltóság« sziklánál
súlyosabb szavai, már elszenvedett megaláz-
tatások után :

»A király kíván
Cornwallal szólni s édesapja lányával,—
Parancsolom, hogy szót fogadjon.

Mondtad ezt?
Oh vérem és lélekzetem! Heves?

A herceg oly heves? mondd meg tehát
az oly

Hővérű hercegnek — de nem, Ne még.
Talán

Nem érzi jól magát. A kóros állapot
Nem tűr el oly kötelmet, mely előtt
Az épség meghajol. Mi nem vagyunk
azok.

Akik valánk, ha sínylődő természetünk
A testtel lelkünket szenvedni késztetni.
Türtözködöm tehát. A féktelenség úgy
Lehet, túlhazbott bennem s a nyűgös,
beteg

Szeszélyt képzeltem ép kedélynek» . . .
(98. 1.)

Figyeljük meg : akárcsak az eredetiben,
egy szó sem sikklik le a már-már örületbe
hajszolt király fölényes méltóságának, későn
támadt megértő bölcsességének magaslatá-
ról.

A nagy próba (hogy a dagályt és durva-
ságot el tudja-e kerülni, a harsonázó szavak
erejét vissza tudja-e adni a fordító) a vihar-
jelenet. Ime az első sorok :

»Fujj szél, repeszd pofád, fújj és
dühöngj,

Orkánok és özönvizek zuhogjatok,
Mig tornyot dönt a vész s viharkakast
előnt.

S ti gondolatnál gyorsabb kéntüzek,
tölgyet

Hasító mennykövek kengyelfutói ti,
Am hamvasszátok el ez ősz fejet.

S verjed
Laposra földet-rengető villám-csapás
E kőkemény, kerek világot. Zúzzad el
A nagy természet műhelyét s mindjárt
taposs

Is el minden csirát, melyből a hálátlan
Ember fakad.« (109. 1.)

És ennek a hangnak ellentéte, a szívet-
tépően lágy fuvolaszó a halál árnyékában :

. . . »Menjünk csak börtönünkbe s ott
Fogunk mi, mint kalitban két madár
Dalolni ketten. Áldásom ha kered, én
Letérdelek s kérem bocsánatot.
Így élünk majd dalolva és imádkozunk

S mesélünk regét, aranypillangókon
Nevetve . . . « (170. 1.)

Ez a sok ellentétes hang mind megvan
Füst Milánban, s még ezer árnyalat, amelynek
puszta megérezése is érdem, hát még vissza-
adása!

Kritikai megjegyzéseim — hogy most már
ezekre térjek — nem érintik a fordításnak
megrázó költői erejét — de, a dolog termé-
szeténél fogva, mégis a költő eszközeivel,
a verseléssel és nyelvvél kell foglalkozniok.

A versformának az előszóban kifejtett és
védelmezett változtatásával semmiképpen
nem értek egyet. Nem ragaszkodom dogma-
tikusan a formahűséghez. Egyik Racine-
fordításom előszavában meg is okoltam,
miért használok ötös-hatodfeles jambust a
francia alexandrinus helyett. Füst Milánnak
azonban nem tudok igazat adni, amikor
tudatosan és igen sűrűn keveri hatos jambus-
sal az ötös-hatodfelest. Nem is szólva a
színpadról (színész lélegzete, a kántálásra
csábító 6-os stb.) : a művelt olvasó stílusbeli
zavart érez, amikor egyszerre a görög
tragédiára emlékeztető *trimeter iambicus*-ok
egész sora cseng a fülébe. A *Lear*-ben úgyis
vannak klasszikus reminiscenciák : az isten-
nek emlegetése, a halottak kihozása a színre :
ezt a Shakespeare-keltette zavart fokozzák a
6-osok. Gyöngye vigasz, hogy ezeknek jóvoltá-
ból Füst vagy száz sorral kevesebbet hosszab-
bít a darabon, mint Vörösmarty. Egyébként
sokszor bőbeszédűsége is csábítja ez a forma,
könnyű lenne elkerülni.

Ugyancsak a művelt olvasó szempontjá-
ból nem tudom megbocsátani a sűrűn elő-
forduló s az előszóban is védelmezett spon-
dausokat a sor végén. Lehet, hogy a hallgató
— különösen enjambement esetén — nem
veszi észre ; nekem »mintha sással metszenéd
fülem«.

Erősen kifogásolom azt, hogy a prózai
részeknek jambikus lejtést ad a fordító.
Shakespeare nem ok nélkül keverte a verset
prózával : a próza pihenő, színésznek, néző-
nek, olvasónak ; szükséges elernyedés két
feszültség között. A Shakespeare-próza for-
dítása súlyos stílári feladat, nehezebb, mint
a versé, de ez a megoldás elvileg helytelen.
a néző nem is tudja, mikor hall verset, mikor
prózáat ; az olvasó megütődik az inverziókon
és tömörítéseken, amelyek versre vallanak ;
és kicsoda stílusbeli botlás a bolondnak
egy nem is túlságosan jelentős próza-mondatát
próza helyett egyenesen trimeter iambicus-ba
szedni :

»Arcod parancsa ez, habár mitsem
beszélsz« (71. 1.)

Füst Milán igen jól tudja, mi a *numerózus*
próza : röstelleném megmagyarázni neki,

hogy az minden egyéb, mint prózai sorokba tördelt szabályos vers-darabkák.

Füst Milán nyelve általában méltó Vörösmartyéhoz. Annál kirívóbban hat benne egy-egy olyan lapos germanizmus, mint a többször is megismételt »*mi van?*« (60., 140. l. stb.) — a *ha* helyett használt »*amennyiben*« (55. l.), a kereskedelmi levélbe illő »*jelen levél*« (76. l.) s a »*félvilági nő*« (112. l.) — olyan kifejezés, amelynek viszonylag friss eredetét és Shakespeare idejében ismeretlen értelmét minden olvasó tudja. A »*miből adódik ez?*« (75. l.) nem versebe illő.

E kifejezések egy része ismét fölvetné az archaizálás kérdését. De erről elég itt ennyi: túlságosan és közismerten friss szót ne keverjünk Shakespeare nyelvébe, ezt stílus-ellenesnek és illúzió-rontónak érezzük. Füst Milán nem is akar nagyon újszerű nyelven beszélni: említettem, hogy Vörösmartyé átvett sorai simán illeszkednek szövegeibe. Egy helyütt annyi félmúltat használ,

hogy fellapoztam Vörösmartyé szövegét: ez bizonyára onnan való. Nem, a régies sorok Füst Milántól származtak. Tehát mire jó ez az elbotorkálás a mába?

A hosszú (és eredetiségében igen megkapó) előszó, meg a fordításról szóló rövid megjegyzés felébreszti azt a filológus-igényt: valahol jelezni kellett volna, mit vett át Füst Milán Vörösmartyótól és a két újabb fordítótól. A véglegesnek, lehetőleg legjobbnak vélt sorok vagy szavak átvétele (mint Babits mondta az *Isteni Szinjáték* jegyzetében) szuverén jog; én még csodálom is Füst Milán tárgyilagos ítéletét, aki e lírai alkotásnak számító fordításban lírailag hozzá igen közelálló helyeken is Vörösmartyé szavait érezte felülmúlhatatlannak; de megtehetette volna azt is, amit Babits, hogy jegyzetben megjelölje az átvételeket.

Ennyi a kritika; a többi: zavartalan gyönyörködés.

Benedek Marcell

KLASSZIKUS ÓKOR ÉS TÖRTÉNELMI REGÉNY

Móra Aranykoporsója

Móra Aranykoporsójának olvasása közben óhatatlanul felmerülnek olyan kérdések is, melyek már nemcsak szorosan erre a műre vonatkoznak, hanem általánosságban a történelmi regényre és ezen belül a klasszikus ókor ábrázolására. Lukács György *A történelmi regény* című műve fontos eredményekkel járul hozzá a történelmi regény elvi kérdéseinek tisztázásához, sőt ezen a területen úttörő jelentőségűnek számít. Az alábbiakban az ő eredményeinek figyelembevételével a görög és római történelemből merítő regényirodalom néhány problémáját szeretnénk felvetni.

1

Minden történelmi regény feladata, hogy írásos és egyéb dokumentumok alapján, tehát hitelesen (úgy, ahogyan ezt a »művészi« hitelességet Arany János a Vojtina ars poetica-jában olyan tömören megfogalmazta) életrekeltsse a múltat a regényírás sajátos eszközeivel, hogy a thomasmanni »múlt kútja«-ban már-már a feledés vizébe merült elképzeléseket és gondolatokat, egy letűnt vallást, tudományt és filozófiát mint emberi vágyakat, egyéni törekvéseket mutassa be. Tudatosan vagy nem tudatosan ez volt a történelmi regény feladata egészen maig, attól kezdve, hogy a XIX. század elején mint a regényírás egy sajátos, különálló ága megjelent. A feladat ilyen megfogalmazásá-

ból következik, hogy az emberiség történelmének elvileg bármely szakasza ábrázolható történelmi regényben. Valóságban azonban, ha számbavesszük az itt figyelembe vehető alkotásokat, azonnal kiviláglik, hogy nagy többségükben csak néhány évszázaddal nyúlnak az aktuális jelent megelőző időkbe, viszonylag nagyon csekély azoknak a száma, melyek ezer-kétezer éves múltból, vagy még régebből veszik tárgyukat. Érdekes azonban megfigyelni, hogy az elmúlt negyedszázad alatt jelentős alkotások születtek meg a mythcsba vesző múlt anyagából is. Elég csak Thomas Mannra, Franz Werfelre és Kodolányi Jánosra gondolni. A történelmi regények ilyen megosztásának oka az, hogy minél messzebb megy vissza az író a múltba, annál nagyobb nehézségbe ütközik a kor sajátos atmoszférájának, gondolkodásmódjának, problémáinak ábrázolása. Pusztán ennek megállapításával azonban még nem jutottunk el a probléma gyökeréig. Mielőtt itt tovább mennénk, lássuk a klasszikus ókorral foglalkozó regények közül a legjelentősebbeket, melyek egykor nagy hatást váltottak ki, különös tekintettel a közelmúlt termését. Bulwer *The Last Days of Pompei*, Flaubert *Salammbó*, Mereskovszkij *Julianus apostata*, Sienkiewicz *Quo vadis*, Anatole France *Thais*, Feuchtwanger *Der falsche Nero* című regénye, R. Graves *Claudius-könyvei*, Th. Wilder *The Ides of March* és Howard Fast *Spartacus* című műve, magyar

részről pedig Gárdonyi A láthatatlan ember, Kosztolányi Nero, a véres költő, Herczeg A Nap fia és Móra Aranykoporsó című regénye jön számításba. A vázlatos felsorolás után arra a talán kissé meglepő következtetésre jutunk, hogy az idézett művek többsége a római császárkorból veszi tárgyát. Feltűnő, hogy a felsoroltak között görög történelmi tárgyú regény egyáltalában nincsen. Persze lehetne találni olyan műveket, bizonyára nagy számmal, amelyek a klasszikus történelem más szakaszaival foglalkoznak, irtak regényt Sokratesről, a peloponnésosi háborúról és más ókori témákról is; magának Bulwernek is van regénytöredéke a spártai Pausaniasról. Jellemző azonban, hogy ezeket kiostálta az idő; ma már legteljebb a szaktudós foglalkozik velük. A felsorolt művek azonban kiállták a próbát, noha el kell ismernünk, hogy ezt nem minden esetben értéküknek köszönhetik. Hogy mégis túlélték korukat, bizonyára nem véletlen, és magyarázatot követel. A történelmi regények tehát téma tekintetében az ókori történelmen belül is megoszlást mutatnak: az ókori történelem bizonyos szakaszai láthatóan jobban válhatnak művészi ábrázolás anyagává mint mások.

Egymás után két kérdés merül fel. Miért van az, hogy mennél távolabbra hatol az író a múltban, annál kevésbé jöhet létre nagyigényű történelmi regény — legalábbis a tapasztalat ezt mutatja? Es ezen túlmenően, hogyan magyarázható az ókori, görög és római történelmen belül a római császárkornak, mint anyagnak előnyben részesülése? — a két kérdés szorosan összefügg, s így megoldásuk is közös töből fakad.

A művészet, mint a valóság megismerésének egy különleges fajtája, a múltban éppen úgy a jelen előkészítőjét látja, mint a történet-tudomány. A múlt láncszeme annak a fejlődésnek, mely a jelenig vezet, a múltban potenciálisan benne él a jelen. A múlt történetének kutatása tehát nem öncél, a múlt számunkra éppen a jelen miatt fontos. Mikor régen letűnt korokat kutatunk, arra szeretnénk választ adni, honnan jöttünk, mi az eredete egy-egy, minket aktuálisan érdeklő problémának. Bármilyen paradoxul hangzik is, ez a megállapítás a történelmi regényre alkalmazva annyit jelent, hogy a múlt igazán nagyigényűen csak a jelenhez viszonyításban ábrázolható. Mert igaz, a történelem hordozói emberek voltak, s így a jelent és a múltat eleve egy általánosan humánus alap kapcsolja össze, és ezért bármilyen letűnt kor művészi ielelevenítése eo ipso bizonyos érdeklődésünkre tarthat számot, de az is igaz, hogy múlt és jelen ilyen legáltalánosabb kapcsolatán a valóban nagyigényű történelmi regénynek túl kell

jutnia, hogy ne csak lapos, öncélú ábrázolásává váljék.

Világos tehát, hogy a történelmi regények zöme azért merít a közelmúltból, mert a közelmúltban maga az anyag, a kidolgozásra szánt téma több lehetőséget ad jelen és múlt problémái összetüggésének művészi ábrázolására. Minél jobban távolodunk a jelentől, ez a lehetőség annál kisebbé válik. Minél távolabbi múltban keres tárgyat az író, éppen mert a múlt és jelen viszonyítása egyre kevésbé lesz közvetlenül adódó, nehezebbé válik nemcsak az ábrázolás művészi hitelességét elérni, de maga a tárgy helyes megválasztása is, amitől pedig jelentős mértékben függ a mű értéke. Nem kétséges, hogy a klasszikus ókorral foglalkozó regények közül is nagyon sok éppen a helytelenül választott tárgy következtében vált rövidesen ismeretlenné.

A történelmi regény tehát múlt és jelen bizonyos kapcsolatának ábrázolásán áll vagy bukik. Ez a szemléleti mód megoldja a történelmi regény paradoxiját, azt, hogy jelenben, a jelennek kell szólnia a múltból vett tárggyal. Kétségtelen, hogy minden művész tudatosan vagy kevésbé tudatosan ennek az alapvető elvnek a figyelembevételével dolgozott; kétségtelen, hogy a történelmi regények értékét is nagymértékben beloyásolja, hogy a művész alkotásmódja ennek az elvnek megtelele-e vagy sem. (A tétel helyességét — hogy magyar példát idézzünk, — legszembetűnőbben Eötvös Magyarország 1514-ben című regénye igazolja.) A klasszikus ókorral foglalkozó regények terén éppen a tárgyban immanens nehézségek miatt megállapításunk fokozottan érvényes; meg nem valósulása nagyon könnyen, könnyebben mint másutt, művészi holtvágányra viheti az alkotást. Ennek a művészi holtvágálynak két legfőbb típusa a naturalisztikus-, öncélú múltábrázolás és a modernizálás.

A klasszikus ókor egyik jelentős ábrázolása Flaubert Salammbó című, 1862-ben megjelent regénye, mely Karthago és zsoldosai küzdelmét eleveníti meg. Flaubert hatalmas előtanulmányok után, könyvtárnyi szakirodalom átolvasásával fog munkába, és a rá jellemző lelkiismeretességgel, ragyogó stílussal ábrázol egy nemcsak az egyetemes, de az ókori történelemben is jelentéktelen epizódot. Ha már Karthagóról van szó, nem jelentéktelen részletről, hanem Róma és Karthago összecsapásáról szeretnénk hallani, tehát olyan kérdésről, melynek megoldása végső soron az egész európai fejlődés útját volt hivatva eldönteni. Ehelyett Flaubert tudatosan, megtagadva minden közösséget a jellel, szinte menekülés-szerűen vállalja a tárgya által adott korlá-

tokat. Műve így megreked a naturalista részletábrázolásban, élet helyett diszleteket kapunk, bár igaz, nagyszerű diszleteket. Flaubert tudatosan úgy választ tárgyat, hogy az semmi kapcsolatban ne lehessen a jelenel. Jellemző, hogy az ő utána alkotó naturalista írókat hozzá hasonlóan mennyire nem érdekli az ókori tárgy tudatos, helyes megválasztása. A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben alkotó Felix Dahn és Georg Ebers azóta teljes joggal elfelejtett »professzori« regényei válogatás nélkül dolgozzák fel a görög és római, sőt az egyiptomi történelem különféle szakaszait, de meg sem közelítik Flaubertnek a részletek ábrázolásában megnyilatkozó kétségtelen nagyságát. Természetes, hogy a megformálás elégtelensége mellett éppen a tárgyválasztás, jelen és múlt viszonyításának elhanyagolása miatt maradtak műveik emmer jelenségek, egy múltó divat termékei.

Mit értünk modernizáláson? Kétségtelen, hogy az ókor eseményeit az író a jelen szemzőgéből nézi, és bármennyire támaszkodik is a forrásokra, bárhogy igyekszik is hiteles történelmi atmoszférát teremteni, az életet mégiscsak ő adja a múltból merített tárgynak; anyagát a »művészi« hitelesség elvének megfelelően alakítja, azon változtathat, elvehet és hozzátéhet — nem modernizálás ez máris? Nem jelenti-e ez azt, hogy a történelmi regény eleve feltesz bizonyosfokú modernizálást? De a történelmi regény megfogalmazásunk értelmében jelen és múlt genetikus kapcsolatának ábrázolásán alapul, és ennél fogva feltételezi az író alakító tevékenységét és azt is, hogy a jelen belejárt a múlt ábrázolásába. Modernizálásról csak akkor beszélhetünk, ha a múlt ábrázolása mindössze ürügy aktuális problémák művészi tükrözésére, ha a tóga vagy himation alatt a XIX. vagy XX. század embere rejtőzik a maga sajátos gondolataival, mikor tehát a bemutatott szereplők tevékenysége nem teljesen az antik népelet talajában gyökerezik. (Érdekes, megfigyelni, hogy a naturalista múltábrázolás éppen felületen mozgó jellege miatt hogyan csaphat át modernizálásba, mint ezt Flaubert Salammbó-járól Lukács György kimutatta.)

Lion Feuchtwanger *Der falsche Nero* című regénye a német antifasiszta emigráció egyik jelentős alkotása, mely történelmileg hiteles események ábrázolásán keresztül Hitler és a náciizmus uralomrajutásának párhuzamát vonja meg az ókorban. A regény azonban harcosan humánus, leleplező törekvései ellenére sem lehet művészi jelölés, mert a jelennek ilyen mértékű eluralkodása az ókori anyagon egy fajta »kulcsregényt« hoz létre, az események menetét nem mindig a történelmi anyag adottságai szabják meg,

ami végső soron szűrkíti, az antik élettől elvonatkoztatottá teszi helyenkint az ábrázolást. Ebből viszont szükségképpen következik, hogy az ilyen mű hatása, aktualitása csak egy bizonyos, elég szűk korhatáron belül lehet meg, ritkán válik maradandó értéké.

A modernizálásról szólva ki kell térnünk egy Lukács György által részletesen taglalt, első pillanatra pusztán szerkezetinek látszó problémára. — A történelem az osztályharcokat, a társadalom szerkezetében végbe menő változásokat egyes személyek nevéhez köti, akik látszólag irányítják a történelem menetét, valóságban azonban csak azért lehetnek vezéralakok, mert képességeiknél fogva felismerik a fejlődés tendenciáit, világosan megfogalmazzák a széles tömegek vagy egyes csoportok vágyait és törekvéseit; természetesen éppen tehetségük és széles látókörük alapján módjuk van arra, hogy bizonyos fokig alakító hatást fejthessenek ki. A történelmi regény számára mindenesetre felmerül a kérdés, milyen szerepet kapjon a művészi alkotásban az ilyen történelmi vezéregyéniség, annál is inkább, mert a források az eseményeket nagyrészt ilyen személyek köré csoportosítják. A regény mint epikus mű, az élet teljességét, az átmeneteket, az árnyalatokat ábrázolja, egyazon problémára vagy problémákra való visszahatást mutat be sok oldalról. Ezért a történelmi vezéralak, aki éppen a valóságos történelmi tendenciák egyikének-másikának leglényegesebb, legáltalánosabb tulajdonságait egyesíti magában, aligha válhat egyben a regény főszereplőjévé is, hiszen a szerkezet ilyen megoldása többé-kevésbé eleve az élet teljességének, az átmenetek és árnyalatok ábrázolásának követelményéről való lemondást jelenti, illetve ennek a követelménynek ilyen módon történő megvalósítása nagy nehézségeket okoz, ami tehát egyszóval a történelmi regény hitelességét, értékét fenyegeti. Mert a történelmi vezéralak ábrázolása nagyfokú absztrahálást követel meg, és ennek kapcsán könnyen elsikkad vagy elsikkadhat annak bemutatása, ami a történelmi regény, a helyesen értelmezett történelmi regény számára elkerülhetetlenül szükséges, az ti., hogy hogyan nő ki az ilyen vezéregyéniség tevékenysége a kor objektív meglevő tendenciáiból. — Az elmondottakat figyelembe véve azonnal kiviláglik, milyen nagy a modernizálás veszélye akkor, ha a regény főszereplője egyben történelmi vezéregyéniség. Ebben az esetben ugyanis a regényhős ábrázolásában szükségképp jelentkezni absztrahálás oda vezethet, hogy a cselekmény elszakad a népelettől, a főszereplő így nem válik társadalmilag meghatározottá, s ennek következtében valami »általános«, »örök« emberi

síkján egészen modern vonásokat kap. Azokban a jelentős művekben, melyek főszereplővé nagy történelmi vezéralakot tesznek meg, de ugyanakkor nem akarnak lemondani a regény megkövetelte széles-síkú ábrázolásról, ott szerkezet és szándék viszonya — bizonyos szerkezeti egyenetlenségekre vezet. A másik végtel, ha az író csak költött alakokkal dolgozik, a regény horizontjának leszűkülését eredményezi. A történelmi regény számára adódó legmegfelelőbb megoldásnak látszik — hogy csak Tolsztoj és Eötvös gyakorlatára utaljunk példaképpen — ha az író maga által megformált alakot tesz meg műve főszereplőjének, de mellékalakként fellépteti a történelmi vezéregyenységet is.

Kosztolányi *Nero-regénye** és Thornton Wilder *The Ides of March* című műve mutatja, hogyan nyilatkozik meg a vázolt módon a modernizálás. Jellemző, hogy Wilder maga is érzi ábrázolásának labilitását, s ezért csak »megoldási kísérlet»-ről beszél regényével kapcsolatban. Caesar megértéséhez nem a népelet ábrázolásán keresztül jut el, és így maga is tudatában van annak, hogy az ő Caesar-képe hasonló módszerek segítségével tetszés szerint helyettesíthető egy önmagában ugyanolyan helyes másik vagy harmadik képpel is. Caesar megértéséhez a kiindulópontot minden forrás felhasználása mellett is elsősorban nem a nagy római kora, hanem az író jelene adja.

Lényegileg ugyanez a hibája Kosztolányi könyvének is. Őt Nero alakjában a költő, a tehetségtelen költő érdekli. Az a jelenet, melyet Thomas Mann annyira dicsér a regényben, ti. Nero és Seneca kettőse, mikor a fiatal császár és nevelője felolvassák egymásnak verseiket, valóban szellemes, lehelletfinom, »a művészetről és művészetéről való kaján és szemérmesen-büszke tudásról« tanúskodik. De nem lehetne-e ugyanúgy egy Esti Kornél-történet is, magyar szereplőkkel, a XX.-században? Azt hisszük, igen. Hogy itt mégis kétezer év előtti emberek mozognak, az talán abban leli magyarázatát, hogy tehetségtelen költő ugyan sok volt, de kevés, akit emellett még mint uralkodót tisztelt a világ. Márpedig Kosztolányi éppen abból a szempontból veszi lélektani bonckés alá Nerót, hogy mivé válhat egy rossz költő, ha összes szertelenül csapongó vágyát, céhbéli féltékenységét korlátlanul élheti ki. A kiindulópont, a probléma itt is a jelenből származik, a múlt csak anyag egy nagyszabású lélektani kísérlet számára. Igaz, Kosztolányi igyekszik a kor atmoszféráját is érzékeltetni, hogy példaképpen csak a »Római citerások egylete« című fejezetre hivatkozunk. De ez a fejezet jellemzően állóképp marad, nem illeszkedik szervezen a cselek-

ménybe. És a Nero-probléma elvontsága, ami történelmi szempontból leszűkítést jelent, már magában is megmagyarázza, miért születik meg a regényben szinte a semmiből a Píso-féle összeesküvés: aki számára Nero elsősorban a rossz költő, az eleve elszakította a császárt az antik élet eleven vérkeringésétől. Seneca alakjában pedig ugyan ki ne ismerné fel a kétféle igazság polgári dilemmáját? — Mindent egybevetve a véres költő, alkotójának első regénye (1924-ben) szellemessége, finom párbeszédei, jellemzései ellenére sem lehet igazán jelentős történelmi regény, hiszen a modern problémák beáramlása, (mely nagy részben éppen a szerkezeti megoldás miatt vált lehetővé) a könyv történelmiségét rontja le.

Azon kívül, hogy az ókori Görögország és Róma jelentős állomása az európai történelemnek, pusztán történelmi szerepükön túlmenően az általuk létrehozott kultúra értékei a renaissance-tól kezdve az ókor minden más kultúrájánál döntőbb hatást gyakoroltak Európa szellemi életére nemcsak művészi, de politikai téren is. Elég itt egyfelől a francia klasszikus drámára vagy a mi Berzsenyinkre hivatkozni, másfelől arra gondolni, milyen mély politikai jelentősége volt egy Goethe vagy Arany János számára Homérosznak és a görög világnak. Az antikvitás az európai hagyomány egyik legértékesebb része, és éppen ezért nem csodálatos, ha regények jelentek meg pusztán azzal a céllal, hogy magasabb művészi igények nélkül a széles tömegeknek hozzáférhetővé tegyék szórakoztató formában a klasszikus ókor egyes szakaszait, hogy ismertté tegyék az antikvitás egyes nagyjainak sorsát, törekvéseit. (Az általunk már említett naturalista irányzat egyik célkitűzése szintén ez volt.) Ilyen típusú regények közé tartoznak Graves *Claudius-könyvei* és nálunk Révay József *Horatius-regénye* és a nemrég megjelent, *Bulla Félixről* szóló ifjúsági regénye. Nem állítjuk persze, hogy ezek előtt az írók előtt nem lebegett művészi cél is, de világos, hogy a lényeg itt mégis csak az antikvitás megismertetésének szándéka. Az ilyen könyvek létjogosultsága és jelentősége mindig megvolt, napjainkban pedig egyre növekszik, ha figyelembe vesszük, hogy az 1954. évi könyvnapon két ókori tárgyú regény is megjelent: Révay József *Párduca* és Jan Sparta.

Bulwer, Sienkiewicz, France, Mereskovszkij, Herczeg és Móra regényei a császárkor más és más szakaszaiból veszik tárgyukat, de a téma különbözősége mellett egy ponton megegyeznek: valamilyen formában a kereszténység születéséről is beszélnek, sőt, regényeik egyenesen a kereszténység győzelmét mutatják be. A dolgozat elején felmerült

probléma gyökerénél vagyunk. Az említett írók valamennyien olyan korban éltek, amikor a keresztény gondolat még át meghatotta a művészetet, de nemcsak a művészetet, hanem a politikát és a tudományt is, amikor tehát a kereszténység még komoly hatóerő volt az élet minden síkján, noha ez a hatás a francia forradalom eredményei következtében egyre jobban gyengült. A kereszténység hatása alól így a művész nem vonhatta ki magát, akár ellene, akár mellette foglalt is állást. A császárkori témák tehát éppen a kereszténység születése miatt készen adták a lehetőséget arra, hogy az író kapcsolatot találjon múlt és jelen között, azt mutassa be, hogyan jött létre egy vallás, melynek hatása kétezer év múlva, a művész korában is eleven volt. Persze, ha az író a császárkori témán belül a kereszténység megszületését, győzelmét ábrázolja, nagyon könnyen abba a művészi hibába eshet, hogy éppen a kereszténység kialakulásának feltételeit, történelmi szerepét nem mutatja meg kellő intenzitással, ami által elszikkad műve történetisége, a könyv lapos moralizálássá süllyedhet. A kereszténység megszületése ábrázolásának ez a veszélye két főokra vezethető vissza. Egyrészt a példaként idézett írók nagy többsége maga is keresztény volt — a kereszténység fogalmát most egészen tágran értelmezve — s ez a körülmény már eleve érthetővé teszi, hogy a rájuk hatalmas hatást tevő ideológia megszületésének ábrázolásában megnyilatkoznak bizonyos »időtlen«, »örök emberi« szempontok, melyek a történelmi regényt elvi alapjaiban támadják meg. Az igazán nagy alkotásra azonban éppen az jellemző, hogy akkor is, ha az író keresztény, nem ezek a szempontok dominálnak. Másrészt viszont a kereszténység »idealizálását« érthetővé teszi az a körülmény, hogy a császárkor ideológiai zűrzavarából mégiscsak a keresztény vallás került ki győztesen, ami a gazdasági és társadalmi élet mélyebb törvényszerűségeit nem ismerő írókban azt a látszatot keltette, mintha a kereszténység születése és megerősödése jelentette, sőt okozta volna a római birodalom bukását, a középkori Európa és ezen keresztül az újkori Európa létrejöttét. Ez a felfogás szintén együttjárhat a kereszténység ábrázolásában bizonyos »időtlen« szempontok alkalmazásával, de azt mégis el kell ismer-nünk, hogy benne, ha differenciálatlanul is, vitathatatlanul egy nagy korszakforduló tudata rejtőzik. Világos, hogy a császárkori témák feldolgozásából akkor lehet nagy-igényű regény, ha az író anyagának, ezen belül a kereszténység születésének megfor-málását a nagy korszakforduló ábrázolása szempontjainak rendeli alá. Így a kereszténység ábrázolásának jelzett veszélye is

elkerülhető, másrészt pedig az író, azáltal, hogy anyagát a korszakváltás bemutatása érdekében koncentrálja, azt emeli ki, ami az adott korban, jelen esetben a császár-korban a fejlődés további állomásai, végső soron a jelen számára lényeges. Ezzel műve nem szakad el a múlt hiteles ábrázolásától, de nem válik öncélúvá sem. Annyi bizonyos, hogy a polgári irodalom számára a kereszténységről, ennek megszületéséről és győzelméről beszélni többé-kevésbé tudatosan annyit jelentett, mint a klasszikus ókor bukásáról, ókor és középkor fordulójáról beszélni. Minél tudatosabban nyilatkozik meg egy-egy regényben ez a szempont, annál kevésbé lesz naív, idealizáló a kereszténység ábrázolása, annál inkább válik lehetővé nagy-igényű történelmi regény megalkotása. Hogy a kereszténység megszületése mennyire új korszakot jelentett be, azt Engels a Die Neue Zeit 1894—95. évfolyamában megjelent cikkében azzal húzza alá, hogy nem habozik párhuzamot vonni a kereszténység és a munkaszolgálat kezdetei között.

A nagy korszakforduló ábrázolása két fő irányban történhet: a regény főhőse lehet a születő új képviselője, (Bulwer, Sienkiewicz és Herczeg) vagy a hanyatló társadalom tragikusan elbukó védelmezője. (Mereskovszkij, Móra.) Gárdonyi — mint majd látni fogjuk — egészen külön úton jár.

1834-ben, jelent meg Bulwer The Last Days of Pompeii című regénye, melynek bizonyára minden olvasója javára fogja írni, hogy megőrzött valamit abból a görög szépség és szabadság utáni vágyból, mely korábban Keats és Hölderlint hevítette. Romantikus alkotás a Pompeji utolsó napjai izig-vérig. A cselekményben, a szereplők jellemzésében Bulwer szívesen alkalmaz élénk színeket, szembetűnő ellentéteket, melyek a Vezuv kitörésének leírásában kulminálnak. Általában mégis megfigyelhető, hogy ezen a téren nem megy túl bizonyos határokon. Sienkiewicz 1896-ban megjelent Quo vadis-nak éppen a művészi mértéktartás egyik legsebezhetőbb pontja. Stílusán erős nyomokat hagyott a kortárs-naturalizmus: hosszú oldalakat szentel a keresztényüldözés borzalmainak részletes leírására, amit Bulwer csaknem teljesen, Móra pedig finom művészi tapintattal teljesen mellőz. Így regénye hatásadászó, dicsletszerű lesz: olvasottságát nem művészi értékei, hanem nagyrészt a kétségkívül ügyesen, fordulatot cselekmény keretében lepergetett történet magyarázza. Nemhiába vált nemsokára ifjúsági regénnyé. A Quo vadis romantikus-naturalista ábrázolásmódja kétségkívül visszafejlődést mutat Bulwerhez képest. Sienkiewicz regényében a költött főalakok mellett Petronius személyében történelmi név is szerepet kap.

Bulwer csak költött alakokkal dolgozik, melyeket bevallása szerint egy-egy Pompeji romjai közt talált csontváz vagy éppen koponya láttán teremtett meg. Ez elősegíti, hogy a regény cselekménye egységessé váljék, de azt is, hogy a jól megválasztott mellékalakok segítségével valóban el tudja érni a történelmi regény megkövetelte hitelességet. És mégis bizonyos hiányérzettel tesszük le a könyvet. Az az érzésünk, hogy Bulwer túlságosan kötötte az archeológiai anyag, de kötötte romantikus tárgyválasztása, a hatalmas természeti katasztrófa következtében elpusztult város történetének témája is, és ezért kissé szűk korlátok között dolgozott. Megfelelő történelmi atmoszférát teremtő mellékalakjai ellenére sem tud Bulwer a római birodalom válságának gyökereig leásni, mert nincs olyan szereplő a regényben, akinek egyéni sorsa túlvezetne Pompejin, akivel kapcsolatban képet alkothatnánk a birodalom egészének helyzetéről. A tárgyválasztás, a szereplők ilyen megválasztása tehát a látókör bizonyos fókuszálására vezet, a regény egész apparátusa nem teljesen a nagy korszakforduló problémáinak bemutatására irányul. Ennek ellenére Bulwer regénye mégis máig az antikvitás egyik legméltóbb ábrázolása marad.

A császárkori témák feldolgozásának másik alapvető iránya az olyan szerkezeti megoldás, mely a letűnő társadalom képviselőjét teszi meg a regény főhősének. Ezt a típust példázza Mereskovszkij Juliánus Apostatá-ja. (1895.) A téma elsőrendűen alkalmas a nagy korszakforduló problémáinak ábrázolására, sokkal inkább, mint Bulweré. Hiszen Juliánus valóban az utolsó, aki a régi vallást, a régi kultúrát, a régi világot akarta helyreállítani – terve természetesen anakronisztikus volta miatt eleve bukásra volt ítélve. A feltétel adva volt az író számára valóban jelentős regény megalkotására, de ez mégoly kedvező körülmények között sem jött létre. Mereskovszkij Juliánust teszi meg a regény főalakjának, olyannyira, hogy mellette csak néhány eléggé vérszegény mellékszereplő mozog. Ugyanakkor azonban szándékában áll – Bulwerrel ellentétben – az egész római birodalom képét megfesteni, tág horizonttal. Milyen következmények adódnak szándék és eszközök viszonyából? Mindekelőtt az, hogy Juliánus alakjának túlzott előtérbe állítása miatt a regény mozaikszerű jelenetek halmazává válik: a források adatainak kényszerítő ereje megakadályozza Mereskovszkijt abban, hogy egy mondanivalója számára kedvezőbb cselekményt alkosson. A történelmi vezéralak túlméretezése, a megfelelő mellékszereplők hiánya odavezet, hogy a római birodalom képe csak pillanatfelvételszerű jelenetek során bontakozhat ki.

Ezt a töredezett szerkezetet még csak elősegíti az író naturalizmusa, mely egyébként a rá máshol is jellemző végletes individualizmussal párosulva egészen barbár, antihumánus jelleget kölcsönöz az ábrázolásnak. A nagyműveltségű Mereskovszkij jobban ragaszkodik a történelmi tényekhez, mint bármelyik általunk említett író. De vajon érdemnek tekinthető-e az, hogy teljes hitelességgel ábrázolta a keresztény szekták marakodását, kicsinyes szőrszalhasogatásait? Közelebb visz-e ezzel a korforduló problémáinak teljesebb megértéséhez, vagy más szóval: emeli-e ez regénye értékét? Azok az írók, akik a császárkorból vettek témát, és ugyanúgy az antik világ bukását ábrázolták, mint Mereskovszkij, a kereszténységnek mégannyira egysíki, idealizált rajzával is közelebb jártak a történelmi igazsághoz. Hiszen számukra a kereszténység győzelme mégis csak egy magát túlélő társadalom jogos bukását jelentette. Miért látunk ezzel szemben Mereskovszkijnál? Juliánus bukását persze neki is szükségszerűnek kell elkönyvelnie, de ezt szinte fogcsikorgatva teszi meg, mert szerinte azok, akik győznek, sokkal alacsonyabb rendűek, mint a tragikus véget ért császár. Nem kétséges, hogy Juliánus igen jelentős, és ezen túlmenően minden emberi rokonszenvünket megérdemlő alak. Abban is biztosak lehetünk, hogy szándékainak kétségtelen nagyvonalúsága, egész egyénisége messze jelentős ellenfeleinek nagy részén is túlemeli. Ezért lehet bukása valóban tragikus. De mikor Mereskovszkij mindezekből a kétségtelen tényekből arra a végső következtetésre jut, hogy Juliánus után a kicsinyesség, babona és a zűrzavar, tehát a rosszabb uralma következett, akkor az ókori tárgyba belelopja a maga kétségeit az emberi haladást illetően. A regény befejezése minden olvasója számára azt akarja bizonyítani, hogy a nagy és nemes szándék eleve kudarcra van ítélve, sőt: az ilyen szándékokat kiválasztottakon kívül nem is érti meg senki. Mennyivel közelebb áll az igazsághoz, ha nem is a részletek, de a történelem legnagyobb igazságaihoz egy Bulwer vagy Móra, ha felfogásuk egyes dolgokban esetleg naív és idealizáló is! Az ő művük nagy érdeme éppen egy tiszta és mély humánus, melyből természetesen fakad az emberi haladás önkénytelen igénylése. Mereskovszkij jól példázza, hogyan hathat vissza egy gyökereig helytelen világnézet az írói eszközökre, hogyan rontja le az alkotás művészi értékét.

A korszakforduló ábrázolásában külön úton jár Gárdonyi regénye, a láthatatlan ember (1902.). Az eddig idézett művek a római társadalom bomlását belülről rajzolták meg. Gárdonyinak arra nyílik alkalmá, hogy

a hunok és a bizánci birodalom szembeállítással új oldalról mutassa meg a középkori Európa születését, a régi római birodalom bukásának szükségességét. Gárdonyi tehetőségéből azonban nem telik a feladat maradéktalan végrehajtására. A regény címe már maga is árulkodó, arról tanúskodik, hogy írója láthatatlannak, megismerhetetlennek tartja az embert. A cím ugyan elsősorban Emőkére vonatkozik, de Attilára is érvényes, akinek jellemzése olyan fontos lett volna a regényben. Mert mit látunk Attilából? Azt, hogyan vezet kihallgatást, hogyan mulat vezéreivel és előkelőivel, hogyan bánik a legyőzöttekkel: ebből ugyan világossá válik az, hogy jelentékeny egyéniség, de nem látjuk tetteinek mélyebb mozgatóit. Ezeket azonban nem is láthatjuk, hiszen Attila is »láthatatlan«. Ha a catalaunumi csata leírását olvassuk, ott is kiütközik az író fogyatékos jellemző és ábrázoló készsége. Gárdonyi minden igyekezete láthatóan arra irányul, hogy a csata méreteit jelenítse meg. Ez sikerül is, de közben elsikkad, vagy legalábbis nem mutatkozik meg kellőképpen az összecsapás világméretű jelentősége. Ezen túlmenően Zéta szerepe pusztán a krónikásé. Mennyire másképp fest ebből a szempontból egy nagy csata leírása Tolsztojnál! Anélkül, hogy a különbségeket felmérnénk, csak utalunk arra, hogy Tolsztojnál egy-egy nagy csata mindig a benne szereplő hősök szempontjából fontos elsősorban. Gondoljuk meg, hogyan változik ilyen körülmények között egy Andrej Bolkonszkij vagy Pierre Bezuhov egész gondolkodásmódja. Zéta azonban a csata után is megmarad olyanoknak, mint amilyen a csata előtt volt. A regény tehát nem éri el azt a célt, melynek elérése által egyedül válhatott volna jelentős, nagy történelmi regénnyé, nem jut el a korszakváltás szükségességének megmutatásáig. Mindenesetre azonban érdeme Gárdonyinak az egyenesvonalú, jól ívelődő cselekmény, de ezen túl az is, hogy Zéta sorsának a bizánci birodalomhoz fűződő fejezeteiben megnyilatkozó, helyenkint plebejus kritikában mégis fel-fel villan egy új társadalmi rend követelése. Ezt azonban nem egészíti ki kellőképpen a hun nép, Attila ábrázolása, s így ezen a ponton A láthatatlan ember nem sokkal tud többet adni, mint a hunokban többé-kevésbé kuriózumot látó Priskos rhétor feljegyzései.

Nem térünk ki most vázlatosan sem Anatole France Thaisára, sem Herczeg A Nap fia című regényére, mert eddig is csak az antikvitás főbb ábrázolási módjait érintettük. Az eddig említett ábrázolási típusokhoz pedig sem France, sem Herczeg nem ad lényegeset. Behatóbban és sokkal részletesebb elemzésben kell azonban foglalkoznunk

Móra Aranykoporsójával, melyben csaknem az összes már tárgyalt problémák felmerülnek.

II

Móra 1932-ben adja ki művét, utolsó regényét, a szegedi egyetemnek ajánlva. A tudós Móra bizonyára ezzel a könyvével választott legméltóbban az egyetemről tudományos és művészi érdemeiért kapott díszdoktorságra, hiszen regényének minden lapja az antik világ, az ókori élet, a források mély ismeretéről tanúskodik. A regény fogadtatása nem volt egyhangú: lelkes dicséretet és éles bírálatot egyformán kapott. Még a regény mondanivalójának értelmezésében sem volt összhang: egy bírálója szerint Móra az Aranykoporsóban tulajdonképpen a Habsburg-birodalom bukását írta meg. Sok vita folyt különböző folyóiratok hasábjain Quintipor alakjáról, önfeláldozásának értelmezéséről. Mikor most megkísérlünk a felmerült kérdésben állást foglalni, a regény születésének körülményeiből indulunk ki.

Móra az Aranykoporsó születéséről maga számolt be 1933-ban, a Zeneakadémián tartott előadásában. Elmondotta itt, hogy a témát Gulácsy Iréntől kapta. Mikor ugyanis Nagyváradon meglátogatta az írónőt, az felhívta a figyelmét egy a városban elterjedt legendára. Nagyváradon őrizték egy keresztény vértanú testét. A legenda szerint a vértanú szent Bonifác volt, Diocletianus centuriója, aki kedvese számára keresztény vértanú testéből származó ereklyét akart szerezni. Mikor azonban a vesztőhelyre ment, annyira hatott rá a keresztények hősiessége, hogy maga is önként vállalta a mártírhalált. — A történetből azonban még hosszú ideig nem lett regény. Csak később, mikor már Szegeden, ezúttal egy XVIII. századi nyomtatványban újra kezébe került Bonifác története, fogott hozzá az író az Aranykoporsó megírásához. Az eredeti téma és a befejezett regény között azonban alapvető különbségek vannak. Mindenekelőtt az, hogy a regényben Bonifác és Aglája alakjának megfelelő Quintipor és Titanilla nem főszereplők többé: a regény főalakja maga a császár, Diocletianus. A másik, még sokkal fontosabb különbség pedig az, hogy a legenda igénytelen elbeszélését Móránál drámaian sűrített szerkezet váltja fel, melynek feszültsége hatványozott mértékben kidomborítja a regény mondanivalóját. Éppen az a drámai szerkezet az, mely Móra tudatos újítása, és amellyel fokozottan képes elérni a regény emberi és történelmi hitelességét.

Diocletianus császár azt a jóslatot kapta, hogy fia csak akkor lehet utóda a császári trónon, ha húsz éves koráig senki, még ő maga sem tudja, hogy a trón várományosa. A császár, majd később a császárné, Priscilla,

mindent elkövetnek, hogy a jóslat értelmében járjanak el, és így valóban Quintipor követhesse apját. Ez egész életük értelme és célja. De Quintipor meghal, mégpedig éppen azoknak a keresztényüldöző rendeleteknek értelmében, melyeket Diocletianus hite szerint íta védelmére ad ki. Quintipor halála erkölcsileg megsemmisíti a császári házaspárt, de elsősorban magát a császárt, aki fiát védeni akarva akaratlanul is, gyilkosává lett. — Ha közelebbről megvizsgáljuk a Diocletianus-tragédiát, megállapíthatjuk, hogy nem akármilyen tragédiáról van szó. Mert a római császár sorsában Oidipusnak, Thébai »Messze földön híres« királyának tragédiája ismétlődik meg, aki ugyanúgy jóslat alapján cselekedett, ugyanúgy jót akart és mégis csak pusztulást és gyalázatot idézett fel. Móra tehát nagyon finom művészi érzékkel műve történeti hitelességét nemcsak külsőleg, leírások útján akarta megteremteni, hanem már a cselekmény sajátosan antik atmoszférájával is az ókor talaján áll.

Móra mindenütt szigorúan ragaszkodik a történeti tényekhez: Diocletianus és uralkodótársainak jellemzése, a hivatalnoki nomenklatura, az ármximálás, a keresztényüldöző rendeletek mind a forrásokon alapulnak. Sőt még egyes részletek is pontosan meghatározható antik szerzőkből származnak: Kandelábrum Servus történetét például már az idősebb Plinius feljegyezte. Arról azonban, hogy Diocletianusnak gyermeke lett volna, aki mint keresztény hal meg, és hogy a császár éppen ezért mond le trónjáról, egyetlen forrás sem tud. Diocletianus és Quintipor kapcsolata tehát a regényben Móra műve, aki éppen ilyen megoldás útján tud eljutni műve alap gondolatának maradéktalan kifejezéséig. Mert mi a célja ezzel a szerkezettel? Egyrészt Diocletianusnak, mint uralkodónak ábrázolása által könnyen lehetségessé válik, hogy a birodalom legfontosabb problémái szóba kerülhessenek. Ezen a téren Móra szerencsés kézzel túlmegey Bulweren. Másrészt viszont Quintipor és vele kapcsolatban Titanilla sorsa, melynek alakításában nem kötötték a történelmi tények, a források adatai, módot nyújt arra, hogy antik népeletbe ágyazza a cselekményt. Ezen a ponton Mereskovszkij ábrázolásmódjának hibái válnak kiküszöbölhetőkké. Mikor pedig a cselekmény két szála a regény végén véglegesen találkozik, az egyik oldalon adódó negatív, a másik oldalon adódó pozitív tanulság újra kettőzött erővel húzza alá a központi mondanivalót.

A regény cselekményének egyik szála Quintipor és Titanilla szerelmének útját követi. Az írónak sikerült a kertész fiaként nevelődött Quintipor és Galerius caesar leányának jellemét olyan finoman megrajzolni,

hogy viszonyuk ábrázolása még a bajaei idill leírásában is el tudja kerülni a téma adta érzélgősség és édeskészség veszélyét. Különösen érzékeny Móra azon a ponton, ahol a kettejük közötti látszólagos társadalmi különbség jellembeli hatásait mutatja be. Jellemüknek ez a különbsége az oka kettejük tragédiájának. Titanilla már Bajában tudja, hogy apja, Galerius parancsára dinasztikus érdekházasságot kell kötnie Maximianus, a birodalom nyugati fele augustusának fiával, Maxentiussal, akivel eddig csak játszott, de akit sohasem szeretett igazán. Quintiporhoz lúzdó szerelme nagyon sokat alakított Titanillán, megneemesített, megtisztította, de a pater familias parancsának megszegése még gondolatban sem merült fel benne. Házasságának úgy indul neki, hogy megőrzi hűségét Quintiporhoz. Tudja, mennyi szenvedés vár rá, s ezért bajaei utolsó együttlétük egyik napján arra kéri a még mit sem sejtő Quintiport, hogy ha ő, Titanilla veszélybe kerülne, egy egész keresztény »dövértanút« küldjön el neki segítséget hozó talizmánul, mert az ilyesminek a nép csodás erőt tulajdonít. Kettejük sorsába itt avatkozik be először a kereszténység, jellemzően mint egyetlen kivezető út, egyetlen menedék. Mikor aztán Quintipor később Rómában meghallja, hogy Titanillának tett fogadalmát be kell váltania, ehhez a végső menedékhez fordul, jelentkeznek mint keresztény, s fennálló rendelkezések értelmében kivégzik, holttestét Nikodémiába szállítják, ahol azonban nem Titanilla kapja meg, aki közben már szintén meghal, hanem Diocletianus. A regény mindhárom főszereplőjének sorsa megsemmisüléssel végződik tehát, Quintipor és Titanilla meghalnak, a császár pedig erkölcsileg és fizikailag megtörve lemond trónjáról, mert fiának halála után további uralkodását értelmetlennek érzi. Míg Quintipor és Titanilla haláluk napján új és magasrendű értékek birtokába jutottak, addig ugyanez a nap Diocletianus számára egész életének elhibázottságát, egy régi értékrendszer teljes csődjét mutatta meg. Quintipor és Titanilla ügye győzött Diocletianus ügye felett.

Quintipor Titanillát Maxentiussal kötött házassága után sem szűnik meg szeretni, de tudja, hogy már sohasem találkozhatnak, a bajaei szép napok örökre elmúltak. Mint a császár kegyence éli életét Rómában. Kívülről mit sem venni észre rajta, belülről azonban a legteljesebb kilátástalanság, bizonytalanság győtri. Életét Titanilla nélkül értelmetlennek tudja. Ilyen körülmények között hallja egyszer Bion és Lactantius vitáját. A keresztény lett rhétor arra készül, hogy önkéntes vértanúságot szenvedjen a kereszténység ügyéért, mert — így okolja

meg elhatározását — ha valaki szeretetből életét áldozza az emberekért, megválthatja őket. Közvetlenül ezután szem és fülantúja lesz Genesisus, a züllöttéletű színész megtérésének. Quintipor nem érti, milyen erő dolgozik Lactantiusban és Genesisusban, mi az, ami abszolút erkölcsi fölényt ad nekik, de azt látja, hogy ez a titokzatos erő boldoggá, a halálon is diadalmaskodóvá teszi őket. Még egészen frissen a benyomásai, mikor meghallja, hogy Titanilla bajban van, itt az ideje, hogy a neki tett fogadalmát valóra váltsa. Öneláldozásának alapja Titanilla iránt érzett szerelme: nem hiába látja a döntő elhatározás éjszakáján az antiochiai palotát és benne a Sappho-verset, mely ugyan nem található meg a fennmaradt töredékek között, de méltó a nagy költőnőre. »Életemet szerelem teneked kéreül ajánlom, Mert a halált te legyőzöd...« Ugyanakkor azonban friss élményei hatása alatt egészen új megvilágításba kerülnek Lactantius szavai is az öneláldozásról és megváltásról. Így születik meg Quintiporban elhatározása: magát teszi keresztény vértanúvá, hogy Titanillán segíthessen. Quintipor tehát keresztény lett, anélkül, hogy valaki tanította volna, mert magarendű, tiszta szándékai csak így valósulhattak meg. A körülmények kényszerítő ereje viszi tehát Quintiport az új vallás felé: az ő számára kora, a régi világ, a pogány Róma nem tud megoldást, életcélt adni. Móra ábrázolásának célját értették félre azok, akik Quintipor öneláldozásának értékéről vitatkoztak és Quintipor kereszténnyé válásának tényét vitatták. Az bizonyos, hogy formailag semmi esetre sem beszélhetünk Quintiporral kapcsolatban kereszténységről, elhatározásának döntő indítéka nem vallásos jellegű. De Móra célja éppen az volt, hogy a kereszténység győzelmét mint az adott körülmények között szükségszerűt mutassa be, és ennek megvalósítása érdekében nagyon finom művészi érzékkel olyan szereplőt választott ki, aki lényegében mindvégig közömbös a kereszténységgel szemben, aki szinte öntudatlanul közeledik az új valláshoz. Quintipor alakjának hitelessége, feltétlenül meggyőző ereje éppen abban rejlik, hogy a kereszténységben nem dogmát, hanem jobb és tisztább életet lát. Az ő alakja segítségével Móra nagy művészi erővel tudja ábrázolni, mennyire elkerülhetetlen volt a kereszténység győzelme, mely tisztább és nemesebb morált hirdetett, mint pogány ellenfele. Quintiporral a kereszténység aratott győzelmet Diocletianus felett.

Diocletianust a regény úgy mutatja be, mint aki mély felelősségérzettel intézi népe

sorsát, feltű gonddal irányítja fia életét. Erkölcsi nagyságával szemben még Galerius caesar is csak a legnagyobb tisztellel viseltetik. A császár alakjában sokat viszontlátunk a régi római erények közül. És mégis el kell buknia. Legjobb szándékai is ellentétes értékűvé változnak, az ő útja járhatatlan, hiszen pusztulásba vezet. Móra az egész régi pogány Róma sorsát rajzolta meg benne, melynek át kell adnia helyét a győztes kereszténységnek. Így egészíti ki Quintipor és Diocletianus sorsa egymást és a kettős sorsból levonható végső tanulságnak ad hatványozott művészi hitelességet a cselekmény drámaisága.

Mikor Mórával kapcsolatban arról beszélünk, hogy az Aranykoporsó a nagy korszakfordulót mint a pogányság és kereszténység küzdelmét, az egyik tragikus bukását és a másik győzelmét mutatja be, akkor újra hivatkozunk mindarra, amit a kereszténység ábrázolásáról fentebb már elmondottunk. Sem Móra, sem Bulwer, de még Mereskovszkij számára sem pusztán vallási harcról van szó, tudják, hogy ezek az ideológiai küzdelmek végső soron egy hatalmas társadalmi változást kísérnek, hogy ezek az új, a középkori Európa születését jelzik. Számukra azonban a nagy társadalmi változás elsősorban az ideológia síkján volt megfogható. Nem kérhetjük számon tőlük azt, mért nem ábrázolták a korforduló mélyebb gyökereit is. Kétségtelen azonban, hogy éppen ezeknek a mélyebb okoknak nem ismerése vezetett Bulwernél is, Móránál is a kereszténység kissé egysíkú, idealizált rajzára. Ez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy műveikben a kereszténységnek valami kritikátlan dicsőítéséről lenne szó: ettől mindketten helyes művészi tapintattal tartózkodtak, sőt azt mondhatjuk, helyenként kísérletet tettek a kereszténység szélesebsíkú ábrázolására is. Neveltetésüknek tulajdonítható, hogy ezen a téren még az ő regényeik sem jutnak túl bizonyos korlátokon.

Az idézett művek túlnyomó többségében a negatívumokat húztuk alá. Ennek az a magyarázata, hogy az antikvitás szolgáltatta anyagból mind ez ideig nem született meg távolról sem olyan jelentős alkotás, mint az európai történelem más szakaszaiból, annak ellenére, hogy ezen a területen próbálkozott már az európai regényírást olyan nagy jelentőségű képviselője is, mint Flaubert. Hogy lesz-e változás, születik-e itt is majd igazán nagy mű, nem tudjuk. A Giovagnoli útján haladó Howard Fast már a fejlődés új irányát, új lehetőségeit jelenti, de alkotása értékében még nem múlta túl a múlt legnagyobbjait.

Szepessy Tibor.

A FRANCIA FELVILÁGOSODÁS

Válogatás Diderot és az enciklopedisták műveiből. Szerkesztette, bevezette és jegyzetekkel ellátta Gyergyai Albert. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest, 1954.

A felvilágosodás egész mozgalmának, céljának: a polgári forradalomnak, a XVIII. századi irodalmi- és szalonéletnek lényegre és részletjelenségekre, társadalmi harcra és magánéletre egyaránt kiterjedő ismerete és szeretete az első, ami meglepi a kötet olvasóját. A korszak egyes termékeinek marxista-leninista értékelése hasonlóképpen főerénye Gyergyainak. Marxtól, Plehanovon és Leninen keresztül a legújabbakig a szovjet eredmények mindenütt útmutatóul szolgáltak neki s a biztos világnézeti alapvetés mellett a francia felvilágosodás oly élénk és nyugaton oly előszeretettel elhallgatott orosz kapcsolataira is minden alkalommal rámutat. Újdonság kötetében, hogy az alapvető marxista előismereteket feltételezi olvasójától s így nem kell a már köztudatba vésődött fogalmakat ismételtlen magyarázania, ami nem egy ízben nehézkessé teszi tudományos és népszerűsítő monográfiáinkat. Gyergyai szilárd világnézeti felkészültsége irodalom-ismeretével egyszínvonalú. És ezért van, hogy ami a leginkább imponáló e kötetben, nem más, mint előadásmódjának szorosan a tárgyhoz simuló jellege, amely sohasem enged el sikkadni a való életet az elmélet javára, de az elméleti alapvetést sem a tárgyi részletekért. Megtanulhatja tőle a történész is, miként kell az adatok tömkelegében a való élet áramát pontosan visszaadni, hogy a baráti és rokoni kapcsolatok mögött se sikkadjon el a forradalmi harcra való szervezkedés eleven élete.

Művész és humanista szerkesztette ezt a kötetet. A nyugaton általában csak »filozófiai«-ként értékelt század művészi vonásainak rajza érdekében éppoly szükségünk volt rá, mint V. Klemperer nemrégiben megjelent monográfiájára, amely elsősorban éppen művészi szempontból értékeli a francia felvilágosodás irodalmát.

Gyergyai olyan módon mutatja be a század legjobbjait, hogy a polgári haladás faltörő kosa, az Enciklopédia köré csoportosítja őket. Magvas fejezetben ismerteti a széles társadalmi lendületű mozgalmat, amely a hűbéri rendet véglegesen legyűrő 1789-es forradalom világnézeti és művészi előkészítője volt. Élénk tárja az Enciklopédia viszontagságos útját, szerkesztési és kiadási nehézségeit, a klerikális reakció armányait, a műsorozatos betiltását, a felvilágosodás diadalát, eszméinek forradalmi megvalósulását, hatását hazánkban és a többi országokban. Montesquieu-től Condorcet-ig tizen-négy íróat mutat be, mindeniket szép és jellegzetes szemelvényeik kíséretében, a leg-

bőségebben persze Voltaire-t, Rousseau-t és Diderot-t.

Gyergyai néhány oldalas bevezetői az egyes szemelvényekhez a rövid írói portré mintaszerű példái. Ellenállhatatlanul idéznem kell a következő jellemzését, az Enciklopédia kevéssé ismert »Jaucourt lovagjáról«: »Negyvenhat éves, amikor hozzákezd ehhez az önzetlen, nem mindig hálás, életet betöltő munkához, elfogad minden megbízást, minden irodalmi robotot, ír, diktál, olló, átalakít, stilizál és »fűszerez« a nagy mű kívánalmait szerint s – igazi illozófusként – főképp azért, hogy hathatósan terjessze a hasznos ismereteket. Magánéletéből nem ismerünk semmiülte egyénibb, személyesebb jellegzetességet. Önzetlensége Voltaire-t is meghatja, s Jaucourt-t nem csak leveleiben, hanem még *Filozófiai szótár*ában is magasztalja, ahol némi túlzással az ókori illozófusok fölé helyezi, mivel jobban szereti a magányt, a munkát, az igazi illozófiát, mint a születésével együttjárt előnyöket, »mégpedig egy olyan országban, ahol a pénz kivéve ezeket mindennél többre tartják!« A filozófusok tábora nem egy hírneves tudóssal és gondolkodóval dicsekedhet, hírnevesebbekkel, mint Jaucourt, de talán magán Diderot-n kívül egy sem marad hívebb a vállalkozáshoz. Ő, Jaucourt, a hasznos és jellegtelenségek értelmiségi, ő az összekötőkapocs a vezetők és a közkatona, a filozófusok és a szakemberek, a nagynevű tudósok és a majdnem névtelen munkások és mesteremberek között; s hite, tudása, sokoldalúsága s főképp igénytelensége révén Jaucourt lovagról lehetne megmintázni az »Ismeretlen Enciklopedista« példás és szeretetreméltó emlékművét.

Ez az életszerű arckép, melyen a nagy mozgalom áramát s egyben a kollektív munka ütemét is érezzük, mind szerkezet, mind stílus szempontjából mintául szolgálhat valamennyiünknek. De ugyanilyen élő alakká válik Gyergyai keze nyomán a felvilágosodás minden jelentős egyénisége, nemcsak az említett vezetők, hanem a fiziokrata Quesnay is, a következetesen materialista Helvétius, az esztéta Marmontel.

Szövegeit persze a rendelkezésére bocsátott terjedelemhez kellett szabnia s Gyergyai természetesen nem egyetlen szűk elvnek engedelmesskedett, amidőn kiválogatta őket. A világnézeti és művészi szempontból a legjellemzőbb és legsikerültebb darabok foglalnak itt helyet, továbbá oly szemelvények, amelyek a felvilágosodás problematikáját (zarnok-, egyház- és babona-

ellenesség, természet szerinti és természet-tudományos gondolkodás, földbirtok tökéltése, kereskedelem szabadsága, társadalmi egyenlőség, patriotizmus, háború, nevelés stb.) és egyben propagandisztikus lendületéből és publicisztikai szenvedélyességéből adódó műtaji sokrétűségét (levél, parbeszéd, pamflet, szatíra, értekezés, kiáltvány stb.) illusztrálják.

Ahol csak lehetséges volt, ott Gyergyai magából az Enciklopédia megfelelő cikkeiből válogatta össze gyűjteménye szövegeit s minden igyekezete arra irányult, hogy az egyes írókat mindig legjellemzőbb és legharcosabb oldaláról, azaz — mint írja — »enciklopedista« mivoltában mutassa be. Ahol az illetőt nem az Enciklopédia-beli cikkei jellemzik leginkább, vagy nem ezek legharcosabb művei, ott Gyergyai egyéb műveiből válogatott. Ez történt Montesquieu esetében, akinek két közismert főművéből (Perzsa levelek, A törvények szelleme) ad ízelítőt. »Ugyanígy Voltaire több cikkel is hozzájárult ugyan az Enciklopédiához — írja Gyergyai — viszont könnyebb volt válogatni hasonló szándékú és tartalmú írásaiból. Diderot és Rousseau oly sokoldalú munkásságának bemutatását semmiképp sem korlátozhattuk enciklopédiai cikkeikre — hisz enciklopedista voltukat épp e sokoldalúságuk bizonyítja!«

Megvallom, nem értem ezt a magyarázatot. Igaz, hogy a felvilágosodás filozófusainak csak egyik arcéle az enciklopedista profil, Gyergyai azonban egyenesen az Enciklopédia egésze alatt éppen a legnagyobbak közül kettőt nem csupán enciklopedista oldaláról mutat be. Ugyanígy érthetetlen a kötet alcíme is: »Válogatás Diderot és az enciklopedisták műveiből«. Miért? Ilyen cím alatt egy Montesquieu-t például semmiféle hely sem illethet meg. S a század legjelesebb francia természettudósáról, Buffonról, maga a szerkesztő írja: »Cikket is ígért Diderot-nak a természetről, de ez a cikk sohasem jelent meg az Enciklopédiában«. Úgy gondolom, ilyen vékony szállal nehezen lehetne Buffont a mozgalomhoz fűzni. Az olvasó úgy érzi, hogy a kiadó követte el itt a hibát: más címet kellett volna találni, mert Gyergyai anyaga egységes, kerek egész a háromrétű cím és a nehezen érthető magyarázat ellenére is. Sőt, nemcsak egységes, hanem eredeti is mint válogatás: nem az anthológiák közkeletű szemelvényeit adja.

Mindent összevéve: nehezen képzelhető el első vezetőnek jobb, gondosabb és főleg szebb nyelvezetű munka a felvilágosodás sokrétű irodalmában tájékozódni kívánó számára. A nagy monográfiákhoz, Daniel Mornet részletes eszmetörténetéhez, Pleha-

nov tanulmányaihoz a legjobb bevezető Gyergyai nyújtja a magyar olvasónak. Nem utolsó sorban erénye a kötetnek: jegyzetei alaposága, melyek a magyar vonatkozású jelenségekre is felhívják a figyelmet. Kár, hogy ebben a részben a francia nyelvű munkák címét csak magyar nyelven közli, ami bizonyos zavarral jár: nem vehető ki, mi az, ami ezek közül csak francia nyelven jelent meg s mi az, amit nyelvünkre is lefordítottak. Megkülönböztető jellel kellett volna a lefordított, illetve le nem fordított műveket elválasztani.

A mű világnézeti alapvetését illetően csupán egy kitogásunk merülhet fel. A felvilágosodás fokozatos osztálytagozódására gondolunk, annak pontos történeti folyamatára: amint a nagypolgári szárny elválik a kispolgár-plebejus szárnytól stb. Persze nehéz ilyesmit érzékeltetni, amidőn a szerkesztő kötve van az önálló írói arckép-formához. De talán egy időrendi táblázattal lehetett volna pótolni ezt a rendkívül fontos körülményt s így az egész mozgalomnak a forradalom felé tartó menete is szemléletesebbé vált volna.

Egy-két kevésbé pontos vagy kevésbé szerencsés kifejezést kell még helyesbítünk, amelyek egy esetleges második kiadásból eltüntethetők: Diderot elsősorban azért maradt Franciaországban az Enciklopédia körüli viharok ellenére is, mert nemzeti ügynek tekintette küzdelmüket s nem azért, mert »szerződése volt a francia kiadókkal« (16. l.). »A franciák azonban nem szeretik a pápai beavatkozást« (17. l.) — itt a francia gallikán hagyományt kellett volna pár szóval érinteni, mint amely hozzájárult a francia alsópapság demokratikus, sőt helyenként forradalmi magatartásához. A jezuitákról meg kellett volna írni, hogy a XVIII. század második felében az általános nemzetté válás közepette már a feudális udvarok számára is tesherré vált a »fekteke internacionálé«, különben a tájékozatlan olvasó nem érti meg, hogy miért igyekeztek még a reakciós uralkodó rendszerek is szabadulni tőlük (18. l.).

Helytelen Montaigne-t úgy beállítani, mint aki a »polgárháborúk idején óvatosan bezárkózott kastélya könyvesházába« (30. l.), hiszen a IV. Henrik-féle konszolidációnak, a francia politika egyetlen helyes útjának ő volt legfőbb egyengetője s a legszörnyűbb polgárháborúk folyamán nem egyszer tette meg a Bordeaux és Párizs közötti hetekig tartó több száz kilométeres utat, ami minden volt, csak nem óvatosság. Montesquieu közéleti szerepe eltörpül a Montaigne-é mellett, nem helyes tehát Montesquieu-t, hatalmas érdemei mellett is, ebben a vonat-

kozásban Montaigne fölé emelni. Azt hiszem, kissé a francia akadémikusok útjára tévedt Gyergyai, amikor a rendkívül ideges, izgatott, nyugtalanul fürkésző Montesquieu valamennyi XVIII. századi gondolkodót jellemző stílusát »méltóságos«-nak mondja (32. l.). Voltaire igen malac Orléansi Szűz-eposzáat sem merném »tréfás verszet«-nek nevezni (46. old.)

Ez a néhány apróság elenyésző napfolt csupán a szép és hasznos kötetben s utolsó kifogásunk már egyenesen a kiadó címére zól: Gyergyai Albert kitűnő bevezetőihez és

izléssel-szakértelmel válogatott szövegeihez nem elsősorban portrékat kellett volna illusztrációkként mellékelni, hanem a felvilágosodás mozgalmát és a XVIII. század életét megelevenítő képeket: egykorú sajtot, lapterjesztést, szalonéletet, fiziokratá birtokot, operát, angol kertet.

A szövegtördítés törzsköcs részét Gyergyai Albert végezte, kisebbik részét Szavai Nándor, mindketten méltóan legjobb fordítói hagyományainkhoz.

Györy János

KRUDY GYULA : HÉT BAGOLY — BOLDOGULT URFIKOROMBAN

Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest 1954. Sötér István bevezető tanulmányával, Ferenczy Béni rajzaival.

Minden Krudy-könyv, szinte kivétel nélkül: líra, amely a képzelet saját sugárzásába vonja a valóságot. Ezért is oly nehéz e művek helyét kijelölni prózairodalmunkban. Szelid nyírségi tájak, magányos ódon vidéki kúriák, gyümölcsillatú őszök és disznótoros telek; egy régi, talán sohse volt Pest biedermeier-hangulata, polgári családok békés élete, »ahol pirossteritikes asztalon együtt reggelizik friss kávé a család, és a ház leányainak jácint-illatuk van...«; az élet számkivetettjei: megtört, céltalan csavargók, furcsa, szomorú vagy mulatságos különcök, ódivatú, sápadt szerelmesek, akik még meg tudnak halni egy lányért...; költők, lovagok, szerencsés-játékosok, férjüket megcsaló gazdag kereskedő-asszonyok, kivénhedt zsokek és temetésrendezők, korhelyek és újságírók, ábrándos-lelkű fiatal nők és őszülő gavallérok — ez Krudy világa, de csak töredékes felsorolásban. S a különös, néha már-már valószínűtlen alakok körül az emlékek, képek, tájak, hasonlatok, dallamok színes kavargása, megható és groteszk apró események egymásba-fonódása, néhány állandóan visszatérő főtéma s annak sok-sok variációja jelzi, hogy az író — vágyainak és érzéseinek előhívó oldatában — az ábrázolt életből is egy külön kozmosz egyéni vonásait vázsolja képpé. Stílusának sokat emlegetett zeneiségében, sokhelyütt kissé avitt, kedves modorosságában régi klavikordok és zenélő-órák hangszínei bujkálnak. Tudatos és szándékos ez nála s abból a nosztalgikus magatartásból fakad, amely egy elérhetetlen életforma boldogságát keresi alakjainak jelképes sorsában. Ha a kor reális képét keressük műveiben, — világa kettőssége

olykor zavar bennünket. Mert noha egyrészt elfogadjuk e világ szépségeit költői igazságnak, hiszen a líra heve hitelesíti, — másrészt viszont csupán egyes mozzanatait tudjuk azonosítani a valósággal. Van valami figyelemre méltó abban, hogy e regények nőalakjainak nagy része kissé kancsal. A Hét bagoly-ban is így réved vissza nagy szerelmére Szomjas Gusztó úr: »Flóra volt a keresztneve, a legszebb haja volt a városban, kicsit kancsalított, mintha nem ehhez a világhoz volna szokva a látása, mindig oly meglepetten nézett, mintha akkor ébresztették volna fel valamely gyönyörű álmából.« — A nőknek ezt a fajta nézését, amelyet sűrűn emleget, azért szerethette annyira Krudy, mert ez volt — az ő látásmódja is. Ahogy Hoffmann bizarr víziókban látja a szürke kis Bamberg városát, ahogy Jókai délibábos csillogására növeszt egy-egy jelentéktelen tájat — Krudy is úgy teremt mesevilágot a valóságból. Romantikus tehát, ha megkésve is, csak hogy Jókai romantikus hőseinek tettereje az ő figuráiban már egy álmodott múlt álmodott szépségeinek makacs megőrzésévé csökken. Az is kétségtelen, hogy ha lazán is, de a mikszáthi elbeszélés-vonalához is kapcsolódik. Ez az elbeszélőforma, amely néhány alapszínre bontva és továbbfejlesztve Lovikban, Török Gyulában is él, — Krudyra az anekdotikus stílust hagyta örökül s a dzsentri-témát is, bizonyos vonatkozásokban. Mikszáth hajdani gavallérai azonban Krudy világában már egykori hatalmuk látszatát sem igyekeznek fenntartani: lassan visszahúzódnak tanyai udvarházaik rezedá-illatú múlandóságába, s búcsúznak az élettől »királyi göggel«, mint Álmos Andor a Napraforgó c. regény-

ben: »a méla, elcsendesedett, megvető magyar úr volt, aki semmit sem akar a világtól, mint egy zugot, ahonnan számúzve vannak a kellemetlen, tornászó új emberek.«

S ebben az életműben, ha el is mereng a régi vidéki nemesurak életén, méhes csöndjében Horatiust, Berzsenyit olvasgató alakjain, — mégsem a feudális világ eszményítéséről van szó s nem is a dzsentri pusztulása fontos. Amitől Rezeda Kázmér, Józsiás és még oly sok Krudy-hős szenved, s amitől Álmos úr, Alvinczi és a többiek eltávolodnak, az: az új kor pénzért folyó hajszája, rohanó, minden igaz érzést eltorzító, embertelen élete. Minden szemlélődő melankóliája mellett, Krudy kifogyhatatlan a nyugalom, a béke, az egészséges, egyszerű örömök, a hétköznapi szépségek dicséretében. Idillt-kívánó romantikája ezt többnyire a Felvidék s a Nyírség kis falvaiban, földszintes józsefvárosi házakban, családias levegőjű kiskocsmákban találja meg, s elsősorban: az ifjúság álmainak időtlenségében. Egy gyakorta előforduló képe is erről a vágyáról vall: »A belvárosi torony óráján valaha csókák üttek, és nem engedték gyorsan múlni az időt.« — Szomjas Guszti is, amikor szállást kap a Hét bagolyban, azt akarja, hogy minden a régi, csöndes, idillikus időkre emlékeztesse: »Mindig egy kicsit mámoros vagyok, ha a múlt időkről beszélek — mondja Fonnyadinének — Itt állok ön előtt, mint egy öreg vándorló, egy eltévedt kóborló, és csak arra kérem, ne mondja, hogy szép ifjúságomat álmodtam«

Hogy mindez csak illúzió? Igen, az, hiszen az ember úgy színezi ki múltját, ahogy akarja. A lényeges mégis az, hogy a felszínnel való megelégedés, a karrier és az élvezetek utáni törtetés helyett Krudy legrokonszenvesebb alakjai (akik az író szemléletét fejezik ki) a tiszta, mélyen átélt, emberibb, igazabb életet áhítják. Ezzel szemben az is igaz, hogy jelenüket úgy élik, mint akik átutazóban vannak a múltból (amelyet szépnek hisznek) a jövőbe, amely számukra már csak a tűnő ifjúság s a mámoros szerelmek végét, az öregséget és az elmúlást jelenti. Nemcsak a maguk: egy osztály öregségét és elmúlását is.

Sötér István bevezető tanulmánya értő szeretettel tárja föl e különös írói világ számos problémáját. »Egy osztály, egy életmód és életszemlélet, — egy irodalmi hagyomány kései, magános hattyúdala« — mondja róla, s nemcsak a Nyugat íróitól s a kor irodalmi életétől, de a századvég dekadenciájától is elválasztja. Észreveszi és, helyesen, hangsúlyozza is, hogy Krudyt a kor szürkeségével soha ki nem békülő »indulatai, zabolátlansága közelítik épp a való-sághoz, az élet nyers és könyörtelen dolgai-

hoz, — szenvedélyekhez és fájdalemkekhez, melyeket az irodalmi dekadencia sosem tudna megérteni.« Azt, hogy a műveiben kifejeződő valóságot mégis töredékesnek érezzük, Sötér e művek periférikus jellegével indokolja: »regényei, novellái legtöbbször olyan eseményekről szólnak, melyeknek a kor legfontosabb történéseivel, kérdéseivel kevés a közük.« A tanulmánynak ez a része érdekesen és meggyőzően fejtegeti Krudy szemléletének társadalmi okait, végső összegezésében mégsem tűnik egészen igazságosnak, amikor a nagy-realizmust kéri számon. Az álmok és ábrándok, amelyekkel Sötér szembeállítja az élet igazi kínjait és örömeit, éppen Krudynál pontosan ezekből a kínokból és örömökből szövednek. Egyébként legnagyobbreszt mégis Krudy életszeretetét s nagyszerű írásművészetét állítja a középpontba s a Hét bagoly és a Boldogult úrfikoromban rövid, de kitűnő elemzésével egészében méltányos, bíráló megjegyzéseiben is helytálló képet rajzol Krudyról.

Ezt a képet — a két regényre vonatkoztatva — kiegészíthetnők még néhány vonással.

A *Hét Bagoly* alapanyaga, a századvégi Pest irodalmi élete, — sokkal realisabb, mint bármelyik Krudy-regényé. Ám a jellegzetes Krudy-motívumok, mint Proustban a Vinteuil-szonáta egyes részei, itt is állandóan fölcsendülnek. Maga a cselekmény néhány mondatban elmondható, hiszen Krudyra nem jellemző a sokrétű, bonyolult meseszöveg. (Ezért a részletek gazdagságával, mindent megelevenítő líraiságával kárpótol.)

Szomjas Guszti úr, köz- és váltóügyvéd, aki a koronázás óta nem járt a fővárosban, ifjúságát keresni s régi álmát megvalósítani jön fel Pestre: író akar lenni. Megismerkedik Józsiással, a fiatal íróval, aki két férjes asszonnyal folytatott viszonya következtében egy időre hírhedt botrányhőssé válik. Szomjas Guszti közbeavatkozásával végül a szegény álmoskönyv-szerkesztő leánya, Áldáska oldalán megtalálja a nyugalmat és a boldogságot. Körülbelül ennyi az, ami a regényben egyenesvonalú cselekménynek nevezhető. A vékony mesét lírai epizódok teszik felejthetlenné. De most nem is ez érdekel bennünket, hanem egy-két szemlélet és stílusbeli sajátosság, amely minden Krudy-regényben felbukkan.

Először is: a szerelemnek az a fajta ábrázolása, amelyről Kafka így ír a Színek és évek-ben: »sehol a föld kerekén nem tudják olyan szép megjártszással, lendülön, búsan, szilajon és parádésan élni a szerelmet, mint erre mifelénk tudták hajdanában.« Krudyban a szerelemnek ez a »nyírségi« formája valami egészen csodálatosan (néha már érzelmesen) naiv trubadur-írással párosul. Szomjas Guszti ötven év óta minden este

így alszik el: »Lehajtotta a fejét és szokás szerint halk főhászt küldött ahhoz a messi nőalakhoz, Flórájához, akit a legjobbnak és a legszebbnek képzel el a hosszú életen át». — Almos Andorból a Napraforgóban olyan fergeteges szerelmi vallomás tör elő, amelynek már semmi köze a prózához, képek és hasonlatok szédítő zuhataga, nemkülönben Józsiás urat is könnyekig meghatja, amikor Zsófia az ő kedve szerint öltözködik fel: — egyáltalán — ebben a világban a nők istennők és királynők. A furcsa az, hogy ugyanakkor ezek a csupa álom- és csipke-költemények nagyon is hús-vér asszonyok, akiknél egy csók a Lánchídtól a Vérmezőig tart, — kicsinyesek és féltékenyek, hűtlenek is és hiúk is, de jók is tudnak lenni, megvan bennük minden női tulajdonság. Realisak és józanok is, józanabbak, mint a férfiak, s gyakori köztük az olyan nő, mint Leonóra, aki ruházza és eteti, úgyszólván teljesen eltartja Józsiást. Krudy regényei, még Adyról írt emlékezései is tele vannak ilyen önieláldozó asszonyságokkal, akik így pártolják az irodalmat. A hősök rendszerint attól jutnak lelki válságba, hogy ez anyagi pártfogók langyos szerelmét megúnvá, kalandokba bocsátkoznak.

Krudy regényeiben a kedély és az érzelem játéka minden árnyalatát végigpróbáltató szerelem érleli igazán férfiva és asszonyvá a szereplőket. S ezek a »légies« líraba transzponált szerelmek nagyon jól megérnek a legvaskosabb valósággal is. Aligha lehetne az író módszerére átlukodóbb jelenetet találni, mint amikor a regény elején a vedlett-ruhájú, kócos, öregedő, trampled Fonyadinét Szomjas Guszti azonban helyben az ő tündéri Flórájává álmódja át. Hogy inyünkön a valóság ize maradjon, számos apró részlet bizonyítja az író széleskörű ismereteit kisebb-nagyobb női dolgokban.

E szerelmes nők és férfiak igaz és költött gyötrelmeiről, Krudy kimeríthetetlen kincsbányájáról (a szelid idilltől, amelyben Áldáska és Józsiás eltűnnek szemünk elől, az Őszi versenyek fájdalmas, reménytelen zokészerelméig) sokat beszélhetnénk még. De ezúttal elégedjünk meg annyival, hogy ez a motívum is, mint a többi, mindig a képzelte múlt hangulataiba olvad át. — Szomjas Guszti, amikor arra kéri Fonyadinét, hogy Flóra ízlése szerint öltözködjék, így fejezi be szavait: »Még volna egy kérés, amelyet azonban nem muszáj teljesíteni. Szeretném, ha Fonyadi úr néha az ablak alatt elkiáltaná magát: Donauwasser! Amint a régi Pesten kiáltották a vízárusok. Szeretném, ha téli esteken tollat fosztanának a háznál, a »tirolinak« káposztagyululás idején sörös kriglije legyen, mint Flóra házában

volt.» — Ezen az állandó atmoszférán belül a sajátos Krudy motívumokhoz tartozik még: a hajnali misére járó nők, találkák a különböző templomokban, szerelmi séták a szigeten, Zugligetben, Budan, elhagyott villák kertjeiben, a városi és a vidéki tél ezer szépségének mesterei életrekelése, mint éppen a Hét bagolyban is, az első tejezetben. Persze, említhetnénk még a lóversenyt, játéktérmeteket, nyilvánoshazákat, Pest éjszakai életét, amely szintén jelentős helyet foglal el Krudy írásaiban, lecsúszott egzisztenciák, kétes arszlánok és alhírlapírók hadát, vagy éppen az egyik leggyakoribb motívumot: a kiskocsmákban lezajló ünnepi étkéseket.

A Boldogult úrfikoromban nem is egyéb, mint egy ilyen csendes, vendéglői mulatozás leírása. Krudy egyik gyakori módszere, a párbeszédében kibontakoztatott emlékezés itt helyenkint monumentalisra nő s át-meg-átszővi a kocsmában lezajló eseményt. Ez az esemény röviden annyi, hogy egymásután érkeznek a vendégek a Bécs városához címzett iogadóba, ahol Kacskovics úr két szépségi ismerősével, Podolini Lajos volt alszolgabíróval és Vilmosi Vilmával üldögél. Az adóbizottsági elnök, a nagykedvű »Pista úr« és társasága után egy rendkívül tekintélyes küllöldi vendég is betéved a kocsmába, ahol lassan valami egészen szokatlan jókedv alakul ki s még a kocsmáros is táncraperdül feleségével. Csak masnap tudják meg, hogy ez búcsú volt, mert eladja a iogadót. Kacskovics úr, mint a ház tulajdonosa, a volt alszolgabíróra és Vilmára bízva a kocsmavezetést. A remek iugúrból álló társaságban egy alakra kiváltképp érdemes figyelni. Mert Krudy módszeréről ez is elarul valamit. — Az Ady Endre éjszakai c. könyvben szerepel egy »Esperesnek becézett« férfiú, akinek igazi nevét Krudy nem közli velünk. »Egy plébánoskülséjű, pápaszemes, igen komoly és nagy tudású férfiú volt, aki a Béhá (Budapesti Hírlap) munkatársa volt, hajnalonkint „kis irodalmi” evett a New-York kávéházban. . .« Esperes öröksége, kalandjai, éjszakai iszogatásai Cholnoky Viktorral és masokkal, bármily sok groteszk elem vegyül is alakjába — valóság. S ugyanez az Esperes ott ül Pista úr társaságában is, a Boldogult úrfikorom kocszmájában. S ha már itt tartunk, oszlassuk el a rejtélyt Szomjas Guszti alakja körül is. — Ugyancsak az Ady Endre éjszakaiban írja Krudy: »Rákosi Jenő biztató levelei eljutottak Nyíregyházára egy „liatal, bontakozó írói tehetséghez”, mire az író kapta magát és Budapestre rándult legújabb beszélőivel a farkasbundájában, amilyen bundát tán a múlt század óta nem láttak Pesten. . . Kétfélé törött nagy szürke szakálával olyan volt,

mint a törpekirály. Kicsit boros állapotban jött be éjfélikor a New-Yorkba. . Kálnay László volt és ügyvédi irodáját hagyta ott, hogy beszélyíró lehessen Pesten.»

Íme, ez a furcsa öregúr, aki ötvenéves korában akarta írói pályáját elkezdni (s később kiabrándultan visszament vidékre), ez Szomjas Gusztli modellje. Azt hiszem, szinte minden Krudy-alakról ki lehetne mutatni, hogy bármilyen különc figurának is tűnnek: a valóság talajából nőttek ki. »Esperes legenda volt« — mondja Krudy, mielőtt leírná, hogy ki is volt igazában ez az ember. S ő a maga egyéni módján Agyból, Cholnokyból, Mikesből, Reinitzből is legendát formál abban a már említett könyvében, amelyen talán a legközvetlenebbül mérhetjük le: milyen távolság (vagy közelség) van Krudy regényalakjai és a valóság között.

A Hét bagoly és a Boldogult úrfikoromban, ugyanakkor, amikor Krudy romantikájának erőnyeit is megcsillogtatja, a képekben, hasonlatokban páratlanul gazdag, színes stílust, a mulatságos, érdekes zsánerfigurákat, a mély líraiságot s a tiszta érzelmeket, — egyúttal leghiggadtabb s legérettebb két műve, amely alkalmas arra, hogy azokat is bevezesse Krudy világába, akik eddig nem ismerték. Szerencsés gondolat volt éppen ezt a két regényt választani kiadásra. Sajnos, a címlaptól eltekintve — amely Csillag Vera munkája — Ferenczy Béni illusztrációi csak ritkán keltik fel bennünk a Krudy-mű igazi hangulatait. Úgy érezzük, hogy jellemzőbb jeleneteket kellett volna kiválogatni s a ceruzarajz helyett a toll, vagy a lavírozott tusrajz felel meg inkább a Krudy-szöveg légkörének. Szabó Ede

ERENBURG : PÁRIZS BUKÁSA

Fordította: Benamy Sándor. Új Magyar Könyvkiadó. Bp., 1954.

A Franciaország nemzeti katasztrófájához vezető szalakat vizsgálja Erenburg ebben a regényben. A második világháborút megelőző évek politikai és morális zűrzavarát aknazták ki a horogkeresztes légiók és lecsaptak a vezetőik bűnéből védtelen országra. A küzdelem a progresszív és megalkuvó erők között a politikai élet porondján és emberi sorsok területén egyarant formált ölt Erenburg nagyszabású regényében. A könyv jelképes címe mögött okokat és tanulságokat kutató írói szándék érződik. Ez a nagygényű szándék azonban nem a szemlélődő és visszatekintő művész tárgyilagos krónikájában nyer kifejezést, hanem az események iorrongásába bátran behatoló, biztos ítéletű, szenvedélyes alkotásban. Erenburg műve 1940 augusztus — 1941 július között íródott, amikor a valóságban még nem dőlt el a küzdelem sorsa, de a történelem logikája a csüggedés és levertség sötét óráiban is a győzelmet jelezte.

Egy nemzet válságos korszakának írói megörökítése nem egyszerű feladat. Ez a nagylélegzetű, sok ágra bomló, az eseményeket szélesen átölelő ábrázolásmód egyike a legnehezebbeknek. A társadalom minden rétegét érintő fordulatok összhangolása a cselekménnyel, a nagyszámú szereplő egymás közötti viszonyainak mesterkéletlen kihangsúlyozása az egység érdekében, alapos átgondolást, magasrendű írói technikát igényel. Erenburg finom tapintattal, helyenként inkább megszakítja a történetet s nem

teremt erőszakolt kapcsolatokat. A szerkezet az élet összefüggéseinek lenyomata a művészi alkotás anyagában, amelynek minden torzulását átveszi a mű egésze.

A parlament tolyosóin, a választási hadjáratok közepette, a fényűzően, kényelmesen berendezett magánlakásokban az árulás terveit koholják. Közben sztrájkokon, gyűléseken folyik a másik oldal, a néptömegek harca. A politikai küzdelmeket tapinthatóan érzékletessé teszi az élet szüntelenül hőmpölygő áramának elmélyült rajza, egyéni sorsok alakulása, a szerelem, a munka, a mindennapi gondok, a nemes és aljas ambíciók, törekvések gondos, költői megfogalmazása. A regény széles skálája, mely egy keretbe foglalja a miniszterek furtangos terveit és a szűk, homályos Cherche-Midi utca lakóinak életét, a társadalmi összefüggések dialektikáját a művészet eszközeivel világítja meg. A fasizmus veszélyétől rettező Európa önvédelmi harca nem a miniszteri rendeletek, a parlamenti kulisszatitkok és mesterkedések, programbeszédék képében jelentkezik, hanem az árulás és tehetetlenség ellen fellépő hazafias gondolkodásban, melynek csírái az egyszerű emberek szívében és agyában bomlanak tettké, előbb vagy utóbb, a gondolkozó fő jellemétől és körülményeitől függően. A feszültséggel terhes levegő behatol a családi otthonokba. A kenyérkereset, a szerelem, a család fenntartásának prózai erőnyei a veszély pillanaibaiban közösségi, hazafiúi erényekké emel-

kednek és az árulás okozta vereség után ezek a tényezők vezetnek az ellenallas megszervezéséhez. De ennek végső kibontakozását majd a Viharban ábrázolja Erenburg.

A sokielé ágazó történet és a nagyszámú szereplő áttekintése a rendelkezésünkre álló szűk keretben szinte lehetetlen. A történet hősei, leegyszerűsítve, három csoportba oszthatók. A padlásszoba-műteremben lakó André Corneau iestő a természet rajongója, akihez éveken át nem ér el a zajgó politikai élet hullámverése. Cézanne almaiban a napstésben ragyogó gyümölcsök nézegetése közben, a természet lehetét éri. Művészetében, csendéleteiben a humanizmus élet-szemjé szemlélete csillog napugarasan. Ez az élettől távoli rajongás a nehéz órákban válik jellemformáló erővé, későn, sok ábrándos semmittevés után, egy reménytelen, szívetszorító szerelem elcsitultával. A regény végén ezt gondolja, immáron küzdelemre készen: »Ez is július 14-én volt. . . Jeanette mosolygott akkor. És Párizs táncolt, sétált, felvonult, zászlókat tűzött ki, remélt. . . Egy másik életben volt ez. . . De ez a képe jól sikerült. Legjobb képe. És ez: Párizs. Párizs megmarad. A múzeumokat telperzsélik, a képeket széttroncsolják. És Párizs — mégis megmarad.« Jeanette Lambert drámai színésznő reklámszövegeket szaval a Poste Parisien rádióadóban. Művészi törekvései a súlyos anyagi gondokon bicsaklanak meg. Érzelmeket kavará hangja a rádión keresztül jut el André-hoz. Kilátástalan élete apró kalandokban forgácsolódik szét. Pedig gondolkozó szép jellem válhatna. Mint André ő is bűnös a határozatlanságban, gyengeségben, de neki nem akad alkalom, hogy kivirágoztassa szebbik énjét, mert a rémült menekülés közben, emberekkel zsúfoló országúton éri a méltatlan halál. A repülőgép bombájának füstfelhőjében enyészik el zilált szerelmeivel és szép vágyaival együtt élete.

A kor bonyolult útvesztőjében eltévelyedő, de alapjában véve pozitív emberek mellett ott sorakoznak a zavarosban halászó figurák, akik Erenburg regényében nem válnak sablonos gonosztevékké, társadalmi helyzetük és egyéniségük alapján cselekszenek s így vonják magukra az olvasó megbélyegző ítéletét. Paul Tessat a politikai élet alakulása közben kameleonként változtatja meggyőződését, elveit. Elvtelensége és féktelen hiúsága, mohó kapkodása a miniszteri tárcák után a botcsinálta népfront-politikustól a németek előtt hajbókoló vichy-i államférfi szerepéig ragadja, a közbeeső fokok lépcsőzetes, de feltartóztathatatlan züllését illusztrálják. Szellemi arcát kiegészíti magánéletének jellege, a szerelmeskedő és ingyenc, falánk öregember képe. Paul Tessat gerinctelen

alakja mögött komor férfiak alakja vonul föl. Breteuil a tűzkeresztesek vezére pontosan tudja célját, a munkásosztály, a demokratikus jogok gyűlölete ad energiát tervei szívós, makacs keresztülhajszolásához. Főként az ijúság rossz hajlamaira épít, agresszív, kegyetlen katonás szellemet terjeszt, egy rendőrállam képét fonja körül középkori glóriával. Szerepe az évek során növekszik. A francia fasizmus vezéralakjai a háttérből nyomakodnak előre s az árulások mesterien szerkesztett mechanizmusát hozzák működésbe, melynek keretei között foszlányokká szakadoznak a polgári liberalizmus szóvirágai. Auguste Viard, »szocialista« miniszter, aki ellenzi a spanyol polgárháborúba való beavatkozást, megtagadja a segítséget a szorongatott köztársaságiaktól. Ősz aggastyán ő, aki emlékekből és békítgető, lapos sirámokból táplálkozik. Erzékeny művészlélek, ritka képek gyűjtögetője, aki elvonul a vihar elől s kész rezignáltan meghajolni az erősebb előtt. Alakja a munkásáruló politikai párt jelképévé magasodik. Jules Dessère, az energikus nagyiparos osztozik fajtája minden hibájában, de nem vesztett ki szívéből az emberiség és hazaiság minden szikrája. Ilyenek is voltak. A megaláztatás és reménytelenség napjaiban golyót küld szívébe egy magányos dombon, valahol Vichy körül.

Denise Tessat kiszakad családjá köréből, nem bírja tovább otthonának képmutató, aljas légkörét. Némileg emlékeztet a Vihar Mado-jára, vagy Aragon Cécile Wisner-ére. Sorsa Michaud-val, az intelligens munkásfiúval köti össze, akihez mély és áldozatos szerelem is tűzi. Michaud Spanyolországban harcol, részt vesz a munkásmozgalomban, mint öntudatos kommunista vezetői szerelmest egy ismeretlen, szelb és címritb világba. Üldözötten, nehéz körülmények között is vállalják a küzdelmet. A káosz és szervezatlenség kavargó világában keresik és valóstítják meg a rendet, szervezik, gyűjtik az erőket. Ennek a nehéz életnek is megvan a maga poézise.

Erenburg linom ecsettel festi a hosszú idő óta egymástól elszakított két szerelmes találkozásának igénytelen szavai mögött rejlő belső harmóniát, a léleknek azt a csendjét, mely nagy tettekre hevít, amely kizárja a cselekvést gátló, annyira jellemzően »modern« érzelmi anarchiát. Pierre Dubois, a fiatal, haladó szellemű mérnök is ott dolgozik, küzd azoknak a sorában, akik a francia nemzet sorsának méltó hordozói. A tétlen csöndben farkasszemet néző frontvonalak mögött oltja ki majd életét egy gránát. A háború megköveteli a maga áldozatait és a lövedékeknek nincsen ítélőképességük. A hazájukat szerető francia katonák tudták

és vállalták ezt, sőt a zászlót régimódián tisztelő öreg tábornokok is, de az elvtelen és gyáva vezetés megtagadta tőlük a becsületes harc jogát és lehetőségét. Így maradt egyedül és özvegyen Agnès, Dubois felesége, kisfiával, mint sok francia anya, kiknek el kellett takarniok gyermekeik szemét, hogy ne lássák a Diadalív alatt menetelő ellenséget, hogy ne lássák Franciaország szégyenét.

Erenburg regénye művészi igényvel öntötte tömör formába ennek az emlékezetes

kornak az életét. Sorait melegen színezi Párizs és a francia nép ismerete és szeretete. Mesterien bontotta ki a bonyolult cselekményt, bár helyenként nem tudta elkertülni az események gazdag talajából fakadó túltelítettséget. Az író szavai súlyosan, aktuálisan csengenek napjainkban is. Együttérzéssel figyeli az olvasó Párizs sorsát, azt a Párizsét, melyre valamikor egész Európa »vigyázó szeméit» vetette.

Weber Antal

TÁRSASÁGI HÍREK

REVICZKY ÉVFORDULÓ

Reviczky Gyula születésének 100. évfordulóján, 1955. május 30-án, a Társaság emlékünnepelet rendezett a Budapesti Városi Tanács Népművelési Osztályának közreműködésével, a Magyar Írók Könyvesbolja Klubhelyiségében. Előadást tartott Komlós Aladár, önálló tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa. Közreműködött Básti Lajos kiváló művész és Sebők György zongoraművész.

FELOLVASÓ ÜLÉS PETŐFI HALÁLÁNAK KÖRÜLMÉNYEIRŐL

Az 1955–56-os év utolsó felolvasó-ülését június 17-én tartottuk a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében. Dienes András tudományos kutató olvasta fel *Petőfi halálának és segesvári sírhelyének kérdése* című tanulmányát. Dienes András újabb adatokkal és bizonyító anyaggal megerősítve adta elő azt a nézetét Petőfi halálának körülményeiről, amelyet a *Petőfi titkai* című, 1949-ben megjelent könyvében kifejtett. Meghatározta, hogy milyen feladatokat kell még a kutatásnak megoldani.

Az előadáshoz hozzá szolt többek közt Kunvári Bella főorvos, aki Petőfi rendellenes fogazatának fontosságát hangsúlyozta. Véleménye szerint a fogazat alapján ma is azonosítani lehetne egy esetleges ásatás során feltárt koponyát, hogy valóban Petőfié-e.

A vitát Barta János egyetemi tanár zárta le.

A FELSZABADULÁSI PÁLYAZAT EREDMÉNYE

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság — mint folyóiratunk is közölte — 1954 októberében tanulmány pályázatot hirdetett hazánk felszabadulásának tízéves évfordulója emlékére. A pályázati felhívás a következő témaköröket jelölte meg:

1. Mai irodalmunk egy jelentős alakjának ismertetése és méltatása

2. Egy XX. századi magyar író ismertetése és méltatása

3. Irodalmi irányok harca 1919 és 1945 között (egy időszak vagy egy részletprobléma feldolgozása.)

A felszabadulási pályázatra a következő pályaművek érkeztek be: Balogh László: József Attila, Benkő László: Veres Péter stílusművészete, Hársing Lajos: Török Gyula, Sipka Sándor: Gonda József, Tamás Attila: Juhász Ferenc, T. Tedeszki Mária: Török Gyula, Török Bálint: Két tanulmány Szabó Pálról.

A pályázat bírálóbizottságában való részvételre a Társaság vezetősége a következőket kérte fel:

Bóka László, Bölöni György, Czine Mihály, Illés Endre, Nagy Péter, és Szabó Ede, aki a bírálóbizottság titkári teendőit is vállalta.

A bizottság tagjai áttanulmányozták a beérkezett anyagot. Bóka László és Illés Endre írásban, terjesztette elő javaslatát. A bírálóbizottság az írásos és személyesen elmondott vélemények alapján a következő döntést hozta:

I. díj nem adható ki. 3.000 Ft-os díjat kap: Benkő László, Tamás Attila és T. Tedeszki Mária. 1.000 Ft-os díjat kap: Balogh László, Hársing Lajos, Sipka Sándor és Török Bálint.

A bizottság felkérte Szabó Ede titkárt, hogy a beérkezett művekről készítsen részletes beszámolót az Irodalomtörténet számára.

A pályázat díjait 1955. augusztus 18-án osztották ki a Magyar Írók Szövetsége klubtermében.

TANULMÁNYUTAK

1955 nyarán a Társaság tagjai több kutatóutakat tettek, elsősorban levéltárak és könyvtárak áttanulmányozására.

Bródy András Egerben gyűjtött adatokat Bródy Sándor gyermekkoráról és Ady Endre egri tarkózkodásáról.

Dankó Imre (Sárospatak) helytörténeti kutatásainak anyagát egészítette ki a Széchényi könyvtárban.

Greza Ferenc (Szeged) Juhász Gyula bibliográfiáját egészítette ki Budapesten a Széchényi Könyvtárban gyűjtött adatokkal.

Kardos Pál (Debrecen) Nagy Lajos kéziratok hagyatékát vizsgálta át Budapesten.

Kiss Béla (Kiskőrös) Petőfire vonatkozó adatokat gyűjtött az Akadémia Kézirtárában és az Országos Levéltárban, *Petőfi Kiskőrösi* című közeljövőben megjelenő füzetéhez.

Kiss István (Kecskemét) Mátyási József kéziratok hagyatékát tanulmányozta Budapesten, a Széchényi Könyvtárban.

Molnár József Szabolcs-Szatmár megyében Petőfiről és Kölcseyről szóló népi emlékeztetéseket gyűjtött.

Osváth Béla (Szeged) a szabadságharc drámairodalmához gyűjtött adatokat a Széchényi Könyvtárban.

Perepatis Antal (Debrecen) Krudy Gyula bibliográfiáját egészítette ki budapesti könyvtárakban gyűjtött anyaggal.

Szabolcsi Miklós Hódmezővásárhelyen, Makón, Szegeden József Attila emlékeket gyűjtött.

Törő Ferenc Szabolcs-Szatmár megyében népi emlékeztetéseket gyűjtött Móríciz Zsigmondról.

T. Erdélyi Ilona Sárospatakon Erdélyi János irodalmi hagyatékát vizsgálta át.

Vargha Kálmán, Tiszaszécsén, Turistavándiban, Magosligeten, Kispaládon végzett kutatást Móríciz Zsigmonddal kapcsolatban.

Új tagok

Folyóiratunk 1955. évi 2. számában közöltük a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagjainak névsorát. A névsor közlése óta a következők jelentkeztek a Társaság tagjainak sorába:

Beke Albert (Debrecen), Bellyei László (Kaposvár), Gulya János, V. Kovács Sándor Miklósi János (Kalocsa), Nyirő Lajos, Sós Endre, Süte Imre, Szenczi Miklós, Szentesi Miklós (Vác), Székely József, Udvarhelyi Andrásné.

Kérjük azokat, akik a Társaság tagjai kívánnak lenni, jelentkezésüket, eddigi irodalomtörténeti munkásságuk jellemzésével és terveiknek megjelölésével küldjék be címünkre (Bp. XI. Ménesi út 11–13.)

IRODALMI HÍREK.

A Magyar Rádió és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság sorozatot kezdett nagy íróinkról szóló népi emlékeztetésekről. Az emlékeztetések egy részét magnetofonra veszik, s a Rádió archívumában őrzik. A sorozat első

előadásában Csokonairól, Kölcseyről, Petőfiről, Mórícizról szóló népi emlékeztetéseket dolgoznak fel.

A Posta emlékbélyeg-sorozatot adott ki az 1955 évi irodalmi évfordulókról. A bélyegek szövege a következők:

60 f. Csokonai Vitéz Mihály 1773–1805. Diétái magyar muzsa, Dorottya, Lillához, A tihanyi echohoz, A magánossághoz, Szerelem dal a csikóbőrös kulacshoz.

1. Ft. Vörösmarty Mihály 1800–1855. Szózat: Hazádnak rendületlenül...

2. Ft. József Attila 1905–1937.

1955. irodalmi és művészeti évfordulói címmel kiállítás nyílt május hónapban a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. A kiállítás megnyitásán Peéry Rezső, gimnáziumi igazgató Vörösmarty Mihályról tartott előadást.

Durkó Mátyás aspiráns Debrecenben Oláh Gábor irodalmi hagyatékát dolgozza fel. Az író válogatott novelláinak gyűjteményét rendezi sajtó alá, amely még 1955-ben megjelenik az Alföld Magvető kiadásában.

Csiky Gergely visegrádi villáját újjáépítették. A villában írói alkotóházat rendeznek be.

Varga Károly és Róna Béla, a pécsi pedagógiai főiskola tanárai összegyűjtötték a baranyamegyei bányászmeséket. A mesék válogatott gyűjteménye a Dunántúli Magvető kiadásában jelenik meg.

Emléktáblát lepleztek le május 15-én Temesvárott, annak a háznak a falán, amelyben Ady Endre élt 1897–98-ban. Az ünnepségen Alexandru Jbeleanu író tartott beszédet.

Nagy Dezső múzeológus (Szeged) a szegedi munkásszínház hagyományait gyűjtötte össze. Értékes adatokat talált Juhász Gyulának és Móra Ferencnek a munkásszínházzal való kapcsolatáról.

A Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum új épületbe költözött, József nádor tér 5 szám alá. A Petőfi és József Attila kiállítás továbbra is a régi épületben, VI. Bajza u. 39. szám alatt marad.

Vajda János emlékszoba nyílt meg augusztus 18-án Válon, a költő egykori vadászházában.

Wathay Ferenc török fogságban írt énekeskönyvét kiadja a székesfehérvári István király múzeum. A kötetet Nagy Lajos levéltáros rendezi sajtó alá.

Gárdonyi község lakói újjáépítik a község szülőltjének Gárdonyi Gézának megrongálódott szülőházát. A szülőházban emlékszobát rendeznek be és emléktáblát állítanak.

**A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETTEL
KAPCSOLATOS KIADVÁNYOK A KÖNYV-
KIADÓK 1956 ÉVI TERVÉBEN.**

**I. Művelt Nép tudományos és ismeretterjesztő
könyvkiadó.**

- ~~Abódy Béla~~: Karinthy Frigyes (Nagy Magyar Írók)
~~Balázs Béla~~: Válogatott írások
~~Bálint Lajos~~: A magyar kabaré története
~~Bessenyei György~~: Ady és a Nyugat (Irodalomtörténeti Tanulmányok)
~~Bikácsi László~~: Zilahy Károly (Irodalomtörténeti Tanulmányok)
~~Császár Edit~~: A magyar színpadi realizmus felé.
~~Hatvany Lajos~~: Budapest emlékezetes házai.
~~Julov Viktor~~: Fazekas Mihály (Nagy Magyar Írók)
~~Kardos Pál~~: Nagy Lajos (Nagy Magyar Írók)
~~Kárpáti Aurél~~: Megyeri Károly
~~Kéký Béla~~: A könyvtárak történetéből.
~~Kemény G. Gábor~~: 1848–49 hadilapjai (Irodalomtörténeti Tanulmányok)
~~Keresztury Dezső-Horányi Mátyás~~: A magyar színháztörténet képeskönyve.
~~Komlós Aladár~~: Vajda János (Nagy Magyar Írók)
Kortársak nagy írókról II. kötet (Szerk. Lukácsy Sándor)
~~László Anikó~~: Hevesi Sándor Magyar irodalomtörténet I–III. kötet (Műveltség Könyvtára)
~~Mátrai László~~: A magyar filozófia haladó hagyományai.
~~Mocsáry Lajos~~: Válogatott írások.
~~Nacsády Sándor~~: Mikszáth szegedi éveit Irodalomtörténeti Tanulmányok)
~~Osváth Béla~~: Szigligeti Ede (Nagy Magyar Írók)
~~Selmezy Elek~~: Kelemen László
~~Vasvári Pál~~: Válogatott írások
~~Vörös Antal~~: Táncsics Mihály

II. Szépirodalmi Könyvkiadó

- ~~Ady Endre~~: Válogatott novellák
~~Babits Mihály~~: Válogatott versek
~~Batsányi János~~: Válogatott művei
Börtönnaplók
~~Bródy Sándor~~: A nap lovagja—Rembrant
~~Darvas József~~: Tanulmányok
~~Eötvös Károly~~: Utazás a Balaton körül
~~Gulyás Pál~~: Válogatott versek
~~Gyulai Pál~~: Válogatott bírálati I–II. kötet
~~Hunyady Sándor~~: Családi album
~~Jókai Mór~~: Rab Ráby

- József Attila Emlékkönyv
~~Juhász Gyula~~: Válogatott prózai írások
~~Kaffka Margit~~: Válogatott írások
~~Karinthy Ferenc~~: Irodalmi történetek
~~Karinthy Frigyes~~: Válogatott művei I–II. kötet
~~Kárpáti Aurél~~: Él még Bánk
~~Kassák Lajos~~: Egy ember élete
~~Komlós Aladár~~: Tanulmányok
Középkori magyar krónikák
~~Krudy Gyula~~: Válogatott novellák
~~Lengyel Balázs~~: Bethlen Miklós (regény)
~~Lukácsy Sándor~~: Irodalmi tanulmányok
Magyarok beszélnek (Hatvany-Belia válogatása)
Magyar Parasztesék II. kötet. (Katona-Ortutay)
~~Magyar renaissance~~
~~Mikszáth Kálmán~~: Emlékezések Mikszáthról.
~~Nagy Endre~~: A kabaré regénye
Novellák 1905-ből (Geréb László válogatása)
~~Papp Dániel~~: Válogatott írások
~~Rákóczi Ferenc~~: Válogatott írásai I–II. kötet
~~Sötér István~~: Irodalmi tanulmányok
~~Szenczi Molnár~~: Emlékezések
~~Szepsi-Csombor~~: Utinapló
~~Táncsics Mihály~~: Válogatott írásai
~~Török Gyula~~: A zöldköves gyűrű
~~Vitányi János~~: Mikes

III. Magvető könyvkiadó

- A magyar irodalom képeskönyve
A szabadságharc költészete
~~Barabás Tibor~~: Nagy Lajosról
~~Dugonics András~~: Magyar példabeszédek
~~Erdélyi János~~: Válogatott írásai
~~Füsi József~~: Tersánszky J. Jenő
~~Gárdonyi Géza~~: Kiseb írások
~~Heltai Gáspár~~: Fabulák és Krónika
~~Jókai Mór~~: Magyar hon szépségei
~~Középkori magyar versek~~
~~Krudy Gyula~~: Budapesti képek
Magvető Almanach 1956.
~~Móricz Zsigmond~~: Murányi kaland
~~Nadányi Zoltán~~: Hét falu kovácsa
~~Ortutay Gyula~~: Radnóti Miklós
~~Pap Dániel~~: Válogatott elbeszélései
~~Thury Zoltán~~: Válogatott publicisztika

IV. Akadémiai Kiadó

- ~~Gáldi László~~: A magyar szótájirodalom a felújulás korában és a reformkorban.
~~Lukács György~~: Esztétikai tanulmányok.
~~Szigeti József~~: Filozófiai évkönyv.
Irodalomtörténeti füzetek. (Szauder József szerk.)

1955. évi Irodalomtudományi Kongresszus
Hatvany: Így élt Petőfi III.
Hatvany: Így élt Petőfi IV.
Hatvany: Így élt Petőfi V.
Klaniczay—Stoll: Régi magyar költők tára
Horváth János: Irodalmi tanulmányok
 (Gyűjtemény).
Turóczy-Trostler József: Petőfi a német
 irodalomban.
Marót Károly: A görög irodalom kezdetei.
Esze Tamás: A Rákóczi-kor írói.
Blagoj: Puskin alkotó útja.
Kardos Tibor: Renaissance tanulmányok.
Gulyás P.: Magyar írók álnév lexikona
 (Magyar anonimák és pszeudonimák
 lexikona)
 Csokonai Vitéz Mihály művei I. (Juhász
 Géza szerk.) (krit. kiadás)
 Csokonai Vitéz Mihály művei II. (Juhász
 Géza szerk.) (krit. kiadás)
 Ady Endre művei III. (Földessy Gyula
 szerk.) (krit. kiadás)
 Ady Endre művei IV. (Földessy Gyula
 szerk.) (krit. kiadás)
 Vörösmarty Mihály művei I. (Horváth
 Károly és Tóth Dezső szerk.) (krit. kiadás).
 Vörösmarty Mihály művei II. (Horváth
 Károly és Tóth Dezső szerk.) (krit. kiadás)
 Juhász Gyula művei I. (Baróti Dezső szerk.)
 (krit. kiadás)
- Juhász Gyula művei II. (Baróti Dezső szerk.)
 (krit. kiadás)
 Arany János művei VII. (Keresztury Dezső
 szerk.) (krit. kiadás)
 Petőfi művei VI. (Varjas Béla szerk.) (krit.
 kiadás)
 József Attila művei III. (Bóka László és
 Szabolcsi Miklós szerk.) (krit. kiadás)
Mikszáth Kálmán: Nibelungok harca. A
 vármegye rókája. Nemzetes uraimék
 (Mácsik) (Király-Bisztray szerk.) (krit
 kiadás)
Mikszáth Kálmán: A két koldusdiák.
 A lohinaí fű. A beszélő köntös. Galamb
 a kalitkában. Kísértet Lublón. (Király-
 Bisztray szerk.) (krit. kiadás)
Mikszáth Kálmán: A kis primás. Az eladó
 birtok. Páva a varjúval. Szent Péter
 esernyője. (Király-Bisztray szerk.) (krit.
 kiadás)
Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma.
 Ne okoskodj Pista! Prakovszky a siket
 kovács. A gavallérok. (Király-Bisztray
 szerk.) (krit. kiadás).
Mikszáth Kálmán: Két választás Magyar-
 országon. A demokraták. Új Zrinyiasz.
 A mi örökös barátunk. (Király-Bisztray
 szerk.) (krit. kiadás)
Mikszáth Kálmán: Különös házasság.
 (Király-Bisztray szerk.) (krit. kiadás).

1956-os IRODALMI ÉVFORDULÓK

1881. jan. 17. Oláh Gábor születésének 75.
 1556. jan. 30. Tinódi Lantos Sebestyén halálának 400.
 1881. febr. 3. Tóth Kálmán halálának 75.
 1806. márc. 3. Barcsay Ábrahám halálának 150.
 1856. márc. 6. Bezerédi István halálának 100.
 1831. márc. 30. Tóth Kálmán születésének 125.
 1931. ápr. 21. A Fővárosi Könyvtár megnyitásának 25.
 1906. máj. 7. Beksics Gusztáv halálának 50.
 1931. jún. 24. Kuncz Aladár halálának 25.
 1806. jul. 2. Kulcsár István szerkesztésében megjelenik a Hazai Tudósítások első száma 150.
 1881. aug. 20. Szemere Miklós halálának 75.
 1831. aug. 23. Kazinczy Ferenc halálának 125.
 1856. szept. 12. Riedl Frigyes születésének 100.
 1856. okt. 4. Bartay András, az első magyar vígopera (A csel) szerzője halálának 100.
 1756. dec. 28. Ányos Pál születésének 200.

СОДЕРЖАНИЕ

Л. БОКА : ДЕСЯТЬ ЛЕТ ВЕНГЕРСКОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ — РЕЗУЛЬТАТЫ, ПРОБЛЕМЫ, ЗАДАЧИ

В последний год фашизма лучшие представители сотрудников литературоведения преследовались, скрывались от властей, или принуждались молчать. Это положение в течение десятилетий обещало гибель данной науки. Между двумя мировыми войнами положение литературоведения характеризовалось беспринципальностью, идеализмом, реакционным нерасположением к революционным традициям, и непониманием великих творцов современной литературы. Несмотря на то, что за эти десятилетия создались ценные произведения по истории литературы (как, например, работы Яноша Хорват, Шандора Экхардт, Йозефа Вальдапфель, Белы, Зольнаи, Тибора Кардош, Дежё Кереченьи, Антала Серб, Габора Халас, Габора Тольнаи, Иштвана Шётер, Яноша Берта) или труды ученых, исключенных из официальной научной жизни, (Дьёрдь Кирай, Марцелль Бенедек, Йозеф Туроци-Тростлер), и существовали героические инициативные начинания (серии изданий Дьюлы Фельдешши, или Ласло Вайто) — общее положение контрреволюционной Венгрии не способствовало процветанию творческих талантов. Самым тягостным наследием литературоведения был беспринципный позитивизм; а вследствие проникновения гуманитарной истории, в области литературоведения заняли место иррациональные и расовые мифологии всякого рода. Два явления указывали на будущее: в рамках движения народных писателей образовался литературный взгляд, выбравший своей основой революционную традицию (литературные статьи Жигмонда Морица и книга Дьюлы Ийеш о Петефи) и литература коммунистической эмиграции, принявшая первые шаги в направлении марксистско-ленинского литературоведения (в Париже монография Ади Дьёрдя Бёльёны, в СССР очерки по теории литературы и критические статьи Дьёрдя Лукач, статьи Йозефа Реваи о Кёльчеи и Ади).

В первые годы после освобождения страны от фашистов в области литературоведения следует отметить три явления. Первое из них — это реставрационная попытка официального литературоведения, прикрытая пассивностью. Второе явление — указания направления дальнейшего развития литературоведения, предоставленные прежде всего учеными и политическими деятелями, возвратившимися из эмиграции на родину. (Эржебет Андич, Дьёрдь Лукач, Йозеф Реваи). Третьим явлением было то, что статьи о первых шагах венгерского литературоведения по пути к возобновлению были помещены в газетах, в литературных журналах, в журналах политического движения, в разгаре споров, на глазах еще небывалой публичности. (Статьи Имре Кеси, Иштвана Кирай, Пала Панди, Арпада Сабо, Йозефа Сигети, Йозефа Вальдапфель). 1948 год был годом решающего поворота в области литературоведения. При вступлении на должность президента, Дьёрдь Лукач в своей речи, произнесенной по поводу реорганизации Историко-литературного общества, дал принципиальные указания с большой перспективой для работников в области литературоведения. Начатая работа была действительно успешной.

В связи с деятельностью литературоведов часто упоминаются следующие недостатки: преобладание изданий текстов, публикаций материала за счет критических работ; литературоведы не оказывают достаточной принципиальной помощи в решении проблем современной литературы, они не занимаются в достаточной мере ведущим учением советского литературоведения; отсутствие дискуссионного духа. Эти обвинения часто указывают на реальные явления, и даже на фактические недостатки, однако, до сих пор это не было проанализировано в достаточной степени. Ошибкой является то, что примечания в изданиях не достаточно партийны, но большое количество изданий необходимо для взмещения прежних упущений, а с другой стороны, между тем уже появились в печати важные новые монографии по истории литературы (Иштван Кирай: Кальман Миксат, — Петер Надь: Жигмонд Мориц, — Иштван Шётер: Йозеф Этвёш, — Тибор

Кланицаи : Миклош Зриньи, — Аладар Комлош : Янош Вайда, — Йозеф Вальдапфель : Венгерская литература в эпоху просвещения, — Янош Барта : Янош Арань, — Йозеф Саудер : Дьёрдь Бешшеней, — латинский филолог Янош Хорват : Стилистические проблемы венгерской литературы на латинском языке в эпоху королей из династии Арпадов), также как и ряд значительных критических статей (Габор Толнаи : Ракоци как писатель, — Иштван Шётер : Венгерский романтизм и т. д.). Некоторые из наших литературоведов бывают также и активными критиками современной литературы, однако, ошибка, что проблемы истории литературы прежних эпох исследуются не с точки зрения современности. Наряду с положительными явлениями тесной связи с советской литературой, часто бывает, что венгерские литературоведы ограничиваются применением результатов, способов советской науки без того, чтобы творчески развивать последние. Можно найти примеры отсутствия дискуссионного духа, однако, публичные прения научных диссертаций, также как и общие специальные диспуты родственных наук обещают серьезные результаты в области оформления истинного дискуссионного духа. Новый учебник по истории литературы, который готовится к печати в настоящее время, и Институт истории венгерской литературы, создание которого предстоит в ближайшем будущем, означают близость осуществления современных перспектив исследовательской работы в области истории литературы.

Ш. ЭКХАРДТ : ПОХОЖДЕНИЕ БАЛИНТА БАЛАШШИ В ЭРШЕКУЙВАРЕ

Данная статья рисует один волнующий день из жизни великого венгерского поэта. Как только он был назначен лейтенантом в Эршекуйвар, жена его капитана влюбилась в красивого военного. Когда муж узнал о любовной связи, Балашши был вынужден оставить крепость. Подробности выявляются из приведенного протокола, составленного по просьбе Балашши на удостоверенном месте капитула г. Ньитра. Согласно показаниям свидетелей капитан не только выгнал Балашши из крепости, но даже закрыл его дом, лейтенанты капитана преследовали Балашши, похитили его вещи, и взяли в плен одного из его людей. Согласно протоколу Балашши утверждал, что невиновен, и хотел возбудить дело в суде, но на угрозы итальянского капитана все же уехал без устных переговоров со своим начальником. Из протокола далее выясняется, что жена капитана была до смерти влюблена в осанистого офицера, и решительно заявила, что заболет, если не сможет больше его видеть.

Э. МУРАНЬИ-КОВАЧ : МОНТЕСКЬЁ

Решение Всемирного конгресса сторонников мира, напоминая о 200 летней годовщине со дня смерти Монтескьё, предоставило случай для нового исследования жизни и творчества Монтескьё. Нельзя не признать, что первый великий писатель эпохи просвещения во Франции участвовал в общественной борьбе своей эпохи на стороне прогресса. В руках писателя-философа все его значительные сочинения были орудиями критики существующей политической системы, борьбы против религиозного фанатизма, и суеверий, орудиями защиты человеческих прав, народной свободы и гуманизма. В течение шестидесяти шести-летней жизни Монтескьё, Франция вела несколько войн, длившихся целыми годами. Но Монтескьё не участвовал в этих войнах, и его голос громко проповедовал о мире и дружбы народов.

БЕЛА ОШВАТ : ПОЛОЖЕНИЕ ВЕНГЕРСКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА И ДРАМАТУРГИИ ВО ВРЕМЯ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ 1848 - 1849 ГГ.

Значение венгерского театрального искусства и четырех венгерских драм, исполненных на сцене во время освободительной войны 1848 - 1849 гг., состоит в том, что они вызвали повышенный интерес к освободительной войне, воодушевляли народ, учили его ненавидеть врага, мобилизовали все силы остоять родину и завоеванную свободу. Манифестации 15-го марта закончились в Национальном театре. Приводится демократическая политика Йозефа Байза (1804 - 1858) и Яноша Эрдейн (1814 - 1868) в составлении репертуаров, далее популяризация произведений Шиллера, Лессинга, Мольера и Шекспира. Из представленных на сцене венгерских драм, сатирическая комедия Кароя Оберника (1815 - 1855): «Венгерский эмигрант в венской революции» и историческая драма Эде Сиглигети (1814 - 1878): «Ференц Ракоци II в плену» представляют собой большие ценности венгерской драматургии, не только ввиду их патриотизма высшего типа, но и вследствие своих художественных достоинств.

ДИСКУССИЯ

Марцелль Бенедек: Примечания к книге Аладара Комлош : Дьюла Ревички
Миклош Надь: Проблемы новых исследований Йокаи

ОБЗОР

Марцелль Бенедек: Перевод Милана Фюшт : Король Лир.
Тибор Сенеши: Классическая древность и исторический роман.
Янош Дьёри: Альберт Дьердьан : Эпоха просвещения во Франции.
Эде Сабо: Дьюла Круды : Семь сов. Когда я был баричем.
Антал Вебер: Эренбург : Падение Парижа.

CONTENU

LÁSZLÓ BÓKA : DIX ANNÉES D'HISTOIRE LITTÉRAIRE HONGROISE: RÉSULTATS, PROBLEMES, TACHES

Pendant les dernières années du fascisme, les meilleurs représentants de l'histoire littéraire hongroise devaient se cacher de devant les persécutions ou furent réduits au silence. — Depuis plusieurs dizaines d'années déjà, cette science semblait être condamnée à la ruine. Ce qui caractérisait la situation de l'histoire littéraire hongroise, entre les deux guerres mondiales, c'était l'absence des principes, l'idéalisme, l'aversion réactionnaire pour les traditions révolutionnaires et l'incompréhension des grands génies créateurs de la littérature contemporaine. Ces dizaines d'années ont produit, sans doute, de précieux ouvrages d'histoire littéraire (comme ceux de János Horváth, Sándor Eckhardt, József Waldapfel, Béla Zolnai, Tibor Kardos, Dezső Kerecsényi, Antal Szerb, Gábor Halász, István Sötér, János Barta ; ou ceux de certains savants exclus de la vie scientifique officielle, comme György Király, Marcell Benedek, József Turóczi-Trostler) ; on a pu être le témoin, il est vrai, d'initiatives héroïques (comme les séries de publications de Gyula Földessy et de László Vajthé) — mais la situation générale de la Hongrie contre-révolutionnaire n'en était pas moins défavorable pour l'éclosion des talents créateurs. L'héritage le plus encombrant que cette période a reçu de l'époque précédente, était un positivisme sans principes ; plus tard, la pénétration de la «Geistesgeschichte» dans nos sciences littéraires, a fait la voie à toutes sortes de mythes irrationnels et racistes. — Deux phénomènes, cependant, préparaient l'avenir : d'une part, une conception de la littérature qui s'est formée au sein du mouvement des écrivains dits «populistes», conception qui se fondait sur les traditions révolutionnaires (cf. les études littéraires de Zsigmond Móricz et le livre de Gyula Illyés sur Petöfi) ; et, d'autre part, la littérature de l'émigration communiste qui a fait ses premiers pas dans la direction de la science littéraire marxiste-léniniste (à Paris : la monographie de György Bölöni sur E. Ady ; dans l'Union Soviétique : les travaux théoriques et critiques de György Lukács et les études de József Révai sur Kőlcsey et Ady).

Dans l'histoire littéraire d'après la libération, trois phénomènes retiennent notre attention. Le premier est une tentative de restauration, masquée d'une passivité feinte, de la science littéraire officielle. Le deuxième consiste dans le fait que c'est surtout les savants et les hommes politiques rentrés de l'émigration (Erzsébet Andics, György Lukács, József Révai) qui indiquent le chemin que doit suivre l'évolution de la nouvelle histoire littéraire. Et voici le troisième : les premières écrits marquant les étapes de la rénovation de notre science littéraire, sont publiés dans des quotidiens, dans des revues littéraires et politiques ; le progrès s'accomplit dans l'ardeur des débats dont la publicité a atteint des proportions inconnues jusqu'ici (cf. les études de Imre Keszi, István Király, Pál Pándi, Árpád Szabó, József Szigeti, József Waldapfel). Le tournant décisif de l'évolution de notre science littéraire s'est produit dans l'année 1948. Dans son discours inaugural prononcé à l'occasion de la réorganisation de la Société Hongroise d'histoire Littéraire, György Lukács a donné des directives doctrinales et il a ouvert une vaste perspective devant les historiens de notre littérature. Les travaux entrepris dès lors ont été vraiment fructueux.

Les défauts mentionnés le plus souvent à propos des travaux de nos historiens de la littérature sont les suivants : les éditions de textes et les publications de documents prédominent sur les ouvrages d'histoire et de critique littéraire proprement dits ; ils ne contribuent pas à la solution des problèmes de la littérature vivante ; ils ne s'occupent pas d'une manière assez approfondie des enseignements de la science littéraire soviétique ; et enfin : l'esprit de discussion fait défaut. Ces accusations se fondent souvent sur des phénomènes réels ou même sur des défauts véritables que nous n'avons pas analysés suffisamment jusqu'ici. Il est vrai que souvent, les notes de nos éditions de textes sont d'une fausse impartialité, ce qui est une faute, mais le grand nombre d'éditions qu'on publie sont nécessaires car elles comblent d'anciennes et profondes lacunes. Remarquons, d'autre part, qu'entretiens d'importantes monographies d'histoire littéraire (István Király : Kálmán Mikszáth, Péter Nagy : Zsigmond Móricz, István Sötér : József Eötvös, Tibor Klaniczay : Miklós Zrínyi, Aladár Komlós : János Vajda, József Waldapfel : A magyar irodalom a felvilágosodás korában (La littérature hongroise pendant l'âge des lumières János Barta : János Arany, József Szauder : György Bessenyei ; et l'ouvrage de János Horváth), le philologue classique : Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái (Les problèmes du style de notre littérature de langue latine de l'époque arpadienne) et des études critiques intéressantes (Gábor Tolnai : Rákóczi az író : Rákóczi l'écrivain, István Sötér : A magyar romantika : Le romantisme hongrois) ont été également publiées. Plusieurs de nos historiens de la littérature sont en même temps les critiques actifs de notre littérature contemporaine (par ex. István Király, Péter Nagy, Pál Pándi, etc) ; on commet cependant la faute de négliger les points de vue imposés par notre vie actuelle en étudiant les problèmes littéraires des époques antérieures. À côté des manifestations normales de nos rapports avec la littérature soviétique, on peut observer souvent que nos historiens de la littérature se contentent d'appliquer purement et simplement les résultats et les méthodes de la science soviétique, sans les développer d'une manière originale. — L'esprit de discussion fait souvent défaut encore. Cependant, les soutenances de thèse qui se font devant un grand public, de même que les débats organisés en commun par les spécialistes de discipline apparentées, promettent de sérieux progrès vers la formation d'un véritable esprit de discussion. Le manuel d'histoire littéraire qu'on prépare pour les étudiants de l'Université, ainsi que l'Institut d'histoire Littéraire Hongroise qui est en train d'être organisé, réaliseront, sous peu, les objectifs les plus immédiats de notre histoire littéraire.

SÁNDOR ECKHARDT : L'AVENTURE DE BÁLINT BALASSI A ÉRSEKÚJVÁR

Cette étude relate les péripéties d'une journée mouvementée du grand poète hongrois. À peine Balassi eût-il occupé un poste de lieutenant à Érsekújvár, qu'il devint l'objet de l'amour de la femme de son capitaine. Quand le mari prit connaissance de cette liaison, le poète dut quitter le château. Les détails de l'aventure ont été enregistrés par un procès-verbal cité par l'auteur ; ce document fut rédigé par le «locus credibilis» du chapitre de Nyitra sur la demande de Balassi. Selon la déposition des témoins, le capitaine avait chassé Balassi du château, il fit même fermer sa maison et ses lieutenants, envoyés à la poursuite du poète, lui ont enlevé ses bagages et ils ont fait prisonnier un de ses hommes. Selon le procès-verbal, Balassi protestait de son innocence et voulait remettre cette affaire entre les mains de la justice. Cependant, il quitta la ville, pressé par les menaces du capitaine italien, sans avoir pu avoir des pourparlers avec son supérieur. Il ressort encore du procès-verbal que la femme était mortellement amoureuse du bel officier, car elle a déclaré, textuellement, qu'elle tomberait malade, si elle ne pouvait plus le revoir.

ENDRE MURÁNYI-KOVÁCS : MONTESQUIEU

La décision du Conseil Mondial de la Paix sur la célébration du deuxième anniversaire de la mort de Montesquieu, nous a donné l'occasion d'étudier à nouveau la vie et l'oeuvre du célèbre écrivain. Il est impossible de ne pas reconnaître que ce premier grand écrivain du siècle des lumières français a pris part aux luttes sociales de son époque aux côtés des partisans du progrès. Toutes les oeuvres importantes de cet écrivain-philosophe étaient autant d'armes qu'il tournait contre le régime, contre le fanatisme et les superstitions, pour défendre l'humanisme, les droits de l'homme et la liberté des peuples. Pendant les 66 années de sa vie, la France a mené plus d'une guerre qui ont duré de longues années. Montesquieu n'a participé à aucune de ces guerres et il était un propagateur spontané et éloquent de la paix et de l'amitié des peuples.

BÉLA OSVÁTH: LA SITUATION DU THÉÂTRE ET DE LA LITTÉRATURE
DRAMATIQUE EN HONGRIE A L'ÉPOQUE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE-
DE 1843/49

L'importance de notre art dramatique et des quatre drames hongrois représentés pendant la guerre d'indépendance, réside dans le fait qu'ils exaltaient l'enthousiasme du public pour la guerre d'indépendance, qu'ils redoublaient sa haine contre l'ennemi et qu'ils l'invitaient à défendre la patrie et la liberté conquises. Les manifestations du 15 mars s'achevèrent au Théâtre National. — L'auteur de cette étude analyse le démocratisme des idées politiques que József Bajza (1804—1858) et János Erdélyi (1814—1868) ont fait prévaloir dans la composition du répertoire en popularisant les oeuvres de Lessing, de Molière et de Shakespeare. Parmi les drames hongrois représentés pendant cette période, la comédie satirique de Károly Obernyik (1815—1855) intitulée «Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban» («Un émigré hongrois dans la révolution de Vienne») et le drame historique d'Ede Szigligeti (1814—1878) portant le titre «II. Rákóczi Ferenc fogsága» («La captivité de François II Rákóczi») sont des pièces précieuses de notre littérature dramatique, non seulement par leur patriotisme élevé, mais aussi grâce à leur valeur esthétique.

DÉBAT

Marcell Benedek : Remarque sur le livre d'Aladár Komlós sur Gyula Reviczky.
Miklós Nagy : Les problèmes des nouvelles recherches sur Jókai.

REVUE

Marcell Benedek : La traduction du Roi Lear par Milán Füst.
Tibor Szepessy : L'antiquité classique et le roman historique.
János Györy : Albert Gyergyai : L'âge des lumières en France.
Ede Szabó : Gyula Krudy : Hét bagoly, Boldogult úrfi koromban — Antal Wéber : Ehrenburg : La chute de Paris.

I N H A L T

LÁSZLÓ BÓKA: ZEHN JAHRE UNGARISCHE LITERATURWISSENSCHAFT —
ERGEBNISSE, PROBLEME, AUFGABEN

In den letzten Jahren des Faschismus waren unsere besten Literaturwissenschaftler zum Schweigen verurteilt, — viele von ihnen mussten in der Illegalität leben, um sich den Verfolgungen zu entziehen. In der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen wird die Lage der Literaturwissenschaft gekennzeichnet durch völlige Prinzipienlosigkeit, durch idealistische Anschauungen, — durch einen reaktionären Widerwillen gegen die revolutionären Traditionen, ein Unverständnis den grossen Vertretern der Gegenwartsliteratur gegenüber. Wenn in diesen Jahrzehnten auch wertvolle literarhistorische Werke (z. B. die Werke von János Horváth, Sándor Eckharct, József Waldapfel, Béla Zolnai, Tibor Kardos, Dezső Kerecsényi, Antal Szerb, Gábor Halász, Gábor Tolnai, István Sőtér, János Barta) — oft auch Werke der aus dem offiziellen wissenschaftlichen Leben ausgeschlossener Wissenschaftler (György Király, Marcell Benedek, József Turóczy-Trostler) entstanden, wenn auch einzelne Gelehrte heroisch zu nennende Unternehmungen in die Wege leiteten (z. B. die von Gyula Földessy oder László Vajthó redigierten literaturhistorischen Serien) — so war die allgemeine Lage des konterrevolutionären Ungarns doch nicht geeignet dazu, der Entfaltung schöpferischer Persönlichkeiten Vorschub zu leisten. Das drückendste Erbe der Literaturwissenschaft war der prinzipienlose Positivismus, — mit dem Eindringen der Geisteswissenschaft breiteten sich dann allerlei Spielarten des Irrationalismus und der Rassenideologie in unserer Literaturwissenschaft aus. Es gab zwei Erscheinungen, die in die Zukunft wiesen: eine innerhalb der Bewegung der Volkstümmer entstandene literarische Auffassung, die ihre Grundlage in den revolutionären Traditionen sah (die literarischen Studien von Zsigmond Móricz, das Petőfi-Buch von Gyula Illyés), und

die Literatur der kommunistischen Emigration, die ihre ersten Schritte in der Richtung einer marxistisch—leninistischen Literaturwissenschaft tat. (In Paris die Ady-Monographie György Bölöni, in der Sowjetunion die literaturtheoretischen und kritischen Studien von Georg Lukács, die Studien von József Révai über Kőlcsey und Ady.)

In den ersten Jahren der Befreiung müssen wir drei Erscheinungen auf dem Gebiet der Literaturwissenschaft hervorheben. Die erste ist der als Passivität verkleidete Restaurationsversuch der alten offiziellen Literaturwissenschaft. Die zweite Erscheinung ist die, dass die Perspektive der weiteren Entwicklung vor allem von den aus der Emigration heimgekehrten Wissenschaftlern und Politikern gegeben wird (Erzsébet Andics, Georg Lukács, József Révai). Die dritte Erscheinung ist, dass unsere sich erneuernde Literaturwissenschaft ihre ersten Schritte in Zeitungen, literarischen und politischen Zeitschriften getan hat, im Feuer der Diskussionen, vor einer bisher beispiellos breiten Öffentlichkeit. (Die Studien von Imre Keszi, István Király, Pál Pándi, Árpád Szabó, József Szigeti, József Waldapfel). Auch für unsere Literaturwissenschaft brachte das Jahr 1948 die entscheidende Wendung. In seiner aus Anlass der Reorganisation der Gesellschaft für Literaturgeschichte gehaltenen Antrittsrede gab der Präsident der Gesellschaft, Georg Lukács, den ungarischen Literaturwissenschaftlern ein prinzipielles Programm von grosser Reichweite. Die Arbeit, die nun einsetzte, war wirklich erfolgreich.

Oft werden in bezug auf die Arbeit der Literaturhistoriker folgende Fehler erwähnt : die Textausgaben, die Mitteilungen einzelner Daten überwiegen weitaus die Arbeiten, in denen Stellung zu literaturhistorischen Problemen genommen wird ; — die Literaturhistoriker geben keine ausreichende und prinzipielle Hilfe zur Erhellung der Probleme der Gegenwartsliteratur ; sie beschäftigen sich nicht eingehend genug mit den wegweisenden Lehren der sowjetischen Literaturwissenschaft ; es fehlt ihnen an regem Diskussionsgeist. Diese Vorwürfe weisen oft auf reale Erscheinungen, ja sogar auf wirkliche Fehler hin — wir haben aber diese Erscheinungen bisher nicht genügend analysiert. Es ist ein Fehler, dass die Anmerkungen zu unseren Textausgaben oft nicht partiisch genug sind —, aber die grosse Vermehrung der Textausgaben ist notwendig, weil dadurch alte Versäumnisse nachgeholt werden. Andererseits sind jedoch schon wichtige neue literaturhistorische Monographien (István Király : Kálmán Mikszáth ; Péter Nagy : Zsigmond Móricz ; István Sótér : József Eötvös ; Tibor Klaniczay : Miklós Zrínyi ; Aladár Komlós : János Vajda ; József Waldapfel : Die ungarische Literatur im Zeitalter der Aufklärung ; János Barta : János Arany ; József Szauder : György Bessenyei ; das Buch »Die Stilprobleme unserer lateinsprachigen Literatur im Zeitalter der Arpaden« vom klassischen Philologen János Horváth) und bedeutende Studien mit Neuwertungen literarischer Probleme (Gábor Tolnai : Rákóczi als Schriftsteller ; István Sótér : Die ungarische Romantik usw.) erschienen. Mehrere unserer Literaturhistoriker sind auch aktive Kritiker der Gegenwartsliteratur (István Király, Péter Nagy, Pál Pándi usw.), es ist jedoch ein Fehler, dass wir oft die literaturhistorischen Probleme vergangener Zeiten nicht vom Standpunkt unserer Gegenwart aus untersuchen. Neben den positiven Ergebnissen, die sich in bezug auf unser Verhältnis zur sowjetischen Literatur zeigen, ist es eine häufige symptomatische Erscheinung, dass unsere Literaturhistoriker die Errungenschaften und Methoden der sowjetischen Wissenschaft nur mechanisch übernehmen, ohne sie schöpferisch weiter zu entwickeln. Auch für den mangelnden Diskussionsgeist könnte man Beispiele finden — doch die öffentlichen Debatten bei der Verteidigung der wissenschaftlichen Dissertationen sowie die gemeinsamen fachlichen Diskussionen zwischen Vertretern verwandter Wissensgebiete versprechen bedeutende Ergebnisse auf dem Gebiet der Herausbildung eines echten Diskussionsgeistes. Das Lehrbuch der Literaturgeschichte für den Universitätsunterricht ist in Vorbereitung, das Institut für Ungarische Literaturgeschichte wird in Kürze errichtet werden — diese Tatsachen bezeichnen die nächstliegende Verwirklichung der gegenwärtigen Perspektiven der literaturhistorischen Forschungsarbeit.

SÁNDOR ECKHARDT : BÁLINT BALASSIS ABENTEUER IN ÉRSEKÚJVÁR

Diese Studie schafft Klarheit über einen interessanten Tag des grossen ungarischen Dichters. Balassi erhielt eine Leutnantsstelle in Érsekújvár. Kaum ist er dort erschienen, verliebte sich die Frau des Kapitäns in den hübschen Soldaten. Als der Gatte von ihrem Verhältnis erfuhr, musste Balassi die Festung verlassen. Die Details werden aus dem in dieser Studie veröffentlichten Protokoll offenbar, welches die offizielle Stelle des Nyitraer Domkapitels auf Ersuchen des Dichters aufnehmen liess. Nach der Aussage der Zeugen hatte der Kapitän Balassi aus der Festung gejagt, ja sogar sein Haus versperren lassen ; seine Offiziere verfolgten den Dichter, raubten ihm seine Sachen und nahmen einen seiner Leute gefangen. Nach dem Protokoll

hatte Balassi seine Unschuld betont und wollte die Sache vors Gericht bringen, doch hatte er sich — nachdem ihn der italienische Kapitän bedroht hatte — entfernt, ohne persönlich mit seinem Vorgesetzten verhandeln zu können. Aus dem Protokoll erhellt auch, dass die Frau sich tödlich in den stattlichen Offizier verliebt hatte — sie erklärte nämlich wortwörtlich, dass sie krank würde, wenn sie ihn nicht mehr sehen könnte.

ENDRE MURÁNYI-KOVÁCS : MONTESQUIEU

Der Beschluss des Weltfriedensrates, der die Aufmerksamkeit auf den 200. Todestag Montesquieus lenkte, gab Anlass zu einem erneuten Studium des Lebens und der Werke des Schriftstellers. Es ist unmöglich, nicht zu erkennen, dass sich dieser erste grosse Schriftsteller der französischen Aufklärung in den gesellschaftlichen Kämpfen seiner Zeit auf die Seite des Fortschritts stellte. Alle seine bedeutenden Werke waren Waffen in der Hand des Schriftsteller-Philosophen, die er zur Kritik des damals bestehenden politischen Systems, gegen den religiösen Fanatismus und den Aberglauben, zum Schutze der Menschenrechte, der Freiheit des Volkes und des Humanismus benützte. Während der sechsundsechzig Jahre seines Lebens hatte Frankreich mehrere oft sogar viele Jahre lang dauernde — Kriege geführt. An keinem dieser Kriege hatte Montesquieu teilgenommen — immer verkündete er mit weitschallender Stimme die Sache des Friedens und der Freundschaft der Völker.

DISKUSSION

Marcell Benedek : Bemerkungen zu dem Buch »Gyula Reviczky« von Aladár Komlós,
Miklós Nagy : Probleme der neueren Jókai-Forschung

RUNDSCHAU

Marcell Benedek : Die Übersetzung des »Königs Lear« von Milán Füst.
Tibor Szepessy : Das klassische Altertum und der historische Roman.
János Győry : Albert Gyergyai : Die französische Aufklärung.
Ede Szabó : Gyula Krudy : Hét bagoly, Boldogult úrfi koromban.
Antal Wéber : Ehrenburg : Párizs bukása. (Der Fall von Paris)

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, JULOW VIKTOR,
KIRÁLY ISTVÁN, KOCZKÁS SÁNDOR, TÓTH DEZSŐ

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

E szám munkatársai: Bóka László egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Eckhardt Sándor egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Murányi-Kovács Endre az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, Osváth Béla a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat megyei titkára (Szeged), Benedek Marcell egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Szepessy Tibor egyetemi tanársegéd, Győry János egyetemi docens, Szabó Ede középiskolai tanár, kritikus, Weber Antal aspiráns.

A következő számok tartalmából: Benedek Marcell: Naplómat olvasom, Gáldi László: A szabadságharc korának verstana, Károly Sándor: Régi szövegek közlésmódja, Németh G. Béla: A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez, Péter László: József Attila Makón, Sőtér István: Jókai és a Rab Ráby, Tóth Dezső: Vörösmarty és a Zalán futása, *Vita*: Barta János: Különvélemény az Eppur si muove ügyében, Deme László: Jókai Mór: Eppur si muove, Földessy Gyula: Hozzászólás Nagy János megjegyzéséhez Ady versmondataival kapcsolatban, Lengyel Dénes: Magyar irodalmi olvasókönyv, Mezösi Károly: Petőfi szülőhelyének kérdése Hatvany Lajos Így élt Petőfi c. könyvében, Nagy János: Megjegyzések Grétsy László: Ady versmondatai c. tanulmányához, Orosz László: Magyar irodalmi olvasókönyv, Tóth Dezső: Báthory és Bethlen alakja Möricz Tündérekertjében. *Adatok és adalékok*: Bisztray Gyula: A pályakezdő Vajda János, Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat, Jánosy István: Az Erdély aranykora forrásainak problémáihoz, Jelenits István: Próza és vers Katona drámai nyelvében, Komlovszki Tibor: Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez, Lengyel Géza: Ady a műhelyben, Rákos Péter: Adalékok Az ember tragédiája csehországi visszhangjához, V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849.), Zoványi Jenő: Javitások Pilcius Gáspár életrajzi adataiban. *Szemle*: Almási Miklós: Goncsarov: Szakadék, Bohus Magda: A magyar irodalom helyi hagyományai, Fenyő István: Kisfaludy Károly válogatott művei, Fodor Ilona: Fűsi József: Az aszódai diák, Görgey Gábor: Remenyik Zsigmond: Bűntudat, Heller Ágnes: Csernisevszkij: Vázlatok az orosz kritika gogoli korszakából, Jenei Ferenc: Balassi Bálint összes művei I., II., Koczogh Ákos: Mark Twain: Jámbor lelkek külföldön, Lakits Pál: Anatole France: Lubláb királynő, Lengyel Dénes: Jókai Mór: Törökvilág Magyarországon, Lengyel Dénes: Gorkij: Az ifjúsági és gyermekirodalomról, Madarász László: Szabó Pál: A nagy temető, Nemeskürty István: Pap Károly: A hőszenior, Oltványi Ambrus: Jókai Mór: Írói arcképek, Orosz László: Kármán József válogatott művei, Szabó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1953, Sziklay László: Komlós Aladár: Komjáthy Jenő.

Szerkesztőség: Budapest, V., Pesti Barnabás utca 1.

Technikai szerkesztő:

VARGHA KÁLMÁN

Ára: 8,— Ft

Előfizetés jétévre: 40,— Ft

FELHÍVÁS

MÓRICZ ZSIGMOND DOKUMENTUMOK GYŰJTÉSÉRE

A Magyar Tudományos Akadémia Móricz Zsigmond műveinek, levelezésének és a rávonatkozó dokumentumoknak kiadását indítja meg. A munka teljességéhez szükséges, hogy a magánkézben levő Móricz-írások, dedikált könyvek, levelek, valamint a kortársak megemlékezései is belekerüljenek a kiadásba. Ezért felkérünk mindenkit, akinek birtokában Móricz Zsigmonddal kapcsolatos bármilyen emlék van, közölje a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratтарыával. (Budapest, V. Akadémia u. 2.)

A könyvtár az anyagot letétként átveszi, vagy megvásárolja.

Kérjük, hogy azok is jelentkezzenek, akik a tulajdonukban levő leveleket, dedikációkat stb. nem kívánják felajánlani a könyvtárnak, és tegyék lehetővé, hogy a továbbra is tulajdonukban maradó dokumentumokat a könyvtár a maga részére lefényképeztethesse.

A gyűjtés célja a nagy magyar klasszikus író minden kéziratának, emlékének őrzése, valamint egy Móricz Zsigmond teljes levelezését magába foglaló kiadvány anyaggyűjtésének támogatása.

*A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára*

*Magyar Irodalomtörténeti
Társaság*